

శ్రీరామాయ వసు  
శ్రీమద్యాత్థికమహర్షి ప్రణీత  
శ్రీమద్రామాయణము  
యుద్ధకాండము  
మొదటి సంపుటము

శ్రీః

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

బాబానందినీవహిత మగు

# శ్రీమద్రామాయణము - యుద్ధకాండము

అథ ప్రథమః సర్గః

[శ్రీరాముడు హనుమంతుని ప్రశంసించి ఆతనిని కాగలించుకొనుట. నముద్రమును రాటుట ఎట్లా అని ఆలోచించుట.]

మూ. శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావచధిభాషితమ్,  
రామః ప్రీతిసమాయుక్తో వాక్యముత్తరమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, యథావత్=ఉన్నదున్నట్లుగా, అధిభాషితమ్=పరికలదిన, హనుమతః=హనుమంతునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, ప్రీతిసమాయుక్తః=ఆనందముతో కూడినవాడై, ఉత్తరమ్=ప్రత్యుత్తరరూపమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. హనుమంతుడు ఉన్నదున్నట్లుగా తెప్పము పలికిన మాటలు విని, రాముడు సంతోషించుచు ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. కృతం హనుమతా కార్యం సుమహద్భువి దుర్లభమ్,  
మనసాపి యదన్యేన న శక్యం ధరణీతలే. 2

ప్ర. అ. హనుమతా=హనుమంతునిచేత, కృత్=విధి, ధరణీతలే=భూతలమునందు, అన్యేన=ఇతరునిచేత, మనసాపి=మనస్సుచేత గూడ, న శక్యమ్=శక్యము కాదో అట్టి, సుమహత్ =చాల గొప్పదైన, భువి=భూలోకమునందు, దుర్లభమ్=దుర్లభమైన, కార్యమ్=కార్యము, కృతమ్=చేయబడినది.

తా. ఈ భూలోకములోని ఇతరు లెవ్వరూ మనస్సుచేత గూడ చేయజాలని భూమియందు దుర్లభమైన గొప్ప కార్యమును హనుమంతుడు చేసినాడు. 2

మూ. న హి తం పరిపశ్యామి యస్తరేత మహోదధిమ్,  
అన్యత్ర గరుడాద్యామౌరన్యత్ర చ హనుమతః. 3

ప్ర. అ. గరుడాత్ = గరుత్మంతునికంటె, వాయో = వాయువుకంటె, అన్యత = వేరుగా, హనూమతః = హనుమంతుని కంటె, అన్యత = వేరుగా, యః = ఎవడు, మహోరధిమ్ = మహాసముద్రమును, తరేత = దాటునో, తమ్ = అట్టి వానిని, న పరిపశ్యమి హే = చూడను కదా!

తా. గరుత్మంతుడు, వాయువు, ఈ హనుమంతుడు తప్ప సముద్రమును దాటగలిగినవా రెవ్వరూ మరొకరు వాకు కనబడుటలేదు. 3

మూ. దేవదానవయక్షాణాం గన్ధర్వోరగర్క్షసామ్,  
అప్రధృష్యాం పురీం లజ్కాం రావణేన సురక్షితామ్, 4  
ప్రవిష్టః సత్త్వమాశ్రిత్య జీవన్మో నామ నిష్క్రమేత్.

ప్ర. అ. దేవదానవయక్షాణామ్ = దేవతలకు, దానవులకు, యక్షులకు, గన్ధర్వోరగర్క్షసామ్ = గంధర్వులకు, ఉరగులకు, రాక్షసులకు, అప్రధృష్యామ్ = ఎదిరింప శక్యము కానిది, రావణేన = రావణునిచేత, సురక్షితామ్ = బాగుగా రక్షింపబడినది అయిన, లజ్కాం పురీమ్ = లంకాపురమును, సత్త్వమ్ = బలమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవాడై, కో నామ = ఎవడు, జీవన్ = జీవించుచున్నవాడై, నిష్క్రమేత్ = తిరిగివచ్చును?

తా. దేవ - దానవ - యక్ష - గంధర్వ - ఉరగ - రాక్షసులలో ఎవ్వరూ కూడ ఎదిరింపరాని, రావణపాలితమైన లంకలో కేవలము తన బలముతో ప్రవేశించి ఎవడైనా ప్రాణాంతో తిరిగిరాగలదా? 4

మూ. కో విశేర్పుదురాధర్షాం రాక్షసైశ్చ సురక్షితామ్, 5  
యో వీర్యబలసంపన్నో న సమః ప్యార్థమామతః.

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, వీర్యబలసంపన్నః = పరాక్రమముతోను బలముతోను కూడినవాడై, హనూమతః = హనుమంతునితో, సమః = సమానుడు, న స్యాత్ = కాకుండునో, అట్టి, ఈ = ఎవడు, సుదురాధర్షామ్ = మిక్కిలి ఎదిరింప శక్యము కానిది, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, సురక్షితామ్ = బాగుగా రక్షింపబడినది అయిన లంకను, విశేత్ = ప్రవేశించును ?

తా. ఎదిరింప శక్యము కానిది, రాక్షసులచేత బాగుగా రక్షింపబడుచున్నదీ అయిన లంకలోనికి, వీర్యబలముతో సంపన్నుడై, హనుమంతునితో సమానుడైనవాడు తప్ప మరెవ్వడు ప్రవేశింపగలడు? 5

మూ. భృత్యకార్యం హనుమలా సుగ్రీవస్య కృతం మహత్, 6  
ఏవం విధాయ పృథలం సర్వశం విక్రమస్య చ.

ప్ర. అ. హానుమతా=హనుమంతునిచేత, విక్రమస్య=పరాక్రమమునకు, సర్వశమ్ =సమానమైన, స్వబలమ్ = తన బలమును, విధాయ=చేసి(చూపి), సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునకు, మహత్=గొప్ప, భృత్యకార్యమ్=భృత్యుని కార్యము, కృతమ్=చేయబడినది.

తా. హనుమంతుడు పరాక్రమమునకు తగిన తన బలమును ప్రదర్శించి, సుగ్రీవునకు భృత్యుడు చేయవలసిన గొప్ప కార్యమును పోధించిపెట్టినాడు.6

మూ. యో హి భృత్యో నియుక్తః పన్ ధర్తా కర్మణి దుష్కరే, 7  
కుర్యాత్తదమరాగేణ తమాహుః పురుషోద్దమమ్.

ప్ర. అ. యః=ఏ, భృత్యః=భృత్యుడు, దుష్కరే=చేయ శక్యము కాని, కర్మణి =పనియందు, ధర్తా= ప్రభువుచేత, నియుక్తః పన్=నియమింపబడినవాడై, తత్=ఆ పనిని, అనురాగేణ=ఆసక్తితో, కుర్యాత్=చేయునో, తమ్=ఆతనిని, పురుషోద్దమమ్=పురుషులలో శ్రేష్ఠునిగా, ఆహుః=చెప్పుదురు.

తా. చేయుటకు చాల కష్టమైన పని చేయుటకు ప్రభువు నియమించగా ఆ పనిని ఆసక్తితో చేయు భృత్యుడు పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు అని చెప్పుదురు.7

మూ. యో నియుక్తః పరం కార్యం న కుర్యాన్న్యపతేః ప్రేయమ్, 8  
భృత్యో యుక్తః సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమం నరమ్.

ప్ర. అ. యః=ఏ, భృత్యః=భృత్యుడు, యుక్తః=బుద్ధియుక్తుడై, సమర్థః= సమర్థుడై ఉండి కూడ, నియుక్తః=నియోగింపబడినవాడై, న్యపతేః=రాజునకు, ప్రేయమ్=ఇష్టమైన, కార్యమ్=కార్యమును, పరమ్= అధికముగా, న కుర్యాత్=చేయదో, తమ్=వానిని, మధ్యమం నరమ్=మధ్యములైన నరునిగా, ఆహుః=చెప్పుదురు.

తా. బుద్ధిమంతుడై యుండి, సమర్థుడై ఉండి కూడ ఏ భృత్యుడు రాజుకు ప్రేయమైన పనిని చెప్పినదానికంటె అధికము చేయదో ఆతడు మధ్యములైన నకు డని చెప్పుదురు. 8

మూ. నియుక్తో న్యపతేః కార్యం న కుర్యాద్యః సమాహితః, 9  
భృత్యో యుక్తః సమర్థశ్చ తమాహుః పురుషోద్దమమ్.

ప్ర. అ. నియుక్తః=నియోగించబడిన, యః=ఏ, భృత్యః=భృత్యుడు, యుక్తః=బుద్ధియుక్తుడైనను, సమర్థశ్చ=సమర్థుడైనను, న్యపతేః=రాజుయొక్క, కార్యమ్=కార్యమును, సమాహితః=సావధానచిత్తుడై, న కుర్యాత్=చేయదో, తమ్=వానిని, పురుషోద్దమమ్=పురుషులలో అధమునిగా, ఆహుః=చెప్పుదురు.



తా. ఒక కార్యమునందు నియుక్తుడైన భృత్యుడు, బుద్ధిమంతుడై ఉండి, సమర్థుడై ఉండి కూడ ప్రభువు కార్యమును శ్రద్ధగా చేయకపోయినచో వాడు పురుషులలో అధముడు అని చెప్పుదుడు. 9

మూ. తన్నియోగే నియుక్తేన కృతం కృత్యం హనూమతా, 10  
న చాల్యా లఘులాం నీతః సుగ్రీవశ్చాపి తోషితః.

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, నియోగే=కార్యమునందు, నియుక్తేన=నియమింపబడిన, హనూమతా=హనుమంతునిచేత, కృత్యమ్=కార్యము, కృతమ్=చేయబడినది. అశ్వా=రాను, లఘులామ్=లఘుత్వమును, న నీతః=పొందించబడలేడు. సుగ్రీవశ్చాపి=సుగ్రీవుడు కూడ, తోషితః=సంతోషపెట్టబడినాడు.

తా. కార్యమును చేయుటకై నియుక్తుడైన హనుమంతుడు ఆ పనిని సాధించినాడు. తనను ఏ మాత్రము తేలికపరచుకొనలేడు. సుగ్రీవునకు సంతోషము కలిగించినాడు. 10

మూ. అహం చ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలా, 11  
వైదేహ్య దర్శనేనాద్య ధర్మతః పరిరక్షితాః.

ప్ర. అ. వైదేహ్యః=సీతయొక్క, దర్శనేన=దర్శనముచేత, అద్యః=ఇప్పుడు, అహం చ=నేను, రఘువంశశ్చ=రఘువంశము, మహాబలాః=గొప్పబలము గల, లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడు, ధర్మతః=ధర్మానుసారముగా, పరిరక్షితాః=రక్షింపబడినాము.

తా. హనుమంతు డిప్పుడు సీతను చూచి వచ్చి నన్ను, రఘువంశమును, మహాబలుడైన లక్ష్మణుని ధర్మానుసారము రక్షించినాడు. 11

మూ. ఇదం తు మమ దీవప్య మనో భూయః ప్రకర్షతి, 12  
యదిహాస్య ప్రయాఖ్యాతుర్భ కుర్మి సదృశం ప్రయమ్.

ప్ర. అ. తు=కాని, ప్రయాఖ్యాతుః=ప్రియమైన వార్తను చెప్పిన, అస్యః=ఈతనికి, సదృశమ్=తగిన, ప్రయమ్=ప్రియమును, యత్ న కుర్మి=నేను చేయుటలేదు అనునది ఏది కలదో, ఇదమ్=ఇది, దీవప్యః=దీనుడనైన, మమ=నాయొక్క, మనః=మనస్సును, భూయః=అధికముగా, ప్రకర్షతి=తాగుచున్నది.

తా. కాని నేను, ప్రయవార్తను చెప్పిన ఈతనికి తగు ప్రయమును చేయజాలకున్నాను. అదియే దీనుడ నైన నా మనస్సును చాల పీడించుచున్నది.

మూ. ఏష-సర్వస్వభూతస్మ పరిష్కజ్గో హనుమతః, 13  
మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్తప్రస్య మహాత్మనః.

ప్ర. అ. మయా=హచేత, ఇమమ్=ఈ, కాలమ్=కాలమును,  
ప్రాప్య=పొంది, మహాత్మనః=మహాత్ముడైన, తస్య=అట్టి, హనుమతః=హనుమం  
తునకు, సర్వస్వభూతః=నా సర్వస్వమైన, ఏషః పరిష్కజః=ఈ ఆలింగనము,  
దత్తః=ఇచ్చబడినది.

తా. అట్టి మహాత్ముడైన హనుమంతునకు, ఈ సమయమునందు  
నేను నా సర్వస్వమైన ఆలింగనమును ఇచ్చుచున్నాను. 13

మూ. ఇద్యుక్త్వా ప్రీతిహృష్టాజ్గో రామస్తం పరిషస్వజే, 14  
హనుమస్తం కృతాత్మానం కృతవాక్యముపాగతమ్.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, ఇతి=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, ప్రీతిహృ  
ష్టాజ్గో=సంతోషముతో వికసించిన శరీరము కలవాడై, కృతాత్మానమ్=వివేచిమైన  
(అడుపులో ఉంచుకొనబడిన) బుద్ధి గలవాడు, కృతవాక్యమ్=చేయబడిన  
వాక్యము (అచ్చ) కలవాడు అయిన, ఉపాగతమ్=వచ్చిన, తం హనుమస్తమ్=అ  
హనుమంతుని, పరిషస్వజే=కొగలించుకొనెను.

తా. రాము డట్లు పలికి, సంతోషముతో శరీరము పులకించగా,  
వినయముతో కూడిన బుద్ధి గల తన వాక్యమును పూర్తిచేసి వచ్చిన  
హనుమంతుని కొగలించుకొనెను. 14

మూ. ధ్యాత్వా పునరువాచేదం వచనం రఘుసత్తమః, 15  
హరీణామీశ్వరస్యాపి సుగ్రీవస్యోపశృణ్వతః.

ప్ర. అ. రఘుసత్తమః=రాముడు, ధ్యాత్వా=ఆలోచించి, హరీణామ్=  
వానరులయొక్క, ఈశ్వరస్య=ప్రభువైన, సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవుడు, ఉపశృణ్వతః=విను  
తుండగా, పునః=మరల, ఇదం వచనమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. రాముడు కొంతెము సేపు ఏదో ఆలోచించి, వానరప్రభువైన  
సుగ్రీవుడు వినుతుండగా మరల ఇట్లు పలికెను. 15

మూ. సర్వథా సుకృతం తావద్వీతాయాః పరిమార్గణమ్, 16  
సాగరం తు సమాపాద్య పునర్నివృత్తం మనో మమ.

ప్ర. అ. వీతాయాః=వీరయొక్క, పరిమార్గణమ్=అన్వేషణము,  
సర్వథా=అన్ని విధముల, సుకృతమ్=బాగుగా చేయబడినది. మ=మని,  
సాగరమ్=సముద్రమును, సమాపాద్య=చేరి, మమ మనః=నా మనస్సు,

పునః=మరల, నష్టమ్=నష్టమైనది.

తా. మీకు అన్ని విధాలా వీతాన్వేషణమును చక్కగా చేసినాడు. కాని నా మనస్సు సముద్రము స్థూలికి రాగానే ఏమి చేయవలెనో తోచకుండ అయిపోవుచున్నది. 16

మూ. కథం నామ సముద్రస్య దుష్పారస్య మహావృషః, 17  
హరయో రక్షితం పారం గమిష్యన్తి పమాగతాః.

ప్ర. అ. పమాగతాః=కలిసి ఉన్న, హరయః=వానరులు, దుష్పారస్య=దాటశక్యము కానిది, మహావృషః=గొప్ప జంతు గలది అయిన, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, రక్షితమ్=రక్షింపుదైన, పారమ్=ఒడ్డును, కథమ్=ఎట్లు, గమిష్యన్తి=పోందగలరో ?

తా. ఈ వానరులందరూ కలిసి ఆధికమైన జంతుతో అగాధమై దాటశక్యము కాని సముద్రము రక్షితరీతమును ఎట్లు చేరగలరో! 17

మూ. యద్యప్యేష తు వృత్తాన్తే వైదేహ్య గదితో మమ, 18  
సముద్రపారగమనే హరీణాం కమిహోత్తరమ్.

ప్ర. అ. వైదేహ్య=సీతయొక్క, ఏషః=ఈ, వృత్తాన్తః=వృత్తాంతము, మమ=నాకు, గదితో యద్యపి=చెప్పబడినదైనను, హరీణామ్=వానరులయొక్క, సముద్రపారగమనే=సముద్రమును దాటుటయందు, ఉత్తరమ్= ఉత్తరము, కిమ్=ఏమి ?

తా. నాకు వీతావృత్తాంతము తెలిసినది. అది బాగుగానే ఉన్నది కాని ఈ సముద్రమును వానరు లెట్లు దాటగలరు అనుదానికి సమాధానమేమి ? 18

మూ. ఇత్యుక్త్వా శోకసంభ్రాన్తే రామః శ్రునిబర్హణః, 19  
హమామన్తం మహాబాహుస్తతో ధ్యానముపాగమత్.

ఇత్యుక్తే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ప్రథమః పర్గః

ప్ర. అ. శ్రునిబర్హణః=శ్రునిసంహారకుడు, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గలవాడు అయిన, రామః=రాముడు, హమామన్తమ్=హనుమంతుని గూర్చి, ఇతి=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, శోకసంభ్రాన్తః= శోకముచేత భ్రాంతి చెందినవాడై, తతో=అటుపిమ్మట, ధ్యానమ్=ధ్యానమును, ఉపాగమత్=పోయెను.

తా. శ్రునిసంహారకుడు, మహాబాహువు అయిన రాముడు హనుమంతునితో ఇట్లు పలికి శోకాకాంతుడై ఆరోపించసాగెను. 19

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో మొదటిపర్గ సమాప్తము.

## అథ ద్వితీయః సర్గః

[సుగ్రీవుడు శోకసంతప్తుడైన రామునకు దైత్యము చెప్పుట.]

మూ. తం తు శోకపరిద్యూనం రామం దశరథాత్మజమ్,  
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ సుగ్రీవః శోకనాశనమ్. 1

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, శోకపరిద్యూనమ్=శోకముచేత సంతప్తుడైన, దశరథాత్మజమ్=దశరథకుమారుడైన, తమ్=అ, రామమ్=రామునిగూర్చి, శోకనాశనమ్=దుఃఖమును నశింపజేయు, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. దశరథకుమారుడైన రాముడు అ విధముగా దుఃఖించుచుండగా శ్రీమంతుడైన సుగ్రీవుడు అతనితో శోకమును తొలగించు ఈ వచనము పలికెను. 1

మూ. కీం త్వయా తప్యతే వీర యథావ్యః ప్రాకృతస్తథా,  
మైవం భూస్త్వజ సంతాపం కృతఘ్న ఇవ సౌహృదమ్. 2

ప్ర. అ. వీర=వీరుడా, అన్యః=ఇతరుడైన, ప్రాకృతః=సాధారణపు రుపుడు, యథా=ఎట్లో, తథా=అట్లు, త్వయా=నీచేత, కీమ్=ఎందువలన, తప్యతే=దుఃఖించుట చేయలదుచున్నది ? ఏవమ్=ఇట్లు, మా భూః=అవకుము, కృతఘ్నః=కృతఘ్నుడు, సౌహృదమ్ ఇవ=స్నేహమును వలె, సంతాపమ్=తాపమును, త్వజ=విదువుము.

తా. వీరుడా ! సాధారణమానవుడు వలె ఇట్లు దుఃఖించుచున్నావేమి ? నీవు ఈ విధముగా ఉండగూడదు. కృతఘ్నుడు స్నేహమును విడిచినట్లు నీ శోకమును విడిచిపెట్టుము. 2

మూ. సంతాపస్య చ తే స్థానం న హి పశ్యామి రాఘవ,  
ప్రవృత్తావుపలబ్ధాయాం జ్ఞాతే చ నిలయే రిపోః. 3

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! ప్రవృత్తః=(సీత) వృత్తాంతము, ఉపలబ్ధాయామ్=పొందబడిన దగుచుండగా, తే=నీయొక్క, సంతాపస్య=దుఃఖమునకు, స్థానమ్=అవకాశమును, న పశ్యామి హి=చూడను కదా !

తా. రామా ! సీత వార్త తెలిసినది. శ్రుతువు ఎక్కడ ఉన్నాడో కూడ తెలిసినది. అందుచేత ఇంక నీవు దుఃఖించుటకు కారణ మేమి నాకు కనబడుటలేదు. 3

మూ. మతిమాన్ శాస్త్రనిర్భాగ్జః పక్షరశ్శాపీ రాఘవ,

త్యజేమాం ప్రాకృతాం బుద్ధిం కృతాత్మేవార్థదూషణీమ్. 4

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా! మతిమాన్=బుద్ధిమంతుడవు, శాస్త్రనిల్=శాస్త్రముల వెరిగినవాడవు, ప్రాజ్ఞ=అరోచనాశక్తి గలవాడవు, పక్షరశ్శాపీ=నిర్లక్ష్యము చేయు సమర్థుడవు, అపీ=అయిఉన్నావు. కృతాత్మా=నిగ్రహించుకొనబడిన బుద్ధి గలవాడు, అర్థదూషణీమ్=కార్యవిఘాతమును కలిగించు, బుద్ధిమ్ ఇవ=బుద్ధిని నలి, ఇమామ్=ఈ, ప్రాకృతామ్=సామాన్యమైన, బుద్ధిమ్=బుద్ధిని, త్యజ= విడువుము.

తా. రామా ! నీవు బుద్ధిమంతుడవు. శాస్త్రము తెలిసినవాడవు. అరోచనాశక్తి కలవాడవు. అగు నిర్లక్ష్యములు చేయుగలవాడవు. అందుచేత బుద్ధిమంతుడు కార్యవిఘాతకమైన ఆరోచనము విడవినట్లు ఈ సామాన్యపు ఆరోచనము విడిచిపెట్టుము. 4

మూ. సముద్రం లక్ష్మయిత్వా తు మహానక్రసమాకులమ్,

లజ్జామారోహయిష్యామో హవిష్యామశ్చ తే రిపుమ్. 5

ప్ర. అ. మహానక్రసమాకులమ్=గొప్ప మొసళ్లతో వ్యాకులమైన, సముద్రమ్=సముద్రమును, లక్ష్మయిత్వా=దాటి, లజ్జామ్=లంకను, అరోహయిష్యామః= ఎక్కిరియు. తే=నీయొక్క, రిపుమ్=శత్రువును, హవిష్యామశ్చ=చంపెరియు.

తా. పెద్ద మొసళ్లతో నిండి ఉన్న సముద్రము దాటి లంకలో ప్రవేశించెదము. నీ శత్రువును సంహరించెదము. 5

మూ. నిరుత్సాహస్య దీనస్య శోకపర్యాకులాత్మనః,

సర్వార్థా వ్యవసీదంతి వ్యసనం చాధిగచ్ఛతి. 6

ప్ర. అ. నిరుత్సాహస్య=ఉత్సాహము లేనివాడు, దీనస్య=దీనుడు, శోకపర్యాకులాత్మనః=శోకముచేత వ్యాకులమైన బుద్ధి కలవాడు అయిన పురుషునియొక్క, సర్వార్థాః=అన్ని కార్యములు, వ్యవసీదంతి=నశించును. వ్యసనం=ఆసదను కూడ, అధిగచ్ఛతి=పొందును.

తా. ఉత్సాహము లేక శోకముచేత బుద్ధి వ్యాకులమై, దీనుడుగా ఉన్న పురుషుని కార్యము లన్ని చెడిపోవును. అతడు కష్టం పొందును. 6

మూ. ఇమే శూరాః సమర్థాశ్చ సర్వతో హరియూథపాః,

తృప్తియూర్థం కృతోత్సాహః ప్రవేష్టుమపి పావకమ్,

ఏషాం హర్షణ జానామి తర్కశ్శాపీ దృఢో మమ. 7

శ్రీ. అ. సర్వతః=నలువైపులందు ఉన్న, ఇమే=ఈ, హరియాభపాః=వానరసేనానాయకులు, తూరాః=తూడులు, సమర్థాశ్చ=సమర్థులు. త్వత్ప్రియా క్తమ్=నీ ప్రేయముకొరకు, పాపకమ్=అగ్నిని, ప్రవేష్టుమ్ అపి=ప్రవేశించుటకు కూడ, కృతోత్సాహః=చేయబడిన ఉత్సాహము కలవారు. ఏషామ్=వీరియొక్క, హర్షణః=సంతోషముచేత, జానామి=తెలిసికొనుచున్నాను. మమ=నాయొక్క, తర్కశాసీ=ఊహకూడ, దృఢః=దృఢమైనది.

రా. మన చుట్టు నిలచి ఉన్న ఈ వానరనాయకు లందరూ తూడులు, సమర్థులు. నీకు ప్రేయమును చేయుటకై అగ్నిలో దుముకుటకు కూడ ఉత్సాహవంతులై ఉన్నారు. నే నీ విషయమును వీరి సంతోషమును బట్టి తెలుసుకొనుచున్నాను. నా కీ విషయమున పూర్తి నమ్మక మున్నది. 7

మూ. విక్రమేణ సమానేష్యే సీతాం హర్షా యథా రిపుమ్, 8  
రావణం పాపకర్మాణం తథా త్వం కర్తుమర్హసి.

ప్ర. అ. రిపుమ్=శత్రువు, పాపకర్మాణమ్=పాపకర్మగలవాడు అయిన, రావణమ్=రావణుని, విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత, హర్షా=చంపి, సీతామ్=సీతను, యథా=ఎట్లు, సమానేష్యే=తీసికొని రాగలనో, తథా=అట్లు, త్వమ్=నీవు, కర్తుమ్=చేయుటకు, అర్హసి=తగి ఉన్నావు.

రా. శత్రువు, పాపకర్మలు ఆచరించువాడు అయిన రావణుని పరాక్రమముచేత చంపి, సీతను, నేను తీసికొనివచ్చుటకు తగిన ఉపాయమును ఆలోచించుము. 8

మూ. సేతుర్మత యథా బద్ధ్యేద్యథా పశ్యేమ తాం పురీమ్, 9  
తస్య రాక్షసరాజస్య తథా త్వం కురు రాఘవ.

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! అత్ర=ఇక్కడ (సముద్రమునందు,) సేతుః=సేతువు, యథా=ఎట్లు, బద్ధ్యేత్=కట్టబడునో, తస్య=ఆ, రాక్షస రాజస్య=రాక్షసరాజయొక్క, తామ్=ఆ, పురీమ్=పట్టణమును, యథా=ఎట్లు పశ్యేమ=చూచెదమో, తథా=అట్లు, త్వమ్=నీవు, కురు=చేయుము.

రా. రామా ! సముద్రముపై సేతువు కట్టి రాక్షసరాజైన ఆ రావణుని నగరమైన లంకను మనము చేరు ఉపాయము ఆలోచించుము. 9

మూ. దృష్ట్వా తాం హి పురీం లబ్ధ్వాం త్రికూటశిఖరే స్థితామ్, 10  
హతం చ రావణం యుద్ధే దర్శనాదవధారయ.

ప్ర. అ. త్రికూటశిఖరే=త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు, స్థితామ్=ఉన్న, తామ్=ఆ, లబ్ధ్వాం పురీమ్=లంకాపట్టణమును, దృష్ట్వా=చూచి,

యుద్ధే=యుద్ధమునందు, దర్శనాత్=దర్శనమువలననే, రావణమ్=రావణుని, హతమ్=చంపలచీనవానినిగా, ఆవధారయ=నిశ్చయించుము.

తా. మనము త్రికూటసర్వతశిఖరము మీద ఉన్న లంకాపురమును చూచిన పిమ్మట యుద్ధములో రావణుడు మన కంటపడిన వెంటనే అతడు మరణించగల డని నమ్ముము. 10

మూ. అబద్ధ్యా సాగరే సేతుం ఘోరే చ వరుణాలయే, 11  
లజ్కా న మర్దితుం శక్యా సేన్జైరపి సురాసురైః.

ప్ర. అ. ఘోరే=భయంకరమైన, వరుణాలయే=వరుణుని నివాసమైన, సాగరే=సముద్రమునందు, సేతుమ్=సేతువును, అబద్ధ్యా=కట్టకుండగా, లజ్కా=లంక, సేన్జైః=ఇంద్రునితోకూడిన, సురాసురైః అపి=సురాసురుల చేత కూడ, మర్దితుమ్=పీడించుటకు, న శక్యా=శక్యమైనది కాదు.

తా. భయంకరము, వరుణుని నివాసస్థానమూ అయిన సాగరమునందు సేతువును బంధించకుండగా ఇంద్రసహితులైన సురాసురులు కూడ లంకను పీడింపజాలరు. 11

మూ. సేతుర్బద్ధః సముద్రే చ యావల్లజ్కాసమీపతః, 12  
సర్వం తీర్ణం చ మే హైన్యం జితమిత్యుపధారయః.  
ఇమే హి సమరే వీరా హరయః కామరూపిణః. 13

ప్ర. అ. లజ్కాసమీపతః=లంక సమీపమునందు, సముద్రే=సముద్రమునందు, యావత్=ఎంతలో, సేతుః=సేతువు, బద్ధః=కట్టబడినదో, మే=నామొక్క, సర్వం హైన్యమ్=సమస్తమైన హైన్యము, తీర్ణమ్=రాచినదో, అంతలో, జితమ్ ఇతి=మనచే జయించబడినది అని, ఉపధారయ=నిర్ణయించుము. కామరూపిణః=హైన్యాద్రూపముగల, ఇమే=ఈ, హరయః=వానరులు, సమరే=యుద్ధమునందు, వీరాః హి=వీరులు.

తా. లంకాసమీపమునందు సముద్రముమీద సేతువును బంధించి నా హైన్యము అంతా రాచిన వెంటనే మనము జయించితి మనియే నమ్ముము. ఇచ్చామసారము రూపములను ధరించ గలిగిన ఈ వానరులు యుద్ధములో వీరులు. 12,13

మూ. తదలం విక్లబాం బుద్ధిం రాజన్ సర్వార్థవాశినీమ్, 14  
పురుషస్య హి లోకేఽస్మిన్ శోకః శౌర్యాపకర్షణః.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! లోకే=ఆ కాలమువలన, సర్వార్థవాశినీమ్=సక

లకార్యములను నశింపజేయు, నిక్లబామ్=వ్యాకులమైన, బుద్ధిమ్=బుద్ధిని వహించి, అలమ్=చాలును. అస్మిన్=ఈ, లోకే=లోకమునందు, పురుషస్య=పురుషునకు, శోకః=శోకము, శౌర్యాపకర్షణః=శౌర్యమును తగ్గించివేయునది.

తా. రాజా ! అందుచే సకలకార్యములను నశింపజేయు మనోవ్యాకులత్వమును విడిచిపెట్టుము. ఈ లోకములో శోకము మానవుఁ శౌర్యమును తగ్గించివేయును. 14

మూ. యత్తు కార్యం మనుష్యేణ శౌణ్డీర్యమవలన్యృతామ్, తదలంకరణాయైవ కర్తుర్యవతి సత్వరమ్. 15

ప్ర. అ. మనుష్యేణ=మనుష్యునిచేత, యత్=ఏ, శౌణ్డీర్యమ్=ఊరత్వము, కార్యం తు=చేయదగినదో, అది, అవలన్యృతామ్=అవలంబింపబడుగాక. తత్=అది, సత్వరమ్=శీఘ్రముగా, కర్తుః=కర్తకు, అలంకరణాయైవ=అలంకారము (కార్యసాధనము) కొరకే, భవతి=అగును.

తా. మనుష్యుడు మానవలసిన శౌర్యమును అవలంబించుము. అది, దానిని చూపువానికి తప్పక కార్యసాధకము అగును. 15

మూ. అస్మిన్ కాలే మహాప్రాజ్ఞ సత్త్వమాతిష్ఠ తేజసా, ఊరాణాం హి మనుష్యాణాం త్వద్విధానాం మహాత్మనామ్, చినష్టే వా ప్రనష్టే వా శోకః సర్వార్థవాశనః.

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞ=గొప్ప బుద్ధి కలవాడా ! అస్మిన్=ఈ, కాలే=కాలము నందు, తేజసా=తేజస్సుతో, సత్త్వమ్=బలమును, అతిష్ఠ=అవలంబించుము. ఊరాణామ్= ఊరులు, మహాత్మనామ్=మహాత్ములు ఆయిన, త్వద్విధానామ్=నీవంటి, మనుష్యాణామ్= మనుష్యులకు, చినష్టే వా=కనబడకుండపోయినపుడు, ప్రనష్టే వా=నశించినప్పుడు, శోకః= శోకము, సర్వార్థవాశనః=సకలప్రయోజనములను నశింపజేయునది.

తా. మహాబుద్ధిశాలి నైన ఓ ! కామా ! ఈ సమయమునందు తేజస్సుతో బలమును చూపుము. ఎవరైన కనబడకుండ పోయినపుడు గాని, నశించి నప్పుడు గాని నీవంటి ఊరులు, మహాత్ములు ఆయిన పురుషులు శోకము చెందుట సకలకార్యములను నశింపజేయును. 16

మూ. తత్త్వం బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠః సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః, మద్విధైః సచినైః పార్థమరిం జేతుం సమర్థసి. 17

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, బుద్ధిమతామ్=బుద్ధిమంతులలో,



శ్రేష్ఠః=శ్రేష్ఠుడవు, సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః=సమస్తమైన శాస్త్రవిషయములను ఎగిరినవాడవు అయిన, త్వమ్=నీవు, మర్దిదైః=నావంటి, సతివైః సార్థమ్=సహాయులతో కూడినవాడవై, ఆరిమ్=శ్రుతువును, జేతుమ్=జయించుటకు, సమర్థసి=తగి ఉన్నావు.

తా. నీవు బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడవు. సమస్తమైన శాస్త్రవిషయములు కలిపినవాడవు. అందుచేత నీవు నావంటి సహాయులతో కలిసి శ్రుతువును జయించుము. 17

మూ. న హి పశ్యామ్యహం కం చిత్త్రిషు లోకేషు రాఘవ, 18  
గృహీతధనుషో యస్తే చిష్ఠేదధిముఖో రణే.

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! రణే=యుద్ధమునందు, గృహీత ధనుషః=ధరింపబడిన ధనస్సు గల, తే=నీయొక్క, అధిముఖే=అధిముఖము నందు, యః=ఎవడు, తిష్ఠేత్=నిలబడునో అట్టి, కం చిత్=ఎవనినీ, త్రిషు=మూడు, లోకేషు=లోకములందుండు, అహమ్=నేను, న పశ్యామి హి=చూడనుకదా !

తా. రామా ! నీవు యుద్ధరంగములో ధనస్సు ధరించి ఉండగా నీకు ఎదురుగా నిలబడగలవాడు ఎవ్వడూ నాకు ఈ మూడు లోకములలో కూడ కనబడుటలేదు. 18

మూ. వానరేషు సమాసక్తం న తే కార్యం విపత్న్యతే, 19  
అచిరాద్ద్రక్ష్యసే సీతాం తీర్త్వా సాగరమక్షయమ్.

ప్ర. అ. వానరేషు=వానరులందుండు, సమాసక్తమ్=సంబంధించి ఉన్న, తే కార్యమ్=నీ కార్యము, న విపత్న్యతే=విపత్తును పొందదు. అక్షయమ్=అంతము లేని, సాగరమ్=సముద్రమును, తీర్త్వా=రాటి, అచిరాత్=అచిరకాలములో, సీతామ్=సీతను, ద్రక్ష్యసే=చూడగలవు.

తా. వానరులు నేయనంపి ఉన్న నీ కార్యము ఎన్నటికినీ తెడదు. నీవు అచిరకాలములో అపారమైన సముద్రమును రాటి సీతను చూడగలవు. 19

మూ. తదలం శోకమాలమ్బ్య క్రోధమాలమ్బ భూపతే, 20  
నిశేష్టాః క్షత్రియా మన్వాః సర్వే చక్షాన్య దిభ్యతి.

ప్ర. అ. భూపతే=రాజా ! తత్=ఆ కారణమువలన, శోకమ్=శోకమును, అలమ్బ్య=అవలంబించి, అంమ్=చాలును. క్రోధమ్=క్రోధమును, అలమ్బ్య=అవలంబించుము. నిశేష్టాః=ప్రయత్నములేని, క్షత్రియాః=క్షత్రియులు, మన్వాః=మందులు. చక్షాన్య=తీక్షణమైనవానినీ, సర్వే=అందరూ, ఓత్సరి=భయపడుదురు.

తా. అందుచేత, ఓ ! రాజా ! శోకమును అవలంబించకుము. శత్రువుమీద క్రోధమును చూపుము. ప్రయత్నవిహీనులైన క్షత్రియులు మందులు, కూడులై కోపమును చూపువానికి అందరూ భయపడుచుందురు. 20

మూ. లబ్ధివార్థం చ ఘోరస్య సముద్రస్య నదీపతేః, 21  
సహస్మాద్ధిరిహోపేతః సూక్ష్మబుద్ధిర్విచారయ.

ప్ర. అ. సూక్ష్మబుద్ధిః=సూక్ష్మబుద్ధి గల నీవు, ఇహ=ఇప్పుడు, అస్మాదిః సహ= మాతో కూడ, ఉపేతః=కూడినవాడనై, నదీపతేః=నదుల ప్రభువైన, ఘోరస్య=భయంకరమైన, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, లబ్ధివార్థమ్=లంఘనము కొరకు, విచారయ= ఆలోచించుము.

తా. సూక్ష్మబుద్ధి గల నీవు ఇప్పుడు, నదులకు ప్రభువైన, భయంకరమైన సముద్రమును ఎట్లు దాటవలెనో మా అందరితో కలిసి ఆలోచించుము. 21

మూ. లబ్ధితే తత్ర తైః సైవ్యైరితమిత్యేవ నిశ్చిను, 22  
సర్వం తీర్ణం చ మే సైన్యం జితమిత్యవధార్యతామ్.

ప్ర. అ. తైః=ఆ, సైన్యైః=సైన్యములచేత, తత్ర=ఆ సముద్రము, లబ్ధితే=లంఘించబడిన దగుచుండగా, జితమిత్యేవ=జయించబడినదే (జయించుటయే) అని, నిశ్చిను=నిశ్చయించుము. మే=నాయొక్క, సర్వమ్=సమస్తమైన, సైన్యమ్=సైన్యము, తీర్ణమ్=దాటినచో, జితమితి=జయించుట అని, అవధార్యతామ్=నిశ్చయించబడుగాక.

తా. సైన్యములు ఆ సముద్రమును దాటినచో మనకు జయము వచ్చినదని నిశ్చయించుము. నా సైన్య మంతా సముద్రమును దాటినా జయము లభించిన దని నిస్సంశయముగా చెప్పవచ్చును. 22

మూ. ఇమే హి హరయః శూరాః సమరే కామరూపిణః, 23  
తానరీన్ద్రిధమిష్యన్తి శిలాపాదపవృష్టిభిః.

ప్ర. అ. సమరే=యుద్ధమునందు, శూరాః=శూరులు, కామరూపిణః=స్వచ్ఛానుసారము రూపములు ధరించువాడు అయిన, ఇమే హరయః=ఈ వానరులు, శిలాపాదపవృష్టిభిః= శిలలయొక్క, వృక్షములయొక్క, వర్షములచే, తాన్=ఆ, అరీన్=శత్రువులను, విధమిష్యన్తి హి=నశింపచేయుగలదు కదా !

తా. ఈ వానరులందఱు ఇష్టానుసారము రూపములు ధరించగలవాడు. యుద్ధమునందు శూరులు, వీరు శిలలను, వృక్షములను వర్షించి శత్రువులను నశింపచేయుగలరు. 23

మూ. కథం చిత్తరీపశ్యామి లక్ష్మీతం వరుణాంయమ్, 24  
హతమిత్యేవ తం మన్యే యుద్ధే శత్రునిబర్హణ.

ప్ర. అ. శత్రునిబర్హణ=శత్రువులను నశింపజేయు ఓ ! రామా! వరుణాంయమ్=సముద్రమును, కథంచిత్=ఎటులనో, లక్ష్మీతమ్=దాటబడినదానినిగా, హతపశ్యామి=చూచుచున్నాను, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, తం=ఆ రావణుని, హతమిత్యేవ=చంపబడినదానినిగానే, మన్యే=తలచెదను.

రా. ఓ ! శత్రుసంహారకుడా ! ఏదో విధముగ సముద్రమును దాటినేడుగలమని, యుద్ధమునందు రావణుడు చంపబడు ననీ ఊహించుచున్నాను.

మూ. కీముక్త్యా బహుధా చాపి సర్వథా విజయీ భవాన్, 25  
నిమిత్తాని చ పశ్యామి మనో మే సంప్రహృష్యతి.

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అధికావ్యే యుద్ధకాండే ద్వితీయః పర్వః.

ప్ర. అ. బహుధా=అనేకవిధములుగా, ఉక్త్యా=చెప్పి, కీమ్=ఏమి ప్రయోజనము ? సర్వథా=అన్నివిధముల, భవాన్=నీవు, విజయీ=విజయము కలవాడవు. నిమిత్తాని=మంచి నిమిత్తములను (శకునములను) కూడ, పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మే=నాయొక్క, మనః=మనస్సు, సంప్రహృష్యతి=సంతోషించుచున్నది.

రా. ఇంక వారి మూటలు చెప్పనేల ? అన్నివిధములా నీకు విజయము లభించును. నాకు మంచి శకునములు కనబడుచున్నవి. నా మనస్సు ఉల్లాసభరితమై ఉన్నది. 25

"బాలానందిన" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ద్వితీయపర్గ సమాప్తము.

## అథ తృతీయః పర్వః

[మగ్రీపుని మాటలు వినిన పిమ్మట రాముడు లంకను గూర్చి నవివరముగా చెప్పు మని హనుమంతుని అడుగుట; అతడు చెప్పుట.]

మూ. మగ్రీవస్య వచః శ్రుత్వా హేతుమర్థరమార్థవత్,  
ప్రతిజగ్రాహ కాకుత్స్థః హనూమంతమథాబ్రవీత్.

1

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః=రాముడు, మగ్రీవస్య=మగ్రీపునియొక్క, హేతుమత్=హేతువులు కలది, పరమార్థవత్=గొప్ప అర్థము కలది అయిన, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, ప్రతిజగ్రాహ=స్వీకరించెను. అథ=అటు పిమ్మట, హనూమంతమ్=హనుమంతుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. మగ్రీపుడు పలికిన యుక్తియుక్తములైన మంచి అర్థము గల మాటలు విని రాముడు నీవు చెప్పినది నిజమే అని అంగీకరించెను. పిమ్మట హనుమంతునితో ఇట్లు పలికెను.

1

మూ. తపసా హేతుబద్ధేన సాగరోచ్చౌషణేన చ,  
సర్వథాపి సమర్థోఽస్మి సాగరస్యాప్య లక్ష్మణే.

2

ప్ర. అ. తపసా=తపస్సుచేతను, హేతుబద్ధేన=హేతుబంధముచేతను, సాగరోచ్చౌషణేన చ=సముద్రమును ఎండించుటచేతను, సర్వథాపి=అన్ని విధముల, అన్య సాగరన్య=ఈ సముద్రముయొక్క, లక్ష్మణే=లంఘనమునందు, సమర్థః=సమర్థుడను, అస్మి=అయి. ఉన్నాను.

తా. తపస్సుచేత గాని, హేతువును నిర్మించి గాని, సముద్రమును ఎండిపోవునట్లు చేసి గాని, అన్ని విధాలా ఈ సముద్రమును దాటుటకు నేను సమర్థుడను.

2

మూ. కథి దుర్గాణి దుర్గాయా లజ్గాయాస్తర్పరీప్య మే,  
జ్ఞాతుమిచ్ఛామి తత్పర్వం దర్శనాదీన వానర.

3

ప్ర. అ. వానరః=హనుమంతుడా ! దుర్గాయా=ప్రవేశించ కష్టమైన, లజ్గాయా=లంకకు, కథి=ఎన్ని, దుర్గాణి=దుర్గములు ఉన్నవో, బ్రవీష్వ=చెప్పుము. తత్=రానిని, సర్వమ్=సమస్తమును, దర్శనాదీన=చూచుటవలన వలె, జ్ఞాతుమ్=తెలిసికొనుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

తా. హనుమంతుడా ! ప్రవేశించుటకు కష్టమైన ఆ లంకాపట్టణములో ఎన్ని దుర్గములు ఉన్నవో చెప్పుము. ఆ విషయము నంతను ప్రత్యక్షముగా

చూచి నట్లు తెలిపికొన గోరుచున్నాను.

3

మూ. బలస్య పరిమాణం చ ద్వారదుర్గక్రియామపి,

గుప్తికర్మ చ లజ్కాయా రక్షసాం సరనాని చ.

4

యథామఖం యథావచ్చ లజ్కాయామపి దృష్టవాన్,

సర్వమాచక్ష్య తత్త్వేన సర్వథా కుశలో హ్యసి.

5

ప్ర. అ. బలస్య = పైన్యముయొక్క, పరిమాణం చ = పరిమాణమును, ద్వారదుర్గక్రియామపి = ద్వారములను, దుర్గక్రియను, లజ్కాయా = లంకయొక్క, గుప్తికర్మ చ = రక్షణకర్మను, రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, సరనాని చ = గృహములను, యథామఖమ్ = సుఖముగాను, యథావచ్చ = యథార్థముగాను, లజ్కాయామ్ = లంక యందు, దృష్టవాన్ = చూచినవాడవు, అసి = అయిఉన్నావు. సర్వమ్ = దాని నంతను, తత్త్వేన = యథార్థముగా, అచక్ష్య = చెప్పము. సర్వథా = అన్ని విధముల, కుశలా = నేర్చుగలవాడవు, అసి హి = అయి ఉన్నావు కదా !

తా. పైన్యపరిమాణమును, ద్వారముల ఏర్పాటును, దుర్గముల నిర్మాణమును, లంకలో చేసిన ఇతర రక్షణోపాయములను, రాక్షసుల గృహములను, నీవు సుఖముగా, ఉన్నవి ఉన్నట్లుగా లంకలో చూచినావు కదా? దాని నంతను విశదముగా చెప్పము. నీవు చాల సమర్థుడవు కదా! 4,5

మూ. శ్రుత్వా రామస్య వచనం హనుమాన్ మారుతాత్మజః,

వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠో రామం పువరథాబ్రవీత్.

6

ప్ర. అ. వాక్యవిదామ్ = వాక్యములను ఎరిగినవారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడు, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, రామస్య = రామునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, అథ = పిమ్మట, పునః = తిరిగి, రామమ్ = రాముని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మాటలాడుటలో మంచి నేర్పు గలవాడు, వాయుపుత్రుడు అయిన హనుమంతుడు రాముని మాటలు విని, అతనితో మరల ఇట్లు అనెను.

మూ. శ్రూయతాం సర్వ మాఖ్యాప్యే దుర్గకర్మవిధానతః,

గుప్తా పురీ తథా లజ్కా రక్షితా చ యథా బలైః.

7

ప్ర. అ. లజ్కా పురీ = లంకాపట్టణము, యథా = ఎట్లు, దుర్గకర్మవిధానతః = దుర్గకర్మల ఏర్పాటుచేత, గుప్తా = రక్షింపబడినదో, బలైః = పైన్యములచేత, యథా = ఎట్లు, రక్షితా చ = రక్షించబడినదో, సర్వమ్ = అంతమో, అఖ్యాప్యే = చెప్పగలను. శ్రూయతామ్ = వినిబదుగాక.

తా.. దుర్గములను ఏర్పాటు చేయుట ద్వారా లంకాపట్టణము ఏ విధముగా రక్షింపబడుచున్నదో, సైన్యములచేత ఎట్లు రక్షింపబడుచున్నదో ఆ విషయము వంశా చెప్పెదను ; వినుము. 7

మూ. రాక్షసాశ్రయథా స్థిగ్ధా రావణస్య చ తేజసా,  
పరాం సమృద్ధిం లజ్కాయాః పాగరస్య చ భీమతామ్, 8  
విభాగం చ బలౌఘస్య నిర్దేశం వాహనస్య చ,  
ఏవముత్త్యా కపిశ్రేష్ఠః కథయామాస తత్త్వనిల్. 9

ప్ర. అ. రాక్షసాః = రాక్షసులు, యథా = ఎట్లు, స్థిగ్ధాః = స్థిరముకలవాడుగా ఉన్నారో ఆ విషయమును, రావణస్య = రావణునియొక్క, తేజసా = తేజస్సుచేత, లజ్కాయాః = లంకయొక్క, పరామ్ = ఉత్కృష్టమైన, సమృద్ధిమ్ = సమృద్ధిని, పాగరస్య = సముద్రముయొక్క, భీమతామ్ = భయంకరత్వమును, బలౌఘస్య = సేనాసముదాయముయొక్క, విభాగమ్ = విభాగమును, వాహనస్య = వాహనముయొక్క, నిర్దేశం చ = ఏర్పాటును, చెప్పెదను, తత్త్వనిల్ = యథార్థమును ఎరిగిన, కపిశ్రేష్ఠః = చానరశ్రేష్ఠుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉత్త్యా = పలికి, కథయామాస = చెప్పెను.

తా. రాక్షసుల ప్రభుభక్తి, రావణుని తేజస్సుచేత లంకలో ఉన్న గొప్ప సమృద్ధి, సముద్రము భయంకరముగా ఉండుట, సేనావిభాగములు, వాహనముల ఏర్పాట్లు, ఈ విషయములను అన్నింటినీ చెప్పెదను. అని పలికి లంకను గూర్చిన విశేషము లన్నీ ఎరిగిన హనుమంతుడు ఇట్లు పలికెను. 8,9

మూ. హృష్టప్రముదితా లజ్కా మత్తద్విపసమాకులా,  
మహతీ రథపంఞ్శార్ణా రక్షోగణనిషేవితా. 10

ప్ర. అ. మహతీ = విశాలమైన, లజ్కా = లంక, హృష్టప్రముదితా = సంతోషించుచున్నది, ఆనందించుచున్నది. మత్తద్విపసమాకులా = మదించిన ఏనుగులతో వ్యాకులమైనది. రథపంఞ్శార్ణా = రథములతో నిండినది, రక్షోగణనిషేవితా = రాక్షసుల గణములచేత సేవింపబడినది.

తా. మదించిన ఏనుగులతోను, రథములతోను నిండినదై, రాక్షసగణముల నివాసముగా ఉన్న అభివిశాలమైన ఆ లంక సంతోషావంధములతో ప్రకాశించుచున్నది. 10

మూ. దృఢబద్ధకపాటావి మహాపరిఘవన్తి చ,  
చత్వారి విపులాన్యప్యో ద్వారాణి సుమహాన్తి చ. 11

ప్ర. అ. అసౌఖ్యః = ఈ లంకయొక్క, సుమహాన్తి = చాల

పెద్దవైన, విపులాని=విశాలములైన, చల్వారి=నాలుగు, ద్వారాణి=ద్వారములు, దృఢబద్ధకపాటాని=దృఢముగా కట్టుబడిన తలుపులుగలవి, మహాపరిమివన్ని చ=గొప్ప పరిమిలు (గడియలు)గలవి.

తా. ఆ నగరమునకు చాల పెద్దవైన, విశాలములైన, నాలుగు ద్వారము లున్నవి. దృఢములైన వాటి తలుపులు పెద్ద గడియలతో బంధింపబడి ఉన్నవి. 11

మూ. తత్రేషాపంథున్త్రాణి లలవన్తి మహాన్తి చ,  
ఆగతం ప్రతిసైన్యం చైవత్ర ప్రతినివాత్యతే. 12

ప్ర. ఆ. తత్ర=అక్కడ, బంవన్తి=బలము గలవి, మహాన్తి చ=గొప్పవి అయిన, ఇషాపంథున్త్రాణి=బాణముల శీలం యంత్రములు ఉన్నవి. తత్ర=అక్కడ, ఆగతమ్=వచ్చిన, ప్రతిసైన్యమ్=శత్రు సైన్యము, తైః=ఆ యంత్రములచేత, ప్రతి నివాత్యతే=నివారించబడుచున్నది.

తా. అక్కడ పెద్ద పెద్ద, బలమైన యంత్రము లున్నవి. అవి బాణములను, శీలము ప్రయోగించును. వాటి సాహాయ్యముతో అక్కడికి వచ్చిన శత్రు సైన్యమును నివారించుచుండును. 12

మూ. ద్వారేషు పంస్కృతా భీమాః కాలాయపమయాః శిలాః,  
శతశో రచితా వీరైః శతఘ్నో రక్షసాం గణైః. 13

ప్ర. ఆ. పంస్కృతాః=పంస్కరింపబడినవి (పీడ్చుముగా ఉంచబడినవి), భీమాః=భయంకరములు, కాలాయపమయాః=ఇనుపవికారమైనవి, శిలాః=వాడియై నవి అయిన, శతశః=వందలకొలది, శతఘ్న్యుః=శతఘ్నులు (ఒక్క యత్నములో నూరుగురిని చంపే యంత్రములు), రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, గణైః=గణ ములతో, ద్వారేషు=ద్వారములయందు, రచితాః=రచింపబడినవి.

తా. భయంకరములు, వాడియైనవి, ఇనుముతో తయారు చేయబడినవి అయిన వందలకొలది శతఘ్నులను ఏ క్షణమునందైనను, ఉపయోగించుటకు వీలుగా పంస్కరించి, ద్వారములనద్ద అమర్చినారు. వాటిని ఉపయోగించగల అనేక రాక్షసులు గూడ అక్కడ నిలుపబడి ఉన్నారు. 13

మూ. సౌవరస్త్త మహాన్తప్యాః ప్రాకారో దుష్ప్రధర్తణః,  
మణివిద్రుమవైదూర్యముక్తావిరచితాన్తరః. 14

ప్ర. ఆ. తప్యాః=ఆ లంకయొక్క, సౌవరమ్=బంగారువికారము, మహాన్=గొప్పది, మణివిద్రుమవైదూర్యముక్తావిరచితాన్తరః=మణులచేత, పొగ డముంచేత, వైదూర్యములచేత, ముత్యములచేత అందముగా చేయబడిన

మధ్యభాగము గల, ప్రాకారః=ప్రాకారము, దుష్పరదర్శణః=ఎదిరింప శక్యము కానిది.

తా. చాల పెద్దదైన ఆ నగరము బంగారము ప్రాకారమును ఎవ్వడూ ఆక్రమింపజాలరు. అది మధ్య మధ్య మణులతోను, పొగడములతోను, వైకుంఠములతోను, ముత్యములతోను అలంకరింపబడి ఉన్నది. 14

మూ. సర్వతశ్చ మహాభీమాః శీతతోయా మహాశుభాః,  
అగాధా గ్రాహవత్యశ్చ పరిఖా మీనసేవితాః. 15

ప్ర. అ. సర్వతః=ఆ ప్రాకారము చుట్టూ, మహాభీమాః=చాల భయంకరములు, శీతతోయాః= చల్లని ఉదకములు గలవి, మహాశుభాః=చాల సుందరములు, అగాధాః= రోలైనవి, గ్రాహవత్యశ్చ=మొసళ్లు గలవి, మీనసేవితాః=మీనములచేత సేవింపబడినవి అయిన, పరిఖాః=పరిఖ లున్నవి.

తా. ఆ ప్రాకారముల చుట్టూ చాల భయంకరములైన అందమైన పరిఖలు ఉన్నవి. చల్లని జలముతో నిండిన ఆ పరిఖలలో మొసళ్లు, మీనములు నివసించుచుండును. 15

మూ. ద్వారేషు తాపాం చత్వారః సంక్రమాః పరమాయతాః,  
యన్త్రైరుపేతా బహుధిర్మహద్విర్గహపంక్తిభిః. 16

ప్ర. అ. ద్వారేషు=ద్వారములయందు, పరమాయతాః=చాల పొడవైనవి, బహుధిః= అనేకములైన, యన్త్రైః=యంత్రములతోను, మహద్విః=గొప్పవైన, గృహపంక్తిభిః= గృహముల పంక్తులతోనూ, ఉపేతాః=కూడినవి అయిన, తాపాం సంక్రమాః= వాటి వంతెనలు ఉన్నవి.

తా. ప్రాకారద్వారములకు ఎదురుగా ఆ పరిఖలమీద చాల పొడవైన నాలుగు వంతెనలు ఉన్నవి. వాటిపై అనేకమైన యంత్రములు అమర్చబడినవి; పెద్ద గృహముల పంక్తులు కూడ ఉన్నవి. 16

మూ. త్రాయన్తే సంక్రమాస్తత్ర పరస్పైవ్యాగతే సతి,  
యన్త్రైస్తైరవకీర్యన్తే పరిఖాసు సమస్తతః. 17

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, పరస్పైవ్యాగతే సతి=శత్రుస్సైన్యముయొక్క ఆగమనము కలుగుచుండగా, సంక్రమాః=వంతెనలు, త్రాయన్తే=రక్షింపబడుచున్నవి. సమస్తతః=అన్ని ప్రక్కలా, పరిఖాసు=పరిఖలయందు, త్రైః=ఆ, యన్త్రైః=యంత్రములచేత, అవకీర్యన్తే= (టాకాశిలాదులు) చిమ్మబడుచున్నవి.

తా. పరస్పైన్యము వచ్చినప్పుడు ఆ యంత్రములద్వారా పరిఖల అన్ని



వైపులయందు బాణశిలలులను వర్షించి ఆ వంతెనలను రక్షించుచుందురు. 17

మూ. ఏకస్త్యకమ్ప్యో బలవాన్ సంక్రమః సుమహాదృఢః,  
కాశ్చవైర్వహుభిః స్తమ్బైర్వేదికాభిశ్చ శోభితః. 18

ప్ర. అ. కాశ్చవైః=బంగారము వికారమైన, బహుభిః=అనేకమైన, స్తమ్బైః= స్తంభములచేతను, వేదికాభిశ్చ=వేదికలచేతను, శోభితః=ప్రకాశింపచేయుచున్నది, బలవాన్=బలము గలది, సుమహాదృఢః=చాల దృఢమూ అయిన, ఏకః=ఒక్క, సంక్రమస్తు=వంతెనయైతే, ఆకమ్యుః=కదల్చ శక్యము కానిది.

తా. వాటిలో ఒక వంతెన చాల బలముగా, దృఢముగా, కదల్చ శక్యము కానిదై ఉన్నది. అది అనేకమైన బంగారు స్తంభములతోను, వేదికలతోను ప్రకాశించుచుండును. 18

మూ. స్వయం ప్రకృతిమాపన్నో యుయుక్ష్మౌ రామ రావణః,  
ఉత్థితశ్చాప్రమర్తశ్చ బలానామనుదర్శనే. 19

ప్ర. అ. రామ=రామా ! స్వయమ్=స్వయముగా, యుయుక్ష్మౌ=యుద్ధము చేయగోరుచున్నవాడు, ప్రకృతిమ్=స్వప్రకృతియును, అపన్నః=పొందినవాడు అయిన, రావణః=రావణుడు, ఉత్థితశ్చ=సీద్ధముగా ఉన్నాడు. బలానామ్=సేవలయొక్క, అనుదర్శనే=దిర్శనమునందు, అప్రమర్తశ్చ=ప్రమాదము (ఏనుగుపాటు)లేనివాడు.

తా. రామా! రావణుడు స్వయముగా యుద్ధము చేయుటకు సన్నద్ధుడై ఉన్నాడు. అయినను అతని మనస్సులో భయ మనేది లేదు. సైన్యములను పరీక్షించుటలో ఏమరిపాటు లేక ఉల్లాసావంతుడై ఉన్నాడు. 19

మూ. లక్ష్మో పువర్తిరాలమ్నా దేవదుర్గా భయూవహా,  
నాదేయం పార్వతం వాన్యం కృత్రిమం చ చతుర్విధమ్.

ప్ర. అ. దేవదుర్గా=దేవతలకు కూడ వెళ్ల శక్యముకాని, నిరాలమ్నా=పైకి ఎక్కువకు ఆధారము లేని, లక్ష్మో పునః=లంకయైతే, భయూవహా=భయమును కలిగించునది. నాదేయమ్=నదికి సంబంధించినది, పార్వతమ్=పర్వతసంబద్ధము, వాన్యమ్=వనసంబద్ధము, కృత్రిమం చ=కృత్రిమము అయిన, చతుర్విధమ్=నాలుగు విధముల దుర్గ మున్నది.

తా. ఎల్లైన పర్వతశిఖరము మీద ఉండుటచే ఆ లంకలో ప్రవేశించుటకు ఆధార మేదీ లేదు. భయంకరమైన ఆ లంకలో దేవతలు కూడ ప్రవేశించజాలరు. ఆ లంకాపట్టణము చుట్టూ నది ప్రవహించుటచే నదీదుర్గము,

పర్యతము యందుటచేత పర్యతదుర్గము, అద్యాము యందుటచే వనదుర్గము, కట్టిన ప్రాకారముందుటచేత వృత్తిమదుర్గము అను నాటగు దుర్గములు ఆ లంక చుట్టూ ఉన్నవి.

20

మూ. స్థితా పారే సముద్రస్య దూరపారస్య రాఘవ,  
నౌపథశ్చాపి నాస్త్యత్ర నిరూదేశశ్చ పర్యశః.

21

ప్ర. ఆ. రాఘవ=రామా ! దూరపారస్య=దూరమైన అవతలి ఒడ్డు గల, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, పారే=(దక్షిణ)తీరమునందు, స్థితా=ఉన్నది. అత్ర=ఇక్కడ, నౌపథశ్చ=ఓడల మార్గము కూడ, నాస్త్య=లేదు. పర్యశః=అన్ని వైపులా, నిరూదేశశ్చ=వార్తానించారము లేనిది.

రా. రామా ! ఆ లంక అతిదూరమైన సముద్రదక్షిణతీరమునందు ఉన్నది. లక్కడికి వెళ్లుటకు నౌకామార్గము లేదు. ఏ వైపునుండి కూడా వార్తలను పంపు అవకాశము లేదు.

21

మూ. తైర్లోగ్రే రచితా దుర్గా పా పూర్వేవపురోపమా,  
వాజివారణసంపూర్ణా లబ్ధా పరమదుర్జయా.

22

ప్ర. ఆ. దుర్గా=ప్రవేశింప శక్యము కానిది, దేవపురోపమా=అమరావతితో సమానమైన, సా=ఆ, పూ=పట్టణము, తైర్లోగ్రే=పర్వతాగ్రమునందు, రచితా=రచింపబడినది. వాజివారణసంపూర్ణా=గుఱ్ఱములతోనూ ఏనుగులతోను నిండిన, పా=ఆ, లబ్ధా=లంక, పరమదుర్జయా=మిక్కిలి జయింప శక్యము కానిది.

రా. అమరావతితో సమానమైన ఆ లంకాపట్టణము తైర్లోగ్రమునందు నిర్మించబడినది. ప్రవేశింప శక్యము కానిది. గుఱ్ఱములతోను, ఏనుగులతోను నిండిన ఆ పురమును ఎవ్వరూ జయింపజాలదు.

22

మూ. పరిభాశ్చ శతస్పృశ్చ యన్త్రాణి వివిధాని చ,  
శోభయన్తి పురీం లబ్ధాం రావణస్య దురాత్మనః.

23

ప్ర. ఆ. దురాత్మనః=దురాత్ముడైన, రావణస్య=రావణునియొక్క, పురీమ్=పట్టణమైన, లబ్ధామ్=లంకను, పరిభాశ్చ=పరిభలు, శతస్పృశ్చ=శత ఘ్నులు, వివిధాని=అనేకవిధములైన, యన్త్రాణి చ=యంత్రములు, శోభయన్తి=ప్రకాశింపజేయుచున్నవి.

రా. దురాత్ముడైన ఆ రావణుని పట్టణమైన ఆ లంకకు పరిభలు, శతఘ్నులు, అనేకవిధములైన యంత్రములు అలంకారములుగా ఉన్నవి.

23

మూ. అయుతం రక్షసామత్ర పూర్వద్వారం సమాశ్రితమ్,

శూలహస్తా దురాధర్వాః సర్వే ఖడ్గాగ్రయోధినః.

24

ప్ర. అ. అత్ర=ఈ లంకాపురమునందు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, అయుతమ్=అయుతము(పదివేలు), పూర్వద్వారమ్=తూర్పు ద్వారమును, సమాశ్రితమ్=అశ్రయించి ఉన్నది. సర్వే=అందరూ, శూలహస్తాః=శూలములు హస్తములందు గలవారు. దురాధర్వాః=విడిరింప శక్యము కానివారు. ఖడ్గాగ్రయోధినః=ఖడ్గములతో సేనాగ్రమునందు యుద్ధము చేయువాడు.

తా. అ లంకలో పదివేలమంది రాక్షసులు తూర్పుద్వారమునందు కాపలా ఉన్నారు. చాల్చిందరూ శూలములను హస్తములందు దరించి ఉండురు. సేనాగ్రమునందు ఖడ్గములు దరించి యుద్ధము చేయుగలవాడు.

24

మూ. వియుతం రక్షసామత్ర దక్షిణద్వారమాశ్రితమ్,

చతురక్షేణ సైన్యేన యోధాస్త్రాప్యనుత్తమాః.

25

ప్ర. అ. అత్ర=ఇక్కడ, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, వియుతమ్=వియుతము(లక్ష), దక్షిణద్వారమ్=దక్షిణద్వారమును, అశ్రితమ్=అశ్రయించి ఉన్నది. తత్రాపి=అక్కడ కూడ, చతురక్షేణ=చతురంగమైన, సైన్యేన=సైన్యముతో కూడిన, యోధాః=యోధులు, అనుత్తమాః=చాల శ్రేష్టులు.

తా. లంక దక్షిణద్వారమునందు లక్షమంది రాక్షసులు కాపలా కాయుచున్నారు. చతురంగ సైన్యముతో కూడి అక్కడ ఉన్న యోధులు కూడ చాల శ్రేష్టమైన వారు.

25

మూ. ప్రయుతం రక్షసామత్ర పశ్చిమద్వారమాశ్రితమ్,

చర్యురద్గధరాః సర్వే తథా సర్వాస్త్రకోవిదాః.

26

ప్ర. అ. అత్ర=ఇక్కడ, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, ప్రయుతమ్=ప్రయుతము (పది లక్షలు), పశ్చిమద్వారమ్=పశ్చిమద్వారమును, అశ్రితమ్=అశ్రయించినది. సర్వే=అందరును, చర్యురద్గధరాః=చర్యులను ఖడ్గములను దరించినవారు. తథా=మరియు, సర్వాస్త్రకోవిదాః=సమస్తమైన ఆస్త్రములు ఎరిగినవారు.

తా. లంకలో పది లక్షలమంది రాక్షసులు పశ్చిమద్వారమునందు కాపలా కాయుచున్నారు. కత్తి, దాడు దరించి ఉన్న ఆ రాక్షసు లందరూ అన్ని ఆస్త్రములందు నైపుణ్యము గలవారు.

26

మూ. వ్యర్భుదం రక్షసామత్ర ఉత్తరద్వారమాశ్రితమ్,

రథీనశ్శాశ్వాపాశ్శ కుంభుతాః సుపూతతాః.

27

ప్ర. అ. అథ=ఇక్కడ, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, వ్యర్భుదమ్=వ్యర్భుదము(కోటి), ఉత్తరద్వారమ్=ఉత్తరద్వారమును, ఆశ్రితమ్=ఆశ్రయించి ఉన్నారు. రథిన్=రథము గలవారు, అశ్వనాహశ్చ=అశ్వములు నాహనములుగా గలవారు, మహాజిలో=బాగుగా పూజించబడిన, కులపుత్రో=సత్కులములందు పుట్టినవారు ఉన్నారు.

రా. ఉత్తరద్వారమునందు ఒక కోటిమంది రాక్షసులు కాపలా కాయుచున్నారు. వారిలో రథికులు, అశ్వములు నాహనములుగా గలవారు, మానవీయులైన ఉత్తమకులసంజాతులు ఉన్నారు. 27

మూ. శతశోఽథ సహస్రాణి మధ్యమం స్కన్ధమాశ్రితోః,  
యాతుధానా దురాధర్వాః సాగ్రకోటిశ్చ రక్షసామ్. 28

ప్ర. అ. అథ=మరియు, శతశః=వందలకొలది, సహస్రాణి=వేలు, దురాధర్వా=ఎదిరింప శక్యముకాని, యాతుధానాః=రాక్షసులు, మధ్యమస్కన్ధమ్=మధ్యలో ఉన్న సేనానివేశమును, అశ్రితోః=ఆశ్రయించి ఉన్నారు. రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, సాగ్రకోటిశ్చ=అగ్రముతో కూడిన (కొంచెము ఎక్కువైన) కోటి కూడ, అక్కడ ఉన్నారు.

రా. మధ్యయందున్న సేనానివేశములో వందలకొలది వేల సంఖ్యలో ఎదిరింప శక్యము కాని రాక్షసులు, కోటికి మించిన రాక్షసులు ఉన్నారు. 28

మూ. తే మయా సంక్రమా భిగ్నాః పరిభాశ్చానపూరితోః,  
దగ్ధా చ వగరీ లజ్కా ప్రాకారాశ్చానపాదితోః. 29  
బలైకదేశః క్షపితో రాక్షసానాం మహాత్మనామ్.

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, తే=ఆ, సంక్రమాః=వంతెనలు, భిగ్నాః=విరుగగొట్టబడినవి. పరిభాశ్చ=పరిభలు కూడ, అవపూరితోః=నింపవేయబడినవి. లజ్కా వగరీ=లంకాపట్టణము, దగ్ధా చ=కాల్చినవేయబడినది. ప్రాకారాశ్చ=ప్రాకారములు కూడ, అవపాదితోః=వశింపవేయబడినవి. మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, బలైకదేశః=సేనలో ఒక భాగము, క్షపితః=వశింపవేయబడినది.

రా. నేను ఆ వంతెనలను కూల్చివేసితిని. పరిభలు నింపవేసితిని. లంకానగరమును కాల్చివేసితిని. ప్రాకారములను కూల్చివేసితిని. మహావీరులైన రాక్షసుల సైన్యములో ఒక భాగమును వశింపవేసితిని. 29

మూ. యేన కేన తు మార్గేణ తరామ వరుణాలయమ్,  
హతేతి వగరీ లజ్కా నానరైరుపధార్యతామ్. 30

ప్ర. అ. యేన కేన తు=ఏదో ఒక, మార్గేణ=మార్గముచేత, నదుణాలయమ్=సముద్రమును, చరామ=చాలెదము. వానరై=వానరులచేత, లబ్ధా నగరీ=లంకానగరీ, హతా ఇతి=నశింపచేయుబడినదని, ఉపధావ్యతామ్=నిశ్చయించబడుగక.

తా. ఏదో మార్గముచేత సముద్రమును చాలెదము. వానరులు లంకానగరమును నశింపచేసివారే అని నిశ్చయించుకొనుము. 30

మూ. అల్లదో ద్వివిదో మైవ్తో జామ్యవాన్ పనసోఽనలః, 31  
నీలః సేనాపతిశ్చైవ బలశేషేణ కిం తన.

స్థవమావా హి గత్వా తాం రావణస్య మహాపురీమ్. 32

పర్యతవనాం ధిత్వా సఖతాం చ సతోరణామ్,  
ప్రప్రాకారాం పథవనామావయిష్యన్తీ రాఘవ. 33

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! బలశేషేణ=మిగిలిన సేనచేత, తన=నీకు, కిమ్=ఏమి ప్రయోజనము? అల్లద=అంగదుడు, ద్వివిద=ద్వివిరుడు, మైవ=మైందుడు, జామ్యవాన్=జాంబవంతుడు, పనస=పనసుడు, అనల=అనలుడు, సేనాపతి=సేనాపతియైన, నీంశ్చైవ=నీరుడు, స్థవమావా=నిగురుచు, గత్వా=వెళ్లి, పర్యతవనామ్=పర్యతములతోను, వనములతోను కూడిన, సఖ తామ్=పరిఠంతో కూడిన, సతోరణామ్=ముఖద్వారములతో కూడిన, ప్రప్రాకారామ్=ప్రాకారములతో కూడిన, పథవనామ్=ధవనములతో కూడిన, తామ్=ఆ, రావణస్య మహాపురీమ్=రావణుని మహానగరమును, ధిత్వా=భేదించి, అనయిష్యన్తి=(నీరను)తీసికొని రాగలరు.

తా. రామా ! మిగిలిన సైన్యము మాట ఎందుకు ? అంగదుడు, ద్వివిరుడు, మైందుడు, జాంబవంతుడు, పనసుడు, అనలుడు, సేనాపతియైన నీరుడు నిగురుచు వెళ్లి పర్యతములు, వనములు, పరిఠలు, ముఖద్వారములు, ప్రాకారములు, ధవనములు వీటితో కూడిన, రావణుని మహానగరమైన అ లంకను నశింపచేసి నీరను తీసికొని రాగలరు. 31-33

మూ. ఏవమాజ్ఞాపయ క్షీప్రం బలావాం పర్వవంగ్రహమ్,  
ముహూర్తేన తు యుక్తేన ప్రస్థావనుధిరోచయ. 34

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే తురీయః పర్గః

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, బలావామ్=సేనయొక్క, పర్వవంగ్రహమ్=పరు ప్రమైన సంగ్రహమును (ఒక చోట వేర్చుటను), క్షీప్రమ్=క్షిప్రుముగా, అజ్ఞాపయ=అజ్ఞాపించుము. యుక్తేన=తగిన ముహూర్తముచేత, ప్రస్థావమ్=ప్రయా

జమును గూర్చి, అభిరోచయ=శ్చస్తనదుము.

తా. వెంటనే సకలపైన్యములు కలిపి వచ్చునట్లు అజ్ఞాపించి మంచి ముహూర్తమునందు ప్రయాణము చేయుటకు విశ్వయించుము. 34

“బాలానందివి” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో మూడవస్కంధ సమాప్తము.

## అథ చతుర్థః స్కంధః

[రాముడు వానర సైన్యముతో బయలుదేరి సముద్రతీరమునందు విడి యుట.]

మూ. శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావదనుపూర్వకః,  
తతోఽబ్రవీన్య హేతేజా రామః సత్యపరాక్రమః. 1

ప్ర. అ. మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు కలవాడు, సత్యపరాక్రమః=సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడు అయిన, రామః=రాముడు, హనుమతో=హనుమంతుని యొక్క, యథావత్=యథార్థమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఆనుపూర్వకః=క్రమానుసారముగా, శ్రుత్వా=విని, తతో=అటుపిమ్మట, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు, సత్యమైన పరాక్రమము గల రాముడు హనుమంతుడు చెప్పిన యథార్థమైన మాటలను క్రమానుసారముగా విని ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. యాం నివేదయస్యే లంకాం పురీం భీమస్య రక్షసః,  
క్షీప్రమేనాం మథిష్యామి సత్యమేతద్భ్రవీమి తే. 2

ప్ర. అ. భీమస్య=భయంకరుడైన, రక్షసః=రాక్షసునియొక్క, పురీమ్=పట్టణమైన, యామ్=ఏ, లంకామ్=లంకను గూర్చి, నివేదయస్యే=తెలుపుచున్నావో, ఏనామ్=దీనిని, క్షీప్రమ్=క్షీప్రముగా, మథిష్యే=మడించగలను. ఏతత్=దీనిని, సత్యమ్=సత్యముగా, తే=నీకు, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

తా. నీవు చెప్పిన భయంకరుడైన ఆ రాక్షసుని పట్టణమైన లంకను క్షీప్రముగా అల్లకల్లోలము చేసెదను. నీకు విజయుగా చెప్పుచున్నాను. 2

మూ. అస్మిన్ ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణమధిరోచయ,  
యుక్తో ముహూర్తో విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకరః. 3

ప్ర. అ. సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! అస్మిన్ = ఈ, ముహూర్తే=ముహూర్తమునందు, ప్రయాణమ్=ప్రయాణమును గూర్చి, అధిరోచయ=ఇష్టపడుము. యుక్తో=యుక్తమైన, విజయః=విజయ మను, ముహూర్తః=ముహూర్తము. దివాకరః=సూర్యుడు, మధ్యమ్ = ఆకాశమధ్యమును, ప్రాప్తః =పొందినాడు.

తా. సుగ్రీవా! ఈ ముహూర్తమునందే ప్రయాణమును నిశ్చయింపుము. ఇది విజయ మనే తగిన ముహూర్తము. సూర్యుడు ఆకాశమధ్యమునందున్నాడు.

మూ. సీతాం హృత్వా తు తద్యాతు క్వాపా యాస్యతి జీవితః,  
 సీతా శ్రుత్వాభియానం మే అశామేస్యతి జీవితే,  
 జీవితాశ్చేఽ మృతం స్మృష్ట్వా సీత్యా విషమివాతురః.

4

ప్ర. అ. తత్=అ రాక్షసుడు, సీతామ్=సీతను, హృత్వా=హరించి,  
 యాతు=వెళ్లుగాక, అసౌ=ఇతడు, జీవితః=జీవించినవాడై, క్వ=ఎక్కడికీ,  
 యాస్యతి=వెళ్లగలడు? సీతా=సీత, మే =నామొక్క, అభియానమ్ = యుద్ధప్ర  
 యాణమును, శ్రుత్వా=విని, విషమ్=విషమును, సీత్యా= త్రాగి, అతురః=పీడితు  
 డైనవాడు, జీవితాశ్చే=ప్రాణాపాయపనుయమునందు, అమృతమ్=అమృతమును,  
 స్మృష్ట్వా ఇవ=స్మృశించి వలె, జీవితే=జీవితమునందు, అశామ్=అశను, యా  
 స్యతి=పొందగలడు.

తా. ఆ రావణుడు సీతను హరించుగాక. కాని అతడు ప్రాణములతో  
 ఎక్కడకు వెళ్లగలడు? నేను యుద్ధమునకై శ్రయాణమైతి నని విని సీతకు,  
 విషము త్రాగి పీడితుడైనవానికి ప్రాణాపాయపనుయమునందు అమృతమును  
 స్మృశించుటచేత వలె, జీవితమునందు అశ కలుగును.

4

మూ. ఉత్తరా ఫల్గునీ హ్యర్ధ్య శ్చస్తు హస్తేన యోక్త్యతే,  
 అభిప్రయామ సుగ్రీవ సర్వానీకసమావృతాః.

5

ప్ర. అ. అర్ధ్య=నేడు, ఉత్తరా ఫల్గునీ హి=ఉత్తరఫల్గుని  
 కదా? శ్చస్తు=రేపైతే, హస్తేన=హస్తతో, యోక్త్యతే=(చండుడు) కలియ  
 గలడు. సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! సర్వానీకసమావృతాః=సమస్తమైన సైన్యములతో  
 కూడివవారమై, అభిప్రయామ=వెళ్లుచును.

తా. నేడు ఉత్తరఫల్గునీవర్షాశ్రము. చండుడు రేవు హస్తవర్షాశ్రములో  
 ఉండును. అందుచే సుగ్రీవా! సకలసైన్యములతో కూడి నేడే బయలుదేరెదము.

మూ. నిమిత్తాని చ పశ్యామి యాని ప్రాదుర్భవన్తి వై,  
 నిహత్య రావణం సీతామానయిష్యామి జానకీమ్.

6

ప్ర. అ. యాని=వి, ప్రాదుర్భవన్తి=పుట్టుచున్న, నిమిత్తాని=శకునములను,  
 పశ్యామి=చూచుచున్నానో, వాటిని పట్టి, రావణమ్=రావణుని, నిహత్య=చంపి,  
 జానకీమ్=జనకరాజపుత్రియైన, సీతామ్=సీతను, అనయిష్యామి=రీసకొనిరాగలను.

తా. ఇప్పుడు ఏ శకునములు కనబడుచున్నవో వాటిని బట్టి నేను  
 రావణుని సంహరించి సీతను రీసకొనిరాగల నని తలచుచున్నాను.

6



మూ. ఉపరిష్టాద్ధి వయనం మ్పరమాణమిదం మమ,  
విజయం సమనుప్రాప్తం శంసలేవ మనోరథమ్.

7

ప్ర. అ. ఉపరిష్టాత్ = పైభాగమునందు, మ్పరమాణమ్ = అరురుచున్న, మమ = నాయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, నయనమ్ = నేత్రము, మనోరథమ్ = మనోరథమునకు విషయమైన (కోరబడుచున్న), విజయమ్ = విజయమును, సమనుప్రాప్తమ్ = వచ్చి నదానినిగా, శంసలేవ = చెప్పుచున్నట్లు ఉన్నది.

లా. పైభాగమునందు అరురుచున్న నా నేత్రము వేను కోరుచున్న విజయము లభించినట్లు (లభించ నున్నట్లు) చెప్పుచున్నదా అన్నట్లు ఉన్నది. 7

మూ. తతో వానరరాజేన లక్ష్మణేన సుపూజితః,  
ఉవాచ రామో ధర్మాత్మా పునరప్యర్థకోవిదః.

8

ప్ర. అ. తతో = అటుపిమ్మట, వానరరాజేన = సుగ్రీవునిచేతను, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేతను, సుపూజితః = బాగుగా పూజించబడిన, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, అర్థకోవిదః = కార్యములను ఎరిగిన, రామః = రాముడు, పునరపి = మరల, ఉవాచ = పలికెను.

లా. పిమ్మట సుగ్రీవుడు, లక్ష్మణుడు రాముని మాటలను అంగీకరించి ఆతనిని పూజించిరి. ధర్మాత్ముడు, కార్యములను ఎరిగినవాడు అయిన రాముడు మరల ఇట్లనెను.

మూ. అగ్రే యాతు బలప్యాస్య నీతో మార్గమువేక్షితుమ్,  
వృథా శతసహస్రేణ వానరాణాం తరస్వినామ్.

9

ప్ర. అ. నీలా = నీలుడు, తరస్వినామ్ = బలము గల, వానరాణామ్ = వానరులయొక్క, శతసహస్రేణ = లక్షతో, వృథా = కూడినవాడై, మార్గమ్ = మార్గమును, అవేక్షితుమ్ = చూచుటకు, అన్యః = ఈ, బలస్య = సైన్యముయొక్క, అగ్రే = అగ్రమునందు, యాతు = వెళ్లుగాక.

లా. నీలుడు బలవంతులైన లక్షమంది వానరులతో కలిసి, మార్గమును చూచుటకై, ఈ సేనకు ముందు వెళ్లుగాక.

మూ. ఫలమూలవతా నీల శీతకావవారిణా,  
పథా మధుమతా వాకు సేవాం సేవాపతే నయ.

10

ప్ర. అ. సేవాపతే = సేవాపథివైన, నీల = నీలుడా! ఫలమూలవతా = ఫలమూలములు కలిది, శీతకావవారిణా = చల్లని అడవులు, ఉదకము కలిది, మధుమతా = తేనె గలిది అయిన, పథా = మార్గముచేత, అకు = శీఘ్రముగా,

సేనామ్=సేనను, నయ=నడిపించుము.

రా. సేనాపతివైన ఓ! నీలుడా! ఈ సైన్యమును, ఫలములు, మూలములు(దుంపలు), చల్లని అడవులు, ఉదకము, లేన ఉన్న మూర్ఖమున శీఘ్రముగా ప్రయాణము చేయించుము. 10

మూ. దూషయేయుద్ధురాల్యానః పథి మూలఫలోదకమ్, 11  
రాక్షసాః పరిరక్షేథాస్తేభ్యస్త్యం విత్యముద్యతః.

ప్ర. అ. దురాల్యానః=దురాల్యులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, పథి=మార్గమునందు, మూలఫలోదకమ్=మూలములను, ఫలములను, ఉదకమును, దూషయేయుః=పాడుచేయుదురు. త్యమ్=నీవు, నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, ఉద్యతః=ఉద్యక్తుడవై (ప్రయత్నశీలుడవై), తేభ్యః=వాళ్లనుండి, పరిరక్షేథాః=రక్షింపుము.

రా. మనము ప్రయాణము చేసే మార్గములో ఉన్న మూల-ఫల-జలములను దురాల్యులైన రాక్షసులు పాడుచేయవచ్చును. అందుచే నీవు జాగ్రత్తతో వాళ్లనుండి మూలాదులను రక్షించుము. 11

మూ. విమ్రేషు వనదుర్గేషు వనేషు చ వనౌకసః, 12  
అభిష్ణుర్యాభిపశ్యేయుః పరేషాం నిహితం బలమ్.

ప్ర. అ. వనౌకసః=వానరులు, విమ్రేషుః=పల్లములయందు, వనదుర్గేషుః=వనదుర్గములయందు, వనేషు చ=వనములయందు, అభిష్ణుత్వః=దుమికి, పరేషామ్=శత్రువులయొక్క, నిహితమ్=అక్కడ ఉంచబడిన, బలమ్=సేనను, అభిపశ్యేయుః=చూచెదరుగాక.

రా. వానరులు పల్లపు ప్రదేశములలోను, దుర్గములైన అరణ్యములలోను, వనములలోను ప్రవేశించి అక్కడ ఎవరైనా శత్రుపైనికులు ఉన్నారా అని చూచెదరుగాక. 12

మూ. యత్తు ఫల్గు బలం కించిత్తరత్రైవపద్యతామ్, 13  
ఏతద్ధి కృత్యం ఘోరం నో ఏకమేగా ప్రయుజ్యతామ్.

ప్ర. అ. ఫల్గు=దుర్బలమైన, యత్ కించిత్=ఏ కొంచెము, బలమ్=సేన ఉన్నదో, తత్=అది, అత్రైవ=అక్కడనే, ఉపపద్యతామ్=ఉండుగాక. నః=మన యొక్క, ఏతత్=ఈ, కృత్యమ్=కార్యము, ఘోరం హి=భయంకరమైనదికదా! ఏకమేగా=పరాక్రమముచేత, ప్రయుజ్యతామ్=ప్రయోగించలదుగాక.

రా. బలము లేని సైన్యము కిష్కింధలోనే ఉండిపోవుగాక. ఎందుచేత ననగా మనము చేయ మన్న ఈ కార్యము చాల భయంకరమైనది;

పర్యాకమముచేత సాధింపదగినది.

13

మూ. సాగరౌఘనిభిం భీమమగ్రానీకం మహాబలాః,  
కపిసింహాః ప్రకర్తన్తు శతశోఽథ సహస్రశః.

14

ప్ర. అ. శతశః=వందలకొలది, అథ=మరియు, సహస్రశః=వేలకొలది, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, కపిసింహాః=వానరశ్రేష్ఠులు, సాగరౌఘనిభిమ్=సముద్రమునందలి జలసముదాయముతో సమానమైన, భీమమ్=భయంకరమైన, అగ్రానీకమ్=ముందు నడవవలసిన సేనను, ప్రకర్తన్తు=నడిపించెదరుగాక.

తా. మహాబలవంతులైన వానరవీరులు వందలకొలది, వేలకొలది సంఘములుగా ఏర్పడి సముద్రజలసముదాయము వంటి భయంకరమైన, ముందు వెళ్లవలసిన సైన్యమును నడిపించురు గాక.

14

మూ. గజశ్చ గిరిసంకాశో గవయశ్చ మహాబలాః,  
గవాక్షశ్చాగ్రతో యాతు గవాం దృష్ట ఇవర్షభః.

15

ప్ర. అ. గిరిసంకాశః=పర్వతముతో సమానుడైన, గజశ్చ=గజాడు, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, గవయశ్చ=గవయుడు, గవాక్షశ్చ=గవాక్షుడు, దృష్టః=గర్వించిన, ఋషభః=ఎద్దు, గవామ్ ఇవ=గోవుల(ఎద్దుల)ముందు వలె, అగ్రతః=ఎదుట, యాతు=వెళ్లుగాక.

తా. మడించిన ఆదోతు ఎద్దుల మందకు ముందు నడచుచు వెళ్లినట్లు, పర్వతము వంటి గజాడు, మహాబలుడైన గవయుడు, గవాక్షుడు సైన్యము ముందు నడచెదరుగాక.

15

మూ. యాతు వానరవాహివ్యా వానరః ప్లవతాం పతిః,  
పాలయన్ దక్షిణం పార్శ్వమృషభో వానరర్షభః.

16

ప్ర. అ. ప్లవతాం పతిః=వానరుల నాయకుడు, వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన, ఋషభః వానరః=ఋషభు డను వానరుడు, వానరవాహివ్యా=వానర సేన యొక్క, దక్షిణమ్=కుడిదైన, పార్శ్వమ్=పార్శ్వమును, పాలయన్=పాలించుచు, యాతు=వెళ్లుగాక.

తా. వానరుల నాయకుడు, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఋషభుడు, వానరసేన కుడి పార్శ్వమును రక్షించుచు వెళ్లుగాక.

16

మూ. గన్ధహస్తీన దుర్ధర్షైరహస్తీ గన్ధమాదనః,  
యాతు వానరవాహివ్యాః పవ్యం పార్శ్వమధిష్ఠితః.

17

ప్ర. అ. గన్తపాస్తీవ = మత్తగజము వలె, రుద్దర్న = ఎదిరింప శక్యము కాని, తదస్త్వి = బలము గల, గన్తమాదనః = గంధమాదనుడు, వానరవాహిన్యా = వానరసేన యొక్క, హనుమ్ = ఎడమచైన, పార్శ్వమ్ = పార్శ్వమును, అధిష్ఠితః = అధిష్ఠించిన వాడై, యాతు = వెళ్లుగాక.

తా. మదించిన ఏనుగు వలె ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, బలశాలి అయిన గంధమాదనుడు వానర సైన్యము ఎడమ ప్రక్కను అధిష్ఠించి (పాలించుచు) వెళ్లుగాక.

మూ. యాప్యామి బలమధ్యే హం బలౌఘమభిహర్తయన్. 18  
అధిరుహ్య హమామన్త మైరావత మివేశ్వరః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఈశ్వరః = దేవేంద్రుడు, బలావతమిన = బలావతమునువలె, హమామన్తమ్ = హనుమంతుని, అధిరుహ్య = ఎక్కి, బలౌఘమ్ = సేనాసముదాయమును, అభిహర్తయన్ = పంతోష పెట్టుచు, బలమధ్యే = సేన మధ్యయందు, యాప్యామి = వెళ్లగలను.

తా. నేను, దేవేంద్రుడు బలావతము నెక్కినట్లు హనుమంతునిమీద ఎక్కి, సేనాసముదాయమునకు ఉత్సాహమును వృద్ధి చేయుచు, సేన మధ్యలో వెళ్లెదను.

మూ. అన్గదేవైష సంయాతు లక్ష్మణశ్చాన్తకోపమః, 19  
సార్వభౌమేన ధూతేశో ద్రవిణాధిపచిర్యథా.

ప్ర. అ. అన్తకోపమః = యమునితో సమానుడైన, ఏషు లక్ష్మణశ్చ = ఈ లక్ష్మణుడు, ధూతేశః = యక్షుల ప్రభువైన, ద్రవిణాధిపతీ = కుబేరుడు, సార్వభౌమేన యథా = సార్వభౌమ మను ఏనుగు చేత వలె, అన్గదేన = అంగదునిచేత, సంయాతు = వెళ్లుగాక.

తా. యక్షుల ప్రభువైన కుబేరుడు సార్వభౌమ మను దిగ్గజమును అధిష్ఠించి నట్లు యమునితో సమానుడైన ఈ లక్ష్మణుడు అంగదుని అధిరోహించి వెళ్లుగాక.

మూ. జామ్యవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శి చ వానరః, 20  
ఋక్షరాజో మహాసత్త్వః కుక్షీం రక్షన్తు తే త్రయః.

ప్ర. అ. ఋక్షరాజః = భిక్షాకముల రాజు, మహాసత్త్వః = గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, జామ్యవాంశ్చ = జాంబవంతుడు, సుషేణశ్చ = సుషేణుడు, వేగదర్శి = వేగదర్శి అను, వానరశ్చ = వానరుడు, తే = ఆ, త్రయః = ముగ్గురూ,

కుక్షిమ్ = రుద్యభాగమును, రక్షన్తు = రక్షించెదరు గాక.

తా. మహాబలవంతుడు, భిక్షాకరాజు అయిన జాలవంతుడు, సుషేణుడు, వేగవంతుడు ఈ ముగ్గురూ సేనామధ్యభాగమును రక్షించెదరుగాక.

మూ. రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా సుగ్రీవో వాహినీపతిః, 21  
వ్యాధిరేక మహావీర్యో వానరావ్యావరక్షభః.

ప్ర. అ. రాఘవస్య = రామునియొక్క, వచః = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వాహినీపతిః = సర్వసేనాధిపతి, వానరక్షభః = వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన, మహావీర్యః = గొప్ప పరాక్రమము గల, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, వానరాన్ = వానరులను, వ్యాధిరేక = అజ్ఞాపించెను.

తా. రాముని మాటలు విని, సర్వసేనాధిపతి, మహాపరాక్రమవంతుడు, వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన సుగ్రీవుడు వానరులను, రాముడు చెప్పినట్లు చేయుటకు అజ్ఞాపించెను. 21

మూ. తే వానరగణాః సర్వే సముత్పత్త్య మహాజనాః, 22  
గుహార్థ్యః శిఖరేభ్యశ్చ అశు పుష్పవిరే తదా.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, మహాజనాః = గొప్ప వేగము గల, సర్వే = సమస్తమైన, తే = ఆ, వానరగణాః = వానరగణములు, సముత్పత్త్య = ఒక్కొక్కటిగా లేచి, గుహార్థ్యః = గుహలనుండి, శిఖరేభ్యశ్చ = శిఖరములనుండి, అశు = శీఘ్రముగా, పుష్పవిరే = ఎగిరి.

తా. గొప్ప వేగము గల ఆ వానరు లందరూ ఒక్కొక్కటిగా లేచి వెంటనే గుహలనుండి, శిఖరములనుండి పైకి ఎగిరి. 22

మూ. తతో వానరరాజేన లక్ష్మణేన చ పూజితః, 23  
జగామ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో రక్షిణాం దిశమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, వానరరాజేన = సుగ్రీవునిచేత, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణుని చేత, పూజితః = పూజింపబడిన, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, రామః = రాముడు, ససైన్యః = సైన్యముతో కూడినవాడై, రక్షిణాం దిశమ్ = రక్షిణులదిక్కును గూర్చి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. పిమ్మట ధర్మాత్ముడైన రాముడు సుగ్రీవునిచేత, లక్ష్మణునిచేత పూజింపబడుచు రక్షిణులదిక్కు వైపు ప్రయాణ మాయెను. 23

మూ. శత్రో శతపహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చాయుతైరపి, 24  
వారణాభైశ్చ హరిధిర్యయౌ పరివృతస్తదా.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, వారణాధైః = ఏనుగులవంటి కాంతి గల, శత్రైః = వందలు, శతసహస్రైః = లక్షలు, కోటిభిశ్చ = కోట్లు, అయుతైరపి = పదివేలు, హరిభిః = వానరులచేత, పరివృతః = పరివృతుడై (యట్టబడినవాడై) యయో = వెళ్లెను.

తా. అప్పుడా రాముడు వందలకొలది, పదివేలకొలది, లక్షలకొలది, కోట్లకొలది ఏనుగుల వంటి వానరులతో కూడినవాడై వెళ్లెను. 24

మూ. తం యాస్తమనుయాస్త్రీ సా మహతీ హరివాహినీ, 25  
హృష్టాః ప్రముదితాః సర్వే సుగ్రీవేణాపి పాలితాః.

ప్ర. అ. మహతీ = గొప్పదైన, సా = ఆ, హరివాహినీ = వానరసేన, యాస్తమ్ = వెళ్లుచున్న, తమ్ = ఆతనిని, అనుయాస్త్రీ = అనుసరించి వెళ్లుచున్నదిగా(ఉండెను). సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత, పాలితాః = పాలించబడిన ఆ వానరులు, సర్వే = అందరూ, హృష్టాః = సంతోషించినవారై, ప్రముదితాః = చాల సంతోషించుచున్నవారై (ఉండిరి).

తా. వికాలమైన ఆ వానరసేన ముందు వెళ్లుచున్న ఆ రాముని అనుసరించి వెళ్లెను. సుగ్రీవునిచేత పాలింపబడిన ఆ వానరు లందరు ఉత్సాహవంతులై చాల సంతోషించుచుండిరి. 25

మూ. అప్లవన్తః ప్లవన్తశ్చ గర్జన్తశ్చ ప్లవంగమూః, 26  
క్ష్యేణవో వివదన్తశ్చ జగ్ముర్వే దక్షిణాం దిశమ్.

ప్ర. అ. ప్లవంగమూః = వానరులు, ప్లవన్తః = ఎగురుచు, అప్లవన్తః = మండలాకారముగా ఎగురుచు, గర్జన్తశ్చ = గర్జించుచు, క్ష్యేణవః = సింహవాదము చేయుచు, వివదన్తశ్చ = అరచుచు, దక్షిణాం దిశమ్ = దక్షిణదిక్కును గూర్చి, జగ్ముః వై = వెళ్లిరి.

తా. ఆ వానరులు ఎగురుచు, మండలాకారముగా ఎగురుచు, గర్జించుచు, సింహవాదములు చేయుచు, అరచుచు దక్షిణము వైపు వెళ్లిరి. 26

మూ. భక్తయన్తః సుగన్ధీని మధూని చ ఫలాని చ, 27  
ఉద్యహన్తో మహావృక్షాన్ మశ్కరీపుష్పధారిణః.

ప్ర. అ. సుగన్ధీని = మంచి వాసన గల, మధూని = తేనెలను, ఫలాని = ఫలములను, భక్తయన్తః = భక్తించుచు, మశ్కరీపుష్పధారిణః = గుత్తుల సముదాయములను ధరించుచున్న, మహావృక్షాన్ = మహావృక్షములను, ఉద్యహన్తః = మోయుచు(వెళ్లిరి).

తా. దారిలో మంచి మహాసన గల తేనెలను, ఫలములను భక్తించుచు,

గుత్తుల సముదాయములతో నిండిన పెద్ద వృక్షములను మోయుచు వెళ్లిరి. 27

మూ. అన్యోన్యం సహసా దృష్టా నిర్వహన్తి క్షిపన్తి చ, 28  
పతన్తశ్చేత్తుతన్త్యన్యే పాతయన్త్యపరే పరాన్.

ప్ర. అ. దృష్టా = గర్వించిన ఆ వానరులు, అన్యోన్యమ్ = పరస్పరము, నిర్వహన్తి = పైకి ఎత్తి మోయుచున్నారు; సహసా = వెంటనే, క్షిపన్తి = క్రిందికి విసిరవేయుచున్నాడు. అన్యే = కొందరు, పతన్తః ప = క్రిందికి దుముకుచు, ఉత్పతన్తి = ఎగురుచున్నారు. అపరే = మరి కొందరు, పరాన్ = ఇతరులను, పాతయన్తి = పడవేయుచున్నాడు.

తా. గర్వించిన కొందరు వానరులు పరస్పరము పైకి ఎత్తి క్రిందికి పడవేయుచుండిరి. కొందరు క్రిందికి దుమికి పైకి ఎగురుచుండిరి. మరికొందరు ఇతరులను క్రిందికి పడ్రోయుచుండిరి. 28

మూ. రావణో నో విహన్తవ్యః సర్వే చ రజనీచరాః, 29  
ఇతి గర్జన్తి హరయో రాఘవస్య సమీపతః.

ప్ర. అ. నః = మనకు, రావణః = రావణుడు, విహన్తవ్యః = చంపదగినవాడు. సర్వే = సమస్తమైన, రజనీచరాశ్చ = రాక్షసులు కూడ (చంపదగినవారు). ఇతి = అని, హరయః = వానరులు, రాఘవస్య = రామునియొక్క, సమీపతః = సమీపమునందు, గర్జన్తి = గర్జించుచున్నారు.

తా. రామునకు దగ్గరగా ఉన్న వానరులు మనము రావణుని, సమస్తమైన రాక్షసులను చంపవలెను అని గర్జించుచుండిరి. 29

మూ. పురస్తాద్యపథో నీలో నీరః కుముద ఏవ చ, 30  
సన్ధానం శోధయన్తి స్మ వానరైర్బహుభిః సహ.

ప్ర. అ. ఋషభిః = ఋషభుడు, నీలః = నీలుడు, నీరః = నీరుడైన, కుముద ఏవ చ = కుముదుడు, బహుభిః = అనేకులైన, వానరైః = వానరులతో కూడ, పురస్తాత్ = ముందు, సన్ధానమ్ = మార్గమును, శోధయన్తి స్మ = శోధించుచుండిరి.

తా. ఋషభుడు, నీలుడు, నీరుడైన కుముదుడు వారందరు వానరులతో కలిసి ముందు వదలుచు సైన్యము వచ్చే మార్గమును బాగుచేయుచుండిరి. 30

మూ. మధ్యే తు రాజా సుగ్రీవో రామో లక్ష్మణ ఏవ చ, 31  
బలిధిర్బహుభి ర్భీమైర్వరాః శత్రునిబర్హణాః.

ప్ర. అ. మధ్యే = మధ్యయందు, రాజా = రాజైన, సుగ్రీవః =

సుగ్రీవుడు, రామః = రాముడు, లక్ష్మణః ఏక చ = లక్ష్మణుడు, బలిభిః = బలముగల, భీమైః = భయంకరులైన, బహుభిః = వారిమంది వానరులతో, వృతాః = కూడినవారై, శత్రునిబర్హణాః = శత్రువులను సంహరింపనున్నవారై (వెలిరి).

తా. శత్రుసంహారకులైన వానరరాజైన సుగ్రీవుడు, రాముడు, లక్ష్మణుడు బలవంతులు, భయంకరులు అయిన వానరులతో కూడి సేనామధ్యమునందు ప్రయాణము చేసిరి. 31

మూ. హరిః శతబిర్హరః కోటిభిర్దశభిర్వృతః, 32  
సర్వామేకో హ్యవష్టభ్య రరక్ష హరివాహినీమ్.

ప్ర. అ. దశభిః = పది, కోటిభిః = కోటులతో, వృతః = కూడిన, వీరః = వీరులైన, శతబలిః = శతబలి అను, హరిః = వానరుడు, ఏకః = ఒక్కడే, సర్వామ్ = సమస్తమైన, హరివాహినీమ్ = వానరసేనను, అవష్టభ్య = అరిష్టించి, రరక్ష = రక్షించెను.

తా. పదికోట్ల వానరులతో కూడిన వీరులైన శతబలి ఒక్కడే వానరసైన్యము నంతను అరిష్టించి రక్షించుచుండెను. 32

మూ. కోటిశతపరివారః కేసరీ పనసో గజః, 33  
అర్కశ్చ బహుభిః పార్శ్వమేకం తప్యభిరక్షతి.

ప్ర. అ. కోటిశతపరివారః = మూడు కోట్ల పరివారము గల, కేసరీ = కేసరి, పనసః = పనసుడు, గజః = గజుడు, బహుభిః = అనేక వానరులతో కూడిన, అర్కశ్చ = అర్కుడు, తప్యః = దానియొక్క, ఏకమ్ = ఒక, పార్శ్వమ్ = పార్శ్వమును, అభిరక్షతి = రక్షించుచున్నాడు.

తా. మూడు కోట్ల పరివారము గల కేసరి, పనసుడు, గజుడు, వారిమంది వానరులతో కూడిన అర్కుడు ఒక సైన్యపార్శ్వమును రక్షించుచుండిరి.

మూ. సుషేతో జామ్యహంత్రైవ ఋక్షైర్బహుభిరావృతో, 34  
సుగ్రీవం పురతః కృత్వా జఘనం సంరరక్షతుః.

ప్ర. అ. సుషేతః = సుషేతుడు, జామ్యహంత్రైవ = జాంబవంతుడు, బహుభిః = అనేకులైన, ఋక్షైః = ధిల్లకములతో, అవృతాః = అవరించబడినవారై, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, పురతః = ముందు, కృత్వా = ఉంచుకొని, జఘనమ్ = సేన వెనుకభాగమును, సంరరక్షతుః = రక్షించిరి.



తా. అనేకభిన్నములతో కూడిన సుషేణజాంబవంతులు సుగ్రీవుని ఎదుట ఉంచుకొని పైన్యము వెనుకభాగమును రక్షించుచుండిరి. 34

మూ. తేషాం సేవాపరిధ్యో నీలో వానరపుష్కవః, 35  
సంయతశ్చరణాం శ్రేష్ఠస్తద్భులం పర్యపాలయత్.

ప్ర. అ. తేషామ్ = వారియొక్క, సేవాపతిః = సేవాపతి, వీరః = వీరుడు, వానరపుష్కవః = వానరశ్రేష్ఠుడు, సంయతః = ఆత్మసంయమమునము కలవాడు, చరణామ్ = పంచరించువారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడు అయిన, నీలః = నీలుడు, తత్ = ఆ, బలమ్ = సేనను, పర్యపాలయత్ = పాలించెను.

తా. ఆ వానరుల సేవాపతి, వీరుడు, వానరశ్రేష్ఠుడు, నియమవంతుడు, ప్రాణులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన నీలుడు పైన్యమును పర్యవేక్షించుచు పాలించుచుండెను. 35

మూ. వలీముఖః ప్రజ్ఞశ్చ జమ్బూఽథ రథసః కపిః, 36  
సర్వతశ్చ యయుర్వీరాస్త్యరయన్తః ప్లవక్లమాన్.

ప్ర. అ. వీరాః = వీరులైన, వలీముఖః = వలీముఖుడు, ప్రజ్ఞశ్చ = ప్రజంఘుడు, జమ్బూ = జంభుడు, అథ = మరియు, కపిః = వానరుడైన, రథసః = రథసుడు, ప్లవక్లమాన్ = వానరులను, త్యరయన్తః = లొందరపెట్టుచున్నవారై, సర్వతః = అన్ని వైపులా, యయుః = వెల్లిరి.

తా. వలీముఖుడు, ప్రజంఘుడు, జంభుడు, రథసుడు, ఈ వీరులందరు నాలుగువైపులా తిరుగుచు, వానరులను లొందరపెట్టుచు వెల్లిరి. 36

మూ. ఏనం తే హరిశార్దూలా గచ్ఛన్తే బలదర్శిణాః, 37  
అపశ్యన్త గిరిశ్రేష్ఠం సహ్యం గిరిశలాయుతమ్.  
సరాంసీ చ సుపుల్లాని తటాకాని వరాణీ చ. 38

ప్ర. అ. ఏనమ్ = ఇట్లు, గచ్ఛన్తః = వెళ్లుచున్న, బలదర్శిణాః = బలముచే గర్వించిన, తే = ఆ, హరిశార్దూలాః = వానరశ్రేష్ఠులు, గిరిశలాయుతమ్ = అనేక చిన్నపర్వతములతో కూడిన, గిరిశ్రేష్ఠమ్ = పర్వతశ్రేష్ఠమైన, సహ్యమ్ = సహ్యపర్వతమును, సుపుల్లాని = బాగా వికసించిన, సరాంసీ = సరస్సులను, వరాణీ = శ్రేష్ఠములైన, తటాకాని చ = చెరువులను, అపశ్యన్త = చూచిరి.

తా. బలముచేత గర్వించిన ఆ వానరశ్రేష్ఠులు ఈ విధముగా వెళ్లుచు, అనేకమైన చిన్న పర్వతములతో కూడిన, పర్వతశ్రేష్ఠమైన సహ్యపర్వతమును, వికసించిన పుష్పములు గల సరస్సులను, శ్రేష్ఠములైన చెరువులను చూచిరి.

(చిన్నది తటాకము. పెద్దది సరస్సు)

37, 38

మూ. రామస్య శాసనం జ్ఞాత్వా భీమకోపస్య భీతవత్,  
వర్జయన్నగరాభ్యాశాన్తథా జనపదానపి.

39

సాగతౌఘనిభం భీమం తద్వానరబలం మహత్,  
నిసవర్చ మహాఘోరం భీమఘోషమిచ్ఛార్జవమ్.

40

ప్ర. అ. సాగతౌఘనిభమ్ = సముద్రజలసముదాయముతో సమానమైన, భీమమ్ = భయంకరమైన, మహత్ = గొప్పదైన, తత్ = అ, వానరబలమ్ = వానరసైన్యము, భీమకోపస్య = భయంకరమైన కోపము గల, రామస్య = రామునియొక్క, శాసనమ్ = ఆజ్ఞను, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, భీతవత్ = భయపడినరై, నగరాభ్యాశాన్ = నగరసమీపప్రాంతములను, తథా = మరియు, జనపదానపి = గ్రామములను, వర్జయత్ = వరించుచు (రూఠముగా విడచుచు), మహాఘోరమ్ = చాల భయంకరము, మహాఘోషమ్ = గొప్ప ధ్వని గల, ఇచ్ఛార్జవమ్ = సముద్రము వలె, నిసవర్చ = ప్రయాణము చేసెను.

తా. సముద్రజలసముదాయము వలె భయంకరముగా ఉన్న ఆ గొప్ప వానరసైన్యము, భయంకరమైన కోపము గల రాముని ఆజ్ఞను స్మరించుచు, భయపడి, నగర సమీపప్రాంతములను, గ్రామములను పరిహరించుచు చాల భయంకరము, భయంకరమైన ధ్వని గలరీ అయిన సముద్రము వలె ప్రయాణము చేసెను.

39, 40

మూ. తస్య రాశరథేః పార్శ్వే శూరాస్త కపికుష్మాదాః,  
శూర్ణమాపుష్పపుః పర్వే సదశ్చా ఇవ చోదిరాః.

41

ప్ర. అ. శూరాః = శూరులైన, తే = ఆ, పర్వే = సమస్తమైన, కపికుష్మాదాః = వానరశ్రేష్ఠులు, తస్య = అ, రాశరథేః = రామునియొక్క, పార్శ్వే = పార్శ్వమునందు, చోదిరాః = తోలబడిన, సదశ్చా ఇవ = ఉత్తమాశ్వముల వలె, శూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, అపుష్పపుః = ఎగిరిరి.

తా. శూరులైన ఆ వానరశ్రేష్ఠు లందరూ, తోలిన ఉత్తమాశ్వముల వలె రాముని ప్రక్క శీఘ్రముగా ఎగురుచు వెళ్లిరి.

41

మూ. కపిభ్యాముహ్యమానౌ తౌ శుశుభాతే నరర్షభౌ,  
మహద్భ్యామివ సంస్పృష్ట్వో గ్రహాభ్యాం చస్త్రీభాస్కరౌ.

42

ప్ర. అ. కపిభ్యామ్ = ఇద్దరు వానరులచేత, ఉహ్యమానౌ = మోయబడుచున్న, తౌ = ఆ, నరర్షభౌ = నరశ్రేష్ఠులు, మహద్భ్యామ్ = పెద్ద,

గ్రహాభ్యామ్ = గ్రహములచేత, సంస్పృష్టే = స్పృశించబడిన, వన్త్యాభ్యాస్కరో  
ఇన = చంద్రసూర్యులు వలె, శుశుభాతే = ప్రకాశించిరి.

తా. హనుమదంగదుల భుజముల నెక్కి వెళ్లుచున్న ఆ రామలక్ష్మణులు  
తెందు పెద్ద గ్రహములతో కూడిన సూర్యచంద్రుల వలె ప్రకాశించిరి. 42

మూ. తతో వానరరాజేన లక్ష్మణేన సుపూజితః,  
జగమ రామో ధర్మాత్మా సస్రైవ్యో దక్షిణాం దిశమ్. 43

ప్ర. అ. తా. 23 వ శ్లోకము చూడుడు.

మూ. తమజ్గదగతో రామం లక్ష్మణః శుభయా గిరా,  
ఉవాచ పరిపూర్ణార్థం పూర్ణార్థప్రతిభానవాన్. 44

ప్ర. అ. అజ్గదగతః = అంగదునిపై ఉన్న, పూర్ణార్థప్రతిభానవాన్  
= పూర్ణమైన అర్థమూర్తి గల, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, శుభయా =  
శుభమైన, గిరా = వాక్కుతో, తం రామమ్ = ఆ రాముని గూర్చి,  
పరిపూర్ణార్థమ్ = పరిపూర్ణమైన అర్థము గలుగునట్లుగా, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పరిపూర్ణమైన అర్థజ్ఞానము గల లక్ష్మణుడు, అంగదుని  
భుజముపై కూర్చుండి సయాణము చేయుచు, పరిపూర్ణమైన అర్థము కలుగు  
నట్లు రామునితో శుభకరమైన మాటలు పలికెను. 44

మూ. హృరామవాప్య వైరేహీం క్షీప్రం హత్వా చ రావణమ్,  
సమృద్ధార్థః సమృద్ధార్థామయోధ్యాం ప్రతియూష్యసి. 45

ప్ర. అ. రావణమ్ = రావణుని, క్షీప్రమ్ = శీఘ్రముగా, హత్వా  
= చంపి, హృరామ్ = అపహరించబడిన, వైరేహీమ్ = సీతను, అవాప్య చ  
= పొంది, సమృద్ధార్థః = పూర్తియైన కార్యము కలవాడవై, సమృద్ధార్థామ్  
= సమృద్ధముగా ఉన్న ధనము గల, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి,  
ప్రతియూష్యసి = వెళ్లగలవు.

తా. (సీతు) రావణుని శీఘ్రముగా సంహరించి, వానిచేత  
అపహరించబడిన సీతను పొంది, కృతకృత్యుడవై, జన్మర్యసమృద్ధమైన అయోధ్యకు  
వెళ్లగలవు. 45

మూ. మహావ్రీ చ నిమిత్తాని దివి భూమౌ చ రాఘవ,  
శుభాని తవ సత్యామి సర్వాశ్శ్యేవార్థసిద్ధయే,  
అనువాతి శివో వాయుః సేవాం మృదుహితః మఖః. 46

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! దివి = ఆకాశ మందు, భూమౌ చ = భూమి

యందును, మహావై=గొప్ప, నిమిత్తాని=శకునములను, తవ = నీయొక్క, అర్థసిద్ధయే = కార్యసిద్ధికొరకు, సర్వాణి = సమస్తమైన, శుభాన్యేన = శుభములనే, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. శివః = మంగళకరము, హృదుహితః = మృదువు హితము, సుఖః = సుఖకరమూ అయిన, వాయుః = వాయువు, సేనామ్=సేనను, అనువాది=అనుసరించి వీచుచున్నది.

తా. నీ కార్యసిద్ధిని సూచించు అన్ని శుభశకునములు కనబడుచున్నవి. మంగళకరము, మృదువు, హితము, సుఖకరము అయిన వాయువు సేనకు అనుకూలముగా (సేన ఏ వైపునకు వెళ్లుచున్నదో ఆ వైపునకే) వీచుచున్నది.

మూ. పూర్ణవల్లస్వరాశ్చేమే ప్రవరన్తి మృగద్విజాః, 47  
ప్రసవ్వాశ్చ రిశః సర్వా ఏమలశ్చ దివాకరః.

ప్ర. అ. ఏతే= ఈ, మృగద్విజాః =మృగములు, పక్షులు, పూర్ణవల్లస్వరాః = పూర్ణము మధురము అయిన స్వరము గలవై, ప్రవరన్తి = పలుకుచున్నవి. సర్వా = సమస్తమైన, రిశశ్చ = రిక్కులు కూడ, ప్రసవ్వాః = నిర్మలములైనవి. దివాకరశ్చ = సూర్యుడు కూడ, ఏమలః = స్వచ్ఛముగా ఉన్నాడు.

తా. ఈ మృగములు పక్షులు కూడ పూర్ణము మధురమూ అయిన స్వరముతో ర్వని చేయుచున్నవి. రిక్కు అన్ని ప్రసన్నములుగా ఉన్నవి. సూర్యుడు నిర్మలముగా ఉన్నాడు. 47

మూ. ఉశనా చ ప్రసవ్నార్చిరమ త్వాం భార్గవో గతః, 48  
బ్రహ్మరాశిర్వశుద్ధశ్చ శుద్ధాశ్చ పరమర్షయః,  
అర్చిష్మన్తః ప్రకాశన్తే ద్రువం పర్వే ప్రదక్షిణమ్. 49

ప్ర. అ. భార్గవః = భృగుమహర్షి పుత్రుడైన, ఉశనా చ= శుక్రుడు కూడ, ప్రసవ్నార్చిః =ప్రసన్నమైన కాంతి కలవాడై, త్వామ్ = నిన్ను, అనుగతః = అనుసరించినాడు. బ్రహ్మరాశిః = పక్షర్షిమండలము గల ద్రువుడు, విశుద్ధః = పరిశుద్ధముగా ఉన్నాడు. పర్వే = సమస్తమైన, పరమర్షయః = మహర్షులు, శుద్ధాః = పరిశుద్ధులై, అర్చిష్మన్తః = కాంతి గలవారై, ద్రువమ్ = ద్రువుని, ప్రదక్షిణమ్ = ప్రదక్షిణముగా, ప్రకాశన్తే = ప్రకాశించుచున్నారు.

తా. భృగుమహర్షి పుత్రుడైన శుక్రుడు ప్రసన్నమైన కాంతితో నీకు అనుకూలముగా ఉన్నాడు. పక్షర్షిమండలముతో కూడిన ద్రువుడు పరిశుద్ధముగా ఉన్నాడు. పక్షర్షులు అందరూ కూడ పరిశుద్ధులై, కాంతిమంతులై ద్రువునికి ప్రదక్షిణముగా సంచరించుచు ప్రకాశించుచున్నారు. 48,49

మూ. త్రిశక్కుర్వమలో భాతి రాజర్షిః పపురోహితః,  
పీతామహః పురోఽస్మాకమిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్. 50

ప్ర. ఆ. అస్మాకమ్=మనయొక్క, పీతామహః=పీతామహుడు, మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, ఇక్ష్వాకూణామ్=ఇక్ష్వాకువంశీయులకు సంబంధించినవారు, రాజర్షిః=రాజర్షి అయిన, త్రిశక్కుః=త్రిశంకువు, విమలా=స్వచ్ఛమైనవాడై, పురో=ఎదుట, పపురోహితః=పురోహితునితో కూడినవాడై, భాతి=ప్రకాశించుచున్నాడు.

తా. మహాత్ములైన ఇక్ష్వాకువంశీయుల వంశమునందు జన్మించినవాడూ, మన ముత్తాత, రాజర్షి అయిన త్రిశంకువు, ఎదుట, పురోహితుడైన విశ్వామిత్రునితో ప్రకాశించుచున్నాడు. 50

మూ. విమలే చ ప్రకాశేతే విశాఖే నిరుషద్రవే,  
నక్షత్రం పరమస్మాకమిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్. 51

ప్ర. ఆ. విమలే=నిర్మలములైన, విశాఖే=విశాఖానక్షత్రములు (విశాఖానక్షత్రములో రెండు చుక్కలుండును గాన ద్వివచనము) నిరుషద్రవే=ఉష్ణద్రవము లేనివై, ప్రకాశేతే=ప్రకాశించుచున్నవి. మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, అస్మాకమ్=మనయొక్క, ఇక్ష్వాకూణామ్=ఇక్ష్వాకువంశీయులైనవారియొక్క, పరమ్=శ్రేష్ఠమైన, నక్షత్రమ్=నక్షత్రము.

తా. విశాఖానక్షత్రములు ఉష్ణద్రవ మేమీ (దుష్టగ్రహసంబంధాదికము) లేనివై నిర్మలములై ప్రకాశించుచున్నవి. ఇది మహాత్ములైన మన ఇక్ష్వాకువంశీయుల నక్షత్రము. 51

మూ. నైర్మతం నైర్మతానాం చ నక్షత్రమభిషీద్యతే,  
మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూప్యతే ధూమకేతునా. 52

ప్ర. ఆ. నైర్మతానామ్=రాక్షసులయొక్క, నక్షత్రమ్=నక్షత్రమైన, నైర్మతమ్=మూలనక్షత్రము, అభిషీద్యతే=పీడింపబడుచున్నది. మూలవతా=మూలముగల, ధూమకేతునా=ధూమకేతువుచేత (తోకచుక్కచేత), స్పృష్టా=స్పృశింపబడినదై, మూలా=మూలనక్షత్రము, ధూప్యతే=తపింపచేయబడుచున్నది.

తా. నిర్మతి భేదంగా గల, రాక్షసనక్షత్రమైన మూలనక్షత్రము పీడింపబడుచున్నది. మొదలుగల (అనగా స్తంభాకారముగా ఉన్న) తోకచుక్క స్పృశించుటచే మూలనక్షత్రము తపింపచేయబడుచున్నది. 52

మూ. పర్వం చైతర్వివాశాయ రాక్షసావాముపస్థితమ్,  
కాలే కాలగృహీతానాం నక్షత్రం గ్రహపీడితమ్. 53

ప్ర. అ. ఏతత్=ఇది, పర్వమ్=అంతా, రాక్షసావామ్=రాక్షసులయొక్క, వివాశాయ=వివాశముకొరకు, ఉపస్థితమ్=నచ్చినది. కాలగృహీతానామ్=మృత్యువుచేత గ్రహింపబడినవారియొక్క, నక్షత్రమ్=నక్షత్రము, కాలే=కాలమునందు, గ్రహపీడితమ్=గ్రహముచేత పీడింపబడినది అగును.

తా. మృత్యువు అసన్నమైనవారి నక్షత్రము గ్రహముచేత పీడించబడును కదా ! అందుచేత ఇది అంతా రాక్షసుల వివాశమునకే నచ్చినది.

వి. మేట్టమధ్యాహ్నములో లక్ష్యజునకు నక్షత్రములు కనబడుట అసంభావ్యము. అందుచేత ఈ వదారు శ్లోకాలు ప్రక్షిప్తములై ఉండును లేదా లక్ష్యజుడు ఈహించి చెప్పచున్నాడని ఎట్లో సమర్థించుకొనవలెను. 53

మూ. ప్రసన్నాః సురపాశ్వాపో వనాని ఫలవన్తి చ,  
ప్రవాన్తి నాధికా గన్ధా యథర్తుకుసుమా ద్రుమాః. 54

ప్ర. అ. ఆహ=ఉదకములు, ప్రసన్నాః=ప్రసన్నముగా ఉన్నవి. సురపాశ్వా=మంచి రుచి గలవి. వనాని=వనములు, ఫలవన్తి చ=ఫలములు గలవి. గన్ధాః=గంధము గల వాయువులు, అధికాః=అధికములై, న ప్రవాన్తి=వీచుటలేదు. ద్రుమాః=వృక్షములు, యథర్తుకుసుమాః=ఋతువులను అనుసరించి పుష్పములు గలవి.

తా. జలములు నిర్మలములుగా మున్నవి. వాటి రుచి బాగున్నది. వనములు ఫలములతో నిండినవి. గంధముతో నిండిన వాయువులు మందముగా వీచుచున్నవి. వృక్షములు ఋతువుల ప్రకారము పుష్పించినవి. 54

మూ. వ్యాధాని కపిసైన్యాని ప్రకాశన్తేఽధికం ప్రభో,  
దేవానామివ సైన్యాని సంగ్రామే తారకామయే,  
ఏవమార్య సమీక్ష్యతత్ ప్రీతో భవతుమర్హసి. 55

ప్ర. అ. ప్రభో = ఓ! ప్రభూ!, వ్యాధాని = వ్యాధులుగా ఏర్పడిన, కపిసైన్యాని = వానరసైన్యములు, తారకామయే = తారకుని వధ జరిగిన, సంగ్రామే = యుద్ధమునందు, దేవానామ్ = దేవతలయొక్క, సైన్యానివ = సైన్యములువలె, అధికమ్ = అధికముగా, ప్రకాశన్తే = ప్రకాశించుచున్నవి. అర్య = ఓ! సూర్యుడా!, ఏవమ్ =ఇట్లు, ఏతత్=దీనిని, సమీక్ష్య = చూచి, ప్రీతాః = సంతోషించినవాడవుగా, భవతుమ్ = అగుటకు, అర్హసి = తగిఉన్నావు.

తా. ఓ! ప్రభూ! పుష్కహములుగా ఏర్పడిన ఈ కపిపైన్యాలు తారణానుదుని సంహారసమయమునందు కేవలం పైన్యములు వలె అధికముగా ప్రకాశించుచున్నవి. అర్థా! ఈ విధముగా ఉన్న ఈ శుభశకునములను చూచి నీవు సంతోషము పొందుము. 55

మూ. ఇతి భ్రాతరమాశ్వాస్య హృష్టః సౌమిత్రిరబ్రవీత్, 56  
అథావృత్య మహీం కృత్వాం జగము హరివాహినీ ,  
ఋక్షవానరశార్దూలైర్భుధదంష్ట్రాయురై రపి. 57

ప్ర. అ. హృష్టః = సంతోషించిన, సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు, భ్రాతరమ్ = సోదరుని, ఆశ్వాస్య = ఓరాత్తి, ఇతి = ఇట్లు, అబ్రవీత్ = పలికెను. అథ = అటుపిమ్మట, హరివాహినీ = వానరసేన, వుధదంష్ట్రాయురై = గోళ్లు, కోరలు అయుధములుగా కల, ఋక్షవానరశార్దూలై = శ్రేష్ఠులైన భిల్లూకములతోను వానరులతోను, కృత్వామ్ = సమప్తమైన, మహీమ్ = భూమిని, అవృత్య = కప్పి, జగము = వెచ్చెను.

తా. సంతోషించిన లక్ష్మణుడు సోదరుని ఓరాత్తుచు పెవిధముగా పలికెను. అప్పుడు వానరసేన గోళ్లు, కోరలు అయుధములుగా గల శ్రేష్ఠములైన భిల్లూకములచేతను, వానరులచేతను భూమివంతను కప్పివేయుచు ప్రయాణము చేసెను. 56, 57

మూ. కర్ణాగ్రైశ్చరణాగ్రైశ్చ వానరై రుద్ధతం రజః, 58  
భీమమన్తర్థధే రోకం నివార్య సవిరుః ప్రభామ్,  
సపర్యతవవాకాశం దక్షిణాం హరివాహినీ,  
చాదయన్తీ యయో భీమా ద్యామివాన్ముదసంతతిః. 59

ప్ర. అ. వానరైః = వానరులచేత, కర్ణాగ్రైః = హస్తాగ్రములచేత, చరణాగ్రైశ్చ = పాదాగ్రములచేత, ఉద్ధతమ్ = ఎగురగొట్టబడిన, భీమమ్ = భయంకరమైన, రజః = పరాగము, సవిరుః = సూర్యునియొక్క, ప్రభామ్ = కాంతిని, నివార్య = నివారించి, సపర్యతవవాకాశమ్ = పర్యతములతోను, వనములతోను, అకాశముతోను కూడిన, రోకమ్ = రోకమును, అన్తర్థధే = కప్పివేసెను. భీమా = భయంకరమైన, హరివాహినీ = వానరసేన, అన్ముదసంతతిః = మేఘసముదాయము, ద్యామివ = అకాశమునువలె, దక్షిణామ్ = దక్షిణదిక్కును, చాదయన్తీ = కప్పుచున్నది, యయో = వెచ్చెను.

తా. వానరులు హస్తాగ్రములచేత, పాదాగ్రములచేత ఎగురగొట్టిన భయంకరమైన పరాగము సూర్యుని కాంతిని నివారించి, పర్యతములతోను,

అరణ్యములతోను, అకాశముతోను గూడిన లోకమును కప్పవేసెను. భయంకరమైన ఆ సేన, మేఘసముదాయము అకాశమును కప్పినట్లు దక్షిణదిక్కును కప్పుచు వెళ్ళెను. 58.59

మూ. ఉత్తరన్వ్యాశ్ర సేనాయాః సతతం బహుయోజనమ్,  
నదీస్రోతాంసీ సర్వాణి సస్యస్తుర్విపరీతవత్. 60

ప్ర. అ. సతతమ్=అవిచ్ఛిన్నముగా, సేనాయాః=సేన, ఉత్తరన్వ్యాః=దాటుచుండగా, నదీస్రోతాంసీ=నదీప్రవాహములు, బహుయోజనమ్=చాలా యోజనముల దూరము, విపరీతవత్=విపరీతముగా, సస్యస్తుః=ప్రసహించినవి.

తా. సేన అవిచ్ఛిన్నముగా నదులలో దిగి వాటిని దాటుచున్నప్పుడు అవి అనేకయోజనముల దూరము వెనుకకు ప్రసహించినవి. 60

మూ. సరాంసీ విమలామ్భాంసీ ద్రుమాకీర్ణాంశ్చ సర్వతాన్,  
సమాన్ భూమిప్రదేశాంశ్చ వనాని ఫలవన్తి చ.  
మధ్యేన చ సమన్తాచ్చ తిర్యక్పాథ సమావిశత్. 61

ప్ర. అ. మహతీ=గొప్పదైన, చమూః=సేన, విమలామ్భాంసీ=స్వచ్ఛమైన ఉదకము గల, సరాంసీ=సరస్సులను, ద్రుమాకీర్ణాన్=వృక్షములతో నిండిన, సర్వతాంశ్చ=సర్వతములను, సమాన్=సమములైన, భూమిప్రదేశాంశ్చ=భూముల ప్రదేశములను, ఫలవన్తి=ఫలములు గల, వనాని చ =వనములను, సా=ఆ సేన, మధ్యేన=మధ్యభాగముచేతను, సమన్తాత్=నలువైపుల, తిర్యక్=అడ్డముగాను, అధశ్చ=క్రింద, అవిశత్=ప్రవేశించెను.

తా. ఆ సేన నిర్మలమైన ఉదకము గల సరస్సులు, వృక్షములతో నిండిన పర్వతములు, సమమైన ప్రదేశములు, ఫలములతో నిండిన వనములు వీటి నన్నింటిని మధ్యభాగములందు, నలువైపులనుండి, అడ్డముగాను, క్రింది భాగమునుండి ప్రవేశించినవి. 61

మూ. సమావృత్య మహీం కృత్స్నాం జగామ మహతీ చమూః.  
తే హ్నిష్టవదనాః సర్వే జగ్ముర్భారుతరంహసః. 62

ప్ర. అ. మహతీ=గొప్పదైన, చమూః=సేన, కృత్స్నమ్=సమస్తమైన, మహీమ్=భూమిని, సమావృత్య=కప్పి, జగామ=వెళ్ళెను. మారుతరంహసః=వాయువువంటి వేగము గల, తే సర్వే=వాళ్ళందరూ, హ్నిష్టవదనాః=సంతోషించిన ముఖములు గలవారై, జగ్ముః=వెళ్ళిరి.

తా. గొప్పదైన ఆ సేన సమస్తమైన భూమిని కప్పుచు వెళ్ళెను.



వాయువుతో సమానమైన వేగము గల ఆ వానరు లందరూ సంతోషించిన  
ముఖములతో వెళ్లిరి. 62

మూ. హరమో రాఘవస్యార్థే సమారోపితచక్రమః,  
హర్షం వీర్యం బలోద్రేకార్ద్రర్యయుష్ఠః పరస్పరమ్,  
యౌవనోత్సేకజాద్దర్పాద్వివిధాంశ్చక్రరథ్యని. 63

ప్ర. ఆ. రాఘవస్యార్థే=రామునికొరకై, సమారోపితచక్రమః=ఆరోపించు  
కొనబడిన పరాక్రమము గల, హరయః=హనరులు, బలోద్రేకాత్=బలాధిక్యమువలన,  
హర్షమ్=సంతోషమును, వీర్యమ్=పరాక్రమమును, పరస్పరమ్=పరస్పరము, దర్ప  
యుష్ఠః=చూపించుకొనుచు, అర్థ్యని=మార్గమునందు, యౌవనోత్సేకజాత్=యౌవ  
నాధిక్యమువలన కలిగిన, దర్పాత్=దర్పమువలన, వివిధాన్=అనేకవిధములైన  
వ్యవహారములను, చక్రః=చేసిరి.

తా. రామకావ్యసాధనము నిమిత్తము ఆ వానరులు సహజముగా  
రేని బలమును కూడ తెచ్చి పెట్టికొనుచు, బలాధిక్యమువలన, పరస్పరము  
సంతోషమును, వీర్యమును చూపుచు, యౌవనోద్రేకమువలన కలిగిన గర్వముతో  
మార్గమునందు అనేకచేష్టలు చేసిరి. 63, 64

మూ. తత్ర కేచిద్ద్వైతం జగ్మురుత్సేకుశ్చ తథాపరే,  
కేచిత్కిలకిలాం చక్రర్వానరా వనగోచరాః. 65

ప్ర. ఆ. తత్ర=అక్కడ, వనగోచరాః=వనవాసులైన, కేచిత్=కొందరు,  
వానరాః=వానరులు, ద్రుతమ్=శీఘ్రముగా, జగ్ముః=వెళ్లిరి. తథా=అట్లే,  
అపరే=మరికొందరు వానరులు, ఉత్సేకుశ్చ=పైకి ఎగిరిరి. కేచిత్=కొందరు,  
కిలకిలామ్=కిలకిలాధ్వనిని, చక్రః=చేసిరి.

తా. వనములో సంచరించే ఆ వానరులలో కొందరు అక్కడ  
శీఘ్రముగా నడచి వెళ్లుచుండిరి. కొందరు ఎగురుచుండిరి. మరి కొందరు  
కిచకిచలాడుచుండిరి. 65

మూ. ప్రాస్ఫోటయంశ్చ పుచ్చాని సంనిజఘ్నః పదావ్యపి,  
భుజాన్విక్షిప్య శైలాంశ్చ ద్రుమావవ్యే బధిశ్శరే. 66

ప్ర. ఆ. పుచ్చాని=చోకలను, ప్రాస్ఫోటయన్=చరిచిరి(జారిచిరి).  
పదాని=పాదములను, సంనిజఘ్నః అపి=నేలపై కొట్టరి. అన్యే=మరి  
కొందరు, భుజాన్=భుజములను, విక్షిప్య=విసిరి, శైలాంశ్చ=శైలములను,  
ద్రుమాన్=వృక్షములను, బధిశ్శరే=విరిచిరి.

తా. కొందరు తోకలు గట్టిగా జొరించుచుండిరి. కొందరు నేలమీద అడుగులు గట్టిగా వేయుచుండిరి. కొందరు భుజములు విసడుచు పర్యతములను, వృక్షములను విరచుచుండిరి. 66

మూ. అరోహస్తశ్చ శృङ్గాః గిరీగాః గిరిగోచరాః,  
మహావాదాన్ ప్రముఖ్యై క్షేదామన్యే ప్రచక్రీరే. 67

ప్ర. అ. గిరిగోచరాః=వానరులు, గిరీగాః=పర్యతములయొక్క, శృङ్గాః=శిఖరములను, అరోహస్తశ్చ=ఎక్కుచు, మహావాదాన్=గొప్ప ధ్వనులను, ప్రముఖ్యై=విడచుచుండిరి. అన్యే=మరికొందరు, క్షేదామ్=సింహనాదమును, ప్రచక్రీరే=వేసిరి.

తా. కొందరు వానరులు పర్యతశిఖరములెక్కి, గొప్ప ధ్వనులు వేయుచుండిరి. మరికొందరు సింహనాదములు వేయుచుండిరి. 67

మూ. ఊరువేగైశ్చ మమృదుర్లతాజాలాన్యవేకశః,  
జృమ్భమాణాశ్చ ఏకైవా విచిక్రీడుః శిలాద్రుమ్భైః. 68

ప్ర. అ. ఊరువేగైః=చోదలవేగములచేత, అవేకశః=అనేకముగా, లతాజాలాని=లతల సముదాయములను, మమృదుః=మర్దించిరి. జృమ్భమాణాః=అవయవములను కరల్పుచు, ఏకైవా=పరాక్రమవంతులైన ఆ వానరులు, శిలాద్రుమ్భైః=శిలలతోను వృక్షములతోను, విచిక్రీడుః=క్రీడించిరి.

తా. కొందరు చోదల వేగములచేత అనేకములైన లతాసముదాయములను నలగగొట్టుచుండిరి. మరికొందరు పరాక్రమశాలులు అవయవములను కరల్పుచు శిలలతోను, వృక్షములతోను క్రీడించుచుండిరి. 68

మూ. తతః శరసహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చ సహస్రశః,  
వానరాణాం సుఘోరాణాం శ్రీమత్పరివృతా మహీ. 69

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహీ=భూమి, సుఘోరాణామ్=చాల భయంకరులైన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, శరసహస్రైశ్చ=లక్షలచేతను, సహస్రశః=వేలకొలది, కోటిభిః=కోటులచేతను, శ్రీమత్=శోభాయుక్తమగు వట్లుగా, పరివృతా=వ్యాప్తమైనది.

తా. పిమ్మట భూమి అంతయు వేలకొలది, లక్షలకొలది, కోట్ల కొలది భయంకరులైన వానరులచేత కప్పబడి శోభాయుక్తముగా ఉండెను. 69

మూ. సా స్మ యాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ,  
ప్రహృష్టముదితాః సర్వే సుగ్రీవేణాభిపాతితాః. 70

వానరాష్ట్రరితా యాన్తి సర్వే యుద్ధాభినన్దినః,

ప్రమోక్షయిషవః సీతాం ముహూర్తం క్వాపి నావసన్. 71

ప్ర. అ. ముహూర్తం=గొప్పదైన, సా హరివాహినీ=ఆ వానరసేన, దివారాత్రమ్=సగళముందు రాత్రులందు, యాతి స్మ=ప్రయోగముచేయుచుండెను. సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత, అభిసాలితాః=పాలింపబడిన, సర్వే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, ప్రహ్లాష్టముదితాః=సంతోషించినవారై, ఆనందించినవారై ఉండిరి. సర్వే=అందరూ, యుద్ధాభినన్దినః=యుద్ధమును కోరుచు, త్వరితాః=తొందరపడుచున్నవారై, యాన్తి= వెళ్లుచుండిరి. సీతామ్=సీతను, ప్రమోక్షయిషవః=విడిపింప దలచిన ఆ వానరులు, క్వాపి=ఎక్కడా కూడ, ముహూర్తమ్=క్షణకాలము కూడ, నావసన్=నివసించలేదు.

తా. విశాలమైన ఆ వానరసేన రేయింబగళ్లు ప్రయోగము చేయుచునే ఉండెను. సుగ్రీవుని రక్షణలో ఉన్న ఆ వానరు లందరూ ఆనందోల్లాసములతో నిండి ఉండిరి. అందరూ యుద్ధోల్లాసముతో శీఘ్రముగా వెళ్లుచుండిరి. సీతను విడిపింప దలచుచున్న వారు ముహూర్తకాలము కూడ ఎక్కడా నిలబడలేదు.

మూ. తతః పాదసంబాధం నానామృగసమాయుతమ్,

సహ్యపర్వతమాపాద్య వానరాష్ట్ర సమారుహన్. 72

ప్ర. అ. తతః= అటుపిమ్మట, తే వానరాః=ఆ వానరులు, పాదసంబాధమ్=చెట్లతో ఇరుకుగా ఉన్నది, నానామృగసమావృతమ్=అనేకవిధములైన మృగములతో కూడినది అయిన, సహ్యపర్వతమ్=సహ్యపర్వతమును, అపాద్య=పొంది, సమారుహన్=ఎక్కిరి.

తా. పిమ్మట ఆ వానరులు వృక్షములతో రట్టముగా ఉన్న, అనేకమృగములతో నిండిన సహ్యపర్వతము చేరి దానిమీదికి ఎక్కిరి. 72

మూ. కానవాని విచిత్రాణి వదీప్రసవణాని చ,

పశ్యన్షపి యయౌ రామః సహ్యస్య మలయస్య చ. 73

ప్ర. అ. రామః అపి=రాముడు కూడ, సహ్యస్య=సహ్యపర్వతముయొక్క, మలయస్య వ=మలయపర్వతముయొక్క, విచిత్రాణి=విచిత్రములైన, కాననాని=అడవులను, వదీప్రసవణాని చ=నదులను, పెరియేళ్లను, పశ్యన్=చూచుచు, యయౌ=వెళ్లెను.

తా. రాముడు కూడ సహ్యమలయపర్వతముల విచిత్రములైన అడవులను, నదులను, పెరియేళ్లను చూచుచు వెళ్లెను. 73

మూ. చమ్పకాంస్థిలకాంక్షూతాన్ ప్రసేకాన్ సిన్ధువారకాన్,  
తినిశాన్ కరవీరాంశ్చ భజన్తి స్మ ప్లవంగమూః.

74

ప్ర. అ. ప్లవంగమూః=వానరులు, చమ్పకాన్=చంపకవృక్షములను, తిలకాన్=తిలకవృక్షములను, చూతాన్=చూచిడిచెట్లను, ప్రసేకాన్=ప్రసేకవృక్షములను, సిన్ధువారకాన్=సింధువారవృక్షములను, తినిశాన్=తినిశవృక్షములను, కరవీరాంశ్చ=కరవీరవృక్షములను, భజన్తి స్మ =సేవించుచుండిరి.

తా. వానరులు మార్గములో ఉన్న చంపక-తిలక-చూత-ప్రసేక-సింధువారక-తినిశ-కరవీర వృక్షములను సేవించిరి. (వాటి పరాదులను అనుభవించిరి.)

74

మూ. అశోకాంశ్చ కరశ్శాంశ్చ ప్లక్ష్యవృగ్రోధపాదపాన్,  
జమ్బుకామలకావాగ్నాగాన్ భజన్తి స్మ ప్లవణ్ణమూః.

75

ప్ర. అ. ప్లవంగమూః=వానరులు, అశోకాన్=అశోకవృక్షములను, కరశ్శాంశ్చ=కరంజవృక్షములను, ప్లక్ష్యవృగ్రోధపాదపాన్=ప్లక్ష్యవృక్షములను, ముట్టిచెట్లను, జమ్బుకామలకాన్=నేరేడుచెట్లను, ఉసిరిచెట్లను, వాగ్నాగాన్=వాగవృక్షములను, భజన్తి స్మ=సేవించిరి.

తా. వానరులు అశోక-కరంజ-ప్లక్ష్య-వృగ్రోధ-జంబుక-అమలక వృక్షములను సేవించిరి.

75

మూ. ప్రప్తరేషు చ రమ్యేషు వివిధాః కాననద్రుమూః,  
వాయువేగప్రచలితాః పుష్పైరవకిరన్తి తాన్.

76

ప్ర. అ. రమ్యేషు=సుందరములైన, ప్రప్తరేషు=చరియలయందున్న, వివిధాః=అనేకవిధములైన, కాననద్రుమూః=అడవిచెట్లు, వాయువేగప్రచలితాః=వాయువేగముచేత చలించినవై, తాన్=ఆ వానరులను, పుష్పైః=పువ్వులతో, అవకిరన్తి=చల్లినవి.

తా. సుందరములైన చరియలమీద ఉన్న అరణ్యవృక్షములు వాయువేగముచేత కదలినవై ఆ వానరులమీద పువ్వుములు చల్లినవి.

76

మూ. మూరుతః సుఖసంస్పర్శో వాతి చన్దనశీతలః,  
షట్పరైరమకూజద్విర్భవేషు మధుగన్ధిషు.

77

ప్ర. అ. మధుగన్ధిషు=మకరందసుగంధము గల, చన్దనేషు=చందనములయందు, అమకూజద్విః=ధ్వనిచేయుచున్న, షట్పరైః=ఋష్యేదంతో కూడిన, సుఖసంస్పర్శః=సుఖస్పర్శ గల, చన్దనశీతలః=చందనమువలె చల్లగా ఉన్న,

మారుతః=వాయువు, వారి=వీచుచున్నది.

తా. మకరందము సువాసనలు గల ననములలో చందనము నలె చల్లగా ఉన్న వాయువు, ద్వని తేయుచున్న తుమ్మెదలతో కూడినదై శరీరమునకు సుఖస్పర్శ కలిగించుచు వీచెను. 77

మూ. అధికం శైలరాజస్తు ధాతుభిస్తు విభూషితః.

ధాతుభ్యః ప్రస్పుతో రేణుర్యాయువేగేన ఘట్టితః.

సుమహద్వానరావీకం ఛాదయామాస సర్వతః.

78

ప్ర. అ. శైలరాజస్తు=ఆ పర్వతరాజైవే, ధాతుభిః=ధాతువులచేత, అధికమ్=అధికముగా, విభూషితః=అలంకరించబడినది. వాయువేగేన=వాయువేగముచేత, ఘట్టితః=కొట్టబడినదై, రేణుః=పరాగము, ధాతుభ్యః=ధాతువులనుండి, ప్రస్పుతః=ప్రసరించినదై, సుమహత్=చాల పెద్దదైన, వానరావీకమ్=వానరపేసను, సర్వతః=అన్నివైపులా, ఛాదయామాస=కప్పివేసెను.

తా. ఆ సహ్యపర్వతము గైరికాదిధాతువులతో అధికముగా ప్రకాశించుచుండెను. వాయువేగము ఆఘాతముచేత ఆ ధాతువులనుండి పరాగము ఎగిరి విశాలమైన ఆ సైన్యమును అంతటా కప్పివేసెను. 78

మూ. గిరిప్రస్థేషు రమ్యేషు సర్వతః సంప్రపుష్పితాః,

కేతక్యః సిన్ధువారాశ్చ వాసన్త్యశ్చ మనోరమాః,

మాధవ్యో గన్ధపూర్ణాశ్చ కున్దగుల్మీశ్చ పుష్పితాః.

విరిదిల్యా మధూకాశ్చ వజ్రులా వకులాస్తథా,

రజ్జుకాస్తలకాశ్చైవ వాగవృక్షాశ్చ పుష్పితాః.

చూడాః పాటలీకాశ్చైవ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః,

ముచులివ్హర్షువాశ్చైవ శింశపాః కుటబాస్తథా.

ధవాః కాల్యాలయశ్చైవ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః.

హివ్రాలాప్తివిశాశ్చైవ చూర్ణకా వీపకాస్తథా.

నీలాశోకాశ్చ సరలా ఆజ్కేలాః పద్మకాస్తథా,

ప్రీయమాణ్ణిః స్లవంగైస్తు సర్వే పర్యాకులీకృతాః.

79

80

81

82

83

84

ప్ర. అ. రమ్యేషు = రమ్యములైన, గిరిప్రస్థేషు = పర్వతముల చరియలమీద, సర్వతః = అన్ని వైపులా, సంప్రపుష్పితాః = పుష్పించిన, కేతక్యః = మొగలిదొంకలు, సిన్ధువారాశ్చ = సింధువార వృక్షములు, మనోరమాః = మందరములు, వాసన్త్యః = నవంతయుతువులో పుష్పించునవి అయిన, మాధవ్యః = మాధవీంతలు, పుష్పితాః = పుష్పించిన, గన్ధపూర్ణాః = సుగంధముతో

నిండిన, కున్దగుల్మాశ్చ = మల్లెల దొంకలు, చిరిలిల్వాః = చిరిలిల్వములు,  
 మధూకాశ్చ = మధూకములు, వంజాలాః = వంజాలములు, తథా = మరియు,  
 వకులాః = బొగడచెట్లు, రజ్జాకాః = రంజకములు, తిలకాశ్చైవ = తిలకములు,  
 పుష్పితాః = పుష్పించిన, నాగవృక్షాశ్చ = నాగవృక్షములు, చూతాః =  
 చూతవృక్షములు, పాటలికాశ్చైవ = పాటలిక వృక్షములు, పుష్పితాః = పుష్పించిన,  
 కోవిదారాశ్చ = కోవిదారములు, ముచులిన్దాక్షునాశ్చైవ = ముచులిందములు,  
 మద్దైచెట్లు, శింశపాః = శింశపావృక్షములు, తథా = మరియు, కుటజాః =  
 కొండమల్లెచెట్లు, ధవాః = ధవవృక్షములు, శాల్మలయశ్చైవ = బూరుగుచెట్లు,  
 తథా = మరియు, రక్తాః కురవాః = ఎఱ్ఱ గోరింటచెట్లు, హింతాలాః =  
 హింతాలములు, తినిశాశ్చైవ = తినిశములు, చూరకాః = చూరకములు, తథా  
 = మరియు, నీపకాః = నీపవృక్షములు, నీలాశోకాః = నీలాశోకములు, సరలాః  
 = సరలములు, అంకోలాః = అంకోలములు, తథా = మరియు, పద్మకాః  
 = పద్మకములు, పర్వే = అవి అన్నీ, ప్రీయమానైః = సంతోషించుచున్న,  
 స్తవజైః = వానరులచేత, పర్యాకులీకృతాః = వ్యాకులము చేయబడినవి.

గా. సంతోషధరితులైన ఆ వానరులు, రమ్యములైన ఆ పర్వతము  
 వరియులమీద ఉన్న పుష్పించిన మొగలిదొంకలను, పిందువారములను, వసంత  
 క్తువుతో పుష్పించు మనోహరములైన మూఢవీరితలను, పుష్పించి సుగంధముతో  
 నిండిన మల్లెటిగలను, చిరిలిల్వ - మధూక - వంజాల - వకుల - రంజక  
 - తిలక - నాగ - చూత - పాటలిక - కోవిదార - ముచులింద  
 - అర్జున - శింశపా - కుటజ - ధవవృక్షములను, బూరుగుచెట్లను,  
 ఎఱ్ఱగోరింటచెట్లను, హింతాల - తినిశ - చూరక - నీపక - నీలాశోక -  
 సరల- అంకోల-పద్మకములను వ్యాకులము చేసిరి. 79 - 84

మూ. వాప్యస్తస్మిన్ గిరౌ రమ్యాః పల్వలాని తతైవ చ,  
 చక్రవాకానుచరితాః కారణ్ణవనిషేవితాః. 85  
 స్తవైః క్రౌశ్చైశ్చ సంకీర్ణా నరాహమృగసేవితాః,  
 ఋక్షైస్తరక్ష్యధిః పింహైః శార్దూలైశ్చ భయావహైః. 86  
 వ్యాలైశ్చ బహుధిర్భవైః సేవ్యమాహాః సమస్తతః,  
 పర్వైః పౌగన్ధికైః పుల్లైః కుముదైశ్చోర్ములైస్తథా. 87  
 వారోజైర్బనిధైః పుష్పై రమ్యాస్తత్ర జలాశయాః.

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, గిరౌ = పర్వతమునందు, రమ్యాః =  
 సుందరమైన, వాప్యః = దిగుదుబావులు, తతైవ చ = మరియు, పల్వలాని చ =  
 చిన్న చెరువులు, తత్ర = అక్కడ, చక్రవాకానుచరితాః = చక్రవాకములచేత

పంచరించబడినవి, కారణమని పేరిటా = కారండవపక్షులచేత పేనించబడినవి,  
 పునా = నీటికాకులతోను, క్రౌంచపక్షులతోను, పంకిర్లా =  
 వ్యాప్తములైనవి, వరాహస్యగపిలతో = వరాహములచేతను, లేళ్ళచేతను  
 పేనించబడినవి, ఋక్తః = ఎలుగుబంటుచేతను, తరక్తుభిః = తరక్తువులచేతను,  
 పింహైః = పింహములచేతను, భియవహైః = భయంకరములైన, తార్వాలైశ్చ  
 = పెద్దపులులచేతను, భీమైః = భయంకరములైన, బహుభిః = అనేకమైన,  
 వ్యాల్లైః = దుష్టగజములచేతను, సమస్తతః = అన్నిచైపులా, సేవ్యమానా  
 = పేనించబడుచున్నవి, పర్యైః = పర్యములతోను, పుల్లైః = వికపించిన,  
 పోగిన్దైః = కలవలతోను, కుమురైః = తెల్లకలవలతోను, తథా = మరియు,  
 ఉత్తరైః = నల్లకలవలతోను, వారికైః = నీటిలో పుట్టిన, వివిధైః =  
 అనేకవిధములైన, పుష్పైః = పుష్పములతోను, రమ్యాః = సుందరములైన,  
 జలాశయాః = పరస్పరులు, (వ్యాకులము చేయబడినవి.)

తా. ఆ పర్వతముమీద దిగుడుటాపులు, రమ్యములైన చిన్న  
 చెరువులు, సుందరమైన పరస్పరులు ఉండెను. వాటియందు చక్రవాకములు,  
 కారండవములు, నీటికాకులు, క్రౌంచపక్షులు విహరించుచుండెను. వరాహములు,  
 లేళ్లు, ఎలుగుబంటు, చిరుతపులులు, పింహములు, భయంకరములైన పులులు,  
 భయంకరములైన అనేకమైన దుష్టగజములు, నలుమూలలా వాటి జలమును  
 త్రాగుచు ఆశ్రయించి ఉండెను. పర్యములు, మంచి సువాసన గల కలవలు,  
 తెల్ల కలవలు, నల్లకలవలు, ఇంకొ జలమునందు పుట్టు ఇతర పుష్పములు  
 - నీటిలో ఆ పరస్పరులు విండి యుండెను. వాటిని కూడ వానరులు  
 వ్యాకులము చేసిరి.

85-87

మూ. తస్య పానుషు కూజన్తి నానాద్విజగణాస్తథా. 88

స్నాత్వా పీత్యోదకావ్యత జలే క్షీడన్తి వానరాః,

అన్యోవ్యత స్థానయన్తి ప్శ్మ శైలమారుహ్య వానరాః. 89

ప్ర. అ. తథా = మరియు, తస్య = ఆ పర్వతముయొక్క, పానుషు  
 = చరియలయందు, నానాద్విజగణాః = అనేకమైన పక్షిపమురాయములు,  
 కూజన్తి = ధ్వనిచేయుచున్నవి. వానరాః = వానరులు, జలే = జలమునందు,  
 స్నాత్వా = స్నానముచేసి, ఉదకాని = ఉదకములను, పీత్వా = త్రాగి, క్షీడన్తి =  
 ఆడుకొనుచున్నారు. వానరాః = వానరులు, శైలమ్ = పర్వతమును, అరుహ్య  
 = ఎక్కి, అన్యోవ్యమ్ = పరస్పరము, స్థానయన్తి ప్శ్మ = రడుపుకొనుచుండిరి.

తా. ఆ పర్వతము చరియలపై అనేకవిధములైన పక్షులు  
 కూయుచుండెను. వానరులు ఆ జలములో స్నానము చేసి, నీళ్లు త్రాగి

క్రీడించిరి. ఆ పర్వరము నెక్కి జలములలో పరపర్వరము తడుపుకొనిరి. 88, 89  
 మూ. ఫలావ్యమృతగద్ధిని మూలాని కుసుమాని చ,  
 బధిశ్శుర్వావరాస్తత్ర పాదపానాం మదోత్కటాః. 90

ప్ర. ఆ. తత్ర = అక్కడ, మదోత్కటాః = మదముచేత  
 రీతముగా ఉన్న, వానరాః = వానరులు, పాదపానామ్ = వృక్షములయొక్క,  
 అమృతగద్ధిని = అమృతగంధము గల, ఫలాని = ఫలములను, మూలాని  
 = మూలములను, కుసుమాని చ = పుష్పములను, బధిశ్శుః = విరచిరి.

తా. అధికమైన మదము గల ఆ వానరులు అక్కడ నున్న  
 చెట్లనుండి అమృతము నంటి మహాసన గల ఫలములను, మూలములను,  
 పుష్పములను కోపిరి. 90

మూ. ద్రోణమూత్రప్రమాణాని లమ్బమానాని వానరాః,  
 యయుః పిబన్తః స్వస్థాస్తే మధూని మధుపిల్లలాః. 91

ప్ర. ఆ. మధుపిల్లలాః = తేనెవలె పచ్చగా ఉన్న, తే వానరాః  
 = ఆ వానరులు, లమ్బమానాని = వ్రేలాడుచున్న, ద్రోణమూత్రప్రమాణాని =  
 ద్రోణము (కుంచమునంటి ఒక కొలత), మధూని = తేనెలను, పిబన్తః =  
 త్రాగు చున్నవారై, స్వస్థాః = సంతోషవంతులై, యయుః = వెల్లిరి.

తా. తేనె రంగు శరీరములు గల ఆ వానరులు వ్రేలాడుచున్న  
 ద్రోణము ప్రమాణము గల తేనెలను త్రాగుచు, సంతోషించుచు వెల్లిరి. 91

మూ. పాదపానవధిశ్శాన్తో వికర్షన్త స్తథా లఠాః,  
 విధమన్తో గిరివరాన్ ప్రయయుః ప్లవగర్షభాః. 92

ప్ర. ఆ. ప్లవగర్షభాః = ఆ వానరశ్రేష్ఠులు, పాదపాన్ = వృక్షములను,  
 అవధిశ్శాన్తః = విరచుచు, తథా = మరియు, లఠాః = లతలను, వికర్షన్తః  
 = లాగుచు, గిరివరాన్ = పర్వతశ్రేష్ఠములను, విధమన్తః = చిమ్మివేయుచు,  
 ప్రయయుః = వెల్లిరి.

తా. ఆ వానరశ్రేష్ఠులు చెట్లను విరచుచు తీగలను లాగుచు,  
 కొండలను ఇటు అటు ఎగురగొట్టుచు వెల్లిరి. 92

మూ. వృక్షేభ్యోఽవ్యే తు కపయో నదన్తో మధురర్పితాః,  
 అవ్యే వృక్షాన్ ప్రసద్యచ్ఛే ప్రపిబన్త్యపి చాపరే. 93

ప్ర. ఆ. అవ్యే = మరికొందరు, కపయః = వానరులు,



మధుదర్శిణః = మధువుచేత మత్తులై, వృక్షేర్థః = వృక్షములనుండి, వదన్తః = ద్వనిచేయుచు (వెల్లిరి), అన్యే = మరికొందరు, వృక్షాన్ = వృక్షములను, ప్రవద్యన్తే = పొందుచుండిరి. అపరే = మరికొందరు, ప్రపీబన్తి = అధికముగా త్రాగుచుండిరి.

తా. కొందరు వానరులు మధుసానముచేత మత్తులై ద్వని చేయుచు వెట్లనుండి వెల్లిరి. కొందరు వృక్షములను పొందిరి. మరికొందరు అధికముగా త్రాగుచుండిరి. 93

మూ. బధూవ వసుధా లైస్తు సంపూర్ణా హరిపుల్లవై,  
యథా కలమకేదారైః పక్వైరివ వసున్ధరా. 94

ప్ర. అ. లై = ఆ, హరిపుల్లవై = వానరశ్రేష్ఠులతో, సంపూర్ణా = నిండిన, వసున్ధరా = భూమి, పక్వైః = పక్వములైన, కలమకేదారైః = వరిచేలతో, వసున్ధరా యథేవ = భూమి వలె, బధూవ = ఉండెను.

తా. (వచ్చని శరీరములు గల) ఆ వానరశ్రేష్ఠులతో నిండిన భూమి ముగ్గిన వరిచేలతో నిండిన భూమి వలె ఉండెను. 94

మూ. మహేన్ద్రముథ సంప్రాప్య రామో రాజీవరోచనః,  
అరురోహ మహాబాహుః శిఖరం ద్రుమభూషితమ్. 95

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రాజీవరోచనః = పద్మములవంటి నేత్రములు కలవాడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు అయిన, రామః = రాముడు, మహేన్ద్రమ్ = మహేంద్ర పర్వతమును, సంప్రాప్య = పొంది, ద్రుమభూషితమ్ = వృక్షములచేత అలంకరించబడిన, శిఖరమ్ = శిఖరమును, అరురోహ = ఎక్కెను.

తా. పిమ్మట పర్వములవంటి నేత్రములు గల మహాబాహుడైన రాముడు మహేంద్రపర్వతమును చేరి వృక్షములచేత అలంకరించబడిన శిఖరమును ఎక్కెను. 95

మూ. తతః శిఖరమారుహ్య రామో దశరథాత్మజః,  
కూర్మమీనసమాక్లేర్ణమపశ్యత్పరిలాకులమ్. 96

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, దశరథాత్మజః = దశరథకుమారుడైన, రామః = రాముడు, శిఖరమ్ = శిఖరమును, అరుహ్య = ఎక్కి, కూర్మమీన సమాక్లేర్ణమ్ = తాబేలతోను, చేపతోను వ్యాప్తమైన, పరిలాకులమ్ = నీటితో వ్యాకులమైన సముద్రమును, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. పిమ్మట దశరథకుమారుడైన రాముడు శిఖరము వెక్కిరిచిపోను, చేపలతోను వ్యాప్తమై జలముతో వ్యాకులముగా ఉన్న సముద్రమును చూచెను. 96

మూ. తే సహ్యం సమత్రికమ్య మలయం చ మహాగిరిమ్,  
అపేదురామపూర్వేణ సముద్రం భీనువిస్వనమ్. 97

ప్ర. అ. తే = వారు, సహ్యమ్ = సహ్యపర్వతమును, మహాగిరిమ్ = మహాపర్వతమైన, మలయం చ = మలయమును కూడ, సమత్రికమ్య = రాటి, అనుపూర్వేణ = క్రమముగా, భీనువిస్వనమ్ = భయంకరమైన ద్వవిగల, సముద్రమ్ = సముద్రమును, అపేదుః = పొందిరి.

తా. వారు సహ్యపర్వతమును, మలయపర్వతమును రాటి క్రమముగా, భయంకరమైన ద్వవిగల సముద్రమును సమీపించిరి. 97

మూ. అవరుహ్య జగామాశు వేలావనమమత్తమమ్,  
రామో రమయతాం శ్రేష్ఠః సమగ్రీవః పంక్తిభిః. 98

ప్ర. అ. సమగ్రీవః = సుగ్రీవునితో కూడినవాడు, పంక్తిభిః = లక్ష్మణునితో కూడినవాడు, రమయతామ్ = ఆనందింపవేయువారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడూ అయిన, రామః = రాముడు, అవరుహ్య = దిగి, అశు = శీఘ్రముగా, అమత్తమమ్ = శ్రేష్ఠమైన, వేలావనమ్ = సముద్రతీరమునందలి వనమును గూర్చి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. ఆనందము కలిగించువారిలో శ్రేష్ఠుడైన రాముడు సుగ్రీవలక్ష్మణ పమేతుడై ఆ పర్వతము దిగి, సముద్రతీరమునం దున్న వనమునకు వెళ్లెను. 98

మూ. అథ ధౌతోపలతలాం తోయోఽఘైః సహసోఽర్థితైః,  
వేలామాసాద్య విపులాం రామో వచనమబ్రవీత్. 99

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రామః = రాముడు, సహసో = శీఘ్రముగా, ఉర్థితైః = లేచిన, తోయోఽఘైః = జలసముదాయములచేత, ధౌతోపలతలామ్ = కడగబడిన శిఖరములు గల, విపులామ్ = విశాలమైన, వేలామ్ = సముద్రతీరమును, అసాద్య = పొంది, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పిమ్మట రాముడు, హఠాత్తుగా లేచుచున్న కడకసముదాయములచేత (కరంకములచేత) కడిగివేయబడిన శిఖరతో నిండిన సముద్రతీరమును సమీపించి ఇట్లు పలికెను. 99

మూ. ఏతే వయమనుప్రాప్తాః సుగ్రీవ వరుణాయమ్,  
ఇహేదానీం విచిత్తా పా యా నః పూర్వముపస్థితా. 100

ప్ర. అ. సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడా ! ఏతే వయమ్ = ఈ మనము, వరుణాయమ్ = సముద్రమును, వమనుప్రాప్తాః = చేరినాము. యా = ఏది, పూర్వమ్ = పూర్వము కలిగినదో, పా = ఆ, విచిత్తా = చింత, ఇహ = ఇక్కడ, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, నః = మనకు, ఉపస్థితా = వచ్చినది.

తా. సుగ్రీవా ! ఇదిగో మనము సముద్రము దగ్గరకు వచ్చినాము. మనము పూర్వ మనుకొన్న “సముద్రమును రాటుట ఎట్లా” అను చింత ఇక్కడ ఇప్పుడు వచ్చినది. 100

మూ. అతః పరమతీరోఽయం సాగరః పరితాం పతిః,  
న చాయమమపాయేన శక్యస్తరియమర్థవః. 101

ప్ర. అ. పరితాం పతిః = నదుల భర్తయైన, అయం సాగరః = ఈ సముద్రము, అతః పరమ్ = ఇటుపిమ్మట, అతీరః = తీరము లేనిది. అయమ్ = ఈ, అర్థవః = సముద్రము, అనుపాయేన = ఉపాయము లేకుండగా, తరియమ్ = రాటుటకు, న శక్యః = శక్యమైనది కాదు.

తా. నదుల భర్తయైన ఈ సముద్రమునకు ఇటుపైన తీరము లేదు. దీనిని ఉపాయముచేత గాని రాటలేము. 101

మూ. తదిహైవ వివేశోఽస్తు మత్స్యః ప్రస్తాయతామిహ,  
యథేదం వానరబలం పరం పారమహాపుయ్యాత్. 102

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, ఇహైవ = ఇక్కడనే, వివేశః = పేనానివేశము, అస్తు = అగుగాక. ఇదమ్ = ఈ, వానరబలమ్ = వానరసేన, యథా = ఎట్లు, పరం పారమ్ = అవలలి ఒడ్డును, అహాపుయ్యాత్ = పొందునో, మత్స్యః = ఆలోచన, ఇహ = ఇక్కడ, ప్రస్తాయతామ్ = ప్రస్తావించబడుగాక.

తా. అందువలన, ఇక్కడ సైన్యము విందుగాక. ఈ వానరసేన అవలలి ఒడ్డు చేరు ఉపాయమును, ఇక్కడ ఆలోచించెదము. 102

మూ. ఇతీవ స మహాబాహుః సీతాహరణకర్మిణః,  
రామః సాగరమపాద్య వానమాజ్ఞాపయత్తదా. 103

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలిగినాడు, సీతాహరణ కర్మిణః = సీతాహరణముచేత కృతంపచేయబడినవాడు, అయిన, సః రామః

= ఆ రాముడు, ధవా = ఆప్తుడు, సాగరమ్ = సముద్రమును, ఆపాద్య = సమీపించి, ఇదీవ = ఈ విధముగా, వానమ్ = నివాసమును, అజ్ఞాపయత్ = అజ్ఞాపించెను.

తా. సేవాహరణముచేత కృశించి ఉన్న మహాబాహులైన ఆ రాముడు ఆప్తుడు సముద్రసమీపము చేరి ఈ విధముగా “పేన అగవలెను” అని అజ్ఞాపించెను.

103

మూ. పర్యాః పేనా నివేశ్యన్తాం వేలాయాం హరిపుష్కవ,  
సంప్రాప్తో మన్త్రకాతో నః సాగరస్యేహ లక్ష్మవే.

104

ప్ర. అ. హరిపుష్కవ = ముగ్ధివా ! పర్యాః = సమస్తమైన, పేనా = పేనలు, వేలాయామ్ = సముద్రతీరమునందు, నివేశ్యన్తామ్ = నిలువబడుగాక. ఇహ = ఇక్కడ, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, లక్ష్మవే = దాటుటవిషయమునందు, నః = మనకు, మన్త్రకాలః = ఆలోచనకు సమయము, సంప్రాప్తః = వచ్చినది.

తా. ఓ !వానరశ్రేష్ఠుడా ! పేనలను అన్నింటినీ సముద్రతీరమునందు విడిచి చేయించుము. ఇక్కడ మనకు, సముద్రమును దాటుట విషయమున ఆలోచించు సమయము వచ్చినది.

104

మూ. స్వాం స్వాం పేనాం సముత్సృజ్య మా చ కశ్చిత్కుతో వ్రజేత్,  
గచ్ఛన్తు వానరాః శూరా జ్జేయం ఛన్దం భయం చ నః.

105

ప్ర. అ. కశ్చిత్ = ఎవ్వడును, స్వాం స్వామ్ = తన తన, పేనామ్ = పేనను, సముత్సృజ్య = విడచి, కుతః = ఎటుచైతూ కూడ, మా వ్రజేత్ = వెళ్లకుండుగాక. నః = మనకు, ఛన్దమ్ = రహస్యముగా ఉన్న, భయమ్ = భయము, జ్జేయం చ = తెలియదగినది, శూరాః = శూరులైన, వానరాః = వానరులు, గచ్ఛన్తు = వెళ్లదరుగాక.

తా. ఎవ్వరూ తమ తమ పేనను విడచి ఎక్కడికీ వెళ్లకూడదు. ఎందుచేత ననగా మనకు రహస్యమైన భయహేతువు ఉండవచ్చును. అందుచే శూరులైన వానరులు వెళ్లి తమ తమ సైన్యములను సర్వవేక్షించుకొనుచుండవలెను.

మూ. రామస్య వచనం శ్రుత్వా ముగ్ధివః సహంక్ష్యణః,  
పేనాం నివేశయత్తీరే సాగరస్య ద్రుమాయుతే.

106

ప్ర. అ. సహంక్ష్యణః = లక్ష్మణునితో కూడిన, ముగ్ధివః = ముగ్ధివుడు, రామస్య = రామునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా =

విని, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, ద్రుమాయులే = వృక్షములతో కూడిన, తీరే = తీరమునందు, సేవామ్ = సేవను, వివేశయత్ = విలిపెను.

తా. కాముని మాటలు విని సుగ్రీవలక్ష్మణులు, వృక్షములతో కూడిన సముద్రతీరమునందు సేవను విడిచి చేయించిరి. 106

మూ. విరరాజ సమీపస్థం సాగరస్య చ తర్చయత్,  
మధుసాగ్జుజలః శ్రీమాన్ ద్వితీయ ఇవ సాగరః. 107

ప్ర. అ. సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, సమీపస్థమ్ = సమీపము నందున్న, తత్ = ఆ, జలమ్ = సేవ, మధుసాగ్జుజలః = తేనె వలె పచ్చని జలము గల, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తమైన, ద్వితీయః = రెండవ, సాగరః ఇవ = సముద్రము వలె, విరరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. సముద్రసమీపమునం దున్న ఆ సైన్యము తేనె వలె పచ్చని రంగు గల జలముతో నిండిన రెండవ సాగరము వలె ప్రకాశించెను. 107

మూ. వేలావనముసాగమ్య తతస్తే హరిపుల్లవాః,  
నివిష్టాశ్చ పరం పారం కాక్షేక్షమాణా మహోదధేః. 108

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తే = ఆ, హరిపుల్లవాః = వానరశ్రేష్ఠులు, వేలావనమ్ = సముద్రతీరమునందున్న వనమును, ఉపాగమ్య = పొంది, మహోదధేః = మహాసముద్రముయొక్క, పరం పారమ్ = అనతలి ఒడ్డును, కాక్షేక్షమాణాః = కోరుచు, నివిష్టాశ్చ = నివాసముచేసిరి.

తా. పిమ్మట ఆ వానరశ్రేష్ఠులు సముద్రతీరమునందలి వనమును చేరి, ఆ మహాసముద్రము అనతలి ఒడ్డు చేరవలె నని కోరుచు అక్కడ విడిచి చేసిరి. 108

మూ. తేషాం వివికమానానాం సైన్యసంవాహనిస్యనః,  
అన్తర్ధాయ మహానాదమ్లర్ణవస్య ప్రశ్నుశువే. 109

ప్ర. అ. తేషామ్ = ఆ వాచకులు, వివికమానానామ్ = వివేకముచేయుచుండగా, సైన్యసంవాహనిస్యనః = సైన్యచలనమువలన కలిగిన ధ్వని, అర్ణవస్య = సముద్రముయొక్క, మహానాదమ్ = మహాధ్వనిని, అన్తర్ధాయ = కప్పివేసి, ప్రశ్నుశువే = విచారించెను.

తా. ఆ వాచకు లందరు వివేకము చేయుచుండగా, సైన్యచలనము వలన పుట్టిన ధ్వని సముద్రము చేయు మహాధ్వనిని కప్పివేసి విచారించెను.

మూ. సా వానరాణాం ధ్వజీనీ మగ్రీవేణాధిపాలితా,  
త్రిధా వివిష్టా మహతీ రామహ్యార్థపరాధనత్.

110

ప్ర. అ. త్రిధా = మూడు విధములుగా, వివిష్టా = వివేకము చేసి ఉన్నది, మగ్రీవేణ = మగ్రీవునిచేత, అధిపాలితా = పాలింపబడినది అయిన, సా = ఆ, వానరాణాం = వానరులయొక్క, ధ్వజీనీ = సేన, రామహ్య = రామునియొక్క, అర్థపరా = కార్యమునందు ఆసక్తి కంది, అధనత్ = ఆయెను.

తా. మూడు భాగములుగా ( వానరములు, గోపురములు భిక్షాకములు అని) విభక్తమై విడిది చేసి ఉన్న, మగ్రీవపాలితమైన ఆ వానర సేన రాముని కార్యమును పూర్తిచేయవలె నను నిశ్చయముతో ఉండెను. 110

మూ. సా మహోర్ధవమాపాద్య హృష్టా వానరవాహినీ,  
వాయువేగసమాధూతం పశ్యమానా మహోర్ధవమ్.

111

ప్ర. అ. సా = ఆ, హరివాహినీ = వానరసేన, మహోర్ధవమ్ = మహాసముద్రమును, ఆపాద్య = చేరి, వాయువేగసమాధూతమ్ = వాయువేగముచేత కదల్చబడిన, మహోర్ధవమ్ = మహాసముద్రమును, పశ్యమానా = చూచుచున్నదై, హృష్టా = సంతోషించినది.

తా. ఆ వానరసేన మహాసముద్రమును చేరి, వాయువేగముచేత కదల్చబడుచున్న ఆ సముద్రమును చూచుచు సంతోషించెను. 111

మూ. దూరపారమసంబాధం రక్షోగణనిషేవితమ్,  
పశ్యన్తే వరుణావాసం నిషేద్యుర్తరియూథపాః.

112

ప్ర. అ. దూరపారమ్ = దూరమైన అవతలి తీరము గలది, ఆసంబాధమ్ = నిశాలము, రక్షోగణనిషేవితమ్ = రాక్షసులచేత సేవింపబడినది అయిన, వరుణావాసమ్ = సముద్రమును, పశ్యన్తే = చూచుచున్నవారై, హరియూథపాః = వానరసేనానాయకులు, నిషేదుః = కూర్చుండిరి.

తా. నిశాలము, రాక్షసనివాసము అయిన ఆ సముద్రము అవతలి ఒడ్డు వారి దూరాన ఉండెను. అట్టి సముద్రమును చూచుచు వానరనాయకులు అక్కడ నిలిచిరి. 112

మూ. చణ్డవక్రగ్రహం ఘోరం క్షపాదౌ దినసక్షయే,  
హింసత్వమివ ఘోరౌర్భుత్యవ్రమివ చోర్మిధిః.

113

ప్ర. అ. చణ్డవక్రగ్రహమ్ = క్రూరమైన మొసళ్ళుకలది, ఘోరమ్ =

భయంకరము, దివస్వయీ = పాదుంకాంమునందు, క్షపాదౌ = రాతి ప్రారంభమునందు, ఫేనోఘ్నః = మరుగుల సముదాయములచేత, హవన్తమివ = నవ్వుచున్నట్లున్నది, ఈర్మిలిః = తరంగములచేత, వృశ్యస్తమివ = వాట్లము చేయుచున్నట్లున్నది అయిన సముద్రమును చూచుచుండిరి.

తా. దివసాంతమునందు, రాత్రిప్రారంభసమయమునందు, అనగా సంధ్యాకాంమునందు, కూరమైన మొసళ్లతో భయంకరముగా ఉన్న ఆ సముద్రము మరుగుల సముదాయములచేత నవ్వుచున్నట్లు, తరంగములచేత వృశ్యము చేయుచున్నట్లు కనబడుచుండెను. 113

మూ. చన్ద్రోదయే సముద్భూతం ప్రతిచన్ద్రోపమాకులమ్,  
చన్దానిమహాగ్రాహైః కీర్ణం తిమితిమిక్లైః. 114

ప్ర. ఆ. చన్ద్రోదయే = చంద్రోదయసమయమునందు, సముద్భూతమ్ = పొంగుచున్నది, ప్రతిచన్ద్రోపమాకులమ్ = చంద్రప్రతిబింబములచేత వ్యాకులము, చన్దానిమహాగ్రాహైః = తీవ్రమైన వాయువుల నంటి గొప్ప మొసళ్లతోను, తిమితిమిక్లైః = తిములతోను తిమింగిలములతోను, కీర్ణమ్ = వ్యాప్తము అయిన సముద్రమును చూచుచుండిరి.

తా. ఆ సముద్రము చంద్రోదయసమయమునందు పొంగుచుండెను. అంతటా చంద్రుని ప్రతిబింబములతో నిండి ఉండెను. తీవ్రమైన వాయువుల నంటి పెద్ద మొసళ్లతోను, తిములతోను, తిమింగిలములతోను వ్యాప్తమై ఉండెను.

మూ. దీప్తరోగ్ధరివాక్షీర్ణం భుజశ్శైర్వరుణాలయమ్,  
అవగాడం మహాపత్వైర్హావాశైః సమాకులమ్. 115  
మదుర్గం దుర్గమార్గం తమగాధమసురాలయమ్.

ప్ర. ఆ. దీప్తరోగ్ధరివ = ప్రకృతించుచున్న పడగలు కంచి వలె ఉన్న, భుజశ్శైః = సర్పములచేత, అక్షీర్ణమ్ = వ్యాప్తము, వరుణాలయమ్ = వరుణుని నివాసము, మహాపత్వైః = గొప్ప జంతువులచేత, అవగాడమ్ = ప్రవేశించబడినది, హావాశైః సమాకులమ్ = అనేకపర్వతములతో వ్యాకులము, మదుర్గమ్ = ప్రవేశింప శక్యము కానిది, దుర్గమార్గమ్ = ప్రవేశింప శక్యము కాని మార్గము కంది, అగాధమ్ = చాల లోతైనది, హావాశైః సమాకులమ్ = అనేకపర్వతములతో వ్యాకులముగా ఉన్నదీ అయిన సముద్రమును చూచుచుండిరి.

తా. వరుణునకు నివాసస్థానమైన ఆ సముద్రము మందుచున్న పడగలతో కూడినవా అన్నట్లున్న సర్పములతో వ్యాప్తమై ఉండెను. దానిలో అనేకములైన పెద్ద జంతువులు, అనేకపర్వతములు మువగి ఉండెను. వాటిచేత

లోనికి ప్రవేశింపె శక్యముకాని ఆ సముద్రపు మార్గము కూడ ప్రవేశింప  
శక్యము కాకుండెను. అగాధమైన ఆ సముద్రము అసురుల నివాసస్థానమై  
ఉండెను. 115

మూ. మకరైర్నాగభోగైశ్చ విగాధా వాతలోలితాః, 116  
ఉత్పేతుశ్చ విపేతుశ్చ ప్రవృద్ధా జలరాశయః.

ప్ర. ఆ. మకరై = మొసళ్లచేతను, వాగభోగైశ్చ = సర్పముల  
శరీరములచేతను, విగాధా = ప్రవేశింపబడిన, వాతలోలితాః = వాయువు  
చేత కదల్చబడిన, ప్రవృద్ధా = వృద్ధిపొందిన, జలరాశయః = జలరాశులు,  
ఉత్పేతుశ్చ = ఎగిరినవి ; విపేతుశ్చ = క్రింద బడినవి.

తా. మొసళ్లు, సర్పములు మునిగి ఉన్న జలరాశులు వాయువుచేత  
కదల్చబడినవై, వృద్ధి చెంది, పైకి ఎగిరి పడుచుండెను. 116

మూ. అగ్నిచూర్ణమివావిద్రం భాస్వరామ్బుమహోరగమ్, 117  
మరారినిలయం ఘోరం పాతాలవిషమం సదా.

ప్ర. ఆ. అవిద్రమ్ = చల్లబడిన, అగ్నిచూర్ణమివ = అగ్నిచూర్ణము వలె  
ఉన్నది, భాస్వరామ్బుమహోరగమ్ = ప్రకాశించుచున్న ఉదకము మహాసర్పములు  
కంది, సదా = ఎల్లప్పుడు, మరారినిలయమ్ = రాక్షసులకు నివాసము,  
ఘోరమ్ = భయంకరము, పాతాలవిషమమ్ = పాతాలము వలె భయంకరము  
అయిన సముద్రమును చూచిరి.

తా. ఆ సముద్రము అంతటా అగ్ని చూర్ణము చల్లిచట్లు (పై  
భాగమునందు సక్తత్రాదిప్రతిబింబముచేత) మెరుడుచుండెను. ప్రకాశించుచున్న  
ఉదకము, మహాసర్పములు గల ఆ సముద్రము ఎల్లప్పుడు రాక్షసులకు  
నిలయమై పాతాలమువలె భయంకరమై ఘోరముగా ఉండెను. 117

మూ. సాగరం చామృతప్రఖ్యమమృరం సాగరోపమమ్, 118  
సాగరం చామృరం చేతి విర్విశేషమదృశ్యత.

ప్ర. ఆ. సాగరమ్ = సముద్రము, అమృతప్రఖ్యమ్ = అకాశమువలె  
ఉండెను. అమృరమ్ = అకాశము, సాగరోపమమ్ = సముద్రము వలె  
ఉండెను. సాగరం చ = సముద్రము, అమృరం చేతి = అకాశము అని,  
విర్విశేషమ్ = భేదము లేకుండగా, అదృశ్యత = కనబడెను.

తా. సముద్రము అకాశము వలె ఉండెను. అకాశము  
సముద్రము వలె ఉండెను. సముద్రమూ, అకాశమూ అను భేదము లేకుండా  
కనబడుచుండెను. 118



మూ. సంస్కృక్షం నభసాప్యమ్భు సంస్కృక్షం చ నభోఽచ్చుసా, 119  
తార్ద్యగ్రూపే చ దృశ్యేతే తారారత్నసమాకులే.

ప్ర. అ. అమ్భు = ఉదకము, నభసా = అకాశముతో, సంస్కృక్షమ్ = కలిపినది. తారారత్నసమాకులే = నక్షత్రములతోను రత్నములతోను వ్యాకులములైన ఆ రెండూ, తార్ద్యగ్రూపే = ఒకదానితో ఒకటి సమానమైన రూపము గలవిగా, దృశ్యేతే = కనబడుచున్నవి.

తా. సముద్రజలము అకాశముతోను, అకాశము సముద్రజలముతోను కలిపిపోయెను. అందుచే నక్షత్రములతో నిండిన అకాశము, రత్నములతో నిండిన సముద్రము పరిస్పరము తుల్యములై ఉండెను. 119

మూ. సముత్పతితమేఘస్య వీచిమాలాకులస్య చ, 120  
విశేషో న ద్వయోరాపీర్వాగరప్యామ్బరస్య చ.

ప్ర. అ. సముత్పతితమేఘస్య = ఎగురుచున్న మేఘములు గల, పాగరస్య = సముద్రమునకు, వీచిమాలాకులస్య = తరంగపంక్తులతో వ్యాకులమైన, అమ్బరస్య చ = అకాశమునకు, ద్వయోః = రెండింటికీ, విశేషః = భేదము, నాపీత్ = లేకుండెను.

తా. మేఘములు ఎగురుచున్న అకాశమునకు, తరంగపంక్తులతో వ్యాకులమైన సముద్రమునకు, ఈ రెండింటికీ భేదము కనబడలేదు. 120

మూ. అన్యోన్యేరాహతాః సక్తాః సప్తమర్చమవిస్యవాః, 121  
ఊర్ధ్వాయః పిన్దురాజస్య మహాభేర్య ఇవామ్బరే.

ప్ర. అ. అన్యోన్యేః = ఒకదానితో ఒకటి, సక్తాః = కలసిన, అహతాః = కొట్టబడిన, త్రిమవిస్యవాః = త్రియంకరమైన ధృవి గల, పిన్దురాజస్య = సముద్రముయొక్క, ఊర్ధ్వాయః = తరంగములు, అమ్బరే = అకాశమునందు, మహాభేర్య ఇవ = పెద్ద భేరీలు వలె, సప్తమః = ధృవితేసినవి.

తా. ఒకదానితో ఒకటి కలిపి కొట్టుకొనుచున్న సముద్రతరంగములు త్రియంకరమైన శబ్దముతో అకాశమునందు, పెద్ద భేరీలు వలె ధృవితేయుచుండెను.

మూ. రత్నోఘజంపంవారం విషక్తమిన వాయువా, 122  
ఉత్పతన్తమిన క్రుద్ధం యాదోగగాసమాకులమ్,

దదృశుఃస్త మహాత్మావో వాతాహరణలాశయమ్,  
అనిలోద్ధూతమాకాశే ప్రలపన్త మివోర్మిభిః.

123

ప్ర. అ. మహాత్మావా = మహాత్ములైన, వో = ఆ వానరులు,  
రల్పొఘజలసంవాదమ్ = రల్పముల సముదాయముతోను జలముతోను ధ్వని  
చేయుచున్నది, వాయువా = వాయువుతో, విషక్తమివ = కలసిపోయినట్లున్నది,  
క్రుద్ధమివ = కోపించినది నలె, ఉచ్చితన్తమ్ = పైకి ఎగుడుచున్నది,  
యాదోగణసమాశుమ్ = జలజంతువుల సముదాయముతో నిండినదీ, వాతాహర  
ణలాశయమ్ = వాయువుచేత కొట్టబడిన జలమునకు నియము, ఆకాశే =  
ఆకాశమునందు, అనిలోద్ధూతమ్ = వాయువుచేత ఎగురగొట్టబడినది, తిర్మిభిః  
= తరంగములచేత, ప్రలపన్తమ్ ఇవ = మాటలాడుచున్నట్లున్నది అయిన  
సముద్రమును, దదృశుః = చూచిరి.

తా. మహాత్ములైన ఆ వానరులు ఆ సముద్రమును చూచిరి.  
అది వాయువుతో కలిసిపోయినట్లుండి, రల్పాల ప్రోగుల ధ్వనులతోను,  
జలధ్వనులతోను నిండి, కోపించినదా అన్నట్లు పైకి ఎగుడుచుండెను. జలజం  
తువుల సముదాయముతో నిండిన ఆ సముద్రములోని జలము వాయువుచేత  
కొట్టబడుచుండెను. వాయువు ఆకాశము మీదికి ఎగురగొట్టుచుండగా  
బయలుదేరిన తరంగములతో అది ఏమేమో మాటలాడుచున్నట్లుండెను. 122, 123

మూ. తతో విస్మయమాపన్నా హరయో దదృశుః స్థితాః,  
భ్రాన్తోర్మికాలసంవాదం ప్రలోంమివ పాగరమ్.

124

ఇత్యాశ్చే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే చతుర్థః పర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, స్థితాః = నిలిచిన, హరయః =  
వానరులు, భ్రాన్తోర్మికాలసంవాదమ్ = తిరుగుచున్న తరంగసముదాయముల  
ధ్వని గల, ప్రలోంమివ = కదలిపోవుచున్నదా అన్నట్లున్న, పాగరమ్ =  
సముద్రమును, విస్మయమ్ = ఆశ్చర్యమును, అపన్నా = పొందినవారై,  
దదృశుః = చూచిరి.

తా. ఆ సముద్రము పైకి లేచి మెలికలు తిరుగుచున్న తరంగముల  
ధ్వనులతో నిండి కదలిపోవుచున్నదా అన్నట్లుండెను. ఆ వానరులందఱు  
ఆశ్చర్యచకితులై అట్లే నిలిచి ఆ సముద్రమును చూచిరి. 124

“టాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో  
చతుర్థపర్గ నమాప్తము.

# అథ పంచమః సర్గః

[రాముడు సీతను స్మరించుచు వింపించుట.]

మూ. సా తు వీలేన విధివత్ స్వార్థక్షా సుసమాహితా,  
సాగరస్యాత్తరే తీరే సాధు సా వినివేశితా.

1

ప్ర. అ. వీలేన=వీలునచేత, విధివత్=వియమానుసారముగా, స్వార్థక్షా=బాగుగా రక్షింపబడినది, సుసమాహితా=బాగుగా కూర్చబడినది (సావధానము చేయబడినది) అయిన, సా=ప్రసిద్ధమైన, సా=ఆ సేన, సాగరవ్య=సముద్రముయొక్క, ఉత్తరే తీరే=ఉత్తరతీరమునందు, సాధు=బాగుగా, వినివేశితా=విలువబడినది.

తా. వీలుడు యథావిధిగా సావధానము చేయుచు, బాగుగా రక్షించుచున్న ఆ సేన సముద్రము ఉత్తరతీరమునందు బాగుగా విలువబడెను.

1

మూ. మైవ్రశ్చ ద్వివిదశ్చౌ త్త్ర వానరపుంగవౌ,  
విచేరతుశ్చ తాం సేనాం రక్షార్థం సర్వతో రిశమ్.

2

ప్ర. అ. త్త్ర=అక్కడ, వానరపుంగవౌ=వానరశ్రేష్టులైన, మైవ్రశ్చ=మైందుడు, ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుడు, ఉౌ=ఇద్దరూ, రక్షార్థమ్=రక్షణము నిమిత్తము, సర్వతో రిశమ్=అన్ని దిక్కులనైపు, తాం సేనామ్=ఆ సేనను, విచేరతుః=పంచరించిరి.

తా. వానరశ్రేష్టులైన మైందద్వివిదు లిద్దరూ రక్షణము నిమిత్తము ఆ సేనలో అన్ని దిక్కులందు పంచరించిరి.

2

మూ. వివిష్టాయాం తు సేనాయాం తీరే వదనదీపతే,  
పార్శ్వప్థం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రామో వచనమబ్రవీత్.

3

ప్ర. అ. వదనదీపతే=కొండకాలువలకు నడులకు పరిమైన సముద్రముయొక్క, (పశ్చిమాభిముఖముగా ప్రవహించునది 'నదము'. పూర్వాభిముఖముగా ప్రవహించునది 'నది') తీరే=తీరమునందు, సేనాయామ్=సేన, వివిష్టాయామ్=విలిచినరగుచుండగా, రామః=రాముడు, పార్శ్వప్థమ్=పార్శ్వము నందున్న, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని, దృష్ట్వా=చూచి, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. సముద్రతీరమునందు పైన్యము నిలచిన పమ్మట రాముడు ప్రక్కనే ఉన్న లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను.

3

మూ. శోకశ్చ కీం కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి,  
మమ చాపశ్యతః కాంతామహన్యహని వర్ధతే.

4

ప్ర. అ. శోకః=శోకము, గచ్చతా=గడచుచున్న, కాలేన=కాలముచేత, అపగచ్చతి కిం=తొలగిపోవునట. కాస్తామ్=ప్రియురాలిని, అపశ్యతా=చూడని, మమ చ=నాయొక్క శోకము, అహన్యహని=ప్రతిదివమునందు, వర్తతే=వృద్ధిపొందుచున్నది.

తా. కాంము గడచుచుండగా శోకము శాంతించు నని చెప్పుదురు. కాని నా ప్రియురాలు కనబడకుండుటచేత నా శోకము రోజురోజుకు వృద్ధిచెందుచున్నది. 4

మూ. న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హ్యతేతి చ, ఏతదేవామశోచామి నయోఽస్యా హ్యతివర్తతే. 5

ప్ర. అ. ప్రియా=ప్రియురాలు, దూరే=దూరమునందున్న దని, మే=నాకు, దుఃఖమ్=దుఃఖము, న=లేదు. హ్యతేతి చ=హరించబడిన దని కూడ, మే=నాకు, దుఃఖమ్=దుఃఖము, న=లేదు. అస్యాః=ఈమెయొక్క, వయా=వయస్సు, అతివర్తతే హి=బాటిపోవుచున్నది కదా! ఏతదేవ=దీనినిగూర్చియే, అనుశోచామి=దుఃఖించుచున్నాను.

తా. ప్రియురాలు దూరమునందున్నందుకు నాకు దుఃఖము లేదు. ఆమె హరింపబడినందుకు నాకు దుఃఖము లేదు. ఆమె వయస్సు బాటిపోవుచున్నది. దీనిని గూర్చియే విచారించుచున్నాను. 5

మూ. వాహి వాత యతః కాస్తా తాం స్పృష్ట్వా మామపి స్పృశ, త్వయి మే గాత్రసంస్పర్శశ్చస్త్రే దృష్టిసమాగమాః. 6

ప్ర. అ. వాత=వాయువా! కాస్తా=ప్రియురాలు, యతః=ఎటువైపున ఉన్నదో అటువైపు నుండి, వాహి=చీచుము. తామ్=ఆమెను, స్పృష్ట్వా=స్పృశించి, మామపి=నన్నుకూడ, స్పృశ=స్పృశించుము. మే=నాకు, గాత్రసంస్పర్శా=నా ప్రియురాలి గాత్రస్పర్శ, త్వయి=నీకుండు లభించును. దృష్టిసమాగమాః=చూపుల కలయుక, చస్త్రే=చంద్రునియందు లభించును.

తా. ౬! వాయువా! నా ప్రియురాలు ఉన్న వైపునుండి ఇటు చీచుము. ఆమెను స్పృశించి నన్నుకూడ స్పృశించుము. నీ ద్వారా నాకు నా ప్రియురాలి శరీరము స్పర్శ లభించును. ఆమె చూచిన చంద్రుని చూచుటచే ఆమె చూపులతో నా చూపులకు సంబంధము ఏర్పడును. 6

మూ. తమ్నే రహతి గాత్రాణి విషం పీతమివాశమే, హో నాథేతి ప్రియా పా మాం హ్రియమాణా యద్రవిత్. 7

ప్ర. అ. హ్రియమాణా=హరించబడుచున్న, సా ప్రియా=ఆ ప్రియురాలు, హో నాథ ఇతి=అయ్యో! నాథా! అని, అరవిత్ ఇతి యత్=పలికిన దను

మాట ఏది కలరో, తత్=అది, పీతమ్=త్రాగబడిన, విషమ్ ఇవ=విషము వలె, అశయే=నా హృదయమునందున్నదై, మే=నాయొక్క, గృతాణి=అవయవములను, దహతి=కాల్చివేయుచున్నది.

తా. హరించబడుచున్న సమయమునందు నా ప్రేయసీలు పో! నాథా! అని వింపించి ఉండును. అది నా మనస్సులో కలది, త్రాగిన విషము వలె నా అవయవములను కాల్చివేయుచున్నది. 7

మూ. తద్వియోగేన్దనవతా తచ్చిన్తావిమలార్చిషా,  
రాత్రిందివం శరీరం మే దహ్యతే మదనాగ్నివా. 8

ప్ర. అ. తద్వియోగేన్దనవతా=అమె వియోగ మను కట్టెలు కలది, తచ్చిన్తావిమలార్చిషా=అమె చింత అను వికృలమైన జ్వాల గలది అయిన, మదనాగ్నివా=మన్మథాగ్నివేత, మే=నాయొక్క, శరీరమ్=శరీరము, రాత్రిందివమ్=రేయింబవట్లు, దహ్యతే=కాల్చబడుచున్నది.

తా. అమె వియోగ మనే కట్టెలు, అమెను గూర్చిన చింత అనే దీవమైన జ్వాలలు గల మన్మథాగ్ని రేయింబవట్లు నా శరీరమును కాల్చివేయుచున్నది. 8

మూ. అవగాహ్నోర్ధవం సృష్ట్యే సౌమిత్రే భవతా వినా,  
ఏవం చ ప్రజ్వలన్ కామో న మాం సుప్తం జలే రహేత్. 9

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=లక్ష్మణా! భవతా వినా=నీవు లేకుండగా, అర్ధవమ్=సముద్రమును, అవగాహ్న=ప్రవేశించి, సృష్ట్యే=నిర్దిపోయెదను. ఏవం చ=ఈ విధముగా, జలే=జలమునందు, సుప్తమ్=నిద్రించిన, మామ్=నన్ను, ప్రజ్వలన్=ప్రజ్వలించుచున్న, కామః=కామము, న రహేత్=దహించరు.

తా. లక్ష్మణా! నీవు లేకుండగా నేనొక్కడనే ఈ సముద్రములో దిగి పండుకొనెదను. ఈ విధముగా సముద్రములో నిద్రించుచున్న నన్ను ప్రజ్వలించుచున్న కామము కాల్యకుండా ఉండునేమో! 9

మూ. బహ్మేతత్కామయానస్య శక్యమేతేన జీవితుమ్,  
యదహం సా చ వామోదూరేశాం ధరణిమాశ్రితో. 10

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, సా=ఆ, వామోదూర చ=సుందరములైన ఊరువులు గల పీఠ, ఏకామ్=ఒక్క, ధరణిమ్=భూమిని, ఆశ్రితో ఇతి యువే=అశ్రయించినాము అనునది ఏది కలరో, ఏతత్=ఇది, కామయానస్య=కామము గల నాకు, బహు=చాల ఎక్కువ. ఏతేన=దీనిచేత, జీవితుమ్=జీవించుటకు, శక్యమ్=శక్యము.

తా. నేను, ఆమె ఒకే భూమిమీద ఉన్నాము అనునదియే కామాతుడుడ నైన నాకు ఎంతో గొప్ప విషయము; దీనిచేత జీవించుటకు శక్య మగును. 10

మూ. కేదారస్వేన కేదారః సోదకస్య నిరూదకః,  
ఉపస్నేహేన జీవామి జీవంతీం యచ్చుగోమి తామ్. 11

ప్ర. అ. తామ్=ఆమెను, జీవంతీమ్=జీవించి ఉన్నదానినిగా, యచ్=ఎందు వలన, శ్చుగోమి=నినుచున్నానో అందువలన, సోదకస్య=ఉదకముతో కూడిన, కేదారస్య=వరిచేనుయొక్క, ఉపస్నేహేన=తడుపుచేత, నిరూదకః=నీరు లేని, కేదారః ఇవ=వరిచేను వలె, జీవామి=జీవించుచున్నాను.

తా. ఆమె జీవించి ఉన్నదని వినుటచే, నీళ్లు లేని వరిచేను నీళ్లు ఉన్న వరిచేను, ప్రక్కన ఉండుటచే దాని తడి తగిలి జీవించినట్లు జీవించుచున్నాను.

మూ. కదా ను ఖలు సుశోణీం శరపత్రాయతేక్షణామ్,  
విజిత్య శత్రూన్ ద్రక్ష్యామి సీతాం స్త్రీతామివ శ్రీయమ్. 12

ప్ర. అ. శత్రూన్=శత్రువులను, విజిత్య=జయించి, సుశోణీమ్=అంద మైన కటిష్ఠలము కంది, శరపత్రాయతేక్షణామ్=పద్మములవలె విశాలములైన నేత్రములు కంది, స్త్రీతామ్=అధికమైన, శ్రీయమివ=రాజ్యలక్ష్మీవలె ఉన్నది అయిన, సీతామ్=సీతను, కదా ఖలు=ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యామి=చూచెదనో!

తా. నేను శత్రువులను జయించి, అందమైన కటిపరదేశము, పద్మములవంటి నేత్రములు గల, సమృద్ధమైన రాజ్యలక్ష్మీవలె ఉన్న సీతను ఎన్నడు చూడగలనో కదా? 12

మూ. కదా సుచారుదన్తోష్ఠం తస్యాః పద్మమివావనమ్,  
ఈషదుష్నామ్య పాష్యామి రసాయనమివాతురః. 13

ప్ర. అ. సుచారుదన్తోష్ఠమ్=చాల అందమైన దంతములు ఓష్ఠములు కల, పద్మమివ=పద్మమువలె ఉన్న, తస్యాః=ఆమెయొక్క, అవనమ్=ముఖమును, ఈషత్=కొంచెము, ఉష్నామ్య=ఎత్తి, ఆతురః=రోగి, రసాయనమివ=శరీరారోగ్య వీధిని కలిగించు ఔషధమునువలె, కదా=ఎప్పుడు, పాష్యామి=పొనముచే సెదనో!

తా. అందమైన దంతములు, ఓష్ఠములు కల పద్మములమైన ఆమె ముఖమును కొంచెము పైకెత్తి రోగి శరీరారోగ్యవర్ధకమైన రసాయన మనే ఔషధమును త్రాగినట్లు ఎన్నడు త్రాగెదనో! 13

మూ. తా తస్యాః సహితౌ వీనౌ స్తనౌ లాంఛలోపహౌ,  
కదా ను ఖలు సోత్కమౌ హపన్త్యా మాం భజిష్యథః. 14

ప్ర. అ. హసన్యాః=నవ్వుచున్న, తస్యాః=ఆమెయొక్క, సహితో=దగ్గరగా ఉన్నవి, పీనో=బలిపీనవి, తాలఫలోపమో=తాలఫలములతో సమానములు, సోత్కచ్యో=కంపముతో కూడినవి అయిన, తో=ఆ, స్తనో=స్తనములు, మామ్=వన్ను, కథా ఇలు=ఎప్పుడు, తజిష్యతిః సు=పొందగలవో కదా!

తా. దగ్గరగా కలిపి ఉన్నవి, బలిపీనవి, తాలఫలముల వలె ఉన్నవి, కదలుచున్నవి అయిన ఆమె స్తనములు నా కెప్పుడు ఆనందము కలిగించునోకదా!

మూ. పా మావమసేతాపాళ్లీ రక్తోమధ్యగతా సతీ,  
మన్వతా నాథహీనేన త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి. 15

ప్ర. అ. అపీతాపాళ్లీ=నల్లని నేత్రాంతములు కలిగి, మన్వతా=నేను నాథుడుగా కలిగి అయిన, సా=ఆమె, రక్తోమధ్యగతా సతీ=రాక్తసుం మధ్యను పొందినదై, మానమ్=నిశ్చయముగా, నాథహీనేన=నాథుడు లేనిది వలె, త్రాతారమ్=రక్తకుల్లీ, నాధిగచ్ఛతి=పొందుటలేదు.

తా. నల్లని నేత్రాంతములు గల ఆ సీత రాక్తసుల మధ్య ఉన్నదై, నాథుడైన నేను ఉన్నను, నాథుడు లేనిది వలె రక్తకు లెవ్వరూ లేక దూఱించుచున్నది! 15

మూ. కథం జనకరాజస్య దుహితా మమ చ ప్రేయో,  
రాక్తసీమధ్యగా శేతే స్ఫుషో దశరథస్య చ. 16

ప్ర. అ. జనకరాజస్య=జనకమహారాజయొక్క, దుహితా=కూతురు, మమ=నామొక్క, ప్రేయో=ప్రియురాలు, దశరథస్య=దశరథునియొక్క, స్ఫుషో=కోడలు అయిన ఆ సీత, రాక్తసీమధ్యగా=రాక్తపక్షిం మధ్యయల ఉన్నదై, కథమ్=ఎట్లు, శేతే=శయించుచున్నదో!

తా. జనకమహారాజా కూతురు, నా భార్య, దశరథుని కోడలు అయిన ఆ సీత, రాక్తపక్షిం మధ్య ఎట్లు శయించుచున్నదో కదా! 16

మూ. అవిక్షోభ్యాణీ రక్షాంసీ పా విధూయోత్పతిష్యతి,  
విధూయ జందావ్నీలాన్ శశిలేఖా శరత్ప్రస. 17

ప్ర. అ. శరత్ప్రస=శరత్కాలమునందు, శశిలేఖా=చంద్రలేఖ, నీలాన్=నల్లవైన, జందాన్=మేఘములను, విధూయ ఇవ=తొంగించి వలె, సా=ఆమె, అవిక్షోభ్యాణీ=క్షోభించ శక్యము కాని, రక్షాంసీ=రాక్తసులను, విధూయ=దూరముగా త్రోపివేసి, ఉత్పతిష్యతి=పైకి రాగిందు.

తా. శరత్కాలమునందు చంద్రలేఖ నల్లని మేఘములను తప్పించుకొని

పైకి వచ్చినట్లు ఆమె క్షోభింప శక్యము కాని రాక్షసులను దూరముగా ప్రోపివేసి పైకి రాగలడు.

మూ. స్వభావతమకా మానం శోకేవావశనేన చ,  
భూయస్తమతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్.

ప్ర. అ. స్వభావతమకా=స్వభావముచేతనే పన్నవైన, సీతా=సీత, దేశకాలవిపర్యయాత్=దేశకాలముల వైపరీత్యమువలన, శోకేన=శోకముచేతను, అవశనేన=భుజించకపోవుటచేతను, మానమ్=నిశ్చయముగా, భూయః=ఇంకను, తమతరా=ఎక్కువ చిక్కి ఉండును.

రా. స్వభావముచేతనే పన్నముగా ఉండు సీత దేశకాలముల వైపరీత్యము వలన, శోకముచేతను, భుజించకపోవుటచేతను ఇంకను చిక్కిపోయి ఉండును.

మూ. కదా ను రాక్షసేస్త్రాస్య నిధాయోరసి సాయకాన్,  
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోకముత్పృజ్య మానసమ్.

ప్ర. అ. రాక్షసేస్త్రాస్య=రావణునియొక్క, ఉరసి=వక్షస్థలమునందు, సాయకాన్=బాగాములను, నిధాయు=ఉంచి, మానసమ్=మనస్సుకు సంబంధించిన, శోకమ్=శోకమును, ఉత్పృజ్య=విడచి, సీతామ్=సీతను, కదా ను=ఎప్పుడు, ప్రత్యాహరిష్యామి=తరిగి తీసికొని వచ్చెదనో!

రా. రావణుని వక్షస్థలముపై బాగాములను ప్రయోగించి, మనస్సులోని శోకమును తొలగించుకొని సీతను ఎప్పుడు తరిగి తీసికొని వచ్చెదనో కదా!

మూ. కదా ను యి మే సార్థ్యే సీతా మరసుతోపమా,  
సోత్కణ్ఠా కణ్ఠమాలవ్యు మోక్ష్యత్యాచన్దణం జలమ్.

ప్ర. అ. సార్థ్యే=పర్శివత, మరసుతోపమా=దేవతాస్త్రితో సమానురాటు అయిన, సీతా=సీత, సోత్కణ్ఠా=వేడుకతో కూడినదై, మే=నాయొక్క, కణ్ఠమ్=కంఠమును, ఆలవ్యు=పట్టుకొని, కదా యి=ఎప్పుడు, ఆచన్దణమ్=అనందమువలన కలిగిన, జలమ్=జలమును, మోక్ష్యతి ను=విడచునో కదా!

రా. పర్శివత, దేవతాస్త్రితో సమానురాటా అయిన సీత బెంగతో నా కంఠమును కౌగలించుకొని అనందమువలన కలిగిన కన్నీళ్ళను ఎప్పుడు విడచునో కదా!

మూ. కదా శోకమినుం ఘోరం మైథిలీవిప్రయోగజమ్,  
సహపా విప్రమోక్ష్యామి వాసః కుక్షేతరం యథా.



ప్ర. అ. మైథిలీవిప్రయోగజమ్=సీతావియోగమువలన కలిగిన, ఘోరమ్=భయంకరమైన, శమమ్=ఈ, శోకమ్=శోకమును, శుక్లేతరమ్=నల్లని, వాసాయథా=వస్త్రమును వలె, కదా=ఎప్పుడు, పహసా=వెంటనే, విప్రయోక్త్యామి ను=విడువగలనో!

రా. సీతావియోగమువలన కలిగిన ఈ శోకమును, మాసిపోయిన వస్త్రమును విడచి నట్లు, వెంటనే ఎప్పుడు విడచెదనో! 21

మూ. ఏవం విలపతస్తస్య తత్ర రామస్య భీమతః,  
దివక్ష్వయాన్మవప్సర్చాస్కరోఽస్తముపాగతః. 22

ప్ర. అ. భీమతః=బుద్ధిమంతుడైన, తస్య=ఆ, రామస్య=రాముడు, తత్ర=అక్కడ, ఏవమ్=ఇట్లు, విలపతః=విలపించుచుండగా, దివక్ష్వయాత్=దినము క్షీణించుటవలన, మవప్సః=మందమైన శరీరము గల, భాస్కరో=సూర్యుడు, అస్తమ్ ఉపాగతః=అస్తాదిని పొందెను.

రా. బుద్ధిమంతుడైన రాముడు అక్కడ ఈ విధముగా విలపించుచుండగా పగలు గడచిపోవుటచే మందమైన శరీరము గల సూర్యుడు అస్తమించెను. 22

మూ. అశ్వాసితో లక్ష్మణేన రామః పన్థ్యాముపాసత,  
స్మరన్ కమలపత్రాక్షీం సీతాం శోకాకులీకృతః. 23

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే పంచమః పర్వః.

ప్ర. అ. పమలపత్రాక్షీమ్=కమలపత్రములవంటి వేత్రములు గల, సీతామ్=సీతను, స్మరన్=స్మరించుచు, శోకాకులీకృతః=శోకముచేత వ్యాకులము చేయబడిన, రామః=రాముడు, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత, అశ్వాసితః=ఓదార్చబడినవాడై, పన్థ్యామ్=పంథ్యను, ఉపాసత=ఉపాసించెను.

రా. పద్మపత్రములవంటి వేత్రములు గల సీతను స్మరించుచు శోకముతో బాధపడుచున్న ఆ రాముడిని లక్ష్మణుడు ఓదార్చెను. పరప ఆతడు పంథ్యను ఉపాసించెను. 23

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండములో పంచమపర్వ సమాప్తము.

## అథ షష్ఠః సర్గః

[లంకలో రావణుడు రాక్షసులతో ఆలోచన చేయుట.]

మూ. లబ్ధాయాం తు కృతం కర్మ ఘోరం దృష్ట్వా భయావహమ్,  
రాక్షసేన్ద్రో హనుమతా శక్రేణేవ మహాత్మవా, 1  
అబ్రవీర్రాక్షసాన్ సర్వాన్ హియా కించిదవాబ్ముఖః.

ప్ర. అ. మహాత్మవా=మహాత్ముడైన, శక్రేణేవ=దేవేంద్రునిచేత వలె,  
హనుమతా=హనుమంతునిచేత, లబ్ధాయామ్=లంకయందు, కృతమ్=చేయుట  
డిన, భయావహమ్=భయమును కలిగించు, ఘోరమ్=ఘోరమైన, కర్మ=పనిని,  
దృష్ట్వా=చూచి, రాక్షసేన్ద్రో=రావణుడు, హియా=సిగ్గుచేత, కించిత్=కొంచెము,  
అవాబ్ముఖః=క్రిందికి ముఖము గలవాడై, సర్వాన్=సమస్తమైన, రాక్షసాన్=రాక్ష  
సులను గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. మహాత్ముడైన హనుమంతుడు, దేవేంద్రుడు వలె లంకలో చేసిన  
భయంకరములు, ఘోరములు అయిన కృత్యములను చూచి, రావణుడు సిగ్గుతో  
కొంచెము తల వంచుకొని మర్నాటు లందరితో ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. ధర్మితా చ ప్రవిష్టా చ లబ్ధా దుష్ప్రసహా పురీ,  
తేన వానరమూత్రేణ దృష్ట్వా సీతా చ జానకీ. 2

ప్ర. అ. వానరమూత్రేణ=వానరమూత్రుడైన, తేన=వానిచేత, దుష్ప్ర  
సహా=సహింప శక్యము కాని, లబ్ధా పురీ=లంకాపట్టణము, ధర్మితా చ=ఎదిరించ  
బడినది, ప్రవిష్టా చ=ప్రవేశించబడినది. జానకీ=జనకరాజకుమారియైన, సీతా  
చ=సీత కూడ, దృష్ట్వా=చూడబడినది.

రా. ఆ వానరమూత్రుడు వచ్చి ఎదిరింప శక్యము కాని లంకానగరమును  
ఎదిరించి, ప్రవేశించి, జనకరాజకుమారియైన సీతను చూడగలిగినాడు! 2

మూ. ప్రాసాదో ధర్మితశ్చైత్యః ప్రవరా రాక్షసా హతాః,  
అవిలా చ పురీ లబ్ధా సర్వా హనుమతా కృతా. 3

ప్ర. అ. హనుమతా=హనుమంతునిచేత, చైత్యం ప్రాసాదః=చైత్యప్రాసా  
దము, ధర్మితా=ధ్వంసముచేయబడినది. ప్రవరా=శ్రేష్ఠులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు,  
హతాః=చంపబడినారు. సర్వా=సమస్తమైన, లబ్ధా పురీ=లంకాపట్టణము,  
అవిలా=వ్యాకులమైనదిగా, కృతా=చేయబడినది.

రా. ఆ హనుమంతుడు చైత్యప్రాసాదమును ధ్వంసము చేసినాడు. గొప్ప

రాక్షసవీరులను చంపివేసినాడు. లంకాపట్టణమునంతా వ్యాకులము చేసినాడు.3

మూ. కిం కరిష్యామి భద్రం వో కిం వా యుక్తమనన్తరమ్, 4  
ఉచ్యతాం వః సమర్థం యత్కృతం చ మక్యతం భవేత్.

ప్ర. అ. వా=మీకు, భద్రమ్=మంగళ మగుగాక. కిమ్=ఏమి, కరి ష్యామి=చేసెదను? అనన్తరమ్=తరువాత చేయవలసినది, కిం వా=ఏది, యుక్తమ్=యుక్తము? నా=మనకు, యత్=ఏది, సమర్థమ్=హీతమో, కృతమ్=చేయబడినదై, మక్యతమ్=బాగుగా చేయబడినది, భవేత్=అగునో, అది, ఉచ్యతామ్=చెప్పుబడుగాక.

తా. మీకందరికి క్షేమ మగుగాక. ఇప్పుడు నేనేమి చేయవలెను? ఏది యుక్తము? ఏది చేసినవో మంచిదిగా ఉండునో, ఏది మనకు హీతమో అది చెప్పుడు. 4

మూ. మన్త్రీమూలం చ విజయం ప్రవదన్తి మనస్వినః, 5  
తస్మాద్దే రోచయే మన్త్రీం రామం ప్రతి మహాబలాః.

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గలవారలారా! విజయమ్=విజయమును, మన్త్రీమూలమ్=మంత్రమే మూలముగా కలదానినిగా, మనస్వినః=ఉత్తమమైన మనస్సు కలవారు, ప్రవదన్తి=చెప్పుదురు. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, రామం ప్రతి=రాముని గూర్చి, మన్త్రీమ్=ఆలోచనను, రోచయే=ఇష్టపడుచున్నాను.

తా. ఓ! మహాబలశాలులారా! మంత్రము (ఆలోచన) వలననే విజయము పొందించునని పండితులు చెప్పుదురు. అందుచే రాముని విషయమున ఆలోచించవలె నని కోరుచున్నాను. 5

మూ. త్రివిధాః పురుషా లోకే ఉత్తమార్థమమధ్యమాః, 6  
తేషాం తు సమవేదావాం గుణదోషా వదామ్యహమ్.

ప్ర. అ. లోకే=లోకమునందు, ఉత్తమార్థమమధ్యమాః=ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు అను, త్రివిధాః=మూడు విధములైన, పురుషాః=పురు షులు ఉందురు. సమవేదావామ్=కలసిన (మొత్తము), తేషామ్=వారియొక్క, గుణదోషాః=గుణదోషములను, అహమ్=నేను, వదామి=చెప్పుచున్నాను.

తా. లోకములో ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు అను మూడు విధాల మనుష్యులుందురు. వారి అందరి గుణదోషములను గూర్చి చెప్పెదను.6

మూ. మత్ప్రీతిర్నిరపంయుక్తైః సమరైర్మన్త్రీనిర్లభ్యే, 7  
మిత్రైర్వాపి సమావౌర్జైర్వాన్తవోరపి చాధిక్యే,

సహితో మన్త్రయిత్వా యః కర్మారమ్భాన్ ప్రవర్తయేత్, 8  
 దైవే చ కురుతే యత్నం తమాహుః పురుషోత్తమమ్.

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, హితసంయుక్తైః=హితపరులు, మన్త్రనిర్ణయే=మంత్రమును నిర్ణయించుటయందు, సమర్థాః=సమర్థులు అయిన, మన్త్రిభిః=మంత్రులతోగాని, సమావారైః=సమానమైన ప్రయోజనము గల, మిత్రైర్వాపి=మిత్రులతోగాని, అధికైః=అధికులైన, బాన్ధవైర్వాపి=బంధువులతోగాని, సహితాః=కూడినవాడై, మన్త్రయిత్వా=అలోచించి, కర్మారమ్భాన్=కార్యముల ఆరంభములను, ప్రవర్తయేత్=ప్రవర్తింపజేయునో, దైవే చ=దైవమువిషయమునందు కూడ, యత్నమ్=ప్రయత్నమును, కురుతే=చేయునో, తమ్=అతనిని, పురుషోత్తమమ్=పురుషులలోఉత్తమునిగా, అహుః=చెప్పుదురు.

తా. హితమును కోరువారు, మంత్రమును నిర్ణయించుటయందు సమర్థులూ అయిన మంత్రులతో గాని, ఒకే విధమైన ప్రయోజనము గల మిత్రులతో గాని, అధికులైన బంధువులతో గాని కలిపి అలోచన చేసి ఎవడు పనులను ప్రారంభించునో, దైవమును అనుకూలము చేసికొనుటకు కూడ యత్నము చేయునో అతడు పురుషులలో ఉత్తముడు అని చెప్పుదురు. 7, 8

మూ. ఏకోఽర్థం విమృశేదేకో ధర్మే ప్రకురుతే మనః, 9  
 ఏకః కార్యాగ్ని కురుతే తమాహుర్మధ్యమం నరమ్.

ప్ర. అ. (ఎవడు) ఏకః=ఒంటరివాడై, అర్థమ్=కార్యమును గూర్చి, విమృశేత్=విమర్శించునో, ఏకః=ఒంటరివాడై, ధర్మే=ధర్మమునందు, మనః=మనస్సును, ప్రకురుతే=చేయునో, ఏకః=ఒంటరివాడై, కార్యాగ్నిః=కార్యములను, కురుతే=చేయునో, తం నరమ్=ఆ మనుష్యుని, మధ్యమమ్=మధ్యమునిగా, అహుః=చెప్పుచున్నారు.

తా. ఎవడు ఒంటరిగానే అలోచన చేయునో, ఒంటరిగానే ధర్మమును నిర్ణయించునో, ఒంటరిగానే పనులు చేయునో అతనిని మధ్యముడు అని అందురు. 9

మూ. గుణదోషా ననిశ్చిర్య త్యక్త్వా దైవవ్యపాశ్రయమ్, 10  
 కరిష్యామీతి యః కార్యముపేక్షేత్ నరాధమః.

ప్ర. అ. "వ్యక్తం దైవవ్యపాశ్రయః" అను ప్రాచ్యపాఠము బాగున్నది. యః=ఎవడు, గుణదోషా=గుణదోషములను, త్యక్త్వా=స్వచ్ఛముగా, ననిశ్చిర్య=నిశ్చయించక, దైవవ్యపాశ్రయః=దైవమే ఆశ్రయముగా కలవాడై, కరిష్యామి ఇతి=చేసెదమరే అని, కార్యమ్=కార్యమును, ఉపేక్షేత్=ఉపేక్షించునో,

సః=అతడు, నరాధమః=నరులలో అధముడు.

తా. గుణదోషములను సరిగా నిర్ణయించకుండగా చైనము మీదనే ఆధారపడి, "చేయవచ్చునులే" అని కాఠ్యమును ఉపేక్షించువాడు నరాధముడు.

10

మూ. యథేమే పురుషో నిత్యముత్తమాధమమధ్యమః, 11

ఏవం మన్తోఽపి విజ్ఞేయ ఉత్తమాధమమధ్యమః.

ప్ర. అ. నిత్యమ్=నిత్యపుడు, ఇమే=ఈ, పురుషో=పురుషులు, యథా=ఎట్లు, ఉత్తమాధమమధ్యమః=ఉత్తములు, అధములు, మధ్యములుగా ఉన్నారో, ఏవమ్=ఇట్లు, మన్తోఽపి=మంత్రము కూడ, ఉత్తమాధమమధ్యమః=ఉత్తమము, అధమము, మధ్యమము అని, విజ్ఞేయః=తెలియదగినది.

తా. పురుషులలో ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు ఉన్నట్లే, మంత్రములో కూడ ఉత్తమము, మధ్యమము, అధమము, అను భేదములు నిత్యము ఉన్నవి. 11

మూ. ఐకమత్యముపాగమ్య శాస్త్రదృష్టేన చక్షుషో, 12

మన్త్రిణో యత్ర నిరలాస్తమాహుర్మన్త్రిముత్రమమ్.

ప్ర. అ. మన్త్రిణః=మంత్రులు, శాస్త్రదృష్టేన=శాస్త్రమునందు చూడబడిన, చక్షుషో=దృష్టితో, ఐకమత్యమ్=ఐకమత్యమును, ఉపాగమ్య=పొంది, యత్ర=దేనియందు, నిరలాః=అనక్షులై ఉందురో, తమ్=అ, మన్త్రిమ్=మంత్రమును, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైనదానినిగా, ఆహుః=చెప్పుదురు.

తా. శాస్త్రములో చెప్పబడిన దృష్టిని (విధానమును) అనుసరించి, ఐకమత్యమును పొంది, మంత్రులు ఏ ఆలోచనయందు స్థిరముగా ఉందురో అది ఉత్తమము. 12

మూ. బహ్విరపి మతీర్గత్యా మన్త్రిణామర్థనిర్ణయః, 13

పునర్వత్రైకతాం ప్రాప్తః స మన్తో మధ్యమః స్మృతః.

ప్ర. అ. బహ్విః=అనేకవిధములైన, మతీః=ఆలోచనలను, గత్యాపి=పొందినను, మన్త్రిణామ్=మంత్రులయొక్క, అర్థనిర్ణయః=కాఠ్యనిర్ణయము, పునః=మరల, యత్ర=ఎక్కడ, ఏకతామ్=ఏకత్వమును, ప్రాప్తః=పొందినరో, సః=అ, మన్త్రిః=ఆలోచన, మధ్యమః=మధ్యమముగా, స్మృతః=చెప్పబడినది.

తా. మొదట అర్చిప్రాయభేదము దున్నను మంత్రులు చేసే నిర్ణయము ఎవరికి ఒకే విధముగా ఉన్నట్లయితే అ మంత్రము మధ్యమము. 13

మూ. అన్యోన్యమతిమాస్థాయ యత్ర సంప్రతిభాష్యతే, 14  
న చైకమత్యే శ్రేయోఽస్తి మత్సరిః పోఽధమ ఉచ్యతే.

ప్ర. అ. యత్ర=దేవితలుందు, అన్యోన్యమతిమ్=వేరు వేరు బుద్ధిని (అభిప్రాయమును), అస్థాయ=అవలంబించి, సంప్రతిభాష్యతే=భాషణము చేయుదునో, ఐకమత్యే=ఐకమత్యము విషయమున, శ్రేయః=ప్రీతి, నాస్తి=లేదో, సామత్సరిః=ఆ మంత్రము, అధమః=అధమముగా, మతః=చెప్పబడినది.

రా. ఎవరికి వారు వేరు వేరు అభిప్రాయములతో మాటలాడుచు ఐకమత్యము నందు ప్రీతిని చూపించక చేయు మంత్రము అధమము. 14

మూ. తస్మాద్భుమన్త్రితం సాధు భవన్తో మతిసత్తమాః, 15  
కార్యం సంప్రతిపద్యన్తామేతత్కృత్యం మతం మమ.

ప్ర. అ. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, మతిసత్తమాః=ఉత్తమమైన బుద్ధిగల, భవన్తః=మీరు, సుమన్త్రితమ్=బాగుగా ఆలోచించబడిన, సాధు=మంచిదైన, కార్యమ్=కార్యమును, సంప్రతిపద్యన్తామ్=పొందెదరుగాక. ఏతత్=ఇది, మమ=నాకు, కృత్యమ్=చేయవలసినదిగా, మతమ్=ఇష్టము.

రా. అందుచే ఉత్తమమైన బుద్ధి గల మీరందరు బాగుగా ఆలోచించి ఇప్పుడు చేయవలసిన కార్యమును నిర్ణయింపుడు. దానినే నేను అంగీకరించి చేసెదను. 15

మూ. వానరాణాం హి ధీరాణాం సహస్రైః పరివారితః, 16  
రామోఽభ్యేతి పురీం లజ్జామస్మాకముపరోధకః.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, ధీరాణామ్=ధీరులైన, వానరాణామ్=వానరుల యొక్క, సహస్రైః=సహస్రములతో, పరివారితః=కూడినవాడై, అస్మాకమ్=మనకు, ఉపరోధకః=అడ్డుకొనమన్నవాడై, లజ్జాం పురీమ్=లంకాపట్టణమును గూర్చి అభ్యేతి=వచ్చుచున్నాడు.

రా. రాముడు ధీరులైన వేంకొంది వానరులతో కలిసి మనంను ఎరిరించుటకై లంకాపురమునకు వచ్చుచున్నాడు. 16

మూ. తరిష్యతి చ సువ్యక్తం రాఘవః సాగరం సుఖమ్, 17  
తరసా యుక్తరూపేణ సానుజః సలలానుగః.

ప్ర. అ. రాఘవః=రాముడు, యుక్తరూపేణ=తగిన, తరసా=బలముచేత, సానుజః=తమ్మునితో కూడినవాడై, సలలానుగః=స్నేహముతోను అనుచరులతోనూ కూడినవాడై, సాగరమ్=సముద్రమును, సువ్యక్తమ్=తప్రక, సుఖమ్=సుఖముగా,

తరిష్యతి చ= దొంగలడు కూడ.

తా. రాముడు తగిన బంధుచేత, తమ్మునితోను, సైన్యముతోను, ఇతరులైన అనుచరులతోను కూడినవాడై సముద్రమును సుఖముగా తప్పక దొంగలడు. 17

మూ. సముద్రముచ్ఛేషయతి వీర్యగావ్యత్కరోతి వా, 18

తస్మిన్వేనంవిధే కార్యే విరుద్ధే వానరైః సహ,

హితం పురే చ సైన్యే చ సర్వం సంమన్వ్యైతాం మమ. 19

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే సప్త పర్వః.

ప్ర. అ. సముద్రమ్=సముద్రమును, ఉచ్ఛేషయతి=ఎండించును. వీర్యేణ= సత్కాశముచేత, అవ్యర్థా=మరొకటి ఏదైనా, కరోతి=చేయును. వానరైః సహ=వానరులతో కూడ, విరుద్ధే=విరోధముతో కూడిన, తస్మిన్=ఆ, ఏనంవిధే=ఈ విధమైన, కార్యే=కార్యమునందు, మమ=నాయొక్క, పురే=పట్టణమునందు, సైన్యే=సైన్యమునందు, హితమ్=హితమైన, సర్వమ్=సమస్తము, సంమన్వ్యైతామ్=ఆలోచించబడుగాక.

తా. రాముడు సముద్రమును ఎండింపచేపినా చేయువచ్చును. సత్కాశముచేత మరేమైనా చేయువచ్చును. అందుచేత వానరులతో కూడ విరోధము కలిగి ఇట్టి పరిస్థితి ఏర్పడిన ఈ సమయమునందు నా పుత్రమునకు, సైన్యమునకు ఏది హితమో అట్టి కార్యమును ఆలోచించుడు. 18, 19

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఆరవపర్వ సమాప్తము.

## అథ సప్తమః పర్గః

[రాక్షసులు తమ తమ బలమును ప్రకటించుచు "ఏ మౌఠము దిగులుచెంద వలసిన పని లేదు" అని రావణునకు చెప్పట.]

మూ. ఇత్యుక్తౌ రాక్షసేస్త్రేణ రాక్షసాస్తే మహాబలాః,

తీచుః ప్రాశ్చలయుః సర్వే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్,

ద్విషత్సుక్తమవిజ్ఞాయ నీతిహిష్యస్త్వబుద్ధయః.

1

ప్ర. అ. రాక్షసేస్త్రేణ=రావణునిచేత, ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తౌ=పంకజబడిన, మహాబలాః=గొప్ప బలము గలవాడు, నీతిహిష్య=నీతికి దూరమైనవాడు, అబుద్ధయః=బుద్ధివిహీనులు అయిన, తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, సర్వే=అందరూ, ప్రాశ్చలయుః =ఎత్తబడిన దోపిళ్ళు గలవారై, ద్విషత్సుక్తమ్=శత్రుపక్షమును, అవిజ్ఞాయ=తెలిసికొనక, రాక్షసేశ్వరమ్=రాక్షసరాజైన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, తీచుః=పరికిరి.

రా. రాక్షసరాజైన రావణుని మాటలు విని, మహాబలశాలులు, నీతికి దూరమైనవాడు, బుద్ధివిహీనులు అయిన ఆ రాక్షసు అందరూ అంజలి ఘటించి శత్రువున కున్న బలాబలములు తెలియక ఆతనితో ఇట్లు పరికిరి.

1

మూ. రాజన్ పరిఘశక్త్యస్త్రీష్టశాలపట్టశసంకులమ్,

సుమహవ్న్ బలం కస్మాద్విషాదం భజతే భవాన్.

2

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! పరిఘశక్త్యస్త్రీష్టశాలపట్టశసంకులమ్=పరిఘలతోను, శక్తులతోను, దీర్ఘములైన రంధములతోను, శూలములతోను, పట్టశములతోను నిండిన, నా బలమ్=మన సేన, సుమహత్=చాల గొప్పది, భవాన్=నీవు కస్మాత్=ఎందువలన, విషాదమ్=దిగులుపాటును, భజతే=సాండుచున్నావు?

రా. రాజా! పరిఘలు, శక్తులు, బుష్టులు, పట్టశములు వీటితో నిండిన గొప్ప సైన్యము మన కున్నది. నీవు ఎందుకు దిగులు చెందెదవు? 2

2

మూ. త్వయా భోగవతీం గత్వా నిర్జితాః పన్నగా యుధి,

కైలాసశిఖరావాసీ యక్షైర్బహుధిరావృతః,

సుమహత్కరవం కృత్వా వశ్యస్తే ధనదః కృతః.

3

4

ప్ర. అ. త్వయా=నీచేత, భోగవతీమ్=భోగవతీనగరమును, గత్వా=వెళ్ళి, యుధి=యుద్ధమునందు, పన్నగాః=సర్పములు, నిర్జితాః=జయింపబడినవి. కైలాసశిఖరావాసీ=కైలాసశిఖరమునందు నివసించువాడు, బహుధిః=అనేకులైన, యక్షైః=యక్షులతో, ఆవృతః=కూడినవాడు అయిన, ధనదః=కుదేరుడు, సుమహత్=చాల



గొప్ప, కదనమ్=యుద్ధమును, కృత్య=చేసి, తే=నీకు, వశ్య=లోంగినవాడుగా, కృతః=చేయుబడినవాడు.

రా. నీవు పాపాలమునందున్న భోగవలనగదమునకు వెళ్లి యుద్ధములో పన్నగులను జయించినావు. చాలమంది యుక్తులతో కలిసి కైలాసపర్వతమునందు నివసించుచున్న కుబేరునితో గొప్ప యుద్ధముచేసి అతనిని లోంగదీసుకొన్నావు.

మూ. న మహేశ్వరసభ్యేన శ్లాఘమానస్త్వయా నిభో,

నిర్జితః సమరే రోషాల్లోకపాలో మహాబలః.

5

ప్ర. అ. నిభో=ఓ! ప్రభూ! మహేశ్వరసభ్యేన=మహేశ్వరునితో స్నేహముచేత, శ్లాఘమానః=శ్లాఘించుకొనుచున్న, మహాబలః=గొప్ప బలము గల, రోకపాలః=రోకపాలుడైన, సః=ఆ కుబేరుడు, త్వయా=నీచేత, రోషాల్=కోపము వలన, సమరే=యుద్ధమునందు, నిర్జితః=జయించబడినవాడు.

రా. ఓ! ప్రభూ! మహేశ్వరుని స్నేహముడ నని గర్వపడుచున్న మహాబలుడు, రోకపాలుడూ అయిన ఆ కుబేరునిపై కోపించి నీవు యుద్ధములో ఓడించినావు.

5

మూ. వినిపాత్య చ యక్షౌఘాన్విక్షోభ్య వినిగృహ్య చ,

త్యయా కైలాసశిఖరాద్విమావమిదమాహృతమ్.

6

ప్ర. ఆ. యక్షౌఘాన్=యుక్తుల సముదాయములను, వినిపాత్య=పడగొట్టి, విక్షోభ్య=క్షోభింపచేసి, వినిగృహ్య చ=బంధించి, త్యయా=నీచేత, కైలాసశిఖరాల్=కైలాస శిఖరమునుండి, ఇరమ్=ఈ, విమానమ్=విమానము, ఆహృతమ్=తీసికొనిరాబడినది.

రా. నీవు యుక్తుల సముదాయములను పడగొట్టి, క్షోభింపచేసి, కొందరిని బంధించి కైలాసపర్వతశిఖరమునుండి (అలకాపట్టణమునుండి) ఈ విమానము తీసికొనివచ్చినావు.

6

మూ. మయేన దానవేష్ట్రేణ త్వదృయాత్సల్యమిచ్చరా,

దుహితా తవ భార్యార్థే రత్నా రాక్షసపుష్కవ.

7

ప్ర. ఆ. రాక్షసపుష్కవ=ఓ! రాక్షసశ్రేష్ఠుడా! త్వదృయాల్=నీనుండి భయమువలన, సఖ్యమ్=స్నేహమును, ఇచ్చరా=కోరుచున్న, దానవేష్ట్రేణ=దానవుల ప్రభువైన, మయేన =మయునిచేత, దుహితా=పుత్రిక, తవ=నీకు, భార్యార్థే=భార్యగా, రత్నా= ఇచ్చబడినది.

రా. దానవప్రభువైన మయుడు నీకు భయపడి, నీతో మైత్రిని కోరి,

తన కుమార్తెయైన మందోదరిని నీకు ఇచ్చి వివాహము చేసినాడు. 7

మూ. దానవేన్ద్రో మహాబాహో వీర్యోత్పిక్తో దురాసదః,  
విగ్రహ్య వశమావీతః కుమ్భీనస్యాః సుఖావహః. 8

ప్ర. అ. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు గలవాడా! వీర్యోత్పిక్తో=పరాక్రమముచేత గర్వించినవాడు, దురాసదః=ఎదిరింపశక్యము కానివాడు, కుమ్భీనస్యాః=కుంభీనసియొక్క, సుఖావహః=సుఖముకలిగించువాడు (భర్త) అయిన, దానవేన్ద్రో=దానవరాజు, విగ్రహ్య=విరోధము చేసి, వశమ్=వశమును, అవీతః=పొందింపబడినాడు.

తా. ఓ! మహాబాహూ! దానవుల ప్రభువు, పరాక్రమముచేత గర్వించినవాడు, ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, నీ సోదరియైన కుంభీనసి భర్త అయిన మధువును యుద్ధము చేసి ఓడించితివి. 8

మూ. నిర్జితాస్తే మహాబాహో నాగా గత్వా రసాతలమ్,  
వాసుకీప్తక్షకః శబ్దో జటీ చ వశమాహృతాః. 9

ప్ర. అ. మహాబాహో=ఓ! మహాబాహూ! రసాతలమ్=రసాతలమును గూర్చి, గత్వా=వెళ్ళి, తే=నీకు, (నీచేత), నాగాః=నాగులు, నిర్జితాః=జయింపబడినారు. వాసుకీ=వాసుకీ, తక్షకః=తక్షకుడు, శబ్దః=శంఖుడు, జటీ చ=జటి, వశమ్=వశమును, ఆహృతాః=పొందింపబడిరి.

తా. ఓ! మహాబాహూ! నీవు రసాతలమునకు వెళ్ళి నాగులను జయించితివి. వాసుకీని, తక్షకుని, శంఖుని, జటిని వశము చేసికొంటివి. 9

మూ. అక్షయో బలవన్తశ్చ శూరా లబ్ధవరాః పునః,  
త్వయో సంవత్సరం యుద్ధ్యా సమరే దానవా విభో. 10

స్వబలం సముపాశ్రిత్య నీతా వశమరిన్తమ,  
మాయాశ్చాధిగతాస్తత్ర బహ్వో వై రాక్షసాధిప. 11

ప్ర. అ. అరిన్తమ=శత్రుసంహారకుడా! రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజా! విభో=ఓ! ప్రభూ! త్వయో=నీచేత, సంవత్సరమ్=సంవత్సరకాలము, యుద్ధ్యా=యుద్ధముచేసి, అక్షయోః=నాశనము లేనివారు, బలవన్తశ్చ=బలము కలవారు, శూరాః=శూరులు, పునః=మరియు, లబ్ధవరాః=పొందబడిన వరములు కలవారు అయిన, దానవాః=దానవులు, స్వబలమ్=తన బలమును, సముపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, సమరే=యుద్ధమునందు, వశం నీతాః=వశము చేసికొనబడినారు. తత్ర=అక్కడ, బహ్వోః=అనేకమైన, మాయాశ్చ=మాయలు కూడ, అధిగతాః=పొందబడినవి.

తా. శత్రుసంహారకుడవు, రాక్షసరాజువు అయిన ఓ! ప్రభూ! నీవు

సంవత్సరకాలము యుద్ధము చేసి, స్వబలముచేత తూతులైన కాలకేయులను దానపులను జయించితివి. ఆ దానపులు బ్రహ్మనలన వరములు పొంది మార్గము చేసినను మరల పుట్టు శక్తి కలవాడగుటచే క్షయము లేనివారు. మహాబలవంతులు. అట్టివారిని కూడ యుద్ధములో స్వబలముచేత లొంగదీసికొని వాళ్లనుండి అనేక మాయలను నేర్చుకొంటివి. 10,11

మూ. తూరాశ్చ బలవన్తశ్చ వరుణస్య మతా రణే,

విర్జితాస్తే మహాభాగ వతుర్విధబలామగాః.

12

ప్ర. అ. మహాభాగ=మహాభాగ్యవంతుడా! తూరాశ్చ=తూరులు, బలవన్తశ్చ=బలము గలవారు, వతుర్విధబలామగాః=వారుగు విధములైన సైన్యములు అనుచులుగా గల, వరుణస్య=వరుణునియొక్క, మతాః=కుమారులు, రణే=యుద్ధమునందు, తే=నీకు (నీచేత), విర్జితాః=జయింపబడితి.

తా. ఓ! మహాభాగ్యవంతుడా! నాలుగు విధములైన సైన్యముగల, తూరులు, బలవంతులు అయిన వరుణుని పుత్రులను నీవు రణములో జయించితివి. 12

మూ. మృత్యుదల్లమహాగ్రాహం శాల్మాలీద్రుమమణ్డీతమ్,

కాలపాశమహావీచిం యమకింకరసన్నగమ్.

13

మహాఞ్జరేణ దుర్ధర్షం యమలోకమహార్జవమ్,

అవగాహ్య త్వయా రాజవ్యమస్య బలసాగరమ్.

14

జయశ్చ విపులః ప్రాప్తో మృత్యుశ్చ ప్రతిషేధితః,

మయుద్ధేన చ తే సర్వే లోకాన్తత్ర సుతోషితాః.

15

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! మృత్యుదల్లమహాగ్రాహమ్=యమరండమనే పెద్ద మొసలి గంది, శాల్మాలీద్రుమమణ్డీతమ్=చూరుగుచెట్టు ఆకాశముగల ముళ్ళతో నిండిన అయురవిశేషములచేత అలంకరించబడినది, కాలపాశమహావీచిమ్=యమపాశమనే గొప్పతరంగము కలది, యమకింకరసన్నగమ్=యమకింకరులనే సర్పములు కలది, మహాఞ్జరేణ=మహాఞ్జరము ఉండుటచేత, దుర్ధర్షమ్=నిదిరింప శక్యము కానిది అయిన, యమలోకమహార్జవమ్=యమలోకమనే మహాసముద్రమును, యమస్య=యమునియొక్క, బలసాగరమ్=సేనాసముద్రమును, అవగాహ్య=ప్రవేశించి, త్వయా=నీచేత, విపులః=గొప్ప, జయశ్చ=జయము, ప్రాప్తః=పొందబడినది. మృత్యుశ్చ=మృత్యువు, ప్రతిషేధితః=ఓడింపబడినారు. తత్ర=అక్కడ, తే=నీయొక్క, మయుద్ధేన=మంచి యుద్ధముచేత, సర్వే=సమస్తమైన, లోకాః=జనులు, సుతోషితాః=బాగా సంతోషింపచేయబడినారు.

రా. రాజా! నీవు యుద్ధలోక మనే మహాసముద్రమును, యముని సైన్య మను సాగరమును ప్రవేశించి గొప్ప విజయమును సాధించి యముని పారిపోవు నట్లు చేసినావు. ఆ సముద్రము యమదండ మను పెద్ద యెవరితోను, శార్వరీవృక్షాకారముతో ఉన్న ముల్లతో నిండిన ఆయుధములతోను, కాంపాశ మను పెద్ద తరింగముతోను, యమభటు లను వర్షములతోను భయంకరమై అక్కడ మహాజ్వరదేవత ఉండుటచే ఎదిరింప శక్యము కానిదై ఉండెను. అక్కడ నీవు చేసిన గొప్ప యుద్ధమును చూచి జనులందఱు చాల పంతోషించిరి. 13-15

మూ. క్షత్రియైర్భూభిర్వీరైః శక్రతుల్యపరాక్రమైః,  
అసీద్యమమతీ పూర్ణా మహద్విరివ పాదపైః. 16

ప్ర. అ. వసుమతీ=భూమి, వీరై=వీరులు, శక్రతుల్యపరాక్రమైః=దేవేంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమము కలవాడు అయిన, బహుధిః=అనేకులైన, క్షత్రియైః=క్షత్రియులతో, మహద్విః=గొప్ప, పాదపైరివ=వృక్షములతో వలె, పూర్ణా=నిండినది, అసీత్=అయెను.

రా. ఈ భూమిమీద అంతటా, వృక్షములు వ్యాపించి ఉన్నట్లు, వీరులు, ఇంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమము కలవాడు అయిన అనేకక్షత్రియులు వ్యాపించి ఉండెడివాడు. 16

మూ. తేషాం వీర్యగుణోత్సాహైర్భావమో రాఘవో రణే,  
ప్రసహ్య తే త్వయా రాజన్ హతాః సమరదుర్థయాః. 17

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! రాఘవః=రాముడు, రణే=యుద్ధము నందు, వీర్యగుణోత్సాహైః=వీర్యముచేతను, గుణములచేతను, ఉత్సాహముచేతను, తేషామ్=వారికి, భావః=సమానుడు, న=కాదు. సమరదుర్థయాః=యుద్ధములో జయింప శక్యముకాని, తే=ఆ క్షత్రియులు, త్వయా=నీచేత, ప్రసహ్య=బలాత్కరించి, హతాః=చంపబడినాడు.

రా. రాజా! యుద్ధములో వారు చూపిన వీర్యము, గుణములు, ఉత్సాహము వాటిని పట్టి వారికి రాముడు సాటిరాడు. యుద్ధములో జయింప శక్యము కాని అట్టి క్షత్రియులను కూడ నీవు ఎదిరించి చంపివేసినావు. 17

మూ. చిష్ట వా కీం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాన్,  
అయమేకో మహారాజ ఇన్ద్రజిత్ క్షపయిష్యతి. 18

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా! వా=లేదా, చిష్ట=నీవు ఉండుము. తవ=నీకు, శ్రమేణ=శ్రమచేత, కిమ్=ఎందుకు ? మహారాజ=ఓ! మహారాజా! అయమ్=ఈ, ఇన్ద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు, ఏకః=ఒక్కడే, వానరాన్=వానరులను,

క్షనయిష్యతి= నశింపచేయుగలడు.

రా. మహారాజా! నీకు శ్రమ ఎందుకు? నీవు ఉండుము. ఈ వానరుల నందరినీ ఈ ఇంద్రజిత్తు ఒక్కడే నశింపచేయుగలడు. 18

మూ. అనేన హి మహారాజ మా హేశ్వరమనుత్తమమ్,  
ఇష్టో యజ్ఞం వరో లబ్ధో లోకే పరమదుర్లభః. 19

ప్ర. ఆ. మహారాజ=మహారాజా! మా హేశ్వరమ్=మహేశ్వరుడు దేవతగా గల, అనుత్తమమ్=చాల ఉత్తమమైన, యజ్ఞమ్=యజ్ఞమును, ఇష్టో=చేసి, అనేన= వీనిచేత, లోకే=లోకమునందు, పరమదుర్లభః=మిక్కిలి దుర్లభమైన, వరో=వరము, లబ్ధః హి=పొందబడినదికదా?

రా. మహారాజా! ఈ ఇంద్రజిత్తు మహేశ్వరుడు దేవతగా గల చాల శ్రేష్ఠమైన యజ్ఞము చేసి లోకములో ఇతరుల కెవరికీ లభించని వరమును పొందినాడు. 19

మూ. శక్తితోమరమీనం చ వివిక్తిర్లాన్తరైవలమ్,  
గణకన్యససంబాధమశ్వమగ్భాకసంకులమ్. 20

దుద్రాదిత్యమహాగ్రాహం మరుద్వసుమహోరగమ్,  
రథాశ్వగణతోయోఘం పదాతిపులినం మహత్. 21

అనేన హి సమాసాద్య దేవావాం బలసాగరమ్,  
గృహీతో రైవతపతిర్లజ్కం చాపి ప్రవేశితః. 22

ప్ర. ఆ. అనేన=వీనిచేత, శక్తితోమరమీనం చ=శక్తులు తోమరములు అను మీనములు గంది, వివిక్తిర్లాన్తరైవలమ్=ఇటు అటు చిమ్మి వేయబడిన ప్రేగు అను నాయు గంది, గణకన్యససంబాధమ్=ఏనుగు అను భారేళ్లతో వ్యాకులము, అశ్వమగ్భాకసంకులమ్=గుఱ్ఱము అను కప్పలతో వ్యాప్తము, దుద్రాదిత్యమహాగ్రాహమ్=ఏకాదశిరులు, ద్వాదశాదిత్యులు అను పెద్ద మొసళ్లు గంది, మరుద్వసుమహోరగమ్=సప్తమరుత్తులు అష్టవసువులు అను మహాసర్ప ములు కంది, రథాశ్వగణతోయోఘమ్=రథములు, అశ్వములు, గణములు అను జలసముదాయము గంది, పదాతిపులినమ్=కాలిబంటు అను ఇనుక తిన్నెలు కంది అయిన, దేవావామ్ =దేవతలయొక్క, మహత్=గొప్ప, బలసాగరమ్=సేనాసముద్ర మును, సమాసాద్య=పొంది, రైవతపతిః=దేవేంద్రుడు, గృహీతః=గ్రహింపబడినాడు. లజ్కమ్=లంకను, ప్రవేశితశ్చాపి=ప్రవేశపెట్టబడినాడు.

రా. ఈ ఇంద్రజిత్తు దేవతల సైన్య మను సముద్రములో ప్రవేశించి, దేవేంద్రుని పట్టుకొని, లంకకు తీసికొనివచ్చెను. ఆ సైన్యసముద్రము శక్తులు,

తోమరములు అను మీనములతోను, చెందరవందరగా పడి యున్న ప్రేగులు అను వాచుతోను నిండి, ఏనుగులను లాచేల్లతో ఇరుకుగా ఉండెను. దానిలో అశ్వములను కప్పలు ఎగురుచుండెను. ఏకాదశదుద్రులు, ద్వాదశాదిత్యులు అను పెద్ద మొసళ్లతోను, పక్షమరుత్తులు, అష్టవసువులు అను మహాసర్పములతోను భయంకరముగా ఉండెను. కాలిబంటులనే ఇసుకతిన్నెలు గల ఆ సముద్రము రథములు, అశ్వములు, గజములు అను జలముతో నిండి ఉండెను. 20-22

మూ. పితామహావియోగాచ్చ ముక్తః శమ్పరవృత్రహా,

గతస్త్రివిష్టపం రాజన్ సర్వదేవనమస్కృతః.

23

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! సర్వదేవనమస్కృతః=సమస్తదేవతలచేత నమస్కరించబడిన, శమ్పరవృత్రహా=శంబరవృత్రాసురులను చంపిన ఆ దేవేంద్రుడు, పితామహావిదేశాత్=బ్రహ్మదేవుని ఆజ్ఞచంస, ముక్తః=విడవబడినవాడై, త్రివిష్టపమ్=స్వర్గమును గూర్చి, గతః=వెళ్లిచాడు.

రా. రాజా! శంబరదేవతలచేతను నమస్కరించబడిన, వృత్రశంబరాసుర సంహారకుడైన ఆ దేవేంద్రుణ్ణి బ్రహ్మదేవుని ఆజ్ఞచే నీ కుమారుడు విడువగా అతడు స్వర్గలోకమునకు వెళ్ళినాడు. 23

మూ. తమేవ త్వం మహారాజ విస్ఫుజ్జీవ్త్రజితం సుతమ్,

యానద్వానరసేనాం తాం సరామాం వయతి క్షయమ్.

24

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా! త్వమ్=నీవు, సుతమ్=కుమారుడైన, తమ్=ఆ, ఇస్త్వజితమేవ=ఇంద్రజిత్తువే, విస్ఫుజ=పంపుము. సరామామ్=రామునితో కూడిన, తామ్=ఆ, వానరసేనామ్=వానరసేనను, క్షయమ్=క్షయమును, యానత్ వయతి=పొందించగలడు.

రా. మహారాజా! నీ కుమారుడైన ఆ ఇంద్రజిత్తును పంపిన వాయిను. అతడే రామునితో సహా ఆ వానరసేనను వశింపజేయగలడు. 24

మూ. రాజవ్నాపదయుక్తేయమాగతా ప్రాకృతాజ్ఞవాత్,

హృది నైవ త్వయా కార్యా త్వం వధిష్యసి రాఘవమ్.

25

ఇర్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పక్షమః పథః.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! అయుక్తా=తగని, ఇయమ్=ఈ, అపత్=అపర, ప్రాకృతాత్=సామాన్యుడైన, జనాత్=జనునినుండి, అగతా=వచ్చి వది. త్వయా=నీచేత, హృది=హృదయమునందు, నైవ కార్యా=చేయదగినది కాదు. త్వమ్=నీవు, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, వధిష్యసి=చంపగలవు.

తా. రాతా! నీకు రాక్షాడవి ఈ అపర సామాన్యమానవుని  
మరణి వచ్చినది. దీనిని నీవు మనస్సులో పెట్టుకొనకుము. నీవు రాముణ్ణి  
చంపివేయగలవు. 25

"బాధానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాధిరవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో  
ఏడవనర్థ సమాప్తము.

## అథ అష్టమః సర్గః

[ప్రహస్తాదులు తమ బలమును ప్రశంసించుకొనుచు "రామారులను చంపివేసెదము" అని చెప్పి రావణునకు దైత్యము చెప్పట.]

మూ. తతో నీలామ్బుద్ధప్రణ్యః ప్రహస్తో వామ రాక్షసః,  
అబ్రవీత్ప్రాశ్నాతిర్యాక్యం తూరః సేనాపతిస్తరా. 1

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, తూరః=తూరుడు, సేనాపతిః=సేనాపతి, నీలామ్బుద్ధప్రణ్యః=నల్లని మేఘముతో సమానుడు అయిన, ప్రహస్తో వామ=ప్రహస్తుడను పేరు గల, రాక్షసః=రాక్షసుడు, ప్రాశ్నాతిః=కట్టబడిన దోపిరి కలవాడై, తదా=అప్పుడు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట నల్లని మేఘముతో సమానుడు, తూరుడు, సేనాపతి అయిన ప్రహస్తుడనే రాక్షసుడు అప్పుడు చేతులు జోడించి ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. దేవరావనగన్ధర్వాః పిశాచపతంగోరగాః,  
సర్వే ధర్మయితం శక్యాః కిం పునర్మానవౌ రణే. 2

ప్ర. అ. దేవరావనగన్ధర్వాః=దేవతలు దానవులు గంధర్వులు, పిశాచపతంగోరగాః=పిశాచులు పక్షులు సర్పములు, సర్వే=అందరూ, రణే=యుద్ధమునందు, ధర్మయితమ్=ఎదిరించుటకు, శక్యాః=శక్యమైనవారు. మానవౌ=ఇద్దరు మానవులు, కిం పునః=చెప్పవేల ?

తా. నీవు యుద్ధములో దేవతలను, దానవులను, గంధర్వులను, పిశాచములను, పక్షులను, సర్పములను అందరినీ ఎదిరించగలవు; ఇద్దరు మానవుల మాట చెప్పవలెనా ? 2

మూ. సర్వే ప్రమత్తా విశ్వస్తాః వశ్యతాః స్మ హమామతా,  
న హి మే జీవతో గచ్ఛేజ్జీవన్ స వనగోచరాః. 3

ప్ర. అ. ప్రమత్తాః=ఏమరిపాటు చెంది ఉన్నవారము, విశ్వస్తాః=విశ్వాసము కలవారము అయిన, సర్వే=మనమందరము, హమామతాః=హమమంతునిచేత, వశ్యతాః స్మ=వంచించబడితిమి. మే=నేను, జీవతః=జీవించి ఉండగా, హ=అ, వనగోచరాః=వానరుడు, జీవన్=జీవించినవాడై, న గచ్ఛేత్ హి=చెల్లదు కదా ?

తా. మన మందరము ఎవరేమి చేయగలదులే అను నమ్మకముతో ఏమరిపాటు చెంది ఉన్నప్పుడు హమమంతుడు మనల నందరినీ మోసము చేసినాడు. అట్లు కానిచో నేను జీవించి ఉండగా ఆ వానరుడు ప్రాణాంత



తిరిగి వెళ్లగలుగునా ?

3

మూ. పర్యం పాగరపర్యవ్రాం పత్తెలవనకానవామ్,

కరోమ్యువావరాం భూమిమాళ్ళాపయదు మాం భవాన్.

4

ప్ర. అ. పాగరపర్యవ్రామ్=పముద్రమువరకు ఉన్న, పత్తెలవనకానవామ్=తెలములతోను, అడవులతోను కూడిన, పర్యమ్=సమస్తమైన, భూమిమ్=భూమిని, అవానరామ్=వానరులు లేనిదానినిగా, కరోమి=చేయుదును. భవాన్=నీవు, మామ్=నన్ను, ఆళ్ళాపయదు=ఆళ్ళాపించెదవుగాక.

రా. సముద్రపర్యంతమైన ఈ భూమియందు, పర్యతములమీదా అడవులలోను ఒక్క వానరుడు కూడ లేకుండ చేసెదను; నీ హాళ్ళాపింపుము. 4

మూ. రక్షాం చైవ విధాప్యామి వానరాద్రజనీచర,

వాగమిష్యతి తే దుఃఖం కించిదాత్మాపరాధజమ్.

5

ప్ర. అ. రజనీచర=ఓ ! రానణా ! వానరాత్=వానరునినుండి, రక్షాం చైవ=రక్షమ కూడ, విధాప్యామి=చేసెదను. తే=నీకు, అత్మాపరాధజమ్=నీ అపరాధమువలన కలిగిన, దుఃఖమ్=దుఃఖము, కించిత్=కొంచెము కూడ, వాగమిష్యతి=రాదు.

రా. రాక్షసరాజా ! సుగ్రీవాదులనుండి అపర కలుగకుండా నేను రక్షణమునకు ఏర్పాట్లు చేసెదను. నీవు చేసిన సీతాపహరణదూషమైన అపరాధమువలన నీతేమీ దుఃఖము రాకుండ చూచెదను. 5

మూ. అబ్రవీర్తం మసంక్రుర్థో దుర్ముఖో నామ రాక్షసః,

ఇదం న క్షమణీయం హి సర్వేషాం నః ప్రధర్షణమ్.

6

ప్ర. అ. దుర్ముఖో నామ=దుర్ముఖు డను, రాక్షసః=రాక్షసుడు, మసంక్రుర్థః=చాలా కోపించినవాడై, తమ్=అతనిని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. నః=మనకు, సర్వేషామ్=అందరికీ, ఇదమ్=ఈ, ప్రధర్షణమ్=విదిరించుట, న క్షమణీయం హి=పహించరానిది కాదు కదా.

రా. దుర్ముఖు డను రాక్షసుడు వాం కోపముతో రానణునితో ఇట్లనెను. అ వానరుడు మనం కంటికి చేసిన ఈ అవమానము సహించరానిది. 6

మూ. అయం పరిభవో భూయః పురస్కారః పురస్కారః చ,

శ్రీమతో రాక్షసేష్టస్య వాసదేష్టప్రధర్షణమ్.

7

ప్ర. అ. పురస్కారః=పట్టణముయొక్క, అస్తాపురస్కారః=అంతఃపురముయొక్క, అయమ్=ఈ, పరిభవః=తిరస్కారము, శ్రీమతః=శ్రీమంచుడైన, రాక్ష

సేన్ద్రాస్య=రాక్షసేంద్రునియొక్క, వానరేన్ద్రాప్రదర్శణమ్=సుగ్రీవునిచేత ప్రదర్శణము, ధూయః=ఇంకను, సహింపరానిది.

తా. అంకాపురమునకు, అంకాపురమునకు హనుమంతుడు చేసిన ఈ పరాభవము, సుగ్రీవుడు శ్రీమంతుడైన రావణుని ఎదిరించుచు వచ్చుట - ఇది ఇంకను సహింపరానిది.

మూ. అస్మిన్ ముహూర్తే గత్వాకో నివర్తిష్యామి వానరాన్,  
ప్రవిష్టాన్ సాగరం భీమమన్పురం వా రసాతలమ్. 8

ప్ర. అ. అస్మిన్=ఈ, ముహూర్తే=ముహూర్తమునందు, ఏకః=ఒక్కడనే, గత్వా=వెళ్లి, సాగరమ్=సముద్రమును గాని, భీమమ్=భయంకరమైన, రసాతలమ్=పాతాలమును గాని, అన్పురం వా=ఆకాశమును గాని, ప్రవిష్టాన్=ప్రవేశించిన, వానరాన్=వానరులను, నివర్తిష్యామి=నివర్తింపజేసెదను.

తా. ఈ క్షణమునందే బయలుదేరి వెళ్లి నేను వానరులను వాళ్లు సముద్రములో ప్రవేశించినా, భయంకరమైన పాతాలమునకు వెళ్లినా, ఆకాశములోనికి ఎగిరినా చురలెడను (చంపింపెదను).

మూ. తతోఽబ్రవీత్సుసంక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలాః,  
ప్రగృహ్య పరిఘం ఘోరం మాంసశోణితదూషితమ్. 9

ప్ర. అ. తతో=అటుపేమ్మట, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, సుసంక్రుద్ధః=చాల కోపించినవాడై, మాంసశోణితదూషితమ్=మాంసముచేతను, రక్తముచేతను రూషితమైన, ఘోరమ్=భయంకరమైన, పరిఘమ్=పరిఘము, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పేమ్మట గొప్ప బలము గల వజ్రదంష్ట్రుడు మాంసము, రక్తము పూసి ఉన్న భయంకరమైన పరిఘము గ్రహించి చాల కోపముతో ఇట్లు పలికెను.

మూ. కిం వో హనుమతా కార్యం కృపణేన తపస్వినా,  
రామే తిష్ఠతి రుక్తరే సుగ్రీవేఽపి పలక్ష్యణే. 10

ప్ర. అ. రుక్తరే=ఎదిరింప శక్యముగాని, రామే=రాముడు, పలక్ష్యణే=లక్ష్యణునితో కూడిన, సుగ్రీవేఽపి=సుగ్రీవుడు, తిష్ఠతి=ఉండగా, కృపణేన=దీనుడు, తపస్వినా=జారిపడదగినవాడు అయిన, హనుమతా=హనుమంతునితో, నః=మనకు, కార్యమ్=పని, కిమ్=ఏమి ఉన్నది ?

తా. ఎదిరింప శక్యము కాని రాముడు, సుగ్రీవుడు, లక్ష్యణుడు ఉండగా, దీనుడు (రహస్యపంచారాదులు చేసినవా డగుటచే) జారిపడదగినవాడు

అయిన హనుమంతునితో మన కేమి పని ?

10

మూ. అద్య రామం ససుగ్రీవం పరిఘేణ పంక్ష్టణమ్,  
అగమిష్యామి హత్వేత్ విక్షోభ్య హరివాహినీమ్.

11

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, పంక్ష్టణమ్=పరిఘవేత, ససుగ్రీవమ్=సుగ్రీవునితో కూడిన, పంక్ష్టణమ్=పంక్ష్టణునితో కూడిన, రామమ్=రాముణ్ణి, హత్వా=యిది, హరివాహినీమ్=వానర సైన్యమును, విక్షోభ్య=క్షోభింపచేసి, అగమిష్యామి=వచ్చెదను.

రా. ఇప్పుడు నేనొక్కడనే వెళ్లి పరిఘతో రామపంక్ష్టణసుగ్రీవులను వధించి వానరసేనను క్షోభింపచేసి వచ్చెదను.

11

మూ. ఇదం మమాపరిం వాక్యం శృణు రాజన్యదీచ్యసి,  
ఉపాయకుశలో హ్యేవ జయేచ్ఛత్రానతప్రితః.

12

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! యది ఇచ్చసి=నీవు ఇష్టపడినట్లయితే, మమ=నామొక్క, అపరమ్=మరియొక, ఇదం వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, శృణు=వినుము. ఉపాయకుశలః ఏవ=ఉపాయములయందు వేర్పరియే, అతప్రితః=అలపత్యము లేనివారై, శత్రూన్=శత్రువులను, జయేత్ హి=జయించును కదా !

రా. రాజా ! నీవు ఇష్టపడితే నేను మరొక మాట చెప్పెదను వినుము. ఉపాయములయందు నేర్పు కలవారు మాత్రమే అలపత్యము (పోమరితవము) లేనివారై శత్రువులను జయించగలుగును.

12

మూ. కామరూపధరాః తూరాః సుభీమా భీమదర్శవాః,

రాక్షసా వా సహస్రాణి రాక్షసాధిప నిశ్చితాః,

13

కాకుత్స్థముపసంగమ్య ద్విధతో మానుషం వపుః,

సర్వే హ్యసంధ్రమా భూత్వా బ్రువన్తు రఘుసత్తమమ్.

14

ప్ర. అ. రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజా ! కామరూపధరాః=స్వచ్ఛానుసారము రూపము ధరించగల, తూరాః=తూరులైన, సుభీమాః=చాల ధయంకరులైన, భీమదర్శవాః=ధయంకరమైన దర్శనము గల, సహస్రాణి=వేలకొలది, రాక్షసాః=రాక్షసులు, నిశ్చితాః=నిశ్చయింపబడినవారై (లేదా నిశ్చితమైన బుద్ధి గలవారై), మానుషమ్=మనుష్యపంబంధమైన, వపుః=శరీరమును, ద్విధతః=ధరించుచున్నవారై, కాకుత్స్థమ్=రాముని, ఉపసంగమ్య=సమీపించి, సర్వే=అందరూ, అసంధ్రమాః=సంధ్రమము (కంగారు) లేనివారై, రఘుసత్తమమ్=రామునిగూర్చి, బ్రువన్తు=పలుకుదురుగాక.

రా. ౬. ! రాక్షసరాజా ! స్వేచ్ఛానుసారము దూషణములను ధరించగల వారు, శూరులు, చాల భయంకరులు, చూచువారికి భయము కలిగించువారు, దృఢనిశ్చయవంతులు అయిన వేలకొలది రాక్షసులు మనుష్యదూషణము ధరించి అందరూ రాముని వద్దకు వెళ్లి ఏ మాత్రము కంగారుపడక ఆతనితో ఇట్లు పలుకవలెను.

13, 14

మూ. ప్రేషితా భరతేనైవ బ్రాతా తవ యవీయసా,  
స హి సేవాం సముత్థాప్య క్షీప్రమేవోపయాన్యతి.

15

ప్ర. అ. తవ=నీయొక్క, యవీయసా=చిన్న, బ్రాతా=సోదరుడైన, భరతేనైవ=భరతునిచేత, ప్రేషితా=పంపబడితిమి. సా=ఆతడు, సేవామ్=సేవను, సముత్థాప్య=సీదముచేసి, క్షీప్రమేవ=శీఘ్రముగానే, ఉపయాన్యతి=పమిపించగలడు.

రా. మమ్ము నీ తమ్ముడైన భరతుడు పంపినాడు. ఆతడు సైన్యమును సీదము చేసికొని వచ్చుచున్నారు.

15

మూ. తతో వయమితస్సార్థం శూలశక్తిగదాధరాః,  
వాపబాణాపీహస్తాశ్చ త్వరితాస్త్రత్ర యానుహే.

16

ప్ర. అ. తతో=అటుపేమ్ముట, వయమ్=మేము, శూలశక్తిగదాధరాః=శూలములను, శక్తులను, గదలను ధరించినవారమై, వాపబాణాపీహస్తాశ్చ=ధనస్సులు, బాణములు, ఖడ్గములు హస్తములయందు కలవారమై, ఇతో=ఇక్కడినుండి, తూరమ్=శీఘ్రముగా, తత్ర=అక్కడికి, త్వరితాః=తొందరపడుచున్నవారమై, యానుహే=వెల్లెదము.

రా. పరప మేము శీఘ్రముగా శూలములు, శక్తులు, గదలు, ధనుర్పాణములు, ఖడ్గములు ధరించి, తొందరపడుచు అక్కడికి వెల్లెదము.

16

మూ. ఆకాశే గణాః స్థిత్వా హత్వా తాం హరివాహినీమ్,  
అశ్మశస్త్రమహావృష్టిన్ ప్రాపయామ యమక్షయమ్.

17

ప్ర. అ. ఆకాశే=ఆకాశమునందు, గణాః=గుంపులుగా, స్థిత్వా=ఉండి, తామ్=ఆ, హరివాహినీమ్=వానర సేనను, అశ్మశస్త్రమహావృష్టిన్=రాళ్లయొక్క, ఆయుధములయొక్క, గొప్పవర్షముచేత, హత్వా=కొట్టి, యమక్షయమ్=యమలోకమును, ప్రాపయామ=పొందించెదము.

రా. ఆకాశములో గుంపులు గుంపులుగా నిలిచి ఆ వానరసేనపై రాళ్లను, ఆయుధములను కురిపించి కొట్టి యమలోకమునకు పంపివేసెదము.

మూ. ఏవం చేదుపపర్వేలామనయం రామలక్ష్మణౌ,  
అనశ్యమపవీతేన జహలామేన జీవితమ్.

18

ప్ర. అ. రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, ఏవమ్=ఇట్లు, అనయమ్=వంచనను, ఉపపర్వేలాం యది=సాందినట్లయితే, అనశ్యమేవ=తప్పుక, అపవీతేన=ఈ తప్పుదుదారిపట్టించుటచేత, జీవితమ్=జీవితమును, జహలామేన=విడచెదరు.

రా. రామలక్ష్మణులు ఈ విధముగా మనము చేసిన వంచనలో చిక్కుకొన్నచో తప్పుక ఈ వంచనచేత జీవితమును విడవగలరు.

18

మూ. కౌమ్యకర్ణిస్తతో వీరో నికుమ్యో నామ వీర్యవాన్,  
అబ్రవీత్పరమక్రుద్ధో రావణం లోకరావణమ్.

19

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, కౌమ్యకర్ణి=కుంభకర్ణుని కుమారుడు, వీరా=వీరుడు, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడు అయిన, నికుమ్యో నామ=నికుంభుడనువాడు, పరమక్రుద్ధః=చాల కోపించినవాడై, లోకరావణమ్=లోకములను మొరపెట్టించిన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. వీరుడు, పరాక్రమవంతుడు అయిన నికుంభు డను కుంభకర్ణుని కుమారుడు చాల కోపించి, లోకములను మొరపెట్టించిన రావణునితో ఇట్లు పలికెను.

19

మూ. సర్వే భవంతస్తీష్ఠన్తు మహారాజేన పంగలాః,  
అహమేకో హవిష్యామి రాఘవం సహలక్ష్మణమ్,  
సుగ్రీవం సహనామంతం సర్వాంశ్చైవాత్ర వానరాన్.

20

ప్ర. అ. భవంతః=మీరు, సర్వే=అందరూ, మహారాజేన=మహారాజుతో, పంగలాః=కూడినవారై, తీష్ఠన్తు=ఉండురు గాక. అహమ్=నేను, ఏకః=ఒక్కడనే, సహలక్ష్మణమ్=లక్ష్మణునితో కూడిన, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, సహనామంతమ్=హమ మంతునితో కూడిన, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, సర్వాన్=సమస్తమైన, వానరాంశ్చైవ=వానరులను, ఆత్ర=ఇక్కడ, హవిష్యామి=చంపగలను.

రా. మహారాజా, మీరందరూ అట్లే ఉండండి. నే నొక్కడనే తెల్ల రామలక్ష్మణులను, సుగ్రీవహనుమంతులను వానరులను అందరిని చంపివేసెదను.

మూ. తతో వజ్రహనుర్నాను రాక్షసః పర్వతోపమః,

21

క్రుద్ధః పరిలిహన్ పృక్కాం జిహ్వయా వాక్యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పర్వతోపమః=పర్వతములో సమానుడైన, వజ్రహనుర్నాను=వజ్రహనువు అను పేరు గల, రాక్షసః=రాక్షసుడు, క్రుద్ధః=కోపించి

నవారై, జిహ్వాయా=నాలుకతో, పృక్కామ్=చెలివిని, పరిలిహన్=నాకుచు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట వజ్రహనువు అను సర్వతము వంటి ఆకారము గల రాక్షసుడు నాలుకతో చెలివెలు నాకుచు, కోపముతో ఇట్లు పలికెను. 21

మూ. స్వరం కుర్వన్తు కర్మాణ భవన్తో విగతజ్వరాః. 22

ఏకోఽహం భక్షయిష్యామి తాం సర్వాం హరివాహినీమ్,

స్వప్థాః క్రీడన్తు నిశ్చిన్తాః పిబన్తు మధు వారుణమ్. 23

ప్ర. అ. భవన్తః=మీరు, విగతజ్వరాః=పోయిన చింత గలవారై, స్వరమ్=స్వచ్ఛగా, కర్మాణః=కర్మలను, కుర్వన్తు=చేయుదురుగాక. స్వప్థాః=స్వప్థులై, క్రీడన్తు=క్రీడించెదరుగాక. నిశ్చిన్తాః=చింతలేనివారై, వారుణం మధు=మద్యమును, పిబన్తు=త్రాగెదరుగాక. అహమ్=నేను, ఏకః=ఒక్కడనే, తామ్=ఆ, సర్వామ్=సమస్తమైన, హరివాహినీమ్=వానరసేనను, భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.

తా. మీరందరు ఏ చింతా లేనివారై నిర్భయముగా మీ పనులు చేపకొనుదు. స్వప్థులై క్రీడించుదు. నిశ్చింతులై మద్యపానము చేయుదు. నేను ఒక్కడనే ఆ వానరసైన్యము నంతను భక్షించెదను (చంపెదను). 22, 23

మూ. అహమేకో వధిష్యామి సుగ్రీవం సహలక్ష్మణమ్,  
సాల్లదం చ హనూమన్తం సర్వాంశ్చైవాత్ర వానరాన్. 24

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండేఽష్టమః పర్గః.

ప్ర. అ. ఆత్ర=ఇక్కడ, అహమ్=నేను, ఏకః=ఒక్కడనే, సహలక్ష్మణమ్=లక్ష్మణునితో కూడిన, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుని, సాల్లదమ్=అంగదునితో కూడిన, హనూమన్తమ్=హనుమంతుని, సర్వాన్=సమస్తమైన, వానరాంశ్చ=వానరులను, వధిష్యామి=చంపగలను.

తా. ఇప్పుడు నేను ఒక్కడనే లక్ష్మణసుగ్రీవులను, హనుమంతుని, అంగదుని, సమస్తవానరులను చంపివేసెదను. 24

"బాలానంరిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో అష్టమపర్గ సమాప్తము.

## అథ నవమః పర్గః

[సగర్వముగా మోటలాడుచున్న ఆ రాక్షసులను వారించి విభీషణుడు నీతి వాక్యములు చెప్పుటకు ప్రారంభించుట, రావణుడు తన గృహములో ప్రవేశించుట.]

- మూ. తతో నికుమ్నో రభసః సూర్యశత్రుర్మహోబలా,  
 సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ మహాపార్శ్వమహోదరౌ. 1
- అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసాః,  
 శస్త్రోశ్చత్రుశ్చ బలవాంస్తతో వై రావణాత్మజః. 2
- ప్రహస్తోఽథ నిరూపాక్షో వజ్రదంష్ట్రో మహోబలా,  
 ధూమాక్షోఽథ నికుమ్నశ్చ దుర్ముఖశ్చైవ రాక్షసః. 3
- పరిఘాన్ పట్టిశాన్ శూలాన్ ప్రాసాన్ శక్తిపరశ్చథాన్,  
 చాపాని చ ముఖాణాని బద్ధాంశ్చ విపులామ్బుభాన్. 4
- ప్రగృహ్య పరమక్రుద్ధాః సముత్పత్య చ రాక్షసాః,  
 అబ్రువన్ రావణం పర్యే ప్రదీప్తా ఇవ లేజసా. 5

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, నికుమ్నః=నికుంభుడు, రభసః=రభసుడు, మహోబలా=గొప్ప బలము గల, సూర్యశత్రుః=సూర్యశత్రువు, సుప్తఘ్నః=సుప్తఘ్నుడు, యజ్ఞకోపశ్చ=యజ్ఞకోపుడు, మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వమహోదరులు, దుర్ధర్షః=ఎదిరింప శక్యము కాని, అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతువు, రశ్మికేతుశ్చ=రశ్మికేతువు అను, రాక్షసాః=రాక్షసులు, తతో=అటుపిమ్మట, బలవాన్=బలవంతుడు, రావణాత్మజః=రావణుని పుత్రుడు అయిన, మహోబలా=గొప్ప బలము గల, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, ధూమాక్షః=ధూమాక్షుడు, అథ=మరియు, నికుమ్నశ్చ=నికుంభుడు, దుర్ముఖశ్చైవ=దుర్ముఖు డను, రాక్షసః=రాక్షసుడు, పట్టిశాన్=పట్టిశములను, పరిఘాన్=పరిఘులను, శూలాన్=శూలములను, ప్రాసాన్=ప్రాసములను, శక్తిపరశ్చథాన్=శక్తులను గండ్లగొడ్డలను, ముఖాణాని=మంచి బాణములు గల, చాపాని=ధనస్సులను, విపులామ్బుభాన్= విశాలమైన నీటివంటి కాంతి గల, బద్ధాంశ్చ=బద్ధములను, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, పరమక్రుద్ధాః=చాల కోపించినవారై, లేజసా=లేజస్సువేత, ప్రదీప్తాః ఇవ=ప్రజ్వలించుచున్నవారు వలె ఉన్న, పర్యే=సమస్తమైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, సముత్పత్య=లేచి, రావణమ్=రావణునిగూర్చి, అబ్రువన్=పలికిరి.

తా. అటుపిమ్మట లేజస్సుతో మందుచున్నారా అన్నట్లున్న నికుంభుడు, రభసుడు, మహోబలవంతుడైన సూర్యశత్రువు, సుప్తఘ్నుడు, యజ్ఞకోపుడు, మహాపార్శ్వమహోదరులు, ఎదిరింప శక్యము కాని దుర్ధర్షుడు, రశ్మికేతువు,

రావణకుమారుడైన బలవంతుడైన ఇంద్రజిత్తు, ప్రహస్తుడు, విరూపాక్షుడు, గొప్ప బలముగల వజ్రదంష్ట్రుడు, ధూమ్రాక్షుడు, నికుంభుడు, దుర్ముఖుడు అను ఈ రాక్షసు లందఱు పరిఘలు, పట్టిశములు, శూలములు, ప్రాసములు, శక్తులు, గండ్రగొడ్డళ్లు, మంచి బాణములు గల ధవస్పులు, తోలైన నీటి రంగు గల ఖడ్గములు ధరించి లేచి రావణునితో ఇట్లు పలికిరి.

1-5

మూ. అద్య రామం నధిష్యామః సుగ్రీవం సహలక్ష్మణమ్,  
కృపణం చ హమామన్తం లబ్ధ్వా యేన ప్రధర్తితా.

6

ప్ర. అ. రామమ్=రాముణ్ణి, సహలక్ష్మణమ్=లక్ష్మణునితో కూడిన, సుగ్రీవం చ=సుగ్రీవుణ్ణి, యేన=ఎవనిచేత, లబ్ధ్వా=లంక, ప్రధర్తితా=ఎదిరించబడినదో లట్టి, కృపణమ్=దీనుడైన, హమామన్తమ్=హనుమంతుణ్ణి, అద్య=ఇప్పుడే, నధిష్యామః=చంపగలము.

తా. రామలక్ష్మణసుగ్రీవులను, లంకను పొందుచేసిన దీనుడైన ఆ హనుమంతుణ్ణి ఇప్పుడే చంపివేసెదము.

6

మూ. తాన్ గృహీతాయుధాన్ సర్వావ్యారయిత్వా విభీషణః,  
అబ్రవీత్ప్రాశ్నాతిర్వాక్యం పునః ప్రత్యుపవేశ్య తాన్.

7

ప్ర. అ. విభీషణః=విభీషణుడు, గృహీతాయుధాన్=గ్రహింపబడిన ఆయుధములు గల, తాన్ సర్వాన్=వాళ్లనందరినీ, వారయిత్వా=వారించి, తాన్=వాళ్లను, ప్రత్యుపవేశ్య=తిరిగి కూర్చుండబెట్టి, ప్రాశ్నాతిః=కట్టబడిన దోపిరి కలవాడై, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. విభీషణుడు, ఆయుధములు ధరించి లేచిన ఆ రాక్షసుల నందరినీ నివారించి, వాళ్లను మరల కూర్చుండునట్లు చేసి అంజలి పుటించి ఇట్లు పలికెను.

7

మూ. అప్యౌపాయైస్త్రీధిస్తాత యోర్థః ప్రాప్తం న శక్యతే,  
తస్య విక్రమకాలాంస్తామ్యక్తానాహుర్మనీషిణః.

8

ప్ర. అ. తాత=తండ్రి ! యు=ఏ, అర్థః=కార్యము, త్రిధి=మూడు, ఉపాయైరపి=ఉపాయములచేత కూడ, ప్రాప్తమ్=పొందుటకు, న శక్యతే=శక్యముకాదో, తస్య=ఆ కార్యమునకు, విక్రమకాలాన్=విక్రమమునకు కాలములను, యుక్తాన్=యుక్తమైన వాటినిగా, మనీషిణః=బుద్ధిమంతులు, అహుః=చెప్పెదుదు.

తా. (ఇంద్రజిత్తుతో కాని మరొక మంత్రితో కాని ఈ మాట అనుచున్నాడు) వాయనా! ఒక కార్యమును సామ-రాన-భేదోపాయములు



మూడింటిచేత సాధించజాలనప్పుడే పర్యాకమమును చూపుటకు రగిన కాల మని బుద్ధిమంతులు చెప్పుదురు. 8

మూ. ప్రమత్తేష్వధియుక్తేషు దైవేన ప్రహలేషు చ,  
విక్రమాస్తాత పీఠ్యన్తి పరీక్ష్య విధివా కృతాః. 9

ప్ర. అ. తాత=తండ్రి ! ప్రమత్తేషు=ఏమరుపాటు చెంది ఉన్నవారి విషయమునందు, అధియుక్తేషు=మరొక శత్రువుచేత ఆక్రమింపబడినవారియందు, దైవేన=దైవముచేత, ప్రహలేషు చ=కొట్టబడినవారియందు, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, విధివా=శాస్త్రముచేత, కృతాః=చేయబడిన, విక్రమాః=పర్యాకమములు, పీఠ్యన్తి=పీఠించును.

తా. నాయనా ! ఏమరి ఉన్నవారు, మరొక శత్రువుచేత ఆక్రమించబడినవారు, దైవము ప్రతికూలముగా ఉన్నవారు - వీరి విషయమున బాగుగా పరీక్షించి శాస్త్రానుసారముగా పర్యాకమమును ఉపయోగించినచో అది పథం మగును. 9

మూ. అప్రమత్తం కథం తం తు విజిగీషుం బలే స్థితమ్,  
జితరోషం దురాధర్షం తం ధర్షయితు మిచ్ఛథ. 10

ప్ర. అ. అప్రమత్తమ్=ఏమరుపాటు లేనివాడు, విజిగీషుమ్=జయింప కోరిక గలవాడు, బలే=బలమునందు, స్థితమ్=ఉన్నవాడు, జితరోషమ్=జయించబడిన రోషము గలవాడు, దురాధర్షమ్=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు అయిన, తమ్=ప్రసిద్ధుడైన, తమ్=ఆ రాముణ్ణి, కథమ్=ఎట్లు, ధర్షయితుమ్=ఎదిరించుటకు, ఇచ్ఛథ=కోరుచున్నాడు?

తా. ఆ రాముడు బలవంతుడై, ఏ మూత్రము ఏమరుపాటు లేక, జయించవలె నను కోరికతో ఉన్నాడు. కోపమును జయించినవాడు, ఎదిరింప శక్యము కానివాడు అయిన ఆ రాముణ్ణి ఎట్లు ఎదిరించగల మని అనుకొను చున్నాడు? 10

మూ. సముద్రం లక్ష్మయిత్వా తు ఘోరం నదనదీపతిమ్,  
గతిం హమామతో లోకే కో విద్యాత్కర్మయేత వా. 11

ప్ర. అ. నదనదీపతిమ్=నదములకు నదులకు పలియైన, ఘోరమ్=భయం కలమైన, సముద్రమ్=సముద్రమును, లక్ష్మయిత్వా=రాటి, హమామతో=హను నుంతునిఁబొమ్మ, గతిమ్=గమనమును, లోకే=లోకమునందు, కి=నినడు, విద్యాత్=తెలిపికొనును, తర్కయేత వా=తీహించును ?

తా. (ప్రశ్నిమముఖముగా ప్రవహించే) నదములకు (పూర్వాభిముఖముగా ప్రవహించే) నదులకు పడియైన సముద్రమును దాటి వచ్చి హనుమంతుడు దిరిగి వెళ్లిపోయినా దనగా దీనిని ఎవరైన తెలిపికొనగలరా? ఈహించగలరా ? 11

మూ. బలావ్యపరిమేయూని వీర్యాణి చ నిశాచరాః,

పరేషాం సహసాచజ్ఞా న కర్తవ్యా కథంచన.

12

ప్ర. అ. నిశాచరాః=రాక్షసులారా ! పరేషామ్=శత్రువులయొక్క, బలాని=పైన్యములు, వీర్యాణి చ=పరాక్రమములు, అపరిమేయూని=కొలన శక్యము కానివి. కథంచన=ఏ విధముగాను కూడ, సహసా=శత్రుముగా, అచజ్ఞా=అవమానము, న కర్తవ్యా=చేయదగినది కాదు.

తా. రాక్షసులారా ! శత్రువుల పైన్యములు, పరాక్రమములు కూడ ఇంత అని చెప్ప శక్యము కానివి. అందుచే ఏ విధముగాను కూడ ఆలోచన లేకుండగా వారి విషయమున అనాదరము చూపకూడదు.

12

మూ. కీం చ రాక్షసరాజన్య రామేణాపకృతం పురా,

అజహోర జనస్థానార్ధన్య భార్యాం యశస్వినః.

13

ప్ర. అ. యశస్వినః=కీర్తిమంతుడైన, యన్య=ఏ రామునియొక్క, భార్యామ్=భార్యను, జనస్థానార్థ=జనస్థానమునుండి, అజహోర=తీసికొనివచ్చెనో, రామేణ=ఆ రామునిచేత, పురా=పూర్వము, రాక్షసరాజన్య=రాక్షసరాజుకు, కీమ్=ఏమి, అపకృతమ్=అపకారము చేయబడినది ?

తా. ఈ రాక్షసరాజు కీర్తిమంతుడైన రాముని భార్యను జనస్థానము నుండి అపహరించినాడు కదా! అట్లు చేయుటకు రాముడు పూర్వమేమైన అపకారము చేసినాడా?

13

మూ. ఖరో యద్యతీవృత్తస్తు స రామేణ హతో రణే,

అవశ్యం ప్రాణినా ప్రాణా రక్షితవ్యా యథాబలమ్.

14

ప్ర. అ. అతివృత్తః=అధికమైన ప్రవర్తన గల, ఖరో=ఖరుడు, రణే=యుద్ధమునందు, రామేణ=రామునిచేత, హతః యది=చంపబడినట్లయితే, ప్రాణినా=ప్రాణిచేత, యథాబలమ్=బలానుసారముగా, ప్రాణాః=ప్రాణములు, అవశ్యమ్=అవసర, రక్షితవ్యాః=రక్షింపదగినవికదా ?

తా. మితిమీరి ప్రవర్తించిన ఖరుణ్ణి రాముడు యుద్ధములో చంపినా దనగా అందులో తప్పుమి ? ఏ ప్రాణియైనా తన బలము ననుసరించి ప్రాణములను తప్పక రక్షించుకొనవలెను కదా ?

14

మూ. ఏతన్నిమిత్తం వైదేహీధయం వః సుమహర్షవేత్,  
అహృతా సా పరిత్యాజ్యా కలహార్థే కృతేన కీమ్. 15

ప్ర. అ. ఏతన్నిమిత్తమ్=ఇందునిమిత్తమై, సః=మనకు, సుమహర్ష=చాల గొప్పరైన, వైదేహీధయమ్=సీతవలన ధయము, ధవేత్=అగును. అహృతా=తీసి కొనిరాబడిన, సా=ఆమె, పరిత్యాజ్యా=విడువదగినది. కలహార్థే=కలహముకొరకు, కృతేన=చేయుటచేత, కీమ్=ఏమి ప్రయోజనము ?

తా. అందుచేత మనకు సీతవలన గొప్ప ధయము కలుగును. తీసికొనివచ్చిన ఆమెను మరల వెనుకకు పంపివేయవలెను. కలహమునకు మూలమైన కార్యములను చేసి ఏమి ప్రయోజనము ? 15

మూ. న తు క్షమం వీర్యవతా తేన ధర్మానువర్తివా,  
వైరం విరర్థకం కర్తుం దీయతామస్య మైథిలీ. 16

ప్ర. అ. వీర్యవతా=పరాక్రమవంతుడు, ధర్మానువర్తివా=ధర్మమును అనుసరించుచున్నవాడు అయిన, తేన=ఆ రామునితో, విరర్థకమ్=వ్యర్థముగా, వైరమ్=వైరమును, కర్తుమ్=చేయుటకు, న తు క్షమమ్=శక్యమైనది (యుక్తము) కాదు. మైథిలీ=సీత, అస్య=ఈతనికి, దీయతామ్=ఇచ్చివేయబడుగాక.

తా. పరాక్రమవంతుడు, ధర్మమును అనుసరించువాడు అయిన రామునితో వ్యర్థముగా వైరము పెట్టుకొనుట మంచిది కాదు. సీతను ఆతనికి ఇచ్చివేయవలెను. 16

మూ. యావన్న పగజాం పాశ్వాం బహురత్నసమాకులామ్,  
పురీం దారయతే బాణైర్దీయతామస్య మైథిలీ. 17

ప్ర. అ. పగజామ్=గజములతో కూడినది, పాశ్వామ్=అశ్వములతో కూడినది, బహురత్నసమాకులామ్=అనేకరత్నములతో, (శ్రేష్ఠవస్తువులతో)నిండినది అయిన, పురీమ్=రంకమ, బాణైః=బాణములచేత, యావన్=ఎంతలో, న దారయతే=చీల్చివేయడో అంతలో, అస్య=ఇతనికి, మైథిలీ=సీత, దీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. గజములతోను, అశ్వములతోను, అనేకరత్నములతోను నిండి ఉన్న ఈ రంకొప్పట్టణము, రాముడు బాణములచేత చీల్చివేయకముందే సీతను ఆతనికి అర్పించుట మంచిది. 17

మూ. యావత్సహారా మహతీ దుర్ధర్షా హరివాహినీ,  
వావస్కన్తతి వో లక్ష్మణం తావత్సీతా ప్రదీయతామ్. 18

ప్ర. అ. సుఖోరా=చాల భయంకరము, దుర్ధరా=ఎదిరింప శక్యము కానిది, మహతీ=గొప్పది అయిన, హరివాహినీ=హనరసేన, యోవత్=ఎంతలో, నా=మన యొక్క, లక్ష్మమ్=లంకను, నావస్కన్ధతి=అక్రమించదో, తావత్=అంతలో, సీతా=సీత, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. చాల భయంకరము, ఎదిరింప శక్యము కానిది అయిన గొప్ప హనరసేన మన లంకను అక్రమించుటకు పూర్వమే సీతను ఇచ్చివేయవలెను. 18

మూ. వినశ్యేద్ధి పురీ లక్ష్మా తూరాః పర్వే చ రాక్షసాః,  
రామస్య దయితా పత్నీ న స్వయం యది దీయతే. 19

ప్ర. అ. రామస్య=రామునియొక్క, దయితా=ప్రియురాలైన, పత్నీ=భార్య, స్వయమ్=స్వయముగా, న దీయతే యది=ఇవ్వబడచిదో, లక్ష్మా పురీ=లంకాపురము, వినశ్యత్ హీ=నశించును కదా ? పర్వే=పర్వతమైన, రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులుకూడ, నశించెదరు.

తా. రాముని ప్రియుభార్యయైన సీతను అతనికి స్వయముగా తీసికొనివెళ్లి అప్పగించచిదో ఈ లంకాపురము, రాక్షసులందరూ కూడ నశించగలరు. 19

మూ. ప్రసాదయే త్వాం బన్ధుత్వాత్కురుస్య వచనం మమ,  
హితం తథ్యం త్వహం బ్రూమి దీయతామస్య మైథిలీ. 20

ప్ర. అ. బన్ధుత్వాత్=బంధుత్వమువలన, త్వామ్=నిన్ను, ప్రసాదయే=అనుగ్రహింపచేసికొనుచున్నాను. మమ=నామొక్క, వచనమ్=వచనమును, కురుస్య=వేయుము. అహమ్=నేను, హితమ్=హితము, తథ్యం య=సత్యము అయిన. మాటనే, బ్రూమి=చెప్పుచున్నాను. అస్య=ఈతనికి, మైథిలీ=సీత, దీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. నేను బంధువు నగుటచేత బ్రతిమాలచున్నాను. నా మాట వినుము. నేను హితము, సత్యము అయిన మాట చెప్పుచున్నాను. రామునకు సీతను ఇచ్చివేయుము. 20

మూ. పురా శరత్పూర్వమరీచిసంవిభాన్  
నవాగ్రపుణ్డాన్ మదృధాన్మృపాత్మజః,  
స్వజత్యమోషాన్విశిఖాన్వధాయ తే  
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. 21

ప్ర. అ. నృపాత్మజః=రాజకుమారుడైన రాముడు, శరత్పూర్వమరీచిసంవిభాన్=శరత్కాలసూర్యుని కీరణములలో సమానములు, నవాగ్రపుణ్డాన్=మాతనము

లైన అగ్రములు, పొన్నులు కలవి, సుదృఢాన్=చాల దృఢములు, అమోఘాన్=వ్యర్థము కానివి అయిన, విశిఖాన్=టాణములను, తే=నీయొక్క, వధాయ=వధకొరకు, పురా సృజతి=విడువగలదు. మైథిలీ=సీత, దాశరథాయ=రామునకు, ప్రదీయ తామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. రాముడు నిన్ను చంపుటకై శరత్కాలసూర్యుని కిరణములతో పరూనములు, నూతనములైన కొనలు పొన్నులు కలవి, చాల దృఢములు, వ్యర్థము కానివి అయిన శరములను విడువగలదు. అంతకు ముందుగానే రామునకు సీతను ఇచ్చి వేయుము. 21

మూ. త్యజాకు కోపం సుఖధర్మవాశవం  
భజస్య ధర్మం రతికీర్తివర్ధనమ్,  
ప్రసీద జీవేమ సపుత్రబాన్ధవాః  
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. 22

ప్ర. అ. సుఖధర్మవాశవమ్=సుఖమును ధర్మమును నశింపజేయు, కోపమ్=కోపమును, అకు=శిష్యుడుగా, త్యజ=విడుపుము. రతికీర్తివర్ధనమ్=ఆనందమును కీర్తిని వృద్ధిపొందించు, ధర్మమ్=ధర్మమును, భజస్య=సేవించుము. ప్రసీద=అనుగ్రహించుము. సపుత్రబాన్ధవాః=పుత్రులతోను బంధువులతోను కూడినవారమై, జీవేమ=జీవించెదము. మైథిలీ=సీత, దాశరథాయ=రామునకు, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. సుఖమును ధర్మమును నశింపజేయు కోపమును వెంటనే విడిచిపెట్టి ఆనందమును, కీర్తిని వృద్ధిపొందించు ధర్మమును సేవించుము. అనుగ్రహించుము. మన మందరము పుత్రులతోను, బంధువులతోను కలిసి సుఖముగా జీవించుదము. రామునకు సీతను ఇచ్చివేయుము. 22

మూ. విభీషణవచః శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః,  
విసర్జయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేక స్వకం గృహమ్.  
ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అదికావ్యే యుద్ధకాండే నవమః పథః. 23

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, విభీషణ వచః=విభీషణుని వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తాన్=వాళ్ళను, సర్వాన్=అందరిని, విసర్జయిత్వా=విడిచి, స్వకమ్=తనపంబంధమైన, గృహమ్=గృహమును, ప్రవివేక=ప్రవేశించెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు విభీషణుని మాటలు విన్న పిమ్మట ఆ రాక్షసుల సందరినీ పంపివేసి ఇంటిలోనికి వెళ్ళిపోయెను. 23

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో తొమ్మిదవ పథ సమాప్తము.

[విభీషణుడు అన్యగారి ఇంటికి వెళ్ళి, చెడ్డ శకునములను గూర్చి చెప్పచు మరల అతనికి ఉపదేశించుట.]

మూ. తతః ప్రత్యుషసి ప్రాస్తే ప్రాస్తధర్మార్థనిశ్చయః,  
రాక్షసాధిపతేర్యేశ్చ భీమకర్మా విభీషణః.

1

ప్ర.అ. తతః=అటుపిమ్మట, ప్రాస్తధర్మార్థనిశ్చయః=పొందబడిన ధర్మార్థముల నిశ్చయముగల, భీమకర్మా=భయంకరమైన కర్మ గల, విభీషణః=విభీషణుడు, ప్రత్యుషసి=ప్రాతఃకాలము, ప్రాస్తే=వచ్చినదగుచుండగా, రాక్షసాధిపతేః=రావణునియొక్క, తేశ్చ=గృహమును, (ప్రవేశే=ప్రవేశించెను.)

తా. పిమ్మట ధర్మార్థముల విషయమునందు స్థిరమైన నిశ్చయము గలవాడు, భయంకరమైన కర్మ కలవాడు అయిన విభీషణుడు ప్రాతఃకాలమునందు రావణుని గృహమునకు వెళ్లెను.

1

మూ. శైలాగ్రవయసంకాశం శైలశృంగమివోన్నతమ్,  
సువిభిక్తమహోక్తం మహోజనపరిగ్రహమ్.

2

ప్ర.అ. శైలాగ్రవయసంకాశమ్=పర్వతశిఖరముల సముదాయముతో సమానము, శైలశృంగమివ=పర్వతశిఖరమువలె, ఉన్నతమ్=ఉన్నతము, సువిభిక్తమహోక్తమ్=టాగుగా విభజింపబడిన విశాలములైన గదులు కలది, మహోజనపరిగ్రహమ్=మహోజనులచేత గ్రహింపబడినది (అయిన గృహమును ప్రవేశించెను).

తా. ఆ గృహము పర్వతశిఖరముల సముదాయము వలె ఉండెను. పర్వతశిఖరమువలె ఎత్తుగా ఉండెను. ఆ గృహములోని గదులన్నీ చక్కగా వేరు వేరుగా ఉండెను. గొప్ప పండితులు అక్కడ నివసించుచుండిరి.

2

మూ. మతిమద్భిర్యహమాత్మైరమరక్తైరధిష్ఠితమ్,  
రాక్షసైరాప్తపర్యాప్తైః సర్వతః పరిరక్షితమ్.

3

ప్ర.అ. మతిమద్భిః=బుద్ధిమంతులైన, అనురక్తైః=అనురాగవంతులైన, మహాత్మాత్రైః=ప్రధానులచేత, అధిష్ఠితమ్=అధిష్ఠింపబడినది, అప్తపర్యాప్తైః=అప్పులు సమర్థులు అయిన, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, సర్వతః=అన్నివైపుల, పరిరక్షితమ్=రక్షింపబడినది (అయిన గృహమును ప్రవేశించెను).

తా. ఆ గృహమునందు, మహాబుద్ధిమంతులు, అనురాగవంతులు అయిన ప్రధానులు నివసించుచుండిరి. అప్పులు, సమర్థులు అయిన రాక్షసులు అంతటా దానిని రక్షించుచుండిరి.

3

మూ. మత్తమాతల్లపిళ్ళా పైర్వ్యాకులీక్యతమారుతమ్,  
శక్తమోషమహోషం తూర్యపంబాధవారితమ్. 4

ప్ర.త. మత్తమాతల్లపిళ్ళా పై=మరించిన ఏమగుల నిట్టుక్కుంచేత,  
వ్యాకులీక్యతమారుతమ్=వ్యాకులము చేయబడిన వాయువు గంది, శక్తమోషమహో  
షమ్=శంఖధ్వనులచేత గొప్ప మోష గంది, తూర్యపంబాధవారితమ్=తూర్యముల  
సముదాయముచేత ధ్వనించేయబడినది అయిన (గృహమును ప్రవేశించెను)

తా. మరించిన గజముల విశ్వాసములచేత అక్కడ గాలి వ్యాకులముగా  
చేయబడుచుండెను. శంఖమోషములతోను, అనేకతూర్యముల ధ్వనులతోను  
మారుమ్రోగుచుండెను. 4

మూ. ప్రమదాజనసంబాధం ప్రజల్పితమహోపథమ్,  
తప్తకాశ్చవవిద్యూహం భూషణోత్తమభూషితమ్. 5

ప్ర.త. ప్రమదాజనసంబాధమ్=ప్రజనముతో కిక్కిరిపి ఉన్నది, ప్రజల్పిత  
మహోపథమ్=మాటలాడుకొనుచున్న విశాలమార్గములు గంది, తప్తకాశ్చవవిద్యూ  
హమ్=ఉత్తమైన బంగాళము వికాశమైన బురుజులు గంది, భూషణోత్తమ  
భూషితమ్=ఉత్తమములైన అలంకారములచేత అలంకరించబడినది (అయిన  
గృహమును ప్రవేశించెను).

తా. ఆ గృహము ప్రజనముతో కిక్కిరిపి ఉండెను. విశాలములైన  
మార్గములయందు జనుల సంభాషణ కోలాహలము చేసబడుచుండెను. బంగాడు  
బురుజులతోను, ఉత్తమములైన అలంకారములతోను, అలంకరింపబడి ఉండెను. 5

మూ. గన్ధర్వాణామిహవాసమాలయం మరుతామివ,  
రత్నపంచయపంబాధం భవనం భోగివామివ. 6

ప్ర.త. గన్ధర్వాణామ్=గంధర్వులయొక్క, ఆవాసమ్ ఇవ=గృహమువలె  
ఉన్నది, మరుతామ్=మరుత్తుల, ఆలయమ్ ఇవ=భవనము వలె ఉన్నది,  
రత్నపంచయపంబాధమ్=రత్నముల సముదాయముతో ఎండినది, భోగివామ్=పర్వ  
ములయొక్క, భవనమ్ ఇవ=భవనము వలె ఉన్నది (అయిన గృహమును  
ప్రవేశించెను).

తా. ఆ రావణభవనము గంధర్వుల గృహమువలె, మరుత్తుల గృహము  
వలె, రత్నముల సముదాయముతో ఎండి ఉండుటచే (పొలాళములోని)  
పర్వముల గృహము వలె ఉండెను. 6

మూ. తం మహాధ్రమివారిత్యస్తోవిష్టతరశ్శిమాన్,  
అగ్రజప్యాలయం వీరః ప్రవివేక మహోద్యుతా. 7

ప్ర.అ. మహాద్యుతిః=గొప్ప కాంతి గల, వీరః=వీరుడైన విభీషణుడు, తేజో  
విస్తృతశక్తిమాన్=తేజస్సుతో విస్తృతమైన కిరణములు గల, అదిత్యః=సూర్యుడు,  
మహాభ్రమివ=మహామేఘమును వలె, అగ్రజన్యః=అన్నయైన రావణునియొక్క, తమ్  
అరియమ్=ఆ గృహమును, ప్రవితేజః=ప్రవేశించెను.

తా. గొప్ప కాంతి గల వీరుడైన ఆ విభీషణుడు తేజస్సుతో నిండిన  
కిరణములు గల సూర్యుడు మహామేఘమును ప్రవేశించినట్లు, అన్నయైన  
రావణుని గృహమును ప్రవేశించెను. 7

మూ. పుణ్యాన్ పుణ్యాహహాషాంశ్చ వేదవిద్విరుదాహృతాన్,  
శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతుర్విజయసంక్రితాన్. 8

ప్ర.అ. సుమహాతేజాః=వారి గొప్ప తేజస్సు గల ఆ విభీషణుడు,  
భ్రాతుః=పోదరునియొక్క, విజయసంక్రితాన్=విజయమునకు సంబంధించిన, వేద  
విద్విః=వేదవేత్తలచేత, ఉదాహృతాన్=నలకబడిన, పుణ్యాన్=పుణ్యములైన, పుణ్యా  
హహాషాన్=పుణ్యాహమంత్రములను, శుశ్రావ తః= వివేచి కూడ.

తా. మహాతేజశాలియైన ఆ విభీషణుడు అక్కడ తన పోదరుని విజయ  
మును గూర్చి వేదవేత్తలు చదువుచున్న పవిత్రములైన పుణ్యాహమంత్రములను  
వివేచి. 8

మూ. పూజితాన్ దధిపాత్రైశ్చ సర్వర్శిః సుమనోక్షతైః,  
మన్త్రవేదవిదో విప్రాన్ దదర్శ వ మహాబలాః. 9

ప్ర.అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, సః=అతడు, దధిపాత్రైశ్చ=పెరుగు  
నింపిన పాత్రలచేతను, సర్వర్శిః=నేరులచేతను, సుమనోక్షతైః=పుష్పములచే  
తను, అక్షతలచేతను, పూజితాన్=పూజింపబడిన, మన్త్రవేదవిదాః=మంత్రములను  
బ్రాహ్మణములను ఎరిగిన, విప్రాన్=బ్రాహ్మణులను, దదర్శ=చూచెను.

తా. మహాబలశాలియైన ఆ విభీషణుడు అక్కడ దధిపాత్రలు, వెయ్యి,  
పుష్పములు, అక్షతలు సమర్పించి పూజింపబడుచున్న, మంత్రములలోను  
బ్రాహ్మణములలోను ప్రవీణులైన, బ్రాహ్మణులను చూచెను.

వి. వేదములో ఒక భాగమునకు, మంత్రము లని, ఒక భాగమునకు  
బ్రాహ్మణము లని పేర్లు. యజ్ఞాదులు చేయునప్పుడు చదువునని మంత్రములు.  
ఈ యజ్ఞమును ఈ ఫలము నిమిత్తము చేయవలెను ఇత్యాదివిధమున కర్మలను  
నిర్దించేవి బ్రాహ్మణములు. 9

మూ. స పూజ్యమానో రక్షోభిర్ద్విప్యమానం స్వతేజసా,  
అపవన్తం మహాబాహుర్వనన్దే ధవదామజమ్. 10



ప్ర.అ. రక్షోధిః=రాక్షసులచేత, పూజ్యమానః=పూజింపబడుచున్న, మహా  
బాహుః=గొప్ప బాహువులు గల, హః=ఆ విధిషణుడు, స్వతేజసా=తన  
తేజస్సుతో, దీప్యమానమ్=ప్రకాశించుచున్న, అపనస్యమ్=అపనముమీద ఉన్న,  
ధనరానుజమ్=కులేరుని తమ్ముడైన రావణుని, నవస్త్రే=నమస్కరించెను.

రా. మహాబాహుడైన ఆ విధిషణుడు రాక్షసులచేత పూజింపబడుచు  
రోపం ప్రవేశించి, తన సహజతేజస్సుతో ప్రకాశించుచు, అపనాసీనుడై ఉన్న  
రావణునకు నమస్కరించెను. 10

మూ. స రాజర్చస్త్వపంపన్నమాసనం హేమధూషితమ్,  
జగామ సముదావారం ప్రయుజ్యావారకోవిదః. 11

ప్ర.అ. ఆవారకోవిదః=ఆవారమును ఎరిగిన, హః=ఆతడు, సము  
దావారమ్=“జయ” శబ్దమును ప్రయోగించుట మొదలైన ఆవారమును,  
ప్రయుజ్య=ప్రయోగించి, రాజర్చస్త్వపంపన్నమ్=రాజయొక్క ర్చస్త్వచేత సమకూర్చబ  
డిన, హేమధూషితమ్=బంగారముచేత అలంకరింపబడిన, అపనమ్=అపనమును,  
అగామ=పొందెను.

రా. ఏ సమయములో ఎట్లు ప్రవర్తించవలెనో తెలిసిన ఆ విధిషణుడు,  
రాజదర్శనసమయమునందు అనుసరించవలసిన ఆవారమును (“జయ విజ  
యార్థం” ఇత్యాది శబ్దములు పలుకుట మొదలైనదానిని) పాటించి, మహారాజైన  
రావణుడు కనుపంజ్జవేషి చూసిన లంగాకు అపనముపై కూర్చుండెను. 11

మూ. స రావణం మహాత్మానం విజనే మన్త్రిపంవిధౌ,  
ఉవాచ హితమత్వర్థం నచనం హేతువిశ్చితమ్. 12

ప్ర.అ. హః=ఆతడు, విజనే=ఇతరజనులు లేని, మన్త్రిపంవిధౌ=మంత్రుల  
పందిరియందు, మహాత్మానమ్=మహాత్ముడైన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, హేతువి  
శ్చితమ్=హేతువులచేత నిశ్చయింపబడినది, అత్వర్థమ్=మిక్కిలి, హితమ్=హితము  
అయిన, నచనమ్=నచనమును, ఉవాచ=పలికెను.

రా. ఇతరజనులు ఎవ్వరూ లేక మంత్రులు మాత్రమే ఉన్న ప్రదేశములో,  
ఆ విధిషణుడు మహాత్ముడైన రావణునితో, హేతువులచేత నిశ్చితము, మిక్కిలి  
హితము అయిన నచనమును పలికెను. 12

మూ. ప్రపాద్య భ్రాతరం శ్వేష్టం పాశ్చేన్ద్రోపస్థితక్రమః,  
దేశకాలార్థసంవాది ర్ఘస్థలోకపరావరః. 13

ప్ర.అ. ర్ఘస్థలోకపరావరః=చూడబడిన లోకమునందు నుంచినెడ్డలు గల  
విధిషణుడు, పాశ్చేన్ద్ర=బ్రతిమాలకొనుటచేత, శ్వేష్టం భ్రాతరమ్=అచ్చగారిని,

ప్రసాద్య=అనుగ్రహింపచేసికొని, ఉపస్థితక్రమ=అనుసరింపబడిన క్రమముకలవాడై, దేశకాలార్థసంపాది=దేశమునకు, కాలమునకు ప్రయోజనమునకు అనుగుణమైన వాళ్ళమును పలికెను.

తా. లోకములోని మంచి చెడలను ఎరిగిన ఆ విధిషణుడు మంచి మాటలతో అన్నగారిని అనుగ్రహింప చేసికొని, దేశకాలప్రయోజనములకు అనుగుణమైన వాళ్ళమును పలికెను. 13

మూ. యదా ప్రభృతి వైదేహీ వంప్రాప్తేహ పరంజప,  
తదా ప్రభృతి దృశ్యవై విమిత్తాన్యకుభాని నః. 14

ప్ర.అ. పరంజప=ఓ ! శత్రుసంహారకుడా ! వైదేహీ=పీఠ, యదా ప్రభృతి=ఎప్పుడోమండి, ఇహ=ఇక్కడికి, వంప్రాప్తా=వచ్చినదో, తదా ప్రభృతి=అది మొదలు, నః=మనకు, అకుభాని=అకుభములైన, విమిత్తాని=శకునములు, దృశ్యవై=చూడబడుచున్నవి.

తా. ఓ ! శత్రుసంహారకా ! పీఠ వచ్చినది మొదలు ఇక్కడ మనకు అకుభమును మోచించు శకునములు కనబడుచున్నవి. 14

మూ. సమ్మలిక్ష్ణః సధూమార్శిః సధూమకలుషోదయా,  
మన్త్రసంఘసంతోఽప్యగ్నిర్భవన్యగధివర్ణవే. 15

ప్ర.అ. మన్త్రసంఘసంతా అపి=మంత్రముల సముదాయముతో హోమము చేయబడినదైనను, అగ్నిః=అగ్ని, సమ్మలిక్ష్ణః=మృలింగములతో కూడినదై (పైకి ఎగుడు అగ్నికణములు మృలింగములు) , సధూమార్శిః=ధూమముతో కూడిన జ్వాలలు కలదై, సధూమకలుషోదయా=ధూమముతో కలిపి కలుషముగా ఉన్న పుట్టుక కలదై, సన్యక్=టాగుగా, వాధివర్ణవే=వర్ణిపొందుటలేదు.

తా. మంత్రములతో యథావిధిగా హోమము చేసినను అగ్ని టాగుగా ప్రవర్తించుటలేదు. ఎక్కువగా మృలింగములు ఎగుడుచున్నవి. జ్వాలతో ధూమము కలియుచున్నది. అగ్నిపుట్టునప్పుడే ధూమముతో కలిపి పుట్టుటచే ప్రకాశహీనముగా ఉంటున్నది. 15

మూ. అగ్నిశ్చేష్ట్యగ్నిశాలామ తథా బ్రహ్మస్థలీషు చ,  
సరీసృపాణి దృశ్యవై హన్యేషు చ పీపీలికాః. 16

ప్ర.అ. అగ్నిశ్చేష్ట=అగ్ని ఉండు వంటిఇట్లు మొదలైన నాటియందు, అగ్నిశాలామ=అగ్నిశాలయందు, తథా=మరియు, బ్రహ్మస్థలీషు చ=వేదాధ్యయనస్థలముల యందు, సరీసృపాణి=సర్పములు, దృశ్యవై=చూడబడుచున్నవి. హన్యేషు=హన్యములయందు, పీపీలికాః=చీమలు, కనబడుచున్నవి.

తా. పంటభండలోను, అగ్నిగృహములోను, వేదార్థయవశాలలోను  
పర్వములు కవలడుచున్నవి. వోమము చేయు వెయ్య, పాయసము మొదలైన  
వాటిలో నీమలు కవలడుచున్నవి. 16

మూ. గవాం పయంపీ ప్కన్నాని విమదా వరకుళ్ళారా,  
దీవమశ్వాః ప్రహేషన్తే వ చ గ్రాపాభివన్తివః. 17

ప్ర.త. గవామ్=గోవులయొక్క, పయంపీ=పాలు, ప్కన్నాని=విరిగిపో  
వుచున్నది. వరకుళ్ళారా=శ్రేష్ఠమైన ఏనుగులు, విమదా=మదము లేకుండా  
ఉన్నవి. అశ్వాః=గుఱ్ఱములు, దీవమ్=దీవముగా, ప్రహేషన్తే=పకిలించుచున్నవి.  
గ్రాపాభివన్తివః=పచ్చగడ్డిని అభివందించుచున్నవి, వ చ=కాదు.

తా. అపుల పాలు విరిగిపోవుచున్నవి. ఉత్తమమైన ఏనుగులు కూడ  
మదము లేకుండా ఉన్నవి. గుఱ్ఱములు దీవముగా పకిలించుచు పచ్చగడ్డియందు  
అపక్తి చూపుట లేదు. 17

మూ. ఖరోష్ట్రాశ్వుతరా రాజన్విన్నరోమా ప్రవన్తి చ,  
వ స్వభావేఽవలిష్ఠన్తే విధాన్తిరపీ చిన్తితాః. 18

ప్ర.త. రాజన్=రాజా ! ఖరోష్ట్రాశ్వుతరా =గాడిదలు, ఒంటెలు,  
కంచరిగాడిదలు, భిన్నరోమా =ఊడిపోయిన రోమములు గలవై, ప్రవన్తి చ=కప్పిట్లు  
కాద్దుచున్నవి. విధాన్తిః=శాస్త్రోక్తపద్ధతులచేత, చిన్తితాః అపీ=చికిత్స చేయబడిన  
వైవము, స్వభావే=స్వభావమునందు, వ అవలిష్ఠన్తే= ఉండుట లేదు.

తా. గాడిదలు, ఒంటెలు, కంచరిగాడిదలు రోమములు ఊడిపోయి  
కప్పిట్లు కాద్దుచున్నవి. యథాశాస్త్రముగా చికిత్స చేసినను స్వాస్థ్యమును  
పొందుటలేదు. 18

మూ. వాయుపాః పంఘళః క్రూరా వ్యాహరన్తి పమన్తతః,  
పమవేతాశ్చ ర్మశ్యన్తే విమోవాగ్రేషు పంఘళః. 19

ప్ర.త. క్రూరా=క్రూరములైన, వాయుపాః=కాకులు, పంఘళః=గుంపు  
లుగా, పమన్తతః=అంతటా, వ్యాహరన్తి=అరచుచున్నవి. విమోవాగ్రేషు=గృహగ్ర  
ముందుందు, పంఘళః=గుంపులుగా, పమవేతాః=కూడుచున్నవిగా, ర్మశ్యన్తే=కవ  
లడుచున్నవి.

తా. క్రూరములైన కాకులు గుంపులుగా గుంపులుగా చేరి  
అరచుచున్నవి. గుంపులుగా కలిపి భండ పైభాగముందు కూర్చుంటున్నవి. 19

మూ. గృధ్రాశ్చ పరిరీయన్తే పురీముపరి పిణ్డతాః,  
తపపన్నాశ్చ పంధ్యే ద్యే వ్యాహరన్త్యశివం శివాః. 20

ప్ర.అ. గ్నర్రాశ్చ=గ్రద్దలు, పురీమునరి=పట్టణముపైన, పరిపిణ్డీరా=మండ  
రాకారమున తిరుగుచు, పరిలీయన్తే=అలుగుచున్నది(వారుచున్నది). శివా=వక్కలు,  
ద్యే సంధ్యే=రెండు సంధ్యలను, ఉపవన్నా=పమీపించినవై, అశివమ్=అమంగళ  
ముగా, వ్యాపారన్తి=కూయుచున్నది.

తా. గ్రద్దలు పట్టణముమీద మండరాకారముగా తిరుగుచు వ్రాలుచున్నవి.  
రెండు సంధ్యాకాలములయందు వక్కలు నగరసమీపము చేరి అమంగళముగా  
కూయుచున్నవి. 20

మూ. క్రవ్యాదానామ్ మృగాణాం చ పురీద్వారేషు పక్షకః,  
త్రాయన్తే విపులా ఘోషాః పవిష్కూర్ణితవిన్యనాః. 21

ప్ర.అ. పురీద్వారేషు=పట్టణము ద్వారములయందు, సంఘకః=గుంపులుగా  
విర్బుడిన, క్రవ్యాదానామ్=మౌంపమును భిక్షించు, మృగాణామ్=మృగములయొక్క,  
పవిష్కూర్ణితవిన్యనాః=పిడుగు చప్పుడు వంటి ధ్వని గల, విపులాః=అధికమైన,  
ఘోషాః=అరపులు, త్రాయన్తే=చివలడుచున్నవి.

తా. మౌంపాహారు లైన. క్రూరమృగములు గుంపులు గుంపులుగా  
నగరద్వారముల వద్ద చేరి పిడుగు చప్పుళ్ల వంటి అత్యధికమైన ధ్వనులు  
చేయుచున్నవి. 21

మూ. తదేవం ప్రస్తుతే కార్యే ప్రాయశ్చిత్తమిదం క్షమమ్,  
రోచయే వీర వైరేహీ రాఘవాయ ప్రదీయతామ్. 22

ప్ర.అ. వీర=వీరుడా ! తత్=ఆకారణమువలన, ఏవమ్=ఈ విధముగా,  
ప్రస్తుతే=ప్రస్తుతమైన, కార్యే=దుష్టనిమిత్తములకు పరిహారము చేసికొనుట అను  
కార్యమునందు, ఇదమ్=తీరినది, క్షమమ్=తగిన, ప్రాయశ్చిత్తమ్=ప్రాయశ్చిత్తము  
నుగా, రోచయే=ఇష్టపడుచున్నాను. వైరేహీ=వీర, రాఘవాయ=రామునకు,  
ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. ఓ ! వీరుడా ! ఈ విధముగా దుష్టనిమిత్తములు కనబడుటచేత  
వాటికి పరిహారము చేయవలసి ఉన్నది గాన రామునకు సీతను ఇచ్చివేయుటయే  
తగిన పరిహార మని నేను తంచుచున్నాను. 22

మూ. ఇదం చ యది వా మోహార్లోభాద్వా వ్యాపృతం మయా,  
తత్రాపి చ మహారాజ వ దోషం కర్తవ్యమర్హసి. 23

ప్ర.అ. మహారాజ=ఓ మహారాజా ! ఇదమ్=ఇది, మయా=చాచేత,  
మోహాద్వా=మోహము వల్లనైనా, లోభాద్వా=లోభమువల్లనైనా, వ్యాపృతం  
యది=పలకబడినట్లయితే, తత్రాపి=దాని విషయమునందు కూడ, దోషమ్=దోష

మును, కర్తుమ్=చేయుటకు (తలచుటకు), వార్తపి=తగవు.

తా. మహారాజా ! నే నీ మాటలు అజ్ఞానమునందగాని, లోభము (మన మందరము ముఖముగా ఉండవలెనను కోరిక) వలనగాని పలుకుచున్నాను నీవు మరొక విధముగా భావించకుము (కోపించకుము). 23

మూ. ఆయుం హి దోషః పర్వస్య జవప్యాప్యోపలక్ష్యతే,

రక్షసాం రాక్షసీవాం చ పురప్యాన్తఃపురస్య చ.

24

ప్ర.త. ఆయుమ్=ఈ, దోషః=దుర్నిమిత్తము, రక్షసామ్=రాక్షసులకు, రాక్షసీవాం చ=రాక్షసస్త్రీలకు, పురస్య=పట్టణమునకు, అన్తఃపురస్య చ=అంతః పురమునకు, అప్యః=ఈ, పర్వస్య=పరువైమైన, జవప్యః=జనమునకు, ఉపలక్ష్యతే హి=కనబడుచున్నది కదా.

తా. ఈ దుర్నిమిత్తములు నాకు మాత్రమే కాదు; రాక్షసులకు, రాక్షసస్త్రీలకు, పట్టణమునకు, అంతఃపురమునకు, ఇక్కడ ఉన్న అందరికీ కనబడుచున్నవి. 24

మూ. ప్రాపణే చాప్య మన్తస్య విప్యత్తాః పర్వమన్త్రిణః,

అవశ్యం చ మయా చాప్యం యద్వస్తమథవా శ్రుతమ్.

25

సంవిధాయ యథావ్యాయం తద్భవాన్ కర్తుమర్హతి.

ప్ర.త. అప్యః=ఈ, మన్తస్య=అలోచనయొక్క, ప్రాపణే=హిందించు టయందు, పర్వమన్త్రిణః=అందరు మంత్రులూ, విప్యత్తాః=వివర్తించినారు. యత్=ఏది, ద్వస్తమ్=చూడబడినదో, అథవా=లేక, శ్రుతమ్=వినిపడినదో, అది, మయా=నాచేత, అవశ్యమ్=తప్పక, చాప్యమ్=చెప్పదగినది. తత్=ఆ కారణమున నన, తద్భవాన్=నీవు, యథావ్యాయమ్=వ్యాయానుసారముగా, సంవిధాయ=వివర్తించి, కర్తుమ్=చేయుటకు, అర్హతి=తగి ఉన్నావు.

తా. ఈ విషయమును నీకు చెప్పటకు మంత్రులు అందరూ సందే హించుచున్నారు. నేను చూచినది, విన్నది తప్పక నీకు చెప్పవలెను గాన చెప్పుచున్నాను. అందుచేత నీవు వ్యాయానుసారముగా ఏమి చేయవలెనో అది చేయుము. 25

మూ. ఇతి స్వమన్త్రిణాం మధ్యే భ్రాతా భ్రాతరమూచివాన్,

26

రావణం రక్షసాం శ్రేష్ఠం పథ్యమేతద్విధీషణః.

ప్ర.త. భ్రాతా=పోదరుడైన, విధీషణః=విధీషణుడు, స్వమన్త్రిణామ్=తన మంత్రుల మధ్యయందున్న, భ్రాతరమ్=పోదరుడైన, రక్షసాం శ్రేష్ఠమ్=రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, ఇతి=ఈ విధముగా, పథ్యమ్=హితమైన,

ఏతత్=ఈ వాక్యమును, ఉచివాన్=పలికినాడు.

తా. సోదరుడైన విభీషణుడు ముగ్ధుల మధ్యనున్న రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, సోదరుడు అయిన రావణునితో ఈ విధముగా హితమైన వాక్యము పలికెను. 26

మూ. హితం మహార్థం మృదు హేతుసంహితం

వ్యరీతకాలాయుధిసంప్రతిక్షమమ్,

విశమ్య తద్వాక్యముపప్లితజ్వరః

ప్రసక్తవామత్తరమేత ద్బ్రవీత్.

27

ప్ర.త. ప్రసక్తవాన్=రామునితో వైరమునందు ఆసక్తి గల ఆ రావణుడు, హితమ్=హితము, మహార్థమ్=గొప్ప లబ్ధము గలది, మృదు=మృదువు, హేతు సంహితమ్=హేతువులతో కూడినది, వ్యరీతకాలాయుధిసంప్రతిక్షమమ్=గడిచిన కాలమునందు, రాదోవు కాలమునందు, ఈ కాలమునందు కూడ తగినది అయిన, తత్=ఆ, వాక్యమ్=వాక్యమును, విశమ్య=విని, ఉపప్లితజ్వరః=కలిగిన కోపము గలవాడై, ఏతత్=ఈ, ఉత్తరమ్=ఉత్తరమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రామునితో విరోధము పెట్టుకొనుటయందే ఆసక్తి గల ఆ రావణుడు హితము, గొప్ప లబ్ధము గలది, మృదువు, హేతువులతో కూడినది, భూత-వర్తమాన-భవిష్యత్కాలములలో తగినది అయిన అతని మాట విని, కోపించి ఈ విధముగా సమాధానము చెప్పెను. 27

మూ. భయం న పశ్యామి కుతశ్చిదప్యహం

న రాఘనః ప్రాప్యతి జాతు మైథిరీమ్,

మరైః సహేన్ద్రైరపి సంగరే కథం

మమాగ్రతః స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రణః.

28

ప్ర.త. అహమ్ = నేను, కుతశ్చిదపి=ఎవనినుండి కూడ, భయమ్ = భయమును, న పశ్యామి=చూడను. రాఘనః=రాముడు, జాతు=ఎన్నడును, మైథిరీమ్=సీతను, న ప్రాప్యతి=పొందదు. సహేన్ద్రైః=ఇంద్రునితో కూడిన, మరైః=దేవతలతో కలిపి వచ్చినను, లక్ష్మణాగ్రణః=రాముడు, సంగరే=యుద్ధ మునందు, మమ=నాయొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, కథమ్=ఎట్లు, స్థాస్యతి=నిలువ గలడు ?

తా. భయమునకు కారణ మేమీ నాకు కనబడుట లేదు. రాముడు ఏనాటికీ సీతను పొందజాలడు. ఇంద్రునిదేవతలతో కలిపి వచ్చినను రాముడు యుద్ధములో నా ఎదుట నిలువగలడా ? 28

మూ. ఇత్యేవముక్త్యా మురపైవ్యవాళవో  
మహాబలః సంయతి చక్రాచక్రముః,  
దశావనో భ్రాతరమాప్తవాచినం  
విపర్థయామాస తదా విభీషణమ్.

29

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే దశమః పర్గః.

ప్ర.ఆ. మురపైవ్యవాళవః = దేవతం పైవ్యమును నశింపవేయువాడు,  
మహాబలః = గొప్ప బలము గలవాడు, సంయతి = యుద్ధమునందు, చక్రాచక్రముః  
= తీవ్రమైన పర్యాకమము గలవాడు అయిన, దశావనః = రావణుడు,  
ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్యా = పలికి, అప్తవాచినమ్ = హితమును చెప్పుచున్న,  
విభీషణమ్ = విభీషణుని, తదా = అప్పుడు, విపర్థయామాస = పంపివేసెను.

తా. దేవతాపైవ్యమును నశింపజేసినవాడు, మహాబలము కలవాడు,  
యుద్ధములో తీవ్రమైన పర్యాకమము కలవాడు అయిన రావణుడు ఇట్లు పలికి,  
తనకు హితమును బోధించుచున్న విభీషణుని పంపివేసెను.

29

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో  
దశమపర్గ సమాప్తము.

## అథ ఏకాదశః పర్వః

[రావణుడు మరల మంత్రగ్రహమునకు వెళ్లుట; మంత్రులు, విభీషణుడు కూడ అక్కడికి వెళ్లుట.]

మూ. స బభూవ కృశో రాజా మైథిలీకానుమోహితః,  
అనన్యావాచ్య మహ్మదాం పాపః పాపేన కర్మణా.

1

ప్ర. అ. మైథిలీకానుమోహితః=పీతయందు కానుముచేత మోహితుడైన, స=ఆ, పాపః=పాపాత్ముడైన, రాజా=రాక్షసరాజు, మహ్మదామ్=మంచి హృదయము కలవారియొక్క, అనన్యావాచ్య =సన్యాసము లేకపోవుట వలనను, పాపేన=పాపమైన, కర్మణా=కర్మచేతను, కృశః=కృశించినవాడు, బభూవ=అయెను.

తా. పీతయందు కానుముచేత మోహింపబడిన పాపాత్ముడైన ఆ రావణుడు మంచి హృదయము గల విభీషణుడులను ఆచూకించుటచేతను, పాపకర్మచేతను కృశించిపోయెను.

1

మూ. అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ యుధి రావణః,  
అనూత్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ ప్రోష్టకాలముమన్యత.

2

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, తస్మిన్=ఆ, అతీతసమయే=సమయము మించిపోయిన, కాలే=కాలమునందు, అనూత్యైశ్చ=మంత్రులతోను, సుహృద్భిశ్చ=మిత్రులతోను, యుధి=యుద్ధమునందు, ప్రోష్టకాలమ్= కాలమునకు తగిన విషయమును, అమన్యత=ఆలోచించెను.

తా. సమయము మించిపోయిన ఆ కాలమునందు రావణుడు మంత్రులతోను, మిత్రులతోను కలిసి యుద్ధములో చేయదగిన దానిని గూర్చి ఆలోచించెను.

2

మూ. స హేమజాలవితతం మణివిరుమధూషితమ్,  
ఉపగన్య వివేతాశ్చమారురోహ మహారథమ్.

3

ప్ర. అ. స=ఆతడు, హేమజాలవితతమ్=బంగారు వంచిత కప్పబడిన, మణివిరుమధూషితమ్=మణులచేతను, పొగడములచేతను అరింకరించబడిన, వివేతాశ్చమ్=శిక్షితములైన గుఱ్ఱములు గల, మహారథమ్ = గొప్ప రథమును, ఉపగన్య=సమీపించి, ఆరురోహ=ఎక్కెను.

తా. అతడు బంగారు వం కప్పిన, మణులతోను పొగడములతోను



అలంకరించబడిన, శక్తితములైన గుఱ్ఱములు గల గొప్ప రథమును పమిపించి  
దానిపై ఎక్కెను. 3

మూ. తమాస్థాయ రథశ్రేష్ఠం మహామేఘసమన్వవమ్,  
ప్రయయౌ రక్షసాం శ్రేష్ఠో దశగ్రీవః పథాం ప్రతి. 4

ప్ర. అ. మైథిలీకామమోహితా=పీతయందు కామముచేత మోహితుడైన, సా=ఆ, పాప=పాపాత్ముడైన, రాజా=రాక్షసరాజు, సుహృదామ్=మంచి హృదయము కలవారియొక్క, అసన్యానాన్య=సన్యానము లేకపోవుట వలనను, పాపేన=పాపమైన, కర్మణా=కర్మచేతను, కృణు=కృశించినవాడు, బభూవ=అయెను.

తా. పీతయందు కామముచేత మోహింపబడిన పాపాత్ముడైన ఆ రావణుడు మంచి హృదయము గల విభీషణులను ఆచమానించుటచేతను, పాపకర్మచేతను కృశించిపోయెను. 1

మూ. అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ యుధి రావణః,  
అమాత్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ ప్రోవృతాం మమన్యత. 2

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, తస్మిన్=ఆ, అతీతసమయే=పనుయము మించిపోయిన, కాలే=కాలమునందు, అమాత్యైశ్చ=మంత్రితులతోను, సుహృద్భిశ్చ=మిత్రులతోను, యుధి=యుద్ధమునందు, ప్రోవృతామ్=కాలమునకు తగిన విషయమును, అమన్యత=ఆలోచించెను.

తా. పనుయము మించిపోయిన ఆ కాలమునందు రావణుడు మంత్రితులతోను, మిత్రులతోను కలిసి యుద్ధములో చేయదగిన దానిని గూర్చి ఆలోచించెను. 2

మూ. స హేమజాలవితతం మణివిరుమధూషితమ్,  
ఉపగన్య వివేతాశ్చమారురోహ మహారథమ్. 3

ప్ర. అ. హే=ఆరదు, హేమజాలవితతమ్=బంగారు వంచిత కప్పబడిన, మణివిరుమధూషితమ్=మణులచేతను, పొగడములచేతను అలంకరించబడిన, వివేతాశ్చమ్=శక్తితములైన గుఱ్ఱములు గల, మహారథమ్ = గొప్ప రథమును, ఉపగన్య=పమిపించి, ఆరురోహ=ఎక్కెను.

తా. అరదు బంగారు వల కప్పిన, మణులతోను పొగడములతోను

ప్ర. అ. అతిరథా=అతిరథులైన రాక్షసులు, రథై=రథములచేతను, మత్సై=మరించిన, పరవారణై=శ్రేష్ఠములైన ఏనుగులచేతను, అక్రిడర్పి=క్రిడించుచున్న, వాణిభిశ్చ=అశ్వములచేతను, దశగ్రీవమ్=దావణుని, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, అనూచ్ఛేతుః=అనుసరించి వెళ్లిరి.

తా. అతిరథులైన రాక్షసులు రథములను, మరించిన శ్రేష్ఠములైన గజములను, క్రిడించుచున్న అశ్వములను ఎక్కి శీఘ్రముగా దావణుని వెంట వెళ్లిరి.

మూ. గదాపరిఘహస్తాశ్చ శక్తితోమరపాణాయః,  
పరశ్చథధరాశ్చావ్యే తథావ్యే ఊలపాణాయః.

ప్ర. అ. గదాపరిఘహస్తాశ్చ=గదలు, పరిఘలు హస్తములందు కలవారు, శక్తితోమరపాణాయః=శక్తులు, తోమరములు హస్తములందు గలవారు, పరశ్చథధరా=గండ్రగొడ్డల్లు ధరించిన, అవ్యే=మరికొందరు, ఊలపాణాయః=ఊలములు హస్తములందు గల, అవ్యే చ=మరికొందరు (అనుసరించి వెళ్లిరి).

తా. కొందరు గదలను, పరిఘలను ధరించిరి. కొందరు శక్తులు, తోమరములు ధరించిరి. కొందరు గండ్రగొడ్డల్లు ధరించిరి. మరికొందరు ఊలములు ధరించిరి.

మూ. తథమృత్యుసహస్రాణాం సంజక్షే విఃస్వనో మహాన్,  
తుముతః శక్తిశ్చైశ్చ పటాం గచ్ఛతి రావణే.

ప్ర. అ. తథా=అటుపిమ్మట, రావణే=రావణుడు, సభామ్=సభను గూర్చి, గచ్ఛతి=వెళ్లుచుండగా, తూత్యసహస్రాణామ్=వేలకొంది వాద్యములయొక్క, మహాన్=గొప్పరైన, విఃస్వనా=ధ్వని, తుముతః=వ్యాకులమైన, శక్తిశ్చైశ్చ=శంఖధ్వని, సంజక్షే=పుట్టెను.

తా. పిమ్మట రావణుడు సభాధవనమునకు వెళ్లుచున్న సమయమునందు వేలకొంది వాద్యముల ధ్వని, వ్యాకులమైన శంఖధ్వని బయలుదేరినను.

మూ. స నేమిహోషీణ మహోన్మహాపాభివివాదయన్,  
రాజమార్గం శ్రియా జన్తం ప్రతిపేదే మహారథః.

ప్ర. అ. మహాన్=గొప్పరైన, హ=అ, మహారథః=మహారథము, నేమిహోషీణ=చక్షుగ్రముల ధ్వనిచేత, అభివివాదయన్=ధ్వనింపవేయుచు, శ్రియా=శోధచేత, జన్తమ్=పొందబడిన, రాజమార్గమ్=రాజమార్గమును, సహపా=శీఘ్రముగా, ప్రతిపేదే=పొందెను.

తా. ఆ మహారథము చక్రాంతముల ద్వవివేత ద్వనివదేయుచు శీఘ్రముగా సుందరమైన రాజమార్గమును ప్రవేశించెను. 10.

మూ. విమలం చాతపత్రం చ ప్రగృహీతమశోభత,  
పాణ్డరం రాక్షసేష్ట్యవ్య పూర్ణస్తారాధిపో యథా. 11

ప్ర. అ. రాక్షసేష్ట్యవ్య=రావణునియొక్క, విమలమ్=నిర్మలము, పాణ్డరమ్=తెల్లనిది అయిన, ప్రగృహీతమ్=గ్రహించబడిన, అతపత్రమ్=గోదుగు, పూర్ణ=పూర్ణముగా ఉన్న, తారాధిపో యథా=చంద్రుడు వలె, అశోభత=ప్రకాశించెను.

తా. రావణుని శిరస్సుమీద వట్టిన, నిర్మలముగా తెల్లగా ఉన్న చక్రము పూర్ణచంద్రుడు వలె ప్రకాశించెను. 11

మూ. హేమమశ్కరిగర్భే చ తుద్ధప్పటికవిగ్రహే,  
చామరవ్యజవే తవ్య రేఖతుః పవ్యరక్షితే. 12

ప్ర. అ. హేమమశ్కరిగర్భే=బంగారు స్మృతములు గర్భమునందు గల, తుద్ధప్పటికవిగ్రహే=తుద్ధమైన పుటికమునంటి ఆకారము గల, చామర వ్యజవే=చమరీమృగమునకు సంబంధించిన వింతామరలు, తవ్య=అతనియొక్క, పవ్యరక్షితే=పవ్యరక్షిణపార్శ్వములందు, రేఖతుః=ప్రకాశించినవి.

తా. అతని కుడి ఎడమ ప్రక్కలందు, మధ్య మధ్య బంగారు స్మృతములు గల, సరితుద్ధమైన పుటికములో పమానమైన ఆకారముగల చామరములు ప్రకాశించుచుండెను. 12

మూ. తే కృతాశ్శంయః పర్వే రథస్థం పృథివీస్థితా,  
రాక్షసా రాక్షసశ్రేష్ఠం శిరోధిష్ఠం వనన్తిరే. 13

ప్ర. అ. పృథివీస్థితా=నేమీద ఉన్న, పర్వే=పమస్తమైన, తే రాక్షసా=ఆ రాక్షసులు, కృతాశ్శంయః=చేయుటచే కోపిల్లు గంబార్లు, రథస్థమ్=రథముమీద ఉన్న, రాక్షసశ్రేష్ఠమ్=రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన, తమ్=అతనిని, శిరోధిః=శిరస్సులవేత, వనన్తిరే=వమస్కరించిరి.

తా. నేమీద నిలచిఉన్న ఆ రాక్షసులందరు రథముమీద నున్న ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠునకు తంలు వంచి అంతలి ఘటించి వమస్కరించిరి. 13

మూ. రాక్షసైః స్త్రాయమాహః సవ్ జయాశీర్షిరరిందమా,  
అపసాద మహారేఖాః పథాం విరచితాం తదా. 14

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అరిందము=శత్రువులను పీడించువాడు, మహావేజా=గొప్ప తేజస్సు కలవాడు అయిన రావణుడు, రాక్షసై=రాక్షసులచేత, జయశీర్షి=జయ శిర్షములతో కూడిన ఆశీర్వాదవాక్యములతో, స్తోయమానా=స్తుతింప బడుచు, విరవిలామ్=విర్రుడుపబడిన, పథామ్=పథము, అససాద=పమీపించెను.

తా. శత్రుసంహారకుడు, మహావేజాశాలి అయిన రావణుడు రాక్షసులచేత "జయ విజయీ భవ" అను ఆశీర్వాదవాక్యములతో స్తుతింపబడుచు, అప్పుడు, విర్రుడైన పథము పమీపించెను. 14

మూ. మువర్ణరణతాస్త్రీర్ణాం విశుద్ధస్పటికాస్తరామ్,  
విరాజమావో వపుషో దుక్ష్మపట్టోత్తరచృదామ్. 15

తాం పిశాచశైః షడ్విరభిగుప్తాం పదాప్రభామ్,  
ప్రవివేక మహావేజాః సుకృతాం విశ్వకర్మణా. 16

ప్ర. అ. వపుషా = దేహముతో, విరాజమావా=ప్రకాశించుచున్న, మహావేజా=గొప్ప తేజస్సు గల రావణుడు, మువర్ణరణతాస్త్రీర్ణామ్=బంగారము చేతను, వెండిచేతను చుట్టూ కప్పబడినది, విశుద్ధస్పటికాస్తరామ్=పరిశుద్ధమైన స్పటికమాణిక్యవికారమైన మధ్యభాగము గలది, దుక్ష్మపట్టోత్తరచృదామ్=బంగారు వస్త్రము పై అస్తరణముగా గలది, షడ్విః=ఆరు, పిశాచశైః=పిశాచముల నందలచేత, అభిగుప్తామ్=రక్షించబడినది, పదాప్రభామ్=నిల్లప్పుడు కాంతి గలది, విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత, సుకృతామ్=చక్కగా నిర్మించబడినది అయిన, తామ్=ఆ పథము, ప్రవివేక=ప్రవేశించెను.

తా. ఆ పథాభివనము ప్రాంతభాగములయందు బంగారముచేత, వెండిచేత కప్పబడి మధ్యభాగమున స్పటికమాణిక్యములు పొదగబడి ఉండెను. దాని ప్రభాగమున బంగారువస్త్రము కప్పబడినది. విశ్వము ప్రకాశించుచున్న ఆ పథము అరువందల పిశాచములు రక్షించుచుండెను. విశ్వకర్మ చక్కగా నిర్మించిన ఆ పథము మహావేజాశాలి, ప్రకాశించుచున్న శరీరము కలవాడు అయిన ఆ రావణుడు ప్రవేశించెను. 15, 16

మూ. తస్యాం స నైదూర్యమయం ప్రేయకాజినసంవృతమ్,  
మహతోపాశ్రయం భేజే రావణ సరమాసవమ్. 17

ప్ర. అ. స=ఆ, రావణా=రావణుడు, తస్యామ్=ఆ పథయందు, నైదూర్యమయమ్=నైదూర్యమాణిక్యవికారము, ప్రేయకాజినసంవృతమ్=ప్రేయకస్య గముయొక్క చర్మముచేత కప్పబడినది, సోపాశ్రయమ్=దిండులతో కూడినది అయిన, మహాత్=గొప్పదైన, సరమాసవమ్=శ్రేష్ఠమైన అసనమును, భేజే=పొందెను.

తా. రావణుడు ఆ పథలో వైదూర్యమాణిక్యవికారమైన శ్రేష్ఠమైన ఆపనముపై కూర్చుండిను. ప్రేయకమృగాణినము కప్పిన ఆ ఆపనముమీద రిందులు అమర్చబడి ఉండిను. 17

మూ. తతః శశాపిశ్వరవద్దూతాన్ లఘుపరాక్రమాన్,  
సమావయత మే క్షీప్రమిహైతాన్ రాక్షసానితి. 18  
కృత్యమస్తే మహాజ్ఞానే కర్తవ్యమితి శత్రుభిః.

ప్ర. త. తతః=అటుపిమ్మట, లఘుపరాక్రమాన్=శీఘ్రమైన గమనము గల, దూతాన్=దూతలను, ఈశ్వరవత్=ప్రభువువలె, (ప్రభువుగా), మహత్=గొప్పదైన, కృత్యమ్=కృత్యము, అస్తే=ఉన్నది. శత్రుభిః=శత్రువులచేత, కర్తవ్యమ్=చేయరాగినది అని, జానే=ఎరుగుదును; ఏతాన్=ఈ, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, మే=నాకు, ఇహ=ఇక్కడికి, సమావయత=ఠిపికోనిరండి, ఇతి=అని, శశాప=అజ్ఞాపించెను.

తా. పిమ్మట రావణుడు రాజాధికారము చూపుచు “గొప్ప కార్యము ఉన్నది; శత్రువులు ఏమి చేయునున్నారో తెలిసినది. అందుచేత రాక్షసులనందరిని శీఘ్రముగా నావద్దకు ఇక్కడికి ఠిపికోనిరండు” అని శీఘ్రముగా వెళ్లు దూతలను అజ్ఞాపించెను. 18

మూ. రాక్షసాస్తద్యచః శ్రుత్వా లంకాయాం పరిచక్రముః,  
అనుగేహమవస్థాయ విహరితయనేషు చ,  
ఉద్యానేషు చ రక్షాంపి చోదయంతో హ్యభీతవత్. 20

ప్ర. త. రాక్షసా=రాక్షసులు, తద్యచః=అతని వచనమును, శ్రుత్వా=విని, విహరితయనేషు=విహరించువ్రతేశములందు, శయనములందు, ఉద్యానేషు చ=ఉద్యానములందు, అవస్థాయ=ఉండి విహరించుచున్న, రక్షాంపి=రాక్షసులను, చోదయంతః=ప్రేరేపించుచు, అభీతవత్=భయములేచినారై, లంకాయామ్=లంకలో, అనుగేహమ్=ప్రతిగృహమును, పరిచక్రముః=వెళ్లిరి.

తా. రాక్షసు లాతని మాటలు విని విహరిస్తానములలోను, శయనములపైన, ఉద్యానములలోను విహరించుచున్న రాక్షసుల నందరిని ప్రేరేపించుచు, భయపడక లంకలోని ఇంటింటికి వెళ్లిరి. 19, 20

మూ. తే రథాన్ దుచిరావేకే దృష్టావేకే దృఢాన్ హయాన్,  
వాగావేకేఽధిరుదుహుర్దగ్ధ్యుశ్చైకే పదాతయః. 21

ప్ర. త. తే=ఆ రాక్షసులు, ఏకే=కొందఱు, దుచిరాన్=సుందరములైన, రథాన్=రథములను, ఏకే=కొందఱు, దృష్టాన్=గద్దించిన, దృఢాన్=దృఢములైన,

హయాన్=గుఱ్ఱములను, ఏకే=కొందరు, వాగాన్=ఏనుగులను, అదిరుదుపలు=ఎక్కిరి. ఏకే=కొందరు, పరాతయ=నడచువారై, జగ్ము=వెల్లరి.

తా. ఆ రాక్షసులలో కొందరు అందమైన రథములను ఎక్కిరి, కొందరు గర్వించి బలముగల గుఱ్ఱములను ఎక్కిరి. కొందరు ఏనుగులను ఎక్కిరి. కొందరు కాలినడకచేత వెల్లరి. 21

మూ. పా పురీ పరమాకీర్ణా రథకుశ్చరవాశిథిః,  
సంపతద్ధిర్విరురుచే గరుత్మద్ధిరివాన్పురమ్. 22

ప్ర. అ. సంపతద్ధి=శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న, రథకుశ్చరవాశిథి=రథముంచేత, ఏనుగులచేత, గుఱ్ఱముంచేత, పరమాకీర్ణా=అధికముగా వ్యాప్తమైన, పా పురీ=ఆ పట్టణము, గరుత్మద్ధి=పక్షులచేత, అన్పురమివ=అకాశమువలె, విరురుచే=ప్రకాశించెను.

తా. శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న రథములచేత, ఏనుగులచేత, గుఱ్ఱములచేత, పూర్తిగా వ్యాపింపబడిన ఆ నగరము పక్షులతో నిండిన అకాశము వలె ప్రకాశించెను. 22

మూ. తే వాహనాన్యవస్థాన్య యావాని వివిధాని చ,  
సభాం పద్మిః ప్రవిచితుః పింహో గిరిగుహామివ. 23

ప్ర. అ. తే=వాళ్లు, వాహనాని=గజాదివాహనములను, వివిధాని=అనేకవిధములైన, యావాని చ=రథాదియూనములను, అనస్థాన్య=నింపి, పింహో=పింహములు, గిరిగుహామివ=పర్వతగుహను వలె, సభామ్=పథము, పద్మిః=పాదములచేత, ప్రవిచితుః=ప్రవేశించిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు రథగజాదివాహనములను నిలిపి, పింహములు పర్వతగుహలో ప్రవేశించినట్లు ఆ పథలోనికి పాదవారులై ప్రవేశించిరి. 23

మూ. రాజ్ఞః పారౌ గృహీత్యా తు రాజ్ఞా తే ప్రతిపూజితాః,  
పీతవ్యవ్యే బృహీవ్యవ్యే భూమౌ కేచిరుపాచిశన్. 24

ప్ర. అ. తే=వాళ్లు, రాజ్ఞః=రాజయొక్క, పారౌ=పాదములను, గృహీత్యా=గ్రహించి, రాజ్ఞా=రాజుచేత, ప్రతిపూజితాః=పూజింపబడినవారై, అవ్యే=కొందరు, పీతేషు=ఆసనములయందు, అవ్యే=కొందరు, బృహీషు=అస్తరణములమీద, కేచిత్=కొందరు, భూమౌ=నేలమీద, ఉపాచిశన్=కూర్చుండిరి.

తా. వాళ్లు రాజుకు పారాధినందనము చేసిరి. రాజుచే అభినందింపబడి కొందరు ఆసనములమీద, కొందరు అస్తరణములమీద, మరికొందరు నేలమీద

కూర్చుండిరి.

24

మూ. తే పమేత్య పభాయాం నై రాక్షసా రాజశాపవాత్,  
యథార్థముపదమ్మస్తే రావణం రాక్షసాధిపమ్.

25

ప్ర. అ. తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, రాజశాపవాత్=రాజాజ్ఞవలన, పభాయామ్=పథయందు, పమేత్య=చేరి, తే=వాడు, రాక్షసాధిపమ్=రాక్షసరాజైన, రావణమ్=రావణుని, యథార్థమ్=తగు విధముగా, ఉపదస్థుః= పమిపించిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు రాజాజ్ఞానుసారము పథలో చేరి రాక్షసరాజైన రావణుని తగు విధముగా పమిపించిరి.

25

మూ. మన్త్రిణాశ్చ యథాముఖ్యా నిశ్చితార్థేషు పక్షేతాః,  
అమాత్యాశ్చ గుణోపేతాః పర్వజ్ఞా బుద్ధిదర్శవాః,  
పమీయుస్తత్ర శరణుః శూరాశ్చ బహవస్తతా,  
పభాయాం హేమవర్ణాయాం పర్వార్థస్య ముఖాయ నై.

26

27

ప్ర. అ. నిశ్చితార్థేషు=నిశ్చయింపబడిన కార్యములయందు, పక్షేతాః=పండితులైన, మన్త్రిణాశ్చ=మంత్రిులు, గుణోపేతాః=గుణములతో కూడిన, పర్వజ్ఞా=అన్నియు తెలిసిన, బుద్ధిదర్శవాః=బుద్ధియే దర్శనసాధనముగా గల, అమాత్యాశ్చ=అమాత్యులు, తథా=మరియు, శరణుః=వందంకొంది, బహవః=అనేకులైన, శూరాః=శూరులు, తత్ర= అక్కడ, హేమవర్ణాయామ్=బంగారు వర్ణము గల, పభాయామ్=పథయందు, పర్వార్థస్య= సమస్తకార్యముయొక్క, ముఖాయ నై=ముఖముకొరకు, యథాముఖ్యాః=ముఖ్యం క్రమమును అనుసరించినవారై, పమీయుః=చేరిరి.

తా. నిర్ణయించిన కార్యములను అచరించుటయందు పండితులైన మంత్రిులు, సద్గుణవంతులు, అన్నీ తెలిసినవారు, బుద్ధిబలముచేత చూడగలిగిన వారు అయిన అమాత్యులు, వందంకొంది ఎందరో శూరులు సకల కార్యమును సుఖముగా నిర్ణయించుటకై అక్కడ బంగారువర్ణము గల పథకు వారి వారి అధికారక్రమమును పాటించుచు వచ్చి చేరిరి.

26, 27

మూ. తతో మహాత్మా నిపురం మయుగ్యం  
రథం వరం హేమవిన్దితాల్లమ్,  
కురం సమాప్తాయ యయో యశస్వి  
విభీషణః సంవదనుగ్రజస్య.

28

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, యశస్వి=శక్తి గల, విభీషణః=విభీషణుడు, నిపురమ్=విశాంసు, మయుగ్యమ్=మంచి గుణములు

గలది, హేమవిచ్చిత్రితాక్లమ్=బంగారముచేత చిత్రవర్ణము కలదిగా వేయబడిన ఆవయవములు (ఆ యా భాగములు) కలది, తుభమ్=మంగళప్రదము అయిన, వరమ్=శ్రేష్ఠమైన, రథమ్=రథమును, అష్టాయు=అధిష్ఠించి, అగ్రజన్య=అన్నగారి యొక్క, సంపదమ్=పథము గూర్చి, యయో=వెల్లెను.

తా. పిమ్మట, కీర్తిశాలి, మహాత్ముడు అయిన విభీషణుడు విశాంము, మంచి గుణములు కట్టినది, బంగారముచేత చిత్రితమైన ఆ యా భాగములు కలది, మంగళప్రదము శ్రేష్ఠము అయిన రథమువెక్కి అన్నగారి పథకు వెల్లెను.

మూ. ప పూర్వజాయావరణః శశంప

వా మాథ పశ్యాచ్చరణౌ నవన్తే,

తుకః ప్రహస్తశ్చ తథైవ తేభ్యో

దదౌ యథార్థం పృథగాపవాచి.

29

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, హ=ఆ, అవరణః=తమ్ముడు, పూర్వజాయు=అన్నగారికి, వామ=తన పేరును, శశంప=చెప్పెను. పశ్యాత్=పిమ్మట, చరణౌ=పాదములను, నవన్తే=నమస్కరించెను. తుకః=తుకుడు, ప్రహస్తశ్చ=ప్రహస్తుడూ కూడ, తథైవ=అట్లే (నమస్కరించిరి). తేభ్యః=వారికి, యథార్థమ్=తగువిధముగా, అసనాచి=ఆసనములను, పృథక్=వేరువేరుగా, దదౌ=ఇచ్చెను.

తా. తమ్ముడైన విభీషణుడు అన్నగారికి తన పేరు చెప్పుచు పాదాభివందనము చేసెను. తుకుడు, ప్రహస్తుడూ కూడ అట్లే చేసిరి. అప్పు డా రావణుడు వారందరికి యోగ్యతానుసారముగా వేరు వేరు ఆసనములను చూపి కూర్చుండు డని ఆజ్ఞాపించెను.

29

మూ. సునర్లవావామగేధూషణావాం

సువాససాం సంపది రాక్షసానామ్,

తేషాం పరాధ్యాయగురుచన్దవానాం

ప్రజాం చ గివ్ధాః ప్రవపుః సమన్తాత్.

30

ప్ర. అ. సంపది=పథియందు, సునర్లవావామగేధూషణావామ్=బంగార ముతోను అనేకవిధములైన మణులతోను చేసిన అలంకారములు గలవారు, సువాససామ్=మంచి వస్త్రములు గలవారు అయిన, తేషాం రాక్షసానామ్=ఆ రాక్షసులయొక్క, పరాధ్యాయగురుచన్దవానామ్=శ్రేష్ఠమైన అగురుయొక్క చందనము యొక్క, ప్రజాం చ=పుష్పమాలలయొక్క, గివ్ధాః=సువాసనలు, సమన్తాత్=అంతటా, ప్రవపుః=వీచినవి.

తా. అనేకవిధములైన మణులు పొదిగిన బంగారు అలంకారములు,



మంచి వేస్త్రములు ధరించి ఆ పథకు వచ్చిన రాక్షసుల శ్రేష్ఠమైన అగురువు, చందనము సువాసనలు పుష్పమాలల సువాసనలు అంతటా వీచినవి. 30

మూ. న చుక్రుకుర్చావృతమాహ కశ్చి  
త్యభాపద్ వాసీ జజల్పురుచ్చైః,  
సంపిర్థార్థాః పర్వ ఏవోగ్రవీర్యా  
భిర్ముః పర్వే రదృశుశ్చావనం తే. 31

ప్ర. అ. పటాపర=పథిలో ఉన్నవాడు, న చుక్రుకు=గట్టిగా అరివలేడు. కశ్చిత్=ఒక్కఁడును, అన్యతమ్=అపత్యమును, వాహ=పంకలేడు. ఉచ్చైః=గట్టిగా, న జజల్పుః అపి=మాటలాడలేడు. పర్వే=వారందరూ, సంపిర్థార్థాః=పిర్థమైన కార్యము గలవాడు, ఉగ్రవీర్యాః=ఉగ్రమైన పరాక్రమము గలవాడు. తే పర్వే=వారందరూ, భిర్ముః=ప్రభువుయొక్క, అననమ్=ముఖమును, రదృశుః=చూచిరి.

తా. ఆ పటాపరంలో ఏ ఒక్కరూ గట్టిగా మాటలాడుట గాని, అరచుట గాని చేయలేదు. అపత్యము పంకలేదు. అందరూ కార్యములను పోధించినవారే. అందరూ భయంకరమైన పరాక్రమము కలవారే. అందరూ ప్రభువు ముఖము చూచుచు కూర్చుండిరి. 31

మూ. స రావణః శస్త్రధృతాం మనస్వినాం  
మహాబలానాం సమితౌ మనస్వీ,  
తప్యాం పభాయాం ప్రథియా చకాశే  
మధ్యే వమావామివ వజ్రహస్తః. 32

ఇత్యార్తే శ్రీమద్రామానుజే అధికావ్యే యుద్ధకాండే ఏకాదశః పర్వః.

ప్ర. అ. తప్యామ్=ఆ, పభాయామ్=పథియందు, మనస్వీ=ఉత్తమమైన మనస్సు గల (అర్మాభిమానముగల), స రావణః=ఆ రావణుడు, శస్త్రధృతామ్=అయుధములను ధరించిన, మనస్వినామ్=అర్మాభిమానవంతులైన, మహాబలానామ్=గొప్ప బలము గల ఆ రాక్షసులయొక్క, సమితౌ=సములమునందు, వమావామ్=వసువులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, వజ్రహస్తః ఇన=దేవేంద్రుడు వలె, ప్రథియా=కాంతివేర, చకాశే=ప్రకాశించెను.

తా. అర్మాభిమానవంతుడైన ఆ రావణుడు ఆ పథిలో, అయుధములను ధరించిన అర్మాభిమానవంతులైన, మహాబలశాలులైన ఆ రాక్షసుల సమూహములో వసువుల మధ్య దేవేంద్రుడు వలె కాంతిలో ప్రకాశించెను. 32

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో పదకొండవపర్గ సమాప్తము.

## అథ ద్వారకా పర్వః

[నగరరక్షణాదికమునకు తగు సంవిధానము చేయవలె నని, నైదనుండి లేచిన కుంభకర్ణునకు ఈ వృత్తాంతము నంతా చెప్పవలె నని రావణుడు ప్రహస్తుని ఆదేశించుట.]

మూ. స తాం పరిషదం కృత్వాం నమీక్ష్వ సమిలింజయుః,  
ప్రతోధయామాప తదా ప్రహస్తం వాహివీపతిమ్. 1

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, సమిలింజయుః=యుద్ధములో జయించు, సా=ఆ రావణుడు, కృత్వామ్=సమస్తమైన, తాం పరిషదమ్=ఆ పరిషత్తును, ర్భష్ట్యా=చూచి, తదా=అప్పుడు, వాహివీపతిమ్=పేనాపతియైన, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుని, ప్రతోధయామాప=తెలిపెను (అజ్ఞాపించెను).

తా. అప్పుడు యుద్ధములలో విజయమును పొందు ఆ రావణుడు ఆ పరిషత్తును అంతా చూచి, పేనాపతియైన ప్రహస్తుని ఇట్లు అజ్ఞాపించెను. 1

మూ. పేనాపతే యథా వే స్యుః కృతవిద్యాశ్చతుర్విధాః,  
యోధా నగరరక్షాయాం తథా వ్యాదేష్టుమర్హసి. 2

ప్ర. అ. పేనాపతే=పేనాపతీ ! చతుర్విధాః=నాలుగువిధములైన, కృతవిద్యాః=చేయబడిన, (చేర్చబడిన) విద్య గల, వే=ఆ, యోధాః=యోధులు, నగరరక్షాయామ్=నగరముయొక్క రక్షణమునందు, యథా=ఎట్లు, స్యుః=ఉందురో, తథా=అట్లు, వ్యాదేష్టుమ్=అజ్ఞాపించుటకు, అర్హసి=తగి ఉన్నావు.

తా. పేనాపతీ ! సుశిక్షితులైన ఆ చతుర్విధయోధులు, (నతురంగ సైన్యమునకు సంబంధించిన యోధులు) నగరరక్షయందు జాగరూకులై ఉండువట్లు అజ్ఞాపింపుము. 2

మూ. స ప్రహస్తః ప్రతీతాత్మా చిక్రీర్షన్ రాజశాసనమ్,  
విచిక్తిపద్ బలం పర్వం బహిరవృశ్చ మన్దిరే. 3

ప్ర. అ. ప్రతీతాత్మా=పాపరావచిత్తుడైన, సా=ఆ, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, రాజశాసనమ్=రాజాజ్ఞను, చిక్రీర్షన్=చేయగోరుచున్నవాడై, మన్దిరే=గృహమునందు, బహిః=వెలుపల, అవృశ్చ=లోపల, పర్వమ్=సమస్తమైన, బలమ్=సైన్యమును, విచిక్తిపత్=ఉంచెను.

తా. పాపరావచిత్తుడైన ప్రహస్తుడు రాజాజ్ఞ ప్రకారము, గృహము వెలుపల, లోపల కూడ సైన్యము నంతమా ఉంచెను. 3

మూ. తతో వివిక్తిస్య బలం పర్వం నగరగుప్తయే,

ప్రహస్తః ప్రముఖే రాజ్ఞో విషపాద జగద చ.

4

ప్ర. అ. తతో=తటుపిమ్మట, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, పర్వమ్=పను  
ప్తమైన, బలమ్=సేవను, నగరగుప్తయే=నగరరక్షణముకొరకు, వివిక్తిస్య=తించి,  
రాజ్ఞా=రాజయొక్క, ప్రముఖే=ఎదుట, విషపాద= కూర్చుండెను. జగద  
చ=పలికెను కూడ.

తా. పిమ్మట ప్రహస్తుడు పైన్యమునంతను నగరరక్షణముకొరకై  
నిలిపి రాజ ఎదుట కూర్చుండి ఇట్లు పలికెను.

4

మూ. విహితం బహిరస్తశ్చ బలం బలవతస్తవ,

కురుష్యోవిమవా క్షిప్రం యదభిప్రేతమస్తే తే.

5

ప్ర. అ. బలవతః=బలవంతుడైన, తవ=నీయొక్క, బలమ్=పైన్యము,  
బహిః=వెలుపల, అస్తశ్చ=లోపలా, విహితమ్=ఎచ్చరుపబడినది. ఆవిమవాః=చికా  
రము లేని మనస్సు కలవాడనై, తే=నీకు, యత్=ఏది, అభిప్రేతమ్= ఇష్టము,  
అస్తే=ఉన్నదో దానిని, క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, కురుష్య=చేయుము.

తా. బలవంతుడైన నీ పైన్యమును లోపల వెలుపలా కూడ  
నిలిపితివి. ఇప్పుడు నీ విచారము లేనివాడనై నీ కిష్టమైన పనిని చేయుము.

మూ. ప్రహస్తస్య వచః శ్రుత్వా రాజా రాజ్యహితైషిణః,

సుఖేష్టుః సుహృదాం మధ్యే వ్యాజహార స రావణః.

6

ప్ర. అ. రాజా=రాజైన, సః=ఆ, రావణః=రావణుడు, రాజ్యహి  
తైషిణః=రాజ్యముయొక్క హితమును కోరు, ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తునియొక్క,  
వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=చిని, సుఖేష్టుః=సుఖమును పొంద దంచినవాడై,  
సుహృదామ్=మిత్రులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, వ్యాజహార=పలికెను.

తా. రాక్షసరాజైన ఆ రావణుడు రాజ్యము హితమును కోరు  
ప్రహస్తుని మాటలు విని సుఖమును పొందగోరుచున్నవాడై, మిత్రుల మధ్య  
ఇట్లు పలికెను.

6

మూ. స్రేయాస్రేయే సుఖం దుఃఖం లాలాలాభే హితాహితే,

ధర్మకామార్థకృచ్ఛ్రేషు యూయన్తర్హ వేదితుమ్.

7

ప్ర. అ. యూయమ్=మీరు, ధర్మకామార్థకృచ్ఛ్రేషు=ధర్మమునకు, కామ  
మునకు, అర్థమునకు సంబంధించిన కష్టములయందు, స్రేయాస్రేయే=ప్రియమును  
అప్రియమును, సుఖమ్=సుఖమును, దుఃఖమ్=దుఃఖమును, లాలాలాభే=లాభమును

నష్టమును, హితాహితే=హితమును అహితమును, వేదితుమ్=తెలిపకొనుటకు, అర్హత=తగి ఉన్నారు.

తా. ధర్మార్హకామములకు సంబంధించిన కష్టము లేర్పడినపుడు ఏది ప్రయోగమో ఏది అప్రయోగమో, ఏది ముఖమో ఏది దుఃఖమో, ఏది లాభమో ఏది నష్టమో, ఏది హితమో ఏది అహితమో మీరు బాగుగా నిర్ణయించగలరు. 7

మూ. సర్వకృత్యాని యుష్మాధిః సమారబ్ధాని సర్వదా,  
మస్త్రకర్మనియుక్తాని వ జాతు నిఫలాని మే. 8

ప్ర. అ. సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, యుష్మాధిః=మీచేత, సమారబ్ధాని=ప్రారంభించబడిన, మస్త్రకర్మనియుక్తాని=ఆలోచనాపూర్వకముగా చేయబడిన, మే=నామొక్క, సర్వకృత్యాని= సమస్తకృత్యములు, జాతు=ఎన్నడును, వ నిఫలాని=నిఫలములు కాలేదు.

తా. ఎల్లప్పుడు మీరు ప్రారంభించి ఆలోచనాపూర్వకముగా విధ్వహించిన నా కార్యము లేవీ ఎన్నడూ ష్యర్థము కాలేదు. 8

మూ. సపోమగ్రహనక్షత్రైర్మరుద్ధిరిన వాసవః,  
భవద్ధిరహమత్స్వర్థం వృతః శ్రియమవాప్నుయామ్ . 9

ప్ర. అ. సపోమగ్రహనక్షత్రైః=చంద్రునితోను, గ్రహములతోను, నక్షత్రములతోను కూడిన, మరుద్ధిః=దేవతలతో, వాసవః షవ=దేవేంద్రుడు వలె, భవద్ధిః=మీతో, వృతః=కూడిన, అహమ్=నేను, అత్స్వర్థమ్=మిక్కిలి, శ్రియమ్=ఐశ్వర్యమును, అవాప్నుయామ్=పొందెదను.

తా. చంద్రగ్రహనక్షత్రములు, షవదేవతలు చుట్టూ ఉన్న దేవేంద్రుడు వలె, మీరుందరూ చుట్టూ ఉన్న నేను మిక్కిలి ఐశ్వర్యమును పొందగలను. 9

మూ. అహం తు ఖలు సర్వాన్యః సమర్థయుతుముర్యతః,  
కుమృకర్ణస్య తు స్వప్నావేమమర్థమచోదయమ్. 10

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, వా=మిమ్ముంను, సర్వాన్=అందరినీ, సమర్థయుతుమ్=గుర్తుచేయుటకు, ఉర్యతః=ఉద్యక్తుడను. కుమృకర్ణస్య తు=కుంభకర్ణునకైతే, స్వప్నాత్=నిద్రవలన, షమమ్=ఈ, అర్థమ్=విషయమును, వ అచోదయమ్=తెలుపలేదు.

తా. నేను మీకందరికీ మరల గుర్తుచేయుటకు ప్రయత్నించుచున్నాను. కుంభకర్ణునకు మూలము అతడు నిద్రలో ఉండుటచేత పూర్వము ఈ విషయమును తెలుపలేదు. 10

మూ. అయం హి ముష్టః పణ్ణాపాన్ కుమ్మకర్ణో మహాబలా,  
పర్యశస్త్రధృతాం ముఖ్యః స ఇదావీం పముర్థితః. 11

ప్ర. అ. పర్యశస్త్రధృతామ్=పముస్తమైన శస్త్రధారులలో, ముఖ్యః=ముఖ్యుడైన, అయమ్=ఈ, మహాబలా=గొప్ప బలముగల, కుమ్మకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, పట్ మాపాన్=అరు మాసములను, ముష్టః హి=నిద్రించినాడు కదా! సః=అతడు, ఇదావీమ్=ఇప్పుడు, పముర్థితః=లేచినాడు.

తా. గొప్ప బలము గలవాడు, అయుధములను పట్టిన వీరులందరిలో ముఖ్యుడు అయిన కుంభకర్ణుడు అరు మాసములు నిద్రించి ఇప్పుడు లేచి ఉన్నాడు. 11

మూ. ఇయం చ దర్శకారణ్యారామస్య మహిషీ ప్రయా,  
రక్షోధిశ్చరితోద్దేశారావీతా జనకాత్మజా. 12

ప్ర. అ. రామస్య=రామునియొక్క, ప్రయా=ప్రియురాలైన, మహిషీ=భార్యయైన, ఇయమ్=ఈ, జనకాత్మజా=పీత, రక్షోభిః=రాక్షసులచేత, చరితోద్దేశాత్=సంచరించబడిన ప్రదేశముగల, దర్శకారణ్యార్=దండకారణ్యమునుండి, అనీతా=తీసుకొని రాబడినది.

తా. రాముని ప్రియురాలైన భార్యయైన పీతను రాక్షసులు సంచరించు దండకారణ్యమునుండి తీసుకొని వచ్చితిని. 12

మూ. సా మే వ శయ్యామారోదుమిచ్ఛత్యంపగామివీ,  
త్రిషు రోకేషు చాన్యా మే వ సీతాపర్యశీ మతా. 13

ప్ర. అ. అంపగామినీ=మందముగా నడుచు, సా=ఆమె, మే=నాయొక్క, శయ్యామ్=శయ్యను, ఆరోదుమ్=ఎక్కుటకు, వ ఇచ్ఛత=ఇచ్ఛయించుటలేదు. త్రిషు=మూడు, రోకేషు=రోకములలో, అన్యా=మరియొక స్త్రీ, సీతాపర్యశీ=పీతతో సమానురాలుగా, మే=నాకు, వ మతా=అంగీకరింపఁగనవి కాదు.

తా. మందగామిని యైన ఆ పీత నా శయనమును ఎక్కుటకు అంగీకరించుట లేదు. ఈ మూడురోకలలోను పీతతో సమానురాలు మరొక స్త్రీ ఉన్నదని నేను భావించను. 13

మూ. తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శరదిన్దువిభాననా,  
హేమదిన్దువిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిర్మితా. 14

ప్ర. అ. తనుమధ్యా=పన్నని వదుముగలది, పృథుశ్రోణీ=పెద్దవైన పీరు

దులు గలది, శరణిస్తునిభావనా=శరణ్కాలచంద్రునితో సమానమైన ముఖము గలది, హేమలిప్యసిభా=బంగారు ప్రతిమతో సమానురాలు, పామ్యా=పామ్యురాలు, మయనిర్మితా=మయునిచేత నిర్మింపబడిన, మాయేన=మాయనలే ఉన్నది.

తా. ఆమె నడుము సన్ననిది. కటిస్పదేశము విశాలము. ముఖము శరణ్కాలచంద్రుని వలె ఉన్నది. బంగారు ప్రతిమ వలె ఉన్న ఆమె మయుడు నిర్మించిన మాయ వలె ఉన్నది.

14

మూ. మలోహితరలౌ శ్చక్షణౌ చరణౌ మప్రతిష్ఠితౌ,  
దృష్త్వా తామ్రవభౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః.

15

ప్ర. అ. మలోహితరలౌ=భాగా ఎఱ్ఱవైన అడుగు భాగములు గలవి, శ్చక్షణౌ=మృదువుగా ఉన్నవి, మప్రతిష్ఠితౌ=లాగుగా నేలమీద ఆమనవి, తామ్రవభౌ=ఎఱ్ఱని గోళ్లు గలవి అయిన, తస్యా=ఆమెయొక్క, చరణౌ=పాదములను, దృష్త్వా=చూచి, మే=నామొక్క, శరీరజః=సన్నథుడు, దీప్యతే=వృద్ధిపొందుచున్నాడు.

తా. మృదువైన ఆమె పాదముల అడుగు భాగములు చాలా ఎఱ్ఱగా ఉన్నవి. నేలపై చక్కగా ఆను ఆ పాదముల గోళ్లు ఎఱ్ఱగా ఉన్నవి. అట్టి పాదములను చూచి నా కామము వృద్ధిపొందుచున్నది.

15

మూ. హులాగ్నిరర్చిఃసంకాశామేవాం పౌరీమిన ప్రభామ్,  
ఉన్నసం విమలం పల్ల వదనం చారులోచనమ్,  
పశ్యంత్యదవశస్తప్యః కామస్య వశమేయివాన్.

16

ప్ర. అ. హులాగ్నిరర్చిఃసంకాశామ్=హోమము చేయబడిన అగ్నియొక్క త్యాంతో సమానురాలైన, పౌరీమ్=సూర్యసంబంధమైన, ప్రభామివ=కాంతివలె ఉన్న, ఏవామ్=ఈమెను, ఉన్నపమ్=ఎత్తైన ముక్కు గల, విమలమ్=నిర్మలమైన, పల్ల=మందరమైన, చారులోచనమ్=అందమైన శ్లేతములుగల, తస్యా=ఆమె యొక్క, తచ్=ఆ, వదనమ్=ముఖమును, పశ్యన్=చూచుచు, అవశః=నావశములో లేనివాడనై, కామస్య=కామముయొక్క, వశమ్=వశమును, ఏయివాన్=పొందితిని.

తా. హోమము చేసినప్పుడు బయలుదేరిన అగ్నిజ్వాల వలె, సూర్య కిరణమువలె ఉన్న ఈమెను, ఎత్తైన ముక్కుతో, అందమైన శ్లేతములతో మందరముగా నిర్మలముగా ఉన్న ఈమె ముఖమును చూడగానే కామమునకు వశుడను అయినాను.

16

మూ. క్రోధపార్శ్వనమావేన దుర్వర్ణకరణేన చ,  
శోకసంతాపవిత్తేన కామేన కలుషీకృతః.

17

ప్ర. అ. క్రోధహరసమానేన=క్రోధమునందు, సంతోషమునందు సమానము, దుర్వర్తకరణేన చే=చెడ్డవర్తమును కలిగించునది, శోకసంతాపవిశ్మయ=శోకసమయమునందు, పంతాపము కలిగిన సమయమునందూ కూడ విశ్వము అయిన, కామేన=కామముచేత, కలుషీకృతః=కలుషము చేయబడితిని.

లా. ఈ కామము నన్ను క్రోధసమయమునందు, సంతోషసమయమునందు, శోకసమయమునందు, పంతాపసమయమునందు కూడ సమముగా విశ్వమూ నెంటాడుచున్నది. అట్టి కామముతో నిండి ఉన్నాను 17

మూ. పా తు సంవత్సరం కాలం మామయాచత భామివీ. 18

ప్రతీక్షమాణా భర్తారం రామమాయతలోచనా,  
తన్మయా వారువేత్రాయాః ప్రతిజ్ఞాతం వచః శుభమ్. 19  
శ్రావ్తోఽహం పతతం కామాద్యాతో హయ ఇవాధ్యవి.

ప్ర. అ. భర్తారమ్=భర్తయైన, రామమ్=రాముణ్ణి, ప్రతీక్షమాణా=ఎదురుచూచుచున్న, అయతలోచనా=విశాంములైన నేత్రములు గల, పా=ఆ, భామివీ=వీత, మామ్=నన్ను, సంవత్సరం కాలమ్=సంవత్సరకాలమును, అయాచత=కోరినను. మయా=నాచేత, వారువేత్రాయాః=మందరములైన నేత్రములు గల ఆమెయొక్క, శుభమ్=శుభమైన, తత్=ఆ, వచః=వచనము, ప్రతిజ్ఞాతమ్=అంగీకరింపబడినది. పతతమ్=అవిచ్చిన్నముగా, అధ్యవి=మార్గమునందు, యాతః=వెళ్ళిన, హయః ఇవ=గుఱ్ఱము వలె, ఆహమ్=నేను, కామాత్=కామమునందన, శ్రావ్తః=అంపిపోయినాను.

లా. విశాలనేత్రయైన ఆ వీత భర్తాకౌరవై ఎదురుచూచుచు, ఒక సంవత్సరము కాలము ఇమ్మాని నన్ను కోరినది. మందరములైన నేత్రములు గల ఆమె శుభవచనమును నేను అంగీకరించితిని. ఆగకుండా పరుగెత్తిన గుఱ్ఱమువలె నేను కామమునందన చాల అంపిపోయి ఉన్నాను.

వి. ఈ శ్లోకము వీత చరిత్రకు చాలా విరుద్ధముగా ఉన్నది. పథ్యంను తప్పదారి పట్టించుటకు, రావణుడు లావే ఇచ్చిన గడువును వీత అడుగగా ఇచ్చినట్లు చెప్పినాడని సమర్థించుకొనవలెను. ఇంత స్పష్టంగా తన దురుద్దేశ్యమును విశ్వయముగా పైకి చెప్పినవానికి ఆ రాక్షసులకు భయపడవలసిన పని ఏమున్నది ? ఏమైనా ఈ శ్లోకము చాల అసంగతము. వాస్తవానికి ఈ ఘట్టంలో ప్రాచ్యపాశానికి, రాక్షిగాత్యపాశానికి చాలా భేదము ఉన్నది. రావణుడు మొదట మంత్రులతో మంత్రణములు చేసినట్లు, విభీషణుడు చేసిన ఉపదేశమును వినకుండా వెళ్ళిపోయినట్లు, మరల విభీషణుడు రావణుని ఇంటకి

వెళ్లి దుఃఖకునాడులను వర్ణించి చెప్పి ఆతనికి మరల ఉపదేశించినట్లు, రెండవసారి పురములోని రాక్షసు లందరిని సభకు పిలిపించి రావణుడు వారికి విషయమును తెలిపినట్లు, కుంభకర్ణుడు కూడ సభకు వచ్చినట్లు, ఈ పాఠములో ఉన్నది. కాని ప్రాచ్యపాఠములో రావణుడు ఒకేసారి మంతనాలు జరిపినట్లున్నది, విభీషణుడు చేసిన దుఃఖకువర్ణనాదికము, రావణుని సభాగమనవర్ణనము, పీఠవిషయమై రావణుడు తన కామమును వ్యక్తీకరించుచు పలికిన ఈ మాటలు, కుంభకర్ణుని మాటలు, విభీషణుని ఉపదేశ మున్న 14వ పర్వ, ఇంద్రశిర్వుకు విభీషణునికి మధ్యసంవాదము- ఇవి ప్రాచ్యపాఠములో లేవు. రావణుడు మంత్రుల సభలో రాజధర్మాలను గూర్చి దీర్ఘముగా ఉపన్యసించి తాపసుడుగా ఉండవలసిన రాముడు భార్యసహితుడై ఉండుట, రాక్షసులను చంపుట అను అధర్మకార్యములు చేపిపాడు గాన తాను పీఠము ఆవహరించవలసినవచ్చిన దని దోష మంతా రామునిదే అన్నట్లు చెప్పెను. ఇతర మంత్రులు ఆతనిని సమర్థించుదురు. “ఏదో విధముగా రావణుని మనస్సు మార్పుము” అని తల్లి కోరి ఉండుటచే విభీషణుడు మూడునాలుగు పర్యాయములు ఆ పరిషత్తులోనే రావణునికి ఉపదేశించును. చివరికి రావణుడు కోపముతో కత్తి రీపి విభీషణున్ని కాలితో తన్ని ఆసనమునుండి క్రిందికి పడద్రోసి చంపుటకు ప్రయత్నించగా ప్రహస్తుడు నివారించును. అప్పుడు విభీషణుడు రాముని శరణుపోందును. రెండవ సమావేశంలో పౌరులను పిలిపించినట్లు దాక్షిణాత్యపాఠములో ఉన్నదిగాని ఒక్క పౌరుడు కూడ మాటలాడినట్లు లేదు. అందుచేతను ఇంకా కొన్ని కారణాంచేతను ప్రాచ్యపాఠము లాగున్నట్లు తోచుచున్నది. 18,19

మూ. కథం సాగరమక్షోభ్యం తరిష్యన్తి వనౌకసః, 20  
బహుపత్న్యవమాక్లిర్ణం తౌ వా దశరథాత్మతౌ.

ప్ర. ఆ. అక్షోభ్యమ్=క్షోభింప శక్యము కాని, బహుపత్న్యవమాక్లిర్ణమ్=అనేక మృగములతో విండిన, సాగరమ్=సముద్రమును, వనౌకసః=వానరులు కాని, తౌ=ఆ, దశరథాత్మతౌ వా=రామలక్ష్మణులు కాని, కథమ్=ఎట్లు, తరిష్యన్తి=దాటగలరు ?

తా. అనేక జంతువులతో వ్యాప్తమైన క్షోభింప శక్యము కాని సముద్రమును వానరులు కాని, ఆ రామలక్ష్మణులు కాని ఎట్లు దాటగలరు ? 20

మూ. అథవా కపిస్తకేవ కృతం సః కదనం మహత్, 21  
దుర్జితేయాః కార్యగతయౌ బ్రూత యస్య యథామతి.

ప్ర. ఆ. అథవా=లేదా, ఏకేవ=ఒక, కపివా=వానరునిచేత, సః=



మనమొక్క, మహాత్=గొప్ప, కదవమ్=హింస, కృతమ్=చేయుబడినది. కార్య గతయూ=కార్యముం గతులు, దుర్జేయూ=తెలియ శక్యము కానిది. యస్య= ఎవరికి, యథామతి=బుద్ధిని అనుసరించి, ఏది తోచునో దానిని, బ్రూత=చెప్పుడు.

తా. లేదా, ఒక్క వానరుడు వచ్చి మనకు చాల వస్త్రము చేసినాడు. అందుచేత, ఎప్పు డేమి జరుగునో తెలిపికొనుట కష్టము. మీ మీ బుద్ధి ననుసరించి ఏమి చేయవలెనో చెప్పుడు. 21

మూ. మానుషావ్నో భయం వాస్త తథాపి తు విమృశ్యతామ్, 22

తదా దేవాసురే యుద్ధే యుష్మాధిః పహితో జయమ్,

తే మే భవంతశ్చ తథా సుగ్రీవసముఖాన్ హరీన్. 23

పరే పారే సముద్రస్య పురస్కృత్య నృపాత్మజౌ,

సీతాయాః పదవీం ప్రాప్య సంప్రాప్తౌ వరుణాయమ్. 24

ప్ర. అ. మానుషావ్=మనుష్యనివలన, హ=మనకు, భయమ్=భయము, వాస్త=లేదు. తథాపి=అట్లేనను, విమృశ్యతామ్=విమర్శింపబడుగాక. తదా=అప్పుడు, దేవాసురే యుద్ధే=దేవాసురయుద్ధమునందు, యుష్మాధిః=మీతో, పహితాః=కూడిన వాడనై, జయమ్=జయించితిని. మే=నాకు సంబంధించిన, తే=ఆ, భవంతశ్చ=మీరు కూడ, తథా=అట్లు జయించితిని. నృపాత్మజౌ=రాజ కుమారులైన రామలక్ష్మణులు, సీతాయాః=సీతయొక్క, పదవీమ్=సావమును, ప్రాప్య=పొంది (తెలిపికొని), సుగ్రీవసముఖాన్=సుగ్రీవుడు మొదలైన, హరీన్=వాన రులను, పురస్కృత్య=ముందు ఉంచుకొని, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, పరే పారే=అవతలి ఒడ్డున, వరుణాయమ్=సముద్రమును, సంప్రాప్తౌ=పొందినాడు.

తా. మనుష్యనివలన మనకేమీ భయము లేదు. అయినను మీరు ఆలోచించండి. పూర్వము నేను మీతో కలిపి దేవాసురయుద్ధములో దేవతలను జయించినాను. మీరు కూడ జయించినాడు. రామలక్ష్మణులు సీత జాడ తెలిపికొని సుగ్రీవారీవానరులతో కలిపి సముద్రము అవతలితీరమునందు, సముద్ర సమీపమునకు వచ్చినారు. 22 - 24

మూ. అదేయా చ యథా సీతా వర్ధ్యో దశరథాత్మజౌ,

భవద్విత్పత్స్యైలాం మన్త్రః మనీతం చాభిధీయతామ్. 25

ప్ర. అ. యథా=ఎట్లు, సీతా=సీత, అదేయా=శవ్యదగిదో (శవ్యపంపి ఉండదో), దశరథాత్మజౌ=రామలక్ష్మణులు, వర్ధ్యో చ=చంపరగినవారో, (అ విధముగా), భవద్విః=మీచేత, మన్త్రః=అలోచన, మన్త్యైలామ్=చేయుబడుగాక. మనీతమ్=లాగుగా ఆలోచించబడిన విషయము, అభిధీయతాం చ=చెప్పబడుగాక.

తా. సీతను ఇవ్వకుండగా ఎట్లు ఉండగలమో, రామంక్ష్యణులను ఎట్లు చంపగలమో బాగుగా ఆలోచించి చెప్పడు. 25

మూ. న హి శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యవ్యప్య కన్యచిత్,  
పాగరం వానరైస్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ. 26

ప్ర. అ. వానరైః=వానరులతో కలిసి, పాగరమ్=సముద్రమును, తీర్త్వా=రాటి (వచ్చుటకు), అవ్యవ్య=ఇతరునకు, కన్యచిత్=ఎవరికీ, శక్తిమ్=శక్తిని, న ప్రపశ్యామి=చూడను. మమ=నాకు, జయః=జయము, నిశ్చయేన=నిశ్చయముచేత కలుగును.

తా. రాక్షసులు తప్ప మరెవ్వడు వానరులతో కలిసి సముద్రము రాటి రాజుండు. అందుచేత నాకీ జయము తప్పక లభించగలదు. 26

మూ. తస్య కామసరీరస్య విశమ్య పరిదేవితమ్,  
కుమ్భకర్ణః ప్రచక్షోథ వచనం చేదమబ్రవీత్. 27

ప్ర. అ. కామసరీరస్య=కామముతో నిండిన, తస్య=అతనియొక్క, పరిదేవితమ్=ఏడ్చును (ఏడ్చువలె ఉన్న అపరిబద్ధప్రలాపమును), విశమ్య=విని, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, ప్రచక్షోథ=కోపించెను. ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్ వ=పలికెను కూడ.

తా. కామార్తుడైన ఆ రావణుని అపరిబద్ధప్రలాపమును విని కుంభకర్ణుడు కోపించి ఇట్లు పలికెను. 27

మూ. యదా తు రామస్య పరిక్ష్యణస్య  
ప్రసహ్య సీతా ఖలు సా ఇహోఽహ్మలా,  
సక్యత్సమీక్ష్యైవ సునిశ్చితం తదా  
భజేత చిత్తం యమునానామ యామునమ్. 28

ప్ర. అ. పరిక్ష్యణస్య=రిక్ష్యణునితో కూడిన, రామస్య=రామునియొక్క, సీతా=సీత, ప్రసహ్య=బలాత్కారపూర్వకముగా, యదా=ఎప్పుడు, ఇహ=ఇక్కడికి, అహ్మలా=తీసికొనిరావడినదో, తదా=అప్పుడే, సక్యత్=ఒక్కచోట, సమీక్ష్యైవ=పరిశీలించి చేసి ఉన్నచో, చిత్తమ్=చిత్తము, యమునా=యమున, యామునమినా=యమునా ప్రాదమును వలె, సునిశ్చితమ్=మంచి నిశ్చయమును, భజేత=పొంది ఉండెడిది.

తా. రాముని భార్యయైన సీతను బలాత్కారపూర్వకముగా ఇక్కడికి తీసికొనివచ్చునప్పుడే నీవు బాగుగా ఆలోచించి ఉన్నచో చిత్తము, యమున

యమువాహనములో చేరినట్లు, ఒక నిర్ణయమును పొంది ఉండెడిది.

వి. ఈ శ్లోకానికి సమన్వయం సరిగా కుదురుట లేదు. కుంభకర్ణుడు సభలో ఉన్నట్లు గాని, అతడు మూలరాడివట్లు గాని ప్రాచ్యపాతములో లేదని వెనుక చూచి ఉచ్చాము.

28

మూ. పర్వమేతన్మహారాజ కృతమస్రతిమం తవ,  
విధిమేత సహస్పారిరాదావేవాన్య కర్మణః.

29

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా ! అన్య=ఈ, కర్మణః=పీఠా హారణదూషమైన కర్మయొక్క, అరావేవ=ప్రారంభమువందే, ఏతత్=ఈ, పర్వమ్=సమస్తమైన, కృతమ్=మంత్రణదూషమైన కార్యము, తవ=నీకు (నీచేత), అస్పారి: సహ=మూలకూడ, విధిమేత యది=చేయుటచివ్వుట్లయితే, అసతి మమ్=పాటలేదిగా ఉండెడిది.

తా. మహారాజా ! ఏని పీఠాహారణము చేయుటకు పూర్వమే ఈ మంత్రణమును మాతో కలిపి చేసి ఉన్నచో బాగుండెడిది.

29

మూ. వ్యాయేవ రాజకార్యణి యః కరోతి దశావవ,  
న వ సంభవ్యతే పశ్చాన్నిశ్చితార్థమతిర్భవః.

30

ప్ర. అ. దశావవ=రావణా ! యః=ఏ, వృషః=రాజ, వ్యాయేవ=వ్యాధియుముచేత, నిశ్చితార్థమతిః=నిశ్చితమైన కార్యము గల బుద్ధిగంపాకై, రాజకార్యణి=రాజకార్యములను, కరోతి=చేయుచో, సః=అతడు, పశ్చాత్=పిమ్మట, న సంభవ్యతే=సంభావము చెందదు.

తా. రావణా దీ రాజ కార్యములను వ్యాధిమహిమముగా నిశ్చయించుకొని చేయుచో అతనికి పశ్చాత్తాపము చెందవలసిన పని ఉండదు.

మూ. అమపాయేవ కర్మాణి విపరీతాని యాని చ,  
క్రియమాణాని దుష్కర్తృ హింసస్వప్రయతేష్యవ.

31

ప్ర. అ. అమపాయేవ=ఉపాయము లేకుండగా, క్రియమాణాని=చేయు బదుచున్న, విపరీతాని=విపరీతమైన, కర్మాణి=కర్మలు, అప్రయతే=నియమము లేనివారియందు, హింసీవ=హింసించు వరి, దుష్కర్తృ=చెడిపోవును.

తా. ఉపాయమును ఆలోచించకుండగా చేసిన కర్మలు విపరీతములైన, అశుచియైనవార్యు ఇచ్చు హింసించు వరి చెడిపోవును.

31

మూ. యః పశ్చాత్పూర్వకార్యాణి కర్మాణ్యధిచిక్షీర్షతి,  
పూర్వం చాపరకర్యాణి న ప వేద వయానయా. 32

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, పూర్వకార్యాణి=ముందు చేయువంపిన, కర్మాణి=కర్మలను, పశ్చాత్=తరువాత, అపరకర్యాణి=తరువాత చేయువంపిన పనులను, పూర్వం చ=ముందుగాను, చిక్షీర్షతి=చేయదలచునో, పః=అతడు, వయానయా=నీతిని నీతికానిదానిని, న వేద=ఎరుగదు.

తా. నీతి ఏదో, నీతి కానిది ఏదో తెలియనివాడే ముందు చేయువంపిన పనులు తరువాత, తరువాత చేయువంపిన పనులు ముందు చేయుచుండును.

మూ. చపలవ్య య కృత్యేషు ప్రవషీక్ష్వాధికం బలమ్,  
ఛిద్రమవ్యే ప్రపద్యతే క్రోశ్శవ్య ఖమివ ద్విజాః. 33

ప్ర. అ. అధికమ్=అధికమైన, బలమ్=బలమును, ప్రవషీక్ష్వ=చూచుకొని, కృత్యేషు=కార్యములందు, చపలవ్య=చురుదైనవానియొక్క, ఛిద్రమ్=ఛిద్రమును, క్రోశ్శవ్య=క్రొంచవక్తియొక్క, ఖమ్=ఛిద్రమును, ద్విజాః ఇవ=పక్షులు వలె, ప్రపద్యతే=పొందుదురు.

తా. అధికమైన బల మున్నది కదా అని కార్యములను చాపల్యముతో చేయువాని ఛిద్రములను (వానిలోని లోపములను)కుమారస్వామి క్రొంచవర్తకమునకు చేసిన రంధ్రము ద్వారా పక్షులు ప్రయాణము చేసి ఈ మూలముండి ఆ మూలకు వెళ్లివట్లు ఇతరులు గ్రహించి తద్వారా లాభమును పొందుదురు. 33

మూ. త్వమేదం మహారాజ్ఞం కార్య మప్రతిచిచ్ఛితమ్,  
దిష్ట్యా త్వాం వావధీద్రామో విషమిశ్రమివామృతమ్. 34

ప్ర. అ. త్వయా=నీచేత, అప్రతిచిచ్ఛితమ్=తాగుగా ఆలోచించబడని, ఇదమ్=ఈ, మహత్=గొప్ప, కార్యమ్=కార్యము, అరాజ్ఞమ్=ప్రారంభించబడినది. విషమిశ్రమ్=విషముతో కలిపిన, అమిషమ్ ఇవ=మాంసమువలె, రామః=రాముడు, త్వామ్=నిన్ను, దిష్ట్యా=దైనవశముచేత, వావధీత్=చంపలేడు.

తా. నీవు సరిగా ఆలోచించకుండగా ఈ గొప్ప కార్యమును ప్రారంభించివావు. విషము కలిపిన మాంసము వలె రాముడు, నీ అదృష్టము కొంది నిన్ను చంపలేడు. 34

మూ. తస్మాత్త్వయా సమారజ్ఞం కర్మ హ్యప్రతిమం పరైః,  
అహం పమీకరిష్యామి హత్వా శ్మతూం ప్రవానఘ. 35

ప్ర. అ. అనఘ=కోషములు లేనివాడా ! అహ్మన్=అ  
కారణమునలన, త్వయా=నీచేత, పతై=శత్రువులతో, పమాదబ్ధమ్=ప్రారంభించ  
బడిన, అపరిమమ్=సాటిలేని, కర్మ=పనిని, అహమ్=నేను, తవ=నీయొక్క,  
శత్రూన్=శత్రువులను, హత్వా=చంపి, సమీకరిష్యామి=సమముగా ఉండునట్లు  
చేసెదను.

తా. దోషరహితుడవైన కావణా ! అందుచే నీవు శత్రువుల  
విషయమునందు ప్రారంభించిన ఈ గొప్ప కార్యమును, నేను ఆ శత్రువులను  
చంపి పరిచేసెదను. 35

మూ. అహముత్పాదయిష్యామి శత్రూంస్తవ విశాచర,  
యది శక్రవివస్వంతౌ యది హవకమారుతౌ, 36  
తావహం యోధయిష్యామి కులేరవరుణావపి.

ప్ర. అ. విశాచర=రాక్షసి ! అహమ్=నేను, తవ=నీయొక్క, శత్రూన్=  
శత్రువులను, ఉత్పాదయిష్యామి=నశింపచేసెదను. శక్రవివస్వంతౌ=దేవేంద్రుడు  
మార్కుడు అయినా, హవకమారుతౌ=అగ్ని వాయువూ అయినా, కులేరవ  
రుణావపి=కులేరుడూ వరుణుడూ అయినా, తౌ=వారిని, అహమ్=నేను,  
యోధయిష్యామి=యుద్ధము చేయించెదను.

తా. కావణా ! నీ శత్రువులను నేను నశింపచేసెదను. ఆ శత్రువులు  
ఇంద్రమార్కులైనా, అగ్నివాయువులైనా, కులేరవరుణులైనా వారితో యుద్ధము  
చేసెదను. 36

మూ. గిరిమూత్రశరీరవ్య మహాపరిఘయోధినః,  
వర్తతత్తీక్ష్ణదంత్రస్త్వ విభీయార్హే పురస్తరః. 37

ప్ర. అ. గిరిమూత్రశరీరవ్య=పర్వతప్రమాణమైన శరీరము కలవాడను,  
మహాపరిఘయోధినః=గొప్ప పరిఘతో యుద్ధము చేయుచున్నవాడను, తీక్ష్ణదం  
త్రస్త్వ=తీక్షణములైన కోరలు కలవాడను, వర్తతః=ర్థని చేయుచున్నవాడను అయిన  
వాకు, పురస్తరః=దేవేంద్రుడు కూడ, విభీయార్హే నై=భయపడును కదా.

తా. పర్వతము నంటి శరీరము, తీక్షణమైన కోరలు గల నేను గొప్ప  
పరిఘను ధరించి యుద్ధము చేయుచు గర్జించుచుండగా దేవేంద్రుడు కూడ  
భయపడును కదా ! 37

మూ. పునర్భాం పద్మితీయేన శరేణ విహవిష్యతి,  
తతోఽహం తస్య పాష్యామి రుధిరం కామమాశ్రివ. 38

ప్ర. అ. హ=ఆ రాముడు, ద్వితీయేన=రెండవ, శరేణ=బాణ

ముతో, మామ్=నన్ను, పునః=మరల, విహవిష్యతి=కొట్టగలడు. తతః=అంతకుంటే  
పూర్వమే, తస్య=వానియొక్క, రుధిరమ్=రక్తమును, పాశ్యామి=త్రాగెదను.  
కామమ్=మిక్కిలి, ఆశ్రయ=ఊరడిల్లుము.

తా. రాముడు నన్నొక బాణముతో కొట్టి మరల తెండవ బాణము  
ప్రయోగించుటకు పూర్వమే అతని రక్తమును త్రాగివేసెదను. నీవు నిర్భయముగా  
ఉండుము. 38

మూ. వధేన వై దాశరథేః సుఖావహం  
జయం తవాహర్తుమహం యతిష్యే,  
పాత్యా చ రామం సహం క్షణేన  
భాదామి సర్వాన్ పారియూథముఖ్యాన్. 39

ప్ర. త. దాశరథే=రామునియొక్క, వధేన=వధవేత, తవ=నీకు, సుఖావ  
హమ్=సుఖమును కలిగించు, జయమ్=జయమును, అహర్తుమ్=సంపాదించుటకు,  
అహమ్=నేను, యతిష్యే=ప్రయత్నించెదను. క్షణేన సహం=క్షణమునతో కూడా,  
రామమ్=రాముణ్ణి, పాత్యా=చరిపి, సర్వాన్=సమస్తమైన, పారియూథముఖ్యాన్=  
వానరవాయుకులను, భాదామి=తినెదను.

తా. రాముణ్ణి చంపివేసి నీకు సుఖమును కలిగించు జయమును  
సంపాదించిపెట్టుటకు ప్రయత్నించెదను. రామక్షణములను చంపిన ఏమ్మట  
వానరవాయుకుల నందరిని తినవేసెదను. 39

మూ. రమస్య కామం పిబ బాగ్యవారుణేం  
కురుష్వ కాశ్యాణి హితాని విజ్వరా,  
మయా తు రామే గమితే యమక్షయం  
చిరాయ పీతా వశగా ధవిష్యతి. 40

ఇత్యార్ద్ర శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ద్వారకః పర్వః.

ప్ర. త. కామమ్=స్వేచ్ఛగా, రమస్య=క్రిడించుము. బాగ్యవారు  
ణేమ్=శ్రేష్ఠమైన మద్యమును, పిబ=తాగుము. విజ్వరా=పోయిన మనోవ్యథక  
లవాడవై, హితాని=హితములైన, కాశ్యాణి=కార్యములను, కురుష్వ=చేయుము.  
రామే=రాముడు, మయా=నాచేత, యమక్షయమ్=యముని గృహమును,  
గమితే=పొందింపబడినవాడగుచుండగా, పీతా=పీత, చిరాయ=చిరకాలమునకు,  
వశగా=వశము చెందునది. ధవిష్యతి=కాగలదు.

తా. స్వేచ్ఛగా క్రీడించుము. శ్రేష్ఠమైన మద్యమును సేవించుము. ఏ  
ధయమూ లేనివాడవై హితములైన కార్యములు చేసికొనుము. నేను రాముణ్ణి

చంపివేసిన పిమ్మట నీక వాం శాంము నీ నకుశాలై తండును. 40

“బాణానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో పంక్షెండవ స్లో నమాస్తము.

## అథ త్రయోదశః పర్గః

[ఏతను బలాత్కారముగా అనుభవించుము అని మహాపార్శ్వడు చెప్పగా, బ్రహ్మశాస ముందుటచే అట్లు చేయుటలను అని చెప్పుచు రావణుడు తన పరాక్రమమును ప్రశంసించుకొనుట.]

మూ. రావణం క్రుద్ధమాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వ మహాబలా,  
ముహూర్త మనుసంచిత్స్వ ప్రాశ్నాలిర్యాక్య మబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. రావణమ్=రావణుని, క్రుద్ధమ్=కోపించినవానినిగా, అజ్ఞాయ= తెలిపికోని, మహాబలా=గొప్ప బలము గల, మహాపార్శ్వ=మహాపార్శ్వడు, ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము, అనుసంచిత్స్వ=ఆలోచించి, ప్రాశ్నాలి=కట్టబడిన దోపిలి కలవాడై, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. కుంభకర్ణుని మాటలకు రావణునకు కోపము వచ్చినట్లు గ్రహించి గొప్ప బలము గల మహాపార్శ్వడు కొంచెము పేపు ఆలోచించి, అంజలి ఘటించుచు ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. యః త్వసి ననం ప్రాప్య మృగవ్యాంవిషేవితమ్,  
న పిబేన్మధు సంప్రాప్య న వరో బాలిశో ద్రువమ్. 2

ప్ర. అ. యః నరః=ఏ నరుడు, మృగవ్యాంవిషేవితమ్=మృగములచేతను రుష్టగణములచేతను పేవినపడిన, వనమ్=వనమును, ప్రాప్య=పొంది, మధు= మద్యమును (తేవెను), సంప్రాప్య=పొంది, న పిబేత్=త్రాగడో, నః= అతడు, ద్రువమ్=నిశ్చయముగా, బాలిశః=మూఁడుడు.

రా. క్రూరమృగములతో వ్యాప్తమై ప్రవేశింప శక్యము కాని అరణ్యములో ప్రవేశించి మధువును పొందిన పిమ్మట కూడ ఆ మధువును త్రాగివివాదు మూఁడుడు. 2

మూ. ఈశ్వరస్యేశ్వరః కోఽస్తి తవ శత్రునిబర్హణ,  
రమస్య పహ వైదేహ్య శత్రూవాక్రమ్య మూర్తసు. 3

ప్ర. అ. శత్రునిబర్హణ=శత్రునినాశకుడా ! ఈశ్వరస్య=పర్యసమర్థుడవైన, తవ=నీకు, ఈశ్వరః=ఈశ్వరుడు (ప్రభువు), కః=ఎవడు, అస్తి=ఉన్నాడు ? శత్రూన్=శత్రువులను, మూర్తసు=శిరస్సులమీది, ఆక్రమ్య=ఆక్రమించి, వైదేహ్య పహ=పీతతో కూడ, రమస్య=క్రిడించుము.

రా. ౬ ! శత్రునినాశకుడా ! పర్యసమర్థుడవైన నీకు ప్రభువు ఎవడు? నీవు శత్రువుల శిరస్సులపై పాదముంచి పీతతో కూడ క్రీడించుము. 3



మూ. బలాత్కుక్కుటవృత్తేన ప్రవర్తస్య మహాబల,  
అక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం నై తాం ధుజ్జ్వ చ రమస్య చ. 4

ప్ర. అ. మహాబల=గొప్ప బలము కలవాడా ! బలాత్=బలాత్కారమువలన, కుక్కుటవృత్తేన=కోడియొక్క పద్ధతిలో (కోడిపుంజు కోడిపెట్టను బలాత్కరించినట్లు), ప్రవర్తస్య=ప్రవర్తించుము, తాం సీతామ్=ఆ సీతను, అక్రమ్య అక్రమ్య=అక్రమించి అక్రమించి, ధుజ్జ్వ=అనుభవించుము. రమస్య చ=ఆనందించుము.

తా. ఓ ! మహాబలుడా ! కోడిపుంజు ప్రవర్తించినట్లు ప్రవర్తించి, సీతను బలాత్కారముచేత అక్రమించి అక్రమించి, అనుభవించుము; ఆనందించుము. 4

మూ. లబ్ధకామస్య తే సశ్చారాగమిష్యతి కిం ధయమ్,  
ప్రాప్తమప్రాప్తకాలం వా సర్వం ప్రతివిధాస్యతే. 5

ప్ర. అ. లబ్ధకామస్య=పొందబడిన కోరిక గల, తే=నీకు, సశ్చాత్=సదన, కిం ధయమ్=ఏమి ధయము, అగమిష్యతి=రాగలదు? ప్రాప్తమ్=వచ్చినది గాని, అప్రాప్తకాలమ్=ఇంకను రానిదిగాని, సర్వమ్=సమస్తమూ, ప్రతివిధాస్యతే=ప్రతిక్రియ చేయబడగలదు.

తా. నీ కోరిక తీరిన తరువాత ఇంక నీకేమి ధయము? అటుపైన ఏమైన అపాయము వచ్చినచో దానికి, రానున్నదానికి ప్రతిక్రియ చేసుకొందము. 5

మూ. కుమ్భకర్ణః సహస్మాద్ధిరిష్టాజీచ మహాబలః,  
ప్రతిషేధయితుం శక్తో సవజ్రమపి వజ్రణమ్. 6

ప్ర. అ. అస్మాద్ధిః సహ=మాతో కూడ, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, మహాబలః=గొప్పబలము గల, శక్తో=శక్తిగలవాడు, సవజ్రమ్=వజ్రాయుధముతో కూడిన, వజ్రణమ్ అపి=ఇంద్రుని కూడ, ప్రతిషేధయితుమ్=ఆర్జునుటకు, శక్తో=పదుర్దురు.

తా. కుంభకర్ణుడు, మహాబలశాలియైన ఇంద్రుణ్ణు మాతో కలిసి వజ్రాయుధమును ధరించిన ఇంద్రునికూడ ఎదిరించగలడు. 6

మూ. ఉపప్రదానం పాత్వ్యం వా భేదం వా కుశలైః కృతమ్,  
పమత్క్రమ్య దక్షిణ సీద్ధిమర్థేషు రోచయే. 7

ప్ర. అ. కుశలైః=కార్యములందు నేర్పుగలవారిచేత, కృతమ్=చేయబడిన, ఉపప్రదానమ్=రావమును గాని, పాత్వ్యం వా=పామోపాయమును గాని, భేదం

వా=భేదోపాయమును గాని, సమర్థిక్యము=దాటి (విడిచి), ఆర్థేషు=కార్యముల విషయమునందు, దణ్డేన=దండముచేత, పిర్తిమ్=కార్యపిర్తిని, రోవయే=ఇచ్చవడుచున్నాను.

రా. కార్యములను సాధించుటకై కొందరు బుద్ధిసుంతులు దానమును గాని, పామమును గాని, భేదమును గాని ప్రయోగించుచుండుదు. ఆ మూడింటిచేత కాక దండముచేతనే కార్యము సాధించుట నా కిష్టము. 7

మూ. ఇహ ప్రాప్తిచ్చయం సర్వాన్ శత్రూంస్తవ మహాబల,  
నశే శస్త్రప్రతాపేన కరిష్యామో న పంశయః. 8

ప్ర. ఆ. మహాబల=గొప్ప బలము గలవాడా ! వయమ్=మేము, ఇహ=ఇక్కడికి, ప్రాప్తాన్=వచ్చిన, తవ=నీయొక్క, సర్వాన్=సమస్తమైన, శత్రూన్=శత్రువులను, శస్త్రప్రతాపేన=ఆయుధముల ప్రతాపముచేత, నశే=నశమునందు, కరిష్యామః=చేసెదము. పంశయః=పంశయము, న=లేదు.

రా. ఓ ! మహాబలుడా ! వచ్చిన నీ శత్రువుల నందరివీ మేము ఆయుధబలముచేత నశముచేసికొనగలము; పంశయము లేదు. 8

మూ. ఏవముక్షస్తరా రాజా మహాపార్శ్వేన రావణః,  
తస్య పంపూజయన్వాక్యమిదం వచనమబ్రవీత్. 9

ప్ర. ఆ. తదా=అప్పుడు, మహాపార్శ్వేన=మహాపార్శ్వునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలికబడిన, రాజా=రాజైన, రావణః=రావణుడు, తస్య=వానియొక్క, వాక్యమ్ వాక్యమును, పంపూజయన్=పూజించుచు, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. రాక్షసరాజైన రావణుడు మహాపార్శ్వుని మాటలు విని, మెచ్చుకొనుచు ఇట్లు పలికెను. 9

మూ. మహాపార్శ్వ నిబోధ త్వం రహస్యం కించిదాత్మనః,  
చిరవృత్తం తదాఖ్యాప్యే యదవాప్తం పురా మయా. 10

ప్ర. ఆ. మహాపార్శ్వ=మహాపార్శ్వుడా ! ఆత్మనః=నాయొక్క, కించిత్=ఒకానొక, రహస్యమ్=రహస్యమును, నిబోధ=తెలిపికొనుము. పురా=పూర్వము, మయా=నాచేత, యత్=ఏది, అవాప్తమ్=పొందబడినరో, చిరవృత్తమ్=చిరకాలము క్రితము జరిగిన, తత్=దానిని, అఖ్యాప్యే=చెప్పెదను.

రా. మహాపార్శ్వుడా ! నాకు సంబంధించిన ఒక రహస్యమును తెలిపికొనుము. పూర్వము చాలకాలము క్రితము జరిగిన, నాకు జరిగిన

విషయమును చెప్పెదను.

10

మూ. పీఠామహస్య భవవం గచ్ఛన్తీం పుష్కళకన్థలామ్,  
చక్రార్థమణామద్రాక్షమాకాశేఽగ్నిశిఖామివ.

11

ప్ర. అ. పీఠామహస్య=బ్రహ్మదేవునియొక్క, భవవమ్=గృహమును  
గూర్చి, గచ్ఛన్తీమ్=చెల్లించువ్వురి, అకాశే=అకాశమునందు, చక్రార్థమణామ్=  
నక్క, నక్క పోవుచున్నది, అగ్నిశిఖామివ=అగ్నిశిఖ వలె ఉన్నదీ అయిన,  
పుష్కళకన్థలామ్=పుంజీకన్థలము, అద్రాక్షమ్=చూచితిని.

తా. అగ్నిశిఖ వలె ప్రకాశించుచున్న పుంజీకన్థల అను అపరశ్రీ నన్ను  
చూచి భయపడి నక్క నక్క బ్రహ్మదేవుని గృహమునకు అకాశమార్గమున  
చెల్లించుండగా చూచితిని.

11

మూ. సా ప్రవహ్య మయా భుక్తా కృతా నివసనా తతా,  
స్వయంభూభవవం ప్రాప్తా లోలితా నలిపీ యథా.

12

ప్ర. అ. నివసనా=నష్టరహితురాలుగా, కృతా=చేయుబడిన, సా=ఆమె,  
మయా=నాచేత, ప్రవహ్య=బలాత్కరించి, భుక్తా=అనుభవించబడినది. తతా=అటు  
పిమ్మట, లోలితా=నలిపిచేయుబడిన, నలిపీ యథా=పద్మలత వలె, స్వయంభూభ  
వవమ్=బ్రహ్మదేవుని గృహమును గూర్చి, గతా=చెల్లినది.

తా. నేను ఆమెను నివష్టము చేసి బలాత్కారముగా అనుభవించితిని.  
పిదప ఆమె నలిపిచేసిన పద్మలత వలె బ్రహ్మదేవుని గృహమునకు చెల్లినది. 12

మూ. తచ్చ తస్య తదా మహ్యే జ్ఞాతమాపీన్మహాత్మానః,  
అథ సంకుపితో వేధా మామిదం వాక్యమబ్రవీత్.

13

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తచ్చ=అది, మహాత్మానః=మహాత్ముడైన, తస్య=ఆ  
బ్రహ్మదేవునకు, జ్ఞాతమ్= తెలియబడినది, అపీత్=అయెను అని, మహ్యే=తలచెదను.  
అథ=అటుపిమ్మట, సంకుపితా=కోపించిన, వేధా=బ్రహ్మదేవుడు, మామ్=నన్ను  
గూర్చి, ఇదమ్=ఈ, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అప్పు డా విషయము మహాత్ముడైన బ్రహ్మదేవునకు తెలిపినదని  
అనుకొనుచున్నాను. అందుచేతనే ఆ బ్రహ్మదేవుడు కోపించి, నాలో ఇట్లు  
పలికెను.

13

మూ. అద్యస్థృతి యామన్యాం బలావ్హరీం గమిష్యసి,  
తదా వే శతరా మూర్తా పరిష్యతి న పంశయః.

14

ప్ర. . అ. అధ్యసైన్యధి=వేడు మొదలుకొని, అన్యామ్=ఇతరులారైన, యామ్=ఎవరైనా, వారీమ్=స్త్రీని, గమిష్యపి=పొందగలవో, తదా=అప్పుడు, తే=నీ యొక్క, మూర్ధా=శిరస్సు, శతధా=మారుగా, ఫలిష్యతి=బ్రద్ధంపగలదు; పంశయః=పంశయము, న=లేదు.

తా. ఈనాడు మొదలు నీవెవరైన పరస్త్రీని బలాత్కారముగా పొంది వట్లయితే నీ శిరస్సు మారు ముక్కలుగా బ్రద్ధంగును; పందేహము లేదు.  
14

మూ. ఇత్యహం తవ్య శాపవ్య ధీతః ప్రపథమేవ తామ్,  
వారోహయే బలాత్కృతాం వైదేహీం శయనే శుభే. 15

ప్ర. అ. ఇతి=ఈ విధముగా, తవ్య=అరని, శాపవ్య=శాపమునకు, ధీతః=భయపడినవాడనై, అహమ్=నేను, వైదేహీమ్=విదేహరాజపుత్రియైన, తాం వీతామ్=ఆ పీతను, ప్రపథమేవ=తొందరగా, బలాత్=బలాత్కారమునందన, శుభే=సుందరమైన, శయనే=శయనమునందు, వారోహయే=ఎక్కించుటలేదు.

తా. నేను ఈ విధముగా బ్రహ్మ ఇచ్చిన శాపమునకు భయపడి పీతను హలాత్తుగా బలాత్కరించి నా సుందరమైన శయనముపైకి ఎక్కించుటలేదు.

మూ. పాగరశ్యేవ మే వేగో మారుతశ్యేవ మే గతిః,  
వైతద్దాశరథిర్వేద హ్యపాదయతి తేవ మామ్. 16

ప్ర. అ. మే=నాయొక్క, వేగః=వేగము, పాగరశ్యేవ=పాగరముయొక్క వేగము వంటిది. మే=నాయొక్క, గతిః=గమనము, మారుతశ్యేవ=వాయువు యొక్క గమనము వంటిది. ఏతద్=దీనిని, దాశరథిః=రాముడు, న వేద= ఎరుగదు. తేవ=ఆ కారణముచేత, మామ్=నన్ను, అపాదయతి హి=పమిపించుచున్నాడు గదా !

తా. నా వేగము సముద్రవేగము వంటిది. నా గమనము వాయుగమనము వంటిది. రాముడు ఈ విషయమును ఎరుగక పోవుటచేత నామీదికి వచ్చుచున్నాడు.  
16

మూ. కో హి పింహమివాపీవం మత్తం గిరిగుహాశయే,  
క్రుద్ధం మృత్యుమివాపీవం పంథోధయితుమిచ్ఛతి. 17

ప్ర. అ. గిరిగుహాశయే=పర్వతగుహాశ్రయమునందు, అపీనమ్=కూర్చొని ఉన్న, మత్తమ్=నిద్రించుచున్న, పింహమ్ ఇవ=పింహమును వలె, అపీనమ్=కూర్చొని ఉన్న, క్రుద్ధమ్=కోపించిన, మృత్యుమ్ ఇవ= మృత్యువువలె ఉన్నవానిని, కో

హి=ఎవడు, పంథోధయతుమ్=లేవుటకు, ఇచ్చతి=కోరును.

తా. అట్లు కానిచో పర్వతగుహలో నిద్రించుచున్న పింహమును వలె, కోపించి కూర్చున్న మృత్యువును ఎలె నన్ను లేపుటకు ఎవడు ప్రయత్నించును?

మూ. న ముత్తో నిర్గతాన్ బాణాన్ ద్విజహ్వాన్ పన్నగానివ,

రామః పశ్యతి సంగ్రామే లేన మామభిగచ్ఛతి.

18

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, మత్తః=నామండి, నిర్గతాన్=బయలుదేరిన, ద్విజహ్వాన్=రెండు నాలుకలు గల, పన్నగానివ=పర్వములు వలె ఉన్న, బాణాన్=బాణములను, సంగ్రామే=యుద్ధమునందు, న పశ్యతి=చూడలేడు. లేన=అకారణముచేతనే, మామ్=నన్ను, అభిగచ్ఛతి=ఎదిరించి వచ్చుచున్నాడు.

తా. యుద్ధములో నేను ప్రయోగించిన, రెండు నాల్కల పర్వముల వలె ఉన్న బాణములను రాముడు చూడలేడు. అందుచేతనే నన్ను ఎదిరించుటకై వచ్చుచున్నాడు !

18

మూ. క్షీప్రం వజ్రపమైర్బాణైః శతధా కాడ్ముకమ్యతైః,

రామమాదీపయిష్యామి ఉల్కాభిరిప కుశ్వరమ్.

19

ప్ర. అ. శతధా=వందల సంఖ్యలో, కాడ్ముకమ్యతైః=ధనస్సునుండి బయలుదేరిన, వజ్రపమైః=వజ్రముతో పమానమైన, బాణైః=బాణములచేత, రామమ్=రాముణ్ణి, ఉల్కాభిః=కోరవులచేత, కుశ్వరమ్ ఇవ= ఏనుగును వలె, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, ఆదీపయిష్యామి=ప్రజ్వలింపచేసెదను.

తా. వందల సంఖ్యలో ధనస్సునుండి బయలుదేరిన బాణములచేత, రాముణ్ణి, కోరవులచేత ఏనుగును వీడించినట్లు శీఘ్రముగా వీడించెదను. 19

మూ. తచ్చాస్య బలమారాప్యే బలేన మహతా వృతా,

ఉదితః సవితా కాలే నక్షత్రాణాం ప్రభామివ.

20

ప్ర. అ. మహతా=గొప్పరైన, బలేన=సైన్యముతో, వృతా=కూడిన నాడనై, కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు, ఉదితః=ఉదయించిన, సవితా=సూర్యుడు, నక్షత్రాణామ్=నక్షత్రములయొక్క, ప్రభామివ=కాంతిని వలె, అస్య= నీవియొక్క, తత్=అ, బలమ్=బలమును. ఆరాప్యే=గ్రహించెదను (అణచివేసెదను).

తా. ప్రాతఃకాలమునందు ఉదయించిన సూర్యుడు నక్షత్రముల కాంతిని అణచివేసినట్లు, నేను, సైన్యముతో కూడిననాడనై అతని బలమును అణచివేసెదను.

20

మూ. న వాసవేనాపి సహస్రచక్షుషా  
యుధాస్మి శక్యో వరుణేన వా పునః,  
మయా త్వియం బాహుబలేన నిర్జితా  
పురా పురీ వైశవణేన పాలితా.

21

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే త్రయోదశః పర్వః.

ప్ర. అ. సహస్రచక్షుషా=వేయి నేత్రములు గల, వాసవేనాపి=దేవేంద్రుని  
చేత నైనను, వరుణేన వా పునః=వరుణుని చేతనైనను, యుధా=యుద్ధముచేత,  
న శక్యః అస్మి=శక్యమైనవాడను కాను. పురా=పూర్వము, వైశవణేన=కుదేరుని  
చేత, పాలితా=పాలించబడిన, ఇయం పురీ=ఈ పట్టణము, మయా=నాచేత,  
బాహుబలేన=బాహుబలముచేత, నిర్జితా=జయింపబడినది.

తా. వేయి నేత్రములు గల దేవేంద్రుడు గాని, వరుణుడు గాని  
యుద్ధము చేసి నన్ను గెలువజాలరు. పూర్వము కుదేరుడు పాలించిన ఈ  
అంకాపురమును నేను బాహుబలముచేత జయించినాను.

21

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో పదమూడవ పర్వ సమాప్తము.

[రామబాణములు రాక్షసుల శిరస్సులను తిండించుటకు పూర్వమే సీతను రామునకు ఇచ్చినేయుము అని విధిషణుడు రావణునకు ఉపదేశించుట.]

మూ. విశాచరేన్ద్రస్య విశమ్య వాక్యం  
ప కుమ్భకర్ణస్య చ గర్జితాని,  
విధిషణో రాక్షసరాజముఖ్య  
ముహూచ వాక్యం హితమర్థయుక్తమ్.

1

ప్ర. అ. పా విధిషణః=అ విధిషణుడు, విశాచరేన్ద్రస్య=రాక్షసరాజయొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, గర్జితాని=గర్జనములను, విశమ్య=విని, హితమ్=హితము, అర్థయుక్తమ్=అర్థముతో కూడినది అయిన, వాక్యమ్=వాక్యమును, రాక్షసరాజముఖ్యమ్=రాక్షసరాజశ్రేష్ఠుడైన ఆ రావణుని గూర్చి, ఉపాచ=పలికెను.

తా. రావణుని మాటలను, కుంభకర్ణుని గర్జితములను విని విధిషణుడు రావణునితో హితము, మంచి అర్థము కంది అయిన వాక్యమును పలికెను.

1

మూ. నృతో హి బాహ్మన్తరభోగదాశి  
శ్రివ్రావిషః మస్మితరీక్షదంష్ట్రః,  
పశ్చాబ్జులీపశ్చశిరోఽతికాయః  
సీతామహాహిస్తవ కేవ రాజన్.

2

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! బాహ్మన్తరభోగదాశి=వక్షాస్థలమును పడగలవైశా  
ల్యము గలది, శ్రివ్రావిషః=చింత అను విషము గలది, మస్మితరీక్షదంష్ట్రః=మంచి  
చిరునవ్వు అను రీక్షణములైన కోరలు గలది, పశ్చాబ్జులీపశ్చశిరోఽతికాయః=వరు  
వ్రేళ్లు అను వరు శిరస్సులు, విశాలమైన శరీరము కలది అయిన, సీతామహాహి=సీత  
అను గొప్ప పర్వము, కేవ=ఎవనిచేత, తవ=నీకు, నృతాః=చుట్టబడినది.

తా. రాజా ! సీత అను ఈ మహాపర్వాన్ని నీ మెడకు చుట్టబెట్టినవాడు ఎవడు ? దీనికి వక్షాస్థలమే పడగల విశాలపదేశము. చింతయే విషము. చిరునవ్వు కోరలు. వరు వ్రేళ్లే వరు లంలు. దీని శరీరము వాం  
పెద్దది.

2

మూ. యావన్న లంకాం సమభిద్రవన్తి  
వలీముఖాః పర్వతకూటమూత్రాః,

దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ నఖాయుధాశ్చ  
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ.

3

ప్ర. అ. పర్వతకూటమూత్రాః=పర్వతశిఖరముల ప్రమాణము కలవాడు, దంష్ట్రాయుధాః=కోరలే ఆయుధములుగా కలవారు, నఖాయుధాశ్చ=నఖములే ఆయుధములుగా కలవారు అయిన, వలీముఖాః=వానరులు, యావత్=ఎంతలో, లక్ష్మీమ్=లంకనుగూర్చి, న సమర్థిద్రవ్యై=శీఘ్రముగా రావో అంతలో, దాశరథాయ=రామునకు, మైథిలీ=సీత, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. కోరలు, గోర్లు ఆయుధములుగా ఉపయోగించు పర్వత శిఖరప్రమాణవంతులైన వానరులు లంకను చుట్టుముట్టక ముందే సీతను రామునకు ఇచ్చినేయుము.

3

మూ. యావచ్చ గృహ్లాన్తి శిరాంపి బాణా  
రామేరితా రాక్షసపుణ్ణవాహమ్,  
వజ్రోపమా వాయుసమావవేగాః  
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ.

4

ప్ర. అ. వజ్రోపమాః=వజ్రముతో సమానములు, వాయుసమావ వేగాః=వాయువుతో సమానమైన వేగము గలవి అయిన, రామేరితా=రామునిచేత ప్రేరేపింపబడిన, బాణాః=బాణములు, రాక్షసపుణ్ణవాహమ్=రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క, శిరాంపి=శిరస్సులను, యావత్=ఎంతలో, న గృహ్లాన్తి=గ్రహించవో, అంతలో, మైథిలీ=సీత, దాశరథాయ=రామునకు, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. వజ్రసమానములైనవి, వాయువు వంటి వేగము గలవి అయిన రాముడు ప్రయోగించిన బాణములు రాక్షసవీరుల శిరస్సులను ఛేదించుటకు ముందే సీతను రామునకు ఇచ్చినేయుము.

4

మూ. న కుమ్మకర్ణేన్ద్రాజితౌ చ రాజం  
తథా మహాపార్శ్వమహోదరౌ వా,  
నికుమ్మకుమ్మౌ చ తథాతికాయః  
స్థాతుం సమర్థా యుధి కాశువప్య.

5

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! కుమ్మకర్ణేన్ద్రాజితౌ=కుంభకర్ణుడు గాని ఇంద్రజిత్తు గాని, తథా=మరియు, మహాపార్శ్వమహోదరౌ వా=మహాపార్శ్వుడు గాని మహోదరుడు గాని, నికుమ్మకుమ్మౌ=నికుంభుడు గాని కుంభుడు గాని, తథా=మరియు, అతికాయః=అతికాయుడు గాని, యుధి=యుద్ధమునందు, కాశువప్య=కామునినెదుట, స్థాతుమ్=నించుటకు, సమర్థాః=సమర్థులు, న=కారు.



రా. రాజా ! కుంభకర్ణుడు, ఇంద్రజిత్తు, మహాపార్శ్వుడు, మహాద్రుడు, నికుంభుడు, కుంభుడు, అతికాయుడు - వీరిలో ఏ ఒక్కడూ కూడ యుద్ధములో తాముని ఎదుట నిలువజాలడు. 5

మూ. జీవంస్తు రామస్య న మోక్ష్యపే త్వం  
గుప్తః పవిత్రాప్యథవా మరుద్భిః,  
న వాపవప్యజ్కగతో న మృత్యో  
ర్నభో న పాతాలముమప్రవిష్టః. 6

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, పవిత్రా=పూర్వనివేత, అథవా=లేక, మరుద్భిః=మరుత్తులచేత, గుప్తః=రక్షింపబడినను, జీవన్=జీవించిఉండగా, రామస్య=రామునకు (రామునిచేత), న మోక్ష్యపే=విడువబడవు, వాపవప్య=దేవేంద్రునియొక్క, అజ్కగతో=పమీషమును పొందినను, న=విడువబడవు. మృత్యో=యముని పమీషమునందున్నను, న=విడువబడవు. నభః=అకాశమును, పాతాలమ్=పాతాలమును, అనుప్రవిష్టః=ప్రవేశించినను, న=విడువబడవు.

రా. నిన్ను పూర్వము గాని, మరుత్తులు గాని రక్షించుచున్నను, నీవు దేవేంద్రునివద్దకు గాని, యమునివద్దకు గాని వెళ్లి వారి రక్షణము కోరినను, అకాశమును, పాతాలమును ప్రవేశించినను నిన్ను రాముడు ప్రాణములతో విడువడు. 6

మూ. నిశమ్య వాక్యం తు విభీషణస్య  
తతః ప్రహస్తో వచనం బభాషే,  
న నో భయం నిర్మ న రైవతేభ్యో  
న దానవేభ్యోఽస్యథవా కదాచిత్. 7

ప్ర. అ. విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, నిశమ్య=విని, తతః=అటుపిమ్మట, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, వచనమ్=వచనమును, బభాషే=పలికెను. నా=మాకు, భయమ్=భయమును, న నిర్మ=ఎరుగము. రైవతేభ్యః=రేవతలనుండి, న=ఎరుగము. అథవా=లేదా, దానవేభ్యః=దానవులనుండి, కదాచిత్=ఎన్నడూ, న=ఎరుగము.

రా. విభీషణుని మాటలు విని ప్రహస్తుడు పలికెను. "మాకు భయమనేది తెలియదు. మాకు రేవతలవలన గాని, దానవులవలన గాని ఎన్నడూ భయము లేదు." 7

మూ. న యక్షగచ్ఛర్వమహోరగేభ్యో  
భయం న పంఖ్యే పఠగోరగేభ్యః,

కథం మ రామార్చితా భయం వో  
వరేన్ద్రపుత్రాత్మమరే కదాచిత్.

8

ప్ర. అ. యుద్ధగస్త్యమహోరగేభ్యః=యుక్తులనుండి, గంధర్వులనుండి, మహావర్చములనుండి, పంథ్యే=యుద్ధమునందు, భయమ్=భయము, న=లేదు. పరిగోరగేభ్యః=పక్షులనుండి పర్వములనుండి, న=లేదు. నరేన్ద్రపుత్రాత్=రాజ కుమారుడైన, రామాత్=రామునినుండి, నా=మాకు, కదాచిత్=ఎన్నడైనా, సమరే=యుద్ధమునందు, భయమ్=భయము, కథమ్=ఎట్లు, భవితా=ఉండగలదు?

తా. మాకు యుద్ధములో గంధర్వులనుండి గాని, మహోరగులనుండి గాని, పక్షులనుండి గాని, ఉరగులనుండి గాని భయము లేదు. అట్టి మాకు రాజకుమారుడైన రామునినుండి, యుద్ధములో ఎన్నడైనా భయ ముండువా?క

మూ. ప్రహస్తవాక్యం త్వహీతం విశమ్య  
విభీషణో రాజహితామకాక్షీ,  
తతో మహోర్థం వచనం బభాషే  
ధర్మార్థకామేషు వివిష్టబుద్ధిః.

9

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాజహితామకాక్షీ=రాజయొక్క హితమును కోరుచున్నవాడు, ధర్మార్థకామేషు=ధర్మార్థకామములయందు, వివిష్ట బుద్ధిః=స్థిరముగా ఉంచబడిన బుద్ధి కలవాడు అయిన, విభీషణః=విభీషణుడు, అహీతమ్=హితముకాని, ప్రహస్తవాక్యమ్=ప్రహస్తుని వాక్యమును, విశమ్య=విని, మహోర్థమ్=గొప్ప అర్థము గల, వచనమ్=వచనమును, బభాషే=పలికెను.

తా. ధర్మార్థకామముల విషయమునందు స్థిరమైన బుద్ధి గలవాడు, రాజ హితమును కోరుచాడు అయిన విభీషణుడు, ప్రహస్తుని హితముకాని మాటలు విని శక్లు మంచి అర్థము గల వాక్యమును పలికెను.

మూ. ప్రహస్త రాజా చ మహోదరశ్చ  
త్వం కుమ్భకర్ణశ్చ యథార్థజాతమ్,  
బ్రవీథ రామం ప్రతి తన్న శక్యం  
యథా గతిః స్వర్గమధర్మబుద్ధేః.

10

ప్ర. అ. ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా ! రాజా చ=రాజా, మహోదరశ్చ=మహోదరుడు, త్వమ్=నీవు, కుమ్భకర్ణశ్చ=కుంభకర్ణుడూ, రామం ప్రతి=రాముణ్ణి గూర్చి, అర్థజాతమ్=విషయసముదాయమును, యథా=ఎట్లు, బ్రవీథ=చెప్పుచు వ్నారో, తత్=అది, అధర్మబుద్ధేః=అధర్మబుద్ధి కలవానికి, స్వర్గమ్=స్వర్గమును గూర్చి, గతిః=గమనము, యథా=ఎట్లు, అస్తే, న శక్యమ్=శక్యము కాదు.

తా. ప్రహస్తుడా ! రాముని విషయములో మన రాజా, మహోదరుడూ, వీవు, కుంభకర్ణుడూ చెప్పిన విధముగా చేయుట, అధర్మశీలునికి వ్యర్థమువకు నెట్లుట ఎట్లు శక్యము కాదో అట్లు శక్యము కాదు. 10

మూ. వధస్త్వ రామస్య మయా త్వయా చ  
ప్రహస్త వర్జ్యేరప రాక్షసైర్వా,  
కథం భవేద్ధర్మవిశారదస్య  
మహోర్ధవం తర్హ మివాప్లవస్య. 11

ప్ర. అ. ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా ! మయా=నాచేత గాని, త్వయా చ=నీ చేత గాని, వర్జ్యే=పమస్తమైన, రాక్షసైర్వా=రాక్షసులచేత గాని, అర్థవిశారదస్య=కార్యములందు నేర్పు గల, రామస్య=రామునియొక్క, వధః=వధ, అప్లవస్య=నాచ లేనివానికి, మహోర్ధవమ్=మహాపముద్రమును, తర్హమ్ ఇవ=దాటుటకు వలె, కథమ్=ఎట్లు, భవేత్=శక్యమగును ?

తా. ప్రహస్తా ! కార్యములలో నేర్పు గల రాముణ్ణి చంపుట అనునది నాకు గాని, నీకు గాని, రాక్షసులందరికీ గాని, నాచ లేనివానికి పముద్రమును దాటుట వలె, ఎట్లు శక్య మగును ? 11

మూ. ధర్మప్రధానస్య మహోరథస్య  
శ్చక్రైకువంశప్రథవస్య రాజ్ఞః,  
పురోఽప్య దేవాశ్చ తథావిధస్య  
కృత్యేషు శక్తస్య భవన్తి మూఢాః. 12

ప్ర. అ. ధర్మప్రధానస్య=ధర్మమే ప్రధానముగా కలవాడు, మహోరథస్య=మహారథుడు, శ్చక్రైకువంశప్రథవస్య=శ్చక్రైకువంశమునందు పుట్టినవాడు, కృత్యేషు=కార్యములందు, శక్తస్య=పమడ్తుడు, తథావిధస్య=అట్టివాడు అయిన, రాజ్ఞః=రాజైన, అప్య=ఈ రామునియొక్క, పురోః=ముందు, దేవాశ్చ=దేవతలు కూడ, మూఢాః=మూఢులు, భవన్తి=అగుదురు.

తా. శ్చక్రైకువంశమునందు జనించిన రాజైన రాముడు ధర్మమునే అనుసరించువాడు. కార్యములలో పమడ్తుడు. అట్టి రాముని పమక్షమునందు దేవతలు కూడ ఏమీ చేయుటకు మూఢులై ఏంటెదరు. 12

మూ. తీక్షణా న రావత్తన క్కృష్ణతా  
దురాపరా రాఘనవిప్రముక్తాః,  
రిత్వాశరీరం ప్రవిశన్తి లాగ్నాః  
ప్రహస్త తేనైవ వికర్తవే త్వమ్. 13

ప్ర. అ. ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా ! రీక్షణా=రీక్షణములు, కట్టె  
షెతా=గ్రద్దల రెక్కలు గలవి, దురాపదా=పరుసిన శత్రుము కానివి,  
రాఘవవిప్రముక్తా=రామునిచేత నిడువబడినవి అయిన, బాణా=బాణములు,  
తవ=నీయొక్క, శరీరమ్=శరీరమును, దిత్వా=భేదించి, న ప్రవిశన్తి రావత్=ప్రవేశింపలేదు;  
తేనైవ=ఆ కారణముచేతనే, త్వమ్=నీవు, వికత్థసే=బడాయి చెప్పుచున్నావు.

రా. ప్రహస్తుడా ! గ్రద్దరెక్కలు కట్టిన, రీక్షణములైన, ఎరిరింప  
శత్రుము కాని రామబాణములు నీ శరీరము ఎంకా భేదించ లేదు; అందుచేతనే  
నీవు ఇట్లు బడాయి చెప్పుచున్నావు. 13

మూ. దిత్వా న రావత్ప్రవిశన్తి కాటుం  
ప్రాణాన్తకాస్తేఽశనితుల్యవేగా,  
శిలా శిరా రాఘవవిప్రముక్తాః  
ప్రహస్త తేనైవ వికత్థసే త్వమ్. 14

ప్ర. అ. ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా ! రాఘవవిప్రముక్తా=రామునిచేత ప్రయో  
గింపబడిన, ప్రాణాన్తకా=ప్రాణములను తొంగించు, అశనితుల్యవేగా=వజ్రముతో  
సమానమైన వేగము గల, శిలా=వాడి యైన, శిరా=బాణములు, తే=నీయొక్క,  
కాటుమ్=శరీరమును, దిత్వా=భేదించి, న రావత్ ప్రవిశన్తి=ప్రవేశించుటలేదు;  
తేనైవ=ఆ కారణముచేతనే, త్వమ్=నీవు, వికత్థసే=బడాయి చెప్పుచున్నావు.

రా. ప్రహస్తుడా ! రాముడు విడిచిన, వజ్రముతో సమానమైన  
వేగము గల, వాడియైన, ప్రాణాంతకములైన బాణములు నీ శరీరమును భేదించి  
ప్రవేశించలేదు; అందుచేతనే నీ ఇట్లు బడాయి చెప్పుచున్నావు. 14

మూ. న రావణో వాతిబలస్త్రిశీర్షో  
న కుమ్భకర్ణవ్య మతో వికుమ్భః,  
న తేన్ద్రాణిర్దాశరథిం ప్రసోధుం  
త్వం నా రణే శక్రసమం వసుర్థః. 15

ప్ర. అ. శక్రసమమ్=దేవేంద్రునితో సమానుడైన, దాశరథిమ్=రాముణ్ణి,  
రణే=యుద్ధమునందు, సోధుమ్=పహించుటకు, రావణః=రావణుడు, న వసుర్థః=  
పసుర్థుడుకాదు. అతిబలా=గొప్ప బలము గల, త్రిశీర్షః=త్రిశీర్షుడు, న=కాదు.  
కుమ్భకర్ణవ్య=కుంభకర్ణునియొక్క, మతో=కుమారుడైన, వికుమ్భః=వికుంభుడు,  
న=కాదు. ఇంద్రతీర్థ=ఇంద్రతీర్థ కూడ, న=పసుర్థుడుకాదు. త్వం నా=నీవైనను  
కావు.

తా. దేవేంద్రునితో సమానుడైన రాముణ్ణి యుద్ధములో ఎదిరించి నిలచుటకు రావణుడు గాని, గొప్ప బలము గల శ్రీకృష్ణుడు గాని, కుంభకర్ణుని పుత్రుడైన వికుంఠుడు గాని, ఇంద్రుని కుమారుడు గాని, సీత గాని సమర్థులు కాదు.

మూ. దేవాన్తకో వాపి నరాన్తకో వా  
తథాతికాయోఽతిరథో మహాత్మా,  
అకమ్పనశ్చాద్రినమావపారః  
స్థాతుం న శక్తా యుధి రాఘవస్య.

16

ప్ర. అ. దేవాన్తకో వాపి=దేవాంతకుడైనా, నరాన్తకో వా=నరాంతకుడైనా, తథా=మరియు, అతిరథః=అతిరథుడు, మహాత్మా=మహాత్ముడు అయిన, అతికాయః=అతికాయుడైనా, అద్రిసమావపారః=పర్వతముతో సమానమైన పారము గల, అకమ్పనశ్చ=అకంపముడైనా, రాఘవస్య=రామునియొక్క, యుధి=యుద్ధమునందు, స్థాతుమ్=నిలచుటకు, న శక్తా=సమర్థులు కాదు.

తా. దేవాంతకుడు గాని, నరాంతకుడు గాని, మహాత్ముడూ అతిరథుడూ అయిన అతికాయుడు గాని, పర్వతమువంటి పారము గల అకంపముడు గాని యుద్ధములో రాముని ఎదుట నిలువజాలడు.

16

మూ. అయం న రాజా వ్యసనాభిరూఢో  
మిత్రైరమిత్రైరతిమైర్వచన్విః,  
అన్యాస్యతే రాక్షసనాఽన్యార్థే  
రీక్షణః ప్రకృత్యా హ్యసమీక్ష్యకారీ.

17

ప్ర. అ. వ్యసనాభిరూఢః=దుర్వ్యసనముంచేత తిరస్కరించబడినవాడు, ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత, రీక్షణః=రీక్షణుడు, అసమీక్ష్యకారీ=అలోచించకుండాగా పనులు చేసేవాడు అయిన, అయం రాజా=ఈ రాజా, అమిత్రైరతిమైః=శత్రువులనంటివారైన, మిత్రైః=మిత్రులైన, తివన్విః=మీచేత, రాక్షసనాఽన్యార్థే=రాక్షసుల నాశనము కొరకే, అన్యాస్యతే=అనుసరించబడుచున్నాడు.

తా. ఈ రాజా వ్యసనాంకు లోనైనవాడు. రీక్షణస్వభావము గలవాడు. అలోచించకుండా పనులు చేసే అంవాలు కలవాడు. అట్టి ఈ రాజా ఏమి చేసినా మీరందరూ మిత్రులే అయినా అమిత్రులవలె తలచుచున్నారు. ఇది రాక్షసవినాశానికి దారితీయమన్నది.

17

మూ. అవన్తథోగేన సహస్రవమార్థాన్  
వాగేవ ధీమేన మహాబలేన,

బలాత్పరిక్షిప్తమిమం భవన్  
రాజావముత్క్షిప్య విమోచయన్తు.

18

ప్ర. అ. అవస్తభోగేన=అనంతమైన శరీరము కలది, సహస్ర  
మూర్ధ్నా=వేయిశరస్సులు కలది, మహావరేన=గొప్ప బలము కలదీ అయిన,  
భీమేన=భయంకరమైన, నాగేన=సర్పముచేత, చలాత్=చలాత్కారముగా, పరి  
క్షిప్తమ్=చుట్టుకొనబడిన, ఇమం రాజావమ్=ఈ రాజును, భవన్తః=మీరు,  
ఉత్క్షిప్య=పైకిలేపి, విమోచయన్తు=విడిపించెదరుగాక.

తా. ఈ రాజును పెద్ద శరీరము, వేయిపదాలు గల గొప్ప బలము  
గల భయంకరమైన సర్పము బలవంతముగా పెనవేసికొని ఉన్నది. అట్టి ఈ  
రాజును మీరు పైకి లేపదీపి విడిపించండి.

18

మూ. యావర్తి కేశగ్రహణాయుహ్యద్విః  
సమేత్య సర్వైః పరిపూర్ణకామైః,  
నిగ్రహ్య రాజా పరిరక్షితవ్యో  
భూలైర్యథా భీమచలైర్భూహీరః.

19

ప్ర. అ. పరిపూర్ణకామైః=పూర్ణమైన కోరికలు గల, సర్వైః=సమస్తమైన,  
సుహృద్విః=స్నేహితులచేత, సమేత్య=కలిపి, రాజా=రాజు, భీమచలైః=భయంకర  
మైన చలము గల, భూలైః=భూతములచేత, గృహీతః యథా=గ్రహింపబడినవాడు  
వలె, కేశగ్రహణాత్ యావత్=జుట్టుపట్టుట వరకు కూడ చేసి, నిగ్రహ్య=నిగ్రహించి,  
పరిరక్షితవ్యః హి=రక్షింపదగినవాడు కదా.

తా. రాజువల్ల అన్ని కోరికలు పొందుచున్న స్నేహితు లందరూ  
కలిపి, భయంకరమైన చలము గల భూతములచేత అవహించబడినవానిని  
రక్షించి నట్లు, రాజును జుట్టుపట్టయైనా చలాత్కారపూర్వకముగా నిగ్రహించి  
రక్షించవలెను.

19

మూ. సువారిణా రాఘవసాగరేణ  
ప్రచ్ఛాద్యమానస్తరసా భవద్భిః,  
యుక్షిప్త్యయం తారయితుం సమేత్య  
కాకుత్స్థసౌతాలముఖే సతన్యః.

20

ప్ర. అ. సువారిణా=మంచి ఉదకము గల, రాఘవసాగరేణ=రాము

డనే సముద్రముచేత, తరసా=బలముచేత, ప్రహర్యమానా=కప్పబడుచున్న, రాకుత్స్థ పాతాలముచే= రాముడనే పాతాలముఖమునందు, పతన్=పడుచున్న, సా ఆయుమ్=ఈ రావణుడు, భవద్వి=మీచేత, సమేత్య=కలిసి, తారయితుమ్=దాటించుటకు, యుక్త= తగినచోడు.

తా. మన రాజును అత్యధికమైన జలము గల రాము డనే సముద్రము బలవంతముగా కప్పివేయుచున్నది. ఇతడు రాముడనే పాతాలము ముఖములో పడిపోవుచున్నాడు. అట్టి ఈతనిని మీదందరూ కలిసి దాటించవలెను. 20

మూ. ఇదం పురస్కార్య సర్వాక్షసస్య  
రాజ్యశ్చ పథ్యం ససుహృజ్జనస్య,  
సమ్యక్ వాక్యం స్వమతం బ్రవీమి  
నరేంద్రపుత్రాయ తదాయ మైతిరీమ్. 21

ప్ర. అ. సర్వాక్షసస్య=రాక్షసులతో కూడిన, అస్య=ఈ, పురస్కార్య=పురము నకు, ససుహృజ్జనస్య=మిత్రులతో కూడిన, రాజ్యశ్చ=రాజుకు, పథ్యమ్=హితమైన, స్వమతమ్=నాకు ఇష్టమైన, ఇదం వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, సమ్యక్=బాగుగా, బ్రవీమి హి=చెప్పుచున్నాను కదా. నరేంద్రపుత్రాయ=రామునకు, మైతిరీమ్=సీతను, తదాయ=ఇచ్చివేయుగాక.

తా. ఈ పట్టణమునకు, ఇందు నివసించు రాక్షసులకు, రాజుకు, అతని మిత్రులకు హితమైన, నాకు ఇష్టమైన ఈ వాక్యమును చెప్పుచున్నాను - రామునకు సీతను ఇచ్చివేయుగాక. 21

మూ. పరస్య వీర్యం స్వబలం చ బుద్ధ్యా  
స్థానం క్షయం చైవ తలైన వృద్ధిమ్,  
తథా స్వపక్షే పృనుమ్భశ్య బుద్ధ్యా  
వదేత్ క్షమం స్వామిహితం స మన్త్రి. 22

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే అధికావ్యే యుద్ధకాణ్డే చతుర్థః పర్వః.

ప్ర. అ. పరస్య=శత్రువుయొక్క, వీర్యమ్=వీర్యమును, స్వబలం చ=తన బలమును, బుద్ధ్యా=తలెసికొని, తథా=అట్లే, స్వపక్షే=తన పక్షమునందు, స్థానమ్= స్థితిని, క్షయం చైవ=క్షయమును, తలైన=మరియు, వృద్ధిమ్=వృద్ధిని, బుద్ధ్యా= బుద్ధిచేత, అనుమ్భశ్య=ఆలోచించి, క్షమమ్=తగిన విధముగా, స్వామిహితమ్= ప్రభుహితమును, వదేత్=(ఎవడు) పలుకునో, సా=అతడే, మన్త్రి=మంత్రి.

రా. శత్రువుల బలమును తన బలమును తెలిపికొని, తన పక్షమునందున్న స్థితిని, అభివృద్ధిని, నష్టమును బుద్ధివేత పరిశీలించి యుత్తమైన విధముగా ప్రయత్నము పాఠమైన విషయమును ఉపదేశించువాడే ఉత్తముడైన మంత్రీ.

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో పదునాల్గవ సర్గ సమాప్తము.



## అథ పంచరశః పర్వః

[ఇంద్రజిత్తు విభీషణుని మాటలను అధిక్షేపించుట, విభీషణుడు అతనికి సమాధానము చెప్పుచు రాముని అనుగ్రహము సంపాదించుటయే యుక్తమని దోధించుట.]

మూ. బృహస్పతేస్తుల్యమతేర్వచస్త  
ప్రికమ్య యత్నేన విభీషణస్య,  
తతో మహాత్మా నచనం బభాషే  
తత్రేవ్రాజన్వైర్యతయూథముఖ్యః.

1

ప్ర. అ. బృహస్పతేః=బృహస్పతికి, తుల్యమతేః=సమానమైన బుద్ధి గల, విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క, తతో=అ, నచ=నచనమును, యత్నేన=ప్రయత్నముతో, ప్రికమ్య=విని, తతః=అటుపిమ్మట, మహాత్మా=గొప్ప బుద్ధి గలవాడు, నైర్యతయూథముఖ్యః=రాక్షసపీఠలో ప్రధానుడైన, ఇవ్రాజిత్=ఇంద్రజిత్తు, తత్ర=అక్కడ, నచనమ్=నచనమును, బభాషే=పలికెను.

తా. బృహస్పతితో సమానమైన బుద్ధి గల విభీషణుడు పలికిన ఆ మాటలు శ్రద్ధగా విని, మహాబుద్ధిశాలి, రాక్షససైన్యములో ప్రధానుడూ అయిన ఇంద్రజిత్తు ఇట్లు పలికెను.

1

మూ. కిం వామ తే తాత కవిష్ట వాక్య  
మనర్థకం నై బహుభీతవచ్ర,  
అస్మిన్ కులే యోఽపి భవేన్న జాతః  
పోఽపీదృశం నైవ వదేన్న కుర్యాత్.

2

ప్ర. అ. కవిష్టతాత=పినతండ్రి ! కిం వామ=ఇది ఏమిటి ! తే=నియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యము, అనర్థకమ్=అర్థరహితమైనది. బహుభీతవచ్ర=చాల భయముతో కూడినట్లున్నది. యః=ఎవడు, అస్మిన్=ఈ, కులే=కులమునందు, జాతః=పుట్టినవాడు, న భవేత్=కాదో, పోపి=అవడు కూడ, ఈదృశమ్=ఇట్టి వాక్యమును, నైవ వదేత్=పలకడు. న కుర్యాత్=చేయడు.

తా. పినతండ్రి ! ఏమిది ! నీవు అర్థరహితముగాను పరికితనముతోను మాటలాడుచున్నావు ! నున కులములో పుట్టనివాడు కూడ, సామాన్యకులములో పుట్టినవాడు కూడ ఇట్లు మాటలాడడు; ఇట్లు చేయడు.

2

మూ. వత్సేన వీర్యేణ పరాక్రమేణ  
ధైర్యేణ శౌర్యేణ చ తేజసా చ,

ఏకు కులేఁష్టన్ పురుషో విముక్తో  
విభీషణస్తాతకవిష్ట ఏషః.

3

ప్ర. అ. అష్టన్=ఈ, కులే=కులమునందు, ఏషః=ఈ, తాతక  
విష్టః=మా తండ్రిగారి తమ్ముడైన, విభీషణః=విభీషణుడు, ఏకు=ఒక్కడే,  
పర్వేన=బలముచేతను, వీర్యేణ=వీర్యముచేతను, పర్యాకమేణ=పర్యాకమముచేతను,  
ధైర్యేణ=ధైర్యముచేతను, శౌర్యేణ=శౌర్యముచేతను, లేకపో త=లేకపోచేతను,  
విముక్తః=విడువబడిన, పురుషః=పురుషుడు.

తా. మన కులములో బలము, వీర్యము, పర్యాకమము, ధైర్యము,  
శౌర్యము లేవి వ్యక్తి మా తండ్రిగారి తమ్ముడైన ఈ విభీషణుడు ఒక్కడే. 3

మూ. కిం నామ తౌ మామషరాజపుత్రా  
వస్మాకమేకేన హి రాక్షసేన,  
సుప్రాకృతేనాపి నిహిన్తుమేతౌ  
శత్రౌ కువో భీషణుపే వ్య భీరో !

4

ప్ర. అ. తౌ=ఆ, మామషరాజపుత్రౌ=మమష్టమైన రాజకుమారులు,  
కిం నామ=ఎంత? ఏతౌ=వీరు, అస్మాకమ్=మనలో, సుప్రాకృతేనాపి=చాల  
సామాన్యడైనను, ఏకేన=ఒక, రాక్షసేన=రాక్షసునిచేత, నిహిన్తుమ్=చంపుటకు,  
శత్రౌ=శత్రుమైనవాడు. భీరో=పరికివాడా ! కురః=ఎందుకు, భీషణుపే=భయపె  
ట్టుచున్నావు ?

తా. ఒ ! పరికివాడా ! మమష్టమాత్రులైన ఆ రాజపుత్రు లనగా  
ఎంత? మనలో సామాన్యడైన ఒక్క రాక్షసుడు కూడ బాల్లను చంపివేయగలడు.  
ఎందుకు ఇట్లు భయపెట్టుచున్నావు? 4

మూ. త్రిలోకవాథో నమ దేవరాజః  
శక్తో మయా భూమితలే నివిష్టః,  
భయూర్చితాశ్చాపి రిశః ప్రపన్నాః  
పర్యే తరా దేవగణాః సమగ్రాః.

5

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు (వార్యము), త్రిలోకవాథః=మూడు లోకములకు  
ప్రభువైన, శక్తః=సమర్థుడైన, దేవరాజః=దేవేంద్రుడు, మయా=నాచేత, భూమి  
తలే=నేలమీద, నివిష్టః=పడవేయబడినాడు. పర్యే=సమస్తమైన, దేవగణాః=దేవగణ  
ములు, భయూర్చితాశ్చాపి=భయమునకు సమర్పించబడినవాడు (భయపెట్టబడినాడు).  
సమగ్రాః=అందరూ, రిశః=రిక్కులను, ప్రపన్నాః=పొందినారు.

తా. మూడు లోకములకు ప్రభువు, సమర్థుడూ అయిన దేవేంద్రుని

నేను పూర్వము నేంపై నడవేసితిని. దేవతలందరు భయభ్రాంతులై దిక్కులు  
వట్ట పారిపోయిరి. 5

మూ. ఐరావతో విష్వరమున్నదన్ వ  
విపాతితో భూమిఠలే మయూ తు,  
విక్రస్య దన్తౌ తు మయూ ప్రవహ్య  
ఏత్రాపితా దేవగణాః సమగ్రాః. 6

ప్ర. ౪. విష్వరమ్=విక్రతప్రరము కలుగునట్లుగా, ఉన్నదన్=ధ్వనిచేయు  
చున్న, మ=ఆ, ఐరావతః=ఐరావతము, మయూ=వాచేత, భూమిఠలే=నేలమీద,  
విపాతిః=పడవేయుటదనది. ప్రవహ్య=బలాత్కరించి, దన్తౌ=దంతములను,  
విక్రస్య=ఊడదెరికి, మయూ=వాచేత, సమగ్రాః=సమస్తమైన, దేవగణాః=దేవతాప  
ముదాయములు, ఏత్రాపితాః=భయపెట్టబడినారు.

తా. నేను విక్రతప్రరముతో అరచుచున్న ఐరావతమును నేంపై పడవేసి,  
బలాత్కారముగా దాని దంతములు ఊడదెరికి దేవతాగణముల నన్నింటిని  
భయపెట్టితిని. 6

మూ. పోఽహం సురాణామపి దర్శహన్తా  
రైత్యోత్తమావామపి శోకకర్తా,  
కథం వరేష్వాత్మజయోర్భు శక్తో  
మమష్యయోః ప్రాకృతయోః సువీర్యః. 7

ప్ర. ౪. సురాణామపి=దేవతలయొక్క కూడా, దర్శహన్తా=గర్వమును  
హరిగించిన, రైత్యోత్తమావామపి=రైత్యులలో శ్రేష్టులైన వారికి కూడ, శోక  
కర్తా=శోకమును చేసిన, సువీర్యః=గొప్ప పరాక్రమము గల, మ అహమ్=అట్టి  
నేను, ప్రాకృతయోః=సామాన్యులైన, మమష్యయోః=మమష్యులైన, వరేష్వాత్మ  
జయోః=రాజకుమారుల విషయమున, కథమ్=ఎట్లు, వ శక్తః=పరుగుడను  
కాను?

తా. నేను దేవతల గర్వము కూడ అడచితిని. ఉత్తములైన  
రైత్యులకు కూడ శోకము కలిగించితిని. అట్టి మహాపరాక్రమవంతుడవైన నేను  
సామాన్యమాచ్యులైన ఆ రాజకుమారులను ఓడించజాలనా? 7

మూ. అథేష్టాకర్తవ్య దురాపదవ్య  
మహోజపస్తర్ద్యవనం విశమ్య,  
తతో మహార్థం వచనం బభాషే  
విధిషణ శస్త్రధృతాం పరిష్కృ. 8

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ఇన్ద్రానితో=ఇంద్రునితో సమామడు, దురాపదస్య=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, మహాజను=గొప్ప తేజస్సు కలవాడు అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తుయొక్క, తత్ వచనమ్=ఆ వచనమును, నిశమ్య=విని, శస్త్రభృతామ్=ఆయుధమును ధరించువారిలో, వరిష్ఠ=శ్రేష్ఠుడైన, విభీషణ=విభీషణుడు, తతః=పిమ్మట, మహార్థమ్=గొప్ప అర్థము గల, వచనమ్=వచనమును, బభాషే=పలికినను.

తా. శస్త్రభాకులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ విభీషణుడు ఇంద్రునితో సమామడు, ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, గొప్ప తేజస్సు కలవాడు అయిన ఇంద్రజిత్తు మూటలు విని పిమ్మట గొప్ప అర్థము గల వచనమును పలికినను. 8

మూ. న తాత మస్త్రే తవ విశ్వామోఽస్త్ర  
బాలప్త్యనుర్యాప్యవిపక్వబుద్ధిః,  
తస్మాద్భ్యుదాప్యాత్మవివాశవాయు  
వచోఽర్థహీనం బహు విప్రంప్రమ్. 9

ప్ర. అ. తాత=నాయనా ! తవ=నీకు, మస్త్రే=ఆలోచనయందు, విశ్వామో=విశ్వాము, వాస్త్ర=లేడు. బాలః=బాలుడవైన, త్వమ్=నీవు, అర్థాపి=ఇంకను, అనివెక్వబుద్ధిః=పక్వము కాని బుద్ధి కలవాడవు. తస్మాత్=ఆ తాతామువలననే, త్వయాపి=నీవేత కూడ, అత్మవివాశవాయు=అత్మవాశవ ముకొరతే, అర్థహీనమ్=అర్థములేని, బహు=అత్యధికమైన, వచః=వచనము, విప్రంప్రమ్=ప్రేరింపడినది.

తా. నాయనా ! నీవెంతా చిన్నవాడవు. బుద్ధిపరిపాకము లేనివాడవు. మంత్రణము విషయమున నీకు విశ్వాము లేడు. అందుచేతనే నీవు అత్మవివాశమునకు పోతువైన అర్థములేని మూట లేవేమో ప్రేరినావు. 9

మూ. పుత్రప్రవాదేవ తు రావణస్య  
త్వమిన్ద్రజిన్మిత్రముఖోఽసి శత్రుః,  
యస్యేద్యతం రాఘవతో వివాశం  
నిశమ్య మోహదనుచున్యసే త్వమ్. 10

ప్ర. అ. ఇన్ద్రజిత్=ఓ ! ఇంద్రజిత్తు ! రాఘవతః=రాముని ముండి, యస్య=ఏ రావణునియొక్క, తుద్యత్=ఇట్టి, వివాశమ్=వివాశమును, నిశమ్య=విని, మోహాత్=అజ్ఞానమువలన, త్వమ్=నీవు, అనుచున్యసే=అంగీకరించుచున్నావో, రావణస్య=అట్టి రావణునియొక్క, పుత్రప్రవాదేవ=పుత్రుడనే మిషచేత, మిత్రముఖః=మిత్రుడను ముఖముగల, శత్రుః=శత్రువు, అసి=అయి

ఉన్నావు.

తా. ౬ ! ఇంద్రజిత్తు ! రామునినుండి రావణునకు కలుగనున్న వివాళమును గూర్చి విని కూడ నీవు దానికి అంగీకరించుచున్నావు. అందుచేత నీవు రావణుని కుమారుడను పేరుతో మిత్రుడుగా కనబడు శాత్రుడవు. 10

మూ. త్వమేవ వధ్యశ్చ మదుర్మతిశ్చ  
స చాపి వధ్యో య ఇహాపయత్త్వామ్,  
బాలం దృఢం సాహపికం చ యోఽద్య  
ప్రావేశయన్మన్త్రాక్షృతాం పమీపమ్. 11

ప్ర. అ. త్వమేవ=నీవే, వధ్యశ్చ=చంపదగినవాడవు. బాలమ్=బాలుడవు, దృఢమ్=మిక్కిలి, సుసాహపికమ్=సాహసముచేయువాడవు అయిన, త్వామ్=నిన్ను, యః=ఎవడు, ఇహ=ఇక్కడికి, అనయన్=తీపికొనివచ్చెనో, మన్త్రాక్షృతామ్=అలోచనచేయువారియొక్క, పమీపమ్=పమీపమును, అద్య=ఇప్పుడు, ప్రావేశయన్=ప్రవేశపెట్టెనో, మదుర్మతిః=చాల దుష్టబుద్ధి గల, సః చ=అతడు కూడ, వధ్యః=చంపదగినవాడు.

తా. నీవు చంపదగినవాడవు. బాలుడవు, ఎక్కువ సాహసము చేయువాడవు అయిన నిన్ను ఇప్పుడు ఇక్కడికి తీపికొనివచ్చి మంత్రణము చేయువారి వద్ద కూర్చుండబెట్టిన దుష్టబుద్ధి కల అతడెవడో వాడు కూడ చంపదగినవాడు. 11

మూ. మూఢోఽప్రగల్భోఽవివయోపపన్న  
శీర్క్షణస్వభావోఽల్పమతిర్దురాత్మా,  
మూర్ఖత్వమత్యంతమదుర్మతిశ్చ  
త్వమిన్త్రాజిద్బాలతయా బ్రవీషి. 12

ప్ర. అ. ఇన్త్రాజిత్=ఇంద్రజిత్తు ! త్వమ్=నీవు, మూఢః=మూడుడవు. అప్రగల్భః=తెలివితక్కువవాడవు. అవివయోపపన్నః=వినయము లేనివాడవు. శీర్క్షణస్వభావః=శీర్క్షణమైన స్వభావము కలవాడవు. అల్పమతిః=అల్పమైన బుద్ధి కలవాడవు. దురాత్మా=దుష్టబుద్ధికలవాడవు. మూర్ఖః=మూర్ఖుడవు. అత్యంతమదుర్మతిశ్చ=చాల చెడ్డబుద్ధి కలవాడవు. త్వమ్=నీవు, బాలతయా=బాలుడనగుటచేత, బ్రవీషి=ఇట్లు పలుకుచున్నావు.

తా. ౬ ! ఇంద్రజిత్తు ! నీవు మూడుడవు; తెలివితక్కువవాడవు; వినయము లేనివాడవు; నీ స్వభావము చాల శీర్క్షణమైనది; అల్పమైన బుద్ధిగలవాడవు; దుష్టబుద్ధివి; మూర్ఖుడవు; చాల చెడ్డ బుద్ధి కలవాడవు;

తెలియకపోవుటచేత ఇట్లు మాట్లాడుచున్నాను.

12

మూ. కో బ్రహ్మదణ్డప్రతిమప్రకాశా  
వర్చిష్మతః కాంనికాశరూపాన్,  
సహిత బాణాన్యమదణ్డకల్పా  
వృషక్షముక్తామృధి రాఘవేణ.

13

ప్ర. అ. యుధి=యుద్ధమునందు, రాఘవేణ=రామునిచేత, వృషక్షముక్తాన్=ఎదుట విడవబడినవి, బ్రహ్మదణ్డప్రతిమప్రకాశాన్=బ్రహ్మదండమునంటి కాంతి గలవి, అర్చిష్మతః=కీరణములు గలవి, కాంనికాశరూపాన్=యమునితో సమానమైన రూపము గలవి, యమదణ్డకల్పాన్=యమదండమునంటివి అయిన, బాణాన్=బాణములను, కు=ఎవడు, సహిత=సహించును ?

తా. రాముని బాణములు బ్రహ్మదండమునంటి ప్రకాశము గలవి. కీరణములతో ప్రకాశించునవి. మృత్యుదేవతతో సమానములు. యమదండమునంటివి. అట్టి బాణములను రాముడు యుద్ధములో ఎదుట నిలిచి ప్రయోగించుచుండగా వాటిని ఎవడు సహించగలడు ?

13

మూ. ధనాని రత్నాని సుభూషణాని  
వాపాంపి దివ్యాని మణీంశ్చ చిత్రాన్,  
పీఠాం చ రామాయ వివేర్య దేవీం  
వపేను రాజన్విహ వీతశోకాః.

14

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే యుద్ధకాండే పంచదశః పర్గః.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! ధనాని=ధనములను, రత్నాని=రత్నములను, సుభూషణాని=మంచి భూషణములను, దివ్యాని=శ్రేష్ఠమైన, వాపాంపి=వస్త్రములను, చిత్రాన్=చిత్రములైన, మణీంశ్చ=మణులను, పీఠాం దేవీం చ=పీఠాదేవిని, రామాయ=రామునికి, వివేర్య=పమర్చించి, ఇహ=ఇక్కడ, వీతశోకాః=పోయిన శోకము గలవారమై, వపేను=వహించుదము.

తా. రాజా ! ధనములను, రత్నములను, అలంకారములను, శ్రేష్ఠమైన వస్త్రములను, చిత్రములైన మణులను, పీఠాదేవిని రామునకు పమర్చించి మనమందరము సుఖముగా నివహించెదము.

14

“బాలానందని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధర్వాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో పదునైదవపర్గ సమాప్తము.

[రావణుడు విభీషణుని తిరస్కరించుట. విభీషణుడు అతని విదవి వెల్లిపోవుటకు ఒడులుబేడుట.]

మూ. మనివిష్టం హితం వాక్యముక్తవస్తం విభీషణమ్,

అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః.

1

ప్ర. అ. మనివిష్టమ్=అగా స్థిరముగా ఉన్నవాడు, హితమ్=హితమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉక్తవస్తమ్=పలికినవాడు అయిన, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి, రావణః=రావణుడు, కాలచోదితః=కాలముచేత ప్రేరితుడై, పరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. చాల స్థిరమైన అలోచనతో హితమైన వాక్యము పలికిన ఆ విభీషణునితో, రావణుడు కాలముచేత ప్రేరేపించబడినవాడై పరుషమైన వాక్యమును పలికెను.

మూ. వసేత్సహ నపత్నేన క్రుద్ధేవాశీవిషణ చ,

న తు మిత్రసహదేన సంవసేచ్ఛతుణా సహ.

2

ప్ర. అ. సపత్నేన సహ=శత్రువుతో కూడ, వసేత్=వివసించవచ్చును. క్రుద్ధేన=కోపించిన, అశీవిషణ చ=సర్వముతో కూడ, వివసించవచ్చును. మిత్రసహదేన=మిత్రుడ నని చెప్పుకొను, శత్రుణా సహ తు=శత్రువుతో కూడ అయినచే, న సంవసేత్=వివసించ శక్యము కాదు.

2

తా. శత్రువుతోను, కోపించిన పర్యముతోను కలిపి వివసించవచ్చు నేమో కాని మిత్రుడ నని చెప్పుకొను శత్రువుతో మాత్రము వివసించ శక్యము కాదు.

2

మూ. జానామి శీలం జ్ఞాతీవాం పర్యలోకేషు రాక్షస,

హృష్యన్తి హృషనేష్వేతే జ్ఞాతీవాం జ్ఞాతయః పరా.

3

ప్ర. అ. రాక్షసం=రాక్షసుడా ! పర్యలోకేషు=సమస్తలోకముల యందు, జ్ఞాతీవామ్=జ్ఞాతులయొక్క, శీలమ్=శీలమును, జానామి=ఎరుగుదును. ఏతే=ఈ, జ్ఞాతయః=జ్ఞాతులు, పరా=ఎల్లప్పుడూ, జ్ఞాతీవామ్=జ్ఞాతులయొక్క, హృషనేషు=ఆనందలయందు, హృష్యన్తి=సంతోషించుచుండుట.

తా. రాక్షసుడా ! అన్ని లోకాంతలోను జ్ఞాతుల హృదయ మెట్లుండునో నాకు తెలియును. ఈ జ్ఞాతులు ఎల్లప్పుడూ, తమ జ్ఞాతులకు ఆనందలు

[రావణుడు విభీషణుని తిరస్కరించుట. విభీషణుడు అతని విదవి వెల్లడవుటకు బయలుదేరుట.]

మూ. మనివిష్టం హితం వాక్యముక్తవస్తం విభీషణమ్,

అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః.

1

ప్ర. అ. మనివిష్టమ్=బాగా స్థిరముగా ఉన్నవాడు, హితమ్=హితమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉక్తవస్తమ్=పలికినవాడు అయిన, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి, రావణః=రావణుడు, కాలచోదితః=కాలముచేత ప్రేరితుడై, పరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. చాల స్థిరమైన ఆలోచనతో హితమైన వాక్యము పలికిన ఆ విభీషణునితో, రావణుడు కాలముచేత ప్రేరేపించబడినవాడై పరుషమైన వాక్యమును పలికెను.

మూ. వసేత్సహ నపత్నేన క్రుద్ధేవాశీవిషణ చ,

న తు మిత్రసహదేన సంవసేచ్ఛతుణా సహ.

2

ప్ర. అ. సపత్నేన సహ=శత్రువుతో కూడ, వసేత్=వివసించవచ్చును. క్రుద్ధేన=కోపించిన, ఆశీవిషణ చ=సర్వముతో కూడ, వివసించవచ్చును. మిత్రసహదేన=మిత్రుడ నని చెప్పుకొను, శత్రుణా సహ తు=శత్రువుతో కూడ అయినచే, న సంవసేత్=వివసించ శక్యము కాదు.

2

తా. శత్రువుతోను, కోపించిన పర్యముతోను కలిపి వివసించవచ్చు నేమో కాని మిత్రుడ నని చెప్పుకొను శత్రువుతో మాత్రము వివసించ శక్యము కాదు.

2

మూ. జానామి శీలం జ్ఞాతీవాం పర్యలోకేషు రాక్షస,

హృష్యన్తి హృషనేష్వేతే జ్ఞాతీవాం జ్ఞాతయః పరా.

3

ప్ర. అ. రాక్షసం=రాక్షసుడా ! పర్యలోకేషు=సమస్తలోకముల యందు, జ్ఞాతీవామ్=జ్ఞాతులయొక్క, శీలమ్=శీలమును, జానామి=ఎరుగుదును. ఏతే=ఈ, జ్ఞాతయః=జ్ఞాతులు, పరా=ఎల్లప్పుడూ, జ్ఞాతీవామ్=జ్ఞాతులయొక్క, హృషనేషు=ఆనందలయందు, హృష్యన్తి=సంతోషించుచుండుట.

తా. రాక్షసుడా ! అన్ని లోకాంతలోను జ్ఞాతుల హృదయ మెట్లుండునో నాకు తెలియును. ఈ జ్ఞాతులు ఎల్లప్పుడూ, తమ జ్ఞాతులకు ఆనందలు



వచ్చినప్పుడు పంతోషించుచుందురు.

3

మూ. ప్రధానం పాథకం వైద్యం ధర్మశీలం చ రాక్షస,  
జ్ఞాతయో హ్యవమన్యన్తే తూరిం పరిభవన్తి చ.

4

ప్ర. ఆ. రాక్షసం=రాక్షసుడా ! జ్ఞాతయః=జ్ఞాతులు, ప్రధానమ్=ప్రధానుడు, పాథకమ్=కార్యపాథకుడు, వైద్యమ్=విద్యావంతుడు, ధర్మశీలం చ=ధర్మస్వభావము గలవాడు, తూరిమ్=తూరుడూ అయిన జ్ఞాతిని, అవమన్యన్తే హి=అవమానింతుడు గదా ! పరిభవన్తి చ=తీరస్కరింతురు కూడ.

తా. రాక్షసుడా ! జ్ఞాతులు ప్రధానుడు, కార్యపాథకుడు, విద్యావంతుడు, ధర్మస్వభావము కలవాడు, తూరుడు అయిన జ్ఞాతిని చిన్నగా చూచుచు తీరస్కరించుచుందురు.

4

మూ. నిత్యమన్యోన్యసంహృష్టౌ వ్యసనేష్వితతాయినః,  
ప్రచృష్ణహృదయో ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయూచహః.

5

ప్ర. ఆ. వ్యసనేషు=అపదలలో, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడు, అన్యోన్యసంహృష్టౌ=పరస్పరము (చెప్పుకొని) పంతోషించువాడు, అతతాయినః=ద్రోహముచేయువాడు, ప్రచృష్ణహృదయః=రాచబడిన హృదయములు కలవాడు, ఘోరాః=క్రూరులు అయిన, జ్ఞాతయః=జ్ఞాతులు, భయూచహః=భయము కలిగించువాడు.

తా. క్రూరులైన జ్ఞాతులు తమ హృదయములలోని భావములను దామకొని ద్రోహవింత కలవారై, భయజకరులై, తమ జ్ఞాతికి అపద వచ్చినప్పుడు ఒకరితో ఒకరు చెప్పుకొని నిత్యము పంతోషించుచుందురు.

5

మూ. త్రాయన్తే హస్తభిర్గీతాః శ్లోకాః పర్యవనే పురా,  
పాశహస్తాచ్చరాన్ దృష్త్వా శృణుష్వ గదతో మమ.

6

ప్ర. ఆ. పురా=పూర్వము, పర్యవనే=పర్యవనమునందు, పాశహస్తాన్=పాశములు హస్తములందు గల, వరాన్=వరులను, దృష్త్వా=చూచి, హస్తభిః=ఏనుగులచేత, గీతాః=చెప్పబడిన, శ్లోకాః=శ్లోకములు, త్రాయన్తే=వివరించుచున్నవి గదతః=చెప్పుచున్న, మమ=నాకు, శృణుష్వ=వినుము.

తా. పూర్వము పర్యవనములో పాశములు చేతులలో ఉంచుకొని వచ్చిన మనుష్యులను చూచి ఏనుగులు పలికిన శ్లోకములు ప్రసీద్ధముగా వివరమృచుచున్నవి; చెప్పదను; వినుము.

6

మూ. నాగ్నిర్నావ్యాని శస్త్రాణి చ మః పాశ భయూచహః,  
ఘోరాః స్వార్థప్రయుక్తాస్త జ్ఞాతయో వో భయూచహః.

7

ప్ర. అ. నః=మనకు, అగ్నిః=అగ్ని, న=భయము కలిగించునది కాదు. అన్యోని=ఇతరములైన, శస్త్రాణి=ఆయుధములు, న=కావు. పాశాః=పాశములు, భయావహాః=భయము కలిగించునవి, న=కాదు. ఘోరాః=క్రూరులైన, స్వార్థ ప్రయుక్తాః=స్వార్థముచేత ప్రేరేపించబడిన, జ్ఞాతయాః=జ్ఞాతులు, నః=మనకు, భయావహాః=భయము కలిగించువారు.

రా. మనకు అగ్నివలన గాని, ఇతరశస్త్రములవలన గాని, పాశములవలన గాని భయము లేదు. స్వార్థముతో ప్రవర్తించు క్రూరులైన జ్ఞాతులవల్లనే మనకు భయము.

7

మూ. ఉపాయమేతే వక్ష్యన్తి గ్రహణే వాత్ర సంశయః,  
కృత్స్నార్ భయార్ జ్ఞాతిభయం మకష్టం విదితం హి నః. 8

ప్ర. అ. ఏతే=ఈ జ్ఞాతులు, గ్రహణే=మనలను పట్టుకొనుట యందు, ఉపాయమ్=ఉపాయమును, వక్ష్యన్తి=చెప్పగలరు. అత్ర=దీనియందు, సంశయః=సంశయము, న=లేదు. కృత్స్నార్=సమస్తమైన, భయార్=భయము కంటె, జ్ఞాతిభయమ్=జ్ఞాతులవలన భయము, నః=మనకు, మకష్టమ్=చాల కష్టమైనదిగా, విదితమ్=ప్రసిద్ధము.

రా. ఈ జ్ఞాతులు, మనలను ఎట్లు పట్టుకొనవలెనో ఉపాయమును చెప్పగలరు; సందేహము లేదు. మనకు అన్ని భయములకంటె ఈ జ్ఞాతిభయమే చాల గొప్పది.

8

మూ. విద్యతే గోష సంపన్నం విద్యతే జ్ఞాతితో భయమ్,  
విద్యతే శ్రీఘ చాపల్యం విద్యతే బ్రాహ్మణే తపః. 9

ప్ర. అ. గోష=గోవులయందు, సంపన్నమ్=సంపత్తి, విద్యతే=ఉన్నది. జ్ఞాతితః=జ్ఞాతివలన, భయమ్=భయము, విద్యతే=ఉన్నది. శ్రీఘ=శ్రీలలో, చాపల్యమ్=చపలత్వము, విద్యతే=ఉన్నది. బ్రాహ్మణే=బ్రాహ్మణునియందు, తపః=తపస్సు, విద్యతే=ఉన్నది.

రా. గోవులలో సంపద ఉన్నది. జ్ఞాతులనుండి భయ మున్నది. శ్రీలలో చాపల్యము ఉన్నది. బ్రాహ్మణునియందు తపస్సు ఉన్నది.

9

మూ. తతో వేష్టమిదం పౌమ్య యదహం లోకపత్క్యతః,  
లక్ష్మర్యమభిజాతశ్చ రిషాణాం మూర్ధ్ని చ స్థితః. 10

ప్ర. అ. పౌమ్య=పౌమ్ముడా ! తతో=ఆ కారణమువలన, అహమ్=నేను, లోకపత్క్యతః=లోకముయందు పూరింపబడినవాడను; లక్ష్మర్యమ్=అధికారమును,

అధికాతః చ=పొందివాను; రిపూణామ్=శత్రువులయొక్క, మూర్ఖి=శిరస్సునందు, స్థిరః చ=ఉచ్చాను; ఇతి యత్=అనువది ఏది గందో, ఇదమ్=ఇది, న ఇష్టమ్= (నీకు) ఇష్టము కాదు.

తా. పొమ్మడా ! అందుచేతనే నేను ఈ విధముగా లోకములలో గౌరవింపబడుటను, ఇశ్వర్యపంపమ్ముడను అగుటను, శత్రువులను అణగదొక్కే ఉండుటను నీవు చూడలేకున్నావు. 10

మూ. యథా పుష్కరపత్రేషు పతితాప్తోయుర్నిస్తవః,  
న క్లేషమధిగచ్ఛన్తి తథావార్యేషు సౌహృదమ్. 11

ప్ర. అ. పుష్కరపత్రేషు=తామరాకులయందు, పతితాః=పడిన, తోయర్నిస్తవః=జలబిందువులు, యథా=ఎట్లు, క్లేషమ్=సంబంధమును, న అధిగచ్ఛన్తి=పొందనో, అనార్యేషు=అనార్యులయందు, సౌహృదమ్=స్నేహము, తథా=అట్లే.

తా. తామరాకుమీద పడిన జలబిందువులు ఏ విధముగా అకులతో దగ్గరగా కలియునో, చెడ్డవారితో స్నేహము కూడ అట్లే. 11

మూ. యథా శరది మేఘవాం సీఞ్చితామపి గర్జితామ్,  
న భవత్యమ్ముసంక్లేదస్తథావార్యేషు సౌహృదమ్. 12

ప్ర. అ. శరది=శరత్కాలమునందు, గర్జితామపి=గర్జించుచున్నను, సీఞ్చితామ్=వర్షించు, మేఘవామ్=మేఘములయొక్క, అమ్ముసంక్లేదః=నీటితో రదుపుట, యథా=ఎట్లు, న భవతి=కాదో, అనార్యేషు=చెడ్డవారియందు, సౌహృదమ్=స్నేహము, తథా=అట్లే.

తా. శరత్కాలమునందు మేఘములు ఎంత గర్జించినను అవి వర్షించగా జలముతో తడుపుట (అనగా అవి వర్షించుట, జలముచేత భూమి రడియుట అనునవి) ఎట్లు జరుగదో చెడ్డవారితో స్నేహము కూడ అట్లే. 12

మూ. యథా మధుకరస్తర్షాద్రసం విస్తన్న తిష్ఠతి,  
తథా త్వనుపి తత్తైవ తథావార్యేషు సౌహృదమ్. 13

ప్ర. అ. యథా=ఎట్లు, రసమ్=రసమును, విస్తన్=పొందుచున్న, మధు కరః=కుమ్మేర, తర్సాత్=అపక్షి వలన, న తిష్ఠతి=ఉండదో, త్వనుపి=నీవు కూడ, తథా= అట్లు, తత్తైవ=తామునియందే ఉన్నావు. అనార్యేషు=చెడ్డవారియందు, సౌహృదమ్=స్నేహము, తథా=అట్లే.

తా. మధుకరందమును దీపింతుచున్నను కుమ్మేర ఆ పుష్పమునందు

నిలవక, ఇంకను కావలె నను అపక్తివలన మరొక పుష్పము వద్దకు పోవును. పోవును అట్లే శరణువక్తము నహించుచున్నావు. అనాద్యులతో స్నేహము ఇట్లే ఉండును.

13

మూ. యథా మధుకరస్తర్వాత్కాశపుష్పం పీటన్నపీ,  
రసమత్ర న విస్తేత తథావాద్యేషు సోహృదమ్.

14

ప్ర. అ. మధుకరః=కుమ్మెర, తర్వాత్=అపక్తివలన, కాశపుష్పమ్=రెల్లు పూవును, పీటన్నపీ=త్రాగుచున్నను, అత్ర=దీనియందు, రసమ్=రసమును, యథా=ఎట్లు, న విస్తేత=పొందరో, అనాద్యేషు=అనాద్యులయందు, సోహృదమ్=స్నేహము, తథా=అట్లే.

తా. కుమ్మెర అత్యాపక్తితో రెల్లుపూవుపై వారి మకరందమును త్రాగ ప్రయత్నించివా రానికి రసమేమీ ఎట్లు లభించరో అనాద్యులతో స్నేహము కూడ అట్లే ఉండును.

14

మూ. యథా పూర్వం గణః స్నాత్వా గృహ్య హస్తేన వై రజః,  
దూషయత్యాత్మనో దేహం తథావాద్యేషు సోహృదమ్.

15

ప్ర. అ. గణః=ఏనుగు, పూర్వమ్=ముందు, స్నాత్వా=స్నానముచేసి, హస్తేన=తొండముతో, రజః=పరాగమును, గృహ్య=గ్రహించి, ఆత్మనః=తనయొక్క, దేహమ్=దేహమును, యథా=ఎట్లు, దూషయతి=దూషించునో, అనాద్యేషు=విడ్డ వారియందు, సోహృదమ్=స్నేహము, తథా=అట్లే.

తా. ఏనుగు ముందు స్నానము చేసి పైకి వచ్చి తొండముతో బాడిర లీసకొని తన శరీరము మీద చల్లుకొనును. ఆ గణము చేసిన స్నానము ఎట్లు విష్ణునెఱ అనాద్యులతో స్నేహము కూడ అట్లే విష్ణునము.

15

మూ. యోఽన్యస్త్యేవంవిధం బ్రూయాద్వాక్యమేతద్విశాచర,  
అస్మిన్నహూర్తే న భవేత్త్వాం తు ధిక్కుంపాంసన.

16

ప్ర. అ. విశాచరః=రాక్షసుడా ! అన్యః=ఇతరుడైన, యః=ఎవడు, ఏవంవి రమ్=ఈ విధముగా, ఏతత్=ఈ, వాక్యమ్=వాక్యమును, బ్రూయాత్=వరుకునో, వాడు, అస్మిన్=ఈ, ముహూర్తే=ముహూర్తమునందు, న భవేత్=ఉండెడివాడు కాదు. కుంపాంసనః=కుంమును చెరిచినవాడా ! త్వాం తు=నిన్ను గూర్చి, ధిక్=నింద అగుగాక.

తా. ఓ ! రాక్షసుడా ! మరొకడివచ్చెనా ఈ విధముగా మాటలాడి ఉన్నచో ఈ ముహూర్తమునందే వానిని లేకుండ చేసెడివాడను. ఓ ! కుంమును చెరిచినవాడా !

16

మూ. ఇద్యుక్తః పరుషం వాక్యం వ్యాయువాదీ విభీషణః,  
ఉత్పపాత గదాపాణీశ్చతుర్విః సహ రాక్షసైః.

17

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, పరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉక్తః=వం  
కబడిన, వ్యాయువాదీ=వ్యాయమును వెలుకు, విభీషణః=విభీషణుడు, గదాపాణిః=గద  
హస్తమునందు కంపాడై, చతుర్విః=నలుగురు, రాక్షసైః సహ=రాక్షసులతో కూడ,  
ఉత్పపాత=(అకాశములోనికి) ఎగిరెను.

తా. తావణుడు ఈ విధముగా పరుషవాక్యములు వెలుకగా,  
వ్యాయమునే వెలుకు స్వభావము గల విభీషణుడు గద ధరించి అకాశములోనికి  
ఎగిరెను. అతనితో నలుగురు రాక్షసులు కూడ ఎగిరిరి.

17

మూ. అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం జాతక్రోధో విభీషణః,  
అన్తరిక్షగతః శ్రీమాన్ భ్రాతరం రాక్షసాధిపమ్.

18

ప్ర. అ. జాతక్రోధః=పుట్టిన క్రోధము గల, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన,  
విభీషణః=విభీషణుడు, అన్తరిక్షగతః=అకాశమును పొందినవాడై, తదా=అప్పుడు,  
భ్రాతరమ్=సోదరుడైన, రాక్షసాధిపమ్=రాక్షసరాజును గూర్చి, అబ్రవీచ్చ=పలికెను  
కూడ.

తా. అప్పుడు కోపించిన శ్రీమంతుడైన విభీషణుడు అకాశములో  
నించి సోదరుడైన రావణునితో ఇట్లు పలికెను.

18

మూ. స త్వం భ్రాతాపి మే రాజన్ బ్రూహి మాం యద్యదిచ్చసి,  
జ్యేష్ఠో మాన్యః పితృవమో న చ ధర్మపథే స్థితః.  
ఇదం హి పరుషం వాక్యం న క్షమామ్యగ్రణన్య తే.

19

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! సు త్వమ్=అట్టి నీవు, మే=నాకు, భ్రాతా=  
సోదరుడవు, అపి=అయి ఉన్నావు. యద్యత్=ఏమేమి, ఇచ్చసి=కోరుచున్నావో,  
తానిని, మామ్=నన్ను గూర్చి, బ్రూహి=పలుకుము. జ్యేష్ఠః=అన్నగారు,  
పితృవమః=తండ్రితో సమానుడు. ధర్మపథే=ధర్మమార్గమునందు, న చ స్థితః=  
లేకపోయినను, మాన్యః=గౌరవింపదగినవాడు. అగ్రణన్యః=అన్నచే అయినను,  
తే=నీదయిక్క, ఇదమ్=ఈ, పరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యం తు=వాక్యమునైతే, న  
క్షమామి=పహించను.

తా. రాజా ! నీవు నా అన్నవు. నీ కిష్టము వచ్చినట్లు అనుము.  
అన్నగారు తండ్రివంటివారు. ధర్మమార్గములో లేకున్నా గౌరవింపదగినవాడే.  
కాని, నీవు అన్నచే అయినా, ఈ పరుషవాక్యమును పహించజాలను.

19

మూ. మనీతం హితకామేన వాక్యముక్తం దశావన,  
చ గృహ్లావ్యకృతాత్మానః కాలస్య వశమాగతాః. 20

ప్ర. అ. దశావన=రావణా ! కాలస్య=కాలమునకు, వశమ్=వశమును, అగతా=పోయిన, అకృతాత్మానః=శిక్షితముకాని మనస్సు కలవాడు, హితకామేన=హితమువందు కోరిక గలవానిచేత, ఉక్తమ్=పలకబడిన, మనీతమ్=బాగుగా నిశ్చయింపబడిన, హితమ్=హితమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, చ గృహ్లాన్తి=గ్రహించడు.

రా. రావణా ! మనస్సును అదుపులో ఉంచుకొననివాళ్లు కాలమునకు లొంగిపోయినవారై, హితమును కోరి, బాగా నిర్ణయించి తెచ్చిన మాటలు వినరు.

మూ. మలభాః పురుషౌ రాజన్ పఠతం ప్రేయవాదినః,  
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతా చ దుర్లభః. 21

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! పఠతమ్=నిర్లప్తదూ, ప్రేయవాదినః=శిష్టమైన మాటలు పలుకు, పురుషౌ=పురుషులు, మలభాః=మలభులు. అప్రియస్య=ప్రియము కాని, పథ్యస్య=హితమునకు(ను), వక్తా=తెచ్చవాడు, శ్రోతా చ=వివేచాడు కూడ, దుర్లభః=దుర్లభుడు.

రా. రాజా ! నిర్లప్తదూ శిష్టమైన మాటలే తెచ్చే పురుషులు అవాఝాసముగా లభించుదురు. కాని, ప్రేయము శాకపోయినను హితమైన (ధివిష్యత్తులో పశ్యరితమును ఇచ్చే) మాటలు తెచ్చేవారు అదురు. అట్టివారు ఉన్నను వివేచాడు అదురు. 21

మూ. బద్ధం కాలస్య పాశేన పర్వభూతాపహారిణః,  
చ నశ్యంతముపేక్షే త్వాం ప్రదీప్తం శరణం యథా. 22

ప్ర. అ. పర్వభూతాపహారిణః=పకలప్రాణులను అపహరించు, కాలస్య=కాలు నియొక్క, పాశేన=పాశముచేత, బద్ధమ్=కట్టబడిన, నశ్యంతమ్=నశించుచున్న, త్వామ్=నిన్ను, ప్రదీప్తమ్=మండిపోవుచున్న, శరణం యథా=గృహమును వలె, చ ఉపేక్షే=ఉపేక్షించజాలను.

రా. పకలప్రాణులను పంహరించే కాలుని పాశములచే కట్టబడి నీవు నశించి పోవుచుండగా, మండిపోవుచున్న ఇంటిని ఎట్లు ఉపేక్షించజాలనో అట్లే ఉపేక్షించజాలను. 22

మూ. దీప్తపావకపంకాశైః శివైః కాశ్చాపభూషణైః,  
చ త్యామిచ్ఛామ్యహం ద్రష్టుం రామేణ విహతం శరైః. 23

ప్ర. అ. దీప్తపావకపంకాశైః=మందుచున్న అగ్నితో సమానములు,

కాశ్చనభూషణైః=బంగారము అలంకారముగా గలవీ అయిన, శిల్పైః=వాడియైన, శరైః=బాణముచేత, రామేణ=రామునిచేత, నిహతమ్=చంపబడిన, త్యామ్=నిన్ను, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, న ఇచ్ఛామి=కోరను.

తా. రాముడు నిన్ను మందుచున్న అగ్నివలె ఉన్న, బంగారు అలంకారములు గల వాడియైన బాణములతో చంపుచుండగా చూడజూచును. 23

మూ. తూరాశ్చ బలవన్తశ్చ కృతాప్రాశ్చ వరా రణే,  
కాలాభిసమ్నాః పీదన్తి యథా వాలుకపీతహః. 24

ప్ర. అ. తూరాః=తూరులు, బలవన్తశ్చ=బలవంతులు, కృతాప్రాశ్చ=వేర్వ బడిన అస్త్రములు కలవాడు అయిన, వరాః=వరులు, కాలాభిసమ్నాః=కాలముచేత అక్రమింపబడినవారై, వాలుకపీతహః యథా=ఇసుకతో కట్టిన అనకట్టలు వలె, పీదన్తి=నశింతురు.

తా. తూరులు, బలవంతులు, అస్త్రనిపుణులు అయిన వరులు కూడ కాలము వచ్చినప్పుడు, ఇసుకతో కట్టిన అనకట్టలవలె, యుద్ధములో నశింతురు. 24

మూ. తమ్నోర్జయతు యచ్ఛక్తం గురుత్వాద్ధితమిచ్చతా,  
అత్మావం పర్వతా రక్ష పురీం చేమాం సరాక్షసామ్,  
ప్యప్తే తేఽస్తు గమిష్యామి మఘీ భవ మయా ఏనా. 25

ప్ర. అ. గురుత్వాత్=అన్న వగుటవలన, హితమ్=హితమును, ఇచ్చతా=కోరుచున్న వారేత, యత్=ఏది, ఉక్తమ్=పలికబడినదో, తత్=దానిని, మఠయతు=పహించెదవుగాక. అత్మావమ్=రసము, సరాక్షసామ్=రాక్షసులతో కూడిన, ఇమామ్=ఈ, పురీం చ=పట్టణమును, పర్వతా=అన్ని విధములా, రక్ష=రక్షించుకొనుము. తే =నీకు, ప్యప్తే=మంగిళము, ఆస్తు=అగుగాక. గమిష్యామి=వెళ్లెదను. మయా ఏనా=నేను లేకుండాగా, మఘీ=మఖవంతుడవు, భవ=అగుము.

తా. నీవు అన్నవగుటచే నీ హితమును కోరి నేను వెచ్చిన మాటలు క్షమింపుము. నిన్ను, రాక్షసులను, ఈ వగరమును అన్ని విధాలా రక్షించుకొనుము. నీకు క్షేమమగుగాక. నేను వెళ్లిపోవుచున్నాను. నేను లేకుండా మఖముగా ఉండుము. 25, 26

మూ. వివార్యమాణస్య మయా హితైషిగా  
వ రోచతే తే వచనం విశాచర,  
పరీతకాలే హి గతాయుషో వరా  
హితం వ గృహ్లాన్తి మహృద్ధిరీరితమ్. 27

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అదిత్యా యుద్ధకాండే పోదః పర్వః.

ప్ర. అ. నిశాచర=రాక్షసుడా ! హిరైషణా=హితమును కోరుచున్న, మయా=నాచేత, నిహత్యమాగమ్య=నిహరించబడుచున్న, తే=నీకు, వచనమ్=నా వచనము, న రోచతే=ఇష్టమగుటలేదు. పరీతకాలే=విపరీతకాలమునందు, గతాయుషః=పోయిన ఆయుర్దాయము గల, నరా=నరులు, సుహృద్భిః= స్నేహితులచేత, ఈరితమ్=వంకబడిన, హితమ్=హితమును, న గృహ్యన్తి హ= శ్రహించరు కదా !

తా. రావణా ! నీ హితమును కోరి నేను చెప్పిన మాటలు నీకు నచ్చుటలేదు. విపరీతకాలమునందు, ఆయువు మూడిన నరులు మిత్రులు చెప్పిన హితమును అంగీకరించరు. 27

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంబరవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో పదునాడవపర్ల నమూనము.



## అథ పప్తదశః పర్వః

[విభీషణుడు రాముణ్ణి అశ్రయించుటకు వెళ్లుట; అతనికి అశ్రయము ఇచ్చు విషయమును గూర్చి రాముడు మర్మముతో ఆలోచించుట]

మూ. ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణామహా,  
అజగామ ముహూర్తేన యత్ర రామః పరిక్ష్మణః.

ప్ర.అ. రావణామహా=విభీషణుడు, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, ఇతి=ఇట్లు, పరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉక్త్వా=పలికి, పరిక్ష్మణః=రిక్ష్మణునితో కూడిన, రామః=రాముడు, యత్ర=ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడికి, ముహూర్తేన=ముహూర్తకాలములో, అజగామ=వచ్చెను.

తా. విభీషణుడు రావణునితో ఇట్లు పరుషములైన మాటలు పలికి ముహూర్తకాలములో, రిక్ష్మణునహితుడైన రాము డున్న చోటికి వచ్చెను.

మూ. తం మేరుశిఖరాకారం దీప్తామివ శత్రుహరామ్,  
గగనస్థం మహీస్థాస్తే దదృశు ర్వావరాధిపాః.

ప్ర.అ. మహీస్థాః=భూమిపై ఉన్న, తే=ఆ, వావరాధిపాః=వావరనాయకులు, మేరుశిఖరాకారమ్=మేరుపర్వతశిఖరమువంటి ఆకారము గలవాడు, దీప్తామ్=ప్రకాశించుచున్న, శత్రుహరామ్ ఇవ=మెరుపువలె ఉన్నవాడు అయిన, గగనస్థమ్=ఆకాశమునందున్న, తమ్=అతనిని, దదృశుః=చూచిరి.

తా. మేరుశిఖరము వలె, ప్రకాశించుచున్న మెరుపువలె ఆకాశములో ఉన్న ఆ విభీషణుని నేనుచూచి ఉన్న వావరనాయకులు చూచిరి.

మూ. తే రాప్యమచరాస్తవ్య చత్వారో భీమవిక్రమాః,  
తేఽపి చర్మాయుధోపేతా భూషణోత్తమభూషితాః.

ప్ర.అ. తప్య=అతనియొక్క, భీమవిక్రమాః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, చత్వారః=నలుగురు, తే=ఆ, అనుచరా అపి=అనుచరులు కూడ, ఉండిరి. తేపి=వారుకూడ, చర్మాయుధోపేతాః=కవచములతోను ఆయుధములతోను కూడినవారు. భూషణోత్తమభూషితాః=శ్రేష్ఠములైన అలంకారములచేత అలంకరించబడినవారు.

తా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల అతని నలుగురు అనుచరులు కూడ కవచములను ఆయుధములను ధరించి, ఉత్తమభూషణములను అలంకరించుకొని ఉండిరి.

మూ. స చ మేఘాచలప్రభో వజ్రాయుధవసుప్రభా,  
సరాయుధధరో వీరో దివ్యాభరణభూషితః.

4

ప్ర. అ. మేఘాచలప్రభో=మేఘము వలె సర్వతము వలె ఉన్న, వజ్రాయుధవసుప్రభో=వజ్రాయుధముతో సమానమైన కొంత గల, వీరో=వీరుడైన, స చ=అతడు కూడ, సరాయుధధరో=శ్రేష్ఠములైన ఆయుధములను ధరించినవాడై, దివ్యాభరణభూషితః=దివ్యములైన ఆభరణములచేత ఆలంకృతుడై ఉండెను.

తా. మేఘముతోను సర్వతముతోను సమానుడు, వజ్రాయుధము వంటి కొంత గలవాడు అయిన, వీరుడైన ఆ విభీషణుడు కూడ శ్రేష్ఠములైన ఆయుధములు ధరించి దివ్యాభరణములచేత ఆలంకృతుడై ఉండెను. 4

మూ. తమాత్మపశ్చాదుం దృష్ట్వా మగ్రీవో వానరాధిపః,  
వానరైః సహ దుర్ధర్షశ్చింతయామాస వీర్యవాన్.

5

ప్ర. అ. దుర్ధర్షః=నిరీరింప శక్యము కానివాడు, వీర్యవాన్=సర్వాక్రమవంతుడు, వానరాధిపః=వానరప్రభువూ అయిన, మగ్రీవః=మగ్రీవుడు, తమాత్మపశ్చాదుమ్=తాను చదవవాడుగా గల, తమ్=అతనిని, దృష్ట్వా=చూచి, వానరైః సహ=వానరులతో కూడ, చింతయామాస=ఆలోచించెను.

తా. నిరీరింప శక్యము కానివాడు, వానరప్రభువు, సర్వాక్రమవంతుడు అయిన మగ్రీవుడు, నలుగురు రాక్షసులతో కలిపి వచ్చుటచే తాను చదవవాడుగా ఉన్న ఆ విభీషణుని చూచి (విభీషణుణ్ణి ఆ నలుగురు రాక్షసులను చూచి)వానరులతో ఆలోచించెను. 5

మూ. చిన్తయిత్వా ముహూర్తం తు వానరాంస్తామవాచ హ,  
హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వావిరం వచనముత్తమమ్.

6

ప్ర. అ. ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలమును, చిన్తయిత్వా=ఆలోచించి, హనుమత్ప్రముఖాన్=హనుమంతుడు మొదలైన, తాన్=ఆ, సర్వాన్=సమస్త మైన, వానరాన్=వానరులను గూర్చి, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. అతడు ముహూర్తకాలము ఆలోచించి, హనుమంతుడు మొదలైన ఆ వానరు లందరితో ఈ విధముగా ఉత్తమమైన వచనము పలికెను. 6

మూ. ఏష సర్వాయుధోపేతశ్చతుర్విః సహ రాక్షస్తైః,  
రాక్షసోఽభ్యేతి పశ్యద్వమస్మాన్ హన్తుం వ సంశయః.

7

ప్ర. అ. సర్వాయుధోపేతః=సమస్తమైన ఆయుధములతో కూడిన,

ఏనుఁ డాక్షసఁ=ఈ డాక్షసుడు, చతుర్విఁ డాక్షపైఁ పహి=నలుగురు డాక్షులతో కూడ, అభ్యేతి=వచ్చుచున్నాడు; పశ్యధ్యమ్=చూడుడు. అస్మాన్=మనము, హస్తుమ్=చంపుటకే వచ్చుచున్నాడు. పంశయః=పంశయము, వ=లేడు.

రా. ఈ డాక్షులు దెవడో అన్ని అయుధములు ధరించి, పలుగురు డాక్షులతో కూడ వచ్చుచున్నాడు; చూడుడు. మనము చంపుటకే వచ్చుచున్నాడు. పందేహము లేదు.

7

మూ. మగ్రీవస్య వచః శ్రుత్వా పర్వే తే వానరోత్తమాః,  
శాలామధ్యమ్య శైలాంశ్చ ఇరం వచవమబ్రువన్.

8

ప్ర. అ. పర్వే=సమస్తమైన, తే=ఆ, వానరోత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠులు, మగ్రీవస్య=మగ్రీవునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, శాలాన్=శా(సా)ల వృక్షములను, శైలాంశ్చ=పర్వతములను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, ఇరమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రువన్=పలికిరి.

రా. ఆ వానరోత్తము లందఱూ మగ్రీవుని మాటలు విని, మర్తికెట్లను, పర్వతములను ఎత్తి ఇట్లు పలికిరి.

8

మూ. శీఘ్రం వ్యాధిక నో రాజన్ వధామైషాం దురాత్మనామ్,  
నిపతన్తి హతా యావద్దరణ్యామల్పచేతవాః.

9

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! దురాత్మనామ్=దురాత్ములైన, ఏషామ్=వీరియొక్క, వధాయు=వధకొరకు, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, వ్యాధిక=లక్ష్యాపించుము. అల్పచేతవాః=అల్పమైన బుద్ధి గల వీళ్ళు, హతాః=చంపబడినవారై, దరణ్యామ్=నేలమీద, నిపతన్తి యావత్=పడగలరు.

రా. రాజా ! ఈ దురాత్ములను చంపుటకు వెంటనే మాకు అజ్ఞ ఇమ్ము. ఈ మందబుద్ధులు మాచే చంపబడినవారై నేలమీద పడగలరు.

9

మూ. తేషాం సంభాషమాణానామన్యోన్యం స విభీషణః,  
ఉత్తరం తీరమాపార్వ స్వప్త ఏవ వ్యతిష్ఠత.

10

ప్ర. అ. సః విభీషణః=ఆ విభీషణుడు, ఉత్తరమ్=అవతరించిన, తీరమ్=తీరమును, అపార్వ=పొంది, తేషామ్=ఆ వానరులు, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, సంభాషమాణానామ్=మోటలాడుకొనుచుండగా, స్వప్తః ఏవ=స్వస్థుడగుచునే, వ్యతిష్ఠత=ఉండిను.

రా. ఎముద్రము అవతలి ఒడ్డు చేరిన విభీషణుడు ఆ వానరులు పరస్పరము మోటలాడుకొనుచుండగా కంఠాదుపడకుండ అరాకమునందు నిలిచి

ఉండెను.

10

మూ. న ఉవాచ మహాప్రాజ్ఞః స్వరేణ మహతా మహాన్,  
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య బద్ధ ఏవ విభీషణః.

11

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞః=గొప్ప బుద్ధిమంతుడు, మహాన్=గొప్పవాడు అయిన,  
ఏ విభీషణః=ఆ విభీషణుడు, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవునీ, తాంశ్చ=ఆ వానరులను,  
సంప్రేక్ష్య=చూచి, బద్ధః ఏవ=అకాలమునందే ఉన్నవాడై, మహతా=గొప్పదైన,  
స్వరేణ=స్వరముతో, ఉవాచ=వలికెను.

తా. మహాబుద్ధిమంతుడు, గొప్పవాడు అయిన ఆ విభీషణుడు సుగ్రీవుణ్ణి,  
ఆ వానరులను చూచి, అకాలమునందే ఎరిచి, పెద్ద కంఠస్వరముతో ఇట్లనెను.

మూ. రావణో వామ దుర్యుత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః,  
తప్యహనుమతో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః.

12

ప్ర. అ. రావణో వామ=రావణు డను పేరు గల, దుర్యుత్తో=చెడ్డ  
నడనడిక గల, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసప్రభువైన, రాక్షసః=రాక్షసుడు ఉన్నాడు.  
అహమ్=నేను, తప్యః=అతనియొక్క, అనుజః భ్రాతా=తమ్ముడను; విభీషణః  
ఇతి=విభీషణుడు అని, శ్రుతః=ప్రసిద్ధుడను.

తా. రాక్షసులకు ప్రభువు, చెడ్డ నడనడిక గలవాడు అయిన రావణు  
డను రాక్షసు డున్నాడు. విభీషణు డను పేరు గల నేను వాని తమ్ముడను. 12

మూ. తేన సీతా జనస్థావార్ధ్యతా హత్యా జటాయుషమ్,  
కుద్ధా చ వివశా రీవా రాక్షసీభిః సురక్షితా.

13

ప్ర. అ. తేన=వానిచేత, జటాయుషమ్=జటాయువును, హత్యా=చంపి,  
సీతా=సీత, జనస్థానాత్=జనస్థానమునుండి, హత్యా=హరింపబడినది. కుద్ధా=బంధిం  
పబడినదై, వివశా=వివశులై, (తన ఆశీస్సులతో లేనిదై), రీవా=దీనులైన  
అమె, రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత, సురక్షితా=బాగుగా రక్షింపబడినది.

తా. అతడు జటాయువును చంపి సీతను జనస్థానమునుండి  
తీసికొనివచ్చి, వివశులై, దీనులై ఉన్న ఆమెను బంధించినాడు. ఆమెను  
రాక్షసస్త్రీలు రక్షించుచున్నారు. 13

మూ. తమహం హేతుధిర్వాక్యైర్విరైశ్చ వ్యధర్మయమ్,  
పాదు నిర్యాత్యతాం సీతా రామాయేతి పునః పునః.

14

ప్ర. అ. పీతా=పీత, పాదు=బాగుగా, రామాదు=రామునకు, విద్యాధ్యతామ్=దిరిగి ఇచ్చినేయబడుగాక, ఇతి=అని, పునః పునః=మాటిమాటికి, తమ్=అతనిని, అహమ్=నేను, హేరుధి=యుక్తులచేతను, వివిరై=అనేకవిధములైన, వాక్యై=వాక్యములచేతను, పునః పునః=మాటిమాటికి, న్యదర్శయమ్=దోరించితిని.

తా. పీతను చక్కగా రామునకు ఇచ్చినేయు మని నేను యుక్తియుక్తములైన మాటలు అనేకవిధముల చెప్పి, మాటిమాటికి అతనికి దోరించితిని. 14

మూ. ప చ వ ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః,  
ఉచ్యమావం హితం వాక్యం విపరీత ఇవాషధమ్. 15

ప్ర. అ. పః రావణః=అ రావణుడు, కాలచోదితః=కాలముచేత ప్రేరేపింపబడినవాడై, ఉచ్యమావమ్=చెప్పబడుచున్న, హితమ్=హితమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, విపరీతః=విపరీతబుద్ధి గలవాడు, ఔషధమ్ ఇవ=ఔషధమును వలె, ప ప్రతిజగ్రాహ=ప్రకరించలేడు.

తా. అ రావణుడు కాలముచేత ప్రేరేపించబడుటచే, నేను చెప్పిన హితవాక్యమును, అయున్న మూడిన విపరీతబుద్ధి గలవాడు ఔషధమును వలె, అంగీకరించలేడు. 15

మూ. పోహం పరుషితస్తేన దాపవర్చావమానితః,  
త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దాదాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. 16

ప్ర. అ. తేన=వానిచేత, పరుషితః=పరుషముగా మాటలాడబడినవాడనై, దాపవత్=దాసుడు వలె, అవమానితః=అవమానించబడిన, పః అహమ్=అట్టి నేను, పుత్రాంశ్చ=పుత్రులను, దాదాంశ్చ=భార్యను, త్యక్త్వా=విడిచి, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, శరణం గతః=శరణు పొందివాను.

తా. అతడు పరుషవాక్యములు పలికి నన్ను బానిసను అవమానించి నట్లు అవమానించినాడు. అందుచేత నేను భార్యపుత్రాదులను విడిచి వచ్చి రాముణ్ణి శరణు పొందుచున్నాను. 16

మూ. నివేరయత మాం క్షీప్రం రాఘవాయు మహాత్మానే,  
పర్వలోకశరణ్యాయ విభీషణముపస్థితమ్. 17

ప్ర. అ. మహాత్మానే=మహాత్ముడు, పర్వలోకశరణ్యాయ=పరివారోకములకు దిక్కుకుడు అయిన, రాఘవాయు=రామునకు, విభీషణమ్=విభీషణు డను పేరుగల, మామ్=నన్ను, ఉపస్థితమ్=వచ్చినవానినిగా, క్షీప్రమ్=క్షిప్రముగా, నివేరయత=తెలుపుడు.

తా. ఏదీషణు డను పేరు గల నేను వచ్చినట్లుగా మహాత్ముడు, పకలతోకములను దక్షించువారు అయిన కామునకు శీఘ్రముగా తెలుపుదు. 17

మూ. ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా ముగ్రీవో లఘువిక్రమాః,  
లక్ష్మణస్యాగ్రతో రామం పంరబ్ధమిదమబ్రవీత్. 18

ప్ర. అ. లఘువిక్రమాః=శీఘ్రమైన పర్యాయము గల, ముగ్రీవాః=ముగ్రీవుడు, ఏతత్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, రామమ్=రాముని గూర్చి, పంరబ్ధరమ్=ఎక్కువ-తొందరగా, ఇదమ్=ఈ పాఠ్యమును, అబ్రవీత్=వలికెను.

తా. శీఘ్రమైన పర్యాయము గల ముగ్రీవుడు ఈ మాటలు విని, లక్ష్మణుని సమక్షమునందు రామునితో, చాల కంఠాదుగా ఇట్లు పలికెను. 18

మూ. ప్రవిష్టః శ్రుతుపైన్యం హి ప్రాప్తః శ్రుతురతర్కితః,  
విహవ్యారవ్వరం లబ్ధ్యా ఉటాకో వాయుసానివ. 19

ప్ర. అ. అతర్కితః=ఈహించబడినవాడై, ప్రాప్తః=వచ్చిన, శ్రుతుపైన్యమ్=శ్రుతుపైన్యమును, ప్రాప్తః=పొందిన, శ్రుతుః=శ్రుతువు, అన్తరమ్=అవకాశమును, లబ్ధ్యా=పొంది, ఉటాకః=గుడ్డగూబ, వాయుసానివ=కాకులను వలి, విహవ్యాత్=చంపును.

తా. ఈహించకుండగా వచ్చి శ్రుతుపైన్యములో ప్రవేశించిన శ్రుతువు, అవకాశము రొరకగానే గుడ్డగూబ కాకులను చంపి నట్లు చంపివేయును. 19

మూ. ముత్తే వ్యూహే నయే చారే యుక్తో భవతుమర్హసి,  
వానరాణాం చ భద్రం తే పరేషాం చ పరంతప. 20

ప్ర. అ. పరంతప=శ్రుతుసంహారకుడా ! వానరాణాం చ=వానరులయొక్క, పరేషాం చ=శ్రుతువులయొక్క, మంత్రే=ఆలోచనయుండు, వ్యూహే=వ్యూహము నందు, నయే=నీతియుండు, చారే=గూడచారి(దుల)యుండు, యుక్తో=సౌచ రానచిత్తుడవుగా, భవతుమ్=అగుటకు, అర్హసి=ఈ ఉన్నావు. తే=నీకు, భద్రమ్=మంగళమగుగాక.

తా. ౧ ! శ్రుతునివాళికా ! వానరుంకు లాభికరమైన మంత్రమునందు, వ్యూహమునందు, నీతియుండు, గూడచారిప్రయోగమునందు సౌచర్యానచిత్తుడవై, పదులు ప్రయోగించు మంత్ర - వ్యూహ - నీతి - గూడచారి ప్రయోగాదులయుండు కూడ అప్రమత్తుడవై ఉండుము. నీకు భద్రము కలుగుగాక. 20

మూ. అవ్రాధానగతా హ్యేతే రాక్షసాః కామదూషిణః,  
కూరాశ్చ వికృతిజ్ఞాశ్చ తేషాం జాతు న విశ్వసేత్. 21

ప్ర. అ. ఏలే రాక్షసాః=ఈ రాక్షసులు, కామదూపిణాః=స్వేచ్ఛానుసారము రూపములు గలవారు. అస్తర్థానగలాః=అంతర్థానము పొందగలవారు, శూరాః=శూరులు, నికృతిజ్ఞాశ్చ=కపటోపాయములు తెలిసినవారు. భేషామ్=వారికి, తాతు=ఎన్నడును, న విశ్వసేత్=విశ్వసించగూడదు.

తా. ఈ రాక్షసులు అంతర్థానము పొందగలవారు. ఇష్టమైన రూపము ధరించ గలవారు. శూరులు. కపటోపాయములు తెలిసినవారు. వారిని ఎన్నడూ నమ్మకూడదు. 21

మూ. ప్రణీధీ రాక్షసేష్టాస్య రావణస్య భేదయమ్,  
అమప్రవిశ్య పోఽస్మామ భేదం కుర్యాన్న సంశయః. 22

ప్ర. అ. అయమ్=ఇతడు, రాక్షసేష్టాస్య=రాక్షసరాజైన, రావణస్య=రావణుని యొక్క, ప్రణీధిః=గూఢచారి, భేదేత్=కావచ్చును. సః=అట్టి ఇతడు, అమప్రవిశ్య=లోపల ప్రవేశించి, అస్మామ=మనలో, భేదమ్=భేదమును, కుర్యాత్=చేయును; సంశయః=సంశయము న=లేదు.

తా. ఇతడు రాక్షసరాజైన రావణుని గూఢచారియై ఉండును. ఇతడు మన మధ్య ప్రవేశించి, మనలో భేదమును కలిగించును; పందేహము లేదు. 22

మూ. అథవా స్వయమేవైష ఛిద్రమాపాద్య బుద్ధిమాన్,  
అమప్రవిశ్య విశ్వస్తే కరాచిత్ప్రహరేదపి. 23

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, బుద్ధిమాన్=బుద్ధిమంతుడైన, ఏషః=ఇతడు, స్వయమేవ=స్వయముగానే, ఛిద్రమ్=ఛిద్రమును, (ఏదైన లోపమును) అపాద్య=పొంది (తెలిపికొని), అమప్రవిశ్య=లోనప్రవేశించి, విశ్వస్తే=విశ్వాసము చెందిన నీడుండు, ప్రహరేదపి కరాచిత్=కొట్టవచ్చును కూడ.

తా. లేదా బుద్ధిమంతుడైన ఇతడే స్వయముగా మనలోని లోపములు తెలిపికొని, ప్రవేశించి, విశ్వాసముతో ఉన్న నీపైన రెబ్బ తీయవచ్చును. 23

మూ. మిత్రాటవీబలం చైవ మౌలభృత్యబలం తథా,  
పర్షమేతద్భయం గ్రాహ్యం వర్జయిత్వా ద్విషదృలమ్. 24

ప్ర. అ. మిత్రాటవీబలం చైవ=మిత్రుల సైన్యము, అడవులలో ఉండేవారి సైన్యము, తథా=మరియు, మౌలభృత్యబలమ్=మౌలమైన (అనగా వంశక్రమానుసారముగా వచ్చుచున్న) సైన్యము, తాత్కాలికముగా భృతి విచ్చి ఏర్పాటు చేసుకొన్న సైన్యము, ఏతత్=ఈ, పర్షమ్=పమస్తమైన, బలమ్=సైన్యము,

ర్విషద్యంమ్=శ్రీతు సైన్యమును, వర్ణయిత్వా=విడచి, గ్రాహ్యమ్=గ్రహించదగినది.

తా. శ్రీతువుల సైన్యము తప్ప, మిత్రుల సైన్యమును, అటవికుల సైన్యమును, పెరంపరాగళమైన సైన్యమును, తాత్కాలికభృతి విధయించి కూర్చుకొన్న సైన్యమును, ఈ అన్ని విధముల సైన్యమును కూడ గ్రహించవచ్చును. 24

మూ. ప్రకృత్యా రాక్షసో హ్యేష బ్రాతామిత్రస్య నై ప్రభో,  
అగతశ్చ రిపోః పాక్షాత్కథమస్మింశ్చ విశ్వసేత్. 25

ప్ర. అ. ప్రభో=ఓ ! ప్రభూ ! ఏషు=ఇతడు, ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత, రాక్షసో హి=రాక్షసుడు కదా ! అమిత్రస్య=శ్రీతువుయొక్క, భ్రాతా=సోదరుడు. పాక్షాత్=పాక్షాత్తు, రిపోః=శ్రీతువునుండి, అగతః=వచ్చినాడు. అస్మిన్=వీరియందు, కథమ్=ఎట్లు, విశ్వసేత్=విశ్వసించవలెను.

తా. ఓ ! ప్రభూ ! ఇతడు పహాణముగావే రాక్షసుడు. శ్రీతువునకు సోదరుడు. పాక్షాత్తు శ్రీతువుదగ్గరనుండి వచ్చుచున్నాడు. ఇతనిని విశ్వసించుట ఎట్లు ? 25

మూ. రావణప్యామతో బ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః,  
చతుర్థిః పహ రక్షోభిర్భవంతం శరణం గతః. 26

ప్ర. అ. విభీషణః ఇతి=విభీషణుడు అని, శ్రుతః=ప్రసీద్దుడైన, రావణస్య=రావణునియొక్క, అనుజు బ్రాతా=తమ్ముడు, చతుర్థిః=నలుగురు, రక్షోభిః పహ=రాక్షసులతో కూడ, భవంతమ్=నిన్ను, శరణమ్=శరణమును, గతః=పోయినాడు.

తా. విభీషణు డను పేరు గల రావణుని తమ్ముడు నలుగురు రాక్షసులతో కూడ వచ్చి నిన్ను శరణు పొందుచున్నాడు.

వి. కొందరు వ్యాఖ్యాతల ప్రకారము ఈ శ్లోకము "మత్త్రే హ్యహో ఇత్యాది శ్లోకము(20) తరువాత ఉన్నది. 26

మూ. రావణేన ప్రణహితం తమవేహి విభీషణమ్,  
తప్యహం నిగ్రహం మన్యే క్షమం క్షమవతాం వఠ. 27

ప్ర. అ. క్షమవతామ్=ఓర్పు కలవారిలో, వఠ=శ్రేష్ఠుడా ! తమ్=అ, విభీషణమ్=విభీషణుని, రావణేన=రావణునిచేత, ప్రణహితమ్=పంపబడినవానినిగా, అవేహి=తెలిసికొనుము. తస్య=వానియొక్క, నిగ్రహమ్=నిగ్రహించుటను(బంధమును) క్షమమ్=తగినదానినిగా, అహమ్=నేను, మన్యే=తలచుచున్నాను.

తా. ఓర్పు కలవారిలో శ్రేష్ఠుడైన రామా ! రావణుడే ఆ విభీషణుని పంపి ఉండునని తలచెదను. అతనిని నిగ్రహించుటయే యుక్త మని తలచెదను.



మూ. రాక్షసో జిహ్వాయా బుద్ధ్యా సందిష్టోఽయ మిహోగతః,  
ప్రహర్తుం మాముయా త్వన్నో విశ్వస్తే త్వయి చానఘ. 28

ప్ర. అ. అనఘ=దోషము లేనివాడా ! అయమ్=ఈ, రాక్షసః=రాక్ష  
సుడు, జిహ్వాయా=కుటిలమైన, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత, సందిష్టః=పంపబడినవాడై,  
మాముయా=మాయచేత, త్వన్నః=కప్పబడినవాడై, విశ్వస్తే=విశ్వసించిన, త్వయి=నీ  
యందు, ప్రహర్తుమ్=కొట్టుటకు, ఇహ=ఇక్కడికి, ఆగతః=వచ్చినాడు.

తా. దోషరహితుడవైన రాక్షా ! కుటిలమైన ఆలోచనతో (రావణుడు)  
పంపగా ఈ రాక్షసుడు, విశ్వాసము చెందిన నీయందు, మాయాబలము చేత  
కపావ్యముగా దెబ్బతీయుటకై వచ్చినాడు. 28

మూ. వద్యతామేష తీవ్రేణ దణ్డేన సచివైః సహ,  
రావణస్య నృశంపస్య భ్రాతా హ్యేష విభీషణః. 29

ప్ర. అ. ఏష=ఇతడు, సచివైః=సహ మంత్రులతోకూడ, తీవ్రేణ=తీవ్రమైన,  
దణ్డేన=దండనము చేత, వద్యతామ్=చంపబడుగాక. ఏష విభీషణః=ఈ విభీషణుడు,  
నృశంపస్య=కూరుడైన, రావణస్య=రావణునియొక్క, భ్రాతా హి=సోదరుడు కదా !

తా. ఈ విభీషణుడు కూరుడైన రావణుని సోదరుడు. అందుచే  
ఈతనిని, ఈతని మంత్రులను కూడ తీవ్రమైన దండన మిచ్చి చంపించివేయుము. 29

మూ. ఏవముత్త్యా తు తం రామం సంరన్ధో వాహినీపతిః,  
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌనముపాగమత్. 30

ప్ర. అ. వాహినీపతిః=పేనానాయకుడు, వాక్యజ్ఞః=వాక్యములను  
ఎరిగినవాడు అయిన ముగ్రీవుడు, సంరన్ధః=తొందరపడుచున్నవాడై, వాక్యకుశ  
లమ్=మాటలలో వేర్పరియైన, తం రామమ్=ఆ రాముని గూర్చి, ఏనమ్=ఇట్లు,  
ఉక్త్యా=పలికి, తతో=అటుపేమ్మట, మౌనమ్=మౌనమును, ఉపాగమత్=పొందెను.

తా. ఎట్లు మాటలాడనలనో తెలిపిన, పేనానాయకుడైన ముగ్రీవుడు,  
మాటలలో వేర్పరియైన ఆ రామునితో, కంఠారు పడుచు ఇట్లు పలికి మౌనము  
వహించెను. 30

మూ. ముగ్రీవస్య తు తద్వాక్యం క్రుత్వా రామో మహాబలః,  
సమీపస్థామవాచేదం హనుమత్ప్రముఖాన్ కపీన్. 31

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, రామః=రాముడు, ముగ్రీవస్య=

సుగ్రీవునియొక్క, తత్=ఆ, వాక్యమ్=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, పమీపస్థాన్=పమి  
పమునందున్న, హనుమత్ప్రముఖాన్=హనుమంతుడు మొదలైన, కపీన్=కపులను  
గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. మహాబలశాలియైన రాముడు సుగ్రీవుడు పలికిన ఆ మాటలు విని,  
దగ్గర ఉన్న, హనుమంతుడు మొదలైన వానరులతో ఇట్లు పలికెను. 31

మూ. యుక్తుం కపిరాజేన రావణావరణం ప్రతి,  
వాక్యం హేతుమదత్కర్ణం భవద్ధిరపి చ శ్రుతమ్. 32

ప్ర. ఆ. రావణావరణం ప్రతి=విభీషణుని గూర్చి, కపిరాజేన=సుగ్రీవునిచేత,  
అత్కర్ణమ్=మిక్కిలి, హేతుమత్=హేతువులు కల, యత్=ఏ, వాక్యమ్=వాక్యము,  
ఉక్తమ్=పలకబడినదో అది, భవద్ధిరపి=మీచేత కూడ, శ్రుతమ్=వినిపడినది.

తా. విభీషణుని విషయములో సుగ్రీవుడు పలికిన, మంచి యుక్తులతో  
కూడిన మాటలు మీరు కూడ విన్నారు కదా ? 32

మూ. మహృదామర్థకృచ్ఛ్రేషు యుక్తం బుద్ధిమతా పరా,  
సమర్థేనోపసందేష్టుం శాశ్వతీం భూతిమిచ్చతా. 33

ప్ర. ఆ. శాశ్వతీమ్=శాశ్వతమైన, భూతిమ్=ఐశ్వర్యమును, ఇచ్చతా=కోరు  
చున్న, సమర్థేన=సమర్థుడైన, బుద్ధిమతా=బుద్ధిమంతునిచేత, పరా=విల్లప్పుడు,  
మహృదామ్=హృదయమునకు, అర్థకృచ్ఛ్రేషు=కార్యములకు పరిపరిచించిన, కష్ట  
ములయందు, ఉపదేష్టుమ్=ఉపదేశించుటకు, యుక్తమ్=యుక్తము.

తా. శాశ్వతమైన అభివృద్ధిని కోరు సమర్థుడైన బుద్ధిమంతుడు, మిత్రులకు  
కార్యములలో కష్టము లేర్పడినప్పుడు ఉపదేశించుట యుక్తము. అందుచేత మీ  
మీ అభిప్రాయములను చెప్పుడు. 33

మూ. ఇత్యేవం పరిపృష్టాస్తే స్వం స్వం మతమతన్వితౌః,  
పోషచారం తదా రామమూచుః ప్రయచిక్షీర్షవః. 34

ప్ర. ఆ. తదా=అప్పుడు, ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, పరిపృష్టాః=అడగబడిన,  
తే=వాళ్ళు, అతన్వితౌః=అంసత్వము లేనివారై, ప్రయచిక్షీర్షవః=ప్రియమును  
చేయగోరుచున్నవారై, పోషచారమ్=ఉపచారపూర్వకముగా, స్వం స్వమ్=తమ  
తమ, మతమ్== అభిప్రాయమును, రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, తామః=పలికిరి.

తా. రామునిచేత ఈ విధముగా ప్రశ్నింపబడిన ఆ వానరులు  
అంసత్వము లేనివారై రామునకు ప్రీయము చేయవలె నను కోరికతో తమ  
తమ అభిప్రాయములను అదరపూర్వకముగా ఇట్లు తెలిపిరి. 34

మూ. అజ్ఞాతం నాస్తి తే కించిత్త్రిషు లోకేషు రాఘవ,  
అత్మానం పూజయన్ రామ పృచ్ఛస్యస్మాన్ మహ్యత్తయా. 35

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! త్రిషు=మూడు, లోకేషు=లోకములయందు, తే=నీకు, అజ్ఞాతమ్=తెలియబడనిది, కిం చిత్=ఏదీ, నాస్తి=లేదు. అత్మానమ్=తనను, పూజయన్=పూజించుకొనుచు, మహ్యత్తయా=స్నేహభావముతో, అస్మాన్=మమ్ములను, పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు.

తా. రామా ! ఈ మూడు లోకములలో నీకు తెలియనిది లేదు. అయినను మేము నీ స్నేహితులముగాన మమ్ములను అడుగుచున్నావు. అ విధముగా నీ గౌరవమును పెంపొందించుకొనుచున్నావు. 35

మూ. త్వం హి సత్యవ్రతః శూరో ధార్మికో దృఢవిక్రమః,  
పరీక్ష్యకారీ స్మృతిమాన్షిస్పృష్టిత్మా మహృత్సు చ. 36

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, సత్యవ్రతః=సత్యమునందు నియమము కలవాడవు. శూరో=శూరుడవు. ధార్మికో=ధర్మాత్ముడవు. దృఢవిక్రమః=దృఢమైన పర్యాక్రమము కలవాడవు. పరీక్ష్యకారీ=పరీక్షించి పనులు చేయువాడవు. స్మృతిమాన్=స్మృతి కలవాడవు. మహృత్సు=స్నేహితులయందు, నిస్పృష్టిత్మా చ=సమర్పించబడిన ఆత్మకలవాడవు.

తా. నీవు సత్యవ్రతుడవు. శూరుడవు. ధర్మాత్ముడవు. దృఢమైన పర్యాక్రమము కలవాడవు. పరీక్షించి పనులు చేయువాడవు. విషయములను బాగుగా స్మరించువాడవు. తనను తానుగా స్నేహితులకు అధీనము చేసికొన్నవాడవు.

మూ. తస్మాదేకైకశస్త్రావద్యువన్తు సచివాస్తవ,  
హేతుతో మతిసంపన్నాః సమర్థాశ్చ పునస్తథా. 37

ప్ర. అ. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, మతిసంపన్నాః=బుద్ధిమంతులు, తథా=మరియు, సమర్థాశ్చ పునః=సమర్థులూ అయిన, తవ సచివాః=నీ మంత్రులు, ఏకైకశః=ఒక్కరోక్కడు, హేతుతః=హేతుపూర్వకముగా, బ్రువన్తు తావత్=చెప్పుదురు గాక.

తా. ఆందువలన బుద్ధిమంతులు, సమర్థులూ అయిన నీ మంత్రులు తగిన యుక్తులు చూపుచు ఒక్కరోక్కడుగా మాటలాడెదరు. 37

మూ. ఇత్యుక్తే రాఘవాయాథ మతిమానన్లదోఽగ్రతః,  
విభీషణపరీక్షార్థముపాచ వచనం హరిః. 38

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తే=చెప్పబడగా, అథ=అటుపిమ్మట, హరిః=వాన

రుడైన, మఠిమాన్=బుద్ధిమంతుడైన, అల్లదా=అంగదుడు, కామహాయ=కామునకు, అగ్రతా=ముందుగా, విభీషణపరీక్షార్థమ్=విభీషణుని పరీక్ష కోరకు, వచనమ్=వచనమును, ఉపాచ=పలికెను.

తా. ఆ వానరు ట్లు పలికిన ఏమ్మట బుద్ధిమంతుడైన అంగదుడు ముందుగా “విభీషణుని పరీక్షించవలెను” అని రామునితో పలికెను. 38

మూ. శ్రోతః సకాశాత్పంప్రాప్తః పర్వథా తర్క్య ఏవ హి,  
విశ్వాసనీయః సహపా వ కర్తవ్యో విభీషణః. 39

ప్ర. అ. శ్రోతః=శ్రుతువుయొక్క, సకాశాత్=సమీపమునుండి, పంప్రాప్తః=వచ్చిన, విభీషణః=విభీషణుడు, పర్వథా=అన్ని విధములా, తర్క్య ఏవ హి=పందేహించదగినవాడే కదా ? సహపా=వెంటనే, విశ్వాసనీయః=విశ్వాసించదగినవాడుగా, వ కర్తవ్యః=చేయదగినవాడు కాదు.

తా. విభీషణుడు శ్రుతువు దగ్గరనుండి వచ్చినవాడు. అన్ని విధాలా పందేహించదగినవాడే. అందుచేత తొందరపడి ఆతనిని విశ్వాసపాత్రునిగా చేయకూడదు. 39

మూ. ఛాదయిత్వాత్మభావం హి చరన్తి శతబుద్ధయః,  
ప్రహరన్తి చ రన్ధ్రేషు పోఽన్తర్థః సుమహాన్ భవేత్. 40

ప్ర. అ. శతబుద్ధయః=కుటంబుద్ధి గలవారు, ఆత్మభావమ్=తమ మనోభావమును, ఛాదయిత్వా=కప్పి, చరన్తి హి=పంచరించుచుందురు. రన్ధ్రేషు=రంధ్రములయందు, ప్రహరన్తి చ=కొట్టుచుందురు. పో=అది, సుమహాన్=గొప్ప, అన్తర్థః=అన్తర్థముగా, భవేత్=ఆగును.

తా. కుటంమైన బుద్ధి గలవారు తమ మనస్సులోని భావములను పైకి వెలియనీయకుండా ప్రవర్తించుచు అవకాశము వచ్చినప్పుడు దెబ్బతీయుదురు. అది గొప్ప అన్తర్థమును కలిగించును. 40

మూ. అర్థావర్థో వినిశ్చిత్త్య వ్యవసాయం భజేత హి,  
గుణతః సంగ్రహం కుర్యాద్దోషతస్తు విసర్జయేత్. 41

ప్ర. అ. అర్థావర్థో=అర్థమును అన్తర్థమును, వినిశ్చిత్త్య=నిశ్చయించి, వ్యవసాయమ్=ఉద్యమమును, భజేత=సేవించవలెను (చేయవలెను). గుణతః=గుణములవలన, సంగ్రహమ్=గ్రహణమును, కుర్యాత్=చేయవలెను, దోషతస్తు=దోషమువల్లనైతే, విసర్జయేత్=విడువవలెను.

తా. రాధినష్టములను నిశ్చయించుకొని ప్రయత్నమును ఆరంభించవలెను.

గుణములున్నచో స్వీకరించవలెను; దోషము లున్నచో విడువవలెను. 41

మూ. యది దోషో మహాంతప్తీంస్త్యజ్యతామవిశక్యేతమ్,  
గుణావ్యాపి బహూన్ జ్ఞాత్వా పంగ్రహః క్రియతాం వృథ. 42

ప్ర. అ. స్తవ=రాజా ! తప్తీన్=అతనియందు, మహాన్=గొప్ప, దోషః  
యది=దోషమున్నచో, అవిశక్యేతమ్=నిసంశయముగా, త్యజ్యతామ్=విడువబడు  
గాక. బహూన్=అధికమైన, గుణాన్=గుణములను, జ్ఞాత్వా వాపి=తెలిసికొన్నచో,  
పంగ్రహః=స్వీకారము, క్రియతామ్=చేయబడుగాక.

తా. ఈ విధిషణునితో అధికముగా దోషమున్నచో నిసంశయముగా  
ఇతనిని విడిచివేయవలెను. అట్లు కాక చాలా గుణములున్నచో స్వీకరించవలెను.  
42

మూ. శరభస్త్యథ నిశ్చిత్త్య సార్థం వచన మబ్రవీత్,  
క్షీప్రమప్నిన్నరవ్యాఘ్ర చారః ప్రతివిధీయతామ్. 43

ప్ర. అ. అథ=అటు పిమ్మట, శరభస్తు=శరభుడైతే, నిశ్చిత్త్య=నిశ్చయించి,  
సార్థమ్=అర్థముతో కూడిన, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను. వర  
వ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుడా ! అప్నిన్=ఈతని విషయమై, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా,  
చారః=గూడచారి, ప్రతివిధీయతామ్=విధియవబడుగాక.

తా. శరభుడు బాగుగా ఆలోచించి అర్థయుక్తమైన వాక్యము పలికెను.  
వరులలో శ్రేష్ఠుడవైన రామా ! ఈతని పరీక్షించుటకై వెంటనే గూడచారిని  
పంపవలెను. 43

మూ. ప్రణేధాయ హి చారేణ యథావత్ సూక్ష్మబుద్ధివా,  
పరీక్ష్య చ తతః కారో వ్య యథావ్యాయం పరిగ్రహః. 44

ప్ర. అ. ప్రణేధాయ=గూడచారిని పంపి, సూక్ష్మబుద్ధివా=సూక్ష్మమైన  
బుద్ధిగల, గూడచారేణ=గూడచారిచేత, యథావత్=తగువిధముగా, పరీక్ష్య  
చ=పరీక్షించి, తతః=అటుపిమ్మట, యథావ్యాయమ్=వ్యాయామసారముగా, పరి  
గ్రహః=స్వీకారము, కార్యః=చేయదగినది.

తా. గూడచారిని పంపి, సూక్ష్మబుద్ధి గల ఆ గూడచారిచేత బాగా  
పరీక్షించి అటుపిమ్మట వ్యాయామసారము ఇతనిని స్వీకరించవచ్చును; లేదా  
విడువవచ్చును. 44

మూ. జాన్యువాం వైత్యథ సంప్రీక్ష్య శాస్త్రబుద్ధ్యా విచక్షణః,  
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస గుణవద్దోషవర్జితమ్. 45

ప్ర.అ. అథఃఅటుపిమ్మట, విచక్షణః=నేర్పరియైన, జామ్యహంస్తు=జాంబ వంతుడైతే, శాస్త్రబుద్ధ్యా=శాస్త్రబుద్ధితో, సంప్రేక్ష్య=చూచి, గుణవత్=గుణములుగలది, దోషవర్జితమ్=దోషములతో తూన్యము అయిన, వాక్యమ్=వాక్యమును, విజ్ఞానయాచూస= తెలిపెను.

తా. పిమ్మట నేర్పరియైన జాంబవంతుడు ఆ విషయము నంతను శాస్త్రీయ దృష్టితో పరిశీలించి, గుణములు గలది, దోషములు లేనిది అయిన వాక్యము పలికెను. 45

మూ. బద్ధవైరాచ్య పాపాచ్య రాక్షసేవ్యార్ధభీషణః  
అరేశకాలే సంపాప్తః పర్యథా శబ్ద్యతామయమ్. 46

ప్ర.అ. విభీషణః=విభీషణుడు, బద్ధవైరాచ్య=కట్టబడిన వైరము గలవాడు, పాపాత్=పాపాత్ముడూ అయిన, రాక్షసేవ్యార్థ=రాక్షసరాజునుండి, అరేశకాలే=తగని రేకమునందూ కాలమునందూ, సంపాప్తః=వచ్చినాడు. అయమ్=ఇతడు, పర్యథా=అన్ని విధములా, శబ్ద్యతామ్=శంకింపబడుగాక.

తా. ఈ విభీషణుడు నీతో వైరము కట్టిన పాపాత్ముడైన రావణుని వద్దనుంచి రేకము కాని రేకమునకు, కాలము కాని కాలమునందు వచ్చినాడు. ఇతనిని గూర్చి అన్ని విధాలా శంకించవలసి ఉన్నది. 46

మూ. తతో మైన్దస్తు సంప్రేక్ష్య వయాపవయుకోవిదః,  
వాక్యం వచనపంపన్వో బభాషే హేతుమత్తరమ్. 47

ప్ర.అ. తతః=అటుపిమ్మట, నయాపవయుకోవిదః=నీతిని నీతివిదుర్దమైనరానిని ఎరిగినవాడు, వచనపంపన్వః=వచనములందు సమ్మర్థుడు అయిన, మైన్దస్తు=మైందుడు, సంప్రేక్ష్య=అలోచించి, హేతుమత్తరమ్=అధికముగా హేతువులు గల, వాక్యమ్=వాక్యమును, బభాషే=పలికెను.

తా. పిమ్మట, ఏది నీతియో ఏది కాదో తెలిసినవాడు నుంచి వచననైపుణ్యము గలవాడు అయిన మైందుడు అలోచించి, నుంచి హేతువులను చూపించు వాక్యము పలికెను. 47

మూ. అనుజో నామ తస్యైష రావణస్య విభీషణః,  
ప్రవృత్త్యాం మధురేణాయం శనైర్నరపతీశ్వర. 48

ప్ర.అ. నరపతీశ్వర=రాజాధిరాజా !, ఏషః=ఈ, విభీషణః=విభీషణుడు, తస్య=ఆ, రావణస్య=రావణునియొక్క, అనుజో నామ=తమ్ముడు కదా. అయమ్=ఇతడు, మధురేణ=మధురమైన వాక్యముచేత, శనైః=మెల్లగా, ప్రవృత్త్యా=అడగబడుగాక.

తా. ౬ ! రాజాధిరాజా ! ఈ విభీషణుడు ఆ భావణుని తమ్ముడు కదా. ఇతనిని మధురమైన మాటలతో మెల్లగా ప్రశ్నించుట మంచిది. 48

మూ. భావమవ్య తు నిజ్ఞాయ తత్త్వతత్త్వం కరిష్యసి,  
యది దుష్టో న దుష్టో వా బుద్ధిపూర్వం వరర్థభ. 49

ప్ర.అ. వరర్థభ=నరులలో శ్రేష్ఠుడా ! అవ్య=వివియొక్క, భావమ్=భావమును, తత్త్వతః=యథార్థముగా, నిజ్ఞాయ=తెలిపికొని, దుష్టో యది=దుష్టుడో, న దుష్టో వా=దుష్టుడు కాదో, బుద్ధిపూర్వమ్=జ్ఞానము పూర్వమునందు కలుగువట్లుగా, త్సమ్=నీవు, కరిష్యసి=చేయగలవు.

తా. నరులలో శ్రేష్ఠుడవైన ౬ ! రామా ! ఇతని అభిప్రాయ మేమో యథార్థముగా తెలిపికొని, ఇతడు దుష్టుడా, కాదా అను విషయము కూడ గ్రహించిన పిమ్మట నీవు తగు విధముగా చేయవచ్చును. 49

మూ. అథ సంస్కారపంపన్నో హనుమాన్ పచివోత్తమః,  
ఉవాచ వచనం శక్తమర్థవన్మధురం లఘు. 50

ప్ర.అ. అథ=అట్లుపిమ్మట, సంస్కారపంపన్నః=వివిధశాస్త్రములను అభ్యసించుటచేత కలిగిన సంస్కారముతో సంపన్నుడు, పచివోత్తమః=మంత్రులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, శక్తమ్=మృదువు, అర్థవత్=అర్థము గలది, మధురమ్=మధురము, లఘు=అల్పమూ అయిన, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. పిమ్మట వివిధశాస్త్రముల అభ్యాసముచేత కలిగిన సంస్కారము గలవాడు, మంత్రులలో ఉత్తముడు అయిన హనుమంతుడు మృదువు, మంచి అర్థము గలది, మధురము, లఘువు అయిన వచనమును పలికెను. 50

మూ. న భవన్తం మత్రిశేష్ఠం సమర్థం వరతాం వరమ్,  
అతిశాయయితం శక్త బృహస్పతిరపి బ్రువన్. 51

ప్ర.అ. బృహస్పతిరపి=బృహస్పతి కూడ, బ్రువన్=మాటలాడుచు, మత్రిశేష్ఠమ్=బుద్ధిచేత శ్రేష్ఠుడవు, సమర్థమ్=సమర్థుడవు, వరతామ్=మాటలాడువారిలో, వరమ్=ఉత్తముడవూ అయిన, భవన్తమ్=నిన్ను, అతిశాయయితమ్=అతిశయించుటకు, న శక్తః=సమర్థుడు కాదు.

తా. నీవు బుద్ధిచేత గొప్పవాడవు; సమర్థుడవు; మాటలాడువారిలో ఉత్తముడవు. అట్టి నిన్ను బృహస్పతి కూడ మాటలాడి అతిశయించజాలడు. 51

మూ. న వాదావ్నాపి సంఘర్షావ్నాధిక్యాన్న చ కామతః,  
వక్త్యామి వచనం రాజవ్యభార్థం రామ గౌరవాత్. 52

ప్ర.అ. రాజన్=రాజా ! రామ=రామా ! వాదాన్=వాదమువలన, వచనమ్=వచనమును, న(వక్త్యామి)=చెప్పను. సంఘర్షారపి=పోటీవలన కూడ, న=చెప్పను. అధిక్యాత్=అధిక్యమువలన, న=చెప్పను. కామతః చ=కామమువలన కూడ, న= చెప్పను. గౌరవాత్=గౌరవమువలన, యథార్థమ్=యథార్థమైన వచనమును, వక్త్యామి= చెప్పెదను.

తా. రాజా ! రామా ! నేను కేవలము వాదమునిమిత్తము గాని, ఇతరమొకటితో పోటీపడుటచేత గాని, వారికంటె అధికుడ నని గాని, వా ఇష్టానుసారముగా గాని చెప్పట లేదు. కేవలము వాపై నీవుంచిన గౌరవమును పట్టి (లేదా నీపై వాకున్న గౌరవమును బట్టి) ఏది యథార్థమని వాకు తోచినచో అది చెప్పెదను.

52

మూ. అర్థావర్థవిమిత్తం హి యదుక్తం సచివైష్టవ,  
త్రత రోషం ప్రపశ్యామి క్రియా న హ్యుపపద్యతే. 53

ప్ర.అ. తవ=నీయొక్క, సచివై=మొకరిచేత, అర్థావర్థవిమిత్తమ్=అర్థావర్థముల నిర్ణయములకొరకు, యత్=ఏది, ఉక్తమ్=చెప్పబడినదో, త్రత=దానియందు, రోషమ్=రోషమును, ప్రపశ్యామి=చూచుచున్నాను. క్రియా=పరీక్షచేయుట, న ఉపపద్యతే హి=కుదరకు కదా.

తా. విభీషణునివలన కలుగు తాదనస్తములను పరీక్షించవలెనని నీ మొత్తులైన అంగదాదులు చెప్పివారు. కాని దానిలో నాకు రోషము కనబడుచున్నది. ఎందుచేత ననగా అట్లు చేయుటకు తగిన విధానము కుదరదు. 53

మూ. ఋతే నియోగాత్పామర్థ్యమవబోద్ధుం న శక్యతే,  
పహపా వినియోగో హి దోషవాప్యసృభాతి మే. 54

ప్ర.అ. నియోగాత్ ఋతే=ఏరైన శాశ్వమునందు నియమించకుండగా, పామర్థ్యమ్=సామర్థ్యము, అవబోద్ధుమ్=తెలిపికొనుటకు, న శక్యతే=శక్యము కాదు. పహపా=శ్రమముగా, వినియోగః=నియమించుట, దోషవాన్=దోషము కందిగా, మే=వాకు, సృభాతి=పోచుచున్నది.

తా. విభీషణుని ఏరైన ఒక శాశ్వమునందు నియమించకుండగా అతని సామర్థ్యము తెలిపికొనుట శక్యము కాదు. క్రొత్తవానిని వెంటనే ఒక శాశ్వములో నియమించుట మంచిది కాదని నా అభిప్రాయము. 54

మూ. చారప్రణిహితం యుక్తం యదుక్తం సచివైష్టవ,  
అర్థప్యాపంభవాత్తత్ర కారణం నోపపద్యతే. 55



ప్ర.అ. తవ=వీయొక్క, వచివై=మంత్రులచేత, యత్=ఏ, చాక్షణిహి  
తమ్=గూడచాడులను పంపుట, యుక్తమ్=యుక్తమైనదిగా, ఉక్తమ్=చెప్పబడినదో,  
తత్ర=ఆ విషయమున, అర్థస్య=కార్యముయొక్క, అపంధిహాత్=అపంధివమునలన,  
కారణమ్=ఉపాయము, నోపపద్యతే=కుదరదు.

తా. గూడచాడులను పంపవలె నని నీ మంత్రులు కొందరు చెప్పినారు.  
ఎదుట నిలచి ఉన్నవాని రహస్యములను గూడచాడుల ద్వారా తెలిపికొనుట  
అనునది అపంధివము గాన ఆ ఉపాయము కూడ కుదరదు. 55

మూ. అదేశకాలే సంప్రాప్త ఇత్యయం యద్విధీషణః,  
వివక్షా తత్ర మేఽ స్త్రీయం తాం విదోధ యథామతి. 56

ప్ర.అ. అయం విధీషణః=ఈ విధీషణుడు, అదేశకాలే=దేశము కానిదాని  
యందు, కాలము కానిదానియందు, సంప్రాప్తః ఇతి యత్=వచ్చినాడు అనునది  
ఏది గలదో, తత్ర=ఆ విషయమునందు, మే=నాకు, యథామతి=బుద్ధ్యనుసార  
ముగా, ఇయం వివక్షా=ఈ చెప్పవలెనను ఇచ్చి, అస్త్రీ=ఉన్నది. తామ్=దానిని,  
విదోధ=తెలిపికొనుము.

తా. విధీషణుడు దేశము కాని దేశమునందు, కాలము కాని కాలమునందు  
వచ్చినా డని చెప్పినాడు కదా ? ఆ విషయమునందు నా బుద్ధి వనుసరించి  
నేను చెప్పవలెనని కోరుచున్నాను; వినుము. 56

మూ. ఏష దేశశ్చ కాలశ్చ భవదీహ యథా తథా,  
పురుషాత్పురుషం ప్రాప్య తథా రోషగుణావపి. 57

ప్ర. అ.(ఈ శ్లోకానికి వచువ్యయం పదిగా కుదురుట లేదు. దీని  
పూర్వార్థాన్ని 56 శ్లోకంతోను, ఉత్తరార్థాన్ని 58వ శ్లోకంతోను కలిపి పూర్వవ్యాఖ్యాతలు  
వ్యాఖ్యానించినారు గాని అది సంకృష్టకరంగా లేదు.) ఏషు=ఇది, ఇహ=ఇక్కడ,  
దేశశ్చ=దేశము, కాలశ్చ=కాలము, యథా=ఎట్లో, తథా=అట్లు, నా వివక్ష ఉన్నది  
అని తెనుకటి శ్లోకములో అన్వయము. పురుషాత్=దుష్టపురుషుడైన రావణునుండి,  
పురుషమ్=ఉత్తమపురుషుడైన నిన్ను, ప్రాప్య=పోండి (మనసా విశ్రయించి),  
తథా=అట్లు, గుణదోషావపి=గుణదోషములను కూడ, ప్రాప్య=పోండి, "ఇతడు  
నిన్ను వేరుట యుక్తమే" అని ఉత్తరశ్లోకములో అన్వయము. "పురుషాత్పురుషం  
ప్రాప్య" ఇత్యాదిశ్లోకార్థానికి అర్థం పదిగా లేదు.

ప్రాప్యపోతంలో దీని ఉత్తరార్థం - "పురుషం పురుషం ప్రాప్య గుణదోషా  
యథా తథా" అని ఉన్నది. దీని అర్థము ఇట్లు చెప్పవచ్చును. పురుషం  
పురుషమ్=వేరు వేరు పురుషుల్లే, ప్రాప్య=పోండి, గుణదోషా=గుణదోషములు,

యథా=ఎట్లో, తథా=అట్లే, ఇథా=ఇక్కడ, (ప్రస్తుతవిషయమునందు), ఏషా=ఇది, దేశశ్చ=దేశముగాను, కాలశ్చ=కాలముగాను, యథా తథా=ఏదో విధముగా, భవతి=అగును.

రా. ఒక్కొక్క పురుషుని వేరి గుణము దోషము గాను దోషము గుణముగాను, అగును. అట్లే ఈ ప్రస్తుతవిషయమునందు ఇదే తగిన దేశము, కాలము అని ఏదో విధముగ, అవగా స్థించి పట్టి నిరూపించవచ్చును. 57

మూ. దౌరాత్యం రావణే దృష్ట్వా విక్రమం చ తథా త్వయి,  
యుక్తమాగమనం హ్యత్ర సదృశం తవ్య బుద్ధితః. 58

ప్ర.అ. రావణే=రావణునియందు, దౌరాత్యమ్=దుష్టత్వమును, తథా=మరియు, త్వయి=నీయందు, విక్రమం చ=సర్వాక్రమమును, దృష్ట్వా=చూచి, అత్ర=ఈ కాలమునందు, ఈ ప్రదేశమునందు, అగమనమ్=వచ్చుట, యుక్తం హి=యుక్తము కదా ? తవ్య=వానియొక్క, బుద్ధితః=బుద్ధికి, సదృశమ్=తగినది.

రా. రావణుని దుష్టత్వమునూ, నీ సర్వాక్రమమునూ చూచి, ఈ కాలమునందు, ఈ దేశమునందు అతడు వచ్చుట యుక్తమే కదా ? ఇది అతని బుద్ధికి తగినట్లున్నది. 58

మూ. అజ్ఞాతరూపైః పురుషైః స రాజన్ పృచ్ఛ్యరామితి,  
యదుక్తమత్ర మే ప్రేక్షా కాచిదస్త్ర సమీక్షితా. 59

ప్ర.అ. రాజన్=ఓ ! రాజా ! అజ్ఞాతరూపైః=తెలియబడని రూపము గల, పురుషైః=పురుషులచేత, సా=అతడు, పృచ్ఛ్యరామ్ ఇతి=అడగబడు గాక అని, యత్=ఏ వాక్యము, ఉక్తమ్=చెప్పబడినదో, అత్ర=ఈ విషయమునందు, సమీక్షితా=చూడబడిన, మే=వానియొక్క, కాచిత్=ఒకానొక, ప్రేక్షా=అలోచన, అస్త్ర=ఉన్నది.

రా. రాజా ! అతడు తెలుసుకొనజాలని పురుషులను పంపి అతనిని ప్రశ్నించవలెనని కొందరు చెప్పినారు కదా ? ఆ విషయమున నేను సమీక్షించగా కలిగిన అభిప్రాయ మొకటి ఉన్నది. 59

మూ. పృచ్ఛ్యమానో విశక్లేత సహసా బుద్ధిమాన్యచ,  
తత్ర మిత్రం ప్రదుశ్యేత మిత్యాప్నన్నం సుఖాగతమ్. 60

ప్ర.అ. సహసా=శీఘ్రముగా, పృచ్ఛ్యమానః=అడగబడుచున్న, బుద్ధిమాన్=బుద్ధిమంతుడు, వచః=వచనమును, విశక్లేత=శంకించును. తత్ర=అట్టి సందర్భమునందు, సుఖాగతమ్=అనాయాసముగా లభించిన, మిత్రమ్=మిత్రుడు, మిత్యాప్నన్నమ్=కపటముతో ప్రశ్నించబడినవాడై, ప్రదుశ్యేత=చెడిపోవును.

తా. ఒక బుద్ధిమంతుని దగ్గరకు హటాత్తుగా వెళ్లి ప్రశ్నించగానే అతడు ప్రశ్నించువాని మాటలను శంకించును. అట్టి పందర్బాలో అప్రయత్నముగా లభించిన మిత్రుణ్ణి వంచనపూర్వకముగా ప్రశ్నించుటనే ఆ మిత్రుడు విముఖుడై పోవును.

60

మూ. అశక్యం పహపా రాజన్ భావో దోద్ధుం పరస్య వై  
అన్తరేణ స్వరైర్భిష్టైర్వైపుణ్యం పశ్యతాం భృశమ్. 61

ప్ర.త. రాజన్=రాజా ! దిష్టై=వేరువేదైన, స్వరై=స్వరములచేత, పశ్యతామ్=చూచువారియొక్క, భృశమ్=మీక్కిలి, వైపుణ్యం ఏనా=వైపుణ్యము లేకుండగా, పరస్య=ఇతరునియొక్క, భావః=భావము, పహపా=శీఘ్రముగా, దోద్ధుమ్=తెలిపికొనుటకు, అశక్యమ్=శక్యము కాదు.

తా. రాజా ! ఎదుటివాని మాటలోని స్వరమును పట్టి తెలిపికొనక లగినవారికి ఎంతో వేద్య ఉంటే తప్ప ఎదుటివాని భావమును శీఘ్రముగా తెలిపికొనుట శక్యము కాదు.

61

మూ. న త్వస్య బ్రువతో జాతు లక్ష్మ్యే దుష్టభావతా,  
ప్రసన్నం వదనం చాపి తస్మావ్మే నాస్తి పంశయః. 62

ప్ర.త. బ్రువతో=మాటలాడుచున్న, అస్య=ఈతనియొక్క, దుష్టభావతా=దుష్టమైన భావము కలిగి ఉండుట, జాతు=ఎన్నడును (ఏ క్షణమునందును), న త్వస్యే=చూడబడుటలేదు. వదనం చాపి=ముఖము కూడా, ప్రసన్నమ్=ప్రసన్నముగా ఉన్నది. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, మే=నాకు, పంశయః=పంశయము, నాస్తి=లేదు.

తా. ఈతడు మాటలాడుచున్నప్పుడు దుష్టమైన భావమేరీ ఉన్నట్లు ఒక్కమాడు కూడ కనబడుటలేదు. ఇతని ముఖము కూడ ప్రసన్నముగా ఉన్నది. అందుచేత నాకు ఇతని విషయమునందు పంశయము లేదు.

62

మూ. అశక్యేతమథిః స్వప్థో న శతః పరిసర్పతి,  
న చాప్య దుష్టా నాగస్తీ తస్మావ్మే నాస్తి పంశయః. 63

ప్ర.త. శతః=కపటబుద్ధి గలవాడు, అశక్యేతమథిః=శంకించని మతి గలవాడై, స్వప్థో=స్వప్థుడై, న పరిసర్పతి=సమీపించదు. అస్య=ఇతనియొక్క, చాక్ చ=నాకు, దుష్టా=దుష్టమైనదిగా, నాస్తి=లేదు. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, మే=నాకు, పంశయః=పంశయము, నాస్తి=లేదు.

తా. కపటబుద్ధి కలవాడు ఎట్టి శంకా లేక స్వప్థుడై దగ్గరకు రాదు. ఈతని మాటలో దోషము కూడ లేదు. అందుచే నాకు పంశయము లేదు.

63

మూ. అకారశ్చార్యమానోఽపి న శక్యో వివిగ్రహీతమ్,  
 బలాద్ధి విప్యతోత్యేవ భావమన్తర్లతం వృణామ్.

64

ప్ర. అ. అకారః=అకారము, శ్చార్యమానోఽపి=కప్పుబదుచున్నదైనను, వివిగ్రహీతమ్=దాచుటకు, న శక్యః=శక్యము గాదు. అన్తర్లతమ్=లోపలనున్న, వృణామ్=మానవులయొక్క, భావమ్=భావమును, బలాత్=బలమువలన, విప్యతోత్యేవ=తప్పక వివరించును.

తా. ఎంత కప్పకొన్నను అకారమును దాచుట శక్యము కాదు. అది మానవుల మనస్సులో ఉన్న భావమును బలాత్కారముగా ప్రకటించితీరును. 64

మూ. దేశకాలలోపపన్నం చ కార్యం కార్యవిదాం వర,  
 పథలం కుదులే క్షిప్రం ప్రయోగేణాభిసంహితమ్.

65

ప్ర. అ. కార్యవిదామ్=కార్యవేత్తలలో, వర=శ్రేష్ఠుడా ! దేశకాలలోపపన్నం చ=దేశకాలములకు అనుగుణమైన, కార్యమ్=కార్యము, క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, ప్రయోగేణ=ప్రయోగముతో, అభిసంహితమ్=కూర్చబడినదై, పథలమ్=పథలునిగా, కుదులే=వేయును.

తా. కార్యములను ఎరిగిన వారిలో శ్రేష్ఠుడైన రామా ! దేశమునకు కాలమునకు అనుగుణముగా ఉన్న, అనగా దేశము కాలము అనుకూలముగా ఉన్న, కార్యమును వెంటనే ప్రయోగముతో కూర్చినచో, అనగా వెంటనే ఆచరించినచో, అది కర్తకు ఫలమును ఇచ్చును. (దేశకాలములు అనుకూలముగా ఉన్నాయని తెలిపికొని ఇతడు వెంటనే కార్యచరణమునకు ఉద్యుక్తుడైనా డని భావము.) 65

మూ. ఉద్యోగం తవ సంప్రేక్ష్య మిథ్యావృత్తం చ రావణమ్,  
 వాలివం చ హతం శ్రుత్వా సుగ్రీవం వాభిషేచితమ్,

66

రాజ్యం ప్రార్థయమావస్తు బుద్ధిపూర్వమిహగతః,

ఏతావత్తు పురస్కృత్య విద్యతే తస్య సంగ్రహః.

67

ప్ర. అ. తవ=నీయొక్క, ఉద్యోగమ్=ప్రయత్నమును, సంప్రేక్ష్య=చూచి, రావణమ్=రావణుణ్ణి, మిథ్యావృత్తమ్=చెడ్డ ప్రవృత్తి గలవానినిగా చూచి, వాలివమ్=వాలిని, హతమ్=చంపబడినవానినిగాను, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, అభిషేచితమ్=అభిషేకించబడినవానినిగాను, శ్రుత్వా=విని, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, ప్రార్థయమావస్తు=కోరుచున్నవాడై, బుద్ధిపూర్వమ్=బుద్ధిపూర్వకముగా, ఇహ=ఇక్కడికి, అగతః=వచ్చినాడు. ఏతావత్తు=ఇంతమాత్రమువే, పురస్కృత్య=పురస్కరించుకొని, తస్య=రానియొక్క, సంగ్రహః=స్వీకరణము, విద్యతే=ఉన్నది.

తా. నీవు ఉద్యమశీలుడ వను విషయమును, రావణుని దుష్టప్రవృత్తిని

మాచి, వారి చంపబడినట్లు, ముగ్ధుడు రాజ్యాధిపతియై వట్లు విని, రాక్షసరాజ్యమును పొందవలెనను కోరికతో అలోచనాపూర్వకముగానే ఇతడు ఇక్కడికి వచ్చినాడు. ఈ ఒక్క విషయమును పట్టి కూడ ఈతనిని స్వీకరించుట యుక్తము. 66, 67

మూ. యథాశక్తి మయోక్తం తు రాక్షసస్వార్థవం ప్రతి,

ప్రమాణం త్వం హి శేషస్య క్రుత్వా బుద్ధిమతాం వర. 68

ఇత్యర్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పంచదశః పర్వః.

ప్ర.అ. బుద్ధిమతామ్=బుద్ధిమంతులలో, వర=శ్రేష్ఠుడవైన ఒక ! రామా !, రాక్షసస్య= ఈ రాక్షసునియొక్క, అర్థవం ప్రతి=ఋణకార్యమును గూర్చి, మయా=నాచేత, యథాశక్తి= శక్త్యనుసారముగా, ఉక్తమ్=చెప్పబడినది. క్రుత్వా=విని, శేషస్య=మిగిలినదానికి, త్వమ్=నీవు, ప్రమాణం హి=ప్రమాణము కదా.

తా. బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఒక ! రామా ! ఈ రాక్షసుడు ఋణస్వభావము కలవాడే అను విషయమును గూర్చి యథాశక్తిగా తెప్పినాను. వినిన పేమ్మకు మిగిలిన కార్యము ఎట్లు చేయవలెనో నిర్ణయించుటను నీవే ప్రమాణము. 68

“అలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో పదిహేడవ సర్గ సమాప్తము.

## అథ ఆష్టాదశః పర్గః

[విభీషణుని స్నేహమును అంగీకరించుటయే యుక్త మని రాముడు తన నిర్ణయమును తెలుపుట.]

మూ. అథ రామః ప్రసన్నాత్మా శ్రుత్వా వాయుసుతస్య హ,  
ప్రత్యభాషత దుర్దక్షః శ్రుతవావాత్మాని ప్రితమ్.

1

ప్ర.అ. అథ=అటుపిమ్మట, దుర్దక్షః=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, శ్రుతవాన్=శాస్త్రజ్ఞానము కలవాడు అయిన, రామః=రాముడు, వాయుసుతస్య=హనుమంతుని వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, ప్రసన్నాత్మా=ప్రసన్నమైన మనస్సు గలవాడై, ఆత్మాని=తన మనస్సులో, ప్రితమ్=ఉన్న విషయమును, ప్రత్యభాషత=పలికెను.

తా. పిమ్మట ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, శాస్త్రార్థయనసంపన్నుడు అయిన రాముడు హనుమంతుని మాటలు విని సంతోషించి తన మనస్సులో ఉన్న ఆభిప్రాయమును చెప్పెను.

మూ. మమాపి చ వివక్షాస్తే కాచిత్యుతి విభీషణమ్,  
శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్పర్వం భవద్విః శ్రేయసి ప్లితై.

2

ప్ర.అ. విభీషణం ప్రతి=విభీషణుని గూర్చి, మమాపి=నాకు కూడ, కాచిత్=ఒక, వివక్షా=చెప్పవలెనను కోరిక, అస్తే=ఉన్నది. శ్రేయసి=శ్రేయస్సునందు, ప్లితై=ఉన్న, భవద్విః=మీచేత, తత్=దానిని, పర్వమ్=అంతను, శ్రోతుమ్=వినుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

తా. విభీషణుని గూర్చి నేను కూడ చెప్పవలెనని ఆమకొనుచున్నాను. మన శ్రేయస్సును కోరు మీరందరు వినుడు.

మూ. మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన,  
దోషో యద్యపి తస్య స్వాత్మరామేతదగర్హితమ్.

3

ప్ర.అ. మిత్రభావేన=స్నేహభావముతో, సంప్రాప్తమ్=వచ్చినవానిని, తస్య=నానియొక్క, దోషః=దోషము, స్వాత్ యద్యపి=ఉన్నను, కథంచన=ఏవిధము గానూ కూడ, న త్యజేయమ్=విడువను. ఏతత్=ఇది, సతామ్=పప్పుకుమలకు, అగర్హితమ్=నిందింపబడనిది.

తా. నేను మిత్రుడనని చెప్పుకొనుచు వచ్చినవానిని, నానిలో దోషమున్నను నేను విడువను. ఇట్లు చేసినయెడలనే పప్పుకుమలు నిందింప కుండా ఉందురు.

మూ. సుగ్రీవస్త్యథ తద్యాక్యమాభాష్య చ విమృశ్య చ,  
తతః శుభతరం వాక్యమునాచ హరిపుంగవః.

4

ప్ర.అ. అథ=అనంతరము, హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, తద్యాక్యమ్=ఆ రాముని వాక్యమును, అభాష్య చ =అనువదించి, విమృశ్య చ=విమర్శించి, తతః=అటుపిమ్మట, శుభతరమ్=మిక్కిలి శుభమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. పిమ్మట వానరరాజైన సుగ్రీవుడు ఆ రాముని మాటలు అనువదించి, బాగుగా ఆలోచించి, మరల మిక్కిలి శుభకరమైన వాక్యమును పలికెను. 4

మూ. సుదుష్టో వాప్యదుష్టో వా కీమేష రణవీచరః,  
ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్,  
కో వామ ఏ ధవేత్తవ్య యమేష న పరిత్యజేత్.

5

ప్ర.అ. ఏష=ఈ, రణవీచరః=రాక్షసుడు, సుదుష్టో వా=వాం దుష్టుడైనా, అదుష్టో వా=దుష్టుడు కాకపోయినా, కీమ్=ఏమి ? యః=ఎవడు, ఈదృశమ్=ఇట్టి, వ్యసనమ్=ఆపదను, ప్రాప్తమ్=పొందిన, భ్రాతరమ్=పోదరుని, పరిత్యజేత్=విడచివేయునో, తవ్య=అట్టివానికి, ఏష=ఇతడు, యమ్=ఎవని, న పరిత్యజేత్=విడువడో, హ=అట్టివాడు, కో వామ=ఎవడు, ధవేత్=ఉండును ?

తా. ఈ రాక్షసుడు దుష్టుడు అయినా, కాకపోయినా మనకెందుకు ? ఇట్టి ఆపదలో ఉన్న పోదరునే విడిచిపెట్టిన వానికి విడవదగిన వాడంటూ ఎవడైనా ఉండునా !

5

మూ. వానరాధిపతీర్యాక్యం శ్రుత్వా పర్యామరీక్ష్య తు,  
ఈషదుర్మృయమావస్తు లక్షణం పుణ్యలక్షణమ్,  
ఇతి హోవాచ కాకుత్స్థో వాక్యం పత్యపరాక్రమః.

6

7

ప్ర.అ. పత్యపరాక్రమః=పత్యమైన పరాక్రమము గల, కాకుత్స్థః=రాముడు, వానరాధిపతీ=సుగ్రీవునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, శ్రుత్వా=చిని, పర్యాన్=అందరినీ, ఉరీక్ష్య తు=చూచి, ఈషల్=కొంచెము, ఉర్మృయమావ=వచ్చుచు, పుణ్యలక్షణమ్=పుణ్యమైన లక్షణములు గల, లక్షణమ్=లక్షణముని గూర్చి, ఇతి=ఇట్లు, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. పత్యమైన పరాక్రమము గల రాముడు సుగ్రీవుని మాటలు విని, అందరినీ చూచుచు, ఎదునవ్వు నవ్వుచూ పుణ్యమైన లక్షణములు గల లక్షణముతో ఇట్లు పలికెను.

6, 7

కుడు. ప్రాయః=సాధారణముగా, నరేన్ద్రాణామ్=రాజులకు, శోధనః=ఉత్తముడైన, ఏషః=ఈ వ్యక్తి కూడ, శక్యవీయః=శంకింపదగినవాడే.

తా. ఆ కులమునకే చెందినవారైనను దుష్టులు కానివాళ్లు తమ హితులను గౌరవించుచుండురు. కాని రాజులు సాధారణముగా మంచివానిని కూడ శంకించుచుండురు. (ఇతడు మంచివాడే అయినను రావణుడు ఈతనిని శంకించివాడు.)

మూ. యష్ట రోషస్త్వయా ప్రోక్త హ్యేరావేఽరిబలస్య చ,  
తత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్రమిదం శృణు. 12

ప్ర.అ. అరిబలస్య=శత్రుపైన్యముయొక్క, అదావే=స్వీకరించుటయందు, యః=ఏ, రోషః=రోషము, త్వయా=నీచేత, ప్రోక్తః=చెప్పబడినదో, తత్ర=ఆ విషయమునందు, తే=నీకు, యథాశాస్త్రమ్=శాస్త్రానుసారముగా, కీర్తయిష్యామి=చెప్పెదము. ఇదమ్=దీనిని, శృణు=వినుము.

తా. శత్రువు దగ్గరనుండి వచ్చినవాళ్ళను స్వీకరించుటలో ఏ రోష మున్నదని నీవు చెప్పినావో ఆ విషయమునందు యథాశాస్త్రముగా చెప్పెదము వినుము.

మూ. వ వయం తత్కులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షి చ రాక్షసః,  
పల్లీతా హి భవిష్యన్తి తస్మాద్గ్రాహ్యో విభీషణః. 13

ప్ర.అ. వయమ్=మనము, తత్కులీనాః=ఆతని కులమునకు చెంది నవారము, న=కాము. రాక్షసః=రాక్షసుడు, రాజ్యకాంక్షి=రాజ్యమును కోరుచున్నాడు. (ఈ రాక్షసులు కూడ), పల్లీతాః=పండితులుగా, భవిష్యన్తి=అగుదురు కదా. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, విభీషణః=విభీషణుడు, గ్రాహ్యః=గ్రహింపదగినవాడు.

తా. మనము ఈతని కులమునకు చెందినవారము కాము. అందుచేత ఆతనికి మనతో సహజశత్రుత్వ మేదీ లేదు. ఈ విభీషణునికి రాజ్యమునందు కోరిక ఉన్నది. రాక్షసుడే కదా బుద్ధివిహీనుడై ఉండును అని అనుటకు కూడ నీలులేదు; ఎందుచేత నవగా వాళ్లలో కూడ పండితులు (బుద్ధిమంతులు) ఉండవచ్చును. అందుచేత విభీషణుడు మిత్రుడుగా గ్రహింపదగినవాడే. 13

మూ. అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ వ భవిష్యన్తి పంగతాః,  
ప్రణాదశ్చ మహానేష తతోఽప్య భయమాగతమ్,  
ఇతి భేదం గమిష్యన్తి తస్మాద్గ్రాహ్యో విభీషణః. 14



ప్ర.అ. (జ్ఞానులు) అష్టగ్రాళ్య=భయము లేనివారు గాను, ప్రహృష్టాళ్య=సంతోషించినవారుగాను, సంగతాః=కలిసి ఉన్నవారుగాను, న భవిష్యంతి=కారు. ఇతి=ఈ కారణమువలన, భేదమ్=భేదమును, గమిష్యంతి=పొందగలరు. అతాః=కావుననే, అష్ట= ఏనికీ, భయమ్=భయము, అగతమ్=వచ్చినది. ఏషు=ఈ, ప్రణాదళ్య=ధ్వని కూడ, మహాన్=గొప్పది. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, విభీషణాః=విభీషణులు, గ్రాహ్యాః=గ్రహింపదగినవారు.

తా. జ్ఞాతు లేవ్వరూ భయము లేక, సంతోషముతో కలిసి మెలిపి ఉండజాలరు. అందుచేతనే వాళ్లు విడిపోవుచుందురు. ఇతనికి రావణునినుండి భయము వచ్చి ఉండును. అందువలననే ఈతని ధ్వని వారి అధికముగా ఉన్నది.

14

మూ. న పథ్యే భ్రాతరప్రాత భవంతి భరతోపమా,  
మద్విధా వా పేతుః పుత్రాః పుహృదో వా భవద్విధా.

15

ప్ర.అ. తాత=వాయువా ! పథ్యే=సమస్తమైన, భ్రాతరా=పోదరులు, భరతోపమా=భరతునితో సమానులుగా, న భవంతి=ఉండరు. పేతుః=తండ్రికీ, మద్విధా=వానంటి, పుత్రాః=పుత్రులు, (ఉండరు). భవద్విధా=నీనంటి, పుహృదో వా=పేట్టహీతులు గాని (ఉండరు).

తా. వాయువా ! అందరు పోదరులూ భరతునినంటివారే ఉండరు. తండ్రియం కుమారులందరూ వానంటివాళ్లే ఉండరు. పేట్టహీతులందరూ నీనంటివారే ఉండరు.

15

మూ. ఏవముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవః పహంక్షణః,  
ఉత్థాయేరం మహాప్రాణ్ణః ప్రణతో వాక్యమబ్రవీత్.

16

ప్ర.అ. రామేణ=రామునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్షణః=సంకలదిన, మహాప్రాణ్ణః=గొప్ప బుద్ధిమంతుడైన, పహంక్షణః=లక్ష్యముతో కూడిన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, ఉత్థాయ=లేచి, ప్రణతాః=నమస్కరించుచున్నవాడై, ఇదమ్=ఈ, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. మహాబుద్ధికారియైన లక్ష్యగనహీతుడైన సుగ్రీవుడు రాముని మూటలు విచి, లేచి, నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను.

16

మూ. రావణేన ప్రణహితం తమనేహి నిశాచరమ్,  
తస్యాహం విగ్రహం మయ్యే క్షమం క్షమవతాం వర.

17

ప్ర.అ. క్షమవతాం వర=ఓర్పు కంపానికిలో శ్రేష్ఠుడా ! తమ్=ఆ,

నిశాచరమ్ = రాక్షసుని, రావణేన = రావణునిచేత, ప్రణేహితమ్ = సంపదపడినవాని  
నిగా, అవేహి = తలుపుకొనుము. తస్య = వానియొక్క, నిగహమ్ = నిగ్రహమును,  
క్షమమ్ = తగినదానినిగా, మయ్యే = తంచుచున్నాను.

తా. ఓరిమి కంవారిలో శ్రేష్ఠుడైన రామా ! ఆ రాక్షసుణ్ణి రావణుడే  
గూడవారిగా పంపి యుండును అను విషయమును గ్రహించుము. అందుచేత  
ఆతనిని నిగ్రహించుటయే యుక్తమని తలచెదను. 17

మూ. రాక్షసో జిహ్మయా బుద్ధ్యా పందిష్టోఽయ మిహాగతః, 18

ప్రహర్తుం త్వయి విశ్వస్తే విశ్వస్తే మయి వావఘ.

లక్ష్మణే వా మహాబాహో న బధ్యః పచిన్నై పహ, 19

రావణస్య స్వశంసస్య బ్రాతా హ్యేష విధీషణః.

ప్ర.అ. అవఘ = దోషములు లేనివాడా ! మహాబాహో = గొప్పబాహువులు  
గలవాడా ! అయం రాక్షసః = ఈ రాక్షసుడు, విశ్వస్తే = విశ్వాసము పొందిన,  
త్వయి = నీయందు గాని, విశ్వస్తే = విశ్వాసము చెందిన, మయి వా = వాయందు గాని,  
లక్ష్మణే వా = లక్ష్మణునియందు గాని, ప్రహర్తుమ్ = కొట్టుటకు, పందిష్టః = పంపబడిన  
వాడై, జిహ్మయా = ఇక్రమైన, బుద్ధ్యా = బుద్ధితో, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతః = వచ్చివాడు.  
సా = ఆతడు, పచిన్నై పహ = మంత్రులలో కూడ, బధ్యః = బంధింపఁతగినవాడు. విధీ  
షణః = విధీషణుడు, స్వశంసస్య = క్రూరుడైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, బ్రాతా  
హి = పోదరుడు కదా ?

తా. దోషములు లేనివాడవు, గొప్పబాహువులు గలవాడవు అయిన ఓ  
! రామా ! ఈ రాక్షసుడు రావణుడు పంపగా, విశ్వాసముతో కూడిన నిన్ను  
గాని, నన్ను గాని, లక్ష్మణుని గాని చంపుటకై వక్రబుద్ధితో ఇక్కడికి వచ్చివాడు.  
ఈ విధీషణుడు క్రూరుడైన రావణుని పోదరుడు కదా ? అందుచేత ఇతనిని,  
ఇతని మంత్రులను కూడ బంధించవలెను. 18, 19

మూ. ఏవముక్త్యా రఘుశ్రేష్ఠం మగ్రీవో వాహివీపతిః, 19

వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌనముపాగమత్.

ప్ర.అ. వాక్యజ్ఞః = మాటలను ఎరిగిన, వాహివీపతిః = సేనాపతియైన, మగ్రీవః =  
మగ్రీవుడు, వాక్యకుశలమ్ = మాటలలో వేర్పరియైన, రఘుశ్రేష్ఠమ్ = రాముని గూర్చి,  
ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్యా = పలికి, తతో = అటు పేర్కొన, మౌనమ్ = మౌనమును,  
ఉపాగమత్ = పొందెను.

తా. ఎట్లు మాటలాడవలెనో తెలిసిన సేనానాయకుడైన మగ్రీవుడు  
మాటలలో వేర్పరియైన రామునితో ఇట్లు పలికి మౌనము వహించెను. 19

మూ. ప మగ్రీవస్య తద్యాక్యం రామః శ్రుత్వా విమృశ్య చ, 20  
తతః శుభతరం వాక్యమువాచ హరిపుణ్గవమ్.

ప్ర.త. పః రామః=ఆ రాముడు, మగ్రీవస్య=మగ్రీవునియొక్క, తత్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, విమృశ్య చ=ఆలోచించి, తతః=అటు పిమ్మట, హరిపుణ్గవమ్=మగ్రీవుని గూర్చి, శుభతరమ్=ఎక్కువ శుభమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. రాముడు మగ్రీవుని మాటలు విని బాగుగా ఆలోచించి అతనితో ఎక్కువ శుభమైన వాక్యమును పలికెను. 20

మూ. సుదుష్టో వా ప్యదుష్టో వా కిమేష రజనీచరః, 21  
సూక్ష్మమప్యహితం కర్తుం మమాశక్తః కథంచన.

ప్ర.త. ఏషు=ఈ, రజనీచరః=రాక్షసుడు, సుదుష్టో వా=చాలా దుష్టుడైనను, అదుష్టో వా=దుష్టుడు కాకపోయినను, కిమ్=ఏమి ? మమ=నాకు, కథంచన=ఏ విధముగాను కూడా, సూక్ష్మమ్=సూక్ష్మమైన, అహితమపి=అహితమును కూడ, కర్తుమ్=చేయుటకు, అశక్తః=పనుర్గుడు కాదు.

తా. ఈ రాక్షసుడు చాలా దుష్టుడైనా, కాకపోయినా ఏమీ ధయములేదు. ఇతడు ఏ విధముగాను కూడ నాకు ఏ మౌనము అనకారము చేయజాలడు. 21

మూ. ఏశావాప్తానవాప్యక్షాన్ పృథివ్యాం చైవ రాక్షసాన్, 22  
అబ్జల్పగ్రేణ తాన్ హవ్యామిచృన్ హరిగణేశ్వర.

ప్ర. త. హరిగణేశ్వర=వానరగణములకు రాజునైన మగ్రీవా ! ఇచ్చన్=కోరిన వేను, పృథివ్యామ్=భూమిమీద ఉన్న, తాన్=ఆ, ఏశాతాన్=ఏశాచములను, రానాన్=రానవులను, యక్షాన్=యక్షులను, రాక్షసాన్ చైవ=రాక్షసులను, అబ్జల్పగ్రేణ=వ్రేలి కొనచేత, హవ్యామ్=పంహరింతును.

తా. మగ్రీవా ! వేను రాయకొన్నచో ఈ భూమిమీద ఉన్న ఏశాచములను, రానవులను, యక్షులను, రాక్షసులను కూడ వ్రేలికొనతో చంపగలను. 22

మూ. శ్రూయతే హి కపోతేన శ్రుతుః శరణమాగతః, 23  
అర్చితశ్చ యథావ్యాయం హ్యేశ్చ మాం హైర్చినుస్త్రీణా.

ప్ర.త. కపోతేన=సావురముచేత, శరణమ్=శరణమును, అగతః=పొందిన, శ్రుతుః=శ్రుతువు, యథావ్యాయమ్=వ్యాయానుసారముగా, అర్చితశ్చ=పూజింపబడినాడు, హ్యే=తన, మాం హై=మాంసములచేత, చినుస్త్రీశ్చ=లోచనమువలన

పిలువబడినాడు అని, క్రూరుడే హి=వివబడుచున్నది గదా !

తా. పావురము శరణుజొచ్చిన శత్రువును వ్యాయామసారముగా పూజించి వానికి తన మాంసమును ఆహారముగా పెట్టిన దని వినుచున్నాము కదా ?

23

మూ. ప హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహవ్తారమాగతమ్, 24  
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కీం పునర్మర్త్యధో జనః.

ప్ర. అ. వానరశ్రేష్ఠ=వానరులలో శ్రేష్ఠుడా ! ప, కపోహ=ఆ పావురము, ఆగతమ్=వచ్చిన, భార్యాహవ్తారమ్=భార్యను చంపిన, తమ్=వానిని, ప్రతిజగ్రాహ హి=అతిథిగా ఆంగీకరించెను కదా ? మర్త్యధి=వాచంటి, జనః=జనుడు, కీం పునః=చెప్పవేం.

తా. ముగ్ధుడా ! తన భార్యను చంపిన ఆ శత్రువు ఇంటికి వచ్చినప్పుడు ఆ పావురము వానిని అతిథిగా స్వీకరించెను కదా ? అదే అట్లు చేసినప్పుడు వాచంటి వాని మాట చెప్పవలెనా? 24

మూ. ఋషేః క్ష్యాప్య పుత్రేణ కణ్ణవా పరమర్షిణా, 25  
శృణు గాథా పురా గీతా ధర్మిష్ఠా పథ్యవాదివా.

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, క్ష్యాప్య ఋషే=క్ష్యా ధను ఋషియొక్క, పుత్రేణ=పుత్రుడు, పథ్యవాదివా=పథ్యము పలుకువాడు, పరమర్షిణా=గొప్ప ఋషి అయిన, కణ్ణవా=కండుపుచేత, ధర్మిష్ఠా=ధర్మముతో కూడిన, గాథా=గాథ (శ్లోకము), గీతా=గానము చేయుటనది. శృణు=వినుము.

తా. క్ష్యామహర్షి పుత్రుడు, పథ్యమును పలుకువాడు, అయిన కండువను మహర్షి పూర్వము ధర్మపమ్మతమైన గాథలు గానము చేసేవాడు (చెప్పేవాడు). వాటిని వినుము. 25

మూ. బద్ధాశ్శలిపుటం దీవం యాచన్తం శరణాగతమ్, 26  
న హవ్యాదావృకంప్యార్థమపి శత్రుం పరంతప.

ప్ర. అ. పరంతప=శత్రువులను వీడించు రాజా ! బద్ధాశ్శలిపుటమ్=కట్ట అడిన దోపిరి కంవాడు, దీవమ్=దీనుడు, యాచన్తమ్=యాచించుచున్నవాడు, శరణాగతమ్=శరణుజెందినవాడు అయిన, శత్రుమ్ అపి=శత్రువును కూడ, అన్యకంప్యార్థమ్=కూరత్వము లేకుండుటకై, న హవ్యాత్=చంపకూడదు.

తా. శత్రుసంహారకుడనైన ఓ ! రాజా ! అంతరి ఘటించి, దీనుడై ప్రార్థించుచు శరణుజొచ్చిన శత్రువును కూడ, తనకు క్రూరుడను అపకీర్తి

రాకూడదు అనుకొనువాడు చంపకూడదు.

26

మూ. అర్హో వా యది వా దృష్టః పరేషాం శరణం గతః,  
అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మవా.

27

ప్ర. అ. కృతాత్మవా=సుశక్తితమైన మనస్సు గలవానిచేత, పరేషామ్=ఇతరులయొక్క, శరణమ్=శరణమును, గతః=పోందిన, అరిః=శత్రువు, అర్హో వా=పీడితుడైనవా, యది వా=తీక, దృష్టః=గర్హించినా, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, పరిత్యజ్య=విడచి, రక్షితవ్యః=రక్షించదగినవాడు.

తా. ఇతరులను శరణుతోచ్చిన శత్రువు అద్భుతైనవా, గర్హితుడైనవా, వానిని, ఉత్తమమైన మనస్సు గలవాడు తన ప్రాణములనైనా ఇచ్చి రక్షించవలెను. 27

మూ. న చేద్యయాద్యా మోహాద్యా కామార్యాపి న రక్షతి,  
స్వయా శక్త్యా యథావ్యాయం తత్సాపం లోకగర్హితమ్.

28

ప్ర. అ. సా=అతడు, తయాద్యా=తయమునంద గాని, మోహాద్యా=అజ్ఞానము నందు నందగాని, కామార్యాపి=కోరికచేత గాని, స్వయా=తన సంబంధమైన, శక్త్యా=శక్తిచేత, యథావ్యాయమ్=వ్యాయామసారముగా, న రక్షతి చేత్=రక్షింపకపోయినచో, తత్=అది, లోకగర్హితమ్=లోకమునందు నిందితమైన, సాపమ్=సాపము.

తా. శరణు పొందబడినవాడు శరణుతోచ్చిన వానిని భయమునంద గాని, అజ్ఞానమునంద గాని, ఏరైన కోరికనంద గాని వ్యాయామసారముగా వ్యశక్తి చేత రక్షింపకపోయినచో అతడు లోకమునందు నిందితమైన సాపము చేసిన వాడగును. 28

మూ. వివస్త్వః పశ్యతస్తస్య రక్షిణః శరణం గతః,

29

అదాయ మక్పతం తస్య నర్హం గచ్ఛేదరక్షితా.

ప్ర. అ. శరణమ్=శరణమును, గతః=పోందినవాడై, అరక్షితః=రక్షింపబడక, తస్య=ఆ, రక్షిణః=రక్షకుడు, పశ్యతః=చూచుచుండగా, వివస్త్వః=నశించినవాడు, తస్య=వానియొక్క, నర్హమ్=సమస్తమైన, మక్పతమ్=పుణ్యమును, అదాయ=గ్రహించి, గచ్ఛేత్=వెళ్లును.

తా. శరణుతోచ్చినవాడు, రక్షింపబడకుండగా ఆ రక్షింపగలవాడు చూచుచుండగానే మరణించినచో అతడు వాని పుణ్యము నంతను తీసికొనిపోవును.

మూ. ఏవం దోషో మహావ్రత ప్రపన్నావాచురక్షణే,

30

అప్సర్శ్యం వాయుశవ్యం చ బంధీర్యచివాశనమ్.

ప్ర. అ. ప్రపన్నావామ్=శరణుపోందినవారియొక్క, అత్ర=ఈ, అరక్షణే=

రక్షించకపోవుటయందు, ఏవమ్=ఇట్లు, మహాన్=గొప్ప, రోష=రోషమున్నది. అస్వర్ణమ్=స్వర్ణమును ఇచ్చనిది. ఆయుశస్యం చ=ఆయుశస్సును ఇచ్చనిది. బలవీర్య వివాశవమ్=బలమును వీర్యమును నశింపచేయునది.

తా. శరణుపొందిన వారిని రక్షించక పోవుటలో ఇట్టి గొప్ప రోషమున్నది. ఇది స్వర్ణమును చెరచును; అపకీర్తి విచ్చును. బలమును వీర్యమును నశింపచేయును.

మూ. కరిష్యామి యథార్థం తు కణ్డోర్వచనముత్తమమ్, 31  
ధర్మిష్ఠం చ యశస్యం చ స్వర్ణ్యం ప్యాత్తు ఫలోదయమ్.

ప్ర. అ. కణ్డో=కందుపుయొక్క, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన, నచ నమ్=వచనమును, యథార్థమ్=యథార్థమైన దానినిగా, కరిష్యామి=చేయుగలను. ధర్మిష్ఠమ్=ధర్మపమ్మతము, యశస్యమ్=కీర్తిని ఇచ్చునది, స్వర్ణ్యమ్=స్వర్ణము విచ్చునది, ఫలోదయమ్=ఫలమును వృద్ధి పొందించునది, ప్యాత్తు=అగును.

తా. కందుపు చెప్పిన ఉత్తమమైన పై వచనమును యథార్థము చేసెదను. అట్లు చేయుట ధర్మపమ్మతము. కీర్తిని పెంచును. స్వర్ణము విచ్చును. పత్రంమును వృద్ధి చేయును. 31

మూ. సక్యదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే, 32  
అథయం పర్యదూతేభ్యో రదామ్యేతద్రుతం మమ.

ప్ర. అ. సక్యదేవ=ఓక్కమాట, ప్రపన్నాయ=శరణుజొచ్చినవాడై, తవ=నీవాడను, అస్మీ=అయి ఉన్నాను, ఇతి=అని, యాచతే=ప్రార్థించుచున్నవానికి, పర్యదూతేభ్యః=పకంప్రాణులనుండి, అథయమ్=అథయమును, రదామి=ఇచ్చుచు న్నాను; ఏతత్=ఇది, మమ=నాయొక్క, వ్రతమ్=వ్రతము.

తా. ఎవ్వడైన వచ్చి వేమ నీవాడను అని చెప్పుచు ఓక్క మాట నమ్మ శరణుపొందిన చాలును; వానికి పకంప్రాణులనుండి అథయము విచ్చెదను. ఇది నా వ్రతము. 32

మూ. అనయ్యేనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమప్యాభయం మయా, 33  
విభీషణో నా సుగ్రీవ యది నా రావణః ప్సయమ్.

ప్ర. అ. హరిశ్రేష్ఠ=నానకులలో శ్రేష్ఠుడైన, సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా ! విభీషణో నా=విభీషణుడైనా, యది నా=లేక, ప్సయమ్=ప్సయముగా, రావణః=రావణుడే అయినా, అన్య=వీనికి, మయా=నాచేత, అథయమ్=అథయము, దత్తమ్=ఇచ్చబడినది. ఏవమ్=ఇతనిని, అనయ=రీపికొని రమ్ము.

తా. నానక్కమ్ముడైన సుగ్రీవా ! ఆ వచ్చినవాడు విభీషణుడైనా,

లేదా పాక్షాత్తు రావణుడే అయినా ఇతనిని తీసికొని రమ్మ. నేను ఇతనికి అభయము ఇచ్చినాను. 33

మూ. రామస్య య నచః శ్రుత్వా ముగ్రీవః ప్లవగేశ్వరః,  
ప్రత్యభాషత కాకుత్స్థం సౌహార్దేనాభిపూరితః. 34

ప్ర. అ. ప్లవగేశ్వరః=వానరప్రభువైన, ముగ్రీవః=ముగ్రీవుడు, రామస్య=రామునియొక్క, నచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, సౌహార్దేన=స్నేహముతో, అభిపూరితః=నింపబడినవాడై, కాకుత్స్థమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, ప్రత్యభాషత=తరిగి పలికెను.

తా. వానరరాజైన ముగ్రీవుడు రాముని మాటలు విని, స్నేహభావముతో నిండిన మనస్సుతో రామునితో ఇట్లు పలికెను. 34

మూ. కిమత్ర చితం ధర్మజ్ఞ రోకవాథశిఖామణే,  
యత్త్వమార్యం ప్రభాషిథా సత్త్వవాన్ సత్పథే స్థితః. 35

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ=ధర్మములు ఎరిగిన వాడా ! రోకవాథశిఖామణే=రోకమునకు ప్రభువులైన వారిలో శిరోమణి యైనవాడా ! సత్త్వవాన్=బలవంతుడవు, సత్పథే=ఉత్తమమార్గమునందు, స్థితః=ఉన్నవాడవు అయిన, త్వమ్=నీవు, అర్యమ్=పూజ్యమైన వాక్యమును, ప్రభాషిథా ఇతి యత్=మాటలాడుదువు అనునది ఏది కందో, అత్ర=దీనియందు, చితమ్=అశ్చుర్యమ్, కిమ్=ఏమి ?

తా. ధర్మములు తెలిసినవాడా ! రోకములను పరిపాలించువారిలో శిరోమణి యైనవాడా ! మహాబలశాలివి, ఉత్తమమార్గమునందు ప్రవర్తించువాడవు అయిన నీవు ఈ విధముగా పూజించదగిన మాటలు మాటలాడుచున్నా నన్నచో దీనిలో అశ్చుర్యము ఏ మున్నది ! 35

మూ. మమ చాప్యవ్రాత్యాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్,  
అనుమావాచ భవాచ్య పర్యతః సుపరీక్షితః. 36

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, అయమ్=ఈ, అవ్రాత్యా ర=అంతరాత్మ కూడ, విభీషణమ్=విభీషణుని, శుద్ధమ్=పరిశుద్ధునిగా, వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నది. అనుమావాత్ ర=ఈహవలనను, భవాత్=భావమువలనను, పర్యతః=అన్ని వైపులనుండి, సుపరీక్షితః=తాగా పరీక్షింపబడివాడు.

తా. ఈ విభీషణుడు మంచివాడే అని నా అంతరాత్మ కూడ చెప్పుచున్నది. ఈహమ పట్టి, ఈతనిలో కలదు భావమును పట్టి అన్ని పక్షములనుండి తాగుగా పరీక్షింపగా అట్లు కలదుచున్నాడు. 36

మూ. తస్మాత్ క్షీప్రం సహస్మాభిష్టుల్యో భవతు రాఘవ,  
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞః పథిర్యం చాభ్యుపైతు వః. 37

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! తస్మాత్=ఆ కారణమువలన,  
మహాప్రాజ్ఞః=గొప్ప బుద్ధి గల, విభీషణః=విభీషణుడు, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా,  
అహస్మాభిః సహ=మాతోకూడ, తుల్యః=సమానుడు, భవతు=అగుగాక. వః=మనకు,  
పథిర్యం చ=మిత్రత్వమును కూడ, అభ్యుపైతు=పొందుగాక.

రా. రామా ! అందువలన గొప్ప బుద్ధిగల ఈ విభీషణుడు  
శీఘ్రముగా మాతో సమానుడై మనకు మిత్రు డగుగాక. 37

మూ. తతస్తు సుగ్రీవవచో విశమ్యత  
ద్దరీశ్వరేణాభిహితం నరేశ్వరః,  
విభీషణేవాశు జగామ సంగమం  
పతత్త్రిరాజేన యథా పురందరః. 38

శత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే అష్టావళి పర్వః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, నరేశ్వరః=నరుల ప్రభువైన రాముడు,  
తత్=ఆ, సుగ్రీవవచః=సుగ్రీవుని వాక్యమును, విశమ్య=చిది, పురందరః=దేవేం  
ద్రుడు, పతత్త్రిరాజేన యథా=గరుత్మాంతునితో వలె, విభీషణేన=విభీషణునితో,  
అశు=శీఘ్రముగా, చాభిశ్చరేణ=సుగ్రీవునిచేత, అభిహితమ్=చెప్పబడిన, సంగ  
మమ్=సమాగమమును, జగామ=పొందెను.

రా. పిమ్మట రాజైన రాముడు సుగ్రీవుని మాటలు విని, అతడు చెప్పిన  
విధముగా, వెంటనే దేవేంద్రుడు గరుత్మాంతునితో కలిపి వట్లు విభీషణునితో  
కలిసెను. 38

\*బాలానందినీ\* అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో సదునెనిమిదన నర్గ ఏమావ్రము.



## అథ ఏకోవనింతః పర్వః

[అకాశమునుండి దిగివచ్చి విభీషణుడు రాముని పాదములను తలలు తోచుట; రాముడు ప్రశ్నించగా అతడు రావణునకున్న బలమును గూర్చి చెప్పుట; రాముడు “నేను రావణుని చంపెదను” అని ప్రతిజ్ఞ చేసి విభీషణుని లంకారాజ్యమునందు ఆధిపత్యుని జేయుట; విభీషణుని అధిపాయము ప్రకారము రాముడు సముద్రుని సాహాయ్యము క్రోధుచు దీక్షలుని సముద్రతటముపై కూర్చుండుట.]

ము. రాఘవేణాథయే దత్తే పంచతో రావణానుజః,  
విభీషణో మహాప్రాణ్ భూమిం పంచలోకయత్. 1

ప్ర. అ. రాఘవేణ=రామునిచేత, అథయే=అథయుము, దత్తే=ఇచ్చ బడినదగుమండగా, రావణానుజః=రావణుని తమ్ముడైన, మహాప్రాణ్=గొప్ప బుద్ధి గల, విభీషణః=విభీషణుడు, పంచలోకః=పంగివహాదై, భూమిమ్=భూమిని, పంచలోకయత్=చూచెను.

తా. రాముడు అథయు మిచ్చిన పిమ్మట, రావణుని తమ్ముడు, మహాబుద్ధిమంతుడూ అయిన విభీషణుడు క్రిందికి వంగి భూమిని చూచెను. 1

ము. ఖాతృపాతాననిం హృష్టో ధత్తైరనుచరైః సహ,  
స తు రానుష్య ధర్మాత్మా నిసపాత విభీషణః. 2

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడైన, సా=అ, విభీషణః=విభీషణుడు, హృష్టః=సంతోషించినవాడై, తాన్=అకాశమునుండి, ధత్తైః=ధిక్తులైన, అనుచరైః సహ=అనుచరులతో కూడ, అననిమ్=భూమిని గూర్చి, నిసపాత=దిగెను. రానుష్య=రాముని సమీపమునందు, నిసపాత=పడెను (నేలను ముట్టెను).

తా. ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు సంతోషించుచు ధిక్తులైన అనుచరులతో కూడ అకాశమునుండి దిగి రాముని దగ్గర నేలను పుకించెను. 2

ము. పాదయోర్నిపపాతాథ చతుర్విః సహ రాక్షసైః,  
అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం రామం ప్రతి విభీషణః.  
ధర్మయుక్తం చ యుక్తం చ పాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్. 3

ప్ర. అ. అథ =అటుపిమ్మట, విభీషణః=విభీషణుడు, చతుర్విః=నలుగురు, రాక్షసైః సహ=రాక్షసులతో కూడ, పాదయోః=పాదములమీద, నిసపాత=పడెను. రామం ప్రతి=రాముణ్ణి గూర్చి, ధర్మయుక్తమ్=ధర్మముతో కూడినది, యుక్తం చ=యుక్తియుక్తము, పాంప్రతమ్=తిగినది, సంప్రహర్షణమ్=ఆనందింపజేయునది అయిన, వాక్యమ్=వాక్యము, అబ్రవీచ్చ=పలికెను కూడ.

తా. విభీషణుడు అటుపిమ్మట వలుగుడు రాక్షసులతో కలిసి రాముని పాదములపై పడి, ఆతనితో ధర్మసంఘటము, యుక్తియుక్తము, తగినది, అనందకరము అయిన చాక్యమును పలికెను. 3

మూ. అనుజో రావణస్యాహం తేన చాస్మ్యవమానితః, 4  
ధవన్తం సర్వభూతావాం శరణ్యం శరణం గతః.

ప్ర. అ. అనుజ్=నేను, రావణస్య=రావణునియొక్క, అనుజః=తమ్ముడను. తేన=చాచితేత, అవమానితః=అవమానింపబడితిని. సర్వభూతావామ్=సకల భూతములకు, శరణ్యమ్=రక్షకుడవైన, ధవన్తమ్=నిన్ను, శరణం గతః=శరణు పొందినాను.

తా. నేను రావణుని తమ్ముడను. ఆతనిచేత అవమానింపబడినాను. సకలప్రాణులకు రక్షకుడవైన నిన్ను శరణు పొందినాను. 4

మూ. పరిత్యక్తా మయా లంకా మిత్రాణీ చ ధనాని చ, 5  
ధవద్గతం హి మే రాజ్యం జీవితం చ సుఖాని చ.

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, లంకా=లంక, పరిత్యక్తా=నిడువబడినది. మిత్రాణీ చ=స్నేహితులు, ధనాని చ=ధనములూ కూడ (నిడువబడినవి). మే=నామొక్క, రాజ్యమ్=రాజ్యము, ధవద్గతం హి=నీపై ఆధారపడి ఉన్నది. జీవితమ్=నా జీవితము, సుఖాని చ=సుఖములూ కూడ నీపై ఆధారపడి ఉన్నది.

తా. నేను లంకను, మిత్రులను, ధనములను పరిత్యజించి వచ్చినాను. నా రాజ్యము, జీవితము, సుఖములూ కూడ నీపై ఆధారపడి ఉన్నవి. 5

మూ. తస్య తద్యచసం శ్రుత్వా రామో వచనమబ్రవీత్, 6  
వచసా పాన్త్యయిత్త్వేనం లోచనాభ్యాం పిబన్విన, 7  
అభ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, తస్య=నానియొక్క, తత్ వచనమ్=ఆ వచనమును, శ్రుత్వా=చిని, వచసా=చాక్కుచేత, పినమ్=పీనిని, పాన్త్యయిత్త్వా=ఓదార్చి, లోచనాభ్యామ్=వేతములతో, పిబన్విన=త్రాగుచున్నవాడు వలె, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను. రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, బలాబలమ్=బలాబలములను, మమ=నాకు, తత్త్వేన=యథార్థముగా, అభ్యాహి=చెప్పుము.

తా. రాముడు ఆతని మాటలు విని వేతములతో త్రాగుచున్నాడా అన్నట్లు ప్రేమపూర్వకముగా చూచుచు, మాటలతో ఓదార్చి, ఇట్లు పలికెను.

"రాక్షసుల బలాబలములను గూర్చి నాకు యథార్థముగా చెప్పుము." 6, 7

మూ. ఏవముక్షం తదా రక్షో రామేణాక్షిప్తకర్మణా,  
రావణస్య బలం సర్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే. 8

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అక్షిప్తకర్మణా=క్షేపములేని కర్మలు గల, రామేణ=రామునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తమ్=పంకబడిన, రక్షా=రాక్షసుడు, రావణస్య=రావణునియొక్క, సర్వమ్=సమస్తమైన, బలమ్=బలమును గూర్చి, అఖ్యాతుమ్=చెప్పటకు, ఉపచక్రమే=ప్రాసందించెను.

తా. శ్రమపడకుండగా కార్యములు పాఠించు రాముడు ఇట్లు ప్రశ్నించగా ఆ విధీషణుడు అప్పుడు రావణున కున్న బలమును గూర్చి పూర్తిగా చెప్పటకు ఇట్లు ప్రారంభించెను.

మూ. అవధ్యః సర్వభూతావాం గవ్వర్వోరగపక్షిణామ్,  
రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదావాత్స్యయుంధువః. 9

ప్ర. అ. రాజపుత్ర=రాజకుమారా ! వ్యయుంధువః=బ్రహ్మయొక్క, వరదావాత్=వరదాసమువలన, దశగ్రీవా=రావణుడు, గవ్వర్వోరగపక్షిణామ్=గంధర్వులకు, ఉర్రగులకు, పక్షులకు, సర్వభూతావామ్=సకలప్రాణులకు, అవధ్యః=చంప శక్యము కానివాడు.

తా. దశవధరాజపుత్రుడనైన, కామా ! బ్రహ్మ వరము లిచ్చుకొందుటచే, రావణుని గంధర్వులు గాని, ఉర్రగులు గాని, పక్షులు గాని, మరియు ప్రాణులు గాని చంపజాలవు.

మూ. రావణానన్తరో భ్రాతా మమ శ్వేష్ఠశ్చ వీర్యవాన్,  
కున్దుకర్ణో మహాతేజాః శక్రస్థితిబలో యుధి. 10

ప్ర. అ. రావణానన్తరః=రావణునికి తరువాతివాడైన, భ్రాతా=పోదరుడు, మమ=నాకు, శ్వేష్ఠశ్చ=అష్టగాదు, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడు, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గలవాడు అయిన, కున్దుకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, శక్రస్థితిబలా=దేవేంద్రుని ఎదిరించు బలము గలవాడు.

తా. రావణుని తరువాతి వాడైన పోదరుడు, నాకంటె పెద్దవాడు, గొప్ప పరాక్రమము, తేజస్సు గలవాడు అయిన కుంభకర్ణుడు యుద్ధములో దేవేంద్రుని ఎదిరించగలిగిన బలము కలవాడు.

మూ. రామ పేవాపతిష్ఠస్య స్రహస్తో యుధి తే శ్రుతః,  
తైలాపే యేన సమరే మణిభద్రః పరాజితః. 11

ప్ర. అ. కామ=కామా ! యేన=ఎవనిచేత, కైలాసే=కైలాసమునందు, సమరే=యుద్ధమునందు, మణిర్మదః=మణిర్మదుడు, పరాజితః=ఓడించబడినాడో అట్టి, తస్య సేనాపతిః=ఆతని సేనాపతియైన, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, లే=నీకు, క్రుతః యది=చెనబడి ఉన్నదా !

తా. కామా ! ఆతని సేనాపతియైన ప్రహస్తుని గూర్చి నీవు విని ఉండువు. ఆతడు కైలాసపర్వతముమీద జరిగిన యుద్ధములో మణిర్మదుణ్ణి ఓడించినాడు. 11

మూ. బద్ధగోధాబ్జులీత్రశ్చ అవధ్యకవచో యుధి,  
ధమదాదాయ యస్తేష్ఠన్నదృశ్యో ధవతీవ్రజీత్. 12

ప్ర. అ. యః=ఏ, ఇంద్రజీత్=ఇంద్రజిత్తు ఉన్నాడో అతడు, బద్ధగోధా బ్జులీత్రశ్చ=కట్టుకొనబడిన గోధ (వేలికి వారి రెబ్బ తగలకుండగా కట్టుకొనిన ఉడుము చర్మము), వ్రేల్ల కవచములు గలవాడై, అవధ్యకవచః=భేరింప శక్యము కాని కవచము గలవాడై, ధనుః=ధనుస్సును, అదాయ=ధరించి, యుధి=యుద్ధమునందు, ధిష్ణవ్=నిలచుచు, అదృశ్యః=కనబడనివాడు, ధవతి=అగును.

తా. ఇంద్రజిత్తు యుద్ధములో గోధను వ్రేల్ల తొడుగులను కట్టుకొని, భేరింప శక్యము కాని కవచమును తొడిగికొని, ధనుస్సు ధరించి యుద్ధములో నిలబడినచో అతడు ఇతరులకు కనబడడు. 12

మూ. పంగ్రామే మమహద్యూహే తర్పయిత్వా హుతాశవమ్,  
అన్తర్ధానగతః శ్రీమాన్వివ్రజిర్ద్ధవై రాఘవ. 13

ప్ర. అ. రాఘవ=కామా ! శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, ఇన్ద్రజీత్=ఇంద్ర జిత్తు, హుతాశవమ్=అగ్నిని, తర్పయిత్వా=తృప్తపొందించి, అన్తర్ధానగతః=అంత ర్ధానము పొందినవాడై, మమహద్యూహే=చాల గొప్పరైన సేనావ్యూహము గల, పంగ్రామే=యుద్ధరంగమునందు, హవై=చంపును.

తా. కామా ! శ్రీమంతుడైన ఇంద్రజిత్తు అగ్నిని హోమముంచే తృప్తపొందించి అంతర్ధానము చెంది, గొప్ప సేనావ్యూహములు గల యుద్ధములో శత్రువులను సంహరించును. 13

మూ. మహోదరమహాపార్శ్వౌ రాక్షసశ్చాప్యకమృషా,  
అవీకపాస్తృ తస్మై తోకపాంపమా యుధి. 14

ప్ర. అ. మహోదరమహాపార్శ్వౌ=మహోదరమహాపార్శ్వలు, అక మృషా=అకింపను డను, రాక్షసశ్చ=రాక్షసుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, తోకపాంపమా=రోకపాయిలతో సమానుడైన, ఏతే=వీడు, తస్య=చానియొక్క,

అనికపాఁ=సేనానాథులు.

తా. లోకపాలులతో సమానులైన మహోదరమహాపాక్ష్యులు, అకంపముడు అను ముగ్గురూ యుద్ధములో ఇతని సేనానాథులు.

14

మూ. రణకోటిసహస్రాణి రక్షపాం కామరూపిణామ్,  
మాంసతోణీతభక్త్యాణాం లంకాపురవివాసీనామ్.

15

ప్ర. అ. కామరూపిణామ్=స్వచ్ఛాదూపము గలవాడు, మాంసతోణీ తభక్త్యాణామ్=మాంసము, రక్షము అహారముగా గలవాడు, లంకాపురవివాసీనామ్=లంకాపురమునందు నివసించువాడు అయిన, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, రణకోటి సహస్రాణి=పదివేల కోట్లు ఉన్నవి.

తా. లంకాపురములో స్వచ్ఛగా దూపములను ధరించ గల, రక్ష మాంసములు భుజించు పదివేల కోట్లనుండి రాక్షసులు నివసించుచున్నారు.

15

మూ. ప తైస్తు పహితో రాజా లోకపాలావయోధయత్  
సహ రేవైస్తు తే భగ్నా రావణేన దురాత్మనా.

16

ప్ర. అ. ప=ఆ, రాజా=రాక్షసరాజు, తై=ఆ రాక్షసులతో, పహితా=కూడినవాడై, లోకపాలాన్=లోకపాలులను, అయోధయత్=యుద్ధముచేయుచున్న. తే=ఆ లోకపాలులు, దేస్తి. సహ=దేవతలతో కూడ, దురాత్మనా=దురాత్ముడైన, రావణేన=రావణునిచేత, భగ్నా=ఓడించబడినాడు.

తా. రావణుడు ఆ రాక్షసులతో వెల్లి లోకపాలులతో యుద్ధము చేసెను. ఆ లోకపాలులు, ఇతరదేవతలూ కూడ దురాత్ముడైన ఆ రావణుని చేతిలో ఓడిపోయిరి.

16

మూ. విభీషణస్య తు వచస్తచ్చుత్వా రఘుపత్నమః,  
అన్వీక్ష్య మనసా పర్యమిదం వచనమ్బ్రవీత్.

17

ప్ర. అ. రఘుపత్నమః=రాముడు, విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క, తత్=ఆ, వచ=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, పర్యమ్=పనుస్తమును, మనసా=మనస్సుచేత, అన్వీక్ష్య=పరిశీలించి, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రాముడు విభీషణుని మాటలు విని, ఆ విషయము నంతా మనసా పరిశీలించి ఇట్లు పలికెను.

17

మూ. యాని కర్మాపదావాని రావణస్య విభీషణ,  
అభ్యాసాని చ తత్యేవ హ్యవగచ్ఛామి తావ్యహమ్.

18

ప్ర. అ. విభీషణ=విభీషణుడా ! రావణస్య=రావణునియొక్క, యాని=ఏ, కర్మాసరావాని=శౌర్యముతో చేసిన పనులు, అఖ్యలాని=చెప్పుబడినవో, లాని=వాటిని, తత్త్వేన=యథార్థముగా, అహమ్=నేను, అవగచ్ఛామి హి=తెలిపికొనుచున్నాను కదా.

తా. విభీషణా ! రావణుడు శౌర్యముతో పూర్వము చేసిన పనులను గూర్చి నీవు చెప్పితివి. వాటిని బాగుగా అర్థము చేసికొన్నాను. 18

మూ. అహం హత్యా దశగ్రీవం ప్రహస్తం సహోత్మజమ్,  
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేతచ్ఛ్రుతోఽను మే. 19

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తునితో కూడిన, సహోత్మజమ్=కుమారునితో కూడిన, దశగ్రీవమ్=రావణుని, హత్యా=చంపి, త్వామ్=నిన్ను, రాజానమ్=రాజునుగా, కరిష్యామి=చేసెదను. మే=నాయొక్క, ఏతత్=ఈ, సత్యమ్=సత్యమైన మాటను, శ్రుతోఽను=వినినదవుగాక.

తా. నేను రావణుని, ప్రహస్తుని, ఇంద్రజిత్తును చంపి నిన్ను రాజును చేసెదను. నేను నిజముగా చెప్పుచున్న మాట వినుము. 19

మూ. రసాతలం వా ప్రవతేత్సలాంఠం వాపి రావణః,  
ఏతామహాపకాశం వా న మే తీవప్యమోక్ష్యతే. 20

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, రసాతలమ్=రసాతలమును గాని, సాతాలం వాపి=సాతాలమును గాని, ప్రవతేత్=ప్రవేశించుగాక. ఏతామహాపకాశం వా=బ్రహ్మదేవుని పమీపమును గాని (చేరుగాక). తీవన్=తీవించి, మే=నాకు (వానుండి) న విమోక్ష్యతే=విడువబడడు.

తా. రావణుడు రసాతలములో ప్రవేశించినా, సాతాలములో ప్రవేశించినా, బ్రహ్మదేవుని లోకమునకు వెళ్లివా నేను అతనిని ప్రాణాలతో విడువను. 20

మూ. అహత్యా రావణం పంశ్యే సపుత్రజనబాన్ధవమ్,  
అయోధ్యాం న ప్రవేక్ష్యామి త్రిధిస్తైర్భ్రాతృభిః శపే. 21

ప్ర. అ. సపుత్రజనబాన్ధవమ్=పుత్రులతోను, పరివారముతోను, బంధువులతోను కూడిన, రావణమ్=రావణుని, పంశ్యే=యుద్ధమునందు, అహత్యా=చంపకుండగా, అయోధ్యామ్=అయోధ్యను, న ప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశించను. తైః=ఆ, త్రిభిః=ముగ్గురు, భ్రాతృభిః=సోదరులతో, శపే=ఒట్టుపెట్టుచున్నాను.

తా. యుద్ధములో రావణుణ్ణి వాని పుత్రపరివారబంధువులతో సహా

చంపకుండా అయోధ్యలో ప్రవేశించను. నా ముగ్గురు సోదరులమీద ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. 21

మూ. శ్రుత్వా తు వచనం తస్య రామస్యాక్షిప్తకర్మణః,  
శిరసా వన్త్య ధర్మాత్మా వక్తుమేవ ప్రచక్రమే. 22

ప్ర. ఆ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు, అక్షిప్తకర్మణః=శ్రమ లేని పనులు గల, తస్య రామస్య=ఆ రామునియొక్క, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, శిరసా=శిరస్సుచేత, అవన్త్య=నమస్కరించి, వక్తుమేవ=చెప్పుటకే, ప్రచక్రమే=ఉపక్రమించెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు శ్రమపడకుండగా పనులు సాధించు ఆ రాముని మాటలు విని, ఈ వంచి నమస్కరించి మాటలాడుటకు ఉపక్రమించెను.

మూ. రాక్షసావాం వధే సాహ్యం లబ్ధాయాశ్చ ప్రధర్షణే,  
కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామి చ వాహీనీమ్. 23

ప్ర. ఆ. లబ్ధాయాః=లంకయొక్క, ప్రధర్షణే=ఎదిరించుటయందు, రాక్ష సావాన్=రాక్షసులయొక్క, వధే=వధయందు, సాహ్యమ్=సాహాయ్యమును, కరిష్యామి=చేయగలను. యథాప్రాణమ్=నా శక్తిని అనుసరించి, వాహీ నీమ్=పేనను, ప్రవేక్ష్యామి చ = ప్రవేశించెదను కూడ.

తా. లంకను ముట్టడించి రాక్షసులను వంపుటకు సహాయము చేసెదను. నా శక్తిని అనుసరించి, శత్రుపైత్యములో ప్రవేశించి యుద్ధము కూడ చేసెదను.

మూ. ఇతి బ్రువాణం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్,  
అబ్రవీల్క్షణం ప్రీతః పముద్రాజ్ఞంమోనయ. 24

ప్ర. ఆ. రామస్తు=రాముడైతే, ప్రీతః=సంతోషించినవాడై, ఇతి=ఇట్లు, బ్రువాణమ్=పలుకుచున్న, విభీషణమ్=విభీషణుని, పరిష్వజ్య=కౌగిలించుకొని, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. పముద్రాత్=పముద్రమునుండి, జంమ్=జంమును, అనయ=తీసికొనిరమ్ము.

తా. రాముడు సంతోషించి, ఈ విధముగా పలుకుచున్న విభీషణుని కౌగిలించుకొని లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. "పముద్రమునుండి జంము తీసికొనిరమ్ము."

మూ. తేన చేమం మహాప్రాజ్ఞమభిషిజ్య విభీషణమ్,

రాజావం రక్షపాం క్షీప్రం ప్రవన్నే మయి మావద. 25

ప్ర. ఆ. మావద=గౌరవమును ఇచ్చువాడా ! మయి=నేను, ప్రవన్నే=ప్రవన్నుడ నగుచుండగా, మహాప్రాణ్ణమ్=గొప్ప బుద్ధి గల, ఇమమ్=ఈ, విభీషణమ్=విభీషణుని, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, రాజావమ్=రాజునుగా, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, తేన=ఆ జలముతో, అభిషిచ్య=అభిషేకించుము.

రా. ఇతరుల గౌరవమును పెంచుట ! లక్ష్మణా ! మహాబుద్ధిశాలియైన ఈ విభీషణుణ్ణి ఆ జలముతో, రాక్షసరాజునుగా వెంటనే అభిషేకించుము; నేను సంతోషించెదను. 25

మూ. ఏవముక్తస్తు పౌమిత్రురభ్యషిచ్యద్విభీషణమ్,  
మధ్యే వానరముఖ్యావాం రాజావం రాజశాసవాత్. 26

ప్ర. ఆ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలుకబడిన, పౌమిత్రః=లక్ష్మణుడు, వానరముఖ్యావామ్=వానరనాయకులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, రాజశాసవాత్=రాజుయొక్క అజ్ఞ వలన, విభీషణమ్=విభీషణుణ్ణి, రాజావమ్=రాజునుగా, అభ్యషిచ్యత్=అభిషేకించెను.

రా. లక్ష్మణుడు రాముని మోటలు విని, వానరనాయకుల మధ్య, రాముని అజ్ఞ ప్రకారము ఆ విభీషణుని రాక్షసరాజునుగా అభిషిక్తుని చేసెను. 26

మూ. తం ప్రసాదం తు రామస్య దృష్ట్యా పథ్యః ప్లవక్లమా,  
ప్రచుక్రుతుర్మహాత్మావం పాథు పార్థివీ చాబ్రువన్. 27

ప్ర. ఆ. ప్లవక్లమా=వానరులు, రామస్య=రామునియొక్క, తమ్=ఆ, పథ్యః=వెంటనే, ప్రసాదమ్=అనుగ్రహమును, దృష్ట్యా=చూచి, ప్రచుక్రుతుః=బిగ్గరగా అరచిరి. మహాత్మావమ్=మహాత్ముడైన రాముణ్ణి గూర్చి, పాథు పాథు=బాగు బాగు అని, అబ్రువన్ చ=పలికిరి కూడా.

రా. వానరులు రాముడు వెంటనే చూపిన అనుగ్రహమును చూచి వంతోషముతో ద్వని చేయుచు "బాగు బాగు" అని ఆ మహాత్ముడైన రాముణ్ణి ప్రశంసించిరి. 27

మూ. అబ్రవీచ్చ హమామాంశ్చ సుగ్రీవశ్చ విభీషణమ్,  
కథం పాగరమక్షోభ్యం తరేను వరుణాయమ్. 28

పైన్యైః పరివృతాః పర్వే వావరాణాం మహాఽపామ్.

ప్ర. ఆ. హమామాంశ్చ=హనుమంతుడు, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి,



అబ్రవీత్ = పలికెను. సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుడు కూడ పలికెను. సర్వే = మన మందరమూ, మహాజపామ్ = గొప్ప తేజస్సు గల, వానరాణామ్ = వానరుల యొక్క, సైన్యైః = సైన్యములతో, పరివృతాః = కూడినవారమై, అక్షోభ్యమ్ = క్షోభింప శక్యము కాని, వరుణాయమ్ = వరుణునకు వివాసమైన, సాగరమ్ = సముద్రమును, కథమ్ = ఎట్లు, తరేమ = రావలెదము ?

తా. హనుమంతుడు సుగ్రీవుడు - "గొప్ప తేజస్సు గల ఈ వానరులతో కలిపి మన మందరము, క్షోభింప శక్యము కాని, వరుణుడేవనివాసస్థానమైన సముద్రమును రాటుట ఎట్లు ?" అని విభీషణుని అడిగిరి. 28

మూ. ఉపాయైరభిగచ్ఛామ యథా నదనదీపతిమ్,  
తరేమ తరసా సర్వే సస్సైవ్యా వరుణాయమ్. 29

ప్ర. అ. నదనదీపతిమ్ = నదములకు నడుంకు భర్తయైన, వరుణాయమ్ = సముద్రమును, సస్సైవ్యాః = సైన్యముతో కూడిన, సర్వే = అందరమూ, తరసా = బంము చేత, యథా = ఎట్లు, తరేమ = రాటుడుమో ఎట్లు, ఉపాయైః = ఉపాయములచేత, అభిగచ్ఛామ = చేరుదము.

తా. పశ్చిమాభిముఖముగా ప్రవహించే నదాలకు, పూర్వాభిముఖముగా ప్రవహించే నదులకు పడియైన ఈ సముద్రమును సైన్యపహితులమైన మన మందరము బంముతో రాటుటకై ఉపాయములతో సమీపించెదము. అట్టి ఉపాయములు చెప్పెము. 29

మూ. ఏవముక్తమ్తు ధర్మాత్మా ప్రత్యుపాచ విభీషణః,  
సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గమ్యన్తుర్హతి. 30

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఎట్లు, ఉక్తః = పంకబడిన, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, విభీషణః = విభీషణుడు, ప్రత్యుపాచ = తిరిగి పలికెను. రాజా = రాజైన, రాఘవః = రాముడు, సముద్రమ్ = సముద్రమును, శరణమ్ = శరణమును, గమ్యమ్ = పొందుటకు, అర్హః = తగి ఉన్నాడు.

తా. ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు వారి మాటలు విని ఇట్లు పలికెను. "రాజైన రాముడు సముద్రమును శరణుపొందుట మంచిది." 30

మూ. తనితః సగరేణాయమప్రమేయో మహోదధిః,  
కర్తున్తుర్హతి రామస్య జ్ఞాతేః కార్యం మహోదధిః. 31

ప్ర. అ. అప్రమేయః = ఇంత అని కొంప శక్యము కాని, అయమ్ = ఈ, మహోదధిః = మహాసముద్రము, సగరేణ = సగరునిచేత, తనితః = తన్వించబడినాడు. మహోదధిః = ఈ మహాసముద్రము, జ్ఞాతేః = బంధుడైన, రామస్య = రామునియొక్క,

కార్యమ్ = కార్యమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్థం = తగి ఉన్నాడు.

తా. "తెలియ కర్కము కాని ప్రమాణము గల ఈ మహాసముద్రమును రాముని పూర్వికుడైన సగదుడు త్రవ్వించినాడు. అందుచేత ఇతడు బంధువైన రాముని కార్యమును చేయగలడు." 31

మూ. ఏనం విభీషణేవోక్త రాక్షసేన విపశ్చితా,  
అజగామాథ మగ్రీవో యత్ర రామః పరిక్ష్మణః. 32

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, విపశ్చితా = విద్వాంసుడైన, రాక్షసేన = రాక్షసుడైన, విభీషణేన = విభీషణునిచేత, ఏనమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పరికరించిన, మగ్రీవః = మగ్రీవుడు, పరిక్ష్మణః = లక్ష్యణునితో కూడిన, రామః = రాముడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడికి, అజగామ = వచ్చెను.

తా. పిమ్మట, మగ్రీవుడు పండితుడైన విభీషణుని మాటలు విని రామరిక్ష్యణులున్న చోటికి వచ్చెను. 32

మూ. తథశ్చాఖ్యాతుమారేభే విభీషణవచః శుభమ్,  
మగ్రీవో విపులగ్రీవః సాగరస్యోపవేశనమ్. 33

ప్ర. అ. తథః = అటుపిమ్మట, విపులగ్రీవః = విశాలమైన కంఠము గల, మగ్రీవః = మగ్రీవుడు, శుభమ్ = శుభమైన, విభీషణవచః = విభీషణుని వచనమును, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, ఉపవేశనమ్ = ఉపాసనమును, అఖ్యాతుమ్ = చెప్పటకు, అరేభే = ప్రారంభించెను.

తా. పిదప విశాలమైన కంఠము గల మగ్రీవుడు విభీషణుడు చెప్పిన శుభమైన వచనమును, రాముడు సాగరమును ఉపాసించవలె నను విషయమును చెప్పెను. 33

మూ. ప్రకృత్యా ధర్మశీలస్య రామస్యాప్యాప్యరోచత. 34

పరిక్ష్మణం మహావేణాః మగ్రీవం చ హరీశ్వరమ్,  
సత్కియార్థం క్రియార్థమ్ స్మితపూర్వమభాషత. 35

ప్ర. అ. ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత, ధర్మశీలస్య = ధర్మశీలుడైన, అస్య రామస్యాపి = ఈ రామునకు కూడ, అరోచత = ఇష్టమాయెను. మహావేణాః = గొప్ప వేణుస్సు గల, హః = ఆ రాముడు, లక్ష్యణమ్ = లక్ష్యణుని, క్రియార్థమ్ = పనులలో వేర్పరియైన, హరీశ్వరమ్ = నావరరాజైన, మగ్రీవం చ = మగ్రీవుని గూర్చి, సత్కియార్థమ్ = విభీషణుని మాటను గౌరవించుటకు, స్మితపూర్వమ్ = చిరునవ్వు పూర్వమునందు కలుగునట్లుగా, అభాషత = పలికెను.

తా. సహజముగా ధర్మస్వభావుడైన రామునకు కూడ అది వచ్చెను. మహాదేవతాశాలియైన ఆ రాముడు విభీషణుని మాటలు అదరించుచు, లక్ష్మణునితోను, సమలలో సమర్థుడు, వానరప్రభువూ అయిన సుగ్రీవునితోను, చెరునవ్వు నవ్వుచు ఇట్లనెను. 34, 35

మూ. విభీషణస్య మహ్నోఽయం మమ లక్ష్మణ రోచతే,  
సుగ్రీవః పణ్డితో విత్యం భవాన్మత్ప్రవిచక్షణః, 36  
ఉభాభ్యాం పంప్రధార్యార్థం రోచతే యత్తదుచ్యతామ్.

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా ! విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క, అయం మహ్నో=ఈ ఆలోచన, మమ=నాకు, రోచతే=ఇష్టమగుచున్నది. సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, పణ్డితః=పండితుడు. భవాన్=నీవు, విత్యమ్=విల్లప్తుడు, మత్ప్రవిచక్షణః=ఆలోచనలలో సమర్థుడవు. ఉభాభ్యామ్=మీ ఇద్దరిచేత, అర్థమ్=విషయమును, పంప్రధార్య=విశ్రయించి, యత్=ఏది, రోచతే=ఇష్టమగుచున్నదో, తత్=అది, ఉచ్యతామ్=చెప్పబడుగాక.

తా. లక్ష్మణా ! విభీషణుని ఈ ఆలోచన నాకు వచ్చినది. సుగ్రీవుడు పండితుడు. నీవు విల్లప్తుడు ఆలోచనలలో సమర్థుడవు. మీరిద్దరూ నిర్ణయించి, మీ కేది ఇష్టమో చెప్పుడు. 36

మూ. ఏవముక్తౌ తతో వీరాన్పుభౌ సుగ్రీవలక్ష్మణౌ,  
సముదాచారసంయుక్తమిదం వచనమూచతుః. 37

ప్ర. అ. తతా=అటుపిమ్మట, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తౌ=పలకబడిన, వీరౌ=వీరులైన, సుగ్రీవలక్ష్మణౌ=సుగ్రీవలక్ష్మణులు, ఉభౌ=ఇద్దరూ, సముదాచారసంయుక్తమ్=అదరముతో కూడిన (ఎవరితో ఏ సమయమున ఎట్లు ప్రవర్తించవలెనో అట్లు ప్రవర్తించుట "సముదాచారము") ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, ఉచతుః=పలికిరి.

తా. వీరులైన రామలక్ష్మణు లిద్దరూ రాముని మాటలు విని వినయపూర్వకముగా ఇట్లు పలికిరి. 37

మూ. కిమర్థం నౌ వరవ్యాఘ్రే న రోచిష్యతి రాఘవ,  
విభీషణేన యత్పూర్వమస్మిన్ కాలే సుఖానహమ్. 38

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్రే=నరులలో శ్రేష్ఠుడైన, రాఘవ=రామా ! అస్మిన్=ఈ, కాలే=కాలమునందు, సుఖానహమ్=సుఖమును కలిగించు, యత్=ఏది, విభీషణేన=విభీషణుని చేత, ఉక్తమ్=పలకబడినదో, అది, నౌ=మాకు, కిమర్థమ్=ఎందుకు, న రోచిష్యతి=ఇష్టము కాదు ?

తా. వరుణలో శ్రేష్ఠుడనైన ఓ ! రామా ! ఈ సమయమునందు సుఖమును కలిగించు (ఇప్పుడు అనుకూలమైన) విభీషణుని వాక్యము మాకు మాత్రము ఇష్టము కాకుండునా ? 38

మూ. అబద్ధ్యా పాగరే పేతుం ఘోరేఽప్యేన్ వరుణాలయే, 39  
లంకా వాసాదితుం శక్యా సేన్దైరపి మరాసురైః.

ప్ర. అ. ఘోరే=భయంకరమైన, వరుణాలయే=వరుణుని నివాసమైన, అప్యేన్ పాగరే=ఈ సముద్రమునందు, పేతుమ్=పేతువును, అబద్ధ్యా=బలధించుకుండగా, లంకా=లంక, సేన్దైర=ఇప్పుడునితో కూడిన, మరాసురైరపి=సుదులచేతను, అసుదులచేతను కూడ, అసాదితుమ్=పొందుటకు, న శక్యా=శక్యము కాదు.

తా. వరుణదేవుని నివాసస్థానమైన ఈ భయంకరసముద్రము మీద పేతువును కట్టుకుండగా ఇంద్రునితో కూడిన మరాసుదులు కూడ లంకలో ప్రవేశింపజాలరు. 39

మూ. విభీషణస్య కూరస్య యథార్థం శ్రీయతాం వచః. 40

అలం కాలాత్యయం కృత్వా పాగరాయ నియుజ్యతామ్,  
యథా సైన్యేన గచ్ఛామ పురీం రావణపాలితామ్. 41

ప్ర. అ. కూరస్య=కూరుడైన, విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క, వచః=వచనము, యథార్థమ్=యథార్థముగా, శ్రీయతామ్=చేయుటగాక. కాలాత్యయమ్=కాలము గడుపుటను, కృత్వా=చేసి, అలమ్=రాలును. రావణపాలితామ్=రావణుని చేత పాలింపబడిన, పురీమ్=లంకాపురిని గూర్చి, యథా=ఎట్లు, సైన్యేన=సైన్యముతో, గచ్ఛామ=వెళ్ళుదుమో అట్లు, పాగరాయ=సముద్రమునకు, నియుజ్యతామ్=అట్లు ఇచ్చబడుగాక.

తా. కూరుడైన విభీషణుడు చెప్పినట్లు చేయుము. అంశము చేయవద్దు. సైన్యముతో లంకాపురిలో ప్రవేశించుటకు మీరు కల్పించుటకై సముద్రుని ఆదేశించుము. 40, 41

మూ. ఏవముక్తః కుశాస్తీర్థే తీరే నదవదీపచే, 42  
పంచినేత తదా రామో వేద్యామివ హుతాశవః.

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే యుద్ధకాండే ఏకోవచింతః పర్వః.

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలకబడిన, రామః=రాముడు, తదా=అప్పుడు, నదవదీపచే=సముద్రముయొక్క, కుశాస్తీర్థే=కుశులచేత వరపబడిన, తీరే=తీరమునందు, హుతాశవః=అగ్ని, వేద్యామివ=వేదియందు వరి,

సంవివేకమునెంచెను.

తా. రాముడు వారి మాటలు విని సముద్రతీరమునందు కులలు  
వరమకొని వాటపై వేదిలో అగ్నివలె కలుసునెంచెను. 42

“తాళవందని ” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో పందొమ్మిదవ పర్ల సమాప్తము.

## అథ వింశః పర్వః

[శార్దూలుడు చెప్పగా రావణుడు తుకుళ్ళి సుగ్రీవునివద్దకు దూతగా పంపుట; వానరు లాతనిని వీడించుట; రాముని అనుగ్రహముచేత అతడు ఆ అపరమిండి బైటపడుట; సుగ్రీవుడు రావణునకు ప్రత్యుత్తరమును ఇచ్చుట; మరల వానరులు అతనిని బంధించి వీడించుచుండగా రాముడు వారించుట.]

మూ. తతో నివిష్టాం ధృజివీం సుగ్రీవేణాభిపాలితామ్,  
దదర్శ రాక్షసోఽభ్యేత్య శార్దూలో వామ వీర్యవాన్. 1

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, వీర్యవాన్=పర్యాకమనంతుడైన, శార్దూలో వామ=శార్దూలు డచే, రాక్షసః=రాక్షసుడు, అభ్యేత్య=వచ్చి, నివిష్టామ్=వ్యూహములుగా ఏర్పరచబడిన, సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత, అభిపాలితామ్=పాలింపబడిన, ధృజివీమ్=సేనను, దదర్శ=చూచెను.

తా. పిమ్మట పర్యాకమనంతుడైన శార్దూలు డను రాక్షసుడు వచ్చి వ్యూహములుగా నిలువబడి సుగ్రీవునిచేత పాలింపబడుచున్న వానరసైన్యమును చూచెను. 1

మూ. వాలో రాక్షసరాజస్య రావణస్య దురాత్మనః,  
రాం దృష్ట్వా సర్వతోఽవ్యగ్రం ప్రతిగమ్య ప రాక్షసః,  
ఆవిశ్య లంకాం తేగేన రాజావమిదమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. దురాత్మనః=దుర్బుద్ధియైన, రాక్షసరాజస్య=రాక్షసుల రాజైన, రావణస్య=రావణునియొక్క, వాలో=గూడవారియైన, ప రాక్షసః=ఆ రాక్షసుడు, అవ్యగ్రః=కంఠగూరులేనివాడై, తామ్=ఆ సేనను, సర్వతః=అన్ని వైపుల, దృష్ట్వా=చూచి, ప్రతిగమ్య=తిరిగి వెళ్ళి, తేగేన=తేగముతో, లంకామ్=లంకను, ఆవిశ్య=ప్రవేశించి, రాజావమ్=రాజును గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. దుర్బుద్ధుడు, రాక్షసరాజ అయిన రావణుని గూడవారియైన ఆ రాక్షసుడు ఆ సేన నంతమా జాగ్రత్తగా చూచి వేగముగా లంకకు తిరిగి వెళ్ళి రావణునితో ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. ఏష నై వానరకీర్తాసో లంకాం సనుభవర్తతే,  
అగాధశ్చాప్రమేయశ్చ ద్వితీయ ఇవ సాగరః. 3

ప్ర. అ. ద్వితీయః=రెండవ, సాగరః ఇవ=సముద్రము వలె, అగాధశ్చ=చాల లోతైనది, అప్రమేయశ్చ=లెక్క కట్ట శక్యము కానిది అయిన, ఏషః=ఈ, వానరకీర్తా

ఘో=వానరులయొక్క, భిల్లాకములయొక్క సముదాయము, లజ్జామ్=లంకను, సమభివర్ణతే=సమీపించి ఉన్నది.

తా. అగోధము, ఇంత ఆని నిర్ణయింప శక్యముకానిది అయిన ఈ వానరుల సేన, భిల్లాకముల సేన రెండవ సముద్రము వలె లంకను సమీపించి ఉన్నది. 3

మూ. పుత్రౌ దశరథస్యేమౌ భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ, 4  
ఉత్తమౌ దూపసంపన్నౌ సీతాయాః పదమాగతౌ,  
ఏతౌ పాగరమాపార్ధ్య సంనివిష్టౌ మహోద్యుతీ. 5

ప్ర. అ. దశరథస్య=దశరథునియొక్క, పుత్రౌ=పుత్రులు, ఉత్తమౌ=ఉత్తములు, దూపసంపన్నౌ=మంచి దూపముతో కూడినవారు, మహోద్యుతీ=గొప్ప కాంతి గలవారు, భ్రాతౌ=పోదరులూ అయిన, ఇమౌ=ఈ, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, సీతాయాః=సీతయొక్క, పదమ్=స్థానమును, ఆగతౌ=పొందినవారై, పాగరమ్= సముద్రమును, ఆపార్ధ్య=సమీపించి, సంనివిష్టౌ=నించి ఉన్నారు.

తా. ఉత్తములు, మంచి దూపము గలవారు, గొప్ప కాంతి గలవారు, దశరథకుమారులు, పోదరులూ అయిన ఈ రామలక్ష్మణులు సీత ఉన్న స్థానమును తెలిసికొని సముద్రసమీపమున నించి ఉన్నారు. 4, 5

మూ. బలం చాకాశమావృత్య పర్వతో దశయోజనమ్,  
తత్త్వభూతం మహారాజ క్షీప్రం వేదితుమర్హసి. 6

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా ! బలం చ=పైన్యము కూడ, పర్వతః=అన్ని వైపులా, దశయోజనమ్=పది యోజనములు, ఆయతమ్=పొడవైన, అకాశమ్=అవకాశమును, ఆవృత్య=అవరించి ఉన్నది. తత్త్వభూతమ్=యథార్థమైన ఈ విషయమును, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, వేదితుమ్=తెలిసికొనుటకు, అర్హసి=తగిఉన్నావు.

తా. వానరపైన్యము కూడ అన్ని ప్రక్కలా పది యోజనములు విశాలమైన అవకాశమును ఆక్రమించుకొని నిడిసి ఉన్నది. మహారాజా ! నీ వీ పత్నమును వెంటనే గ్రహించవలెను. 6

మూ. తవ దూతా మహారాజ క్షీప్రమర్హన్తి వేదితుమ్,  
ఉపప్రదానం పాత్త్వం వా భేదో వాత్ర స్రయుజ్యతామ్. 7

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా ! తవ=నీయొక్క, దూతా=దూతలు, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, వేదితుమ్= తెలిసికొనుటకొరకు, అర్హన్తి=తగి ఉన్నారు.

ఉపప్రదానమ్=దానముకాని, పాన్త్యం వా=పామోపాయము కాని, భేదో వా=భేదోపాయము గాని, అత్ర=ఈ విషయమున, ప్రయుజ్యతామ్=ప్రయోగించబడుగాక.

తా. మహారాజా ! నీ మరికొందరు దూతలు కూడ వెంటనే వెళ్లి తెలిపికొనుట మంచిది. ఈ విషయమునందు దానోపాయమును గాని, పామోపాయమును గాని, భేదోపాయమును గాని ప్రయోగించుము. (దండమునకు అవకాశమే లేదు). 7

మూ. శార్దూలస్య వచః శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః,  
ఉవాచ సహపా వ్యగ్రః సంప్రథార్యార్థమాత్మనః,  
శుకం వామ తదా రక్షో వాక్యమర్థవిదాం వరమ్. 8

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, శార్దూలస్య=శార్దూలునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, సహపా=వెంటనే, వ్యగ్రః=కంగారు పడుచున్నవాడై, అత్మనః=తనయొక్క, అర్థమ్=ప్రయోజనమును, సంప్రథార్య=చిల్చియుంచుకొని, తదా=అప్పుడు, అర్థవిదామ్=శాస్త్రవేత్తలలో, వరమ్=శ్రేష్ఠుడైన, శుకం వామ=శుకు డను పేరు గల, రక్షః=రాక్షసుని గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు శార్దూలుని మాట విని, కంగారుపడుచు, వెంటనే తన ప్రయోజనమును చిల్చియుంచుకొని, విషయములను తెలిపికొనగలవారిలో శ్రేష్ఠుడైన శుకు డను రాక్షసునితో ఇట్లు పలికెను. 8

మూ. సుగ్రీవం బ్రూహి గత్వాశు రాజావం వచవాన్మమ,  
యథాపందేశమక్లిబం శ్లక్షయౌ పరయౌ గిరా. 9

ప్ర. అ. రాజావమ్=రాజైన, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుని గూర్చి, ఆశు=శీఘ్రముగా, గత్వా=వెళ్లి, మమ=నా యొక్క, వచవాత్=వచనమువలన, యథాపందేశమ్=నా పందేశమును అనుసరించి, పరయౌ=శ్రేష్ఠమైన, శ్లక్షయౌ=మృదువైన, గిరా=వాక్కుతో, అక్లిబమ్=నిర్భయముగా, బ్రూహి=చెప్పుము.

తా. నీవు వెంటనే నావరరాజైన సుగ్రీవుని వద్దకు వెళ్లి నా పందేశము యా. వా. తప్పకుండా మధురములు, ఉత్తమములు అయిన మాటలతో నిర్భయముగా నా మాటగా ఇట్లు చెప్పుము. 9

మూ. త్వం నై మహారాణ కులప్రసూతో  
మహాబలశ్చరీక్షరణఃసుతశ్చ,  
న కశ్యవార్థస్థన వాప్త్యవర్థ  
ప్రథాపి మే భ్రాతృపమో హరీశ. 10



ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా ! త్వమ్=నీవు, కులప్రసూతా వై=ఉత్తమకులమునందు పుట్టినవాడవు గదా. మహాబలశ్చ=గొప్ప బలముగలవాడవు. ఋక్షరణసుతశ్చ=ఋక్షరణస్సు కుమారుడవు. తవ=నీకు, అర్థః=ప్రదోషనము, కశ్చన=ఏదీ, నాస్తి=లేదు. అనర్థః=అనర్థము కూడ, న=లేదు. హరీః=వానరరాజా! తథాపి=అట్లయినను, మే=నాకు, భ్రాతృసమా=సోదరునితో సమానుడవు.

రా. మహారాజా ! నీవు ఉత్తమకులములో పుట్టినావు. మహాబలవంతుడవు. ఋక్షరణస్సు కుమారుడవు. నీ కి యుద్ధమునలన ఏ లాభము లేదు; వస్త్రము లేదు. కాని ౬ ! వానరరాజా ! నీవు నాకు సోదరుని వంటివాడవు. 10

మూ. అహం యద్యహరం భార్యం రాజపుత్రస్య ధీమతా,  
కిం తత్ర తవ మగ్రీవ కిష్కిన్ద్రాం ప్రతి గమ్యతామ్. 11

ప్ర. అ. మగ్రీవ=మగ్గివుడా ! ధీమతా=బుద్ధిమంతుడైన, రాజపుత్రస్య=రాజకుమారునియొక్క, భార్యమ్=భార్యను, అహమ్=నేను, అహరం యది=హరించినట్లయితే, తత్ర=దాని విషయమునందు, తవ=నీకు, కిమ్=ఏమి ? కిష్కిన్ద్రాం ప్రతి=కిష్కింధను గూర్చి, గమ్యతామ్=వెళ్లదవుగాక.

రా. మగ్గివా ! నేను ధీమంతుడైన రాముని భార్యను హరించినచో దానితో నీకేమి సంబంధము ? నీవు రిరిగి కిష్కింధకు పొమ్ము. 11

మూ. న హీయం హరిధిర్లజ్జా ప్రాప్తం శక్యా కథం వన,  
దేవైరపి పగవ్రత్యైః కిం పునర్నరవాచరైః. 12

ప్ర. అ. ఇయం లజ్జా=ఈ లంక, హరిభిః=హనరులచేత, కథం వన=ఏ విధముగానూ కూడ, ప్రాప్తమ్=పొందుటకు, న శక్యా హీ=శక్యము కాదు గదా? పగవ్రత్యైః=గంధర్వులతో కూడిన, దేవైరపి=దేవతలచేత కూడ, శక్యముకాదు. నరవాచరైః=నరులచేతను, వానరులచేతను, కిం పునః=చెప్పవేం ?

రా. వానరులు ఏ విధముగానూ కూడ లంకలో ప్రవేశింపజాలరు. దేవతలు, గంధర్వులూ కూడ ప్రవేశింపజాలని లంకలో నరులు, వానరులు ప్రవేశింపజాలని వేరే చెప్పవలెవా ? 12

మూ. న తదా రాక్షసేష్టేణ సందిష్టో రజవీచరః,  
తుకో విహంగమో భూత్వా తూర్ణమాఘత్య వాన్మరమ్. 13

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, రాక్షసేష్టేణ=రావణునిచేత, సందిష్టః=సంపదించిన, సః=ఆ, రజవీచరః=రాక్షసుడైన, తుకః=తుకుడు, విహంగము=పక్షిగా,

దూర్వా=అయి, అమృతమ్=అకాశమును, దూర్గమ్= శీఘ్రముగా, అష్టత్య  
చ=ఎగిరి (వెళ్లెను).

రా. రావణుడు పంపిన ఆ రాక్షసుడైన శుకుడు అప్పుడు పక్షిరూపము  
ధరించి శీఘ్రముగా అకాశములోనికి ఎగిరి వెళ్ళెను. 13

మూ. స గర్వా దూరమధ్వానముపర్యుపరి పాగరమ్,  
పంష్టితో హ్యమృతే వాక్యం ముగ్రీవ మిదమబ్రవీత్. 14

ప్ర. ఆ. స=ఆ శుకుడు, ఉపర్యుపరి పాగరమ్=సముద్రానికి పైన  
పైన, దూరమ్=దూరమైన, అధ్వానమ్=మార్గమును, గర్వా=వెళ్ళి, అమృతే=అ  
కాశమునందు, పంష్టితా=ఉన్నవాడై, ముగ్రీవమ్=ముగ్రివుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ,  
వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. ఆ శుకుడు సముద్రము పైపైననే వాని దూరము వెళ్ళి,  
అకాశమునందే నిలిచి ముగ్రివునితో ఇట్లు పలికెను. 14

మూ. పర్యముక్తం యథాదిష్టం రావణేన దురాత్మవా,  
తద్రాపయంతం వచనం దూర్గమాష్టత్య వానరాః,  
ప్రాపద్యంత తదా క్షీప్రం లోఘం హన్తుం చ ముష్టిభిః. 15

ప్ర. ఆ. దురాత్మవా=దురాత్ముడైన, రావణేన=రావణునిచేత, యథా=  
ఎట్లు, అదిష్టమ్=ఆదేశింపబడినదో, అట్లు, పర్యమ్=సమస్తము, ఉక్తమ్=చెప్పబడి  
నది. తత్=ఆ, వచనమ్=వచనమును, ప్రాపయంతమ్=పోందించుచున్న వానిని,  
వానరాః=వానరులు, అష్టత్య=పైకి ఎగిరి, తదా=అప్పుడు, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా,  
లోఘమ్=రెక్కలు తీడరీయుటకు, ముష్టిభిః=పడికిళ్లచేత, హన్తుం చ=కొట్టుటకు,  
ప్రాపద్యంత=పోందిరి.

రా. శుకుడు దురాత్ముడైన రావణుడు చెప్పిన దంతా చెప్పెను.  
అతడు ఆ మాటలు చెప్పుచుండగా వానరులు పైకి ఎగిరి వెంటనే వాని  
రెక్కలు తీడబెడుకుటకు, పడికిళ్ళతో కొట్టుటకు వాని దగ్గరకు వెళ్లిరి. 15

మూ. సర్వైః స్లవణైః ప్రపథం నిగ్రహీతో విశాచరః,  
గగవాద్భూతలే చాశు ప్రతిగృహ్యవతారితః. 16

ప్ర. ఆ. సర్వైః=సమస్తమైన, స్లవణైః=వానరులచేత, ప్రపథమ్=బలాత్కా  
రముగా, నిగ్రహీతాః=నిగ్రహించబడిన, విశాచరః=రాక్షసుడు, అశు=వెంటనే,  
ప్రతిగృహ్య=పట్టుకొని, గగవాత్=అకాశమునుండి, భూతలే=వేలమీద, అవతారితః=  
దింపబడినాడు.

తా. ఆ వానరులందరూ బలాత్కారముగా ఆ రాక్షసుని నిగ్రహించి వెంటనే వానిని పట్టుకొని ఆకాశమునుండి భూమిమీదకు దింపిరి. 16

మూ. వానరైః పీడ్యమానస్త తుకో వచనమబ్రవీత్, 17  
స దూతాన్ ప్లువై కాకుత్స్థ వార్యన్తాం సాధు వావరాః.

ప్ర. తా. వానరైః=వానరులచేత, పీడ్యమానః=పీడింపబడుచున్న, తుకో=తుకుడు, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను. కాకుత్స్థ=రామా ! దూతాన్=దూతలను, స ప్లువై=చంపకు, వావరాః=వానరులు, సాధు=బాగుగా, వార్యన్తామ్=నివారించబడుదురుగాక.

తా. వానరులు అట్లు పీడించుచుండగా తుకు డిట్లు పలికెను. "రామా! ఎవ్వరూ దూతలను చంపకు. అందుచేత వానరులను నివారించుము."

మూ. యస్తే హిత్వా మతం భర్తుః స్వమతం సంప్రభాషతే, 18  
అనుక్తవాదీ దూతః సన్ స దూతో వధన్మర్తతి.

ప్ర. తా. యః=ఎవడు, భర్తుః=ప్రభువుయొక్క, మతమ్=అభిప్రాయమును, హిత్వా=నిడచి, స్వమతమ్= తన మతమును, సంప్రభాషతే=మాటలాడుచో, దూతః సన్=దూత అయి ఉండి, అనుక్తవాదీ=ప్రభువుచేత చెప్పబడనిరానిని చెప్ప, సః దూతః=ఆ దూత, వధన్=వధను, ఆర్తతి=తగి ఉవ్వాడు.

తా. "ఏ దూత ప్రభువు అభిప్రాయమును కాక తన అభిప్రాయమును చెప్పచో దూత అయి ఉండి తన ప్రభువు చెప్పనిదానిని చెప్పి ఆ దూత చంపదగినవాడు." 18

మూ. తుకస్య వచనం రామః శ్రుత్వా తు పరిదేవితమ్, 19  
ఉవాచ మా వధిష్ఠేతి ప్లుతః శాఖామృగర్షభాన్.

ప్ర. తా. రామః=రాముడు, తుకస్య=తుకునియొక్క, వచనమ్=వచనమును, పరిదేవితమ్=ఏడ్చును, శ్రుత్వా=విని, ప్లుతః=కొట్టుచున్న, శాఖామృగర్షభాన్=వానర శ్రేష్ఠులను గూర్చి, మా వధిష్ఠే=చంపకండి, ఇతి=అని, ఉవాచ=పలికెను.

తా. రాముడు తుకుని మాటలను, ఏడ్చును విని, అతనిని కొట్టుచున్న వానరశ్రేష్ఠులతో "వానిని చంపకుడు" అని పలికెను. 19

మూ. స చ పత్రంఘ్నరూప్యా హరిధిర్ధర్మితేఽభయే, 20  
అన్తరిక్షే స్థితో భూత్వా పునర్వచన మబ్రవీత్.

ప్ర. తా. సః చ=అతడు, హరిభిః=వానరులచేత, అభయే=అభయము,

దర్శివే=చూచబడినదగుచుండగా, వశ్రంఘుః=తేలికైన రెక్కలు గలవాడు, ధూర్వా=అయి, అన్తరిక్షే=అకాశమునందు, పీఠః=నిలచినవాడు, ధూర్వా=అయి, పునః=మరల, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. వానరులనుండి భయము లేదని గ్రహించిన పిమ్మట అతడు తేలికయైన రెక్కలతో అకాశముపై నిలచి మరల ఇట్లు పలికెను. 20

మూ. సుగ్రీవ సత్త్వసంపన్న మహాబలపరాక్రమ,  
కీం మయా ఖలు వక్ష్యో రావణో లోకరావణః. 21

ప్ర. అ. సత్త్వసంపన్న=దైత్యసంపన్నుడవు, మహాబలపరాక్రమ=గొప్ప బలపరాక్రమములు కలవాడవు అయిన, సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా ! లోకరావణః=లోకములను ఏద్రించు, రావణః=రావణుడు, మయా=నాచేత, కీమ్=ఏమి, వక్ష్యః=చెప్పదగినవాడు?

తా. దైత్యశాలివీ, మహాబలపరాక్రమములు గలవాడవు అయిన ఓ ! సుగ్రీవా ! లోకములను ఏదించి ఏద్రించు రావణునితో నేనేమి సమాధానము చెప్పవలెను ? 21

మూ. వ ఏవముక్షః శ్లవగాధిపస్తదా  
శ్లవణమౌపామృషతో మహాబలః,  
ఉవాచ వాక్యం రణనీచరస్య  
చారం శుకం శుద్ధ మదీవపత్త్విః. 22

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్షః=పలకబడిన, మహాబలః=గొప్ప బలము గల, శ్లవగాధామ్ అధిపః=వానరరాజైన, సః=ఆ సుగ్రీవుడు, అదీనసత్త్వః=దీనముకాని మనస్సుకలవాడై, రణనీచరస్య=రావణునియొక్క, చారమ్=గూడచారి, శుద్ధమ్=పరిశుద్ధుడూ అయిన, శుకమ్=శుకుణ్ణి గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. అప్పుడు మహాబలవంతుడు, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ వానరరాజ ఆ మాటలు విని, రావణుని దూతయైన పరిశుద్ధుడైన శుకునితో నిర్భయముగా ఇట్లు పలికెను. 22

మూ. వ మేఽపి మిత్రం వ తథానుకమ్ప్య  
వ హాపకర్తాపి వ మే ప్రయోఽపి,  
అరిశ్చ రామస్య వహానుబద్ధ  
స్తతోఽపి వాలీవ వర్ధార్హ వధ్యః. 23

ప్ర. అ. వర్తాత్త=వధకు తగినవాడా ! మే=నాయొక్క, మిత్రమ్=స్నేహితుడవు, న అపి=కావు. తథా=మరియు, అనుకమ్య్=జాలిచూపవలసినవాడవు, న=కావు. ఉపకర్తా చ=ఉపకారము చేసేవాడవు కూడ, న అపి=కావు. మే=నాకు, ప్రేయః=ఇష్టుడవు, న అపి=కావు. రామస్య=రామునియొక్క, ఆరిః=శత్రువుగా ఉన్నావు. తతః=ఆ కారణమువలన, వాలీవ=వారి వలె, సహానుబంధః=పరివారముతో కూడిన నీవు, వధ్యః=చంపదగినవాడవు, అపి=అయి ఉన్నావు.

తా. చంపుటకు తగిన ఓ ! రావణా ! నీవు నాకు మిత్రుడవు కావు. జాలి చూపదగినవాడవు కావు. నాకు ఉపకారము చేసినవాడవు కావు. నాకు ఇష్టుడవు కావు. రామునితో విరోధము పెట్టుకొన్నావు. అందుచేత వారి వలె నీవు కూడ నీ పరివారముతో కూడ చంపదగినవాడవే. 23

మూ. నిహస్యహం త్వాం సమతం సబన్ధం

సజ్జాతివర్గం రణనీచరేశ,

లంకాం చ సర్వాం మహతా బలేన

సర్వైః కరిష్యామి సమేత్య ధిష్ణు.

24

ప్ర. అ. రణనీచరేశ=రాక్షసరాజా ! సమతమ్=కుమారులతో కూడిన, సబన్ధమ్=బంధువులతో కూడిన, సజ్జాతివర్గమ్=జ్ఞాతివర్గముతో కూడిన, త్వామ్=నిన్ను, అహమ్=నేను, నిహస్యః=చంపుచున్నాను (చంపగలను). మహతా=గొప్ప, బలేన=పేవతో, సమేత్య=కలిపి, సర్వామ్=సమస్తమైన, లంకామ్=లంకను, సర్వైః=అందరితోను, ధిష్ణు=ధిష్ణుమగా, కరిష్యామి=చేయగలను.

తా. రావణుడా ! నేను నిన్ను, నీ కుమారులను, బంధువులను, జ్ఞాతులను, చంపివేసెదను. గొప్ప సైన్యముతో కలిపి వచ్చి లంకనూ, లంకానివాసుల నందరిని కూడ ధిష్ణుము చేసెదను. 24

మూ. వ మోక్ష్యసే రావణ రాఘవస్య

సర్వైః సహోచ్చైరధిపీ మూఢ గుప్తః,

అన్తర్గతః మోర్త్యపథం గతోఽపి,

తథైవ పాతాంసునుప్రవిష్టః.

25

గిరికపారమ్ముజపంగతో వా

హతోఽపి రామేణ సహానుజత్వమ్.

26

ప్ర. అ. రావణ=రావణా ! మూఢ=ఓ ! మూఢుడా ! సహోచ్చైః=ఇందునితో కూడిన, సర్వైః=అందరిచేతను, గుప్తః అపి=రక్షించబడిన

వాడవైనను, అన్నర్థితః=అంతర్జానము చెందినను, మార్గపథమ్=మార్గమార్గమును,  
గతో వా=పొందినవాడవైనను, తథైవ=అట్లే, పాతాలమ్=పాతాలమును, అనుస  
విష్టా=ప్రవేశించినవాడవైనను, గోళపారాముఖసంగతో వా=గివుని పొదపద్మములతో  
కలిసి ఉన్నవాడ వైనను, రామవన్య=రామునకు(నివేత), న మోక్ష్యాపే=విడవ  
బడవు. సహామజా=తమ్మునితో కూడిన, త్వమ్=నీవు, రామేణ=రామ నివేత,  
పాతా=చంపబడినవాడవు, అపి=అయి ఉన్నావు(చంపబడగలవు).

తా. ౬. మూడుడవైన రావణా ! ఇంద్రుడు ఇతరదేవతలందరూ  
కలిసి నిన్ను కక్షించినా నీవు అంతర్జానము పొందినా, మార్గమండలములోనికి  
గాని, పాతాలమునకు గాని వెళ్లినా, ఈశ్వరుని పొదపద్మముల దగ్గరకు  
తేరినా రాముడు నిన్ను విడిచిపెట్టడు. నిన్ను, నీ తమ్మునీ కూడ రాముడు  
చంపివేసినట్లే. 25, 26

మూ. తవ్య తే త్రిషు లోకేషు న పితాచం న రాక్షసమ్,  
త్రాతారమనుపశ్యామి న గన్ధర్వం న రామరమ్. 27

ప్ర. అ. తవ్య=అట్టి, తే=నీకు, త్రాతారమ్=రక్షకుని, త్రిషు లోకేషు=  
మూడులోకములయందు, న అనుపశ్యామి=చూడను. పితాచమ్=పితాచమును,  
న=చూడను. రాక్షసమ్=రాక్షసుణ్ణి, న=చూడను. గన్ధర్వమ్=గంధర్వుణ్ణి,  
న=చూడను. అసురం చ=అసురుణ్ణి కూడ, న=చూడను.

తా. అట్టి నిన్ను కక్షించేవాడు ఈ మూడు లోకములలో వా  
కెవ్వడూ కనబడుటలేదు. పితాచము గాని, రాక్షసుడు గాని, గంధర్వుడు గాని,  
అసుకుడు గాని నిన్ను కక్షించజాలడు. 27

మూ. అవధీష్ట్యం జరావృద్ధం గృధ్రరాజం జటాయుషమ్,  
కిం ను తే రామసాంవిధ్యే నకాశే లక్ష్మణస్య చ,  
హృతా సీతా విశాలాక్షీ యాం త్వం గృహ్య న బుధ్యసే. 28

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, జరావృద్ధమ్=ముసలితనముచేత వృద్ధుడైన,  
గృధ్రరాజమ్=గృధ్రరాజైన, జటాయుషమ్=జటాయువును, అవధీ=చంపితివి.  
త్వమ్=నీవు, యామ్=ఏ సీతను, గృహ్య=గ్రహించి, న బుధ్యసే=తెలిసి  
కొనుటలేదో, అట్టి, విశాలాక్షీ=విశాలములైన వేత్రములు గల, సీతా=సీత,  
రామసాంవిధ్యే=రాముని పంపిధియందు, లక్ష్మణస్య చ=లక్ష్మణునియొక్క,  
నకాశే=పంపిధియందు, తే=నీకు(నివేత), కిం ను=ఎందువలన, న హృతా=హరిం  
పబడలేదు.

తా. నీవు ముసలివాడైన గృధ్రరాజా, జటాయువును చంపినావు. నీవు

ఏ పీఠను అనహరించి నీ మహాసతాధమును తెలిపకొనజాలకున్నావో అట్టి విచారాక్షి యైన నీతను నీవు రాముడు, లక్ష్మణుడు దగ్గర ఉండగా ఎందుకు అనహరించలేదు ? 28

మూ. మహాబలం మహాత్మానం దురాధర్షం సురైరపి,  
న బుధ్యపే రఘుశ్రేష్ఠం యస్తే ప్రాణాన్ హరిష్యతి. 29

ప్ర. అ. యు=ఏ రాముడు, తే=నీయొక్క, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, హరిష్యతి=హరించగలడో, అట్టి, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గలవాడు, మహాత్మా నమ్=మహాత్ముడు, సురైరపి=దేవతలచేత కూడ, దురాధర్షమ్=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు అయిన, రఘుశ్రేష్ఠమ్=రాముణ్ణి, న బుధ్యపే=తెలిపకొనకున్నావు. 29

తా. మహాబలశాలి, మహాత్ముడు, దేవతలచేత కూడ ఎదిరింప శక్యము కానివాడు అయిన రాము డనగా ఎట్టివాడో నీకు తెలియుటలేదు. అతడు నీ ప్రాణాలను హరించనున్నాడు. 29

మూ. తతోబ్రవీర్వారిసుతోబృహదో హరిపత్తమః,  
వాయం దూతో మహాప్రాణ్ణ చారకః ప్రతిభాతి మే. 30

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, వారిసుతో=వారికుమారుడైన, హరిపత్తమః= వానరశ్రేష్ఠుడైన, అంగరుః=అంగరుడు, అబ్రవీత్=పలికెను. మహాప్రాణ్ణ=గొప్ప బుద్ధి కలవాడా ! అయమ్=ఇతడు, దూతో=దూత, న=కాదు, చారకః=గూడచారిగా, మే=వాకు, ప్రతిభాతి=తోచుచున్నాడు.

తా. అప్పుడు వానరశ్రేష్ఠుడు, వారిపుత్రుడూ అయిన అంగరుడు ఇట్లు పలికెను. "గొప్ప బుద్ధిగల వానరరాజా ! ఇతడు దూత కాదు; గూడచారిగా వాకు తోచుచున్నాడు." 30

మూ. తులితం హి బలం పర్వమవేన తవ తిష్ఠతా,  
గృహ్యతాం మాగమల్లక్ష్మమేతద్ధి మమ రోచతే. 31

ప్ర. అ. తిష్ఠతా=నిలచి ఉన్న, అవేన=ఏనిచేత, పర్వమ్=పరువు మైన, బలమ్=పైవ్యము, తులితమ్ హి=అంచనా వేయబడినది కదా ? గృహ్యతామ్=పట్టు కొనబడుగాక. లక్ష్మమ్=లంకను గూర్చి, మా గమత్=వెళ్ళకపోవుగాక. ఏతత్=ఇదే, మమ=నాకు, రోచతే=ఇష్ట మగుచున్నది.

తా. "ఇత డిక్కడ నిలబడి నీ పైవ్యము నంతమా అంచనా వేసినాడు. ఇతనిని బంధించుట మంచిది. ఇతనిని లంకకు వెళ్ళనీయకూడదు. ఇది నా

అభిప్రాయము."

31

మూ. తతో రాజ్ఞా సమాదిష్టాః సముత్పత్య వలీముఖాః,  
జగ్గహుశ్చ బబన్ధుశ్చ విలపన్తమనాథవత్.

32

ప్ర. త. తతో=అటుపిమ్మట, రాజ్ఞా=రాజువేత, సమాదిష్టాః=అజ్ఞాపించబడిన, వలీముఖాః=వానరులు, సముత్పత్య=ఎగిరి, అనాథవత్=అనాథుడు వలె, విలపన్తమ్=విలపించుచున్న వానిని, జగ్గహుశ్చ=పట్టుకొనిరి. బబన్ధుశ్చ=బంధించిరి కూడ.

తా. అప్పుడు సుగ్రీవుడు అజ్ఞాపించగా వానరులు ఎగిరి రక్తకుడు లేక విలపించుచున్న అరనిని పట్టుకొని బంధించిరి.

32

మూ. శుకస్మై వానరైశ్చైవైత్రైః పంప్రసీడితః,  
వ్యాచుక్రోశ మహాత్మానం రామం దశరథాత్మజమ్.

33

ప్ర. త. త్రై=అక్కడ, చక్రో=తీవ్రస్వభావము గల, త్రై వానరైః=అ వానరులవేత, పంప్రసీడితః=పీడింపబడిన, శుకస్మై=శుకుడైతే, మహాత్మానమ్=మహాత్ముడు, దశరథాత్మజమ్=దశరథకుమారుడు అయిన, రామమ్=రాముణ్ణిగూర్చి, వ్యాచుక్రోశ= అరచెను.

తా. తీవ్రస్వభావము గల ఆ వానరులు పీడించగా ఆ శుకుడు దశరథపుత్రుడు మహాత్ముడు అయిన రాముణ్ణి గూర్చి అరచెను.

33

మూ. బుష్కేతే మే బలాత్పక్తౌ ధిర్యేతే మే తథాక్షిణీ.  
యాం చ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రిం చ యామహమ్,  
ఏతస్మిన్నన్తరే కాలే యన్మయా చాశుభం కృతమ్,  
సర్వం తదుపపద్యేథా జహ్యం చేద్యది జీవితమ్.

34

35

ప్ర. త. మే=నాయొక్క, పక్తౌ=రెక్కలు, బలాత్=బలాత్కారముగా, బుష్కేతే=పీడినేయబడుచున్నది. తథా=మరియు, మే అక్షిణీ=వేళములు, ధిర్యేతే=బద్దలై పోవుచున్నది. అహమ్=నేను, యాం చ=ఏ, రాత్రిమ్=రాత్రిని( రాత్రియందు), జాయే=పుట్టుదునో (పుట్టితి నో), యాం చ రాత్రిమ్=ఏ రాత్రిని, మరిష్యామి=చచ్చెదనో, ఏతస్మిన్=ఈ, అన్తరే కాలే=మధ్యకాలమునందు, మయా=నావేత, యత్=ఏ, అశుభమ్=పాపము, కృతమ్=చేయబడినదో, తత్ సర్వమ్=దాని నంతమా, జీవితమ్=జీవితమును, జహ్యం చేద్యది=నిడచినట్లయితే, ఉపపద్యేథా=పొందెదవు.

తా. నా రెక్కలు ఊడబెరికి నేయుచున్నాను. నా కల్లు పేలిపోవుచున్నది.



నేను మరణించినట్లయితే నేను పుట్టిన రాత్రి (నాడు) మొదలు వచ్చే రోజు వరకు చేసిన పాపము లన్ని నీకే సంక్రమించును. 34, 35

మూ. నాఘాతయుత్తరా రామః శ్రుత్వా తత్పరిదేవితమ్,  
వానరావబ్రవీద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః. 36

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అదికావ్యే యుద్ధకాండే వింశః పర్గః.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, రామః=రాముడు, తత్=ఆ, పరిదేవితమ్=ఏడ్చును, శ్రుత్వా=విని, నాఘాతయుత్=చంపించలేడు. రామః=రాముడు, దూతః=దూతగా, ఆగతః=వచ్చిన ఇతడు, ముచ్యతామ్=విడువబడుగాక అని, వానరాన్=వానరులను గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అప్పుడు రాముడా ఏడ్చు విని "దూతగా వచ్చిన వానిని చంపకుడు" అని పలికి వానరు లాతనిని చంపకుండే ఒట్లు చేసెను. 36

"బాలానందిని"అను శ్రీమద్రామానుజాశ్రవణ్యాభ్యాసమునందు  
యుద్ధకాండలో ఇరువదవ పర్గ వమాప్తము.

## అథ ఏకవింశః సర్గః

[తాను ప్రార్థించినను సముద్రము మార్గ మివ్వకపోవుటచే రాముడు కోపించి బాణసంధానము చేయగా సముద్రము క్షోభ చెందుట.]

మూ. తతః సాగరవేలాయాం దర్శానాస్తీర్య రాఘవః,  
అశ్శాలిం ప్రాఙ్మూఢః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహోదధేః, 1  
బాహుం భుజద్గ్రోగాభముపథాయూరిమోదవః.

ప్ర. అ. తతః=తరువాత, అరిమోదనః=శ్రుతువినాశకుడైన, రాఘవః=రాముడు, సాగరవేలాయామ్=సముద్రతీరమునందు, దర్శాన్=దర్శనము, అస్తీర్య=పరచి, మహోదధేః=మహాసముద్రమునకు, అశ్శాలిమ్=దోపిలించి, కృత్వా=చేసి, ప్రాఙ్మూఢః=యూర్పువైపు ముఖము గలవాడై, భుజద్గ్రోగాభమ్=పర్వత తీరముతో పమానమైన, బాహుమ్=బాహువును, ఉపథాయ=తంగడగా ఉంచుకొని, ప్రతిశిశ్యే=శయనించెను.

తా. పిమ్మట శ్రుతువినాశకుడైన రాముడు సముద్రతీరమునందు దర్శనము పరచుకొని సముద్రమునకు సమస్కరించి, పర్వతతీరము వలె ఉన్న బాహువును తంగడగా ఉంచుకొని శయనించెను. 1

మూ. మణికాఞ్చనకేయూరముత్తాప్రవరభూషణైః, 2  
భుజైః పరమనారీగామభిమ్మస్తమవేకథా. 3

ప్ర. అ. (ఇది మొదలు 3 వ శ్లోకం చివరివరకు ౬వ అన్వయము. ద్వితీయాంతము లన్ని 'భుజమ్' అనుదానికి విశేషణములు). మణికాఞ్చనకేయూరముత్తాప్రవరభూషణైః=మణులు పొదిగిన బంగారు బాహువులు, శ్రేష్ఠములైన ముత్యములు అలంకారములుగా గల, పరమనారీణామ్=ఉత్తమస్త్రీలయొక్క, భుజైః=భుజములచేత, అవేకథా=అవేకవిధములుగా, అభిమ్మస్తమ్=స్పృశించబడిన (బాహువును) తంగడగా చేసికొని శయనించెను.

తా. రాముని బాహువును పూర్వము మణులు పొదిగిన బంగారు దండకడియాలు, శ్రేష్ఠములైన ముత్యములు అలంకారముగా గల ఉత్తమస్త్రీల భుజములు అవేకవిధముల స్పృశించినవి.

వి. దీనిని బట్టి రామునకు సీత కాక మరికొందరు భార్యలున్నా రని తెప్పరంపిన సనిలేదు. కౌవల్య మొదలైన తల్లులు లేరా రాజపరిచారికలు స్పృశించిన భుజ మని అర్థము. ప్రాచ్యపాఠంలో "రాముడు దర్శనపై శయనించెను" అని మూత్రమే ఉన్నది. ఈ వర్ణనలు ఏమీ లేవు. 2,3

మూ. చన్దవాగురుభిశ్చైవ పురస్తాదభిపేవితమ్,  
బాంసూర్యప్రకౌశైశ్చ చన్దనైదుపశోభితమ్.

4

ప్ర. అ. పురస్తాత్=పూర్వము, చన్దవాగురుభిశ్చైవ=చందనముచేతను  
అగురువుచేతను, అభిపేవితమ్=పేవించబడినది, బాంసూర్యప్రకౌశైః=బాంసూర్యుని  
వంటి కాంతి గల, చన్దనైః=ఎఱ్ఱని మంచి గంధముచేత, ఉపశోభితమ్=శోభింపబడిన  
(భుజమును ... ..)

తా. పూర్వము ఆ భుజమునకు తెల్లని చందనము, అగురువు  
బాంసూర్యుని వంటి కాంతి గల చందనము పూయబడుచుండినది.

4

మూ. శయనే చోత్తమాక్షేప సీతాయా శోభితం పురా,  
తక్షకశ్చైవ సంభోగం గజ్జాజలవిషేవితమ్.

5

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, శయనే=శయనమునందు, సీతాయా=సీత  
యొక్క, ఉత్తమాక్షేప=శిరస్సుచేత, శోభితమ్=శోభింపచేయుబడినది, గజ్జాజలవి  
షేవితమ్=గంగాజలముచేత పేవించబడిన, తక్షకశ్చ=తక్షకునియొక్క, సంభోగ  
మివ=శరీరము వలె ఉన్నది (అయిన భుజమును - -)

తా. పూర్వము శయ్యమీద సీత శిరస్సు ఈ భుజముమీద ఉండినది.  
అది గంగాజలముతో మునిగిన తక్షకుని శరీరము వలె ఉండెను.

5

మూ. పంయుగే యుగవంకాశం శ్రతూణాం శోకవర్ధనమ్,  
మహ్నదాం చన్దనం దీర్ఘం పాగరాన్దవ్యప్రాశయమ్.

6

ప్ర. అ. దీర్ఘమ్=దీర్ఘము, యుగవంకాశమ్=కాడితో పమానము,  
పంయుగే=యుద్ధమునందు, శ్రతూణామ్=శ్రతువునియొక్క, శోకవర్ధనమ్=శోక  
మును వృద్ధిపొందించునది, మహ్నదామ్=స్పృహతులకు, చన్దనమ్=ఆనందము  
కలిగించేది, పాగరాన్దవ్యప్రాశయమ్=పాగరము అంతమునందు గల భూమండల  
మునకు ఆశ్రయము (అయిన భుజమును - -)

తా. కాడి వలె దీర్ఘమైన ఆ భుజము యుద్ధములో శ్రతువుని శోకమును  
వృద్ధిపొందించునది, మిత్రులకు ఆనందము కలిగించునది, భూమండలమున  
కంతకు ఆశ్రయ మైనది.

6

మూ. అశ్వతా చ పునః సవ్యం జ్యాహౌతవిగతత్వచమ్,  
వక్షిణో దక్షిణం బాహుం మహాపరిఘపంచనిధమ్,  
గోసహస్రప్రదాతారం సల్యసధాయ భుజం మహతో,  
అద్య మే మరణం వాత తరణం పాగరవ్య వా,

7

8

ఇతి రామో ధృతిం కృత్వా మహాబాహుర్మహోదధిమ్,  
అధిశిశ్యే చ విధివత్ప్రయతోఽత్ర స్థితో మునిః.

9

ప్ర. అ. మహాబాహుః=గొప్పబాహువులుగల, దక్షిణః=సమక్షుడైన, రామః=రాముడు, అస్యతా=బాణములను విడుచుచున్న ధనస్సుచేత, జ్యాషా తవిగరత్వచమ్=నారి రెబ్బంచేత పోయిన (కాయలు కాచిన) చర్మ గల, సవ్యమ్=ఎడమరైన, బాహుమ్=బాహువును, మహాపరిఘసంవిధిమ్=గొప్ప పరిఘతో సమానమైన, గోసహస్రప్రదాతారమ్=గోవుల సహస్రములను ఇచ్చిన, మహా=గొప్పడైన, దక్షిణమ్=కుడిరైన, భుజమ్=భుజమును, ఉపధాయ=తలగ డగా పెట్టుకొని, అద్యః=ఇప్పుడు, మే=వాకు, సాగరస్య=సముద్రముయొక్క, తరణం వా=దాటుటయైనా, మరణం వా=మరణమైనా (జరగవలెను), ఇతి=అని, ధృతిమ్=దైర్యమును (నిర్ణయమును), కృత్వా=చేసి, అత్ర=ఇక్కడ, విధివత్=యథా శాస్త్రముగా, ప్రయతః=నియమనందుడై, మునిః=మునిగా, స్థితః=ఉన్నవాడై, మహోదధిమ్=మహాసముద్రమును, అధిశిశ్యే=అధిష్ఠించి శయనించెను.

తా. సమక్షుడు, మహాబాహువు అయిన రాముడు బాణములు విడుచుచున్న ధనస్సుచేత చర్మమీద కాయలు కాయువట్లు చేయబడిన ఎడమరైన బాహువును, మహాపరిఘతో(కోట గడియతో) సమానము, వేలకొలది గోవులు దానము చేసినది అయిన కుడిభుజమును తలగడగా పెట్టుకొని, "నేను సముద్రమును దాటవైగా దాటవలెను, లేదా మరణించవలెను" అని దృఢముగా సంకల్పించి, యథాశాస్త్రముగా నియమము పాటించుచు, మౌనియై, సముద్రము దగ్గర శయనించెను.

వి. ఈ శ్లోకాల సమన్వయము శ్రమపడి కుదర్చ వలసి ఉన్నది. ఇవేటి ప్రాచ్యపాఠములో లేనవి పైన చెప్పినాము. పవ్యముగా బాణములు విడుచుటచే కుడిచేతి చర్మ కాయలు కాచిన దని కొందరు వ్యాఖ్యాతలు చెప్పగా ఒకమారు ఎడమ భుజము, మరొకమారు కుడి భుజము తలగడగా పెట్టుకొని నని మరికొందరు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి. మొత్తము చెయ్యకీ బాహువు అని పేరు. మోచేలి పైభాగము భుజము. అందుచేత "దక్షిణం బాహుం భుజమ్" అనగా కుడిబాహువుకు చెందిన భుజమును అని అర్థము అని కొందరు వ్యాఖ్యానించిరి. 'అస్యతా' అనుదానికి 'ధమషా' అర్థాహారము చేసి "బాణములను విడుచుచున్న ధనస్సుచేత" అని మేము అర్థము చెప్పినాము. ఎడమ చేతితో ధనస్సు పట్టి ఎడమవైపు బాణములు వదలినప్పుడు నారి రెబ్బ ఎడమచేతికే తగులును గాని కుడిచేతికే తగందుకదా అని ఇట్లు చెప్పబడినది. ఏమైనా ఉన్నదాని కేదో అర్థము చెప్పడమే ఇది.

7-9

మూ. తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్త్రీర్థే మహీతలే,  
వియమాదప్రమత్తస్య విశాస్త్రప్రోఽతిచక్రముః. 10

ప్ర. ఆ. వియమాత్=వియమమునుండి, అప్రమత్తస్య=ఏమడుపాటు  
చెందని, తస్య=ఆ, రామస్య=రాముడు, కుశాస్త్రీర్థే=దర్శించేట పరబబడిన, మహీ  
తలే=వేలమీద, సుప్తస్య=నిద్రపోవుచుండగా (శయించి ఉండగా), త్రిసః=మూడు,  
విశాః=రాత్రులు, అతిచక్రముః=అతిక్రమించినది.

తా. వియమమును పాటించుచు రాముడు దర్శులు పరచిన వేలమీద  
శయించి ఉండగా మూడు రాత్రులు గడచిపోయినవి. 10

మూ. ప త్రిరాత్రోషితస్తత్ర వయక్ష్ణో ధర్మవత్సరా,  
ఉపాసత తరా రామః పాగరం పరితాం పతిమ్. 11

ప్ర. ఆ. తరా=అప్పుడు, తత్ర=అక్కడ, వయక్ష్ణుః=నీదిని విరిగినవాడు,  
ధర్మవత్సరా=ధర్మమునందు ఆసక్తి కలవాడు అయిన, రామః=రాముడు, త్రిరా  
త్రోషితః=మూడు దినములు ఉన్నవారై, పరితాం పతిమ్=నదుల భర్తయైన,  
పాగరమ్=సముద్రమును, ఉపాసత=ఉపాసించెను.

తా. నీటి తెలిసినవాడు, ధర్మమునందు ఆసక్తి కలవాడు అయిన  
రాముడు అక్కడ మూడు దినములు శయించి నదుల భర్తయైన సముద్రుని  
ఉపాసించెను. 11

మూ. వ చ దర్శయతే రూపం మన్తో రామస్య పాగరః,  
ప్రయతేవాపి రామేణ యథార్థమభిపూజితః. 12

ప్ర. ఆ. ప్రయతేన=వియమవంతుడైన, రామేణ=రామునిచేత, యథా  
ర్థమ్=యథావిధిగా, అభిపూజితః ఆపి=పూజింపబడినను, మన్తః=మూడుడైన,  
పాగరః=సముద్రుడు, రామస్య=రామునకు, రూపమ్=రూపమును, వ చ  
దర్శయతే=చూపలేడు.

తా. ఆ విధముగా రాముడు వియమవంతుడై యథావిధిగా పూజించినను  
మూడుడైన సముద్రుడు అతనికి ప్రత్యక్షము కాలేడు. 12

మూ. సముద్రస్య తతః క్రుద్ధో రామో రక్షాన్తలోచనః,  
సమీపస్థమువాచేదం లక్ష్మణం శుభలక్ష్మణమ్. 13

ప్ర. ఆ. తతః=అటుపిమ్మట, సముద్రస్య=సముద్రమునకు, క్రుద్ధః=కోపిం  
చిన, రక్షాన్తలోచనః=నిజ్జని కొనలు గల నేతములు గల, రామః=రాముడు,  
సమీపస్థమ్=సమీపమునందున్న, శుభలక్ష్మణమ్=శుభమైన లక్ష్మణములు గల,

లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. ఏమృత కొనలయందు ఎఱ్ఱగా ఉండు వేతములు గల రాముడు పముద్రము మీద కోపించి దగ్గరనే ఉన్న, శుభలక్షణములు గల లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. 13

మూ. అపలేపః పముద్రస్య న దర్శయతి యః స్వయమ్,  
ప్రళమశ్చ క్షమా చైవ అర్జవం ప్రేయవాదితా,  
అపామర్థ్యఫలా హ్యేతే నిర్గుణేషు పతాం గుణాః. 14

ప్ర. అ. యః=ఏ పముద్రుడు, స్వయమ్=తాను (తనను), న దర్శయతి=చూపుటలేదో, పముద్రస్య=అట్టి ఈ పముద్రునకు, అపలేపః=ఎంత గర్వము! ప్రళమశ్చైవ=శాంతి, క్షమా చైవ=ఓద్రు, అర్జవమ్=ఋజుత్వము, ప్రేయవాదితా=ప్రేయముగా చూటలాడుట, ఏతే=ఈ, పతామ్=పశ్చురుపలయెక్క, గుణాః=గుణములు, నిర్గుణేషు=గుణములు లేనివాడియందు, అపామర్థ్యఫలా హి=అపామర్థ్యమే ఫలము కలచి కదా ?

తా. ఈ పముద్రము ప్రత్యక్ష మగుట లేదు; ఎంత గర్వము ! పశ్చురుపలలో ఉన్న శాంతి, ఓద్రు, ఋజుత్వము, ప్రేయముగా చూటలాడుట అను ఈ గుణములను గుణములు లేనివారు పామర్థ్యము లేకపోవుటచుగా పరిగణించుచుండురు. 14

మూ. అత్యప్రళంపీవం దుష్టం ధృష్టం విపరిధావకమ్,  
సర్వతోత్పష్టరక్షణం చ లోకః పశ్చురుతే నరమ్. 15

ప్ర. అ. లోకః=లోకము, అత్యప్రళంపీనమ్=అత్యస్తూతిచేసుకొనువాడు, దుష్టమ్=దుష్టుడు, ధృష్టమ్=ధార్మ్యవంతుడు, విపరిధావినమ్=పరుగులెత్తేవాడు, సర్వత్ర=అంతటా, ఉత్పష్టరక్షణం చ=విడచబడిన (విధించబడిన) దండము కలవాడు అయిన, నరమ్=మానవుణ్ణి, పశ్చురుతే=పశ్కరించును.

తా. ఈ లోకము, అత్యస్తూతి చేసేకొనేవాడు, దుష్టుడు, ధార్మ్యము కలవాడు, ఇటూ అటూ పరుగులెత్తేవాడు, అందరిపైన దండప్రయోగము చేసేవాడూ అయిన మానవుణ్ణి పశ్కరించును. 15

మూ. న పామ్నా శక్యతే కీర్తిర్న పామ్నా శక్యతే యుతః,  
ప్రాప్తం లక్ష్మణ లోకేఽస్మిన్ జయో వా రణమూర్ధవి. 16

ప్ర. అ. లక్ష్మణః=లక్ష్మణా ! అస్మిన్=ఈ, లోకే=లోకమునందు, పామ్నా=పామముచేత, కీర్తిః=కీర్తి, ప్రాప్తమ్=పొందుటకు, న శక్యతే=శక్యము

కాదు. యశః=యశస్సు, న=శక్యము కాదు. రణమూర్ధవి=యుద్ధాగ్రమునందు, జయో వా=జయము గావి, న=శక్యము కాదు.

తా. లక్ష్మణా ! ఈ లోకములో సామముచేత కీర్తి గావి, యశస్సు గావి, యుద్ధభూమిలో విజయము గావి పొంద శక్యము కాదు.

వి. దేశాంతరములలో కూడ భృతి కీర్తి. స్వదేశమునందు మూలమే భృతి యశస్సు(తింకవ్యాఖ్య). 16

మూ. అద్య మద్యాణవిర్భగైర్భకరైర్భకరాంయమ్,  
విరుద్ధతోయం పౌషిత్రే వైవర్చిః పశ్య పద్యతః. 17

ప్ర. అ. పౌషిత్రే=లక్ష్మణా ! అద్య=ఇప్పుడు, మద్యాణవిర్భగై=వా బాణములచేత బ్రద్ధలుకొట్టబడిన, వైవర్చిః=తేజుచున్న, మకరై=మొవ్వలచేత, పద్యతః=అంతటా, విరుద్ధతోయమ్=అడ్డుకొనబడిన ఉదకము గల, మకరాల యమ్=సముద్రమును, పశ్య=చూడుము.

తా. లక్ష్మణా ! ఈ సముద్రజలమునందు అంతటా వా బాణములచేత వేరించబడిన మొసళ్ళు తేజుచు నీటిని అడ్డుకొనేటట్లు చేసెదను; చూడుము.

మూ. భోగినాం పశ్య భోగాని మయా భిన్నాని లక్ష్మణ,  
మహాభోగాని మత్స్యానాం కరిణాం చ కరావిహ. 18

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా ! మయా=నాచేత, భిన్నాని=బ్రద్ధలుకొట్టబడిన, భోగినామ్=పర్వములయొక్క, భోగాని=శరీరములను, మత్స్యనామ్=మత్స్యములయొక్క, మహాభోగాని=గొప్ప శరీరములను, కరిణామ్=ఏనుగులయొక్క, కరాన్=తొండములను, ఇహ=ఇక్కడ, పశ్య=చూడుము.

తా. లక్ష్మణా ! ఈ సముద్రములోని పర్వముల శరీరములను, మత్స్యముల విశాలములైన దేహములను, నీటి ఏనుగుల తొండములను నిండించివేసెదను; చూడుము. 18

మూ. పశ్యశుక్తికాజాలం సమీనమకరం తథా,  
అద్య యుద్ధేన మహతా సముద్రం పరిశోషయే. 19

ప్ర. అ. పశ్యశుక్తికాజాలమ్=శంఖములతోను ముత్యపుచిప్పల సముదాయముతోను కూడిన, తథా=మరియు, సమీనమకరమ్=చేపలతోను మొసళ్ళతోను కూడిన, సముద్రమ్=సముద్రమును, అద్య=ఇప్పుడు, మహతా=గొప్పదైన, యుద్ధేన=యుద్ధముచేత, పరిశోషయే=నిండించెదను.

తా. శంఖములతో, ముత్యపుచిప్పలతో, మీనములతో, మకరములతో

ఎండిన ఈ సముద్రమును వీటి అన్నింటితో సహా, మహాయుద్ధములో  
ఎండినచేసెదను. 19

మూ. క్షమయా హి సమాయుక్తం మామయం మకరాంయః, 20  
అపమర్థం విజావాతి ధిక్ క్షమామీదృశే జనే.

ప్ర. అ. క్షమయా=ఓర్పుతో, సమాయుక్తమ్=కూడిన, మామ్=నన్ను,  
అయమ్=ఈ, మకరాంయః=సముద్రుడు, అపమర్థమ్=అపమర్థునిగా, విజా  
వాతి=తెలుసుకొనుచున్నాడు. ఈదృశే=ఇట్టి, జనే=జనుని విషయమునందు,  
క్షమామ్=ఓర్పును గూర్చి, ధిక్=ఎంద అగుగాక.

తా. ఓర్పు గల నన్ను చూచి ఈ సముద్రుడు అపమర్థుడని  
అనుకొనుచున్నాడు. ఇట్టివాని విషయమునందు ఓర్పు చూపించుట ఎంత తప్పు  
! 20

మూ. న దర్శయతి పామ్నా మే పాగరో ధూపమాత్మనః, 21  
వాపనూవయ పౌమిశ్రే శరాంశ్చాశీవిషోపమాన్,  
సముద్రం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవల్లమాః. 22

ప్ర. అ. పాగరో=సముద్రుడు, పామ్నా=పామోపాయముచేత, మే=నాకు,  
అత్మావమ్=తనను, న దర్శయతి=చూపుటలేదు. పౌమిశ్రే=ఐక్ష్మణా ! వాపమ్=  
ధనస్సును, అశీవిషోపమాన్=పర్వములవంటి, శరాంశ్చ=బాణములను, అనయ=  
తీసికొనిరమ్ము, సముద్రమ్=ఈ సముద్రుణ్ణి, శోషయిష్యామి=ఎండినచేసెదను.  
ప్లవల్లమాః=వానరులు, పద్భ్యామ్=పాదములచేత, యాన్తు=వెళ్లెదరు గాక.

తా. ఈ సముద్రుడు బ్రతిమాలుచున్న నాకు ప్రత్యక్ష మగుటలేదు.  
ఐక్ష్మణా ! ధనస్సునూ, పర్వములవంటి బాణములనూ తీసికొనిరమ్ము. ఈ  
సముద్రమును ఎండినచేసెదను. వానరులు వదలి దాటగలరు. 21, 22

మూ. అర్హాక్షోభ్యమపి క్రుద్ధః క్షోభయిష్యామి పాగరమ్, 23  
వేలామ కృతమర్యాదం పహస్రోర్మిపమాకుంమ్.  
విర్యర్యాదం కరిష్యామి పాయకైర్వరుణాయమ్,  
మహార్ణవం క్షోభయిష్యే మహారావవసంకుంమ్. 24

ప్ర. అ. క్రుద్ధః=కోపించిన నేను, అర్హ=ఇప్పుడు, అక్షోభ్యమపి=క్షోభింప  
శక్యము కావలైనను, పాగరమ్=సముద్రమును, క్షోభయిష్యామి=క్షోభింపచేసెదను.  
వేలామ=తీరములయందు, కృతమర్యాదమ్=చేయబడిన కట్టుబాటుకంది, పహస్రోర్మి  
పమాకుంమ్=వెంకొంది తరంగములచేత వ్యాకులము అయిన, వరుణాయమ్=ఈ



సముద్రమును, విశ్వరూపమ్=పరిపాదులు లేనిదానినిగా, పాయకై=బాణముల చేత, కరిష్యామి=చేయుగలను. మహాదానవపంకులమ్=గొప్ప దానవులతో వ్యాప్తమైన, మహార్ణవమ్=మహాపముద్రమును, క్షోభియిష్యే=క్షోభపెట్టెదను.

తా. ఇప్పుడు కోపించిన నేను క్షోభింప శక్యముకానిదైనను ఈ పముద్రమును క్షోభింపచేసెదను. లీరములయందు కట్టులాటును పోటించుచు లీరములను దాటకుండా ఉన్న, వేలకొలది తరంగములతో వ్యాకులమైన ఈ పముద్రమును బాణములచే లీరమును దాటునట్లు చేసెదను. మహాదానవులతో నిండిన ఈ మహార్ణవమును క్షోభింపచేసెదను. 23, 24

మూ. ఏవముత్త్వా ధనుష్పాణః క్రోధవిప్రారితేక్షణః,  
బభూవ రామో దుర్ధర్షో యుగాన్తాగ్నిరివ జ్వలన్. 25

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉత్త్వా=పలికి, ధనుష్పాణః=ధనస్సు హస్తమునందు గల, క్రోధవిప్రారితేక్షణః=క్రోధముచేత, పెద్దవిగా చేయబడిన నేత్రములు గల, రామః=రాముడు, జ్వలన్=ప్రజ్వలించుచున్న, యుగాన్తాగ్నిరివ=ప్రళయకాలాగ్ని వలె, దుర్ధర్షః=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, బభూవ=అయెను.

తా. రాముడు ఇట్లు పలికి, ధనస్సు చేతిలో ధరించి, క్రోధముచేత, కండ్లు పెద్దవి చేసి, ప్రజ్వలించుచున్న ప్రళయకాలాగ్ని వలె చూడ శక్యము కానివాడై ఉండెను. 25

మూ. సంపీడ్య చ ధనుర్హారం కమ్పయిత్వా శరైర్జగత్,  
ముమోచ విశిఖామగ్రాన్యజ్రావివ శతశ్రతుః. 26

ప్ర. అ. మోరమ్=ధయంకరమైన, ధనుః=ధనస్సును, సంపీడ్య చ=పీడించి, శరైః=బాణములచేత, జగత్=జగత్తును, కమ్పయిత్వా=కంపింప చేసి, శతశ్రతుః=దేవేంద్రుడు, వజ్రావివ=వజ్రములను వలె, ఉగ్రాన్=ఉగ్రములైన, విశిఖాన్=బాణములను, ముమోచ=విడుచెను.

తా. ధయంకరమైన ధనస్సును దృఢముగా పట్టుకొని, బాణములచేత జగత్తును కంపింపచేయుచు, దేవేంద్రుడు వజ్రాయుధమును ప్రయోగించినట్లు ఉగ్రములైన బాణములను ప్రయోగించెను. 26

మూ. తే జ్వలన్తే మహావేగాస్తకపా పాయకోత్తమాః,  
ప్రవిశన్తి సముద్రవ్య కలం చిత్రస్తపన్నగమ్. 27

ప్ర. అ. తేజసా=తేజస్సుచేత, జ్వలన్తః=ప్రజ్వలించుచున్న, మహా వేగాః=గొప్ప వేగము గల, తే=అ, పాయకోత్తమాః=శ్రేష్ఠమైన బాణములు,

నిత్రస్తపెన్నగమ్=భయపడుచున్న పర్వములు కలుగునట్లుగా, సముద్రస్య=సముద్ర ముయొక్క, జలమ్=జలమును, ప్రవిశన్తి=ప్రవేశించుచున్నవి.

తా. లేజస్సుతో మందుచున్న, మహావేగము గల ఆ శ్రేష్ఠమైన బాణములు పర్వములు భయపడునట్లుగా సముద్రజలములోనికి ప్రవేశించినవి.  
27

మూ. తోయవేగు సముద్రస్య సమీపమకరో మహాన్,  
స బభూవ మహాఘోరః సమారుతరవస్తథా. 28

ప్ర. అ. సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, సమీపమకరః=మీనములతోను, మకరములతోను కూడిన, తథా=మరియు, సమారుతరవః=వాయుధ్వనితో కూడిన, మహాన్=గొప్పదైన, హ=ఆ, తోయవేగు=జలవేగము, మహాఘోరః=చాల ఘోరముగా, బభూవ=అయెను.

తా. అప్పుడు మీనముల ధ్వనితోను, మకరముల ధ్వనితోను, వాయుధ్వనితోను కూడి ఆ సముద్రజలవేగము చాల భయంకరముగా ఉండెను.

మూ. మహోర్మిజాలచలితః శక్తజాలసమావృతః,  
సధూమః పరివృత్తోర్మిః సహపాపీన్మహోదధిః. 29

ప్ర. అ. సహపా=వెంటనే, మహోదధిః=మహాసముద్రము, మహోర్మిజాలచలితః=గొప్ప తరంగముల సముదాయముచేత చలించినదిగాను, శక్తజాలసమావృతః=శంఖముల సముదాయముచేత కప్పబడినదిగాను, సధూమః= ధూమముతో కూడినదిగాను, పరివృత్తోర్మిః=దొడ్లుచున్న తరంగములు కలదిగాను, ఆపీతో=అయెను.

తా. వెంటనే ఆ సముద్రమునందు పెద్ద పెద్ద తరంగములు వెడలెను. సముద్రమంతా శంఖములు చెదరుచుండెను. తరంగములు తిరిగి పోవుచుండెను. ధూమము వెడలెను.  
29

మూ. వృథితాః పన్నగాశ్చపప్లిష్టాప్యా దీప్తరోచనాః,  
దానవాశ్చ మహావీర్యాః పాతాలతలవాసినః. 30

ప్ర. అ. దీప్తాప్యా=ప్రకృలించుచున్న ముఖములు గలవి, దీప్త రోచనాః=ప్రకృలించుచున్న వేత్రములు కలవి అయిన, పన్నగాః=పర్వములు, పాతాలతలవాసినః=పాతాలమునందు నివసించు, మహావీర్యాః=గొప్ప యోధులము గల, దానవాశ్చ=దానవులు, వృథితాః=వృథచెందినవి, ఆపన్=అయినవి.

తా. ప్రకృలించుచున్న ముఖములు, వేత్రములు గల పర్వములు,

గొప్ప పర్యాకమము గల పాఠాలమునందు వివసించు దావపులు వ్యత చెందెను.

30

మూ. ఊర్మయః సీన్ధురాజవ్య పవక్రమకరాస్తథా,  
విన్ద్యమన్దరపంకాశాః పముత్యేతుః సహస్రతః.

31

ప్ర. అ. ఊర్మయః=మరియు, సీన్ధురాజవ్య=సముద్రముయొక్క, పవక్రమ కరా=చిన్న మొవళ్లతోను, పెద్ద మొవళ్లతోను కూడిన, విన్ద్యమన్దరపంకాశాః=వింధ్య పర్వతముతోను, మందరపర్వతముతోను సమానములైన, ఊర్మయః=తరంగములు, సహస్రతః=వేలకొంది, పముత్యేతుః=ఎగిరినవి.

తా. వింధ్యపర్వతము వలె మందరపర్వతము వలె పెద్దవైన వేలకొంది తరంగములు వక్రములతోను, మకరములతోను, సముద్రమునుండి పైకి ఎగిరినవి.

మూ. అఘూర్ణితతరజ్జోషుః సంభ్రావ్లోరగరాక్షసః,  
ఉర్వర్జితమహాగ్రాహః పఘోషో వరుణాలయః.

32

ప్ర. అ. అఘూర్ణితతరజ్జోషుః=త్రిప్పివేయబడిన తరంగపముదాయము కలది, సంభ్రావ్లోరగరాక్షసః=భయపడిన ఉరగులు, రాక్షసులు కలది, ఉర్వర్జితమహా గ్రాహః=త్రిప్పివేయబడిన గొప్ప మొవళ్లు గలది అయిన, వరుణాలయః=సముద్రము, పఘోషః=ఘోషముతో కూడినది అయ్యెను.

తా. మహోర్వనితో నిండిన ఆ సముద్రములో తరంగపముదాయములు తిరిగి పోయెను. ఉరగులు, రాక్షసులు భయపడిరి. పెద్ద జలబంతువులు క్రిందికి పడికి తిరిగిపోవుచుండెను.

32

మూ. తతస్తు తం రాఘవ ముగ్రవేగం  
ప్రకర్షమాణం ధనురప్రమేయమ్,  
పౌమిత్రురుత్పత్య వివిశ్వసన్తం  
మామేతి చోక్త్యా ధనురాలలన్యే.

33

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పౌమిత్రుః=లక్ష్మణుడు, ఉత్పత్య=ఎగిరి (శీఘ్రముగా వెళ్లి), ఉగ్రవేగమ్=ఉగ్రమైన వేగము గలవాడు, అప్రమేయమ్=పాటిలేని, ధనుః=ధనస్సును, ప్రకర్షమాణమ్=లాగుచున్నవాడు, వివిశ్వసన్తమ్=ఎట్టుద్యుచున్న వాడు అయిన, రాఘవమ్=రాముని గూర్చి, మా మా ఇతి=వద్దు వద్దు అని, ఉక్త్యా=నరికి, ధనుః=ధనస్సును, అలలన్యే=ఎట్టుకొనెను.

తా. అప్పుడు లక్ష్మణుడు శీఘ్రముగా వెళ్లి, ఉగ్రమైన వేగము గల కోపముతో ఎట్టుద్యుచు పాటిలేని ధనస్సును లాగుచున్న రామునితో "వద్దు

వద్దు" అని పలుకుచు ఆ ధనస్సును పట్టుకొనెను.

33

మూ. ఏతద్వివాపి హ్యుదధేష్టవార్య  
పంపత్యతే వీరతమస్య కార్యమ్,  
ధవర్చిధాః క్రోధవశం న యాన్తి  
దీర్ఘం భవాచ్ఛత్యతు పాధువృత్తమ్.

34

ప్ర. అ. ఉదధేః=పముద్రముయొక్క, ఏతత్ వివాపి=వివాశనము లేకపోయినను, అర్య=ఇప్పుడు, వీరతమస్య=మహావీరుడనైన, తవ=నీయొక్క, కార్యమ్=కార్యము, పంపత్యతే=పంపన్నముకాగందు. ధవర్చిధాః= వీరపటివాళ్లు, క్రోధవశమ్=కోపవశమును, న యాన్తి=పొందరు. భవాన్=నీవు, దీర్ఘమ్=దీర్ఘమైన, పాధువృత్తమ్=పశ్చురుపుల చరితమును, పశ్యతు=చూచెదవుగాక.

తా. ఈ విధముగా పముద్రమును వశింపచేయుకపోయినను మహావీరుడనైన నీ కార్యము ఇప్పుడు వీర్తింపచేసికొనవచ్చును. వీరపటివాళ్లు క్రోధముకు పశులు కాదు కదా. అధిస్థానీనకాలమునుంచి వచ్చుచున్న పశ్చురుపుల ప్రవృత్తిని నీవు దృష్టిలో ఉంచుకొనుము.

34

మూ. అన్తర్నిచైశ్చాపి తథాన్తర్నికై  
బ్రహ్మర్షిర్నిశ్చేవ సురర్షిభిశ్చ,  
శబ్దః కృతః కష్టమితీ బ్రువర్చి  
ర్నా మేతి చోక్త్యా మహతా స్వరేణ.

35

ఇత్యార్తే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధశాస్త్రే ఏకవింశః పర్వః.

ప్ర. అ. అన్తర్నికై=అకాశమునందు, అన్తర్నిచై=అంతర్జానము చెందిన, కష్టమ్ ఇతి=కష్టము అని, బ్రువర్చి=పలుకుచున్న, బ్రహ్మర్షిర్నిశ్చేవ=బ్రహ్మర్షులచేతను, సురర్షిభిశ్చ=దేవర్షులచేతను, మహతా=గొప్ప, స్వరేణ=స్వరముచేత, మా మా ఇతి="వద్దు వద్దు" అని, ఉక్త్యా=పలికీ, శబ్దః=శబ్దము, కృతః=చేయబడినది.

తా. బ్రహ్మర్షులు, దేవర్షులు అకాశములో అంతర్నికులై ఉండి, "వద్దు వద్దు" అని గట్టిగా అరచుచు, "ఎంత కష్టము" అని పలికిరి.

వి. గోవిందరాజవ్యాఖ్యానుసారము ఈ చివరి లెండు శ్లోకాలు ప్రక్షిప్తములు.

35

"తాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధశాండలో ఇరవైయొకటవ పర్ల వచనాశ్రయము.

## అథ ద్వావింశః పర్గః

[సముద్రుని అనుమతిచేత నీరుడు మారుయోజనముల పేరువును నిర్మించి  
పగా రాముడు ప్రైవ్యపహితై సముద్రము దాటి అక్కడ సేనను నిలుపుట.]

మూ. అథోవాచ రఘుశ్రేష్ఠః పాగరం దాడుగాం పహి,

అద్య త్వాం శోషయిష్యామి పపాతాలం మహార్థవ. 1

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, రఘుశ్రేష్ఠః=రాముడు, పాగరమ్=సముద్రమును గూర్చి, దాడుగామ్=దాడుగామైన, పహి=వచనమును, ఉవాచ=పలికెను, మహార్థవ=ఓ ! సముద్రమా ! అద్య=ఇప్పుడు, పపాతాలమ్=పాతాలముతో కూడిన, త్వామ్=నిన్ను, శోషయిష్యామి=ఎండింపజేసెదను.

తా. పిమ్మట రాముడు సముద్రముతో భయంకరమైన మాటను పలికెను. "సముద్రమా ! పాతాలముతో నహి నిన్ను ఇప్పుడు ఎండింపజేసెదను."

మూ. శరవిర్ణగతోయస్య పరికుష్కస్య పాగర,

మయా విహతసత్త్వస్య పాంసురుత్పద్యతే మహాన్. 2

ప్ర. అ. పాగరమ్=సముద్రమా ! మయా=నాచేత, శరవిర్ణగతోయస్య=బాణము చేత కాల్చబడిన ఉదకము గల, పరికుష్కస్య=ఎండిపోయిన, విహతసత్త్వస్య=చంపబడిన జంతువులు గల నీయొక్క, మహాన్=గొప్పదైన, పాంసుః=పరాగము, ఉత్పద్యతే=పుట్టును.

తా. సముద్రమా ! నేను బాణములచేత నీ ఉదకమును కాల్చినపి జంతువులను చంపివేసెదను. అప్పుడు నీనుండి గొప్ప పరాగము బయలుదేరును.

మూ. మత్కార్ముకవిప్రశ్టేన శరవర్షేణ పాగర,

పరం తీరం గమిష్యన్తి పద్మిరేవ ప్లవణ్ణమాః. 3

ప్ర. అ. పాగరమ్=ఓ ! సముద్రుడా ! మత్కార్ముకవిప్రశ్టేన=నా ధనస్సుచేత ఎదువబడిన, శరవర్షేణ=బాణవర్షముచేత, ప్లవణ్ణమాః=నానరులు, పద్మిరేవ=పాదములచేతనే, పరం తీరమ్=అవతలి ఒడ్డును గూర్చి, గమిష్యన్తి=వెళ్లగలరు.

తా. సముద్రుడా ! నేను ధనస్సు నుండి బాణవర్షము కురిపించెదను. నానరులు దాని పాహాయ్యముతో కాలినడకనే అవతలి ఒడ్డుకు వెళ్లగలరు.

మూ. విచిన్యన్నాధిలావాపి పౌరుషం వాపి చక్రమమ్.

దానవాలకు సంతాపం మత్తో నామ గమిష్యసి. 4

ప్ర. అ. దానవాళయ=దానపుంకు నివాసస్థానమైనది ! సముద్రుడా ! విచిన్యన్=అన్యేషించుచున్నవాడనై, పొరుషమ్=పొరుషమును, వాల్మీకీ వాసి=గుర్తించుటలేదు. వీకమమసి=వర్షాకమముమకూడ, న=గుర్తించుటలేదు. మత్త=వాచన, సంతాపమ్=సంతాపమును, గమిష్యసి వాను=పొందగలవు.

తా. సముద్రుడా ! నీవు పరిశీలించి కూడ నా పొరుషమును, వర్షాకమమును గుర్తించజాలకున్నావు. వాచన ఇప్పుడు సంతాపము పొందగలవు.

మూ. బ్రాహ్మణాస్త్రేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదత్తానిధం శరమ్,  
పంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచక్షర్ష మహాబలాః. 5

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల రాముడు, బ్రహ్మదత్తానిధమ్=బ్రహ్మదండముతో సమానమైన, శరమ్=టాణమును, బ్రాహ్మణ ఆస్త్రేణ=బ్రహ్మస్త్రముతో, సంయోజ్య=కూర్చి, శ్రేష్ఠే=శ్రేష్ఠమైన, ధనుషి=ధనస్సువందు, పంయోజ్య=చేర్చి, విచక్షర్ష=రాగిను.

తా. మహాబలాలయైన రాముడు బ్రహ్మదండము వలె ఉన్న టాణముపై బ్రహ్మస్త్రమును కూర్చి, దానిని శ్రేష్ఠమైన ధనస్సుమీద పంపించి రాగిను. 5

మూ. తస్మిన్వికృష్టే సహపా రాఘవేణ శరాపచే,  
రోదపీ సంపహితేన పర్యతాశ్చ చక్షుర్మరే. 6

ప్ర. అ. తస్మిన్=అ, శరాపచే=రవస్సు, రాఘవేణ=రామునిచేత, వికృష్టే=రాగిలడిన దగుచుండగా, సహపా=వెంటనే, రోదపీ=ఝూమ్మకాశములు, సంపహితేన=బ్రద్దలైనట్లు ఆయెను. పర్యతాశ్చ=పర్యతములు కూడ, చక్షుర్మరే=కంపించెను.

తా. రాము దా ధనస్సును రాగిగానే వెంటనే ఝూమ్మకాశములు బ్రద్దలైనట్లు ఆయెను. పర్యతములు కంపించెను. 6

మూ. తమశ్చ రోకమానప్రే దిశశ్చ వ చకాశిరే,  
ప్రతిచుక్తుభిరే రాకు సదాంపి పరితప్తదా. 7

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తమశ్చ=చీకటి, రోకమ్=రోకమును, ఆవప్రే=కప్పెను. దిశశ్చ=దిక్కులు, వ చకాశిరే=ప్రకాశించలేదు. సదాంపి=పరస్పరులు, పరితా=నడులు, అకు=వెంటనే, ప్రతిచుక్తుభిరే=క్షోభ చెందినవి.

తా. రోక మంతా చీకటి కమ్మెను. దిక్కులు ప్రకాశించలేదు. పరస్పరులు, నడులు క్షోభించెను. 7

మూ. తిర్యక్ చ సహ వక్షత్రైః సంగతో చస్త్రభాస్కరో,  
భాస్కరాంకుధిరాదీప్తం తమసా చ సమాప్యతమ్.

8

ప్రచకాశే తదాకాశముల్కాశతవిదీపితమ్,  
అస్తరిక్షాన్య విర్భాతా నిర్ణగ్నురతులప్యవాః.

9

ప్ర. త. చస్త్రభాస్కరో=చంద్రసూర్యులు, వక్షత్రైః సహ=వక్షత్రములతో కూడ, తిర్యక్=అడ్డముగా, సంగతో=కలిపిరి. భాస్కరాంకుధిః=సూర్యుని కిరణముంచేత, అదీప్తమ్=కొంచెము ప్రకాశింపచేయబడిన, తమసా చ=చీకటిచేత కూడ, సమాప్యతమ్=కప్పబడిన, తత్=ఆ, అకాశమ్=అకాశము, ఉల్కాశత విదీపితమ్=వందలకొంది ఉల్కలచేత (తోకచుక్కలచేత) మండింపచేయబడినదై, ప్రచకాశే=ప్రకాశించెను. అస్తరిక్షాత్=అకాశమునుండి, అతులప్యవాః=సాటి లేని ధ్వని గల, విర్భాతా=వాయుసంఘర్షములు, నిర్ణగ్నుః=బయలుదేరినవి.

తా. చంద్రసూర్యులు వక్షత్రములు గమనము తప్పి, అడ్డముగా నడచుచు కలిపెను. అకాశము సూర్యకిరణముంచేత కొంచెమే ప్రకాశింపచేయబడినదై, అధికముగా తమప్పుడే అవరింపబడి, మండుచున్న వందలకొంది ఉల్కలతో ప్రకాశించెను. అకాశమునుండి పెద్ద ధ్వనితో వాయుసంఘర్షములు బయలుదేరినవి.

వి. శిరస్సు దగ్గర పెద్దదిగా ఉండి క్రమక్రమంగా తోక వలె సన్నముగా ఏర్పడే అగ్నిపిండానికి 'ఉల్క' అని పేరు. గాలి గాలితో సంఘర్షము చేందగా ఏర్పడు దీర్ఘమైన అధికమైన ధ్వని "విర్భాతము." 8, 9

మూ. వపుఃప్రకర్షేణ వపుర్దివ్యమారుతపజ్న్యాయః,

బభిక్షా చ తదా వ్సక్షాన్ జలదామద్యహన్ ముహుః.

10

ప్ర. త. దివ్యమారుతపజ్న్యాయః=దివ్యములైన (అకాశమువండున్న), వాయుసంక్షులు, వపుఃప్రకర్షేణ=శరీరాధిక్యముతో, వపుః=వీచినవి. తదా=అప్పుడు, (వాయువు) జలదాన్=మేఘములను, ఉద్యహన్=వహించుచు, ముహుః=మాటి మాటికి, వ్సక్షాన్=వ్సక్షములను, బభిక్షా చ=విరచెను.

తా. అప్పుడు అకాశము పైభాగమునందు ఒకదానిపై ఒకటి చొప్పున ఉండే పరిహాసము మొదలైన ఏడు వాయుస్కంధములు చాల వేగముతో వీచినవి. ఆ సమయమునందు వాయువు మేఘములను చిమ్మివేయుచు వ్సక్షములను విరుగొట్టెను. 10

మూ. అరుణంశ్చైవ శైల్కాగ్రాన్ శిలరాణి బభిక్షా చ,

దివి చ వ్యే మహావేగాః సంహతాః సమహోస్యవాః.

11

ముముచుర్వైర్యురావగ్నింస్తే మహాశవయుష్టరా.

ప్ర. అ. (వాయువు) శైలాగ్రాన్=పర్వతాగ్రములను, అరుజన్ చ=పీడించుచు, శిఖరాణి=శిఖరములను, బధిష్టా చ=విరచెను. మహావేగము గల వాయువులు, దివి=అకాశమునందు, సంహతాః=కలిపినవై, సమహావ్యవాః=గొప్ప ధ్వనితో కూడినవై, నైద్యతాన్=విద్యుత్తుకు సంబంధించిన, అగ్నిన్=అగ్నులను, ముముమా=విడచినవి. తరా=అప్పుడు, తే=ఆ నైద్యతాగ్నులు, మహాశవయాః=గొప్ప పిడుగులుగా అయినవి.

తా. వాయువు శైలాగ్రములను పీడించుచు శిఖరములను విరచెను. మహావేగము గల వాయువులు అకాశమునందు కలిపినవై గొప్ప ధ్వనితో కూడి విద్యుత్తుకు సంబంధించిన అగ్నులను విడచెను. ఆ అగ్నులు పిడుగులుగా మారెను.

మూ. యాని భూతాని దృశ్యాని చుక్రుతుశ్చాశనేః సమమ్, 12  
అదృశ్యాని చ భూతాని ముముచుర్భైరవస్యవమ్,  
శిశ్యరే చాభిభూతాని సంప్రప్తాన్యర్చితవై చ, 13  
సంప్రవివ్యధిరే చాపి వ చ సప్సప్తిరే భయాత్.

ప్ర. అ. దృశ్యాని=కనబడు, యాని=ఏ, భూతాని=ప్రాణులు గలవో అవి, అశనేః సమమ్=పిడుగుకు సమముగా, చుక్రుతుః=అరచినవి. అదృశ్యాని=కనబడని, భూతాని చ=భూతములు కూడ, భైరవస్యవమ్=భయంకరధ్వనిని, ముముచు=విడచినవి. అభిభూతాని=తిరస్కరింపబడినవై, సంప్రప్తాని=భయపడినవై, ఉర్చితవై చ=దుఃఖించుచు, శిశ్యరే చ=శయించినవి. సంప్రవివ్యధిరే చాపి=ఎక్కువ వ్యధ చెందినవి. భయాత్=భయమువలన, వ చ సప్సప్తిరే=కదంలేదు.

తా. కంటికి కనబడే ప్రాణులు పిడుగుంతో పాటు దిగ్గరగా అరచెను. కనబడని పితృవాదులు కూడ భయంకరమైన ధ్వని చేసెను. (ప్రాణులు) పిడుగులచేత పీడింపబడి భయముతో, ఉద్యేగముతో పండుకొనెను. చాల వ్యధ చెంది భయమువలన కదంకుండ వడి ఉండెను.

మూ. సహభూతైః సతోయోర్మిః సవాగః సహరాక్షసః, 14  
సహపాథూత్తో వేగాదీమవేగో మహోదధిః,  
యోజనం వృతిచక్రాను నేలానువ్యత్ర సంప్లవాత్. 15

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, సతోయోర్మిః=ఉదకముతోమ తరంగములతోమ కూడిన, సహభూతైః=ప్రాణులతో కూడిన, సవాగః=వాగములతోకూడిన, సహరాక్షసః=రాక్షసులతో కూడిన, మహోదధిః=మహాసముద్రము, సహపా=శీఘ్రముగా, ధీమవేగః=భయంకరమైన వేగము గలది, అభూత్=అయెను. వేగాత్=వేగమువలన,



సంప్రవాత్=జంమునిందుటవలన, అన్యథ=మరియొకవైపున, నేలామ్=(సముద్ర) తీరమును, యోజనమ్=యోజనదూరము, వృతిచక్రామ=దాటెను.

తా. అప్పుడు జంముతోమ, తరంగముతోమ నిండినది, ప్రాణులతోమ, వాగములతోమ, రాక్షసులతోమ కూడినది అయిన మహాసముద్రము హటాత్తుగా భయంకరవేగము గలదిగా అయి, ఆ వేగముచేత నీడు ముంచెత్తుకొని రాగా అనంతర వైపున ఉన్న తీరమును యోజనము దూరము దాటెను. రామాడు లున్న వైపునుండి ఒక యోజనము లోపలికి పోయెను. 14, 15

మూ. తం తథా సమత్రికాస్తం వాతీచక్రామ రాఘవః,  
సముద్ధతమమిత్రఘ్నో రామో వదనదీపతిమ్. 16

ప్ర. త. రాఘవః=రఘువంశసంజాతుడైన, అమిత్రఘ్నః=శత్రుసంహార కుడైన, రామః=రాముడు, తథా=అట్లు, సమత్రికాస్తమ్=దూరముగా వెళ్లిన, సముద్ధతమ్=ఉద్ధతుడైన, తమ్=ఆ, వదనదీపతిమ్=సముద్రమును, వాతీచక్రామ=అధికమించలేదు. (పారిపోవుచున్న వాచిపై బాణావయోగము చేయుట అను ధర్మాధికమమును చేయలేదు.)

తా. రఘువంశసంజాతుడు, శత్రువివాశకుడు అయిన రాముడు ఆ విధముగా దూరమునకు తొలగిన ఆ దృష్టడైన సముద్రుని విషయమున బాణావయోగము చేసి ధర్మాధికమము చేయలేదు. 16

మూ. తతో మధ్యాత్యముద్రస్య పాగరః స్వయముద్భిరః,  
ఉదయం హి మహాశైలావ్యేరోరివ దివాకరః. 17

ప్ర. త. తతః=అటుపిమ్మట, మహామేరో=మహామేరుపర్వతము నుండి, ఉదయం=ఉదయమును గూర్చి, దివాకరః శవ=సూర్యుడు వలె, పాగరః=సముద్రుడు, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, మధ్యాత్=మధ్యనుండి, స్వయమ్=స్వయముగా, ఉద్భిరః=లేచినాడు.

తా. అప్పుడు సముద్రమునుండి సముద్రుడు, మేరుపర్వతము నుండి సూర్యుడు ఉదయించి వట్లు స్వయముగా ఆవిర్భవించెను. 17

మూ. పన్నగైః సహ దీప్తాఽప్యైః సముద్రః ప్రత్యదృశ్యత,  
ప్రేక్షవైదూర్యసంకాతో జామ్యూవదవిధూషణః. 18

ప్ర. త. ప్రేక్షవైదూర్యసంకాతః=మన్నని వైదూర్యమాలిఖముతో సమా నుడు, జామ్యూవదవిధూషణః=బంగారు అంకారములు కలవాడు అయిన, సముద్రః=సముద్రుడు, దీప్తాఽప్యైః=ప్రజ్వలించుచున్న ముఖములు గల, పన్నగైః

సహ=సర్వములతోకూడ, ప్రత్యర్థ్యశ్చత=కనబడెను.

తా. మున్నగా ఉన్న నైరూప్యములే వలె ఉన్న ఆ సముద్రుడు బంగారు  
ఆలంకారములు ధరించి, మందుచున్న ముఖములు గల సర్వములతో కలిసి  
వచ్చి కనబడెను. 18

మూ. రత్నమాల్యామృతధరః పద్మవేత్రవిభేక్షణః,  
పర్వపుష్పమయీం దివ్యాం శిరసా ధారయన్ ప్రజమ్. 19

జాతరూపమయ్యైశ్చైవ తపనీయవిభూషణైః,  
ఆత్మజానాం చ రత్నానాం భూషితో భూషణోత్తమైః. 20

ధాతుభిర్మణ్డేతః శైలో వివిధైర్నిమనావిన,  
ఏకావలీమధ్యగతం తరలం పాణ్డరప్రథమ్ 21

విపులేవోరసా ద్విధిత్కౌస్తుభస్య సహోదరమ్,  
అఘూర్ణితతరజ్జోఘః కాలికానిలపంకుజః. 22

గల్గాపీన్ద్రిప్రథావారిరాపగాభిః సమావృతః,  
దేవతానాం సదూపారిర్వాసాదూపారిరీశ్వరః. 23

పాగరః సముప్రక్రమ్య పూర్వమామవ్యక్తి వీర్యవాన్,  
అబ్రవీర్భ్రాగ్జ్ఞలిర్వాక్యం రాఘవం శరపాణీనమ్. 24

ప్ర. అ. రత్న మాల్యామృతధరః=రత్నమాలంను, రత్నములు పొదిగిన  
వస్త్రమును ధరించినవాడు, పద్మవేత్రవిభేక్షణః=పద్మవేత్రములతో సమానమైన  
వేత్రములు గలవాడు, శిరసా=శిరస్సుచేత, పర్వపుష్పమయీమ్=సమస్తపుష్పవికా  
రమైన, దివ్యామ్=దివ్యమైన, ప్రజమ్=మాంను, ధారయన్=ధరించుచున్నవాడు,  
జాతరూపమయ్యైశ్చైవ=బంగారువికారములైన, తపనీయవిభూషణైః=బంగారుఆలంకా  
రముంచేతను, ఆత్మజానామ్=తననుండి పుట్టిన, రత్నానామ్=రత్నములయొక్క,  
భూషణోత్తమైః=శ్రేష్ఠమైన భూషణముంచేతను, భూషితః=ఆలంకరించబడినవాడు,  
వివిధైః=అనేకవిధములైన, ధాతుభిః=ధాతువులచేత, మణ్డేతః=ఆలంకరించబడిన,  
హిమవాన్ శైలః శవః=హిమత్పర్యతము వలె ఉన్నవాడు, ఏకావలీమధ్యగ  
తమ్=ఒంటిపేటగొయను మధ్యయందున్న, పాణ్డరప్రథమ్=లేర్లని కొంత గల,  
కౌస్తుభస్య సహోదరమ్=కౌస్తుభమునకు సహోదరుడైన, తరలమ్=మధ్యమ  
లేని, విపులేన=విశాలమైన, ఉరసా=వక్షస్థలముచేత, ద్విధితః=ధరించుచున్నవాడు,  
అఘూర్ణితతరజ్జోఘః=తిరుగునట్లు చేయబడిన తరంగముదాయము గలవాడు,  
కాలికానిలపంకుజః=మేఘవాయువుచేత వ్యాకులుడు, దేవతానామ్=దేవతలకు, సదూ  
పారిః=సమానరూపము గల, నావాదూపారిః=అనేకవిధములైన దూపములుగల,  
గల్గాపీన్ద్రిప్రథావారిః=గంగ, పిండునది ప్రధానముగా గల, అపగాభిః=వరులతో,

సమాప్యతా=కూడినవాడు, తుశ్యతా=నడుల వ్రుచ్చు, వీర్యవాన్=వీరాక్రమవంతుడు అయిన, పోగతా=పముద్రుడు, సముపక్రమ్య=పనిపించి, పూర్వమ్=ముందుగా, అనున్న్య=రామా ! అని పించి, ప్రాశ్నాతి=కట్టబడిన రోపిని కలవారై, శరపాణివమ్=బాణము వాస్తమునందు గల, రాఘవమ్=రాముని గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=వలికెను.

రా. పర్యము లేకుల వంటి నేతములు గల ఆ పముద్రుడు రత్నహారములు, రత్నములు పొదిగిన వస్త్రములు ధరించి శరమ్ముపై ఆన్ని పువ్వులు (లేదా పూర్తిగా పువ్వులతోనే) గుచ్చిన మాంసు అలంకరించుకొనెను. బంగారముతో చేసిన అలంకారములు, మెదుగు బంగారము అనుర్చిన అలంకారములు, తనరోనే పుట్టిన రత్నములతో కూడిన అలంకారములు ధరించి అనేకవిధములైన రాకువులతో అలంకరించబడిన హిమవత్సర్వతము వలె ఉండెను. ఏకావలిసుధ్యయుం దున్న కౌస్తుభమణికి జలయైన తెల్లని మణిని విశాంమైన వక్షస్థలముపై ధరించెను. పముద్రుడు లేచినప్పునప్పుడు పముద్రము మేఘవాయువులచేత వ్యాకులమై ఉండెను. తరంగములు క్రిందికి మీదికి ఎగుడుచుండెను. లేవరాష్ట్రంతో సమానమైన వివిధరూపములు ధరించి గంగాసింధునదులు మొదలైన నదులు అతని వెనుక వచ్చిరి. అట్టి పముద్రుడు అంతటి ఘటించి రామా ! అని పించుచు, రనమ్ము ధరించి ఉన్న రామునితో ఇట్లు వలికెను. 19-24

మూ. పృథివీ వాయురాకాశమాపోత్యోతిశ్చ రాఘవ, 25

స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠన్తి శాశ్వతం మార్గమాశ్రితా.

ప్ర. అ. సౌమ్య=సౌమ్యుడనైన, రాఘవ=రామా ! పృథివీ=భూమి, వాయుః=వాయువు, ఆకాశమ్=ఆకాశము, అపః=జలము, త్యోతిశ్చ=అగ్ని, శాశ్వ తమ్=శాశ్వతమైన, మార్గమ్=మార్గమును, అశ్రితాః=అశ్రయించినవై, స్వభావే= స్వభావమునందు, తిష్ఠన్తి=ఉండును.

రా. సౌమ్యుడనైన రామా ! భూమి, వాయువు, ఆకాశము, జలము, అగ్ని ఇవి శాశ్వతమైన మార్గమును అనుసరించి తమకు ఏది స్వభావమో దానిని దాటకుండా ఉండును. 25

మూ. తత్స్వభావో మమాప్యేష యదగారోఽహమస్థనః, 26  
వికారస్త్వ భవేద్గార్థ ఏతత్తే ప్రవరామ్యహమ్.

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, అహమ్=నేను, అగారః=చాల రోలైనవాడను, అస్థనః ఇతి యత్=దాట శక్యముకానివాడను అనువలె ఏది గందో, ఏషః=ఇది, మమాపి=నాయొక్క, స్వభావః=స్వభావము. గారః తు=రోతులేవివా దనగుట యైతే, వికారః=వికారము, భవేత్=అగును. ఏతత్=దీనిని, తే=నీకు,

నైనదామి=చెప్పచున్నాను.

తా. మేము లోతుగా దాటశక్యము కాకుండ ఉండుట అనేది వా  
స్యభావము. లోతు లేవివాద నైనచో అది వా స్యభావమునకు విరుద్ధము. ఈ  
విషయమును నీకు చెప్పచున్నాను; వినుము. 26

మూ. న కామాన్న చ లోభార్థ్యా న భయార్థార్థివాత్మజ,  
రాగాన్నకాకులజం ప్రమృయేయం కథంచన. 27

ప్ర. అ. పార్థివాత్మజ=రాజకుమారా ! నకాకులజమ్=మొప్పలో  
వ్యాకులమైన అంశమును, కామాత్=కామమునందన, కథంచన=ఏ విధముగాను,  
న ప్రమృయేయమ్=ప్రంభింపచేయను. లోభార్థ్యా=లోభమునందన గాని, ప్రంభింప  
చేయను. భయార్థ=భయమునందన, న=ప్రంభింపచేయను. రాగాత్=ప్రేమనందన  
కూడ ప్రంభింపచేయను.

తా. రాజకుమారా ! మొప్పలో వ్యాకులముగా ఉండు అంశమును  
వేనెన్నడూ ఏదైన కోరికనందన గాని, లోభమునందన గాని, భయమునందన గాని,  
ప్రేమనందన గాని ప్రంభింపచేయను. 27

ము. విధాశ్చ యేవ గత్తాపి విషహిశ్చ హృహం తథా,  
న గ్రాహో విధమిష్యన్తి యావత్పేవా తరిష్యతి,  
హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థంమ్. 28

ప్ర. అ. రామ=రామా ! అహమ్=నేను, యేవ=దేనిచేత, గత్తాపి=చెల్లగ  
లవో, తథా=అట్లు, విధాశ్చ=చేసెదను. హరీణామ్=వానరులయొక్క, తరణే=  
దాటుటయందు, స్థంమ్=స్థలమును, యథా=ఎట్లు, కరిష్యామి=చేసెదనో, తథా=  
అట్లు, విషహిశ్చ=విహించగలను. పేవా=పేన, యావత్=ఎంతవరకు, తరిష్యతి=  
దాటునో అంతవరకు, గ్రాహో=మొప్పట్లు, న విధమిష్యన్తి=కొట్టవు.

తా. రామా ! నీవు దాటుటకు వీలగునట్లుగా ఏర్పాటు చేసెదను.  
వానరులు దాటుటకు నేను స్థలమును ఏర్పరచి సహించి ఉండును. పేన  
దాటువరకు అంశంతువులు అపకారము చేయకుండునట్లు చేసెదను. 28

మూ. తమబ్రవీత్తదా రామః శృణు మే వదుణాయ,  
అమోఘోఽయం మహాబాణః కష్ఠిన్ రేణే విపాత్యరామ్. 29

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, రామః=రాముడు, తమ్=ఆ సముద్రుని గూర్చి,  
అబ్రవీత్=పలికెను. వదుణాయ=సముద్రమా ! మే=వాకు, శృణు=వినుము.  
అమోఘః=వ్యర్థముకాని, అయమ్=ఈ, మహాబాణః=గొప్పబాణము, కష్ఠిన్=నీ,  
రేణే=రేణువునందు, విపాత్యరామ్=పడచేయబడుగాక.

తా. అప్పుడు రాముడు అతనితో ఇట్లు పలికెను. \*సముద్రుడా ! నేను తెచ్చి మాట వినుము. నా ఈ బాణము వ్యర్థ మగుటకు నీయలేదు. దీనిని ఎక్కడ ప్రయోగింతుము ?". 29

మూ. రామస్య వచనం శ్రుత్వా తం చ దృష్ట్వా మహాశరమ్, 30  
మహాదధిర్భవాలేఖా రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. మహాలేఖా=గొప్ప వేజమ్మ గల, మహాదధి=మహాసముద్రము, రామస్య=రామునియొక్క, వచన్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తమ్=అ, మహాశరమ్=గొప్పబాణమును, దృష్ట్వా చ=చూచి, రాఘవమ్=రాముని గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. గొప్ప వేజమ్మ గల ఆ సముద్రుడు రాముని మాటలు విని, ఆ గొప్పదైన బాణమును కూడ చూచి రామునితో ఇట్లు పలికెను. 30

మూ. ఉత్తరేణావకాశోఽస్త కశ్చిర్ముగ్ధతరో మమ, 31  
ద్రుమకుల్య ఇతి ఖ్యాతో లోకే ఖ్యాతో యథా భవాన్.

ప్ర. అ. భవాన్=నీవు, యథా=ఎట్లు, లోకే=లోకమునందు, ఖ్యాతా=ప్రసిద్ధుడవో అట్లే, ద్రుమకుల్యః ఇతి=ద్రుమకుల్యము అని, ఖ్యాతా=ప్రసిద్ధమైన, ముగ్ధతరా=మిక్కిలి పచ్చిరమైన, కశ్చిత్=ఒక, అవకాశః=ప్రదేశము, మమ=నాకు, ఉత్తరేణ=ఉత్తరముగా, ఆస్త=ఉన్నది.

తా. నాకు ఉత్తరముగా ఒక పచ్చిరమైన స్థానమున్నది. నీవు లోకములో ప్రసిద్ధి పొంది నట్లు అది "ద్రుమకుల్యము" అని ప్రసిద్ధము. 31

మూ. ఉగ్రదర్శనకర్మాణో బహవస్త్రత దవ్యవః, 32  
అభీర్షముఖాః పాపాః పీబన్తి పరింఠం మమ.

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, ఉగ్రదర్శనకర్మాణః=ఉగ్రమైన దర్శనము కట్టలు గల, పాపాః=పాపాత్ములైన, అభీర్షముఖాః=అభీరులు మొదలైన, బహవాః=అనేకులు, దవ్యవాః=దవ్యపులు, మమ=నాయొక్క, పరింఠమ్=ఉదకమును, పీబన్తి త్రాగుచున్నారు.

తా. అక్కడ చూచుటకు భయంకరులు, ఉగ్రమైన సమలు వేయువారు, పాపాత్ములు అయిన అభీరులు మొదలైన దవ్యపులు నా ఊము త్రాగుచున్నారు.

మూ. తైర్న తత్సర్వం పాపం వహాయం పాపకర్మభిః, 33  
అమోఘః క్రియతాం రామ త్తత తేషు శరోత్తమః.

ప్ర. అ. రామ=రామా ! పాపకర్మభిః=పాపకర్మ గల, తైః=ఆ, పాపైః=

సాపాక్ష్యంచేత, తల్=ఆ, పుర్యవమ్=పుర్యవమును, న పహేయమ్=సహించము. శరోర్తము=ఈ బాణశ్రేష్ఠము, తత్ర=అక్కడ, తేషు=వాళ్లయందు, అమోఘు=వ్యర్థము కానిదిగా, క్రియతామ్=చేయబడుగాక.

తా. రామా ! సాపాక్ష్యులైన వాల్మీకిచేత ఆ సావమైన పుర్యము సహించలేకున్నాను. ఈ శ్రేష్ఠమైన బాణమును ఆ సరేశమున, వాళ్ల మీద ప్రయోగించి అమోఘ మగునట్లు చేయుము. 33

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా పాగరస్య మహాత్మావః, 34  
ముమోచ తం శరం దీప్తం పరం పాగరదర్శనాత్.

ప్ర. అ. మహాత్మావః=మహాత్ముడైన, తస్య పాగరస్య=ఆ సముద్రునియొక్క, తత్ వచనమ్=ఆ వచనమును, శ్రుత్వా=వివి, పాగరదర్శనాత్=పాగరముయొక్క చూపుటవలన, దీప్తమ్=ప్రజ్వలించుచున్న, పరమ్=శ్రేష్ఠమైన, తం శరమ్=ఆ బాణమును, ముమోచ=విడచెను.

తా. రాముడు మహాత్ముడైన ఆ సముద్రుని మాటలు వివి, ఆ సముద్రుడు వ్రేలితో చూపగా, ప్రజ్వలించుచున్న శ్రేష్ఠమైన ఆ బాణమును విడచెను. 34

మూ. తేన తస్యకుశావ్తారం పృథివ్యాం కిం ఏశుతమ్, 35  
ఏసాతితః శరో యత్ర వజ్రాశనివమప్రథః.

ప్ర. . అ. తేన=ఆ రామునిచేత, వజ్రాశనివమప్రథః=వజ్రముతోను, పిడుగుతోను సమానమైన శాంతి గల, శరః=బాణము, యత్ర=ఎచ్చట, ఏసాతితః=నడచేయబడినరో, తల్=అది, పృథివ్యామ్=భూమియందు, మరుకావ్తారమ్=మరుకాంతారముగా, (ఎడారియైన అడవిగా) ఏశుతం కిం=ప్రసిద్ధమైనది.

తా. రాముడు వజ్రముతోను, పిడుగుతోను సమానమైన శాంతి గల ఆ బాణమును ప్రయోగించిన స్థానము, భూమియందు (అంతకు పూర్వము) మరుకాంతార మను పేరుతో ప్రసిద్ధిచెందినది. 35

మూ. నవార చ తదా తత్ర వసుధా శల్యసిడితా, 36  
తస్మాద్భాణముఖాత్తేయముత్సపాత రసాతలాత్.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తత్ర=అక్కడ, శల్యసిడితా=బాణశల్యము చేత నీడించబడిన, వసుధా=భూమి, నవార=వ్యవసేను. తస్మాత్=ఆ, బాణముఖాత్=బాణముయొక్క ముఖమునుండి, రసాతలాత్=సారాథమునుండి, తేయమ్=జలము, ఉత్సపాతః=పైకి ఎగిరెను.

తా. రాముడు ప్రయోగించిన బాణము అగ్రభాగముచేత నీడించబడిన

టామినుండి గొప్ప ధ్వని అయిలువేరెను. బాణము వేరించిన ఆ ప్రదేశమునందు పాతాళమునుండి జలము పైకి ఎగిరి వచ్చెను. 36

మూ. ప అభూవ తరా కూపో వ్రణ ఇత్యేవ ఏక్రుతః,  
పతతం చోర్థితం తోయం సముద్రోస్థేవ దృశ్యతే. 37

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, పా=ఆ, కూపో=కూపము, వ్రణ ఇత్యేవ=వ్రణము అని, ఏక్రుతః=ప్రసిద్ధము, అభూవ=అయెను. సముద్రోస్థేవ=సముద్రముయొక్క జలము వలె, తోయమ్=జలము, పతతమ్=ఎల్లప్పుడు, ఉర్థితమ్=పైకి లేచుచున్నది, దృశ్యతే= చూడబడుచున్నది .

తా. అప్పుడు ఏర్పడిన ఆ కూపమునకు వ్రణము అని ప్రసిద్ధి కలిగెను. దానినుండి సముద్రమునుండి వలె, జలము అవిచ్ఛిన్నముగా వచ్చుచుండును. 37

మూ. అవదారణశబ్దాశ్చ దారుణః సమపద్యత,  
తస్మాత్తద్భాగపాతేన అపః కుక్షిష్ఠశోషయత్. 38

ప్ర. అ. తస్మాత్=ఆ ప్రదేశమునుండి, దారుణః=భయంకరమైన, అవదారణశబ్దః= చీల్చుటవలన కలిగిన ధ్వని, సమపద్యత=వుట్టెను. (రాముడు) తద్భాగపాతేన=ఆ బాణమును ప్రయోగించుటచేత, కుక్షిష్ఠః=జలస్థానములయందు, అపః=ఉదకమును, అశోషయత్=ఎండింపచేసెను.

తా. ఆ ప్రదేశమునందు బాణము పడి చీల్చుటవలన గొప్ప ధ్వని కలిగెను. రాముడు ఈ విధముగా బాణమును ప్రయోగించి అక్కడ ఆ దమ్యపులు ఉపయోగించిన కూపకటాకాదుంలోని ఉదకము ఎండిపోవు నట్లు చేసెను. 38

మూ. విల్యాతం త్రిషు లోకేష మరుకాంతారమేవ చ,  
శోషయిత్వా తు తం కుక్షీం రామో దశరథాత్మజః,  
వరం తస్మై దదౌ విర్యావృరవే2 మరవిక్రమః. 40

ప్ర. అ. మరుకాంతారమ్=మరుకాంతారము, త్రిషు=మూడు, లోకేషు=లోకములందు, విల్యాతమ్=ప్రసిద్ధమైనది. దశరథాత్మజః=దశరథకుమారుడు, విర్యాన్=వండితుడు, అమరవిక్రమః=దేవతలవంటి పర్యాకమము కలవాడు అయిన, రామః=రాముడు, తమ్=ఆ, కుక్షిమ్=కుక్షిని, శోషయిత్వా=ఎండింపచేసి, తస్మై మరవే=ఆ మరుకాంతారమునకు, వరమ్=వరమును, దదౌ=ఇచ్చెను .

తా. ఆ మరుకాంతారము మూడు లోకములలో ప్రసిద్ధి చెందెను. దశరథకుమారుడు, విర్యాంసుడు, దేవతలవంటి పర్యాకమము గలవాడు అయిన

రాముడు అక్కడ ఉన్న కూపతటాకాదులను ఎండించవేసి ఆ మరుకాంతారమునకు వర మిచ్చెను. 39,40

మూ. పశువృత్తాల్పరోగశ్చ ఫలమూలరసాయుతః,

బహుస్పృహో బహుక్షీరః మగద్ధిర్వివిధోషధిః. 41

ఏవమేచ్ఛెర్గుణైర్ద్యుక్తో బహుధిః సంయుతో మరుః,

రామస్య వరదావాచ్య శివః పవ్తా బధూవ హ. 42

ప్ర. అ. మరుః=ఆ మరుకాంతారము, రామస్య=రామునియొక్క, వరదావాచో=వరదానమునంద, పశువృత్త=పశువులకు ఆనుకూలముగాను, అల్ప రోగశ్చ=అల్పమైన రోగములు గలదిగాను, ఫలమూలరసాయుతః=ఫలములతోను, మూలములతోను, రసములతోను కూడినది గాను, బహుస్పృహ=అధికమైన నెయ్యి గలదిగాను, బహుక్షీరః=అధికమైన క్షీరము గలదిగాను, మగద్ధిః=మంచి గంధముగలదిగాను, వివిధోషధిః=అనేకవిధములైన ఓషధులు గలదిగాను (అయ్యెను). ఏవమే=ఈ విధముగా, యుక్తః=తగినదై, ఏతే=ఈ, గుణైః=గుణములతో, సంయుతః=కూడినదై, శివః=మంగళకరమైన, పవ్తా=మార్గముగా, బధూవ=ఆయెను.

తా. రాముడు వరము నిచ్చుటచేత ఆ మరుకాంతారము పశువులు ఏనపించుటకు యోగ్యము అయ్యెను. అక్కడ రోగములు నశించెను. ఫలములు, మూలములు, రసము (తేనె), నెయ్యి, పాలు సమృద్ధిగా లభించెను. ఆ ప్రదేశములూ అనేకవిధములైన ఓషధులతో సువాసనలు నిండి ఉండెను. ఈ విధముగ అనేకములైన ఉత్తమంక్షణములతో ఆ మరుప్రదేశము మంగళకరమైన మార్గముగా ఏర్పడెను. 41,42

మూ. తస్మిన్ దగ్ధే తదా కుక్తో సముద్రః పరితాం పతిః,

రాఘవం పర్యశాస్త్రజ్ఞమిదం వచనమబ్రవీత్. 43

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తస్మిన్=ఆ, కుక్తో=కుక్తి, దగ్ధే=కాలి అడవదగుమందగా, పరితాం పతిః=వరుం భర్తయైన, సముద్రః=సముద్రము, పర్యశాస్త్రజ్ఞమ్=సకల శాస్త్రములు తెలిసిన, రాఘవమ్=రాముని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అప్పుడు ఆ కుక్తి దగ్ధమైన ఏమ్ముట నదీవరియైన సముద్రుడు పర్యశాస్త్రమునూ తెలిసిన రామునితో ఇట్లు పలికెను. 43

మూ. ఆయుం పౌమ్య వతో వామ తనయో విశ్వకర్మణః,

ప్రేతా దత్తవరః శ్రీమాన్ ప్రతిమో విశ్వకర్మణః. 44

ప్ర. అ. పౌమ్య=పౌమ్యుడా ! శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, వతో



వామః=వరుడు. పేరు గం, అహమ్=ఇతడు, విశ్వకర్మణః=విశ్వకర్మయొక్క, తవయః=వృతుడు. పీఠా=తండ్రిచేత, తత్తవరః=ఇవ్వబడిన వరము గలవాడు. విశ్వకర్మణః=విశ్వకర్మకు, ప్రతిమః=సమానుడు.

తా. 1 ! పోముడూ ! ఈ వరుడు విశ్వకర్మ కుమారుడు. శ్రీమంతుడైన ఇతనికి తండ్రి వరముల నిచ్చి ఉన్నాడు. ఇతడు విశ్వకర్మతో సమానుడు. 44

మూ. ఏష పేతుం మహోత్సాహః కరోతు మయి వావరః,  
తమహం ధారయిష్యామి యథాహ్యేష పీఠా తథా. 45

ప్ర. అ. మహోత్సాహః=గొప్ప ఉత్సాహము గల, ఏషః వావరః=ఈ వావరుడు, మయి=నాయుండు, పేతుమ్=పేతువును, కరోతు=చేయుగాక. తమ్=దానిని, అహమ్=నేను, ధారయిష్యామి=ధరించెదను. పీఠా=తండ్రి, యథా=ఎట్లా, ఏషః=ఇతడు, తథా=అట్లే.

తా. మహోత్సాహనందుడైన ఈ వావరుడు నామీద పేతువును విర్మించుగాక. నేను దానిని ధరించెదను. నాకు ఇతని తండ్రి ఎంతో ఇతడు కూడ అంతే. 45

మూ. ఏవముక్త్యదధిర్బుష్టః పముత్థాయ వంస్తదా,  
అబ్రవీద్వానరశ్రేష్ఠో వాక్యం రామం మహాబలమ్. 46

ప్ర. అ. ఉదధిః=పముద్రుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, వస్తః=అంత ర్జానము చెందెను. తదా=అప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, వరాః=నలుడు, పముత్థాయ=లేచి, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పముద్రుడు ఇట్లు పలికి అంతర్జానము చెందెను. అప్పుడు వానరశ్రేష్ఠుడైన నలుడు లేచి మహాబలశాలియైన రామునితో ఇట్లు పలికెను. 46

మూ. అహం పేతుం కరిష్యామి విస్తీర్ణే మకరాలయే,  
పేతుః సామర్థ్యమాపాద్య తత్త్వమాహ మహోదధిః. 47

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, పేతుః=తండ్రియొక్క, సామర్థ్యమ్=సామర్థ్యమును, అస్థితః=అవలంబించినవాడనై, విస్తీర్ణే=విస్తీర్ణమైన, మకరాలయే=పముద్రమునందు, పేతుమ్=పేతువును, కరిష్యామి=చేయుగలను. మహోదధిః=మహాపముద్రము, తత్త్వమ్=యథార్థమును, అహం=చెప్పెను.

తా. పముద్రుడు చెప్పినది నిజమే. నేను నా తండ్రి సామర్థ్యముచేత (ఆశీర్వలముచేత) విశించిన ఈ పముద్రముమీద పేతువును విర్మించెదను. 47

మూ. అపౌ తు పాగరో భీమః సేతుకర్మదిచ్చక్షయా,  
దదౌ దద్ధభయాద్గాధం తాఘవాయ మహోదధిః.

48

ప్ర. అ. భీమః=భయంకరమైన, అపౌ=ఈ, పాగరా=సగరపుత్రులచేత వృద్ధిపొందింపబడిన, మహోదధిః=మహాసముద్రము, దద్ధభయాత్=దండభయమువలననే, సేతుకర్మదిచ్చక్షయా=సేతుకర్మము చూడవలె నను ఇచ్చవేత, తాఘవాయ=తామునకు, గాధమ్=మెరకను (లోతులేకపోవుటను) దదౌ=ఇచ్చెను.

తా. భయంకరమైన మహాసముద్రుడు, సగరపుత్రులచేత వృద్ధిపొందింపబడినను, కృతజ్ఞతాభావము లేక, దండమువలన భయముచేత సేతువును చూడరని తామునకు లోతు లేకపోవుటను చూపినాడు.

48

మూ. మమ మాతుర్దరో దత్త మన్తరే విశ్వకర్మణా,  
మయా తు పద్యశః పుత్రస్తవ దేవి భవిష్యతి.

49

ప్ర. అ. మన్తరే=మందరపర్వతమునందు, విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత, దేవి=దేవీ! తన=నీకు, మయా=నాతో, పద్యశః=సమానుడైన, పుత్రః=పుత్రుడు, భవిష్యతి=పుట్టుగలడు అని, మమ మాతుః=నా తల్లికి, వరః=వరము, దత్తః=ఇవ్వబడినది.

తా. విశ్వకర్మ పూర్వము మందరపర్వతముమీద నా తల్లికి - "ఓ! దేవీ! నీకు నాతో సమానుడైన పుత్రుడు పుట్టును" అని వరము ఇచ్చెను.

49

మూ. ఔరపస్తస్య పుత్రోఽహం పద్యశో విశ్వకర్మణా,  
స్మారితోఽప్యహమేతేన తత్త్వమాహ మహోదధిః,  
న చాప్యహమనుక్తో వః ప్రబ్రూయామాత్మనో గుణాన్.

50

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, తస్య=ఆ విశ్వకర్మయొక్క, ఔరపః పుత్రః=ఔరపపుత్రుడను. విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచో, పద్యశః=సమానుడను. ఏతేన=ఈ సముద్రునిచేత, స్మారితః అస్మి=గుర్తుచేయబడితిని. మహోదధిః=మహాసముద్రుడు, తత్త్వమ్=యథార్థమును, అహం=పలికెను. అనుక్తః=అడగబడని వాడనై, అహమ్=నేను, అత్మనః=నాయొక్క, గుణాన్=గుణములను, వః=మీకు, న ప్రబ్రూయామ్=చెప్పెను.

తా. నేను విశ్వకర్మ ఔరపపుత్రుడను. అతనితో సమానుడను. ఈ సముద్రుడు చెప్పగా స్మరణమునకు వచ్చినది. ఈతడు చెప్పినది యథార్థమే. మీరు అడుగకుండగా చెప్పట మంచిది కాదని నా గుణములను గూర్చి చెప్పుకోవలేదు.

వి. "స్మారితో - మహోదధి" అను పాదము గోవిందరాజుల  
పాఠములో లేదు. లేకపోవుటచే యుక్తము. 50

మూ. సమర్థశ్చాప్యహం సేతుం కర్తుం నై వదుణాలయే,  
తస్మాదద్యైవ బద్ధుస్తు సేతుం వాచరపుక్లవాః. 51

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, సదుణాలయే=సముద్రమునందు, సేతుమ్=సేతు  
పును, కర్తుమ్=చేయుటకు, సమర్థశ్చాపి=సమర్థుడను. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన,  
వాచరపుక్లవాః=వాచరశ్రేష్ఠులు, అద్యైవ=ఇప్పుడే, సేతుమ్=సేతుపును, బద్ధుస్తు=  
కట్టెదరుగాక.

తా. సముద్రముమీద సేతువును కట్టి సామర్థ్యము నాకున్నది.  
అందుచేత వాచరవీరు లందరు ఇప్పుడే సేతువును కట్టుటకు ప్రయత్నము  
ప్రారంభించెదరుగాక. 51

మూ. తతో విప్రుష్టా రామేణ సర్వతో హరిపుక్లవాః,  
అధ్యుత్పేతుర్మహారణ్యం హృష్టాః శతసహస్రతః. 52

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, రామేణ=రామునిచేత, విప్రుష్టాః=పంపబడిన,  
హరిపుక్లవాః=వాచరశ్రేష్ఠులు, హృష్టాః=సంతోషించినవారై, శతసహస్రతః=వందల  
కొంది నేంకొంది, మహారణ్యమ్=మహారణ్యమును గూర్చి, సర్వతః=అన్ని వైపులా,  
అధ్యుత్పేతుః=ఎగిరి.

తా. అప్పుడు రాముడు పంపగా వందలకొంది నేంకొంది వాచరవీరులు  
సంతోషించుచు అన్ని వైపులనుండి మహారణ్యమువైపు ఎగిరి వెళ్లరి. 52

మూ. తే నగాన్మగపంకాశాః శాఖాన్మగగణరభాః,  
బభిశ్చాః పాదపాంస్తత్ర ప్రచకర్షుశ్చ సాగరమ్. 53

ప్ర. అ. నగపంకాశాః=పర్వతముల వంటి, తే=ఆ, శాఖాన్మగగణరభాః=  
వాచరసేనానాయకులు, తత్ర=అక్కడ, నగాన్=పర్వతములను, పాదపాన్=వృక్ష  
ములను, బభిశ్చాః=విరచిరి. సాగరమ్=సముద్రమును గూర్చి, ప్రచకర్షుశ్చ=తాగిరి.

తా. పర్వతములవంటి దేహములు గల ఆ వాచరసేనానాయకులు  
పర్వతములను, వృక్షములను విరచి, వాటిని సముద్రము దగ్గరకు తాగివినవ్చిరి.

మూ. తే పాలైశ్చాశ్చకర్షు ధవైర్యంతైశ్చ వాచరాః,  
కుటజైరర్జునైస్తాలై స్తలకైస్తీనితై రసి, 54

దివ్యకైః పష్టపరైశ్చ కర్ణికాలైశ్చ పుష్పితైః,  
చూలైశ్చాశోకవృక్షైశ్చ సాగరం పమపూరయన్. 55

ప్ర. అ. తే వానరా=ఆ వానరులు, పొల్లెళ్ళ=పొలవృక్షములచేతను, అశ్వకర్ణెళ్ళ=మర్దిచెట్లచేతను, రవై=ధవవృక్షములచేతను, వంకెళ్ళ=వెదుళ్ళచేతను, కుటల్లె=కుటజవృక్షముల చేతను, అర్జున=అర్జునవృక్షములచేతను, లాల్లె=లాటిచెట్లచేతను, తింకై=తింకవృక్షములచేతను, తివికైరపి=తివికవృక్షములచేతను, బిల్వకై=మారేడు చెట్లచేతను, పవ్వెర్రెళ్ళ=ఏదాకుల అరటిచెట్ల చేతను, పుప్పిల్లె=పుప్పించిన, కర్ణికాల్లె=కర్ణికారవృక్షములచేతను, మాలెళ్ళ=మామిడిచెట్లచేతను, అశోకవృక్షెళ్ళ=అశోకవృక్షముల చేతను, పాగరమ్=పముద్రమును, పర్యపూరయన్=నింపిరి.

తా. ఆ వానరులు పొల - అశ్వకర్ణ - ధవవృక్షములచేత, వెదుళ్లచేత, కుటజ - అర్జున - లాల్ - తింక - తివికవృక్షములచేత, మారేడు చెట్లచేత, ఏదాకుల అరటిచెట్లచేత, పుప్పించిన కర్ణికారవృక్షములచేత, మాళవృక్షములచేత, అశోక వృక్షములచేత పముద్రమును నింపిచేసిరి. 54, 55

మూ. పమూలాంశు విమూలాంశు పొదపాన్ హరిపత్తమాః,  
ఇహ్లాకేతూవివోద్యమ్య ప్రజహుర్వాచరాస్తరూన్. 56

ప్ర. అ. హరిపత్తమాః=వానరులలో శ్రేష్టులైన, వానరా=వానరులు, పమూలాన్ చ=మొదళ్ళతో కూడినవి, విమూలాన్ చ=మొదళ్లు లేవివీ అయిన, పొదపాన్=వృక్షములను, ఇహ్లాకేతూవివ=ఇంద్రధ్వజములను వలె, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, ప్రజహుః=తీసికొనివెళ్ళిరి.

తా. ఆ వానరశ్రేష్టులు కొన్ని చెట్లను మొదళ్లతో పహాను, మరికొన్నింటిని మొదళ్లు లేకుండగాను, ఇంద్రధ్వజములను వలె పైకి ఎత్తి తీసికొనివెళ్ళిరి. 56

మూ. లాలాన్ దాడిమగుల్మాంశు వారికేలవిభీతకాన్,  
కరీరాన్ బకులాన్విమ్బాన్ పమాజహురితస్తతః. 57

ప్ర. అ. లాలాన్=లాటిచెట్లను, దాడిమగుల్మాంశు=రావిమ్మచెట్ల పొదలను, వారికేలవిభీతకాన్=కొబ్బరిచెట్లను, విభీతకవృక్షములను, కరీరాన్=కరీరవృక్షములను, బకులాన్=బొగడచెట్లను, విమ్బాన్=తేపచెట్లను, ఇతస్తతః=ఇక్కడినుండి అక్కడినుండి, పమాజహుః=తీసికొనివచ్చిరి.

తా. వాళ్లు ఆ యా ప్రాంతములనుండి లాటి చెట్లు, పొదలవలె ఉన్న రావిమ్మ చెట్లు, కొబ్బరి చెట్లు, విభీతకవృక్షములు, కరీర - వకుల - వింబవృక్షములు తీసికొనివచ్చిరి. 57

మూ. హస్తీమాత్రాన్ మహాభాయా పాషాణాంశు మహాబలాః,  
పర్యలాంశు పముత్పాట్య యువైః పరివహన్తి చ. 58

ప్ర. అ. మహాకాయా=పెద్ద శరీరములు గలవాడు, మహాబలా=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన ఆ వానరుడు, హస్తీమూత్రాన్=ఏమగంత ప్రమాణము గల, పాషాణాన్=రాళ్లను, పర్వతాంశ్య=పర్వతములను, పముత్సాద్య=పీడి, యువ్విశి=యంత్రములచేత, పరివహన్తి చ=మోయుచున్నాడు.

తా. పెద్ద శరీరములు, గొప్ప బలము గల ఆ వానరులు ఏమగంత ప్రమాణము గల రాళ్లను, పర్వతములను పెకరించి, యంత్రములద్వారా పీడికొని వచ్చిరి.

58

మూ. ప్రక్షిప్యమాణైరచరైః పహపా జలముద్వృతమ్,  
పముత్సపర్వ చాకాశమహాపర్వత్రతః పునః.

59

ప్ర. అ. పహపా=హటాత్తుగా, ప్రక్షిప్యమాణైః=విసరబడుచున్న, అచరైః=పర్వతములచేత, ఉద్వృతమ్=ఎగబగొట్టబడిన, జలమ్=జలము, అకాశమ్=అకాశమునుగూర్చి, పముత్సపర్వ=వ్యాపించెను. తతః=అక్కడినుండి, పునః=మరల, అహపర్వత్=వ్యాపించెను.

తా. పర్వతములను హటాత్తుగా పడవేయుటచే లేచిన నీరు అకాశమునకు వ్యాపించి మరల అక్కడినుండి ఇటు అటు వ్యాపించెను.

59

మూ. పముద్రం క్షోభయామాసుర్నిపతన్తః పమన్తతః,  
మూత్రాణ్యవ్యే ప్రగృహ్లాన్తి హ్యయతం శతయోజనమ్.

60

ప్ర. అ. పమన్తతః=అన్నిచైపులా, విపరన్తః=పడుచున్న పర్వతములు, పముద్రమ్=పముద్రమును, క్షోభయామాసుః=క్షోభపెట్టినవి. అన్యే=మరికొందరు, శతయోజనమ్=మాడు యోజనములు, అయతమ్=పొడవుగా, మూత్రాణి=దాదములను, ప్రగృహ్లాన్తి=పట్టుచున్నారు.

తా. అన్ని చైపులా పడుచున్న ఆ పర్వతములు పముద్రమును క్షోభింపవేసినవి. కొందరు మాడు యోజనముల దూరము కూడ కొంత దూరములను పట్టుకొనుచుండిరి.

60

మూ. వలశ్శక్తే మహాపేతుం మధ్యే వదనదీపతే,  
స తదా క్రియతే పేతుర్వావరై ర్హారకర్మభిః.

61

ప్ర. అ. వలః=వలుడు, వదనదీపతే=వదములకు వదులకు భర్తయైన పముద్రముయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, మహాపేతుమ్=గొప్ప పేతువును, చక్రే=చేసెను. తదా=అప్పుడు, హారకర్మభిః=హారమైన కర్మ గల, వావరైః=వావరులచేత, పేతుః=పేతువు, క్రియతే=చేయబడుచున్నది.

తా. పల్లదు సముద్రముధ్వమునందు గొప్ప సేతువును కట్టెను. అప్పుడు దయంకరమైన కర్మలు చేయు వానరులు సేతువును నిర్మించిరి. 61

మూ. దక్షావవ్యే ప్రగృహ్లాప్తి విచిన్యప్తి తథావరే,  
వానరైః శతశస్త్రైః రామప్యాజ్ఞాపురఃపరైః,  
మేఘాభైః పర్వతాలైశ్చ తృణైః కాష్ఠైర్బలన్తిరే. 62

ప్ర. అ. అవ్యే=కొందరు వానరులు, దక్షాన్=దండములను, ప్రగృహ్లాప్తి=గ్రహించుచున్నారు. తథా=మరియు, అవరే=మరికొందరు, విచిన్యప్తి=శిలాదులను ప్రోగుచేయుచున్నారు. రామప్య=రామునియొక్క, అజ్ఞాపురఃపరైః=అజ్ఞ పురః పరముగా గల, శతశు=పందలకొంది, మేఘాభైః=మేఘములవంటి కాంతి గల, పర్వతాలైశ్చ=పర్వతములవంటి కాంతి గల, వానరైః=వానరులచేత, తృణైః=తృణములచేత, కాష్ఠైశ్చ=కజ్జలచేత, (సేతుభాగములు) బలన్తిరే=కట్టుబడినవి.

తా. కొందరు వానరులు స్మారములు కట్టిన దండములను పట్టుకొనుచుండిరి. కొందరు రాళ్లు మొదలైనవాటిని ఏరుచుండిరి. మేఘములవలె, పర్వతములవలె ఉప్పు వందలకొంది వానరులు రాముని ఆజ్ఞను అనుసరించుచు తృణములచేత, కజ్జలచేత సేతువును సంబంధించిన కోన్ని భాగములను కట్టుచుండిరి. 62, 63

మూ. పుష్పిలోగైశ్చ తరుభిః సేతుం బర్హన్తి వానరాః,  
పాషాణాంశ్చ గిరిప్రఖ్యాన్ గిరీణాం శిఖరాణి చ.  
దృశ్యన్తే పరిధావన్తో గృహ్య తావవసంవిభాః. 64

ప్ర. అ. వానరాః=వానరులు, పుష్పిలోగ్రైః=పుష్పించిన ఆగ్రభాగములు గల, తరుభిః=వృక్షములచేత, సేతుమ్=సేతువును, బర్హన్తి=కట్టుచుండిరి. దానవసంవిభాః=దానవులతో సమామలైన కొందరు, గిరిప్రఖ్యాన్=పర్వతములవంటి, పాషాణాంశ్చ=రాళ్లను, గిరీణామ్=పర్వతములయొక్క, శిఖరాణి చ=శిఖరములను, గృహ్య=గ్రహించి, పరిధావన్తః=పరుగెత్తుచున్నవారై, దృశ్యన్తే=కనబడుచుండిరి.

తా. వానరులు, పుష్పించిన ఆగ్రభాగములు గల వృక్షములతో సేతువును కట్టుచుండిరి. దానవుల వంటి కొందరు వానరులు పర్వతములవంటి శిఖరము, పర్వతశిఖరములను పట్టుకొని ఇటు అటు పరుగెత్తుచు కనబడుచుండిరి. 64

మూ. శిలావాం క్షిప్యమాణావాం నైలావాం తత్ర పాత్యతామ్,  
బధూవ తుములః శబ్ద వైదా తస్మిన్ మహోదధౌ. 65

ప్ర. అ. తస్మిన్=ఆ, మహోదధౌ=మహాసముద్రమునందు, క్షిప్యమా

తావామ్=విపరబడుచున్న, తిలావామ్=తిలలయొక్క, త్తల=అక్కడ, పాల్వ  
తామ్=పడవేయబడుచున్న, తైలావామ్=నర్వరములయొక్క, తుముల=వ్యాకుల  
మైన, తల్లు=త్వని, తరా=అప్పుడు, బభూవ=అయెను.

తా. అప్పుడు ఆ మహోదధిలో తిలను దూరమునుండి విసిరివేయుచుం  
డగా, పర్వతములను పడవేయుచుండగా వారి అధికమైన త్వని బయలుదేరెను. 65

మూ. కృతావి ప్రథమేవాపన్న యోజనావి తతుర్దశ,  
ప్రప్యస్తైర్దక్షిణంకాత్తైస్త్వరమాణైః స్లవణమైః. 66

ప్ర. అ. ప్రప్యస్తై=పంతోషించిన, గణపంకాశ్లే=ఏనుగులతో పమాను  
లైన, త్వరమాణై=తొందరపడుచున్న, స్లవణమై=వానదులచేత, ప్రథమేన=మొదటి,  
అపన్న=దివసముచేత, తతుర్దశ=పదునాలుగు, యోజనావి=యోజనములు, కృతావి=  
చేయబడినవి.

తా. తొందరపడుచున్న ఉత్సాహవంతులైన, ఏనుగులతో పమానులైన  
వానదులు మొదటి దివసమునందు పదునాలుగు యోజనముల పేతువు  
నిర్మించిరి. 66

మూ. ద్వితీయేన తథైవాపన్న యోజనావి తు వింశతిః,  
కృతావి స్లవగైష్ఠ్లార్థం భీమకామైర్భహోబరైః. 67

ప్ర. అ. తథైవ=అట్లే, భీమకామైః=భయంకరమైన శరీరములు గల,  
మహోబరైః=గొప్ప బలము గల, స్లవగైః=వానదులచేత, థూర్థమ్=శీఘ్రముగా,  
ద్వితీయేన=రెండవ, అపన్న=దివసముచేత, వింశతిః=ఇరువది, యోజనావి=యోజ  
నములు, కృతావి=చేయబడినవి.

తా. అదే విధముగా రెండవ రోజున భయంకరమైన దేహములు గల  
మహోబలవంతులైన వానదులు ఇరువది యోజనముల పేతువు నిర్మించిరి. 67

మూ. అపన్న తృతీయేన తథా యోజనావి తు పాగరే,  
త్వరమాణైర్భహోకామైరేకవింశతిరేవ చ. 68

ప్ర. అ. తథా=అట్లే, త్వరమాణైః=తొందరపడుచున్న, మహోకామైః=పెద్ద  
దేహములు గల వానదులచేత, తృతీయేన=మూడవ, అపన్న=దివసముచేత, పాగరే=  
సముద్రమునందు, ఏకవింశతిరేవ చ=ఇరువదియొక్క, యోజనావి=యోజనములు,  
నిర్మించబడినవి.

తా. అట్లే మూడవ రోజున పెద్ద దేహములు గల ఆ వానదులు  
తొందరపడుచూ సముద్రములో ఇరువదియొక్క యోజనముల పేతువు నిర్మించిరి.

మూ. వతుర్జేన తథా చాపస్థే ద్వావింశతిరథాపీ వా, 69  
యోజనాని మహావేగైః కృతాని త్వరితైస్తథా.

ప్ర. అ. తథా=అటుపిమ్మట, మహావేగైః=గొప్ప వేగము గల, త్వరితైః= తొందరపడుచున్న వానరులచేత, అథాపీ వా=మరియు, వతుర్జేన=వార్జన, అపస్థే=దివసముచేత, ద్వావింశతిః=ఇరువదిరెండు, యోజనాని=యోజనములు, కృతాని=చేయుబడినవి.

తా. పిమ్మట మహావేగవంతులైన ఆ వానరులు తొందరపడుచు వార్జన రోజున ఇంకను ఇరువదిరెండు యోజనముల పేతువు కట్టిరి. 69

మూ. సశ్చమేన తథా చాపస్థే ప్లవగైః క్షిప్రకారిభిః, 70  
యోజనాని త్రయోవింశద్భువేనమధికృత్య వై.

ప్ర. అ. తథా=అట్లే, సశ్చమేన=ఐదవ, అపస్థే=దివసముచేత, క్షిప్రకారిభిః= శీఘ్రముగా చేయు, ప్లవగైః=వానరులచేత, మవేంమ్ అధికృత్య=(అవతరి) సముద్ర తీరమును గూర్చి, త్రయోవింశత్=ముప్పదిమూడు, యోజనాని=యోజనములు, నిర్మించబడినవి.

తా. అట్లే శీఘ్రముగా కార్యములు చేయు వానరులు ఐదవ రోజున సముద్రపు అవతరి ఒడ్డు చేరు వట్లు ఇరువదిమూడు యోజనముల పేతువు కట్టిరి. 70

మూ. స వానరనరః శ్రీమాన్ విశ్వకర్మాత్మకో బలీ, 71  
బబన్ధ పాగరే పేతుం యథా చాప్య తథా పితా.

ప్ర. అ. వానరనరః=వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, శ్రీమాన్=శోభిగలవాడు, విశ్వకర్మాత్మకః=విశ్వకర్మ కుమారుడు, బలీ=బలవంతుడు అయిన, సా=అ నలుడు, అప్య=వానియొక్క, పితా=తండ్రి, యథా=ఎట్లా, తథా= అట్లే, పాగరే=సముద్రమునందు, పేతుమ్=పేతువును, బబన్ధ=కట్టెను.

తా. వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, విశ్వకర్మ కుమారుడు, బలవంతుడు, శ్రీమంతుడు అయిన ఆ నలుడు తన తండ్రి ఎట్లు కట్టి ఉండేవాడో అట్లే సముద్రము మీద పేతువు బంధించెను. 71

మూ. స వలేన కృతః పేతుః పాగరే మకరాంయే, 72  
కుకుభే సుభగః శ్రీమాన్ స్వారీపథ ఇవామృతే.

ప్ర. అ. మకరాంయే=మొసళ్ళకు నివాసస్థానమైన, పాగరే=సము ద్రమునందు, వలేన=నలుచిచేత, కృతః=నిర్మించబడిన, సుభగః=సుందరమైన, శ్రీమాన్=శోభాయుక్తమైన, సా పేతుః=ఆ పేతువు, అమృతే=అకాలమునందు,



స్వాతీపథ కవఃస్వాతీమార్గమునలె (అకాశమునందు ప్రకాశవంతముగా కనబడు  
నక్షత్రమార్గము నలె), కుశుభేఃప్రకాశించెను.

తా. మొసల్గుకు నివాసస్థానమైన ఆ సముద్రము మీద నలుడు  
నిర్మించిన అందమైన, శోభాయుక్తమైన ఆ పేరువు అకాశమునందు కనబడు  
నక్షత్రమార్గము నలె కనుబడెను. 72

మూ. తతో దేవాః పగన్తర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః,  
అగమ్య గగనే తస్మర్జ్యష్టకామాస్తదద్యుతమ్. 73

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పగన్తర్వాః=గంధర్వులతో కూడిన,  
దేవాః=దేవతలు, సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులు, పరమర్షయః=మహర్షులు, తత్=ఆ, అద్యు  
తమ్=అశ్రుత్యకరమైన రానివి, త్రష్టకామాః=చూచుటకు కోరిక గంవారై,  
అగమ్య=వచ్చి, గగనే=అకాశమునందు, తస్మాః=చిలచిరి.

తా. అప్పుడు దేవతలు, గంధర్వులు, సిద్ధులు, మహర్షులు ఆ అద్యుతమైన  
పేరువును చూడవలె నను కోరికతో వచ్చి అకాశమునందు చిలచిరి. 73

మూ. రశయోజనవిస్తీర్ణం శతయోజన మాదుతమ్,  
దద్యశుర్దేవగన్తర్వా వంపేతుం సుదుష్కరమ్. 74

ప్ర. అ. దేవగన్తర్వాః=దేవతలు, గంధర్వులు, రశయోజనవిస్తీర్ణమ్=వరి  
యోజనములు వెడల్పు, శతయోజనమ్=నూరు యోజనములు, అదుతమ్=పొడవు  
అయిన, సుదుష్కరమ్=నిర్మించుటకు చాల కష్టమైన, వంపేతుమ్=నలువి  
పేరువును, రద్యశుః=చూచిరి.

తా. నలుడు నిర్మించిన ఆ పేరువు వతి యోజనముల వెడల్పు, నూరు  
యోజనముల పొడవు ఉండెను. నిర్మించుటకు చాల కష్టమైన ఆ పేరువును  
దేవతలు, గంధర్వులు చూచిరి. 74

మూ. అష్టవస్తాః స్తవస్తశ్చ గర్జస్తశ్చ స్తవంగమాః, 75

తదచిన్త్యమసహ్యం చ హ్యద్భుతం రోమహర్షణమ్,  
దద్యశుః పర్వభూతాని సాగరే పేతుబన్ధవమ్. 76

ప్ర. అ. స్తవంగమాః=వానరులు, అష్టవస్తాః=దూరముగా దుముకుచూ,  
స్తవస్తశ్చ=దగ్గరగా దుముకుచు, గర్జస్తశ్చ=గర్జించుచు (సంతోషించిరి). పర్వభూ  
తాని=పకల భూతములు, అచిన్త్యమ్=తీహింస శక్యము కానిది, అసహ్యం  
చ=వహింస శక్యము కానిది, అద్భుతమ్=అశ్రుత్యకరము, రోమహర్షణమ్=రోమాం  
నము కలిగించునది అయిన, సాగరే=సముద్రమునందు, తత్ పేతుబన్ధవమ్=ఆ  
పేరుబంధనమును, రద్యశుః=చూచినవి.

తా. వానరులలో కొందరు పంపొప్పిరిశయముతో చాల ఎత్తుగా దుముకుచుండిరి. కొందరు తక్కువ ఎత్తు దుముకుచుండిరి. కొందరు గర్జించుచుండిరి. ఉపించుటకు శక్యము కానిది, ఇతరు లెవ్వరు ప్రయత్నించుటకు కూడ శక్యము కానిది, ఆశ్చర్యకరము, రోమాంచము కలిగించునది అయిన, సాగరమునందు నిర్మించిన ఆ పేతుబంధమును పక్షలభూతములు మూచినవి.

మూ. తాని కోటిపహస్రాశి వానరాణాం మహాజసామ్,  
బర్హన్తః సాగరే పేతుం జగ్ముః పారం మహోదధేః. 77

ప్ర. అ. మహాజసామ్=గొప్ప తేజస్సు గల, వానరాణామ్=వానరుల యొక్క, తాని=ఆ, కోటిపహస్రాశి=వెయ్యి కోట్లు, సాగరే=సముద్రమునందు, పేతుమ్=పేతువును, బర్హన్తః=కట్టుచున్నవై, మహోదధేః=మహాసముద్రముయొక్క, పారమ్=అవతలి ఒడ్డును, జగ్ముః=పొందినవి.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల ఆ వెయ్యి కోట్ల వానరులు సముద్రముమీద పేతువును నిర్మించుచునే సముద్రము అవతలి ఒడ్డు చేరిరి. 77

మూ. విశాలాః సుకృతాః శ్రీమాన్ సుభూమిః సుసమాహితః,  
అశోభత మహాన్ పేతుః సీమన్త ఇవ సాగరే. 78

ప్ర. అ. విశాలాః=విశాలము, సుకృతాః=బాగా నిర్మించబడినది, శ్రీమాన్=శోభాయుక్తము, సుభూమిః=మంచి భూమి గలది, సుసమాహితః=బాగా చదునుచేయబడినది అయిన, మహాన్=గొప్పరైన, పేతుః=పేతువు, సాగరే=సముద్రమునందు, సీమన్త ఇవ=పొడిచి నది, అశోభత=ప్రకాశించెను.

తా. సముద్రముమీద విశాలముగా, అందముగా నిర్మించి, చక్కని భూమితో చదును చేసి ఉన్న ఆ పేతువు సముద్రముతో పొడిచి నది ఉండెను. 78

మూ. తతః పారే సముద్రస్య గదాపాణేర్విభీషణః,  
పరేషామభియూచార్థ మతిష్ఠత్సచిన్తైః సహ. 79

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, విభీషణః=విభీషణుడు, గదాపాణేః=గదా హస్తమునందు కలవాడై, పరేషామ్=శత్రువులయొక్క, అభియూచార్థమ్=ముట్టడించుట కొరకు, సచిన్తైః సహ=మంత్రులతో కూడ, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, పారే=తీరమునందు, అతిష్ఠత్=నిలబడెను.

తా. పిమ్మట విభీషణుడు తన అనుచరులతో కూడ, గదాధారియై శత్రువులను ముట్టడించుటకై సముద్రము అవతలి ఒడ్డుపై నిలచెను. 79

మూ. ముగ్ధివస్తు తథా ప్రాహ రామం పత్యపర్యాకమమ్,  
హనుమన్తం త్వమారోహ అర్జురం త్వథ లక్ష్మణః. 80

అయం హి విపులో వీర పాగరో మకరాలయః,  
వైహాయపా యువామేతా వాచరా ధారయిష్యతః. 81

ప్ర. అ. తథా=అటుపిమ్మట, ముగ్ధివస్తు=ముగ్ధుడు, పత్యపర్యాకమమ్=పత్య  
మైన పర్యాకమముగల, రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, ప్రాహ=పలికెను. వీర=వీరుడా!  
మకరాలయః=మకరములకు వివాసమైన, అయమ్= ఈ, పాగరః=సముద్రము,  
విపులః హి=విశాలమైనది కదా. త్వమ్=వీవు, హనుమన్తమ్=హనుమంతుని,  
అరోహ=ఎక్కుము. అథ=మరియు, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, అర్జురమ్=అంగదుని  
ఎక్కుగాక. ఏతా=ఈ, వాచరా=వాచరులు, వైహాయపా=అకాలముపై ఎగురుచు,  
యువామ్=మిమ్ముల నిద్దరినీ, ధారయిష్యతః=ధరించగలడు.

రా. పిమ్మట ముగ్ధుడు పత్యమైన పర్యాకమము గల రామునితో ఇట్లు  
పలికెను. ౮ ! వీరుడా ! మొసళ్లకు వివాసవ్ధావమైన ఈ సముద్రము  
చాల విశాలముగా ఉన్నది కదా. వీవు హనుమంతుని టుజముపైన  
ఎక్కుము. లక్ష్మణుడు అంగదుని టుజముపైన ఎక్కును. వీరిద్దరూ మిమ్ములను  
అకాలమార్గమున తీసికొనివెళ్లగలడు. 80, 81

మూ. అగ్రతప్తస్య పైవ్యస్య శ్రీమాన్ రామః పంక్ష్యణః,  
జగామ ధన్వీ ధర్మాత్మా ముగ్రీవేణ పమన్వితః. 82

ప్ర. అ. పంక్ష్యణః=పంక్ష్యణపహితుడు, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడు, ధర్మాత్మా=  
ధర్మాత్ముడూ అయిన, రామః=రాముడు, ముగ్రీవేణ=ముగ్ధునితో, పమన్వితః=కూడి  
వదాడై, ధన్వీ=ధన్వర్థుడై, తస్య పైవ్యస్య=ఆ పైవ్యముయొక్క, అగ్రతః=ఎదుట,  
జగామ=నెల్లెను.

రా. శ్రీమంతుడు, ధర్మాత్ముడు అయిన రాముడు ధన్వ వేర  
ధరించి, పంక్ష్యణముగ్రీవునితో కలిసి ఆ పైవ్యము ముందు భాగమున నెల్లెను.

మూ. అవ్యే మధ్యేవ గచ్ఛన్తి పార్శ్వతోఽవ్యే ప్లవంగమూ,  
పరిణం ప్రపతన్త్యవ్యే మార్గమవ్యే ప్రపేదిరే,  
కేచిద్వేహాయపగతా మపర్ణా ఇవ శుష్ణుషుః. 83

ప్ర. అ. అవ్యే=కొందరు, ప్లవంగమూ=వాచరులు, మధ్యేవ=పేతువు  
మధ్యముచేత, గచ్ఛన్తి=వెళ్లిరి. అవ్యే=మరికొందరు, పార్శ్వతః=ప్రక్కందుందు  
వెళ్లిరి. అవ్యే=మరికొందరు, పరిణమ్=ఉదకమును, ప్రపతన్తి=పడుచుండిరి.  
అవ్యే=కొందరు, మార్గమ్=మార్గమును, ప్రపేదిరే=పొందిరి. కేచిత్=కొందరు,

వైవోయసగతాః=అకాశమును పొందినవారై, మపల్లా ఇవ=గరుత్మాంతుని వలె, పుష్పపుః=ఎగిరిరి.

తా. ఆ వానకులలో కొందరు పేతుమధ్యమునందు నడిచి వెళ్లగా, కొందరు ప్రక్కలయందు నడచి వెలిరి. కొందరు కావలి నని నీటిలో దుముకుచుండిరి. కొందరు నీటిలో నడి లేచి పరియైన మార్గమును చేరుచుండిరి. కొందరు అకాశమార్గమునందు గరుత్మాంతుడు వలె ఎగిరి వెళ్లరి.

మూ. ఘోషేణ మహతా ఘోషం సాగరవ్య సముచ్చితమ్, 84  
భీమమస్తర్జితే భీమా తరన్తి హరివాహినీ.

ప్ర. ఆ. తరన్తి=దాటుచున్న, భీమా=భయంకరమైన, హరివాహినీ=వానర పేన, మహతా=గొప్పదైన, ఘోషేణ=ఘోషముచేత, సముచ్చితమ్=అత్యధికమైన, భీమమ్=భయంకరమైన, సాగరవ్య=సముద్రముయొక్క, ఘోషమ్=ధ్వని, అస్తర్జితే=కప్పివేసెను.

తా. దాటుచున్న, భయంకరమైన ఆ వానరస్తవ్యము గొప్ప ధ్వనిచేత, అత్యధికము, భయంకరము అయిన సముద్రధ్వనిని కప్పివేసెను. 84

మూ. వానరాణాం హి సా తీర్ణా వాహినీ వలపేతువా, 85  
తీరే వివిచితే రాజ్ఞా బహుమూలఫలోదకే.

ప్ర. ఆ. వలపేతువా=నలుచి పేతువుచేత, తీర్ణా=దాటిన, వానరాణామ్=వానకులయొక్క, సా=ఆ, వాహినీ=పేన, రాజ్ఞా=మగ్రీవునిచేత, బహుమూలఫలోదకే=అధికమైన మూలములు, ఫలములు ఉదకము గల, తీరే=తీరమునందు, వివిచితే=వివిధింపచేయుటచేను.

తా. నలుచు నిర్మించిన పేతువు మీదుగా సముద్రమును దాటిన ఆ వానరపేనను రాజైన మగ్రీవుడు అధికమైన మూలములు, ఫలములు, ఉదకము గల తీరమునందు నిలిపెను. 85

మూ. తదద్భుతం రాఘవకర్మ రుష్కరం 86  
సమీక్ష్వ దేవాః సహపీఠచారణైః,  
ఉపేత్య రామం సహపా మహర్షిభి  
ప్రమథ్యషిశ్వాన్ సుకులైర్దైర్దైః పృథక్.

ప్ర. ఆ. దేవాః=దేవతలు, పీఠచారణైః=పీఠంతోను చారణంతోను, మహర్షిభిః సహ=మహర్షులతోను, అద్భుతమ్=అత్యధికరమైన, రుష్కరమ్=చేయు శక్యము కాని, తత్=ఆ, రాఘవకర్మ=రాముని పనిని, సమీక్ష్వ=చూచి, సహపా=

వెంటనే, రామమ్=రాముణ్ణి, ఉపేత్య=పమిపించి, సుతులై=చాల వచ్చితములైన, జలై=జలములలో, పృథక్=వేరువేరుగా, తమ్=ఆ రాముణ్ణి, అథ్యషిశ్చన్=అరిపే కించిరి.

తా. ఆశ్చర్యకరము, ఇతరు లెవ్వరూ చేయజాలనిదీ అయిన రాముడు చేసిన ఆ పని చూచి దేవతలు, పిద్యులు, చారణులు, మహర్షులు వచ్చి సంతోషపూచకముగా రామునిమీద, వేరువేరుగా వచ్చితమైన జలమును చల్లెరి.

మూ. జయస్వ శ్రుతూస్తురదేవ మేదివీం  
పసాగరాం పాలయ శాశ్వతీః పమా,  
ఇతీవ రామం వరదేవసత్కృతం  
తులైర్వచోధిర్విచితై రపూజయన్.

87

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ద్వావింశః పర్వః.

ప్ర. అ. వరదేవ=మహారాజా ! శ్రుతూన్=శ్రుతువులను, జయస్వ=జయించుము. పసాగరామ్=పాగరముతో కూడిన, మేదివీమ్=భూమిని, శాశ్వతీః=శాశ్వతమైన, పమా=సంవత్సరములను, పాలయ=పాలించుము. ఇతీవ=ఇట్లు, వరదేవసత్కృతమ్=రాజులచేత సత్కరింపబడిన, రామమ్=రాముణ్ణి, తులైః=మంగళకరములైన, విచితైః=అనేకవిధములైన, వచోభిః=వచనములచేత, అపూజయన్=పూజించిరి.

తా. "మహారాజా ! నీవు శ్రుతువులను జయించి అనేకసంవత్సరములు సముద్రముతో సహా భూమండలము నంతను పాలించుము" అని సలుకుచు ఆ దేవగంధర్వారులు పకలరాజులచేత అరరింపబడిన ఆ రాముణ్ణి పూజించిరి. 87

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండములో ఇదివరకెందు వర్గ సమాప్తము.

## అథ త్రయోవింశః పర్వః

[రాముడు లోకవిద్యాశాస్త్రములైన శకునములు లక్ష్మణునకు చూపుట, లంకపై ఆకామణము చేయుట.]

మూ. విమిత్తావి విమిత్తతో దృష్ట్వా లక్ష్మణాపూర్వజః,  
సౌమిత్రిం సంపరిష్వజ్య ఇదం వచనమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. విమిత్తజ్ఞా=విమిత్తములను (శకునములను) విరిగిన, లక్ష్మణాపూర్వజః=రాముడు, విమిత్తావి=విమిత్తములను, దృష్ట్వా=చూచి, సౌమిత్రిమ్=లక్ష్మణుని, సంపరిష్వజ్య=కౌగలించుకొని, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. కుభాకుభివిమిత్తముల ఫలములు తెలిసిన రాముడు విమిత్తములను చూచి లక్ష్మణుని కౌగలించుకొని ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. పరిగృహ్యోదకం శీతం వనాని ఫలవన్తి చ,  
బలౌఘం సంవిభజ్యేమం వ్యూహ్య తిష్ఠేమ లక్ష్మణ. 2

ప్ర. అ. లక్ష్మణా=లక్ష్మణా ! శీతమ్=చల్లని, ఉదకమ్=ఉదకమును, ఫలవన్తి=ఫలములు గల, వనాని చ=వనములను, పరిగృహ్య=(వివాసముకొరకు) స్వీకరించి, ఇదమ్=ఈ, బలౌఘమ్=పేనాసమురాయమును, సంవిభజ్య=విభజించి, వ్యూహ్య=వ్యూహములుగా చేసి, తిష్ఠేమ=విలచెదము.

తా. లక్ష్మణా ! చల్లని జలము ఉన్న, ఫలములు గల వనములను వివాసముకొరకై స్వీకరించి, ఈ పేనాసమురాయమును విభజించి వ్యూహములుగా చేసి విలచెదము. 2

మూ. లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యామ్యుపస్థితమ్,  
ప్రబర్హణం ప్రవీరాణామృక్షవానరరక్షపామ్. 3

ప్ర. అ. లోకక్షయకరమ్=లోకక్షయము చేసేది, భీమమ్=భయంకరము, ప్రవీరాణామ్=వీరులైన, ఋక్షవానరరక్షపామ్=భిల్లకములకు వానరులకు రాక్షసులకు, ప్రబర్హణమ్=వాళకమూ అయిన, భయమ్=భయమును, ఉపస్థితమ్=వచ్చినదానినిగా, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. లోకక్షయమునకూ వీరులైన భిల్లకములను, వానరులను, రాక్షసులను నశింపజేయుటకు కారణమైన భయంకరమైన అసద వచ్చినట్లు కనబడుచున్నది.

మూ. వాతాశ్చ కలుషో వాన్తి కమృతే చ పమన్తరా,  
పర్వతాగ్రాణి వేపన్తే పఠన్తి చ మహీరుహాః.

4

ప్ర. అ. వాతాః=వాయువులు, కలుషాః=కలుషములై, వాన్తి=వీచుచున్నది. పమన్తరా చ=భూమికూడ, కమృతే=కంపించుచున్నది. పర్వతాగ్రాణిః=పర్వతముల అగ్రములు, వేపన్తే=వణకుచున్నవి. మహీరుహాః=వృక్షములు, పఠన్తి చ=పడుచున్నవి.

తా. వాయువులు ధూళితో నిండి వీచుచున్నవి. భూమి కంపించుచున్నది. పర్వతముల శిఖరములు వణకుచున్నవి. చెట్లు పడిపోవుచున్నవి. 4

మూ. మేఘాః క్రవ్యాదపంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః,  
క్రూరాః క్రూరం ప్రవర్తన్తి మిత్రం శోణితదిష్టుభిః.

5

ప్ర. అ. క్రవ్యాదపంకాశాః=రాక్షసులతో సమావములు, పరుషాః=పరుషములు, పరుషస్వనాః=పరుషమైన ధ్వని కలవి అయిన, క్రూరాః=క్రూరములైన, మేఘాః=మేఘములు, క్రూరమ్=క్రూరముగాను, శోణితదిష్టుభిః=రక్తదిందువులతో, మిత్రమ్=మిత్రముగాను, ప్రవర్తన్తి=వర్తించుచున్నవి.

తా. రాక్షసులవలె ధయంకరములు, క్రూరములు అయిన మేఘములు పరుషమైన ధ్వనితో రక్తదిందువులతో కలిపిన ఉదకమును ధయము కలుగునట్లు వర్తించుచున్నవి. 5

మూ. రక్తచన్దనపంకాశా సంధ్యా పరమదారుణా,  
జ్వలంతః ప్రపతత్యేతదాదిత్యాదగ్నిమణ్డాలమ్.

6

ప్ర. అ. రక్తచన్దనపంకాశాః=నిజ్జని చందనముతో సమావమైన, సంధ్యా=సంధ్య, పరమదారుణా=చాల ధయంకరముగా ఉన్నది. జ్వలంతః=ప్రజ్వలించుచున్న, అదిత్యాత్=సూర్యునినుండి, ఏతత్=ఈ, అగ్నిమణ్డాలమ్=అగ్నిమండలము, ప్రపతతి=పడుచున్నది.

తా. సంధ్య ఎఱ్ఱని చందనము వలె ఎఱ్ఱగా చాల ధయంకరముగా ఉన్నది. మండుచున్న సూర్యమండలమునుండి అగ్నిసేందములు రాలుచున్నవి. 6

మూ. దీనా దీనస్వరాః క్రూరాః పర్వతో మృగపక్షిణాః,  
ప్రత్యాదిత్యం వివర్తన్తి జనయంతో మహద్భయమ్.

7

ప్ర. అ. పర్వతాః=అన్ని నైపులా, క్రూరాః మృగాః=క్రూరమృగములు, దీనాః=దీనములై, దీనస్వరాః=దీనస్వరము గలవై, మహత్=గొప్ప, భయమ్=భయమును, జనయంతః=పుట్టించుచు, ప్రత్యాదిత్యమ్=సూర్యునకు ఎదురుగా, వివర్తన్తి=అరచుచున్నవి.

తా. చుట్టుపక్కల మన్న క్రూరమృగములు దీనములై చాల భయము కలుగునట్లుగా, మూర్ఖుని వైపు తిరిగి దీనవృథముతో ఆరుచుచున్నవి. 7

మూ. రణవ్యామసప్రకాశమ్మ పంథాపయతి చన్ద్రమాః,  
క్షుప్తరక్తాంతుపర్యవ్తో లోకక్షయ ఇవోదితః. 8

ప్ర. అ. లోకక్షయః=ప్రళయకాలమునందు, ఉదిత ఇవ=ఉదయించినవాడు నలె ఉన్న, క్షుప్తరక్తాంతుపర్యవ్తో=వల్లగామ, ఎఱ్ఱగామ ఉన్న ప్రాంతభాగములు గల, చన్ద్రమాః=చంద్రుడు, రణవ్యామ్=రాత్రియందు, అవకాశుః=ప్రకాశము లేనివాడై, పంథాపయతి=తాపమును కలిగించుచున్నాడు.

తా. ప్రళయకాలమునందు ఉదయించినవాడు నలె ఉన్న చంద్రుడు ప్రాంతములందు వల్లగామ ఎఱ్ఱగామ ఉండి, రాత్రి ప్రకాశవిహీనుడై మమృకు భయము కలిగించుచున్నాడు. 8

మూ. ప్రాప్త్యా దూక్షోఽప్రశ్చక్త పరివేషస్త రోహితః,  
ఆదిత్యే విమలే నీలం లక్ష్మణ లక్ష్మణ దృశ్యతే. 9

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా ! విమలే=విర్మలమైన, ఆదిత్యే=సూర్యునియందు, ప్రాప్త్యా=విన్నది, దూక్షా=కూరము, అప్రశ్చక్తా=ప్రశస్తముగానిది, రోహితః=ఎఱ్ఱునిది అయిన, పరివేషః=గూడు, నీలమ్=వల్లవి, లక్ష్మణ=మచ్చ, దృశ్యతే కనబడుచున్నది.

తా. లక్ష్మణా ! విర్మలమైన సూర్యమండలము చుట్టూ, విన్నది, కూరము, అప్రశ్చక్తము అయిన ఎఱ్ఱుని గూడు, ఆ మండలము మర్య వల్లవి మచ్చ కనబడుచున్నవి. 9

మూ. రణపా మహతా చాపీ వక్షత్రాణి హతాని చ,  
యుగాన్తమివ లోకావాం పశ్య శంపన్తి లక్ష్మణ. 10

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా ! మహతా=గొప్ప, రణపా=పరాగముచేత, హతాని=కొట్టబడిన, వక్షత్రాణి=వక్షత్రములు, లోకావామ్=లోకములయొక్క, యుగాన్తమ్=ప్రళయమును, శంపన్తి=చెప్పచున్నట్లు ఉన్నవి. పశ్య=చూడుము.

తా. లక్ష్మణా ! వక్షత్రములు గొప్ప పరాగముచేత కప్పబడినవై లోకములకు ప్రళయము రానున్నదని చెప్పచున్నవా లన్నట్లు ఉన్నవి, చూడుము.

మూ. కాకా శ్వేవాస్తథా వీచా గృధ్రా పరిపతన్తి చ,  
శివాశ్చాప్యకుభావాద్దాన్తదన్తి మమహాభయాన్. 11

ప్ర. అ. కాకా=కాకులు, శ్వేవా=డేగులు, తథా=మరియు, గృధ్రా=గ్ర



ద్రులు, వీవాఁడ్రీందుగా ఉన్ననై, పరిపరన్తి=ఎగుదుచున్నవి. శివాశ్వాపి=నక్కలు కూడ, మహాభయూన్=చాల రయంకరములైన, అశుభాన్=అమంగళకరములైన, వారాన్=ధ్వనులను, వదన్తి=ధ్వనిచేయుచున్నవి.

తా. కాకులు, దేగలు, గ్రద్దలు క్రిందుగా ఎగుదుచున్నవి. నక్కలు చాల రయము కలుగుచుట్లు అమంగళకరమైన కూరలు కూయుచున్నవి. 11

మూ. తెల్లై ఖాలైళ్ళు ఖడ్గైళ్ళు విముక్తై; కపిరాక్షపై;  
భవిష్యత్వావృతా భూమిర్నాంపశోణితకర్తమా. 12

ప్ర. అ. కపిరాక్షపై=వానరులచేత, రాక్షసులచేత, విముక్తై=విడువబడిన, తెల్లై=పర్వతములచేత, ఖాలైళ్ళు=ఖాంములచేత, ఖడ్గైళ్ళు=ఖడ్గములచేత, మాంపశోణితకర్తమా=మాంపము రక్తము బురదగా గల, భూమిఁ=భూమి, అవృతా=కప్పబడినది, భవిష్యతి=కాగందు.

తా. వానరులు రాక్షసులు విడచిన పర్వతములతోను, ఖాంములతోను, ఖడ్గములతోను వ్యాప్తమైన భూమి మాంపరక్తముల బురదతో నిండిపోగలదు. 12

మూ. క్షీప్రమర్ద్దేవ దుర్ధర్షాం పురీం రావణపాలితామ్,  
అభియూమ జవేనైవ పర్వైర్లరిభిరావృతాః. 13

ప్ర. అ. పర్వై=పర్వతమైన, హరిధి=వానరులతో, అవృతాః=కూడినవారమై, అర్దైవ=ఇప్పుడే, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, జవేనైవ=వేగముతో, రావణపాలితామ్=రావణునిచేత పాలించబడిన, పురీమ్=పట్టణమును, అభియూమ=ముట్టడించెదము.

తా. మనము ఇప్పుడే పర్వతమైన వానరులతో కలిపి శీఘ్రముగా, వేగముగా, రావణుడు పాలించుచున్న ఈ లంకను ముట్టడించెదము. 13

మూ. ఇత్యేవముక్త్యా ధన్వీ న రామః సంగ్రామధర్షణః,  
ప్రతప్థ్వి పురతో రామో లక్ష్మ్యచభిముతో నిధుః. 14

ప్ర. అ. రామః=మనోహరుడు, సంగ్రామధర్షణః=యుద్ధములయందు శ్రేతువులను ఎదిరించువాడు, నిధుః=ప్రభువు అయిన, రామః=రాముడు, ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=వలికి, ధన్వీ=ధనుర్ధరుడై, పురతో=ఎదుట, లక్ష్మ్యమ్=లంకను గూర్చి, అభిముఖః=అభిముఖుడై, ప్రతప్థ్వి=ప్రయాణ మాయెను.

తా. రోకాభిరాముడు, యుద్ధములో శ్రేతువులను ఎదిరించువాడు, ప్రభువు అయిన రాముడు ఇట్లు వలికి ధనమ్ము ధరించి, లంకాభిముఖుడై, ముందుగా ప్రయాణ మాయెను. 14

మూ. పవిత్రీషణసుగ్రీవాః పర్యే తే వానరర్షభాః,  
ప్రతప్తీరే వివర్ణవో ధృతావాం ద్విషతాం వధే. 15

ప్ర. అ. పవిత్రీషణసుగ్రీవాః=పవిత్రీషణునితోను సుగ్రీవునితోను కూడిన, పర్యే=పమస్తమైన, తే=ఆ, వానరర్షభాః=వానరశేష్ములు, వివర్ణవః=ధ్వనితేయును, ధృతావామ్=దైర్యవంతులైన, ద్విషతామ్=శత్రువులయొక్క, వధే=వధకొరకు, ప్రతప్తీరే=ప్రయాణమైరి.

తా. విధిషణసుగ్రీవులతో కూడిన వానరులందరూ పింహనాదములు చేయుచు, దైర్యవంతులైన శత్రువులను వధించుటకై బయలుదేరిరి. 15

మూ. రాఘవస్య ప్రయూర్థం తు మతరాం వీర్యశాలినామ్,  
హరీణాం కర్ణచేష్టాధి మౌతోష రఘునన్దనః. 16

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ప్రయోగింశః పర్వః.

ప్ర. అ. మతరామ్=మిక్కిలి, వీర్యశాలినామ్=పరాక్రమవంతులైన, హరీణామ్=వానరులయొక్క, రాఘవస్య=రామునియొక్క, ప్రయూర్థమ్=ప్రేయము కొరకు, కర్ణచేష్టాధి=పనులచేతను, చేష్టలచేతను, రఘునన్దనః=రాముడు, మతోష=పంతోషించెను.

తా. గొప్ప పరాక్రమవంతులైన వానరులు తనకు పంతోషము గలిగించుటకై చేయు పనులు, చేష్టలు చూచి రాముడు పంతోషించెను. 16

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ఇరువదిమూడవపర్ల వమోక్షము.

## అథ చతుర్వింశః పర్గః

[రాముడు లంక శోధను వర్ణించుచు సేనను వ్యూహములుగా నిర్ణయముని లక్ష్యముని ఆదేశించుట; అంతవరకు బంధింపబడి ఉన్న శుకున్ద్రుని విడువగా అతడు వెళ్లి రావణునకు రాముని సైన్యశక్తిని గూర్చి వర్ణించి చెప్పుట; రావణుడు తన బలమును పొగడుకొనుట.]

మూ. పా వీరవమితి రాజ్ఞా విరరాజ వ్యవస్థితా,  
శశివా శుభవక్షత్రా పౌర్ణమాసీవ శారదీ.

1

ప్ర. అ. వ్యవస్థితా=వ్యూహములు చేపి నింపి ఉన్న, పా=ఆ, వీరవమితి=వీరులైన వానరుల సముదాయము, రాజ్ఞా=రామునితో, శుభవక్షత్రా=అందమైన వక్షత్రములు గల, శారదీ=శరత్కాలపంబంధమైన, పౌర్ణమాసీ=పౌర్ణమి, శశివా ఇవ=చంద్రునితో వలె, విరరాజ=ప్రకాశించెను.

తా. వ్యూహములు తీర్చి నింపిన ఆ వానరసేన రాజైన రామునితో, సుందరములైన వక్షత్రములు గల శరత్కాలపూర్ణిమ చంద్రునితో వలె ప్రకాశించెను.

మూ. ప్రచచార చ వేగేవ త్రప్తా చైవ వసువ్రరా,  
వీర్యమావా లలోఘేవ తేన పాగరవర్చసా.

2

ప్ర. అ. పాగరవర్చసా=సముద్రము వంటి తేజస్సు గల, తేన=ఆ, లలోఘేవ= సేనాసముదాయముచేత, వీర్యమావా=వీడింపబడుచున్న, వసువ్రరా=దూమి, వేగేవ=ఆ సేనావేగముచేత, త్రప్తా=తయిపడినదై, ప్రచచార=చలించెను.

తా. సముద్రమువంటి ఆ సేనాసముదాయముచేత వీడింపబడిన దూమి, ఆ వేగమునకు తయిపడి చలించెను.

మూ. తథః శుశ్రువురాక్రుష్టం లబ్ధాయాః కావనౌకసః,  
భేరీమృదల్లపంఘుష్టం తుములం రోమహర్షణమ్.

3

ప్ర. అ. తథః=అటుపిమ్మట, కావనౌకసః=వానరులు, లబ్ధాయాః=లంక యొక్క, ఆక్రుష్టమ్=ధ్వని, తుములమ్=వ్యాకులము, రోమహర్షణమ్=రోమాంచమును కలిగించునది అయిన, భేరీమృదల్లపంఘుష్టమ్=భేరీయొక్క మృదంగముల యొక్క ధ్వని, శుశ్రువుః=నినిరి.

తా. పిమ్మట ఆ వానరులకు లంకనుండి వ్యాకులము రోమాంచమును కలిగించునది అయిన మైనికుల పింహవాదము, భేరీమృదంగముల ధ్వని

నివబడెను.

3

మూ. బభూవుశ్చైవ ఘోషేణ సంహృష్టౌ హరియూథపాః,  
అమృష్యమాగాస్తం ఘోషం వివేదుర్హృషవత్తరమ్.

4

ప్ర. అ. హరియూథపాః=వానరపేనానాయకులు, లేవ=అ, ఘోషేణ=ధ్వని చేత, సంహృష్టౌ=సంతోషించినవాడు, బభూవు=అయితి. తప్=అ, ఘోషమ్=ధ్వనిని, అమృష్యమాగా=పహించనివారై, ఘోషవత్తరమ్=ఇంకా అధికమైన ఘోష కలుగునట్లుగా, వివేదుః=ధ్వని చేసితి.

తా. వానరవాయకులు ఆ ధ్వనిని విని చాలా సంతోషించిరి. ఆ ధ్వనిని పహించక అంతకంటె ఎక్కువగా ధ్వని చేసితి.

4

మూ. రాక్షసాస్తం స్థవజ్ఞావాం శుశ్రువుశ్చైవ గర్జితమ్,  
వర్తతామివ దృష్త్వాం మేఘావాచుమ్మరే స్వనమ్.

5

ప్ర. అ. లే=అ, రాక్షసాః అపి=రాక్షసులు కూడ, దృష్త్వామ్=గర్జించిన, స్థవజ్ఞావామ్=వానరులయొక్క, అమ్మరే=అకాశమునందు, వర్తతామ్=ధ్వనిచేయుచున్న, మేఘావామ్=మేఘములయొక్క, స్వనమ్ ఇవ=ధ్వని వలె ఉన్న, గర్జితమ్=గర్జనమును, శుశ్రువు=వినిరి.

తా. మరించిన ఆ వానరుల గర్జనము అకాశమునందు ఉరుముచున్న మేఘముల ధ్వనివలె ఉండెను. అట్టి గర్జనమును రాక్షసులు కూడ వినిరి. 5

మూ. దృష్త్వా దాశరథిర్లజ్కం చిత్రధ్వజపతాకివీమ్,  
జగామ మనసా పీతాం దూయమావేవ తేతసా.

6

ప్ర. అ. దాశరథిః=రాముడు, చిత్రధ్వజపతాకివీమ్=చిత్రములైన ధ్వజములు పతాకాలు గల, (విష్ణుము ఐన్నది ధ్వజము; వస్త్రము మూతమే ఉన్నది పతాక అని గోవిందరాజ వ్యాఖ్య), లజ్కమ్=లంకను, దృష్త్వా=చూచి, దూయమావేవ=బాధపడుచున్న, తేతసా= చిత్తముతో, పీతామ్=పీతమగుకొని, మనసా=మనస్సుచేత, జగామ=వెళ్లెను.

తా. విచిత్రములైన ధ్వజములతోను, పతాకంతోను ప్రకాశించుచున్న ఆ లంకాపట్టణమును చూచి రాముడు దుఃఖించుచున్న మనస్సుతో పీతమై స్వరించెను.

6

మూ. అత్ర సా మృగశాబాక్తీ రావణేవోపదుర్యతే,  
అధిభూతా గ్రహేణేవ రోహితాజ్ఞేవ రోహిణి.

7

ప్ర. అ. మృగతాబాక్షీ=లేడిపిల్ల కండ్లవంటి కళ్ళు గల, పా=ఆ పీఠ, రోహితాక్షేన=ఎఱ్ఱని శరీరము గల, గ్రహీణ=గ్రహముచేత, అభిధూతా=అక్రమించబడిన, రోహిణీన=రోహిణి వలె, రావణేన=రావణునిచేత, అత్ర=ఇక్కడ, ఉపదుర్భ్యతే=బంధింపబడి ఉన్నది.

తా. అంగారకగ్రహముచేత అక్రమింపబడిన రోహిణి వలె, లేడి కళ్ళ వంటి కళ్ళ గల ఆ పీఠ రావణునిచేత ఈ నగరమునందే బంధింపబడి ఉన్నది కదా!

మూ. దీర్ఘముష్ణం చ విశ్వస్య సముద్వీక్య చ లక్ష్మణమ్,  
ఉవాచ వచనం వీరస్తత్కాలహితమాత్మనః.

ప్ర. అ. వీరః=వీరుడైన రాముడు, దీర్ఘమ్=దీర్ఘముగాను, ఉష్ణం చ=వేడిగాను, విశ్వస్య=నిట్టూర్చి, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని, సముద్వీక్య చ=చూచి, ఆత్మనః=తనకు, తత్కాలహితమ్=ఆ సమయమునందు హితమైన, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ=పలికినను.

తా. వీరుడైన రాముడు దీర్ఘముగా, వేడిగా నిట్టూర్చి, లక్ష్మణుని చూచి, తనకు ఆ సమయమునందు హితమైన వాక్యము పలికినను.

మూ. ఆలిఖన్తీమివాకాశముత్థితాం పశ్య లక్ష్మణ,  
మనసేవ కృతాం లబ్ధాం నగ్రగే విశ్వకర్మణా.

ప్ర. అ. లక్ష్మణః=లక్ష్మణా! విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత, నగ్రగే=పర్వతాగ్రమునందు, మనసా=మనస్సుచేత, కృతామ్ ఇవ=నిర్మింపబడినదా ఆన్నట్లున్న, ఉత్థితామ్=పైకిలేచి ఉన్న, ఆకాశమ్=ఆకాశమును, ఆలిఖన్తీమ్=ఒరయుచున్న, లబ్ధామ్=లంకను, పశ్య=చూడుము.

తా. లక్ష్మణా! పర్వతాగ్రముమీద విశ్వకర్మ మనస్సుచేత నిర్మించినదా ఆన్నట్లు ఉన్నది ఈ ఎత్తైన లంకాపట్టణము. ఆకాశమును ఒరయుచున్నట్లున్నది. చూడుము.

మూ. విమూనైర్యహుధిర్లబ్ధా పంకీర్ణా రవిలా పురా,  
విష్ణోః పదమివాకాశం ఛాదితం పాణ్డుర్ధిర్ఘనైః.

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, రవిలా=నిర్మింపబడిన, లబ్ధా=లంక, బహుధిః=అనేకములైన, విమూనైః=ఏడంతస్తుల గృహములచేత, కీర్ణా=వ్యాప్తమైనది. విష్ణోః=నిష్ణువుయొక్క, పదమ్=స్థానమైన, ఆకాశమ్=ఆకాశమును, పాణ్డురిః=తెల్లని, ఘనైః=మేఘములచేత, ఛాదితమ్ ఇవ=కప్పబడినట్లున్నది.

తా. పూర్వము నిర్మించబడిన ఈ లంకాపట్టణము అత్యున్నతములైన భవనములతో విండియుండుటచేత అకాశమంతా తెల్లని మేఘాలతో కప్పబడినట్లు ఉన్నది.

10

మూ. పుష్పితైః శోభితా లబ్కా వనైశ్చిత్రరథోపమైః,  
నానాపరగపరిఘుష్టపరిపుష్పోపగైః శుభ్రైః.

11

ప్ర. అ. లబ్కా=లంక, నానాపరగపరిఘుష్టపరిపుష్పోపగైః=అనేకవిధములైన పక్షుల ధ్వనులతోను ఫలకూపములైన పుష్పములు గల మర్రిక మొదలైన వాటితోను కూడిన, శుభ్రైః=మందరమైన, పుష్పితైః=పుష్పించిన, చిత్రరథోపమైః=చిత్రరథోద్యానముతో పమానమైన, వనైః=ఉద్యానవనములచేత, శోభితా=శోభింపచేయబడినది.

తా. ఈ లంక అనేకవిధములైన పక్షుల ధ్వనులతోను, పుష్పములే ఫలములుగా గల మర్రికాదింతలతోను కూడిన, పుష్పించిన, మందరములైన, చిత్రరథోద్యానముతో పోల్చదగిన ఉద్యానములతో స్రవణించుచున్నది.

11

మూ. పశ్య మత్తవిహాల్గావి ప్రలీనధమరాణి చ,  
కోకిలాకులఖణ్డావి దోధవీతి శివోఽనిలః.

12

ప్ర. అ. శివః=పవిత్రమైన, అనిలః=హాయిపు, మత్తవిహాల్గావి=మరించిన పక్షులు గలవి, ప్రలీనధమరాణి చ=అలాగి యున్న తుమ్మెదలు గలవి అయిన, కోకిలాకులఖణ్డావి=కోకిలలతో వ్యాకులమైన వనఖండములను, దోధవీతి=కదల్పుచున్నది. పశ్య=చూడుము.

తా. ఈ ఉద్యానవనప్రాంతములలోని పక్షులు మరించి ఉన్నవి. తుమ్మెదలు పుష్పములలో ఆణిగి ఉన్నవి. కోకిలధ్వనులు అంతలా వ్యాపించుచున్నవి. అట్టి ఈ ఉద్యానములను మంగళకరమైన మందహాయిపు కదల్పుచున్నది.

12

మూ. ఇతి దాశరథీ రామో లక్ష్మణం సమభాషత,  
బలం చ తత్ర విభజన్యాస్త్రదృష్టేన కర్మణా.

13

ప్ర. అ. దాశరథిః=దశరథకుమారుడైన, రామః=రాముడు, ఇతి=ఇట్లు, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణునిగూర్చి, సమభాషత=పలికెను. తత్ర=అక్కడ, శాస్త్రదృష్టేన=శాస్త్రమునందు చూడబడిన, కర్మణా=విధానముచేత, బలం=సేనను, విభజయ=వ్యూహముగా చేసి విలిపెను కూడ.

తా. దశరథకుమారుడైన రాముడు లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికి, శాస్త్రోక్త విధానమున (గరుడవ్యూహకారమున) సేనావినేశము చేసెను.

13

మూ. శాన కపిపేహం తాం బలాదాదాయ వీర్యవాన్,

అక్లదః పహ వీరేన తిష్ఠేదురసి దుర్థయః.

14

ప్ర. అ. శాన=ఈ విధముగా శాసించెను. వీర్యవాన్=వీర్యవంతుడు, దుర్థయః=జయింపఁజక్కము కానివాడు అయిన, అక్లదః=అంగదుడు, బలాత్=పైవ్యమునుండి, తామ్=ఈ, కపిపేహమ్=తన వానరపేనము, అదాయ=తీసికొని, వీరేన పహ=వీరునితో కూడ, ఉరసి=చక్రస్థంభాగమునందు, తిష్ఠేత్=వింతుగాక.

తా. రాము డీ విధముగా పేహావాడుకాదుంను శాసించెను. "పర్యాకమ వంతుడు, జయింపఁజక్కము కానివాడు అయిన అంగదుడు ఈ పైవ్యము నుండి తనకు వెందిన పేహాభాగమును తీసికొని వీరునితో గరుడాకాశములో ఉన్న ఈ వృహిషము చక్రస్థంభమునందు వింబదవలెను." 14

మూ. తిష్ఠేద్వావరవాహివ్యా వానరౌఘవమావృతః,

అశ్రితో దక్షిణం పార్శ్వమృషథో నామ వానరః.

15

ప్ర. అ. ఋషథో నామ=ఋషధు డను పేరు గల, వానరః=వానరుడు, వాన రౌఘవమావృతః=వానరుల పముదాయముతో కూడినవాడై, వానరవాహివ్యా=వాన రపేనయొక్క, దక్షిణమ్=కుడి, పార్శ్వమ్=పార్శ్వమును, అశ్రితః=అశ్రియించిన వాడై, తిష్ఠేత్=ఉండుగాక.

తా. ఋషధుడు వానరుల పముదాయముతో కూడి వానరపేన కుడి పార్శ్వమునందు ఉండుగాక. 15

మూ. గన్ధహస్తీన దుర్ధర్షైరన్తరీన్త గన్ధమోదనః,

తిష్ఠేద్వావరవాహివ్యాః పవ్యం పక్షమథిష్ఠితః.

16

ప్ర. అ. గన్ధహస్తీన=మదగజము వలె, దుర్ధర్షః=ఎదిరింప జక్కము కాని, తరీన్త=బంపంతుడైన, గన్ధమోదనః=గంధమోదముడు, వానరవాహివ్యాః=వానర పేనయొక్క, పవ్యం పక్షమ్=ఎడమపార్శ్వమును, అథిష్ఠితః=అథిష్ఠించినవాడై, తిష్ఠేత్=ఉండుగాక.

తా. మదగజము వలె ఎదిరింప జక్కము కాని, బంకారియైన గంధమోదముడు వానరపేన ఎడమపార్శ్వమునందు వింతుగాక. 16

మూ. మూర్త్తి ప్థాప్యాయహం యతో లక్ష్మణేన పనుష్ఠితః,

జామ్యవాంశ్చ మషేణశ్చ వేగదర్శీ చ వానరః,

17

ఋక్షముఖ్య మసోత్సావః కుక్షీం రక్షమృతే శ్రయః.

ప్ర. అ. అపొమ్=వేమ, లక్ష్మణేవ=లక్ష్మణునితో, పమన్వితః=కూడినవాడనై, యత్తః=పన్నద్దుడనై, మూర్ధ్ని=శిరోభాగమునందు, స్థాప్యమి=ఏంచెదము. జాన్యవాంశ్చ=జాంబవంతుడు, మషేణశ్చ=మషేణుడు, వానదః=వానరుడైన, వేగదర్శి చ=వేగదర్శి, మహాత్మావా=మహాత్ములైన, తే=ఆ, త్రయః=ముగ్గురు, ఋక్షముఖ్యా=ధిల్లకశ్రేష్ఠులు, కుక్షిమ్=కుక్షిప్రదేశమును, రక్షన్తు=రక్షించెదరుగాక.

తా. వేమ లక్ష్మణునితో కలిపి యుద్ధపన్నద్దుడనై శిరస్థానమునందు ఏంచెదము. జాంబవంతుడు, మషేణుడు, వేగదర్శి - మహాత్ములైన ఈ ముగ్గురు ధిల్లకనాడుకులు కుక్షిప్రదేశమును రక్షించెదరుగాక. 17

మూ. జఘనం కపిసేనాయాః కపిరాజోఽభిరక్షతు, 18  
పశ్చార్థమివ లోకవ్య ప్రచేతాస్తేజసా వృతః.

ప్ర. అ. వేజసా=వేజస్సుతో, వృతః=కూడిన, ప్రచేతా=వరుణుడు, లోకవ్య=లోకముయొక్క, పశ్చార్థమివ=పశ్చిమభాగమును వలె, కపిరాజః=మగ్రపుడు, కపిసేనాయాః=వానరసేనయొక్క, జఘనమ్=జఘన (పుచ్చ) భాగమును, అభిరక్షతు=రక్షించుగాక.

తా. వేజస్సుతో కూడిన వరుణుడు పశ్చిమదిక్కును రక్షించునట్లు మగ్రపుడు వానరసేన పుచ్చభాగమును రక్షించుగాక. 18

మూ. మవిభక్తమహావ్యూహో మహావానరరక్షితా, 19  
అవీకినీ సా విబధౌ యథా ద్యౌః సాధ్రపంశ్లవా.

ప్ర. అ. మవిభక్తమహావ్యూహో=లాగుగా విభజించబడిన గొప్ప వ్యూహములు గలది, మహావానరరక్షితా=గొప్ప వానరులచేత రక్షింపబడినది అయిన, సా అవీకినీ=ఆ సేన, సాధ్రపంశ్లవా=మేఘముల పంచారముతో కూడిన, ద్యౌః ఇవ=ఆకాశమువలె, విబధౌ=వ్రకాశించెను.

తా. వ్యూహరూపమున చక్కగా విభజించి మహావానరులు రక్షించుచున్న ఆ సేన మేఘములు పంచరించుచున్న ఆకాశము వలె వ్రకాశించెను. 19

మూ. ప్రగృహ్య గిరిశృङ్గాణి మహాతశ్చ మహీరుహాన్, 20  
అపేదుర్వావరా లజ్కాం మిమర్దయిషవో రణే.

ప్ర. అ. వావరాః=వానరులు, గిరిశృङ్గాణి=పర్వతశిఖరములను, మహాతః=గొప్ప, మహీరుహాన్=వృక్షములను, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, రణే=యుద్ధమునందు, మిమర్దయిషవః=మర్దించ గోరుచున్నవారై, లజ్కామ్=లంకను, అపేదుః=పొందిరి.



తా. వానరులు యుద్ధములో రాక్షసులను (లేదా లంకను) మర్దించవలె నను కోరికతో పర్యత శిఖరములను, పెద్ద వృక్షములను గ్రహించి లంకను చేరిరి. 20

మూ. శిఖరైర్వికీరామైవాం లజ్కాం ముష్టిభిరేవ వా, 21  
ఇతి స్మ దధిరే వర్షే మహాంపి హరిపుణ్ణవా.

ప్ర. అ. ఏవామ్=ఈ, లజ్కామ్=లంకను, శిఖరై=శిఖరములచేత గాని, ముష్టిభిరేవ వా=పడికిళ్ళచేత గాని, వికీరాను=చిమ్మెదము, ఇతి=అని, వర్షే=పడుస్తమైన, హరిపుణ్ణవా=వానరశ్రేష్ఠులు, మహాంపి=మనస్సులను, దధిరే స్మ=ధరించిరి.

తా. "ఈ లంకాపట్టణముపై పర్యతశిఖరములను విసేతెదము; లేదా పడికిళ్ళతో బ్రద్దలు కొట్టెదము" అని ఆ వానరవీరులు మనస్సులలో విశ్రయించుకొనిరి. 21

మూ. తతో రామో మహాతేజాః సుగ్రీవ మిదమబ్రవీత్, 22  
మవిభక్తాని సైన్యాని తుక ఏష విముచ్యతామ్.

ప్ర. అ. తదా=అటుపిమ్మట, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, రామః=రాముడు, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవునిగూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. సైన్యాని=సైన్యములు, మవిభక్తాని=బాగుగ విభజింపబడినవి. ఏషు=ఈ, తుకా=తుకుడు, విముచ్యతామ్=విడువబడుగాక.

తా. పిమ్మట మహాతేజఃశాలియైన రాముడు సుగ్రీవునితో ఇట్లు పలికెను. "సైన్యములను వ్యూహరూపమున నిలుపుట పూర్తియైనది గాన తుకుళ్ళి విడిపింపుము." 22

మూ. రామస్య తు వచః శ్రుత్వా వానరేష్టో మహాబలా, 23  
మోచయామాస తం దూతం తుకం రామస్య శాసనాత్.

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, వానరేష్టో=సుగ్రీవుడు, రామస్య=రామునియొక్క, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=నిని, రామస్య=రాము నియొక్క, శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన, తం దూతమ్=ఆ దూతయైన, తుకమ్=తుకుళ్ళి, మోచయామాస=విడిపించెను.

తా. గొప్ప బలము గల సుగ్రీవుడు రాముని మాట నిని, అతని ఆజ్ఞానుసారము దూతయైన తుకుళ్ళి విడిపించెను. 23

మూ. మోచితో రామవాక్యేన వానరైశ్చ వివీడితః,  
శుకః పరమపంథస్తో రక్షోధిపముపాగమత్.

24

ప్ర. ఆ. వానరైః=వానరులచేత, వివీడితః=వీడిపంపబడినవాడు, రామ  
వాక్యేన=రాముని వాక్యముచేత, మోచితః=విడిపింపబడినవాడు అయిన,  
శుకః=శుకుడు, పరమపంథస్తః=చాలా ధియపడినవాడై, రక్షోధిపమ్=రావణుని,  
ఉపాగమత్=చేతను.

తా. వానరులచేత వీడితుడై రామునిచేత విడిపింపబడిన ఆ శుకుడు  
చాలా ధియపడుచు రావణునివద్దకు వెళ్ళెను.

24

మూ. రావణః ప్రహసన్నేన శుకం వాక్యమువాచ హ,  
కిమిమా తే పితౌ పక్షౌ చానపక్షశ్చ దృశ్యపే,  
కచ్చిచ్ఛానేకచిత్తావాం తేషాం త్వం వశమాగతః.

25

26

ప్ర. ఆ. రావణః=రావణుడు, ప్రహసన్నేన=వచ్చుచు, శుకమ్=శుకుని  
గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ హ=పలికెను. తే=నీయొక్క, ఇమౌ=ఈ,  
పక్షౌ=రెక్కలు, పితౌ కిమ్=కట్టబడినవా ? చానపక్షశ్చ=వీకివేయబడిన,  
రెక్కలు గలవాడవుగ కూడ, దృశ్యపే=కనబడుచున్నావు. త్వమ్=నీవు,  
అనేకచిత్తావామ్=అనేకచిత్తములైన మనస్సులు గల, తేషామ్=వారియొక్క,  
వశమ్=వశమును, న ఆగతః కచ్చిత్=పొందలేదు గద!

తా. అతని నికృతరూపము చూచి రావణుడు వచ్చుచు ఇట్లు పలికెను.  
“నీ రెక్కలను కట్టివేసినారా ? నీ రెక్కలు ఊడిపోయినట్లు కూడ  
కనబడుచున్నవి. నీవు అనేకచిత్తములైన ఆలోచనలు చేయు శక్తువుల చేతిలో  
చిక్కలేదు కదా?”

25, 26

మూ. తతస్త్వ ధియపంవిగ్న వైరా రాజ్ఞాద్ధిచోదితః,  
వచనం ప్రత్యువాచేరం రాక్షసాధిపముత్తమమ్.  
పాగరప్యోత్తరే తిరేఽబ్రవం తే వచనం తథా,  
యథాసందేశమక్లిప్తం పౌష్ప్యాయన్ శ్లేష్లయా గిరా.

27

28

ప్ర. ఆ. తతః=పిమ్మట, ధియపంవిగ్నః=ధియముచే భ్రాంతిని పొందిన,  
సః=ఆ శుకుడు, తరా=అప్పుడు, రాజ్ఞా=రాక్షసరాజుగు రావణునిచే, అధి  
చోదితః=ప్రేరితుడై, రాక్షసాధిపమ్=రావణుని గూర్చి, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన,  
ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, ప్రత్యువాచ=తిరిగి పలికెను. పాగరప్య=సము  
ద్రముయొక్క, ఉత్తరే తిరే=అవతలి ఒడ్డునందు, శ్లేష్లయా=మృదువైన,

గిరా=వాక్కుతో, సాన్న్యాయన్=బ్రతిమాలచు, యథాపదేశమ్=పదేశముపాఠముగా, అక్షిప్తమ్=దోషములు లేకుండా, లే=నీయొక్క, వచనమ్=వచనమును, తథా=అట్లు, అబ్రవన్=పలికిరివి.

తా. అదిడు తానలునకు చక్కగా ప్రత్యక్షతర మిచ్చెను -- "నేను సముద్రము అవతలి తీరము చేరి, నీ పదేశము ప్రకారము మృదులైన మాటలతో బ్రతిమాలకొనుచు, దోషము లేని లేని విధమున, నీ మాటలు యథాతథముగా చెప్పిరివి."

27, 28

మూ. శ్రుర్దైష్ట్యరహముల్ ఘృత్య దృష్టమాత్రః స్తవజ్ఞమైః,  
గృహీతోఽప్యపి చారబ్ధో హన్తుం రోష్టుం చ ముష్టిధిః. 29

ప్ర. అ. దృష్టమాత్రః=చూడబడిన, అహమ్=నేను, శ్రుర్దైః=కోపించిన, తైః స్తవజ్ఞమైః=వాదకులచేత, ఉత్ ఘృత్య=ఎగిరి, గృహీతః అప్య=గ్రహించబడిరివి. అపి చ=మరియు, ముష్టిధిః=పీడికీర్ణచేత, హన్తుమ్=కొట్టుటకు, రోష్టుం చ=పీకివేయుటకు, అరబ్ధః=ప్రారంభించబడిరివి.

తా. నన్ను చూడగానే ఆ వానరులు కోపముతో పైకి ఎగిరి నన్ను పట్టుకొని పీడికీర్ణతో కొట్టుట, నా రెక్కలు పీకుట ప్రారంభించిరి. 29

మూ. వ లే పంభాషీతుం శక్యాః సంసక్న్వేఽత్ర వ విర్యలే,  
ప్రకృత్యా కోపవాస్తీక్ష్ణగా వావరా రాక్షపాధిప. 30

ప్ర. అ. రాక్షపాధిప=రాక్షసరాజా! లే=ఆ వానరులు, పంభాషీతుమ్=మాటలాడుటకు, వ శక్యాః=శక్యమైనవారు కాదు. అత్ర=వారి విషయమున, సంసక్న్వః=ప్రశ్నించుట, వ విర్యలే=లేదు. వావరా=వానరులు, ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత, కోపవా=కోపము గలవారు; తీక్ష్ణగా=తీవ్రమైనవారు.

తా. మహారాజా! ఆ వానరులతో మాటలాడుట శక్యముకాదు. వారిని ప్రశ్నించే అవకాశమే లేదు. వాళ్ళు కోపస్వభావులు; తీక్ష్ణమైనవారు. 30

మూ. వ చ హస్తా విరాధవ్య కలన్తవ్య ఖరవ్య చ,  
మగ్రీవసహితో రామః సీతాయాః పదమాగతః. 31

ప్ర. అ. విరాధవ్య=విరాధునకు, కలన్తవ్య=కలంధునకు, ఖరవ్య చ=ఖరునకు, హస్తా=సంపోరకుడైన, స రామః=ఆ రాముడు, మగ్రీవసహితః=మగ్రీవునితో కూడినవాడై, సీతాయాః=సీతయొక్క, పదమ్=స్థానమును, అగతః=పోందినాడు.

తా. విరాధుణ్ణి, కలంధుణ్ణి, ఖరుణ్ణి చంపిన ఆ రాముడు మగ్రీవునితో కూడ సీత ఉన్న ప్రదేశమునకు వచ్చి ఉన్నాడు. 31

మూ. న కృత్వా పాగరే సేతుం తీర్త్వా చ లవణోదధిమ్,  
ఏష రక్షాంసే విర్భూయ ధన్వీ రిష్యతి రాఘవః.

32

ప్ర. అ. ఏషు=అట్టి ఈ, రాఘవః=రాముడు, పాగరే=పాగరమునందు, సేతుమ్=సేతువును, కృత్వా=నిర్మించి, లవణోదధిమ్=లవణసముద్రమును, తీర్త్వా చ=దాటి, రక్షాంసే=రాక్షసులను, విర్భూయ=తృణీకరించి, ధన్వీ=ధనుర్ధనుడై, రిష్యతి=నించి ఉచ్చాదు.

తా. అట్టి ఈ రాముడు పాగరముమీద సేతువు నిర్మించి, లవణసముద్రమును దాటి, రాక్షసులను ఎగుడగొట్టి (తృణీకరించి) ధనుస్సు చేత బూని నించి ఉచ్చాదు!

32

మూ. ఋక్షవానరసంఘావామవీకాని సహస్రశః,  
గిరిమేఘనికాశావాం ఛాదయన్తి వసువర్తరామ్.

33

ప్ర. అ. గిరిమేఘనికాశావామ్=పర్వతములతోను, మేఘములతోను సమానులైన, ఋక్షవానరసంఘావామ్=ధిబ్బాకములయొక్క, వానరులయొక్క సంఘములయొక్క, సహస్రశః=వేలకొంది, అవీకాని=సేవలు, వసువర్తరామ్=ఝామిని, ఛాదయన్తి=కప్పచున్నవి.

తా. పర్వతములవలె, మేఘముల వలె ఉన్న ధిబ్బాకముల, వానరుల సముదాయములచే ఏర్పడిన, వేలకొంది అవీకములు (సేవావిభాగములు) ఝాతలమును కప్పచేసి ఉన్నవి.

33

మూ. రాక్షసావాం బలోఘన్య వానరేన్ద్రియలన్య చ,  
నైతయోర్విద్యతే పంధిర్దేవదానవయోరివ.

34

ప్ర. అ. రాక్షసావాం=రాక్షసులయొక్క, బలోఘన్య=స్థైర్యమునకు, వానరేన్ద్రియలన్య చ=వానరసాయకుల స్థైర్యమునకు, ఏతయో=ఈ రెండింటికి, దేవదానవయోరివ=దేవదానవులకు వలె, పంధిః=పంధి, చ విద్యతే=లేదు.

తా. రాక్షసుల స్థైర్యము, వానరుల స్థైర్యము, ఈ రెండు స్థైర్యములకు మధ్య దేవదానవుల మధ్యవలె పంధి అనేది ఉండదు.

34

మూ. పురా ప్రాకారమాయూన్తి క్షీణమేకతరం కురు,  
సీతాం వాస్మై ప్రయచ్ఛాతు యుద్ధం వాసీ ప్రదీయతామ్.

35

ప్ర. అ. ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును గూర్చి, పురా అయూన్తి=రాగిండు. క్షీణమ్=క్షీణముగా, ఏకతరమ్=ఒక వనిచి, కురు=చేయుము. వాస్మై=ఈ రామునకు, అతు=వెంటనే, సీతామ్=సీతను, ప్రయచ్ఛ వా=ఇచ్చవేనా ఇమ్ము,

యుద్ధం వాపి=యుద్ధమైనా, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక !

తా. ఆ వానరులు ప్రాకారము దగ్గరికి రాగిండు. అందుచేత వెంటనే రామునకు పీఠమైనా ఇచ్చివేయుము; లేదా యుద్ధమైనా ఇమ్ము (వేయుము). శీఘ్రముగా ఏదో ఒకటి వేయుము. 35

మూ. తుకన్య వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్,  
రోషసంరక్షవయవో విర్తహన్నివ చక్షుషా. 36

ప్ర. ఆ. రావణు=రావణుడు, తుకన్య=తుకునియొక్క, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, రోషసంరక్షవయవ=రోషముచేత ఎల్లనైన వేళములు గంపాడై, చక్షుషా=వేళముచేత, విర్తహన్నివ=కాల్చివేయుచున్నవాడు వలె, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=వలికెను.

తా. తుకుని మాటలు విని రావణుడు, రోషముచేత కండ్లు ఎల్లబడగా చూపుంతో అతనిని కాల్చివేయుచున్నాడా అన్నట్లు చూచుచు వాక్యము వలికెను.

మూ. యది మాం ప్రతియుధ్యేరన్ దేవగన్ధర్వదావనా,  
నైవ పీఠాం ప్రదాప్యమి పర్వరోకథయాదపి. 37

ప్ర. ఆ. దేవగన్ధర్వదావనా=దేవతలు, గంధర్వులు, దావపులు, మామ్=నమ్మ, ప్రతియుధ్యేరన్=ఎదిరించి యుద్ధము చేసినను, పర్వరోకథయాదపి=పకంరోకములనుండి ధయము కలిగినమా గూడ, పీఠామ్=పీఠము, నైవ ప్రదాప్యమి=ఇచ్చను.

తా. వాకు పర్వరోకములనుండి ధయము కలిగినను, దేవతలు, గంధర్వులు, దావపులు వాకు ఎదురుగా వించి యుద్ధము చేసినను పీఠము ఇచ్చను. 37

మూ. కదా వమధిభావన్తి మామకా రాఘవం శరణా,  
వపన్తే పుష్పితం మత్తా భ్రమరా ఇవ సాదసమ్. 38

ప్ర. ఆ. మామకా=వాకు పంపించిన, శరణా=బాణములు, రాఘవమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, వపన్తే=వపంతులుతువునందు, పుష్పితమ్=పుష్పించిన, సాదసమ్=వృక్షమునుగూర్చి, మత్తా=మరించిన, భ్రమరా ఇవ=తుమ్మెదలు వలె, కదా=ఎప్పుడు, వమధిభావన్తి=శీఘ్రముగా వెళ్లవో కదా ?

తా. వపంతులుతువులో మరించిన తుమ్మెదలు పుష్పించిన వృక్షము మీదికి శీఘ్రముగ వెళ్ళినట్లు వా బాణములు రాముని మీదికి శీఘ్రముగా ఎప్పుడు వెళ్లి వడువో కదా! 38

మూ. కదా శోణితదిగ్ధాక్షం దీప్తః కార్ముకవిచ్యుతైః,  
శరైరాదీపయిష్యామి ఉల్కాభిరివ కుశ్మరమ్. 39

ప్ర. అ. శోణితదిగ్ధాక్షమ్=రక్తముచేత పూయబడిన శరీరము గల ఆ రాముణ్ణి, కార్ముకవిచ్యుతైః=ధనస్సునుండి బయలుదేరిన, దీప్తః=ప్రజ్వలించుచున్న, శరైః=బాణములచేత, కుశ్మరమ్= ఏనుగును, ఉల్కాభిరివ=కొరవులచేత వలె, కదా=ఎప్పుడు, అదీపయిష్యామి=మండింపచేసెదనో !

తా. ఏనుగుల మీద కొరవులు విసిరి పీడించివట్లు ధనస్సునుండి బయల్పడిన ప్రజ్వలించుచున్న బాణములచేత, రక్తముతో రడిపిన దేహముగల ఆ రాముణ్ణి ఏవాడు పీడించెదనో కదా ! 39

మూ. తచ్చాప్య బలమారోష్య బలేన మహతా వృథః,  
త్యోతిషామివ పర్వేషాం ప్రభాముర్వృద్ధివాకరః. 40

ప్ర. అ. ఉద్యన్=ఉదయించుచున్న, దివాకరః=సూర్యుడు, పర్వే షామ్=పరుప్తమైన, త్యోతిషామ్= నక్షత్రములయొక్క, ప్రభామివ=కాంతిని వలె, మహతా=గొప్ప, బలేన=పేవతో, వృథః=కూడినవాడనై, అప్య= ఇరవియొక్క, తత్=ఆ, బలమ్=బలమును, అరొష్య=గ్రహించగలను.

తా. ఉదయించుచున్న సూర్యుడు పరుప్తనక్షత్రముల కాంతిని హరించి వట్లు, నేను గొప్ప సైన్యముతో కూడి ఆరవి సైన్యమునంతను (లేదా బలమును) అణచివేసెదను. 40

మూ. పాగరశ్యేవ మే వేగో మారుతశ్యేవ మే బలమ్,  
న చ దాశరథీర్వేద తేన మాం యోద్ధుమిచ్ఛతి. 41

ప్ర. అ. మే=నాయొక్క, వేగః=వేగము, పాగరశ్యేవ=సముద్రముయొక్క వేగమువంటిది. మే=నాయొక్క, బలమ్=బలము, మారుతశ్యేవ=నాయు పుయొక్క బలమువంటిది. దాశరథిః=రాముడు, న చ వేద=ఎదుగడు. తేన=ఆ శారణముచేతనే, మామ్=నన్ను, యోద్ధుమ్=యుద్ధము చేయుటకు, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాడు.

తా. నా వేగము సముద్రవేగము వంటిది. నా బలము నాయు బలమువంటిది. రామువకు ఈ విషయము తెలియదు. అందుచేతనే నాతో యుద్ధానికి వచ్చుచున్నాడు. 41

మూ. న మే తూణీశయాన్ బాణాన్ పవిషోనివ సన్నగాన్,  
రామః సత్యతి సంగ్రామే తేన మాం యోద్ధుమిచ్ఛతి. 42

ప్ర. అ. పవిషాన్=విషముతో కూడిన, పన్నగానిన=పర్వమునంటి, తూణీ శయూన్=అంబులపొదిలో ఉన్న, మే బాణాన్=నా బాణములను, రామ=రాముడు, పంగ్రామే=యుద్ధమునందు, న పశ్యతి=చూడలేదు. తేవ=ఆ కారణముచేతనే, మామ్=నన్ను, యోద్ధుమ్=యుద్ధముచేయుటకు, శచ్చతి=కోరుచున్నాడు.

తా. నా అంబులపొదిలోని, విషముతో కూడిన పాములవంటి బాణాలను రాము డెన్నడూ యుద్ధములో చూడలేదు; అందుచేతనే నాతో యుద్ధము చేయాలని కోరుచున్నాడు. 42

మూ. న జానాతి పురా నీర్యం మమ యుద్ధే న రాఘవః,  
మమ చాపమయీం నీణాం శరకోణైః స్రవాదితామ్. 43

జ్యాశబ్దతుములాం ఘోరామార్తగీతమహోష్వవామ్,  
వారాచతలపంసాదాం తాం మమాహితవాహినీమ్. 44  
అవగాహ్య మహోర్ధ్వం వాదయిష్యామ్యహం రణే.

ప్ర. అ. ప. రాఘవః=ఆ రాముడు, పురా=పూర్వము, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, మమ=నామొక్క, నీర్యమ్=పరాక్రమమును, న జానాతి=ఎరుగదు. అహమ్=నేను, రణే=యుద్ధమునందు, తామ్=ఆ, మమ= నామొక్క, అహితవాహినీమ్=శ్మశ్రువుల పేన అనే, మహోర్ధ్వమ్=గొప్ప రంగస్థలమును, అవగాహ్య=ప్రవేశించి, శరకోణైః=శరము లను కోణములచేత (చైత్రుల న్నేలికి తొడుగుకొను లోహమయమైన తొడుగు), స్రవాదితామ్=మ్రోగింపబడినది, జ్యాశబ్దతుములామ్=వారిమొక్క శబ్దముచేత వ్యాకులము, ఘోరామ్=భయంకరము, మార్తగీతమహోష్వవామ్=పీడితుల ఏడ్చు అనే గొప్ప ధ్వని కంది, వారాచతలపంసాదామ్= వారాచటాణముల క్రింది భాగముల ధ్వని కంది అయిన, చాపమయీమ్=ధవస్సు అనే , మమ=నామొక్క, నీణామ్=నీణము, వాదయిష్యామి=వాయింపెదను.

తా. ఆ రాముడు పూర్వమెన్నడూ యుద్ధములో నా పరాక్రమమును చవి చూడలేదు. నేను యుద్ధమునందు శ్మశ్రుపేన అనే మహారంగములో ప్రవేశించి బాణము లనే కోణముచేత మ్రోగింపబడిన వారి చేయు ధ్వనులతో వ్యాకులము, భయంకరము, దీనారాపముల ధ్వనులతో విండినది, వారాచటాణముల మొదల ధ్వనులతో కూడినది అయిన నా ధవస్సు అనే నీణము వాయింపెదను. 43, 44

మూ. న వాపవేవాపి సహస్రచక్షుషా  
యుద్ధేఽస్మి శక్యో వరుణేన వా స్వయమ్,  
యమేన వా ధర్మయతుం శరాగ్నివా  
మహాహవే వైశవణేన వా స్వయమ్. 45

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే చతుర్వింశః పర్గః.

ప్ర. ౪. సహసచక్ష్మషా=తెయ్య వేతములు గల, వాసవేవాపి=  
దేవేంద్రునిచేత గాని, స్వయమ్=స్వయముగా, వరుణేవాపి=వరుణునిచేత గాని,  
యుద్ధే=యుద్ధమునందు, యమేవ వా=యమునిచేత గాని, మహాహవే=గొప్ప  
యుద్ధమునందు, స్వయమ్=స్వయముగా, నైశవణేవ వా=కుబేరునిచేత గాని,  
శరాగ్నివా=బాణాగ్నిచేత, ధర్షయితుమ్=ఎదిరించుటకు, శక్యః=శక్యమైనవాడను,  
న=కాను.

తా. వేయి వేతము లున్న దేవేంద్రుడు గాని, సాక్షాత్తు వరుణుడు  
గాని, యముడు గాని, సాక్షాత్తు కుబేరుడు గాని నన్ను మహాయుద్ధములో  
బాణాగ్నితో ఎదుర్కొనజాలడు. 45

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధర్వాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ఇరువదివార్లనవర్గ సమాప్తము.



## అథ పంచవింశః సర్గః

[రావణుడు శుకపాదణులను గూడవాడులుగా వానరసేనలోనికి పంపుట; విభీషణుడు వాల్మీకిని గుర్తించి పట్టుకొనుట; రాముని అనుగ్రహముచేత విడువబడి వాల్మీకి రాముని సంరక్షణముతో బంకకు వెళ్లి రావణునికి తపశ్శీలించుట.]

మూ. పబలే పాగరం తీర్ణే రామే దశరథాత్మజే,

అమాత్యౌ రావణః శ్రీమావబ్రవీచ్చుకపారణౌ.

1

ప్ర. అ. పబలే=పైన్యముతో కూడిన, దశరథాత్మజే=దశరథపుత్రుడైన, రామే=రాముడు, పాగరమ్=సముద్రమును, తీర్ణే=రాటివవాడగుచుండగా, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, రావణః=రావణుడు, అమాత్యౌ=మంత్రులైన, శుకపారణౌ=శుకపాదణులను గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికినను.

తా. దశరథకుమారుడైన రాముడు పైన్యముతో సముద్రము రాటిన పిమ్మట శ్రీమంతుడైన రావణుడు మంత్రులైన శుకపాదణులతో ఇట్లు పలికినను.

వి. వెనుక చెప్పిన శుకుడు ఈ శుకుడు వేరని వ్యాఖ్యలకు వ్రాసిరి. నిజానికి వెనుకటి సర్గలో ఉన్న శుకవృత్తాంతము ప్రక్షిప్త మని వోయెను. రావణుడు ప్రత్యక్షముగా (రహస్యముగా గాక) ముగ్ధునికి ఆ విధముగా సంరక్షణము పంపడము, అతడు తిరిగి వచ్చిన పిమ్మట రావణుడు తన పర్యాయమును వర్ణించుకొనుచు రామునితో యుద్ధము ఎప్పుడు చేయుదునా అన్నట్లు మాటలాడడము, ధనస్సు అనే నీణ వాయిస్తూ యుద్ధరంగి మనే పంగీతరంగంలో దిగెదను అని చెప్పుచు రూపకప్రయోగము, ఇదిలా అసంగతముగానే ఉన్నది. ఆ శుకవృత్తాంతము ప్రాచ్యపాఠములో లేదు. 1

మూ. సమగ్రం పాగరం తీర్ణం దుస్తరం వానరం బలమ్,

అభూతపూర్వం రామేణ పాగరే పేతుబద్ధవమ్.

2

ప్ర. అ. సమగ్రమ్=సమస్తమైన, వానరమ్=వానరుల సంబంధమైన, బలమ్=సేన, దుస్తరమ్=రాట శక్యము కాని, పాగరమ్=సముద్రమును, తీర్ణమ్=రాటినది. రామేణ=రామునిచేత, పాగరే=సముద్రమునందు, అభూతపూర్వమ్=పూర్వమెన్నడూ లేని, పేతుబద్ధవమ్=పేతుబంధనము (చేయబడినది).

తా. వానరపైన్య మంతా రాట శక్యము కాని పాగరమును రాటినది. రాముడు పాగరము మీద పూర్వ మెన్నడూ ఎప్పుడూ చేయని పేతువిర్మాణము చేసినాడు.

2

మూ. పాగరే పేతుబద్ధం తం వ శ్రద్ధధ్యాం కథంచన,

అవశ్యం చాపి పంఖ్యేయం తన్నదూ వానరం బలమ్.

3

ప్ర. అ. పాగలే=పముద్రముమీద, తమ్=ఆ, పేతుబంధమ్=పేతుబంధమును, కథంచన=ఏ విధముగానూ కూడ, న శ్రద్ధధామ్=నమ్మను, తల్=ఆ, వానరం బంమ్=వానరపేన, మయా=నాచేత, అవశ్యమ్=తప్పకుండగా, పంశ్చేయంచ=లెక్కపెట్టదగినది కూడ.

తా. రాముడు పముద్రము మీద పేతుబంధము చేపివా డను విషయమును వేను ఏ విధముగానూ నమ్మలేకున్నాను. ఆ వానరసైన్యమెంత ఉన్నదో లెక్కపెట్టవంపి కూడ ఉన్నది. 3

మూ. భవంతో వానరం సైన్యం ప్రవిశ్యామపంక్తితో,  
పరిమాణం చ వీర్యం చ యే చ ముఖ్యాః స్థవంగమాః. 4

మన్త్రిణో యే చ రామస్య సుగ్రీవస్య చ పంగతాః,  
యే పూర్వ మభివర్తంతే యే చ తూరాః స్థవన్లమాః. 5

ప చ పేతుర్యథా బద్ధః పాగలే పరిలార్థవే,  
వివేశం చ యథా తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్. 6

రామస్య వ్యవసాయం చ వీర్యం ప్రహరణాని చ,  
లక్ష్మణస్య చ వీరస్య తత్త్వతో జ్ఞాతుమర్హథః. 7

ప్ర. అ. భవంతో=మీరిద్దరూ, అనుపంక్తితో=చూడబడనిచాలై, వానరమ్=వానరుల సంబంధమైన, సైన్యమ్=సైన్యమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, పరిమాణం చ=పేనాపరిమాణమును, వీర్యం చ=సర్వాక్రమమును, యే=ఏ, స్థవన్లమాః=వానరులు, ముఖ్యాః=ముఖ్యులో, రామస్య=రామునియొక్క, సుగ్రీవస్య చ=సుగ్రీవునియొక్క, యే=ఏ, మన్త్రిణాః=మంత్రులు, పంగతాః=కలిపి వచ్చినారో, యే=ఏ వరు, పూర్వమ్=ముందుగా, అభివర్తంతే=ఉచ్చారో, యే=ఏ, స్థవన్లమాః=వానరులు, తూరాః=తూరులొ, పరిలార్థవే=జలపూర్ణమైన, పాగలే=పాగరముమీద, పా=ఆ, పేతు=పేతువు, యథా=ఎట్లు, బద్ధః=కట్టబడినదో, మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, తేషాం వానరాణామ్=ఆ వానరులయొక్క, వివేశమ్=వివేశమును, యథా=ఎట్లు చేసినో, రామస్య=రామునియొక్క, వ్యవసాయం చ=ఉద్యమమును, వీర్యమ్=సర్వాక్రమమును, ప్రహరణాని చ=ఆయుధములను, వీరస్య=వీరుడైన, లక్ష్మణస్య చ=లక్ష్మణుని ఉద్యమమును ఆయుధములను, తత్త్వతో=యథార్థముగా, జ్ఞాతుమ్=తెలిసికొనుటకు, అర్హథః=తగి ఉన్నారు.

తా. మీరిద్దరూ ఎవరికీ తెలియకుండగా వానరసైన్యములో ప్రవేశించి ఆ సైన్యము ఎంత ఉన్నదో, దాని బలము ఎట్టిదో, దానిలో ముఖ్యులైన వానరులు ఎవరో, పముద్రముమీద ఆ పేతువును ఎట్లు నిర్మించినారో, మహాత్ములైన ఆ వానరులను ఎట్లు తెలిసినారో, రామసుగ్రీవులతో కలిపి ఏని చేయుచున్న

మంత్రులు ఎవరో, తూరులైన ఏ వానరులు సైన్యానికి ముందు ఉన్నారో, రామంక్ష్యులు ఉద్యమము ఎట్లు ఉన్నదో, వాటివద్ద ఏ ఆయుధములు ఉన్నవో యథార్థముగా తెలిపికొని రందు. 4 - 7

మూ. కశ్య పేనాపతిస్తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్,

తచ్చ జ్ఞాత్వా యథాతత్త్వం శీఘ్రమాగమ్యమర్హథః.

8

ప్ర. అ. మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, తేషామ్=ఆ, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, పేనాపతి=పేనాపతి, కా=ఎవడు. తచ్చ=దానిని కూడ, యథాతత్త్వమ్=యథార్థముగా, జ్ఞాత్వా=తెలిపికొని, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, అగమ్యమ్=వచ్చుటకు, అర్హథః=రగి ఉన్నారు.

తా. మహాత్ములైన ఆ వానరుల పేనాపతి ఎవడు ? ఆ విషయము కూడ తెలిపికొని శీఘ్రముగా రందు. 8

మూ. ఇతి ప్రతిపమారిష్టౌ రాక్షసౌ శుకపారణౌ,

హరిరూపధరో వీరౌ ప్రవిష్టౌ వానరం బలమ్.

9

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, ప్రతిపమారిష్టౌ=అజ్ఞాపించబడిన, వీరౌ=వీరులైన, శుకపారణౌ=శుకపారణులను, రాక్షసౌ=రాక్షసులు, హరిరూపధరో=హారరూపము ధరించినవారై, వానరమ్=వానరుల పరిబంధమైన, బలమ్=సేనను, ప్రవిష్టౌ=ప్రవేశించిరి.

తా. రావణుడు ఈ విధముగా అజ్ఞాపించగా, వీరులైన శుకపారణులను రాక్షసులు హారరూపము ధరించి వానరసైన్యములో ప్రవేశించిరి. 9

మూ. తతస్తద్వాచరం సైన్యమచిచ్ఛ్యం రోమహర్షణమ్,

సంఖ్యాతుం వాఙ్మగచ్ఛేతాం తదా తౌ శుకపారణౌ.

10

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, తౌ=ఆ, శుకపారణౌ=శుకపారణులు, అచిచ్ఛ్యమ్=ఊహించ శక్యము కాని, రోమహర్షణమ్=రోమాంచమును కలిగించు, తత్=ఆ, వానరమ్=వానరుల పరిబంధమైన, సైన్యమ్=సైన్యమును, సంఖ్యాతుమ్=లెక్క పెట్టుటకు, తదా=అప్పుడు, వాఙ్మగచ్ఛేతామ్=పొందలేదు (సమర్థులు కలేదు).

తా. అప్పుడు ఆ శుకపారణులు ఊహించ శక్యము కాని, రోమాంచ జనకమైన ఆ వానరసైన్యమును లెక్కింపజాలకపోయిరి. 10

మూ. తర్హితం పర్వతాగ్రేషు విర్హరేషు గుహాషు చ,

పముద్రవ్య చ తీరేషు వవేషాపవవేషు చ.

11

తరమాగ్రం చ తీర్ణం చ తర్జుకామం చ పర్వశః,  
వివిష్టం వివిశ్యైవ భీమనాదం మహాబలమ్,  
తద్యత్సర్వమక్షోభ్యం దద్యశాతే విశాచరా.

12

ప్ర. అ. పర్వరాగ్రేషు=పర్వతశిఖరములందు, విష్టరేషు=పెరియేళ్లందు, గుహాసు చ=గుహలలోను, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, తీరేషు=తీరప్రదేశములందు, వనేషు=వనములందు, ఉపవనేషు చ=ఉద్యానములందు, స్థితమ్=ఉన్నదీ, తరమాగ్రమ్=దాటుచున్నది, తీర్ణం చ=దాటినది, తర్జుకామం చ=దాట గోచుచున్నది, పర్వశః=అన్ని వైపులా, వివిష్టమ్=విలుపబడినది, వివిశ్యైవ=నిలుచుచున్నది, భీమనాదమ్=భయంకరమైన ధ్వని గలది, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గలది, అక్షోభ్యమ్=క్షోభింప శక్యము కానిది అయిన, తద్యత్సర్వమ్=ఆ సేవాపముద్రమును, విశాచరా=రాక్షసులు, దద్యశాతే=చూచిరి.

తా. ఆ పైన్యము పర్వతశిఖరములమీదా, కొండకాలువలలోను, గుహలలోను, సముద్రతీరప్రదేశములలోను, వనములలోను, ఉద్యానములలోను ఉండెను. కొంత సేవ దాటగా మరికొంత సేవ దాటుచుండెను. మరికొంత సేవ దాటుటకు ప్రయత్నించుచుండెను. భయంకరమైన ధ్వని వేయుచున్న, గొప్ప బలము గల ఆ సేవలో కొంత భాగము ఒక పద్ధతి ప్రకారము విలుపబడి ఉండెను. ఒక భాగము నిలుపబడుచుండెను. క్షోభింప శక్యము కాని అట్టి సేవాపముద్రమును ఆ రాక్షసు లిద్దరూ చూచిరి. 11, 12

మూ. తౌ దదర్శ మహాలేజాః ప్రతిచ్యవ్నౌ విభీషణః,  
ఆచచక్షే ప రామాయ గృహీత్యా తుకపారణౌ.

13

ప్ర. అ. మహాలేజాః=గొప్ప వేదస్సు గల, విభీషణః=విభీషణుడు, ప్రతిచ్యవ్నౌ=మరొక కూపముచేత కప్పబడిన, తౌ=వారిద్దరినీ, దదర్శ=చూచెను. సా=అతడు, తుకపారణౌ=తుకపారణులను, గృహీత్యా=గ్రహించి, రామాయ=రామునకు, ఆచచక్షే=చెప్పెను.

తా. గొప్ప వేదస్సు గల విభీషణుడు కూపాంతరములో ఉన్న తుకపారణులను ఇద్దరినీ చూచి, పట్టుకొని రామునకు చెప్పెను. 13

మూ. తస్యేతౌ రాక్షసేష్టాస్య మవ్త్రిణౌ తుకపారణౌ,  
లజ్జోయాః పమమప్రాప్తౌ చారౌ పరపురంజయ.

14

ప్ర. అ. పరపురంజయ=శ్రీపురములను జయించువాడా ! తస్య=ఆ, రాక్షసేష్టాస్య=రాక్షసరాజుయొక్క, మవ్త్రిణౌ=మంత్రులైన, ఏతౌ=ఈ, తుకపారణౌ=తుకపారణులు, చారౌ=గూఢచారులుగా, లజ్జోయాః=లంకనుండి, పమమ

ప్రాప్తా=వచ్చినాడు.

రా. శత్రువులములను నశింపచేయు రామా ! వీలిద్రుడా రావణుని మంత్రులైన శుకపాఠణులు, లంకమండి గూఢచారులుగా వచ్చినాడు. 14

మూ. తో దృష్ట్యా వ్యతితో రామం నిరాశా జీవితే తథా, 15  
కృతాశ్శాలిపుటో ధీతో వచనం చేదమూచతుః.

ప్ర. అ. తో=వారిద్రుడా, రామమ్=రాముణ్ణి, దృష్ట్యా=చూచి, వ్యతితో=వ్యతిరేకినవారై, తథా=మరియు, జీవితే=జీవితమునందు, నిరాశా=ఆశ లేనివారై, ధీతో=ధీయుపడినవారై, కృతాశ్శాలిపుటో=చేయబడిన దోపిట్లు కలవారై, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, ఈవతుః=పలికిరి.

రా. ఆ రాక్షసులిద్రుడా రాముణ్ణి చూచి భయపడి బాధపడుచున్నవారై జీవితముపై నిరాశ చెంది చేతులు దోడించి ఇట్లు పలికిరి. 15

మూ. అవామిహాగతో పోమ్య రావణాప్రహితాపుభౌ, 16  
పరిజ్ఞాతుం బలం పర్వం తదిదం రఘువన్తవ.

ప్ర. అ. పోమ్య=పోమ్యదా ! యువన్తవ=రామా ! అవామ్=మేమిద్రుదము, రావణాప్రహితా=రావణునిచేత పంపబడినహితమై, తత్=ఆ, ఇదమ్=ఈ, పర్వమ్=పరువైన, బలమ్=స్వైర్యమును, పరిజ్ఞాతుమ్=తెలిసికొనుటకు, ఇహ=ఇక్కడికి, అగతో=వచ్చినాము.

రా. పోమ్యడైన రామా ! మేము, రావణుడు పంపగా ఈ స్వైర్యము నంతమా పరీక్షించి తెలిసికొనుటకు వచ్చినాము. 16

మూ. తయోస్తద్వచనం శ్రుత్వా రామో దశరథాత్మజః, 17  
అబ్రవీత్ప్రహసన్వాక్యం పర్వభూతహితే రతః.

ప్ర. అ. దశరథాత్మజః=దశరథుని కుమారుడు, పర్వభూతహితే=పరువైన భూతముల హితమునందు, రతః=అపట్టుడు అయిన, రామః=రాముడు, తయో=వారిద్దరియొక్క, తత్=ఆ, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, ప్రహసన్=నవ్వుచు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. పకల్ప్రాణుల హితమునందు అపక్షి గల దశరథకుమారుడైన రాముడు ఆ ఇద్దరి మోటలు విని నవ్వుచు ఇట్లు పలికెను. 17

మూ. యది దృష్టం బలం పర్వం వయం వా ముపమీక్షితాః, 18  
యతోక్షం వా కృతం కార్యం చన్తతః ప్రతిగమ్యతామ్.

ప్ర. అ. పర్యమ్=పరువుపైస, బలమ్=సేన, దృష్టం యది=చూడబడినదా? వయమ్=మేము, మనమీక్షితాః వా=బాగుగా చూడబడినామా ? యథోక్తమ్=చెప్పబడిన విధముగా, కార్యమ్=కార్యము, కృతం వా=చేయబడినదా? ఛన్దతా=శ్చచ్చగా, ప్రతిగన్యతామ్=తిరిగి వెళ్లబడుగాక.

తా. మీరు సైన్యమునంతటి చూచినారా ? మమ్ములను కూడ బాగుగా చూచినారా? మీ ప్రభువు ఆదేశించినట్లు పని పూర్తిచేసుకున్నారా? మీ పనులు పూర్తి అయినచో ఇంక శ్చచ్చగా తిరిగి వెళ్లవచ్చును. 18

మూ. అథ కించిదర్చస్త్వం వా భూయస్తర్ద్ధృష్టుమర్హతః,  
విభీషణో వా కార్తశ్చ్యవ పునః పందర్శయిష్యతి. 19

ప్ర. అ. అథ=లేదా, కించిత్=ఏదైనా, అర్చస్త్వం వా=చూడబడకపోయినా, తత్=దానిని, భూయః=మరల, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, అర్హతః=తగి ఉన్నాడు. వా=లేదా, విభీషణః=విభీషణుడు, కార్తశ్చ్యవ=పూర్తిగా, పునః=మరల, పందర్శయిష్యతి=చూపగలడు.

తా. ఇంకా ఏమైనా చూడకుండా మిగిలిపోయినచో దానిని మరల చూడుచును. కావలసినచో విభీషణుడు అంతా మీకు పూర్తిగా మరల చూపించగలడు. 19

మూ. వ చేదం గ్రహణం ప్రాప్య భేతవ్యం జీవితం ప్రతి,  
వ్యస్తశస్త్రా గృహీతో చ వ దూతో వధమర్హతః. 20

ప్ర. అ. ఇదమ్=ఈ, గ్రహణమ్=గ్రహణమును, ప్రాప్య=పొంది, జీవితం ప్రతి=జీవితమును గూర్చి, వ భేతవ్యమ్=తయపడవలసిన పని లేదు. వ్యస్తశస్త్రా=విడువబడిన ఆయుధములు గల, గృహీతో=పట్టుకొనబడిన, దూతో=దూతలు, వధమ్=వధను, చ అర్హతః=తగరు.

తా. ఈ విధముగా పట్టుబడినందుకు జీవితమును గూర్చి తయపడవలసిన పని లేదు. ఆయుధములు లేవి పట్టుబడ్డ దూతలను చంపగూడదు గదా ?

మూ. ప్రచ్ఛన్నా చ విముఖేయౌ చారౌ రాగ్రించరావుభౌ,  
శ్రుపక్షస్య పతతం విభీషణ ఏకర్షితౌ. 21

ప్ర. అ. విభీషణః=విభీషణ ! పతతం=పల్లవ్వుడు, శ్రుపక్షస్య=శ్రు పక్షమునకు, ఏకర్షితౌ=రాగేవారైన (బాధించు), ప్రచ్ఛన్నౌ=చూరువేషముచేత కప్పబడిన, చారౌ=గూడచారులైన, ఉభౌ=ఇద్దరు, రాగ్రించరౌ=రాక్షసులను, విముఖౌ=విడుపుము.

రా. విభీషణా ! నిల్లప్పుడు శత్రుపక్షమువారిని నీడించుటకై ప్రయత్నించు, ప్రయత్నరూపముతో గూడవారులుగా వచ్చిన ఈ రాక్షసుల విద్వరిని విడిచి పెట్టుము. 21

మూ. ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం భవర్భ్యాం ధవదామణః, 22  
వక్తవ్యో రక్షసాం రాజా యథోక్తం వచనం మమ.

ప్ర. అ. లంకాం నగరీమ్=లంకానగరమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, రాజా=రాజైన, ధవదామణః=కుదేరుని తమ్ముడైన రావణుడు, భవర్భ్యామ్=మిత్ర, మమ వచనమ్=నా వచనము, యథోక్తమ్=చెప్పినట్లు, వక్తవ్యః=చెప్పదగినవాడు.

రా. మీరిద్దరు లంకకు వెళ్లి రాక్షసరాజైన రావణునితో నా మాటలు చెప్పినవి చెప్పినట్లుగా చెప్పుడు. 22

మూ. యద్ధులం త్వం సమాశ్రిత్య పీఠాం మే హృతవావసి, 23  
తద్దర్శయ యథాకామం పసైవ్యః సహబాష్టవః.

ప్ర. అ. యత్=ఏ, బంధుమ్=బంధుమును, సమాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, మే=నామొక్క, పీఠామ్=పీఠము, హృతవాన్ అపహరించివానో, తత్=ఆ బంధుమును, పసైవ్యః=సైవ్యపహితుడవై, సహబాష్టవః=బంధుపహితుడవై, యథాకామమ్=నీ ఇష్టము వచ్చినట్లు, తద్దర్శయ=చూపుము.

రా. నీవు నీ బంధుమును మోచుకొని నా పీఠము అపహరించివానో ఆ బంధుమును నీ సైవ్యముతోను, బంధువులతోను కలిపి వచ్చి నీ ఇష్టము వచ్చినట్లు చూపుము. 23

మూ. శ్వః కాశ్యే నగరీం లంకాం ప్రప్రాకారాం పతోరణామ్, 24  
రక్షసాం చ బలం పశ్య శరైర్విధ్వంసితం మయా.

ప్ర. అ. శ్వః=రేపు, కాశ్యే=ప్రాతఃకాలమునందు, మయా=నాచేత, శరైః=బాణములచేత, విధ్వంసితమ్=నశింపచేయబడిన, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, బంధుమ్= సైవ్యమును, ప్రప్రాకారామ్=ప్రాకారములతో కూడిన, పతోరణామ్=ముఖద్వారములతో కూడిన, లంకాం నగరీమ్=లంకానగరమును, పశ్య=చూడుము.

రా. రేపు ప్రాతఃకాలమునందే ప్రాకారములతోను, ముఖద్వారములతోను కూడిన నీ లంకానగరమును, రాక్షస సైవ్యమును బాణములచేత

నశింపచేయునున్నాను; చూచుకొనుము.

24

మూ. క్రోధం భీమనుహం మోక్ష్యే వసైవ్యే త్వయి రావణ,  
శ్మశ్మ కౌశ్యే వజ్రవాన్వజ్రం దావవేష్యేన వాసవ.

25

ప్ర. అ. రావణ=రావణా ! శ్మశ్మ=శేపు, కౌశ్యే=ప్రాతఃకాలమునందు, వజ్రవాన్=వజ్రాయుధము గల, వాసవ=దేవేంద్రుడు, దావవేషు=రావపుం యందు, వజ్రమ్ ఇవ=వజ్రమును వలె, వసైవ్యే=పైన్యముతో కూడిన, త్వయి=నీపై, భీమమ్=భయంకరమైన, క్రోధమ్=క్రోధమును, అహమ్=నేను, మోక్ష్యామి=విడచెదను.

రా. రావణా ! నేను శేపు ప్రాతఃకాలమునందే వజ్రమును ధరించిన దేవేంద్రుడు దావపుంపై వజ్రమును విడచినట్లు పైన్యపహితుడవైన నీపై వా భయంకరమైన క్రోధమును విడచెదను.

25

మూ. ఇతి ప్రతిపమాదిష్టౌ రాక్షసౌ శుకపారణౌ,

26

జయేతి ప్రతివన్ద్యేనం రాఘవం ధర్మవత్సలమ్,

అగమ్య వగరీం లజ్జామబ్రూతాం రాక్షసాధిపమ్.

27

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, ప్రతిపమాదిష్టౌ=అజ్ఞాపించబడిన, రాక్షసౌ=రాక్షసులైన, శుకపారణౌ=శుకపారణులు, ధర్మవత్సలమ్=ధర్మమునందు అసక్తి గల, ఏనమ్=ఈ, రాఘవమ్=రాముని, జయే=జయించుము, ఇతి=అని, ప్రతివన్ద్యే=అభినందించి, లజ్జాం వగరీమ్=లంకాపట్టణమును, అగమ్య=పొంది, రాక్షసాధిపమ్=రావణుని గూర్చి, అబ్రూతామ్=పలికిరి.

రా. రామునిచేత ఈ విధముగా అజ్ఞాపించబడిన శుకపారణులు ధర్మమునందు ప్రేమ గల రాముణ్ణి “జయ విజయా ధన” అని అభినందించి, లంక చేరి రావణునితో ఇట్లు పలికిరి.

26,27

మూ. విభీషణగృహీతౌ తు వధార్థం రాక్షసేశ్వర,

దృష్ట్వా ధర్మాత్మానా ముక్తౌ రామేణామితలేజసా.

28

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వర=రాక్షసరాజా ! వధార్థమ్=వధనిమిత్తమై, విభీషణగృహీతౌ=విభీషణునిచేత గ్రహించబడిన మేము, ధర్మాత్మానా=ధర్మాత్ముడు, అమితలేజసా=గొప్ప తేజస్సు గలవాడు అయిన, రామేణా=రామునిచేత, దృష్ట్వా=చూచి, ముక్తౌ=నిడువబడినాము.

రా. రాక్షసరాజా ! విభీషణుడు మమ్ములను పట్టుకొని చంపబోగా ధర్మాత్ముడు, గొప్ప తేజస్సు గలవాడు అయిన రాముడు చూచి నిడిసింపబాడు.



- మూ. ఏకస్థానగతా యత్ర చత్వారః పురుషైర్దళాః,  
 లోకపాలనమాః శూరాః కృతాస్త్రా దృఢవిక్రమాః. 29
- రామో రాశరథిః శ్రీమాన్ లక్ష్మణశ్చ విభీషణః,  
 మగ్రీవశ్చ మహావేణా మహేష్టాపమవిక్రమః. 30
- ఏతే శక్తాః పురీం లంకాం ప్రసాకారాం సతోరణామ్,  
 ఉత్పాట్య సంక్రామయితుం సర్వే తిష్ఠన్తు వానరాః. 31

ప్ర. ఆ. లోకపాలనమాః=లోకపాలులతో సమానులు, శూరాః=శూరులు, కృతాస్త్రాః=వేయబడిన (వేర్చబడిన) అస్త్రములు గలవాడు, దృఢవిక్రమాః=దృఢమైన పర్యాకమము గలవాడు అయిన, రాశరథిః=దశరథకుమారుడైన, రామః=రాముడు, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, విభీషణః=విభీషణుడు, మహావేణాః=గొప్పవేణమ్మ గల, మహేష్టాపమవిక్రమః=మహేంద్రునితో సమానమైన పర్యాకమము గల, మగ్రీవశ్చ=మగ్రీవుడు, చత్వారః=నలుగురు, పురుషైర్దళాః=పురుషశ్రేష్ఠులు, యత్ర=ఎక్కడ, ఏకస్థానగతాః=ఒకే స్థానమునందు ఉన్నారో, ఏతే=ఈ, ప్రసాకారామ్=ప్రాకారములతో కూడిన, సతోరణామ్=ముఖద్వారములతో కూడిన, లంకాం పురీమ్=లంకాపట్టణమును, ఉత్పాట్య=పెల్లగించి, సంక్రామయితుమ్=మరొక చోట వేర్చుటకు, శక్తాః=సమర్థులు. సర్వే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, తిష్ఠన్తు=ఉండుదుగాక.

రా. దశరథకుమారుడైన రాముడు, శ్రీమంతుడైన లక్ష్మణుడు, విభీషణుడు, మహావేణాశాలి, మహేంద్రునితో సమానమైన పర్యాకమము గలవాడు అయిన మగ్రీవుడు, లోకపాలులతో సమానులు, శూరులు, అస్త్రములందు నిపుణులు, దృఢమైన పర్యాకమము గలవాడు అయిన ఈ నలుగురు పురుషశ్రేష్ఠులు కలిపినచో ఈ లంకాపట్టణమును ప్రాకారముఖద్వారారులతో సహా పీకవేసి మరొక చోటకు తీసికొనిపోవుటకు సమర్థులు. మిగిలిన వానరుల మాట అటుండనిమ్ము.

29 - 31

- మూ. యాదృశం తద్ధి రామస్య రూపం ప్రహరణాని చ,  
 వధిష్యతి పురీం లంకామేకప్రీష్ఠన్తు తే త్రయః. 32

ప్ర. ఆ. రామస్య=రామునియొక్క, తత్=ఆ, రూపమ్=రూపము, యాదృశమ్=ఎట్టిదో, ప్రహరణాని చ=అయుధములు ఎట్టివో, (వాటిని పట్టి చూడగా), ఏకః=అతడొక్కడే, లంకాం పురీమ్=లంకాపట్టణమును, వధిష్యతి=సంహరించగలడు. తే త్రయః=వారు ముగ్గురూ, తిష్ఠన్తు=ఉండుదుగాక.

తా. మిగిలిన ముగ్గురితో కూడ పని లేదు. రాముని ఆ ఆకారము, ఆ యుధములు ఎట్టివనగా అత డొక్కడే లంకాపట్టణమును నశింపచేయగలడు.

మూ. రామలక్ష్మణగుప్తా సా మగ్రీవేణ చ వాహినీ,  
బభూవ దుర్ధరతరా పర్యేరపీ సురాసురైః. 33

ప్ర. ఆ. రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణులచేత రక్షింపబడినది, మగ్రీవేణ చ=ముగ్రీవునిచేత కూడ రక్షింపబడినది అయివ, సా వాహినీ=ఆ సేన, పర్యే=పమస్తమైన, సురాసురైః అపీ=దేవతలచేతను అసురులచేతను కూడ, దుర్ధరతరా=నిమోత్రము ఎదిరింప శక్యము కానిదిగా, బభూవ=ఉండెను (ఉన్నది).

తా. రామలక్ష్మణులచేతను, మగ్రీవునిచేతను రక్షింపబడుచున్న ఆ సేనను పమస్తమైన సురాసురులు కలిపి వచ్చినను ఎదిరించజాలదు. 33

మూ. ప్రహృష్టయోధా ధ్వజినీ మహాత్మనాం  
వనౌకసాం సంప్రతి యోద్ధుమిచ్చతామ్,  
అలం విరోధేన శమో విధీయతాం  
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిరీ. 34

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే పంచమింకః పర్వః.

ప్ర. ఆ. సంప్రతి=ఇప్పుడు, యోద్ధుమ్=యుద్ధముచేయుటకు, ఇచ్చ తామ్=కోరుచున్న, మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, వనౌకసామ్=వానరులయొక్క, ధ్వజినీ=సేన, ప్రహృష్టయోధా=నంతోషించుచున్న యోధులు గలది. విరోధేన=విరోధముచేత, అలమ్=చాలును. శమః=శాంతి, విధీయతామ్=చేయబడుగాక. మైథిరీ=పీఠ, దాశరథాయ=రామునకు, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. ఇప్పుడే యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధముగా ఉన్న మహాత్ములైన వానరుల సేనతోని యోధులందరూ ఉత్సాహముతో ఉన్నారు. విరోధమును విడిచి వంధి చేపికొనుము. పీఠమ రామునకు తిరిగి ఇచ్చవేయుము. 34

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ఇరువదియవ పర్వ నమోష్టము.

## అథ షడ్వీంశః సర్గః

[పాఠణుని మాటలు విని రావణుడు వానరసైన్యమును చూచుటకై ప్రాసాదముపైకి ఎక్కుట; పాఠణుడు ఆ యా వానరులను చూపుచు వారి బలవత్కాక్రమాదులను వర్ణించి చెప్పుట.]

మూ. తద్యచః తథ్యమక్లిబం పారణేవాధిభాషితమ్,  
విశమ్య రావణో రాజా పర్యభాషిత పారణమ్. 1

ప్ర. అ. పారణేవ=పాఠణునిచేత, అధిభాషితమ్=పరికలపడిన, తథ్యమ్=సత్యము, అక్లిబమ్=పరికిరవము లేని, తత్=ఆ, వచః=వచనమును, విశమ్య=విని, రాజా=రాజైన, రావణః=రావణుడు, పారణమ్=పాఠణుని గూర్చి, పర్యభాషిత=పరికెను.

లా. పాఠణుడు పరికిర యథార్థములైన, పరికిరవములేని ఆ మాటలు విని రాజైన రావణుడు పాఠణునితో ఇట్లు పరికెను. 1

మూ. యది మామధియుశ్శీరన్ దేవగన్ధర్వదావహా,  
వైవ సీతామహం దద్యాం పర్యలోకభయాదపి. 2

ప్ర. అ. దేవగన్ధర్వదావహా=దేవతలు, గంధర్వులు, దావపులు, మామ్=నన్ను, అధియుశ్శీరన్ యది=ఎదుర్కొన్నను, పర్యలోకభయాదపి=సమస్తలోకములనుండి భయము వచ్చినను, అహమ్=నేను, సీతామ్=సీతను, వైవ దాప్యామి=ఇవ్వను.

లా. దేవతలు, గంధర్వులు, దావపులు నన్ను ఎదిరించినను, సమస్తలోకములనుండి భయము వచ్చినను నేను సీతను ఇవ్వను. 2

మూ. త్వం తు సౌమ్య పరిత్రప్తో హరిధిః పీడితో భృశమ్,  
ప్రతిప్రదావమర్హేవ సీతాయాః పాథు మన్యపే. 3

ప్ర. అ. సౌమ్య=సౌమ్యుడా ! హరిధిః=రావరుంచేత, భృశమ్=మిక్కిలి, పీడితః=పీడింపబడినవాడనై, పరిత్రప్తః=భయపడి ఉన్న, త్వం తు=నీవైతే, అర్హేవ=ఇప్పుడే, సీతాయాః=సీతయొక్క, ప్రతిప్రదావమ్=తిరిగి ఇచ్చివేయుటను, పాథు=మంచిదానినిగా, మన్యపే=తంచుచున్నావు.

లా. సౌమ్యుడా ! నిన్ను వానరులు బాగా పీడింపుటచేత భయపడి నీవు ఇప్పుడే సీతను ఇచ్చివేయుట మంచి దని తంచుచున్నావు. 3

మూ. కో హి వామ ససత్సో మాం సమరే జేతుమర్హతి,  
 ఇత్యుక్త్వా సరుషం వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః. 4  
 ఆరురోహ తతః శ్రీమాన్ ప్రాసాదం హిమపాణ్డూరమ్,  
 బహుతాంసముత్పేధం రావణోఽథ దిదృక్షయా. 5

ప్ర. అ. మామ్=నన్ను, సమరే=యుద్ధమునందు, కా=ఏ, ససత్సో=శత్రువు, జేతుమ్=జయించుటను, అర్హతి=తగి ఉన్నాడు ? రాక్షసాధిపః=రాక్షసుల ప్రభువు, రావణః=(లోకములను) ఏద్యించువాడు అయిన, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, రావణః=రావణుడు, ఇతి=ఇట్లు, సరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉక్త్వా=పలికి, తతః=అక్కడినుండి (తేచి), తతః=అటుపిమ్మట, దిదృక్షయా=చూడవలె నను ఇచ్చవేళ, హిమపాణ్డూరమ్=మంచువలె తెల్లగా మన్న, బహుతాంసముత్పేధమ్=ఎన్నో తాటిచెట్ల ఎత్తు గల, ప్రాసాదమ్=ప్రాసాదమును, ఆరురోహ=ఎక్కెను.

రా. "నన్ను యుద్ధములో ఏ శత్రువు ఓడించగలడు ?" రాక్షసుల ప్రభువు, లోకములను ఏడిపించెనవాడు, శ్రీమంతుడు అయిన రావణుడు ఈ విధముగా పరుషమైన వాక్యము పలికి పిమ్మట వానరసైన్యమును చూడవలె నను అభిలాషతో మంచు వలె తెల్లగా ఉన్న ఎన్నో తాటిచెట్లు ఎత్తు గల ప్రాసాదమును ఎక్కెను. 4, 5

మూ. తాభ్యాం చరాభ్యాం సహితో రావణః క్రోధమూర్ఛితః,  
 పశ్యమానః సముద్రం తం పర్వతాంశ్చ వనాని చ, 6  
 దదర్శ పృథివీదేశం సుసంపూర్ణం ప్లవల్లమైః.

ప్ర. అ. తాభ్యామ్=ఆ, చరాభ్యామ్=గూడనాకులతో, సహితః=కూడి నవాడై, రావణః=రావణుడు, క్రోధమూర్ఛితః=క్రోధముతో నిండినవాడై, తం సముద్రమ్=ఆ సముద్రమును, పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను, వనాని చ=వనములను, పశ్యమానః=చూచుచు, ప్లవల్లమైః=వానరులతో, సుసంపూర్ణమ్=పూర్తిగా నిండి ఉన్న, పృథివీదేశమ్=భూమిని, దదర్శ=చూచెను.

రా. క్రోధముతో నిండిన ఆ రావణుడు ఆ గూడనాకు లిద్దరితో కలిసి సముద్రమును, పర్వతములను, వనములను చూచుచు, ఆ భూమి అంతా వానరులతో నిండి ఉన్నట్లు గమనించెను. 6

మూ. తదపారమసహ్యం చ వానరాణాం మహాబలమ్,  
 ఆరోక్య రావణో రాజా పరిప్రప్సృ పారణమ్. 7

ప్ర. అ. రాజా=రాజైన, రావణః=రావణుడు, వానరాణామ్=వానరు లయొక్క, అపారమ్=అంతము లేని, అసహ్యం చ=సహించ శక్యము కాని,

తత్=ఆ, మహాబలమ్=గొప్ప సేనను, అరోఽశ్వ=చూచి, పారణమ్=పారణుని, పరివ్రవచ్చు=అడిగెను.

తా. రాజైన రావణుడు అనంతము, పహించి శక్యము కానిది అయిన ఆ వానరసేనను చూచి పారణుణ్ణి ప్రశ్నించెను. 7

మూ. ఏషాం కే వానరా ముఖ్యాః కే శూరాః కే మహాబలాః, 8  
కే పూర్వమభివర్తంతే మహోత్సాహాః సమస్తతః.

ప్ర. అ. ఏషామ్=ఏర్లలో, కే=ఏ, వానరాః=వానరులు, ముఖ్యాః=ముఖ్యులు? కే=ఎవరు, శూరాః=శూరులు? కే=ఎవరు, మహాబలాః=గొప్ప బలము గలవారు? మహోత్సాహాః=గొప్ప ఉత్సాహము గల, కే=ఎవరు, సమస్తతః=అంతటా, పూర్వమ్=ముందు, అభివర్తంతే=ఉండురు?

తా. ఈ వానరులలో ముఖ్యులు ఎవరు? శూరులు ఎవరు? మహాబలవంతులు ఎవరు? గొప్ప ఉత్సాహముతో యుద్ధముతో అన్ని చోట్లా ముందుకు వచ్చువాళ్లు ఎవరు? 8

మూ. కేషాం శృణోతి మగ్రీవాః కే వా యూథపయూథసాః, 9  
పారణాచక్ష్వ మే పర్వం కింప్రభావాః ప్లవంగమాః.

ప్ర. అ. మగ్రీవాః=మగ్రీవుడు, కేషామ్=ఎవరికి, శృణోతి=వినును? యూథపయూథసాః=యూథనాయకుల నాయకులు (కొందరు పైనికుల పముదాయమునకు 'యూథము' అని పేరు), కే వా=ఎవరు? ప్లవంగమాః=వానరులు, కింప్రభావాః=ఏమి ప్రభావము గలవారు? పారణ=పారణుడా! పర్వమ్=పర్వమును, మే=నాకు, అచక్ష్వ=చెప్పము.

తా. మగ్రీవుడు ఎవరి మాట వినును? యూథనాయకుల నాయకులు ఎవరు? ఈ వానరుల ప్రభావ మెట్టిది? పారణుడా! ఈ విషయము నంతా నాకు చెప్పము. 9

మూ. పారణో రాక్షసేష్టాప్య వచనం పరిపృచ్ఛతః, 10  
అబలాషేఽథ ముఖ్యత్వో ముఖ్యాంస్త్రైత వచోకమః.

ప్ర. అ. అథ=అటుపేమ్మట, ముఖ్యత్వాః=వానరముఖ్యులను గూర్చి ఎరిగిన, పారణః=పారణుడు, పరిపృచ్ఛతః=అడుగుచున్న, రాక్షసేష్టాప్య=రావణునకు, త్రిత=వాళ్లలో, ముఖ్యాన్=ముఖ్యులైన, వచోకమః=వానరులను గూర్చి, వచనమ్=వచనమును, అబలాషే=పలికెను.

తా. రావణుడు ఇట్లు ప్రశ్నించగా, వానరులలో ఉన్న ముఖ్యులను

గూర్చి తెలిసిన సారణుడు ఆ వానరముఖులను గూర్చి ఇట్లు చెప్పెను. 10  
 మూ. ఏష యోఽభిముఖో లంకాం వర్తంస్తీష్ఠతి వానరః, 11  
 యూథపావాం సహస్రేణ శతేన పరివారితః,  
 యవ్య ఘోషేణ మహతా సప్రాకారా వతోరణా,  
 లంకా ప్రతిహతా పర్వా వశైంవనకానవా,  
 సర్వకాలామృగేన్ద్రావ్య సుగ్రీవవ్య మహాత్మానః, 12  
 బలాగ్రే తిష్ఠతే నీరో నీలో వామైష యూథపః. 13

ప్ర. అ. యవ్య=ఎవనియొక్క, మహతా=గొప్పదైన, ఘోషేణ=ఘోషము చేత, సప్రాకారా=ప్రాకారముతో కూడిన, వతోరణా=ముఖద్వారములతో కూడిన, సశైంవనకానవా=సర్వములతోను, చిన్న ఆడపులతోను, పెద్ద ఆడపులతోను కూడిన, పర్వా=సమస్తమైన, లంకా=లంక, ప్రతిహతా=కొట్టబడినదో, యూథపావామ్=యూథనాయకులయొక్క, సహస్రేణ=సహస్రముతోను, శతేన=శతముతోను, పరివారితః=చుట్టబడిన, యః=ఏ, ఏష=ఈ, వానరః=వానరుడు, లంకామ్ ఆభిముఖః=లంకకు ఆభిముఖుడై, వర్తన్=ధ్వనిచేయుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నాడో, ఏష=ఇతడు, నీలో వామ=నీలు డను, నీరా=నీరుడైన, యూథపః=సేనాపాయకుడు. సర్వకాలామృగేన్ద్రావ్య=సమస్తవానరులకు ప్రభువైన, మహాత్మానః=మహాత్ముడైన, సుగ్రీవవ్య=సుగ్రీవునియొక్క, బలాగ్రే=పేన్నాగమునందు, తిష్ఠతే=నిలచి ఉన్నాడు.

తా. ఏ వానరుడు లక్షమంది వానరనాయకులు చుట్టూ ఉండగా, లంకాభిముఖుడై ఆరచుచున్నాడో, ఎవని గొప్ప ధ్వనిచేత ప్రాకారములతోను, ముఖద్వారములతోను, శైలములతోను, వనములతోను, ఆరణ్యములతోను కూడిన లంక ప్రతిధ్వనించుచున్నదో ఆతడు నీలు డను పేరు గల నీరుడైన వానర సేనా నాయకుడు. ఆతడు సమస్తమైన వానరులకు ప్రభువైన మహాత్ముడైన సుగ్రీవుని పైన్యము ముందు నిలచి ఉన్నాడు. 11 - 13

మూ. బాహు ప్రగృహ్య యః పర్వాం మహీం గచ్ఛతి వీర్యవాన్, 14  
 లంకామభిముఖః కోపాదభీక్షం చ విజృన్భతే,  
 గరిశ్చల్లప్రతీకాశః పద్మకీర్ణాల్కపంపిభః, 15  
 స్ఫోటయత్యతిపంరబ్ధో లాఙ్గూరం చ పునః పునః,  
 యవ్య లాఙ్గూలకర్ణేన ప్సవన్తి ప్రదిశో రక, 16  
 ఏష వానరరాజేన సుగ్రీవేణాధిషేచితః,  
 యువరాజోఽన్గరో వామ త్వామాప్సయతి పంయుగే. 17

ప్ర. అ. వీర్యవాన్=పరకామనందుడైన, యః=ఎవడు, బాహు=బాహు

పుంసు, ప్రగృహ్య=పట్టుకొని (పైకి ఎత్తి లేదా చేతులు కట్టుకొని నిలచి),  
 పద్యామ్=పాదముంచేత, మహీమ్=భూమిని, గవృలి=పొందుచున్నాడో, లబ్ధామ్  
 అభిముఖ=లంకకు అభిముఖుడై, కోపాత్=కోపమువలన, అభీక్ష్మ=మిక్కిలి,  
 విద్భవ్యతే=విజృంభించుచున్నాడో, గరిశ్చక్లప్రతీకాశా=పర్వతశిఖరముతో సమానుడు,  
 పర్వతీంజల్కవంసిధి=పర్వముల కింజల్కములతో సమానుడైన ఎవడు, అభిసం  
 రబ్ధా=మిక్కిలి కోపించినవాడై, పునః పునః=మూటిమూటికి, లాఘ్నంమ్=తోకను,  
 పోటుయతి=కదల్చి చచ్చుచు చేయుచున్నాడో, యవ్య=ఎవనియొక్క, లాఘ్నశబ్దేన=  
 తోకయొక్క శబ్దముచేత, రశ=పది, ప్రదిశా=దిక్కులు, ప్లవన్తి=ధ్వని చేయుచున్నవో,  
 ఏషా=ఇతడు, వావరరాజేన=వావరరాజైన, ముగ్రీవేన=ముగ్రీవునిచేత, అభిషేచితా=అ  
 భిషేకించబడిన, అగ్గరో వాసు=అంగదు డను పేరు గల, యువరాజా=యువరాజు.  
 త్యామ్=నిన్ను, పంయుగే=యుద్ధమునందు, ఆహ్వాయతి=పించుచున్నాడు.

తా. పద్మము కింజల్కముల వంటి శరీరచ్ఛాయ గల ఆ పర్వతశిఖరము  
 వలె ఉన్న పరాక్రమవంతుడైన వావరుడు చేతులు పైకి ఎత్తి పొదాలతో వేంపై  
 నడచుచు లంక వైపు తిరిగి కోపముతో మిక్కిలి విజృంభించుచున్నాడు. వాం  
 కోపముతో మూటిమూటికి తోకను విరల్చుచు ధ్వని చేయుచున్నాడు. అతడు  
 తోక కదల్చి చేసిన శబ్దము పది దిక్కులందు వ్యాపించుచున్నది. అతడు  
 ముగ్రీవునిచే యౌవరాజ్యమునందు అభిషేక్తుడైన యువరాజు, అంగదుడు. అతడు  
 నిన్ను యుద్ధానికి పించుచున్నాడు. 14 - 17

మూ. వాలినః పర్వతః పుత్రః ముగ్రీవస్య పదా ప్రేయః,

రాఘవార్థే పరాక్రాన్తః శక్రార్థే వరుణో యథా. 18

ప్ర. అ. వాలినః=వాలికి, పర్వతః=తగిన, పుత్రః=పుత్రుడు, పదా=ఎల్లప్పుడు,  
 ముగ్రీవస్య=ముగ్రీవునకు, ప్రేయః=ఇవ్వదూ ఆయిన ఈ అంగదుడు, శక్రార్థే=దేవేంద్రుని  
 నిమిత్తము, వరుణో యథా=వరుణుడు వలె, రాఘవార్థే=రామునినిమిత్తమై,  
 పరాక్రాన్తః=పరాక్రమించినాడు.

తా. ఈ అంగదుడు వాలికి తగిన పుత్రుడు. ఎల్లప్పుడు ముగ్రీవునకు  
 ప్రేమపాత్రుడు. దేవేంద్రునికోసమై వరుణుడు పరాక్రమించి నట్లు రామునికోసమై  
 పరాక్రమించుచున్నాడు. 18

మూ. ఏతస్య సా మతిః సర్వా యుద్ధృష్టౌ జనకాత్మజా,

హమామతా వేగవతా రాఘవస్య హితైషిణా. 19

ప్ర. అ. రాఘవస్య=రామునియొక్క, హితైషిణా=హితమును కోరువాడైన,  
 వేగవతా=వేగవంతుడైన, హమామతా=హనుమంతునిచేత, జనకాత్మజా=సీత, దృష్టౌ  
 ఇతి యత్=చూడబడినది అను మాట ఏది కలదో, సా సర్వా=అది అంతా,

ఏతస్య=నీనియొక్క, మఱి=బుద్ధి.

తా. రాముని హితమును కోరు వేగవంతుడైన హనుమంతుడు సీతను చూచినాడనగా ఇది అంతా ఈతని బుద్ధిబలముచేతనే. 19

మూ. బహువి వానరేవ్రాగామేష యూథాని వీర్యవాన్,  
పరిగృహ్యథియూతి త్వాం స్వేవానీకేవ మర్థితుమ్. 20

ప్ర. అ. వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, ఏషా=ఈ అంగదుడు, వానరేవ్రాగామ్=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, బహువి=అనేకమైన, యూథాని=సముదాయములను, పరిగృహ్య=తీసికొని, త్వామ్=నిన్ను, స్వేవ=తనసంబంధమైన, అనీకేన=పేనచేత, మర్థితుమ్=మర్తించుటకు, అథియూతి=నీకు ఎదురుగా వచ్చుచున్నాడు.

తా. పరాక్రమవంతుడైన ఈ అంగదుడు వానరనాయకుల అనేక సముదాయములను తన వెంట తీసికొని, నిన్ను తన పేనచేత మర్తించుటకై వచ్చుచున్నాడు. 20

మూ. అనువారిసుతప్యపి బలేవ మహతా వృతః,  
వీరస్తిష్ఠతి సంగ్రామే సేతుహేతురయం నలః. 21

ప్ర. అ. అనువారిసుతస్య=వారికుమారుణ్ణి అనుసరించి, మహతా=గొప్ప, బలేన=పేనతో, వృతః=కూడిన, సంగ్రామే=యుద్ధమునందు, వీరా=వీరుడైన, సేతుహేతుః=సేతువుకు కారణమైన, అయమ్=ఈ, నలః=నలుడు, రిష్టఠి=నించి ఉన్నాడు.

తా. యుద్ధములో మహావీరుడైన ఈ నలుడు అంగదుని వెనుకనే గొప్ప సైన్యముతో నిలిచి ఉన్నాడు. సేతువును నిర్మించినది ఇతడే. 21

మూ. యే తు నిష్టథ్య గ్రాతాణి క్షేడయన్తి వదన్తి చ,  
ఉత్థాయ చ విజృమ్భన్తే శ్రోధేన హరిపుణ్ణవాః. 22

ఏతే దుష్పుసహా ఘోరాశ్చక్షాశ్చక్షుపరాక్రమాః,  
అష్టౌ శతపహస్రాణి రశకోటిశతాని చ. 23

య ఏవమనుగచ్ఛన్తి వీరాశ్చన్దనవాపినః,  
ఏష్టేనాశంసతే లజ్కాం స్వేవానీకేవ మర్థితుమ్. 24

ప్ర. అ. యే=ఏ, హరిపుణ్ణవాః=వానరశ్రేష్ఠులు, గ్రాతాణి=దేహములను, నిష్టథ్య=లిగింపచేసి, క్షేడయన్తి=పంహవారముచేయుచున్నారో, వదన్తి చ=ధ్వని చేయుచున్నారో, శ్రోధేన=కోపముతో, ఉత్థాయ=లేచి, విజృమ్భన్తే=విజృంభించు చున్నారో, చన్దనవాపినః=చందనవనమునందు నివసించుచున్న, అష్టౌ=ఎనిమిది,



శతసప్తాశీ=లక్షలు, దశకోటిశతాని చ=పది వందల కోట్లు, యే=ఏ, వీర్యా=వీరులు, ఏనమ్=ఇతనిని, అనుగచ్ఛన్తి=అనుసరించుచున్నారో, ఏతే=వీరు, దుష్ప్రసహా=సహించ శక్యము కానివారు, ఘోర్యా=భయంకరులు, చణ్డ్యా=తీవ్రమైనవారు, చణ్డపరాక్రమ్యా=తీవ్రమైన పరాక్రమము గలవారు. ఏపైచ=ఇతడే, స్వేన=తన సంబంధమైన, అనీకేన=పేనచేత, లబ్ధ్యామ్=లంకను, మర్తియమ్=మర్త్యముటకు, ఆశంసతే=కోడుచున్నాడు.

రా. చందనవనములో నివసించే వెయ్యి కోట్ల ఎనిమిదిలక్షల ఆ వాన రక్షేష్టులు శరీరములు లిగబట్టి, పంపానాదము చేయుచు, గర్జించుచున్నాడు. కోపముతో లేచి విజృంభించుచున్నాడు. ఈ నలుణ్ణి అనుసరించి ఉన్న ఈ వానరవీరులందరూ సహించ శక్యము కానివారు; భయంకరులు; తీవ్రమైన పరాక్రమము గలవారు; ఈ పైశ్యము సహాయముతో ఈ నలుడే లంకను మర్త్యముటకు అధిలషించుచున్నాడు. 22 - 24

మూ. శ్వేతో రజతసంకాశశ్చంద్రో భీమవిక్రమః,

బుద్ధిమాన్వానరః శూరస్త్రీషు లోకేషు విశ్రుతః. 25

తూర్ణం మగ్రీవమాగత్య పునర్గచ్ఛతి పర్వరః,

విభజన్వానరీం పేనామవీశాని ప్రహర్షయన్. 26

ప్ర. అ. రజతసంకాశ=వెండితో సమానమైనవాడు, చపలః=చపలస్వభావుడు, భీమవిక్రమః=భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాడు, బుద్ధిమాన్=బుద్ధిమంతుడు, శూరః=శూరుడు, స్త్రీషు లోకేషు=మూడు లోకములయందు, విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడు అయిన, శ్వేతః=శ్వేతు డను, వానరః=వానరుడు, తూర్ణమ్= శీఘ్రముగా, మగ్రీవమ్= ముగ్ధివుణ్ణి గూర్చి, అగత్య=వచ్చి, వానరమ్=వానరసంబంధమైన, పేనామ్=పేనను, విభజన్=విభజించుచు, అవీశాని=పైశ్యములను, ప్రహర్షయన్=పంఠోషపెట్టుచు, పర్వరః=తొందరతో కూడినవారై, పునః=మరల, గచ్ఛతి=వెళ్లుచున్నాడు.

రా. వెండివంటి వెల్లని శరీరచ్ఛాయ గలవాడు, చపలుడు, భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాడు, బుద్ధిమంతుడు, శూరుడు, మూడు లోకములలో ప్రసిద్ధుడు అయిన శ్వేతు డను వానరుడు తొందరగా ముగ్ధివుని వర్తకు వెళ్లి, మధ్యనుండి వెళ్లుటచేత వానరపేనలను పాయలుగా చీల్చివేయుచు, పైనికులకు పంఠోషము కలిగించుచు మరల తన స్థానమునకు వెళ్లుచున్నాడు. 25, 26

మూ. యః పురా గోమతీతీరే రమ్యం పర్యేతి పర్వతమ్,

నామ్నా సంరోచన్ నామ వానానగయుతో గిరిః. 27

తత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యష కుముదో వామ యూథపః,  
యోఽపౌ శతసహస్రాణి సహర్షం పరికర్షతి. 28

యస్య వాలా బహువ్యామా దీర్ఘలాఙ్గాలమాశ్రితాః,  
తామ్రాః సీతాః సీతాః శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరదర్శనాః. 29

అదీవో వావరశ్చక్షుః సంగ్రామమభికాఙ్క్షతి,  
ఏషైవాశంసతే లబ్ధ్యాం స్వేనావీకేవ మర్తితుమ్. 30

ప్ర. అ. యావదదు, పురాపూర్వము, గోమతీతీరే=గోమతీతీరము నందు, నామ్నా=పేరుచేత, సంరోచనో నామ=సంరోచన మను ప్రసిద్ధి గల, నానానగయుతః=అనేక విధములైన వృక్షములతో కూడిన, గిరిః=పర్వతమున్నది. అట్టి, రమ్యమ్=రమ్య మను నామాంతరము గల, పర్వతమ్=పర్వతమును, పర్యేతి=పొందుచుండెడివాడో, ఏషు=ఈ, కుముదో నామ=కుముదు డను పేరు గల, యూథపః=పేనానాయకుడు, తత్ర=అక్కడ, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, ప్రశాస్తీ=పొలింతుచున్నాడు. యావదదు, శతసహస్రాణి=లక్షలను, సహర్షమ్=సం తోషపూర్వకముగా, పరికర్షతి=లాగుచున్నాడో (తనవెనుక తీసికొని వచ్చుచున్నాడో), యస్య= ఎవనియొక్క, దీర్ఘలాఙ్గాలమ్=దీర్ఘమైన తోకను, అశ్రితాః=ఆశ్రయించి యున్న, వాలా=తెల్లదుకలు, బహువ్యామా=చాల బారల పొడవైనవో, తామ్రాః= ఎఱ్ఱగాను, సీతాః=పచ్చగాను, సీతాః=తెల్లగాను, శ్వేతాః=చాల తెల్లగాను ఉన్న, ప్రకీర్ణాః=వ్యాపించిన రోమములు, ఘోరదర్శనాః=ఘోరమైన దర్శనము గలవో అట్టి, అదీనః=దీనుడు కానివాడు, చక్షుః=చీకటమైనవాడు అయిన, వావరః=వానరుడు, సజ్జామమ్=యుద్ధమును, అభికాఙ్క్షతి కోరుచున్నాడు. ఏషైవ=ఇతడే, స్వేన=తన సంబంధమైన, అవీకేవ పేనచేత, లబ్ధ్యాం=లంకను, మర్తితుమ్=మర్తించుటకు, అశంసతే=కోరుచున్నాడు.

తా. గోమతీతీరమునందు రమ్య మను పర్వత మున్నది. అనేకవిధములైన వృక్షములతో నిండిన ఆ పర్వతమునకు సంరోచన మని కూడ పేరు. కుముదు డను ఈ పేనానాయకుడు పూర్వము ఆ పర్వతప్రాంతమునందు సంచరించేవాడు. అక్కడ రాజ్యము చేసేవాడు. ఇతడు లక్షలకొలది వానరుల నాయకుడుగా ఉన్నాడు. చాల పొడవైన ఆతని తోకమీద ఉన్న రోమములు ఎఱ్ఱగా, పచ్చగా, తెల్లగా, చాల తెల్లగా, ఉండి ఎగురుచు, ఎన్నో బారల పొడవు గలవై చూచుటకు భయంకరముగా ఉన్నవి. దైన్యము లేనివాడు, చీకటస్వభావము గలవాడు అయిన ఈ వానరుడు యుద్ధమును కోరుచున్నాడు. ఈరీతి తన పేనతో లంకను మర్తించవలె నని ఆశించుచుచున్నాడు. 27 - 30

- మూ. యశ్చైవ పింహపంకాశః కపిలో దీర్ఘకేపరః,  
 నిర్భతః ప్రేక్షతే లజ్కాం విధక్షన్నివ చక్తుషా, 31  
 విద్యం క్షుష్ణగిరిం సహ్యం సర్వతం చ సుదర్శనమ్,  
 రాజవృతతమధ్యాస్తే స రమ్భో నామ యూథపః. 32  
 శతం శతసహస్రాణాం త్రింశచ్చ హరిపుంగవాః,  
 యం యాన్తం వానరా ఘోరాశ్చక్షాత్క్షుష్ణపరాక్రమాః, 33  
 పరివార్యామగచ్ఛన్తి లజ్కాం మర్తిడుమోజసా.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! పింహపంకాశః=పింహముతో సమా  
 నుడు, కపిలః=కపిలవర్ణము గలవాడు, దీర్ఘకేపరః=దీర్ఘమైన జాలు కలవాడు  
 అయిన, యా=ఎవ్వడు, నిర్భతః=ఏకాగ్రుడు, చక్తుషా=నేత్రముచేత, విధక్ష  
 న్నివ=కాల్పదలుచుకొన్నవాడువలె, లజ్కామ్=లంకను, ప్రేక్షతే=చూచుచున్నాడో,  
 శతసహస్రాణామ్=లక్షలయొక్క, శతమ్=శతము, త్రింశచ్చ=ముప్పదీ, హరిపు  
 ఙ్గవాః=వానరులలో శ్రేష్ఠులు, ఘోరాః=ధీయంకరులు, క్షుష్ణపరాక్రమాః=తీవ్రమైన  
 పరాక్రమము గలవాడు అయిన, వానరాః=వానరులు, యాన్తమ్=వెల్లుచున్న,  
 యమ్=ఎవనిని, పరివార్య=చుట్టి, ఓజసా=లేజస్సుచేత, లజ్కామ్=లంకను, మర్తి  
 డుమ్=మర్తించుటకు, ఆనుగచ్ఛన్తి=ఆనుసరించి వెళుచున్నారో, సా=అతడు, రమ్భో  
 నామ=రంభు డను పేరు గల, యూథపః=సేనానాయకుడు, విద్యమ్=విం  
 ద్యపర్వతమును, క్షుష్ణగిరిమ్=క్షుష్ణగిరి, సహ్యం సర్వతమ్=సహ్యపర్వతమును,  
 సుదర్శనమ్=సుదర్శనపర్వతమును, సతతమ్=ఎల్లప్పుడూ, అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించి  
 ఉండును.

రా. రాజా ! కపిలవర్ణము (రామని రాయ) పొడవైన జాలు కలిగి  
 పింహము వలె ఉన్న శతడు రంభు డను సేనానాయకుడు. అక్కడ నిశ్చలముగా  
 వింబడి చూపుంతో కాల్పితమున్నదా అన్నట్లు లంక వైసే చూచుచున్నాడు.  
 శతడు ఎల్లప్పుడు వింధ్య - క్షుష్ణగిరి - సహ్య - సుదర్శన పర్వతములపై  
 నివసించుచుండును. వానరులలో శ్రేష్ఠులు, ధీయంకరులు, తీవ్రమైన పరాక్రమము  
 గలవాడు అయిన నూటముప్పది లక్షల వానరులు ఈతని వెంట, లంకను  
 తమ లేజస్సుచేత వశింపజేయుటకు వచ్చుచున్నాడు. 31-33

- మూ. యస్తు కల్లా విప్రుణతే బృహ్మతే చ పువః పువః, 34  
 వ తు సంవిజతే మృత్యోర్న చ యుద్ధాల్ ప్రధావతి,  
 ప్రకమ్పతే చ రోషేణ తిర్యక్ పువరీక్షతే, 35  
 సశ్యన్ లాజ్గ్గాలమపి చ క్షేదత్యేష మహాబలః,

మహాజనా వీతథయో రమ్యం సార్వేయపర్వతమ్.

36

రాజన్యతమధ్యాస్తే శరభో నామ యూథపః.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! య! తు=ఎవడు, కర్ణో=తెవులను, వివృణుతే=కరుణించుచున్నాడో, పున! పున=మాటమాటికీ, జ్ఞమృతే చ=అవులించుచున్నాడో, మృత్యో=మృత్యువునుండి, న తు సంవిజతే=భయపడుటలేదో, యుద్ధాత్=యుద్ధమునుండి, న చ ప్రధావతి=పరుగెత్తుటలేదో, రోషేణ=కోపముచేత, ప్రకమృతే చ=కరుణించుచున్నాడో, పునః=మరల, తిర్క్యక్=అడ్డముగా, ఈశ్చతే=చూచుచున్నాడో, లాఙ్గాలమ్=తోకను, పశ్యన్=చూచుచు, క్షేపతే=సింహనాదము చేయుచున్నాడో, ఏహోబలః=గొప్ప బలము గల, ఏషు=ఇతడు, శరభో నామ=శరభు డను పేరు గల, యూథపః=పేనానాయకుడు. మహాజనా=గొప్ప తేజస్సుతో, వీతథయః=పోయిన భయము కలవాడై, పతతమ్=ఎల్లప్పుడు, రమ్యమ్=రమ్యమైన, సార్వేయం పర్వతమ్=సార్వేయపర్వతమును, అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించి ఉన్నాడు.

లా. మహారాజా! అక్కడ ఒక పేనానాయకుడు చెవులు కరుణించు మాటమాటికీ అవులించుచున్నాడు. మృత్యువునుండి భయపడుటలేదు. యుద్ధభూమినుండి పారిపోడు. కోపముతో వణికిపోవుచు మరల అడ్డముగా చూచుచున్నాడు. తోక చూచుకొనుచు సింహనాదము చేయుచున్నాడు. మహా బలశాలియైన ఇతడు శరభుడు. తేజస్సుచేత, ఏ మాత్రము భయము లేనివాడై, ఎల్లప్పుడు రమ్యమైన సార్వేయపర్వతముమీద నివసించుచున్నాడు. 34-36

మూ. ఏతస్య బలినః పర్వే విహారా నామ యూథపాః,

రాజన్ శతసహస్రాణి చత్వారింశత్తలైవ చ.

37

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! ఏతస్య=ఇతనియొక్క, శతసహస్రాణి=నూరువేలు, తలైవ చ=మరియు, చత్వారింశత్=నలుబది వేలు, పర్వే=పర్వతమైన, విహారా నామ=విహారులను పేరు గల, యూథపాః=పేనానాయకులు, బలినః=బలవంతులు.

లా. రాజా! ఈతని విహారులను పేరు గల ఒక లక్ష నలుబదివేలమంది పేనానాయకులు ఆందరు వారి బలము గలవాడు. 37

మూ. యన్తు మేఘ ఇవాకాశం మహానావృత్య తిష్ఠతి,

38

మధ్యే నావరవీరాణాం మరాణామివ హాపవః,

భేరీణామివ సంవాదో యన్యైవ శ్రూయతే మహాన్,

39

హోషః శాఖామృగేష్వాణాం పేక్షామమధికాక్షలామ్,

ఏష పర్వతమధ్యాస్తే పారియూత్రమమత్తమమ్, 40  
యుద్ధే దుష్ప్రసహో విత్యం పనసో వామ యూథపః.

ప్ర. ఆ. యః=ఎవడు, మహాన్=గొప్ప, మేఘ ఇవ=మేఘము వలె, ఆకాశమ్=ఆకాశమును, అచ్యుత్య=కప్పి, సురాణామ్=దేవతలమధ్య, వాసవః ఇవ=దేవేంద్రుడు వలె, వానరవీరాణామ్=వానరవీరులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, తిష్ఠతి=ఉన్నాడో, సజ్జామమ్=యుద్ధమును, అభికాక్షేక్షణామ్=కోరుచున్న, యశ్యేవ=ఎవనియొక్క, శాలామృగేష్టాణామ్=వానరులయొక్క, మహాన్=గొప్పదైన, పోషా=ధ్వని, భేరీ ణామ్=భేరిలయొక్క, పంనాదః ఇవ=ధ్వని వలె, త్రాయతే=వినబడుచున్నదో, ఏష=ఇతడు, విత్యమ్=ఎల్లప్పుడు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, దుష్ప్రసహః=సహింప శక్యము కాని, పనసో వామ=పనసు డను, యూథపః=సేనానాయకుడు. అను త్రమమ్=శ్రేష్ఠమైన, పారియూత్రమ్=పారియూత్రపర్వతమును, అధ్యాస్తే=అరిష్టించి ఉన్నాడు.

తా. దేవతలమధ్య మున్న దేవేంద్రుడు వలె వానరుల మధ్య ఉన్న ఎవడు పెద్ద మేఘము ఆకాశమును ఆవరించి నట్లు ఆవరించినాడో, యుద్ధమును కోరుచున్న ఎవని పైనుకులైన వానరుల ధ్వని భేరీధ్వని వలె వినబడుచున్నదో, ఇతడు నిత్యము యుద్ధమునందు సహింప శక్యము కాని పనసు డను సేనానాయకుడు. ఇతడు పారియూత్ర మను ఉత్తమమైన పర్వతముమీద నివసించుచున్నాడు. 38-40

మూ. ఏనం శతపహస్రాణాం శతార్థం పర్యుపాసతే, 41  
యూథపా యూథపశ్రేష్ఠం యేషాం యూథాని భాగశః.

ప్ర. ఆ. యేషామ్=ఎవరియొక్క, యూథాని=యూథములు, భాగశః=భాగములుగా ఉన్నదో అట్టి, శతపహస్రాణామ్=వందనేలయొక్క, శతార్థమ్=అర్థశతము, యూథపశ్రేష్ఠమ్=సేనానాయకులలో శ్రేష్ఠుడైన, ఏనమ్=ఏనిని, పర్యుపాసతే=సేవిం చుచున్నారు.

తా. వేరు వేరు యూథములుగా ఏర్పడుపబడిన ఏబైలక్షల సేనానాయకులు సేనానాయకులలో శ్రేష్ఠుడైన ఇతనిని సేవింపుచున్నారు. 41

మూ. యస్తు భీమాం ప్రవర్ణస్తీం చమూం తిష్ఠతి శోభయన్, 42

స్థితాం తీరే పముద్రప్య ద్వితీయ ఇవ సాగరా, 43  
ఏష దర్శరసంకాశో వినతో వామ యూథపః,

పిబంశ్చరతి యో వేగాం వదీవాముత్తమాం నదీమ్, 44  
షష్ఠః శతపహస్రాణే బలమస్య స్థవంగమః.

ప్ర. అ. యుః=ఎవడు, సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క, తీరే=తీరము నందు, ద్విరీయః=రెండవ, పాగరః ఇవ=పాగరము వలె, స్థితామ్=ఉన్న, భీమామ్=భయంకరమైన, ప్రవల్లన్తిమ్=కడులుచున్న, వమూమ్=పేనను, శోభయన్=ప్రకాశింపజేయుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నచో, ఏషః=ఇతడు, దర్శురపర్యతముతో సమానుడైన, ఎనతో నామ=ఎనఁడు డను, యూథపః=పేనానాయకుడు. యుః=ఎవడు, నరీనామ్=నరులలో, ఉత్తమామ్=ఉత్తమమైన, వేణామ్=వేణ అను, నదీమ్=నదిని, పిబన్=త్రాగుచు, చరతి=సంచరించుచున్నాచో, షష్టిః=అరువది, శతపహస్రాణి=లక్షలు, ప్లవంగమాః=వానరులు, అస్య=చీనియొక్క, బలమ్=పేన.

తా. సముద్రతీరమునందు రెండవ సముద్రము వలె ఉన్న భయంకరమైన, కడులుచున్న పేనను ప్రకాశింపజేయుచు దర్శురపర్యతము వలె ఉన్న ఇతడు ఎనఁడు డను పేనానాయకుడు. ఇతడు నదులలో ఉత్తమమైన కృష్ణవేణానది బలమును త్రాగుచు సంచరించుచున్నాడు. ఇతని పైన్యములో అరువది లక్షల మంది వానరులు ఉన్నారు.

వి. "వేణామ్"కు బడ్లులు గోవిందరాజు "పరాసామ్" అను పాతము ఇచ్చినాడు. ఆ నది ఎక్కడనున్నదో తెలియదు. వేణానది మన కృష్ణానది కాన్ము. కృష్ణానదికి "కృష్ణవేణా" "కృష్ణవేణా" అను పేర్లు ప్రాచీనగ్రంథాలలో ఉన్నవి.

42 - 44

మూ. త్యామాహ్యయతి యుద్ధాయ క్రథనో వామ వానరః,  
విక్రాంతా బలవన్తశ్చ యథా యూథాని భాగతః.

45

ప్ర. అ. విక్రాంతాః=సర్వాక్రమవంతులు, బలవన్తశ్చ=బలవంతులు అయిన వానరులు, యూథాని=వానరుల యూథములు, యథా=ఎట్లు, భాగతః=వేరు వేరు భాగములుగా ఉన్నారో (వేరు భాగములుగా ఉండునట్లు వేరు), క్రథనో నామ=క్రథను డను పేరు గల, వానరః=వానరుడు, త్యామ్=విన్ను, యుద్ధాయ=యుద్ధము కొరకు, ఆహ్వాయతి=పిలుచుచున్నాడు.

తా. క్రథను డను వానరుడు వైక్రమవంతులు బలవంతులు అయిన వానరులను, వానరయూథములను వేరువేరుగా ఎవరు ఉండవలసిన చోట వారిని ఉంచి విన్ను యుద్ధము కొరకు పిలుచుచున్నాడు.

45

మూ. యుష్టు గైరికవర్ణాభం వపుః పుష్కతి వానరః,  
అవమత్య పదా పర్యావ్యావరాన్ బందర్పితః,  
గవయో నామ తేజస్వీ త్వాం కోధాదభివర్తతే.

46

ప్ర. అ. యుః=ఏ, వానరః=వానరుడు, గైరికవర్ణాభమ్=గైరికభాతును రంగువంటి కాంతి గల, వపుః=శరీరమును, పుష్కతి=పో పిలుచుచున్నాచో,

సరా=విల్లప్పుడు, బలదర్శిత=బలము చేత దర్శితుడైన, తేజస్వీ=తేజఃశాలియైన, గవయో వాసు=గవయు డను ఆ వానరుడు, సర్వాన్=సమస్తమైన, వాన రాన్=వానరులను, అవమత్య=అవమానించి, క్రోధాత్=కోపమువలన, త్యామ్ అభివర్తతే=ఎదిరించుటకై వచ్చుచున్నాడు.

తా. గైరికధాతువునర్ణము వంటి శరీరవ్యాయవో ప్రకాశించుచున్న ఆ వానరుడు తేజఃశాలియైన గవయుడు. విల్లప్పుడు బలముచేత గర్హితుడైన ఇతడు వానరుల నందరినీ కాదని తానే ఏన్ను ఎదిరించుటకు వచ్చుచున్నాడు. 46

మూ. ఏవం శతసహస్రాణి సప్తతిః పర్యుపాసతే,

ఏష్టైవాశంసతే లబ్కాం స్వేనావీకేన మర్దితుమ్. 47

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇదని, సప్తతిః=దెబ్బది, శతసహస్రాణి=లక్షలు, పర్యుపాసతే=సేవించుచున్నారు. ఏష్టైవ=ఇతడే, స్వేన=తన సంబంధమైన, అవీకేన=సేనచేత, లబ్కామ్=లంకను, మర్దితుమ్=మర్దించుటకు, ఆశంసతే=కోరు చున్నాడు.

తా. ఈ గవయుణ్ణి దెబ్బదింక్షల మంది వానరులు సేవించుచున్నారు. ఇతడే తన స్వైర్యముతో లంకను మర్దించుటకు కోరుచున్నాడు. 47

మూ. ఏతే దుష్ప్రసహా వీరా యేషాం సంఖ్యా న విద్యతే,

యూథపా యుథపశ్రేష్ఠౌస్తేషాం యూథాని భాగశః. 48

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాణ్డే పద్వీంశః పర్గః.

ప్ర. అ. యేషామ్=ఎవరికి, సంఖ్యా=సంఖ్య, న విద్యతే=లేదో, ఏతే=ఈ, వీరా=వీరులైన, యూథపా=యూథనాయకులు, యూథపశ్రేష్ఠౌ=యూథనాయకులలో శ్రేష్ఠులు, దుష్ప్రసహా=పహింస శక్యముకానివారు. తేషామ్=వారియొక్క, యూథాని=యూథములు, భాగశః=వేరు వేరుగా ఉన్నవి.

తా. వీరులైన ఈ యూథనాయకులు, యూథనాయకులలో శ్రేష్ఠులైన వానరులు ఎదిరింప శక్యముకానివారు. వీరిని లెక్క పెట్టుట కష్టము. వీరు వేరు వేరుగా యూథములుగా విభజింపబడి ఉన్నారు.

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండములో ఇరువదియొకవ వర్గ నమోదము.

## అథ సప్తవింశః సర్గః

[పాఠముడు ఆ యా వానరనీరుల పేర్లు చెప్పుచు వారి వర్ణాకరమును వర్ణించుట.]

ము. తాంస్తు తే సంప్రవక్ష్యామి ప్రేక్షమాణస్య యూథపాన్,  
రాఘవార్థే పరాక్రాంతా యే రక్షన్తి న జీవితమ్.

1

ప్ర. అ. రాఘవార్థే=రామునినిమిత్తమై, పరాక్రాంతా=పరాక్రమించిన, యే=ఎవరు, జీవితమ్=తమ జీవితమును, న రక్షన్తి=రక్షించుకొనరో, తాన్=ఆ, యూథపాన్=యూథవాడుకులను గూర్చి, ప్రేక్షమాణస్య=చూచుచున్న, తే=నీకు, సంప్రవక్ష్యామి=చెప్పెదను.

తా. రాముని నిమిత్తమై పరాక్రమము చూపుచు తమ జీవితమును గూర్చి కూడ లక్ష్యము లేని ఆ యూథవాడుకులను గూర్చి నీకు చెప్పెదను; వారిని చూడుము.

1

ము. స్మిగ్ధా యస్య బహువ్యామా బాలా లాఙ్గూలమాశ్రితాః,  
తామ్రాః పీతాః పితాః శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః,  
ప్రగృహీతాః ప్రకాశన్తే సూర్యస్యేవ మరీచయః,  
పుథివ్యాం రామకృష్ణన్తే హరో నామైష వానరః.

2

3

ప్ర. అ. ఘోరకర్మణః=భయంకరమైన పనులు గల, యస్య=ఎవనియొక్క, లాఙ్గూలమ్=తోకను, అశ్రితాః=అశ్రయించిన, బహువ్యామా=చాల బారల పొడవైన, స్మిగ్ధా=మెత్తని, తామ్రాః=ఎఱ్ఱని, పీతాః=పచ్చని, పితాః=తెల్లని, శ్వేతాః=బాగా తెల్లని, ప్రకీర్ణా=పలచగా ఉన్న, బాలాః=రోమములు, సూర్యస్య=సూర్యుని యొక్క, ప్రగృహీతాః=పట్టుకొనబడిన (ప్రొగుచేయబడిన), మరీచయః ఇవ=కిరణములు వలె, ప్రకాశన్తే=ప్రకాశించుచున్నవో, పుథివ్యామ్=వేలమీద, రామకృష్ణన్తే=రామగబడుచున్నవో, ఏషః=ఇతడు, హరో నామ=హరు డను పేరు గల, వానరః=వానరుడు.

తా. భయంకరములైన పనులు చేయు ఎవని తోకమీద నున్నగాను, ఎఱ్ఱగాను, పచ్చగాను, తెల్లగాను, బాగా తెల్లగాను ఉన్న బారెడేసీ పల్చని రోమములు ప్రొగుచేసిన సూర్యకిరణముల వలె ఉన్నవో, వేలమీద కూడ ఈద్యుకొని పోవుచున్నవో అతడు హరుడు అను వానరుడు.

2, 3



మూ. యం పృష్ఠతోఽనుగచ్ఛన్తి శతశోఽథ సహస్రశః,  
వృక్షామద్యమ్య సహసో లజ్కారోహణతత్పరాః,  
యూథపా హరిరాజస్య కింకరాః నముపస్థితాః.

4

అ. ప్ర. నముపస్థితాః=సమీపించి ఉన్న, హరిరాజస్య=సుగ్రీవునియొక్క, కింకరాః=కింకరులైన, శతశః=వందలకొంది, అథ=మరియు, సహస్రశః=వేలకొంది, యూథపా=పేసానాయకులు, వృక్షాన్=వృక్షములను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, సహసో=వేలనే, లజ్కారోహణతత్పరాః=లంకను ఎక్కుట యందు అసక్తి గలవారై, యుష్=ఎవనిని, పృష్ఠతో=వెనుక, అనుగచ్ఛన్తి=అనుసరించుచున్నారో.

తా. సుగ్రీవుని కింకరులై, అతని ఆజ్ఞాసకారము వచ్చిన వందలకొంది, వేలకొంది యూథనాయకులు లంకను ఆక్రమించవలె నను ఉత్సాహముతో వృక్షములను ఎత్తి ఈతని వెనుకనే వచ్చుచున్నారు.

4

మూ. నీలానివ మహామేఘాన్తీష్ఠతో యాంస్తు పశ్యసి,  
అసీతాశ్చనసంకాశాన్ యుద్ధే పత్యపరాక్రమాన్,  
అపంభ్యేయావనిర్దేశ్యావృరం పారమివోదధేః.  
పర్యతేషు చ యే కేచిద్విషయేషు నదీషు చ,  
ఏతే త్వామిథివర్తన్తే రాజన్సక్తాః సుదారుణాః.

5

6

7

అ. ప్ర. రాజన్=రాజా ! నీలాన్=నల్లని, మహామేఘానివ=గొప్ప మేఘములు వలె, తీష్ఠతో=ఉన్నవాడు, అసీతాశ్చనసంకాశాన్=నల్లని కాటుకతో సమానులు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, పత్యపరాక్రమాన్=పత్యమైన పరాక్రమము గలవారు, అపంభ్యేయాన్=లెక్కింప శక్యముకాని వాడు, ఉదధేః=సముద్రముయొక్క, పరిధి మరియుక, పారమివ=తీరమువలె, అనిర్దేశ్యాన్=స్పష్టముగా చూపశక్యము కాని వారు అయిన, యాన్ టు=ఎవరిని, పశ్యసి=చూచుచున్నావో, యే కేచిత్=ఏ కొందరు, పర్యతేషు=పర్యతములయందు, విషయేషు=దేశములయందు, నదీషు చ=నదులయందు నివసించుచుందురో, ఏతే=ఈ, సుదారుణాః=చాలా భయంకరులైన, యుద్ధాః=భిల్లకములు, త్వామ్=నిన్ను గూర్చి, అభివర్తన్తే=ఎదురుగా వచ్చుచున్నారు.

తా. రాజా ! నల్లని పెద్ద మేఘముల వలె, నల్లని కాటుకవలె కనిపడుచున్న వాళ్లు భిల్లకములు. నీళ్లు యుద్ధమునందు పత్యమైన పరాక్రమముగలవారు. లెక్కింపశక్యము కానివారు. మరియొక సముద్రతీరము వలె ఇందరు అని చూప శక్యము కానివారు. నీటిలో కొందరు పర్యతముమీదా, కొందరు సమతలపు దేశాల్లోను, మరికొందరు నదుల్లోను నివసించుచుందురు. చాల భయంకరులు. నీళ్లందరూ నిన్ను ఎదిరించుటకై వచ్చుచున్నారు.

5 - 7

మూ. ఏషాం మధ్యే స్థితో రాజన్ భీమాక్షో భీమదర్శనః,  
 పర్జన్య ఇవ జీమూతైః సమన్తాత్పరివారితః. 8  
 ఋక్షవత్తం గిరిశ్రేష్ఠమధ్యాస్తే నర్మదాం పిబన్,  
 సర్వర్క్షాణామధిపతిర్జ్యౌషో వామైష యూథపః. 9

ప్ర. ఆ. రాజన్=రాజా ! ఏషామ్=వీరియొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, స్థితః=ఉన్నవాడు, భీమాక్షః=భయంకరములైన నేత్రములు గలవాడు, దియదర్శనః=భయంకరమైన దర్శనము గలవాడు, జీమూతైః=మేఘములచేత, పర్జన్యః ఇవ=పర్జన్యదు (వర్షాధిష్ఠానదేవత) వలె, సమన్తాత్=అంతటా, పరివారితః=చుట్టబడినవాడు అయిన, ఏషః=ఇతడు, సర్వర్క్షాణామ్=సకలభిల్లాకములకు, అధిపతిః=ప్రభువైన, ధూమ్రః వామః=ధూము డను పేరు గల, యూథపః=పేనా నాయకుడు, నర్మదామ్=నర్మదను, పిబన్=త్రాగుచు, గిరిశ్రేష్ఠమ్=నర్మతశ్రేష్ఠమైన, ఋక్షవత్తమ్=ఋక్షవత్సర్వతమును, అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించి ఉండును.

తా. మహారాజా ! వీళ్లమధ్యలో భయంకరమైన నేత్రములతో, చూచువారికి భయము కలిగించుచు చుట్టూ నల్లని మేఘము లున్న పర్జన్యదు వలె ఉన్నవాడు, ధూము డను పేరు గల సకలభిల్లాకములకు ప్రభువైన పేనానాయకుడు. ఇతడు నర్మదాజలమును త్రాగుచు నర్మతశ్రేష్ఠమైన ఋక్షవంతముమీద ఉండును. 8,9

మూ. యవీయానస్య తు భ్రాతా పశ్యేనం సర్వతోపమమ్,  
 భ్రాతా సమానో దూపేణ విశిష్టేశ్చ సర్వాక్రమే. 10  
 స ఏష జాఘృవాన్నామ మహాయూథపయూథపః,  
 ప్రకావో గురువర్తీ చ సంప్రహరేప్యమర్షణః. 11

ప్ర. ఆ. సర్వతోపమమ్=సర్వతముతో సమానుడైన, ఏనమ్=ఏ నిని, పశ్య=చూడుము; ఇతడు, అస్య=వీనియొక్క, యవీయాన్=విన్నవాడైన, భ్రాతా=సోదరుడు, దూపేణ=దూపముచేత, భ్రాతా=సోదరునితో, సమానః=సమా నుడు. సర్వాక్రమే=సర్వాక్రమమునందు, విశిష్టః=అధికుడు, స ఏషః=అట్టి ఇతడు, మహాయూథపయూథపః=మహాయూథనాయకుల యూథమునకు నాయకుడు; జాఘృవాన్నామ=జాంబవంతు డను పేరు గలవాడు. ప్రకావః=సర్వాక్రమించువాడు. గురువర్తీ చ=పెద్దలను అనుసరించువాడు, సంప్రహరేపు=యుద్ధములయందు, అమర్షణః=శత్రువులను పహించనివాడు.

తా. సర్వతముతో సమానుడైన అతనిని చూడుము. అతడు ధూముని తమ్ముడు. దూపమునందు సోదరునితో సమానుడు. కాని సర్వాక్రమమునందు అతని కంటె గొప్పవాడు. ఎన్నో భిల్లాకయూథముల నాయకులకు నాయకుడైన

ఇతని పేరు జాంబవంతుడు. ఇతడు పర్యాక్రమవంతుడు. పెద్దం విషయమున  
విషయము గలవాడు. యుద్ధములో ఎదుటివారిని పహించడు. 10, 11

మూ. ఏతేన సాహ్యం తు మహాత్ కృతం శక్రస్య ధీమతా,  
దేవాసురే జామ్యవతా లబ్ధాశ్చ బహవో వరా. 12

ప్ర. అ. ధీమతా=బుద్ధిమంతుడైన, ఏతేన=ఈ, జామ్యవతా=జాంబవంతుని  
చేత, దేవాసురే=దేవాసుర యుద్ధమునందు, శక్రస్య=దేవేంద్రునకు, మహాత్=  
గొప్ప, సాహ్యమ్=సాహాయ్యము, కృతమ్=చేయబడినది. బహవః=అనేకమైన,  
వరాశ్చ=వరములు కూడ, లబ్ధాః=పొందబడినవి.

తా. ధీమంతుడైన ఈ జాంబవంతుడు దేవాసురయుద్ధమునందు  
దేవేంద్రునకు గొప్ప సాహాయ్యము చేసి అనేకవరములు కూడ పొందినాడు. 12

మూ. అరుహ్య పద్మతాగ్రేభ్యో మహాధ్రవిపులాః శిలాః,  
ముఞ్శున్తి విపులాకారా న మృత్యోరుద్విజన్తి చ. 13

రాక్షసానాం చ పద్మశాః పిశాచానాం చ రోమశాః,  
ఏతస్య సైన్యా బహవో విచరన్త్యమితౌజసః. 14

ప్ర. అ. రాక్షసానామ్=రాక్షసులకు, పిశాచానాం చ=పిశాచములకు,  
పద్మశాః=పమానమైన, రోమశాః=రోమములతో నిండిన, అమితౌజసః=అనంతమైన  
తేజస్సు గల, బహవః=అనేకులైన, ఏతస్య=ఇతనియొక్క, విపులాకారాః=పెద్ద ఆకా  
రములు గల, సైన్యాః=సైన్యమునకు సంబంధించిన యోధులు, అరుహ్య=ఎక్కి,  
పద్మతాగ్రేభ్యః=పద్మతముల పైభాగములనుండి, మహాధ్రవిపులాః=పెద్దమేఘముల  
వలె విశాలములైన, శిలాః=శిలలను, ముఞ్శున్తి=విడచుచుండురు. మృత్యోః=మృ  
త్యువునుండి, న ఉద్విజన్తి=భయపడరు. విచరన్తి=సంచరించుచుండురు.

తా. పెద్ద శిలీరములు గలవారు, రాక్షసులతోను, పిశాచములతోను  
సమానులు, రోమములతో నిండినవారు, గొప్ప తేజస్సు గలవారు అయిన  
ఈతని సైనికులు సంచరించుచు పద్మతములపైకి ఎక్కి ఆక్కిడిమండి పెద్ద  
మేఘములవంటి శిలలను క్రిందికి త్రోయుచుండురు. మృత్యువుకు భయపడరు.

మూ. యమేనమభిసంరట్టం ప్లవమావమివ స్థితమ్,  
ప్రేక్షన్తే వానరాః పథ్యే స్థితం యూథపయూథపమ్. 15

ఏష రాజన్ పహస్రాక్షం పర్యుపాస్తే హరీశ్వరః,  
అదేవ బలిసంయుక్తో రమ్యో వామైష యూథసః. 16

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! పథ్యే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు,  
అభిసంరట్టమ్=కోపముతో తొందరగా ఉన్నవాడు, ప్లవమావమివ=ఎగురుచున్నవాడు

నది, స్థితమ్=ఉన్నవాడు, యూథపయూథపమ్=యూథనాయకుల యూథమునకు వాయుకుడుగా, స్థితమ్=ఉన్నవాడు అయిన, యమ్=ఏ, ఏవమ్=ఏవివి, ప్రేక్షతే=చూచుచున్నారో, బలసంయుక్తః=సేనతో కూడిన, ఏషః=ఈ, హాతీశ్వరః=హానరనాయకుడు, బలేన=బలముచేత, సహస్రాక్షమ్=ఇంద్రుని, సర్వపాస్తే=సేవించుచుండును. ఏషః=ఇతడు, దమ్నో నామ=దంభుడను, యూథపః=సేనానాయకుడు.

తా. మహారాజా ! అక్కడ ఎక్కువ కోపముతోను తొందరతోను ఎగురుచున్నట్లుగా ఆ హానరనాయకుణ్ణి హానరులందరూ చూచుచున్నారు. అతడు యూథనాయకుల యూథమునకు నాయకుడైన దంభు డను సేనానాయకుడు. పైవ్యముతో కూడిన ఇతడు బలముచేత దేవేంద్రునికి కూడ సాహాయ్యము చేయుచుండును.

15, 16

మూ. యః స్థితం యోజనే శైలం గచ్ఛన్ పార్శ్వేన సేవతే,  
 ఊర్ధ్వం తలైవ కాయేన గతః ప్రాప్నోతి యోజనమ్. 17  
 యస్మాత్తు పరమం దూపం చతుష్పాత్యు వ విద్యతే,  
 శ్రుతః సంనాదనో నామ వానరాణాం పీఠామహః. 18  
 యేన యుద్ధం పురా దత్తం రణే శక్రస్య ధీమతా,  
 పరాజయశ్చ వ ప్రాప్తః సోఽయం యూథపయూథపః. 19

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, యోజనే=యోజనము దూరమునందు, స్థితమ్=ఉన్న, శైలమ్=పర్వతమును, పార్శ్వేన=పార్శ్వముచేత, సేవతే=సేవించుచున్నారో, తలైవ=మరియు, కాయేన=దేహముచేత, ఊర్ధ్వమ్=పైవైపు, గతః=వెళ్లినవారై, యోజనమ్=యోజనమును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నారో, యస్మాత్=ఎవనికంటె, పరమమ్=పెద్దదైన, దూపమ్=దూపము, చతుష్పాత్యు=వాలుగుకాళ్ల జంతువులయందు, వ విద్యతే=లేదో, ధీమతా=బుద్ధిమంతుడైన, యేన=ఎవనిచేత, పురా=పూర్వము, రణే=యుద్ధరంగమునందు, శక్రస్య=దేవేంద్రునకు, యుద్ధమ్=యుద్ధము, దత్తమ్=ఇవ్వబడినదో, పరాజయః=పరాజయము, వ ప్రాప్తః=పొందబడలేదో, సః=అట్టి, అయమ్=ఇతడు, యూథపః=యూథనాయకుల యూథమునకు వాయుకుడు, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, పీఠామహః=పీఠామహుడు అయిన, సంనాదనో నామ=సంనాదనుడు అను సేదు గల, శ్రుతః=ప్రసిద్ధుడైన వానరుడు.

తా. యోజనము దూరములో ఉన్న ఆ పర్వతమునకు పార్శ్వభాగముచేత అనుకొని యోజనము ఎత్తైన దేహముతో ఉన్నవారు వానరుల పీఠామహుడైన సంనాదను డను యూథనాయకుల యూథమునకు వాయుకుడు. చతుష్పాదజంతువులలో ఇతని దేహమునకు మించిన దేహము దేనికి ఉండదు. ధీమంతుడైన ఇతడు పూర్వము రణరంగములో దేవేంద్రునితో కూడ యుద్ధము

చేసి పరాక్రమమును పొందలేదు.

17 - 19

మూ. యుధ్య విక్రమమూగధ్య శక్రస్వేన పరాక్రమః,

ఏష గంధర్వకన్యాయాముత్సన్నః కృష్ణవర్మవా,

20

తత్ర దేహసుతే యుద్ధే సాహ్యార్థం త్రిదిపౌకసామ్.

ప్ర. అ. విక్రమమూగధ్య=పరాక్రమించుచున్న, యుధ్య=ఎవనియొక్క, పరాక్రమః=పరాక్రమము, శక్రస్వేన=శంఖమున పరాక్రమము వంటిదో, ఏష=ఈ సనాతనుడు, గంధర్వకన్యాయామ్=గంధర్వకన్యాయందు, కృష్ణవర్మవా=అగ్నిచేత, తచా=అప్పుడు, దేహసుతే యుద్ధే=దేహసుతయుద్ధమునందు, త్రిదిపౌకసామ్=దేవతలయొక్క, సాహ్యార్థమ్=సాహాయ్యము కొరకు, ఉత్సన్నః=పుట్టినాడు.

తా. పరాక్రమించుచున్న ఇతని పరాక్రమము దేవేంద్రుని పరాక్రమమువంటిది. ఇతడు గంధర్వకన్యాయందు అగ్నివలన పుట్టినాడు.

మూ. యుత్ర వైశవణో రాజా జన్మూముపవిషేనతే,

21

యో రాజా పర్వతేన్ద్రిణాణాం బహుకింవరపేవివామ్,

విహారసుఖదో విత్యం భ్రాతృస్తే రాక్షసాధిప.

22

తత్రైష రమతే శ్రీమాన్ బలవాన్వానరోత్తమః,

యుద్ధేష్వకర్థనో విత్యం క్రథనో నామ యూథపః.

23

ప్ర. అ. రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజా ! వైశవణః=వైశవసుని కుమారుడైన, రాజా=కులేడుడు, యుత్ర=ఏ పర్వతమునందు, జన్మూమ్=జంబూన్మక్షమును, ఉపవిషేనతే=పేవించునో, యః=ఏ పర్వతము, బహుకింవరపేవివామ్=అనేకులైన కింవరులను పేవించు, పర్వతేన్ద్రిణామ్=పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క, రాజా=రాజో, తే భ్రాతృః=నీ సోదరులకు, విత్యమ్=విల్లప్పుడూ, విహారసుఖదా=విహరించు సుఖమును ఇచ్చునదో, తత్ర=అ పర్వతముమీద, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడు, బలవాన్=బలవంతుడు, వానరోత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుడు, యుద్ధేష్ఠ=యుద్ధములయందు, అకర్థనః=బడాయి చెప్పకొనని వాడు అయిన, ఏషః=ఈ, క్రథనో నామ=క్రథను డను పేరు గల, యూథపః=యూథవాయుకుడు, విత్యమ్=విత్యము, రమతే=క్రిడించును.

తా. రాక్షసరాజా ! శ్రీమంతుడు, బలవంతుడు, యుద్ధములలో బడాయిని చెప్పకొననివాడు, వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన క్రథను డను పేరు గల ఈ యూథవాయుకుడు, ఏ పర్వతముమీద కులేడుడు జంబూన్మక్షమును చేరి విహరించుచుండునో, ఏది అనేక కింవరులకు విహారస్థానములైన పర్వతరాజులకు రాజో, ఏది నీ సోదరులైన కులేరులకు విహారసుఖము ఇచ్చునో అ వైశవపర్వతముమీద విత్యము విహరించుచుండును.

21-23

మూ. వృతః కోటిపహ్లాసేన హరీణాం పనువస్థితః,  
ఏస్తైవాశంసతే లజ్కాం స్వేవాచీకేన మర్ద్ధితుమ్. 24

ప్ర. ఆ. హరీణామ్=వానరులయొక్క, కోటిపహ్లాసేన=వేయి కోట్లచేత,  
వృతః=కూడినవాడై, స్థితః=ఉన్న, ఏస్తైవ=ఇతడే, స్వేవ=తనసంబంధమైన,  
అచీకేన=సేనచేత, లజ్కామ్=లంకను, మర్ద్ధితుమ్=మర్దించుటకు, అశంసతే=  
కోరుచున్నాడు.

తా. వెయ్యి కోట్ల వానరులతో కూడి విలచి ఉన్న ఈతడే తన  
స్నేహముచేత లంకను మర్దించవలె నని కోరుచున్నాడు. 24

మూ. యో గజ్ఞామమపర్యేతి త్రాపయన్ గజయూథపాన్,  
హస్తవాం వానరాణాం చ పూర్వచైరముమస్మరిన్.  
ఏష యూథపతిర్హేరా గర్జన్ గిరిగుహశయః,  
గజాన్ రోధయతే వన్యావారుజంశ్చ మహీరుహాన్. 25

ప్ర. ఆ. హస్తవామ్=ఏనుగులయొక్క, వానరాణాం చ=వానరులయొక్క,  
పూర్వచైరమ్=వెనుకటి చైరమును, అనుస్మరిన్=స్మరించుచు, యః=ఎవడు,  
గజయూథపాన్=గజయూథవాడుకులను, త్రాపయన్=ధియపెట్టుచు, గజ్ఞామ్=గం  
గను, అనుపర్యేతి=అనుసరించి సంచరించుచుండునో, యూథపతిః=యూథములకు  
ప్రభువు, వేతః= నాయకుడు, గర్జన్=గర్జించుచున్నవాడు అయిన, ఏషః=ఈ  
ప్రమాధి, గిరిగుహశయః=పర్వతగుహయందున్నవాడై, మహీరుహాన్=వృక్షములను,  
అరుజంశ్చ=వీడించుచు, వన్యాన్=వనమునకు సంబంధించిన, గజాన్=ఏనుగులను,  
రోధయతే=అడ్డుకొనుచుండెను.

తా. వానరయూథములకు ప్రభువు, నాయకుడూ, అయిన గర్జించుచున్న  
ఈ ప్రమాధి ఏనుగులకు వానరులకు మధ్య ఉన్న పూర్వచైరమును స్మరించుచు  
గజయూథవాడుకులను ధియపెట్టుచు గంగాప్రాంతమునందు వివసించుచు  
డెను. పర్వతగుహలలో వివసించుచు, వృక్షములను వీడించుచు వనగజములను  
అడ్డుకొనుచుండెను. 25, 26

మూ. హరీణాం వాహినీముఖ్యో నదీం హైమవతీమను,  
ఉశీరదీజమాశ్రిత్య మన్దరం పర్వతోత్తమమ్,  
రమతే వానరశ్రేష్ఠో దివి శక్ర ఇవ స్యయమ్. 27

ప్ర. ఆ. హరీణామ్=వానరులయొక్క, వాహినీముఖ్యః=సేనకు ముఖ్యుడైన,  
వానరశ్రేష్ఠః=ఈ వానరశ్రేష్ఠుడు, హైమవతీమ్=హిమవత్పర్వతమునకు సంబంధించి

చిన, నరీమ్ అను=గంగావదిచి అనుపరించి, ఉశీరదీపమ్=ఉశీరదీపపర్వతమును, పర్వతోత్తమమ్=పర్వతములలో ఉత్తమమైన, మందరమ్=మందరమును, ఆశ్రయించి, రివి=స్వర్గమునందు, వ్యయమ్=వ్యయముగా, శక్తి ఇవ=దేవేంద్రుడు వలె, కమలే=అనందించుచుండును.

తా. వానరపేనానాయకుడైన ఈ వానరశ్రేష్ఠుడు గంగావదీప్రాంతము నందు ఉశీరదీపపర్వతమును, పర్వతోత్తమమైన మందరపర్వతమును ఆశ్రయించి సాక్షాత్తు స్వర్గములో దేవేంద్రుడు వలె ఆనందముతో నివసించుచుండును. 27

మూ. ఏవం శతపహస్రాణాం పహస్రమధివర్తతే, 28  
వీర్యవిక్రమదృష్టానాం వర్తతాం బాహుశాలివామ్.

ప్ర. అ. వీర్యవిక్రమదృష్టానామ్=బలముచేత, పరాక్రమముచేత గర్వించిన, వర్తతామ్=గర్వించుచున్న, బాహుశాలివామ్=బాహువులతో ప్రకాశించుచున్న, శతపహస్రాణామ్=లక్షమంది వానరులయొక్క, పహస్రమ్=సహస్రము, ఏనమ్=నీనిచి, అధివర్తతే=అనుపరించి ఉన్నది.

తా. శక్తిచేత పరాక్రమముచేత గర్వించినవారు, బాహుబలము గలవారు, గర్వించుచున్నవారు అయిన వేయిలక్షమంది వానరులు ఈతని నెంటు ఉన్నారు.

మూ. స ఏష వేతా చైవేషాం వానరాణాం మహాత్మవామ్, 29  
స ఏష దుర్ధరో రాజన్ ప్రమాథీ నామ యూథపః.

ప్ర. అ. సః ఏషః=అట్టి ఇతడు, ఏవేషామ్=ఈ, మహాత్మనామ్=మహాత్ములైన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, వేతా=నాయకుడు. రాజన్=రాజా, సః ఏషః=అట్టి ఇతడు, దుర్ధరః=ఎదిరింప శక్యము కాని, ప్రమాథీ నామ=ప్రమాథి అను పేరు గల, యూథపః=యూథవాడుకుడు.

తా. మహారాజా ! ఇతడు మహాత్ముడైన వానరులకు నాయకుడు, ఎదిరింప శక్యము కానివాడు అయిన ప్రమాథి అను యూథవాడుకుడు. 29

మూ. వాలేవేవోద్ధతం మేఘం యమేవమనుపశ్యసి, 30  
అనీకమపి పంరజ్జం వానరాణాం తరస్వవామ్,

ఉద్భూతమరుణాభావం పవనేన పమస్తతః. 31  
ఏవర్తమావం బహుశో యుత్ర తదృహులం రజః.

ప్ర. అ. వాలేవ=గాలిచేత, ఉద్ధతమ్=ఎగురగొట్టబడిన, మేఘమివ=మేఘమును వలె, యమ్=ఏ, ఏనమ్=నీనిచి, పమనుపశ్యసి=చూచుచున్నావో

(అతడే ప్రమాధి). యుత్ర=ఎక్కడ, పవనేన=వాడువుచేత, సమస్తతా=అంతటా, ఉద్ధూతమ్=ఎగురగొట్టబడిన, అదుణాభాసమ్=ఎఱ్ఱని కాలి గల, బహుళః=అనేకవిధముల, విపర్లమానమ్=తిరుగుచున్న, బహులమ్=అధికమైన, రణః=పరాగమున్నదో, (అక్కడ) తరస్వినామ్=వేగవంతుడైన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, సంతర్జన్=తొందరగల, అవేకమపి=పైన్యము కూడ ఉన్నది. (అది ఈ ప్రమాధి పైన్యమే).

తా. గాలికీ ఎగురుచున్న మేఘము వలె కనబడుచున్న అతడే ప్రమాధి. ఆ ప్రాంతమునందు గాలితోట ఎగురగొట్టబడి అంతటా వ్యాపించిన ఎఱ్ఱని అధికమైన పరాగము అనేకవిధములుగా తిరుగుచున్నది. అక్కడ ఉన్న బంశాలులైన వానరుల విద్యుంధించుచున్న పైన్యము ఈ ప్రమాధి పైన్యమే. 30, 31

మూ. ఏతేఽపీతముఖా ఘోరా గోలాఙ్గాలా మహాబలాః, 32

శతం శతసహస్రాణి దృష్త్వా నై పేతుబన్ధనమ్,  
గోలాఙ్గాలం మహారాజ గవాక్షం వామ యూథవమ్, 33  
పరివార్యాధివర్తన్తే లంకాం మర్దితుమోజసా.

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా ! అపీతముఖా=నల్లని ముఖములు గల, ఘోరా=భయంకరులైన, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, శతమ్=మాడు, శతసహస్రాణి=లక్షల, గోలాఙ్గాలాః=గోలాంగూలములు (కొండముచ్చులు), పేతుబన్ధనమ్=పేతుబంధనమును, దృష్త్వా=చూచి (పేతువును చాటివచ్చి), యూథవమ్=యూథవాడుకుడైన, గవాక్షం వామ=గవాక్షుడు అను పేరు గల, గోలాఙ్గాంమ్=గోలాంగూలుని, పరివార్య=చుట్టుకొని, లంకా=తేజస్వుచేత, లంకామ్=లంకను, మర్దితుమ్=మర్దించుటకు, అధివర్తన్తే=ధ్వనిచేయుచున్నారు.

తా. మహారాజా ! నల్లని ముఖములు గల భయంకరులైన వందలక్షలమంది గోలాంగూలులు పేతువును చాటి వచ్చి తమ యూథములకు వాయుకుడైన గవాక్షు డను గోలాంగూలుని చుట్టూ వించి, బలముతో లంకను మర్దించుటకై పంపవాదము చేయుచున్నారు. 32, 33

మూ. భ్రమరారచితా యుత్ర సర్వకామఫలద్రుమాః, 34

యం సూర్యస్త్వర్యవర్ణాభమమపర్యేతి సర్వతమ్,  
యస్య భాసా పదా భాన్తి తద్వర్ణా మృగపక్షిణః. 35

యస్య ప్రప్థం మహాత్మానో వ త్యజన్తి మహర్షయాః,  
సర్వకామఫలా వృక్షాః పర్యే ఫలసమన్వితాః. 36  
మధూని చ మహారాణి యస్మిన్ సర్వతసత్తమే,



తత్తైవ రమతే రాజన్ రమ్యే కాశ్చనపర్యతే,

37

ముఖ్యో వానరముఖ్యావాం కేసరీ వామ యూథపః.

ప్ర. అ. రాజన్=మహారాజా ! యుత=దేనియందు, సర్వకాలఫలదుమా=సర్వకాలములయందు ఫలముల విచ్చు వృక్షములు, భ్రమరాచితా=తుమ్మెదలచేత వ్యాప్తములైనవో, తుల్యవర్ణాభమ్=తనతో సమానమైన వర్ణము కాంటి గల, యమ్=దేనిని, మార్కా=మార్కుడు, అనుసర్వేతి=ప్రదక్షిణము చేయునో, యస్య=దేనియొక్క, లాపా=కాంతిచేత, మృగపక్షిణా=మృగములు పక్షులు, సదా=విల్లప్పుడు, తద్యర్థా=రాని వర్ణము గింపై, భావ్తి=ప్రకాశించుచున్నవో, మహాత్మానః=మహాత్ములైన, మహారయః=మహారులు, యస్య=దేనియొక్క, ప్రస్థమ్=చరియను, న త్యజన్తి=విడువరో, పర్యే=పనుస్తేమైన, పర్యకామఫలా=పనుస్తకామములను ఇచ్చు, వృక్షా=వృక్షములు, ఫలపమన్వితా=ఫలములతో కూడి ఉండునో, యస్మిన్=ఏ, పర్యత సత్తమే=పర్యతశ్రేష్ఠమునందు, మధూని=మధువులు, మహార్తాణి=రాం శ్రేష్ఠమైనవో, తత్ర=అట్టి, రమ్యే=రమ్యమైన, కాశ్చనపర్యతే=మేరుపర్యతమునందు, వానరముఖ్యా నామ్=వానరనాయకులలో, ముఖ్యా=ముఖ్యుడైన, ఏషు=ఈ, కేసరీ వామ=కేసరి అను పేరు గల, యూథపః=పేనానాయకుడు, రమతే=విహరించుచుండును.

తా. మహారాజా! వానరనాయకులలో ముఖ్యుడైన, కేసరి అను ఈ వానరపేనానాయకుడు, ఏ పర్యతము మీద ఉన్న, అన్ని కాలములయందు ఫలముల నిచ్చే వృక్షములు తుమ్మెదలతో నిండి ఉండునో, మార్కుడు తన వంటి వర్ణము, కాంటి గల దేనికి ప్రదక్షిణము చేయుచుండునో, దేని కాంతిచేత అక్కడ నున్న మృగములు పక్షులు విల్లప్పుడు బంగాడు కాంతితో ప్రకాశించుచుండునో, మహాత్ములైన మహారులు దేని చరియను విడువరో, దేని మీద అన్ని కోరికలను తీర్చు వృక్షములన్నీ ఫలములతో నిండి ఉండునో, ఏ పర్యతశ్రేష్ఠము నందు మధువులు రాం శ్రేష్ఠమైనవో, అట్టి రమ్యమైన మేరుపర్యతము మీద నివసించును.

34 - 37

మూ. షష్ఠీర్గిరిసహస్రాణి రమ్యాః కాశ్చనపర్యతాః.

38

తేషాం మర్యే గిరివరస్త్వమివావఘ రక్షపామ్,

తత్తైతే కపిలాః శ్వేతాస్త్రాస్త్రా మధుపిల్లలాః.

39

వివసస్త్వన్నిమగిరౌ తీర్క్షణదంష్ట్రౌ వలాయుధాః,

సింహో ఇవ చతుర్దంష్ట్రౌ వ్యాఘ్రో ఇవ దురాపదాః.

40

సర్వే వైశ్యావరసమా జ్వలదాగీనిషోపమాః,

సుదీర్ఘాశ్రీతలాజ్గలా మత్తమాతల్లపన్నిభాః.

41

మహాపర్యతసంకాశా మహాదేనుూతవిఃస్వవాః,

వృత్తపీఠంవేలా హి మహాభీమగతిస్యవాః,

42

మర్తయన్తీవ తే పర్వే తస్మర్తశ్శాం పమీక్ష్య తే.

ప్ర.అ. అనఘ=దోషములు లేని మహారాజా ! తమ్యాః=తమ్యములైన, కాశ్చనపర్వతాః=బంగాడు పర్వతములైన, షష్ఠీ=అరువది, గిరిసహస్రాణి=వెయ్యి గిరులు ఉన్నవి. దక్షసామ్=రాక్షసుల మధ్యయందు, త్వమివ=నీవు వలె, తేషామ్=ఆ పర్వతముల, మర్త్యే=మర్యయందు, గిరివరా=పర్వతశ్రేష్ఠ మున్నది. తత్ర=దాని యందు, తత్ర=అక్కడ, అన్తిమగిరౌ=చివరి పర్వతమునందు, కపిలా=కపిలవర్ణము గలవారు, శ్వేతాః= తెల్లనివాళ్లు, లామ్రాప్యాః=ఎఱ్ఱని ముఖములు గలవాళ్లు, మధుపీఠలాః=తేనె వలె పింకవర్ణము గలవారు, తీర్క్షణదంష్ట్రాః=తీర్క్షణమైన కోరలు గలవారు, వఖాయుధాః=గోళ్లు ఆయుధములుగా గలవారు, పింహ ఇవ=పింహ ముల వలె, చతుర్దంష్ట్రాః=వాలుగు కోరలు గలవారు, వ్యాఘ్రా ఇవ=పెద్దపులుల వలె, దురాపదాః=పమిపింప శక్యము కానివారు, పర్వే=అందరూ, వైశ్వానర సమాః=అగ్నితో సమానులు, జ్వలదాశీవిరోపమాః=ప్రజ్వలించుచున్న సర్పములతో సమానులు, మదీర్ఘాశ్రీతలాఙ్గాలాః=దాగా పొడవైన అందమైన తోకలు గలవారు, మత్తమాతగ్గసన్నిభాః=మరించిన ఏనుగులతో సమానులు, మహాపర్వతపరికాశాః= మహాపర్వతములతో సమానులు, మహాతీమాతనిస్యవాః=గొప్ప మేఘములవంటి ధ్వని గలవారు, వృత్తపీఠంవేలాః=గుండ్రని, పర్వని నేత్రములు గలవారు, మహాభీమగతిస్యవాః=చాల భయంకరమైన గమనము, ధ్వని గలవారు అయిన, ఏతే=ఈ వానరులు, నివసంతి=నివసించుచున్నారు. సర్వే=అందరు, తస్మై=అక్కడ నిలబడి ఉన్నారు. తే=వాడు, తే=నీయొక్క, లంకామ్=లంకను, పమీక్ష్య=చూచి, మర్తయన్తీవ=మర్తించుచున్నట్లు ఉన్నారు.

లా. ఆ మేరుపర్వతప్రాంతమునందు అరువదివేల బంగాడుపర్వతము లున్నవి. దోషరహితుడవైన ఓ ! మహారాజా ! వాటిమధ్య, రాక్షసులమధ్య నీవు వలె, ఒక పర్వతశ్రేష్ఠ మున్నది. చివరి పర్వతముమీద ఈ వానరులు నివసించుచుందురు. వీరిలో కొందరు నల్లగాను, కొందరు తెల్లగాను, ఎఱ్ఱని ముఖములతోను, తేనె రంగుతోను ఉందురు. వీళ్లు తీర్క్షణములైన కోరలు గలవారు; గోళ్లే వీళ్లకు ఆయుధములు. పింహముల వలె వాలుగేపి దంతములు గల వీళ్లు వ్యాఘ్రముల వలె పమిపింప శక్యము కానివారు. అందరు కూడ అగ్నితో సమానులు; ప్రజ్వలించుచున్న సర్పములతో సమానులు. మరించిన ఏనుగులతో సమానులైన వీరి తోకలు చాల దీర్ఘముగా, అందముగా ఉండును. పెద్ద పర్వతముల వంటి ఆకారములు గల ఈ వానరులు పెద్ద మేఘముల వలె గర్జించుచుందురు. వీళ్ల నేత్రములు గుండ్రముగా, పర్వగా ఉండును. వీరి గమనము ధ్వని కూడ చాల భయంకరము. వీళ్లు లంకాసమీపమునందు నిలిచి

చూపుంతో నీ లంకాపట్టణమును మర్దించుచున్నారా అన్నట్లు ఉన్నాడు. 38-42

మూ. ఏష చైషామధిపతిర్మధ్యే తిష్ఠతి వీర్యవాన్, 43

జయూర్థీ నిత్యమాదిత్యముపతిష్ఠతి బుద్ధిమాన్,

నామ్నా పృథివ్యాం విల్యాతో రాజన్ శతబరీతి యః, 44

ఏషైవాశంపతే లంకాం హ్వనావీకేన మర్దితుమ్.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! యః=ఎవడు, నామ్నా=పేరునత, శత  
బరీతి=శతబరి అని, పృథివ్యామ్=భూమియందు, విల్యాతా=ప్రసీద్దుడో,  
వీర్యవాన్=సర్వాక్రమవంతుడైన, ఏషామ్=ఈ వానరులయొక్క, ఆదిపతి=అధిపతి  
యైన, ఏషా=ఇతడు, మధ్యే=మధ్యయందు, తిష్ఠతి=ఉన్నాడు. బుద్ధిమాన్=బుద్ధి  
మంతుడైన ఇతడు, జయూర్థీ=జయమును కోరుచు, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడు,  
ఆదిత్యమ్=సూర్యుణ్ణి, ఉపతిష్ఠతే=పేచించుచుండును. ఏషైవ=ఇతడే, హ్వన=తన  
సంబంధమైన, అవీకేన=పేనచేత, లంకామ్=లంకను, మర్దితుమ్=మర్దించుటకు,  
అశంపతే=కోరుచున్నాడు.

రా. మహారాజా ! శతబరి అను పేరుతో భూమియందు ప్రసీద్దుడు,  
వానరుల వాయుకుడు, అయిన ఇతడు వీరి మధ్య నింబడి ఉన్నాడు. ఇతడు  
జయమును సంపాదించ గోరుచు నిత్యము సూర్యుని పూజించుచుండును.  
ఈత డొక్కడేఇతన హ్వయముతో కలిపి వచ్చి లంకను మర్దించవలె నని  
అభిలషించుచున్నాడు. 43, 44

మూ. ఏకాన్తో బలవాన్ శూరుః పౌరుషే హ్యవస్థితః, 45

రామప్రియార్థం ప్రాణావాం దయాం న కురుతే హరిః.

ప్ర. అ. ఏకాన్తః=సర్వాక్రమవంతుడు, బలవాన్=బలవంతుడు, శూరుః=శూరు  
డు, హ్యే=తన సంబంధమైన, పౌరుషే=పౌరుషమునందు, వ్యవస్థితః=నిలదినవాడు  
అయిన, హరిః=ఈ వానరుడు, రామప్రియార్థమ్=రామునకు ప్రీయము చేయుటకు,  
ప్రాణావామ్=ప్రాణములయొక్క, దయామ్=దయను, న కురుతే=చేయడు.

రా. సర్వాక్రమవంతుడు, బలవంతుడు, శూరుడు, తన పురుషకారము  
నంటే నమ్మకము గలవాడు అయిన ఈ శతబరి రామునకు ప్రీయమును  
చేయుటకై తన ప్రాణములను కూడ రెక్కచేయడు. 45

మూ. గతో గవాక్షో గవయో నరో వీలశ్చ వానరః, 46

ఏకైకమేవ యోధావాం కోటిర్భిర్భతభిర్వృతః.

ప్ర. అ. గణః=గణుడు, గవాక్షః=గవాక్షుడు, గవయః=గవయుడు, నరా=

నలుడు, నీల వానరశృంగము వానరుడు, ఏకైకమేవ=ఒక్కొక్కరిచొప్పున, యోధానామ్=యోధులయొక్క, కోటిభిః=కోటులతో, వృథా=కూడినవాడు.

తా. గజుడు, గవాక్షుడు, గవయుడు, నలుడు, నీలుడు, ఒక్కొక్కడు కోట్లకొలది యోధులతో కూడి ఉన్నాడు. 46

మూ. తథాన్యే వానరశ్రేష్ఠౌ విన్ద్యపర్వతవాసినః,  
స శక్యస్తే బహుత్వాత్తు సంఖ్యాతుం లఘువిక్రమాః. 47

ప్ర.తా. తథా=మరియు, విన్ద్యపర్వతవాసినః=వింధ్యపర్వతమునందు నివసించు, అన్యే=ఇతరులైన, లఘువిక్రమాః=శీఘ్రమైన వీకములు గల, వానరశ్రేష్ఠాః=వానరశ్రేష్ఠులు, బహుత్వాత్=అధికసంఖ్య లగుటచేత, సంఖ్యాతుమ్=లెక్క పెట్టుటకు, స శక్యస్తే=శక్యమైనవారు కారు.

తా. శీఘ్రముగా పరాక్రమమును చూపగలిగిన వింధ్యపర్వతవాసులైన వానరులు ఇంకా ఎందరో ఉన్నారు. వాళ్లు చాలమంది ఉండుటచేత లెక్క పెట్టుటకు శక్యముకారు. 47

మూ. సర్వే మహారాజ మహాప్రభావాః  
సర్వే మహాశైలనికాశకాయాః,  
సర్వే సమర్థాః పృథివీం క్షణేన  
కర్తుం ప్రవిర్వస్తవిక్షిప్తశైలామ్. 48

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అధికాన్యే యుద్ధకాండే పప్రవింశః పర్గః.

ప్ర.తా. మహారాజ=ఓ! మహారాజా! సర్వే=అందరూ, మహాప్రభావాః=గొప్ప ప్రభావము కలవారు. సర్వే=అందరు, మహాశైలనికాశకాయాః=మహాపర్వతములతో సమానమైన దేహము గలవారు. సర్వే=అందరూ, క్షణేన=క్షణకాలముచేత, పృథివీమ్=భూమిని, ప్రవిర్వస్తవిక్షిప్తశైలామ్=ధ్వంసము చేయుటచేత ఇటు నటు చిమ్మివేయుటచేత పర్వతములు కందానినిగా, కర్తుమ్=చేయుటకు, సమర్థాః=సమర్థులు.

తా. మహారాజా! ఈ వానరులలో అందరూ గొప్ప ప్రభావముగలవారే. అందరూ పెద్ద పర్వతములతో సమానమైన దేహములు గలవారే. క్షణకాలములో ఈ భూమిపై ఉన్న పర్వతముల నన్నింటిని ధ్వంసము చేసి తెల్లచెరలు చేయుటకు అందరూ సమర్థులే. 48

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఇరువదిఏడవ పర్గ సమాప్తము.

## అథ ఆష్టావింశః పర్గః

[సర్గము మంత్రులు, మైందర్శినిదులు, హనుమంతుడు, రామలక్ష్మణులు, విద్యుండు, సుగ్రీవుడు - వీరందరిని గూర్చి చెప్పి తుకుడు వానర సైన్యము సంఖ్యను చెప్పెను.]

మూ. పారణవ్య వచః శ్రుత్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్,  
బలమాదిశ్య తత్పర్వం తుకో వాక్యమథాబ్రవీత్.

1

[ప్ర. అ. అథ=అటు పిమ్మట, తుకు=తుకుడు, పారణవ్య=పారణునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తత్=ఆ, పర్వమ్=సమస్తమైన, బలమ్=సేనను, అదిశ్య=చూపి, రాక్షసాధిపమ్=రాక్షసుల ప్రభువైన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. పారణుడు తన మాటలు పూర్తి చేసిన పిమ్మట తుకుడు ఆ సమస్త సైన్యమును తాపుచు రాక్షసరాజైన రావణునితో ఇట్లు పలికెను.

1

మూ. స్థితావృశ్యపి యావేతాన్ మత్తావిన మహోద్ధిపాన్,  
వ్యగ్రోధావిన గాజ్గేయాన్ పాలాన్ హైమవతావిన.  
ఏతే దుష్ప్రసహ రాజన్ బలిహః కామరూపిణః,  
దైత్యరావవసంకాశా యుద్ధే దేవసర్వాక్రమాః.

2

3

[ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! మత్తాన్=మరించిన, మహోద్ధిపావిన=గొప్ప ఏనుగులను వలె, గాజ్గేయాన్=గంధకు పంబంధించిన, వ్యగ్రోధావిన=మట్టిచెట్లను వలె, హైమవతాన్=హిమవత్పర్వతమునకు పంబంధించిన, పాలావిన=పాలవృక్షములను వలె, స్థితాన్=నిలచి ఉన్న, యాన్=ఏ, ఏతాన్=వీళ్లను, వశ్యపి=చూచుచున్నావో, ఏతే=వీరు, దుష్ప్రసహః=పహించ శక్యము కానివారు, బలిహః=బలవంతులు, కామరూపిణః=కామరూపము గలవారు, దైత్యరావవసంకాశాః=దైత్యులతోను దావవులతోను పమానులు. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, దేవసర్వాక్రమాః=దేవతలవంటి సర్వాక్రమము గలవారు.

రా. మహారాజా ! మరించిన మహాగజముల వలె, గంధకీరమునందున్న మట్టిచెట్ల వలె, హిమవత్పర్వతముమీద ఉన్న మట్టిచెట్ల వలె నిలచి మనకు కనబడుచున్న ఈ వానరు లందరూ ఎదిరింప శక్యము కానివారు. బలవంతులు. స్వేచ్ఛామసారము దూసములు ధరించగలవారు. దైత్యులతోను, దావవులతోను పమానులు. యుద్ధములో దేవతలవంటి సర్వాక్రమము గలవారు.

2, 3

మూ. ఏషాం కోటిపహస్రాణి వన పశ్చా చ సప్త చ,  
తథా శబ్దపహస్రాణి తథా వృష్టశతాని చ.

4

ప్ర. అ. ఏషామ్=ఏళ్ళయొక్క, వవ=తోమ్మిది, సఖ్య చ=చదు, సప్త చ=ఏడు (ఇరువదియొక్క), కోటిపహస్రాణి=కోట్ల పహస్రములు, తథా=మరియు, శంకువుల పహస్రములు, తథా=మరియు, వృన్తకలాపి చ=వృందముల శతములు ఉన్నవి.

తా. ఇరవైయొక్క కోట్ల మంది వానరులు, వెయ్యి శంకువుల వానరులు, మారు వృందముల వానరులు ఉన్నారు. 4

మూ. ఏతే ముగ్రీవపచివాః కిష్కిన్ధానిలయాః సదా,  
హరయో దేవగన్ధర్వైరుత్పన్నాః కామరూపిణః. 5

ప్ర. అ. దేవగన్ధర్వైః=దేవతలచేతను, గంధర్వుల చేతను, ఉత్పన్నాః=పుట్టిన, కామరూపిణః= కామరూపము గల, ముగ్రీవపచివాః=ముగ్రీవునకు పచివులైన, ఏతే=ఈ వానరులు, సదా=ఎల్లప్పుడూ, కిష్కిన్ధానిలయాః=కిష్కింధ నివాసముగా గలవారు.

తా. దేవతలకు గంధర్వులకూ పుట్టిన, స్వేచ్ఛానుసారముగా రూపములు ధరించగలిగిన, ముగ్రీవపచివులైన ఈ వానరులు ఎల్లప్పుడు కిష్కింధలో నివసించుచుందురు. 5

మూ. యో తౌ పశ్యపీ తిష్ఠన్తౌ సమావౌ దేవరూపిణౌ,  
మైన్దశ్చ ద్వివిదశ్చైవ తాభ్యాం వాస్తీ సమో యుధి. 6

ప్ర. అ. తిష్ఠన్తౌ=నిలిచి ఉన్న, దేవరూపిణౌ=దేవతలవంటి రూపము గల, సమావౌ=సమానులైన, యౌ=నిలచి, పశ్యపీ=చూచుచున్నావో, తౌ=వాడు, మైన్దశ్చ=మైందుడు, ద్వివిదశ్చైవ=ద్వివిరుడు. యుధి=యుద్ధమునందు, తాభ్యామ్=వారిద్దరితో, సమః=సమానమైనవాడు, వాస్తీ=లేడు.

తా. దేవతలవంటి ఆకారము గల, ఒకరితో ఒకరికి చాలా పోలికలు ఉన్న ఇద్దరు ఆక్కడ నిలబడి యున్నారు కదా, వాళ్లు - మైందద్వివిరులు. యుద్ధములో వాళ్లతో సమానుడు లేడు. 6

మూ. బ్రహ్మణా పమనుజ్ఞాతావమృతప్రాశినాపుభౌ,  
అశంపేతే యథా లంకామేతౌ మర్దితుమోఽపా. 7

ప్ర. అ. బ్రహ్మణా=బ్రహ్మదేవునిచేత, పమనుజ్ఞాతౌ=అనుజ్ఞ ఇవ్వబడిన వారై, అమృతప్రాశినౌ=అమృతమును భుజించిన, ఏతౌ=ఈ, ఉభౌ=ఇద్దరు, లంకా=లేఖమైన, లంకామ్=లంకను, మర్దితుమ్=మర్దించుటకు, అశంపేతే యథా=కోరుచున్నట్లున్నారు.

తా. బ్రహ్మదేవుని అనుమతిచేత అమృతమును త్రాగిన ఆ ఇద్దరూ  
తమ తేజస్సుచేత లంకను మర్దించుటకు ఉద్యుక్తులైనట్లు కనబడుచున్నారు. 7

మూ. యం తు పశ్యసి తిష్ఠన్తం స్రధిన్నమివ కుశ్శరమ్,  
యో బలాత్ క్షోభయేత్ క్రుద్ధః పముద్రమపి వావరః. 8  
ఏషోఽభిగన్తా లంకాయా వైదేహ్యద్భవ చ స్రభో,  
ఏవం పశ్య పురా దృష్టం వావరం పువరాగతమ్. 9

ప్ర. అ. స్రభో=మహారాజా ! స్రధిన్నమ్=మదము కాదుచున్న, కుశ్శరమ్  
ఇవ=ఏమగు వలె, తిష్ఠన్తమ్=నిలిచి ఉన్న, యమ్=ఎవనిని, పశ్యసి=చూచుచున్నావో,  
క్రుద్ధః=కోపించిన, యః=ఏ, వావరః=వానరుడు, పముద్రమపి=పముద్రమును కూడ,  
క్షోభయేత్=క్షోభింపింపింపువో, ఏషః=ఇతడు, లంకాయాః=లంకకు, వైదేహ్యః=వీరకు,  
తవ చ=నీకు, అభిగన్తా=ఎమివమును పొందినవాడు. పురా=పూర్వము, దృష్టమ్=  
చూడబడిన, పువః=మరల, అగతమ్=వచ్చిన, ఏవమ్=చివిది, పశ్య=చూడుము.

తా. మహారాజా ! మహారథము ప్రవించుచున్న ఏమగు వలె ఏ  
వానరుడు అక్కడ నిలిచి యున్నాడో, ఎవడు కోపించినచో పముద్రమును కూడ  
క్షోభింపనేయుగండ్లో అతడు లంకకు వచ్చి, వీరము నిమ్నా కూడ చూచిన  
వానరుడు. పూర్వము చూచిన ఈ వానరుడే మరల వచ్చినాడు. 8, 9

మూ. క్షేప్యః కేవరిణః పుత్రో వాలాత్మజ ఇతి క్రుతః,  
హమామానితి విఖ్యాతో లక్ష్మితో యేవ సాగరః. 10

ప్ర. అ. యేవ=ఎవనిచేత, సాగరః=పముద్రము, లక్ష్మితః=రాటబడినచో, అట్టి  
ఇతడు, కేవరిణః=కేవరియొక్క, క్షేప్యః=పెద్దవారైన, పుత్రః=పుత్రుడు. వాలాత్మజః  
ఇతి=వాయుకుమారుడు అని, క్రుతః=ప్రసీద్దుడు. హమామానితి=హమమంతుడు  
అని, విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుడు.

తా. పముద్రమును లంఘించిన, హమమంతు డను పేరు గల ఇతడు  
కేవరికి క్షేప్యపుత్రుడు. వాయుపుత్రుడని ప్రసిద్ధి చెందినవాడు. 10

మూ. కామరూపో హర్షితేష్టో బంధూపపమన్వితః,  
అవివార్యగతిశ్చైవ యథా వతతగః స్రభుః. 11

ప్ర. అ. హర్షితేష్టః=వానరశ్రేష్ఠుడైన ఇతడు, కామరూపః=కామరూపము  
గలవాడు. బంధూపపమన్వితః=గొప్పబంధువుతోను మంచి ఆకారముతోను, కూడిన  
వాడు. వతతగః=నిల్లన్నడు వడిచే, స్రభుః యథా=దేవుడు వలె, (వాయుదేవుడు  
వలె), అవివార్యగతిశ్చైవ=వివారింప శక్యము కాని గమనము కలవాడు.

తా. కోరిన కూపము దరించ గలిగిన ఈ వావత్తేష్టుడు గొప్ప బలము, అకారము గలవాడు. వాయువు వలె అద్భుతేవి గమనము గలవాడు.11

మూ. ఉద్యస్తం భస్కరం దృష్ట్వా బాలః కిల బుధుక్షితః,  
త్రియోజనసహస్రం తు అధ్యానమవతీర్య హి. 12

అదిత్యమాహరిష్యామి న మే క్షుత్ప్రతియూష్యతి,  
ఇతి నిశ్చిత్త్య మనసా పుష్టవే బలదర్శితః. 13

ప్ర. అ. బాలః=బాలుడుగా ఉన్న ఈ హనుమంతుడు, బుధుక్షితః=అకలి కొన్నవాడై, ఉద్యస్తమ్=ఉదయించుచున్న, భస్కరమ్=సూర్యుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, త్రియోజనసహస్రమ్=మూడు వేల యోజనముల, అధ్యానమ్=మార్గమును, అవ తీర్య=దిగి (అకాశముపై ఎగిరి), మే=నా యొక్క, క్షుత్=అకలి, న ప్రతియూ ష్యతి=(పలాదుంచేత) తగ్గదు. అదిత్యమ్=సూర్యుణ్ణి, ఆహరిష్యామి=గ్రహించెదను, ఇతి=అచి, మనసా=మనస్సుచేత, నిశ్చిత్త్య=నిశ్చయించి, బలదర్శితః=బలముచేత గర్వించినవాడై, పుష్టవే కిల=ఎగిరెవల.

తా. బాలుడుగా ఉన్న ఈ హనుమంతుడు అకలిగొని "పలాదుంచేత నా అకలి శాలించదు, అపారముగా సూర్యుణ్ణి గ్రహించెదను" అని మనస్సులో నిర్ణయించుకొని అకాశముమీద మూడువేల యోజనములు ఎగిరి, బలముచేత దర్శింపడై సూర్యుని వైపు వెళ్లెవల. 12, 13

మూ. అవాధృష్యతమం దేవమపి దేవర్షిరాక్షసైః,  
అనాసాద్యైవ పతితో భాష్కరోదయనే గిరౌ. 14

ప్ర. అ. దేవర్షిరాక్షసైః=దేవతలచేతను, ఋషులచేతను, రాక్షసులచేతను కూడ, అవాధృష్యతమ్=మిక్కిలి ఎదిరిన శత్రుముకాచి, దేవమ్=సూర్యుణ్ణి, అనాసాద్యైవ=చేరకుండగానే, భాష్కరోదయనే=సూర్యుడు ఉదయించు, గిరౌ=పర్వతమువెందు, పతితః=పడివాడు.

తా. దేవతలు, ఋషులు, రాక్షసులూ కూడ ఏ మూతము ఎదిరించలేవి ఆ సూర్యుని దగ్గరకు చేరకుండగానే సూర్యోదయపర్వతముపై పడిపోయెను.14

మూ. పతితస్య కపేరస్య హనురేకా శిలాతలే,  
కించిదృగ్నా దృఢహస్తమమామానేష తేన వై. 15

ప్ర. అ. శిలాతలే=శాలమీద, పతితస్య=పడిపోయిన, అస్య=ఈ, కపే=వానరునియొక్క, ఏకా=ఒక, హనుః=గడ్డము, కించిత్=కొంచెము, దృగ్నా=నిలిగినది. తేన=అకారణముచేత, దృఢహనుః=దృఢమైన గడ్డముగల, ఏషు=ఇతడు, హనుమాన్="హనుమంతుడు" అని చెప్పబడుచున్నాడు.



తా. ఇతడు ఒక రాతిమీద పడిపోగా ఇతని గడ్డమునకు ఒక ప్రక్క కొంచెము దెబ్బ తగిలెను. అందుచేత, దృఢమైన గడ్డముగల ఈతనికి హిమమందు డను పేరు వచ్చినది. 15

మూ. సత్యమాగమయోగేన మమైష విదితో హరిః,  
వాప్య శక్యం బలం రూపం ప్రభావో వామభాషితమ్. 16

ప్ర. అ. ఏష=ఈ, హరిః=వానరుడు, మమ=నాకు, సత్యమ్=సత్యముగా, అగమయోగేన=అప్పుల వాక్యముయొక్క సంబంధముచేత, విదితః=తెలియుబడి వాడు, అప్య=చీనియొక్క, బలమ్=బలము గాని, రూపమ్=రూపము గాని, ప్రభావో నా=ప్రభావము గాని, అనుభాషితమ్=వర్ణించి చెప్పటకు, న శక్యమ్=శక్యము కాదు.

తా. ఈ వానరుని గూర్చిన యతాద్ధవృత్తాంతము వాకు అప్పుల మాటల ద్వారా తెలిసినది. ఇతని బలము గాని, రూపము గాని, ప్రభావము గాని, పూర్తిగా వర్ణించి చెప్పటకు శక్యము కాదు. 16

మూ. ఏష అశంసతే లజ్కామేకో మథితుమోజపా,  
యేన జాన్వల్యలేఽపౌ నై ధూమకేతుస్తహార్య వై,  
లజ్కాయాం విహితశ్చాపీ కథం విష్మరసే కపిమ్. 17

ప్ర. అ. ఏష=ఇతడు, ఏకః=ఒక్కడే, లజ్కా=లేజమ్మచేత, లజ్కామ్=లంకను, మథితుమ్=మథించుటకు, అశంసతే=కోరుచున్నాడు. తన=చీనియొక్క, లజ్కాయామ్=లంకయందు, యేన=ఎవనిచేత, విహితః=ఉంచబడిన, అపౌ= ఈ, ధూమకేతుః=అగ్ని, అద్య వై=ఇప్పటికీ కూడా, జాన్వల్యలే=మందుచున్నదో, కపిమ్=అట్టి వానరుణ్ణి, కథమ్= ఎట్లు, విష్మరసే=మరచుచున్నావు.

తా. ఈత డొక్కడే తన లేజమ్మతో, లంకను మథించుటకు కోరుచున్నాడు. నీ లంకాపట్టణములో ఈతడు అంటించిన అగ్ని ఇంకా మందుచునే ఉన్నది. అట్టి ఈ వానరుని ఎట్లు మరచిపోయినావు? 17

మూ. యశ్చైషోఽనస్తరః కూరః శ్యామః పర్మవిభేక్షణః, 18

శ్చక్రైకూణామతిరథో లోకే ఏకైకతపిరుషః,

యస్మిన్చ చలతే ధర్మో యో ధర్మం వాతివర్తతే. 19

యో బ్రాహ్మమత్త్రం వేదాంశ్చ వేద వేదవిదాం వరః,

యో భివ్యద్ధగవం బాణైర్మరిసీం వాపి దారయేత్. 20

యప్య మృత్యోరివ క్రోధః శక్రప్యేవ పరాక్రమః,

యన్యః భార్యః జనస్థావాత్సలా చాపి హృతా త్వయా.

21

ప ఏష రామస్త్యం రాజన్ యోద్ధుం పమభివర్తతే.

ప్ర.అ. రాజన్=రాజా ! శ్యామః=నీలవర్ణమువాడు, పద్మనిభేక్షణః=పద్మములతో పమానమైన వేళములు గలవాడు అయిన, యః ఏషః=ఏ ఇతడు, అనన్తరః=హనుమంతుని ప్రక్కనే ఉన్నాడో, యస్మిన్=ఎవనియందు, ధర్మః=ధర్మము, ప చలించే=చలించడో, యః=ఎవడు, ధర్మమ్=ధర్మమును, చాతివర్తతే=అధిక్రమించడో, వేదవిదామ్=వేదవేత్తలలో, వయః=శ్రేష్ఠుడైన, యః=ఎవడు, బ్రాహ్మమ్ ఆత్మమ్=బ్రహ్మత్వమును, వేదాంశ్చ=వేదములను, వేద=ఎదుగునో, యః=ఎవడు, బాణైః=బాణములచేత, గగనమ్=ఆకాశమును, భిన్న్యాత్=భేదించునో, మేదిని చాపి=ఘోషించి కూడ, చారయేత్=చీల్చునో, యన్యః=ఎవనియొక్క, క్రోధః=క్రోధము, మృత్యోరథః=మృత్యువుయొక్క క్రోధమువంటిదో, పరాక్రమః=పరాక్రమము, శక్రస్యేవ=ఇంద్రుని పరాక్రమము వంటిదో, యన్యః=ఎవనియొక్క, భార్యః=భార్యయైన, సీతా=సీత, త్వయా=వీచేత, జనస్థావాత్=జనస్థానమునుండి, హృతా=హరించబడినదో, ఇక్ష్వాకుగామ్=ఇక్ష్వాకువంశీయులలో, అతిరథః=అతిరథుడు, లోకే=లోకమునందు, ఏకైకపౌరుషః=ప్రసిద్ధమైన పౌరుషము గలవాడు అయిన, పః=అట్టి, ఏషః=ఈ, రామః=రాముడు, యోద్ధుమ్=యుద్ధముచేయుటకు, ర్వామ్=నిన్ను, అభివర్తతే=పమిపించి ఉన్నాడు.

తా. మహారాజా ! హనుమంతునకు దగ్గరగా ఉన్న నీందేహిచ్ఛాయు గలవాడు, పద్మముతో పమానమైన వేళములు గలవాడు అయిన మీరుడు రాముడు. ఇతడు ఇక్ష్వాకువంశీయులలో అతిరథుడు. లోకములో ప్రసిద్ధమైన పౌరుషము గలవాడు. అతని నుండి ధర్మమెన్నడు చలించదు. అతడు ధర్మమునుండి చలించడు. వేదవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడైన అతడు బ్రహ్మత్వమును వేదములను ఎరిగినవాడు. బాణములచేత ఆకాశమును బ్రద్దలు కొట్టగలడు. ఘోషించి వీల్చినేయగండు. అతని క్రోధము మృత్యువు క్రోధమువంటిది. అతని పరాక్రమము ఇంద్రుని పరాక్రమము వంటిది. అతని భార్యయైన సీతనే నీవు జనస్థానమునుండి హరించి లిపికొని వచ్చివావు. అట్టి ఈ రాముడు వీతో యుద్ధము చేయుటకు ఎదురుచూచుచున్నాడు.

18-21

నూ. యన్యేష దక్షిణే పార్శ్వే శుద్ధజాన్మూనదప్రభః,

22

ఏకాంవక్షాప్తాన్రూక్షో ఏంకుశ్శతమూర్తజః,

ఏషో హి లక్ష్మణో వాసు భ్రాతూః ప్రయహితే రథః,

23

వయే యుద్ధే చ కుశలః పర్యశస్త్రధృతాం వయః.

ప్ర.అ. యన్యః=ఏ రామునియొక్క, దక్షిణే పార్శ్వే=కుడివ్రక్కవ,

ఏము=ఈ, తుద్రజామ్మనద్రపథః=తుద్రమైన బంగారమువంటి కాంతి గలవాడు, విశాలవక్షాః=విశాలమైన వక్షస్థలము గలవాడు, తామ్రాక్షాః=ఎఱ్ఱని నేత్రములు గలవాడు, వీరికుశ్వరమూర్ధణః=నల్లని వంగిన తేజములు గలవాడు ఉన్నాడో, ఏము=ఇతడు, లక్ష్మిణో వామః=లక్ష్మణుడు డను పేరు గలవాడు. భ్రాతాః=పోదరునియొక్క, ప్రీయహితే=ప్రియమునందు హితమునందు, రథః=ఆసక్తిగలవాడు. నయే=నీలియందు, యుద్ధే చ=యుద్ధమునందు, కుశలాః=నేర్పరి. పర్యశ్రుత్సర్పిలామ్=పనుప్తమైన ఆయుధధారులలో, వతః=శ్రేష్ఠుడు.

తా. పరితుద్రమైన బంగారము వంటి వర్ణము, విశాలమైన వక్షస్థలము, ఎఱ్ఱని నేత్రములు, నల్లని నంకరజాట్టు కలిగి, ఆ రాముని ప్రక్కనే ఉన్నవాడు లక్ష్మణుడు. ఇతడు తన పోదరునకు ప్రీయమును, హితమును నేయుటకు ఆసక్తి గలవాడు. పకల ఆయుధధారులలో శ్రేష్ఠుడైన ఇతడు నీలియందు, యుద్ధమునందూ కూడ పనుద్ధుడు. 22. 23

మూ. అమర్తీ దుర్జయో జేతా ఏకాన్త బుద్ధిమాన్ బలీ, 24  
రామస్య దక్షిణో బాహుర్నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః.

ప్ర. త. అమర్తీ=కోపము గలవాడు, దుర్జయః=జయించి శత్రుము కానివాడు, జేతా=జయించువాడు, బుద్ధిమాన్=బుద్ధిమంతుడు, బలీ=గొప్పబలము గలవాడు, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడు, రామస్య=రామునియొక్క, దక్షిణః బాహుః=కుడి చెయ్యి, బహిశ్చరః=లైట పంచరించు, ప్రాణః=(రాముని) ప్రాణము.

తా. ఈ లక్ష్మణుడు కోపస్వభావము గలవాడు, జయించి శత్రుము కానివాడు, జయము సంపాదించువాడు, బుద్ధిమంతుడు, బలవంతుడు, నిత్యము రామునకు కుడిచేయి వంటి వాడు, లైట పంచరించు ప్రాణమువంటి వాడు.

మూ. న హ్యేష రాఘవప్యార్థే జీవితం పరిరక్షతి, 25  
ఏషైవాకంపతే యుద్ధే విహస్తుం పర్వరాక్షసాన్.

ప్ర. త. ఏము=ఇతడు, రాఘవప్యార్థే=రాముని నిమిత్తము, జీవితమ్=జీవితమును, న పరిరక్షతి హి=రక్షించుడు కదా ! ఏషైవ=ఇతడే, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, పర్వరాక్షసాన్=అందరు రాక్షసులను, విహస్తుమ్=చంపుటకు, అకంపతే=కోడుచున్నాడు.

తా. రామునకు సహాయము నేయవలసి వచ్చువప్పుడు ఇతడు తన ప్రాణములను కూడ రక్షించుకొనడు. ఇతడే యుద్ధములో రాక్షసుల నందరిని చంపుటకు ఉత్సాహము చూపుచున్నాడు. 25

మూ. యుక్త పన్యమహి పక్షం రామప్యశ్రియ త్సతి, 26  
రక్షోగగపరిక్షిప్తో రాజా హ్యేష విరీషణః.

ప్ర. అ. అహో=ఈ, యుధు=ఎవ్వడు, రామస్య=రామునియొక్క, పయమ్=ఎడమదైన, పక్షమ్=పార్శ్వమును, అశిత్య=అశయించి, తిష్ఠతి=ఉన్నాడో, రక్షోగణపరిక్షిప్తః=రాక్షసుల గణముచేత చుట్టువారుకోవబడిన, ఏషు=ఇతడు, రాజా=రాజైన, విభీషణః=విభీషణుడు.

తా. రాముని ఎడమప్రక్క నలుగురు రాక్షసుల మధ్య ఉన్నవాడు రాజైన విభీషణుడు. 26

మూ. శ్రీమతా రాజరాజేన లజ్జాయామభిషేచితః, 27  
త్యామేన ప్రతిపంరబ్ధో యుద్ధామైషోఽభివర్తతే.

ప్ర. అ. శ్రీమతా=శ్రీమంతుడైన, రాజరాజేన=రాజులకు రాజైన రామునిచేత, లజ్జాయామ్=లంకయందు, అభిషేచితః=అభిషేకము చేయబడిన, ఏషు=ఇతడు, త్యామేన=ఎన్ను గూర్చియే, ప్రతిపంరబ్ధః=కోపముతో కూడినవాడై, యుద్ధాయు=యుద్ధముకొరకు, అభివర్తతే=ఎదురుగా ఉన్నాడు.

తా. రాజాధిరాజైన శ్రీమంతుడైన రామునిచేత లంకారాజ్యమునకు రాజుగా అభిషేక్తుడైన ఇతడు ఎన్నుగూర్చి వారి కోపము చూపుచు యుద్ధము చేయుటకై విలచినాడు. 27

మూ. యం తు పశ్యపి తిష్ఠన్తం మధ్యే గిరిమివాచలమ్, 28

పర్వశాలామృగేవ్వాణాం భర్తారమమిలోజపమ్,  
తేజసా యశసా బుద్ధ్యా బలేనాభిజనేన చ. 29

యః కపీనతిబ్రాహ్మ హిమవానిన పర్వతః,  
కీష్కిన్ద్రాం యః పమర్యాస్తే గుహం పగహన్ద్రుమామ్. 30

దుర్గాం పర్వతదుర్గమ్యాం ప్రధానైః పహి యూథస్తైః,  
య్యైష్యో కాశ్చపీ మాలా శోభితే శతపుష్కరా. 31

కావ్తాదేవమమష్యాణాం యస్యాం లక్ష్మీః ప్రతిష్ఠితా,  
ఏతాం మాలాం చ తారాం చ కపీరాజ్యం చ శాశ్వతమ్, 32

మగ్రీవో వారివం హత్వా రామేణ ప్రవిపాదితః.

ప్ర. అ. పర్వశాలామృగేవ్వాణామ్=పమస్తమైన వానరనాయకులకు, భర్తారమ్=ప్రభువు, అమిలోజపమ్=అనంతమైన తేజస్సు కలవాడు, మధ్యే=వానరుల మధ్యయందు, తిష్ఠన్తమ్=నిలిచి యున్నవాడు అయిన, యమ్=ఎవనిని, అచలమ్=చలించని, గిరిమివ=పర్వతమును వలె, పశ్యపి=చూచుచున్నావో, యః=ఎవడు, హిమవాన్ పర్వతః ఇవ=హిమవత్పర్వతము వలె, తేజసా=తేజస్సుచేతను, యశసా=కీర్తిచేతను, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేతను, బలేన=బలముచేతను,

అభిజనేన=పర్యంశముచేతను, కపిన్=ఇతరవానరులను, అతిబ్రహ్మణ=అతిశయించి ప్రకాశించెనో (ప్రకాశించుచున్నాడో), యః=ఎవడు, సగహస్వదుమామ్=అడవులతోను వృక్షములతోను కూడిన, దుర్గామ్=ప్రవేశించ శక్యము కాని, పర్వతదుర్గమ్యామ్=పర్వతములచేత ప్రవేశించ శక్యము కాని, గుహామ్=గుహయైన, కీష్కిన్యామ్=కీష్కింధను, ప్రధానైః=ప్రధానులైన, యూథస్తైః సహ=సేనానాయకులతో కూడ, సమర్థ్యాస్తే=అధిష్టించి ఉన్నాడో, యస్యామ్=దేవియందు, దేవమనుష్యాణామ్=దేవతలయొక్క మనుష్యులయొక్క, లక్ష్మీః=లక్ష్మీ, ప్రతిష్ఠితాః=ఉంచబడినదో అట్టి, కాంతాః=మనోహరమైన, శతపుష్కరాః=మారు పర్వములు గల, కాశ్చనీ=బంగాళము వికారమైన, ఏషా=ఈ, యవ్య=ఎవనియొక్క, మూలాః=మూల, కోధితే=ప్రకాశించుచున్నదో, సుగ్రీవాః=అట్టి సుగ్రీవుడు, రామేణ=రామునిచేత, వారివమ్=వారిని, హత్యా=చంపి, ఏలామ్=ఈ, మూలామ్=మూలను, తారాం చ=తారను, శాశ్వతమ్=స్థిరమైన, కపిరాజ్యం చ=వానరరాజ్యమును, ప్రతిపారితాః=పొందింపబడినాడు.

తా. ఆ వానరుల మధ్య కదల్చుటకు శక్యము కాని పర్వతము వలె నిలబడి ఉన్నవాడు పరివానరనాయకులకు ప్రభువు, గొప్ప తేజస్సు కలవాడు అయిన సుగ్రీవుడు. హిమవత్పర్వతము, ఇతరపర్వతములను అతిశయించినట్లు ఇతడు తేజస్సుచేత, యశస్సుచేత, బుద్ధిచేత, బలముచేత, వంశముచేత ఇతరవానరులను అతిశయించి ఉన్నాడు. ఇతడు ప్రధానులైన సేనానాయకులతో కలిపి అత్యవసరముతోను, వృక్షములతోను నిండినది, పర్వతములపై ఉండుటచేత ప్రవేశించుటకు శక్యముకానిది, ప్రాకారాదిదుర్గములు గలది అయిన కీష్కింధ అను గుహలో నివసించుచున్నాడు. వంద పర్వములు గల మనోహరమైన ఏ బంగాడు మూలయందు దేవతల లక్ష్మీ, మనుష్యుల లక్ష్మీ నిక్షిప్తమై ఉన్నదో అట్టి మూలను ధరించి ఉన్నాడు. రాముడు వారిని చంపి ఈతనికి ఈ మూలను, తారను, శాశ్వతమైన వానరరాజ్యమును ఇచ్చినాడు. 28-32

మూ. శతం శతసహస్రాణాం కోటిమాహుర్భవీషిణః, 33

శతం కోటిసహస్రాణాం శక్కురిత్యధిధీయతే.

ప్ర. అ. మనీషిణః=బుద్ధిమంతులు, శతసహస్రాణామ్=వందవేల (లక్షలు) యొక్క, శతమ్=శతమును, కోటిమ్=కోటిగా, ఆహా=చెప్పుచున్నారు. కోటిసహస్రాణామ్=వెయ్య కోట్లయొక్క, శతమ్=శతము, శక్కురి ఇతి=శంకువు అని, అధిధీయతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా. వందలక్షలు ఒక కోటి అని పండితులు చెప్పుదురు. లక్ష కోట్లు ఒక శంకువు. 33

- మూ. శతం శక్తువహస్రాణాం మహాశక్కురితి స్మృతః, 34  
 మహాశక్తువహస్రాణాం శతం వృష్టమిహోచ్యతే,  
 శతం వృష్టవహస్రాణాం మహావృష్టమితి స్మృతమ్. 35  
 మహావృష్టవహస్రాణాం శతం పద్మమిహోచ్యతే,  
 శతం పద్మవహస్రాణాం మహాపద్మమితి స్మృతమ్. 36  
 మహాపద్మవహస్రాణాం శతం ఖర్వమిహోచ్యతే,  
 శతం ఖర్వవహస్రాణాం మహాఖర్వమితి స్మృతమ్. 37  
 మహాఖర్వవహస్రాణాం సముద్రమభిధీయతే,  
 శతం సముద్రహస్రాణాం ఇత్యభిధీయతే. 38  
 శతమోఘవహస్రాణాం మహామోఘ ఇతి నిశ్చుతః.

ప్ర. అ. శక్తువహస్రాణామ్=వేయి శంకువులయొక్క, శతమ్=శతము, మహాశక్కు, ఇతి=మహాశంకువు అని, స్మృతః=చెప్పబడినది. మహాశక్కువహస్రాణామ్=వేయి మహాశంకువుల, శతమ్=శతము, వృష్టమ్=వృందము అని, ఇహ=ఇక్కడ, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. వృష్టవహస్రాణామ్=వేయి వృందముల, శతమ్=శతము, మహావృష్టమ్ ఇతి=మహావృందము అని, స్మృతమ్=చెప్పబడినది. మహావృష్టవహస్రాణామ్=వేయి మహావృందముల, శతమ్=శతము, పద్మమ్=పద్మముగా, ఇహ=ఇక్కడ, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. పద్మవహస్రాణామ్=వేయి పద్మముల, శతమ్=శతము, మహాపద్మమితి=మహాపద్మము అని, స్మృతమ్=చెప్పబడినది. మహాపద్మవహస్రాణామ్=వేయి మహాపద్మముల, శతమ్=శతము, ఖర్వమ్=ఖర్వముగా, ఇహ=ఇక్కడ, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. ఖర్వవహస్రాణామ్=వేయి ఖర్వముల, శతమ్=శతము, మహాఖర్వమ్ ఇతి=మహాఖర్వము అని, స్మృతమ్=చెప్పబడినది. మహాఖర్వవహస్రాణామ్=వేయి మహాఖర్వముల శతము, సముద్రమ్=సముద్రముగా, అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్నది. శతమ్=నూరు, సముద్రహస్రాణామ్=వహస్రా సముద్రముల సముదాయము, ఓఘ ఇతి=ఓఘము అని, అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్నది. ఓఘవహస్రాణామ్=వేయి ఓఘముల, శతమ్=శతము, మహామోఘ ఇతి=మహామోఘము అని, నిశ్చుతః=ప్రసిద్ధము.

లా. వేయి శంకువులు మహాశంకువు. వేయి మహాశంకువులు వృందము. వేయి వృందములు మహావృందము. వేయి మహావృందములు పద్మము. వేయి పద్మములు మహాపద్మము. వేయి మహాపద్మములు ఖర్వము. వేయి ఖర్వములు మహాఖర్వము. వేయి మహాఖర్వములు సముద్రము. వేయి సముద్రములు ఓఘము. వేయి ఓఘములు మహామోఘము. 34 - 38

- మూ. ఏవం కోటిపహస్రేణ శబ్దావాం చ శతేవ చ, 39  
 మహాశబ్దాపహస్రేణ తథా వృద్ధశతేవ చ,  
 మహావృద్ధపహస్రేణ తథా పద్మశతేవ చ. 40  
 మహాపద్మపహస్రేణ తథా ఋర్యశతేవ చ,  
 పముద్రేణ చ తేనైవ మహాఘన తథైవ చ. 41  
 ఏష కోటిమహాఘన పముద్రపద్మశేవ చ,  
 విభీషణేవ వీరేణ పచిన్నైః పరివారితః. 42  
 సుగ్రీవో వావరేన్ద్రాస్త్యం యుద్ధార్థమమవర్తతే,  
 మహాబలవృతో విత్యం మహాబలపరాక్రమః. 43

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, కోటిపహస్రేణ=వెయ్యి కోట్లతోను, శబ్దావామ్=శంకువులయొక్క, శతేవ చ= శతముతోను, మహాశబ్దాపహస్రేణ=వెయ్యి మహాశంకువులతోను, తథా=మరియు, వృద్ధశతేవ చ=మూడు వృందములతోను, మహావృద్ధపహస్రేణ=వెయ్యి మహావృందములతోను, తథా=మరియు, పద్మశతేవ చ=మూడు పద్మములతోను, మహాపద్మపహస్రేణ=వెయ్యి మహాపద్మములతోను, తథా=మరియు, ఋర్యశతేవ=మూడు ఋర్యములతోను, తేనైవ=అదే సంఖ్య గల, అనగా మూడు, పముద్రేణ=పముద్రముతోను, తథైవ చ=మరియు, మహాఘన=మహాఘనముతోను, కోటిమహాఘన=కోటి మహాఘనములతోను, పముద్రపద్మశేవ చ=పముద్రముతో సమానమైన వావరసైన్యముతోను, వీరేణ=వీరుడైన, విభీషణేవ=విభీషణునితోను, పచిన్నైః=మర్దులులతోను, పరివారితః= కూడిన, మహాబలపరాక్రమః=గొప్ప బలపరాక్రమములు గల, విత్యమ్=ఎల్లప్పుడు, మహాబల వృతః=గొప్ప సైన్యముతో కూడిన, వావరేన్ద్రాః=వావరరాజైన, ఏష సుగ్రీవః=ఈ సుగ్రీవుడు, త్యామ్=నిన్ను, యుద్ధార్థమ్= యుద్ధము కొరకు, అమవర్తతే=పమిపించి ఉన్నాడు.

రా. గొప్ప బలపరాక్రమములు కలవాడు, విత్యమూ గొప్ప సైన్యముతో కూడినవాడు, వావరరాజ అయిన సుగ్రీవుడు వీరుడైన విభీషణునితోను, మండులతోను కూడి యుద్ధము నిమిత్తము వీ మీదకు వచ్చుచున్నాడు. ఈతని వెంట వెయ్యి కోట్లు, మూడు శంకువులు, వెయ్యి మహాశంకువులు, మూడు వృందములు, వెయ్యి మహావృందములు, మూడు పద్మములు, వెయ్యి పద్మములు, మూడు ఋర్యములు, మూడు పముద్రములు, మహాఘనము, కోటి మహాఘనములు సంఖ్య గల పముద్రముతో సమానమైన వావరసైన్యము ఉన్నది.

మూ. ఇమాం మహారాజ పమీక్ష్య వాహినీ

ముపస్థితాం ప్రజ్వలితగ్రహోపమామ్,

తతః ప్రయత్నః పరమో విధీయతాం  
యథా జయః స్యాన్న పరైః పరాధవః.

44

ఇర్భార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే అష్టావింశః పర్వః.

ప్ర. అ.మహారాజ=మహారాజా ! ప్రజ్వలితగ్రహోపమామ్=ప్రజ్వలించు  
చున్న గ్రహములతో పమానమైన, ఉపస్థితామ్=వచ్చి ఉన్న, ఇమామ్=ఈ,  
వాహినీమ్=పేదను, సమీక్ష్య=చూచి, తతః=అటుపిమ్మట, జయః=జయము,  
యథా=ఎట్లు, స్యాత్=కలుగునో, పరైః=పరులచేత, పరాధవః=పరాధవము,  
న=కలుగరో, అట్లు, పరమా=గొప్పదైన, ప్రయత్నః=ప్రయత్నము, విధీయ  
తామ్=చేయబడుగాక.

రా. మహారాజా ! ప్రజ్వలించుచున్న గ్రహములతో పమానమైన, వచ్చి  
ఉన్న ఈ వానరపేదను చూచి, మనకు జయము కలుగునట్లు పరులనుండి  
పరాధవము కలుగకుండునట్లు చేయుము.

44

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధర్వాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ఇరువదిఏమిదవ పర్గ సమాప్తము.



## అథ ఏకోవత్రింశః పర్వః

[రావణుడు శుకపాదగులను నిందించి వాళ్ళను నభిమండి వంటివేయుట; అతడు గూడవాగులను వంశగా రాముని అనుగ్రహముచేత వాళ్ళు వానరుల బాధనుండి బైటపడి లంకకు తిరిగి వచ్చుట.]

మూ. శుకేన తు పమాదిష్టాన్ దృష్ట్వా న హరియూథపాన్,  
 లక్ష్మణం చ మహావీర్యం భుజం రామస్య రక్షణమ్. 1  
 సమీపస్థం చ రామస్య భ్రాతరం చ విధీషణమ్,  
 సర్వవానరరాజం చ మగ్రీవం భీమవిక్రమమ్. 2  
 అశ్లాదం చాపీ బలివం ప్రజహస్తాత్మజాత్మజమ్,  
 హమామన్తం చ ఏకాన్తం జామ్యవన్తం చ దుర్జయమ్. 3  
 మషేణం కుముదం వీలం వలం చ ప్లవగర్షభమ్,  
 గజం గవాక్షం శరభం మైన్తం చ ద్వివిధం తథా. 4  
 కీంచదావిగ్నహృదయో జాతకోదశ్చ రావణః,  
 భర్తృయామాస తౌ వీరౌ కథాన్తే శుకపాదౌ. 5

[ప్ర. అ. ప. రావణః=ఆ రావణుడు, శుకేన=శుకునిచేత, పమాదిష్టాన్=చూపబడిన, హరియూథపాన్=వానరపేదా నాయకులను, రామస్య=రామునియొక్క, రక్షణం భుజమ్=కుడి భుజమైన, మహావీర్యమ్=గొప్ప పరాక్రమము గల, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుణ్ణి, రామస్య=రామునియొక్క, సమీపస్థమ్=సమీపమునందున్న, భ్రాతరమ్=తన పోదరుడైన, విధీషణమ్=విధిషణుణ్ణి, సర్వవానరరాజమ్=సమస్తమైన వానరుల ప్రభువైన, భీమవిక్రమమ్=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, మగ్రీవం చ=మగ్రీవుణ్ణి, బలివమ్=బలవంతుడు, ప్రజహస్తాత్మజాత్మజమ్=ఇంద్రుని కుమారుని కుమారుడు అయిన, అశ్లాదం చాపీ=అంగదుణ్ణి, ఏకాన్తమ్=పరాక్రమించిన, హమామన్తమ్=హమమంతుణ్ణి, దుర్జయమ్=జయింప శక్యము కాని, జామ్యవన్తమ్=జాంబవంతుణ్ణి, మషేణమ్=మషేణుణ్ణి, కుముదమ్=కుముదుణ్ణి, వీలమ్=వీలుణ్ణి, ప్లవగర్షభమ్=వానరశ్రేష్ఠుడైన, వలం చ=వలుణ్ణి, గజమ్=గజుణ్ణి, గవాక్షమ్=గవాక్షుణ్ణి, శరభమ్=శరభుణ్ణి, మైన్తమ్=మైందుణ్ణి, తథా=మరియు, ద్వివిధమ్=ద్వివిదుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, కీంచీ=కొంచెము, అవిగ్నహృదయః=దిగులు వెందిన హృదయము గలవారై, జాతకోదశ్చ=పుట్టిన కోపము కూడ కలవారై, కథాన్తే=మాటలు పూర్తియైన ఏమ్యుట, వీరౌ=వీరులైన, తౌ=అ, శుకపాదౌ=శుకపాదగులను, భర్తృయామాస=భయపెట్టెను(నిందించెను).

తా. రావణుడు శుకునిచేత చూపబడిన రాముని కుడిభుజము

వంటివాడు, మహాపరాక్రమశాలి అయిన లక్ష్మణుణ్ణి, రాముని దగ్గరవే  
ఉన్న తన పోదరుడైన విభీషణుణ్ణి, సమస్తవానరులకు రాజైన భయంకరమైన  
పరాక్రమము గల మగ్రీవుణ్ణి, బలవంతుడు, వాలికుమారుడూ అయిన అంగదుణ్ణి,  
పరాక్రమశాలియైన హనుమంతుణ్ణి, జయింప శక్యము కాని జాంబవంతుణ్ణి,  
మహా-కుముద-నీల-వల-గజ-గవాక్ష-శరభ-మైంద్ర-ద్వివిదులను చూచి కొంతెము  
మనస్సులో దిగులు చెంది, కోపముతో మూటల వివర వీరులైన ఆ శుకపాఠణులను  
భయపెట్టెను.

1 - 5

మూ. అధోముఖో తౌ ప్రణతావబ్రవీచ్యుకపారణౌ,  
రోషగర్హదయా వాచా పంరబ్ధం పరుషం తథా. 6

ప్ర. ఆ. అధోముఖో=క్రిందికి ముఖములు గల, ప్రణతో=నమస్కరిం  
చిన, తౌ=ఆ, శుకపారణౌ=శుకపాఠణులను గూర్చి, రోషగర్హదయా=కోపముచేత  
గర్హదమైన, వాచా=వాక్కుతో, పంరబ్ధమ్=కోపముగాను, తథా=మరియు,  
పరుషమ్=పరుషముగాను, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. నమస్కరించి తంలు క్రిందికి వంచి విలచిన ఆ శుకపాఠణులతో  
రోషముచేత గర్హదమైన వాక్కుతో, తొందరగా పరుషముగా ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. న తావత్పద్యశం వామ పచిన్నైరుపజీవిధిః,  
ఏసీయం నృపతేర్యక్షం ఏగ్రహే ప్రగ్రహే ప్రభోః. 7

ప్ర. ఆ. ఉపజీవిధిః=అశ్రయించి జీవించే, పచిన్నైః=పచిన్నులచేత,  
ఏగ్రహే=ఏగ్రహించుటయందు, ప్రగ్రహే=అనుగ్రహించుటయందు, ప్రభోః=సమ  
ర్థుడైన, నృపతేః=రాజునకు, ఏసీయమ్=స్రియము కానిదానిని, వక్ష్యమ్=చెప్పటకు,  
పద్యశమ్=తగినది, న తావత్ వామ=కాదు.

తా. ప్రభువును అశ్రయించి జీవించే అనుచరులు ఏగ్రహానుగ్రహ  
సమర్థుడైన రాజు ఎదుట ఆతనికి ఆస్రియమైన మూటలు చెప్పట యుక్తము  
కాదు. 7

మూ. రిపూణాం ప్రతికూలావాం యుద్ధార్థమభివర్తతామ్,  
ఉభాభ్యాం పద్యశం వామ వక్ష్యమప్రస్తవే వైవమ్. 8

ప్ర. ఆ. అప్రస్తవే=ప్రపంగము లేనప్పుడు, ఉభాభ్యామ్=మీ ఇద్దరి  
చేత, ప్రతికూలావామ్=ప్రతికూలులు, యుద్ధార్థమ్=యుద్ధముకొరకు, అభివర్త  
తామ్=వచ్చుచున్నవాడు అయిన, రిపూణామ్=శ్రువులయొక్క, వైవమ్=ప్రశంసను,  
వక్ష్యమ్=చెప్పటకు, పద్యశం వామ=తగినదేనా ?

తా. మీరెద్దరూ ఈ విధముగా, ఏ పందర్భము లేకపోయినను,

యుద్ధమునకై వచ్చిన ప్రతికూలులైన శత్రువులను స్తుతించుచు మాటలాడుట యుక్తమా ? 8

మూ. ఆచార్యా గురవో వృద్ధా వృథా వాం పర్యపాపితాః,

సారం యద్రాజశాస్త్రాగామమజీవ్యం న గృహ్యతే. 9

ప్ర. అ. యతో=ఏ కారణమువలన, రాజశాస్త్రాగామ్=రాజశాస్త్రముల యొక్క, అమజీవ్యమ్=అమరరింపరగిన, సారమ్=సారము, న గృహ్యతే=గ్రహించబడుటలేదో అందువలన, వామ్=మీ ఇద్దరికీ, ఆచార్యా=ఆచార్యులు, గురవః=గురువులు, వృద్ధా=పెద్దవాళ్లు, వృథా=వ్యర్థముగా, పర్యపాపితాః=పేచించబడినారు.

లా. మీరిద్దరూ చేసిన ఆచార్యుల, గురువుల, వృద్ధుల పేర వ్యర్థము; ఎందుచేతననగా మీరు గ్రహించవలసిన రాజవీరిశాస్త్రముల సారమును గ్రహించలేదు. 9

మూ. గృహీతో వా న విజ్ఞాతో భారోఽజ్ఞానస్య వాహ్యతే,

ఈర్ష్యతై పచివైర్యుక్తో మూర్ఖైరిష్ట్యా ధరామ్యహమ్. 10

ప్ర. అ. గృహీతాః=గ్రహించబడినవను, న విజ్ఞాతో వా=తెలియబడలేరా ? అజ్ఞానస్య=అజ్ఞానముయొక్క, భారాః=భారము, వాహ్యతే వా=ధరింపబడుచున్నదా? మూర్ఖైః=మూర్ఖులైన, ఈర్ష్యతై=ఇట్టి, పచివైః=పచివులతో, యుక్తాః=కూడిన, అహమ్=నేను, రిష్ట్యా=రైవహముచేత, ధరామి=జీవించి ఉన్నాను.

లా. లేదా శాస్త్రములను గ్రహించి కూడ మీరు అర్థముచేసికొనలేరా ! లేదా అజ్ఞానభారమును మోయుచున్నారా ? మూర్ఖులైన ఇలాంటి పచివులతో నేను జీవించి ఉన్నా ననగా అది కేవలము అధ్యస్తమే. 10

మూ. కిం ను మృత్యోర్భయం వాస్తీ మాం వక్తుం పరుషం వచః,

యస్య మే శాపతో జిహ్వో ప్రయచ్ఛతి తుభాశుభమ్. 11

ప్ర. అ. శాపతాః=శాపించుచున్న, యస్య మే=ఏ వాయొక్క, జిహ్వో=జిహ్వయే, తుభాశుభమ్=తుభాశుభములను, ప్రయచ్ఛతి=ఇచ్చుచో, మామ్=అట్టి నన్నుగూర్చి, పరుషమ్=పరుషమైన, వచః=వచనమును, వక్తుమ్=పలుకుటకు, మృత్యోః=మృత్యువునుండి, ధయమ్=ధయము, వాస్తీ కిం ను=లేదా ?

లా. నాలుక కదిపినంతమాత్రముచేతనే (మాటమాత్రము చేతనే) తుభాశుభములను ఇవ్వగలిగిన శాపకుడైన నా ఎరుట ఇట్టి పరుషవాక్యమును పలుకుటకు మీకు మృత్యువునుండి ధయము కలుగలేదా ? 11

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తై=సంకలపడిన, తౌ తుకపారణౌ=ఆ తుకపారణులు, పవ్రీడౌ=పిగ్గుతో కూడినవారై, రావణుమ్=రావణుని, దృష్ట్యా=చూచి, జయశబ్దేన=జయశబ్దముచేత, ప్రతివన్ద్య=అభినందించి, విఘ్నతౌ=వెల్లిపోయివారు.

తా. రావణునిచేత ఈ విధముగా నిందింపబడిన తుకపారణులు పిగ్గుపడుచు రావణుని చూచి జయశబ్దము పలికి వెల్లిపోయిరి. 15

మూ. అబ్రవీచ్చ దశగ్రీవా పమీపన్థం మహోదరమ్, 16  
ఉపస్థాపయ మే శీఘ్రం చారాచిత్ర నిశాచరః.

ప్ర. అ. నిశాచరః=రాక్షసుడైన, దశగ్రీవా=రావణుడు, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, చారాచ=గూడవారులను, మే=వాకు, ఉపస్థాపయ=తీపికొనిరమ్ము అని, పమీపన్థమ్=పమీపమునందున్న, మహోదరమ్=మహోదరుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రావణుడు దగ్గరవే ఉన్న మహోదరునితో - "గూడవారులను వెంటనే వానర్తకు తీపికొని రమ్ము" అని పలికెను. 16

మూ. మహోదరస్తథోక్తస్త్వ శీఘ్రమాజ్ఞాపయచ్చరాన్. 17

తథాచారా సంత్యరితాః ప్రాప్తాః పార్థివశాపనాత్, 18  
ఉపస్థితాః ప్రాశ్నంయౌ వర్తయిత్వా జయూశిషః.

ప్ర. అ. తథా=అట్లు, ఉక్తః=సంకలపడిన, మహోదరః=మహోదరుడు, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, చరాన్=గూడవారులను, అజ్ఞాపయత్=అజ్ఞాపించెను. తథా=అటుపిమ్మట, పార్థివశాపనాత్=రాజాజ్ఞవలన, సంత్యరితాః=తొందరపడుచు వచ్చారై, ప్రాప్తాః=వచ్చిన, చారాః=గూడవారులు, ప్రాశ్నంయౌ=కట్టబడిన దోపిళ్ల గలవారై, జయూశిషః=జయూశీర్వాదములను, వర్తయిత్వా=వృద్ధిపొందించి, ఉపస్థితాః=సమీపించిరి.

తా. మహోదరుడు వెంటనే గూడవారులను అజ్ఞాపించెను. పిమ్మట గూడవారులు రాజాజ్ఞచేత తొందరగా వచ్చి, అంజలి ఘటించి, "జయ విజయూభవ" అను అశీర్వాదవాక్యము పలుకుచు సమీపించిరి. 17-18

మూ. తావబ్రవీత్తతో వాక్యం రావణో రాక్షపాధిపః, 19  
చరాన్ ప్రాత్యయికాన్ తూరాహీరావ్విగతపార్థసాన్.

ప్ర. అ. తథా=అటుపిమ్మట, రాక్షపాధిపః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, ప్రాత్యయికాన్=విశ్వాసపూరులు, తూరాహీ=తూరులు, దీరాన్=దీరులు, విగతపార్థసాన్=పోయిన భయము గలవారు అయిన, తాన్ చరాన్=ఆ గూడవారులను గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఏమ్యుట రాక్షసరాజైన రావణుడు విశ్వాసపూర్వుడు, తూడులు, ధీరులు, భయము లేని వారు అయిన ఆ గూఢచారులతో ఇట్లు పరికెను. 19

మూ. ఇతో గచ్ఛత రామస్య వ్యవపాయమ్ పరీక్షితుమ్, 20  
మత్తేష్వధ్వంతరా యేఽప్య ప్రీత్యా తేన వమాగతా.

ప్ర. అ. రామస్య=రామునియొక్క, వ్యవపాయమ్=ప్రయత్నమును, అప్య=చీనికీ, యే=ఎవరు, మత్తేష్వు=అలోచనంబునందు, అధ్వంతరా=అంతరంగి కులో, ప్రీత్యా=ప్రేమతో, తేన=వానితో, వమాగతా=కలిపినవారో, పరీక్షితుమ్=పరీక్షించుటకు, ఇతః=ఇక్కడినుండి, గచ్ఛత=వెళ్లండి.

తా. రాముడు ఎట్టి ప్రయత్నములు చేయుచున్నాడో, అతనికి అలోచనంలో ఎవరు అంతరంగికులో, ప్రేమచేత ఎవరు అతని సత్కమునందు ఉన్నారో పరీక్షించుటకై ఇక్కడినుండి బయలుదేరి వెళ్లుడు. 20

మూ. కథం స్వపీఠి తాగర్తి కీమద్య చ కరిష్యతి, 21  
విజ్ఞాయ విపుణం పర్వమాగస్తవ్యమశ్షేత.

ప్ర. అ. కథమ్=ఎట్లు, స్వపీఠి=నిద్రపోవుచున్నాడు ? తాగర్తి=మేలుకొనుచున్నాడు ? అద్య=ఇప్పుడు, కీమ్=ఏమి, కరిష్యతి=చేయుగలడు ? పర్వమ్=సమస్తములను, అశ్షేతా=పూర్తిగా, విపుణమ్=వేర్చుగా, విజ్ఞాయ=తెలిపి కొని, ఆగస్తవ్యమ్=రాదగి ఉన్నది.

తా. రాముడు ఎటు నిద్రపోవుచున్నాడో, ఎట్లు మేలుకొనుచున్నాడో, ఇప్పుడు ఏమి చేయుచున్నాడో అచ్చి విషయములు పూర్తిగా వేర్చుతో తెలిపికొని రావలెను. 21

మూ. వారేణ విదితః శ్రుతః పణ్డైర్వసుధాధిపైః, 22  
యుద్ధే స్వత్యేన యత్యేన వమాపాద్య నిరస్యతే.

ప్ర. అ. పణ్డైః=బుద్ధిమంతులైన, వసుధాధిపైః=రాజాంచేత, వారేణ=గూఢ చారి ద్వారా, విదితః=తెలుసుకొనబడిన, శ్రుతః=శ్రుతువు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, వమాపాద్య=పొంది, స్వత్యేన=స్వల్పమైన, యత్యేన=ప్రయత్నముచేత, నిరస్యతే=ఓడింపబడును.

తా. బుద్ధిమంతులైన రాజులు వారుం ద్వారా శ్రుతువును గూర్చి తెలుసుకొన్నచో అతని యుద్ధములో స్వల్పప్రయత్నముచేతనే ఓడించవచ్చును.

మూ. వారాస్తు తే తథేయ్యక్త్వా స్రహ్మిష్ఠా రాక్షసేశ్వరమ్, 23  
శార్దూలమగ్రతః కృత్యా తతశ్చక్రుః ప్రదక్షిణమ్.

ప్ర. అ. తే=అ, చారాస్తు=గూడచారులైతే, ప్రహృష్టా=పంతోషించిన వారై, రథేరి=అట్లే అని, ఉర్వై=పరికి, శార్దూలమ్=శార్దూలుని, అగ్రితః=ఎదుట, కృత్వా=ఉంచుకొని, రాక్షసేశ్వరమ్=రావణుని, ప్రదక్షిణమ్=ప్రదక్షిణము, చక్రః=చేపిరి.

రా. ఆ గూడచారులు పంతోషించుచు అట్లే చేపెడము అని పరికి శార్దూలుణ్ణి ముందు ఉంచుకొని ఆ రాక్షసరాజుకు ప్రదక్షిణము చేపిరి. 23

మూ. తదంతం తు మహాత్మానం చారా రాక్షసపత్నమమ్, 24  
కృత్వా ప్రదక్షిణం జగ్ముర్వృత రామః పరిక్ష్మణః.

ప్ర. అ. రథః=అటుపిమ్మట, చారా=గూడచారులు, మహాత్మానమ్=మహాత్ముడైన, తమ్=ఆ, రాక్షసపత్నమమ్=రాక్షసశ్రేష్ఠుని, ప్రదక్షిణం కృత్వా=ప్రదక్షిణము చేసి, పరిక్ష్మణః=పక్షిణవిహితుడైన, రామః=రాముడు, యుతః=ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడికి, జగ్ముః=వెళ్లిరి.

రా. పిమ్మట ఆ గూడచారులు మహాత్ముడైన ఆ రాక్షసాధిపతికి ప్రదక్షిణ నమస్కారములు చేసి పక్షిణవిహితుడైన రాముడున్న ప్రదేశమునకు వెళ్లిరి. 24

మూ. తే మవేంశ్య శైలశ్చ పమీసే రామలక్ష్మణౌ, 25  
ప్రచృష్టా దదృశుర్గత్యా నమగ్రీవవిభీషణౌ.

ప్ర. అ. తే=వాళ్లు, గత్యా=వెళ్లి, ప్రచృష్టా=రాగిఉన్నవారై, మవేంశ్య శైలశ్చ=మవేంశర్వతముయొక్క, పమీసే=పమీషమునందు, నమగ్రీవవిభీషణౌ=మగ్రీవవిభీషణులతో కూడిన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను, దదృశుః=చూచిరి.

రా. వాళ్లు రహస్యముగా వెళ్లి మవేంశర్వతముదగ్గర మగ్రీవవిభీషణులతో కలిసి ఉన్న రామలక్ష్మణులను చూచిరి. 25

మూ. ప్రేక్షమాణాశ్చమూం తాం చ బభూవుర్భయవిహ్వలాః, 26  
తే తు ధర్మాత్మవా దృష్టౌ రాక్షసేష్టేణ రాక్షసాః.

ప్ర. అ. తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, తాం చమూమ్=ఆ పేదను, ప్రేక్షమాణాః=చూచుచున్నవారై, భయవిహ్వలాః=భయముచేత వ్యాకులులు, బభూవుః=అయిరి. ధర్మాత్మవా=ధర్మాత్ముడైన, రాక్షసేష్టేణ=రాక్షసప్రభువైన విభీషణునిచేత, దృష్టౌ=చూడబడిరి.

రా. ఆ రాక్షసులు ఆ పైదమును చూడగానే భయముచేత వ్యాకులులైరి. ఇంతలో ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు వాళ్లను చూచెను. 26

మూ. విభీషణేన తత్రస్థా ఏగ్రహీతా యద్యచ్ఛయా,  
శార్దులః గ్రాహితస్త్యకః పాపోఽయమితి రాక్షసః. 27

ప్ర. అ. యద్యచ్ఛయా=దైవవశముచేత, తత్రస్థా=అక్కడ ఉన్న రాక్షసులు, విభీషణేన=విభీషణునిచేత, ఏగ్రహీతా=ఎగ్రహింపబడిరి (ధియపెట్టబడిరి). అయమ్=ఈ, రాక్షసః=రాక్షసుడు, పాపః=పాపాత్ముడు, ఇతి=అని, ఏకః=ఒక్క, శార్దులః తు=శార్దులుడైతే, గ్రాహితః=పట్టింపబడెను.

తా. దైవవశముచేత విభీషణుని దగ్గరకు వెళ్లిన వాళ్లను విభీషణుడు ధియపెట్టి "ఈ రాక్షసుడు పాపాత్ముడు" అని చెప్పి శార్దులుణ్ణి బంధింపజేసెను.

మూ. మోక్షితః పోఽపి రామేణ వధ్యమానః ప్లవల్లమైః,  
అన్యశంసేన రామేణ మోక్షితా రాక్షసాః పరే. 28

ప్ర. అ. ప్లవల్లమైః=వానరులచేత, వధ్యమానః=చంపబడుచున్న, పోఽపి=ఆ శార్దులుడు కూడ, రామేణ=రామునిచేత, మోచితః=విడిపింపబడినాడు. పరే=ఇతరులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, అన్యశంసేన=కూరుడు కాని, రామేణ=రామునిచేత, మోక్షితాః=విడిపింపబడిరి.

తా. శార్దులుణ్ణి వానరులు చంపుచుండగా రాముడు విడిపించెను. క్రూరస్వభావము లేని ఆ రాముడు ఇతర రాక్షసులను కూడ విడిపించెను. 28

మూ. వానరైరర్థితాస్తే తు ఏకాన్వైద్యఘుఏకమైః,  
పువర్లజ్కామమప్రాప్తాః శ్వవౌవౌ వష్టచేతసః. 29

ప్ర. అ. ఏకాన్వైః=పర్యాకమించిన, ఘుఏకమైః=శీఘ్రఏకమము గల, వానరైః=వానరులచేత, అర్థితాః=పీడింపబడిన, తే=ఆ రాక్షసులు, వష్టచేతసః=వష్టమైన చిత్తము గలవారై, శ్వవౌవౌ=నిట్టూర్పుచున్నవారై, పునః=మరల, లజ్కామ్=లంకను, అనుప్రాప్తాః=వేరిరి.

తా. తేరికగా పనులుచేయు ఆ వానరులు పర్యాకమించి ఆ రాక్షసులను పీడించగా వాళ్లు వష్టమైన మనస్సులతో (ప్రహ కోల్పోయి) నిట్టూర్పుచు మరల లంక వేరిరి. 29

మూ. తతో రశ్మగీవముపస్థితాస్తే  
చారా బహీర్భిర్యచరా నిశాచరాః,  
గిరేః సువేలవ్య పమీపవాసినం  
న్యవేదయన్రామబలం మహాబలాః. 30

ఇత్యాశ్చే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాణ్డే ఏకోవలంకః పర్వః.

ప్ర. అ. నారా=గూడచారులు, బహి=వెలుపల, విశ్వచరా=విశ్వము సంచరించువారు, మహాబలా=గొప్ప బలము కలవారు అయిన, తే=తా, నిశాచరా=రాక్షసులు, తతా=అటుసమ్యక్, దక్షిణమ్=రావణుని, ఉపస్థితా=పమిపించినవారై, రామబంధు=రాముని ప్రియమును, మవేంశ్య=మవేంశ్యతముయొక్క, పమిపవాసినమ్=పమిపముచందున్నరానివిగా, వ్యవేదయన్=తెలిపిరి.

తా. గూడచారులుగా ఎల్లప్పుడూ బైట తిరుగుచుండు మహాబలవంతులైన ఆ రాక్షసులు రావణుని వద్దకు వెళ్లి రాముని ప్రియము మవేంశ్యతము దగ్గర ఉన్నది అని తెలిపిరి.

30

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఇరువదితొమ్మిదవ పల్ల నమోల్లము.



## అథ త్రింశః పర్వః

[శార్దూలుడు వాచర సైన్యములో ఉన్న ప్రముఖులను గూర్చి రావణునకు తెల్పుట.]

మూ. తతస్తమక్షోభ్యబలం లంకాధిపతయే చరా,  
సువేలే రాఘవం శైలే వివిష్టం స్రత్యవేదయన్. 1

ప్ర. అ. తతః=తటుపిమ్మట, చరాః=గూడవాడులు, అక్షోభ్యబలమ్=క్షోభింప శక్యము కాని సైన్యము గల, తమ్=అ, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, సువేలే శైలే=సువేల పర్వతమునందు, వివిష్టమ్=విరిచి ఉన్న వానినిగా, లంకాధిపతయే=రావణునకు, స్రత్యవేదయన్=తెలిపిరి.

తా. పిమ్మట ఆ గూడవాడులు "క్షోభింప శక్యము కాని సైన్యముతో రాముడు సువేలపర్వతముమీద విరిచి ఉన్నాడు" అని రావణునకు తెలిపిరి. 1

మూ. చారాణాం రావణః శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్,  
జాతోద్యేగోఽభవత్కించిచ్ఛార్దూలం వాక్యమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, రామమ్=రాముణ్ణి, ప్రాప్తమ్=వచ్చినవానినిగా, చారాణామ్=వారులకు, శ్రుత్వా=విని, కించిత్=కొంచెము, జాతోద్యేగః=పుట్టిన దిగులుకలవాడు, అభవత్=అయెను. శార్దూలమ్=శార్దూలుని గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. మహాబలానియైన రాముడు వచ్చి ఉన్నాడని గూడవాడులనుండి వివగానే రావణునకు కొంచెము దిగులు పుట్టెను. అతడు శార్దూలునితో ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. అయథావచ్చ తే వర్లో దీవక్యాపి విశాచర,  
వాపి కచ్చిరమిత్రాణాం క్రుర్ధావాం నశమాగతా. 3

ప్ర. అవిశాచరః=ఓ ! రాక్షసుడా ! తే=నీయొక్క, వర్ణః=రంగు, అయథావత్ చ=ఉండవలసినట్లు కాకుండ ఉన్నది. దీవక్య=దీనుడవుగా కూడ, అపి=అయి ఉన్నావు. క్రుర్ధావామ్=కోపించిన, అమిత్రాణామ్=శత్రువులకు, నశమ్=నశమును, న అగతః కచ్చిత్=పొందలేదు గదా !

తా. శార్దూలా ! నీ శరీరవ్యాధు మామూలుగా లేదు. దీనుడవుగా కూడ కనబడుచున్నావు. కోపించిన శత్రువులకు నీవు పట్టుబడలేదు కదా ! 3

మూ. ఇతి తేవానుశిష్టస్తు వాచం మన్వమురీరయత్,  
తదా రాక్షసశార్దూలం శార్దూలో భయవిహ్వలా.

4

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, తేవ=అతనిచేత, అనుశిష్ట=అడగబడిన, భయ  
విహ్వలా=భయముచేత వ్యాకులుడైన, శార్దూలా=శార్దూలుడు, తదా=అప్పుడు,  
రాక్షసశార్దూలమ్=ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠునిగూర్చి, మన్వమ్=మందముగా, వాచమ్=వాక్య  
మును, ఉరీరయత్=సలికెను.

తా. రావణుడు ఈ విధముగా ప్రశ్నింపగా భయముచేత వ్యాకులుడై  
ఉన్న ఆ శార్దూలుడు మెల్లగా అతనితో ఇట్లనెను.

4

మూ. న తే వారయితుం శక్యా రాజవ్యావరపుణ్ణవాః,  
ఏకావ్రా బంవన్తశ్చ రాఘవేణ చ రక్షితాః.

5

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! ఏకావ్రా=ఏకమిందినవాడు, బంవన్తశ్చ=బంవం  
తులు, రాఘవేణ=రామునిచేత, రక్షితాః చ=రక్షింపబడినవాడూ అయిన, తే=ఆ,  
వావరపుణ్ణవాః=వావరశ్రేష్ఠులు, వారయితుమ్=గూడవాడుల ద్వారా పరీక్షించుటకు,  
న శక్యా=శక్యమైనవాడు కాదు.

తా. రాజా ! ఏకమనంతులు, బంవంతులు, రాముని రక్షణలో కూడ  
ఉన్నవాడూ అయిన ఆ వావరశ్రేష్ఠులను గూడవాడుల ద్వారా పరీక్షించుట  
శక్యము కాదు.

5

మూ. వాపి సంభాషితుం శక్యాః సంప్రశ్నోఽత్ర న యద్యతే,  
పర్యతో రక్ష్యతే పన్థా వానరైః పర్యతోపమైః.

6

ప్ర. అ. సంభాషితుమపి=మాటలాడుటకు కూడ, న శక్యాః=శక్యమైనవాడు  
కాదు. అత్ర=చీర విషయమునందు, సంప్రశ్నా=ప్రశ్నించుట, న యద్యతే=లేదు.  
పన్థాః=మార్గము, పర్యతాః=అంతటా, పర్యతోపమైః=పర్యతములతో పమానులైన,  
వానరైః=వానరులచేత, రక్ష్యతే=రక్షింపబడుచున్నది.

తా. వాల్మీకి మాటలాడుటకు కూడ శక్యము కాదు. వాల్మీకి ప్రశ్నించే  
అవకాశమే లేదు. పర్యతములవంటి వానరులు మార్గమునంతను అన్ని వైపులా  
రక్షించుచున్నారు.

6

మూ. ప్రవిష్టమాత్రే జ్ఞాతోఽహం బలే తస్మిన్నచారితే,  
బలాద్ధ్యహీతో రక్షోధిర్యపలథాస్మి విచారితా.

7

ప్ర. అ. తస్మిన్=ఆ, బలే=సేవ, ప్రవిష్టమాత్రే=ప్రవేశించబడగానే, అచా  
రితే=పరీక్షింపబడకుండగానే, అహమ్=నేను, జ్ఞాతాః=తెలియబడితిని. రక్షోధిః=రాక్ష

మరి చేత, బలాత్=బలాత్కారముగా, గృహీతః=గ్రహించబడితిని. బహుధా=అనేక విధముల, విచారితః=విచారించబడినవాడను, అస్మి=అయితిని.

తా. నేను సైన్యములో ప్రవేశించగానే, ఇంకను సైన్యమును పరీక్షించ కుండగానే, నన్ను వాళ్లు గుర్తించిరి. విభీషణుని ఆచార్యులైన చాక్షులు నన్ను బలాత్కారముగా పట్టుకొనిరి. నన్ను వాళ్లు అనేక విధముల పరీక్షించిరి. 7

మూ. తామధిర్ముష్టిభిర్దైవైస్తలైశ్చాభిహతో భృశమ్,  
పరిణీతోఽస్మి హరిధిర్బలమధ్యే అమర్తజైః. 8

ప్ర. అ. తామధిః=మోకాళ్లచేతను, ముష్టిభిః=పడికిళ్లచేతను, దైవై=దంత ములచేతను, తలైశ్చ=అరచేతులచేతను, భృశమ్=మిక్కిలి, అభిహతః=కొట్టబడిన వాడనై, అమర్తజైః=కోపము గల, హరిభిః=వానరులచేత, బలమధ్యే=సైన్యమధ్య మునందు, పరిణీతః=ద్రిప్పబడినవాడను, అస్మి=అయితిని.

తా.కోపముతో ఆ వానరులు నన్ను మోకాళ్లతోను, పడికిళ్లతోను, దంతములతోను, అరచేతులతోను మిక్కిలి పీడించి సైన్యము మధ్య ఊరేగించిరి.

మూ. పరిణీయ చ సర్వత్ర వీతోఽహం రామసంపది,  
దుధిరాద్దిగ్దపర్యాజ్ఞో విప్రసంకులితేవ్రియః. 9

ప్ర. అ. దుధిరాద్దిగ్దపర్యాజ్ఞః=రక్తముచేత పూయబడిన సమస్తశరీరము గల, విప్రసంకులితేవ్రియః=చలించిన ఇంద్రియములు గల, అహమ్=నేను, సర్వత్ర=అంతటా, పరిణీయ=ద్రిప్ప, రామసంపది=రాముని సభిలో, వీతః=రీపకొని వెళ్లబడితిని.

తా. వాళ్లు ఆ విధముగా నన్ను ఊరేగించి రాముని దగ్గరకు రీపకొనివెళ్లిరి. నా శరీరమంతా రక్తముతో పూయబడి ఉండెను. వ్యాకులుడనైన నా ఇంద్రియములు చలించిపోయెను. 9

మూ. హరిధిర్బలమహావశ్య యూచమానః కృతాశ్చారిః,  
రాఘవేణ పరిత్రాతో జీహామి చ యదృచ్ఛయా. 10

ప్ర. అ. హరిభిః=వానరులచేత, వధ్యమానః=చంపబడుచు, కృతాశ్చారిః=కట్టబడిన దోపరి కంఠాడనై, యూచమానః=యూచించుచున్న నేను, రాఘవేణ=రామునిచేత, పరిత్రాతః=రక్షింపబడితిని. యదృచ్ఛయా=దైవహేము చేత, జీహామి చ=జీవించి ఉన్నాను.

తా. వానరులు ఆ విధముగా నన్ను పీడించుచుండగా నేను అంజలి ఘటించి రాముణ్ణి ప్రార్థించితిని. రాముడు నన్ను రక్షించుటచేత ఎటులవో

తీపించి ఉన్నాను.

10

మూ. ఏషై కైలై శిలాధిస్తు పూరయిత్వా మహార్ణవమ్,  
ద్వారమాశ్రిత్య లక్ష్మాయా రామస్తిష్ఠతి పాయుధః.

11

ప్ర. అ. ఏషు=ఈ, రామ=రాముడు, కైలై=పర్వతములచేతను,  
శిలాధిశ్చ=శిలంచేతను, మహార్ణవమ్=మహాసముద్రమును, పూరయిత్వా=నింపి,  
పాయుధః=ఆయుధములతో కూడినవాడై, లక్ష్మాయా=లంకయొక్క, ద్వారమ్=ద్వార  
మును, అశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, తిష్ఠతి=ఉన్నాడు.

తా. ఈ రాముడు శిలంచేత, పర్వతములచేత సముద్రమును నింపి  
ఆయుధములను ధరించి లంక ద్వారమువద్ద ఉన్నాడు.

11

మూ. గరుడవ్యూహ మస్థాయ సర్వతో హరిభిర్వృతః,  
మాం విస్పృజ్య మహాలేఖా లక్ష్మమేవాభివర్తతే.

12

ప్ర. అ. మహాలేఖా=గొప్ప లేఖమ్మ గల రాముడు, మామ్=నన్ను,  
విస్పృజ్య=విడచి, హరిభిః=వానరులచేత, గరుడవ్యూహమ్=గరుడవ్యూహమును,  
అస్థాయ=ఆవలించించి, సర్వతః=అన్ని వైపులా, వృతః=కూడినవాడై, లక్ష్మ  
మేవ=లంకను గూర్చియే, అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాడు.

తా. రాముడు నన్ను విడచిపెట్టివేసి, గరుడవ్యూహముగా ఏర్పడిన  
వానరులు నలువైపులా కూడా అనుసరించుచుండగా లంకవైపు వచ్చుచున్నాడు.

మూ. పురా ప్రాకారమాయూతి క్షిప్రమేకతరం కురు,

ఏతాం వాపి ప్రయచ్ఛాతు యుద్ధం వాపి ప్రదీయతామ్.

13

ప్ర. అ. ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును గూర్చి, పురా ఆయాతి=రాగిండు.  
క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, ఏకతరమ్=ఏదో ఒక కార్యమును, కురు=చేయుము.  
అథ=శీఘ్రముగా, ఏతాం వా=ఏదైనా, ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము. యుద్ధం  
వాపి=యుద్ధమైనా, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. రాముడు ప్రాకారము వరకూ వచ్చేలోగా ఏదో ఒకటి చేయుము.  
చెంటనే ఏదైనా ఇచ్చివేయుము, లేదా యుద్ధము చేయుము.

13

మూ. మనసా తర్హదా ప్రేక్ష్య తచ్చుత్వా రాక్షసాధిపః,  
శార్దూలం మమహర్వాక్యమథోవాచ స రావణః.

14

ప్ర. అ. రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజైన, సః=ఆ, రావణః=రావణుడు,  
తర్హ=అప్పుడు, తత్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=నివి, మనసా=మనస్సుచేత,

తత్=దానిని, ప్రీక్ష్య=చూచి, అథ=అటుపిమ్మట, శార్దూలమ్=శార్దూలుణ్ణి గూర్చి, సుమహాత్=చాల గొప్పదైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉపాద=పరికెను.

తా. శార్దూలపాతిపుదైన ఆ రావణుడు ఆ వాక్యమును విని, మనస్సుచేత ఆ పరిస్థితిని తీహించుకొని శార్దూలునితో ఇట్లు పరికెను. 14

మూ. యదీ మాం ప్రతియుధ్యన్తే దేవగన్ధర్వదావవాః,  
నైవ వీతాం ప్రదాప్యౌమి వర్షలోకభయాదపి. 15

ప్ర. అ.24 వ పర్ల 36వ శ్లోకము చూడుడు.

మూ. ఏవముక్త్యా మహాలేజా రావణః పునర్బ్రవీత్,  
చరితా భవతా పేనా కేఽత్ర తూరాః ప్రవణ్ణమాః. 16

ప్ర. అ. మహాలేజా=గొప్ప తేజస్సు గల, రావణః=రావణుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, పునః=మరల, అబ్రవీత్=పరికెను. భవతా=నీచేత, పేనా=పేన, చరితా=పంచరించబడినది కదా ? అత్ర=దీనియందు, తూరాః=తూర్పులైన, ప్రవణ్ణమాః=వానరులు, కే=ఎవరు ?

తా. మహాలేజాశాలియైన రావణుడు ఇట్లు పలికి మరల ఇట్లనెనూ "నీవు వానరపైన్యమును పరీక్షించిరివికదా ? ఈ పైన్యములో తూర్పులైన వానరులు ఎవరు ?" 16

మూ. కింప్రభాః కీర్తనాః పౌమ్య వావరా యే దురాపరాః,  
కస్య పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ తర్త్వమాఖ్యాహి సువ్రత. 17

ప్ర. అ. సువ్రత=మంచి నియమములు కలవాడా ! పౌమ్య=పౌమ్యుడా ! దురాపరాః=ఎదిరింప శక్యము కాని, యే=ఏ, వావరాః=వానరులు గలరో వారు, కింప్రభాః=ఎట్టి కాంతి గలవారు ? కీర్తనాః=ఎట్టివారు ? కస్య=ఎవనియొక్క, పుత్రాః=పుత్రులు ? పౌత్రాశ్చ=పౌత్రులు?, తత్=దానిని, త్వమ్=నీవు, అఖ్యాహి=చెప్పము.

తా. "పద్మణవంతుడనైన ఓ ! పౌమ్యుడా ! ఎదిరింప శక్యము కాని ఏ వానరులువ్నారో వాళ్లు ఎట్టి కాంతి గలవారు ? ఎట్టివారు ? ఎవరి పుత్రులు ? ఎవరి పౌత్రులు ? నీ నీ విషయము చెప్పము." 17

మూ. తథాత్ర ప్రతిపత్స్యామి జ్ఞాత్వా తేషాం బలాబంధమ్,  
అవశ్యం ఖలు పంఖ్యానం కర్తవ్యం యుద్ధ మిచ్ఛతామ్. 18

ప్ర. అ. తేషామ్=వారియొక్క, బలాబంధమ్=బలాబంధమును, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, అత్ర=ఈ విషయమునందు, తథా=అట్లు, ప్రతిపత్స్యామి=అలోచించెదను.

యుద్ధమ్=యుద్ధమును, ఇచ్చరామ్=కోరుచున్నవారియొక్క, సంభానమ్=లెక్క పెట్టుట, అవశ్యమ్=చప్పకుండగా, కర్తవ్యం బలు=చేయదగినది కదా ?

తా. "వాళ్ల బలాబలములను తెలిపికోని ఏమి చేయవలెనో నిర్ణయించెదను. యుద్ధమునకై వచ్చినవారిని తప్పక లెక్క పెట్టవలెను కదా ?" 18

మూ. అధైవముక్తః శార్దూలో రావణేనోత్తమశ్చరః,  
ఇదం వచనమారేభే వక్తుం రావణసంవిధౌ. 19

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, రావణేన=రావణునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలికబడిన, ఉత్తమః=ఉత్తమగూడవారియైన, శార్దూలః=శార్దూలుడు, రావణసంవిధౌ=రావణుని పమీసమునందు, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, వక్తుమ్=చెప్పుటకు, ఆరేభే=ప్రారంభించెను.

తా. ఉత్తమగూడవారియైన శార్దూలుడు రావణుని మోటలు విని, అతని వచనమున ఇట్లు సలుకుటకు ఉపక్రమించెను. 19

మూ. అథర్క్షరజనః పుత్రో యుధి రాజా దురాపదః,  
గర్గదప్యాత పుత్రోఽత్ర జామృవానితి విశ్రుతః. 20

ప్ర. అ. అథ=అత్యుత్తరము ప్రారంభింపబడుచున్నది. (అతడు) ఋక్షరజనః=ఋక్షరజస్సుయొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, దురాపదః=ఏదిరింప శక్యము కానివాడు అయిన, రాజా=రావణరాజా, అత్ర=ఇక్కడ, గర్గదప్య=గర్గదునియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడైన, జామృవానితి=బాలబలంతుడు అని, విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడైన నీరుడు ఉన్నాడు.

తా. ఇతడు ఋక్షరజస్సు పుత్రుడు, యుద్ధములో జయింప శక్యము కానివాడు అయిన పుగ్గివుడు. గర్గదుని పుత్రుడు ప్రసిద్ధుడు అయిన బాలబలంతుడు ఇక్కడ ఉన్నాడు. 20

మూ. గర్గదప్యేన పుత్రోఽవ్యో గురుపుత్రః శతక్రతో,  
కదవం యస్య పుత్రేణ కృతమేకేన రక్షసామ్. 21

ప్ర. అ. అవ్యో=ఈ మరియొకడు, గర్గదప్యేన=గర్గదునియొక్కయే, పుత్రః=పుత్రుడైన ధూముడు. (ఇతడు) శతక్రతో=శత్రునియొక్క, గురు పుత్రః=గురువైన బృహస్పతియొక్క కుమారుడైన కేసరి. అవ్య=ఎవనియొక్క పుత్రేణ=పుత్రుడైన హనుమంతునిచేత, ఏకేన=ఒక్కనిచేతనే, రక్షసామ్=రాక్షసుల యొక్క, కదవమ్=నాశనము, కృతమ్=చేయబడినదో.

తా. ఇతడు గర్గదుని మరియొక కుమారుడైన ధూముడు. ఇతడు

బృహస్పతి పుత్రుడైన కేపరి. ఈ కేపరి పుత్రుడైన హనుమంతుడే అంటరిగా రాక్షసులను సంహరించివాడు. 21

మూ. సుషీణశ్చాత్ర ధర్మాత్మా పుత్రో ధర్మస్య వీర్యవాన్,  
 పౌమ్యః పోమాత్మజశ్చాత్ర రాజన్ దధిముఖః కపిః. 22

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! ధర్మస్య=యమునియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడు, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు అయిన, సుషీణశ్చ=సుషీణుడు కూడ, అత్ర=ఇక్కడ ఉన్నాడు. పోమాత్మజః=చంద్రుని కుమారుడు, పౌమ్యః=పౌమ్యుడు అయిన, దధిముఖః కపిః=దధిముఖు డను వానరుడు, అత్ర=ఇక్కడ ఉన్నాడు.

తా. రాజా ! యముధర్మరాజా కుమారుడు, ధర్మాత్ముడు, పరాక్రమవంతుడు అయిన సుషీణుడు, చంద్రుని కుమారుడు, పౌమ్యుడు అయిన దధిముఖుడు ఇక్కడ ఉన్నాడు. 22

మూ. సుముఖో దుర్ముఖశ్చైవ వేగదర్శి చ వానరః,  
 మృత్యుర్వానరదూపేణ మావం స్పృష్టః స్వయంభువా. 23

ప్ర. అ. సుముఖః=సుముఖుడు, దుర్ముఖశ్చైవ=దుర్ముఖుడు, వేగదర్శి చ=వేగదర్శి అను, వానరః=వానరుడు, మావం=విశ్రయముగా, స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవునివేత, వానరదూపేణ=వానరదూపమువేత, స్పృష్టః=స్పృష్టించబడిన, మృత్యుః=మృత్యువు.

తా. సుముఖుడు, దుర్ముఖుడు, వేగదర్శి అను ఈ వానరులు బ్రహ్మదేవుడు వానరదూపములో స్పృశించిన మృత్యువే. (లేదా మృత్యుదేవత కుమారులు). 23

మూ. పుత్రో హుతవహస్త్వాత్ర వీరః సేవాపతిః స్వయమ్,  
 అవిలస్య తు పుత్రోఽత్ర హమామానితి విశుతః. 24

ప్ర. అ. హుతవహస్య=అగ్నియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు, స్వయమ్=స్వయముగా, సేవాపతిః=సేవాపతియైన, వీరః=వీరుడు, అత్ర=ఇక్కడ ఉన్నాడు. హమామానితి=హనుమంతుడు అని, విశుతః=ప్రసన్నుడైన, అవిలస్య పుత్రః=వా యున్నుడు, అత్ర=ఇక్కడ ఉన్నాడు.

తా. స్వయముగా సేవాధిపతిగా ఉన్న అగ్నిపుత్రుడైన వీరుడు,

హనుమంతుడని ప్రసీద్ధి తెందిన వాయుకుమారుడు ఇక్కడ ఉన్నారు. 24

మూ. వచ్చి శక్రస్య దుర్ధర్షో బలవానశ్శరో యువా,  
మైస్తశ్చ ద్వివిద శ్శేఖో బలివావశ్విసంభవో. 25

పుత్రా వైవస్వతప్యత పశ్య కాలాన్తకోపమా,  
గజో గవాక్షో గవయః శరభో గన్ధమారవః. 26

దశ వానరకోట్యశ్చ తూరాణాం యుద్ధకాఙ్క్షీణామ్,  
శ్రీమతాం దేవపుత్రాణాం శేషం వాఖ్యాతుముత్సహే. 27

ప్ర. అ. శక్రస్య=దేవేంద్రునియొక్క, వచ్చి=వచ్చుచు, దుర్ధర్ష=ఎరి  
రింప శక్యముకాని, బలవాన్=బలవంతుడు, యువా=యువకుడు అయిన,  
అశ్శరో=అంగుడు, అశ్విసంభవో=అశ్వనీదేవతలవలన పుట్టిన, బలివో=బలవంతులైన,  
మైస్తశ్చ=మైందుడు, ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుడు అను, ఉదో=ఉద్ధుడు, అతః=మరియు,  
వైవస్వతస్య=యమునియొక్క, పుత్రా=పుత్రులైన, కాలాన్తకోపమా=ప్రళయకా  
లమునందలి యమునితో పమానులైన, గజః=గజుడు, గవాక్షః=గవాక్షుడు,  
గవయః=గవయుడు, శరభః=శరభుడు, గన్ధమారవః=గంధమారవుడు అను,  
పశ్య=చూచుచు, తూరాణామ్=తూరులు, యుద్ధకాఙ్క్షీణామ్=యుద్ధమును కోరు  
చున్నవారు అయిన, వానరకోట్యశ్చ=వానరుల కోటలు, దశ=పది, (ఇక్కడ  
ఉన్నారు.) శ్రీమతామ్=శ్రీమంతులైన, దేవపుత్రాణామ్=దేవతల పుత్రులయొక్క,  
శేషమ్=శేషమును, అఖ్యాతుమ్=చెప్పటకు, న ఉత్సహే=పసుట్టడము కాను.

తా. దేవేంద్రుని పొరుడు, ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, బలవంతుడు,  
యువకుడు అయిన అంగుడు, అశ్వనీదేవతల కుమారులైన మైంద్రునిచేరులు,  
గజుడు, గవాక్షుడు, గవయుడు, శరభుడు, గంధమారవుడు అను ప్రలయకాల  
పుత్రులదేవతతో పమానులైన యముని పుత్రులు చూచుచు, యుద్ధముచేయుటకై  
ఉత్సాహపడుచున్న తూరులైన కోటలకొంది వానరులు ఇక్కడ ఉన్నారు. ఇంక  
మిగిలిన శ్రీమంతులైన దేవపుత్రులను గూర్చి నేను చెప్పజాను. 25-27

మూ. పుత్రో దశరథస్యష పింహసంహవవో యువా,  
దూషణో నిహతో యేవ ఖరశ్చ త్రిశిరాస్తథా. 28

ప్ర. అ. పింహసంహవవః=పింహమునంటి అవయవసంనివేము గల,  
ఏషః=ఈ, యువా=యువకుడు, దశరథస్య=దశరథునియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు;  
యేవ=ఎవనిచేత, దూషణః=దూషణుడు, నిహతో=చంపబడినాడో, ఖరశ్చ=ఖరుడు,  
తథా=మరియు, త్రిశిరాః=త్రిశిరస్కుడు(చంపబడినాడో).

తా. పింహము అవయవవిద్యుగము నంటి అవయవవిద్యుగము గల



ఈ యువకుడు, దూషణుణ్ణి, బదుణ్ణి, త్రిశిరస్సుణ్ణి చంపిన, దశరథకుమారుడైన రాముడు. 28

మూ. వాస్తీ రామస్య పద్యతో విక్రమే భువి కశ్యవ,  
విరాధో నిహతో యేవ కబన్ధశ్చాస్త్రకోపమః. 29

ప్ర. ఆ. యేవ=ఎవచేత, విరాధః=విరాధుడు, నిహతః=చంపబడినాడో, అస్త్రకోపమః=యమునితో సమానుడైన, కబన్ధశ్చ=కబంధుడు కూడ (చంపబడినాడో) అట్టి, రామస్య=రామువకు, విక్రమే=పరాక్రమమువందు, పద్యశః=సమానుడు, కశ్యవ=ఎవ్వడూ, భువి=భూమియందు, వాస్తీ=లేడు.

తా. విరాధుణ్ణి, యమునివంటి కబంధుణ్ణి చంపిన రామునివంటి పరాక్రమము గలవాడు ఎవడూ ఈ రోకములో లేడు. 29

మూ. వక్షుం వ శక్తో రామస్య గుణాన్ కశ్చిన్నరః క్షితౌ,  
జవస్థావగతా యేవ తావత్ రాక్షసా హతాః. 30

ప్ర. ఆ. యేవ=ఎవచేత, జవస్థావగతాః=జవస్థానములో ఉన్న, తావత్=అంతమంది, రాక్షసాః=రాక్షసులు, హతాః=చంపబడినారో, రామస్య=అట్టి రామునియొక్క, గుణాన్=గుణములను, వక్షుమ్=చెప్పటకు, వరః=మనుష్యుడు, కశ్చిత్=ఎవ్వడూ, క్షితౌ=భూమియందు, న శక్తః=సమర్థుడు కాడు.

తా. జవస్థానములో ఉన్న అందఱు రాక్షసులను చంపిన రాముని గుణములను చెప్పగలిగినవా డెవ్వడూ ఈ రోకములో లేడు. 30

మూ. లక్ష్మణశ్చాత్ర ధర్మాత్మా మాతల్లావామివర్తథః,  
యస్య బాణపథం ప్రాప్య వ జీవేదపి వాపహ. 31

ప్ర. ఆ. యస్య=ఎవనియొక్క, బాణపథమ్=బాణమార్గమును, ప్రాప్య=పొంది, వాపహః అపి=దేవేంద్రుడు కూడ, వ జీవేత్=జీవించడో అట్టి, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు, మాతల్లావామ్=ఏనుగులలో, ఋషభః ఇవ=శ్రేష్ఠమైన ఏనుగు వంటి, లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడు కూడ, ఆత్ర=ఇక్కడ ఉన్నాడు.

తా. ఎవని బాణముం చారిలోనికి వచ్చినచో దేవేంద్రుడు కూడ జీవించజాలడో, అట్టి ధర్మాత్ముడైన శ్రేష్ఠమైన గజము వలె ఉన్న లక్ష్మణుడు కూడ ఇక్కడ ఉన్నాడు. 31

మూ. శ్రేతో త్యోతిర్ముఖశ్చాత్ర భాస్కరప్యాత్మపంథవో,  
వరుణస్య చ పుత్రోఽవ్యః హేమకూటః స్తవన్ము. 32

విశ్వకర్మసుతో వీరో వరా స్తవగపత్రమః,  
విశావ్రో వేగవాన్త్ర ముపుత్రః ప దుర్ధరః. 33

ప్ర. అ. భాస్కరస్య=మూర్త్యునియొక్క, ఆత్మసంధివో=కుమారుడైన, శ్వేతః=శ్వేతుడు, త్యోతిర్ముఖ్యః=త్యోతిర్ముఖుడు, వరుణస్య=వరుణునియొక్క, అన్యః పుత్రః=మరియొక కుమారుడైన, హేమకూటః=హేమకూటు డను, వైవర్ణ్యమః=వానరుడు, విశ్వకర్మమతః=విశ్వకర్మ కుమారుడు, వీరః=వీరుడు, వైవగవత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన, నలా=నలుడు, విక్రాంతః=పరాక్రమముగ లవాడు, వేగవాన్=వేగవంతుడు, నమపుత్రః=నమపుల పుత్రుడైన, హ=అ, దుర్ధరః=దుర్ధరుడు, అత్ర=ఇక్కడ ఉన్నాడు.

తా. మూర్త్యుని కుమారుడైన శ్వేత-త్యోతిర్ముఖులు, వరుణుని కుమారుడైన హేమకూటుడు, విశ్వకర్మ కుమారుడు, వీరుడూ అయిన నీలు డను వానరశ్రేష్ఠుడు, నమపుల కుమారుడు, విక్రమము కలవాడు, వేగవంతుడు అయిన దుర్ధరుడు ఇక్కడ ఉన్నాడు. 32, 33

మూ. రాక్షసావాం వరిష్ఠశ్చ తవ భ్రాతా విధీషణః,  
ప్రతిగృహ్య పురీం లక్ష్మం రాఘవస్య హితే రతః. 34

ప్ర. అ. రాక్షసావామ్=రాక్షసులలో, వరిష్ఠశ్చ=శ్రేష్ఠుడు, తవ=వియొక్క, భ్రాతా=పోదరుడూ అయిన, విధీషణః=విధీషణుడు, రాఘవస్య=రామునియొక్క, హితే=హితమునందు, రతః=అపక్తుడై, లక్ష్మం పురీమ్=లంకాపట్టణమును, ప్రతిగృహ్య=ముట్టడించి (ఉన్నాడు).

తా. రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడు, నీ పోదరుడూ అయిన విధీషణుడు రాముని హితమును కోరుచు లంకను ముట్టడించి విలచి ఉన్నాడు. 34

మూ. ఇతి వర్షం సమాఖ్యాతం తవేదం వానరం బలమ్,  
మవేలేఽధిష్ఠితం శైలే శ్షకార్యే ధివాన్ గతిః. 35

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే త్రింశః పర్వః

ప్ర. అ. ఇతి=ఈవిధముగా, మవేలే శైలే=మవేలవర్షతమునందు, అధిష్ఠితమ్=నిలచి ఉన్న, ఇదమ్=ఈ, పర్వమ్=సమస్తమైన, వానరం బలమ్=వాన రపైశ్చము, తవ=నీకు, సమాఖ్యాతమ్=వర్ణించి చెప్పబడినది. శ్షకార్యే=మిగిలిన కార్యమునందు, ధివాన్=నీవే, గతిః=గతి.

తా. మవేలవర్షతమునందున్న వానరపైశ్చము నంతనూ గూర్చి నీకు వర్ణించి చెప్పాము. ఇటుపై ఏమి చేయవలెనో నీవే నిర్ణయించవలెను. 35

“బాలావందివి” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ముప్పదవ పర్గ నమాప్తము.

## అథ ఏకత్రింశః పర్వః

[రావణుడు రాముని మాయాశిదమ్మ చేరించి తీసికొనివచ్చి నీతకు చూపి ఆమెకు దుఃఖము కలిగించుట.]

మూ. తతస్తమక్షోభ్యబలం లజ్కాయాం వృవతేశ్వరా,  
మవేలే రాఘవం శైలే వివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. 1

ప్ర. అ.తతః=అటుపిమ్మట, వృవతే=చాచాయొక్క, చరా=గూడచారులు, అక్షోభ్యబలమ్=క్షోభింప శక్యముకాని పేదగల, తం రాఘవమ్=ఆ రాముణ్ణి, లజ్కాయామ్=లంకయందు, మవేలే శైలే=మవేంపర్వతమునందు, వివిష్టమ్=నిలిచి ఉన్నవానినిగా, ప్రత్యవేదయన్=తెలిపిరి.

తా. పిమ్మట, క్షోభింప శక్యముకాని సైన్యము గల రాముడు లంకలో, మవేంపర్వతముమీద నిలిచి ఉన్నట్లు రావణుని గూడచారులు ఆతనికి తెలిపిరి.

మూ. చారాణాం రావణః శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్,  
జాతోద్యేగోఽభవత్కించిత్సంచివానిదమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ.రావణః=రావణుడు, మహాబలమ్=గొప్ప సైన్యము గల, రామమ్=రాముణ్ణి, ప్రాప్తమ్=వచ్చినవానినిగా, చారాణామ్=గూడచారులనుండి, శ్రుత్వా=విని, కించిత్=కొంచెము, జాతోద్యేగః=పుట్టిన దెదుడు కలవాడై, సంచివాన్=అనుచుండును గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=వలికెను.

తా. రాముడు గొప్ప సైన్యముతో వచ్చి ఉన్నాడని రావణుడు గూడచారుల ద్వారా తెలిపికొని, కొంచెము దిగులుచెంది అనుచుండుతో ఇట్లనెను.

మూ. మన్త్రిణః శీఘ్రమాయాస్తు నద్యే వై మనమాహితాః,  
అయం వో మన్త్రికాలో హి సంప్రాప్త ఇతి రాక్షసాః. 3

ప్ర. అ. మః=మాకు, అయమ్=ఈ, మన్త్రికాః=అలోచించు సమయము, సంప్రాప్తః ఇతి=వచ్చినది గాన, మన్త్రిణః=మంత్రులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, నద్యే=అందరూ, మనమాహితాః=బాగా పావధావచిత్తులై, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, ఆయాస్తు=వచ్చెదరు గాక.

తా. మాకు ఆలోచన చేయు సమయము వచ్చినది. అందుచేత మంత్రులైన రాక్షసులందరు పావధావచిత్తులై వెంటనే వచ్చెదరుగాక. 3

మూ. తస్య తచ్చానవం శ్రుత్వా మన్త్రిగోఽభ్యాగమన్ ద్రుతమ్,  
తతః స మన్త్రియూమాస రాక్షసైః సచివైః పహ. 4

ప్ర. అ. తస్య=అతనియొక్క, తత్=ఆ, శాపవమ్=శాపమును, శ్రుత్వా=విని, మన్త్రిణః=మంత్రులు, ద్రుతమ్=శీఘ్రముగా, అభ్యాగమన్=వచ్చిరి. తతః=అటుపిమ్మట, సః=అతడు, రాక్షస్తై=రాక్షసులైన, పవిత్రై పహి=మంత్రులతో కూడ, మన్త్రియామాస=ఆలోచించెను.

తా. అతని అజ్ఞ ప్రకారము మంత్రులు శీఘ్రముగా వచ్చిరి. పిమ్మట అతడు పవిత్రులైన రాక్షసులతో ఆలోచన చేసెను. 4

మూ. మన్త్రియైశ్చ తు దుర్ధరః క్షమం యత్తదవన్తరమ్,  
విపర్జయైశ్చ పచివాన్ ప్రవివేక ప్సమాంయుమ్. 5.

ప్ర. అ. దుర్ధరః=ఎదిరింప శక్యముకాని అతడు, అవన్తరమ్=అనంతరము, యత్=ఏది, క్షమమ్=తగినదో, తత్=రానివి, మన్త్రియైశ్చ=ఆలోచించి, పచివాన్=మంత్రులను, విపర్జయైశ్చ=వెంటివేసి, ప్సమ్=తన, ఆంయుమ్=గృహమును, ప్రవివేక=ప్రవేశించెను.

తా. ఎదిరింప శక్యముకాని ఆ రావణుడు, తరువాత నేయనలపినరానివి గూర్చి ఆలోచించి, ఆ మంత్రులను వెంటివేసి, తన ఇంటిలో ప్రవేశించెను.

మూ. తతో రాక్షసమారాయ విద్యుజ్జ్వలం మహాబలమ్,  
మాయూవిరం మహామాయః ప్రావిశర్వత్ర మైథిలీ. 6

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహామాయః=గొప్ప మాయ గల ఆ రావణుడు, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, మాయూవిరమ్=మాయలు ఎరిగిన, విద్యుజ్జ్వలమ్=విద్యుజ్జ్వలము, అరాయ=తీపకొని, మైథిలీ=పీఠ, యత్ర=ఎక్కడ ఉన్నదో ఆ ప్రదేశమును, ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను.

తా. పిమ్మట, గొప్ప మాయలు గల ఆ రావణుడు మాయలు తెలిపిన, మహాబలవంతుడైన విద్యుజ్జ్వలముని వెంటబెట్టుకొని పీఠ ఉన్న చోటుకు వెళ్లెను.

మూ. విద్యుజ్జ్వలం చ మాయాజ్ఞసంబ్రవీద్రాక్షపాథిసః,  
మోహయిష్యావహే పీఠాం మాయయా జనకాత్మజామ్. 7

ప్ర. అ. రాక్షపాథిసః=రావణుడు, మాయాజ్ఞమ్=మాయలు ఎరిగిన, విద్యుజ్జ్వలమ్=విద్యుజ్జ్వలముని గూర్చి, అబ్రవీత్ చ=వలికెను కూడ. జనకాత్మజామ్=జనకుని కుమార్తెయైన, పీఠామ్=పీఠము, మాయయా=మాయచేత, మోహయిష్యావహే=మోహింపచేసెదము.

తా. రావణుడు మాయలు తెలిపిన ఆ విద్యుజ్జ్వలముతో ఇట్లు వలికెను. "జనకుని కూతురైన పీఠము మాయచేత మోహింపచేసెదము." 7

మూ. శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య విశాచర,  
మాం త్వం పముపతిష్ఠస్య మహచ్చ పశరం ధమః. 8

ప్ర. అ. విశాచర=ఓ ! రాక్షసుడా ! రాఘవస్య=రామునియొక్క, మాయామయమ్=మాయావిశారమైన, శిరో=శిరస్సును, పశరమ్=బాణముతో కూడిన, మహత్=గొప్పరైన, ధమః చ=ధనముమా, గృహ్య=గ్రహించి, మామ్=నన్ను, త్వమ్=నీవు, పముపతిష్ఠస్య=పమీపించుము.

తా. "ఓ ! రాక్షసుడా ! రాముని శిరస్సును, అతని ధనుర్బాణములను మాయచేత నిర్మించి, వాపర్తకు తీసికొని రమ్ము." 8

మూ. ఏవముక్త ప్రథేత్యాహ విద్యుజ్జిహ్వో విశాచర,  
దర్శయామాప తాం మాయాం ముప్రయుక్తాం ప రావణే,  
తస్య తుష్టోఽభవరాజా ప్రదదౌ చ విభూషణమ్. 9

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పంకబడిన, విశాచరః=రాక్షసుడైన, విద్యుజ్జిహ్వః=విద్యుజ్జిహ్వడు, తథేతి="అట్లే"అని, అహ=పరికింపు, ముప్రయుక్తామ్=బాగా ప్రయోగించబడిన, తాం మాయామ్=ఆ మాయను, పః=అతడు, రావణ-రావణునియందు, దర్శయామాప=చూపెను. రాజా=రాజా, తస్య=వానికి, తుష్టః=సంతోషించినవాడు, అభవత్=అయెను. విభూషణమ్=అలంకారమును, ప్రదదౌ చ=ఇచ్చెను కూడ.

తా. రావణుని మాటలు విని విద్యుజ్జిహ్వడు "అట్లే చేసెదను" అని పరికి తాను బాగుగా చేసిన ఆ మాయను రావణునకు చూపెను. రావణుడు సంతోషించి అతనికి ఒక అధరణమును బహూకరించెను. 9

మూ. అశోకవనికాయాం చ పీతాదర్శనలాలసః,  
నైర్మలావామధిపతిః పంచినేక మహాబలః. 10

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, నైర్మలావామ్ అధిపతిః=రాక్షసరాజ, పీతాదర్శనలాలసః=పీతము చూచుటయందు అసక్తి కలవాడై, అశోకవనికాయామ్=అశోకవనమునందు, పంచినేక=ప్రవేశించెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ రావణుడు పీతము చూడవలె నను కోరికతో అశోకవనములో ప్రవేశించెను. 10

మూ. తతో దీవామర్చైవ్యార్థాం దదర్శ ధనరామణః,  
అధోముఖీం శోకురాముపవిష్టాం మహీతలే,  
భర్తారమేవ ధ్యాయన్తీమశోకవనికాం గతామ్. 11

12

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, ధవరామణః=కులేరుని తమ్ముడైన రావణుడు, దీవామ్=దీమరాలు, అరైవ్యార్ణామ్=రైవ్యమునకు తగవిది, అరోముఖీమ్=క్రిందికి ముఖము గలది, శోకపరామ్=శోకమునకు వశురాలు, అశోకపనిహమ్=అశోకపవమును, గతామ్=పొందినది, మహీతలే=వేంపీఠ, ఉపవిష్టామ్=కూర్పు న్నది, భర్తారమేవ=భర్తవే, ధ్యాయున్తీమ్=ధ్యానించుచున్నది అయిన, పీఠమ, దదర్శ=చూచెను.

తా. పిమ్మట ఆ రావణుడు అశోకపవములో వేంపై కూర్చొని ఉన్న దీమరాలైన పీఠము చూచెను. రైవ్యమునకు తగవి అమె శోకాశ్రాంతురాలై, ముఖము క్రిందికి వ్రాల్చి కూర్చుండి భర్తను మృతమే ధ్యానించుచుండెను.

మూ. ఉపాప్యమావాం ఘోరాధీ రాక్షసీధిరదూరతః,  
ఉపస్పృత్య తతః పీఠాం ప్రహర్షం వాచు కీర్తయన్,  
ఇదం చ వచనం ధృష్టమువాచ జనకాత్మజామ్. 13

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, అదూరతః=సమీపమునందు, ఘోరాధి=భయంకరలైన, రాక్షసీధి=రాక్షసస్త్రీలచేత, ఉపాప్యమావామ్=దగ్గర కూర్చొని రక్షింపబడుచున్న, పీఠామ్=పీఠము, ఉపస్పృత్య=సమీపించి, ప్రహర్షం వాచు=విడో అనందకరమైన విషయ మున్నట్లు, కీర్తయన్=చెప్పుచు, జనకాత్మజామ్=పీఠము గూర్చి, ధృష్టమ్=ధార్షణ్యముతో కూడిన, ఇదం వచనమ్=ఈ వచనమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. భయంకరముగా ఉన్న రాక్షసస్త్రీలు పీఠ సమీపమునందే కుర్చుండి అమెను రక్షించుచుండిరి. అట్టి పీఠము సమీపించి రావణుడు పంతుోషవార్త చెప్పుచున్నట్లు మాటలాడుచు ధార్షణ్యముతో కూడిన మాటలు పలికెను. 13

మూ. పాన్త్యమావా మయా తద్రే యమాశ్రిత్య విమన్యసే,  
ఐరహవ్తా స తే భర్తా రాఘవః సమరే హతః. 14

ప్ర. అ. తద్రే=మంగళప్రదురాలా ! మయా=నాచేత, పాన్త్యమావా=బ్రతిమాలుకొనబడుచున్న నీవు, యమ్=నివనివి, ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, విమన్యసే=అనాదరము చేయుచున్నావో, సః=ఆ, తే భర్తా=నీ భర్తయైన, ఐరహవ్తా=ఐరుగ్గి పంపారించిన, రాఘవః=రాముడు, సమరే=యుద్ధమునందు, హతః=చంపబడినాడు.

తా. ౧ ! పీఠా ! నేను ఎంత బ్రతిమాలినను నివని అండ చూచుకొని నీవు నన్ను అనాదరము చేసినావో, ఆ ఐరహవోతకుడైన, నీ భర్త, రాముడు రణములో చంపవేయబడినాడు. 14

మూ. ఛివ్వుం తే సర్వథా మూలం దర్శశ్చ విహతో మయా,  
వ్యవవేవాత్మనః పీతే మమ భార్యా భవిష్యసి.

15

ప్ర. ఆ. పీతే=పీతా ! సర్వథా=అన్నివిధములా, మయా=నాచేత,  
తే మూలమ్=నీ మొదలు, ఛివ్వుమ్=చేరింపబడినది. దర్శశ్చ=దర్శము  
కూడ, విహతః=కొట్టబడినది. ఆత్మనః=నీయొక్క, వ్యవవేన=దుఃఖముచేత,  
మమ=నావొక్క, భార్యా=భార్యవుగా, భవిష్యసి=కాగలవు.

తా. పీతా ! అన్ని విధాలా నీ మూలమును చేరించి నీ గర్భమును  
అణచితేసినాను. ఈ విధముగా వ్యవవములో చెక్కుకున్న నీవు నా భార్యవు  
అగుము.

15

మూ. విప్రుక్షైతాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి,  
భవస్య భద్రే భార్యాణాం పర్యాపామీశ్వరీ మమ.

16

ప్ర. ఆ. మూఢే=మూఢులారా ! ఏతామ్=ఈ, మతిమ్=బుద్ధిని, విప్రుః=  
విదువుము. మృతేన=చచ్చివదానితో, కిం కరిష్యసి=ఏమి చేసెదవు? భద్రే=మంగ  
అప్రదులారా ! మమ=నావొక్క, పర్యాపామ్=సమస్తమైన, భార్యాణామ్=భార్యల  
యొక్క. ఈశ్వరీ=అధిపతిని, భవ=అగుము.

తా. మూఢులారా ! ఇంక తెలివి తక్కువ ఆలోచనలు వదిలిపెట్టుము.  
చచ్చివదానితో ఏమి చేసెదవు ? ఓ ! మంగఅప్రదులారా ! నా అందరి  
భార్యలమీదా అధిపత్యము పొందుము.

16

మూ. అల్పపుణ్యే వివృత్తార్థే మూఢే పణ్డితమావివి,  
శృణు భర్తృవధం పీతే హోరం వృత్రవధం యథా.

17

ప్ర. ఆ. అల్పపుణ్యే=అల్పమైన పుణ్యము గలదావా ! వివృత్తార్థే=విఫలమైన  
వ్రయోజనము గలదావా ! మూఢే=మూఢులారా ! పణ్డితమావివి=పండితులారా  
నవి భావించేదావా ! పీతే=పీతా ! వృత్రవధం యథా=వృత్రాసురవధ  
నది, హోరమ్=ధయంకరమైన, భర్తృవధమ్=భర్తయొక్క వధను గూర్చి,  
శృణు=చినుము.

తా. అల్పపుణ్యము గలదావా ! విఫలమైన కోరిక గలదావా !  
మూఢులారా ! పండితులారా నవే అభిమానము గలదావా ! పీతా !  
ధయంకరమైన వృత్రాసురవధనంట నీ భర్త వధను గూర్చి చెనుము.

17

మూ. సమాయాతః సముద్రావ్రం హస్తం మాం కిం రాఘవః,  
నావరేవృప్రణలేన లలేన మహతా వృతః.

18

ప్ర. అ. రామనామ=రాముడు, రావరేన్ద్రప్రణతేన=సుగ్రీవునిచేత నడువబడిన, మహతా=గొప్ప, బలేన=పైవ్యముతో, వృతా=కూడినవాడై, మామ్=నన్ను, హన్తుమ్=చంపుటకు, పముద్రావైమ్=పముద్రపడిపముమగూర్చి, పమాయాతా కేల=వచ్చివాడట.

తా. రాముడు సుగ్రీవునిచేత నడువబడిన గొప్ప పైవ్యముతో కూడినన్ను చంపుటకై పముద్రము రాకా వచ్చివాడట. 18

మూ. పంవినిష్టః పముద్రవ్య పీద్య తీరమథోత్తరమ్, 19  
బలేన మహతా రామో వ్రజత్యస్తం దివాకరే.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, దివాకరే=సూర్యుడు, అస్తమ్=అస్తా (దివి), వ్రజతి పతి=పొందుచుండగా, రామః=రాముడు, మహతా=గొప్పదైన, బలేన=పేనతో, పముద్రవ్య=పముద్రముయొక్క, ఉత్తరమ్=ఉత్తరమైన, తీరమ్=తీరమును, పీద్య=పీడించి, పంవినిష్టః=నిలిచినాడు.

తా. పిమ్మట రాముడు సూర్యాస్తమయసమయమునందు గొప్ప పైవ్యముతో పముద్రతీరమును పీడించి నిలిచిపే ఉండెను. 19

మూ. అథార్ధవి పరిశ్రాన్తమర్థరాత్రే ప్థితం బంమ్, 20  
మఖసుప్తం పమాపాద్య చరితం ప్రథమం చరై.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, అర్ధవి=మార్గమునందు, పరిశ్రాన్తమ్=అల పిన, అర్థరాత్రే=అర్థరాత్రి సమయమునందు, మఖసుప్తమ్=మఖముగా నిద్రించుచు, ప్థితమ్=ఉన్న, బంమ్=పైవ్యము, ప్రథమమ్=ముందుగా, పమాపాద్య=సమీపించి, చరై=గూడవారుల చేత, చరితమ్=పరీక్షింపబడినది.

తా. మార్గమునందు బాగా అలపి అర్థరాత్రియందు నిద్రించి ఉన్న అ పైవ్యమును ముందుగా నా గూడవారులు బాగుగా పరీక్షించిరి. 20

మూ. తత్ప్రహస్తప్రణతేన బలేన మహతా మమ, 21  
బంమవ్య హతం రాత్రౌ యత్ర రామః పరిక్ష్యణః.

ప్ర. అ. పరిక్ష్యణః=రిక్ష్యణునితో కూడిన, రామః=రాముడు, యత్ర=ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడ, ప్రహస్తప్రణతేన=ప్రహస్తునిచేత తీసికొని వెళ్లబడిన, మహతా=గొప్పదైన, మమ బలేన=నా పేనచేత, అవ్య=ఈ రామునియొక్క, బంమ్=పేన, రాత్రౌ=రాత్రియందు, హరిమ్=చంపబడినది.

తా. ప్రహస్తునిచేత వడిపించబడిన నా గొప్ప పైవ్యము రామరిక్ష్యణులు ఉన్న ప్రదేశమునందే, రాత్రియందు రాముని గొప్ప పైవ్యమును చంపివేసెను. 21



మూ. పట్టిశాన్ పరిఘాంశ్చక్రావృష్టిర్దణ్డాన్మహాయుధాన్, 22  
 బాణజాలావి తూలావి భాస్వరాన్ కూటముద్గరాన్.

యష్టిశ్చ తోమరాన్ ప్రాపాంశ్చక్రాణి ముపలావి చ, 23  
 ఉద్యమ్యోద్యమ్య రక్షోధిర్వావరేషు విపాతితాః.

ప్ర. ఆ. పట్టిశాన్=పట్టికములను, పరిఘాన్=పరిఘలను, చక్రాన్=చిన్న చక్రములను, ఋష్టి=ఋష్టులను, దణ్డాన్=దండములను, మహాయుధాన్=గొప్ప ఆయుధములను, బాణజాలావి=బాణముల నమలులాయములను, తూలావి=తూలములను, భాస్వరాన్=ప్రకాశించుచున్న, కూటముద్గరాన్=మేకు బున్న గదలను, యష్టిశ్చ=కీరలను, తోమరాన్=తోమరములను, ప్రాపాన్=ప్రాసలను, చక్రాణి=పెద్ద చక్రములను, ముపలావి చ=ముసలములను, ఉద్యమ్య ఉద్యమ్య=ఎత్తి ఎత్తి, రక్షోధి=రాక్షసులచేత, వావరేషు=వావరుల మీద, విపాతితాః=పడవేయబడినవి.

తా. రాక్షసులు పట్టికములు, పరిఘలు, చిన్న చక్రములు, పెద్ద చక్రములు, ఋష్టులు, దండములు, గొప్ప ఇతర ఆయుధములు, బాణములు, తూలములు, మెదయుచున్న ముద్గరములు, యష్టులు, తోమరములు, ప్రాసలు, ముసలములు ఎత్తి ఎత్తి వావరులమీద పడవేసి వాళ్లను సంహరించిరి. 22, 23

మూ. అథ ముత్తమ్య రామమ్య ప్రహస్తేన ప్రమాథివా, 24  
 అపక్తం కృతహస్తేన శిరశ్చిన్నం మహాపీవా.

ప్ర. ఆ. అథ=అటుపిమ్మట, ప్రమాథివా=హింపించేవాడైన, కృతహస్తేన=చేయబడిన హస్తము గల (మంచి వేయ్య గల), ప్రహస్తేన=ప్రహస్తునిచేత, మహాపీవా=గొప్ప అడ్డముచేత, ముత్తమ్య=నిద్రపోవుచున్న, రామమ్య=రామునియొక్క, శిరః=శిరస్సు, అపక్తమ్=అడ్డము లేకుండగా, చిన్నమ్=చేదించబడినది.

తా. పిమ్మట, హింపించే వ్యభావము గలవాడు, మంచి వేయరి అయిన ప్రహస్తుడు నిద్రపోవుచున్న రాముని శిరస్సును గొప్ప అడ్డముచేత, ఎత్తి అడ్డంకులు లేకుండగా, చరికివేసెను. 24

మూ. విభీషణః పముత్పత్య విగ్రహీతో యద్యచ్చయా, 25  
 దిశం ప్రవ్రాజితః పైన్ద్యైర్దక్షిణః ప్లవగైః పహ.

ప్ర. ఆ. యద్యచ్చయా=చైవనముచేత, విభీషణః=విభీషణుడు, పముత్పత్య=పైకి ఎగిరి, విగ్రహీతః=ఎగ్రహించబడినవాడు. రక్షిణః=రక్షిణుడు, ప్లవగైః పహ=వావరులతో కూడ, దిశమ్=దిక్కును గూర్చి, ప్రవ్రాజితః=పారిపోవునట్లు చేయబడినాడు.

తా. దైవవశముచేత రాక్షసులు ఎగిరి అక్కమించి విభీషణుని కూడ పట్టుకొనిరి. లక్ష్మణుడు ఇతరువావడుతో కూడ దిక్కులు పట్టి పారిపోయినాడు.

మూ. ముగ్ధివో గ్రీవయా సీతే భగ్నయా స్థవగాధినః, 26  
విరస్తహమకు శేతే హమమాన్ రాక్షసైర్లతః.

ప్ర. అ. సీతే=సీతా ! స్థవగాధినః=వావరరాక్షస, ముగ్ధివః=ముగ్ధుడు, భగ్నయా=విరిగిన, గ్రీవయా=కంఠముతో, హమమాన్=హమమంతుడు, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, విరస్తహమకుః=తొలగించబడిన గడ్డముకలవాడై, హతః=చంపబడి, శేతే=తయవించినాడు.

తా. సీతా ! వావరరాక్షస ముగ్ధుని కంఠమును రాక్షసులు విరచినేసిరి. హమమంతుని గడ్డమును పగులగొట్టి చంపిరి. 26

మూ. జామ్యవానత జామభ్యాముత్పతన్నహతో యుధి, 27  
పట్టశైర్భహుధిశ్చిన్నో విక్యత్తః పాదపో యథా.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, జామభ్యామ్=మోకాళ్ళతో, ఉత్పతన్=పైకి ఎగురుచున్న, జామ్యవాన్=జాంబవంతుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, విహతః=చంపబడినాడు. అహుతిః=అనేకమైన, పట్టశైః=పట్టములచేత, చిన్నః=చేదించబడినవాడై, పాదపో యథా=వృక్షము వలె, చిన్నః=చేదించబడినాడు.

తా. యుద్ధములో మోకాళ్ళమీద పైకి లేచిన జాంబవంతుడు చంపబడినాడు. అనేకమైన పట్టములచేత చేదించబడి వృక్షము వలె క్రింద పడగొట్టబడినాడు. 27

మూ. మైన్దశ్చ ద్వివిదశ్చభౌ తౌ వానరవర్షభౌ, 28  
నిశ్చపన్తో రుదన్తో చ రుధిరేణ పరీవృతో,  
అసీనా వ్యాయతో చిన్నో మధ్యే హ్యరివిషూదవౌ. 29

ప్ర. అ. వ్యాయతో=పొడవైనవారు, అరివిషూదవౌ=శ్మశ్మలము నశింపచేసినారు అయిన, మైన్దశ్చ=మైన్దుడు, ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుడు అను, ఉభౌ=ఇద్దరు, వానరర్షభౌ=వానరశ్రేష్ఠులు, నిశ్చపన్తో=నిట్టూర్పుచు, రుదన్తో=ఏడ్చుచు, రుధిరేణ=రక్తముచేత, పరీవృతో=కూడినవారై, అసీనా=బద్ధముచేత, మధ్యే=నడుమునందు, చిన్నో=చేదించబడిరి.

తా. ఎత్తైన శరీరములు గలవారు, శ్మశ్మలినాశకులు అయిన మైన్దద్వివిదులను వానరశ్రేష్ఠులు, నిట్టూర్పుచు, రక్తముతో తడిసి, ఏడ్చుచుండగా నడుముల దగ్గరకు నరకబడిరి. 28, 29

మూ. అనుష్టవతి మేదివ్యాం పవసః పవసో యథా,  
వారానైర్భవలభిశ్చిన్తః శేతే దర్యాం దరీముఖః.  
కుముదస్తు మహాలేజా విష్కూటన్ పాయక్షైర్లతః. 30

ప్ర. అ. పవసో యథా=పవసవందు వంటి, పవసః=పవసుడు, మేదివ్యామ్=వేంమీద, అనుష్టవతి=అరచుచున్నాడు. దరీముఖః=దరీముఖుడు, బహుభిః=అనేకమైన, వారానైః=వారాచబాణములచేత, చిన్తః=చేదించబడినవాడై, దర్యామ్=గుహలో, శేతే=శయించుచున్నాడు. విష్కూటన్=అరచుచున్న, మహాలేజాః=గొప్ప వేణువు గల, కుముదస్తు=కుముదుడైతే, పాయక్షైః=బాణములచేత, హతః=చంపబడినాడు.

తా. పవసుడు కోసిన పవసచెట్టు వలి వేంపై బడి ఏర్చుచున్నాడు. దరీముఖుడు అనేక వారాచబాణములచేత చేదించబడి గుహలో పడి ఉన్నాడు. గొప్ప వేణువు గల కుముదుడు అరచుచుండగా బాణములచేత చంపబడినాడు.

మూ. అల్లదో బహుభిశ్చిన్తః శరైరాపాద్య రాక్షసైః,  
పరితో రుధిరోద్గారీ క్షితౌ విపతితాల్లరః. 32

ప్ర. అ. పరితః=అంతటా, రుధిరోద్గారీ=రక్తమును ప్రవించుచున్న, క్షితౌ=వేంమీద, విపతితాల్లరః=పడిన బాహుపురులు గల, అల్లరః=అంగదుడు, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, అపాద్య=పమిపించి, బహుభిః=అనేకమైన, శరైః=శరములచేత, చిన్తః=చేదించబడినాడు.

తా. రాక్షసులు తేరి అనేకబాణములచేత చేదించగా అంగదుడు, తన అంగదములు వేంమీద పడిపోగా, రక్తమును ప్రవించుచు పడి ఉన్నాడు. 32

మూ. హరయో మథితా వాగైరథ జాలైస్తథాపరే,  
శయావా మృదితాస్త్రత వాయువేగైరివామ్బుదా. 33

ప్ర. అ. త్రత=అక్కడ, శయావా=శయించి ఉన్న, అపరే=ఇతరులైన, హరయః=హనరులు, వాగైః=ఏనుగులచేతను, తథా=మరియు, రథజాలైః=రథపము దాయములచేతను, వాయువేగైః=వాయువేగములచేత, అమ్బుదా ఇవ=మేఘములు వలి, మృదితాః=మర్దించబడినాడు.

తా. అక్కడ ఏదపోవుచున్న ఇతరవానరులను ఏనుగులు, రథములు, మేఘములను వాయువేగములు వలి మర్దించివి. 33

మూ. ప్రప్రుతాశ్చ పరే శ్రప్తాః హన్యమావా జఘన్యతః,  
అమద్రుతాస్త రక్షోభిః సింహైరివ మహోర్ధ్వపా. 34

ప్ర. అ. పరే=ఇతరులు, జఘన్యతః=వెనుకనుండి, హన్యమావాః=చంప  
బడుచున్నవారై, పింహైః=పింహముంచేత, మహోద్విపాః ఇవః=గొప్ప ఏనుగులు  
వలె, రక్షాః=రాక్షసులచేత, అమృదుతాః=తరమబడుచున్నవారై, తస్మాః=భయప  
డినవారై, ప్రప్యతాః=పారిపోయిరి.

తా. మరికొందరు వానరులు, ఏనుగులను పింహములు వలె రాక్షసులు  
వెనుకనుండి తడుముతూ వచ్చి కొట్టుచుండగా భయపడి పారిపోయిరి. 34

మూ. పాగరే పతితాః కేచిత్కేచిద్గవమ్మాశ్రితాః,  
ఋక్తా వృక్తామపాదూఢా వావరైర్యతిమిశ్రితాః. 35

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, పాగరే=సముద్రమునందు, పతితాః=పడి  
పోయిరి. కేచిత్=కొందరు, గవమ్=ఆకాశమును, అశ్రితాః=ఆశ్రయించినారు.  
ఋక్తాః=భిక్షాకములు, వావరైః=వానరులచో, యతిమిశ్రితాః=కలిసినవారై, వృక్తాన్=  
వృక్షములను, ఉపాదూఢాః=ఎక్కినవి.

తా. కొందరు వానరులు సముద్రములో పడిపోగా మరి కొందరు  
ఆకాశముమీదికి ఎగిరిపోయిరి. కొందరు వానరులు, భిక్షాకములు చెట్లపైకి  
ఎక్కినవి. 35

మూ. పాగరవ్య చ తీరేషు శైలేషు చ వవేషు చ,  
పిల్లలాస్తే విరూపాక్షై రాక్షసైర్బహవో హతాః. 36

ప్ర. అ. తే=ఆ, బహవః=అనేకమైన, పిల్లలాః=వానరులు, పాగరవ్యః=  
సముద్రముయొక్క, తీరేషు=తీరములయందు, శైలేషు చ=శైలములయందు,  
వవేషు చ=వనములయందు, విరూపాక్షై=వికృతములైన వేతములు గల,  
రాక్షసైః=రాక్షసుల చేత, హతాః=చంపబడినారు.

తా. వానరులది వానరులను వికృతములైన వేతములు గల రాక్షసులు  
సముద్రతీరప్రదేశములయందు, పర్వతములయందు, వనములందు చంపివేసిరి. 36

మూ. ఏవం తవ హతో భిర్తా వస్తైవ్యో మమ సేవయా,  
క్షతజార్ద్రాం రతోధ్వస్తమిరం చాప్యౌహృతం శిరః. 37

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఈ విధముగా, వస్తైవ్యః=స్వైవ్యముతో కూడిన,  
తవ=నీయొక్క, భిర్తా=భర్త, మమ సేవయా=నా సేవచేత, హతః=చంపబడినారు.  
అప్య=నీయొక్క, క్షతజార్ద్రమ్=రక్తముచేత తడిగా ఉన్న, రతోధ్వస్తమ్=సరాగ  
ముచేత పొడిన, ఇదమ్=ఈ, శిరః=శిరస్సు, అహృతమ్=తీసికొనిరాబడినది.

తా. ఈ విధముగా నా స్వైవ్యము నీ భర్తను, అతని సేవను

చంపివేసినది. తక్షముతో తడిపిన అతని శిరస్సు తీసికొనివచ్చితిని. 37

మూ. తతః పరమదుర్ధర్షో రావణో రాక్షసేశ్వరః,  
 సీతాయాముపశ్యన్వాత్వాం రాక్షసీమిద మబ్రవీత్. 38

ప్ర. త. తతః=తటుపిమ్మట, పరమదుర్ధర్షః=మిక్కిలి ఎదిరింప శక్యముకాని, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసవరునైన, రావణః=రావణుడు, సీతాయామ్=సీత, ఉపశ్యన్వాత్వామ్=విమచుండగా, రాక్షసీమ్=రాక్షసత్వీని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట ఎదిరింప శక్యముకాని, రాక్షసవరునైన రావణుడు సీత విమచుండగా ఒక రాక్షసితో ఇట్లు పలికెను. 38

మూ. రాక్షసం క్రూరకర్మాణం విద్యుజ్జిహ్వం సమానయ,  
 యేవ తద్రాఘవశిరః పల్లమాత్ప్రయమాహృతమ్. 39

ప్ర. త. యేవ=ఎవచేత, తత్=అ, రాఘవశిరః=రాముని శిరస్సు, పల్లమాత్=యొద్దమునుండి, హృయమ్=హృయముగా, అహృతమ్=తీసికొనిరాని దీనితో అట్టి, క్రూరకర్మాణమ్=క్రూరమైన కర్మ గల, రాక్షసమ్=రాక్షసుడైన, విద్యుజ్జిహ్వమ్=విద్యుజ్జిహ్వని, సమానయ=తీసికొనివచ్చెను.

తా. క్రూరకర్మ తచరించు రాక్షసుడైన ఏ విద్యుజ్జిహ్వడు రాముని శిరస్సును యొద్దరంగమునుండి హృయముగా తీసికొని వచ్చినాడో అతనిని ఇక్కడికి తీసికొనివచ్చెను. 39

మూ. విద్యుజ్జిహ్వ వైరా గృహ్య శిరస్తత్పశరాపవమ్,  
 ప్రణామం శిరసా కృత్వా రావణస్యాగ్రతః స్థితః. 40

ప్ర. త. తదా=అప్పుడు, విద్యుజ్జిహ్వః=విద్యుజ్జిహ్వడు, పశరాపవమ్=ధనస్సుతో కూడిన, తత్ శిరః=అ శిరస్సును, గృహ్య=గ్రహించి, శిరసా=శిరస్సుచేత, ప్రణామమ్=నమస్కారమును, కృత్వా=చేసి, రావణస్య=రావణునియొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, స్థితః=నిలచెను.

తా. అప్పుడు విద్యుజ్జిహ్వడు ఆ శిరస్సును, ధనస్సును తీసికొనివచ్చి, అం వంచి నమస్కరించి రావణుని ఎదుట నిలచెను. 40

మూ. తమబ్రవీత్తో రాజా రావణో రాక్షసం స్థితమ్,  
 విద్యుజ్జిహ్వం మహాతిహ్వం సమీపపరివర్తితమ్. 41

ప్ర. త. తతః=తటుపిమ్మట, రాజా=రాజైన, రావణః=రావణుడు, మహాతిహ్వమ్=పెద్ద వాంక గలవాడు, సమీపపరివర్తితమ్=సమీపమునం దుండు

వాడు అయిన, స్థితమ్=నిలచిన, రాక్షసమ్=రాక్షసుడైన, తం విద్యుజ్జహ్వామ్=ఆ విద్యుజ్జహ్వాని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. సిమ్ముట రాజైన రావణుడు తన దగ్గర పంచరించువాడు (అంతరంగిక పేనకుడు), పెద్ద వాయిక గలవాడు, రాక్షసుడూ అయిన అక్కడ నిలచి ఉన్న విద్యుజ్జహ్వానితో ఇట్లు పలికెను. 41

మూ. అగ్రతః కురు సీతాయాః శీఘ్రం రాశరథేః శిరః,  
అవష్ఠాం పశ్యమాం ధర్ముః కృపణా పాఠుః పశ్యతుః. 42

ప్ర. అ. రాశరథే=రామునియొక్క, శిరః=శిరస్సును, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, సీతాయాః=సీతయొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, కురు=ఉంచుము. కృపణా=దీనురాలైన ఈమె, ధర్ముః=ధర్మయొక్క, పశ్యమామ్=చివరికైన, అవష్ఠామ్=అవస్థను, పాఠుః=బాగుగా, పశ్యతుః=చూచుగాక.

తా. రాముని శిరస్సును శీఘ్రముగా సీత ఎదుట ఉంచుము. దీనురాలైన ఈమె ధర్మకు కలిగిన అంత్యావస్థను బాగా చూచుగాక. 42

మూ. ఏవముక్షం తు తద్రక్షః శిరస్తప్త్రాయదర్శనమ్,  
ఉపనిక్షిప్య సీతాయాః క్షిప్రమన్తరథీయత. 43

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్షమ్=పంకబడిన, తత్ రక్షః=ఆ రాక్షసుడు, ప్రేయదర్శనమ్=ప్రేయమైన దర్శనము గల, తత్=ఆ, శిరః=శిరస్సును, సీతాయాః=సీతయొక్క, ఉపనిక్షిప్య=పమీపమునందు ఉంచి, క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, అన్తరథీయత=అంతర్ధానము చెందెను.

తా. రావణుని మాటలు విని ఆ రాక్షసుడు చూచుటకు అందముగా ఉన్న ఆ శిరస్సును సీత దగ్గర ఉంచి, వెంటనే అంతర్ధానము చెందెను. 43

మూ. రావణశ్వాపి చిక్షేప భాష్పరం కార్ముకం మహాత్,  
త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం రామప్యేతదితి బ్రువన్. 44

ప్ర. అ. రావణశ్వాపి=రావణుడు, ఏతత్=ఇది, రామస్య=రాముని యొక్క, త్రిషు లోకేషు=మూడు లోకములందు, విఖ్యాతమ్=ప్రసిద్ధమైన ధనస్సు, ఇతి=అని, బ్రువన్=పలుకుచు, భాష్పరమ్=ప్రకాశించుచున్న, మహాత్=గొప్పదైన, కార్ముకమ్=ధనస్సును, చిక్షేప= (సీత ముందు) విసికెను.

తా. "ఇది మూడు లోకములలో ప్రసిద్ధమైన రాముని ధనస్సు" అని పలుకుచు రావణుడు ప్రకాశించుచున్న ఆ ధనస్సును సీత ఎదుటకు పడచేసెను. 44

నూ. ఇదం తత్త్వం రామస్య కార్ముకం జ్యాసమావృతమ్,  
ఇహ ప్రహస్తేవాసీతం తం హత్వా విశి మానుషమ్. 45

ప్ర. అ. ఇదమ్=ఇది, తవ రామస్య=నీ రామునియొక్క, జ్యాసమావృతమ్=నారితో కూడిన, తత్=ఆ, కార్ముకమ్=ధవస్సు, విశి=ర్యాలియందు, తమ్=ఆ, మానుషమ్=మనుష్యుణ్ణి, హత్వా=చంపి, ఇహ=ఇక్కడికి, ప్రహస్తేవ=ప్రహస్తుచి వేత, ఆసీతమ్=తీపికొని బాటచది.

తా. నారి కట్టిన నీ రాముని ధవస్సు ఇదే. ర్యాలి ఆ మావపుణ్ణి చంపివేసి ప్రహస్తుడు ఇక్కడికి తీపికొని వచ్చివాడు. 45

నూ. న విద్యుతీహ్వన వహ్నైవ తద్విరో  
ధమశ్చ భూమౌ వివికీర్య రావణ,  
విదేహరాజస్య మతాం యశస్వినీం  
తతోబ్రువీత్తాం భవ మే వశామగా. 46

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే ఏకశ్రింశః పర్వ.

ప్ర. అ. విద్యుతీహ్వన వహ్నైవ=విద్యుట్టిహ్వనితో కూడిన, మ రావణ=ఆ రావణుడు, తత్=ఆ, శిరు=శిరస్సును, ధమశ్చ=ధవస్సును, భూమౌ=వేంమీద, వివికీర్య=వడవేసి, తతా=అటుపిమ్మట, విదేహరాజస్య=జనకమహారాజాయొక్క, మతామ్=కుమార్తెయైన, యశస్వినీమ్=కీర్తిగల, తామ్=నీరను గూర్చి, మే=నాయొక్క, వశామగా=వశమును చెందినదానవు, భవ=అగుము అని, అబ్రువీత్=పలికెను.

తా. విద్యుట్టిహ్వనితో కూడిన ఆ రావణుడు రాముని శిరస్సును, ధవస్సును జనకరాజపుత్రి, కీర్తిమంతురాలు అయిన నీతి ఎదుట వడవేసి "నీవు నాకు నతురాలవు అగుము" అని ఆమెతో పలికెను. 46

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధర్వాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ముప్పదియొకటవ పద్య మున్నెము.

## అథ ద్వావ్రంశః పర్వః

[రాముని శిరస్సును భుజస్సును చూచి పీత వింపించుట; ఇంతలో ఎవరో  
దూత వచ్చి ఏమో చెప్పగా రావణుడు అక్కడినుండి వెళ్లిపోవుట.]

మూ. సా పీతా తచ్చిరో దృష్ట్వా తచ్చ కాడ్ముకముత్తమమ్,  
మగ్రీవప్రతిపంపర్లమాఖ్యాతం చ హమామతా. 1  
నయవే ముఖవర్ణం చ భర్తువైర్భద్రకం ముఖమ్,  
కేశాన్ కేశావర్తకం చ తం చ చూడామణిం తుభమ్. 2  
ఏతైః పర్వైరభిజ్ఞావైరభిజ్ఞాయ మదుఃఖిలా,  
విజగర్తే చ కైకేయీం క్రోశంతీ కురరీ యథా. 3

ప్ర. అ. సా పీతా=ఆ పీత, తచ్=ఆ, శిరః=శిరస్సును, ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన, తత్=ఆ, కాడ్ముకం చ=ధవస్సును, హమామతా=హనుమంతునిచేత, అఖ్యాతమ్=చెప్పుటచే, మగ్రీవప్రతిపంపర్లమ్=మగ్రీవునితో సంబంధమును, నయవే=వేతమును, ముఖవర్ణం చ=ముఖముయొక్క వర్ణమును, భర్తు=భర్తయొక్క, పద్మమ్=పదావమైన, తత్=ఆ, ముఖమ్=ముఖమును, కేశాన్=కేశములను, కేశావర్తకం చ=ంలాటమును, తమ్=ఆ, తుభమ్=సుందరమైన, చూడామణిం చ=చూడామణిని, దృష్ట్వా=చూచి, ఏతైః=ఈ, పర్వైః=పర్వమైన, అభిజ్ఞానైః=గుర్తుంచేత, అభిజ్ఞాయ=గుర్తించి, మదుఃఖిలా=చాలా యుఖించినదై, కురరీ యథా=గోరింక వలె, క్రోశంతీ=అరచుచున్నదై, కైకేయీమ్=కైకేయిని, విజగర్తే చ=నిందించెను.

తా. పీత ఆ శిరస్సును, ఉత్తమమైన ఆ భుజస్సును చూచెను. పూర్వము హనుమంతుడు చెప్పిన రామస్మగ్రీవుల పణ్యమును స్మరించి ఆ స్మగ్రీవాదుల విషయమే ఈ రావణుడు చెప్పుచుండుట గమనించెను. భర్త వేతములు, ముఖము, ముఖవర్ణము, కేశములు, ంలాటవర్తకము, సుందరమైన చూడామణి మొదలైన గుర్తుంచేత ఆ శిరస్సు రామునిదే అని గుర్తించి దుష్టాకాంతుడై గోరింక వలె ఏడ్చుచు ఈ అపదకు కారణమైన కైకేయిని నిందించెను.

1-3

మూ. పకామా భవ కైకేయి హతోఽయం కులవన్దనః,  
కులముత్పాదితం పర్వం త్వయా కలహశీలయా. 4

ప్ర. అ. కైకేయి=కైకేయీ! పకామా=దీరిన గోరికగింటా వచ్చి, భవ=అగుము. కులవన్దనః=కులమునకు ఆనందము కలిగించు,



అయ్యమ్=ఈ రాముడు, హతా=చంపలడినాడు. కంహశీలయా=కంహస్యభావము గల, త్వయా=నీచేత, సర్వమ్=సమస్తమైన, కుంమ్=కుంము, ఉత్పాదితమ్=హరిం పడేయబడినది.

తా. కైకేయీ ! నీ కోరిక తీరినది. వంశమును ఆనందింపజేయు ఈ రాముడు చంపలడినాడు. కంహశీలురాలైన నీవు కుంము వంశము నశింపజేసినావు.

మూ. ఆర్యేణ కిం మ కైకేయ్యా కృతం రామేణ విసియుమ్,  
యస్మయా వీరవసనం దత్త్వా ప్రవాణితో వనమ్. 5

ప్ర. అ. ఆర్యేణ=పూజ్యుడైన, రామేణ=రామునిచేత, కైకేయ్యా=కైకేయికి, కిమ్=ఏ, విసియుమ్=అవకాశము, కృతం మ=చేయబడినది ? యత్=ఎందువలన, వీరమునమ్=వారచీరము, దత్త్వా=ఇచ్చి, మయా=నాతో కూడ, వనమ్=వనమునుగూర్చి, ప్రవాణితా=పంపివేయబడినాడు.

తా. పూజ్యుడైన ఈ రామునకు వారచీరము ఇచ్చి నాతో కూడ అరణ్యమునకు పంపివేసినావు కదా, ఈతడు నీ కిమి అవకాశము చేసినాడు ?

మూ. ఏవముక్త్వా తు వైదేహీ వేపమావా తపస్వినీ,  
జగామ జగతేం బాలా ఛివ్వా తు కదరీ యథా. 6

ప్ర. అ. తపస్వినీ=దీనురాలు, బాలా=చిన్న వయస్సులో ఉన్నది అయిన, వైదేహీ=వీర, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉత్త్వా=పరికి, వేపమావా=వణకుచు, ఛివ్వా=చేదించబడిన, కదరీ యథా=అరచియెట్లు నలె, జగదీమ్=భూమిని, జగామ=పొందెను.

తా. బాల, దీనురాలు అయిన ఆ వీర ఇట్లు వణకుచు, వణకిపోవుచు, తెగబట్టిన అరచియెట్లు నలె వేంమీద పడిపోయెను.

మూ. పా ముహుర్తాత్పమాశ్వాన్య పరిరభ్యాత చేతవామ్,  
తచ్చిరః పముపాష్ఠాయ విలాపాయతేక్షణా. 7

ప్ర. అ. అయతేక్షణా=దీర్ఘమైన వేగములు గల, పా=ఆమె, అథ=అటు పిమ్మట, ముహుర్తాత్=ముహుర్తకాలమున, పమాశ్వాన్య=తిరుగిరి, చేతవామ్=చేత వను, పరిరభ్య=పొంది, తత్=ఆ, తిరః=తిరుప్పును, పముపాష్ఠాయ=పమిపించి, విలాప=వింపించెను.

తా. విశాలమైన వేగములు గల ఆ వీర ముహుర్తకాలంలో తిరుగిరి, ప్పుపా చెంది, ఆ తిరుప్పు దగ్గరకు వెళ్లి వింపించెను.

మూ. హ హతాస్మి మహాబాహో వీరవ్రత మమృతః,  
ఇమాం తే పశ్యమావస్థాం గతాస్మి విధవా కృతా. 8

శ్ర. అ. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! వీరుం వ్రతమును, అమృతం=అమరరించి ఉన్నవాడా ! హో=అయ్యో! హతాస్మి=చంప బడితిని. తే=నీయొక్క, ఇమామ్=ఈ, పశ్చిమావస్థామ్=చివరి అవస్థను, గతా అస్మి=చూచినదానను అయితిని. విధవా=విధవనుగా, కృతా=చేయబడితిని.

తా. అయ్యో గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! వీరుం వ్రతమును పరిపాలించువాడా ! నేను చచ్చితిని ! నీ చివరి అవస్థను చూడనంపించచ్చినది ! విధవను అయితిని ! 8

మూ. వ్రతమం మరణం వార్యా భర్తుర్యైగుణ్యముచ్యతే,  
మవృత్తః పాదువృత్తాయాః పంవృత్తస్త్వం మమగ్రతః. 9

శ్ర. అ. వ్రతమమ్=ముందుగా, భర్తుః=భర్తయొక్క, మరణమ్=మరణము, వార్యాః=స్త్రీయొక్క, వైగుణ్యమ్=దోషముగా, ఉచ్యతే=చెప్పుబడుచున్నది. మవృత్తః=మంచి వృత్తము గల, త్వమ్=నీవు, పాదువృత్తాయాః=చక్కగా జీవించి ఉన్న, మమ=నాకు, అగ్రతః=ముందు, పంవృత్తః=మరణించినావు.

తా. భార్య దోషమువలననే భర్త ముందు మరణించు నని చెప్పుదురు. మంచి వడవడిక గల నీవు నేనింకా జీవించి ఉండగానే, నాకంటె ముందు మరణించినావు. 9

మూ. మహద్వైఖం ప్రవన్నాయా మగ్నాయాః శోకపాగతే,  
యోఽపి మాముద్యతప్త్రాతుం పోఽపి త్వం వివిపాతితః. 10

శ్ర. అ. మహత్=గొప్ప, దుఃఖమ్=దుఃఖమును, ప్రవన్నాయాః=పొందిన నేను, శోకపాగతే=శోకముద్రమువందు, మగ్నాయాః=మునిగి యుండగా, యః=ఏ, త్వమ్=నీవు, త్రాతు=రక్షించుటకొరకు, ఉద్యతః=ఉద్యమించినావో, పోఽపి=అట్టి నీవు కూడ, వివిపాతితః=పడగొట్టబడినావు!

తా. గొప్ప దుఃఖమును పొంది శోకపాగతములో మునిగి ఉన్న నన్ను రక్షించుటకై ప్రయత్నించిన నీవు చంపబడితిని కదా! 10

మూ. పా శ్వశూర్మమ కౌసల్యా త్వయా పుత్రేణ రాఘవ,  
వత్సవేన యథా ధేమర్శవత్సా వత్సలా కృతా. 11

శ్ర. అ. రాఘవ=రామా ! మమ=నాయొక్క, శ్వశూః=అత్తయైన, పా కౌసల్యా=అ కౌసల్య, వత్సలా=ప్రేమగల, ధేమః యథా=అవు వరి, పుత్రేణ=పుత్రుడవైన, త్వయా=నీవేత, వత్సవేన=లేగడూడవేత వరి, వివత్సా=పుత్రహీనులైనగా, కృతా=చేయబడినది.

తా. రామా ! తన లేగడూడమీద నాం ప్రేమ గల అవువంటదైన

నా అత్త కొపల్కు, ఆ అవుకు లేగదూడ లేకుండ చేసినట్లు, పురుడవైన నీవు లేకుండ చేసినాడు. 11

మూ. ఉద్దిష్టం దీర్ఘమాయుస్తే దైవజ్ఞైరపి రాఘవ,  
అవృతం పచవం తేషామర్చాయురపి రాఘవ. 12

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! దైవజ్ఞైరపి=కోటిష్కం చేత కూడా, తే=నీ యొక్క, అయూ=అయుర్దాయము, దీర్ఘమ్=దీర్ఘమైనదిగా, ఉద్దిష్టమ్=చెప్పబడినది. రాఘవ=రామా ! తేషామ్=వారియొక్క, పచవమ్=పచవము, అవృతమ్=అపత్యము. అర్చాయూ=అర్చాయుర్దాయవంతుడవు, అపి=అయిరివి.

రా. రామా ! నీవు దీర్ఘాయుర్దాయము కలవాడ నని కోటిష్కంలు కూడ చెప్పినారు. కాని వాళ్ల మాట అపత్యమైనది. నీవు అర్చాయుర్దాయవంతుడవు అయినావు. 12

మూ. అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞప్యపి పతస్తన,  
పచయేవం యథా కాలో భూతావాం ప్రథవో హ్యయమ్. 13

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, ప్రాజ్ఞప్యపి పతః=బుద్ధిమంతుడనైనను, తవ=నీయొక్క, ప్రజ్ఞా=బుద్ధి, నశ్యతి=నశించినది. యథా=ఎట్లు, భూతా నామ్=భూతములకు, ప్రథవః=కారణమైన, అయమ్=ఈ, కాలః=కాలము, ఏవమ్=ఈ ఏన్ను, పచతి=పత్యమగునట్లు వేయువో (చేసినదో).

రా. లేదా నాం బుద్ధిమంతుడవే అయినను నీ బుద్ధి నశించి ఉండును; అందుచేతనే నీవు నిద్రాపతుడనై మృతించెందితివి. పకలభూతములకు కారణమైన కాలము ఏన్ను కూడ కర్మవిపాకము పొందించినది! 13

మూ. అదృష్టం మృత్యుమాపన్నా కష్టాత్త్వం నయశాస్త్రనిత్,  
వృషవావాముపాయజ్ఞః కుశరో హ్యపి వర్ణవే. 14

ప్ర. అ. నయశాస్త్రనిత్=నీతిశాస్త్రమును ఎరిగిన, త్వమ్=నీవు, కష్టాత్=ఎందువలన, అదృష్టమ్=చూడబడని (తెలియబడని), మృత్యుమ్=మృత్యువును, అపన్నః=పొందివావు ? ఉపాయజ్ఞః=ఉపాయములను ఎరిగిన నీవు, వృష వావామ్=వృషనములయొక్క, వర్ణవే=విడచుటయందు, కుశలః=వేర్పడివి, అపి హి=అయి ఉన్నావు కదా ?

రా. నీతిశాస్త్రము చాగా తెలిసిన నీవు తెలియకుండా (నిద్రలో) ఎట్లు మృత్యువు పొందివావు ! ఉపాయములు ఎరిగిన నీవు కష్టములను చాటుటకు పమర్థుడవు కదా ? 14

మూ. తథా త్వం పంపరిష్వజ్య రోద్రయాతివృశంపయా,  
కాంతాత్ర్యా మమాప్రిద్య పృతః కమంతోచన. 15

ప్ర. ఆ. కమంతోచన=పర్వములవంటి వేగములు కంపాదా !  
అతివృశంపయా=చాలా క్రూరురాలు, రోద్రయా=ధియంకరురాలు అయిన,  
కాంతాత్ర్యా=కాంతాద్రిచేత, తథా=ఆ విధముగా, పంపరిష్వజ్య=కొగలించుకొని,  
మమ=నానుండి, అప్రిద్య=లాగకొని, పృతః=పారించబడినావు !

తా. పర్వములవంటి వేగములు గల ఆ రామా ! ధియంకరురాలు,  
చాలా క్రూరురాలా అయిన కాంతాద్రి (మృత్యుదేవత) నిన్ను ఆ విధముగా  
కొగలించుకొని నానుండి లాగకొనిపోయినది ! 15

మూ. ఇహ శేష మహాబాహో మాం విహాయ తపస్వీవీమ్,  
ప్రియామివ నమాశ్లిష్య పృథివీం పురుషర్షభ. 16

ప్ర. ఆ. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! పురుష  
ర్షభ=పురుషశేషుడా ! తపస్వీవీమ్=దీమరాంనైన, మామ్=నన్ను, విహాయ=విడచి,  
పృథివీమ్=భూమిని, ప్రియామివ=ప్రియురాలిని వలె, నమాశ్లిష్య=కొగలించుకొని,  
ఇహ=ఇక్కడ, శేష=శయనించి ఉన్నావు.

తా. గొప్ప బాహువులు గల ఆ ! పురుషశేషుడా ! నన్ను విడచి,  
భూమిని ప్రయురాలినివలె కొగలించుకొని ఇక్కడ శయనించి ఉన్నావు. 16

మూ. అర్చితం సతతం యత్పార్శ్వమాశ్చర్యయా తన,  
ఇదం తే మత్ప్రియం వీర ధమః కాశ్చనభూషితమ్. 17

ప్ర. ఆ. వీర=వీరుడా ! ఇదమ్=ఇది, మయా=నాతో కూడ, తన=నీకు  
(నీచేత), సతతమ్=ఎల్లప్పుడు, యత్పార్శ్వ=ప్రయత్నమువలన, గన్ధమాశ్చర్య= గంధ  
ముతోను, మాంలతోను, అర్చితమ్=పూజింపబడిన, మత్ప్రియమ్=పోకిష్టమైన,  
కాశ్చనభూషితమ్=బంగారముచేత అలంకరింపబడిన, తే=నీయొక్క, ధమః=ధనస్సు.

తా. వీరుడా ! ఇది బంగారము చేత అలంకరింపబడినది, నాకు  
ఇష్టమూ అయిన నీ ధనస్సు. దానిని నీవు నాతో కలిపి ఎల్లప్పుడు గంధముతోను,  
పుష్పమాంలతోనూ పూజించుచుండెడివాడవు. 17

మూ. పిత్రా దశరథేన త్వం శ్మశురేణ మమానఘ,  
పర్వేశ్వ పితృభిః పార్థం మానం స్వర్గే సమాగతః. 18

ప్ర. ఆ. అనఘ=దోషములు లేనివాడా ! త్వమ్=నీవు, మమ=నాయొక్క,  
శ్మశురేణ=మామగారైన, పిత్రా=నీ తండ్రియైన, దశరథేన=దశరథునితోను, పర్వే=

సమస్తమైన, ఏత్సర్ది పార్థమ్=ఏత్సదేవతంతోను, మావమ్=నిశ్చయముగా, ప్సర్గే=ప్సర్గమునందు, సమాగతా=కలిసివావు.

తా. కోషములు లేవి రామా ! నీవు ప్సర్గమునందు వా మామగారు నీ తండ్రి అయిన దశరథునితోను, అందఱు ఏత్సదేవతంతోను కలిసికొని ఉండువు.

మూ. దివి వక్షత్రభూతం చ మహాత్కర్మ కృతం తథా,

పుణ్యం రాజర్షివంశం త్వమాత్మనః పముషేక్షసే.

19

ప్ర. అ. దివి=ప్సర్గమునందు, వక్షత్రభూతమ్=వక్షత్రమైన, తథా=మరియు, మహత్=గొప్పదైన, కర్మ=కర్మ, కృతమ్=చేయబడినది. త్వమ్=నీవు, ఆత్మనః=తన యొక్క, పుణ్యమ్=పుణ్యమైన, రాజర్షివంశమ్=రాజర్షివంశమును, పముషేక్షసే=ఉపేక్షించుచున్నావు.

తా. నీవు ప్సర్గలోకము వంశము వక్షత్రమువలె ప్రకాశింపజేయు గొప్ప కర్మ చేసివావు. నీవు పుణ్యమైన నీ రాజర్షివంశమును ఉపేక్షించి వెళ్లిపోయివావు.

మూ. కీం మాం న ప్రేక్షసే రాజన్ కీం వా న ప్రతిభాషసే,

బాలాం బాలేన సంప్రాప్తాం భార్యాం మాం పహవారిణీమ్.

20

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! బాలేన=బాలుడైన నీచేత, బాలామ్=బాలగా, సంప్రాప్తామ్=పొందబడిన, పహవారిణీమ్=నీతో కూడా ఉండు, భార్యామ్=భార్య వైన, మామ్=నన్ను, కీమ్=ఎందువలన, న ప్రేక్షసే=చూచుటలేదు ? మామ్=నన్ను గూర్చి, కీం వా=ఎందువలన, న ప్రతిభాషసే=బదులుచెప్పట లేదు ?

తా. రాజా ! బాలుడుగా ఉన్న నీవు బాలురాలైన ఉండగా నన్ను భార్యగా స్వీకరించితివి. నీతో కూడ ఉండే నన్ను ఎందుకు చూచుటలేదు ? ఎందువలన బదులు చెప్పట లేదు ?

20

మూ. సంక్రతుం గృహ్లాతా పాణిం చరిష్యామితి యత్త్యయా,

ష్ఠర తవ్నామ కాకుత్స్థ వయ మామపి దుఃఖితామ్.

21

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ=రామా ! పాణిమ్=హస్తమును, గృహ్లాతా=గ్రహించుచున్న, త్యయా=నీచేత, చరిష్యామి ఇతి=నీతో ధర్మాచరణము చేయుదును అని, యత్=ఏది, సంక్రతుమ్=ప్రతిష్ఠ చేయబడినదో, తత్=దానిని, ష్ఠర నాను=ష్ఠరించుము, దుఃఖితామ్=దుఃఖితురాలైన, మామపి=నన్ను కూడ, వయ=రీపికొని వెళ్లుము.

తా. రామా ! వివాహసమయమునందు నీవు చేసిన 'నీతో కలిసియు సంచరించెదను. ధర్మాచరణారికము చేపెదను' అను ప్రతిజ్ఞను ష్ఠరించుము.

దుఃఖితులొందెన నమ్మ కూడా దీపికోవి వెల్లుము.

21

మూ. కప్పొవ్వామపహోయ త్వం గతో గతిమలాం వర,

అప్పొల్లోకారముం రోకం త్వత్త్వా మామపి దుఃఖిలామ్. 22

ప్ర. అ. గతిమలామ్=ప్రాణులలో, వర=శ్రేష్ఠుడా ! త్వమ్=నీవు, మామ్=నమ్మ, అపహోయ=విడచి, కప్పొల్=ఏ కారణమువలన, గతః=వెళ్లిపోయి నావు ? దుఃఖిలామ్=దుఃఖితులొందెన, మామపి=నమ్మ కూడా, త్వత్త్వా=విడచి, అప్పొల్=ఈ, రోకాల్=రోకమునుండి, అముమ్=అ, రోకమ్=రోకమును గూర్చి, వెళ్లివావు ?

తా. పకంజేవులలో శ్రేష్ఠుడవైన రామా ! నమ్మ విడచి నీవు ఎందుకు వెళ్లిపోయినావు ? దుఃఖించుచున్నను నమ్మ విడచి ఈ రోకమునుండి పరరోకమునకు ఎందుకు వెళ్లిపోయినావు ? 22

మూ. కల్యాణై రుచిరం గోత్రం పరిష్కర్తం మయ్యేవ తు,

క్రవ్యాదైవచరీరం తు మావం విపరికృష్యతే. 23

ప్ర. అ. కల్యాణైః=మంగళకరములైన అలంకారాదులచేత, రుచిరమ్=మంద రమైన, గోత్రమ్=శరీరము, మయ్యేవ=నాచేతనే, పరిష్కర్తమ్=కొగలించుకొనబడినది. తత్=అ, శరీరమ్=శరీరము, మావమ్=విశ్చిరముగా, క్రవ్యాదైః=క్రూరమృగముల చేత, విపరికృష్యతే=లాగబడుచున్నది.

తా. మంగళస్వరములైన అలంకారాదులచేత అలంకరింపబడిన ఏ శరీరమును నేను కొగలించుకొనుచుండేదానిచో ఆ శరీరమునే మాంసభక్షకములైన మృగములు భక్షించుచున్నవి కదా ! 23

మూ. అగ్నిష్టోమారిధిర్యజ్ఞిరిష్టవావాప్తరక్తిణైః,

అగ్నిహోత్రేణ సంస్కారం కేవ త్వం వ తు లప్యోపే. 24

ప్ర. అ. అప్తరక్తిణైః=పరిపూర్ణమైన రక్తిగాలు గల, అగ్నిష్టోమారిధిః=అగ్ని ష్టోమము మొదలైన, యజ్ఞైః=యజ్ఞములచేత, ఇష్టవాన్=యాగముచేసినవాడనై, త్వమ్=నీవు, అగ్నిహోత్రేణ=యజ్ఞియాగ్నిచేత, సంస్కారమ్=సంస్కారమును, కేవ=ఏ కారణముచేత, వ తు లప్యోపే=పొందవు ?

తా. ముందు ముందు పరిపూర్ణరక్తిగాలు ఇచ్చిన అగ్నిష్టోమారియాగములు చేసే యజ్ఞియాగ్ని చేత సంస్కారము పొందవలసిన నీవు అట్టి సంస్కారమును పొందకుండా మరణించివావేమి ? 24

మూ. ప్రప్రజ్యాముపపవ్నావాం త్రయాణామేకమాగతమ్,

పరిప్రేక్ష్యతి కౌపల్యా లక్ష్మణం శోకలాంపా. 25

ప్ర. అ. శోకలాంసా=శోకముచేత వ్యాకులుకాలైన, కౌసల్యా=కౌసల్య, ప్రవ్రత్యామ్=ప్రవాసమును, ఉపవన్నావామ్=పోందిన, త్రయాణామ్=ముగ్గురిలో, అగతమ్=తిరిగి వచ్చిన, ఏకమ్=ఒక్క, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుణ్ణి, పరిసేక్ష్మతి=చూడ గలదు.

తా. దుఃఖాక్రాంతుకాలైన కౌసల్య ప్రవాసమునకు వెళ్లిన ముగ్గురిలో తిరిగి వచ్చిన ఒక్క లక్ష్మణుణ్ణి మౌత్రమే చూడగలదు. 25

మూ. న తప్యోః పరిపృచ్ఛవ్త్వా వధం మిత్రబంధ్య తే,  
తవ చాభ్యావ్యతే మానం విశాయాం రాక్షసైర్వధమ్. 26

ప్ర. అ. న=అతడు, పరిపృచ్ఛవ్త్వా=ప్రశ్నించుచున్న, తప్యోః=ఆమెకు, విశాయామ్=క్వారీయందు, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, తే మిత్రబంధ్య=నీ మిత్రపే నయొక్క, వధమ్=వధను, తవ=నీయొక్క, వధం వ=వధను, మానమ్=తప్పుక, అభ్యావ్యతే=చెప్పగలదు.

తా. అతడు కౌసల్య అడుగూ క్వారీయందు రాక్షసులు నీ మిత్రపైన్యమును, నిన్ను వధించినా తని తప్పుక చెప్పును. 26

మూ. సా త్వాం సుప్తం హతం శ్రుత్వా మాం చ రక్షోగృహం గతామ్,  
హృదయేవాపదీర్ణేన న భవిష్యతి రాఘవ. 27

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా ! సా=ఆమె, త్వామ్=నిన్ను, సుప్తమ్=నిదించి ఉండగా, హతమ్=చంపబడినవానినిగాను, మామ్=నన్ను, రక్షోగృహమ్=రాక్షసగృహమును, గతామ్=పోందిన దానినిగాను, శ్రుత్వా=విని, అవదీర్ణేన=బ్రద్దలైపోయిన, హృదయేన=హృదయముతో, న భవిష్యతి=ఉండదు.

తా. రామా ! నీవు నిదించుచుండగా చంపబడినట్లు, నేను రాక్షసగృహములో ఉన్నట్లు చివగానే గుండె బ్రద్దలైపోయి ఆమె జీవించదు. 27

మూ. మమ హేతోరవార్యాయా అనఘః పార్థివాత్మజః,  
రామః సాగరముత్తీర్య వీర్యవాన్ గోష్ఠరే హతః. 28

ప్ర. అ. అనఘః=దోషములు లేనివాడు, పార్థివాత్మజః=రాజకుమారుడు, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడు అయిన, రామః=రాముడు, అవార్యాయా=చెడ్డ దాననైన, మమ=నాయొక్క, హేతోః=హేతువునందు, సాగరమ్=సముద్రమును, ఉత్తీర్య=రాటి, గోష్ఠరే=అవుకాలిగుంటలో, హతః=చంపబడినవాడు.

తా. దోషములు లేనివాడు, రాజకుమారుడు, పరాక్రమవంతుడు అయిన రాముడు చెడ్డదాననైన నా విమిత్రుడై సముద్రమును రాటి గోష్ఠరములో

మరణించివాడు.

28

మూ. అహం దాశరథేవోధా మోహోర్వకుంపాంసవీ,  
అర్థపుత్రస్య రామస్య భార్యా మృత్యురజాయత.

29

ప్ర. అ. పృకుంపాంసవీ=వా కుంమును అపవిత్రము చేసిన, అహమ్=నేను, దాశరథేన=రామునిచేత, మోహో=అజ్ఞానమువలన, ఉదా=వివాహముచేపికొనబడితిని. అర్థపుత్రస్య=అర్థపుత్రుడైన, రామస్య=రామునకు, భార్యా=భార్యయే, మృత్యుః=మృత్యువుగా, అజాయత=అయివది.

రా. దశరథకుమారుడైన రాముడు నా కుంమునే అపవిత్రము చేసిన నన్ను వివాహమాడివాడు ! అర్థపుత్రుడైన రామునకు భార్యయే మృత్యుచేవల అయివది.

మూ. మావచున్య్యాం మయా జాతం వారితం దావముత్తమమ్,  
యాహనుర్వేహ శోచామి భార్యా సర్వాతిథేరపి.

30

ప్ర. అ. సర్వాతిథే=అందరూ అతిథులుగా గల రామునియొక్క, భార్యాపి=భార్యనైనను, యా=ఏ, అహమ్=నేను, శహ=శక్కిడ, అధ్య=శిష్యుడు, శోచామి=దుఃఖించుచున్నావో, మయా=అట్ల వాచేత, అన్యామ్=మరియొక్క, జాతిమ్=జన్మము (యందు), ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన, రానమ్=రానము, వారి తమ్=నివాసించబడినది. మావమ్=నిశ్చయము.

రా. అతిథుల వందరివీ సత్కరించు రాముని భార్యనై ఉండి కూడ నేను శక్కిడ, శిష్యుడు ఈ నిధముగా దుఃఖించుచున్నా ననగా నేను నిజముగా, పూర్వజన్మలో, ఎవరో చేయుచున్న ఉత్తమమైన కన్యారానమునకు అర్హులని ఉండును.

30

మూ. పాధు ఘాతయ మాం క్షీప్రం రామప్యోపరి రావణ,  
సమావయ సతిం సత్ప్యా కురు కల్యాణముత్తమమ్.

31

ప్ర. అ. రావణ=రావణుడా ! క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, మామ్=నన్ను, రామస్య=రామునియొక్క, ఉపరి=పైన, పాధు=బాగుగా, ఘాతయ=చంపించుము. సతిమ్=ధర్తమ, సత్ప్యా=భార్యతో, సమావయ=కలుపుము. ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన, కల్యాణమ్=మంగళపదమైన కార్యమును, కురు=చేయుము.

రా. రావణుడా ! నన్ను కూడా వెంటనే రామునిపై పడవేయించి చంపించుము. ధర్తమ భార్యతో కలిపి ఉత్తమమైన పుణ్యకార్యము చేయుము.

మూ. కిరపా మే కిరచ్చాన్య కాయం కావేవ యోజయ,  
రావణామగమిష్యామి గతిం భర్తృర్మహాత్మనా.

32

ప్ర. అ. రావణ=రావణా ! మే కిరపా=నా కిరప్పులో, అన్య=ఈ



రామునియొక్క, - శిరః=శిరస్సును, కాచేన=శరీరముతో, కాయమ్=శరీరమును, యోజయ=చేర్చించుము. మహాత్మున=మహాత్ముడైన, భర్త=భర్తయొక్క, గతిమ్=గతిని, అనుగమిష్యామి=అనుసరించెదను.

తా. రావణుడా ! రాముని శిరస్సును నా శిరస్సుతోను, అతని శరీరమును నా శరీరముతోను కలుపుము. మహాత్ముడైన భర్తను అనుసరించి వెళెదను. 32

మూ. ఇతీవ దుఃఖసంతప్తా వింలాపాయచేక్షణా,  
భర్తా శిరో ధమస్తత్ర పమీక్ష్వ్య చ పునః పునః. 33

ప్ర. అ. ఆయుచేక్షణా=విశాలములైన వేతములు గల పీఠ, భర్తా=భర్తయొక్క, శిరః=శిరస్సును, ధమస్త్రేవ=ధనస్సును, పునః పునః=మాటిమాటికి, పమీక్ష్వ్య=చూచి, దుఃఖసంతప్తా=దుఃఖముచేత తపింపనేయుబడినదై, ఇతీవ=ఇట్లు, వింలాప=వింపించెను.

తా. విశాలములైన వేతములు గల పీఠ భర్త శిరస్సును ధనస్సును మాటిమాటికి చూచుచు, దుఃఖశాంతురాలై ఈ విధముగా వింపించెను. 33

మూ. ఏవం లాంఘ్యమావాయాం పీఠాయాం తత్ర రాక్షసః,  
అభిచక్రాచ భర్తారమవీక్ష్య కృతాశ్చలిః. 34

ప్ర. అ. పీఠాయామ్=పీఠ, ఏవమ్=ఇట్లు, లాంఘ్యమావాయామ్=వింపించుచుండగా, తత్ర=అక్కడికి, అవీక్ష్య=కాపలాకాపే యుద్ధభటుడైన, రాక్షసః=రాక్షసుడు, కృతాశ్చలిః=చేయుబడిన దోపిరి కలవాడై, భర్తారమ్=ప్రభువును, అభిచక్రాచ=పసిపించెను.

తా. పీఠ ఈ విధముగా వింపించుచుండగా ద్వారమువద్ద నుండు పాదుమదళుడైన ఒక రాక్షసుడు, మమస్కరించుచు అక్కడికి ప్రభువువద్దకు వచ్చెను. 34

మూ. విజయస్కార్యపుత్రేతి పోఽభివాద్య ప్రపాద్య చ,  
వ్యవేదయదనుప్రాప్తం ప్రసాప్తం వాహినీపతిమ్. 35

ప్ర. అ. సా=అతడు, అర్యపుత్ర=పూర్వపు కుమారుడవైన మహారాజా! విజయస్క=జయించుము, ఇతి=అని, అభివాద్య=అభివాదనము చేసి, ప్రపాద్య చ=అనుగ్రహింపచేసికొని, వాహినీపతిమ్=సేనాపతియైన, ప్రసాప్తమ్=ప్రసాదముగ, అనుప్రాప్తమ్=వచ్చునావినిగా, వ్యవేదయత్=తెలిపెను.

తా. అతడు "మహారాజా ! జయము పొందుము ! (పర్యేత్కర్షతో

ఉండుము)\* అని అభివాదనము చేసి, అనుగ్రహింపజేసికొని పేనాపతియైన ప్రహస్తుడు వచ్చినట్లు తెలిపెను. 35

మూ. అమాత్యో సహితః సర్వే ప్రహస్తస్త్వాముపస్థితః,  
తేన దర్శనకామేన అహం ప్రస్థాపితః ప్రభో. 36

ప్ర. అ. ప్రభో=ఓ ! ప్రభూ ! సర్వే=సమస్తమైన, అమాత్యో=మంత్రి అతో, సహితః=కూడినవాడై, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, స్త్వామ్=నిన్ను, ఉపస్థితః=పమిపించినాడు. దర్శనకామేన=దర్శనమునందు కోరిక గల, తేన=వానిచేత, అహమ్=నేను, ప్రస్థాపితః=పంపబడితిని.

తా. మహారాజా ! మంత్రిుండరితో కలిసి ప్రహస్తుడు వచ్చినాడు. నీ దర్శనము కోరుచు అతడు నన్ను పంపినాడు. 36

మూ. మానమస్తే మహారాజ రాజభావాత్ క్షమాన్విత,  
శీంచితాత్యయికుం కార్యం తేషాం త్వం దర్శనం కురు. 37

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా ! క్షమాన్విత=ఓర్పుతో కూడినవాడా! రాజభావాత్=రాజత్వమునవలన, శీంచిత=ఓకానొక, అత్యయికుమ్=తొందరగల, కార్యమ్=కార్యము, అస్తి=ఉన్నది మానమ్=నిశ్చయము. త్వమ్=నీవు, తేషామ్=వారియొక్క, దర్శనమ్=దర్శనమును, కురు=చేయుము.

తా. ఓర్పు గల ఓ ! మహారాజా ! రాజ్యమునకు పంపింపబడిన ఏదో ఒక తొందరగా చూడదగిన కార్యము ఉన్నది. అందుచేత నీవు వారి దర్శనము చేయుము. 37

మూ. ఏతచ్చుత్వా దశగ్రీవో రాక్షసప్రతివేదితమ్,  
అశోకవనికాం త్యక్త్వా ముష్త్రిణాం దర్శనం యయా. 38

ప్ర. అ.దశగ్రీవః=రావణుడు, ఏతత్=ఈ, రాక్షసప్రతివేదితమ్=రాక్షసుని వచనమును, త్రుత్వా=నిచి, అశోకవనికామ్=అశోకవనమును, త్యక్త్వా=విడచి, ముష్త్రిణామ్=మంత్రిులయొక్క, దర్శనమ్=దర్శనమును, యయా=పొందెను.

తా. రావణుడు ఆ రాక్షసుడు చెప్పిన మాటలు విని అశోకవనమును విడచి మంత్రిులను చూచుటకై వెళ్ళెను. 38

మూ. ఏ తు సర్వం సమర్థ్యేన ముష్త్రిణః కృత్యమాత్మనః,  
సఖాం ప్రవిశ్య ఏదధే విదిత్యా రామచక్రముమ్. 39

ప్ర. అ. హ=అతడు, ముష్త్రిణః=మంత్రిులతో, అత్మనః=తనయొక్క,

పర్వమ్ = పనుప్తమైన, కృత్యమ్ = చేయదగిన పనిని, పనుర్జ్యేష = నిర్ణయించి, పథామ్ = పథము, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, రానున్విక్రమమ్ = రాముని పర్యక్రమమును, విదిత్యా = తెలిపికొని, విధధే = చేయదగిన కార్యము చేసెను.

తా. అతడు మంత్రులతో ఆలోచించి రాను చేయవలసిన కృత్యమును నిర్ణయించి, పథలో ప్రవేశించి రాముని పర్యక్రమమును గూర్చి తెలిపికొని, అప్పుడు చేయదగిన కార్యములు చేసెను. 39

మూ. అన్తర్ధానం తు తచ్ఛీర్షం తచ్చ కార్ముకముత్తమమ్,  
జగము రావణస్త్వేన విర్యాణవమనన్తరమ్. 40

ప్ర. అ. రావణస్త్వే = రావణునియొక్క, విర్యాణవమనన్తరమేవ = వెళ్ళిన వెంటనే, తత్ శీర్షమ్ = ఆ శిరస్సు, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, తత్ కార్ముకం = ఆ ధనస్సు, అన్తర్ధానమ్ = అంతర్ధానమును, జగము = పొందెను.

తా. రావణుడు వెళ్ళిపోయిన వెంటనే ఆ శిరస్సు, ఉత్తమమైన ఆ ధనస్సు అంతర్ధానమును పొందెను. 40

మూ. రాక్షసేన్ద్రాస్తు తైః పార్థం మన్త్రిభిర్భీమవిక్రమైః,  
సమర్థయామాప తదా రామకార్యవిచిత్రయమ్. 41

ప్ర. అ. రాక్షసేన్ద్రాస్తు = రావణుడు, భీమవిక్రమైః = భయంకరమైన పర్యక్రమము గల, మన్త్రిభిః = మంత్రులతో కూడ, తదా = అప్పుడు, రామకార్యవిచిత్రయమ్ = రాముని కార్యముయొక్క విచిత్రయమును, సమర్థయామాప = నిర్ణయించెను.

తా. అప్పుడు రావణుడు, భయంకరమైన పర్యక్రమము గల మంత్రులతో కూడ రామునితో యుద్ధమునకు సంబంధించిన కార్యముల విషయమున నిర్ణయములు చేసెను. 41

మూ. అవిదూరస్థితావృత్వాన్ బలాధ్వక్తాన్ హితైషిణః,  
అబ్రవీత్కాలసదృశో రావణో రాక్షసాధిపః. 42

ప్ర. అ. కాలసదృశః = యమునితో సమానుడు, రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజు అయిన, రావణః = రావణుడు, అవిదూరస్థితాన్ = సమీపమునందున్న, హితైషిణః = తన హితమును కోరు, సర్వాన్ = సమస్తమైన, బలాధ్వక్తాన్ = సేవాధ్వక్తులను, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. యమునితో సమానుడైన రాక్షసరాజైన రావణుడు దగ్గరనే ఉన్న, తన హితమును కోరు సైన్యాధిపతులందరితో ఇట్లు పలికెను. 42

మూ. శీఘ్రం భేరినివారేవ మృతం కోణాహతేవ మే,  
పమానయధ్యం పైవ్యాని వక్తవ్యం చ వ కారణమ్. 43

ప్ర. అ. మృతమ్=మృతముగా, కోణాహతేవ=దండముచేత కొట్టబడిన, భేరినివారేవ=భేరీద్వారా, మే=నామొక్క, పైవ్యాని=పైవ్యములను, పమానయధ్యమ్=తీసికొనిరండి. కారణమ్=కారణము, చ చ వక్తవ్యమ్=చెప్పదగినది కాదు.

తా. దండముతో గట్టిగా భేరిని మోగించి నా పైవ్యములను అప్పింటిని తీసికొని రండి. నారికి ఎందుకు పించుచున్నామో చెప్పవద్దు. 43

మూ. తతస్తథేతి ప్రతిగృహ్య తద్వచ  
వైదైవ దూతాః పహపా మహర్థులమ్,  
పమానయంశ్చైవ పమాగతం చ  
వ్యవేదయన్ భర్తరి యుద్ధకాక్షిణి. 44

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అదికావ్యే యుద్ధకాక్షిణి ద్వాశ్రింశః పర్లా.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, దూతాః=దూతలు, తద్వచ=అతని వచనమును, తథా ఇతి=అటుంటే అని, ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి, పహపా=వెంటనే, తదైవ=అప్పుడే, మహత్=గొప్పదైవ, బలమ్=పైవ్యమును, పమానయన్=తీసికొని వచ్చిరి. పమాగతమ్=వచ్చినదానివిగా, యుద్ధకాక్షిణి=యుద్ధమును కోరుచున్న, భర్తరి=ప్రభువునందు, వ్యవేదయన్=తెలిపిరి.

తా. పిమ్మట ఆ దూతలు రావణుని అజ్ఞానకారము అప్పుడే, శీఘ్రముగా గొప్ప పైవ్యమును తీసికొని వచ్చి, పైవ్యము వచ్చిన దని యుద్ధము కోరుచున్న ఆ రావణునకు తెలిపిరి. 44

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ముప్పది శ్లోకముల సర్గ సమాప్తము.

## అథ ప్రయత్నితః పర్గః

["ఇది రాముని శరణు జాడు, రావణుడు మాయవేత కల్పించినది" అని చెప్పి పరమ పీఠము ఓదాద్దుట. "రాముడు వస్తుద్రుమ రాజు వచ్చినాడు. అతడు జయించుట తథ్యము" అని కూడ అమె చెప్పుట.]

మూ. పీఠాం య మోహితాం దృష్ట్వా పరమా వామ రాక్షసీ,  
అపహరణం వైదేహీం ప్రణయివీ సఖీ. 1

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ప్రణయివీ=ప్రేమగం, సఖీ=పరురా  
లైవ, పరమా=పరమ అమె, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ, మోహితామ్=మోహితురాలైవ,  
పీఠామ్=పీఠము, దృష్ట్వా=చూచి, వైదేహీమ్=శఙ్ఖురాలైవ, వైదేహీమ్=పీఠము,  
అపహరణం=పహిపించెను.

తా. అప్పుడు పీఠకు ప్రయపరురాలైవ పరమ పీఠ మోహితురాలై  
ఉండుట చూచి, శఙ్ఖురాలైవ అమె దగ్గరకు వెళ్ళెను. 1

మూ. మోహితాం రాక్షసేష్ట్రేణ పీఠాం పరమదుఃఖితామ్,  
అశ్వాసయామాస తరా పరమా మృదుభాషిణీ. 2

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, మృదుభాషిణీ=మృదువుగా మాటలాడు,  
పరమా=పరమ, రాక్షసేష్ట్రేణ=రావణునిచేత, మోహితామ్=మోహిపెట్టబడిన,  
పరమదుఃఖితామ్=మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న, పీఠామ్=పీఠము, అశ్వాసయా  
మాస=ఓరాల్చెను.

తా. మృదువుగా మాటలాడు పరమ పీఠము పహిపించి, రావణుడు  
మాయవేత మోసముజేయగా మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న అమెను ఓరాల్చెను. 2

మూ. సా హి త్కథ కృతా మిత్రం పీఠయా రక్ష్యమాణయా,  
రక్షన్తీ రావణాదిష్టా సామక్రోశా దృఢవరా. 3

ప్ర. అ. రావణాదిష్టా=రావణునిచేత అజ్ఞాపించబడినదై, రక్షన్తీ= (పీఠము)  
రక్షించుచున్నది, సామక్రోశా=జాలిగొంది, దృఢవరా=దృఢమైన నియమములు  
కంది అయిన, సా=అమె, త్కథ=అక్కడ, రక్ష్యమాణయా=రక్షింపబడుచున్న,  
పీఠయా=పీఠవేత, మిత్రమ్=మిత్రురాలుగా, కృతా హి=చేపకొనబడినది కదా.

తా. రావణునిచే పీఠము రక్షించుటకై నియమింపబడిన, జాలిగుండె  
గల మంచి నియమవంతురాలైన ఆ పరమము అమె రక్షణలో ఉన్న పీఠ తన  
సహితురాలిగా చేపకొని ఉండెను. 3

మూ. పా రదర్శ పథీ పీతాం వరమా వష్టచేతవామ్,

ఉపావృత్త్యత్థితాం ధృస్తాం బడబామివ పాంసుషు. 4

ప్ర. అ. పథీ=పలురాలైన, పా=ఆ, వరమా=వరము, వష్టచేతవామ్=వశించిన జ్ఞానము కంది, పాంసుషు=పరాగములయందు, ఉపావృత్త్య=దొర్లి, ఉత్థితామ్=లేచిన, ధృస్తామ్=పరాగముచేత కప్పబడిన, బడబామివ=అడగుజ్జమువలె ఉన్న, పీతామ్=పీతము, దదర్శ=చూచెను.

తా. పలురాలైన పరమ పుహ తప్ప పడి ఉన్న పీతను చూచెను. అమె పరాగములో దొర్లి లేచిన, పరాగముచేత కప్పబడిన అడగుజ్జమువలె ఉండెను. 4

మూ. తాం పమాశ్వాపయామాప పథీ ప్లేహేవ సువ్రతామ్,

పమాశ్వాపహి వైదేహి మా భూత్తే మవపో వ్యథా. 5

ప్ర. అ. పథీ=పలురాలైన పరమ, సువ్రతామ్=ఉత్తమమైన నియమములు గల, తామ్=ఆ పీతను, ప్లేహేవ=ప్రీతితో, పమాశ్వాపయామాప=ఓదార్చెను. వైదేహి=పీతా! పమాశ్వాపహి=ఊరడిల్లుము. వే=నీయొక్క, మనసః=మనస్సునకు, వ్యథా=వ్యథ, మా భూత్=కలుగకపోవుగాక.

తా. పలురాలైన ఆ పరమ ఉత్తమవ్రతము గల పీతను ప్రేమతో ఓదార్చెను. "ఓ ! పీతా ! ఊరడిల్లుము. మనస్సులో వ్యథ చెందకుము." 5

మూ. ఉక్తా యద్రావణేవ త్వం ప్రత్యుక్షశ్చ ప్సయం త్వయా,

పథీప్లేహేవ తద్ధీరు మయా వర్వం ప్రతిశ్రుతమ్. 6

రీవయా గగనే తూప్యే భయముర్బుజ్య రావణాత్,

తవ హేతోర్విశాలాక్షి వ హి మే రావణార్చయమ్. 7

ప్ర. అ. రీరు=భయస్వభావము కందావా! త్వమ్=నీవు, రావణేవ=రావణునిచేత, యత్=ఏది, ఉక్తా=పంకబడితివో, త్వయా=నీచేత, ప్సయమ్=ప్రయముగా, ప్రత్యుక్షశ్చ=తిరిగి పంకబడినాడో, తత్ పర్యమ్=అది అంతా, తూప్యే=తూన్యమైన, గగనే=అకాశమునందు, రీవయా=దాగి ఉన్న, మయా=నాచేత, పథీప్లేహేవ=పథియైన నీమీద మన్న ప్లేహముచేత, రావణాత్=రావణునుండి, భయమ్=భయమును, ఉర్బుజ్య=విడచి, ప్రతిశ్రుతమ్=వివరించినది. విశాలాక్షి=విశాలములైన నేతములు గలదావా ! తవ హేతోః=నీ విమిత్తమై, మే=నాకు, రావణాత్=రావణునిచలన, భయమ్=భయము, వ హి=లేరుకదా ?

తా. భయస్వభావము కందావా ! రావణుని మాటలు, నీవు తిరిగి

పలికిన మాటలు అవి అప్పి నేను వీపై ఉన్న ప్రిహముచేత రావణుని నుండి  
భయపడక, తూన్యమైన ఆకాశవరేశములో దాగి ఉండి విన్నాను. విశాలమైన  
నేతములు గల ఓ ! పీతా ! నీయందున్న ప్రిహభావముచే నేను రావణునకు  
ఏ మూతము భయపడుట లేదు. 6, 7

మూ. న పల్లభావశ్చ విష్కృన్తో యత్యుతే రాక్షసేశ్వరః,  
తత్ర మే విదితం పర్యమభివిష్కృన్య మైథిరి. 8

ప్ర. అ. మైథిరి=పీతా ! పః రాక్షసేశ్వరః=ఆ రావణుడు,  
యత్యుతే=దేవివిమిత్తమై, పల్లభావః=తొందర పడుచున్నవాడై, విష్కృన్తః=వెళ్లి  
పోయినాడో, తత్ర=దానివిషయమునందు, పర్యమ్=అంతా, అభివిష్కృన్య=దైటకు  
వెళ్లి, మే=వాకు, విదితమ్=తెలిసినది.

తా. పీతా ! రావణుడు తొందరగా ఎందుకు వెళ్లిపోయినాడో ఆ  
విషయము నంతా నేను దైటకు వెళ్లి తెలిపికొంటివి. 8

మూ. న శక్యం పౌష్టికం కర్తుం రామస్య విదితాత్మనః,  
వధశ్చ పురుషవ్యాఘ్రే తస్మిన్నైవోపపద్యతే. 9

ప్ర. అ. విదితాత్మనః=ప్రసిద్ధమైన బుద్ధి గల, రామస్య=రాముని విషయ  
మున, పౌష్టికమ్=నిద్రలో ఆకమలాము, కర్తుమ్=చేయుటకు, న శక్యమ్=శక్యము  
కాదు. పురుషవ్యాఘ్రే=పురుషశ్రేష్ఠుడైన, తస్మిన్=అతని విషయమునందు,  
వధశ్చ=వధ కూడ, నైవ ఉపపద్యతే=ఉపపన్నము (కుదిరేది) కాదు.

తా. ప్రసిద్ధమైన బుద్ధి గల రాముని విషయమున ఎవడూ నిద్రలో  
ఆకమలాము చేయజాలరు. పురుషశ్రేష్ఠుడైన అతనిని చంపుట అనునది  
అసంభావ్యము. 9

మూ. న త్వేనం వానరా హన్తుం శక్యాః పారపయోధినః,  
మరా దేవర్షభేజేన రామేణ హి సురక్షితాః. 10

ప్ర. అ. సురరభేజః=దేవతలలో శ్రేష్ఠుడైన ఇంద్రునిచేత, మరా  
శన=దేవతలు వరి, రామేణ=రామునిచేత, సురక్షితాః=బాగుగా రక్షింపబడిన,  
పారపయోధినః=వృక్షములతో యుద్ధము చేయు, వానరాః=వానరులు, ఏనమ్=ఈ  
విధముగా, హన్తుమ్=చంపుటకు, న శక్యాః=శక్యమైన వారు కాదు.

తా. తేవేంద్రునిచేత దేవతల వరి రామునిచేత రక్షింపబడుచున్న,  
వృక్షములతో యుద్ధము చేయు వానరులను కూడ ఆ విధముగా చంపుట  
శక్యము కాదు. 10

- మూ. దీర్ఘవృత్తకుః శ్రీమాన్మహోరస్కా ప్రతాపవాన్,  
 ధన్వీ సంహవనోపేతో ధర్మాత్మా భువి విశ్రుతః. 11  
 విశ్రాన్తో రక్షితా విత్య మాత్మవశ్య పరస్య చ,  
 లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా కురీవో నయశాస్త్రవిత్. 12  
 హస్తా పరబలౌఘానాచుచివ్యబలపౌరుషః,  
 న హతో రాఘవః శ్రీమాన్ పీతే శ్రుతువిబర్ధణః. 13

ప్ర. అ. పీతే=పీతా ! దీర్ఘవృత్తకుః=పొడవైన గుండ్రవైన భుజములు కలవాడు, శ్రీమాన్=శోభకలవాడు, మహోరస్కా=గొప్ప వక్షస్థలము గలవాడు, ప్రతాపవాన్=ప్రతాపము కలవాడు, ధన్వీ=ధవస్సు కలవాడు, సంహవనోపేతః=చక్కని అవయవవిర్మాణము (హీరి) కలవాడు, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు, భువి=భూమియందు, విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడు, విశ్రాన్తః=పర్యాకమము చూపువాడు, విత్యమ్=విల్లపుడు, ఆత్మవశ్య=తనకు, పరస్య చ=ఇతరునకు కూడ, రక్షితా=రక్షకుడు, భ్రాత్రా=పోదరుడైన, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితో కూడి ఉన్నవాడు, కురీవః=మంచి కులమునందు పుట్టినవాడు, నయశాస్త్రవిత్=వీరి శాస్త్రమును ఎరిగినవాడు, పరబలౌఘానామ్=శ్రుతు సైన్యసముదాయములకు, హస్తా=చంపువాడు, అచివ్యబలపౌరుషః=ఊహింప శక్యము కాని బలము పౌరుషము కలవాడు, శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడు, శ్రుతువిబర్ధణః=శ్రుతువులను చంపువాడు అయిన, రాఘవః=రాముడు, న హతః= చంపబడలేడు.

తా. పీతా ! పొడవుగా, గుండ్రగా ఉన్న భుజములు, విశాలమైన వక్షస్థలము గల గొప్ప శోభ గల రాముడు ప్రతాపవంతుడు, ధన్వర్థుడు, అందమైన అవయవముల కూర్చుగలవాడు, ధర్మాత్ముడు, భూమియందు ప్రసిద్ధుడు, పర్యాకమవంతుడు, విత్యము తనను ఇతరులను కూడా రక్షించువాడు, పోదరుడైన లక్ష్మణునితో కలిసి ఉండేవాడు, మంచి కులమునందు పుట్టినవాడు, వీరి శాస్త్రపారంగతుడు, శ్రుతువుల సేనా సముదాయములను సంహరించువాడు, ఊహింపశక్యము కాని బలము పౌరుషము గలవాడు, శ్రుతుపంపొరకుడు, అట్టి రాముడు చంపబడలేడు. జీవించియే ఉన్నాడు. 11-13

- మూ. అయుక్తబుద్ధిక్యత్యేన పర్యధూతవిరోధివా,  
 ఇహ ప్రయుక్తౌ రౌద్రేణ మాయా మాయావివా త్యయి. 14

ప్ర. అ. అయుక్తబుద్ధిక్యత్యేన=అయుక్తమైన బుద్ధి, పమచా గలవాడు, పర్యధూతవిరోధివా=సమస్తప్రాణులకు, శ్రుతువు, రౌద్రేణ=భయంకరుడు, మాయా వివా=మాయావృణావము గలవాడు అయిన రామునిచేత, ఇహ=ఇక్కడ, త్యయి=నీవిషయమునందు, మాయా=మాయ, ప్రయుక్తౌ=ప్రయోగింపబడినది.



తా. చెడ్డ ఆలోచనలతో చెడ్డ పనులు చేయుచు పమస్తప్రాణులను ద్వేషించు మాయావి యైన, భయంకరుడైన కావణుడు నీ విషయమున ఇక్కడ మాయ ప్రయోగించినాడు. 14

మూ. శోకస్త విగతః పర్యకల్యాణం త్యాముపస్థితమ్,  
ద్రువం త్యాం భజతే లక్ష్మీః ప్రేయం తే భవతి కృణు. 15

ప్ర. త. తే=నీయొక్క, శోకః=దుఃఖము, విగతః=తొలగిపోయినది. పర్యకల్యాణమ్=పమస్తమైన కల్యాణము, త్యామ్=విమ్న, ఉపస్థితమ్=చేరినది. లక్ష్మీః=లక్ష్మీ, ద్రువమ్=విశ్రయముగా, త్యామ్=వమ్న, భజతే=పేవించుచున్నది. తే=నీకు, ప్రేయమ్=ప్రియము, భవతి=అగుచున్నది. కృణు=వినుము.

తా. నీ దుఃఖ మంతా తొలగిపోయినది. నీకు మంగళము లభించ నున్నది. విశ్రయముగా విమ్న లక్ష్మీ పొందును. నీకు ప్రేయము జరుగును. వినుము. 15

మూ. ఉత్తీర్య సాగరం రాము పహ వానరసేవయా,  
పంచివిష్టః పముద్రప్య తీరమాపార్య రక్షణమ్. 16

ప్ర. త. రాము=రాముడు, వానరసేవయా పహ=వానరసేవతో కూడి, సాగరమ్=సాగరమును, ఉత్తీర్య=దాటి, పముద్రప్య=పముద్రముయొక్క, రక్షణం తీరమ్=రక్షణతీరమును, ఆపార్య=చేరి, పంచివిష్టః=విడిచి ఉన్నాడు.

తా. రాముడు వానరసైన్యముతో పముద్రమును దాటి పముద్రము రక్షణతీరము చేరి విడిచి ఉన్నాడు. 16

మూ. దృష్టో మే పరిపూర్ణాః కాకుత్స్థః పహ లక్ష్మీణః,  
పహితైః సాగరాన్తస్త్వైర్నైర్నిస్త్యతి రక్షితః. 17

ప్ర. త. పరిపూర్ణాః=పీర్ణించిన ప్రయోజనము గల, పహ లక్ష్మీణః=లక్ష్మీణునితో కూడిన, కాకుత్స్థః=రాముడు, మే=నాకు, దృష్టః=చూడబడినాడు. సాగరాన్తస్త్వైః=పముద్రము వమీసమునందున్న సైన్యముచేత ఉన్న, యైః=పేవంచేత, రక్షితః=రక్షింపబడినవాడై, తిష్ఠతి=ఉన్నాడు.

తా. పీర్ణించిన ప్రయోజనము గల లక్ష్మీణుపహతుడైన రాముణ్ణి మేను చూచివాను. ఒక్కచోట కలిసి పముద్రమీసమునందున్న సైన్యముచేత రక్షింపబడుచు అక్కడ ఉన్నాడు. 17

మూ. అమే ప్రేషితా యే చ రాక్షసా లఘువిక్రమా,  
రాఘవక్షీర్ణ ఇత్యేవం ప్రవృత్తిస్తైరిహహృతా. 18

ప్ర. అ. అవేన=వీచితేత, యే=ఏ, లఘుచక్రమా=శీఘ్రగమనము గల, రాక్షసా=రాక్షసులు, ప్రేషితా=పంపబడినారో, త్రై=వాల్మీకేత, రాఘవా=రాముడు, రీర్షః ఇత్యేవమ్=రాటినాడు అని, ప్రవృత్తిః=వార్త, ఇహ=ఇక్కడికి, ఆహ్వానా=రీషికొనిరావడినది.

రా. రావణుడు శీఘ్రముగా వెళ్లగల రాక్షసులను పంపినాడు. వాళ్ళందరూ రాముడు సముద్రమును రాటినా ఉని వార్త రీషికొనివచ్చినాడు.

మూ. ఏ లాం క్రుత్వా విశాలాక్షి ప్రవృత్తిం రాక్షసాధిపః,

ఏష మన్త్రయితే పర్వః పరిచైః సహ రావణః.

19

ప్ర. అ. విశాలాక్షి=విశాలమైన నేత్రములు గలదావా ! రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజైన, య ఏష=అట్టి ఈ, రావణః=రావణుడు, లామ్=అ, ప్రవృత్తిమ్=వార్తను, క్రుత్వా=విని, పరిచైః సహ=మంత్రులతో కూడ, మన్త్రయితే=అలోచించుచున్నాడు.

రా. విశాలనేత్రములుగల ఓ ! పీతా ! రాక్షసరాజైన ఈ రావణుడు అ వార్త విని మంత్రులతో కూడ మంతనములు చేయుచున్నాడు.

19

మూ. ఇతి బ్రువాణా సరమా రాక్షసీ పీతయా సహ,

పర్వోద్యోగేన సైన్యావాం శబ్దం శుశ్రావ భైరవమ్.

20

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, పీతయా సహ=పీతతో కూడ, బ్రువాణా=పలుకుచున్న, రాక్షసీ=రాక్షసియైన, సరమా=సరమ, సైన్యావామ్ = సైన్యములయొక్క, పర్వోద్యోగేన=అక్కన్నూడి ఉద్యమముచేత, భైరవమ్=ధయంకరమైన, శబ్దమ్=శబ్దమును, శుశ్రావ=వినెను.

రా. పీతతో కూడ సరమ ఇట్లు మాటలాడుచుండగా, సైనికు లందరు అక్కన్నూడి పన్నద్ధు లగుటచేత ఏర్పడిన ధయంకరమైన శబ్దము వినబడెను.

20

మూ. దణ్డవిర్భాతవారివ్యాః క్రుత్వా భేర్యా మహాహ్వనమ్,

ఉవాచ సరమా పీతామిదం మధురభాషిణీ.

21

ప్ర. అ. మధురభాషిణీ=మధురముగా మాటలాడు, సరమా=సరమ, దణ్డవిర్భాతవారివ్యాః=దండముయొక్క ప్రహారముచేత ధ్వని చేయుచున్న, భేర్యాః=భేరియొక్క, మహాహ్వనమ్=మహాధ్వని, క్రుత్వా=విని, పీతామ్ = పీతమగూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

రా. మధురముగా మాటలాడు సరమ దండముతో గట్టగా కొట్టుటచేత ధ్వని చేయుచున్న రణభేరి ధ్వని విని పీతతో ఇట్లు పలికెను.

21

మూ. పంచాహుజవనీ హ్యేషా భైరవా ధీరు భేరికా,  
భేరివాదం చ గమ్భీరం శృణు తోయదనిష్ఠనమ్. 22

ప్ర. అ. ధీరు=భయస్వభావము కలరావా ! భైరవా=భయంకరమైన, ఏషా=ఈ, భేరికా =భేరి, పంచాహుజవనీ హి=పంచాహమును (పీర్థమగుటను) కలిగించువది కదా. తోయదనిష్ఠనమ్=మేఘధ్వనివంటి ధ్వని గల, గమ్భీరమ్=గంభీరమైన, భేరివాదం చ=భేరిధ్వనిని కూడ, శృణు=చినుము.

తా. భయస్వభావము గల పీతా ! భయంకరమైన ఈ భేరిధ్వని యోధులు యుద్ధమునకు పీర్థ మగుటకై చేయునది. మేఘధ్వని వంటి ధ్వని గల, గంభీరమైన ఈ భేరివాదమును వినుము. 22

మూ. కల్పాస్తే మత్తమాతల్లా యుజ్యస్తే రథవాజీహః,  
దృశ్యస్తే తురగారూఢాః ప్రాసహస్త్వాః పహస్రళః. 23

ప్ర. అ. మత్తమాతల్లా=మరించిన ఏనుగులు, కల్పాస్తే=విర్భరునబడుచున్నవి. రథవాజీహః=రథముల గుఱ్ఱములు, యుజ్యస్తే=కట్టబడుచున్నవి. పహస్రళః=వేలకొలది, ప్రాసహస్త్వాః=ప్రాసలు పొస్తెములందు గల, తురగారూఢాః=గుర్రములను ఎక్కినవాళ్ళు, దృశ్యస్తే=కనబడుచున్నారు.

తా. మరించిన ఏనుగులను పీర్థము చేయుచున్నారు. రథములకు గుఱ్ఱములు కట్టబడుచున్నవి. ప్రాసలు ధరించిన వేలకొలది ధీరులు ఆశ్రములను ఎక్కి కనబడుచున్నారు. 23

మూ. తత్ర తత్ర చ పన్నద్ధాః పంపతన్తి పహస్రళః,  
అపూర్యస్తే రాజమార్గాః సైన్యైరద్యుతదర్శనైః,  
వేగవద్విర్భదద్విశ్ర తోయోఽఘోరిత పాగరః. 24

ప్ర. అ. పహస్రళః=వేలకొలది, పంపద్ధాః=యుద్ధమునకు పీర్థముగా ఉన్న (గుఱ్ఱములు ఎక్కిన) యోధులు, తత్ర తత్ర చ=అక్కడక్కడ, పంపతన్తి=శీఘ్రముగా వచ్చుచున్నారు. అద్యుతదర్శనైః=ఆశ్చర్యకరమైన దర్శనము గల, సైన్యైః=సైన్యములచేత, వేగవద్విః=వేగము గల, వదద్విః చ=ధ్వని చేయుచున్న, తోయోఽఘోః=జంపముదాయములచేత, పాగరః ఇవ=సముద్రము వలె, రాజమార్గాః=రాజమార్గములు, అపూర్యస్తే=నింపబడుచున్నవి.

తా. వేలకొలది ఆశ్రయోధులు యుద్ధపంపద్ధులై ఆ యా ప్రదేశములలో శీఘ్రముగా వచ్చి చేరుచున్నారు. వేగము గల, ధ్వని చేయుచున్న జలప్రవాహములచేత సముద్రము వలె చూచుటకు ఆశ్చర్యము కలిగించు సైన్యములచేత రాజమార్గములు నింపబడుచున్నవి. 24

- మూ. శస్త్రాణాం చ ప్రవన్నావాం చర్మణాం వర్మణాం తథా, 25  
 రథవాజీగణావాం చ రాక్షసేష్వామయూయివామ్,  
 పంథ్రమో రక్షపామేష హృషితావాం తరస్వివామ్. 26  
 ప్రభాం విప్రుణతాం పశ్య వావాన్లపముద్ధితామ్,  
 వనం విర్తహతో ఘర్మే యథా రూపం విభావసోః. 27

ప్ర. ఆ. ఘర్మే=గ్రీష్మమునందు, వనమ్=వనమును, విర్తహతో=కాల్పుచున్న, విభావసోః=అగ్నియొక్క, రూపం యథా=రూపము వలె ఉన్న, వావాన్లపముద్ధితామ్=ఆవేకవిధములైన రంగుల చేత ఏర్పడిన, ప్రభామ్=కాంతిని, విప్రుణతామ్=ప్రసరింపజేయుచున్న, ప్రవన్నావామ్=పరితృప్తిముగా ఉన్న, శస్త్రాణామ్=ఆయుధములయొక్క, చర్మణామ్=చర్మలయొక్క, తథా=మరియు, వర్మణామ్=కవచములయొక్క, రాక్షసేష్వామయూయివామ్=రావణుని అనుసరించు, రథవాజీగణావాం చ=రథ ఆశ్వ గణములయొక్క, హృషితావామ్=ఉత్సాహవంతులైన, తరస్వివామ్=బలముగల, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, ఏషః=ఇది, పంథ్రమః=తొందర, పశ్య=చూడుము.

తా. విర్మణముగా ఉన్న ఆయుధములు, కారులు, కవచములు, రావణుని అనుసరించు రథములు, ఆశ్వములు, గణములు, ఉత్సాహముతో కూడిన బలవంతులైన రాక్షసులు ఆవేకవిధములైన రంగులతో కూడిన కాంతిని ప్రసరింపజేయుచు తొందరతో ఉన్నారు. ఈ కాంతి గ్రీష్మర్తువునందు వనమును కాల్పుచున్న అగ్నిరూపము వలె ఉన్నది చూడుము. 25 - 27

- మూ. ఘణ్ణావాం శృణు నిర్హోషం రథావాం శృణు నిఃస్వవమ్,  
 హయావాం హేషమాణావాం శృణు తూర్యర్వసిం యథా. 28  
 ఉద్యతాయుధహస్తావాం రాక్షసేష్వామయూయివామ్,  
 పంథ్రమో రక్షపామేష తుములో రోమహర్షణః. 29

ప్ర. ఆ. ఘణ్ణావామ్=(ఏమగుల) గంటలయొక్క, నిర్హోషమ్=ధ్వనిని, శృణు=వినుము. రథావామ్=రథములయొక్క, నిఃస్వవమ్=ధ్వనిని, శృణు=వినుము. హేషమాణావామ్=పకిలించుచున్న, హయావామ్ =గుఱ్ఱములయొక్క (ధ్వనిని), తూర్యర్వసిం యథా=తూర్యధ్వని వలె, శృణు=వినుము. ఏషః=ఇది, ఉద్యతాయుధహస్తావామ్=ఎత్తబడిన ఆయుధములు హస్తములందు గల, రాక్షసేష్వామయూయివామ్=రావణుని అనుసరించు, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, తుములో=వ్యాకులము, రోమహర్షణః=రోమాంచమును కలిగించునది అయిన, పంథ్రమః=తొందర.

తా. ఏమగుల గంటల ధ్వని, రథముల ధ్వని, పకిలించుచున్న గుఱ్ఱముల

ధ్వని, వాద్యముల ధ్వని వివచయ్యచున్నది. విమము. రావణుని అనుసరించు రాక్షసులు అయుధములు ధరించి చేయుచున్న ఈ న్యాకుంఠముగా మన్న పంథమము రోమాంచము కలిగించేదిగా ఉన్నది. 28, 29

మూ. శ్రీప్రీతిం భజతి శోకఘ్ని రక్షసాం భయమాగతమ్,  
రామః కమలపత్రాక్షోఽరైత్యావామివ వాసవః. 30  
అవతీత్య తీర్థక్రోధ ప్రమచిత్త్యపరాక్రమః,  
రావణం పమరే హత్యా భర్తా త్యాధిగమిష్యతి. 31

ప్ర. అ. శోకఘ్ని=శోకమును నశింపచేయు, శ్రీ=లక్ష్మీ, త్యామ్=విన్ను, భజతి=పించుచున్నది. రక్షసామ్=రాక్షసులకు, భయమ్=భయము, అగ తమ్=వచ్చినది. అరైత్యావామ్=దేవతలో, వాసవః ఇవ=దేవేంద్రుని వంటి, కమలపత్రాక్షః=కమలపత్రముల వంటి వేతములు గల, భర్తా=నీ భర్తయైన, తీర్థక్రోధః=జయించబడిన క్రోధము గల, అచిత్త్యపరాక్రమః=ఊహింప శక్యము కాని పరాక్రమముగల, రామః=రాముడు, తం రావణమ్=ఆ రావణుని, పమరే=యుద్ధమునందు, హత్యా=చంపి, త్యా=విన్ను, అధిగమిష్యతి=పొందగలడు.

తా. శోకమును నశింపచేయు పంపద విన్ను చేరగలడు. రాక్షసులకు ముప్పు వచ్చినది. దేవతలో దేవేంద్రునివంటివాడు, కమలపత్రములవంటి వేతములు కలవాడు, జయించబడిన క్రోధము కలవాడు, ఊహింపశక్యము కాని పరాక్రమము గలవాడు, నీ భర్తా అయిన, రాముడు ఆ రావణుణ్ణి యుద్ధములో జయించి విన్ను పొందగలడు. 30, 31

మూ. విక్రమిష్యతి రక్షస్సు భర్తా తే పహలక్ష్మణః,  
యథా శత్రుషు శత్రుఘ్నో విష్ణునా పహ వాసవః. 32

ప్ర. అ. పహ లక్ష్మణః=లక్ష్మణునితో కూడిన, తే భర్తా=నీ భర్త, శత్రుఘ్నః=శత్రువులను సంహరించు, విష్ణునా పహ=విష్ణువుతో కూడిన, వాసవః=దేవేంద్రుడు, శత్రుషు యథా=శత్రువులయందు వలె, రక్షస్సు=రాక్షసుల యందు, విక్రమిష్యతి=పరాక్రమించగలడు.

తా. విష్ణుసహితుడైన శత్రుసంహారకుడైన దేవేంద్రుడు శత్రువులయందు వలె, లక్ష్మణసహితుడైన నీ భర్త రాక్షసులయందు పరాక్రమము చూపగలడు.

మూ. అగతవ్య హి రామవ్య క్షీప్రమక్కాగతాం పరీమ్,  
అహం ద్రక్ష్యామి సిద్ధార్థాం త్యాం శ్రౌ వివిపాతితే. 33

ప్ర. అ. శ్రౌ=శ్రువు, వివిపాతితే=పడగొట్టబడినవాడగుచుండగా,

పిర్వార్థామ్=పిర్వించిన ప్రయోజనము గల, త్వామ్=నిన్ను, ఆగతవ్యం=వచ్చిన, రామవ్యం=రామునియొక్క, అక్కగతాం సతీమ్=అంకిమును చేరి యుండగా, క్షీనమ్=శీఘ్రముగా, అహమ్=నేను, ద్రక్ష్యామి=చూడగలను.

తా. శ్రీకృష్ణు చంపబడిన పిమ్మట కోరిక తీరినదానవై నీవు నీ వర్తకు వచ్చిన రాముని సమీపమునం దుండగా శీఘ్రముగా చూడగలను. 33

మూ. అప్రాణ్యావస్తజావి త్వం వర్తయిష్యసి జానకీ,  
సమాగమ్య పరిష్యక్తా తపోరసే మహోరహః. 34

ప్ర. అ. జానకీ=జానకీ ! సమాగమ్య=(రాముల్ల)చేరి, పరిష్యక్తా=కొగరించుకొనబడినదానవై, మహోరహః=గొప్ప వక్షస్థలము గల, తవ్యం=ఆ రామునియొక్క, ఉరపి=వక్షస్థలమునందు, అవస్తజావి =ఆనందమువలన కలిగిన, అప్రాణే=కన్నీళ్లను, వర్తయిష్యసి=ప్రవర్తించచేయగలవు.

తా. ౬ ! సీతా ! నీవు భర్తను చేరి విశాలమైన వక్షస్థలము గల ఆ రాముని వక్షస్థలముమీద ఆనందాశ్రువులను రాల్చగలవు. 34

మూ. అచిరాన్మోక్ష్యతే నీతే దేవి తే జఘనం గతామ్,  
ధృతామేకాం బహువాపాప్యేణం రామో మహాబలః. 35

ప్ర. అ. నీతే=సీతా ! దేవి=౬ ! దేవీ ! మహాబలః=గొప్ప బలము గల, రామః=రాముడు, బహువాన్=అనేకమైన, మాపాన్=మాపములను, ధృతామ్=ధరింపబడిన, వే=నీయొక్క, జఘనమ్=జఘనమును, గతామ్=పొందిన, ఏకాం వేణీమ్=ఒంటి జడను, అచిరాత్=అచిరకాలములో, మోక్ష్యతే=విప్పగలదు.

తా. ౬ సీతాదేవీ ! మహాబలశాలియైన రాముడు, నీవు చాలా మాపముల నుండి ధరించుచున్న, నీ కట్టిసరేకమువరకు వ్రేలాడుచున్న ఒంటిజడను కొద్ది దినపములో విప్పగలదు. 35

మూ. తవ్య దృష్ట్వా ముఖం దేవి పూర్ణవస్త్రమివోదితమ్,  
మోక్ష్యసే శోకజం వారి నిర్మోకమిన పన్నగీ. 36

ప్ర. అ. దేవి=దేవీ ! తవ్యం=ఆ రామునియొక్క, ఉదితమ్=ఉదయించిన, పూర్ణవస్త్రమ్ ఇన=పూర్ణచంద్రుడు వలె ఉన్న, ముఖమ్=ముఖమును, దృష్ట్వా=చూచి, పన్నగీ=అడపత్రిము, నిర్మోకమిన=కుబుసమును వలె, శోక జమ్=శోకమువలన కలిగిన, వారి=ఉదకమును, మోక్ష్యసే=విడువగలవు.

తా. ౬ ! దేవీ ! ఆ రాముని ఉదయించిన పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖమును చూచి, అడపత్రిము కుబుసమును విడచినట్లు దుఃఖమువలన

తరిగిన కప్పిటిని విడువగలవు.

36

మూ. రావణం పమరే హత్వా న చిరారేవ మైథిలి,

త్యయా సమగ్రః ప్రేయయా మభార్తో లప్యతే మఖమ్.

37

ప్ర. అ. మైథిలి=పీఠా, మభార్థా=మఖమునకు తగిన రాముడు, నచి  
రారేవ=కొంచెము కాలములోనే, పమరే=యుద్ధమునందు, రావణమ్=రావణుని,  
హత్వా=చంపి, ప్రేయయా=ప్రియురాలైన, త్యయా=నీతో, సమగ్రః=కూడినవాడై,  
మఖమ్=మఖమును, లప్యతే=పొందగలడు.

తా. మఖమునకు తగిన రాముడు కొంచెము కాలములోనే యుద్ధములో  
రావణుణ్ణి సంహరించి, ప్రియురాలైన నీతో కూడినవాడై, మఖము పొందగలడు.

మూ. పభాజితా త్వం రామేణ మోదిష్యసి మహాత్మానా,

మవర్షేణ సమాయుక్తా యథా వశ్యేన మేదిసి.

38

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, మవర్షేణ = మంచి వరముతో, సమాయుక్తా  
= కూడిన, మేదిసి = టూచి, వశ్యేన యథా = పస్యముచేత వలె, మహాత్మానా  
= మహాత్ముడైన, రామేణ = రామునిచేత, పభాజితా = ఆరరించబడినరావణుడై,  
మోదిష్యసి = ఆనందించగలవు.

తా. మంచి వరములు పడగా పస్యముతో కూడిన టూచి వలె నీవు  
మహాత్ముడైన రామునితో కూడినరావణుడై పంతోషించగలవు.

38

మూ. గిరివరమథితో వివర్తమానో

హయ ఇవ మగ్జలమాతు యః కరోతి,

తమిహ శరణమధ్యపైహి దేవి

దివపకరం ప్రభవో హ్యయం ప్రజావామ్.

39

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే శ్రయశ్రింశః పర్ణ.

ప్ర. అ. దేవి=ఓ ! దేవి ! యః=ఏ మూర్ఖుడు, గిరివరమ్  
అలితః=పర్వతశ్చేష్టమైన మేరువు చుట్టూ, వివర్తమానః=తిరుగుచు, హయ  
ఇవ=గుఱ్ఱమువలె, ఆతు=శీఘ్రముగా, మగ్జలమ్=మందలముగా తిరుగుటను,  
కరోతి=చేయుచుండునో, తమ్=అట్టి, దివపకరమ్=మూర్ఖుణ్ణి, ఇహ=ఇప్పుడు, శర  
ణమ్=శరణును, అధ్యపైహి=పొందుము. అయమ్=ఇతడు, ప్రజావామ్=ప్రజలకు,  
ప్రభవః హి=కారణము కదా.

తా. ఓ ! పీఠాదేవీ ! గుఱ్ఱము మందలాకారముగా తిరిగివట్లు  
ఏ మూర్ఖుడు మేరుపర్వతము చుట్టూ అతిశీఘ్రముగా తిరుగుచుండునో ఆ

మార్కుణ్ణి శరణు పొందుము. ఈ మార్కుడే ప్రజలకు శరణము కదా? 35

"బాబానందివి" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ముప్పదిమూడవ పర్ల నమోదైయు.



## అథ చతుష్ట్రీంశః పర్వః

[పీఠ కోరగా నరమ రావణుడు ఏమి చేయుచున్నాడో తెలిసికొని వచ్చి  
పీఠకు చెప్పుట.]

మూ. అథ తాం జాతసంతాపాం లేన వాక్యేన మోదితామ్,  
పరమా హ్లాదయామాప మహీం దగ్ధామివామృషా. 1

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, జాతసంతాపామ్=పుట్టిన దుఃఖము కలిగి,  
లేన వాక్యేన=ఆ మాటచేత, మోదితామ్=సంతోష పెట్టుటచేసితి అయిన, తామ్=ఆ  
పీఠము, పరమా=పరమ, దగ్ధామ్=కాల్చబడిన, మహీమ్=భూమిని, అమృషా  
ఇవ=వీటిచేత వలె, సమాహ్లాదయామాప=సంతోష పెట్టెను.

తా. చాలా దుఃఖితురాలై ఆ మాటచేత సంతోషించిన పీఠము  
నరమ, ఎందఱు బాగా కాలి ఉవ్వు భూమిని వీటితో తడిపి చట్లు ఇట్లు పనికి  
అనందించచేసెను. 1

మూ. తతస్తస్యా హీతం పఖ్యాక్యీర్షన్తి పథీ వచః,  
ఉవాచ కాలే కాంజ్ఞా స్మితపూర్వార్థిలాషిణీ. 2

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, కాంజ్ఞా=కాంక్షుము ఎరిగినది, స్మితపూర్వార్థి  
లాషిణీ=చిరువప్పు పూర్వమునందు కలుగునట్లుగా మాటలాడునది, పథీ=పథురాలు  
అయిన ఆ నరమ, పఖ్యా=పఖురాలైన, తస్యా=ఆ పీఠకు, హీతమ్=హీత  
మును, చీర్షన్తి=చేయదలచినదై, కాలే=ఆ సమయమునందు, వచః=వచనమును,  
ఉవాచ=పలికెను.

తా. పిమ్మట ఎవ్వఁడు ఏమి చేయవలెనో ఎరిగిన, చిరువప్పుతో  
మాటలాడు ఆ నరమ పఖురాలైన ఆ పీఠకు హీతమును చేయవలె నను  
కోరికతో ఆ సమయమునందు ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. ఉత్సహేయమహం గత్వా త్వద్వాక్య మపితేక్షణే,  
వివేద్య కుతలం రామే ప్రతివృత్తా వివర్తితుమ్. 3

ప్ర. అ. అపితేక్షణే=వల్లవి వేగములు గందావా! అహమ్=నేను,  
ప్రతివృత్తా=కప్పబడినదానినై, గత్వా=వెళ్లి, త్వద్వాక్యమ్=నీ వాక్యమును, కు  
లమ్=నీ క్షేమమును, రామే=రామునియందు, వివేద్య=తెలిసి, వివర్తితుమ్=  
తిరిగి వచ్చుటకు, ఉత్సహేయమ్=సమర్థురాయె అయి ఉన్నాను.

తా. వల్లవి వేగములు గం ౬ ! పీఠా ! ఎవరికి కవలకకుండా వెళ్లి,

ఏ వార్తను, క్షేమమును రామునకు చెలిపి తిరిగి రాగలను. 3

మూ. న హి మే క్రమమాణాయా విరాంజ్యే విహాయపి,  
సమర్థో గతిమన్వేతుం సవవో గదుడోఽపి వా. 4

ప్ర. అ. విరాంజ్యే=అధారము లేవి, విహాయపి=అకాలమునందు, క్రమమాణాయా=పంచరించుచున్న, మే=నామొక్క, గతిమ్=గమనమును, అన్వేతుమ్=అనుసరించుటకు, సవవః=నాయువు గావి, గదుడోఽపి వా=గడుత్తుంతుడు గావి, న సమర్థః=సమర్థుడు కాదు.

తా. ఏ అధారము లేవి అకాలములో ప్రయాణము చేయుచున్న నన్ను నాయువు గావి, గడుత్తుంతుడు గావి అనుసరింపజాలదు. 4

మూ. ఏవం బ్రువాణాం తాం పీతా పరమామిద మబ్రవీత్,  
మధురం శ్లక్ష్యమా వాచా పూర్వశోకాభిపన్నయా. 5

ప్ర. అ. పీతా=పీత, ఏవమ్=ఇట్లు, బ్రువాణామ్=పలుకుచున్న, తాం పరమామ్=ఆ పరమను గూర్చి, పూర్వశోకాభిపన్నయా=మొదటి శోకముతో కూడిన, శ్లక్ష్యమా=మృదువైన, వాచా=వాక్కుతో, మధురమ్=మధురముగా, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పీత ఈ విధముగా పలుకుచున్న పరమతో వెనుకటి శోకముతో కలిపి ఉన్న, మృదువైన వాక్కుతో మధురముగా ఇట్లు పలికెను. 5

మూ. సమర్థా గగవం గమ్యమపి చ త్వం రహితంమ్,  
అవగచ్ఛామ్యకర్తవ్యం కర్తవ్యం తే మదన్తరే. 6

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, గువమ్=అకాలమును గూర్చి, అపిచ=మరియు, రహితంమ్=పాతాళమును గూర్చి, గమ్యమ్=వెళ్ళుటకు, సమర్థా=సమర్థులారావు. అకర్తవ్యమ్=చేయ శక్యము కానిది కూడ, మదన్తరే=నా విమిత్తమై, తే=నీకు, కర్తవ్యమ్=చేయదగినదే అవి, అవగచ్ఛామి=నిడుగుదును.

తా. నీవు అకాలములోనికి పాతాళమునకు వెళ్లగలవు. ఎంతో కష్టమైన కార్యమును కూడ నా విమిత్తమై చేపడ నని నాకు తెలియును. 6

మూ. ముత్రియం యది కర్తవ్యం యది బుద్ధిః ప్థరా తన,  
త్థాయుచ్చాయ తం గత్వా కిం కరోతీతి రావణః. 7

ప్ర. అ. ముత్రియమ్=నాకు ప్రయము, కర్తవ్యం యది=చేయదగినట్లయితే, తన=నీ యొక్క, బుద్ధిః=బుద్ధి, ప్థరా యది=ప్థరమైనట్లయితే, రావణః=

రావణుడు, కిం - కరోరీతి=ఏమి చేయుచున్నాడు అని, టమ్=వానిని గూర్చి, గత్యా= వెళ్లి, త్తాతుమ్=తెలిపికొనుటకు, ఇచ్చామి=కోరుచున్నాను.

తా. నాకు ప్రయమైన నవి చేయవలె నవి ఏకు ప్రితమైన విశ్వయము ఉన్నచో నీవు వెళ్లి రావణుడు ఏమి చేయుచున్నాడో తెలిపికొని రావలె నవి కోరుచున్నాను.

7

మూ. న హి మాయాబలా క్రూరో రావణః శ్రుతరావణః,  
మాం మోహయతి దుష్టాత్మా పితమాత్రేవ వాడుగే.

8

ప్ర. త. మాయాబలం=మాయాబలము గల, శ్రుతరావణం=శ్రుతువులను ఏర్పించు, క్రూరం=క్రూరుడైన, దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధియైన, హి రావణం=ఆ రావణుడు, పితమాత్రా=త్రాగబడిన, వాడుగేవ=మధ్యము వలె, మామ్=నన్ను, మోహయతి= మోహింపచేయుచున్నాడు.

తా. మాయాబలము కలవాడు, క్రూరుడు, శ్రుతువులను ఏడిపించువాడు, దుష్టబుద్ధి అయిన రావణుడు త్రాగిన వెంటనే మధ్యము మోహింపచేపి నన్ను మోహింప చేయుచున్నాడు.

8

మూ. తర్హపయతి మాం విత్యం భర్తాపయతి చాపకృత్,  
రాక్షపీధిః సుఘోరాధిర్యా మాం రక్షన్తి విత్యకః.

9

ప్ర. త. యా=ఏ రాక్షసస్త్రీలు, మామ్=నన్ను, విత్యకః=విల్లవైడు, రక్షన్తి=రక్షించుచున్నారో, అట్టి, సుఘోరాధి=చాలా భయంకరలైన, రాక్షపీధి= రాక్షసస్త్రీలచేత, మామ్=నన్ను, అపకృత్=మాటమాటికి, విత్యమ్=విత్యమూ, తర్హపయతి=చేష్టించేత భయపెట్టించుచున్నాడు. భర్తాపయతి=మాటచేత భయపెట్టించుచున్నాడు.

తా. విత్యమూ, నాకు కాపలా కాయుచున్న చాల భయంకరలైన రాక్షసస్త్రీలచేత, ఇతడు నన్ను విత్యమూ, మాట మాటికి చేష్టించేతను మాటలచేతను భయపెట్టించుచున్నాడు.

9

మూ. ఉద్యిగ్నా శక్కితా రాష్మి న స్వస్థం చ మనో మమ,  
తద్యయాన్యాహముద్యిగ్నా అశోకవనికాం గతా.

10

ప్ర. త. అహమ్=నేను, ఉద్యిగ్నా=తిగులు వెందినదానను, శక్కితా చ= శంకించినదానను, రాష్మి=అయి ఉన్నాను. మమ=మాయొక్క, మనః=మనస్సు, న స్వస్థమ్=స్వస్థముగా లేదు. అహమ్=నేను, అశోకవనికామ్=అశోకవనమును, గతా=పోయినదాననై, తద్యయాత్=వానివలన భయమువలన, ఉద్యిగ్నా=తిగులు

తెంది ఉన్నాను.

తా. నేను దిగులు తెంది కంకితులొందె ఉన్నాను. నా మనస్సు కూడ స్వస్థముగా లేదు. అశోకవనములో ఉన్న నేను అరవికీ భయపడుచు దిగులుతెంది ఉన్నాను. 10

మూ. యది నామ కథా తస్య విశ్చితం వాపి యద్యవేత్,  
వివేదయేథాః పర్యం తత్పురో మే ప్యాదమగ్రహః. 11

ప్ర. అ. తస్య=వానియొక్క, కథా=వృత్తాంతము, యది నామ=ఉన్నచో, యత్=ఏది, విశ్చితం వాపి=విశ్చితమైనది, వివేత్=అగుచో, తత్ పర్యమ్=రానివి అంతము, వివేదయేథాః=నీవు తెలిపినచో, తత్=అది, మే=నామొక్క, పరః=గొప్పరైన, అమగ్రహః=అమగ్రహము, ప్యాత్=అగును.

తా. అరవికీ పంబుండించిన వృత్తాంతము ఏరైన ఉన్నచో, విశ్చితమైన విషయ మేరైన ఉన్నచో రానివంతము నీవు తెలిపినచో నా విషయమున గొప్ప అమగ్రహము మాపవదానపు అగుదువు. 11

మూ. పాప్యేవం బ్రువతీం పీతాం పరమా మృదుభాషణీ,  
ఉవాచ వదనం తప్యా పృశ్యన్తి బాష్పవిక్లబమ్. 12

ప్ర. అ. మృదుభాషణీ=మృదువుగా మాటలాడు, పా=ఆ, పరమాపి=పదము కూడ, ఏవమ్=ఇట్లు, బ్రువతీమ్=పలుకుచున్న, పీతామ్=పీతము గూర్చి, తప్యాః=అమొయొక్క, బాష్పవిక్లబమ్=కన్నీటిచేత వ్యాకులమైన, వదనమ్=ముఖమును, పృశ్యన్తి=ప్రశ్నించుచున్నరై, ఉవాచ=పలికెను.

తా. మృదువుగా మాటలాడు ఆ పదము కూడ కన్నీటితో వ్యాకులమైన ఆ పీత ముఖమును తుడుచుచు, ఆ విధముగా పలుకుచున్న ఆమెతో ఇట్లనెను. 12

మూ. ఏష తే యద్యధిప్రాప్తయస్తస్మాద్గచ్ఛామి జానకీ,  
గృహ్య శ్రోతధిప్రాప్తయముపావర్తామి మైథిలి. 13

ప్ర. అ. జానకీ=ఓ ! పీతా ! ఏషా=ఇది, తే=నీయొక్క, అధిప్రాయః యది=అధిప్రాయ మైనచో, తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, గచ్ఛామి=వెళ్లుచున్నాను. మైథిలి=పీతా ! శ్రోత=శ్రవణమొక్క, అధిప్రాయమ్=అధిప్రాయమును, గృహ్య=గ్రహించి, ఉపావర్తామి=తిరిగి వచ్చెదను.

తా. ఓ ! జానకీ ! నీ అధిప్రాయ మిట్లు ఉన్నచో నేను వెళ్లెదను. ఓ ! మైథిలి ! శ్రవణ అధిప్రాయమును తెలిపికొని వచ్చెదను. 13

మూ. ఏవముక్త్య తతో గత్వా వమీపం తస్య రక్షణః,  
శుశ్రావ కథితం తస్య రావణస్య నమన్త్రిణాః.

14

ప్ర. ౭. ఏవమ్=ఇట్లు, తక్త్యా=వరికి, తథా=అటుపేమ్మట, తస్య రక్షణః=ఆ రాక్షసునియొక్క, వమీపమ్=వమీపమును గూర్చి, గత్వా=వెళ్లి, నమన్త్రిణాః=మంత్రులతో కూడిన, తస్య=ఆ, రావణస్య=రావణునియొక్క, కథితమ్ = సంభాషణమును, శుశ్రావ=విన్నెను.

తా. ఆమె ఇట్లు వరికి, ఆ రాక్షసుని వమీపమునకు వెళ్లి మంత్రులతో కూడిన ఆ రావణుని సంభాషణమును విన్నెను.

14

మూ. సా శ్రుత్వా విశ్రయం తస్య విశ్రయజ్ఞా దురాత్మానః,  
పువరేవాగమత్ క్షీప్రమశోకవచిశాం శుభామ్.

15

ప్ర. ౮. విశ్రయజ్ఞా=విశ్రయమును ఎరిగిన, సా=ఆమె, దురాత్మానః=దురాత్ముడైన, తస్య=ఆ రావణునియొక్క, విశ్రయమ్=విశ్రయమును, శ్రుత్వా=విని, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, పువరేవ=మరల, శుభామ్=మందరమైన, అశోకవచిశామ్ =అశోకవచమునుగూర్చి, అగమత్=వచ్చెను.

తా. కార్యనిర్ణయములను తెలిసికొన ననుష్ఠించిన ఆ పరమ దురాత్ముడైన ఆ రావణుని విశ్రయమును గూర్చి విని, శీఘ్రముగా అశోకవచమునకు తిరిగి వచ్చెను.

15

మూ. సా ప్రవిష్టా తతస్తత్ర దదర్శ జవకాత్మాజామ్,  
ప్రతీక్షమాణాం ప్సామేవ ద్రష్టపర్వామివ శ్రియమ్.

16

ప్ర. ౯. ప్రవిష్టా=ప్రవేశించిన, సా=ఆమె, తతః=అక్కడ, ప్సామేవ=తననే, ప్రతీక్షమాణామ్=నిరీక్షించుచున్నది, ద్రష్టపర్వామ్ =జారిపోయిన వర్షములు గల, శ్రియమ్ ఇవ =లక్ష్మి వరి ఉన్న, జవకాత్మాజామ్=పీఠము, దదర్శ=చూచెను.

తా. ఆమె అశోకవచములో ప్రవేశించి వర్షములు లేని లక్ష్మి వరి ఉన్న పీఠము చూచెను. ఆమె పరమకొసమే నిరీక్షించుచుండెను.

16

మూ. తాం తు పీఠా పునః ప్రాప్తాం పరమాం ప్రయభాషణీమ్,  
పరివృత్య చ మస్త్రిగం దదౌ చ వ్యయమాపవమ్.

17

ప్ర. ౧౦. పీఠా=పీఠ, పునః=మరల, ప్రాప్తామ్=వచ్చిన, ప్రయభాషణీమ్=ప్రయముగా మోటలాడు, పరమామ్=పరమము, మస్త్రిగమ్=హస్తాపూర్వముగా, పరివృత్య=కొనించుకొని, వ్యయమ్=వ్యయముగా, ఆపవమ్=ఆపవమును, దదౌ =ఇచ్చెను.

తా. తరిగి వచ్చిన, మృదుభాషిణి యైన ఆ పరమము పీఠ  
స్థిపాపూర్వకముగా కొగలించుకొని స్వయముగా ఆపన మిచ్చెను. 17

మూ. ఇహోపీవా మఖం పర్వమాఖ్యాహి మమ తత్త్వతః,  
క్రూరస్య విశ్వయం తస్య రావణస్య దురాత్మనః. 18

ప్ర. ఆ. ఇహ=ఇక్కడ, మఖమ్=మఖముగా, అపీవా=కూర్పున్నరా  
ననై, క్రూరస్య=క్రూరుడైన, దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధి గల, తస్య రావణస్య=ఆ  
రావణునియొక్క, విశ్వయమ్=విశ్వయమును, పర్వమ్=పర్వమును, మమ=నాకు,  
తత్త్వతః=యథార్థముగా, అఖ్యాహి=చెప్పుము.

తా. ఏమి ఈ ఆపనముమీద మఖముగా కూర్చుండి క్రూరుడు,  
దురాత్ముడూ ఇయిన ఆ రావణుని విశ్వయము వంతును యథార్థముగా  
చెప్పుము. 18

మూ. ఏవముక్తా రు పరమా పీఠయా వేపమానయా,  
కథితం పర్వమాచప్త రావణస్య పమన్త్రిణః. 19

ప్ర. ఆ. వేపమానయా=వణికిపోవుచున్న, పీఠయా=పీఠచేత, ఏవమ్=ఇట్లు,  
ఉక్తా=పంకజబీబ, పరమా=పరమ, పమన్త్రిణః=మంత్రులతో కూడిన, రావ  
ణస్య=రావణునియొక్క, పర్వమ్=పర్వమైన, కథితమ్=పంభాషణమును, ఆ  
చప్త=చెప్పెను.

తా. భయముతో వణికిపోవుచున్న పీఠ ఈ విధముగా ప్రశ్నించగా,  
పరమ మంత్రిపహితుడైన రావణుని పంభాషణము వంతును చెప్పెను. 19

మూ. జవన్యా రాక్షసేన్ద్రో వై త్వన్మేక్షార్థం బృహద్రచ,  
అవిద్యేన చ వైదేహి మున్త్రివృద్ధేన చోదితః. 20

ప్ర. ఆ. వైదేహి=పీఠా ! త్వన్మేక్షార్థమ్=ఎన్ను విడచుట కొరకు,  
రాక్షసేన్ద్రో=రాక్షసుడు, జవన్యా=తల్లి చేతను, మున్త్రివృద్ధేన=మంత్రులతో వృద్ధు  
డైన, అవిద్యేన=అవిద్యునిచేతను, బృహత్=గొప్పదైన, వచః=వచనమును, ఉదితః=  
పంకజబీబాడు.

తా. పీఠా ! ఎన్ను విడువనంపిన దని రావణునితో అతని తల్లియైన  
తైలపి, మంత్రులతో వృద్ధుడైన అవిద్యుడు ఉత్తమమైన మాటలు వలికిరి. 20

మూ. దీయతామభివత్క్యమమజేష్ఠాయ మైథిరీ,  
విదర్శనం తే పర్యాప్తం జవన్యానే యదద్యుతమ్. 21

ప్ర. ౪. మమజేన్ద్రాయః=మావపుల ప్రభువైన రామునికోరకు, అలిపత్కృత్య=సర్కరించి, మైథిలీ =పీఠ, దీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక, జవస్థానే=జవస్థానమునందు, యత్=ఏ, అద్భుతమ్=అశ్చర్యకరమైన విషయము జరిగినదో అది, తే=నీకు, పర్యాప్తమ్=పరిపోవునంత, నిరర్హనమ్=నిరర్హనము.

తా. మావపుల ప్రభువైన రామునకు సత్కారపూర్వకముగా పీఠమ ఇచ్చివేయుము, జవస్థానములో జరిగిన అశ్చర్యకరమైన విషయము రాముడెంతటి వాడో తెలుపుటకు సరిపడిన నిరర్హనము కదా ? 21

మూ. లక్ష్మనం చ వముద్రస్య రర్హనం చ హమామతః,  
వధం చ రక్షసాం యుద్ధే ఊ కుర్యాన్మామషో భువి. 22

ప్ర. ౪. హమామతః=హమమందునియొక్క, వముద్రస్య=వముద్రము యొక్క, లక్ష్మనమ్=బాలుడు, రర్హనం చ=పీఠము చూచుట కూడ, (తగు నిరర్హనము). మామషః=మమష్యుడు, ఊ=ఎవడు, భువి=ఈ భూలోకములో, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, వధం చ=వధము, కుర్యాత్=చేయును?

తా. హమమందుడు వముద్రమును లంఘించుట, పీఠము చూచుట కూడ గొప్ప నిరర్హనములే. ఈ భూలోకములో ఏ మావపుడు యుద్ధములో రాక్షసులను చంపగలడు ? 22

మూ. ఏవం వ మన్త్రివృద్ధైశ్చ మూత్రా చ బహు బోధితః,  
వ త్యాముత్యహతే మోక్షమర్థమర్థసతో యతా. 23

ప్ర. ౪. మన్త్రివృద్ధైశ్చ=వృద్ధులైన మంత్రిులచేతను, మూత్రా చ=తల్లి చేతను, ఏవమ్=ఇట్లు, బహు=అధికముగా, బోధితః=ప్రేరేపింపబడిన, హ=అతడు, అర్థవతః=ధనమునందు అపక్తికలవాడు, అర్థమివ=ధనమును వలె, త్యామ్=విన్నా, మోక్షమ్=విడుచుటకు, వ ఉత్సహతే=ఇచ్చయించుట లేదు.

తా. వృద్ధులైన మంత్రిులు, తల్లి ఈ విధముగా ఎంత బోధించినను ఆ రావణుడు ధనమునందు అపక్తి గల బోధి ధనమును ఎట్లు విడువజాలడో అట్లే విన్నా విడువజాలకువాడు. 23

మూ. వోత్సహత్యన్యతో మోక్షం యుద్ధే త్యామితి మైథిలీ,  
పామాత్యస్య నృకంపస్య విశ్రమో హ్యేష వర్తతే. 24

ప్ర. ౪. మైథిలీ=పీఠా ! యుద్ధే=యుద్ధమునందు, అమృతః=చావనివాడై, త్యామ్=విన్నా, మోక్షమ్=విడుచుటకు, వోత్సహతి=ఇచ్చయించుట లేదు. ఇతి

=ఈ విధముగా ఏమి=ఇది, సామాన్యము=మంత్రముతో కూడిన, పుణ్యము=  
కూరుదైన ఆ రావణునియొక్క, విశ్వాను=విశ్వము, వర్తతే=ఉన్నది.

తా. పీతా ! అతడు యుద్ధములో మరణించకుండగా నిన్ను విడచుటకు  
ఇష్టపడుటలేదు. ఇది మంత్రపహితుడైన ఆ కూరుని విశ్వము. 24

మూ. తదేషా మస్థిరా బుద్ధిర్మృత్యులోభాదుఃపస్థిరా,  
ధియాన్మ శక్తస్త్యాం మోక్ష మవిరప్తః స పంయుగే, 25  
రాక్షసానాం స పర్యేషా మాత్మనశ్చ వధేన హి.

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, మృత్యులోభాత్=మృత్యువునందు ఆసక్తి  
వలన, ఏషా=ఈ, మస్థిరా=చాల స్థిరమైన, బుద్ధిః=బుద్ధి, ఉపస్థిరా=వచ్చినది.  
సః=అతడు, పంయుగే=యుద్ధమునందు, పర్యేషామ్=పశుప్తమైన, రాక్షసా  
నామ్=రాక్షసులయొక్క, ఆత్మనశ్చ=తనయొక్క, వధేన=వధవేళ, అవిరప్తః=ఉండిం  
పడచివాడై, ధియాన్=ధియమువలన, త్యామ్=నిన్ను, మోక్షమ్=విడచుటకు,  
స శక్తః=సమర్థుడు కాదు.

తా. ఈ విధముగా అతనికి ఈ స్థిరమైన, అలోచన మృత్యువుకొరతే  
కలిగినది. అతడు యుద్ధములో పశుప్తమైన రాక్షసులతో కలిపి మరణించిన  
తరువాత నిన్ను విడుచును గాని తిరుపడి విడచుటకు సిద్ధముగా లేడు. 25

మూ. విహత్య రావణం పంశ్యే పర్యథా విశితై శరైః,  
ప్రతివేష్యతి రామస్త్యామయోధ్యామపితేక్షణే. 26

ప్ర. అ. అపితేక్షణే=వల్లవి వేళములు గల పీతా ! రామః=రాముడు,  
పంశ్యే=యుద్ధమునందు, విశితై=వాడియైన, శరైః=బాణములవేళ, రావణమ్=రావ  
ణుని, విహత్య=చంపి, త్యామ్=నిన్ను, పర్యథా=అప్పు విధములా, అయోధ్యామ్=  
అయోధ్యను గూర్చి, ప్రతివేష్యతి=తిరిగి తీసికొని వెళ్లగలడు.

తా. వల్లవి వేళములుగల పీతా ! రాముడు వాడియైన  
బాణాలవేళ రావణుణ్ణి యుద్ధములో చంపి తప్పక నిన్ను అయోధ్యకు తిరిగి  
తీసుకుని వెళ్లగలడు. 26

మూ. ఏతస్మిన్నంతరే శబ్దో భేరీశబ్దవమాకులా,  
క్రుతో వై పర్యపైన్యానాం కన్యాయన్ ధరణీతమ్. 27

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్ అంతరే=ఈ మధ్యలో, పర్యపైన్యానామ్=పశు  
ప్తమైన పైన్యములయొక్క, భేరీశబ్దవమాకులా=భేరీశబ్దమువేళ వ్యాకులమైన,  
ధరణీతమ్=భూమిని, కన్యాయన్=కంపించేయుచున్న, శబ్దః=శబ్దము, క్రుతో



వై=వివరించెడిది.

తా. ఇంతలో యామిని కంపింపజేయుచు, పదునైన పైన్యముల ద్వని భేరిధ్వనితో కలిపి వివరించెను. 27

మూ. శ్రుత్వా తు తం వావరపైన్యవాదం  
లక్ష్మణగతా రాక్షసరాజభ్యుత్థాః,  
హతౌజసాః దైన్యపరీతచేష్టాః  
శ్రేయో న పశ్యంతి వ్యవస్య రోషాత్. 28

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పశుప్రీతింశు పర్వః

ప్ర. ౪. తమ్=ఆ, వావరపైన్యవాదమ్=వావరపైన్యముయొక్క, ద్వనిని, శ్రుత్వా=విని, లక్ష్మణగతాః=లంకలో ఉన్న, రాక్షసరాజభ్యుత్థాః=రావణుని భృత్యులు, హతౌజసాః=వశించియుండిన తేజస్సు కలవారై, దైన్యపరీతచేష్టాః=దైన్యముతో నిండిన చేష్టగలవారై, వ్యవస్య=రాజయొక్క, రోషాత్=రోషమువలన, శ్రేయః=శ్రేయస్సును, న పశ్యంతి=చూడలేదు.

తా. ఆ వావరపేవాశ్చిత్తమును వివగానే లంకలో ఉన్న, రావణుని పరిపాలనలో ఉన్న ప్రజల తేజస్సు వశించెను. దైన్యముచేత వాళ్ల చేష్టలన్నీ కుండువడినవి. ఈ విధముగా రాజు చేసిన అపరాధమునకు ఫలితముగా వాళ్లు శ్రేయస్సును కోల్పోయిరి. 28

“హతౌజసాః” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ముప్పదివార్లవరకు సమాప్తము.

## అథ పశ్చాత్తీర్థః పర్వః

[మూల్యవంతుడు లంకలో కవలడుచున్న దుఃశకునములను గూర్చి వర్ణించి చెప్పి రామునితో వందల చేపకొను మని రావణునకు బోధించుట.]

మూ. తేన శక్తవిమిశ్రేణ భేరీశబ్దేన వాదివా,

ఉపయోతి మహాబాహు రామః పరపురంజయః.

1

ప్ర. అ. మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గల, పరపురంజయః=శ్రీకృష్ణుడగుచుండు జయించు, రామః=రాముడు, శక్తవిమిశ్రేణ=శంఖధ్వనితో కూడిన, వాదివా=గొప్ప వాదముగల, భేరీశబ్దేన=భేరిం శబ్దముతో, ఉపయోతి=నచ్చుచున్నాడు.

తా. శంఖధ్వనితో కూడిన గొప్ప వాదము గల భేరీధ్వనితో శ్రీకృష్ణుడగుచుండు జయించువాడు, మహాబాహువు అయిన రాముడు వచ్చెను.

1

మూ. తం వినాదం విశమ్యాథ రావగో రాక్షపేశ్వరః,

ముసూర్తం ధ్యావమాప్తాయ పచివాపభ్యుదైక్షత.

2

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, రాక్షపేశ్వరః=రాక్షసపైదునైన, రావణః=రావణుడు, తమ్=ఆ, వినాదమ్=ధ్వని, విశమ్య=వివిధ, ముసూర్తమ్=ముసూర్తకాలము, ధ్యావమ్=ధ్యావమును, ఆస్థాయ=అవలంబించి, పచివాన్=మంత్రితులను, అభ్యుదైక్షత=చూచెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు అప్పుడు ఆ ధ్వని వివిధ, ముసూర్తకాలము ఏదో అలోచించి, మంత్రితుల వైపు చూచెను.

2

మూ. అథ తావచివాంష్ట్రత సర్వావాభాష్య రావణః,

సభాం సంవారయన్ సర్వామిత్యువాచ మహాబలః,

3

జగత్సంతాపనః క్రూరో గర్హయన్ రాక్షపేశ్వరః.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, మహాబలః=గొప్ప బలముగల, జగత్సంతాపనః=జగత్తును పీడించువాడు, క్రూరః=క్రూరుడు, రాక్షపేశ్వరః=రాక్షసరాజ అయిన, రావణః=రావణుడు, త్సత=అక్కడ, సర్వాన్=సమస్త మైన, పచివాన్=మంత్రితులను, అభాష్య=పలికరించి, సర్వామ్=సమస్త మైన, సభామ్=సభను, సంవారయన్=ధ్వనింపజేయుచు, గర్హయన్=పిండించుచు, ఇతి=ఇట్లు, ఉవాచ=పలికెను.

తా. పిమ్మట మహాబలశాలి, జగత్తును పీడించువాడు, క్రూరుడు, రాక్షసరాజ అయిన రావణుడు అక్కడ ఉన్న మంత్రితులందరిని పలికరించి, పిండించుచు సభ అంతా మూడుమోగువట్లు ఇట్లు పలికెను.

3

మూ. తరణం పాగరప్యావ్య ఏకమం బంపొరుషమ్, 4  
యదుక్తవన్తో రామస్య భవంతస్తస్మయూ శ్రుతమ్.

ప్ర. అ. భవంతః=మీరు, రామస్య=రామునియొక్క, యత్=ఏ, అప్య పాగ రస్య=ఈ సముద్రముయొక్క, తరణమ్=దాటుటను, ఏకమమ్=పర్యాయమును, బంపొరుషమ్=బంమును, పొరుషమును, ఉక్తవన్తః=చెప్పవారో, తత్=అది, మయా=నాచేత, శ్రుతమ్=వినబడినది.

తా. రాముడు సముద్రమును దాటిన విషయమును, అతని పర్యాయము, బంము, పొరుషము -- నీటి విషయమును మీరు చెప్పగా వింటివి. 4

మూ. భవతశ్చాప్యహం వేద్మి యుద్ధే పత్యపరాక్రమాన్, 5  
తూష్టికావీక్షతోవ్యవ్యం విదిత్వా రామఏకమమ్.

ప్ర. అ. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, పత్యపరాక్రమాన్=పత్యమైన పర్యాయముగలవాడు, రామఏకమమ్=రాముని పర్యాయమును, విదిత్వా=తెలిసికొని, తూష్టికాన్=ఊరికి ఉచ్చ, అవ్యోవ్యమ్=పరస్పరము, ఈక్షణః=చూచుచున్న, భవతశ్చాహం=మిమ్ములను కూడ, అహమ్=నేను, వేద్మి=నిరుగుదును.

తా. యుద్ధమునందు పత్యమైన పర్యాయము గల మీరు రాముని పర్యాయము తెలిసికొని, ఏమీ చేయకుండా, ఒకరి మొగము ఒకరు చూచుకొనుచు కూర్చొని ఉన్నా రను విషయము కూడ నాకు తెలియును. 5

మూ. తతస్తు మమహాప్రాక్తో మూల్యవాన్నామ రాక్షసః, 6  
రావణస్య వచః శ్రుత్వా ఇతి మాతామహోఽబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మమహాప్రాక్తః=నాం బుద్ధిమంతుడు, మాతామహః=మాతామహుడు అయిన, మూల్యవాన్ నామ=మూల్యవంతు డను, రాక్షసః=రాక్షసుడు, రావణస్య=రావణునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, ఇతి=ఇట్లు, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రావణుని మాటలు విని, గొప్ప బుద్ధి గలవాడు, అతని మాతామహుడూ అయిన మూల్యవంతు డను రాక్షసుడు ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. విద్యాప్యథివివీతో యో రాజా రాజన్వయానుగః, 7  
న శాస్త్ర విరమైశ్చర్యమరీంశ్చ కురుతే వతే.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! యః=ఏ, రాజా=రాజ, విద్యామ=విద్యలయందు, అధివివీతః=బాగుగా శిక్షణము ఇవ్వబడినవాడో, నయానుగః=నీలివి అనుపరించువాడో, సః=అతడు, విరమ్=విరకాలము, చక్రర్యమ్=చక్రర్యమును, శాస్త్ర=పాలించును.

ఆరంభ్య=శ్రీతువులను కూడ, వశే=వశమునందు, కురువే=చేపకొనును.

తా. తాతా! విద్యలు బాగుగా అభ్యసించి నీతిమార్గమును అనుసరించు రాజు చిరకాలము ఐశ్వర్యమును పొందును. శ్రీతువులను వశములో ఉంచుకొనగలుగును.

మూ. పందధావో హి కాలేన విగృహ్లాంత్యారిధిః పహా,

ప్రపక్షే వర్తనం కుర్వన్మహైశ్వర్యమశ్నుతే.

ప్ర. అ. కాలేన=కాలముచేత, ఆరిధిః=శ్రీతువులతో కూడ, పంద ధావ=పంధి చేపకొనువాడు, విగృహ్లాన్ చ=విరోధము చేయువాడు అయిన రాజు, ప్రపక్షే=తన సక్షమునందు, వర్తనమ్=వృద్ధిని, కుర్వన్=చేయును, మహత్=గొప్ప, ఐశ్వర్యమ్=ఐశ్వర్యమును, అశ్నుతే=పొందును.

తా. పనుయూనుసాధముగా శ్రీతువులతో పంధి చేసుకొనువాడు, వారితో విరోధము పెట్టుకొనువాడు అయిన రాజు తన సక్షమునకు అధివృద్ధిని చేకూర్చుకొనును గొప్ప ఐశ్వర్యమును పొందును.

మూ. హేయమావేన కర్తవ్య రాజ్ఞా పంధిః పమేన చ,

న శ్రీతుమవమవ్యేత జ్యాయాన్ కుర్వేత విగ్రహమ్.

ప్ర. అ. హేయమావేన=తగ్గిపోయినవాడు గాని, పమేన చ=పనుముగా ఉన్నవాడు గాని అయిన, రాజ్ఞా=రాజుచేత, పంధిః=పంధి, కర్తవ్య=చేయదగినది. శ్రీతుమ్=శ్రీతువును, న అవమవ్యేత=అవమానించకూడదు. జ్యాయాన్=గొప్ప వాడు, విగ్రహమ్=విరోధమును, కుర్వేత=చేయవలెను.

తా. రాజు, తాను శ్రీతువుకంటె దుర్బులుడుగా గాని, పనుబలము కలవాడుగా గాని ఉన్నప్పుడు అతనితో పంధి చేపకొనవలెను. శ్రీతువుకంటె ఎక్కువ బలముగా ఉన్నప్పుడు విరోధము కొనసాగించవలెను.

మూ. తన్మహ్యం రోచతే పంధిః పహ రామేణ రావణ,

యదర్థమధియుక్తోఽపి సీతా తస్మై ప్రదీయతామ్.

ప్ర. అ. రావణ=L ! రావణా ! తతో=ఆ కారణమునవలన, రామేణ పహ=రామునితో కూడ, పంధిః=పంధి, మహ్యమ్=నాకు, రోచతే=శ్లోమగుచు వృద్ధి. యదర్థమ్=ఏ సీత నిమిత్తము, అధియుక్తః అపి=ఎదిరింపబడుచున్నానో, సీతా=ఆ సీత, తస్మై=నానికి, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. రావణా ! అందువలన నీవు రామునితో పంధి చేపకొనుట నాకు శ్లోము. ఏ సీత కోసమై రాముడు ఏ మీద దండెత్తి వచ్చినాడో ఆ సీతను

అతనికి ఇచ్చివేయుము.

10

మూ. తవ్య దేవర్షయః పర్యే గవర్షాశ్చ జయైషిణః,  
విరోధం మా గమశ్చేవ పంధిస్తే తేవ రోచరామ్.

11

ప్ర. అ. పర్యే=పమస్తమైవ, దేవర్షయః=దేవతలు, ఋషులు, గవర్షాశ్చ=గంధర్వులు, తవ్య=ఆ రామునియొక్క, జయైషిణః=జయమును కోరువాడు. తేవ=వానితో, విరోధమ్=విరోధమును, మా గమః=పొందకుము. తే=నీకు, తేవ=వానితో, పంధిః=పంధి, రోచరామ్=శ్వమగుగాక.

తా. దేవతలు, ఋషులు, గంధర్వులు, వీరందరూ ఆ రామువతే జయము కలుగదరెనని కోరుచున్నారు. ఆ రామునితో విరోధము చేయకుము. అతనితో పంధి చేపికోనుటకు నీవు శ్వపదుము.

11

మూ. అస్మజర్చగవాన్తుక్తో ర్వానేవ హి పితామహా,  
మరాణా మమరాణాం చ ధర్మాధర్మో తదాశ్రయో.

12

ప్ర. అ. ధగవాన్=ధగవంతుడైన, పితామహః=బ్రహ్మదేవుడు, మరాణాం చ=దేవతలయొక్క, అమరాణాం చ=అమరులయొక్క, ద్యౌః=రెండు, పక్షౌ పిత=పక్షములచే, అస్మజశ్=స్పష్టించెను. ధర్మాధర్మౌ=ధర్మాధర్మములు, తదాశ్రయో=ఆ రెండు పక్షములే ఆశ్రయములుగా గంచి.

తా. ధగవంతుడైన బ్రహ్మదేవుడు మరుల పక్షము, అమరుల పక్షము అని రెండు పక్షములచే స్పష్టించెను. మరులు ధర్మమును, అమరులు అధర్మమును ఆశ్రయించి ఉండురు.

12

మూ. ధర్మే హి త్రాయతే పక్ష అమరాణాం మహాత్మవామ్,  
అధర్మే రక్షపాం పక్షో హ్యమరాణాం చ రాక్షస.

13

ప్ర. అ. రాక్షసః=రావణా! ధర్మః=ధర్మము, మహాత్మవామ్=మహాత్ములైన, అమరాణామ్=దేవతలయొక్క, పక్షః=పక్షముగా, త్రాయతే=వివరించుచున్నది. అధర్మః=అధర్మము, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, అమరాణాం చ=అమరులయొక్క, పక్షః హి=పక్షము కదా.

తా. రావణా! ధర్మము మహాత్ములైన దేవతల పక్ష మని, అధర్మము రాక్షసుల, అమరుల పక్షము అని వివరించుచున్నది.

13

మూ. ధర్మే వై గ్రవతేఽధర్మం యదా కృత మధూర్యుగమ్,  
అధర్మే గ్రవతే ధర్మం తదా తిష్యః స్రవర్తతే.

14

ప్ర. అ. ధర్మః=ధర్మము, యదా=ఎప్పుడు, అధర్మమ్=అధర్మ

మును, గ్రవతే=మింగి వేయునో అప్పుడు, కృతం యుగమ్=కృతయుగము, అధూత్=అయిదు, అధర్మ=అధర్మము, ధర్మమ్=ధర్మమును, గ్రవతే=ఎప్పుడు మింగివేయునో, తదా=అప్పుడు, తిష్ఠా=కలియుగము, ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించును.

తా. ధర్మము అధర్మమును అణగదొక్కివచ్చుడు కృతయుగము అవిర్భవించును. అధర్మము ధర్మమును అక్రమించివచ్చుడు కలియుగము ప్రవర్తించును.

14

మూ. తత్త్వయా చరతా లోకాన్ ధర్మోఽపి విహతో మహాన్, 15  
అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేవాష్మద్భరిషః పరే.

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, లోకాన్=లోకములను, చరతా=పంచరించుచున్న, త్వయా=వీచేత, మహాన్=గొప్పరైన, ధర్మోఽపి=ధర్మము కూడ, విహతః=పీడింపబడినది. అధర్మః=అధర్మము, ప్రగృహీతశ్చ=గ్రహింపబడినది కూడ. తేవ=ఆ కారణముచేతనే, పరే=శత్రువులు, అష్మత్=మనకంటె, భరిషః=బలవంతులు.

తా. నీవు లోకములలో పంచరించుచు గొప్ప ధర్మమును నశింపచేసితివి. అధర్మమును కూడ పీకరించితివి. అందుచేతనే శత్రువులు మనకంటె బలముగా ఉన్నారు. 15

మూ. ఏ ప్రమారాత్ప్రవృద్ధోఽధర్మో హి గ్రవతే హి హ, 16  
వివర్థయతి పక్షం చ మరాణాం మరణావనః.

ప్ర. అ. తే=నీయొక్క, ప్రమారాత్=పోకబాటువలన, ప్రవృద్ధః=వృద్ధిపెందిన, హి=ఆ, అధర్మః=అధర్మము, హి=మనము, గ్రవతే హి=మింగివేయుచున్నది గదా. మరణావనః=మరులకు అనుకూలమై, మరాణామ్=మరులయొక్క, పక్షమ్=పక్షమును, వివర్థయతి చ=వృద్ధి పొందించుచున్నది.

తా. నీవు తేవిన పోకబాటువలన వృద్ధి పొందిన ఆ అధర్మము మనము మింగివేయుచున్నది. మరులకు అనుకూలమై వాళ్ల పక్షమును వృద్ధిపొందించుచున్నది. 16

మూ. విషయేషు ప్రపక్షేన యత్కించిత్కారిణా త్వయా, 17  
ఋషీణామగ్నికల్పావాముద్యేగో జవితో మహాన్.

ప్ర. అ. విషయేషు=లోకములందు, ప్రపక్షేన=అపక్షుడనైన, యత్కించిత్కారిణా=ఏమేమో చేయుచున్న, త్వయా=వీచేత, అగ్నికల్పావామ్=అగ్నితో సమానులైన, ఋషీణామ్=ఋషులకు, మహాన్=గొప్ప, ఉద్యేగః=ధియము, జవితః=వృద్ధులను

ఉనది.

తా. భోగములయందు అపక్తుడవై ఇష్టము వచ్చినట్లు ప్రవర్తించిన వీవు అగ్నితో నమానులైన ఋషులకు గొప్ప భయము కలిగించితివి. 17

మూ. తేషాం ప్రభావో దుర్దరుః ప్రదీప్త ఇవ పావకః. 18

తపసా భావితాత్మానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః,  
ముఖ్యైర్యజ్ఞైర్యజుశ్చైతే తైష్టైర్యజ్ఞై ర్విజాతయాః. 19

జాప్యత్సగ్న్యంశ్చ విధివర్తదాంశ్చప్యేరధీయతే,  
అధిభూయ చ రక్షాంపీ బ్రహ్మహోషామదైరయన్,  
దిశో విప్రద్రుతాః పర్వే ప్రవయిత్పురివోష్ణగే. 20

ప్ర. అ. తేషామ్=ఆ ఋషులయొక్క, ప్రభావః=ప్రభావము, ప్రదీప్తః=మండుచున్న, పావకః ఇవ=అగ్ని వలె, దుర్దరుః=ఎదిరించ శక్యము కానిది. తపసా=తపస్సుచేత, భావితాత్మానః=పరిశుద్ధము చేయుబడిన మనస్సులు గల, ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క, అనుగ్రహే=అనుగ్రహమునందు, రతాః=అపక్తులైన, ఏతే=అట్టి ఈ, ద్విజాతయాః=ద్విజాలు, తైష్టై=ఆ యా, ముఖ్యైః=ముఖ్యములైన, యజ్ఞైః=యజ్ఞములచేత, యత్=ఏకారణమువలన, యజుశ్చ=దేవతలను పూజించుచుండురో, అగ్నింశ్చ=అగ్నింను, జాప్యతి=హోమము చేయుచుండురో, విధివత్=యథాశాస్త్రముగా, వేదాన్=వేదములను, ఉప్యై=బిగ్గరగా, అధీయతే=చదువుచుండురో, రక్షాంపీ- రక్షాసులను, అధిభూయ=తీరస్కరించి, బ్రహ్మహోషాన్=బ్రహ్మహోషములను, ఉదైరయన్=ఉచ్చరించిరో, అందువలన, పర్వే=రాక్షసు లందరూ, ఉష్ణగే=గ్రీష్మమునందు, ప్రవయిత్పుః ఇవ=మేఘమువలె, దిశః=దిక్కులను గూర్చి, విప్రద్రుతాః=పారిపోయిరి.

తా. ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని వలె ఋషీశ్వరుల ప్రభావము ఎదిరించ శక్యము కానిది. ఈ ఋషుల మనస్సులు తపస్సుచేత పవిత్రమైనవి. వీరు ధర్మమును అభివృద్ధిచెందించుటయందు అపక్తి కలవారు. ఈ ద్విజాలు ముఖ్యములైన యజ్ఞములు చేయుచు, అగ్నితో హోమము చేయుచు, యథావిధిగా వేదములను బిగ్గరగా పఠించుచు, రాక్షసులను తీరస్కరించి వేదహోషములను చేయుగా, ఆ రాక్షసులందరూ, గ్రీష్మమునందు మేఘములు వలె పారిపోవుచుండుదు. 18-20

మూ. ఋషీణామగ్నికల్పానామగ్నిహోత్రపముత్థితః, 21

అదత్తే రక్షసాం లేకో ధూమో వ్యాప్య దిశో రతః.

ప్ర. అ. అగ్నికల్పానామ్=అగ్నితో నమానులైన, ఋషీణామ్=ఋషులయొక్క, అగ్నిహోత్రపముత్థితః=అగ్నిహోత్రములనుండి పైకి లేచిన, ధూమః=ధూమము,

దశ=పది, దిశ=దిక్కులను, వ్యాప్య=వ్యాపించి, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, తేజ=తేజస్సును, అదత్తే=గ్రహించును.

తా. అగ్నితో సమానులైన ఋషీశ్వరుల అగ్నిహోత్రములనుండి లేచిన ధూమము పొలుగుదిక్కులయందు వ్యాపించి, రాక్షసుల తేజస్సును హరించును.

మూ. తేషు తేషు చ దేశేషు పుణ్యేష్వనధృతవ్రతైః, 22  
చర్యమాణం తపస్తీవ్రం పంథాపయతి రాక్షసాన్.

ప్ర. అ. పుణ్యేష్వనధృతవ్రతైః=పూజ్యమైన యజ్ఞములయందు ధరింపబడిన నియమములు గల ఋషులు తేత, తేషు తేషు=ఆ యా, దేశేషు=దేశముల యందు, చర్యమాణమ్=ఆచరించబడుచున్న, వీరమ్=తీవ్రమైన, తపః=తపస్సు, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, పంథాపయతి=తపింపజేయును.

తా. పవిత్రములైన యజ్ఞములు చేయుటకై నియమము ఆవలంబించి, ఆ యా దేశములలో ఈ ఋషులు చేయు తీవ్రమైన తపస్సు రాక్షసులను తపింపజేయును. 22

మూ. దేవదానవయక్షైశ్చో గృహీతశ్చ వరస్త్యయా, 23  
మనుష్యా వానరా ఋక్షా గోలాబ్ధ్గాలా మహాబలాః,  
బలవన్త ఇహోగమ్య గర్భన్తి దృఢవిక్రమాః. 24

ప్ర. అ. త్వయా=నీచేత, దేవదానవయక్షైశ్చో=దేవతలవలన, దానపులవలన, యక్షులవలన, వరా=వరము, గృహీతాః=గ్రహించబడినది. బలవన్తః=బలము గల, దృఢవిక్రమాః=దృఢమైన పర్యాకమము గల, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, మనుష్యాః=మనుష్యులు, వానరాః=వానరులు, ఋక్షాః=రిక్షాకములు, గోలాబ్ధ్గాలాః=గోలాంగూలములు, ఇహ=ఇచటికి, అగమ్య=వచ్చి, గర్భన్తి=గర్భించుచున్నారు.

తా. దేవ - దానవ - యక్షులనుండి ధియము లేకుండునట్లు నీవు వరము తీసికొంటవి. కాని ఇప్పుడు గొప్ప బలము, దృఢమైన పర్యాకమము గల మనుష్యులు, వానరులు, రిక్షాకములు, గోలాంగూలములు వచ్చి గర్భించుచున్నారు. 23, 24

మూ. ఉత్పాదాన్ వివిధాన్ దృష్ట్వా ఘోరాన్యహువిధాన్తథా,  
నివాశమనుపశ్యామి వర్షేషాం రక్షసామహమ్. 25

ప్ర. అ. వివిధాన్=అనేకవిధములైన, ఉత్పాదాన్=ఉత్పాదములను (చెడత కునములను), తథా=మరియు, అహువిధాన్=అనేకవిధములైన, ఘోరాన్=ఘోర



ముందు, దృష్ట్యా=చూచి, అహమ్=నేను, పద్మేహమ్=పద్మమైన, రక్షసామ్=రాక్ష  
సులయొక్క, వివాహమ్=వివాహమును, అనుపశ్యామి=ఈహించుచున్నాను.

తా. వాకు ఆవేకవిధములైన ఉల్పాతములు, బహువిధములైన ఘోరవిష  
యములు కనబడుచున్నవి. అందుచే రాక్షసు లందరికీ వివాహము రామన్న  
దని భావించుచున్నాను. 25

మూ. ఖరాధిష్ఠవిలా ఘోరా మేఘాః ప్రతిభయంకరాః,  
కోణితేవాధివర్షన్తి లంకాముష్ణేన పర్వతః. 26

ప్ర. అ. ఖరాధిష్ఠవిలా=పదుషమైన గర్భవము గల, ఘోరా=వికృ  
తదూపములు గల, ప్రతిభయంకరాః=భయంకరములైన, మేఘాః=మేఘములు,  
లంకామ్=లంకను, పర్వతః=అంతటా, ఉష్ణేన=వెచ్చని, కోణితేన=రక్తముచేత,  
అధివర్షన్తి=వర్షించుచున్నవి.

తా. వికృతములైన ఆకారములతో పదుషముగా గర్జించుచున్న భయంక  
రములైన మేఘములు లంకయందు అంతటా వెచ్చని రక్తము వర్షించుచున్నవి.

మూ. దురతాం వాహనానాం చ ప్రపతన్త్యక్రుదిష్టవా,  
రతోధ్వస్తా వివర్ణాశ్చ న ప్రభాన్తి యథాపురమ్. 27

ప్ర. అ. దురతామ్=ఏడ్చుచున్న, వాహనానామ్=గజాశ్వాదులయొక్క,  
అక్రుదిష్టవాః=కప్పిటి లిందువులు, ప్రపతన్తి=పడుచున్నవి. (లిక్కులు లేదా  
అశ్వాదులు) రతోధ్వస్తాః=పరాగము చేత పాడుపడినవై, వివర్ణాః=వికృతవర్ణములు  
గలవై, యథాపురమ్=పూర్వమునందు వలె, న ప్రభాన్తి=ప్రకాశించుట లేదు.

తా. గజాశ్వాదివాహనములు ఏడ్చుచు కప్పిటి లిందువులు కార్చుచున్నవి.  
ఆ గజాశ్వాదులు దుమ్ము కొట్టుకొని చెడిన వర్ణము గలవై పూర్వము వలె  
ప్రకాశించుట లేదు. 27

మూ. వ్యాలా గోమాయవో గ్వర్రా వాశ్వన్తి చ సుభైరవమ్,  
ప్రవిశ్య లంకామారామే సమవాయాంశ్చ కుర్వతే. 28

ప్ర. అ. వ్యాలా=మౌంసమును భక్షించు క్రూరమృగములు, గోమా  
యవాః=వక్కలు, గ్వర్రాః=గ్రద్దలు, సుభైరవమ్=చాల భయంకరముగా, వాశ్వన్తి=ధ్వని  
చేయుచున్నవి. లంకామ్=లంకను, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, ఆరామే=ఉద్యానమునందు,  
సమవాయాన్ చ=సంఘములను కూడ, కుర్వతే=చేయుచున్నవి.

తా. మౌంసము తినే క్రూరమృగములు, వక్కలు, గ్రద్దలు చాల  
భయంకరముగా అరచుచున్నవి. అవి లంకలో ప్రవేశించి, ఉద్యానములో

గుంపులుగా ఏర్పడుచున్నవి.

28

మూ. కాలికాః పాణ్డురైర్దవైః ప్రహసన్త్యగ్రతః ప్థితాః,

స్త్రీయః స్వప్నేషు ముష్ణన్త్యై గృహాణి ప్రతిభాష్య చ.

29

ప్ర. అ. కాలికాః=నల్లని, స్త్రీయః=స్త్రీలు, స్వప్నేషు=స్వప్నములందు, ప్రతిభాష్య=ప్రతికూలముగా మాటలాడుచు, గృహాణి=గృహములను, ముష్ణన్త్యైః=దొంగిలించుచు, అగ్రతః=ఎదుట, ప్థితాః=నిలబడినవారై, పాణ్డురైః=తెల్లని, దవైః=దంతములతో, ప్రహసన్తి=వప్పుచున్నారు.

తా. నల్లని ఆకారము గల స్త్రీలు ప్రతికూలముగా మాటలాడుచు, ఇల్లను దోచుకొనుచు, ఎదురుగా నిలబడి తెల్లని పళ్లు కవలడేటట్లు వప్పుచున్నట్లుగా స్వప్నములలో కవలడుచున్నారు.

29

మూ. గృహాణాం బలికర్మాణి శ్వాసః పర్యుపభుక్తాతే,

ఖరా గోషు ప్రజాయంతే మూషకా వకులేషు చ.

30

ప్ర. అ. గృహాణామ్=గృహములయొక్క, బలికర్మాణి=దేవతాబలులుగా వేసిన అవ్వారులను, శ్వాసః=కుక్కలు, పర్యుపభుక్తాతే=తినుచున్నవి. గోషు=ఆవులలో, ఖరాః=గాడిదలు, ప్రజాయంతే=పుట్టుచున్నవి. వకులేషు=ముంగిలలందు, మూషకాః చ=ఎలుకలు పుట్టుచున్నవి.

తా. దేవతలకొరకు వేసిన శాకులు మొదలైనవి తినవలసిన బలులను కుక్కలు తినుచున్నవి. ఆవులకు గాడిదలు, ముంగిలలకు ఎలుకలు పుట్టుచున్నవి.

మూ. మార్జారా ద్వీపిభిః పార్థం మూకరాః కువక్తైః పహి,

కింవరా రాక్షసైశ్చాపి పమేయుర్జానుష్టైః పహి.

31

ప్ర. అ. మార్జారాః=పిల్లులు, ద్వీపిభిః పార్థమ్=పులులతోను, మూకరాః=పందులు, కువక్తైః పహి=కుక్కలతోను, కింవరాః=కింవరులు, రాక్షసైశ్చాపి=రాక్షసులతోను, (రాక్షసులు) మానుష్టైః పహి=మనుష్యులతోను, పమేయుః=కలిపివారు.

తా. పిల్లులు పులులతోను, పందులు కుక్కలతోను, కింవరులు రాక్షసులతోను, రాక్షసులు మనుష్యులతోను కలియుచున్నట్లు కవలడుచున్నది. 31

మూ. పాణ్డురా రక్షపారాశ్ర విహగా కంఠోదితాః,

రాక్షసావాం వినాశాయ కపోతా విచరన్తి చ.

32

ప్ర. అ. పాణ్డురా=తెల్లనివి, రక్షపారాశ్ర=పిల్లిని పొదములు గలవి

అయిన, కపోతాః=పావురము లను, విహగాః=పక్షులు, కాంచోదితాః=కాంచుచేత ప్రేరేపింపబడినవై, రాక్షసావాహ్=రాక్షసులయొక్క, వినాశాయ=వినాశముకొరకు, విచరన్తి=పంచరించుచున్నవి.

తా. ఎఱ్ఱని పాదములు గల తెల్లని పావురములు, కాంచుచేత ప్రేరేపింపబడినవై, రాక్షసుల వినాశమును మోచించుచు పంచరించుచున్నవి. 32

మూ. వీచీకూచీలి వాశన్తః శారికా వేళ్ళసు స్థితాః,  
పతన్తి గ్రథితాశ్చాపి నిర్జితాః కంహైషిధిః. 33

ప్ర. అ. వేళ్ళసు=ఇల్లలో, స్థితాః=ఉన్న, శారికాః=గోరింకలు, కంహైషిధిః=కలహమును కోరుచున్న పక్షులచేత, నిర్జితాః=జయింపబడినవై, వీచీకూచీలి=వీచీ కూచీ అని, వాశన్తః=ఆరచుచు, గ్రథితాశ్చాపి=సముదాయముగా ఏర్పడినవై, పతన్తి=పడుచున్నవి.

తా. ఇల్లలో ఉన్న గోరింకలు కంహించే ఇతరపక్షులచేత జయింపబడి, కీచకీరలాడుచు, చుట్టచెట్టుకొని వేలమీద పడుచున్నవి. 33

మూ. పక్షీణశ్చ మృగాః పర్వే ప్రత్యాదిత్యం రుదన్తి తే,  
కథాలో వికటో ముగ్ధాః పరుషః కృష్ణపీఞ్జరః. 34

కాలో గృహోణి పర్వేషాం కాలే కాలేవ్యవేక్షతే,  
ఏతాన్యన్యాని దుష్టాని నిమిత్తాన్యత్యతన్తి చ. 35

ప్ర. అ. పక్షీణః=పక్షులు, తే=ఆ, పర్వే=పర్వతమైన, మృగాః=మృగములు, ప్రత్యాదిత్యమ్=సూర్యునకు ఎదురుగా, రుదన్తి=ఏడ్చుచున్నవి. కథాలా=ధియంకరుడు, వికటాః=వికృతమైన ఆకారము కలిగినవాడు, ముగ్ధాః=బట్టులేనివాడు, పరుషః=క్రూరుడు, కృష్ణపీఞ్జరః=నల్లగా ధూమ్రవర్ణముతో ఉన్నవాడు అయిన, కాం=మృత్యువు, కాలే కాలే=సాయంప్రాతఃకాలములయందు, పర్వేషామ్=అందరియొక్క, గృహోణి=గృహములను, అన్యవేక్షతే=చూచుచున్నాడు. ఏతాని=ఇవి, అన్యాని=ఇతరములైన, దుష్టాని నిమిత్తాని చ=దుష్టశకునములు, ఉత్యతన్తి=బయలుదేరుచున్నవి.

తా. అన్ని పక్షులు, మృగములు సూర్యుని వైపు తిరిగి ఏడ్చుచున్నవి. ధియంకరుడు వికృతమైన ఆకారము గలవాడు, బోడితలవాడు, క్రూరుడు, నల్లగా ధూమ్రవర్ణముతో ఉన్నవాడు అయిన కాయడు (మృత్యుదేవత) ప్రాతఃసాయంకాల పంధ్యాపమయములయందు అందరి ఇల్లలోనికి చూచుచున్నాడు. ఇవే కాక ఇంకా

మరికొన్ని దుష్టశత్రువములు కూడ కనబడుచున్నవి.

34, 35

మూ. విష్ణుం మన్యామహే రామం మామషం రూపమాస్థితమ్,  
న హి మామషమాతోఽపౌ రాఘవో దృఢచక్రమః.

36

మేన బద్ధుఁ నముర్రే చ పేతుః ప పరమాద్యుతః,  
కురుష్య నరరాజేన సంధిం రామేణ రావణ.

37

జ్ఞాత్వావధార్య కర్మాణి శ్రీయతామాయులిక్తమమ్.

ప్ర. అ. రామమ్=రాముణ్ణి, మామషమ్=మనుష్యసంబంధమైన, రూపమ్=రూపమును, అస్థితమ్=ధరించిన, విష్ణుమ్=విష్ణువుగా, మన్యామహే=తంచుచు వ్చాము. దృఢచక్రమః=దృఢమైన పర్యాకమము గల, అపౌ=ఈ, రాఘవః=రాముడు, మామషమాతః=మనుష్యమౌతుడు, న హి=కాదు గదా? మేన=ఏ రాముని చేత, నముర్రే=నముద్రమువలన, పరమాద్యుతః=మిక్కిలి అశ్రద్ధకరమైన, పః=ఆ, పేతుః=పేతువు, బద్ధుః=కట్టుబడినదో. రావణః=రావణా! నరరాజేన=నరులరాజైన, రామేణ=రామునితో, సంధిమ్=సంధి, కురుష్య=చేయుము. కర్మాణి=పనుంను, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, అవధార్య=నిశ్చయించి, అయలిక్తమమ్=ధివ్యత్తుతు తగినది, శ్రీయతామ్=చేయబడుగాక.

తా. రాముడు మనుష్యరూపము ధరించిన విష్ణువే అది తంచుచువ్చాము. పముద్రముమీద చాల అద్భుతమైన పేతువును నిర్మించిన, దృఢపర్యాకమనతుడైన ఈ రాముడు మనుష్యమౌతుడు కాదు. రావణా! నరుల రాజైన రామునితో సంధి చేసికొనుము. చేయవలసిన పనులు తెలిసికొని, నిశ్చయించుకొని, ధివ్యత్తుతో శ్రేయస్కరమైన పని చేయుము.

36,37 శ్లోకాలు ప్రక్షిప్తాలు; గోవిందకాళాదులు వ్యాఖ్యానించలేదు. 36,

37

మూ. ఇదం వచస్తప్య నిగద్య మాల్యవాన్

పరీక్ష్య రక్షోధిపతేర్మహః పునః,

అనుత్తమేషాత్తమపౌరుషో బలి

బధూవ తూన్ధీం పమవేక్ష్య రావణమ్.

38

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పశ్యంతింశు పర్ణ.

ప్ర. అ. అనుత్తమేషు=శ్రేష్ఠులైన మంత్రులలో, ఉత్తమపౌరుషుః=ఉత్తమమైన పౌరుషము గల, బలి=బలవంతుడైన, మాల్యవాన్=మాల్యవంతుడు, తప్య=వానికి, ఇదం వచః=ఈ వచనమును, నిగద్య=పలికి, పునః=మరల, రక్షోధి పతే=రావణునియొక్క, మహః=మహిమను, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, రావణమ్=రావణుని,

యథాకాలము

సమస్తే=చూచి, తూర్పుం చూచుచు=మౌనముగా ఉండెను.

తా. శ్రీమద్భగవాంతుని ఉత్తమమైన పొడువము, అందు గల మోక్షవంతుడు చూచి భక్తు పలికి, అతని ముఖవర్ణాదులచే అతని భావము కనిపెట్టి, అతని నైపు మరల ఒక మారు చూచి మౌనముగా కూర్చుండెను. 38

“భావించి” అను శ్రీమద్రామానుజాశ్వాత్యభావమునందు యథాకాలము ముప్పదియైదవ పల్ల వమోక్షము.

## అథ షట్త్రింశః పర్వః

[రావణుడు మాల్యవంతుని ఉపదేశము తిరస్కరించి, నగదర్శాదర్శకణము వక్షే మంబ్రులందు వియోగించి గృహములోనికి వెళ్లుట]

మూ. తత్తు మాల్యవతో వాక్యం హితముక్షం దశావనా,  
న ముర్తయతి దుష్టాత్మా శాంష్య వశమాగతా. 1

ప్ర. అ. దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధి గల, దశావనా=రావణుడు, శాంష్య=శాంముయొక్క, వశమ్=వశమును, అగతా=పోయినవాడై, మాల్య వతా=మాల్యవంతునియొక్క, ఉక్షమ్=చెప్పబడిన, తత్=ఆ, వాక్యమ్=వాక్యమును, న ముర్తయతి=పహించలేదు.

రా. దుష్టబుద్ధియైన రావణుడు శాంమునకు వశుడై, మాల్యవంతుడు పలికిన ఆ హితవచనమును పహించలేదు. 1

మూ. ప లద్ధ్యా భ్రుకుటిం వక్షే క్రోధస్య వశమాగతః,  
అమర్తాత్పరివృత్తాక్తో మాల్యవస్త మథాబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. ప=అతడు, క్రోధస్య=క్రోధమునకు, వశమ్=వశమును, అగతా=పోయినవాడై, వక్షే=ముఖమునందు, భ్రుకుటిమ్=రుకుటిని, లద్ధ్యా=కట్టి, అమర్తాత్=కోపమునందన, పరివృత్తాక్తా=దిరిగిపోయిన కట్టు కంబాడై, అథ=అటు పిమ్మట, మాల్యవస్తమ్=మాల్యవంతుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. ఆ రావణుడు కోపమునకు వశుడై, కుమదోమ్నాలు విరిచి, కోపము చేత దిరిగిపోవుచున్న వేళమునతో మాల్యవంతునితో ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. హితబుద్ధ్యా యదహితం వచా పరుషముచ్యతే,  
పరపక్షం ప్రవిశ్యేవ నైతన్మోక్షగతం మమ. 3

ప్ర. అ. పరపక్షమ్=శత్రుపక్షమును, ప్రవిశ్యేవ=ప్రవేశించి, హిత బుద్ధ్యా=హిత మను బుద్ధిచేత, యత్=ఏ, పరుషమ్=పరుషమైన, అహి తమ్=హితము కాని, వచా=వచనము, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నదో, ఏతత్=ఇది, మమ=నాకు, నైతన్మోక్షమ్=చెవికి ఎక్కినది, వ=కాదు.

రా. శత్రువుల పక్షములో చేరి, హిత మని చెప్పుచు, పరుషముగా పలికిన అహితవచనము నా చెవికి ఎక్కిదు. 3

మూ. మానుషం కృపణం రామమేకం శాలామృగాశ్రయమ్,  
సమర్థం మవ్యపే కేవ ర్మక్షం పేత్రా వవాశ్రయమ్. 4

ప్ర. అ. . నూనుషమ్=మనుష్యుడు, కృపణమ్=దీనుడు, ఏకమ్=ఒంటరి వాడు, కాళామృగశయమ్=వానరులు ఆశ్రయముగా గంబాడు, పీఠా =తండ్రిచేత, ర్భక్తమ్=విదువలదీనవాడు, వన్యాశయమ్=వనము ఆశ్రయముగా గంబాడు అయిన, రామమ్=రాముణ్ణి, పమర్థమ్=పమర్థుణ్ణిగా, కేవ=ఏ కారణముచేత, మన్యపే=తం చెచుచున్నావు ?

తా. రాముడు మానవమృతుడు; దీనుడు; ఒంటరివాడు; వానరులను ఆశ్రయించినవాడు; తండ్రి విడిచివేయగా అడవులో చిరుగుచున్నవాడు. అట్టి రాముడు పమర్థు డని ఎట్లు అనుకొనుచున్నావు? 4

మూ. రక్షపామీశ్వరం మాం చ దేవావాం చ భయంకరమ్,  
హీనం మాం మన్యపే కేవ అహీనం పర్వనిక్రమైః. 5

ప్ర. అ. రక్షపామ్=రాక్షసుండు, ఈశ్వరమ్=ప్రభువును, దేవావాం చ=దేవతలకు, భయంకరమ్=భయము కలిగించువాడను అయిన, మామ్=నన్ను, పర్వనిక్రమైః=పమస్తవర్ణాకమములతో, అహీనమ్=పరిపూర్ణుడనైన, మామ్=నన్ను, హీనమ్=తక్కువవానిగా, కేవ=ఏ కారణముచేత, మన్యపే=తంచుచున్నావు ?

తా. రాక్షసుండు ప్రభువును, దేవతలకు కూడ భయంకరుడను అయిన నన్ను, అన్నివిధముల పర్ణాకమములతో పరిపూర్ణుడనైన నన్ను, తక్కువవానిగా ఎందుకు అనుకొనుచున్నావు ? 5

మూ. వీరధ్వషేణ వా శక్యే పక్షపాతేన వా రిపోః,  
త్యయాహం పరుషాణ్యుక్తో మమ ప్రోత్సాహవేన వా. 6

ప్ర. అ. వీరధ్వషేణ=వీరునియందు ద్వేషముచేత గాని, రిపోః=శత్రువు యొక్క, పక్షపాతేన వా=పక్షపాతముచేత గాని, మమ=నా యొక్క, ప్రోత్సాహవేన వా=ప్రోత్సహించుటచేత గాని, అహమ్=నేను, త్యయా =వీచేత, పరుషాణి=పరు షవాక్యములను, ఉక్తా=పంకబడితిని అని, శక్యే =ఈహించుచున్నాను.

తా. సలాదీయుడైన వీరుని విషయములో అమానుచేతనో, శత్రువుమీద పక్షపాతముచేతనో, నేను ఏమీ అనకుండా ఉండుటచేతనో ఏవు ఈ విధముగా నాతో పరుషముగా మాటలాడివా నని అనుకొనుచున్నాను. 6

మూ. ప్రభవన్తం పరన్తం హి పరుషం కోఽలిహషతే,  
పల్లతా శాస్త్రరత్నైశ్చో వివా ప్రోత్సాహవేన వా. 7

ప్ర. అ. శాస్త్రరత్నైః=శాస్త్రరత్నము తెలిపిన, పండితా =పండితుడు, ఊ=ఎవడు, వివా ప్రోత్సాహవేన వా=ప్రోత్సహించుట లేకుండగా, ప్రభవన్తమ్=నను

త్తుడైన, పదస్థమ్=అధికారములో ఉన్నవానిని గూర్చి, పరుషమ్=పరుషమును, అభిలాషతో=పరుకును ?

తా. ఎవరో వెనుక ఉండి ప్రాప్తహింసకపోయినచో, శాస్త్రకర్తవ్యము తెలిపిన వండితుడు ఎవడైనా పదుత్తుడైన అధికారములో ఉన్నవానితో ఈ విధముగా పరుషముగా మాటలాడునా ? 7

మూ. అవీయ చ వవాత్పీతాం పర్మహీవామివ శ్రియమ్,  
కిమర్థం ప్రతిదాప్యామి రాఘవస్య భయూదహమ్. 8

ప్ర. అ. పర్మహీవామ్=పర్మములు లేని, శ్రియమ్ ఇవ=లక్ష్మీవలె ఉన్న, పీతామ్=పీతము, వవాత్=వనమునుండి, అవీయ=తీపికొనివచ్చి, అహమ్=నేను, రాఘవస్య=రామునియొక్క, భయూత్=భయమువలన, కిమర్థమ్=ఎందుకు, ప్రతిదాప్యామి=ఇచ్చెదను ?

తా. వేదిలో పర్మములు లేని లక్ష్మీ వంటి పీతము వనమునుండి తీపికొని వచ్చి నేను రామునికి భయపడి ఎందుకు తరిగి ఇచ్చివేయవలెను ? 8

మూ. వృతం వాచరకోటిభిః సమగ్రీవం సంక్ష్మణమ్,  
పశ్య కైశ్చిరహోభిశ్చ రాఘవం విహతం మయా. 9

ప్ర. అ. కైశ్చిత్=కొన్ని, అహోభిః=దివములచేత (రో), మయా=వాచేత, విహతమ్=చంపబడిన, వాచరకోటిభిః=వాచరకోట్లతో, వృతమ్=కూడిన, సమగ్రీవమ్=సుగ్రీవునితో కూడిన, సంక్ష్మణమ్=లక్ష్మణునితో కూడిన, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, పశ్య=చూడుము.

తా. కొన్ని రోజులలో నేను కోట్లకొంది వాచకులతోను, సుగ్రీవునితోను, లక్ష్మణునితోను కూడిన రాముణ్ణి చంపివేసెదను; చూడుము. 9

మూ. దృష్ట్యే యస్య న తిష్ఠన్తి దైవతావ్యసే సంయుగే,  
స కష్మాద్రావణో యుర్ధ్వే భయమాహారయిష్యతి. 10

ప్ర. అ. దైవతావ్యసే=దేవతలు కూడ, సంయుగే=యుద్ధము వందు, యస్య=ఎవనికి, దృష్ట్యే=దృంద్యయుద్ధమువందు, న తిష్ఠన్తి=నిలబడదో, హి=ఆ, రావణః=రావణుడు, యుర్ధ్వే=యుద్ధమువందు, కష్మాత్=ఎందువలన, భయమ్=భయమును, అహారయిష్యతి=తెచ్చుకొనగలడు ?

తా. యుద్ధములో దేవతలు కూడ ఎవనితో దృంద్యయుద్ధమునకు



నిలువకాంరో అట్టి రావణుడు యుద్ధములో ఎట్లు భయపడును ? 10

మూ. ద్విధా భిక్ష్యయమప్యేవం న నమేయం తు కవ్య విత్,  
ఏష మే పహాకో రోషః స్వభావో దురతిక్రమః. 11

ప్ర. ౪. ద్విధా=రెండుగా, భిక్ష్యయమపి=విరిగిపోవైన విరిగిపోవుదును. ఏవమ్=ఈ విధముగా, కవ్య విత్=ఎవనికి, న నమేయమ్=వంగను. ఏష=ఇది, మే=నాయొక్క, పహాజ=పహజమైన, రోషః=రోషము. స్వభావా=స్వభావము, దురతిక్రమః=దారు శక్యము కానిది.

తా. నేను రెండు ముక్కలుగా విరిగిపోవైనా విరిగిపోవుదునుగాని ఎవరికీ వంగను. ఇది నాలోని పహజమైన రోషము. స్వభావము దారు శక్యము కానిది. 11

మూ. యది తానత్యముద్రే తు సేతుర్భర్తౌ యద్యచ్చయా,  
రామేణ విష్ణయః కోఽత్ర యేవ మే భయమాగతమ్. 12

ప్ర. ౪. రామేణ=రామునిచేత, యద్యచ్చయా=దైనవశముచేత, పముద్రే=పముద్రమువందు, సేతుః=సేతువు, భర్తా యది తానత్=కట్టబడిన దైనను, అత్ర=దీనియందు, యేవ=దేనిచేత, మే=నాకు, భయమ్=భయము, అగతమ్=వచ్చినదో, అట్టి, విష్ణయః=అశ్రయము, కు=ఏమి ?

తా. దైనవశముచేత రాముడు పముద్రముమీద సేతువును కట్టినంతమాత్రాన నేను భయపడవంటి నంత అశ్రయ మేమి ఉన్నది ? 12

మూ. న తు తీర్త్వార్థనం రామః పహ వానరసేవయా,  
ప్రతిజావామి తే పత్యం న జీవన్ ప్రతియాప్యతి. 13

ప్ర. ౪. పా రామహ=ఆ రాముడు, వానరసేవయా పహ=వానరసేవతో కూడ, అర్థవమ్=పముద్రమును, తీర్త్వా=దాటి, జీవన్=జీవించినవాడై, న ప్రతియాప్యతి=తిరిగి వెళ్ళడు; లే=నీకు, పత్యమ్=పత్యముగా, ప్రతిజావామి =ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను.

తా. వానరసేవతో పముద్రము దాటి వచ్చిన రాముడు ప్రాణాలతో తిరిగి వెళ్ళడు; నీకు ప్రతిజ్ఞ చేసి పత్యమును చెప్పుచున్నాను. 13

మూ. ఇతి బ్రువాణం పంరబ్ధం రుష్టం విజ్ఞాయ రావణమ్,  
ప్రీడితో మాల్యవావ్యాక్యం నోత్తరం ప్రత్యపద్యత. 14

ప్ర. ౪. ఇతి=ఇట్లు, పంరబ్ధమ్=తొందరతో కూడువట్లుగా,

బ్రువాణమ్=పలుకుచున్న, రావణమ్=రావణుణ్ణి, యుష్టమ్=కోపించివహించిగా,  
విజాయ=తెలిపికొని, మాన్యవాన్=మాన్యవంతుడు, ప్రీడితః=పిగ్గుపడినవాడై, ఉత్త  
రమ్=ఉత్తరదూపమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, న ప్రత్యవద్యత=పొందలేడు.

తా. ఈ విధముగా తొందరపాటుతో మాటలాడుచున్న రావణుడు  
కోపించి ఉన్నాడని తెలిపికొని, మాన్యవంతుడు పిగ్గుపడి, ప్రత్యుత్తరమేమీ  
చెప్పలేడు. 14

మూ. జయశిషో తు రాజావం వర్తయిత్వా యథోచితమ్,  
మాన్యవానభ్యమజ్ఞాతో జగము వ్యం నివేశవమ్. 15

ప్ర. జ. మాన్యవాన్=మాన్యవంతుడు, రాజావమ్=రాజును, జయ  
శిషో="జయ విజయో భవ" అను అశీస్సుచేత, యథోచితమ్=తగు విధముగా,  
వర్తయిత్వా=వృద్ధి పొందించి, అభ్యమజ్ఞాతః=అమజ్ఞ ఇవ్వబడినవాడై, వ్యమ్=తన  
సంబంధమైన, నివేశవమ్=గృహమును గూర్చి, జగము=చెల్లెను.

తా. మాన్యవంతుడు జయశీర్వాదములను ప్రయోగించి రాజును  
అభివందించి అతని అమజ్ఞ లిపికొని తన గృహమునకు నెల్లిపోయెను. 15

మూ. రావణమ్తు వహోమాత్యో మన్త్రయిత్వా విమృశ్య చ,  
లజ్జాయాన్తు తదా గుప్తం శారయామాప రాక్షసః. 16

ప్ర. జ. రాక్షసః=రాక్షసుడైన, రావణమ్తు=రావణుడైతే, వహో  
మాత్యః=మంత్రులతో కూడినవాడై, మన్త్రయిత్వా=అలోచించి, విమృశ్య=చిత్త  
యించి, తదా=అప్పుడు, లజ్జాయాన్తు=లంకయొక్క, గుప్తమ్=దక్షిణను, శారయామాప  
=చేయించెను.

తా. అప్పుడు రావణుడు మంత్రులతో అలోచించి, కర్తవ్యమును  
విధియించి, లంకకు దక్షిణను పిచ్చరచెను. 16

మూ. వ్యారిదేశ చ పూర్వప్యాం ప్రహస్తం ద్వారి రాక్షవమ్,  
దక్షిణప్యాం మహావీర్యో మహాపార్శ్వమహోదరా. 17

పశ్చిమాయామథ ద్వారి పుత్రపిన్ద్రోజితం తదా,  
వ్యారిదేశ మహామాయం రాక్ష పైర్వహుభిర్వృతమ్. 18

ప్ర. జ. పూర్వప్యాం ద్వారి=తూర్పుద్వారమునందు, ప్రహస్తమ్  
=ప్రహస్తుడను, రాక్షవమ్=రాక్షసుని, వ్యారిదేశః=వియమించెను. దక్షిణప్యామ్  
=దక్షిణద్వారమునందు, మహావీర్యః=గొప్ప వర్మాకముము గల, మహాపార్శ్వ  
మహోదరా=మహాపార్శ్వమహోదతులను, వ్యారిదేశః=వియమించెను. అథ  
=అటుపిమ్మట, తదా=అప్పుడు, పశ్చిమాయాం ద్వారి=పశ్చిమద్వారమునందు,

మహామాయమ్ = గొప్ప మాయలు గల, బహుధి = అనేకులైన, రాక్షసై = రాక్షసులతో, వృతమ్ = కూడిన, పుత్రమ్ = పుత్రుడైన, ఇన్ద్రజితమ్ = ఇంద్రజిత్తును, వ్యాధిదేశ = వియమించెను.

తా. తూర్పుద్వారమునందు ప్రహస్తుణ్ణి, దక్షిణద్వారమునందు గొప్ప బలముగల మహాదరమహాపాద్మ్యులను, పశ్చిమద్వారమునందు గొప్ప మాయలు తెలిసిన చాలామంది రాక్షసులతో కూడిన యవ పుత్రుడైన ఇంద్రజిత్తును విలిపెను.

17, 18

మూ. ఉత్తరప్యాం పురద్వారి వ్యాధిశ్చ శుకపారణౌ,  
స్వయం తత్ర గమిష్యామి మచ్చిణస్తానుజాచ హ.

19

ప్ర. అ. ఉత్తరప్యామ్ = ఉత్తరపుడైన, పురద్వారి = పగరద్వారమునందు, శుకపారణౌ = శుకపారణులను, వ్యాధిశ్చ = వియమించి, స్వయమ్ = స్వయముగా, తత్ర = అక్కడికి, గమిష్యామి = వెళ్లెదము అని, తాన్ = ఆ, మచ్చిణః = మర్కతులను గూర్చి, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. ఉత్తరద్వారమునందు, శుకపారణులను వియమించి, "నేను కూడ అక్కడికి వెళ్లెదను" అని ఆ మర్కతులతో చెప్పెను.

19

మూ. రాక్షసం తు విదూపాక్షం మహావీర్యపరాక్రమమ్,  
మధ్యమేఽస్థాపయద్గుల్మే బహుధిః పహ రాక్షసైః.

20

ప్ర. అ. మహావీర్యపరాక్రమమ్ = గొప్ప వీర్యము పరాక్రమము గల, విదూపాక్షమ్ = విదూపాక్షు డను, రాక్షసమ్ = రాక్షసుణ్ణి, బహుధిః = చాలామంది, రాక్షసైః పహ = రాక్షసులతో కూడ, మధ్యమే = మధ్యయందున్న, గుల్మే = పేచావివేకమునందు, అస్థాపయత్ = విలిపెను.

తా. గొప్ప వీర్యపరాక్రమములు గల విదూపాక్షు డను రాక్షసుని, అనేకులైన ఇతరరాక్షసులతో కూడ పేచామధ్యభాగమునందు విలిపెను.

20

మూ. ఏవం విధావం లజ్కాయాం కృత్వా రాక్షసపుష్కవః,  
కృతకృత్య మివాత్మావం మవ్యతే శాంతోదితః.

21

ప్ర. అ. రాక్షసపుష్కవః = ఆ రాక్షసశ్రేష్టుడు, లజ్కాయామ్ = లంకయందు, ఏవమ్ = ఇట్లు, విరామ్ = ఏర్పాటును, కృత్వా = చేసి, శాంతోదితః = శాంతముచేత ప్రేరితుడై, అత్మామ్ = తమను, కృతకృత్యమివ = కృతకృత్యుని వలె, మవ్యతే = తలచుచున్నాడు.

తా. రాహుడు లంకలో ఈ విధముగా ఏర్పాటు చేసి, వివాళకాంక్షు

రాపురించుటచే కృతకృత్య డైనట్లు భావించుచుండెను.

21

మూ. విపర్ణయామాప తతః ప మన్త్రిణో  
విధానమాజ్ఞాప్య పురస్య పుష్కలమ్,  
జయాశిషో మన్త్రిగణేన పూజితో  
వివేక పోఽవైపురమృద్ధిమన్మహాచో.

22

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అదికావ్యే యుద్ధకాండే వృత్తీంత పర్వ.

ప్ర. అ. పు=అతడు, పురస్య=పట్టణముయొక్క, పుష్కలమ్=పరి  
పూర్ణమైన, విరాచమ్=ఏర్పాటును, అజ్ఞాప్య=అజ్ఞాపించి, తతః=అటు పిమ్మట,  
మన్త్రిణా=మంత్రులను, విపర్ణయామాప=విడిచిపెట్టెను. మన్త్రిగణేన=మంత్రుల  
గణముచేత, జయాశిషో=జయాశీర్వాదము చేత, పూజితః=పూజింపబడినవాడై,  
పా=అతడు, ఋద్ధిమన్=పమృద్ధి గల, మహాచో=గొప్పరైన, అవైపురమ్=అంత  
పురమును, వివేక=వ్రతేశించెను.

తా. రావణుడు ఈ విధముగా మగధరక్షణమునకు పూర్తిగా ఏర్పాటు  
చేసి, మంత్రులు వెళ్లుటకు అనుమతి ఇచ్చి, ఆ మంత్రులందఱు జయాశీర్వాదము  
చేసి వెళ్లిపోయిన పిమ్మట రాక్షసమృద్ధమైన అంతపురములో వ్రతేశించెను. 22

“బాలానందినో” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ముప్పదిఆరవ పర్వ పమాస్తము.

## అథ పష్టత్రయశః పర్వః

[లంకారక్షణమునకై రావణుడు చేసిన ఏర్పాట్లను గూర్చి విభీషణుడు రామునకు చెప్పెను. లంకావ్యాధములను అక్రమింపుడని రాముడు వానరసేనానాయకులను ఆదేశించెను.]

మూ. వరవావరరాజానౌ ప తు వాయుసుతః కపిః,  
జామ్యవాన్మక్షరాజశ్చ రాక్షసశ్చ విభీషణః. 1  
అల్గదో వాలిపుత్రశ్చ పౌమిత్రిః శరభః కపిః,  
సుషేణః పహరాయాదో మైన్దో ద్వివిధ ఏవ చ. 2  
గణో గవాక్షః కుముదో వరోఽథ పనపస్తథా,  
అమిత్రవిషయం ప్రాప్తాః పమనేతాః పమర్థయన్. 3

ప్ర. అ. వరవావరరాజానౌ=వరుల రాజైన రాముడు, వానరరాజైన ముగ్ధుడు, వాయుసుతః=వాయుకుమారుడైన, ప=కపిః=జ హనుమంతుడు, ఋక్షరాజః=భల్లూకముల రాజైన, జామ్యవాన్=జాంబవంతుడు, రాక్షసః=రాక్షసుడైన, విభీషణః=విభీషణుడు, వాలిపుత్రః=వాలిపుత్రుడైన, అల్గదః=అంగదుడు, పౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు, శరభః కపిః=శరభు డను వానరుడు, పహరాయాదః=బంధువులతో కూడిన, సుషేణః=సుషేణుడు, మైన్దః=మైందుడు, ద్వివిధ ఏవ చ=ద్వివిధుడు, గణః=గజుడు, అథ=మరియు, గవాక్షః=గవాక్షుడు, కుముదః=కుముదుడు, తథా=మరియు, వరో=వరుడు, అథ=మరియు, పనప=పనసుడు, అమిత్రవిషయమ్=శత్రుదేశమును, ప్రాప్తాః=పొందినవారై, పమనేతాః=ఒక చోట చేరివారై, పమర్థయన్=అలోచించిరి.

తా. శత్రుదేశములో ప్రవేశించిన రామముగ్ధులు, హనుమంతుడు, ఋక్షముల రాజైన జాంబవంతుడు, విభీషణుడు, వాలి పుత్రుడైన అంగదుడు, లక్ష్మణుడు, శరభుడు, పరివారసహితుడైన సుషేణుడు, మైందుడు, ద్వివిధుడు, గజుడు, గవాక్షుడు, కుముదుడు, వరుడు, పనసుడు - వీరందఱు కలిపి అలోచించిరి. 1 - 3

మూ. ఇయం సా లక్ష్మ్యతే లంకా పురీ రావణపాలితా,  
పామరోరగగన్ధర్వైరమరైరపి దుర్జయా. 4

ప్ర. అ. రావణపాలితా=రావణునిచేత పాలింపబడిన, పామరోరగగన్ధర్వైః=అసురులతోను, ఉరగులతోను, గంధర్వులతోను కూడిన, అమరైరపి=దేవతలతో కూడి, దుర్జయా=జయింప శక్యము కాని, సా=ఆ, ఇయమ్=ఈ, లంకా పురీ=లంకాపట్టణము, లక్ష్మ్యతే=చూడబడుచున్నది.

తా. రావణునిచేత పాలింపబడుచు అసురులచేత గాని, ఉరగలం చేత గాని, గండర్వలచేత గాని, దేవతలచేత గాని ఇయింప శక్యము గాని ఆ లంకాపట్టణము ఇదే; ఎదుట కులదుచున్నది. 4

మూ. కార్యసీద్ధిం పురస్కృత్య మస్త్రీయధ్వం వివిర్లయే,  
విత్యం పంచిహితో హ్యుత రావణో రాక్షసాధిపః. 5

ప్ర. అ. కార్యసీద్ధిమ్=కార్యసీద్ధివి, పురస్కృత్య=పురస్కరించుకొని, వివిర్లయే=విర్లయము విషయమునందు, మస్త్రీయధ్వమ్=అలోచించుచు. అత్ర=ఇక్కడ, రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, విత్యమ్=విత్యము, పంచిహితః హే=ఉంచుచుగదా.

తా. రాక్షసం ప్రభువైన రావణుడు విత్యము ఈ నగరమునందే ఉండును. అందుచేత మనము తంపెట్టిన కార్యము ఎట్లు సీద్ధించునో విర్లయించుటకు అలోచన చేయుచు. 5

మూ. అథ తేషు బ్రువాణేషు రావణావరణోఽబ్రవీత్,  
వాక్యమగ్రామ్యపదవత్పుష్కలార్థం విధీషణః. 6

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, తేషు=వాళ్లు, బ్రువాణేషు=ఇట్లు మాట్లాడుచుండగా, రావణావరణః=రావణుని తమ్ముడైన, విధీషణః=విధీషణుడు, అగ్రామ్యపదవత్=గ్రామ్యపదములు లేవి, పుష్కలార్థమ్=పూర్ణమైన అర్థము గల, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=వరిశెను.

తా. వాళ్లందరు ఇట్లు అనుకొనుచుండగా రావణుని తమ్ముడైన విధీషణుడు గ్రామ్యములైన పదములు లేవి, పరిపూర్ణార్థము గల వాక్యము వరిశెను. 6

మూ. అవలా పవపశ్చైవ పంపాతి స్రమతిస్తథా,  
గత్యా లక్ష్మో మమామాత్యాః పురీం పువరిహోగతాః. 7

ప్ర. అ. మమ=నామొక్క, అమాత్యాః=మంత్రియుడైన, అవలా=అవలుడు, పవపశ్చైవ=పవనుడు, పంపాతి=పంపాతి, తథా=మరియు, స్రమతిః=స్రమతి అనుచోడు, లక్ష్మోం పురీమ్=లంకాపట్టణమును గూర్చి, గత్యా=వెళ్లి, పువః=మరల, ఇహ=ఇక్కడికి, అగతాః=వచ్చివారు.

తా. వా మంత్రియుడైన అవలుడు, పవనుడు, పంపాతి, స్రమతి లంకను వెళ్లి మరల వచ్చివారు. 7

మూ. భూర్వా శకునయః పర్వే ప్రవిష్టాశ్చ రిపోర్భంమ్,  
విధావం విహితం యచ్చ తద్వృష్ట్యా వముపస్థితా. 8

ప్ర. త. పర్వే=వాల్లందరూ, శకునయః=పక్షులుగా, భూర్వా=అయి, రిపోః=శత్రువుయొక్క, భంమ్=పైవ్యమును, ప్రవిష్టాః=ప్రవేశించినారు. యత్=ఏ, విధావమ్=ఏర్పాటు, విహితమ్=చేయబడినదో, తత్=దానిని, దృష్ట్యా=చూచి, వముపస్థితా=వచ్చినారు.

తా. వాల్లందరూ పక్షిదూపములు ధరించి శత్రుపైవ్యములో ప్రవేశించి, శత్రువులు చేపకొనిన ఏర్పాటు లిచ్చి చూచి వచ్చినారు. 8

మూ. సంవిధావం యథాహుస్తే రావణస్య దురాత్మనః,  
రామ తద్రువతః పర్వం యాథాతథ్యేన మే శృణు. 9

ప్ర. త. రామ=రామా ! తే =వాళ్లు, దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధి యైన, రావణస్య=రావణునియొక్క, సంవిధావమ్=ఏర్పాటును, యథా=ఎట్లు, అహుః=చెప్పుచున్నారో, పర్వమ్=దానివంతనూ, యాథాతథ్యేన=యథార్థముగా, బ్రువతః=చెప్పుచున్న, మే=నానుండి, శృణు=వినుము.

తా. రామా ! దురాత్ముడైన రావణుడు చేసిన ఏర్పాట్లను గూర్చి వాళ్లు చెప్పిన విషయము వంటా నేను ఉన్నదున్నట్లు చెప్పుచున్నాను; వినుము. 9

మూ. పూర్వం న్రహస్తః న్రబలో ద్వారమాపార్థ్య తిష్ఠతి,  
దక్షిణం చ మహావీర్య మహాపార్శ్వమహోదరౌ. 10

ప్ర. త. న్రబలః=గొప్ప బలము గల, న్రహస్తః=న్రహస్తుడు, పూర్వం ద్వారమ్=తూర్పుద్వారమును, అపార్థ్య=పొంది, తిష్ఠతి=ఉన్నాడు. మహావీర్యం=గొప్ప పరాక్రమము గల, మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వమహోదరులు, దక్షిణం చ=దక్షిణద్వారమును (పొంది ఉన్నారు).

తా. గొప్ప పరాక్రమము గల న్రహస్తుడు తూర్పుద్వారము వద్ద, మహాపరాక్రమవంతులైన మహాపార్శ్వమహోదరులు దక్షిణద్వారమువద్ద ఉన్నారు.

మూ. శివ్రోజీర్ణశ్చిమం ద్వారం రాక్షసైర్వహుభిర్వృతః,  
పట్టిశాపిధనుష్కర్షిః తూలముద్గరపాణిభిః,  
వావాప్రహరణైః తూర్తిరావృతో రావణాత్మజః. 11

ప్ర. త. రావణాత్మజః=రావణుని కుమారుడైన, శివ్రోజీర్ణ=శుభ్రరేఖలు, పట్టిశాపిధనుష్కర్షిః=పట్టికములు, బద్దములు, ధనములు గల, తూలముద్గరపాణిభిః=తూలములు ముద్గరములు హస్తములయందు గల, బహుభిః=అనేకులైన,

రాక్షసై=రాక్షసులతో, వృతః=కూడినవాడై, వావాప్రహరణై=అనేకవిధములైన అయుధములు గల, తూరై=తూరులతో, అవృతః=కూడినవాడై, పశ్చిమం ద్వారమ్=పశ్చిమద్వారమును (చేరి ఉన్నాడు).

తా. రావణకుమారుడైన ఇంద్రదీప్తి పట్టికములు, ఖడ్గములు, ధనస్సులు, తూలములు, ముద్గరములు ధరించిన చాలమంది రాక్షసులతోను, అనేకవిధములైన అయుధములు ధరించిన తూరులతోను కూడి పశ్చిమద్వారమునం దున్నాడు. 11

మూ. రాక్షసావాం సహస్రైస్తు బహుభిః శస్త్రపాణిభిః, 12

యుక్తః పరమసంవిగ్న్ శాక్షసైః సహ మన్త్రవిత్, 13

ఉత్తరం వగరద్వారం రావణః స్వయమాస్థితః.

ప్ర. అ. మన్త్రవిత్=అలోచనలు ఎరిగిన, రావణః=రావణుడు, శస్త్రపాణిభిః=శస్త్రములు హస్తములయందు గల, రాక్షసావామ్=రాక్షసుల యొక్క, బహుభిః=అనేకమైన, సహస్రైః=సహస్రములతో, యుక్తః=కూడినవాడై, రాక్షసైః=రాక్షసులతో కూడ, పరమసంవిగ్నః=మిక్కిలి దిగులు వెందినవాడై, ఉత్తరమ్=ఉత్తరమైన, వగరద్వారమ్=వగరద్వారమును, స్వయమ్=స్వయముగా, ఆస్థితః=ఆరిష్ఠించి ఉన్నాడు.

తా. అలోచనతో వేర్పరియైన రావణుడు అయుధములు ధరించిన వేలకొంది రాక్షసులతో కూడి స్వయముగా ఉత్తరద్వారమువద్ద ఉన్నాడు. అతడు రాక్షసులూ కూడ దిగులువెంది ఉన్నాడు. 12, 13

మూ. విరూపాక్షస్తు మహతా తూలఖడ్గధనుష్కతా, 14

బలేవ శాక్షసైః పార్థం మధ్యమం గుర్మామాశ్రితః.

ప్ర. అ. విరూపాక్షస్తు=విరూపాక్షుడు, తూలఖడ్గధనుష్కతా=తూలములు, ఖడ్గములు, ధనస్సులు గల, మహతా=గొప్పదైన, బలేవ=సేనతో, శాక్షసైః పార్థమ్=రాక్షసులతో కూడ, మధ్యమం గుర్మామ్=మధ్యయందున్న సేనానివేశమును, ఆశ్రితః=ఆశ్రయించి ఉన్నాడు.

తా. విరూపాక్షుడు తూలములు, ఖడ్గములు, ధనస్సులు ధరించిన గొప్ప సైన్యముతో, చాలమంది రాక్షసులతో సేనామధ్యమునందు ఉన్నాడు. 14

మూ. ఏతావేవంవిధాన్ గుర్మాన్ లక్ష్మాయాం సముదీక్ష్య తే, 15

మామకా మన్త్రిణః పర్యే శీఘ్రం పువరిహగతాః.

ప్ర. అ. మామకా=నా సంబంధమైన, పర్యే=సమస్తమైన, తే మన్త్రిణః=అ మంత్రులు, ఏవంవిధాన్=ఈ విధములైన, ఏతాన్=ఈ, గుర్మాన్=సేనానివేశములను, లక్ష్మాయామ్=లంకయందు, సముదీక్ష్య=చూచి, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా,



పునః=మరల, ఇహ=ఇక్కడికి, ఆగతాః=వచ్చినారు.

తా. నా మంత్రులందఱు లంకకు వెళ్లి అక్కడ ఉన్న ఈ సేనావివేకములను చూచి మరల వచ్చినారు. 15

మూ. గజానాం దశసాహస్రం రథావానుయుతం తథా,  
హయావానుయుతే ద్వే చ పౌగ్రా కోటిశ్చ రక్షసామ్. 16

విక్రాంతా బలవంతశ్చ సంయుగేష్యేతథాయినః,  
ఇష్టా రాక్షసరాజస్య నిత్యమేతే విశాచరాః. 17

ప్ర. అ. గజానామ్=గజములయొక్క, దశసాహస్రమ్=పదివేలు, తథా=మరియు, రథానామ్=రథములయొక్క, అయుతమ్=అయుతము, హయానామ్=ఆశ్వములయొక్క, ద్వే=రెండు, అయుతే=అయుతములు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, పౌగ్రా=కొంచెము అధికమైన, కోటిశ్చ=కోటియు, సంయుగేషు=యుద్ధములందు, విక్రాంతాః=పర్యక్రమముగలవారు, బలవంతశ్చ=బలముగలవారు, అతథాయినః=క్షూరులు, ఏతే=ఈ, విశాచరాః=రాక్షసులు, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడు, రాక్షసరాజస్య=రావణునకు, ఇష్టాః=ఇష్టులు.

తా. యుద్ధములలో పర్యక్రమము చూపువారు, బలవంతులు, క్షూరులు అయిన పదివేలమంది గజములను అధిష్టించు యోధులు, పదివేలమంది రథికులు, రెండువేలమంది ఆశ్వకులు, కోటికి మించిన పరాతులైన రాక్షసులు నీర్లందరూ రావణునకు ఇష్టులైన వారు. 16, 17

మూ. ఏకస్మిన్వాత్ర యుద్ధార్థే రాక్షసస్య విశాంపతే,  
పరీవారః సహస్రప్రాణాం సహస్రముపతిష్ఠతే. 18

ప్ర. అ. విశాంపతే=రాజా ! ఆత్ర=ఈ రాక్షసులలో, ఏకస్య=ఒక్క, రాక్షసస్య=రాక్షసునకు, యుద్ధార్థే=యుద్ధమునిమిత్తము, సహస్రప్రాణామ్=వేలయొక్క, సహస్రమ్=సహస్రము, పరీవారః=పరివారము, ఉపతిష్ఠతే=చేరి ఉండును.

తా. రానూ ! యుద్ధమునందు ఈ రాక్షసులలో ఒక్కొక్కనికి పది + క్షులమంది పరివారముగా వచ్చి ఉండును. 18

మూ. ఏతాం ప్రవృత్తిం లజ్కాయాం మన్త్రిప్రోక్షాం విధీషణః,  
ఏవముక్త్యా మహాబాహూ రాక్షసాంస్తావదర్శయత్. 19

ప్ర. అ. మహాబాహూః=గొప్ప బాహువులు గల, విధీషణః=విధిషణుడు, మన్త్రిప్రోక్షామ్=మంత్రులచేత చెప్పబడిన, లజ్కాయామ్=లంకయందు, ఏతామ్=ఈ, ప్రవృత్తిమ్=పార్శ్వము, ఏవమ్=ఈ విధముగా, ఉక్త్యా=పలికి, తాన్=ఆ,

రాక్షసాన్=రాక్షసులను, అదర్శయత్=చూపెను.

తా. మహాబాహుడైన విభీషణుడు తన మంత్రులు తీసికొనివచ్చిన లంకకు పంబురించిన ఈ వార్తను ఈ విధముగా చెప్పి ఆ రాక్షసులను (మంత్రులను) చూపెను. 19

మూ. లక్ష్మాయాం పచివైః పర్వం రామాయ ప్రత్యవేదయత్,  
రామం కమలపత్రాక్షమిదముత్తరమబ్రవీత్,  
రావణావరణః శ్రీమాన్ రాముపీయచీర్షయా. 20

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, రావణావరణః=విభీషణుడు, లక్ష్మాయామ్=లంకయుందు, పర్వమ్=వృత్తాంతమును అంతను, పచివైః=మంత్రులచేత, రామాయ=రామునికొరకు, ప్రత్యవేదయత్=తెలియపరచెను. కమలపత్రాక్షమ్=కమలపత్రములవంటి నేతములు గల, రామమ్=రాముణ్ణిగూర్చి, రామ ప్రీయచీర్షయా=రామునికి ప్రీయము చేయవలెనను కోరికతో, ఇదమ్=ఈ, ఉత్తరమ్=తరువాతి వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. శ్రీమంతుడైన విభీషణుడు రామునకు లంకలోని వార్తలను తన మంత్రులచేత కూడ చెప్పించి కమలపత్రాక్షుడైన ఆ రామునితో అతనికి ప్రీయము చేయవలెనను కోరికతో, మరల ఇట్లుచెను. 20

మూ. కుబేరం తు యదా రామ రావణః ప్రత్యయుర్ధత,  
షష్ఠిః శతసహస్రాణి తదా నిర్వాప్తి రక్షసామ్,  
పరాక్రమేణ వీర్యేణ తేజసా పత్న్యగౌరవాత్,  
పర్వశా హ్యత్ర దర్శేణ రావణస్య మహాత్ముః. 21 22

ప్ర. అ. రామ=రామా ! రావణః=రావణుడు, యదా=ఎప్పుడు, కుబేరమ్=కుబేరుణ్ణి, ప్రత్యయుర్ధత=ఎదిరించి యుద్ధము చేసెనో, తదా=అప్పుడు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, షష్ఠిః=అరువది, శతసహస్రాణి=లక్షలు, నిర్వాప్తి=బయలు దేరినవి. పరాక్రమేణ=పరాక్రమముచేత, వీర్యేణ=వీర్యముచేత, తేజసా=తేజస్సుచేత, పత్న్యగౌరవాత్=బలాదిశయమువలన, దర్శేణ=గర్వముచేత, అత్ర=యుద్ధమునందు, దురాత్మనః=దుర్మాత్ముడైన, రావణస్య=రావణునకు, పర్వశా=తగినవారు.

తా. రామా ! రావణుడు కుబేరునితో యుద్ధమునకై వెళ్లివచ్చుడు అతనితో అరవైలక్షంమంది రాక్షసులు వెళ్లిరి. వాల్లందరూ కూడ పరాక్రమముచేత, వీర్యముచేత, తేజస్సుచేత, బలాదిశయముచేత, గర్వముచేత దురాత్ముడైన రావణునకు

తగివనాడు.

21, 22

మూ. అత్ర మమ్యర్థ కర్తవ్య రోషయే త్వాం న భీషయే, 23  
 సమర్థో హ్యపి వీర్యేణ మరాణామపి విగ్రహే.

ప్ర. అ. అత్ర=ఈ విషయమునందు, మమ్య=కోపము, న కర్తవ్య=చేయు దగవది కాదు. త్వామ్=నిన్ను, రోషయే=కోపము కలవానిని చేయుచున్నాను. న భీషయే=భయపెట్టుట లేదు. వీర్యేణ=వర్మాకమముచేత, మరాణామ్=దేవ తలయొక్క, విగ్రహే=పి=విగ్రహమునందు కూడ, సమర్థ=సమర్థుడవు, అపి హే=అయి ఉన్నావు కదా.

తా. నేను శత్రులమును వర్ణించుచున్నందుకు కోపించకుము. నీకు శత్రువులపై కోపము తెచ్చించుటకు ఇది చెప్పినాను కాని భయపెట్టుటకు కాదు. నీవు వర్మాకమముచేత దేవతలను కూడ అయించుటకు సమర్థుడవు కదా. 23

మూ. తద్యవాంశ్చతురజ్లేణ బలేన మహారా వృతమ్, 24  
 వ్యూహ్యదం వానరాచీకం నిర్మతిష్యతి రావణమ్.

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, దహాచ్=ఏవు, ఇదమ్=ఈ, వానరాచీకమ్=వానరపైష్ఠమును, వ్యూహ్య=వ్యూహములుగా విలిపి, చతురజ్లేణ బలేన=చతురంగపైష్ఠముతో, వృతమ్=కూడిన, రావణమ్=రావణుని, నిర్మతి ష్యతి=మఠించగలవు.

తా. అందుచేత నీవు ఈ వానరసేనను వ్యూహములుగా విలిపి చతురంగపైష్ఠముతో కూడిన రావణుని మఠించగలవు. 24

మూ. రావణావరణే వాక్యమేవం బ్రువతి రాఘవః, 25  
 శత్రూణాం ప్రతిఘాతార్థమిదం నచననుబ్రవీత్.

ప్ర. అ. రావణావరణే=విభీషణుడు, ఇతి=ఇట్లు, వాక్యమ్=వాక్యమును, బ్రువతి పతి=పలుకుచుండగా, రాఘవః=రాముడు, శత్రూణామ్=శత్రువులయొక్క, ప్రతిఘాతార్థమ్=కోట్టుటకొరకు, ఇదమ్=ఈ, నచనమ్=చచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. విభీషణు డిట్లు చెప్పుచుండగా విని రాముడు శత్రువులను ఎదుర్కొనుటకొరకు ఇట్లు పలికెను. 25

మూ. పూర్వద్వారే తు లజ్కాయా వీలో వానరపుంగవః, 26  
 ప్రహస్తప్రతియోర్ధా ప్యుర్వావరైర్వహుభిర్వృతః.

ప్ర. అ. బల్లాయాః=అంగదుడు, పూర్వద్వారే=తూర్పుద్వారమునందు, వానరపుణ్యః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, పీఠా=పీఠము, బహుధిః=చాలమంది, వానరైః=వానరులతో, వృతః=కూడినవాడై, ప్రహస్తవ్రతయోద్ధా=ప్రహస్తుణ్ణి ఎదిరించి యుద్ధము చేయువాడు, స్వాత్=అగుగాక.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన పీఠము చాలమంది వానరులతో కలిపి అంక తూర్పుద్వారమునందు ప్రహస్తుణ్ణి ఎదుర్కొనవలెను. 26

మూ. అల్లదో వాలిపుత్రుడు బలేవ మహతా వృతః, 27  
రక్షిణీ బాధలాం ద్వారే మహాపార్శ్వమహోదరా.

ప్ర. అ. వాలిపుత్రః=వాలిపుత్రుడైన, అల్లదాః=అంగదుడు, మహతా=గొప్ప డైన, బలేవ=పేనతో, వృతః=కూడినవాడై, రక్షిణీ ద్వారే=రక్షిణద్వారమునందు, మహాపార్శ్వమహోదరా=మహాపార్శ్వమహోదరులను, బాధలామ్=బాధించుగాక.

తా. వాలిపుత్రుడైన అంగదుడు గొప్ప పైన్యముతో కూడి రక్షిణద్వార మునందు మహాపార్శ్వమహోదరులను బాధించవలెను. 27

మూ. హనుమాన్సక్తిమద్వారం విప్రీద్య పవనాత్మజః, 28  
ప్రవిశత్యప్రమేయాత్మా బహుధిః కపిధిర్వృతః.

ప్ర. అ. పవనాత్మజః=వాయుపుత్రుడు, అప్రమేయాత్మా=ఇంత అవి చెప్ప శక్యము కాని బుద్ధిగలవాడు అయిన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, బహుధిః=అనేకుడైన, కపిధిః=వానరులతో, వృతః=కూడినవాడై, సక్తిమద్వారమ్=సక్తిమద్వారమును, విప్రీద్య=వీడించి, ప్రవిశతుః=ప్రవేశించుగాక.

తా. వాయుపుత్రుడు, అప్రమేయమైన బుద్ధిబలము గలవాడు అయిన హనుమంతుడు చాలమంది వానరులతో కూడి సక్తిమద్వారమును వీడించి అంకతో ప్రవేశించుగాక. 28

మూ. రైత్యరానవసంఘావాన్ముషీణాం చ మహాత్మవామ్, 29  
విసకాత్పపియః క్షుద్రో వరదావలలాప్సితః.

పరీక్షమతి యః పర్యావ్లోకావృంతాపయన్ ప్రజాః, 30  
తప్సాహం రాక్షసేష్టాన్య స్వయమేవ వధే ర్మతః.

ఉత్తరం వగరద్వారమహం బౌమిత్రిణా పహ, 31  
విషీద్యాధిప్రవేక్ష్యామి సలలో యత్ర రావణః.

ప్ర. అ. రైత్యరానవసంఘావామ్=రైత్యరానవుల సముదాయములకు, మహాత్మవామ్=మహాత్ములైన, ముషీణాం చ=ముసులకు, విసకాత్పపియః=హానిచే

యుట శస్త్రముగా గలవాడు, ఖ్వుద్రు=వీచుడు, వరదావలరాప్రతి=వరదావలముతో కూడినవాడు అయిన, యు=ఎవడు, ప్రణా=ప్రణలము, పంరాపయన్=పీడించుచూ, సర్వాన్=సమస్తమైన, లోకాన్=లోకములను, పరిక్రామతి=పరిచరించుచుందునో, తస్య=అట్టి, రాక్షసేష్టాస్య=రావణునియొక్క, వధే=వధయందు, అహమ్=నేను, స్వయమేవ=స్వయముగానే, దృతి=విశ్రయము కలవాడనై ఉన్నాను. అహమ్=నేను, సోమిత్రిణా పహి=లక్ష్మణునితో కూడ, సలలా=సైన్యముతో కూడిన, రావణు=రావణుడు, యుత=ఎక్కడ ఉన్నాడో, ఉత్తరం వగర్ద్యారమ్=ఉత్తరవగర్ద్యారమును, విపీడ్య=పీడించి, అభివతేక్త్యామి=ప్రవేశించెదను.

తా. రైత్యలను, దానవులను, మహాత్ములైన ఋషులను పీడించుట యందు ఆనందము కలవాడు, వరదావము వలన కలిగిన బలము కలవాడు, వీచుడు, సర్వలోకములలో పరిచరించుచు అక్కడి ప్రణలను పీడించువాడు అయిన రావణుని నేనే స్వయముగా చంపవలె నని దృఢవిశ్రయము చేపిరివి. అందుచే నేను లక్ష్మణునితో కలసి సైన్యముతో కూడిన రావణుడు ఉన్న ఉత్తరద్యారమును పీడించి లంకలో ప్రవేశించెదను. 29-31

మూ. వానరేష్టాశ్చ బంవాన్వక్తరాశ్చ పీఠ్యవాన్, 32  
రాక్షసేష్టామజశ్చైవ గుర్భే భవతు మధ్యమే.

ప్ర. అ. బంవాన్=బంబంతుడైన, వానరేష్టాశ్చ=మగ్రీపుడు, పీఠ్యవాన్=వర్జకమనంతుడైన, ఋక్తరాశ్చ=జాంబవంతుడు, రాక్షసేష్టామజశ్చైవ=విరీషులు, మధ్యమే=మధ్యమమైన, గుర్భే=సైన్యమునందు, భవతు=ఉండుగాక.

తా. బంబంతుడైన మగ్రీపుడు, వీర్యవంతుడైన జాంబవంతుడు, విరీషులు మధ్యముం దున్న సైన్యములో ఉండురుగాక. 32

మూ. న చైవ మామషం దూపం కార్యం హరిధిరాహవే, 33  
ఏషా భవతు నః పంజ్ఞా యుద్ధేఽస్మిన్ వానరే బలే.

ప్ర. అ. అహవే=యుద్ధమునందు, హరిధి=వానరులచేత, మామషం=మనుజులసంబంధమైన, దూపమ్=దూపము, న చైవ కార్యమ్=చేయదగినది కాదు. అస్మిన్=ఈ, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, వానరే=వానరులసంబంధమైన, బలే=సైన్యమునందు, ఏషా=ఇది, నః=మనకు, పంజ్ఞా=గుర్తు, భవతు=అగుగాక.

తా. యుద్ధములో వానరు లెవరూ మనుష్యదూపము భరించకూడదు. ఈ యుద్ధములో వానర సైన్యమునందు మనకు ఇదే గుర్తు. 33

మూ. వానరా ఏవ వశ్యిర్హం స్వజనేఽస్మిన్ భవిష్యతి, 34  
వయం తు మామప్ష్యేదేవ వస్త్ర మోత్స్యామహే పరాన్.

అహమేష మమ భ్రాత్రా లక్ష్మణేన మహాజనా, 35  
అత్యవా పశ్యమశ్చాయం పతా మమ విభీషణః.

ప్ర. అ. అస్మిన్=ఈ, స్వజనే=స్వజనమునందు, వానరా ఏవ=వానరులే, మా=మనకు, చిహ్నమ్=చిహ్నముగా, భవిష్యతి=కాగలదు. మహాజనా=గొప్ప భేజిప్పు గల, భ్రాత్రా=పోదరుడైన, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితో కూడిన, ఏషా=ఈ, అహమ్=నేను, అత్యవా=తనచేత, పశ్యమః=తదవహించిన, మమ పతా=నా మ్మీతుడైన, అయమ్=ఈ, విభీషణః=విభీషణుడు, వయమ్=మేము, వస్త్ర=వీడుగురము, మామప్ష్యేదేవ=మమస్వరూపముతోనే, పరాన్=శత్రువులను, మోత్స్యామహే=యుద్ధముచేసెదము.

రా. మనవారిలో అందరూ వానరులుగా ఉండుటయే గుర్తు కాగలదు. గొప్పభేజిప్పు గల నా పోదరుడైన లక్ష్మణుడు, నేను, విభీషణుడు, అతని వలుగుడు మంత్రులు మేము వీడుగురము మమస్వరూపముతోనే శత్రువులతో యుద్ధము చేసెదము.

వి. ఇక్కడ చెప్పిన దానిని బట్టి రాక్షసుల ఆకారము కూడ మమస్వరూప ఆకారమువలెనే ఉండునని తెలియుచున్నది అని తిలకవ్యాఖ్యానకారుడు చెప్పి తిలకవ్యాఖ్యానకారుడు మాత్రం రాక్షసుల రూపములు వేరుగానే ఉన్నను విభీషణాదులు యుద్ధములో మమస్వరూపము ధరించవలెనని రాముని అభిప్రాయము అని వ్రాసినా దని చెప్పినాడు. కాని ఇతరస్థలములలో ఉన్న వర్ణనలు, మానవులైన రామసీతాదులను చూచి శూర్యబ్రాహ్మణాదీశివరాదులు కామనశంకలగుట, గజతురగాదిపశురంగులలోపయోగము మొదలైన వాటిని వట్టి తిలకవ్యాఖ్యానకారుడు చెప్పినదే యుక్త మని తోచుచున్నది. రాక్షసులకు ఇతరరూపములను ధరించుశక్తి ఉండవచ్చును. వానరులకు కూడ అట్టి శక్తి ఉన్నట్లు అనేకస్థలములలో వర్ణింపబడినది. 35

మూ. స రామః కృత్యపీఠ్యర్థ మేవముక్త్యా విభీషణమ్, 36  
మవేతారోహణే బుద్ధిం చకార మతిమాన్ ప్రభుః,

రమణీయతరం దృష్ట్వా మవేంష్య గిరేష్వటమ్. 37

ప్ర. అ. మతిమాన్=బుద్ధిమంతుడు, ప్రభుః=ప్రభువు అయిన, స రామః=ఆ రాముడు, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, మవేంష్య గిరేః=మవేంపర్వతముయొక్క, రమణీయతరమ్=మిక్కిలి సుందరమైన, తటమ్=చరియను, దృష్ట్వా=చూచి, కృత్యపీఠ్యర్థమ్=కృత్యముయొక్క పీఠికా

రకు, మవేలారోహణే=మవేంపర్వతమును ఎక్కటయందు, బుద్ధిమ్=బుద్ధిని, చకాఠ=చేసెను.

లా. బుద్ధిమంతుడు, ప్రభువూ అయిన రాముడు విభీషణునితో ఇట్లు పలికి, అందమైన మవేంపర్వతము వరియును చూచి కాళ్ళపిద్దికొరకై, అవగా లంకను బాగుగా పరిశీలించి చూచుటకై, మవేంపర్వతమును ఎక్కివలెనని అనుకొనెను. 36, 37/

మూ. తతస్తు రామో మహితా బలేవ  
ప్రచ్యుద్య వర్షం పృథివీం మహాత్మా,  
ప్రహృష్టదూపోఽథిజగామ లంకాం  
కృత్వా మతిం పోఽరివధే మహాత్మా. 38

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే సప్తత్రింశః పర్వః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాత్మా=గొప్ప బుద్ధి గల, మహాత్మా=గొప్ప దైర్యము గల, రామః=రాముడు, మహితా=గొప్పదైన, బలేవ=పీవచేత, పర్వమ్=పనుష్టమైన, పృథివీమ్=భూమిని, ప్రచ్యుద్య=కప్పి, ప్రహృష్టదూహః=మిక్కిలి పంతోషించినవాడై, అరివధే=శత్రువధయందు, మతిమ్=బుద్ధిని, కృత్వా=చేసి, లంకామ్=లంకను గూర్చి, అథిజగామ=వెళ్లెను.

లా. గొప్ప బుద్ధి, దైర్యము గల రాముడు గొప్ప పైన్యముచేత భూమి నంతను కప్పిచేసి చాల పంతోషించుచు, శత్రువధ చేయు సంకల్పించి లంకవైపు వెళ్లెను.

వి. ఈ శ్లోకములో రాబోయే విషయాన్ని సంగ్రహించడం గాని, చెప్పిన విషయాన్ని అనువదించడం గాని, ఒక ప్రకరణపమాప్త కావి లేదు. అందుచే కొంతమంది భ్రాంతిచేత ఈ శ్లోకం ప్రక్షిప్తం చేసి పర్లవమాప్త చేసినాడు అని కలకవ్యాఖ్యానంలో చెప్పబడినట్లు తిలకవ్యాఖ్యానము చెప్పుచున్నది. అది యుక్తమే. మహాత్మా అను పదాన్ని రెండు మారు ప్రయోగించి చేసిన పద్యరచనయే రచయిత రచనాకౌశలాన్ని సూచిస్తున్నది. 38

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ముప్పదియేడవ పర్ల వమాప్తము.

## అథ అష్టాశ్రింశః సర్గః

[రామంక్షణులు వానరముఖ్యులతో కలసి సువేలపర్వతము వధిరోహించుట.]

మూ. స తు కృత్వా సువేలస్య మతిమారోహణం ప్రతి,  
లక్ష్మణానుగతో రామః సుగ్రీవమిద మబ్రవీత్. 1

విభీషణం చ ధర్మజ్ఞమనురక్తం నిశాచరమ్,  
మన్త్రజ్ఞం చ విధిజ్ఞం చ శక్త్యాయా పరయా గిరా. 2

ప్ర. అ. లక్ష్మణానుగతో=లక్ష్మణునిచేత అనుసరించబడిన, సః రామః=అ రాముడు, సువేలస్య=సువేలాదియొక్క, అరోహణం ప్రతి=ఎక్కుటను గూర్చి, మతిమ్=బుద్ధిని, కృత్వా=చేసి, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, ధర్మజ్ఞమ్=ధర్మము నెరి గిన, అనురక్తమ్=అనురక్తుడైన, నిశాచరమ్=రాక్షసుడైన, మన్త్రజ్ఞమ్=అలోచనలను తెలిసిన, విధిజ్ఞమ్=శాస్త్రవిధి నెరిగిన, విభీషణం చ=విభీషణుణ్ణి గూర్చి, శక్త్యాయా=మృదువైన, పరయా= గొప్పదైన, గిరా=వాక్కుతో, ఇదమ్=దీనిని, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. లక్ష్మణునితో కూడిన రాముడు సువేలపర్వతము వెక్కుటకు నిశ్చయించి, సుగ్రీవునితోను, తనయందు దనురక్తుడు, ధర్మములు, అలోచన, శాస్త్రమూ తెలిసినవాడూ అయిన విభీషణునితోను మృదు వాక్కుతో ఇట్లు పలికెను. 1,2

మూ. సువేలం సాధు శైలేన్ద్రమిమం ధారుశత్రైశ్చితమ్,  
అర్యారోహమహే సర్వే వత్సామోఽత్ర నిశామిమామ్. 3

ప్ర. అ. ధారుశత్రై=నందలకొంది ధారువులతో, చితమ్=వ్యాప్త మైన, ఇమమ్=ఈ, సువేలం శైలేన్ద్రమ్=సువేల మను పర్వతశ్రేష్ఠమును, సాధు=బాగుగా, అర్యారోహమహే= ఎత్కిరము. సర్వే=మనమందరము, ఇమామ్=ఈ, నిశామ్=రాత్రిని, అత్ర=దీనిపైన, వత్సామహే=నివసించెదము.

తా. నందలకొంది ధారువులతో వ్యాప్తమైన ఈ శ్రేష్ఠపర్వతమైన సువేలమును ఎత్కిరము. ఈ రాత్రి దీనిపై నివసించెదము. 3

మూ. లబ్ధ్వాం చాలోకయిష్యామో నిలయుం తస్య రక్షసః,  
యేన మే మరణాన్తాయ హృరా భార్యా దురాత్మనా. 4

యేన ధర్మో న విజ్ఞాతో న వృత్తం న కులం తథా,  
రాక్షస్యా నీచయా బుద్ధ్యా యేన తద్గర్హితం కృతమ్. 5

ప్ర. అ. దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధి గల, యేన=ఎవనిచేత, మరణాన్తాయ=మర



ఐదువే ఫలముకొరకు, మే భార్య=వా భార్య, హృతా=హరించబడినదో, యేవ=ఎవనిచేత, రత్నా=రత్నము, వ ఏజ్జారా=తెలియబడలేదో, వృత్తమ్=పచ్చరిత్రము, వ=తెలియబడలేదో, తథా=మరియు, కులమ్=కులము, వ=తెలియబడలేదో, యేవ=ఎవనిచేత, వీరయూ=వీరమైన, రాక్షస్యా బుద్ధ్యా=రాక్షసబుద్ధిచేత, గర్భితమ్=విందితమైన, తత్=ఆ కార్యము, కృతమ్=చేయబడినదో, తస్య రక్షస=ఆ రాక్షసునియొక్క, నిలయమ్=స్థానమైన, లక్ష్మామ్=లంకను, ఆలోకయిష్యామః=చూచెదము కూడ.

తా. దురాత్ముడైన ఏ రావణుడు తన చావు కోసమే నా భార్యను అపహరించివాడో, ఎవడు ధర్మమును పచ్చరితమును కులమును చూడకుండగా వీరమైన రాక్షసబుద్ధితో ఇట్టి వీరకార్యము చేసివాడో ఆ రావణుని నివాసమైన లంకను చూచెదము.

4, 5

మూ. తస్మిన్ మే వర్తతే రోషః కీర్తితే రాక్షసాధమే,  
యస్యాపరాధాప్నీయ్య వధం ద్రక్ష్యామి రక్షపామ్.

6

ప్ర. అ. వీర్య=వీరుడైన, యస్య=ఎవనియొక్క, అపరాధాత్=అపరాధమువలన, రక్షపామ్=రాక్షసునియొక్క, వధమ్=వధను, ద్రక్ష్యామి=చూచెదనో, తస్మిన్=అట్టి, రాక్షసాధమే=రాక్షసాధముడు, కీర్తితే సతి=చెప్పబడగానే, మే=నామొక్క, రోషః=కోపము, వర్తతే=చర్చిపొందుచున్నది.

తా. ఆ రాక్షసాధముని పేరు వివగానే నాకు కోపము కలుగుచున్నది. ఆ వీరుని అపరాధమువకు ఫలితముగా పకల రాక్షసులను చంపగలను.

వి. ఈ శ్లోకము, దీని తరువారీ శ్లోకము కూడ కొన్ని ప్రతులలో లేవు. ఇవి రాముడు వలకవలసిన మాటలు వలె కూడ లేవు.

6

మూ. ఏకో హి కురుతే పాపం శాలపాశవశం గతా,  
నీతేవాత్మాపచారేణ కులం లేవ నివశ్యతి.

7

ప్ర. అ. ఏక=ఒకడు, శాలపాశవశమ్=శాలపాశమువకు వశమును, గతా=పొందినవాడై, పాపమ్=పాపమును, కురుతే హి=చేయును గదా ? నీచేవ=వీరుడైన, లేవ=చానిచేత, ఆత్మాపచారేణ=తన అవచారముచేత, కులమ్=కులము, నివశ్యతి=వశించును.

తా. ఒక వీరుడు శాలపాశమువకు వశుడై పాపము చేయుగా అతడు చేసిన అవచారమువకు ఫలితముగా కులము వశించును.

7

మూ. ఏవం సంమత్తయన్వేన వక్రోధో రావణం ప్రతి,  
రామః సునేమమాపాద్య చిత్రపానుముపారుహాత్.

8

ప్ర. అ. రావణుని ప్రతి=రావణుని గూర్చి, ప్రికోధః=కోపముతో కూడిన, రాముః=రాముడు, ఏవమ్=ఇట్లు, పంచమస్త్రయస్త్రేవ=అలోచించుచునే, చిత్రపామమ్=చిత్రమైన తిథిములు గల, సువేలమ్=సువేలవర్షమును, అపాద్య=పమిపించి, ఉపాదుహత్=ఎత్కిను.

తా. రావణునియందు కోపము గల రాముడు ఈ విధముగా మాట్లాడుచునే చిత్రమైన తిథియు గల సువేలవర్షమును పమిపించి రావిపైకి ఎత్కిను.

మూ. పృష్ఠతో లక్ష్మణశ్చైవ మన్యగచ్ఛత్సమాహితః,  
పశరం చాపముద్యమ్య సుమహర్విక్రమే రతః,  
తమవ్యారోహత్సుగ్రీవః సామాత్యః పవిత్రీషణః.

ప్ర. అ. విక్రమే=పరాక్రమమునందు, రతః=అసక్తుడైన, లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడు కూడ, సమాహితః=సావధానచిత్తుడై, పశరమ్=బాణముతో కూడిన, సుమహత్=చాల గొప్పదైన, చాపమ్=ధనస్సును, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, ఏవమ్=ఈ రాముణ్ణి, పృష్ఠతః=వెనుక, అన్యగచ్ఛత్=అనుసరించి వెళ్లెను. సామాత్యః=మంత్రులతో కూడిన, పవిత్రీషణః=విధిషణునితో కూడిన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, తమ్=అతనిని, అవ్యారోహత్=అనుసరించి ఎత్కిను.

తా. పరాక్రమనందుడైన లక్ష్మణుడు బాణముతో కూడిన గొప్ప ధనస్సును పిద్ధముగా ఉంచుకొని, సావధానచిత్తుడై, రాముని వెనుక వెళ్లెను. అతని వెనుక సుగ్రీవుడు, అతని మంత్రులు, విధిషణుడు వెళ్లరి.

మూ. హనుమానన్గరో వీరో మైన్దో ద్వివిధ ఏవ చ,  
గతో గవాక్షో గవదుః శరభో గన్ధమారవః,

పవనః కుముదశ్చైవ హరో రన్యశ్చ యూథపః,  
జాన్యపాంశ్చ మోషణశ్చ బుషరశ్చ మహామతిః,

దుర్ముఖశ్చ మహాలేజాస్తథా శతబధిః కపిః,  
ఏతే చావ్యే చ బహవో వావరాః శీఘ్రగామినః,

తే వాయువేగప్రవణాస్తం గిరిం గిరిచారిణః  
అధ్యారోహంత శతశః సువేలం యుత రాఘవః.

(కొందరు వ్యాఖ్యాతల ప్రకారం 10, 11, 12 శ్లోకాలు, తదుపాద శ్లోకార్థం ప్రక్షిప్తాలు)

ప్ర. అ. హనుమాన్=హనుమంతుడు, అన్గరుః=అంగుడు, ఏరా=వీరుడు, మైన్దో=మైందుడు, ద్వివిధ ఏవ చ=ద్వివిధుడు, గణః=గణుడు, గవాక్షః=గవాక్షుడు,

గనయః=గనయుడు, శరభః=శరభుడు, గంధమాదనః=గంధమాదనుడు, పనసః=పనసుడు, కుముదశ్రవః=కుముదుడు, హరః=హరుడు, యూథసః=పేహానాయకుడైన, రమ్భశ్ర=రంభుడు, జామ్యవాంశ్ర=జాంబవంతుడు, సుషేణశ్ర=సుషేణుడు, మహామతిః=గొప్ప బుద్ధిగల, ఋషభశ్ర=ఋషభుడు, మహావేణః=గొప్ప వేణుగల, దుర్ముఖశ్ర=దుర్ముఖుడు, కపిః=వావరుడైన, శతబలిః=శతబలి, ఏతే ఛ=చీల్లు, శీఘ్రగామినః=శీఘ్రముగా వెళ్ళే, గిరివారిణః=పర్వతములమీద సంచరించు, వాయువేగప్రవణః=వాయువేగమునంటి వేగము గల, తే=ఆ, వావరః=వావరులు, శతశ్చ=వందలకొంది, రాఘవః=రాముడు, యుత్ర=ఎక్కడ నున్నాడో, తమ్=ఆ, మవేం గిరిమ్=మవేంపర్వతమును, అధ్యారోహస్త=ఎక్కిరి.

తా. హమమంతుడు, అంగదుడు, నీలుడు, మైందుడు, ద్వివిదుడు, గజుడు, గవాక్షుడు, గనయుడు, శరభుడు, గంధమాదనుడు, పనసుడు, కుముదుడు, హరుడు, రంభుడు, జాంబవంతుడు, సుషేణుడు, ఋషభుడు, దుర్ముఖుడు, శతబలి మొదలైన ఇంకా ఎందరో వాయువేగము నంటి వేగము గల, పర్వతపంచారులైన వందలకొంది వావరులు రాముడు ఎక్కిన ఆ మవేంపర్వతముపైకి ఎక్కిరి.10-13

మూ. తే త్వదీర్ఘేణ కాలేన గిరిమారుప్యా పర్వతః, 14

దద్యతుః శిఖరే తస్య విషక్తామిన తే పురీమ్.

ప్ర. అ. తే తు=వాళ్లు, అదీర్ఘేణ=దీర్ఘము కాని, కాలేన=కాలముచేత, పర్వతః=నలువైపుం, గిరిమ్=పర్వతమును, ఆరుప్యా=ఎక్కి, తస్య=దానియొక్క, శిఖరే=శిఖరమునందు, తే=అకాశమునందు, విషక్తామిన=వ్రేలాడుచున్నదా అన్నట్లున్న, పురీమ్=పట్టణమును, దద్యతుః=చూచిరి.

తా. వారందరూ శీఘ్రముగా నలు వైపులనుండి ఆ పర్వతమునెక్కి దాని శిఖరముమీద అకాశములో వ్రేలాడుచున్నదా అన్నట్లు ఉన్న లంకాపట్టణమును చూచిరి. 14

మూ. తాం శుభాం ప్రవరద్యారాం ప్రాకారవరశోధితామ్, 15

లంకాం రాక్షసపంపుల్లాం దద్యతుర్దరియూథపాః.

ప్ర. అ. హరియూథపాః=వావరపేహానాయకులు, ప్రవరద్యారామ్=శ్రేష్ఠమైన ద్వారములు కలది, ప్రాకారవరశోధితామ్=శ్రేష్ఠమైన ప్రాకారముచేత ప్రకాశింపవేయబడినది, రాక్షసపంపుల్లామ్=రాక్షసులతో విండినదీ అయిన, శుభామ్=సుందరమైన, తాం లంకామ్=ఆ లంకను, దద్యతుః=చూచిరి.

తా. ఆ వావరనాయకులు శ్రేష్ఠమైన ద్వారములతోనూ, ఉత్తమమైన ప్రాకారముతోను ప్రకాశించుచున్న, రాక్షసులతో విండిన ఆ సుందరమైన లంకాపట్టణమును చూచిరి. 15

మూ. ప్రాకారవరపంపైశ్చ తథా వీలైశ్చ రాక్షసైః, 16  
దర్శకుస్తే హరిశేష్యాః ప్రాకారమపరం కృతమ్.

ప్ర. అ. ప్రాకారవరపంపైః=శేష్ఠమైన ప్రాకారముపై ఉన్న, తథా=మరియు, వీలైశ్చ=వల్లగా ఉన్న, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, కృతమ్=చేయబడిన, అపరమ్=మరి యొక, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, తే=ఆ, హరిశేష్యాః=వానరశేష్యులు, దర్శకుః= చూచిరి.

తా. వల్లవి దేహిచ్చాయ గల రాక్షసులు ప్రాకారముమీద ఎక్కి వరుసగా నిలబడి ఉండుటచే మరొక ప్రాకారము నిర్మించబడినదా అన్నట్లుండుటను ఆ వానరశేష్యులు చూచిరి. 16

మూ. తే దృష్ట్వా వానరాః పర్వే రాక్షసాన్ యుద్ధకాంక్షిణః, 17  
ముముచుర్వివిధాన్బాదాంస్తస్య రామస్య పశ్యతః.

ప్ర. అ. పర్వే=పర్వమైన, తే వానరాః=ఆ వానరులు, యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధమును కోరుచున్న, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, దృష్ట్వా=చూచి, తస్య=ఆ, రామస్య=రాముడు, పశ్యతః=చూచుచుండగా, వివిధాన్=అనేకవిధములైన, వాదాన్=ధ్వనులను, ముముచుః=విడిచిరి.

తా. ఆ వానరులు యుద్ధమును కోరుచున్న ఆ రాక్షసులను చూచి రాముడు చూచుచుండగా అనేకవిధములైన ధ్వనులు చేసిరి. 17

మూ. తతోఽస్తమగమత్పూర్వః పంధ్యయా ప్రతిరశ్లేతః 18  
పూర్ణచన్ద్రాపదీప్తా చ క్షపా పమతివర్తత.

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, పూర్వః=పూర్వము, పంధ్యయా=పంధ్యచేత, ప్రతిరశ్లేతః=పూయబడినవాడై, అస్తమ్ అగమత్=అస్తమించెను. పూర్ణచన్ద్రాపదీప్తా=పూర్ణచంద్రునిచేత ప్రకాశింపచేయబడిన, క్షపా చ=శ్రాతి కూడ, పమతివర్తత=వచ్చెను.

తా. అప్పుడు పంధ్యచేత ఎట్లైన పూర్వము అస్తమించెను. పూర్ణచంద్రునిచేత ప్రకాశింప చేయబడిన శ్రాతి వచ్చెను. 18

మూ. తతః ప రామో హరివాహనీపతి 19  
ర్వరీషణేన ప్రతివన్త్య పత్న్యతః,  
సంక్ష్మణో యూథసయూథసంయుతః  
మవేంప్రశ్నో వ్యవసద్యభాసుః.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామానుజే అదికావ్యే యుద్ధకాండే అష్టాధింశు పర్వః

ప్ర. . అ. తథా=అటుపిమ్మట, పరిక్ష్యణః=రిక్ష్యణునితో కూడిన, సా=అ, రామః=రాముడు, యూథపియూథపంయుతః=పేవావాయకుల సముదాయముతో కూడిన, హరివాహినీపతిః=వానరపేవావాయకుడైన షుగ్రీవుడు, విరీషశేవ=విరీషునిచేత, ప్రతివన్త్య=అధివందించి, సత్కృతః=సత్కరింపబడినవారై, మవేంవృష్టే=మవేం వర్షణముపై, యథాసుఖమ్=సుఖముగా, న్యవహత్=నివసించెను.

తా. పిమ్మట ఆ రాముడు, రిక్ష్యణుడు, పేవావాయకుల సముదాయముతో కూడిన వానరపేవాధిపతియైన షుగ్రీవుడు విరీషునిచేత అధివందించి సత్కరింపబడినవారై ఆ మవేంవర్షణము పైభాగమున సుఖముగా ఉండిరి. 19

"అధివంది" అను శ్రీమద్రామాయణాధర్వాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ముప్పదియొనిమిదవ పర్ల సమాప్తము.

## అథ ఏకోవచత్వారింశః పర్వః

[రాముడు, వానరులు సువేంపర్వతము శిఖరమునుండి లంకను చూచుట.]

మూ. తాం రాత్రిముషితాస్త్రత సువేలే హరియుథపాః,  
లంకాయాం దదృశుర్వరా వమాన్యుపవనాని చ. 1

ప్ర. అ. వీర్యా=వీరులైన, హరియుథపాః=వానర సేనానాయకులు,  
త్ర=అ, సువేలే=సువేంపర్వతమునందు, తామ్=అ, రాత్రిమ్=రాత్రిని, ఉషితాః=ఉష్ణ  
వాస్త్రై, లంకాయామ్=లంకయందు, వనాని=వనములను, ఉపవనాని చ=ఉద్యాన  
ములను, దదృశుః=చూచిరి.

తా. వీరులైన వానర సేనానాయకులు ఆ రాత్రి ఆ సువేంపర్వతముమీద  
ఉండి, లంకలోని వనములను, ఉద్యానములను చూచిరి. 1

మూ. సమసౌమ్యాని రమ్యాణి విశాలావ్యాయతాని చ,  
దృష్టేరమ్యాణి తే దృష్ట్వా బభూవుర్జాతవిష్ణయాః. 2

ప్ర. అ. తే=వారు, సమసౌమ్యాని=సమములుగాను అందముగాను ఉన్నవి,  
రమ్యాణి=రమ్యములు, విశాలాని=విశాలములు, ఆయతాని చ=దీర్ఘములు, దృష్టేర  
మ్యాణి=దృష్టేరి సుందరములు అయిన ఆ వనోద్యానములను, దృష్ట్వా=చూచి,  
జాతవిష్ణయాః=పుట్టిన ఆశ్చర్యము కలవాడు, బభూవుః=అయిరి.

తా. ఆ వనములు, ఉద్యానములు కూడ సమముగా సౌచ్చ తగ్గులు  
లేని విధమున పెరిగి విశాలముగాను, దీర్ఘముగాను, అందముగాను ఉండెను.  
చూచుటకు రమ్యమైన వాటిని చూచి ఆ వానరులు ఆశ్చర్యపడిరి. 2

మూ. చమ్పకాశోకవకుంశాలతాలపమాకులా,  
తమాలపవనచృచ్ఛా వాగమాలాపమాన్యతా. 3

హివాల్లెరర్జువెర్జీపైః పప్తపల్లైః సుపుష్పిల్లైః,  
తిలకైః కర్ణికారైశ్చ పాటలైశ్చ పమన్వతః. 4

శుశుభే పుష్పిల్లాగ్రైశ్చ లతాపరిగతద్రుమ్భైః,  
లంకా బహువిధైర్వివేద్యభేద్యప్యామరావతీ, 5

విచిత్రకుసుమోపతే రక్తకోమలపల్లవైః,  
శార్దూలైశ్చ తథా వీపైశ్చిత్రాధిద్రవరాజిభిః. 6

ప్ర. అ. చమ్పకాశోకవకుంశాలతాలపమాకులా=చంపక-అశోకవృక్షముల  
తోను, దొగడవెల్లతోను, తొట్టెల్లతోను వ్యాకులము, తమాలపవనచృచ్ఛా=తమాల

పనప వృక్షములచేత కప్పబడినది, వాగమూలాపమావృతా=వాగవృక్షముల పంక్తిచేత కప్పబడినది. అయిన, లట్కా=లంక, పమస్తతా=అంతటా, హింతాలై=హింతాలవృక్షములతో, అద్దువై=అద్దునవృక్షములతో, నీపై=నీవవృక్షములతో, మపుప్పై=భాగంగా పుష్పించిన, పక్షపక్షై=ఏడాకుల అరటిచెట్లతో, తిలకై=తిలకవృక్షములతో, కర్ణికారైశ్చ=కర్ణికారములతో, పాటలై=పాటలవృక్షములతో, పుష్పిల్కాగ్రై=పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల, లతాపరిగతద్రుమై=లతలతో కూడిన వృక్షములతోను, విచిత్రకుసుమోపేతై=విచిత్రములైన పుష్పములతో కూడిన, రక్తకోమలపల్లవై=ఎఱ్ఱని మృదువైన చిగుళ్ళు గల, దివ్యై=దివ్యములైన, బహువిధై=అనేకవిధములైన ఇతర వృక్షములతోను, తథా=మరియు, నీలై=నల్లని, శార్వరై=పచ్చికబయళ్లతోను, చిత్రాభి=చిత్రములైన, వనరాశిభి=వనపంక్తులతోను, ఇన్ద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క, ఆమరావతీ ఇవ=ఆమరావతీ వలె, తుకుభే=ప్రకాశించెను.

తా. ఆ లంక చంపక - అశోక - వకుల - తాం - సాం - తమాల - పనప - వాగవృక్షముల చేత కప్పబడి ఉండెను. అంతటా కూడ హింతాల-అద్దున-నీవవృక్షములతోను, భాగా పుష్పించిన ఏడాకుల అరటిచెట్లతోను, విచిత్రములైన పుష్పములు, ఎఱ్ఱని మృదువైన చిగుళ్ళు గల అనేక ఇతర వృక్షములతోను, అగ్రభాగములయందు పుష్పములతో విండిన, లతలచేత మట్టబడిన వృక్షములతోను ఇంద్రుని ఆమరావతీ వలె ప్రకాశించుచుండెను. 3 - 6

మూ. గన్ధాధ్యాన్యతరమ్యాణి పుష్పాణి చ ఫలాని చ,  
ధారయన్త్యగమాస్తత్ర భూషణావీచ మావహాః. 7

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, అగమ్యా=వృక్షములు, గన్ధాధ్యాని=సుగంధముతో విండిన, అరిరమ్యాణి=చాల రమ్యమైన, పుష్పాణి చ=పుష్పములను, ఫలాని చ=ఫలములను, మావహాః=మావపులు, భూషణావీచ=భూషణములను వలె, ధారయన్తి=ధరించుచున్నవి.

తా. అక్కడ ఉన్న వృక్షములు సువాసనతో కూడిన, చాల రమ్యములైన పుష్పములను, ఫలములను మావపులు అలంకారములు ధరించినట్లు ధరించెను. 7

మూ. తస్మైతరథపంకాశం మనోజ్ఞం నన్దనోపమమ్,  
వనం సర్వర్తుకం రమ్యం తుకుభే షట్పరాయుతమ్. 8

ప్ర. అ. తస్మైతరథపంకాశమ్=తస్మైతరథముతో సమానము, మనోజ్ఞమ్=మనోహరము, నన్దనోపమమ్=నందనవనముతో సమానము, సర్వర్తుకమ్=అన్ని ఋతువులు కంది, షట్పరాయుతమ్=ఋష్యదంతో కూడినది అయిన, తత్=ఆ, వనమ్=వనము, తుకుభే=ప్రకాశించెను.

తా. అన్ని తుమ్మెదలకు పంపించి పుష్పఫలాదులతో నిండినరై, తుమ్మెదలతో కూడిన ఆ వనము వైశరథము వలె, నందవనము వలె మనోహరముగా ఉండెను. 8

మూ. దాత్యూహకోయస్త్విధకైర్భ్యుత్యమానైశ్చ బుద్ధిజైః,  
రుతం పరభృతావాం చ కుశువే వనవిర్జరే. 9

ప్ర. త. వనవిర్జరే=వనమునందలి జంజనవాహమునందు, దాత్యూహకోయస్త్విధకై=దాత్యూహములు, కోయస్త్విధకములు అను జంపకులచేత చేయబడిన ధ్వని, పృత్యమానై=వాట్యము చేయుచున్న, బుద్ధిజైః=వెమల్లచేత చేయబడు ధ్వని, పరభృతావామ్=కోకిలయొక్క, రుతమ్ చ=ధ్వని, కుశువే=వివరించెను.

తా. వనమునందలి జంజనవాహమునందు దాత్యూహములు, కోయస్త్విధకములు అను పక్షుల ధ్వని, పృత్యము చేయుచున్న వెమల్ల ధ్వని, కోకిల ధ్వని వివరించెను. 9

మూ. నిత్యమర్జునిహంగాని భ్రమరాచరితాని చ,  
కోకిలాకులఖిలాని నిహంగాభిరుతాని చ. 10

భృంగరాజాధిగీతాని కురరప్యనితాని చ,  
కోణాంకవిఘ్నస్త్వాని పారపాభిరుతాని చ. 11

వివికుస్తే తతస్తాని వనామృతవనాని చ,  
హృష్టాః ప్రముదితా వీరా హరయః కామరూపిణాః. 12

ప్ర. త. తతః=ఆటపిమ్మట, తే=ఆ, హృష్టాః=పంతోపించి, ప్రముదితాః=ఆనందించి, వీరా=వీరులైన, కామరూపిణాః=కామరూపముగల, హరయః=వానరులు, నిత్యమర్జునిహంగాని=నిత్యమూ ముదించిన పక్షులు కలవి, భ్రమరాచరితాని చ=తుమ్మెదలచేత పంచరించబడినవి, కోకిలాకులఖిలాని=కోకిలచేత వ్యాకులములైన వృక్షముల పముదాయములు గలవి, నిహంగాభిరుతాని చ=పక్షుల ధ్వనులు కలవి, భృంగరాజాధిగీతాని=తుమ్మెదల గీతములు కలవి, కురరప్యనితాని చ=గోరింకల ధ్వనులు గలవి, కోణాంకవిఘ్నస్త్వాని=ఖంజనపక్షుల ధ్వనులు గలవి, పారపాభిరుతాని=పారపధ్వనులు గలవి అయిన, తాని=ఆ, వనాని=వనములను, ఉపవనాని చ=ఉద్యానములను, వివికుః=ప్రవేశించిరి.

తా. ఆ వనములలోను, ఉద్యానములలోను ఉన్న పక్షులు నిత్యము ముదించి ఉండెను. అంతటా తుమ్మెదలు ఎగురుచుండెను. వృక్షపముదాయములు కోకిలలతో వ్యాకులములై ఉండెను. పక్షుల ధ్వనులు, తుమ్మెదల గీతములు, గోరింకల కూతలు, ఖంజనపక్షుల ధ్వనులు, పారపపక్షుల వాదములు అంతటా



వ్యాపించి ఉండెను. సంతోషానందములతో కూడిన నీకులైన ఆ కామరూపము గల వానరులు ఆ వనములలోను, ఉద్యానములలోను ప్రవేశించిరి. 10 - 12

మూ. తేషాం ప్రవిశతాం తత్ర వానరాణాం మహాజసామ్,  
పుష్పసంపర్గమరధిర్భవో స్రూగమథోఽనిచః. 13

ప్ర. ఆ. మహాజసామ్=గొప్ప తేజస్సు గల, తేషామ్=ఆ, వానరాణామ్=వానరులు, తత్ర=అక్కడ, ప్రవిశతామ్=ప్రవేశించుచుండగా, పుష్పసంపర్గమరధిః=పుష్పముల పంబందముచేత పరిమళముతో కూడిన, స్రూగమథాః=ముక్కుకు ముఖకరమైన, అనిచా=వాయువు, వచో=వీచెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల ఆ వానరులు ప్రవేశించుచుండగా, పుష్పముల సంపర్గముచేత పరిమళించుచున్న, స్రూగేంద్రియమునకు ముఖకరమైన వాయువు వీచెను. 13

మూ. అన్యే తు హరివీరాణాం యూథాన్విష్క్రిమ్య యూథపాః,  
మగ్రీవేణాభ్యమజ్ఞాతా లంకాం జగ్ముః పతాకివీమ్. 14

ప్ర. ఆ. అన్యే=మరికొందరు, యూథపాః తు=పేనానాయకులైతే, హరి వీరాణామ్=వానరవీరులయొక్క, యూథాత్=గుంపునుండి, నిష్క్రిమ్య=దైటకు వచ్చి, మగ్రీవేణా=మగ్రీవునిచేత, అభ్యమజ్ఞాతాః=అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినవారై, పతాకి వీమ్=పతాకలు గల, లంకామ్=లంకను గూర్చి, జగ్ముః=వెళ్లిరి.

తా. కొందరు వానరులు వానర సైన్యమునుండి దైటకు వచ్చి మగ్రీవుని అనుజ్ఞతో పతాకలతో శోధించుచున్న లంకకు వెళ్లిరి. 14

మూ. విశ్రాపయన్తో విహగాన్ గ్లాపయన్తో మృగద్విపాన్,  
కన్పయన్తశ్చ తాం లంకాం హ్వర్షదైర్భదతాం వరాః. 15

ప్ర. ఆ. నరతామ్=ధ్వనిచేయువారిలో, వరాః=శ్రేష్ఠులైన ఆ వానరులు, విహగాన్=పక్షులను, విశ్రాపయన్తాః=భయపడుచుట్లు చేయుచు, మృగద్విపాన్=మృగములను ఏనుగులను, గ్లాపయన్తాః=దీనములగుచుట్లు చేయుచు, హ్వః=తమ పంబందమైన, వాదైః=ధ్వనులచేత, తామ్=ఆ, లంకామ్=లంకను, కన్పయన్తశ్చ=కంపింపచేయుచు (వెళ్లిరి).

తా. ధ్వని చేయువారిలో గొప్పవారైన ఈ వానరులు పక్షులను భయపెట్టుచు, మృగములకు, ఏనుగులకు భయము పుట్టించుచు, తమ ధ్వనులచేత ఆ లంకను కంపింపచేయుచు వెళ్లిరి. 15

మూ. కుర్వన్తస్తే మహావేగా మహీం చరణపీడితామ్,  
రజశ్చ వహస్వేవోర్ధ్వం జగామ చరణోర్థితమ్. 16

ప్ర. అ. మహావేగాః=గొప్పవేగము గల, వే=ఆ వానరులు, మహిమ్=భూమిని, వరణపీడితామ్=పాదముంచేత పీడించబడినదానినిగా, కుర్వన్తాః=చేయుచు (వెళ్లిరి). వరణోర్ధ్వమ్=పాదముంచేత లేచిన, రణశృంఖలము, పహస్త్వేన=శీఘ్రముగా, తీర్థ్యమ్=పైకి, జగామ=వెళ్లెను.

తా. గొప్ప వేగము గల ఆ వానరులు భూమిని తమ పాదముంచేత పీడించుచు వెళ్లిరి. వాళ్ల పాదాంచేత పైకి లేచిన వరాగము వెంటనే ఎత్తుగా ఎగిరెను. 16

మూ. ఋక్షాః సంహృతృ మహిషా వారణాశ్చ మృగాః ఐగ్గాః,  
వేన శబ్దేన వితప్తా జగ్ముర్యీతా రిశో రథ. 17

ప్ర. అ. వేన=ఆ, శబ్దేన=శబ్దముచేత, వితప్తాః=భయపడిన, ఋక్షాః=భిల్లాకములు, సంహృతృ=సంహములు, మహిషాః=దున్నపోతులు, వారణాశ్చ=ఏనుగులు, మృగాః=లేళ్లు, ఐగ్గాః=పక్షులు, వితప్తాః=ఉలికిపడినవై, ధీరాః=భయపడినవై, రథ=పది, రిశుః=దిక్కులను గూర్చి, జగ్ముః=వెళ్లినవి.

తా. ఆ శబ్దమునకు ఉలికిపడి భయపడిన ఎలుగుబంట్లు, సంహములు, మహిషములు, ఏనుగులు, మృగములు, పక్షులు పది దిక్కులకు పారిపోయినవి. 17

మూ. శిఖరం తు త్రికూటస్య ప్రాంతం దివిస్సృజమ్,  
సమస్తాత్పుష్పసంభవ్నం మహారణతపంవిభమ్. 18

శతయోజనవిస్తీర్ణం విమలం వారుదర్శనమ్,  
శ్లోష్ణం శ్రీమన్మహాచైవ దుష్ప్రాపం శకునైరపి,  
మనసాపి దురారోహం కీం పునః కర్మణా జనైః. 19

ప్ర. అ. సమస్తాత్=అంతటా, పుష్పసంభవమ్=పుష్పముంచేత కప్పుబడి పది, మహారణతపంవిభమ్=బంగారముతో సమానము, శతయోజనవిస్తీర్ణమ్=నూరు యోజనముల విస్తారము కంది, విమలమ్=నిర్మలము, వారుదర్శనమ్=అందమైన దర్శనము గంది, శ్లోష్ణమ్=సుందరము, శ్రీమత్=శోభాముక్తము, మహాచైవ=గొప్పది, శకునైరపి=పక్షులచేత గూడ, దుష్ప్రాపమ్=పొంద శక్యము కానిది, జనైః=జనులచేత, మనసాపి=మనస్సుచేత గూడ, దురారోహమ్=ఎక్కువకు శక్యము కానిది, కర్మణా=పనిచేత (నడకచేత), కీం పునః=చెప్పనేం ? అట్టి, ప్రాంతం=ఉన్నతము, దివిస్సృజమ్=అకాశమును పూరించునది, ఏకమ్=ఒక, త్రికూటస్య శిఖరమ్=త్రికూటపర్వతముయొక్క శిఖరము, ఉన్నది.

తా. అకాశమును పూరించు అత్యున్నతమైన త్రికూటపర్వతశిఖరమొకటి

ఉన్నది. బంగారము వంటి ఆ శిఖరము నలువ్రక్కల పుష్పవృక్షములచేత  
కప్పబడి, మోటుయోజనముల విస్తారముతో విర్మలముగా, చూచుటకు అందముగా  
ఉన్నది. శోభాయుక్తము, మందరము అయిన ఈ మహాశిఖరమును పక్షులు  
కూడ ఎక్కుట చాల కష్టము. ఇమలు దీనిని మనస్సుచేత కూడ ఎక్కిజాలడు.  
ఇంక నడిచి ఎక్కిజాలరని వేరే చెప్పవలెనా ? 18, 19

మూ. వివిష్టా త్తత శిఖరే లబ్ధా రావణపాలితా,  
దశయోజనవిస్తీర్ణా వింశద్యోజనమాయతా. 20

ప్ర. త. త్తత=ఆ, శిఖరే=శిఖరమునందు, రావణపాలితా=రావణు  
నిచేత పాలింపబడిన, దశయోజనవిస్తీర్ణా=పది యోజనముల వైశాల్యముగల,  
వింశద్యోజనమ్=ఇరువది యోజనములు, అయతా=దీర్ఘమైన, లబ్ధా=లంక,  
వివిష్టా=విద్యుదుపబడి ఉన్నది.

తా. పది యోజనముల విస్తారము, ఇరవై యోజనముల పొడవు గల  
రావణపాలితమైన లంక ఆ శిఖరముమీద ఉన్నది. 20

మూ. పా పురీ గోపురైరుచ్చైః పాణ్డురామ్బురపంపిభైః,  
కాశ్చవేన చ శాలేన రాజలేన చ శోభతే. 21

ప్ర. త. పా=ఆ, పురీ=లంక, ఉచ్చైః=ఉన్నతములైన, పాణ్డురామ్బు  
రపంపిభైః=తెల్లని మేఘములతో సమానములైన, గోపురైః=గోపురములతోను,  
కాశ్చవేన=బంగారమునికారమైన, రాజలేన చ=వెండినికారమైన, శాలేన=ప్రాకార  
ముతోను, శోభతే=ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఆ లంక తెల్లని మేఘముల వంటి ఉన్నతములైన గోపురములతోను,  
బంగారు ప్రాకారముతోను, వెండి ప్రాకారముతోను శోభించుచుండెను. 21

మూ. ప్రాపారైశ్చ విమానైశ్చ లబ్ధా పరమభూషితా,  
ఘనైరిహతపాపాయే మధ్యమం వైష్ణవం పదమ్. 22

ప్ర. త. ప్రాపారైశ్చ=ధవికుల గృహములచేతను, విమానైశ్చ=విమాన  
ములచేతను, పరమభూషితా=బాగుగా అలంకరించబడిన, లబ్ధా=లంక, అత  
పాపాయే=వరదుత్పన్నునందు, ఘనైః=మేఘములతో, మధ్యమమ్=మధ్యమునందున్న,  
వైష్ణవం పదమ్ ఇవ=విష్ణుస్థానము వలె, త్రివిక్రమావతారములో రెండవపాదవ్యా  
సమును విష్ణువు అకాశమునం దుంచుటచే మధ్యమవైష్ణవపద మనగా అకాశ  
మని అర్థము (ఉండెను).

తా. పెద్ద భవనములచేత, విమానములచేత (అందమైన గృహములచేత)  
అలంకృతమైన ఆ లంక వర్షాకాశమునందు మేఘవృతమైన అకాశము వలె

ఉండెను.

22

మూ. తప్యం ప్రమృవహ్రీణి ప్రాపాదు పమలంకృతా,  
తైలాపకిణరాకారో ర్మృత్యుచే ఐమివోల్లసత్.

23

చైత్యం ప రాక్షపేవ్యైవ్య బధూప పురధూషణమ్,  
బలేన రక్షపాం విత్యం యః సమగ్రేణ రక్ష్యతే.

24

ప్ర. త. యస్యామ్=ఏ అంకాపురియందు, యః=ఏది, విత్యమ్=పల్ల  
పృథు, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, సమగ్రేణ=సంపూర్ణమైన, బలేన=పైవ్యము  
చేత, రక్ష్యతే=రక్షింపబడుచున్నదో, ప్రమృవహ్రీణి=వెయ్య ప్రంధములచేత,  
పమలంకృతా=అలంకరించబడిన, తైలాపకిణరాకారః=తైలాపపర్వతశిఖరముయొక్క  
ఆకారము వంటి ఆకారము గల, చైత్యం ప్రాపాదుః=చైత్యప్రాపాదము, ఐమ్=ఆకాశ  
మును, ఉల్లిలన్నిచ=ప్రాయుచున్నది వలె, ర్మృత్యుచే=చూడబడుచున్నదో, సః=అది,  
రాక్షపేవ్యైవ్య=రాక్షసులయొక్క, పురధూషణమ్=పట్టణమునకు అలంకారముగా,  
బధూప=ఉండెను.

తా. అక్కడ వెయ్య ప్రంధములచేత అలంకరించబడిన చైత్యప్రాపాదము  
రావణుని వగరమునకు అలంకారముగా ఉండెను. అది తైలాపకిణరము  
వలె ఆకాశమును ఒడయుచుండెను. దానిని విత్యము పూర్తి రాక్షససేన  
రక్షించుచుండెను.

23, 24

మూ. మవోజ్ఞాం కాశ్చనవరీం పర్వలైరుపశోధితామ్,

వావాధాతువిచ్చిత్రేశ్చ ఉద్యానైరుపశోధితామ్.

25

వావావిహగపంఘుష్టాం వావామృగవిషేవితామ్,

వావాకుసుమసంపన్నాం వావారాక్షసేవితామ్.

26

తాం సమృద్ధాం సమృద్ధారాం లక్ష్మీవావక్ష్మణాగ్రణః,

రావణవ్య పురీం రామో దదర్శ వహ వావరైః.

27

ప్ర. త. లక్ష్మీవాన్=శోభనవాడు, లక్ష్మణాగ్రణః=లక్ష్మణుని అవ్వగారు  
అయిన, రామః=రాముడు, మవోజ్ఞామ్=మనోహరము, కాశ్చనవరీమ్=బంగ  
రము కంది, వావాధాతువిచ్చిత్రైః=అనేకవిధములైన ధాతువులతో విచ్చిత్రములైన,  
పర్వతైః=పర్వతములచేత, ఉపశోధితామ్=ప్రకాశింపచేయబడినది, ఉద్యానైః=ఉద్యాన  
ములచేత, ఉపశోధితామ్=ప్రకాశింపచేయబడినది, వావావిహగపంఘుష్టామ్=అనేకవి  
ధములైన పక్షులచేత ద్వంసపచేయబడినది, వావామృగవిషేవితామ్=అనేకవిధములైన  
మృగములచేత సేవించబడినది, వావాకుసుమసంపన్నామ్=అనేకవిధములైన పుష్ప  
ములతో కూడినది, వావారాక్షసేవితామ్=అవేకులైన రాక్షసులచేత సేవించబడినది,

పమృద్ధామ్=అశ్వర్యపంపచ్చము, పమృద్ధార్థామ్=పమృద్ధమైన ధనము కంటి అయిన, తామ్=ఆ, రావణస్య పురీమ్=రావణుని పట్టణమైన లంకను, వానరైః సహ=వానరులతో కూడినవారై, దదర్శ=చూచెను.

తా. మహాహరిమైన ఆ లంక బంగారముతో నిండి యుండెను. అనేకవిధములైన ధాతువులతో విచిత్రవర్ణము గల వర్షణములతోను, ఉద్యానవనములతోను ప్రకాశించుచుండెను. అనేకవిధములైన పక్షుల ర్వనులతో నిండిన ఆ నగరములో అనేకవిధములైన మృగములు నివసించుచుండెను. అనేకవిధములైన పుష్పములతో నిండిన ఆ నగరములో అనేకవిధముల రాక్షసులు నివసించుచుండిరి. అశ్వర్యపమృద్ధమై, పమృద్ధమైన ధనము గల ఆ నగరము శోభాపంపస్థుడైన రాముడు వానరులు చూచిరి.

25, 27

మూ. తాం మహాగృహపంబాధాం దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వణః,  
వగరీం త్రిదివప్రఖ్యాం విష్ణయం ప్రాస వీర్యవాన్. 28

ప్ర. త. వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, లక్ష్మణపూర్వణః=రాముడు, మహాగృహపంబాధామ్=గొప్ప గృహములనేర ఇరుకుగా ఉన్న, త్రిదివప్రఖ్యామ్=స్వర్గమునలె ఉన్న, తామ్=ఆ, వగరీమ్=పట్టణమును, దృష్ట్వా=చూచి, విష్ణయమ్=అశ్వర్యమును, ప్రాస=పొందెను.

తా. పరాక్రమవంతుడైన రాముడు గొప్ప ధనవనములతో ఇరుకుగా ఉన్న, స్వర్గతుల్యమైన ఆ నగరమును చూచి అశ్వర్యము పొందెను.

28

మూ. తాం రత్నపూర్ణాం బహుసంవిధావాం  
ప్రాపాదమాలాధిరంకృతాం చ,  
పురీం మహాయున్మికవాటముఖ్యాం  
దదర్శ రామో మహతా బలేన. 29

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ఏకోవచత్వారింశః పర్వః.

ప్ర. త. మహతా=గొప్ప, బలేన=సైన్యముతో కూడిన, రామః=రాముడు, రత్నపూర్ణామ్=రత్నములతో నిండినది, బహుసంవిధావామ్=అనేకమైన ఏర్పాట్లు గలది, ప్రాపాదమాలాధిః=ప్రాపాదముల పెంక్తులనేర, అలంకృతాం చ=అలంకరింపబడినది, మహాయున్మికవాటముఖ్యామ్=గొప్ప యంత్రములతో కూడిన శ్రేష్ఠమైన తలుపులు గలది, మహతా=గొప్ప, బలేన=సేనతో కూడినది అయిన, తామ్=ఆ, పురీమ్=పట్టణమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. అనేకములైన శ్రేష్ఠవస్తువులతో నిండిన ఆ నగరములో అనేకవిధములైన ఏర్పాట్లు చేయబడెను. ప్రాపాదముల పెంక్తులనే అలంకరింపబడిన ఆ

మనోన్మగదముచందలి తలుపులకు పెద్ద పెద్ద యంతములు అమెర్చబడి ఉండిను.  
అంతటా సైన్యము ఆ మగదమును రక్షించుచుండిను. అట్టి రంకావగరమును  
రాముడు చూచెను. 28

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానముచందు  
యుద్ధకాండలో ముప్పైచొమ్మిదవ సర్గ నమోన్మగదము.

# అథ చత్వారింశః పర్గః

[సుగ్రీవరావణుల మల్లయుద్ధము.]

మూ. తతో రాముః సువేల్గాగ్రం యోజనద్యయమన్తాలమ్,  
ఉపారోహత్యసుగ్రీవో హరియూతైః పమప్యితః. 1

ప్ర. అ. తతః=తటుపిమ్మట, సుగ్రీవః=సుగ్రీవునితో కూడిన, హరి  
యూత=వానర సేనానాయకులతో, పమప్యితః=కూడిన, రాముః=రాముడు,  
యోజనద్యయమన్తాలమ్=రెండు యోజనముల విస్తారము గల, సువేల్గాగ్రమ్=సువే  
లపర్వతాగ్రమును, ఉపారోహత్=ఎక్కెను.

తా. పిమ్మట రాముడు సుగ్రీవునితోను, వానర సేనానాయకులతోను  
కలసి వెళ్లి రెండు యోజనముల మండలాకారమైన విశాలపర్వతము గల  
సువేలపర్వతమును ఎక్కెను. 1

మూ. స్థిత్యా ముహూర్తం తత్రైవ దిశో దశ విరోకయన్,  
త్రికూటశిఖరే రమ్యే నిర్మితాం విశ్వకర్మణా,  
దదర్శ లంకాం సున్యస్తాం రమ్యకాననశోభితామ్. 2

ప్ర. అ. ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము, తత్రైవ=అక్కడనే, స్థిత్యా=ఉండి,  
దశ=పది, దిశః=దిక్కులను, విరోకయన్=చూచుచు, రమ్యే=రమ్యమైన, త్రికూటశి  
ఖరే=త్రికూటపర్వతముశిఖరము పైన, విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత, నిర్మితామ్=నిర్మిం  
చబడిన, సున్యస్తామ్=తాగుగా ఏర్పడుపంటన, రమ్యకాననశోభితామ్=మందరములైన  
వనములతో శోభించుచున్న, లంకామ్=రంకను, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాముడు అక్కడ ముహూర్తకాలము ఉండి పది దిక్కులను  
చూచుచు, రమ్యమైన త్రికూటపర్వతశిఖరముపైన విశ్వకర్మ మంచి ఏర్పాటులతో  
నిర్మించిన, అందమైన వనములతో ప్రకాశించుచున్న రంకను చూచెను. 2

మూ. తస్యాం గోపురశృంగస్తం రాక్షసీవృత్తం దురాపదమ్,  
శ్వేతచామరపర్వత్తం విజయచక్రశోభితమ్,  
రక్షవన్తనపంలిస్తం రక్తాధరగభూషితమ్,  
నీలదీమూతపంకాశం హేమవంశాదితామృదమ్,  
లరావతవిషాణాగ్నిరుత్కృష్టకిణవక్షవమ్. 5  
తతరోహితరాగేణ సంవీరం రక్షవాససా,  
సంధ్యాతపేన సంభవం మేఘరాశిమివావృతే. 6

ప్ర. ఆ. తస్మామ్=ఆ లంకయుందు, గోపురశృంగస్తమ్=గోపురాగ్రమునందు ఉన్నవాడు, దురాపరమ్=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, శ్వేతచామరపద్మస్తమ్=తెల్లని వింజామరలు పార్శ్వములందు గలవాడు, విజయవృతశోభితమ్=విజయసూచకమైన వృతముచేత శోభింపచేయుబడినవాడు, రక్షచస్తవపరివ్రమ్=ఎఱ్ఱని మఱచి గంధముచేత పూయుబడినవాడు, రక్తధరణభూషితమ్=ఎఱ్ఱని అలంకారముచేత అలంకరింపబడినవాడు, నీలశీమూతపంకాశమ్=నల్లని మేఘముతో సమానుడు, హేమసంఛారితామృతమ్=బంగారముచేత కప్పబడిన వస్త్రము గలవాడు, ఐరావత విషాణాగ్రై=ఐరావతముయొక్క, రంతముల అగ్రభాగములచేత, ఉత్కృష్టకీణవక్షస్త్మ్=గీయుటచేత గట్టిగా అయిన గాయము వక్షస్థలమునందు గలవాడు, శశరోహితరాగేణ=చెవులపిల్లి రక్తము వంటి ఎరుపు గల, రక్తవాససా=ఎఱ్ఱని వస్త్రముచేత, సంవీతమ్=చుట్టబడి ఉన్నవాడు, సంధ్యాతపేన=సంధ్యాకాలమునందలి ఎండచేత, సంధన్వమ్=కప్పబడిన, అమృరే=అశాశమునందున్న, మేఘరాశిమ్ ఇవ=మేఘరాశి వలె ఉన్నవాడు అయిన, రాక్షసేన్ద్రస్త్మ్=రాక్షసరాజైన రావణుని (చూచెను).

తా. జయుంప శక్యము కానివాడైన, రాక్షసరాజు రావణుడు ఆ నగరమునందు గోపురాగ్రమునందు కూర్చొని యుండగా రాము దాతనిని చూచెను. ఆ రావణుని తెందు పార్శ్వములందు తెల్లని వింజామరలు, తలపై విజయవృతము శోభించుచుండెను. నల్లని మేఘము వలె ఉన్న అతడు ఎఱ్ఱని వందనము పూసకొని ఎఱ్ఱని అలంకారములు ధరించెను. అతని వస్త్రముమీద బంగారు రచనలు ఉండెను. ఐరావతము రంతము రెబ్బలు తగిలి అతని వక్షస్థలముమీద కాయలు కాచెను. చెవులపిల్లి రక్తము వంటి ఎఱ్ఱని వస్త్రము ధరించి ఉండుటచేత అతడు పొయంకాలపు ఎండ వ్యాపించిన మేఘరాశి వలె కనబడుచుండెను.

3 - 6

మూ. పశ్యతాం వానరేన్ద్రాణాం రాఘవస్యాపి పశ్యతః,

దర్శవాద్రాక్షసేన్ద్రస్య మగ్రీవః సహపోత్థితః.

7

ప్ర. ఆ. మగ్రీవః=మగ్రీవుడు, రాక్షసేన్ద్రస్య=రావణునియొక్క, దర్శవాత్=చూచుటవలన, వానరేన్ద్రాణామ్=వానరనాయకులు, పశ్యతామ్=చూచుచుండగా, రాఘవస్యాపి=రాముడు కూడ, పశ్యతః=చూచుచుండగా, సహసా=వెంటనే, ఉత్థితః=లేచినాడు.

తా. రావణుణ్ణి చూడగానే మగ్రీవుడు, వానరనాయకు లందరూ చూచుచుండగా, రాముడు కూడా చూచుచుండగా పొటాత్తుగా పైకి లేచెను.

మూ. క్రోధవేగేన సంయుక్తః పత్వేన చ బలేన చ,

అచలాగ్రాదథోత్థాయ పుష్పవే గోపురస్థితే.

8



ప్ర. అ. క్రోధవేగము=కోపవేగముతోను, పత్వేన చ=దైర్యముతోను, బలేన  
చ=బలముతోను, సంయుక్తః=కూడిన అరడు, అథ=అటుపిమ్మట, అచరాగ్రాత్=  
పర్యతాగ్రముమండి, ఉత్థాయ=లేచి, గోపురస్థలే=గోపురము ప్రదేశమునందు,  
పుష్పవే=ఎగిరెను.

రా. దైర్యబంసంపన్నుడైన ఆ ముగ్ధుడు క్రోధావేశముతో పర్యతాగ్ర  
ముమండి పైకి ఎగిరి గోపురమువైపు దుమికెను. 8

మూ. స్థిత్యా ముహూర్తం సంప్రేక్ష్య నిర్భయేవాస్తరాత్మవా,  
త్యులక్ష్మత్య చ తద్రక్షః పోఽబ్రవీత్సరుషం వచః. 9

ప్ర. అ. స=అతడు, ముహూర్తమ్=క్షణకాలము, స్థిత్యా=నిలచి,  
సంప్రేక్ష్య=చూచి, నిర్భయేన=భయములేచి, అస్తరాత్మవా=మనస్సుతో, తత్=ఆ,  
రక్షః=రాక్షసుని, త్యులక్ష్మత్య=తృణముగా పరిగణించి, పరుషమ్=పరుషమైన,  
వచః=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. అతడు క్షణకాలము నిలచి పరిశీలించి చూచి నిర్భయమైన  
మనస్సుతో ఆ రాక్షసుణ్ణి గడ్డిపరక వలె చూచుచు పరుషమైన వచనమును  
పలికెను. 9

మూ. లోకవాథస్య రామస్య పఖా రాపోఽస్మి రాక్షస,  
న మయా మోక్ష్యపేఽర్య త్వం పార్థివేన్ద్రస్య తేజసా. 10

ప్ర. అ. రాక్షసః=రాక్షసుడా ! లోకవాథస్య=లోకముం వాడుడైన,  
రామస్య=రామునియొక్క, పఖా=స్నేహితుడను, రాసః=రాసుడను, అస్మి=అయి  
ఉన్నాను. త్వమ్=నీవు, అద్యః=ఇప్పుడు, పార్థివేన్ద్రస్య=రామునియొక్క, తేజసా=తేజ  
స్సుచేత, మయా=నాచేత, న మోక్ష్యపే=విడువబడవు.

రా. రాక్షసుడా ! నేను నమస్తలోకముం ప్రభువైన రాముని స్నేహితుడను;  
అతని రాసుడను. ఇప్పుడు ఆ రాముని తేజస్సుచేత నేను నిన్ను విడువను. 10

మూ. ఇత్యుక్త్వా సహపాతృత్య పుష్పవే తస్య చోపరి,  
అకృప్య ముకుటం చిత్రం పాతయూమాన తద్భువి. 11

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, సహపా=శిష్యముగా, ఉత్పత్య=ఎగిరి,  
తస్య=వానియొక్క, ఉపరి=పైన, పుష్పవే=దుమికెను. చిత్రమ్=చిత్రమైన,  
ముకుటమ్=కిరీటమును, అకృప్య=లాగి, తత్=దానిని, భువి=నేలమీద, పాతయూ  
మాన=వదలేసెను.

రా. ఇట్లు పలికి శిష్యముగా వానిపైకి దుమికి అతని విచిత్రవర్ణములు

గం కీరీటమును లాగి క్రింద పడవేసెను.

11

మూ. పమీక్త్య తూర్ణమాయాన్తం బభాషే తం విశాచరః,  
సుగ్రీవత్త్వం పరోక్షే మే హీనగ్రీవో భవిష్యతి.

12

ప్ర. ఆ. విశాచరః=రావణుడు, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, అయాన్తమ్=వచ్చుచున్న, తమ్=ఆతనిని, పమీక్త్య=చూచి, బభాషే=పలికెను. త్వమ్=నీవు, మే=నాయొక్క, పరోక్షే=పరోక్షమునందు, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడవు (నుంచి కంఠము కలవాడవు). హీనగ్రీవః=పోయిన కంఠము కలవాడవుగా, భవిష్యతి=కాగలవు.

తా. శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న ఆ సుగ్రీవుని చూచి రావణు డిట్లు పలికెను. "నీవు నా ఎదుటికి రావంతవరకు సుగ్రీవుడవే కాని ఇప్పుడు హీనగ్రీవుడవు కాగలవు."

12

మూ. ఇత్యుక్త్వాత్థాయ తం క్షీప్రం బాహుభ్యామాక్షిపత్తలే,  
కన్దువత్స పముత్థాయ బాహుభ్యామాక్షిపత్థరిః.

13

ప్ర. ఆ. ఇతి=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, ఉత్థాయ=లేచి, బాహుభ్యామ్=బాహువులతో, తమ్=చాచిచి, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, తలే=చేయీద, అక్షిపత్=పడద్రోసెను. సః=ఆ, హరిః=రావణుడు, కన్దువత్=బంతి వలె, పముత్థాయ=లేచి, బాహుభ్యామ్=బాహువులతో, అక్షిపత్=క్రిందికి పడవేసెను.

తా. ఇట్లు పలికి రావణుడు సుగ్రీవుణ్ణి బాహువులతో పట్టి క్రింద పడవేసెను. సుగ్రీవుడు బంతి వలె లేచి చేయంతో రావణుణ్ణి క్రిందికి పడవేసెను.

13

మూ. పరస్పరం హైదవిద్దిగ్గాతౌ  
పరస్పరం శోణితరక్తదేహౌ,  
పరస్పరం శిష్టవిరుద్ధచేష్టౌ  
పరస్పరం శాశ్వతికింకుశాచివ.

14

ముష్టిస్రహారైశ్చ తంసహారై  
రరత్నాఘాలైశ్చ కరాగ్రఘాలై,  
తౌ చక్రకుర్వ్యుర్దమసహ్యదూపం  
మహాబలౌ రాక్షసవాచరేవౌ.

15

ప్ర. ఆ. పరస్పరమ్=పరస్పరము, హైదవిద్దిగ్గాతౌ=చెమటచేత పూయబడిన దేహము కలవాడు, పరస్పరమ్=పరస్పరము, శోణితరక్తదేహౌ=రక్తముచేత ఎఱ్ఱచేసిన దేహములు కలవాడు, పరస్పరమ్=పరస్పరము, శిష్టవిరుద్ధచేష్టౌ=

అశ్వముచేత విరోధించబడిన చేష్టలు గలవాడు, పరస్పరమ్=పరస్పరము, శార్వారి కింతుకావించ=పుష్పించిన శార్వారి - కింతుక వృక్షముల వలె ఉన్న, మహాబలౌ=గొప్ప బలము గల, తౌ=ఆ, రాక్షసవాచరేత్తౌ=రావణసుగ్రీవులు, ముష్టిసహరైశ్చ=పిడికిళ్ల దెబ్బలతోను, తలప్రహరై=అరచేతుల దెబ్బలతోను, అరత్నిహరై=చే=అరత్నుల దెబ్బలతోను, కర్మాగ్రహరై=హస్తాగ్రముల దెబ్బలతోను, అసహ్యదూపమ్=సహించ శక్యముకాని, యుద్ధమ్=యుద్ధమును, చక్రతుః=చేపిరి.

తా. మహాబలవంతులైన ఆ రావణసుగ్రీవు లిద్దరూ పరస్పరము నెమట కాదుచున్న రేహములు కలవారై, పరస్పరము రక్షముచేత ఎఱ్ఱనైన రేహములు కలవారై, పరస్పరము గట్టిగా అదిమి పట్టుకొనుటచేత విరోధించబడిన చేష్టలు కలవారై, పరస్పరము పుష్పించిన శార్వారివృక్షము కింతుకవృక్షము వలె ఉన్నవారై, పిడికిళ్లతోను, అరచేతులతోను, అరత్నులతోను, హస్తాగ్రములతోను కొట్టుకొనుచు సహించ శక్యము కాని యుద్ధము చేపిరి.

వి. 'అరత్ని' అనగా మోచేయి మొదట చిటకిన వ్రేలు ముదవకుండా పట్టిన పిడికిలి చివరివరకు ఉన్న పొడవు అని అర్థము. అది కొంతలకు ఉపయోగించును గాని ఇలా కొట్టుకోవడానికి ఎలా ఉపయోగపడుతుందో తెలియదు. "ప్రకోష్ఠే నిస్త్యురకరే హస్తా, ముష్టి౦ తు బద్ధయా, నరత్ని, స్యాదరత్నిస్త నిష్కనిష్ఠ౦ ముష్టివా" అని అనుదురు. అరచేయి చాపగా మోచేతిమండి నడుమవ్రేలు చివరివరకు ఉన్న పొడవు "హస్తము" మూడ. పిడికిలి దిగించగా దాని చివరివరకు ఉన్న పొడవు "రత్ని". పిడికిలి దిగించి చిటకెన వ్రేలు చాపగా ఉన్న పొడవు "అరత్ని" అని దీని అర్థము. ఇంక "ముష్టి" 'తలము' 'అరత్ని' అన్న అయిపోయిన తరువాత "కర్మాగ్రహతము" అనగా ఏమో తెలియుటలేదు. అట్లే 'పరస్పర' శబ్దప్రయోగము కూడ సరిగా లేదు. "పరస్పరము కొట్టుకొనుట" ఇత్యాదిప్రయోగము యందునుగాని, "పరస్పరము నెమటపట్టుట" అని అనుట ఉండదు. "పరస్పరమ్" అనే ద్వివీయాంతశబ్దము కర్మచాచకముగానే ఉపయోగింపబడుతుంది.

రావణుడు ఆ యా ప్రాకారద్వారములను రక్షించుటకై మంచి ఏర్పాట్లు చేసినట్లు, రాముడు ఆ యా ద్వారములను ముట్టడించుటకై వానరులను నియోగించినట్లు వెనుక చెప్పబడినది. సువేంపర్వతముమీద నుంచి రావణుడు అంత దగ్గరగా సుగ్రీవునకు కనబడుటగాని, అతడు రాజధర్మమును విస్మరించి ఒక్కమారుగా అతనిమీదికి దుమికి యుద్ధము చేయుటగాని, నీరద్దదూ ఇలా మల్లయుద్ధం చేస్తూండగా రావణుని రక్షకభటులు మామ్రా ఉండడం గాని ఇవన్నీ అసంభావ్యమైన విషయాలు. సుగ్రీవునికి అవేళం కలిగినదో లేదో గాని ఎవరో ఒక బుద్ధిశాలికి రచనావేళం కలిగి ఈ సర్గ ఇక్కడ చేర్చి ఉంటాడు. శ్లోకాల తీరు చూచినా కూడ ఇది ప్రక్షిప్తసర్గ అని చెప్పడానికి సందేహించవలసిన

వనిలేడు. అందుచేతనే ఈ పర్ల ప్రాచ్యపాశంలో లేదు.

వావరస్థివికులు లంకాచ్యారములను చేరించుకొని లంకలో ప్రవేశించవలసి ఉండగా రామునితో పాటు మహేంద్రవరం ఎక్కిన కొందరు వావరులు ముగ్ధుని అనుమతితో లంకలో ప్రవేశించి నల్లు వెనుకటి పర్లలో చెప్పినది కూడ అవంగలమే.

15

మూ. కృత్యా వియుద్ధమ్ భృశముగ్రవేగో  
కాలం చిరం గోపురవేదిమధ్యే,  
ఉత్క్షిప్య చోత్క్షిప్య వినమ్య దేహా  
పాదక్రమార్గోపురవేదిలగ్నా.

16

ప్ర. అ. భృశమ్=మిక్కిలి, ఉగ్రవేగో=ఉగ్రమైన వేగము గల వార్తల్లదూ,  
చిరం కాలమ్=చిరకాలము, గోపురవేదిమధ్యే=గోపురము వేది మధ్యయందు,  
వియుద్ధమ్=బాహుయుద్ధమును, కృత్యా=చేసి, దేహా=దేహమును, ఉత్క్షిప్య  
ఉత్క్షిప్య=ఎత్తి ఎత్తి, వినమ్య=వంచి, పాదక్రమాత్=పాదముల క్రమమునలన,  
గోపురవేదిలగ్నా=గోపురము వేదియందు నిలచిరి.

తా. చాల దీనమైన వేగము గల ఆ రావణసుగ్రీవులు గోపురము వేది మధ్యయందు చాల సేపు బాహుయుద్ధము చేసి శరీరములను ఎత్తి ఎత్తి వంచి, పాదక్రమముచేత (క్రమముగా వడచుకొనుచు) గోపురవేదియందు నిలచిరి. 16

మూ. అన్యోన్యమాపీడ్య విలగ్నదేహా  
తౌ పేతతుః పాలనిభాతమధ్యే,  
ఉచ్చేతతుర్భూమితలం పృశన్తో  
స్థిత్యా ముహూర్తం త్వరినిశ్చపన్తో.

17

ప్ర. అ. తౌ=వార్తల్లదూ, అన్యోన్యమ్=పరస్పరమును, అపీడ్య=పీడించి,  
విలగ్నదేహా=దగ్గరగా కలిపిన దేహములు కలవారై, పాలనిభాతమధ్యే=ప్రాకారము  
నకు పరిభకు మధ్యయందు, నిపేతతుః=పడిరి. ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము,  
అనినిశ్చపన్తో=నిట్టూర్చుచు, స్థిత్యా=ఉండి, పృశన్తో=ప్రశించుచున్నవారై, భూమి  
తలమ్=భూమిని గూర్చి, ఉచ్చేతతుః=ఎగిరిరి.

తా. వాళ్ళు ఒకరి నొకరు గట్టిగా అదిమి పట్టి, దగ్గరగా ఉన్న దేహములు కలవారై ప్రాకారమునకు, పరిభకు మధ్యయందు పడిరి. ముహూర్తకాలము నిట్టూర్చుచు నిలబడి, మళ్ళీ ఒకరినొకరు పట్టుకొని వేంమీదికి పైకి దుమికిరి.

మూ. అలిక్ల్య చాలిక్ల్య చ బాహుయోక్తైః  
పంయోజయామానతురాహవే తౌ.

పంథమృశిక్షాబలసంప్రయుక్తై  
మచేరతుః సంప్రతి యుద్ధమార్గే.

18

ప్ర. అ. తొ=వార్తద్రూ, బాహుయోక్తై=బాహువులను త్రొళ్లతో, అలిక్య చ అలిక్య చ=కౌగలించుకొని, అహవే=యుద్ధమునందు, సంయోజయామాపతుః=దగ్గరగా చేర్చిరి. పంథమృశిక్షాబలసంప్రయుక్తై=చౌదరతోను, అభ్యాసముతోను, బలముతోను కూడినవారై, సంప్రతి=ఇప్పుడు, యుద్ధమార్గే=యుద్ధమునందు, మచేరతుః=లాగుగా పంచరించిరి.

తా. వార్తద్రూ యుద్ధమునందు కౌగలించుకొని బాహుపాతముతో ఒకరి నొకడు కట్టివేసిరి. తొందరతోను, అభ్యాసముచలన ఏకదిన వేద్యుతోను, బలముతోను కూడిన వార్తద్రూ అప్పుడు యుద్ధమార్గమునందు పంచరించిరి.

18

మూ. శార్దూలపింహావివ జాతరంష్ట్రై  
గజేన్ద్రాపోతావివ సంప్రయుక్తై,  
సంహత్య సంవేద్య చ తౌ కరాభ్యాం  
తౌ పేతతుర్వై యుగపద్ధరాయామ్.

ప్ర. అ. తొ=వార్తద్రూ, జాతరంష్ట్రై=పుట్టిన కోరలు గల, శార్దూలపింహావివ=పెద్దపులి పింహమూ వలె, సంప్రయుక్తై=కలిపిన, గజేన్ద్రాపోతావివ=ఏనుగు పిల్లలవలె, కరాభ్యామ్=హస్తముంచేత, సంహత్య=కలిపి, సంవేద్య చ=బలము తెలిపికొని, యుగపత్=ఒక్కమారుగా, ధరాయామ్=నేలమీద, పేతతుః వై=పడిరి.

తా. కోరలు వచ్చిన పెద్దపులి, పింహమూ వలె, కలిపిన ఏనుగు పిల్లలవలె, వాళ్లు కలిపి చేతులతో ఒండొరుల బలమును తెలిపికొని, ఒక్కమారుగా నేలమీద పడిరి.

19

మూ. ఉద్యమ్య చావ్యవ్యమధిక్షిపన్తై  
సంచక్రమాతే బహు యుద్ధమార్గై,  
వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తై  
క్లమం వ తౌ జగ్ముతురాశు వీరౌ.

20

ప్ర. అ. అవ్యవ్యమ్=పరస్పరము, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, అధిక్షిపన్తై=క్రిందికి పడవేయుచు, యుద్ధమార్గై=యుద్ధమార్గమునందు, బహు=అధికముగా, సంచక్రమాతే=నడచిరి. వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తై=వ్యాయామమునల్ల శిక్షనల్ల కలిగిన బలముతో కూడిన, తౌ=ఆ, వీరౌ=వీరులు, ఆశు=శీఘ్రముగా, క్లమమ్=అలసటను, వ జగ్ముతుః=పొందలేదు.

తా. చాళ్ళు ఒకరి నొకరు పైకెత్తి క్రింద పడవేయుచు యుద్ధమార్గమునందు అనేకవిధముల సంచరించిరి. వ్యాయామమువలన, అభ్యాసమువలన కలిగిన బలము గల ఆ వీరులిద్దరూ వెంటనే అంపటను పొందలేదు. 20

మూ. బాహుల్లమైర్వారణవారణాల్లై  
ర్నివారయవై వరవారణాళై,  
చిరేణ కాలేన భృశం ప్రయుద్ధౌ  
పంచేరతుర్మణ్డలమార్గమాళు. 21

ప్ర. ఆ. వరవారణాళై=ఉత్తమములైన ఏనుగుల వంటి కాంతి గల వారిద్దరూ, వారణవారణాల్లై=ఏనుగు తొండములవంటి కాంతిగల, బాహుల్లమై=శ్రేష్ఠములైన బాహువులచేత, నివారయవై=నివారించుచు, చిరేణ కాలేన=చాలకాలముచేత, భృశమ్=మిక్కిలి, ప్రయుద్ధౌ=యుద్ధము చేయుచున్నవారై, ఆళు=శీఘ్రముగా, మణ్డలమార్గమ్=మండలములరీతిని, పంచేరతుః=సంచరించిరి.

తా. ఉత్తమములైన ఏనుగుల వలె ఉన్న వారిద్దరూ, ఏనుగు తొండములవంటి ఉత్తమములైన బాహువులతో ఒకరి నొకరు నివారించుచు, చాలపేపు యుద్ధము చేసి శీఘ్రముగా గుండ్రముగా తిరిగిరి. 21

మూ. తౌ పరస్పర మాపాద్య యత్నావన్యోన్యమాదనే,  
మార్జారావివ భక్షార్థేన వరప్థాలే ముహుర్ముహుః. 22

ప్ర. ఆ. అన్యోన్యమాదనే=పరస్పరమును నశింపవేయుటయందు, యత్నౌ=ప్రయత్నము చేయుచున్న, తౌ=వారిద్దరూ, పరస్పరమ్=పరస్పర మును, ఆపాద్య=చేరి, భక్షార్థే=భక్ష్యముకొరకు, మార్జారావివ=రెండు పిల్లులు వలె, ముహుర్ముహుః=మాటమాటకీ, అవతస్థాలే=నించిరి.

తా. ఒకరి నొకరు చంపుటకు ప్రయత్నించుచున్న వారిద్దరూ ఒక భక్ష్యముకొరకు పోట్లాడుచున్న పిల్లలవలె మాటమాటకీ ఒకరి నొకరు అక్రమించుచుండిరి. 22

మణ్డలావి విచిత్రాణి ప్థావావి విచిత్రావి చ,  
గోమూత్రకాణి చిత్రాణి గతప్రత్యాగతావి చ. 23

తిరశ్చీవగతావ్యేవ తథా వక్రగతావి చ,  
పరిమోక్షం ప్రహారాణాం వర్జనం పరిధావనమ్. 24

అభిద్రవణమాప్థావమవస్థావం పవ్విగహమ్,

పరావృత్తమపావృత్తమపద్రుతమవప్లుతమ్. 25

ఉపన్యస్తమపన్యస్తం యుద్ధమార్గవిశారదౌ,  
తౌ విచేరతురవ్యవ్యం వానరేష్టౌశ్చ రావణః. 26

ప్ర. అ. యుద్ధమార్గవిశారదౌ=యుద్ధమార్గమునందు వేర్పు గల,  
తౌ=ఆ, వానరేష్టౌశ్చ=సుగ్రుడు, రావణః=రావణుడు, విచిత్రాణి=విచిత్రము  
లైన, మల్లలాని=కొన్ని విధములైన తిరుగుటలను, వివిధాని=అనేకవిధములైన,  
స్థానాని=వ్యాప్తిపంపొందునలె వింబడుటలను, చిత్రాణి=చిత్రములైన, గోమూత  
కాణి=గోమూతకములను (ఎట్టు వడచుచు మూతము విడచినచో అది వేంపై  
వంకరటింకరగా ఎట్లు పడుచో అట్లు పంచారములను), గతప్రత్యాగతాని చ=దూర  
ముగ వెల్లుటలను తిరిగి వచ్చుటలను, తిరశ్చీవగతావ్యేవ=అడ్డముగా తిరుగుటలను,  
తథా=మరియు, వక్రగతాని చ=వంకరగా వడచుటలను, ప్రహరణామ్=రెచ్చల  
యొక్క, పరిమోక్షమ్=తప్పించుకొనుటను, వర్జనమ్=ఎరురురెచ్చ కొట్టి రెచ్చను  
పరిహరించుటను, పరిధావనమ్=చుట్టూ పరుగెత్తుటను, అభిద్రవణమ్=ఎరురుగా  
పరిగెత్తుటను, అప్లావమ్=ఎగురుటను, పవ్విగహమ్=విరోధముతో కూడునట్లుగా,  
అవస్థానమ్=నించుటను, పరావృత్తమ్=ముఖము వెనుకకు త్రిప్పి వెల్పుటను,  
అపావృత్తమ్=ముఖము తిప్పుకుండగానే వెనుకకు కొన్ని అడుగులు వేయుటను,  
అపద్రుతమ్=పట్టుకొనుటకై శరీరము వంచి వడచుటను, అవప్లుతమ్=తమ్ముటకై  
తలవంచి గంతు వేయుటను, ఉపన్యస్తమ్=ఎరుటివాని చేయి పట్టుకొనుటకై  
తన చేయి చాపుటను, అపన్యస్తమ్=ఎరుటివానికి దొరకకుండా తన బాహువులు  
వెనుకకు తీసికొనుటను, విచేరతుః=పంచరించిరి.

తా. యుద్ధమార్గమునందు వేర్పు గల ఆ రావణసుగ్రులు మల్ల  
యుద్ధములో మల్లులు తిరుగు అనేక మండలములు తిరుగుచు, అనేకవిధములైన  
స్థితులను వేయుచు విచిత్రములైన గోమూతకము, చిత్రములైన గతప్రత్యాగత  
ములను, తిర్యగ్గమన-వక్రగమనములను, ప్రహరణుల పరిమోక్షమును, వర్జనమును,  
పరిధావనమును, అభిద్రవణమును, అప్లావమును, అవస్థానమును, పరావృత్త -  
అపావృత్త - అపద్రుత - అవప్లుతములను, ఉపన్యస్త - అపన్యస్తములను చరించిరి.  
23-26

మూ. ఏతస్మిన్వస్తరే రక్షో మాయాబలమథాత్మనః,  
అరబ్ధముపసంపేదే జ్ఞాత్వా తం వానరాధిపః. 27

ఉత్సపిత తదాకాశం జితకౌఠీ తిలక్లమః,  
రావణః స్థిత ఏవాత్ర హరిరాజేన వశ్యీతః. 28

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ఏతస్మిన్=ఈ, అస్తరే=మధ్యపమయము

నందు, రక్షః=రాక్షసుడు, అత్మసః=తనయొక్క, మాయాబంధమ్=మాయాబలమును, అరబ్ధుమ్=అరంభించుటకు, ఉపసంపేదే=విశ్రయించెను. వానరాధిపః=సుగ్రీవుడు, తమ్=రానివి, జ్ఞాత్వా=తెలిపికొని, తతకాశీ=జయముచేత ప్రకాశించుచున్నవాడై, జితకము=జయించబడిన అంపట కంపాడై, తరా=అప్పుడు, అకాశమ్=అకాశమును గూర్చి, ఉత్పాత=ఎగిరినది. హరిరాజేన=సుగ్రీవునిచేత, వశ్చైతః=వంచించబడిన వాడై, రావణః=రావణుడు, అత్రైవ=ఇక్కడనే, స్థితః=ఉండిపోయినాడు.

తా. ఇంతలో రావణుడు తన మాయాబలమును చూపుటకు ప్రారంభించెను. సుగ్రీవుడు ఆ విషయము కనిపెట్టి జయముతో ప్రకాశించుచు, ఏ మాత్రము అంపట లేనివాడై అకాశముమీదికి ఎగిరిపోయెను. రావణుడు ఈ విధముగ సుగ్రీవునిచేత మోసగించబడి అక్కడనే ఉండిపోయెను. 27, 28

మూ. అథ హరివరవాథః ప్రాప్తసంగ్రామకీర్తి  
ర్నిశివరపతిమాజౌ యోజయిత్వా శ్రమేణ,  
గగవమతివిశాలం రక్షయిత్వార్కమామ  
ర్దరిగణబలమధ్యే రామపార్శ్వం జగామ. 29

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, హరివరవాథః=వానరరాజైన, అర్కమామః=సూర్యపుత్రుడు, ప్రాప్తసంగ్రామకీర్తిః=పొందబడిన యుద్ధమునందు కీర్తిగలవాడై, ఆజౌ=యుద్ధమునందు, నిశివరపతిమ్=రావణుని, శ్రమేణ=శ్రమతో, యోజయిత్వా=చేర్చి, అతివిశాలమ్=చాల విశాలమైన, గగవమ్=అకాశమును, రక్షయిత్వా=రంపించి, హరిగణబలమధ్యే=వానరసమూహముల సేనామధ్యమునందు, రామపార్శ్వమ్=రాముని పార్శ్వమును గూర్చి, జగామ=వెళ్లెను.

తా. పిమ్మట వానరసేనుడైన సుగ్రీవుడు యుద్ధములో కీర్తి పొంది, రావణునకు యుద్ధమునందు శ్రమ కలిగించి, అతివిశాలమైన అకాశమును దాటి వానరసేనామధ్యమునందున్న రాముని పార్శ్వము చేరెను. 29

మూ. వ ఇతి సవిత్వమామస్త్ర తత్కర్మ కృత్వా  
పవనగతిరవీకం ప్రాచికత్వంప్రహృష్టః,  
రఘువరన్యసమావోద్వర్తయన్ యుద్ధహరం  
తరుమృగగణముఖ్యైః పూజ్యమావో హరీవ్రాః. 30

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే చత్వారింశః పర్వః.

ప్ర. అ. సవిత్వమామః=సూర్యపుత్రుడైన, సః=ఆ సుగ్రీవుడు, తత్ర=అక్కడ, తత్ కర్మ=ఆ పని, కృత్వా=చేసి, రఘువరన్యసమావో=రఘునంశమునందు శ్రేష్ఠుడైన రాజ కుమారునియొక్క, యుద్ధహరమ్=యుద్ధమునందు



హర్షమును, వర్తయన్=వృద్ధిపొందించుచు, తకున్కుగణముఁజ్ఞః=వానరగణముల వాయుకులచేత, పూజ్యమాహ=పూజింపబడుచు, పంచహస్త్యః=పంతోషించినవాడై, పవనగతిః=వాయుగమవము గలవాడై, అపికమ్=పైన్యమును, ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను.

తా. సూర్యపుత్రుడైన ఆ సుగ్రీవుడు అక్కడ ఆ విధముగా చేసి, తాముని యుద్ధోల్లాసమును వృద్ధి పొందించుచు, పంతోషించుచు, వానరవాముకులచే పూజింపబడుచు, వాయునగముతో పైన్యముతోనికి వచ్చి చేరెను. 30

“బాలానందిని” అను శ్రీమృరామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో నలుబదవ వర్గ మమాప్తము.

## అథ ఏకచత్వారింశః పర్వః

[ఇట్టి దుస్సాహసము చేయుగూడదని రాముడు సుగ్రీవునకు చెప్పి, అంత నాలుగు ద్వారములవద్ద వానరులను నియమించి, అంగదుని రావణునివద్దకు దూతగా పంపుట; అంగదుడు రావణుని పథలో తన పర్యాయము చూపుట; వానరులు అక్రమించుటచే రాక్షసులు భయము చెందుట.]

మూ. అథ తస్మిన్నిమిత్తాచి దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః,  
సుగ్రీవం సంపరిష్వజ్య రామో వచనమబ్రవీత్.

1

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణుని అన్న గారైన, రామః=రాముడు, తస్మిన్=రానియందు, నిమిత్తాచి=అకునములను, దృష్ట్వా=చూచి, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, సంపరిష్వజ్య=కొగరించుకొని, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట రాముడు ఆ ప్రదేశమునందు కనబడుచున్న అకునములను చూచి, సుగ్రీవుణ్ణి కొగరించుకొని ఇట్లు పలికెను.

మూ. అపంమన్త్యగ్ని మయా సార్థం తదిదం సాహసం కృతమ్,  
ఏవం సాహసయుక్తాని న కుర్వన్తి జవేత్సరాః.

2

ప్ర. అ. మయా సార్థమ్=నాతో కూడ, అపంమన్త్యగ్ని=ఆలోచించకుండగా, తత్=అట్టి, ఇదమ్=ఈ, సాహసమ్=సాహసము, కృతమ్=చేయబడినది. జవేత్సరాః=రాకాయ, ఏవమ్=ఈ విధముగా, సాహసయుక్తాని=సాహసముతో కూడిన పనులను, న కుర్వన్తి=చేయరు.

తా. నీవు నాతో ఆలోచించకుండగా ఇట్టి సాహసము చేసినావు ! ప్రభువులైనవాళ్లు ఇట్టి సాహసకృత్యములు చేయరు.

మూ. సంశయే స్థాప్య మాం చేరం బంం చేమం విభీషణమ్,  
కష్టం కృతమిదం వీర సాహసం సాహసప్రియ.

3

ప్ర. అ. సాహసప్రియ=ప్రియమైన సాహసము గల, వీర=వీరుడా ! మాం చ=నన్ను, ఇదమ్=ఈ, బంం చ=పైతృమును, ఇమమ్=ఈ, విభీషణం చ=విభీషణుని, సంశయే=సంశయమునందు, స్థాప్య=ఉంచి, కష్టమ్=కష్టమైన, ఇదమ్=ఈ, సాహసమ్=సాహసము, కృతమ్=చేయబడినది.

తా. సాహసప్రియుడైన ఓ ! వీరుడా ! నీవు ఇట్టి కష్టమైన సాహసకృత్యము చేసినన్ను, ఈ పైతృమును, ఈ విభీషణుని కూడ సంశయస్థితిలో ఉంచినావు.

3

మూ. ఇదావీం మా కృతా వీర ఏవంవిధమరిందము,  
 త్వయి కించిత్సమాపన్నే కిం కార్యం వీతయా మమ. 4  
 భరతేన మహాబాహో లక్ష్మణేన యవీయసా,  
 శత్రుఘ్నైవ చ శత్రుఘ్న వృశరీరేణ వా పునః. 5

ప్ర. అ. అరిందమ=శత్రునివాళకుడా ! వీర=వీరుడా ! ఇదావీమ్=ఇప్పుడు, ఏవంవిధమ్=ఇట్టి పనిని, మా కృతా=చేయుకుము. మహాబాహో=గొప్ప బాహు పులు గలవాడా ! శత్రుఘ్న=శత్రువులను సంహరించువాడా ! త్వయి=నీవు, కించిత్=కొంచెము, సమాపన్నే=అపద చెందినవాడ చగుమండగా, మమ=నాకు, వీతయా=వీతతోను, భరతేన=భరతునితోను, యవీయసా=చిన్నవాడైన, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితోను, శత్రుఘ్నైవ=శత్రుఘ్నునితోను, వృశరీరేణ వా పునః=వా శరీరముతోను, కిం కార్యమ్=ఏమి ప్రయోజనము ?

తా. శత్రునివాళకుడవైన ఓ ! వీరుడా ! ఇటుపైన ఇట్టి కార్యము చిన్నదూ చేయుకుము. వీకు ఏ మూతము అపద తిరిగినా నాకు వీతతో గాని, భరతునితో గాని, తమ్ముడైన లక్ష్మణునితో గాని, శత్రుఘ్నునితో గాని, నా శరీరముతో గాని ఏమి ప్రయోజనము ? 4, 5

మూ. త్వయి రావాగతే పూర్వమితి మే విశ్రితా మతిః,  
 జానతశ్చాపి తే వీర్యం మహేన్ద్రావరుణోపమ. 6  
 హత్యాహం రావణం యుద్ధే సప్రుతబలవాహవమ్,  
 అభిషిచ్య చ లంకాయాం విభీషణ మథాపి చ, 7  
 భరతే రాజ్యమారోప్య త్యక్త్యే దేహం మహాబలం.

ప్ర. అ. మహేన్ద్రావరుణోపమ=మహేంద్రునితోను వరుణునితోను సమానుడా ! మహాబలం=గొప్ప బలము కలవాడా ! త్వయి=నీవు, రావాగతే=రానివాడగు చుండగా, తే=నీయొక్క, వీర్యమ్=బలమును, జానతశ్చాపి=ఎరిగిఉన్నవాడ వైవము, మే=నాయొక్క, మతిః=బుద్ధి, పూర్వమ్=పూర్వము, విశ్రితా=విశ్రీతమైనది. అహమ్=నేను, యుద్ధే=యుద్ధమువందు, సప్రుతబలవాహవమ్=పుత్రులతోను, సైన్యముతోను, వాహనములతోను కూడిన, రావణమ్=రావణుని, హత్యా=చంపి, విభీషణమ్=విభీషణుని, లంకాయామ్=లంకయందు, అభిషిచ్య=అభిషికించి, అథాపి చ=మరియు, భరతే=భరతునియందు, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, ఆరోప్య=ఉంచి, దేహమ్=దేహమును, త్యక్త్యే=విడువగలను.

తా. మహేంద్రునితోను, వరుణునితోను సమానుడవైన ఓ ! మహాబలశాలివైన ముగ్గురుడా ! నీవు మరల తిరిగి రానిచో, రావణుణ్ణి, అతని పుత్ర - సైన్య

వాహనములను యుద్ధమునందు పంపారించి, విభీషణుణ్ణి లంకలో అభిషిక్తుని చేసి, పిదప భరతునకు రాజ్యము ఇచ్చినేసి ప్రాణత్యాగము చేయుదము" అని, నీ సర్వాక్రమము తెలిపినవాడనే అయినను, నేను నిశ్చయించుకొంటిని. 6 7

మూ. తమేవంపారితవం రామం సుగ్రీవః ప్రత్యభాషత. 8

తవ భార్యపహర్తారం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్,  
మర్దయామి కథం వీర జానన్వీకమమాత్మనః. 9

ప్ర. అ. ఏవంపారితవమ్=ఇట్లు పలుకుచున్న, తమ్=ఆ, రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, ప్రత్యభాషత=తరిగి పలికెను. వీర=వీరుడా ! రాఘవ=రామా ! తవ=నీయొక్క, భార్యపహర్తారమ్=భార్యను అపహరించిన, రావణమ్=రావణుని, దృష్ట్వా=చూచి, ఆత్మనః=తనయొక్క, బలమ్=బలమును, జానన్=ఎరిగిన నేను, కథమ్=ఎట్లు, మర్దయామి=పహింతును ?

రా. రాముని మాటలు విని సుగ్రీవు డీట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను-  
"వీరుడవైన రామా ! నీ భార్యను అపహరించిన రావణుడు నా కంటబడిన తరువాత, నా కున్న బలము తెలిపిన నేను, ఎట్లు తీరకుండగలను ?"

మూ. ఇత్యేవంపారితవం వీరమభినన్వ్య చ రాఘవః,  
లక్ష్మణం లక్ష్మీపంపన్నమిదం వచనమబ్రవీత్. 10

ప్ర. అ. రాఘవః=రాముడు, ఇత్యేవంపారితవమ్=ఇట్లు పలుకుచున్న, వీరమ్=వీరుడైన సుగ్రీవుణ్ణి, అభినన్వ్య=అభినందించి, లక్ష్మీపంపన్నమ్=శోభతో కూడిన, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. రాము డీట్లు పలుకుచున్న ఆ సుగ్రీవుణ్ణి అభినందించి, శోభాపంపన్నుడైన లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 10

వి. సుగ్రీవుడు రావణునితో హఠాత్తుగా మల్లయుద్ధము చేసినట్లు నర్లించిన వెనుకటి సర్గ ప్రక్తిప్తము; ప్రాచ్యప్రతిలో లేదు అని చూచి ఉన్నాము. ఈ పది శ్లోకాలు కూడ ప్రక్తిప్తములే.

మూ. పరిగృహ్యోదకం శీతం వనాని ఫలవన్తి చ,  
బలౌఘం పంచవిధజ్యేమం వ్యూహ్య తిష్ఠామ లక్ష్మణ. 11

ప్ర. అ. లక్ష్మణః=లక్ష్మణా ! శీతమ్=వర్లచి, ఉదకమ్=ఉదకమును, ఫలవన్తి=ఫలములు గల, వనాని చ=వనములను, పరిగృహ్య=గ్రహించి, ఇమమ్=ఈ, బలౌఘమ్=పేనాసమురాయమును, పంచవిధజ్య=విభజించి, వ్యూహ్య=వ్యూహములుగా ఏర్పడి, తిష్ఠామ=ఉండము.

తా. లక్ష్మణా ! వల్లవి నీకు, ఫలములతో నిండిన నవము ఉన్న చోటు చూచుకొని, ఈ సైన్యమును పూసాములుగా ఏర్పరచి నిలచెదము. 11

మూ. లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యామ్యుపస్థితమ్,  
నిబర్హణం ప్రవీరాణామ్మక్తవానరరక్షసామ్. 12

ప్ర. అ. లోకక్షయకరమ్=లోకముం క్షయమును చేపేరి, భీమమ్=భయంకరము, ప్రవీరాణామ్=వీరులైన, ముక్తవానరరక్షసామ్=భిక్షాకములకు, వానరులకు, రాక్షసులకు, నిబర్హణమ్=నాశకరము అయిన, భయమ్=భయమును, ఉపస్థితమ్=వచ్చినచోవినిగా, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. లోకక్షయమునకు పోతువు, నీకులైన భిక్షాకములు, వానరులు, రాక్షసులు వశించేట్లు చేపేరి అయిన భయంకరమైన భయనిమిత్తము వచ్చినట్లు చూచుచున్నాను. 12

మూ. వాలా హి పరుషం వాన్తి కమృతే చ వసున్థరా,  
పర్వతాగ్రాణి వేపన్తే వరన్తి ధరణీధరాః. 13

ప్ర. అ. వాలాః=వాయువులు, పరుషమ్=పరుషముగా, వాన్తి=వీచుచున్నవి. వసున్థరా చ=భూమి కూడ, కమృతే=వణకుచున్నది. పర్వతాగ్రాణి=పర్వతాగ్రములు, వేపన్తే=కరలుచున్నవి. ధరణీధరాః=పర్వతములు, వరన్తి=ధ్వనిచేయుచున్నవి.

తా. గాలులు దీప్తముగా వీచుచున్నవి. భూమి అడుగుచున్నది. పర్వతశిఖరములు కరిలిపోవుచున్నవి. పర్వతములు ధ్వని చేయుచున్నవి. 13

మూ. మేఘాః క్రవ్యాదపంకాశాః పరుషాః పరుషస్వరాః,  
క్రూరాః క్రూరం ప్రవర్షన్తి మిశ్రం శోణితబిన్దుభిః. 14

ప్ర. అ. క్రవ్యాదపంకాశాః=మాంసమును తిను మృగములతో సమానములు, పరుషాః=పరుషములు, పరుషస్వనాః=పరుషమైన ధ్వని గలవి, క్రూరాః=క్రూరములు అయిన, మేఘాః=మేఘములు, క్రూరమ్=భయంకరముగా, శోణితబిన్దుభిః=రక్తబిందువులతో, మిశ్రమ్=కలిపిన జలమును, ప్రవర్షన్తి=వర్షించుచున్నవి.

తా. క్రూరమృగముల వలె భయంకరములై పరుషముగా ధ్వనిచేయుచున్న క్రూరములైన మేఘములు, భయము కలుగునట్లుగా, రక్తబిందువులతో కూడిన జలమును వర్షించుచున్నవి. 14

మూ. రక్తచన్దనపంకాశా పద్భ్యా పరమదారుగా,  
జ్వలన్తృ నిపతయ్యేతదాదిత్యాదగ్నిమగ్దాలమ్. 15

ప్ర. అ. రక్తచన్దనపంకాశా=ఎఱ్ఱని చందనముతో సమానమైన,

సన్ధ్యా=సంధ్య, పరమచారుణా=చాల భయంకరమైనది. ఆదిత్యాత్=సూర్యునినుండి, క్షాలత్=మందుచున్న, ఏతత్=ఈ, అగ్నిమండలమ్=అగ్నిమండలము, విపతతి=పడుచున్నది.

తా. ఎఱ్ఱని చందనమువంటి రంగుతో సంధ్య చాల భయంకరముగా ఉన్నది. సూర్యునినుండి ఒక అగ్నిమండలము మందుచూ క్రింద పడుచున్నది.

మూ. ఆదిత్యమభినాశ్యన్తి జనయన్తే సుహార్దయమ్,  
దీనా దీనస్వరాః క్రూరా అప్రశస్తా మృగద్విజాః. 16

ప్ర. అ. దీనాః=దీనములు, దీనస్వరాః=దీనమైన స్వరము గలవి, క్రూరాః=క్రూరములు, అప్రశస్తాః=ప్రశస్తములు కానివి అయిన, మృగద్విజాః=మృగములు, పక్షులు, మహత్=గొప్ప, భయమ్=భయమును, జనయన్తే=పుట్టించుచు, ఆదిత్యమ్=సూర్యుణ్ణి, అభినాశ్యన్తి=అభిముఖముగా ఆరుచుచున్నవి.

తా. క్రూరములు అమంగళకరములు అయిన మృగములు, పక్షులు దీనములై, దీనమైన స్వరముతో సూర్యునకు ఎదురుగా నిలచి ఆరుచుచు గొప్ప భయమును పుట్టించుచున్నవి. 16

మూ. రజన్యామప్రశస్తశ్చ పంథాపయతి చన్త్రామాః,  
కృష్ణరక్తాంతుపర్యన్తే యథా లోకస్య పంక్తయే. 17

ప్ర. అ. లోకస్య=లోకముయొక్క, పంక్తయే యథా=క్షయకాలమునందు వలె, కృష్ణరక్తాంతుపర్యన్తే=నల్లని ఎఱ్ఱని కిరణములు అంతములందు గల, అప్రశస్తాః=ప్రశస్తదు కాని, చన్త్రామాః=చంద్రుడు, రజన్యామ్=రాత్రియందు, పంథాపయతి=పంథాపమును కలిగించుచున్నాడు.

తా. ప్రళయకాలమునందు వలె పర్యంతభాగములందు నల్లగాను ఎఱ్ఱగాను ఉన్న కిరణములు గలిగి అప్రశస్తదుగా ఉన్న చంద్రుడు రాత్రియందు పంథాపమును (మనస్సుకు భయమును) కలిగించుచున్నాడు. 17

మూ. హ్రస్వో రూక్షోఽప్రశస్తశ్చ పరివేషః సురోహితః,  
ఆదిత్యమన్తలే నీలం లక్ష్మి లక్ష్మిణ దృశ్యతే. 18

ప్ర. అ. లక్ష్మిణ=లక్ష్మిణా ! ఆదిత్యమన్తలే=సూర్యమండలమునందు, హ్రస్వా=చిన్నది, రూక్షాః=భయంకరము, అప్రశస్తాః=అప్రశస్తము, సురోహితః=బాగా ఎఱ్ఱనిది అయిన, పరివేషః=పరివేషము (మట్టా ఏర్పడిన వలయము), నీలమ్=నీలమైన, లక్ష్మి=గుర్తు, లక్ష్మితే=చూడబడుచున్నది.

తా. లక్ష్మిణా ! సూర్యమండలమునందు నల్లని కలంకము, చిన్నది,

భయంకరము, చాల ఎఱ్ఱనిది, అప్రశస్తము అయిన పరివేషము కనబడుచున్నది.

మూ. దృశ్యస్తే న యథావచ్చ నక్షత్రాణ్యభివర్తతే,  
యుగాంతమివ లోకస్య పశ్య లక్ష్మణ శంసతి. 19

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా ! నక్షత్రాణి=నక్షత్రములు, యథా  
వత్=ఉండవలసినట్లు, న దృశ్యస్తే=చూడబడుటలేదు. లోకస్య=లోకముయొక్క,  
యుగాంతమ్=ప్రళయమును, శంసతివ=చెప్పుచున్నట్లున్నది. అభివర్తతే=(దుశ్శకున  
జాగము) వచ్చుచున్నది, పశ్య=చూడుము.

తా. లక్ష్మణా ! నక్షత్రములు పూర్వము ఉన్న విధముగా కనబడుటలేదు.  
ఈ విధముగ కనబడుచున్న దుశ్శకునపముదాయము లోకమునకు ప్రళయము  
రానున్నట్లు చెప్పుచున్నదా అన్నట్లు ఉన్నది. చూడుము. 19

మూ. కాకాః శ్వేవాస్తథా గృధ్రా వీరైః పరిపతన్తి చ,  
శివాశ్చప్రశుభా వాచః ప్రవదన్తి మహాస్వనాః. 20

ప్ర. అ. కాకాః=కాకులు, శ్వేవాః=దేగలు, తథా=మరియు, గృధ్రాః=  
గ్రద్దలు, వీరైః=క్రిందుగా, పరిపతన్తి చ=ఎగురుచున్నవి. మహాస్వనాః=గొప్ప ధ్వని  
గల, శివాశ్చ=పక్కలు కూడ, అశుభాః=అనుంగళకరమైన, వాచః=వాక్కులను  
(ధ్వనులను), ప్రవదన్తి=పలుకుచున్నవి (కూయుచున్నవి).

తా. కాకులు, దేగలు, గ్రద్దలు క్రింది భాగమునందు ఎగురుచున్నవి.  
గొప్ప ధ్వని గల పక్కలు కూడ అనుంగళకరమైన కూతలు కూయుచున్నవి. 20

మూ. తైలైః శూలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విముక్తైః కపిరాక్షసైః,  
భవిష్యత్కాలా భూమిర్మాంసశోణోత్తరమా. 21

ప్ర. అ. కపిరాక్షసైః=వానదులచేతను, రాక్షసులచేతను, విముక్తైః=విడు  
చబడిన, తైలైః=పర్వతములచేత, శూలైశ్చ=శూలములచేత, ఖడ్గైశ్చ=ఖడ్గములచేత,  
భూమిః=భూమి, అన్యథా=అవరింపబడినదై, మాంసశోణోత్తరమా=మాంసము  
యొక్క రక్తముయొక్క మిరదకంటిగా, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. వానదులు, రాక్షసులు ప్రయోగించిన పర్వత - శూల - ఖడ్గములచేత  
కప్పబడిన భూమి మాంసము రక్తము అను బురదతో నిండగలదు. 21

మూ. క్షీప్రమద్య దురాధర్షాం పురీం రావణపాలితామ్,  
అభియామ జవేనైవ సర్వతో హరిభిర్యతాః. 22

ప్ర. అ. హరిభిః=వానదులతో, యతాః=కూడినవారమై, అద్యః=ఇప్పుడు,  
క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, దురాధర్షామ్=ఎదిరింప శక్యము కాని, రావణపాలితామ్=రావ

ఋషివేద పాలింపబడిన, పురీష్=వట్టణమును గూర్చి, పర్వతః=అన్ని వైపులనుండి  
జనవైచ=వేగముతో, అభియాను=ఎదురుగా వెళ్లెదము.

తా. మన మిప్పుడు వెంటనే వానరులతో కూడి ఎదిరింప శక్యము కాని,  
రావణదక్షిణమైన లంకానగరమును వేగముగా అన్ని వైపులనుండి ముట్టడించెదము.  
22

మూ. ఇత్యేవం తు వదన్వీర్యో లక్ష్మణం లక్ష్మణాగ్రణః,  
తస్మాదవాతరచ్చీఘ్రం పర్వతాగ్రాన్మహాబలః. 23

ప్ర. అ. వీరః=వీరుడు, మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, లక్ష్మణాగ్రణః=రాముడు, ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, వదన్=వరు  
కుచు, తస్మాత్=ఆ, పర్వతాగ్రాన్=పర్వతాగ్రమునుండి, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా,  
అవాతరత్=దిగెను.

తా. మహాబలశాలి, వీరుడు అయిన రాముడు లక్ష్మణునితో ఇట్లు  
పలుకుచు ఆ పర్వతాగ్రమునుండి శీఘ్రముగా దిగెను. 23

మూ. అవతీర్య తు ధర్మాత్మా తస్మాన్మైలాత్మ రాఘవః,  
పరైః పరమదుర్ధర్షం దదర్శ బలమోత్మనః. 24

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడైన, మ. రాఘవః=ఆ రాముడు,  
తస్మాత్ మైలాత్=ఆ పర్వతమునుండి, అవతీర్య=దిగి, పరైః=శత్రువులచేత,  
పరమదుర్ధర్షమ్=మిక్కిలి ఎదిరింప శక్యము కాని, అత్మనః బలమ్=తన  
పైశ్చమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన రాముడు ఆ పర్వతమునుండి దిగి, శత్రువులచేత  
ఎదిరింప శక్యము కాని తన పైశ్చమును చూచెను. 24

మూ. సంనహ్య తు సమగ్రీవః కపిరాజబలం మహాత్,  
కాలజ్ఞో రాఘవః కాలే సంయుగాయాధ్యవోదయత్. 25

ప్ర. అ. సమగ్రీవః=మగ్రీవునితో కూడిన, కాలజ్ఞః=కాలము వెలిగిన,  
రాఘవః=రాముడు, మహాత్=గొప్పదైన, కపిరాజబలమ్=మగ్రీవుని పైశ్చమును,  
సంనహ్య=పీర్తముగా ఉండునట్లు చేసి, కాలే=తగు సమయమునందు, సంయు  
గాయ=యుద్ధముకొరకు, ఆధ్యవోదయత్=ప్రేరేపించెను.

తా. ఏ సమయమునందు ఏమి చేయవలెనో తెలిసిన మగ్రీవపహితుడైన  
రాముడు విశాంమైన ఆ వానరపైశ్చమును పీర్తముగా ఉండునట్లు చేసి, తగు  
సమయమునందు యుద్ధమునకై ప్రేరేపించెను. 25



మూ. తతః కాలే మహాబాహుర్భరేవ మహతా వృతః,  
ప్రస్థితః పురతో ధన్వీ లక్ష్మోమధిముఖః పురీమ్. 26

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు  
గల రాముడు, మహతా=గొప్పరైన, భరేవ=పైవ్యముతో, వృతః=కూడినవాడై,  
పురతః=ముందు, ధన్వీ=ధనుర్థరుడై, కాలే=తగు సమయమునందు, లక్ష్మో  
పురీం=లంకానగరమును, అధిముఖః=అధిముఖుడై, ప్రస్థితః=ప్రయాణమాయెను.

తా. పిమ్మట మహాబాహువైన రాముడు పెద్ద పైవ్యముతో కూడి,  
తగిన ముహూర్తమునందు ధనుర్థరుడై ముందు నడచుచు లంకాపురమువైపు  
బయలుదేరెను. 26

మూ. తం విభీషణసుగ్రీవౌ హనుమాశ్చామృవాన్వరః,  
ఋక్షరాజస్తథా నీలో లక్ష్మణశ్చౌన్యయుష్టదా. 27

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, విభీషణసుగ్రీవౌ=విభీషణసుగ్రీవులు, హనుమాన్=  
హనుమంతుడు, ఋక్షరాజః=భిల్లకముల రాజైన, శామ్భవాన్=జాంబవంతుడు,  
నలా=నలుడు, తథా=మరియు, నీలా=నీలుడు, లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడు, తమ్=ఆ  
రాముణ్ణి అన్యయుః= అనుసరించి వెళ్లెరి.

తా. అప్పుడు విభీషణసుగ్రీవులు, హనుమంతుడు, జాంబవంతుడు,  
నలుడు, నీలుడు, లక్ష్మణుడు శ్రీరాముని వెంట వెళ్లెరి. 27

మూ. తతః పశ్చాత్పుమహతీ పృథవర్క్షవనౌకపామ్,  
ప్రచ్ఛాద్య మహతీం భూమిమమయాతీ స్మ రాఘవమ్. 28

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, ఋక్షవనౌకపామ్=భిల్లకములయొక్క  
వానరులయొక్క, మహతీ=గొప్పరైన, పృథవా=పేన, మహతీమ్=విశాలమైన,  
భూమిమ్=భూమిని, ప్రచ్ఛాద్య=కప్పి, పశ్చాత్=వార్త వెనుక, రాఘవమ్=రాముణ్ణి,  
అనుయోతి స్మ= అనుసరించి వెళ్లెను.

తా. పిమ్మట, వార్త వెనుకనే గొప్పరైన వానరభిల్లకపేన విశాలమైన  
భూమిని కప్పివేయుచు రాముణ్ణి అనుసరించి వెళ్లెను. 28

మూ. శైంశ్చట్నాణి శతశః ప్రవృద్ధాంశ్చ మహీరుహాన్,  
జగ్రహుః కుష్కరప్రభ్యా వానరాః పరవారణాః. 29

ప్ర. అ. పరవారణాః=శత్రువులను జయించు, కుష్కరప్రభ్యా=ఏను  
గులతో సమామరైన, వానరాః=వానరులు, శైంశ్చట్నాణి=పర్వతశిఖరములను,  
ప్రవృద్ధాన్=టాగా పెరిగిన, శతశః=వందలకొంది, మహీరుహాన్=వృక్షములను,

జగ్గహుః=గ్రహించిరి.

తా. శ్రతుచిహాశకులు, ఏనుగులతో సమానులు అయిన వానరులు పర్యవశిఖరములను, వందలకొలది మహావృక్షములను గ్రహించి వెళ్లిరి. 29

మూ. తౌ త్వదీర్హేణ కాలేన భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ,  
రావణస్య పురీం లజ్జామా సేదతురరిందమౌ. 30

ప్ర. అ. అరిందమౌ=శ్రతుసంహారకులైన, భ్రాతౌ=సోదరులైన, తౌ రామలక్ష్మణౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు, త్వదీర్హేణ=దీర్ఘము కాని, కాలేన=కాలముచేత, రావణస్య=రావణునియొక్క, పురీమ్=పట్టణమైన, లజ్జామ్=లంకను, ఆ సేదతుః=పమిపించిరి.

తా. శ్రతుసంహారకులు, సోదరులు అయిన ఆ రామలక్ష్మణులు స్వల్పకాలములోనే రావణపాలితమైన ఆ లంకానగరమును పమిపించిరి. 30

మూ. పతాకామాలివీం ఉర్యానననశోభితామ్,  
చిత్రవప్రాం మరుష్కాపాముచ్చైఃప్రాకారతోరణామ్. 31

తాం మరైరపి దుర్ధర్షాం రామవాక్యప్రచోదితాః,  
యథావిదేశం పంపీద్య న్యవిశన్త ననౌకసః. 32

ప్ర. అ. రామవాక్యప్రచోదితాః=రాముని మాటలచేత ప్రేరేపింపబడిన, ననౌకసః=వానరులు, పతాకామాలివీమ్=పతాకం పంక్తులు కలిగి, ఉర్యామ్=సుందరమూ, ఉర్యానననశోభితామ్=ఉర్యానననములచేత శోభింపజేయుట దీనిది, చిత్రవప్రామ్=చిత్రమైన ప్రాకారము కలిగి, మరుష్కాపామ్=పొందుటకు వారి కష్టమూ, ఉచ్చైః ప్రాకారతోరణామ్=ఉన్నతమైన ప్రాకారము ముఖద్వారములు కలిగి, మరైరపి=దేవతలచేత కూడ, దుర్ధర్షామ్=ఎదిరింప శక్యము కానిది అయిన, తామ్=ఆ లంకను, యథావిదేశమ్=అజ్ఞానుసారముగా, పంపీద్య=పీడించి, న్యవిశన్త=నిలిచి ఉండిరి.

తా. పతాకం పంక్తులతో కూడిన ఆ లంకానగరము ఉర్యానననములతో ప్రకాశింపుచుండెను. దాని ప్రాకారము చిత్రముగాను ఉన్నతముగాను ఉండెను. ముఖద్వారములు వారి ఎత్తుగా ఉండెను. రామునిచేత ప్రేరేపింపబడిన ఆ వానరులు దేవతలచేత ఎదిరింప శక్యము కాని సుందరమైన లంకను రామాజ్ఞప్రకారము పీడించుచు దాని చుట్టూ ముట్టడించుటకు పీర్థముగా నిలిచిరి. 31, 32

మూ. లఙ్కాయాష్టాత్తరం ద్వారం శైలశృంగమివోన్నతమ్,  
రామః సహనుజో ధన్వీ జాగోప చ దురోధ చ. 33

ప్ర. అ. సహనుజః=తమ్మునితో కూడిన, రామః=రాముడు, ధన్వీ=ధను  
ర్థుడై, లఙ్కాయాః=లంకయొక్క, శైలశృంగమివః=పర్వతశిఖరమువలె, ఉన్న  
తమ్=ఎత్తైన, ఉత్తరద్వారమ్=ఉత్తరద్వారమును, జాగోప=రక్షించెను, దురోధ  
చ=నిరోధించెను.

తా. లక్ష్మణసహితుడైన రాముడు ధనుస్సు ధరించి, పర్వతశిఖరము  
వలె ఎత్తైన లంకానగరోత్తరద్వారమును రక్షించుచు రోనివాళ్లవదూ ట్లెటకు  
రాకుండునట్లు నిరోధించెను. 33

మూ. లఙ్కాముపనివిష్టస్థు రామో దశరథాత్మజః,  
లక్ష్మణామచరో వీరః పురీం రావణపాలితామ్. 34

ఉత్తరద్వార మాపాద్య యత్ర తిష్ఠతి రావణః,  
వాన్యో రామార్థి తద్వారం సమర్థః పరిరక్షీతుమ్. 35

రావణాధిష్ఠితం భీమం వదుణేవేన సాగరమ్,  
సాయురై రాక్షసైర్భయైరభిగుప్తం సమస్తతః. 36  
లఘూవాం త్రాసజననం పాఠాలమివ దావనైః.

ప్ర. అ. దశరథాత్మజః=దశరథపుత్రుడు, లక్ష్మణామచరః=లక్ష్మణుడు  
అనుచుడుగా కలవాడు, వీరః=వీరుడు అయిన, రామః=రాముడు,  
రావణః=రావణుడు, యత్ర=ఎక్కడ, తిష్ఠతి=ఉన్నాడో, అట్టి, ఉత్తరద్వారమ్=ఉత్త  
రద్వారమును, అపాద్య=పొంది, రావణపాలితామ్=రావణునిచేత పాలింపబడిన,  
లఙ్కాం పురీమ్=లంకాపురిని, ఉపనివిష్టః=పమిపించి నిలచినాడు. రావణాధిష్ఠి  
తమ్=రావణునిచేత ఆధిష్ఠింపబడినది, వదుణేన=వరుణునిచేత ఆధిష్ఠింపబడిన,  
సాగరమ్ ఇవ=సముద్రము వలె, భీమమ్=భయంకరము, సాయురై=ఆయుధము  
లతో కూడిన, భయై=భయంకరులైన, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, సమస్తతః=అంతటా,  
అభిగుప్తమ్=రక్షింపబడినది, దావనైః=దావవులచేత, పాఠాలమివ=పాఠాలము వలె,  
లఘూవామ్=సామాన్యజనులకు, త్రాసజననమ్=భయము కలిగించేది అయిన,  
తత్ ద్వారమ్=ఆ ద్వారమును, పరిరక్షీతుమ్=రక్షించుటకు, రామాత్=రాముని  
కంటె, అన్యః=ఇతరుడు, చ సమర్థః హి=సమర్థుడు కాదు కదా ?

తా. దశరథపుత్రుడైన వీరుడైన రాముడు లక్ష్మణసహితుడై రావణునిచే  
రక్షింపబడుచున్న లంక చేరి, దేని దగ్గర రావణుడు ఉండెనో అట్టి ఉత్తరద్వారము  
దగ్గర నిలచెను. రావణునిచేత ఆధిష్ఠింపబడిన ఆ ద్వారము వరుణుడు  
ఆధిష్ఠించి ఉన్న సాగరము వలె చాల భయంకరమైనది. ఆయుధములు

ధరించిన భయంకరులైన రాక్షసులు దానిని అన్నివైపులనుండి రక్షించుచుండిరి. దానవులతో కూడిన సాలాళము వలె ఆ ద్వారము సామాన్యులకు భయము కలిగించును. అట్టి ఆ ద్వారమును రక్షించుటకు (ముట్టడించుటకు) రాముడు తన్ను మరెవ్వడూ సమర్థులు కాదు కదా ? 34-36

మూ. విన్యస్తాని చ యోధావాం బహూని వివిధాని చ,  
దదర్శాయుధజాలాని తథైవ కవచాని చ. 37

ప్ర. అ. యోధావాన్=యోధులయొక్క, విన్యస్తాని=అక్కడ ఉంచబడిన, బహూని=అనేకమైన, వివిధాని చ=అనేకవిధములైన, ఆయుధజాలాని=ఆయుధముల సముదాయములను, తథైవ=మరియు, కవచాని చ=కవచములను, దదర్శ=చూచెను.

తా. అక్కడ ఉన్న యోధులకు చెందిన అనేకవిధములైన ఎన్నో ఆయుధములను, కవచములను చూచెను. 37

మూ. పూర్వం తు ద్వారమాసాద్య నీలో హరిచమూపతిః,  
అతిష్ఠత్సహ మైన్దేవ ద్వివిదేవ చ వీర్యవాన్. 38

ప్ర. అ. హరిచమూపతిః=వానరపేనానాయకుడు, వీర్యవాన్=పరశ్రావము వంతుడు అయిన, నీలః=నీలుడు, మైన్దేవ సహ=మైందునితోను, ద్వివిదేవ చ సహ=ద్వివిదునితోను, పూర్వం ద్వారమ్=తూర్పు ద్వారమును, ఆసాద్య=పొంది, అతిష్ఠత్=నిలచెను.

తా. వానరపేనాధిపతి, పరశ్రావమువంతుడు అయిన నీలుడు మైందునితోను, ద్వివిదునితోను కలిసి తూర్పు ద్వారము వద్ద నిలచెను. 38

మూ. అల్లర్ దక్షిణద్వారం జగ్రాహ సుమహాబలా,  
ఋషభేణ గవాక్షేణ గజేన గవయేన చ. 39

ప్ర. అ. సుమహాబలాః=చాల గొప్ప బలము గల, అల్లడు=అంగదుడు, ఋషభేణ=ఋషభునితోను, గవాక్షేణ=గవాక్షునితోను, గజేన=గజునితోను, గవయేన చ=గవయునితోను, దక్షిణద్వారమ్=దక్షిణద్వారమును, జగ్రాహ=గ్రహించెను.

తా. చాల గొప్ప బలము గల అంగదుడు ఋషభి - గవాక్ష - గజ - గవయులతో కలిసి దక్షిణద్వారము వద్ద నిలచెను. 39

మూ. హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం రరక్ష బంవాన్ కపిః,  
ప్రజ్ఞతరపాభ్యాం చ నీరైరన్యైశ్చ పంగతః. 40

ప్ర. అ. బంవాన్=బలవంతుడైన, కపిః=బాచరుడైన, హనుమాన్=హను

మంతుడు, ప్రజాంతరపాభ్యాం చ=ప్రజాంఘనితోను తరసునితోను, అవ్యైః=ఇతరులైన, వీరైశ్చ=వీరులతోను, పంగతిః=కూడినవాడై, పశ్యమర్హారమ్=పశ్యమర్హారమును, రక్ష=రక్షించెను.

తా. బంజాలియైన హనుమంతుడు ప్రజాంఘనితోను, ఇతరులైన వీరులతోను కూడినవాడై పశ్యమర్హారమును రక్షించెను. 40

మూ. మధ్యమే చ వ్యయం గుర్తే సుగ్రీవః పమతిష్ఠత,  
సహ పర్వర్తరిశేష్టః సుపర్లపవనోపమైః. 41

ప్ర. అ. సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, పర్వ=పమస్తమైన, సుపర్లపవనోపమైః=గరుత్మాంతునితోను వాయువుతోను సమానులైన, హర్షిశేష్టః=హాసరశేష్ఠులతో కూడ, వ్యయమ్=వ్యయముగా, మధ్యమే=మధ్యమమైన, గుర్తే=గుర్తమునందు, పమతిష్ఠత=నించెను.

తా. సుగ్రీవుడు గరుత్మాంతునితోను, వాయువుతోను సమానులైన పమస్తహా వర్షశేష్ఠులతో కూడి వ్యయముగా మధ్యమగుర్తమునందు (సేనామధ్యమునందు) నించెను. 41

మూ. వావరాణాం తు ప్రత్తింశతోక్త్యః ప్రఖ్యాతయూతపాః,  
విపీడ్యోపవివిష్టాశ్చ సుగ్రీవో యత్ర వావరః. 42

ప్ర. అ. ప్రఖ్యాతయూతపాః=ప్రసిద్ధసేనావాడుకులైన, వావరాణామ్=వావరులయొక్క, ప్రత్తింశతోక్త్యః=ముప్పై ఆరు కోట్లు, వావరః=వావరుడైన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, యత్ర=ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడ, విపీడ్య=రాక్షసులను పీడించి, (రాక్షసులను ఎదిరించుటకై) ఉపవివిష్టాః=చేరి ఉండిరి.

తా. సుగ్రీవుడు ఉన్న చోటనే ప్రసిద్ధసేనావాడుకులైన ముప్పదియూరుకోట్ల మంది వావరులు రాక్షసులను ఎదిరించుటకై నిలిచి ఉండిరి. 42

మూ. శాపవేద తు రామస్య లక్ష్మణః పవిత్రీషణః,  
ద్వారే ద్వారే హరీణాం తు కోటిం కోటిం వ్యవేతయత్. 43

ప్ర. అ. పవిత్రీషణః=విధీషణునితో కూడిన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, రామస్య=రామునియొక్క, శాపవేద=శాపముచేత, ద్వారే ద్వారే=ప్రతిద్వారమునందు, హరీణామ్=వానరులయొక్క, కోటిం కోటిమ్=ఒక్కొక్క కోటిని, వ్యవేతయత్=విలిపెను.

తా. లక్ష్మణవిధీషణులు రాముని ఆజ్ఞ ప్రకారము ప్రతిద్వారమువద్ద ఒక్కొక్క కోటి వానరులను విలిపిరి. 43

మూ. పశ్చిమేవ తు రామస్య మషేణః సహజాయువాన్, 44  
అదూరాన్మధ్యమే గుర్తే తస్థౌ బహుబలామగః.

ప్ర. అ. మషేణః=మషేణుడు, సహజాయువాన్=జాంబవంతునితో కూడినవాడై, బహుబలామగః=అధికమైన సైన్యము ఆనువరించుచున్నదిగా కల వాడై, రామస్య=రామునకు, పశ్చిమేవ=పశ్చిమముగా, అదూరాత్=పమీపమునందు, మధ్యమే గుర్తే=మధ్యమగుల్మమునందు, తస్థౌ=నిలచెను.

తా. మషేణుడు, జాంబవంతుడు, అధికమైన సైన్యముతో మధ్యమగుల్మమునందు, రామునకు పశ్చిమముగా, పమీపమునందు నిలచిరి.

మూ. తే తు వానరశాద్ధూలాః శాద్ధూలా ఇవ దంష్ట్రీణః, 45  
గృహీత్యా ద్రుమశైలాగ్రాన్ హృష్టా యుద్ధాయ తస్థిరే.

ప్ర. అ. శాద్ధూలాః ఇవ=పెద్దపులుల వలె, దంష్ట్రీణః=కోరలు గల, తే=ఆ, వానరశాద్ధూలాః=వానరశ్రేష్ఠులు, హృష్టాః=సంతోషించినవారై, ద్రుమశైలాగ్రాన్=వృక్షములను, పర్యత శిఖరములను, గృహీత్యా=గ్రహించి, యుద్ధాయ=యుద్ధము కొరకు, తస్థిరే=నిలచిరి.

తా. పెద్దపులులవలె కోరలు గల ఆ వానరశ్రేష్ఠులు వృక్షములను, పర్యతశిఖరములను గ్రహించి, ఉత్సాహముతో యుద్ధమునకై బయలుదేరిరి. 45

మూ. పర్వే వికృతలాఙ్గాలాః పర్వే దంష్ట్రానఖాయుధాః, 46  
పర్వే వికృతచ్చిత్తాఙ్గాః పర్వే చ వికృతావనాః.

ప్ర. అ. పర్వే=అందరూ, వికృతలాఙ్గాలాః=వికృతమైన (పైకి ఎత్తబడిన) తోకలు కలవారు. పర్వే=అందరు, దంష్ట్రానఖాయుధాః=కోరలు, గోళ్లు ఆయుధములుగా కలవారు. పర్వే=అందరు, వికృతచ్చిత్తాఙ్గాః=కోపముచేత వికారముగా నున్న విచిత్రమైన శరీరములు కలవారు. పర్వే చ=అందరు, వికృతావనాః=వికృతమైన ముఖములు గలవారు.

తా. కోరలు, గోళ్లు ఆయుధములుగా ఉపయోగించు ఆ వానరులందరు తోకలను పైకి ఎత్తి ఉండిరి. కోపోద్రేకముచేత వాళ్ల ముఖములు, శరీరము వికారముచెంది విచిత్రముగా ఉండెను. 46

మూ. దశవాగబలాః కేచిత్కేచిద్దశగుణోత్తరాః, 47  
కేచిన్నాగసహస్రస్య బభూవుస్త్వర్యనిక్రమాః.

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, దశవాగబలాః=పది ఏనుగుల బలము గలవారు. కేచిత్=కొందరు, దశగుణోత్తరాః=దానికి పదిరెట్లు అధికమైన బలము గలవారు.

కేచిత్=కొందరు, వాగవహస్పతి=వేయి ఏనుగులకు, తుల్యవిక్రమాః=తుల్యమైన పశ్చాత్తమము గలవారుగా, బధూన్=ఉండిరి.

తా. ఆ వానరులలో కొందరు పది ఏనుగుల బలము గలవారు, కొందరు నూడు ఏనుగుల బలము గలవారు, కొందరు వేయి ఏనుగుల బలము గలవారు ఉండిరి.

47

మూ. పన్తి తౌఘబలాః కేచిత్కేచిర్దశగుణోత్తరాః,  
అప్రమేయబలాశ్చవ్యే త్రైతాపన్ హరియూధపాః.

48

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, ఓఘబలాః=ఓఘము ఏనుగుల బలము గలవారు, కేచిత్=కొందరు, దశగుణోత్తరాః=పదిఓఘముల ఏనుగుల బలము గలవారు, పన్తి=ఉన్నారు. త్రైత=అక్కడ, అవ్యే=మరికొందరు, హరియూధపాః=వానరసేనానాయకులు, అప్రమేయబలాశ్చ=ఇంత అని చెప్ప శక్యము కాని బలము కలవారు, ఆపన్=ఉండిరి. (ఓఘము అను సంఖ్య 28వ పర్వంలో చెప్పబడినది).

తా. కొందరు ఓఘసంఖ్యలో ఉన్న ఏనుగుల బలము గలవారు. కొందరు పది ఓఘముల ఏనుగుల బలము గలవారు. కొందరు వానరనాయకుల బలము ఇంత అని చెప్ప శక్యము కాదు.

48

మూ. అద్భుతశ్చ విచిత్రశ్చ తేషామాపీత్యమాగమః,  
తత్ర వానరపైవ్యావాం శలభావామివోద్గమః.

49

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, శలభావామ్=మిడతలయొక్క, ఉద్గమః ఇవ=ఎగుడుట వలె, తేషామ్=ఆ, వానరపైవ్యావామ్=వానరపైన్యముయొక్క, సమాగమః=సమాగమమూ, అద్భుతశ్చ=అశ్చర్యకరముగాను, విచిత్రశ్చ=విచిత్రము గాను, ఆపీత్=ఉండెను.

తా. అక్కడ గుమిగూడిన వానరపైన్యములు మిడతలందందు వలె అశ్చర్యకరముగాను, విచిత్రముగాను ఉండెను.

49

మూ. ప్రతిపూర్ణ మివాకాశం సంపూర్ణేన చ మేదివీ,  
లజ్కాముపవివిష్టైశ్చ సంపతర్దీశ్చ వానరైః.

50

ప్ర. అ. లజ్కామ్=లంకను, ఉపవివిష్టైః=చేరిన, వానరైః=వానరులచేతను, సంపతర్దీశ్చ=వేడుచున్న వానరులచేతను, ఆకాశమ్=అకాశము, ప్రతిపూర్ణమివ=నిండిపోయినట్లుండెను. మేదివీ చ=భూమి కూడ, సంపూర్ణేన=నిండిపోయినట్లుండెను.

తా. కొందరు వానరులు లంక చేరిరి, కొందరు చేరుచుండిరి. అట్టి వానరులతో దూమ్యకాశములు సూరిగా విండిపోయినట్లుండెను. 50

మూ. శతం శతపహస్రాణాం సృథగ్నక్షవనౌకపామ్,  
లంకార్వారాణ్యపాణగ్నూరవ్యే యోద్ధుం సమస్తతః. 51

ప్ర. అ. ఋక్షవనౌకపామ్=భల్లూకములయొక్క, వానరులయొక్క, శతపహస్రాణామ్ =లక్షలయొక్క, శతమ్=శతము, వృథక్=వేరు వేరుగను, అవ్యే=ఇతరులు, సమస్తతః =అంతటా, లంకార్వారాణి =లంకార్వారములను, యోద్ధుమ్ =యుద్ధము చేయుటకు, ఉపాణగ్నూః=చేరిరి.

తా. కోటి భల్లూకములు, కోటి మంది వానరులు, వేరు వేరు గను, మరికొందరు వానరులును, యుద్ధము చేయుటకై అన్ని వైపులనుండి లంకానగరద్వారములను చేరిరి. 51

మూ. అవృతః స గిరిః సర్వేష్టైః సమస్తాల్ స్తవన్గమైః,  
అయుతావాం సహస్రేన్ వ పురీం తానుభ్యవర్తత. 52

ప్ర. అ. స గిరిః = ఆ పర్వతము, సమస్తాల్ =అంతటను, తైః =ఆ, స్తవన్గమైః =వానరులచేత, అవృతః =కప్పబడినది. అయుతావామ్ =అయుతములయొక్క, సహస్రమ్=సహస్రము, తామ్=ఆ, పురీమ్=పట్టణమును, అభ్యవర్తత=పమీపించెను.

తా. ఆ పర్వతము అన్ని ప్రాంతములందు వానరులచేత కప్పబడి ఉండెను. వెయ్య అయుతముల వానరులు ఆ పట్టణము చుట్టూ చేరిరి. 52

మూ. వావరైర్బలవద్భిశ్చ బధూవ ద్రుమపాణీభిః,  
సర్వతః సంవృతా లంకా దుష్ప్రవేశాపి వాయువా. 53

ప్ర. అ. ద్రుమపాణీభిః=వృక్షములు హస్తములయందు గల, బలవద్భిః=బల వంతులైన, వావరైః=వానరులచేత, సర్వతః=అన్ని వైపులా, సంవృతా=చుట్టబడిన, లంకా=లంక, వాయువాపి=వాయువుచేత కూడ, దుష్ప్రవేశా=ప్రవేశింప శక్యము కానిది, బధూవ=అడవిను.

తా. వృక్షములు ధరించిన బలవంతులైన వానరులచేత అన్ని వైపులా చుట్టుముట్టబడిన ఆ లంకలోనికి గాలి కూడ ప్రవేశించుటకు శక్యము కాకుండ ఉండెను. 53

మూ. రాక్షసా నిన్మయం లగ్నూః సహసాధినిపీడితాః,  
వావరైర్భేషుసంకాతైః శక్రతుల్యపరాక్రమైః. 54



ప్ర. అ. మేఘపంకాశైః=మేఘములతో సమానులు, శక్రతు  
ల్యపరాక్రమైః=దేవేంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమము గలవాడు అయిన,  
వానరైః=వానరులచేత, సహసా=హటాత్తుగా, అభివిపీడితాః=ముట్టడించబడిన,  
రాక్షసాః=రాక్షసులు, విష్ణయమ్=ఆశ్చర్యమును, జగ్న్వాః=పోందరి.

తా. దేవేంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమము గల మేఘముల వలె  
ఉన్న వానరులు హటాత్తుగా వచ్చి లంకను ముట్టడించగానే రాక్షసు లందఱు  
ఆశ్చర్యపడిరి. 54

మూ. మహావో శర్త్తోఽథవత్తత్ర బలౌఘస్యాభివర్తతః, 55  
సాగరశ్యేవ భిష్నస్య యథా స్యాత్ పరిలస్యనః.

ప్ర. జ. తత్ర=అక్కడ, భిష్నస్య=లేదెంచబడిన, సాగరశ్యేవ=సము  
ద్రమువలె, బలౌఘస్య=సేనాసముదాయము, అభివర్తతః=సమీపించుచుండగా,  
పరిలస్యనః=ఉదకర్షి, యథా=ఎట్లు, స్యాత్=అగునో అట్లు, మహావో=గొప్పదైన,  
శర్త్తో=శర్త్తము, అథవత్=అయినను.

తా. ఒట్టు బ్రద్దలు కొట్టి (తెంచుకొని) వచ్చుచున్న సముద్రము వలె  
అక్కడ వానరసైన్యము వచ్చి చేరుచుండగా, సముద్ర జలధ్వనివంటి గొప్ప  
ధ్వని కలిగెను. 55

మూ. తేన శర్త్తేన మహలా ప్రప్రాకారా పతోరణా, 56  
లబ్ధౌ ప్రచలితా సర్వా పశైలవనకావనా.

ప్ర. జ. మహలా=గొప్పదైన, తేన శర్త్తేన=ఆ శర్త్తముచేత,  
ప్రప్రాకారా=ప్రాకారములతో కూడిన, పతోరణా=తోరణములతో కూడిన,  
పశైలవనకావనా=వనములతోను అరణ్యములతోను కూడిన, సర్వా=సమస్తమైన,  
లబ్ధౌ=లంక, ప్రచలితా=కదలిపోయినది.

తా. చాలా గొప్పదైన ఆ శర్త్తానికి ప్రాకారములతో, ముఖద్వారములతో,  
ఉద్యానములతో, అరణ్యములతో సహా ఆ లంక అంతా అదిరిపోయెను. 56

మూ. రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణ చ వాహినీ, 57  
బధూవ దుర్దురతదా పర్వైరపి సురాసురైః.

ప్ర. జ. రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణులచేత రక్షింపబడినది, సుగ్రీవేణ  
చ=సుగ్రీవునిచేత కూడ రక్షింపబడినది అయిన, సా=ఆ, వాహినీ=వాహర  
సేన, పర్వైః=సమస్తమైన, సురాసురైరపి=దేవతలచేతను, అనుబంధము కూడ,  
దుర్దురతా=ఎదిరింప శక్యము కానిదిగా, బధూవ=ఉండెను.

తా. రామలక్ష్మణముగ్రీవులచేత రక్షింపబడుచున్న ఆ వానరసేన  
మరామదు లందఱూ నచ్చినను జయింప శక్యము కానిదిగా ఉండెను. 57

మూ. రాఘవః సంవివేశ్యవం స్వపైన్యం రక్షసాం వధే, 58

సంమన్యో మన్త్రిభిః పార్థం నిశ్చిత్య చ పునః పునః,  
ఆనన్తర్యమభిప్రేప్సుః క్రమయోగార్థతత్త్వచిత్. 59

విభీషణప్యామమతే రాజధర్మమనుష్మరన్,  
అజ్గరం వారితనయం పమాహూయేదమబ్రవీత్. 60

ప్ర. అ. క్రమయోగార్థతత్త్వచిత్=క్రమసంబంధమును అర్థతత్త్వమును  
విరిగిన, రాఘవః=రాముడు, స్వమ్=తన సంబంధమైన, పైన్యమ్=పైన్య  
మును, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, వధే=వధయందు, ఏవమ్=ఈ విధముగా,  
సంవివేశ్య=నిలిపి, మన్త్రిభిః పార్థమ్=మంత్రిులతో కూడ, పునః పునః=మాటి  
మాటికి, సంమన్యో=ఆలోచించి, నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి, ఆనన్తర్యమ్=ఆ తరువాత  
చేయదగినదానిని, అభిప్రేప్సుః=పొందరలించినవారై, రాజధర్మమ్=రాజధర్మమును,  
అనుష్మరన్=స్మరించుచు, విభీషణప్యః=విభీషణునియొక్క, అనుమతే=అంగీకారము  
నందు, (పలహాప్రకారము) వారితనయమ్=వారికుమారుడైన, అజ్గరమ్=అంగదుని,  
పమాహూయ=పలికి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. దేని తరువాత ఏది చేయవలెను అను విషయమూ, కార్యతత్త్వమూ  
బాగుగా తెలిపిన రాముడు తన పైన్యమును రాక్షసుల సంహారము నిమిత్తమై ఈ  
విధముగా నిలిపి, మంత్రిులతో మాటిమాటికి ఆలోచించి, నిశ్చయించి, తరువాత  
చేయదగిన దానిని చేయవలె నను కోరికతో రాజధర్మమును పాటించుచు,  
విభీషణుని సంహాప్రకారము వారి పుత్రుడైన అంగదుని పించి ఇట్లు పలికెను.

మూ. గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బ్రూహి మద్యచవాత్కపే,  
లఙ్ఘయిత్వా పురీం లఙ్కాం ధయం త్యక్త్వా గతవ్యథః. 61  
ధ్రష్టశ్రీకం గతైశ్వర్యం ముమూర్షానన్తచేతసమ్.

ప్ర. అ. సౌమ్య=సౌమ్యుడా! కపే=అంగదుడా! లఙ్కాం పురీమ్=లంకా  
పురమును, లఙ్ఘయిత్వా=దాటి, ధయమ్= ధయమును, త్యక్త్వా=విడచి,  
గతవ్యథః=పోయిన వ్యథ కలవాడనై, ధ్రష్టశ్రీకమ్=ధ్రష్టమైన సంపదగింపాడు,  
గతై శ్వర్యమ్=పోయిన ఐశ్వర్యము కలవాడు, ముమూర్షానన్తచేతసమ్=మరణేచ్చ  
చేత నన్తమైన చిత్తము కలవాడు, (అయిన) దశగ్రీవమ్=దశగ్రీవుణ్ణిగూర్చి,  
గత్వా=వెళ్ళి, మద్యచవాత్=నా మాటవలన, బ్రూహి=చెప్పుము.

తా. సౌమ్యుడనైన ఓ! అంగదుడా! నీవు నిశ్చయముగా ఏ దిగులూ

లేకుండా, లంకాపురము ప్రాకారము చాటి, మరణించవలె ననే కోరికచేత  
చెడిపోయిన మనస్సు గల బృహద్రథుడైన రావణునివద్దకు వెళ్లి, నా మాటగా  
ఆతనితో ఇట్లు చెప్పము. 61

మూ. ఋషీణాం దేవతావాం చ గన్ధర్వాప్సరసాం తథా, 62

నాగానామథ యక్షాణాం రాజ్ఞాం చ రజనీచర,  
యచ్చ పాపం కృతం మోహోదవలిష్టేన రాక్షస, 63

మానం తే నిగతో దర్శ్యః స్వయంభూవరదానజః,  
తస్య పాపస్య సంప్రాప్తౌ ప్యుష్టిరద్య దురాపదా. 64

ప్ర. అ. రజనీచర= రాక్షసుడా! ఋషీణామ్=ఋషులకు, దేవతా  
నామ్=దేవతలకు, తథా=మరియు, గన్ధర్వాప్సరసామ్=గంధర్వులకు అప్సరలకు,  
నాగానామ్=నాగులకు, అథ=మరియు, యక్షాణామ్=యక్షులకు, రాజ్ఞాం చ=రాజు  
లకు, మోహోల్=అజ్ఞానమువలన, అవలిష్టేన=గర్వితుడవైన నీచేత, యత్=ఏ,  
పాపమ్=పాపము, కృతమ్=చేయబడినదో, తస్య=ఆ, పాపస్య=పాపముయొక్క,  
దురాపదా=పాండళివ్యము కాని (భరింపజగ్గము కాని), ప్యుష్టిః=ఫలానుభవము,  
అద్య=ఇప్పుడు, సంప్రాప్తౌ=వచ్చినది. మానమ్=నిశ్చయముగా, తే=నీయొక్క,  
స్వయంభూవరదానజః=బ్రహ్మయొక్క వరదానమువలన కలిగిన, దర్శ్యః=గర్వము,  
నిగతః=పోయినది (పోనున్నది).

తా. "ఓ! రావణా! ఋషులు, దేవతలు, గంధర్వులు, అప్సరలు,  
నాగులు, యక్షులు, రాజులు వీరి విషయమున నీవు మరొండుడవై చేసిన  
పాపమునకు భరింపరాని ఫలము ఇప్పుడు ప్రాప్తించుచున్నది. బ్రహ్మదేవు డిచ్చిన  
వరములవలన కలిగిన నీ గర్వమంతా నశించే సమయము ఆసన్నమైనది."

మూ. తస్య దర్శాధరస్తేహం దారాహరణకర్మితః,  
దర్శం ధారయమాణస్త్ర లజ్కార్పారే వ్యవస్థితః. 65

ప్ర. అ. దారాహరణకర్మితః=భార్యను అపహరించుటచేత పీడింపబడిన,  
అహమ్=నేను, తస్య=ఆట్టి, తే=నీకు, దర్శాధరః=దండమును విధించువాడను.  
దర్శమ్=దండమును, ధారయమాణః=ధరించుచు, లజ్కార్పారే=లంకాద్వారము  
నందు, వ్యవస్థితః=నించి ఉన్నాను.

తా. "భార్యను హరించుటద్వారా పీడ కలిగింపబడిన నేను  
ఆట్టి నీకు దండమును విధించువాడను. నీకు దండమును విధించుటకై  
లంకాద్వారమునందు నించి ఉన్నాను." 65

మూ. పదవీం దేవతావాం చ మహర్షీణాం చ రాక్షస,  
రాజర్షీణాం చ సర్వేషాం గమిష్యసి మయా హతః. 66

ప్ర. అ. రాక్షస=రాక్షసుడా! మయా=వాచేత, హతః=చంపబడిన వాడనై, దేవతావాం చ=దేవతలయొక్క, మహర్షీణాం చ=మహర్షులయొక్క, సర్వేషామ్=సమస్తమైన, రాజర్షీణాం చ=రాజర్షులయొక్క, పదవీమ్=మార్గమును, గమిష్యసి=పొందగలవు.

తా. "౬ ! రాక్షసుడా ! వాచేత చంపబడి నీవు దేవతలు, మహర్షులు, రాజర్షులు నీ మూలమున ఏ మార్గమును(మరణమును) పొందిరో ఆ మార్గమున పోయెదవు." 66

మూ. బలేవ యేవ నై పీతాం మానుయా రాక్షసాధమ,  
మామత్రికామయిత్వా త్వం హృతవాంస్తప్తదర్శయ. 67

ప్ర. అ. రాక్షసాధమ=రాక్షసాధముడా! త్వమ్=నీవు, యేవ=ఏ, బలేవ=బలముచేత, మానుయా=మాయచేత, మామ్=నన్ను, అత్రికామయిత్వా=దూరముచేసి, పీతామ్=పీతను, హృతవాన్=హరించినావో, తత్=దానిని, నిదర్శయ=చూపుము.

తా. "౭ ! రాక్షసాధమా ! నీవు ఏ బలమును మాయతోని మాయచేత నన్ను దూరము చేసి పీతను హరించినావో ఆ బలమును చూపుము." 67

మూ. అరాక్షసమిమం రోకం కర్తాప్సి విశితైః శరైః,  
న చేచ్యరణమభ్యేషి తామాదాయ తు మైథిరీమ్. 68

ప్ర. అ. రామ్=ఆ, మైథిరీమ్=పీతను, ఆదాయ=గ్రహించి (తీసి కొని వచ్చి), శరణమ్=శరణమును, న అభ్యేషి యరి=పొందక పోయినచో, విశితైః=వాడియైన, శరైః=బాణములచేత, ఇమమ్=ఈ, రోకమ్=రోకమును, అరాక్షసమ్=రాక్షసులు లేని దానినిగా, కర్తాప్సి=చేయగలను.

తా. "నీవు పీతను అప్పగించి శరణు వేడకపోయినచో వాడియైన బాణములచేత ఈ రోకములో ఎక్కడా రాక్షసులు లేకుండా చేసెదను". 68

మూ. ధర్మాత్మా రాక్షసశ్రేష్ఠ పంప్రాప్తోఽయం విభీషణ,  
లక్ష్మ్యేశ్వర్యమిదం శ్రీమాన్ ద్రువం ప్రాప్నోత్యకర్తాకమ్. 69

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు, రాక్షసశ్రేష్ఠ=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు అయిన, అయం విభీషణః=ఈ విభీషణుడు, పంప్రాప్తః=నన్ను చేరివాడు. శ్రీమాన్=శ్రీమం యుడైన, ఇతడు, ద్రువమ్=నిశ్చయముగా, అకర్తాకమ్=ఏ క్రితులారాదుగా లేని, ఇరమ్=ఈ, లక్ష్మ్యేశ్వర్యమ్=లంకారాజ్యమును, ప్రాప్నోతి=పొందును.

తా. "ధర్మాత్ముడు, రాక్షసశత్రువు అయిన విభీషణుడు నన్ను చేరివాడు. శ్రీమంతుడైన ఇతడు ఏ శత్రుచారాదికమూ లేని లంకాధిపత్యమును పొందగలడు." 69

మూ. న హి రాజ్యమధర్మేణ భోక్తుం క్షణమపి త్వయా,  
శక్యం మూర్ఖసహాయేన పాపేనావిదితాత్మనా. 70

ప్ర. అ. మూర్ఖసహాయేన=మూర్ఖులైన అనుచరులు గలవాడవు, పాపేన=పాపాత్ముడవు, అవిదితాత్మనా=నశములో లేని మనస్సు కలవాడవు అయిన, త్వయా=నీచేత, క్షణమపి=క్షణకాలమైనను, రాజ్యమ్=రాజ్యము, అధర్మేణ=అధర్మముచేత, భోక్తుమ్=అనుభవించుటకు, న శక్యం హి=శక్యము కాదు కదా ?

తా. "మూర్ఖులైన మంత్రులు మొదలైన పహాయులు గల, పాపాత్ముడవు, అశ్మనిగ్రహము లేనివాడవు అయిన నీవు ఇంక క్షణకాలము కూడ అధర్మమార్గమునందు ఈ రాజ్యమును అనుభవించజాలవు." 70

మూ. యుధ్యస్య నా ధృతిం కృత్వా శౌర్యమాలంబ్య రాక్షస,  
మచ్యురైస్త్వం రణే శాస్తస్తతః శాన్తో భవిష్యసి. 71

ప్ర. అ. రాక్షస=రాక్షసుడా ! నా=లేదా, ధృతిమ్=ధైర్యమును, కృత్వా=చేసి, శౌర్యమ్=శౌర్యమును, అలంబ్య=అవలంబించి, యుధ్యస్య=యుద్ధముచేయుము. త్వమ్=నీవు, రణే=యుద్ధమునందు, మచ్యురైః=నా బాణములచేత, శాన్తః=మరణించినవాడవై, తతః=అటుపిమ్మట, శాన్తః=శాంతుడవు, భవిష్యసి=కాగలవు.

తా. "ఓ ! రాక్షసుడా ! లేదా నీవు ధైర్యముతో శౌర్యమును అవలంబించి యుద్ధము చేయుము. యుద్ధములో నా బాణములచేత చంపబడి శాంతి పొందెదవు." 71

మూ. యద్యావిశపి రోకాంస్త్రీన్ పక్షీ భూత్వా నిశాచర,  
మమ చక్షుఃపథం ప్రాప్య న జీవన్ ప్రతియాప్యసి. 72

ప్ర. అ. నిశాచర=రాక్షసుడా ! మమ=నామొక్క, చక్షుఃపథమ్=క్షేత్ర మార్గమును, ప్రాప్య=పొంది, పక్షి=పక్షివిగా, భూత్వా=అయి, శ్రీన్=మూడు, రోకాన్=రోకములను, అవిశపి=ప్రవేశించినను, జీవన్=జీవించి, న ప్రతియాప్యసి=తిరిగి వెళ్లవు.

తా. "ఓ ! రాక్షసుడా ! పక్షిరూపము ధరించి మూడు రోకములలో ప్రవేశించినను నీవు చా కంట బడిన పిమ్మట తిరిగి వెళ్లజాలవు." 72

మూ. బ్రవీమి త్వం హితం వాక్యం శ్రీయతామౌర్ధ్వరైహికమ్,  
మద్యష్టా శ్రీయతాం లక్ష్మీ తీవితం తే మయి స్థితమ్. 73

ప్ర. అ. త్వమ్=నిన్నుగూర్చి, హితమ్=హితమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను. ఔర్ధ్వరైహికమ్=పరలోకమునకు సంబంధించిన కర్మ, శ్రీయతామ్=చేయబడుగాక. లక్ష్మీ=లంక, మద్యష్టా=బాగుగా చూడబడినదిగా, శ్రీయతామ్=చేయబడుగాక. తే తీవితమ్=నీ తీవితము, మయి=నాయందు, స్థితమ్=ఉన్నది.

తా. "నీకు హితమైన వాక్యము చెప్పుచున్నాను - పరలోకమునకు ఉపకరించు శ్రాద్ధాదికమును చేసికొనుము. లంకను వివరిపారిగా బాగా చూచుకొనుము. నీ ప్రాణములు నా చేతిలో ఉన్నవి." 73

మూ. ఇత్యుక్తః స తు తారేయో రామేణాక్లిష్టకర్మణా,  
జగమాకాశమానిత్య మూర్తిమానిన హవ్యవాత్. 74

ప్ర. అ. అక్లిష్టకర్మణా=శ్రమపడకుండగా పనులు చేయు, రామేణ=రాముని చేత, ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తః=పలకబడిన, తారేయః=అంగదుడు, మూర్తిమాన్=శరీరము గల, హవ్యవాత్ ఇవ=అగ్నిదేవుడు వలె, ఆకాశమ్=ఆకాశమును, అనిత్య=ప్రవేశించి, జగమ=వెళ్లెను.

తా. శ్రమపడకుండగా పనులు చేయు సమర్థుడైన రాముడు చెప్పిన మాటలు విని తారాకుమారుడైన అంగదుడు శరీరము ధరించిన అగ్నిదేవుడు వలె ఆకాశములో ప్రవేశించి వెళ్లెను. 74

మూ. సోఽతిపత్య ముహూర్తేన శ్రీమాన్ రావణమన్విరమ్,  
దదర్శాపీవమవ్యగ్రం రావణం పచిన్నై పహ. 75

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, సః=ఆ అంగదుడు, ముహూర్తేన=ముహూర్తకాలములో, రావణమన్విరమ్=రావణుని గృహమును, అతిపత్య=చేరి, పచిన్నై పహ=మంత్రులతో కూడ, అపీవమ్=కూర్చిని ఉన్న, రావణమ్=రావణుని, అవ్యగ్రమ్=భయము లేకుండగా, దదర్శ=చూచెను.

తా. శ్రీమంతుడైన అంగదుడు క్షణకాలములో రావణుని భవనమును చేరి మంత్రులతో కూడి కూర్చిని ఉన్న రావణుణ్ణి ఏమాత్రము భయము లేనివాడై చూచెను. 75

మూ. తతస్తస్యావిదూరేణ నిపత్య హరిపుల్లవః,  
రీప్రాగ్నివద్యశస్తస్థాపల్లరః కవకాక్షరః. 76

ప్ర. త. తతః=అటుపిమ్మట, హరిపుష్కలః=వానరశ్రేష్ఠుడు, దీప్తిగ్ని  
సర్పతః=మందుచున్న అగ్నితో పమానుడు, కనకాల్లదః=బంగారు బాహువులు  
కలవాడు అయిన, అల్లదః =అంగదుడు, తస్య = వానికి, అవిరూరేణ =  
సమీపమున, విపత్య =దిగి, తస్మి =నిలబడెను.

తా. పిమ్మట మందుచున్న అగ్ని వలె ఉన్న, బంగారు బాహువులు  
గల వానరశ్రేష్ఠుడైన అంగదుడు ఆ రావణునికి దగ్గరగా దిగి నిలబడెను. 76

మూ. తద్రామవచనం సర్వమన్యోవాధికముత్తమమ్,  
సామాత్యం శ్రావణమాప నివేద్యాత్మావమాత్మవా. 77

ప్ర. అ. అత్మావమ్=తనను, అత్మవా =తనవేళ, నివేద్య=తెలిపి,  
తత్ =ఆ, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, సర్వమ్ =సమస్తమైన, రామవచనమ్  
=రాముని వచనమును, అన్యోవాధికమ్ =తక్కువ కాకుండగా, అధికము  
కాకుండగా, సామాత్యమ్= ముగ్గురుతో కూడిన ఆ రావణుని, శ్రావణమాప  
=వినిపించెను.

తా. అతడు తనను గూర్చి తానే వారికి తెలిపి, ఉత్తమమైన ఆ  
రామసందేశమును అంతనూ ఉన్నదున్నట్లుగా, తక్కువ గాని, తక్కువ గాని  
కాకుండా ముగ్గురిపమేతుడైన ఆ రావణునకు తెలిపెను. 77

మూ. దూతోఽహం కోశలేన్ద్రస్య రామప్యాక్షిష్టకర్మణః,  
వాలిపుత్రోఽల్లదో వామ యది తే శ్రోత్రమాగతః. 78

ప్ర. అ. వాలిపుత్రః=వాలిపుత్రుడైన, అల్లదో వామ=అంగదు డను పేరు  
గల, అహమ్=నేను, కోశలేన్ద్రస్య=కోశలదేశరాజు, అక్షిష్టకర్మణః=శ్రమపడకుండగా  
పనులు చేయువాడు అయిన, రామస్య=రామునియొక్క, దూతః=దూతను,  
తే=నీయొక్క, శ్రోత్రమ్=చెవిని, అగతః యది=పొందితివా?

తా. నేను వాలిపుత్రుడనైన అంగదుడను. శ్రమపడకుండా పనులు  
చేయు కోశలాధిపతియైన రాముని దూతను. నీవు విని యుండవచ్చును. 78

మూ. అహం త్వం రాఘవో రామః కౌసల్యాన్తవర్తనః,  
విష్పత్య స్రతియుధ్యస్య నృశంప పురుషో భవ. 79

ప్ర. అ. రాఘవః=రఘుసంశంజాతుడు, కౌసల్యాన్తవర్తనః= కౌసల్య  
యొక్క, అనందమును వృద్ధి పొందించువాడూ అయిన, రామః=రాముడు,  
త్వామ్=నిన్నుగూర్చి, అహం=చెప్పుచున్నాడు. నృశంప=కూరుడా ! విష్పత్య=దైటకు  
వచ్చి, యుధ్యస్య=యుద్ధము చేయుము. పురుషః=పురుషుడవు, భవ=అగుము.

తా. ధనువంతుంభూతుడు, కౌసల్యకు ఆనందమును వృద్ధి పొందించువాడు అయిన రాముడు నీతో ఇట్లు చెప్పుచున్నాడు - "ఓ! క్రూరుడా! నీవు బైటకు వచ్చి యుద్ధము చేయుము. పోరుషమును చూపుము."

మూ. హస్తాష్ఠీ త్యాం సహమాత్యం సపుత్రజ్ఞాతిబాన్ధవమ్,  
విరుద్విగ్నాప్తయో లోకా భవిష్యంతి హతే త్వయి. 80

ప్ర. అ. సహమాత్యమ్=అమాత్యులతో కూడిన వాడవు, సపుత్రజ్ఞాతి బాన్ధవమ్=పుత్రాదులతోను, జ్ఞాతులతోను, బంధువులతోను కూడిన వాడవు అయిన, త్యామ్=నిన్ను, హస్తాష్ఠీ=చంపగంను. త్వయి=నీవు, హతే=చంపబడినవాడవగుచుండగా, త్రయః=మూడు, లోకాః=లోకములు, విరుద్విగ్నాః=భయపడనివి, భవిష్యంతి=కొగలవు.

తా. "నిన్ను, నీ అమాత్యులను, పుత్రులను, జ్ఞాతులను, బంధువులను చంపివేసెదను. నీవు మరణించిన పిదప మూడు లోకములు భయము లేకుండ ఉండగలవు." 80

మూ. దేవరావనయుక్తాణాం గన్ధర్వరగర్జసామ్,  
శత్రుమద్యోద్ధరిష్యామి త్యామృషీణాం చ కన్తాకమ్. 81

ప్ర. అ. దేవరావనయుక్తాణామ్=దేవతలకు, రావనవులకు, యక్షులకు, గన్ధర్వరగర్జసామ్=గంధర్వులకు, ఉరగులకు, రాక్షసులకు, శత్రుమ్=శత్రువూ, ఋషీణామ్=ఋషులకు, కన్తాకం చ=ముల్లనంటి వాడవు అయిన, త్యామ్=నిన్ను, అద్య=ఇప్పుడు, ఉద్ధరిష్యామి=పెరికివేయగలను.

తా. "దేవ - రావన - యక్ష - గంధర్వ - ఉరగ - రాక్షసులకు శత్రువు, ఋషులకు బాధ కలిగించువాడవు అయిన నిన్ను ఇప్పుడు వశింపవేసెదను." 81

మూ. విభీషణస్య నైశ్వర్యం భవిష్యతి హతే త్వయి,  
న చేత్సత్కృత్య నైదేహీం ప్రణిపత్య ప్రదాప్యపి. 82

ప్ర. అ. ప్రణిపత్య=నమస్కరించి, నైదేహీమ్=నీతను, సత్కృత్య=సత్కరించి, న ప్రదాప్యపి చేత్=(నీవు) ఇవ్వకపోయినట్లయితే, త్వయి=నీవు, హతే=చంపబడినవాడవగుచుండగా, నైశ్వర్యమ్=నైశ్వర్యము, విభీషణస్య=విభీషణునిదిగా, భవిష్యతి=కొగలదు.

తా. "నీవు నమస్కరించి సత్కారపూర్వకముగా నీతను అప్పగించ



కపోయినచో నీవు చంపబడగంతు. అప్పుడు నీ బక్యమే విధిషణునికి చెందగలదు."

మూ. ఇత్యేవం పరుషం వాక్యం బ్రువాణి హరిపుంగవే,  
అమర్షవశమాపన్నో విశాచరగణేశ్వరః. 83

ప్ర. అ. హరిపుంగవే=ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, పరుషమ్=పరుషమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, బ్రువాణి=పలుకుచుండగా, విశాచరగణేశ్వరః=రాక్షసగణమునకు ప్రభువైన ఆ రావణుడు, అమర్షవశమ్=కోపవశమును, అపన్నః=పొందివాడు.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన అంగదు డిట్లు పరుషముగా మాటలాడుచుండగా అది విని రావణుడు కోపమునకు వశుడయ్యెను. 83

మూ. తతః స రోషమాపన్నః శశాప పరివాంస్తదా,  
గృహ్యతామితి దుర్మేధా వధ్యతామితి చాపకృత్. 84

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, రోషమ్=కోపమును, అపన్నః=పొందిన, స=అతడు, తదా=అప్పుడు, పరివాన్=మంత్రులను, అపకృత్=మాటిమాటికి, శశాప=శాపించెను, దుర్మేధా=చెడ్డబుద్ధి గల ఇతడు, గృహ్యతామ్=గ్రహించబడుగాక, వధ్యతామ్=చంపబడుగాక; ఇతి=ఇట్లు.

తా. పిమ్మట రోషానిష్ఠుడైన రావణుడు "ఈ దుర్బుద్ధిని పట్టుకొనండి, చంపండి" అని మాటిమాటికి మంత్రులను అజ్ఞాపించెను. 84

మూ. రావణవ్య వచః శ్రుత్వా దీపాగ్నిమివ తేజసా,  
జగ్రహుస్తం తతో ఘోరాశ్చత్వారో రజనీచరాః. 85

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, ఘోరా=భయంకరులైన, చత్వారః=పలుగురు, రజనీచరాః=రాక్షసులు, రావణవ్య=రావణునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తేజసా=తేజస్సుచేత, దీపాగ్నిమివ=ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని వలె ఉన్న, తమ్=అతనిని, జగ్రహుః=పట్టుకొనిరి.

తా. అప్పుడు రావణుని మాటలు విని భయంకరులైన పలుగురు రాక్షసులు మందుచున్న అగ్ని వలె ఉన్న ఆ అంగదుని పట్టుకొనిరి. 85

మూ. గ్రాహయామాస తారేయః స్యయమాత్మావమాత్మవాన్,  
బలం దర్శయితుం వీరో యాతుధావగణేశ తదా. 86

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, ఆత్మవాన్=బుద్ధిమంతుడైన, వీరః=వీరుడైన, తారేయః=తారాక్షుడు, యాతుధావగణేశ=రాక్షసం గణమునందు,

బంమ్ = తన బంధువును, దర్శయితుమ్ = చూపించుటకొరకు, స్వయమ్ = స్వయముగానే, ఆత్మావమ్ = తనను, గ్రాహయామాస = గ్రహించుచేసెను.

తా. ఆవుడు బుద్ధిమంతుడు, వీరుడూ అయిన అంగదుడు ఆ రాక్షసుల పముదాయమునందు తన బంధువును చూపుటకు తనంతట తానే పట్టుబడిను. 86

మూ. స తావ్యాహు ద్వయాపక్తావారాయ పతగావిన,  
ప్రాపాదం శైలపంకాశముత్పపాతాన్లదస్తదా. 87

ప్ర. అ. తరా = ఆవుడు, సః అజ్గరః = ఆ అంగదుడు, బాహుద్వయాపక్తాన్ = రెండు చేతులకు తగుల్కొని ఉన్న, తాన్ = వాళ్లను, పతగావిన = పక్షులను వలె, ఆదాయ = గ్రహించి, శైలపంకాశమ్ = పర్వతముతో సమానమైన, ప్రాపాదమ్ = ప్రాపాదమును గూర్చి, ఉత్పపాత = ఎగిరెను.

తా. ఆవుడూ అంగదుడు తన బాహువులమీదనుండి, వ్రేలాడుచున్న ఆ రాక్షసులను పక్షులను వలె గ్రహించి పర్వతము వలె ఉన్న ప్రాపాదముమీదికి ఎగిరెను. 87

మూ. తప్యోత్పతనవేగేన విద్భూతాస్తత్ర రాక్షపాః,  
భూమో విపతితాః పర్వే రాక్షసేష్ట్రస్య పశ్యతః. 88

ప్ర. అ. పర్వే = పనుస్తమైన, రాక్షపాః = రాక్షసులు, రాక్షసేష్ట్రస్య = రావణుడు, పశ్యతః = చూచుచుండగానే, తస్య = ఆతనియొక్క, ఉత్పతనవేగేన = ఎగుడుటయొక్క వేగము చేత, విద్భూతాః = దురిపివేయబడినవారై, తత్ర = అక్కడ, భూమో = నేలమీద, విపతితాః = పడిరి.

తా. అంగదుడు పైకి ఎగిరే వేగముచేత దురిపివేయబడినవారై ఆ రాక్షసులు నలుగుడూ రావణుడు చూచుచుండగానే అక్కడ నేలమీద పడిపోయిరి. 88

మూ. తతః ప్రాపాదశిఖరం శైలశృంగమివోన్నతమ్,  
చక్రామ రాక్షసేష్ట్రస్య వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్. 89

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపవంతుడైన, వాలిపుత్రః = అంగదుడు, రాక్షసేష్ట్రస్య = రావణునియొక్క, శైలశృంగమివ = పర్వతశిఖరము వలె, ఉన్నతమ్ = ఉన్నతమైన, ప్రాపాదశిఖరమ్ = ప్రాపాదము అగ్రభాగమును, చక్రామ = ఎక్కిను.

తా. పిమ్మట ప్రతాపవంతుడైన అంగదుడు రావణుని పర్వతశిఖరము వలె ఉన్నతమైన ప్రాపాదము అగ్రభాగముమీదికి ఎక్కిను. 89

మూ. పపాలి చ తదాక్రాంతం దశగ్రీవస్య పశ్యతః,  
పురా హిమవతః శృంగం వజ్రేణేవ నిదారితమ్.

90

ప్ర. అ. తదాక్రాంతమ్ = అంగదుచేత అక్రమించబడిన ఆ ప్రాసాద శిఖరము, పురా = పూర్వము, వజ్రేణ = వజ్రముచేత, నిదారితమ్ = బ్రద్దలు కొట్టబడిన, హిమవతః శృంగమివ = హిమవత్పర్వతశిఖరము వలె, దశగ్రీవస్య = రావణుడు, పశ్యతః = చూచుచుండగానే, పపాలి చ = బ్రద్దలైపోయెను.

తా. అంగదుడు ఎక్కగావే ఆ ప్రాసాదశిఖరము, పూర్వము నజ్ఞాయుధము చేత బ్రద్దలుకొట్టబడిన హిమవత్పర్వతశిఖరము వలె, రావణుడు చూచుచుండగావే, బ్రద్దలైపోయెను.

90

మూ. భజ్జ్వా ప్రాసాదశిఖరం నామ విశ్రావ్య చాత్మనః,  
వివధ్య సుమహావాదముత్సపాత విహాయసా.

91

ప్ర. అ. ప్రాసాదశిఖరమ్ = ప్రాసాదముయొక్క శిఖరమును, భజ్జ్వా = విరిచి, అత్మనః = తనయొక్క, నామ = పేరును, విశ్రావ్య = వినిపించి, సుమహావాదమ్ = చాల గొప్ప ధ్వని కలుగునట్లుగా, వివధ్య = ధ్వనిచేసి, విహాయసా = ఆకాశముచేత, ఉత్సపాత = ఎగిరెను.

తా. అంగదుడు ప్రాసాదశిఖరమును విడుగగొట్టి, తన పేరును చాటి, ఎక్కువ ధ్వని కలుగునట్లుగా విరిచి, ఆకాశమూర్ధమున ఎగిరివెల్లెను.

91

మూ. వ్యథయన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్ హర్షయంశ్చాపి వానరాన్,  
స వానరాణాం మధ్యే తు రామపార్శ్వముపాగతః.

92

ప్ర. అ. సః = అతడు, సర్వాన్ = సమస్తమైన, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, వ్యథయన్ = బాధకరించుచు, వానరాన్ = హనులను, హర్షయం శ్చాపి = సంతోష పెట్టుచు, వానరాణామ్ = వానరులయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, రామపార్శ్వమ్ = రాముని పార్శ్వమును, ఉపాగతః = హరించినాడు.

తా. అంగదుడు రాక్షసు లందరికీ బాధ కరించుచు, వానరులకు ఆనందము కరిగించుచు, వానరుల మధ్యలో ఉన్న రాముని సమీపమునకు వెల్లెను.

92

మూ. రావణస్తు పరం చక్రే క్రోధం ప్రాసాదధర్మణాత్,  
నివాశం చాత్మనః పశ్యన్విశ్వాపసరమోఽభవత్.

93

ప్ర. అ. రావణస్తు = రావణుడైతే, ప్రాసాదధర్మణాత్ = ప్రాసాదమును చేడగొట్టుటవలన, పరమ్ = అధికమైన, క్రోధమ్ = క్రోధమును, చక్రే

= చేసెను. అత్తను = తనయొక్క, వివాళమ్ = వివాళమును, పళ్ళవ్ = చూచుచు, విశ్వానరము = నిట్టూర్పులు అధికముగా కలవాడు, అభివత్ = ఆయెను.

తా. తన ప్రాసాదమును ఆ విధముగా ఆక్రమించుట వలన రావణునకు చాల కోపము వచ్చెను. అతడు తన వివాళము అపన్నమైన దని తిలకించుకొని ఎక్కువ నిట్టూర్పులు విడచెను. 93

మూ. రామస్తు బహుర్థిర్వస్తైర్వివదద్విః స్థవన్లమైః,  
వృతో రిపువధాకాజ్జీక్ష్ణ యుద్ధామైవాభివర్తత. 94

ప్ర. అ. రామస్తు = రాముడైతే, హృష్టై = సంతోషించిన, వినరద్విః = అరచుచున్న, బహుభిః = అనేకులైన, స్థవన్లమైః = వానరులతో, వృతః = కూడిన వాడై, రిపువధాకాజ్జీక్ష్ణ = శత్రువరమును కోరుచు, యుద్ధామైవ = యుద్ధముకొరకే, అభివర్తత = అభిముఖుడై ఉండెను.

తా. సంతోషముతో ధ్వనిచేయుచున్న అనేకవానరులతో కూడిన రాముడు శత్రువును చంపవలె నని కోరుచు యుద్ధమునకే పన్నుద్ధుడై ఉండెను.

మూ. మషేణుస్తు మహావీర్యో గిరికూటోపమో హరిః,  
బహుభిః సంవృతస్త్రత వానరైః కామరూపిభిః. 95

ప్ర. అ. మహావీర్యః = గొప్పపరాక్రమము గల, గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరమువంటి, హరిః = వానరుడైన, మషేణుస్తు = మషేణుడైతే, త్రత = అక్కడ, కామరూపిభిః = కామరూపము గల, బహుభిః = అనేకులైన, వానరైః = వానరులతో, సంవృతః = కూడినవాడై ఉండెను.

తా. గొప్ప పరాక్రమము గలవాడు, పర్వతశిఖరమువంటి ఆకారము గలవాడు అయిన మషేణుడు స్వేచ్ఛానుసారము రూపము భరించ గల చాలమంది వానరులతో కూడి అక్కడ ఉండెను. 95

మూ. వ తు ద్వారాణి సంయుమ్య మగ్రీవవచవాత్కపః,  
పర్యక్రామత దుర్ధర్షో వక్షత్రాణివ చన్ద్రమాః. 96

ప్ర. అ. దుర్ధర్షః = ఎదిరింప శక్యము కాని, సః కపః = ఆ వానరుడు, మగ్రీవవచవాత్ = మగ్రీవుని వచనమువలన, ద్వారాణి = ద్వారములను, సంయుమ్య = అడ్డగించి, చన్ద్రమాః = చంద్రుడు, వక్షత్రాణివ = వక్షత్రములను నలె, పర్యక్రామత = సంచరించెను.

తా. ఎదిరింప శక్యము కాని ఆ మషేణుడు మగ్రీవుని వచనము ప్రకారము ద్వారముల వచ్చింటిని అడ్డగించి, చంద్రుడు ఆ యా రాసులలో

పంచరించివట్లు పంచరించుచుండెను.

96

మూ. తేషామక్ష్టాహీణీశతం సమవేక్ష్య వనౌకపామ్,  
లక్ష్మాముపవివిష్టావాం పాగరం చాభివర్తతామ్.

97

రాక్షసా విష్మయం జగ్ముస్త్రాపం జగ్ముష్టథా పరే,  
అపరే సమరే హర్షా ధర్షమేవోపపేదిరే.

98

ప్ర. అ. లక్ష్మామ్ ఉపవిష్టావామ్ = లంక దగ్గర నిలచి ఉన్నవారు, పాగరం చ = సముద్రమును, అభివర్తతామ్ = పమిపించి ఉన్నవారు అయిన, తేషామ్ = ఆ, వనౌకపామ్ = వానరులయొక్క, అక్ష్టాహీణీశమ్ = అక్ష్టాహీణుల శతమును, సమవేక్ష్య = చూచి, రాక్షసా = రాక్షసులు, విష్మయమ్ = ఆశ్చర్యమును, జగ్ముః = పొందిరి. తథా = మరియు, అపరే = మరికొందరు, త్రాపమ్ = ధయమును, జగ్ముః = పొందిరి. అపరే = మరి కొందరు, సమరే = యుద్ధమునందు, హర్షా = ఉత్సాహమునన, హర్షమేవ = సంశోషమునే, ఉపపేదిరే = పొందిరి.

రా. లంక సమీపమున విడిపి ఉన్న, సముద్రము వైపున ఉన్న వానరుల అనేక అక్ష్టాహీణులను చూచి కొందరు రాక్షసులు ఆశ్చర్యపడిరి. కొందరు ధయపడిరి. కొందరు యుద్ధమునందు ఉత్సాహము కలవా రగుటచేత పంతుోషించిరి.

97, 98

మూ. కృత్స్నం హి కపిభిర్యాత్రం ప్రాకారపరిభ్రాంతరమ్,  
దద్యతా రాక్షసా దీవాః ప్రాకారం వానరీకృతమ్,  
హాహాకారమకుర్వంత రాక్షసా భయమూగతాః.

99

ప్ర. అ. రాక్షసాః = రాక్షసులు, దీవాః = దీనులై, కపిభిః = వానరులచేత, వ్యాప్తమ్ = వ్యాపింపబడిన, కృత్స్నమ్ = సమస్తమైన, ప్రాకారపరిభ్రాంతరమ్ = ప్రాకార పరిభ్రమణ మధ్యభాగమును, వానరీకృతమ్ = వానరులుగా చేయబడిన, ప్రాకారమ్ = ప్రాకారమునుగా, దద్యతా = చూచిరి. రాక్షసాః = రాక్షసులు, భయమ్ = భయమును, అగతాః = పొందినవారై, హాహాకారమ్ = హాహాకారమును, అకుర్వంత = చేసిరి.

రా. దీనులైన రాక్షసులు ప్రాకారమునకు అగడ్తకు మధ్య మన్న ప్రదేశమంతా వానరులచే ఆక్రమింపబడి వానరు లనే ప్రాకారము కట్టబడి నట్లు ఉండుట చూచిరి. రాక్షసులు భయముతో హాహాకారము చేసిరి.

99

మూ. తస్మిన్ సుహాభీషణకే స్రవ్యతే  
కోలాహలే రాక్షసరాజధాన్యామ్,

ప్రగృహ్య రక్షాంపీ మహాయుధాని  
యుగోన్మవాతా ఇవ పంపిచేడు.

100

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అధికార్యే యుద్ధకాణ్డే ఏకవత్సరింః సర్గః

ప్ర. ఆ. మహాభీషణకే=చాల భయంకరమైన, తస్మిన్=ఆ, కోలాహలే=కోలాహలము, ప్రవృత్తే=ప్రారంభించిన దగుచుండగా, రాక్షసరాజధాన్యామ్=రాక్షసుల రాజధానియందు, రక్షాంపీ=రాక్షసులు, మహాయుధాని=గొప్ప ఆయుధములను, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, యుగోన్మవాతా ఇవ=సెలయకొలహలములు వలె, పంపిచేడు=పంచరించిరి.

తా. చాల భయంకరమైన ఆ కోలాహలము ప్రారంభము అయిన వెంటనే లంకలో, రాక్షసులు గొప్ప ఆయుధములు ధరించి సెలయకొలంబుమాడుతముల వలె పంచరించిరి.

100

\*జాలానందిని\* అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో నలుబదికటవ సర్గ నమాప్తము.

## అథ ద్విచత్వారింశః సర్గః

[వానదులు లంకను ఆక్రమించుట, రాక్షసులతో యుద్ధము చేయుట.]

మూ. తతోస్త రాక్షసాస్త్రత గత్వా రావణమంద్విరమ్,  
వ్యవేదయన్ పురీం రుద్ధాం రామేణ సహ వావరైః. 1

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, త్ర=అక్కడనున్న, రాక్షసాః=రాక్షసులు, రావణమంద్విరమ్=రావణుని గృహమును గూర్చి, గత్వా=వెళ్లి, వావరైః సహ=వాన రులతో కూడిన, రామేణ=రామునిచేత, పురీమ్=పట్టణమును, రుద్ధామ్=ముట్టడింపబడినదానినిగా, వ్యవేదయన్=తెలిపిరి.

అ. పిమ్మట అక్కడ నున్న రాక్షసులు రావణుని ఇంటికి వెళ్లి సహములతో కూడిన రాముడు లంకను ముట్టడించినాడు అని చెప్పిరి. 1

మూ. రుద్ధాం తు వగరీం శ్రుత్వా జాతక్రోధో విశాచరః,  
విధానం ద్విగుణం కృత్వా ప్రాసారం చాప్యరోహత. 2

ప్ర. అ. విశాచరః=రావణుడు, వగరీమ్=పట్టణమును, రుద్ధామ్=ముట్టడింపబడినదానినిగా, శ్రుత్వా= విని, జాతక్రోధః=పుట్టిన కోపముగలవాడై, ద్విగుణమ్=రెండు రెట్లు, విధానమ్=ఏర్పాటును, కృత్వా=చేసి, ప్రాసారమ్=ప్రాసాదమును, అరోహత చ=ఎక్కెను కూడ.

అ. నగరము ముట్టడింపబడిన దని విని రావణుడు రెట్టింపు ఏర్పాట్లు చేసి ప్రాసారము పైకి ఎక్కెను. 2

మూ. స దదర్శ వృతాం లజ్జాం పశైలవనకావనామ్,  
అసంఖ్యేయైర్ధరిగణైః సర్వతో యుద్ధకాఙ్క్షీభిః. 3

ప్ర. అ. సః=అతడు, యుద్ధకాఙ్క్షీభిః=యుద్ధమును కోరుచున్న, అసంఖ్యే యైః=లేక్కింప శక్యము కాని, హరిగణైః=వానరగణములచేత, సర్వతః=అన్ని వైపులా, వృతామ్=కప్పబడిన, పశైలవనకావనామ్=శైలములతోను, వనములతోను, అడవులతోను కూడిన, లజ్జామ్=లంకను, దదర్శ=చూచెను.

అ. అ రావణుడు లేక్కింప శక్యము కాని, యుద్ధమును కోరుచున్న వాన రసముదాయములచేత అన్నివైపులా చుట్టుముట్టబడిన, శైల-వన-అరణ్యసహితమైన లంకను చూచెను. 3

మూ. స రృష్ట్వా వావరైః సర్వైర్యసుధాం కపిలీకృతామ్,  
కథం క్షపయితవ్యాః స్యురీతి చిన్తాపరోఽభవత్. 4

ప్ర. అ. పా=అతడు, పర్యే=పమస్తమైన, వానరై=వానరులచేత, కపిలీ కృతామ్=కపిలవర్ణము కలదిగా చేయబడిన, వసుధామ్=భూమిని, దృష్ట్యా=చూచి, కథమ్=ఎట్లు, క్షపయితవ్యా=నశింపచేయదగినవాళ్లు, న్యూ=అగుదురు, ఇతి=అని, చిత్తాపరూ=చింతయందు తగుల్కొన్నవాడు, అభివత్=అయెను.

తా. రావణుడు ఆ వానరులందరు కప్పివేయుటచేత కపిలవర్ణముతో (పసుపుపచ్చగా) ఉన్న భూమిని చూచి, వీళ్లని నశింప చేయుట ఎట్లా అని ఆలోచనలో మునిగెను.

మూ. స చిత్తయిత్యా సుచిరం దైర్యమాలమ్మ్య రావణః,  
రాఘవం హరియూథాంశ్చ దదర్శాయుతలోచనః.

ప్ర. అ. పా=ఆ రావణుడు, సుచిరమ్=చాలకాలము, చిత్తయిత్యా=ఆలోచించి, దైర్యమ్=దైర్యమును, అలమ్మ్య=అవలంబించి, ఆయుతలోచనః=(ఆశ్చర్యము చేత) విశ్రాంతములైన నేత్రములు కలవాడై, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, హరియూథాంశ్చ=హంసరస్మయములను, దదర్శ=చూచెను.

తా. ఆ రావణుడు చాల సేపు ఆలోచించి, దైర్యము అవలంబించి, ఆశ్చర్యముచేత వికపించిన నేత్రములతో రాముణ్ణి, హంసరస్మయములను చూచెను.

మూ. రాఘవః సహస్రేన్యేన ముదితో నాను పుష్పవే,  
లక్ష్మీం దదర్శ గుప్తాం వై సర్వతో రాక్షసైర్వృతామ్.

ప్ర. అ. రాఘవః=రాముడు, సహస్రేన్యేన=స్రైస్యముతో కూడ, ముదితః=పంతోషించినవాడై, పుష్పవే నాను=ఎగిరెను (పూర్వమున్న స్థానమునుండి ముందుకు శీఘ్రముగా వెళ్లెను), సర్వతః=అన్నివైపులా, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, వృతామ్=అవరించబడిన, గుప్తామ్=రక్షించబడిన, లక్ష్మీమ్=లంకను, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాముడు పంతోషించుచు స్రైస్యముతో కూడ కొంచెము ముందుకు శీఘ్రముగా వెళ్లెను. అంతటా నిండి ఉన్న రాక్షసులచేత రక్షింపబడుచున్న లంకను చూచెను.

మూ. దృష్ట్యా రాశరథిర్లక్ష్మీం చిత్రధ్వజపతాకినీమ్,  
జగామ మనసా సీతాం దూయమానేన చేతసా.

ప్ర. అ. రాశరథిః=రాముడు, చిత్రధ్వజపతాకినీమ్=చిత్రములైన ధ్వజములు పతాకాలు గల (రాజవిహ్నీదులున్న జెండాలు ధ్వజములు; చిహ్నములేనీ లేని అంకారార్థమై కట్టే జెండాలు పతాకాలు), లక్ష్మీమ్=లంకను, దృష్ట్యా=చూచి, దూయమానేన=దుఃఖించుచున్న, చేతసా=చిత్రముతో, మనసా=మనస్సుచేత,



సీతామ్ = సీతను; జగాను = పొందెను.

తా. విచిత్రములైన ధ్వజములు, పతాకాలు గల లంకను చూచి రాముడు దుఃఖించుచున్న మనస్సుతో సీతను స్మరించెను. 7

మూ. అత్ర సా మృగశాబాక్తీ మత్కృతే జవశాత్మజా,  
పీడ్యతే శోకసంతప్తా కృశా స్థగ్జలశాయిసీ. 8

ప్ర. అ. మృగశాబాక్తీ = లేడిపిల్ల కమ్మల వంటి కమ్మలు గల, సా జవశాత్మజా = ఆ సీత, మత్కృతే = నా విమిర్లమై, శోకసంతప్తా = శోకముచేత తపింప చేయుబడివదై, స్థగ్జలశాయిసీ = నేలమీద శయనించుచున్నదై, కృశా = కృశించినదై, అత్ర = ఇక్కడ, పీడ్యతే = పీడింపబడుచున్నది.

తా. లేడిపిల్ల కండ్లవంటి కండ్లు గల ఆ సీత శోకముతో బాధపడుచు, కృశించి, నేలమీద శయనించుచు నా శోకమే పీడింపబడుచున్నది కదా! 8

మూ. విపీడ్యమానాం ధర్మాత్మా వైదేహీమనుచిన్తయన్,  
క్షీప్రమాజ్ఞాపయద్రామో వానరాన్ ద్విషలాం వధే. 9

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, రామః = రాముడు, విపీడ్యమానామ్ = బాధింపబడుచున్న, వైదేహీమ్ = సీతను గూర్చి, అనుచిన్తయన్ = ఆలోచించుచు, క్షీప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ద్విషలామ్ = శత్రువులయొక్క, వధే = వధయందు, వానరాన్ = వానరులను, ఆజ్ఞాపయత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన రాముడు బాధింపబడుచున్న సీతనుగూర్చి స్మరించుచు శత్రువులను పంహరించుటకై వానరులను వెంటనే ఆజ్ఞాపించెను. 9

మూ. ఏవముక్తే తు వచసీ రామేణాక్షిప్తకర్మణా,  
సంఘర్తమాణాః స్థవగాః సింహవారై రహూరయన్. 10

ప్ర. అ. అక్షిప్తకర్మణా = శ్రమపడకుండగా పనులు చేయు, రామేణా = రామునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, వచసీ = వచనము, ఉక్తే పతి = పలుకబడివదగుచుండగా, స్థవగాః = వానరులు, సంఘర్తమాణాః = పోటీపడుచున్నవారై, సింహవారైః = సింహనాదములచేత, అహూరయన్ = నింపిరి.

తా. శ్రమపడకుండా కార్యములను సాధించు రాముని మాటలు విని వానరులు ఒకరితో ఒకరు పోటీపడుచు దిక్కులను సింహనాదములతో నింపిరి.

మూ. శిఖరైర్వికీరామైతాం లజ్కాం ముష్టిధిరేవ వా,  
ఇతి స్మ రధిరే పర్వే మవాంసి హరియూథపాః. 11

ప్ర. అ. ఏదొం లక్కామ్=ఈ లంకను, శిఖరై=శిఖరములచేత గాని, ముప్పేలిదేవ వా=పిడికిళ్లచేతగాని, వికిరామ=చిమ్మిచేసేదము; ఇతి=అని, వర్ణే=వసుప్తమైన, హరియూథపా=వానర సేనానాయకులు, మనాంపి=మనస్సులను, కరిరే=ధరించిరి.

తా. “ఈ లంకపై పర్వతశిఖరములను వరించెదము; లేదా పిడికిళ్లతో బ్రద్దలు కొట్టెదము” అని ఆ వానరనాయకులు మనస్సులతో తలచిరి. 11

మూ. ఉద్యమ్య గిరిశృంగాణి మహాన్తి శిఖరాణి చ,  
తదూంశ్రౌత్వాట్య వివిధాన్స్తిష్ఠన్తి హరియూథపాః. 12

ప్ర. అ. హరియూథపాః=వానర సేనానాయకులు, గిరిశృంగాణి=పర్వతశిఖరములను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, మహాన్తి=గొప్పవైన, శిఖరాణి చ=శిఖరములను, వివిధాన్=అనేకవిధములైన, తదూంశ్రౌ=వృక్షములను, ఉత్పాట్య=పెకరించి, తిష్ఠన్తి=నిలచిరి.

తా. వానర సేనానాయకులు పర్వతశిఖరములను ఎత్తి, పెద్ద శిఖరములను, అనేకవిధములైన వృక్షములను పెకరించి యుద్ధసన్నద్ధులై నిలచి ఉండిరి. 12

మూ. ప్రేక్షతో రాక్షసేన్ద్రస్య తాన్యనీకాని భాగశః,  
రాఘవప్రియకామార్థం లక్కామారురుహుస్తదా. 13

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, తాని అనీకాని=ఆ సైన్యములు, భాగశః=గుంపులు గుంపులుగా ఏర్పడి, రాక్షసేన్ద్రస్య=రావణుడు, ప్రేక్షతః=చూచుచుండగానే, రాఘవప్రియకామార్థమ్=రామునకు ప్రీయమును చేయు కోరికతో, లక్కామ్=లంకను, అరురుహః=ఎక్కినవి.

తా. ఆ వానరసైన్యములు గుంపులు గుంపులుగా ఏర్పడి, రావణుడు చూచుచుండగానే, రామునకు పంతోషము కలిగించవలె నను కోరికతో లంకను ఎక్కినవి. 13

మూ. తే తామ్రవక్త్రా హేమాభా రామార్థే త్వక్షణీవితాః,  
లక్కామేవాభ్యవర్తన్త సాలభూధరయోధినః. 14

ప్ర. అ. తామ్రవక్త్రాః=ఎఱ్ఱని ముఖములు గలవారు, హేమాభాః=బంగారము వంటి కాయగలవారు, సాలభూధరయోధినః=వృక్షములతోను పర్వతములతోను యుద్ధము చేయువారు అయిన, తే=ఆ వానరులు, రామార్థే=రామునినిమిత్తమై, త్వక్షణీవితాః=నిడునబడిన జీవితము గలవారై, లక్కామేన=లంకను గూర్చియే, అభ్యవర్తన్త=చెల్లిరి.

తా. ఎఱ్ఱని ముఖములు, బంగారు శరీరవ్పాయ గల ఆ వానరులు

రాముని కొరకై జీవితములను విడచుటకు ఉద్యుక్తులై వృక్షములను పర్వతములను ఆయుధములనుగా తీసికొని లంకవైపు వెళ్లిరి. 14

మూ. తే ద్రుమైః పర్వతాగ్రైశ్చ ముష్టిభిశ్చ ప్లవంగమః,  
ప్రాకారాగ్రాణ్యసంఖ్యాని మమన్తుస్తోరణాని చ. 15

ప్ర. అ. తే ప్లవంగమః=ఆ వానరులు, ద్రుమైః=వృక్షములచేత, పర్వతాగ్రైః=పర్వతశిఖరములచేత, ముష్టిభిశ్చ=పిడికిళ్లచేత, ఆసంఖ్యాని=లేక్కలే నన్ని, ప్రాకారాగ్రాణి=ప్రాకారాగ్రములను, తోరణాని చ=ముఖద్వారములను, మమన్తుః=మథించిరి.

తా. ఆ వానరులు వృక్షములచేత, పర్వతశిఖరములచేత, పిడికిళ్ల చేత అనేకములైన ప్రాకారశిఖరములను, ముఖద్వారములను పడగొట్టిరి. 15

మూ. పరిభాః పూరయన్తి స్మ ప్రసన్నసలిలాయుతాః,  
పాంసుభిః పర్వతాగ్రైశ్చ తృణైః కాష్ఠైశ్చ వానరాః. 16

ప్ర. అ. వానరాః=వానరులు, ప్రసన్నసలిలాయుతాః=నిర్మలమైన ఉద కముతో కూడిన, పరిభాః=పరిథిలను, పాంసుభిః=పరాగములచేత, పర్వతాగ్రై చ=పర్వతశిఖరములచేత, తృణైః=తృణములచేత, కాష్ఠైశ్చ=కఱ్ఱలచేత, పూరయన్తి ప్న=నింపిరి.

తా. వానరులు నిర్మలమైన ఉదకముతో నిండిన పరిథిలను, మట్టి, పర్వతశిఖరములు, గడ్డి, కఱ్ఱలు వేసి నింపవేసిరి. 16

మూ. తతః సహస్రయూథాశ్చ కోటియూథాశ్చ యూథపాః,  
కోటియూథశతాశ్చాన్యే లక్ష్మీమారురుహస్థరా. 17

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, సహస్రయూథాశ్చ=వేయి యూథములు గలవారు (కొంతమంది పైనికుల సమూహమునకు యూథ మని పేరు), కోటియూథాశ్చ=కోటి యూథములు కలవారు, కోటియూథశతాశ్చ=కోటి యూథ ముల శతములు గలవారు అయిన, యూథపాః=యూథనాయకులు, అన్యే చ=ఇతరులు, లక్ష్మీమ్=లంకను, ఆరుదుహః=నిక్కిరి.

మూ. అప్పుడు వేయి యూథములు గల యూథనాయకులు, కోటి యూథములు గలవారు, పందకోట్లు యూథములు కలవారు, లంకమీదకు దండెత్తిరి. 17

మూ. కాశ్చనాని ప్రమర్దన్తస్తోరణాని ప్లవంగమః,  
తైలాపశిఖరాభాణి గోపురాణి ప్రమథ్య చ. 18

ప్ర. అ. ప్లవంగమాః=వానరులు, కాశ్చవానిః=బంగారము వికారమైన, తోరణానిః=ముఖద్వారములను, ప్రమర్దంతః=విరుగగొట్టుచు, కైలాపశిఖరాభాటిః=కైలాపశిఖరము వంటి కాంతి గల, గోపురాణిః=గోపురములను, ప్రమత్వ చ =పడగొట్టి (లంకను ఆక్రమించిరి).

తా. వానరులు బంగారు ముఖద్వారములను విరుగగొట్టుచు, కైలాపశిఖరముల వంటి గోపురములను పడగొట్టుచు లంకను ఆక్రమించిరి. 18

మూ. అప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః,  
లక్ష్మణ తామధిధావంతి మహావారణపరినిభాః. 19

ప్ర. అ. మహావారణపరినిభాః=మహాగజములతో సమానులైన, ప్లవంగమాః=వానరులు, అప్లవంతః=ఎగురుచు, ప్లవంతశ్చ=దుముకుచు, గర్జంతశ్చ=గర్జించుచు, తామ్=ఆ, లక్ష్మణ్=లంకను గూర్చి, అధిధావంతి=పడుగెత్తిరి.

తా. మహాగజములవంటి ఆ వానరులు ఎగురుచు, దుముకుచు, గర్జించుచు ఆ లంక వైపు పడుగెత్తిరి. 19

మూ. జయత్పురుబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః,  
రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాధిపాలితః. 20

ఇత్యేవం ఘోషయంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః,  
అభ్యధావంత లక్ష్మణాః ప్రాకారం కామరూపిణః. 21

ప్ర. అ. కామరూపిణః=స్వచ్ఛారూపము గల, ప్లవంగమాః=వానరులు, ఉడుబలాః=గొప్ప బలము గల, రామః=రాముడు, జయతి=సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. మహాబలః=గొప్పబలము గల, లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడు కూడ, సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. రాఘవేణ=రామునిచేత, అధిపాలితః=పాలింపబడిన, రాజా=రాజైన, సుగ్రీవాః=సుగ్రీవుడు, జయతి=సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, ఘోషయంతశ్చ=ఘోషించుచు, గర్జంతశ్చ=గర్జించుచు, లక్ష్మణాః=లంకయొక్క, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును గూర్చి, అభ్యధావంత=పడుగెత్తిరి.

తా. కోరిన రూపములు ధరించగలిగిన ఆ వానరులు "గొప్ప బలము గల రాముడు సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు; మహాబలశాలియైన లక్ష్మణుడు, రామునిచేత రక్షింపబడుచున్న రాజైన సుగ్రీవుడు సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు" అని ఘోషించుచు, గర్జించుచు లంకాప్రాకారమువైపు పడుగెత్తిరి. 20, 21

మూ. వీరబాహుః సుబాహుశ్చ వలశ్చ పనసస్తథా,  
నిపీడ్యోపనివిష్టాస్తే ప్రాకారం హరియుథపాః. 22  
ఏతస్మిన్నస్తరే చక్రుః స్కన్ధావారవివేకనమ్.

ప్ర. అ. వీరబాహుః=వీరబాహువు, సుబాహుశ్చ=సుబాహువు, నలశ్చ=నలుడు, తథా=మరియు, పనసః=పనసుడు, తే=ఆ, హరియూథపాః=హానరసేనానాయకులు, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, విపీడ్య=పీడించి, ఉపనివిష్టాః=పమీపమునందు నిలిచి ఉండిరి. ఏతస్మిన్ అంతరే=ఇంతలో, పున్ధావారనివేశనమ్=సైన్యము మోహరింపును, చక్రః=చేపిరి.

తా. వీరబాహువు, సుబాహువు, నలుడు, పనసుడు అను వానరనాయకులు లంకాప్రాకారమును ఆక్రమించి ఉండిరి. ఇంతలో సైన్యమును మోహరించిరి. 22

మూ. పూర్వద్వారం తు కుముదః కోటిభిర్దశభిర్వృతః, 23  
అవృత్య బలవాంస్తస్థా హరిభిర్జితకాశిభిః.

ప్ర. అ. బలవాన్=బలవంతుడైన, కుముదః=కుముదుడు, జితకాశిభిః=జయముతో ప్రకాశించు, కోటిభిః=కోటిమంది, హరిభిః=వానరులతో, వృతః=కూడినవాడై, పూర్వద్వారమ్=తూర్పుద్వారమును (ఆగ్నేయభాగమును), అవృత్య=అవరించి, తస్థా=నిలచెను. (నీలాదులు తూర్పుద్వారము మొదలైనవాటి వద్ద వించినట్లు వెనుక చెప్పబడినది గాన ఈ శ్లోకాలలో తూర్పు మొదలైనవాటికి ఆగ్నేయాదులని అర్థము అని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినారు).

తా. బలవంతుడైన కుముదుడు, జయశీలులైన కోటిమంది వానరులతో కూడి తూర్పుద్వారమును (ఆగ్నేయభాగమును) అడ్డగించుచు నిలచెను. 23

మూ. సహాయార్థే తు తస్యైవ నివిష్టః ప్రసభో హరిః, 24  
పనసశ్చ మహాబాహుర్వానరై రభిసంవృతః.

ప్ర. అ. ప్రసభః హరిః=ప్రసభు డను వానరుడు, వానరైః=వానరులతో, అభిసంవృతః=కూడిన, మహాబాహుః=గొప్పబాహువులు గల, పనసశ్చ=పనసుడు, తస్యైవ=అతనియొక్కయే, సహాయార్థే=సహాయము కొరకు, నివిష్టః=నిలచి ఉండెను.

తా. ఆ కుముదునకు సహాయము చేయుటకై ప్రసభుడు, మహాబాహుడైన పనసుడు వానరులతో కలిసి నిలిచి ఉండిరి. 24

మూ. దక్షిణద్వారమాసాద్య వీరః శతబలిః కపిః, 25  
అవృత్య బలవాంస్తస్థా వింశత్యా కోటిభిర్వృతః.

ప్ర. అ. వీరః=వీరుడైన, బలవాన్=బలవంతుడైన, శతబలిః కపిః=శతబలి అను వానరుడు, వింశత్యా=ఇరవై, కోటిభిః=కోట్లతో, వృతః=కూడినవాడై, దక్షిణద్వారమ్=దక్షిణద్వారమును వైరుతిభాగమును, ఆసాద్య=పమీపించి, అవృత్య=దానిని అవరించి, తస్థా=నిలచెను.

తా. వీరుడు బలవంతుడూ అయిన శతబలి ఇరవైకోట్ల మంది వానరులతో కలిసి దక్షిణద్వారమును నైర్వతిభాగమును అడ్డుకొని నిలబడెను. 25

మూ. సుషేణః పశ్చిమద్వారం గత్వా తారాపితా హరిః, 26  
అవృత్య బలవాంస్తస్థా కోటికోటిభిరావృతః.

ప్ర. అ. తారాపితా=తారతండ్రి, బలవాన్=బలవంతుడైన, సుషేణః=సుషేణుడను, హరిః=వానరుడు, పశ్చిమద్వారమ్=పశ్చిమద్వారమును గూర్చి, గత్వా=వెళ్లి, కోటికోటిభిః=కోటికోట్లవో, అవృతః=కూడినవాడై, అవృత్య=అవరించి, తస్థా=ఉండునెను.

తా. బలవంతుడు, తారతండ్రి అయిన సుషేణుడు నైర్వతిద్వారమును కోటికోట్ల వానరులతో కూడి వెళ్లి ఆక్రమించెను. 26

మూ. ఉత్తరద్వారమాగమ్య రామః సౌమిత్రిణా సహ, 27  
అవృత్య బలవాంస్తస్థా సుగ్రీవశ్చ హరీశ్వరః.

ప్ర. అ. సౌమిత్రిణా సహ=లక్ష్మణునితో కూడిన, రామః=రాముడు, బలవాన్=బలవంతుడు, హరీశ్వరః=వానరప్రభువు అయిన, సుగ్రీవశ్చ=సుగ్రీవుడు, ఉత్తరద్వారమ్=ఉత్తరద్వారమును, ఆగమ్య=పోయి, అవృత్య=అడ్డుగించి, తస్థా=నిలచెను.

తా. లక్ష్మణునితో కలిసి రాముడు, వానరనాయకుడైన సుగ్రీవుడు ఉత్తరద్వారము చేరి, దానిని అడ్డుగించి నిలిచిరి. 27

మూ. ఋక్షాణాం భీమకోపానాం ధూమ్రః శత్రునిబర్హణః, 28  
వృతః కోట్యా మహావీర్యస్తస్థా రామస్య పార్శ్వతః.

ప్ర. అ. శత్రునిబర్హణః=శత్రుసంహారకుడైన, మహావీర్యః=గొప్పవరాక్రమము గల, ధూమ్రః=ధూముడు, భీమకోపానామ్=భయంకరమైన కోపము గల, ఋక్షాణామ్=భిల్లాకములయొక్క, కోట్యా=కోటితో, వృతః=కూడినవాడై, రామస్య=రామునియొక్క, పార్శ్వతః=పార్శ్వమునందు, తస్థా=నిలచెను.

తా. శత్రుసంహారకుడు, మహావరాక్రమవంతుడు అయిన ధూముడు భయంకరమైన కోపముగల కోటి భిల్లాకములతో రాముని ప్రక్కనే నిలచెను. 28

మూ. సంనద్ధస్త్ర మహావీర్యో గదాపాణిర్విభీషణః, 29  
వృతో యత్తైస్త్ర సచివైస్తస్థా యత్ర మహాబలః.

ప్ర. అ. మహావీర్యః=గొప్పవరాక్రమము గల, విభీషణః=విభీషణుడు, గదాపాణిః=గద హస్తమునందు గలవాడై, సంనద్ధః=సంసిద్ధుడై, యత్తైః=సంసి

ద్దులైన, పరిచై=మంత్రులతో, వృత=కూడినవాడై, మహాబల=గొప్పబలము గల రాముడు, యత్ర=ఎక్కడ ఉండెనో అక్కడ, తస్మై=నిలచెను.

తా. గొప్ప పరాక్రమము గల విభీషణుడు, గద హస్తమునందు ధరించి, యుద్ధసంపర్కమై, యుద్ధమునకు పంపిడ్డులుగా ఉన్న మంత్రులతో కూడి, మహాబలాశాలియైన రాముడు ఉన్న ప్రదేశమునందే నిలచెను. 29

మూ. గజో గవాక్షో గవయః శరభో గద్ధమారదనః, 30  
పమస్తా త్పరిధావంతో రరక్షుర్ధరివాహినీమ్.

ప్ర. అ. గజః=గజుడు, గవాక్షః=గవాక్షుడు, గవయః=గవయుడు, శరభః=శరభుడు, గద్ధమారదనః=గంధమారదుడు, పమస్తాత్=అన్ని వైపులా, పరిధావంతః=పరుగెత్తుచు, ధరివాహినీమ్=వానరసేనను, రరక్షుః=రక్షించిరి.

తా. గజ - గవాక్ష - గవయ - శరభ - గంధమారదులు అన్ని వైపులా తిరుగుచు వానరసైన్యమును రక్షించిరి. 30

మూ. తతః కోపపరీతాత్మా రావణో రాక్షసేశ్వరః, 31  
నిర్యాణం సర్వసైన్యానాం ద్రుతమాజ్ఞాపయత్తదా.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, కోపపరీతాత్మా=కోపముతో నిండిన మనస్సు కలవాడై, తదా=అప్పుడు, ద్రుతమ్=శీఘ్రముగా, సర్వసైన్యానామ్=సకలసైన్యములయొక్క, నిర్యాణమ్=బయల్పెడలుటను, ఆజ్ఞాపయత్=ఆజ్ఞాపించెను.

తా. పిమ్మట రాక్షసరాజైన రావణుడు కోపముతో నిండిన మనస్సుతో అప్పుడు వెంటనే సర్వసైన్యములు యుద్ధమునకై బయల్పెడలవలె నని ఆజ్ఞాపించెను.

మూ. ఏతచ్ఛ్రోత్వా తదా వాక్యం రావణస్య ముఖేరితమ్, 32  
సహసా భీమనిర్హోషముర్జుష్టం రజనీచరైః.

ప్ర. అ. రావణస్య=రావణునియొక్క, ముఖేరితమ్=ముఖమువేత ఉచ్చరించబడిన, ఏతత్ వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, తదా=అప్పుడు, రజనీచరైః=రాక్షసులచేత, సహసా=వెంటనే, భీమనిర్హోషమ్=భయంకరమైన ధ్వని కలుగునట్లుగా, ఉర్జుష్టమ్=ధ్వని చేయుట.

తా. రావణుని ముఖమునుండి ఆ మాటలు వెలువడగానే అప్పుడు రాక్షసులు వెంటనే భయంకరములైన ధ్వనులు కలుగునట్లు సహసాదములు చేసిరి. 32

మూ. తతః ప్రబోధితా భేర్యకృన్త్రపాణ్డూరపుష్కరాః, 33  
హేమకోశైరధిహతా రాక్షసావాం సమంతతః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, సమస్తతః=అన్నివైపులా, రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క (వేత), హేమకోణైః=బంగారు దండముల అగ్రములవేత, అధి హితాః=కొట్టబడిన, చన్ద్రపాణ్డురపుష్కరాః=చంద్రుడు వలె తెల్లనైన పుష్కరములు గల (మృదంగము మొదలైన వాద్యముల ముఖమునకు పుష్కర మని పేరు), భేర్యః=భేరీలు, ప్రబోధితాః=మేల్కొలుపబడినవి.

తా. పిమ్మట అన్నివైపులనుండి రాక్షసులు బంగారుదండముల అగ్ర ముంచేత కొట్టుచు చంద్రుడు వలె తెల్లనైన పుష్కరములు గల భేరులను మ్రోగించిరి.

33

మూ. వినేదుశ్చ మహాఘోషాః శబ్దాః శతసహస్రశః, 34  
రాక్షసానాం సుఘోరాణాం ముఖమారుతపూరితాః.

ప్ర. అ. సుఘోరాణామ్=రాంభయంకరులైన, రాక్షసానామ్=రాక్ష సులయొక్క, ముఖమారుతపూరితాః=ముఖవాఙ్ముఖవేత నింపబడిన, మహా ఘోషాః=గొప్ప ధ్వని గల, శతసహస్రశః=వందలకొలది వేలకొలది, శబ్దాః=శంఖములు, వినేదుశ్చ=ధ్వని చేసినవి.

తా. భయంకరులైన రాక్షసుల ముఖవాఙ్ముఖవేత నింపబడినవై, వందలకొలది, వేలకొలది శంఖములు గొప్ప ఘోషముతో ధ్వని చేసినవి. 34

మూ. తే బధుః శుభవీలాజ్ఞాః పశజ్ఞా రజనీచరాః, 35  
విద్యున్మృజ్జలసంనద్ధాః సబలాశ్చ ఇహామ్బుదాః.

ప్ర. అ. శుభవీలాజ్ఞాః=సుందరమైన నల్లని శరీరములు గల, పశజ్ఞాః=శంఖ ములతో కూడిన, రజనీచరాః=రాక్షసులు, విద్యున్మృజ్జలసంనద్ధాః=మెరుపుల మంద లములతో చుట్టబడిన, సబలాశ్చ=కొంగలతో కూడిన, అమ్బుదాః ఇవ=మేఘముల వలె, బధుః=ప్రకాశించిరి.

తా. శంఖములు చేతులలో ధరించి ఉన్న, అందమైన నల్లని శరీరములు గల రాక్షసులు, మెరుపుల మందలముచే చుట్టబడిన, కొంగలతో కూడిన మేఘముల వలె ఉండిరి.

35

మూ. విప్రతన్తి తతః సైన్యా హృష్టా రావణచోదితాః, 36  
సమక్షే పూర్వమాణస్య వేగా ఇవ మహోదధేః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రావణచోదితాః=రావణునిచేత ప్రేరేపిం పబడిన, సైన్యాః=సైనికులు, హృష్టాః=సంతోషించినవారై, సమయే=ప్రళయ సమయమునందు, పూర్వమాణస్య=నింపబడుచున్న, మహోదధేః=మహాసముద్రము యొక్క, పూర్వమాణస్య=పూరింపబడుచుండగా, వేగా ఇవ=జలవేగములు వలె,



విష్పతన్తి=బైటకువచ్చుచున్నారు(వచ్చిరి).

తా. అప్పుడు రావణునిచేత ప్రేరేపింపబడిన సైనికులు పంతోషించుచు ప్రళయకాలములో నిండిపోవుచున్న సముద్రపు జలప్రవాహముల వలె బయలుదేరిరి.

మూ. తతో వానరసైన్యేన ముక్తో వాదః సమస్తతః, 37  
మలయుః పూరితో యేన ససానుప్రప్తకన్తరః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, యేన=దేనిచేత, ససానుప్రప్తకన్తరః=చరి యులతోను, వాదః=జాళ్లతోను, ముక్తో=కూడిన, మలయుః=మలయుపర్యతము, పూరితః=నింపబడినదో, అట్టి, వాదః=ధ్వని, సమస్తతః=అంతటా, వానరసైన్యేన=వానరుల సైన్యముచేత, ముక్తో=నిడువబడినది.

తా. పిమ్మట వానరసైన్యము అన్నిప్రదేశములందు వేసిన ధ్వని చరియులతోను, విశాలశలలతోను, గుహలతోను కూడిన మలయుపర్యతమును నింపివేసినది. 37

మూ. శఙ్ఖదున్తుభినిర్ఘోషః సింహనాదస్తరస్వినామ్, 38  
పుథివీం చాన్తరిక్షం చ సాగరం చాభ్యనాదయత్.

ప్ర. అ. తరస్వినామ్=బలవంతులైన ఆ రాక్షసులయొక్క, శఙ్ఖదున్తుభినిర్ఘోషః=శంఖములయొక్క, దుండుభుండుయొక్క ధ్వని, సింహనాదః=((వానరుల) సింహనాదము, పుథివీమ్=భూమిని, అన్తరిక్షం చ=ఆకాశమును, సాగరం చ=సాగరమును, అభ్యనాదయత్=ధ్వనింపచేసెను.

తా. బలవంతులైన ఆ రాక్షసుల శంఖధ్వని, దుండుభిధ్వని, వానరుల సింహనాదము భూమ్యాకాశముద్రములను ధ్వనింపచేసెను. 38

మూ. గజానాం బ్రుంహీలైః సార్థం హయానాం హేషితైరపి, 39  
రథానాం నేమినిర్ఘోషై రక్షపాం పదనిఃస్వనైః.

ప్ర. అ. గజానామ్=ఏనుగులయొక్క, బ్రుంహీలైః సార్థమ్=ఘోరములతోను, హయానామ్=అశ్వములయొక్క, హేషితైరపి=సకీరింపులతోను, రథానామ్=రథములయొక్క, నేమినిర్ఘోషైః=చక్రాలకముల ధ్వనులతోను, రక్షపామ్=రాక్షసులయొక్క, పదనిఃస్వనైః=పాదధ్వనులతోను (శంఖాదిధ్వని భూమ్యాదులందు వ్యాపించెను).

తా. గజముల ఘోరములతోను, గుఱ్ఱముల సకీరింపులతోను, చక్రచక్ర ధ్వనులతోను, రాక్షసుల పాదధ్వనులతోను కలిసి శంఖాదిధ్వని భూమ్యాకాశాదులందు వ్యాపించెను. 39

మూ. ఏతస్మిన్నంతరే ఘోరః పంగ్రామః పమపర్యత, 40  
రక్షపాం వానరాణాం చ యథా దేవాసురే పురా.

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్ అంతరే=ఇంతలో, రక్షపామ్=రాక్షసులకు, వానరాణాం  
చ=వానరులకు, పురా=పూర్వము, దేవాసురే యథా=దేవాసురయుద్ధమునందువలె,  
ఘోరః=ఘోరమైన, పంగ్రామః=యుద్ధము, పమపర్యత=జరిగెను.

తా. ఇంతలో, పూర్వము దేవాసురుల మధ్య జరిగినట్లు, రాక్షసుల  
వానరుల మధ్య ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను. 40

మూ. తే గదాధిః ప్రదీప్తాధిః శక్తిశూలపరశ్వధైః 41  
విజఘ్నుర్వానరాన్ పర్యాన్ కథయంతః స్వవిక్రమాన్.

ప. అ. తే=ఆ రాక్షసులు, స్వవిక్రమాన్=తమవరాక్రమములను,  
కథయంతః=చెప్పచు, ప్రదీప్తాధిః=ప్రకాశించుచున్న, గదాధిః=గదలచేత, శక్తి  
శూలపరశ్వధైః=శక్తులచేత, శూలములచేత, గొడ్డల్పచేత, పర్యాన్=సమస్తమైన,  
వానరాన్=వానరులను, విజఘ్నుః=కొట్టిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు తమ వరాక్రమమును గూర్చి చెప్పచు వానరులను  
ప్రకాశించుచున్న గదలతోను, శక్తులతోను, శూలములతోను, గొడ్డగొడ్డల్పతోను  
కొట్టిరి. 41

మూ. తతో వృక్షైర్మహాకాయాః పర్వతాగ్రైశ్చ వానరాః, 42  
విజఘ్నుస్తాని రక్షాంసీ వగైర్దవైశ్చ వేగినః,

రాజా జయతి సుగ్రీవ ఇతి శబ్దో మహావధూత్. 43

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాకాయాః=పెద్ద శరీరములు గల,  
వానరాః=వానరులు, వేగినః=వేగము గలవారై, వృక్షైః=వృక్షములతోను, పర్వతా  
గ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములతోను, వగైః=గోళ్లతోను, రక్షైశ్చ=రంతములతోను, తాని  
రక్షాంసీ=ఆ రాక్షసులను, విజఘ్నుః=కొట్టిరి. రాజా=రాజైన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు,  
జయతి=పర్యోత్కర్షగా ఉన్నాడు, ఇతి=అని, మహాన్=గొప్ప, శబ్దః=శబ్దము,  
అధూత్=అయెను.

తా. పిమ్మట పెద్ద శరీరములు గల వానరులు వేగముగా ఆ రాక్షసులను  
వృక్షములతోను, పర్వతశిఖరములతోను కొట్టిరి. "రాజైన సుగ్రీవుడు పర్యోత్కర్షగా  
ఉన్నాడు" అను గొప్ప ధ్వని కూడ లక్ష్మిడ వ్యాపించెను. 42 - 43

మూ. రాజన్ జయ జయేత్యుక్త్వా స్వస్వనామకథాం తతః, 44  
రాక్షపాస్త్యపరే భీమాః ప్రాశారప్థామహీం గతాన్,  
వానరాన్ భిత్తిపాలైశ్చ ఖాలై శ్చైవ వ్యధారయన్.

ప్ర. అ. తహః=అటుపేమ్మట, భీమా=భయంకరులైన, అపరే=మరికొం  
దిను, రాక్షసాస్తు=రాక్షసులైతే, రాజన్=రాజా! జయ జయ=జయించుము  
జయించుము, ఇతి=అని, ఉక్తా=పలికి, పృష్టవామకథామ్=తమ తమ పేరును  
చెప్పటను చేయుచు, ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారముమీద ఉన్నవారై, మహీమ్=భూమిని,  
గతాన్=పొందిన, వానరాన్=వానరులను, భింధిపాలైశ్చ=భిందిపాలములచేత, శూరై  
శ్చైవ=ఘోరములచేత, వ్యరాళయన్=చీల్చితి.

తా. భయంకరులైన మరి కొందరు రాక్షసులు ప్రాకారముపైన ఉండి  
“రాజా! నీకు జయము కలుగుగాక, జయము కలుగుగాక” అని పలుకుచు,  
తమ తమ పేర్లు చెప్పుచు, వేంమీద ఉన్న వానరులను భిందిపాలములతోను,  
ఘోరములతోను చీల్చితి.

44

మూ. వానరాశ్చాపి సంక్రుద్ధాః ప్రాకారస్థాన్ మహీం గతాః, 45  
రాక్షసాన్ పాతయామాసుః ఐమాప్లుత్య స్వబాహుభిః.

ప్ర. అ. మహీం గతాః=భూమిని పొందిన, వానరాశ్చాపి=వానరులు  
కూడ, సంక్రుద్ధాః=కోపించినవారై, ఐమ్=అకాశమును గూర్చి, అప్లుత్య=ఎగిరి,  
స్వబాహుభిః=తమ బాహువులచేత, ప్రాకారస్థాన్=ప్రాకారముపై నున్న, రాక్షసాన్=  
రాక్షసులను, పాతయామాసుః=పడద్రోసితి.

తా. వేంమీద ఉన్న వానరులు కోపించి, అకాశములోనికి ఎగిరి,  
ప్రాకారముమీద ఉన్న రాక్షసులను తమ బాహువులతో లాగి క్రింద పడద్రోసితి.

మూ. స సంప్రహరస్తుములో మాంసశోణితకర్ణమః, 46  
రక్షసాం వానరాణాం చ సంబభూవాద్భుతోపమః.

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యేయుద్ధకాండే ద్విచల్వారింశః పర్గః.

ప్ర. అ. రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, వానరాణాం చ=వానరుల  
యొక్క, సః=ఆ, మాంసశోణితకర్ణమః=రక్తమాంసము లను బురద గల,  
తుములః=వ్యాకులమైన, సంప్రహరః=యుద్ధము, అద్భుతోపమః=అశ్రద్ధకరము,  
సంబభూవ=అయెను.

తా. ఆ రాక్షసవానరుల మధ్య జరిగిన, మాంసరక్తము లను బురదతో  
నిండిన ఆ వ్యాకులమైన యుద్ధము అశ్రద్ధకరముగా ఉండెను.

46

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో నయిబదిరెండవ పర్గ సమాప్తము.

## అథ త్రివత్సారింశః పర్గః

[ద్యుంధ్యయుద్ధములో వానరులు రాక్షసులను ఓడించుట.]

మూ. యుధ్యతాం తు తత్స్థేషాం వానరాణాం మహాత్మవామ్,  
రక్షసాం వమృభూవాథ బలరోషః సుదారుణః. 1

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాత్మవామ్=గొప్పబుద్ధిగల, తేషాం వానరాణామ్=ఆ వానరులు, రక్షసాం వ=రాక్షసులు, యుధ్యతామ్=యుద్ధము చేయుచుండగా, అథ=అటుపిమ్మట, సుదారుణః=చాల భయంకరమైన, బలరోషః=సైన్యమునందు రోషము, పంబభూవ=కలిగెను.

తా. పిమ్మట ఆ మహాత్ములైన వానరులు రాక్షసులు యుద్ధము చేయుచుండగా సైన్యమునందు, చాలా భయంకరమైన రోషావేశము కలిగెను.

మూ. తే హయైః కాఞ్చనావీదైర్దక్షిణ్యాగ్నిశిరోపమైః,  
రథైశ్చాదిత్యసంకౌతైః కవచైశ్చ మనోరమైః. 2  
నిర్యయా రాక్షసవ్యాఘ్రా నారయన్తే దిశో రశ,  
రాక్షసా భీమకర్మాణో రావణస్య జయైషిణః. 3

ప్ర. అ. రావణస్య=రావణునియొక్క, జయైషిణః=జయమును కోరుచున్న, రాక్షసవ్యాఘ్రా=రాక్షసశ్రేష్ఠులైన, భీమకర్మాణః=భయంకరమైన కర్మ గల, తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, కాఞ్చనావీదైః=బంగారు శిరోభూషణములు గల, హయైః=గుఱ్ఱములతోను, అగ్నిశిరోపమైః=అగ్నిజ్వాలల వంటి గజైశ్చ=గజములతోను, అదిత్యసంకౌతైః=సూర్యునితో పమానములైన, రథైః=రథములతోను, మనోరమైః=మనోహరములైన, కవచైశ్చ=కవచములతోను, రశః=పది, దిశః=దిక్కులను, నారయన్తే=ధ్వనింపచేయుచు, నిర్యయాః=బయల్పడలిరి.

తా. భయంకరమైన పనులు చేయు రాక్షసశ్రేష్ఠులైన ఆ రాక్షసులు, రావణునకు జయము కలగవలె నని కోరుచు, పది దిక్కులను ధ్వనింపచేయుచు, బంగారు శిరోభూషణములు గల గుఱ్ఱములతోను, అగ్నిజ్వాలలవంటి ఏనుగులతోను, సూర్యునివంటి రథములతోను, మనోహరములైన కవచములతోను బయల్పడలిరి.

మూ. వానరాణామపి చమూర్చ్ఛహతీ జయమిచ్ఛతామ్,  
అభ్యధానత తాం సేనాం రక్షసాం ఘోరకర్మణామ్. 4

ప్ర. అ. జయమ్=జయమును, ఇచ్ఛతామ్=కోరుచున్న, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, బృహదీ=గొప్పదైన, చమూః అపి=సేన కూడ,

ఘోరకర్మణామ్=ఘోరమైన కర్మ గల, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, తాం  
సేనామ్=ఆ సేననుగూర్చి, ఆద్యరావత=పరుగెత్తెను.

తా. జయమును కోరుచున్న వానరుల గొప్ప సేన కూడ ఘోరములైన  
పనులు చేయు ఆ రాక్షసుల హైన్యమునకు ఎదురుగా పరుగెత్తెను. 4

మూ. ఏతస్మిన్నస్తరే తేషామన్యోవ్యమభిధావతామ్,  
రక్షసాం వానరాణాం చ ద్వన్త్యయుద్ధమవర్తత. 5

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్ అస్తరే=ఇంతలో, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, అభిధావ  
తామ్=ఎదురుగా పరుగెత్తుచున్న, తేషామ్=ఆ, రక్షసామ్=రాక్షసులకు, వానరాణాం  
చ=వానరులకు, ద్వన్త్యయుద్ధమ్=ద్వంద్వయుద్ధము, అవర్తత=జరిగెను.

తా. ఇంతలో ఒకరికొకరు ఎదురుగా పరుగెత్తుచున్న ఆ రాక్షసులకు,  
వానరులకు మధ్య ద్వంద్వయుద్ధము జరిగెను. 5

మూ. అజ్ఞదేవేన్ద్రాజిత్సార్థం వాలిపుత్రేణ రాక్షసః,  
అయుధ్యత మహాతేజా త్ర్యమ్బకేణ యథాన్తకః. 6

ప్ర. అ. మహాతేజా=గొప్ప తేజస్సు గల, రాక్షసః=రాక్షసుడైన,  
ఇన్ద్రాజిత్=ఇంద్రజిత్తు, వాలిపుత్రేణ=వాలిపుత్రుడైన, అజ్ఞదేవ పార్థమ్=అంగదు  
నితో కూడ, అన్తకః=అంధకాసురుడు, త్ర్యమ్బకేణ యథా=శివునితో వది,  
అయుధ్యత=యుద్ధము చేసెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల ఇంద్రజిత్తు వాలిపుత్రుడైన అంగదునితో,  
అంధకాసురుడు శివునితో యుద్ధము చేసినట్లు యుద్ధము చేసెను. 6

మూ. ప్రజ్ఞజ్ఞేన చ సంపాతిర్నిత్యం దుర్ధర్షణో రణే,  
జమ్బుమాలినమారబ్ధో హనుమానపి వానరః. 7

ప్ర. అ. రణే=యుద్ధమునందు, విర్యమ్=ఎల్లప్పుడు, దుర్ధర్షణః=ఎదిరింప  
శక్యముకాని, సంపాతిః=సంపాతి అను వానరుడు, ప్రజ్ఞజ్ఞేన=ప్రజంఘునితో  
యుద్ధము చేసెను. వానరః=వానరుడైన, హనుమానపి=హనుమంతుడు,  
జమ్బుమాలినమ్=జంబుమాలిని, ఆరబ్ధః=(చంపుటకు) ప్రారంభించెను.

తా. ఎల్లప్పుడు యుద్ధముతో ఎదిరింప శక్యము కాని సంపాతి అను  
వానరుడు ప్రజంఘునితోను, హనుమంతుడు జంబుమాలినితోను యుద్ధము చేసెను.

మూ. సంగతస్తు మహాక్రోధో రాక్షసో రావణానుజః,  
సమరే తీక్షణగేన శ్రుతః పున విభీషణః. 8

ప్ర. అ. మహాక్రోధః=గొప్ప కోపము గల, రావణానుజః=రావణుని తమ్ముడైన, రాక్షసః=రాక్షసుడైన, విభీషణః=విభీషణుడు, సమరే=యుద్ధమునందు, తీర్ణవేగేన=తీర్ణమైన వేగము గల, శత్రుఘ్నన=శత్రుఘ్నునితో, పంగతః=కలిసెను.

తా. రావణుని తమ్ముడైన విభీషణుడు తీర్ణమైన వేగము గల శత్రుఘ్నునితో చాల కోపముతో యుద్ధము చేసెను. 8

మూ. తపనేన గజః పారం రాక్షసేన మహాబలా,  
వికుమ్భేన మహాతేజా నీలోఽపి సమయుధ్యత. 9

ప్ర. అ. మహాబలా=గొప్ప బలము గల, గజః=గజుడు, తపనేన=తపను డను, రాక్షసేన పార్థమే=రాక్షసునితోను, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, నీలోఽపి=నీలుడు కూడ, వికుమ్భేన=వికుంభునితోను, సమయుధ్యత=యుద్ధముచేసెను.

తా. గొప్ప బలము గల గజుడు తపను డను రాక్షసునితోను, గొప్ప తేజస్సు గల నీలుడు వికుంభునితోను యుద్ధము చేసెను. 9

మూ. వానరేన్ద్రాన్తు ముగ్రీవః ప్రఘపేన సుసంగతః,  
పంగతః సమరే శ్రీమాన్విరూపాక్షేణ లక్ష్మణః. 10

ప్ర. అ. వానరేన్ద్రాః=వానరరాజైన, ముగ్రీవః=ముగ్రీవుడు, ప్రఘపేన=ప్రఘ సునితో, సుసంగతః=తలబడిన. శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, విరూపాక్షేణ=విరూపాక్షునితో, సమరే=యుద్ధమునందు, పంగతః=కలిసినాడు.

తా. వానరరాజైన ముగ్రీవుడు ప్రఘసునితోను, శ్రీమంతుడైన లక్ష్మణుడు విరూపాక్షునితోను యుద్ధమునకై తలబడిరి. 10

మూ. అగ్నికేతుః సుదుర్ధర్ రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః,  
మిత్రఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామేణ సహ సంగతాః. 11

ప్ర. అ. సుదుర్ధర్=జయించుటకు చాల కష్టమైన, అగ్నికేతుః=అగ్నికే తువు, రాక్షసః=రాక్షసుడైన, రశ్మికేతుశ్చ=రశ్మికేతువు, మిత్రఘ్నుః=మిత్రఘ్నుడు, యజ్ఞకోపశ్చ=యజ్ఞకోపుడు, రామేణ సహ=రామునితో కూడ, పంగతాః=తలబడిరి.

తా. ఎదిరింప శక్యము కాని అగ్నికేతువు, రశ్మికేతువు, మిత్రఘ్నుడు, యజ్ఞకోపుడు రామునితో యుద్ధానికి తలబడిరి. 11

మూ. వజ్రముష్టిశ్చ మైన్దేన ద్వివిదేవాశనిప్రభః,  
రాక్షపాభ్యాం సుఘోరాభ్యాం కపిముఖ్యౌ సమాగతౌ. 12

ప్ర. అ. వజ్రముష్టిః=వజ్రముష్టి, మైన్దేన=మైందునితోను, అశనిప్రభః=అశ

నిశ్చయము, ద్వివిధేయ=ద్వివిధునితోను తలబడెను. కపిముఖ్య=వానరులలో ముఖ్యులైన మైందద్వివిధులు, సుహోరాభ్యామ్=చాల భయంకరులైన, రాక్షసాభ్యామ్=రాక్షసులతో, సమాగతో=కలిసితి.

తా. వజ్రముష్టి మైందునితోను, అశనిశ్చభుడు ద్వివిధునితోను తలబడితి. ఆ వానరముఖ్యు లిద్దరూ భయంకరులైన ఆ రాక్షసులతో తలబడితి. 12

మూ. వీరః ప్రతపన్ ఫోరో రాక్షసో రణదుర్ధరః,  
సమరే తీక్ష్ణవేగేన వలేన సమయుధ్యత. 13

ప్ర. అ. వీరః=వీరుడు, ఫోరో=భయంకరుడు, రణదుర్ధరః=యుద్ధమునందు సహింస శక్యము కానివాడు అయిన, ప్రతపన్=ప్రతపనుడు, సమరే=యుద్ధమునందు, తీక్ష్ణవేగేన=తీక్ష్ణమైన వేగముగల, వలేన=నలునితో, సమయుధ్యత=యుద్ధము చేసెను.

తా. వీరుడు, యుద్ధములో ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, భయంకరుడు అయిన ప్రతపనుడు అను రాక్షసుడు, యుద్ధములో తీవ్రమైన వేగము గల నలునితో యుద్ధము చేసెను. 13

మూ. ధర్మస్య పుత్రో బలవాన్సషేణ ఇతి విశ్రుతః,  
స విద్యన్మాలినా సార్థమయుధ్యత మహాకపిః. 14

ప్ర. అ. ధర్మస్య=యమునియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు, బలవాన్=బలవంతుడు, సుషేణ ఇతి=సుషేణుడు అని, విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడు అయిన, స మహాకపిః=ఆ గొప్ప వానరుడు, విద్యన్మాలినా సార్థమ్=విద్యన్మాలితో కూడ, అయుధ్యత=యుద్ధము చేసెను.

తా. యముని పుత్రుడు, బలవంతుడు, వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన సుషేణుడు విద్యన్మాలితో యుద్ధము చేసెను. 14

మూ. వానరాశ్చ సరే ఫోరా రాక్షసైరపరైః సహ,  
ర్వన్త్యం సమీయుః సహసా యుద్ధ్యా చ బహుభిః సహ. 15

ప్ర. అ. ఫోరాః=భయంకరులైన, అపరైః=మరికొందరు, వానరాశ్చ=వానరులుకూడ, బహుభిః సహ=చాలమందితో, యుద్ధ్యా చ=యుద్ధము చేసి, అపరైః=ఇతరులైన, రాక్షసైః సహ=రాక్షసులతో కూడ, ర్వన్త్యం సమీయుః=ర్వంద్యమును పొందితి.

తా. భయంకరులైన ఇతరవానరులు కూడ ముందుగా చాలమందితో యుద్ధము చేసి, ఏమృత ఇతరరాక్షసులతో ర్వంద్యయుద్ధమునకు దిగితి. 15

మూ. తత్రాసీర్వుమపాద్యుర్థం తుములం రోమహర్షణమ్,  
రక్షసాం వానరాణాం చ వీరాణాం జయమిచ్చతామ్. 16

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, జయమ్=జయమును, ఇచ్చతామ్=కోరుచున్న, వీరాణామ్=వీరులైన, రక్షసామ్=రాక్షసులకు, వానరాణాం చ=వానరులకు, రోమహర్షణమ్=రోమాంచమును కలిగించేది, తుములమ్=వ్యాకులము అయిన, మమహత్=హరి గొప్పలైన, యుద్ధమ్=యుద్ధము, ఆపీత్=అయ్యెను.

తా. అక్కడ జయమును కోరుచున్న వీరులైన రాక్షసవానరుల మధ్య రోమాంచమును కలిగించే వ్యాకులమైన గొప్ప యుద్ధము జరిగెను. 16

మూ. హరిరాక్షసదేహీభ్యః ప్రస్పతాః కేశశార్దూలాః,  
శరీరపంఘాటవహాః ప్రసుప్తుః శోణితాపగాః. 17

ప్ర. అ. హరిరాక్షసదేహీభ్యః=వానరులయొక్క రాక్షసులయొక్క దేహములనుండి, ప్రస్పతాః=ప్రసరించినవి, కేశశార్దూలాః=కేశము లను గడ్డి గలవి, శరీరపంఘాటవహాః=శరీరము లను కట్టమోపులను మోయునవి అయిన, శోణితాపగాః=రక్తనదులు, ప్రసుప్తుః=ప్రవహించినవి.

తా. అప్పుడు వానరరాక్షసుల శరీరములనుండి ప్రవించిన రక్తనదులు ప్రవహించెను. ఆ ప్రవాహములలో కేశములు గడ్డికుప్పల వలె, శరీరములు కట్టల వలె కొట్టుకొని పోవుచుండెను. 17

మూ. అజఘానేన్త్రాజిర్ముద్ధో వజ్రేణేవ శతక్రతుః,  
అజ్గరం గరయా వీరం శత్రు సైన్యవిదారణమ్. 18

ప్ర. అ. క్రుద్ధః=కోపించిన, ఇన్త్రాజిత్=ఇంద్రజిత్తు, శతక్రతుః=దేవేంద్రుడు, వజ్రేణేవ=వజ్రముచేత వలె, గరయా=గదచేత, శత్రు సైన్యవిదారణమ్=శత్రు సైన్యమును చీల్చివేయుచున్న, వీరమ్=వీరుడైన, అజ్గరమ్=అంగదుని, అజఘాన=కొట్టెను.

తా. ఇంద్రజిత్తు కోపించినవాడై, శత్రు సైన్యమును చీల్చివేయుచున్న వీరుడైన అంగదుణ్ణి, దేవేంద్రుడు వజ్రాయుధముతో కొట్టినట్లు గదతో కొట్టెను.

మూ. తస్య కాశ్చానచిత్రాణ్ణం రథం సాశ్వం సపారథిమ్,  
జఘాన సమరే శ్రీమావజ్గదో వేగవాన్ హరిః. 19

ప్ర. అ. హరిః=వానరుడైన, అజ్గదః=అంగదుడు, వేగవాన్=వేగము గలవాడై, సమరే=యుద్ధమునందు, తస్య=వానియొక్క, కాశ్చానచిత్రాణ్ణమ్=బంగారుముతేత చిత్రమైన అవయవములు గల, సాశ్వమ్=గుఱ్ఱములతో గూడిన, సపారథిమ్=సారథితో కూడిన, రథమ్=రథమును, జఘాన=కొట్టెను.



తా. అంగదుడు వేగమును మాపుచు ఆ ఇంద్రజిత్తు ఎక్కిన బంగారముచేత చితములైన చక్రాద్యవస్తువులు గల రథమును విడుగగొట్టి గుట్టములను, సారథిని చంపివేసెను. 19

మూ. సంపాతిస్తు ప్రజక్షేన త్రిభిద్యాజైః పమాహతః,  
నిజఘానాశ్వకర్ణేన ప్రజజ్ఞం రణమూర్ధని. 20

ప్ర. అ. ప్రజక్షేన=ప్రజంఘునిచేత, త్రిభిః=మూడు, బాణైః=బాణములతో, పమాహతః=కొట్టబడిన, సంపాతిస్తు=సంపాతియైతే, రణమూర్ధని=యుద్ధాగ్రభాగమునందు, అశ్వకర్ణేన=మర్దికెట్టుతో, ప్రజజ్ఞమ్=ప్రజంఘుణ్ణి, నిజఘాన=చంపెను.

తా. ప్రజంఘుడు మూడు బాణములు ప్రయోగించి కొట్టగా సంపాతి రణాగ్రమునందు ఆ ప్రజంఘుని మర్దికెట్టుతో చంపివేసెను. 20

మూ. జమ్బుమాలీ రథస్థస్తు రథశక్త్యా మహాబలా,  
బిభేద పమరే క్రుద్ధో హనూమంతం సైనాంతరే. 21

ప్ర. అ. మహాబలా=గొప్ప బలము గల, రథస్థః=రథముమీద నున్న, జమ్బుమాలీ=జమ్బుమాలి, క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, పమరే=యుద్ధమునందు, హనూమంతమ్=హనుమంతుని, రథశక్త్యా=రథమునందున్న శక్తితో, సైనాంతరే=వక్త్రస్థలమునందు, బిభేద=భేరించెను.

తా. మహాబలుడైన జంబుమాలి రథస్థుడై, చాల కోపించి, యుద్ధమునందు హనుమంతుని వక్త్రస్థలమునందు శక్తి అను ఆయుధముతో, వక్త్రస్థలము బ్రద్దలగునట్లు కొట్టెను. 21

మూ. తస్య తం రథమాస్థాయ హనుమాన్ మారుతాత్మజః,  
ప్రమమాథ తలేనాశు సహ తేనైవ రక్షసా. 22

ప్ర. అ. మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుడైన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, తస్య=వానియొక్క, తం రథమ్=ఆ రథమును, ఆస్థాయ=ఎక్కి, అశు=శీఘ్రముగా, లేన రక్షసా సహైవ=ఆ రాక్షసునితో, తలేన=అరచేతిచేత, ప్రమమాథ=నశింపవేసెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు శీఘ్రముగా వాని రథము వెక్కి అరచేతి దెచ్చితో ఆ రాక్షసుణ్ణి, రథమునూ కూడ నశింపవేసెను. 22

మూ. నదన్ ప్రతపనో ఘోరో నలం సోఽభ్యనుధావత,  
నలః ప్రతపనప్యాశు పాతయామాప చక్షుషీ. 23

ప్ర. అ. ఘోరః=భయంకరుడైన, సా ప్రతపనః=ఆ ప్రతపనుడు, నదన్=ధ్వని

చేయుచు, నలమ్=నలువిగూర్చి, అభ్యుదానత=పడుగెత్తెను. నలఁ=నలుడు, అశు=వెంటనే, ప్రతపనస్య=ప్రతపనునియొక్క, చక్కుషీ=వేతములను, పాతయా మాన=పడగొట్టెను.

తా. భయంకరుడైన ఆ ప్రతపనుడు గర్జించుచు నలునిమీదికి పడుగెత్తగా వెంటనే నలుడు వాని వేతములను పడగొట్టెను. 23

మూ. భిన్నగాత్రః శరైస్తీక్ష్ణైః క్షీప్రహస్తేన రక్షసా,  
గ్రసన్తమివ సైన్యాని ప్రఘసం వానరాధిపః,  
సుగ్రీవః సప్తపల్లిన నిజఘోన జవేన చ. 24

ప్ర. అ. క్షీప్రహస్తేన=శీఘ్రమైన హస్తము గల, రక్షసా=రాక్షసునిచేత, తీక్ష్ణైః=తీక్షణములైన, శరైః=బాణములచేత, భిన్నగాత్రః=భేదించబడిన ఆనయన ములుగల, వానరాధిపః=వానరరాజైన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, సైన్యాని=సైన్యములను, గ్రసన్తమివ=మ్రొంగినేయుచున్నవాడు వలె ఉన్న, ప్రఘసమ్=ప్రఘముల్ల, సప్తపల్లిన=సప్తపల్లవక్షములతో, జవేన=వేగముచేత, నిజఘోన=చంపెను.

తా. హస్తలాఘవము గల ప్రఘసుడు వాడియైన బాణములచేత శరీరము నంతమా భేదించగా, వానరరాజైన సుగ్రీవుడు, వేగము చూపుచు, సైన్యమును మ్రొంగినేయుచున్నాడా అన్నట్లున్న ఆ రాక్షసుల్ల సప్తపల్లవక్షముచేత చంపిచేసెను. 24

మూ. ప్రవీడ్య శరవర్షేణ రాక్షసం భీమదర్శనమ్,  
నిజఘోన విరూపాక్షం శరేణైకేన లక్ష్మణః. 25

ప్ర. అ. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, భీమదర్శనమ్=భయంకరమైన దర్శనము గల, రాక్షసమ్=రాక్షసుడైన, విరూపాక్షమ్=విరూపాక్షుల్ల, శరవర్షేణ=బాణవర్షము చేత, ప్రవీడ్య=పీడించి, ఏకేన=ఒక, శరేణ=బాణముచేత, నిజఘోన=చంపెను.

తా. లక్ష్మణుడు చూచుటకు భయంకరుడైన విరూపాక్షుల్ల బాణవర్షముచేత పీడించి, ఒక్క బాణముతో చంపిచేసెను. 25

మూ. అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః,  
మిత్రఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామం నిర్భిధిదుః శరైః. 26

ప్ర. అ. దుర్ధర్షః=ఎదిరింప శక్యము కాని, అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతువు, రాక్షసః=రాక్షసుడైన, రశ్మికేతుశ్చ=రశ్మికేతువు, మిత్రఘ్నః=మిత్రఘ్నుడు, యజ్ఞకోపశ్చ=యజ్ఞకోపుడు, రామమ్=రాముల్ల, శరైః=బాణములచేత, నిర్భిధిదుః=భేదించిరి.

తా. ఎదిరింప శక్యము కాని అగ్నికేతువు, రశ్మికేతువు, మిత్రఘ్నుడు,

యుద్ధకోపుడు రాముణ్ణి బాణాలతో భేదించిరి (గాయపరిచిరి). 26

మూ. లేషాం చతుర్థాం రామస్తు శిరాంపి సమరే శరైః,  
క్రుద్ధశ్చతుర్విశ్చిచ్ఛేద ఘోరైర్బిశిభోపమైః 27

ప్ర. అ. రామస్తు=రాముడైతే, క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, సమరే=యుద్ధమునందు, ఘోరైః=భయంకరములైన, అగ్నిశిభోపమైః=అగ్నిజ్వాలలతో సమానములైన, చతుర్భిః=నాలుగు, శరైః=బాణములచేత, లేషామ్=ఆ, చతుర్థామ్=నలుగురి యొక్క, శిరాంపి=శిరస్సులను, చిచ్ఛేద=భేదించెను.

తా. రాముడు కోపించి అగ్నిజ్వాలలవంటి నాలుగు భయంకరములైన బాణములతో యుద్ధమునందు ఆ నలుగురి శిరస్సులను భేదించెను. 27

మూ. వజ్రముష్టిస్తు మైన్దేన ముష్టివా విహతో రణే,  
పపాత పరథః సాశ్వః పురాట్ట ఇవ భూతలే. 28

ప్ర. అ. వజ్రముష్టిస్తు=వజ్రముష్టియైతే, రణే=యుద్ధమునందు, మైన్దేన=మైందునిచేత, ముష్టివా=పడికిలిచేత, విహతో=కొట్టబడినవాడై, పరథః=రథముతో కూడినవాడై, సాశ్వః=గుఱ్ఱములతో కూడినవాడై, పురాట్ట ఇవ=పట్టణప్రాకార శిఖరమువలె, భూతలే=నేలమీద, పపాత=పడెను.

తా. యుద్ధరంగమునందు మైందుడు పడికిలితో కొట్టగా, వజ్రముష్టి రథముతోను అశ్వములతోను పపా పట్టణప్రాకారశిఖరమువలె నేలమీద పడిపోయెను.

మూ. నికుమ్భస్తు రణే నీలం నీలాశ్చ నచయప్రథమ్,  
నిర్విభేద శరైస్తీక్ష్ణైః కరైర్మేఘమివాంశుమాన్. 29

ప్ర. అ. నికుమ్భస్తు=నికుంఠుడైతే, రణే=యుద్ధమునందు, నీలాశ్చ నచయప్రథమ్=నల్లని కాటుక రాపి వంటి కొంతి గల, నీలమ్=నీలుణ్ణి, అంశుమాన్=సూర్యుడు, కరైః=కిరణములచేత, మేఘమివ=మేఘమును వలె, తీక్ష్ణైః=తీక్ష్ణములైన, శరైః=బాణములచేత, నిర్విభేద=భేదించెను.

తా. యుద్ధమునందు నికుంఠుడు నల్లని కాటుకప్రొగు వంటి కొంతి గల నీలుణ్ణి, సూర్యుడు కిరణములచేత మేఘమును కొట్టినట్లు, చాడియైన బాణములతో కొట్టెను. 29

మూ. పునః శరశతేనాథ క్షీప్రహస్తో నిశాచరః,  
లిభేద సమరే నీలం నికుమ్భః ప్రజహాప చ. 30

ప్ర. అ. క్షీప్రహస్తః=శీఘ్రమైన హస్తము గల, నిశాచరః=రాక్షసుడైన,

వికుమ్భః=వికుంభుడు, అథ=అటుపిమ్మట, శరశతేన=మారు బాణములచేత, పమరే=యుద్ధమునందు, నీలమ్=నీలుణ్ణి, పునః=మరల, బిభేదః=భేరించెను, ప్రజహాస చ=గట్టిగా నవ్వెను కూడ.

తా. పిమ్మట హస్తలాఘవము గల ఆ విశాచదుడైన వికుంభుడు మరల మారు బాణములు ప్రయోగించి యుద్ధరంగమునందు ఆ నీలుణ్ణి గాయపరచి అట్టహాసము చేసెను. 30

మూ. తస్యైవ రథచక్రేణ నీలో విష్ణురివాహవే,  
శిరశ్చేద పమరే వికుమ్భస్య చ పారథేః. 31

ప్ర. ఆ. నీలః=నీలుడు, అహవే=యుద్ధమునందు, విష్ణురివ=విష్ణువు వలె, తస్యైవ=వానియొక్కయే, రథచక్రేణ=రథచక్రముచేత, పమరే=యుద్ధమునందు, వికుమ్భస్య=వికుంభునియొక్క, పారథేః=పారథియొక్క, శిరః=శిరస్సును, చిచ్ఛేదః=చేదించెను.

తా. యుద్ధరంగమునందు నీలుడు, ఆ వికుంభుని రథచక్రముతోనే, రణమునందు మహావిష్ణువు వలె, అతని శిరస్సును, పారథిశిరస్సును చేదించెను.

మూ. వజ్రాశనిసమస్పర్శో ద్వివిదోఽశనిప్రభమ్,  
జఘాన గిరిశృङ్గేణ మిషతాం పర్వరక్షసామ్. 32

ప్ర. అ. వజ్రాశనిసమస్పర్శః=వజ్రాయుధముతోను పిడుగుతోను సమానమైన స్పర్శగల, ద్వివిదోఽ=ఏ=ద్వివిదుడు కూడ, పర్వరక్షసామ్=సమస్తరాక్షసులు, మిషతామ్=చూచుచుండగా, గిరిశృङ్గేణ=పర్వతశిఖరముతో, అశనిప్రభమ్=అశని ప్రభుణ్ణి, జఘాన=కొట్టెను.

తా. వజ్రముతోను, పిడుగుతోను సమానమైన స్పర్శగల ద్వివిదుడు, రాక్షసులందరూ చూచుచుండగా అశనిప్రభుణ్ణి పర్వతశిఖరముతో కొట్టెను. 32

మూ. ద్వివిరం వానరేన్ద్రం తం ద్రుమయోధినమాహవే,  
శరైరశనిసంకాతైః స వివ్యాధాశనిప్రభః. 33

ప్ర. ఆ. సః అశనిప్రభః=ఆ అశనిప్రభుడు, అహవే=యుద్ధమునందు, ద్రుమయోధివమ్=వృక్షములతో యుద్ధముచేయుచున్న, వానరేన్ద్రమ్=వానరనాయకుడైన, తం ద్వివిరమ్=ఆ ద్వివిరుణ్ణి, అశనిసంకాతైః=వజ్రముతో సమానములైన, శరైః=బాణములచేత, వివ్యాధ=కొట్టెను.

తా. యుద్ధరంగమునందు వృక్షములతో యుద్ధముచేయుచున్న ఆ వానరనాయకుడైన ద్వివిరుని అశనిప్రభుడు వజ్రాయుధమువంటి బాణములతో

కొట్టెను.

33

మూ. ప శరైరభివిద్వాజ్ఞో ద్వివిదః క్రోధమూర్ఛితః,  
సాలేవ నరథం సాశ్వం నిజఘావాశనిప్రభమ్.

34

ప్ర. అ. శరైః=బాణములచేత, అభివిద్వాజ్ఞః=కొట్టబడిన శరీరము గల, పః ద్వివిదః=ఆ ద్వివిదుడు, క్రోధమూర్ఛితః=క్రోధముతో నిండినవాడై, సాలేవ=సాల వృక్షముచేత, నరథమ్=రథముతో కూడిన, సాశ్వమ్=అశ్వములతో కూడిన, అశనిప్రభమ్=అశనిప్రభుని, నిజఘానః=కొట్టెను.

తా. ఆ ద్వివిదుడు బాణములచేత కొట్టబడిన శరీరము గలవాడై, క్రోధముతో నిండినవాడై, ఒక సాలవృక్షముచేత అశ్వములతోను రథముతోను సహా అశనిప్రభుణ్ణి చంపెను.

34

మూ. విద్యున్మాళీ రథస్థస్తు శరైః కాశ్చానభూషణైః,  
సుషేణం తాడయామాస ననాద చ ముహుర్ముహుః.

35

ప్ర. అ. రథస్థః=రథమునందున్న, విద్యున్మాళీ=విద్యున్మాళి, కాశ్చానభూషణైః=బంగారము అలంకారముగా గల, శరైః=బాణములచేత, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, సుషేణమ్=సుషేణుణ్ణి, తాడయామాస=కొట్టెను. ననాద చ=దృవించెను కూడ.

తా. రథము నెక్కి ఉన్న విద్యున్మాళి బంగారముచేత అలంకరించిన బాణములతో సుషేణుణ్ణి అనేకపర్యాయములు కొట్టి సేంపానాదము చేసెను.

మూ. తం రథస్థమథో దృష్ట్వా సుషేణో వానరోత్తమః,  
గిరిశృङ్గేణ మహతా రథమాశు న్యపాతయత్.

36

ప్ర. అ. అథో=అటుపేమ్మట, వానరోత్తమః=వానరోత్తముడైన, సుషేణః=సుషేణుడు, రథస్థమ్=రథమునందున్న, తమ్=తానిని, దృష్ట్వా=చూచి, మహతా=గొప్పదైన, గిరిశృङ్గేణ=పర్వతశిఖరముచేత, ఆశు=శీఘ్రముగా, రథమ్=రథమును, న్యపాతయత్=పడగొట్టెను.

తా. అప్పుడు వానరోత్తముడైన సుషేణుడు రథమునందున్న ఆ రాక్షసుని చూచి వెంటనే, పెద్ద పర్వతశిఖరముచేత ఆ రథమును విరుగొట్టెను.

మూ. లాఘవేన య సంయుక్తో విద్యున్మాళీ నిశాచరః,  
అపక్రమ్య రథాయ్నార్థం గదాపాణిః క్షీతో స్థితః.

37

ప్ర. అ. లాఘవేన=నేర్పుతో, సంయుక్తః=కూడిన, నిశాచరః=రాక్షసుడైన, విద్యున్మాళీ=విద్యున్మాళి, రథావ్=రథమునుండి, య్నార్థమ్=శీఘ్రముగా,

అప్రకమ్య= తొలగి, గదాపాణి=గద పొస్తమునందు కలవాడై, క్షితౌ=వేలమీద, స్థితః=నిలచెను.

తా. మంచి వేర్చు గల విద్యువ్వాలి ఆ రథమును విడచి, వేదిలో గద ధరించి వేలమీద నిలచెను. 37

మూ. తతః క్రోధసమావిప్లవః సుషేణో హరిపుల్లవః,  
శిలాం మమహతీం గృహ్య విశాచరమభిద్రవత్. 38

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, క్రోధసమావిప్లవః=క్రోధముతో కూడిన, హరిపుల్లవః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, సుషేణః=సుషేణుడు, మహతీమ్=పెద్దదైన, శిలామ్=శిలను, గృహ్య=గ్రహించి, విశాచరమ్=రాక్షసుణ్ణి గూర్చి, అభిద్రవత్=పరుగెత్తెను.

తా. అప్పుడు వానరశ్రేష్ఠుడైన సుషేణుడు కోపముతో చాల పెద్ద శిలను తీసికొని ఆ రాక్షసుని మీదికి వేళెను. 38

మూ. తమాపతంత్రం గదయా విద్యువ్వాలీ విశాచరః,  
వక్షస్యభిజఘావాశు సుషేణం హరిపుల్లవమ్. 39

ప్ర. అ. విశాచరః=రాక్షసుడైన, విద్యువ్వాలీ=విద్యువ్వాలి, అపతంత్రమ్=వచ్చుచున్న, తమ్=ఆ, హరిపుల్లవమ్=వానరశ్రేష్ఠుడైన, సుషేణమ్=సుషేణుణ్ణి, ఆశు=వెంటనే, గదయా=గదవేత, వక్షసి=వక్షస్థలమునందు, అభిజఘాన హ=కొట్టెను.

తా. విశాచరుడైన ఆ విద్యువ్వాలి మీదికి వచ్చుచున్న ఆ వానర శ్రేష్ఠుడైన సుషేణుణ్ణి, వెంటనే, గదతో వక్షస్థలముమీద కొట్టెను. 39

మూ. గదాప్రహారం తం ఘోరమచిన్త్య ప్లవగోత్తమః,  
తాం తూష్ణీం పాతయామాస తస్యోరసి మహామృరే. 40

ప్ర. అ. మహామృరే=మహాయుక్తమునందు, ప్లవగోత్తమః=ఆ వానర శ్రేష్ఠుడు, ఘోరమ్=ఘోరమైన, తం గదాప్రహారమ్=ఆ గదాప్రహరమును, అచిన్త్య=అలోచించక (లేక్కవేయక), తూష్ణీమ్=మోసముగా, తామ్=ఆ శిలను, తస్య=వానియొక్క, ఉరసి=వక్షస్థలమునందు, పాతయామాస=వదలేసెను.

తా. ఆ మహాయుక్తములో సుషేణుడు ఆ ఘోరమైన గద రెబ్బను లక్ష్యపెట్టక ఆ శిలను మూటరాడకుండగా అతని వక్షస్థలముమీద వదలేసెను.

మూ. శిలాప్రహారాభిహతో విద్యువ్వాలీ విశాచరః,  
విప్రీష్టపౌదయో భూమౌ గతాసుర్భిషపాత హ. 41

ప్ర. అ. శిలాప్రహారాధిహతః=శిల రెచ్చుచేత కొట్టబడిన, విశాచరః=విశాచరుడైన, విద్యున్నాళి=విద్యున్నాళి, విష్పిష్టపృథయః=నలగగొట్టబడిన పృథయము గలవాడై, గణాసుః=పోయిన ప్రాణములు గలవాడై, భూమ్=నేలమీద, నివహత హ=పడెను.

తా. శిలచేత కొట్టబడిన ఆ విద్యున్నాళి పృథయము నరిగిపోగా, ప్రాణములు విడిచి నేలమీద పడెను. 41

మూ. ఏవం తైర్యానరైః శూరైః శూరాస్తే రజనీచరాః,  
దృష్ట్వే విమథితాప్తత్ర దైత్యా ఇవ దివోకస్టైః. 42

ప్ర. అ. శూరాః=శూరులైన, తే రజనీచరాః=ఆ రాక్షసులు, శూరైః=శూరులైన, తై వానరైః=ఆ వానరులచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, తత్ర=అక్కడ, దృష్ట్వే=యుద్ధమునందు, దివోకస్టైః=దేవతలచేత, దైత్యా ఇవ=దైత్యులు వలె, విమథితాః=మథింపబడిరి.

తా. శూరులైన ఆ రాక్షసులు ఈ విధముగా ఆ ద్వంద్వయుద్ధమునందు శూరులైన ఆ వానరులచేత దేవతలచేత దైత్యులు వలె నశింపచేయబడిరి. 42

మూ. భల్లైశ్చన్యైర్గదాభిశ్చ శక్తితోమరపట్టైః,  
అపవిద్వైశ్చోపి రథైస్తథా సౌజ్ఞామిక్తైర్దయైః. 43

విహతైః కుష్ఠైర్మత్తైస్తథా వానరరాక్షస్టైః,  
చక్రాక్షయుగదగ్జైశ్చ భగ్నైర్ధరణీసంశ్రితైః. 44

బభూవాయోధనం ఘోరం గోమాయుగణసేవితమ్.

ప్ర. అ. గోమాయుగణసేవితమ్=నక్కలయొక్క సముదాయముచేత సేవింపబడిన, ఆయోధనమ్=యుద్ధస్థానము, భల్లైః=భల్లబాణములచేతను, అన్యైః=ఇతరబాణములచేతను, గదాభిశ్చ=గదలచేతను, శక్తితోమరపట్టైః=శక్తింతోమరములచేతను, పట్టశములచేతను, అపవిద్వైః=పడగొట్టబడిన, రథైశ్చోపి=రథములచేతను, తథా=మరియు, సౌజ్ఞామిక్తైః=యుద్ధమునకు సంబంధించిన, హయైః=గుఱ్ఱములచేతను, విహతైః=చంపబడిన, మత్తైః=మరించిన, కుష్ఠైః=ఏనుగులచేతను, తథా=మరియు, వానరరాక్షస్టైః=వానరులచేతను, రాక్షసులచేతను, భగ్నైః=విరిగిపోయిన, ధరణీసంశ్రితైః=భూమిని ఆశ్రయించిన, చక్రాక్షయుగదగ్జైశ్చ=రథచక్రములచేతను, ఇరుసులచేతను, కాడికజ్జులచేతను, ఘోరమ్=భయంకరముగా, బభూవ=అయెను.

తా. మృతదేహములను రినుటకై వచ్చిన నక్కలతో నిండిన ఆ రణభూమి భల్లబాణాదులతోను, గదా - శక్తి - తామర - పట్టశములతోను, విరిగి పడియున్న

రథములతోను, మరణించిన యుద్ధాశ్వములతోను, చంపబడిన మరగజములతోను, వానరరాక్షసులతోను, విరిగి నేలమీద పడి యున్న రథవ్యక్రములతోను, ఇరుసులతోను, వాచికజ్జలతోను, వ్యాకులమై భయంకరముగా ఉండెను. 43, 44

మూ. కలనాని సముచ్చేయర్థికు వానరరక్షసామ్, 45  
విమర్థే తుములే తస్మిన్ దేవాసురరణోపమే.

ప్ర. అ. దేవాసురరణోపమే=దేవాసురుల యుద్ధముతో సమానమైన, తస్మిన్=ఆ, తుములే=వ్యాకులమైన, విమర్థే=యుద్ధమునందు, వానరరక్షసామ్=వానరులయొక్క, రాక్షసులయొక్క, కలనాని=తలలేని మొండెములు, దిక్కు=దిక్కులయందు, సముచ్చేయః=ఎగిరినవి.

తా. దేవాసురయుద్ధము వంటి ఆ వ్యాకులమైన యుద్ధమునందు వానరుల మొండెములు, రాక్షసుల మొండెములు దిక్కులయందు ఎగిరినవి.

మూ. విహన్యమానా హరిపుష్కవైస్తదా 46  
నిశాచరాః శోణితద్విగ్ధగ్రాతాః,  
పునః సుయుద్ధం తరసా సమాశ్రితా  
దివాకరస్యాస్తమయాభికాజ్ఞీకాః.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యేయుద్ధకాండే త్రిరత్వారంశః పర్వః.

ప్ర. అ. రథా=అప్పుడు, హరిపుష్కవై=వానరశ్రేష్ఠులచేత, విహన్యమానాః=కొట్టబడుచున్న, శోణితద్విగ్ధగ్రాతాః=రక్తముచేత స్థూయబడిన శరీరములుగల, నిశాచరాః=రాక్షసులు, దివాకరస్య=సూర్యునియొక్క, అస్తమయాభికాజ్ఞీకాః=అస్తమయమును కోరుచున్నవారై, (రాత్రి రాక్షసుల బలము హెచ్చును), తరసా=బలముతో, పునః=మరల, సుయుద్ధమ్ =గొప్ప యుద్ధమును, సమాశ్రితాః=ఆశ్రయించినారు.

తా. అప్పుడు వానరులచేత కొట్టబడుచు రక్తముతో నిండిన శరీరములుగల రాక్షసులు, సూర్యాస్తమయమునకై ఎదురుచూచుచు, బలమును ప్రదర్శించి మరల యుద్ధమునకు ఉద్యుక్తులైరి. 46

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో నలుబదిమూడవ పర్వ సమాప్తము.



## అథ చతుశ్చత్వారింశః స్కంధః

[రాత్రి వానరరాక్షసుల మధ్య ఘోరయుద్ధము జరుగుట; అంగదుడు ఇంద్ర జిత్తును ఓడించుట; ఇంద్రజిత్తు మాయాబలముచేత అదృశ్యుడై రామలక్ష్మణులను వాగపాశములతో బంధించుట.]

మూ. యుధ్యతామేవ తేషాం తు తదా వానరరక్షసామ్,  
రవిరస్తంగతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహారిణీ. 1

ప్ర. అ. తేషామ్=ఆ, వానరరక్షసామ్=వానరులు రాక్షసులు, యుధ్యతామేవ=యుద్ధము చేయుచుండగానే, తదా=అప్పుడు, రవిః=సూర్యుడు, అస్తమ్=అస్తాత్రిని, గతః=పోయినాడు. ప్రాణహారిణీ=ప్రాణములను హరించు, రాత్రిః=రాత్రి, ప్రవృత్తా=ప్రారంభమైనది.

తా. ఆ వానరులు రాక్షసులు యుద్ధము చేయుచుండగానే, అప్పుడు సూర్యుడు అస్తమించెను. ప్రాణములను హరించు రాత్రి వచ్చెను. 1

మూ. అన్యోన్యం బద్ధవైరాణాం ఘోరాణాం జయమిచ్ఛతామ్,  
సంప్రవృత్తం నిశాయుద్ధం తదా వానరరక్షసామ్. 2

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, బద్ధవైరాణామ్=కట్టబడిన వైరము గలవారు, ఘోరాణామ్=భయంకరులు, జయమ్=జయమును, ఇచ్ఛతామ్=కోరుచున్నవారు అయిన, వానరరక్షసామ్=వానరులకు రాక్షసులకు, నిశాయుద్ధమ్=రాత్రియుద్ధము, సంప్రవృత్తమ్=జరిగినది.

తా. అప్పుడు పరస్పరము వైరము వహించి, జయమును కోరుచున్న భయంకరులైన ఆ వానరులకు రాక్షసులకు రాత్రియుద్ధము ప్రారంభ మైనది. 2

మూ. రాక్షసోఽపీతి హరయో వానరోఽపీతి రాక్షసాః,  
అన్యోన్యం సమరే జఘ్నుస్తస్మింస్తమసి దారుణే. 3

ప్ర. అ. దారుణే=భయంకరమైన, తస్మిన్=ఆ, తమసి=చీకటియందు, రాక్షసః=రాక్షసుడవుగా ఉన్నావు, ఇతి=అని, హరయః=వానరులు, వానరాః=వానరుడవు, అపి=అయి ఉన్నావు, ఇతి=అని, రాక్షసాః=రాక్షసులు, సమరే=యుద్ధమునందు, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, జఘ్నుః=చంపుకొనిరి.

తా. ఆ ఘోరమైన అంధకారములో "నీవు రాక్షసుడవు" అని పలుకుచు వానరులు, "నీవు వానరుడవు" అని పలుకుచు రాక్షసులు, యుద్ధములో తమలో తామే చంపుకొనిరి. (రాక్షసులను రాక్షసులు, వానరులను వానరులు

చంపిరి.)

3

మూ. జహి దారయ చైహితి కథం విద్రవపీతి చ,

ఏవం సుతుములః శబ్దస్తస్మిన్సైవ్యే తు శుశ్రువే.

4

ప్ర. అ. తస్మిన్=ఆ, సైవ్యే=సైవ్యమునందు, జహి=చంపుము, దారయ=చీల్చుము, ఏహి=రమ్ము, ఇతి=అనీ, కథమ్=ఎందుకు, విద్రవపీతి చ=పారిపోవుచున్నావు అనీ, ఏవమ్=ఇట్లు, సుతుములః=చాల వ్యాకులమైన, శబ్దః=శబ్దము, శుశ్రువే=వివరించెను.

తా. ఆ సైవ్యములో — “చంపుము; చీల్చుము; రమ్ము; పారిపోవుచున్నావేమి ?” అని వ్యాకులములైన ఆరవులు వివరించెను.

4

మూ. కాలాః కాఞ్చనసంనాహోస్తస్మిన్స్తమసి రాక్షసాః,

సంప్రద్యశ్యంత శైలేన్ద్రా దీప్తోషధివనా ఇవ.

5

ప్ర. అ. తస్మిన్ తమసి=ఆ చీకట్లో, కాలాః=నల్లనివాళ్లు, కాఞ్చనసంనాహోః=బంగారు కవచములు కలచారు అయిన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, దీప్తోషధివనాః=ప్రజ్వలించుచున్న ఓషధివనములు గల, శైలేన్ద్రాః ఇవ=పర్వతములు వలె, సంప్రద్యశ్యంత=చూడబడిరి. (గొప్ప ఓషధులు రాత్రులందు రీపములవలె ప్రకాశించు నని చెప్పుదురు).

తా. నల్లని రేహములతో బంగారు కవచములు ధరించిన రాక్షసులు ఆ చీకటిలో ప్రకాశించుచున్న ఓషధులు గల పర్వతముల వలె కనబడిరి.

5

మూ. తస్మిన్స్తమసి దుష్ప్రారే రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః,

సరిసేతుర్మహవేగా భిక్షయంతః ప్లవజ్జమాన్.

6

ప్ర. అ. దుష్ప్రారే=దాట శక్యము కాని, తస్మిన్=ఆ, తమసి=చీకటియందు, క్రోధమూర్ఛితాః=క్రోధముతో నిండినవారైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, ప్లవజ్జమాన్=వానరులను, భిక్షయంతః=భిక్షించుచు, మహవేగాః=గొప్ప వేగము గలవారై, సరిసేతుః=వచ్చి పడిరి.

తా. దాట శక్యము కాని ఆ చీకటియందు రాక్షసులు క్రోధముతో నిండినవారై వానరులను భిక్షించుచు, మహవేగముతో వచ్చిపడిరి.

6

మూ. తే హయాన్ కాఞ్చవాపీదాన్ ధ్వజాంశ్చాశీవిషోపమాన్,

అఘ్రత్య దశనైస్త్రీక్షైర్దీనుకోపా వ్యదారయన్.

7

వానరా బలినో యుద్ధేఽక్రోధయన్ రాక్షసేం చమూమ్.

ప్ర. ౭. భీమకోపాః=భయంకరమైన కోపము గల, బలీనః=బలము గల, తే వానరాః=ఆ వానరులు, అష్టత్యు=ఎగిరి, దీక్షైః=వాడియైన, దశనైః=దంతములచేత, కాశ్చానాపీదాన్=బంగారు శిరోలంకారములు గల, హయాన్=గుఱ్ఱములను, ఆశీవిషోపమాన్=సర్పములతో సమానమైన, ధ్వజాంశ్చ=ధ్వజములను, వ్యచారయన్=చీల్చివేసిరి. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, రాక్షసీమ్=రాక్షససంబంధమైన, చమూన్=సేనను, అక్షోభయన్=క్షోభింపచేసిరి.

తా. భయంకరమైన కోపము, గొప్ప బలము గల ఆ వానరులు యుద్ధమునందు పైకి దుమికి శిరస్సులపై బంగారు అలంకారములు గల గుఱ్ఱములను, సర్పముల వంటి ధ్వజములను చీల్చివేసిరి. రాక్షస సైన్యమును క్షోభింపచేసిరి.

మూ. కుష్మారాన్ కుష్మారోహన్ పతాకార్ధజివో రథాన్, 8  
చక్రక్షుశ్చ దదంశుశ్చ దశనైః క్రోధమూర్చితాః.

ప్ర. ౮. క్రోధమూర్చితాః=క్రోధముచేత వ్యాప్తులై, కుష్మారాన్=ఏనుగులను, కుష్మారోహన్=ఏనుగులమీద ఎక్కినవారిని, పతాకార్ధజివః=పతాకలు ధ్వజములు గల, రథాన్=రథములను, చక్రక్షుః=తాగిరి, దశనైః=దంతములచేత, దదంశుశ్చ=కరచిరి కూడ.

తా. క్రోధముతో నిండిన ఆ వానరులు ఏనుగులను, ఏనుగులపై ఉన్నవాల్లను పతాకలతోను ధ్వజములతోను కూడిన రథములను క్రిందికి తాగి దంతములతో కరచిరి.

మూ. లక్ష్మణశ్శాపీ రామశ్చ శరైరాశీవిషోపమైః, 9  
దృశ్యాదృశ్యాని రక్షాంసీ ప్రవరాణీ నిజఘ్నతాః.

ప్ర. ౯. రామశ్చ=రాముడు, లక్ష్మణశ్శాపీ=లక్ష్మణుడు, ఆ శీవిషోపమైః=సర్పములతో సమానములైన, శరైః=టాణములతో, దృశ్యాదృశ్యాని=కనబడీ కనబడకుండా ఉన్న, ప్రవరాణీ=శ్రేష్ఠులైన, రక్షాంసీ=రాక్షసులను, నిజఘ్నతాః=చంపిరి.

తా. రామలక్ష్మణులు సర్పములవంటి టాణములతో, కనబడీ కనబడకుండా ఉన్న రాక్షసవీరులను చంపిరి.

మూ. తురగ్లఖురవిధ్వస్తం రథనేమిసముద్ధితమ్, 10  
రురోధ కర్ణనేత్రాణి యుధ్యతాం ధరణీరణః.

ప్ర. ౧౦. తురగ్లఖురవిధ్వస్తమ్=గుఱ్ఱముల డెక్కలచేత నలగకొట్టబడిన,

రథనేమిసముత్థితమ్=రథచక్రకాంతములనుండి లేచిన, ధరణీరజః=భూపరాగము, యుర్యలామ్=యుద్ధముచేయుచున్న వారియొక్క, కర్ణనేత్రాణి=కర్ణములను నేత్రములను, దురోధ=అడ్డగించెను.

తా. గుఱ్ఱముల డిక్కలచేత నలిగిన నేలపైనున్న పరాగము రథ చక్రకాంతములచేత పైకి లేపబడినదై యుద్ధము చేయుచున్నవారి చెవులు, కండ్లు నింపివేసెను. 10

మూ. వర్తమావే తథా ఘోరే సజ్జామే లోమహర్షణే, 11  
రుధిరోఘా మహాఘోరా వర్యస్త్రై విసుస్రువుః.

ప్ర. అ. తథా=అ విధముగా, ఘోరే=భయంకరము, లోమహర్షణే=రోమాంశమును కలిగించేది అయిన, సజ్జామే=యుద్ధము, వర్తమావే=ప్రవర్తించుచుండగా, రుధిరోఘా=రక్తప్రవాహములు గల, మహాఘోరా=చాల భయంకరములైన, వర్యః=వరులు, త్రై=అక్కడ, విసుస్రువుః=ప్రవహించినవి.

తా. రోమాంశమును కలిగించు ఘోరమైన యుద్ధము అ విధముగా జరుగుచుండగా అక్కడ రక్తప్రవాహములతో కూడిన చాల భయంకరములైన వరులు ప్రవహించినవి. 11

మూ. తతో భేరీమృదజ్గానాం పణవానాం చ నిఃస్వనః, 12  
శబ్దనేమిస్వనోష్మితః సంబభూవాద్యుతోపమః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, భేరీమృదజ్గానామ్=భేరీలయొక్క మృదంగములయొక్క, పణవానాం చ=పణవములయొక్క, శబ్దనేమిస్వనోష్మితః=శంఖములయొక్క రథచక్రకాంతములయొక్క ధ్వనితో కలిసిన, అద్యుతోపమః=అశ్రుర్యకరమైన, నిఃస్వనః=ధ్వని, సంబభూవ=పుట్టెను.

తా. అంతలో శంఖధ్వనులతోను, చక్రధ్వనులతోను కలిసిన, అశ్రుర్యకరమైన భేరీ - మృదంగ - పణవముల ధ్వని అయియేరెను. 12

మూ. హయానాం స్తనమానానాం రాక్షసానాం చ నిఃస్వనః, 13  
శస్త్రానాం వానరాణాం చ సంబభూవాత్ర దారుణః.

ప్ర. అ. ఆత్ర=ఇక్కడ, స్తనమానానామ్=ధ్వనిచేయుచున్న, హయానామ్=గుఱ్ఱములయొక్క, రాక్షసానాం చ=రాక్షసులయొక్క, శస్త్రానామ్=చంపబడిన, వానరాణాం చ=వానరులయొక్క, దారుణః=భయంకరమైన, నిఃస్వనః=ధ్వని, సంబభూవ=పుట్టెను.

తా. అక్కడ పకిలించుచున్న గుఱ్ఱముల ధ్వని, చంపబడుచున్న

రాక్షసవానరుల అరపుల ద్వని భయమును కలిగించునట్లు వదలెను. 13

మూ. హుటైర్వానరముఖ్యేశ్వ శక్తిశూలపరశ్వధైః, 14

నిహతైః పర్వతాకౌరై రాక్షసైః కామరూపిభిః,

శస్త్రపుష్పేపహారా చ త్రతాసీద్యుద్ధమేదినీ, 15

దుర్జ్జేయూ దుర్భివేశా చ శోణితాస్రావకర్దమా.

ప్ర. అ. త్రత=అక్కడ, శస్త్రపుష్పేపహారా=అయుధము లనే పుష్పముల చల్లిక గల, యుద్ధమేదినీ=యుద్ధభూమి, హుటైః=చంపబడిన, వానరముఖ్యేశ్వ=వానరముఖ్యులతోను, శక్తిశూలపరశ్వధైః=శక్తులతోను, శూలములతోను, గొడ్డలతోను, నిహతైః=చంపబడిన, కామరూపిభిః=కామరూపములుగల, పర్వతాకౌరైః=పర్వతముల వంటి ఆకారములు గల, రాక్షసైః=రాక్షసులతోను, శోణితాస్రావకర్దమా=దర్శనము బురదగా గలదై, దుర్జ్జేయూ=తెలియ శక్యము కానిది, దుర్భివేశా=ప్రవేశింప శక్యము కానిది, అసీత్=అయెను.

తా. ఆ యుద్ధభూమియందు రక్త మను బురద వ్యాపించి ఉండెను. చచ్చిన వానరవీరులు, కామరూపవంతులైన పర్వతాకారముగల రాక్షసులు పడి యుండిరి. శక్తులు, శూలములు, గొడ్డగొడ్డల్లు పడి ఉండెను. అయుధము లనే పుష్పములు అలంకారార్థమై చల్లి నట్లుండెను. అట్టి ఆ భూమి గుర్తించుటకు గాని, ప్రవేశించుటకు గాని శక్యము కాకుండ ఉండెను. 14. 15

మూ. సా బభూవ నిశా ఘోరా హరిరాక్షసహరిణీ, 16

కాలరాత్రివ సర్వేషాం భూతానాం దురతిక్రమా.

ప్ర. అ. సర్వేషామ్=సమస్తమైన, భూతానామ్=భూతములకు, దురతిక్రమా=అతిక్రమింప శక్యము కాని, కాలరాత్రివ=ప్రళయకాలరాత్రి వలె, సా నిశా=ఆ రాత్రి, ఘోరా=ఘోరముగాను, హరిరాక్షసహరిణీ=వానరులను రాక్షసులను నశింపజేయునది గాను, బభూవ=అయెను.

తా. ఏ భూతములకూ, ప్రాణులకూ కూడ అతిక్రమింప శక్యము కాని ప్రళయకాలరాత్రి వలె భయంకరమైన ఆ రాత్రి వానరులకు రాక్షసులకు నాశహీతు వయ్యెను. 16

మూ. తతస్తే రాక్షసాస్త్ర తస్మింస్తమసి దారుణే, 17

రామమేవాభ్యవర్తంత సంహృష్టాః శరవృష్టిభిః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, త్రత=అక్కడ, పరమదారుణే=చాల భయంకరమైన, తస్మిన్ తమసి=ఆ ఆంధకారమునందు, తే రాక్షసాః=ఆ రాక్ష

ములు, సంపూర్ణాః=సంతోషించినవారై, శరవృష్టిభిః=బాణవర్షములతో, రామమేవ=రాముని గూర్చియే, అభ్యవర్తంత=ఎదురుగా వెళ్లిరి.

రా. అక్కడ చాల భయంకరముగా ఉన్న ఆ చీకటిలో రాక్షసులు ఉత్సాహముతో బాణములను వర్షించుచు రాముని ఎదిరించిరి. 17

మూ. తేషామాపతతాం శబ్దః క్రుద్ధానామపి గర్జితామ్, 18  
ఉద్వర్త ఇవ సర్వానాం సముద్రాణామభూత్స్వనః.

ప్ర. అ. క్రుద్ధానామ్=కోపించిన, గర్జితామ్=గర్జించుచున్న, అపతతామ్=వచ్చి మీదపడుచున్న, తేషామ్=ఆ రాక్షసులయొక్క, శబ్దః=శబ్దము, సర్వానామ్=ప్రాణులయొక్క, ఉద్వర్తే=ప్రళయమునందు, సముద్రాణామ్=సముద్రముల యొక్క, స్వనః ఇవ=ధ్వనివలె, అభూత్=అయెను.

రా. ఆ రాక్షసులు కోపముతో గర్జించుచు వచ్చి పడుచుండగా ఆ ధ్వని ప్రళయకాలమునందు సముద్రముల ధ్వని వలె ఉండెను. 18

మూ. తేషాం రామః శరైః షడ్భిః షడ్ జఘాన నిశాచరాన్, 19  
నిమేషాన్తరమాత్రేణ శితైర్గృశిభోపమైః.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, నిమేషాన్తరమాత్రేణ=కనురెప్పపాటు కాలములో, అగ్నిశిభోపమైః=అగ్నిజ్వాలలవంటి, శితైః=వాడియైన, షడ్భిః=ఆరు, శరైః=బాణములచేత, తేషామ్=ఆ రాక్షసులలో, షడ్=ఆరుగురు, నిశాచరాన్=రాక్షసులను, జఘాన=కొట్టెను.

రా. రాముడు రెప్పపాటు కాలములో అగ్నిజ్వాలలవంటి ఆరు వాడియైన బాణములు ప్రయోగించి, ఆ రాక్షసులలో ఆరుగురిని కొట్టెను. 19

మూ. యజ్జశత్రుశ్చ దుర్ధర్షో మహాపార్శ్వమహోదరా, 20  
వజ్రదంష్ట్రో మహాకాయస్తా చోభౌ శుకపారణౌ,  
తే తు రామేణ బాణోఽఘ్నః సర్వమర్మసు తాడితాః, 21  
యుద్ధాదపస్సతాక్షత్ర పావశేషాయుషోఽభవన్.

ప్ర. అ. దుర్ధర్షః=ఎదిరింప శక్యము కాని, యజ్జశత్రుశ్చ=యజ్జశత్రువు, మహాపార్శ్వమహోదరా=మహాపార్శ్వమహోదరులు, మహాకాయః=గొప్పదేహము గల, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, తౌ=ఆ, ఉభౌ=ఇద్దరు, శుకపారణౌ=శుకపారణులు, తే=ఆ ఆరుగురు, రామేణ=రామునిచేత, బాణోఽఘ్నః=బాణసముదాయములచేత, సర్వమర్మసు=అన్ని మర్మస్థానములందు, తాడితాః=కొట్టబడినవారై, తత్ర=అక్కడ, యుద్ధాత్=యుద్ధమునుండి, అపస్సతాః=పారిపోయినవారై, పావశేషాయుషః=మిగి

లిన అయుర్దాయము కలహారుగా, అభవన్=అయిరి.

తా. ఎదిరించె శత్రుము కాని యుజ్జశ్శత్రువు, మహాపార్శ్వమహోదరులు, పెద్ద శరీరము గల వజ్రదంష్ట్రుడు, ఆ శుకపాదలు లిద్దరు - ఆ అరుగురూ కామునిచేత బాణముదాయములతో అన్ని మర్మస్థానములందు కొట్టబడి, అక్కడినుండి పారిపోవుటచే వారి అయుర్దాయము ఇంకను శేషించెను. 20, 21

మూ. విమేషాన్తరమాత్రేణ ఘోరైరగ్నిశిఖోపమైః, 22  
దిశశ్చకార విమలాః ప్రదిశశ్చ మహారథః.

ప్ర. అ. మహారథః=మహారథుడైన రాముడు, విమేషాన్తరమాత్రేణ =రెప్పపాటు కాలముచేత, ఘోరైః=భయంకరములైన, అగ్నిశిఖోపమైః= అగ్నిజ్వాలలతో సమానములైన బాణములచేత, దిశశ్చ=దిక్కులను, ప్రదిశశ్చ =విదిక్కులను, విమలాః=నిర్మలములైనవాటినిగా, చకార=చేసెను.

తా. మహారథుడైన రాముడు అగ్నిజ్వాలలవంటి బాణములతో రెప్పపాటు కాలములో దిక్కులను విదిక్కులను నిర్మలము అగునట్లు అనగా రాక్షసులు లేకుండునట్లు చేసెను. 22

మూ. యే త్వన్యే రాక్షసా వీరా రామప్యాభిముఖే స్థితాః, 23  
తేఽపి నష్టాః సమాసాద్య పతన్తా ఇవ పావకమ్.

ప్ర. అ. రామస్య=రామునకు, అభిముఖే=అభిముఖమునందు, స్థితాః=నిలచిన, త్వన్యే=ఇతరులైన, యే=ఏ, వీరాః=వీరులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులుండిరో, తేఽపి=వాళ్లు కూడ, పావకమ్=అగ్నిని, ఆసాద్య=పొంది, పతన్తా ఇవ=మిడతల వలె, నష్టాః=నశించినారు.

తా. రామునకు ఎదురుగా నిలచిన ఇతరరాక్షసులు కూడ అగ్నిని సమీపించిన మిడతల వలె నశించిరి. 23

మూ. సువర్ణపుష్కైర్విశిఖైః సంపతద్విః సమన్తతః, 24  
బభూవ రజనీ చిత్రా ఐద్యోతైరివ శారదీ.

ప్ర. అ. సమన్తతః=అన్ని వైపులా, సంపతద్విః=పడుచున్న, సువర్ణపుష్కైః=బంగారుపొన్నలు గల, విశిఖైః=బాణములచేత, రజనీ=రాత్రి, ఐద్యోతైః=మినుగుడు పుడుగులచేత, శారదీవ=శరత్కాలరాత్రి వలె, చిత్రా=చిత్రవర్ణము గలది, బభూవ=ఆచెను.

తా. అన్ని వైపులా పడుచున్న బంగారు పొన్నలు గల ఆ రామ బాణములతో వ్యాప్తమై, ఆ రాత్రి, మినుగుడు పుడుగులు ఎగురుచున్న శరత్కాల

రాశ్రీ వలె విశ్రవర్ణము కలదై ప్రకాశించెను. 24

మూ. రాక్షసానాం చ నివర్తయేరీణాం చైవ విఙ్మయైః,  
సా బభూవ విశా ఘోరా భూయో ఘోరతరా తదా. 25

ప్ర. అ. ఘోరా=భయంకరమైన, సా విశా =ఆ రాశ్రీ, తదా =అప్పుడు,  
రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, నివర్తయేరీణాం=ధ్వనులచేతను, భేరీణామ్ =భేరీలయొక్క,  
విఙ్మయైః చ=ధ్వనులచేతను, భూయః=మరల, ఘోరతరా =చాల భయంకరము,  
బభూవ=అయెను.

తా. భయంకరమైన ఆ రాశ్రీ ఆ నాడు, రాక్షసుల ధ్వనులచేత,  
భేరీనాదములచేత ఇంకను చాల భయంకరముగా ఉండెను. 25

మూ. తేన శబ్దేన మహతా ప్రవృద్ధేన సమస్తతః,  
త్రికూటః కన్తరాక్షీర్ఘః ప్రవ్యాహరదివాచలః. 26

ప్ర. అ. సమస్తతః=అంతటా, ప్రవృద్ధేన=వృద్ధి చెందిన, మహతా=  
గొప్పదైన, తేన=అ, శబ్దేన=శబ్దముచేత, కన్తరాక్షీర్ఘః=గుహలయందు వ్యాప్తమైన,  
త్రికూటః అచలః=త్రికూటపర్వతము, ప్రవ్యాహరదివ=మాటలాడినట్లుండెను.

తా. అంతటా వృద్ధి పొందిన ఆ గొప్ప ర్వని గుహలలో వ్యాపించగా  
త్రికూటపర్వతము మాటలాడుచున్నట్లుండెను. 26

మూ. గోలాబ్జాలా మహాకాయాస్తమసా తుల్యవర్చసః,  
సంపరిష్కజ్య బాహుభ్యాం భక్తయన్ రజనీచరాన్. 27

ప్ర. అ. మహాకాయాః=పెద్ద శరీరములు గలవారు, తమసా=చీక  
టితో, తుల్యవర్చసః=సమానమైన శరీరకాంతి గలవాడు అయిన, గోలాబ్జాలాః=  
కొండముచ్చులు, బాహుభ్యామ్=బాహువులతో, సంపరిష్కజ్య=కౌగలించుకొని,  
రజనీచరాన్=రాక్షసులను, భక్తయన్=భక్తించిరి.

తా. చీకటివంటి శరీరచ్ఛాయ, పెద్ద దేహములు గల గోలాంగూలములు  
రాక్షసులను బాహువులతో కౌగలించుకొని భక్తించివేసెను. 27

మూ. అబ్జదస్తు రణే శత్రూన్నిహన్తుం సముపస్థితః,  
రావణీం విజఘావాశు సౌరధిం చ హయానపి. 28

ప్ర. అ. రణే=యుద్ధమునందు, శత్రూన్=శత్రువులను, నిహన్తుమ్=  
చంపుటకు, సముపస్థితః=వచ్చిన, అబ్జదస్తు=అంగదుడైతే, అశు= శీఘ్రముగా,  
రావణీమ్=శంధ్రజిత్తును, సౌరధిం చ=సౌరధిని, హయానపి=గుట్టములను, విజ  
ఘావ=కొట్టెను.



తా. శత్రువులను చంపుటకై యుద్ధరంగమునందున్న అంగదుడు ఇంద్రజిత్తును, పాఠధిని, గుణ్ణములను కూడ ఒకే పర్యాయము కొట్టెను. 28

మూ. వర్తమానే తరా హోరే పంగ్రామే భృశరారుణే, 29

ఇన్ద్రజిత్తు రథం త్వక్ష్వా హతాశ్వే హతపాఠధిః,  
అన్గదేన మహామాయున్తత్రైవాన్తరధీయత. 30

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, హోరే=భయంకరము, భృశరారుణే=చాల క్రూరమూ అయిన, పంగ్రామే=యుద్ధము, వర్తమానే=జరుగుచుండగా, అన్గదేన=అంగదునిచేత, హతాశ్వః=చంపబడిన ఆశ్వములు గలవాడు, హతపాఠధిః=చంపబడిన పాఠధి కలవాడు అయిన, మహామాయుః=గొప్ప మాయలు గలి, ఇన్ద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తులే, తత్రైవ=అక్కడనే, అన్తరధీయత=అంతర్ధానము చెందెను.

తా. అప్పుడు చాల దారుణము, భయంకరము అయిన యుద్ధము జరుగుచుండగా అంగదుడు ఆశ్వములను, పాఠధిని చంపగానే మహామాయుని అయిన ఇంద్రజిత్తు రథమును విడిచి అక్కడనే అంతర్ధానము చెందెను. 29, 30

మూ. తత్కర్మ వారిష్యతస్య సర్వే దేవాః సహర్షిభిః,  
తుష్టుభుః పూజన్వార్తస్య తౌ చోభౌ రామంక్షుణౌ. 31

ప్ర. అ. పూజన్వార్తస్య=పూజించుటకు తగిన, వారిష్యతస్య=అంగదునియొక్క, తత్ కర్మ=ఆ పనిని, సహర్షిభిః=ఋషులతో కూడిన, సర్వే=సమస్తమైన, దేవాః=దేవతలు, ఉభౌ=ఇద్దరు, రామంక్షుణౌ=రామంక్షుణులు, తుష్టుభుః=స్తుతించిరి.

తా. పూజింపదగిన అంగదుడు చేసిన ఆ పనిని మహర్షులు, దేవతలు, రామంక్షుణులు ఇద్దరూ కూడ స్తుతించిరి. 31

మూ. ప్రభావం సర్వభూతాని విదురిన్ద్రజిత్ తమధి,  
తతస్తేన మహాత్మానం దృష్ట్వా తుష్టాః ప్రథర్షితమ్. 32

ప్ర. అ. యుధి=యుద్ధమునందు, ఇన్ద్రజిత్తః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క, ప్రభావమ్=ప్రభావమును, సర్వభూతాని=సమస్తప్రాణులు, విదుః=విరిగియుండిరి. రథః=ఆ కారణమునలన, మహాత్మానమ్=మహాత్ముడైన ఆతనిని, తేన=ఆతనిచేత, ప్రథర్షితమ్=ఓడింపబడినవానినిగా, దృష్ట్వా=చూచి, తుష్టాః=సంతోషించిరి.

తా. యుద్ధముతో ఇంద్రజిత్తు కున్న ప్రభావ మెంతటిదో అందరికీ తెలిపి ఉండుటచే వాల్లందరూ అంగదుని చేతిలో ఆ మహాత్ముడు ఓడిపోవుట చూచి సంతోషించిరి. 32

మూ. తతః ప్రహృష్టాః కపయాః పసుగ్రీవవిభీషణాః,  
పాథు పార్థివీ వేదుశ్చ దృష్ట్వా శత్రుం పరాజితమ్. 33

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పసుగ్రీవవిభీషణాః=సుగ్రీవునితోను విభీషణునితోను కూడిన, కపయాః=వానరులు, శత్రుమ్=శత్రువును, పరాజితమ్=ఓడింపబడిన వానినిగా, దృష్ట్వా=చూచి, ప్రహృష్టాః=పంతోషించినవారై, పాథు పార్థివీ=బాగు బాగు అని, వేదుశ్చ=ధ్వనిచేసిరి.

తా. అప్పుడు సుగ్రీవవిభీషణులతో సహా వానరులందరూ శత్రువు ఓడింపబడుటను చూచి పంతోషించుచు "బాగు బాగు" అని పలికిరి. 33

మూ. ఇన్ద్రాజిత్తు తదావేన నిర్జితో భీమకర్మణా,  
పంయుగే వారిపుత్రేణ క్రోధం చక్రే సుదారుణమ్. 34

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, భీమకర్మణా=భయంకరమైన కర్మగల, అవేన వారి పుత్రేణ=ఈ వారిపుత్రునిచేత, పంయుగే=యుద్ధమునందు, నిర్జితః=జయింపబడిన, ఇన్ద్రాజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుడై, సుదారుణమ్=రాజ భయంకరమైన, క్రోధమ్=క్రోధమును, చక్రే=చేసెను.

తా. అప్పుడు భయంకరమైన కర్మ గల అంగదుడు యుద్ధములో ఓడింపగా ఇంద్రజిత్తునకు అతి తీవ్రమైన కోపము కలిగెను. 34

మూ. పోఽన్తర్ధానగతః పాపో రావణీ రణకర్మణః,  
అదృశ్యో నిశితాన్ బాణాన్ ముమోచాశనివర్చసః. 35

ప్ర. అ. పాపః=పాపాత్ముడు, రణకర్మణః=యుద్ధమునందు క్రూరుడు అయిన, సా రావణీ=ఆ ఇంద్రజిత్తు, అదృశ్యః=కనబడనివాడై, అశనివర్చసః=వజ్రమునంటి కాంతి గల, నిశితాన్=వాడియైన, బాణాన్=బాణములను, ముమోచ=విడిచెను.

తా. పాపాత్ముడు, యుద్ధమునందు క్రూరుడూ అయిన ఆ రావణాకు మారుడైన ఇంద్రజిత్తు అంతర్ధానము చెంది వజ్రాయుధము నంటి వాడియైన బాణములను విడిచెను. 35

మూ. రామం చ లక్ష్మణం చైవ ఘోరైర్నాగమయ్యైః శరైః,  
విభేద సమరే క్రుద్ధః పర్వగాత్రేషు రాఘవౌ. 36

ప్ర. అ. క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, సమరే=యుద్ధమునందు, ఘోరైః=భయంకరములైన, నాగమయ్యైః=పర్వదూపములైన, శరైః=బాణములచేత, రాఘవౌ=రఘువంశమందున్నట్లన, రామం చ=రాముణ్ణి, లక్ష్మణం చైవ=లక్ష్మణుణ్ణి,

సర్వగాత్రేషు=అన్న ఆవయవములయందు, బిభేక=భేదించెను.

తా. అతడు కోపించి ఆ యుద్ధములో భయంకరములైన సర్వభూతములైన బాణములతో, రామలక్ష్మణుల ఆవయవములను అన్నింటిని చీల్చివేసెను. 36

మూ. మాయయా సంవృతస్త్రై మోహయన్ రాఘవో యుధి,  
అర్చశ్చః సర్వభూతానాం కూటయోధీ విశాచరః, 37  
బబన్ధ శరబన్ధేన భ్రాతరో రామలక్ష్మణౌ.

ప్ర. అ. కూటయోధీ=కపటముతో యుద్ధము చేయు, విశాచరః=ఆ రాక్షసుడు, త్రై=అక్కడ, యుధి=యుద్ధమునందు, మాయయా=మాయచేత, సంవృతః=కప్పబడినవాడై, రాఘవో=రామలక్ష్మణులను, మోహయన్=మోహింపచేయుచు, సర్వభూతానామ్=సమస్తభూతములకు, అర్చశ్చః=కనబడనివాడై, భ్రాతరో=పోదరులైన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను, శరబన్ధేన=బాణబంధముచేత, బబన్ధ=బంధించెను.

తా. కపటయుద్ధము చేయు ఆ రాక్షసుడు మాయచేత కప్పబడినవాడై ఏ భూతములకు కనబడనివాడుగా ఉండి, యుద్ధమునందు రామలక్ష్మణులను మోసగించుచు, ఆ పోదరు లిద్దరినీ శరబంధముచేత బంధించెను. 37

మూ. తేన తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ క్రుద్ధేనాశీవిష్టైః శరైః,  
సహసాభిహతో వీరౌ తదా ప్రైక్షన్త వానరాః. 38

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, వానరాః=వానరులు, క్రుద్ధేన=కోపించిన, తేన=వానిచేత, అశీవిష్టైః=సర్పములైన, శరైః=బాణములచేత, సహసా=శిఘ్రముగా, అభిహతో=కొట్టబడిన, వీరౌ=వీరులైన, పురుషవ్యాఘ్రౌ=పురుషులలో శ్రేష్ఠులైన, తౌ= ఆ రామలక్ష్మణులను, ప్రైక్షన్త=మూచిరి.

తా. 'కోపించిన ఆ ఇంద్రజిత్తు వెంటనే సర్పబాణములను ప్రయోగించి పురుషశ్రేష్ఠులైన ఆ వీరులైన రామలక్ష్మణులను బంధించుటను పానరులు మూచిరి. 38

మూ. ప్రకాశరూపస్తు తదా న శక్త  
స్తౌ బాధితుం రాక్షసరాజపుత్రః,  
మాయాం ప్రయోక్తుం సముపాజగామ  
బబన్ధ తౌ రాజసుతౌ దురాత్మా. 39

ఇత్యాశ్చే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే చతుశ్చర్యారింశః పర్వః.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, రాక్షసరాజపుత్రః=ఇంద్రజిత్తు, ప్రకాశరూపః=క

నలదుదూపము గలవాడై, తో=ఆ రామలక్ష్మణులను, 'టాథితుమ్'=టాథించుటకు, వ తక్కు=అపమర్థుడై, మాయామ్=మాయను, ప్రయోక్తుమ్=ప్రయోగించుటకు, సముపాజగమ=పచ్చెను. దురాల్మా=దుర్బుద్ధి గల ఆతడు, తో=ఆ, రాజసుతో=రాజకుమారులను, బబన్ద=బంధించెను.

అ. ఆ దురాత్ముడైన ఇంద్రజిత్తు ఎరురుగా నిలబడి ఆ రామలక్ష్మణులను టాథింపజాలక, మాయను ప్రయోగించుచు ఆ రాజకుమారు లిద్దరినీ బంధించెను.

“టాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండములో నలుబదిన్నొకవ నల్ల పమాస్తము.

## అథ పశ్చాత్త్యారింశః పర్వః

[శంధ్రజిత్తు ప్రయోగించిన బాణములచేత రామలక్ష్మణులు సంజ్ఞ కోల్పోవుట; వానరులు శోకించుట.]

మూ. ప తస్య గతిమన్విచ్ఛన్ రాజపుత్రః ప్రతాపవాన్,  
దిదేశాతిబలో రామో దశ వానరయూథపాన్.

ప్ర. అ. రాజపుత్రః=దశరథపుత్రుడు, ప్రతాపవాన్=ప్రతాపవంతుడు, అతిబలః=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, పః రామః=ఆ రాముడు, తస్య=వానియొక్క, గతిమ్=మార్గమును, అన్విచ్ఛన్=వెదకుచు, దశ=పదిమంది, వానరయూథపాన్=వానరసేనానాయకులను, దిదేశ=అజ్ఞాపించెను.

తా. ప్రతాపవంతుడు, మహాబలశాలి అయిన ఆ దశరథపుత్రుడైన రాముడు ఆ రాక్షసుని మార్గమును తెలిపికోమటకై పదిమంది వానరసేనానాయకులను అజ్ఞాపించెను.

మూ. ద్వౌ సుషేణస్య దాయాదౌ వీరం చ ప్లవగాధిపమ్,  
అశ్లదమ్ వాలిపుత్రం చ శరథం చ తరస్వినమ్,  
ద్వివిదం చ హమామన్తం పామప్రస్థం మహాబలమ్,  
ఋషభం చర్షభస్కన్ధమాదిదేశ పరంథపః.

ప్ర. అ. పరంథపః=శ్రుతువులను పీడించు ఆ రాముడు, సుషేణస్య=సుషేణునియొక్క, ద్వౌ=ఇద్దరు, దాయాదౌ=పుత్రులను, ప్లవగాధిపమ్=వానరవాడుకుడైన, వీరం చ=వీరుణ్ణి, వాలిపుత్రమ్=వాలిపుత్రుడైన, అశ్లదమ్=అంగదుణ్ణి, తరస్వినమ్=బలము గల, శరథం చ=శరభుణ్ణి, ద్వివిదం చ=ద్వివిధుణ్ణి, హమామన్తమ్=హనుమంతుణ్ణి, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, పామప్రస్థమ్=పామప్రస్థుణ్ణి, ఋషభం చ=ఋషభుణ్ణి, ఋషభస్కన్ధమ్=ఋషభస్కంధుణ్ణి, అదిదేశ=అజ్ఞాపించెను.

తా. శ్రుతువంతులకుడైన రాముడు సుషేణుని కుమారులను ఇద్దరిని వానరవాడుకుడైన వీరుణ్ణి, వాలిపుత్రుడైన అంగదుణ్ణి, బలము గల శరభుణ్ణి, ద్వివిధుణ్ణి, హనుమంతుణ్ణి, గొప్ప బలము గల పామప్రస్థుణ్ణి, ఋషభుణ్ణి, ఋషభస్కంధుణ్ణి అజ్ఞాపించెను.

మూ. తే సంప్రహృష్టౌ హరయౌ ధీమానుర్యమ్య పాదపాన్,  
ఆకాశం విచితుః పర్యే మార్గమాగా దిశో దశ.

1

1

2

3

2, 3

4

ప్ర. అ. పర్యే=సమస్తమైన, తే వారయః=ఆ వానరులు, సర్వప్ర  
హృష్టాః=ఉత్సాహముకలవారై, భీమాన్=భయంకరములైన, పీదపీన్=వృక్షము  
లను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, దశ=పది, దిశః=దిక్కులను, మార్గమాణాః=వెదకుచున్నవారై,  
అకాశమ్=అకాశమును, వివిటాః=ప్రవేశించిరి.

తా. ఆ వానరులందఱు ఉత్సాహముతో భయంకరములైన వృక్షములను  
ధరించి పది దిక్కులను వెదకుచు అకాశములో ప్రవేశించిరి. 4

మూ. తేషాం వేగవతాం వేగమిషుభిర్వేగవత్తరైః,  
అస్త్రవిత్పురమాస్త్రైస్తవ వారయామాప రావణః. 5

ప్ర. అ. అస్త్రవిత్=అస్త్రములను ఎరిగిన, రావణః=రావణ కుమా  
రుడు, పరమాస్త్రియైః=గొప్ప అస్త్రములు గల, వేగవత్తరైః=అరికమైన వేగము  
గల, ఇషుభిః=బాణములచేత, వేగవతామ్=వేగవంతులైన, తేషామ్=వారియొక్క,  
వేగమ్=వేగమును, వారయామాప=వివారింపెను.

తా. అస్త్రముల నెరిగిన ఆ ఇంద్రజిత్తు అస్త్రములు పంథించిన,  
మంచి వేగము గల బాణములచేత వేగవంతులైన ఆ వానరుల వేగమును  
జమింపజేసెను. 5

మూ. తం భీమవేగా హరయో వారాచైః క్షతవిగ్రహాః,  
అన్తకారే న దదృశుర్మేఘైః సూర్యమివావృతమ్. 6

ప్ర. అ. వారాచైః=వారాచబాణములచేత, క్షతవిగ్రహాః=కొట్టబడిన  
శరీరములు గల, భీమవేగాః=భయంకరమైన వేగము గల, హరయః=వానరులు, అన్త  
కారే=చీకటియందు, తమ్=నానివి, మేఘైః=మేఘములచేత, అవృతమ్=కప్పబడిన,  
సూర్యమివ=సూర్యుణ్ణి వలె, న దదృశుః=చూడలేదు.

తా. వారాచబాణములచేత గాయపడునబడిన శరీరములు గల, భయం  
కరమైన వేగము గల వానరులు, ఆ ఇంద్రజిత్తును, మేఘములచేత కప్పబడిన  
సూర్యుని వలె, అందఱారములో చూడలేకపోయిరి. 6

మూ. రామలక్ష్మణయోరేవ సర్వదేహాభిదః శరాన్,  
భృశమావేశయామాప రావణః సమితింజయః. 7

ప్ర. అ. సమితింజయః=యుద్ధమును జయించు, రావణః=రావణ  
కుమారుడు, సర్వదేహాభిదః=సమస్తదేహమును లేదించు, శరాన్=బాణములను,  
భృశమ్=అధికముగా, రామలక్ష్మణయోరేవ=రామలక్ష్మణులయందే, అవేశయా  
మాప=ప్రవేశపెట్టెను.

తా. యుద్ధమునందు జయించు ఆ ఇంద్రజిత్తు సమస్తదేహమును భేదించివేయునట్లు బాణములను రామలక్ష్మణుల శరీరములందే గ్రుచ్చుకొనునట్లుగా చూటి చూటికీ ప్రయోగించెను.

మూ. నిరస్తరశరీరౌ తు తావుభౌ రామలక్ష్మణౌ,  
క్రుద్ధనేష్ట్రాజితౌ వీరౌ పన్నగైః శరతాం గతైః.

ప్ర. అ. వీరౌ=వీరులైన, తౌ=ఆ, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, ఉభౌ=ఇద్దరూ, క్రుద్ధన=కోపించిన, ఇష్ట్రాజితౌ=ఇంద్రజిత్తుచేత, శరతామ్=బాణ త్యమును, గతైః=పోందిన, పన్నగైః=పర్శములచేత, నిరస్తరశరీరౌ=అవశాశము లేని శరీరములు కలవారుగా వేయబడిరి.

తా. కోపించిన ఇంద్రజిత్తు బాణములుగా అయిన పర్శములతో వీరులైన ఆ రామలక్ష్మణుల శరీరముల మీద ఎక్కడా చోటు మిగలకుండా కొట్టెను.

మూ. తయోః క్షతజమార్గేణ మస్రావ రుధిరం బహు,  
తావుభౌ చ ప్రకాశేతే పుష్పితావివ కింకుభౌ.

ప్ర. అ. తయోః=వారిద్దరియొక్క, క్షతజమార్గేణ=రక్తమార్గమునుండి, బహు=అధికమైన, రుధిరమ్=రక్తము, మస్రావ=ప్రవించెను. తౌ=ఆ, ఉభౌ=ఇద్దరూ, పుష్పితౌ=పుష్పించిన, కింకుభౌ ఇవ=మోడుగచెట్ల వలె, ప్రకాశితౌ=ప్రకాశించిరి.

తా. ఆ ఇద్దరి శరీరములనుండి అత్యధికముగా రక్తము ప్రవించెను. ఆ రామలక్ష్మణులు అప్పుడు పుష్పించిన మోడుగ చెట్ల వలె ప్రకాశించిరి.

మూ. తతః పర్యంతరక్షాక్తో భిన్నాశ్చనవయోపమః,  
రావణీర్భౌతరౌ వాక్యమన్తర్థానగతోఽబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పర్యంతరక్షాక్తో=చివరయందు ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు కలవాడు, భిన్నాశ్చనవయోపమః=విడగొట్టిన కాటుక కుప్పతో సమానుడు అయిన, రావణీ=ఇంద్రజిత్తు, అన్తర్థానగతః=అంతర్థానము పొందినవాడై, భౌతౌ=ఆ పోదరులనుగూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట, కొనలయందు ఎఱ్ఱగా ఉన్న నేత్రములు గలవాడు, విడగొట్టిన కాటుక కుప్పతో సమానుడు అయిన ఇంద్రజిత్తు అంతర్థానముగావే ఉండి రామలక్ష్మణులతో ఇట్లు పలికెను.

మూ. యుధ్యమానమనాంక్ష్యం శక్తోఽపి త్రిరశేషరః,  
ద్రష్టుమాపాదితుం వాపి న శక్తః కిం పునర్యువామ్.

ప్ర. అ. అనాంక్ష్యమ్=కనబడని, యుధ్యమానమ్=యుద్ధము చేయు

చున్న నన్ను, త్రిదశేశ్వరుఁడేవఱం ప్రభువైన, శక్రోఽపి=దేవేంద్రుడు కూడ, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు గాని, అసాదితుం వాపి=పొందుటకు గాని, న శక్తః=సమర్థుడు కాదు. యువామ్=మీరిద్దరూ, కిం పునః=చెప్పవేల?

తా. వేను అంతర్ధానము చెంది యుద్ధము చేయుచున్నప్పుడు దేవతల ప్రభువైన ఇంద్రుడు కూడ చూడజాలడు; సమీపించజాలడు. ఇంక మీ మాట చెప్పవలెవా!

11

మూ. ప్రాప్యతావిషుజాలేవ రాఘవో కల్కపత్రిణా,  
ఏష రోషపరీతాత్మా నయామి యమసాదనమ్.

12

ప్ర. ఆ. రాఘవో=రామలక్ష్మణులారా! కల్కపత్రిణా=గ్రద్దల రెక్కలు గల, శరజాలేవ= బాణమురాయముచేత, ప్రాప్యతో=కప్పబడిన మిమ్ములను, రోషపరీతాత్మా=రోషముతో కూడిన మనస్సు గల, ఏషః=ఈ వేను, యమసాదనమ్=యముని గృహమును, నయామి= పొందించెదను.

తా. ౬ రామలక్ష్మణులారా! కోపముతో నిండిన మనస్సు గల ఈ వేను గ్రద్ద రెక్కలు కట్టిన బాణముల సమురాయముచేత మీ ఇద్దరినీ కప్పివేసి యమలోకమునకు పంపెదను.

12

మూ. ఏవముక్త్యా తు ధర్మజ్ఞో భ్రాతరో రామలక్ష్మణౌ,  
నిర్భిభేద శిత్తైర్బాణైః ప్రజహర్త ననాద చ.

13

ప్ర. ఆ. ధర్మజ్ఞః=ధర్మము వెరిగిన, భ్రాతరో=సోదరులైన, రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులను గూర్చి, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, శిత్తైః=వాడియైన, బాణైః= బాణములచేత, నిర్భిభేదః=భేదించెను; ప్రజహర్త=సంతోషించెను; ననాద చ=ద్రవి చేసెను కూడ.

తా. ధర్మవేర్త లైన ఆ సోదరులైన రామలక్ష్మణులతో ఇట్లు పలికి, ఆరడు వాడియైన బాణాలతో భేదించెను. ఆనందముతో సంతోషానందము చేసెను.

మూ. భిన్నాశ్చనచయశ్యామో విస్ఫార్య విపులం భనుః,  
భూయ ఏవ శరావ్ ఘోరావ్ విపస్థ మహామృధే.

14

ప్ర. ఆ. భిన్నాశ్చనచయశ్యామః=విడగొట్టబడిన కాటుక కుప్ప వలె నల్లనైన ఆ ఇంద్రజిత్తు, విపులమ్=పెద్దదైన, భనుః=ధనస్సును, విస్ఫార్య=చరచి, మహామృధే= మహాయుద్ధమునందు, భూయ ఏవ=మరల, ఘోరావ్=ధయంకరములైన, శరావ్= బాణములను, విపస్థ=విడచెను.

తా. కాటుకకొండవంటి నల్లని శరీరము గల ఇంద్రజిత్తు పెద్దదైన



ధనస్సును చరచుచు ఆ మహాయుద్ధమునందు మరల ధయంకరములైన  
బాణములను ప్రయోగించెను. 14

మూ. తతో మర్మమ మర్మజ్ఞో మజ్జయన్విశితాన్ శరాన్,  
రామలక్ష్మణయో క్షీరో ననాద చ ముహుర్ముహుః. 15

ప్ర. ఆ. మర్మజ్ఞః=మర్మస్థానముల వెరిగిన, వీరః=వీరుడైన  
ఇంద్రజిత్తు, తతః=అటుపిమ్మట, రామలక్ష్మణయో=రామలక్ష్మణులయొక్క,  
మర్మమ=మర్మస్థానములయందు, విశితాన్=వాడియైన, శరాన్=బాణములను,  
మజ్జయన్=రింపుచు, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, ననాద చ=ధ్వనిచేసెను  
కూడ.

తా. మర్మస్థానములు తెలిసిన ఆ వీరుడైన ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణుల  
మర్మస్థానములందు మాటిమాటికి బాణములు దిగగొట్టుచు ధ్వని చేసెను.

మూ. బద్ధౌ తు శరబంధేన తావుభౌ రణమూర్ధవి,  
ఏమేషాస్తరమాశ్రేణ న శేకతురవేక్షితుమ్. 16

ప్ర. ఆ. రణమూర్ధని=రణరంగుగ్రభాగమునందు, ఏమేషాస్తరమా  
శ్రేణ=రెప్పపాటు కాలముచేత, బద్ధౌ=కట్టబడిన, తౌ ఉభౌ=వారిద్దరూ,  
అవేక్షితుమ్=చూచుటకు, న శేకతుః=సమర్థులు కాలేరు.

తా. యుద్ధరంగమునందు ఏమేషకాలములో ఈ శరబంధముచేత  
కట్టబడిన ఆ రామలక్ష్మణులు చూడలేకపోయిరి. 16

మూ. తతో విధిన్వసర్వాజ్ఞౌ శరశల్యాచితౌ కృతౌ,  
ధ్వజావిన మహేన్ద్రస్య రజ్జముక్తై ప్రకమ్పితౌ. 17

తౌ సంప్రచలితౌ వీరౌ మర్మభేదేన కర్మితౌ,  
ఏపేతతుర్మహేష్వాసౌ జగత్కాం జగతీపతి. 18

ప్ర. ఆ. తతః=అటుపిమ్మట, విధిన్వసర్వాజ్ఞౌ=భేరించబడిన సమస్త  
శీరములు కలవారు, శరశల్యాచితౌ=శరముల మురికించేత వ్యాప్తమైనవారుగా,  
కృతౌ=చేయబడినవారు, రజ్జముక్తై=త్రాడుంచేత విడువబడిన, ప్రకమ్పితౌ=కద  
లుచున్న, మహేన్ద్రస్య ధ్వజావిన=ఇంద్రధ్వజములవలె, సంప్రచలితౌ=కదలి  
పోయినవారు, వీరౌ=వీరులు, మర్మభేదేన=మర్మస్థానములను భేరించుటచేత,  
కర్మితౌ=కృతించేయబడినవారు, మహేష్వాసౌ=గొప్ప ధనస్సులు కలవారు అయిన,  
జగతీపతి=భూమికి ప్రభువులైన, తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు, జగత్కామ్=నేలమీద,  
ఏపేతతుః=పడిరి.

రా. మహాధనుర్దకులైన ఆ రాజకుమారులైన రామలక్ష్మణుల శరీరములు పూర్తిగా ఖాట్లుపడి భాగముల మురికిలతో నిండి యుండెను. మర్మస్థానములను చీల్చి వేయుటచే వీడికులైన ఆ వీరులు త్రాళ్లు విప్పవేసిన ఇంద్రధనుముల వలె కదలిపోవుచు వేలపై లరిగిరి. 17, 18

మూ. తా వీరశయవే వీరౌ శయావౌ రుధిరోక్తితౌ,  
శరవేష్టితపర్యాజ్ఞావారౌ పరమవీడితౌ. 19

ప్ర. అ. వీరశయవే=వీరశయనమునందు, శయావౌ=శయనించుచున్న వారు, రుధిరోక్తితౌ=రక్తముచేత తడవబడినవారు, శరవేష్టితపర్యాజ్ఞౌ=శరముంచేత కప్పవేయబడిన పకంశరీరము గలవారు, పరమవీడితౌ=మిక్కిలి వీడికులైన, తా వీరౌ=ఆ వీరులు, అరౌ=దుఃఖితులైరి.

రా. వీరులైన ఆ రామలక్ష్మణుల శరీరములు పూర్తిగా భాగములచేత కప్పబడి యుండెను. మిక్కిలి వీడింపబడి దుఃఖితులైన వారికుప్పుడు వీరశయనము మీద శయనించిరి. (మహావీరుడు వేలపై పడిపోవుటను వీరశయనముమీద శయనించుట అని కవులు వర్ణింతురు.) 19

మూ. న హ్యవిద్ధం తయోర్గాత్రే బభూవాఙ్మలనుస్తరమ్,  
వానిర్భిన్నం న చాస్తబ్ధమాకర్మాగ్రాదజహ్మగైః. 20

ప్ర. అ. తయోః=వారియొక్క, గాత్రే=శరీరమునందు, అవిద్ధమ్=కొట్ట బడని, అఙ్గంమాత్రమ్=అంగులపమాణము గల, అస్తరమ్=చోటు కూడ, న బభూవ=లేకుండెను. అజహ్మగైః=భాగములచేత, అకర్మాగ్రాత్=చేతి చివరిభాగము మొదలు, అనిర్భిన్నమ్=భేదింపబడనిది, న=లేకుండెను. అస్తబ్ధమ్=కదంకుండచే యుబడనిది, న=లేకుండెను.

రా. వారి శరీరములయందు అంగులము మాత్రము చోటు కూడ దెబ్బలు తగలనిది లేదు. చేతి చివరి భాగమువరకు భాగములచేత ఖాట్లు పెడునట్లు చేయుబడని భాగముగాని, కదలకుండునట్లు చేయుబడని భాగము గాని లేకుండెను. 20

మూ. తా తు క్రూరేణ నిహతౌ రక్షసౌ కామరూపిణా,  
అస్సక్ సుసువతుప్రీతం జలం ప్రప్రవణావన. 21

ప్ర. అ. క్రూరేణ=క్రూరుడు, కామరూపిణా=కామరూపము గలవాడు అయిన, రక్షసౌ=రాక్షసునిచేత, నిహతౌ=కొట్టబడిన, తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు, ప్రప్రవణౌ=ప్రప్రవణపర్వతములు, జలమ్ ఇవ=జలమును వలె, ప్రీతమ్=ప్రీతమైన, అస్సక్=రక్తమును, సుసువతుః=ప్రవించిరి.

తా. క్రూరుడు, వ్యభానుసారము దూషములు ధరించ వమడ్తుడు అయిన ఆ రాక్షసునిచే కొట్టబడి ఆ రామలక్ష్మణులు ప్రసవరాపర్యతములు జలమును స్రవించినట్లు అధికమైన రక్తమును స్రవించిరి.

21

మూ. పసాత ప్రథమం రామో విద్ధో మర్మసు మార్గజ్ఞః,

క్రోధాద్విప్రజితా యేన పురా శక్రో వివిర్జితః.

22

ప్ర. అ. యేన=ఎవనిచేత, పురా=పూర్వము, శక్రో=లేవేంద్రుడు, వివిర్జితః=జయింపబడినాడో అట్టి, ఇన్ద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తుచేత, క్రోధాత్=కోపమువలన, మార్గజ్ఞః=బాణములచేత, మర్మసు=మర్మస్థానములందు, విద్ధః=కొట్టబడిన, రామః=రాముడు, ప్రథమమ్=ముందుగా, పసాత=పడెను.

తా. పూర్వము ఇంద్రుణ్ణి జయించిన ఆ ఇంద్రజిత్తు కోపముతో బాణములచేత మర్మస్థానములందు కొట్టుటచే ముందుగా రాముడు నేలపై పడిపోయెను.

22

మూ. రుక్మపుణ్డః ప్రసన్నాగైరధోగతిభిరాశుగైః,

నారాచైర్ధనారాచైర్యత్తైర్జ్వలికైరపి,

23

వివ్యార వత్సరస్తైశ్చ పింహదంష్ట్రైః క్షురైస్తథా.

ప్ర. అ. రుక్మపుణ్డః=బంగారు పాన్ములు గలవి, ప్రసన్నాగైః=విర్మలమైన (వాడియైన) కొవలు గలవో, అధోగతిభిః=క్రిందికి పడునవి, అశుగైః=శీఘ్రముగా వెళ్లునవి అయిన, నారాచైః=నారాచములచేతను, అర్థనారాచైః=మర్మయందు రెండుగా వీలిన నారాచములచేతను, ధైః=వెడల్చిన అగ్రములుగల భలబాణములచేతను, అజ్వలికైరపి=దోపిల్చవంటి అగ్రభాగములు గల బాణములచేతను, వత్సరస్తైశ్చ=లేగదూడల పండ్లవంటి అగ్రభాగములు గల బాణములచేతనూ, పింహదంష్ట్రైః=పింహను కోరల వంటి అగ్రములు గల బాణములచేతను, తథా=మరియు, క్షురైః=మంగలి కత్తుల వంటి అగ్రములు గల బాణములచేతను, వివ్యారః=కొట్టెను.

తా. నాగపాశములచేత బంధించిన పిమ్మట కూడ ఆ ఇంద్రజిత్తు బంగారు పాన్ములు, వాడియైన కొవలు గల పైనుండి క్రిందికి శీఘ్రముగా పడుచున్న నారాచ - అర్థనారాచ - భల్ల - అంజలిక - వత్సరంత - పింహదంష్ట్ర - క్షుర బాణములతో రాముణ్ణి కొట్టెను.

23

మూ. ప వీరశయనే శిశ్యే విజ్యమావిధ్య కార్ముకమ్,

24

భిన్నముష్టిపరీణాహం త్రినతం రుక్మభూషితమ్.

ప్ర. అ. పః=ఆ రాముడు, విజ్యమ్=ఊడిపోయిన నారి గలది, భిన్నముష్టి

పదీణాహమ్=పడిపోయిన పిడికిలి పట్టు గంది, త్రివతమ్=మూడు భాగములయందు వంగినది, తుక్మభూషితమ్=బంగారముచేత అలంకరింపబడినది అయిన, కార్ముకమ్=ధనస్సును, అవిధ్య=దూరముగా పెడవేసి, వీరశయనే=వీరశయనమునందు, శిశ్యే=శయించెను.

తా. బంగారముచేత అలంకరింపబడి, మూడు ప్రదేశములలో వంపులు గల ధనస్సు వారి పిడిపోయి, పిడికిలి పట్టు జారిపోవుటచే రాముని చేతినుండి దూరముగా పడిపోయెను. ఆ విధముగా ధనస్సును దూరముగా పెడవేసి రాముడు వీరశయనముమీద శయించెను. 24

మూ. బాణపాతాన్తరే రామం పతితం పురుషర్షభమ్, 25  
ప తత్ర లక్ష్మణో దృష్ట్వా నిరాశో జీవితేఽభవత్.

ప్ర. అ. లక్ష్మణా=లక్ష్మణుడు, తత్ర=అక్కడ, బాణపాతాన్తరే=బాణము పడు దూరమునందు, పతితమ్=పడిపోయిన, పురుషర్షభమ్=పురుషశేష్ఠుడైన రాముణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, జీవితే=జీవితమునందు, నిరాశా=ఆశ లేనివాడు, అభవత్=అయెను.

తా. ధనస్సునుండి విడిచిన బాణము పడునంత దూరములో పురుషశేష్ఠుడైన ఆ రాముడు పడిపోవుట చూచి లక్ష్మణుడు జీవితమునందు ఆశను వదులుకొనెను. 25

మూ. రామం కమలపత్రాక్షం శరబంధపరిక్షతమ్, 26  
శుశోచ భ్రాతరం దృష్ట్వా పతితం ధరణీతలే.

ప్ర. అ. కమలపత్రాక్షమ్=పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు గల, భ్రాత రమ్=పోదరుడైన, రామమ్=రాముణ్ణి, శరబంధపరిక్షతమ్=శరబంధముచేత కొట్టుబడినవాడై, ధరణీతలే=నేలమీద, పతితమ్=పడిపోయినవానినిగా, దృష్ట్వా=చూచి, శుశోచ=దుఃఖించెను.

తా. కమలపత్రములవంటి నేత్రములు గల పోదరుడైన రాముడు శరబంధముచేత గాయపడి నేలపై పడిపోవుట చూచి అతడు దుఃఖించెను. 26

మూ. హరయశ్చాపే తం దృష్ట్వా సంతాపం పరమం గతాః, 27  
శోకార్తాశ్చుక్రుశుర్హృదయశ్చుషారిథలోచనాః.

ప్ర. అ. హరయశ్చాపే=వానదులు కూడ, తమ్=ఆ రాముణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, పరమమ్=గొప్ప, సంతాపమ్=సంతాపమును, గతాః=పొందిన వారై, శోకార్తాః=శోకముచేత పీడితులై, అశుపూరితలోచనాః=కన్నీళ్లచేత నింపబడిన నేత్రములు గలవారై, హృదమ్=హృదముగా, చుక్రుశుః=వీడ్చిరి.

తా. వానరులు రాముణ్ణి చూచి చాల దుఃఖము చెంది, శోకముచేత పీడింపబడినవారై కన్నీళ్లు కార్చుచు గొప్ప భయ కలుగునట్లు ఏడ్చిరి. 27

మూ. బద్ధౌ తు తౌ వీరశయే శయావౌ

తే వానరాః సంపరివార్య తస్మై,

సమాగతౌ వాయుసుతప్రముఖ్యౌ

విషాదమార్తాః పరమం చ జగ్ముః.

28

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పంచమశ్లోకం పఠ్యః.

ప్ర. అ. వాయుసుతప్రముఖ్యః=హనుమంతుడు మొదలైన, తే వానరాః=ఆ వానరులు, సమాగతౌ=ఒక్కచోట చేరినవారై, బద్ధౌ=బద్ధులైన, వీరశయే=వీరశయనమునందు, శయావౌ=శయనించి ఉన్న, తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులను, సంపరివార్య=చుట్టి, తస్మై=నించిరి. అర్తాః=పీడితులై, పరమమ్=గొప్ప, విషాదమ్=దుఃఖమును, జగ్ముః చ=పొందిరి.

తా. హనుమంతుడు మొదలైన వానరులు చేరి బద్ధులై వీరశయనముమీద శయనించి ఉన్న ఆ రామలక్ష్మణుల చుట్టూ నిలబడి దుఃఖపీడితులై ఉండిరి.

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో నలుబదియైదవ శ్లోక సమాప్తము.

## అథ షట్పుర్వార్థింశః పర్వః

[మూర్తియైన రామలక్ష్మణులను చూచి వానరులు దుఃఖించుట; ఇంద్రజిత్తు అనందముతో బడాయి చెప్పకొనుట; విభీషణుడు సుగ్రీవునకు దైర్యము చెప్పట; ఇంద్రజిత్తు లంకలో ప్రవేశించి లంకాకి శత్రువధవృత్తాంతమును చెప్పట; రావణుడు సంతోషించి పుత్రుని అభినందించుట.]

మూ. తతో ద్యాం పృథివీం చైవ వీక్షమాణా వచౌకసః,  
దద్యతుః పంతతో బాణైర్భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ. 1

ప్ర. ౧. తతో=అటుపేమ్మట, ద్యామ్=అకాశమును, పృథివీం చైవ=భూమిని, వీక్షమాణా=చూచుచున్నవారై, వచౌకసః=వానరులు, బాణైః=బాణములతో, పంతతో=నిండి యున్న, భ్రాతౌ=పోదరులైన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను, దద్యతుః=చూచిరి.

తా. పేమ్మట వానరులు అకాశము వైపు భూమి వైపు చూచుచు, పూర్తిగా బాణములతో కప్పబడి ఉన్న పోదరులైన రామలక్ష్మణులను చూచిరి. 1

మూ. పృష్ట్యేవోపరతే దేవే కృతకర్మణి రాక్షసే,  
అజగామాథ తం దేశం ససుగ్రీవో విభీషణః. 2

ప్ర. ౨. దేవే=పర్వమృదు, పృష్ట్యేవ=వర్షించివలె, రాక్షసే=రాక్షసుడు, కృతకర్మణి=చేయుబడిన కర్మగంవాడై, ఉపరతే=శమించినవా డగుచుండగా, అథ=అటుపేమ్మట, విభీషణః=విభీషణుడు, ససుగ్రీవా=సుగ్రీవునితో కూడినవాడై, తం దేశమ్=ఆ ప్రదేశమునుగూర్చి, అజగామ=వచ్చెను.

తా. దేవుడైన పర్వమృదు వర్షించి శమించినట్లు ఇంద్రజిత్తు తన పని ముగించుకొని విరమించగా సుగ్రీవునితో కూడ విభీషణుడు ఆ ప్రదేశమునకు వచ్చెను. 2

మూ. నీలశ్చ ద్వివిధో మైన్దః సుషేణః కుముదోఽల్లరః,  
తూర్ణం హనుమతా పార్థమన్యశోచన్త రాఘవౌ. 3

ప్ర. ౩. నీలశ్చ=నీలుడు, ద్వివిధః=ద్వివిధుడు, మైన్దః=మైందుడు, సుషేణః=సుషేణుడు, కుముదః=కుముదుడు, అల్లరః=లంగరుడు, హనుమతా పార్థమ్=హనుమంతునితో కూడ, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులను గూర్చి, అన్యశోచన్త=దుఃఖించిరి.

తా. నీలుడు, ద్వివిధుడు, మైందుడు, సుషేణుడు, కుముదుడు, లంగరుడు హనుమంతునితో కలిసి రామలక్ష్మణులను గూర్చి దుఃఖించిరి. 3

- మూ. అచేష్టి మన్తవిశ్వాసో శోణితేన పరిష్కతో,  
శరణాలాచితో నైష్ఠో శయావో శరణ్యా.  
4
- విశ్వసంతో యథా పర్వో విశ్వేష్టో మన్తవిక్రమో,  
రుధిరప్రావర్తిగ్ధాక్షో తపవీయోవిప ర్భతో.  
5
- తౌ వీరశయవే వీరో శయావో మన్తచేష్టితౌ,  
యూథస్తైః స్వైః పరివృతో బాష్పవ్యాకులలోచస్తైః.  
6
- రాఘవో పతితో దృష్ట్వో శరణాలసమన్వితౌ,  
బభూవుర్వ్యధితాః సర్వే వానరాః సవిభీషణాః.  
7

ప్ర. ౩. అచేష్టి=చేష్టలేనివారు, మన్తవిశ్వాసో=మందమైన శ్వాస గలవాడు, శోణితేన=రక్తముచేత, పరిష్కతో=నింపబడినవారు, శరణాలాచితో=బాణసముదాయముతో నిండినవారు, నైష్ఠో=కదలనివారు, శయావో=శయనించి ఉన్నవారు, శరణ్యాగో=శరణ్యముమీద ఉన్నవారు, పర్వో యథా=పర్వముల వలె, విశ్వసంతో=నిట్టూర్పుచున్నవారు, విశ్వేష్టో=విశ్వేష్టులు, మన్తవిక్రమో=మందమైన పరాక్రమము గలవాడు, రుధిరప్రావర్తిగ్ధాక్షో=రక్తప్రవాహముచేత పూయబడిన శరీరములు గలవాడు, తపవీయో=బంగారము వికారమైన, ర్భతో ఇవ=ర్భజముల వలె ఉన్నవారు, వీరశయవే=వీరశయనమునందు, శయావో=శయనించినవారు, వీరో=వీరులు, మన్తచేష్టితౌ=మందమైన చేష్టలు గలవాడు, బాష్పవ్యాకులలోచస్తైః=కన్నీళ్లతో వ్యాకులమైన నేత్రములు గల, స్వైః=తను సంబంధమైన, యూథస్తైః=సేనానాయకులచేత, పరివృతో=చుట్టబడి ఉన్నవారు, శరణాలసమన్వితౌ=బాణసముదాయములతో కూడినవారు అయిన, తౌ రాఘవో=ఆ రామలక్ష్మణులను, దృష్ట్వో=చూచి, సవిభీషణాః=విభీషణునితో కూడిన, సర్వే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, వ్యధితాః=వ్యధించినవారుగా, బభూవుః=అయిరి.

తా. రక్తముచేత తడిపి చేష్టలు ఉడిగిన ఆ రామలక్ష్మణులు మందముగా ఉపరి పీల్చుచుండిరి. కదలజాలక, బాణములతో నిండి, శరణ్యము మీద శయనించి ఉండిరి. నిశ్చేష్టులై, పరాక్రమము మందగించగా పర్వముల వలె నిట్టూర్పుచుండిరి. రక్తప్రవాహముచేత తడిపిన శరీరములతో బంగారు ర్భజముల వలె ఉన్న ఆ వీరులు మందమైన చేష్టలు కలవారై వీరశయనము నందు శయనించి ఉండగా, బాణముల సముదాయము శరీరములందు గ్రుచ్చుకొని ఉన్న ఆ సోదరుల చుట్టూ నిలచి కన్నీళ్లు కార్చుచు సేనానాయకులందరు చూచుచుండిరి. అట్టి రామలక్ష్మణులను చూచి వానరులు, విభీషణుడు చాల దుఃఖించిరి.

మూ. అన్తరిక్షం నిరీక్షన్తే దిశః సర్వాశ్చ వానరాః,

వ చైనం మాయయా ఛన్దం దద్యతూ రావణం రణే. 8

ప్ర. ౮. అన్తరిక్షమ్=అకాశమును, సర్వాః=సమస్త మైన, దిశశ్చ=దిక్కులను, నిరీక్షన్తే=చూచుచున్న, వానరాః=వానరులు, రణే=యుద్ధమునందు, మాయయా=మాయచేత, ఛన్దమ్=కప్పబడిన, ఏనమ్=ఈ, రావణమ్=రావణపురుని, వ దద్యతూః=చూడలేదు.

తా. వానరులు అకాశములోని అన్ని దిక్కులలోనికి ఎంత పరికించి చూచినను యుద్ధములో మాయచేత దాగి ఉన్న ఆ ఇంద్రజిత్తు వాళ్ళకు కనబడలేదు. 8

మూ. తం తు మాయాప్రతిచ్యన్దం మాయయైవ నిభీషణః,

వీక్షమాణో దదర్శాగ్రే భ్రాతుః పుత్రమవస్థితమ్. 9

ప్ర. ౯. విభీషణః=విభీషణుడు, మాయయైవ=మాయచేతనే, వీక్ష మాణః=చూచుచు, మాయాప్రతిచ్యన్దమ్=మాయచేత కప్పబడిన, అగ్రే=ఎదుట, అవస్థితమ్=నిలచిఉన్న, తమ్=ఆ, భ్రాతుః పుత్రమ్=సోదరుని కుమారుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. విభీషణుడు మాయ సాహాయ్యముతోనే మూడగా అతనికి మాయచేత కప్పబడి ఎదుట నిలిచి ఉన్న ఆ ఇంద్రజిత్తు కనబడెను. 9

మూ. తమప్రతిమకర్మాణమప్రతిద్వన్త్వమాహనే,

దదర్శాన్తర్లితం వీరం వరదానాద్విభీషణః,

లేజసా యశసా చైవ విక్రమేణ చ సంయుతః. 10

ప్ర. ౧౦. లేజసా=లేజస్సుతోను, యశసా చైవ=కీర్తితోను, విక్రమేణ చ=పరాక్ర మముతోను, సంయుతః=కూడిన, విభీషణః=విభీషణుడు, అప్రతిమకర్మాణమ్=సోటి లేని పని కలవాడు, ఆహనే=యుద్ధమునందు, అప్రతిద్వన్త్వమ్=ఎదిరించువాడు లేనివాడు, వరదానామ్=వరదానమునంద, అన్తరిక్షమ్=అంతర్జానము పొంది ఉన్నవాడు అయిన, తమ్=ఆ, వీరమ్=వీరుణ్ణి, దదర్శ=చూచెను.

తా. లేజస్సు, యశస్సు, పరాక్రమము గల ఆ విభీషణుడు సోటి లేని పనులు చేయువాడు, యుద్ధములో ఎదురు లేనివాడు అయిన, బ్రహ్మనుండి వరమును పొందుటచేత అంతర్జానము చెంది ఉన్న వీరుడైన ఆ ఇంద్రజిత్తును చూచెను. 10

మూ. ఇన్ద్రాజిత్వాత్మానః కర్మ తౌ శయానౌ సమీక్ష్య చ,

ఉవాచ పరమప్రీతో హర్షయన్ పర్వరాక్షసాన్. 11



ప్ర. ౭. ఇష్టజీవు=ఇంద్రజీవులే, ఆత్మనః=తనయొక్క, కర్మ=కార్యమును, శయానో=శయించి ఉన్న, తో=తా రామలక్ష్మణులను, సమీక్ష్య=చూచి, పరమప్రీతః=చాలా సంతోషించినవాడై, పర్వరాక్షసాన్=పమస్తరాక్షసులను, హర్షయన్=సంతోషపెట్టుచు, ఉవాచ=పలికెను.

తా. ఇంద్రజీవు రామ చేసిన పనిని, వేంపై పడియున్న రామలక్ష్మణులను చూచి చాల సంతోషించి, పమస్తరాక్షసులకు పంతోషము కలిగించుచు ఇట్లు పలికెను.

మూ. దూషణస్య చ హవ్తారౌ ఖరస్య చ మహాబలౌ, 12  
సాదితౌ మామక్షైర్భాగైర్భాగైరౌ రామలక్ష్మణౌ.

ప్ర. ౭. దూషణస్య చ=దూషణలను, ఖరస్య చ=ఖరులను, హవ్తారౌ=మాతకులు, మహాబలౌ=గొప్పబలము గలవారు, భ్రాతౌ=సోదరులు అయిన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, మామక్షైః=నా పంబందమైన, భాగైః=భాగములచేత, సాదితౌ=చంపబడినారు.

తా. ఖరదూషణలను సంహరించిన మహాబలశాలులైన సోదరులైన రామలక్ష్మణులు నా భాగములచేత చంపబడినారు.

మూ. వేమో మోక్షయితుం శక్యవేతస్మాదిషుబద్ధనాత్, 13  
సర్వైరపి సమాగమ్య సర్వినంష్ట్రైః సురాసురైః.

ప్ర. ౭. సర్వైః=పమస్తమైన, సర్వినంష్ట్రైః=ఋషినంఘములతో కూడిన, సురాసురైః=సురాసురులచేత, సమాగమ్య=కలిపి, ఇమో=చీరద్దరూ, ఏతస్మాత్=ఈ, ఇషుబద్ధనాత్=భాగబంధనమునుండి, మోక్షయితుమ్=విడిపించుటకు, న శక్య=శక్యమైనవారు కాదు.

తా. మందులు, అనుకులు, ఋషినంఘములు - అందరూ కలిపి వచ్చినా కూడ ఈ రామలక్ష్మణులను భాగబంధమునుండి విడిపింపజాలరు.

మూ. యత్యుతే చింతయానస్య శోకార్తస్య పితుర్మమ, 14  
అస్పృష్ట్య శయనం గాత్రైస్త్రయూమా యాత శర్వరీ.  
కృచ్ఛేయం యత్యుతే లజ్కా వదీ వర్షాస్సవాకులా, 15  
పోఽయం మూలపారోఽనర్థః సర్వేషాం శమితో మయా.

ప్ర. ౭. యత్యుతే=రేనినిమిత్తమై, చింతయానస్య=చింతించుచున్న, శోకార్తస్య=శోకపీడితుడైన, మమ పితుః=నా తండ్రికి, గాత్రైః=అవయవములచేత, శయనమ్=శయనమును, అస్పృష్ట్య=పుశించకుండగా, త్రియూమా=మూడుజాములు

గల, శర్వరీ=రాత్రి, యాత=గడచిపోవుచున్నదో, యుక్త్యుతే=దేనినిమిత్తమై, కృత్వా=సమస్తమైన, ఇయం లక్ష్మ=ఈ లంక, వరామ=వరాకాలమునందు, వదీ ఇవ=వది వలె, అకులా=వ్యాకులమైనదో, హ=అట్టి, అయమ్=ఈ, పర్వే షామ్=అందరియొక్క, మూలహార=మూలమును హరించు, అనర్థ=అనర్థము, మయా=నాచేత, శమితి=శాంతింపచేయుటనది.

తా. ఈ రామలక్ష్మణుల రసేవారు మన కందరికీ మూలమునే త్రుంచివేయు అనర్థముగా ఏర్పడినారు. ఈ అనర్థమును గూర్చి వింటిందుమందుటచే నా శిరసి న్రక్కపై శయనించకుండగా రాత్రులను గడపవలసినవైనది. దీని కారణమున లంకానగర మంతా వరాకాలమునందు వది వలె వ్యాకులమైనది. అట్టి ఈ అనర్థమును వేవిప్పుడు తొలగించినాను. 14, 15

మూ. రామస్య లక్ష్మణస్యేవ పర్వేషాం చ వనౌకషామ్,  
విక్రమా విష్ణుతాః పర్వే యథా శరది తోయదాః. 16

ప్ర. ౩. రామస్య=రామునియొక్క, లక్ష్మణస్యేవ=లక్ష్మణునియొక్క, పర్వే షామ్=సమస్తమైన, వనౌకషామ్=నానరులయొక్క, పర్వే=సమస్తమైన, విక్రమా=వరాకాలములు, శరది=శరత్కాలమునందు, తోయదాః ఇవ=వేళుములు వలె, విష్ణుతాః=వృద్ధమైనవి.

తా. రామలక్ష్మణుల వరాకాలములు, అందరి నానరుల వరాకాలములు, శరత్కాలమునందు వేళుములు వలె వృద్ధమైనవి. 16

మూ. ఏవముత్త్యా తు తాన్ పర్వాన్ రాక్షసాన్ పరిపశ్యతః,  
యూథపావపి తావృర్వాం ప్రాదయత్త చ రావణః. 17

ప్ర. ౪. హ రావణః=ఆ ఇంద్రజిత్తు, తాన్=ఆ, పర్వాన్=సమస్తమైన, రాక్షసాన్=రాక్షసులను గూర్చి, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉత్త్యా=పలికి, పరిపశ్యతః=చూచుచున్న, పర్వాన్=సమస్తమైన, యూథపావపి=వానర సేనానాయకులను కూడ, రాదయత్=కొట్టెను.

తా. ఇంద్రజిత్తు ఆ రాక్షసులందరితో ఇట్లు పలికి, అక్కడ వించి చూచుచున్న వానర సేనానాయకులను కూడ బాణములతో కొట్టెను. 17

మూ. వీలం వవధిరాహత్య మైన్తం పర్వవిదం తథా,  
త్రిలిస్త్రిలిరమిత్రఘ్నస్తతాప పరమేషుధిః. 18

ప్ర. ౫. అమిత్రఘ్నః=శత్రుసంహారకుడైన, హ=అతడు, వీంమ్=వీలుగ్ల, వవధి=తొమ్మిదింటితో, అహత్య=కొట్టి, మైన్తమ్=మైందుని, తథా=మరియు, ద్వివిదమ్=ద్వివిదుగ్ల, త్రిలి త్రిలి=మూడేసి మూడేసి, పరమేషుధిః=శ్రేష్ఠములైన

బాణములచేత, తలాప=పీడించెను.

తా. శ్రుతుసంహారకుడైన ఆ ఇంద్రజిత్తు ఏలుణ్ణి వొమ్మిది బాణములచేత కొట్టి, మైందద్వివిదులను మూడేసి మూడేసి బాణాలచేత పీడించెను. 18

మూ. జాన్మవన్తం మహేష్వాపో విద్వా బాణేన వక్షసి,  
హనూమతో వేగవతో విపపర్జ శరాన్తశ. 19

ప్ర. ౪. మహేష్వాపో=గొప్ప ధనస్సు గల అతడు, జాన్మవన్తమ్=జాంబ వంతుణ్ణి, వక్షసి=వక్షస్థలమునందు, బాణేన=బాణముచేత, విద్వా=కొట్టి, వేగవతో=వేగము గల, హనూమతో=హనుమంతునియొక్క, వక్షస్థలమునందు, దశ=పది, శరాన్=బాణములను, విపపర్జ=విడచెను.

తా. గొప్ప ధనస్సు గల ఆ ఇంద్రజిత్తు జాంబవంతుణ్ణి ఒక్కబాణముతో వక్షస్థలముమీద కొట్టి వేగవంతుడైన హనుమంతుని వక్షస్థలమునందు నది బాణములను ప్రయోగించెను. 19

మూ. గవాక్షం శరథం చైవ తావప్యమితవిక్రమో,  
ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం మహావేగో వివ్యాధ యుధి రావణః. 20

ప్ర. ౪. మహావేగః=గొప్ప వేగము గల, రావణః=ఇంద్రజిత్తు, యుధి=యుద్ధమునందు, అమితవిక్రమో=అత్యధికమైన పరాక్రమము గల, తో=ఆ, గవాక్షమ్=గవాక్షుణ్ణి, శరథం చైవ=శరథుణ్ణి, ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామ్=రెండు రెండు బాణములచేత, వివ్యాధ=కొట్టెను.

తా. మహావేగము గల ఇంద్రజిత్తు అమితపరాక్రమము గల ఆ గవాక్షశరథులను, యుద్ధమునందు, రెండేసి బాణములతో కొట్టెను. 20

మూ. గోలాఙ్గాలేశ్వరం చైవ వారిపుత్రమథ్లాదమ్,  
వివ్యాధ బహుధిర్బాణైస్త్యరమాణోఽథ రావణః. 21

ప్ర. ౪. అథ=అటుపిమ్మట, రావణః=ఇంద్రజిత్తు, త్వరమాణః=తొందరప దుచున్నవాడై, గోలాఙ్గాలేశ్వరమ్=కొండముచ్చుల నాయకుణ్ణి, అథ=పిమ్మట, వారి పుత్రమ్=వారిపుత్రుడైన, అథ్లాదమ్=అంగదుణ్ణి, బహుధిః=అనేకమైన, బాణైః=బాణ ములచేత, వివ్యాధ=కొట్టెను.

తా. పిమ్మట తొందరపడుచున్న ఇంద్రజిత్తు కొండముచ్చుల నాయకుణ్ణి, వారిపుత్రుడైన అంగదుణ్ణి అనేకబాణములచేత కొట్టెను. 21

మూ. తావ్యానరవరాన్ భిత్త్యా శరైర్నృశిభోపమైః,  
ననాద బలవాన్స్త్రై మహాపత్త్యః ప రావణః. 22

శ్రీ. ౩. బలవాన్=బలవంతుడైన, మహాసత్త్వః=గొప్పదైత్యము గల, సః రావణః=ఆ ఇంద్రజిత్తు, కథః=అక్కడ, అగ్నిశోపమైః=అగ్నిజ్వాలలతో పూనములైన, శర్మైః=బాణములచేత, తాన్=ఆ, వానరవరాన్=వానరశ్రేష్ఠులను, భిత్వా=భేదించి, నవాదః=ధ్వనిచేసెను.

తా. బలవంతుడు, మహాదైత్యశాలి అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తు అక్కడ, అగ్నిజ్వాలలవంటి బాణములచేత ఆ వానరశ్రేష్ఠుల శరీరములు బ్రద్దలగునట్లు కొట్టి పింపావాదము చేసెను. 22

మూ. తావర్తయిత్వా బాణోష్ఠి ప్రాసయిత్వా చ వానరాన్, 23  
ప్రజపోష మహాబాహుర్వచనం చేద మబ్రవీత్.

శ్రీ. ౪. తాన్=వాళ్లను, బాణోష్ఠిః=బాణసముదాయములచేత, తర్తయిత్వా=పీడించి, వానరాన్=వానరులను, ప్రాసయిత్వా చ=ధియపెట్టి, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గల ఇంద్రజిత్తు, ప్రజపోష=నవ్వెను. ఇదమ్=ఈ, వచనం చ=వచనమును కూడ, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. మహాబాహువైన ఆ ఇంద్రజిత్తు బాణసముదాయములచేత వాళ్లను పీడించి, వానరులను ధియపెట్టి, గట్టిగా నవ్వి ఇట్లు పలికెను. 23

మూ. శరబన్ధేన ఘోరేణ మయా బద్ధౌ చమూముఖే, 24  
సహితౌ భ్రాతరానేతౌ నిశామయత రాక్షసాః.

శ్రీ. ౫. రాక్షసాః=రాక్షసులారా ! ఘోరేణ=ధియంకరమైన, శరబన్ధేన=శర బంధముచేత, చమూముఖే=పేన్మాగమునందు, మయా=నాచేత, బద్ధౌ=కట్టుబడిన, సహితౌ=కలిపి పడియున్న, ఏతౌ భ్రాతరా=ఈ సోదరులను, నిశామయత=చూడండి.

తా. రాక్షసులారా ! పేన్మాగమునందు ఈ సోదరులైన రామలక్ష్మణులను ధియంకరమైన శరబంధముచేత కట్టివేసినాను; చూడుడు. 24

మూ. ఏవముక్తాస్తు తే సర్వే రాక్షసాః కూటయోధినః, 25  
పరం విస్మయమాపన్నాః కర్మణా తేన హర్షితాః.

శ్రీ. ౬. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తాః=పలికబడిన, కూటయోధినః=కపటయుద్ధము చేయు, తే=ఆ, సర్వే రాక్షసాః=అందరు రాక్షసులు, తేన కర్మణా=ఆ పనిచేత, పరమ్=గొప్ప, విస్మయమ్=అశ్చర్యమును, ఆపన్నాః=పొందిరి; హర్షితాః=సంతోషించిరి.

తా. కపటయుద్ధము చేయు ఆ రాక్షసులందరూ ఆ మూటలు విని, అతడు చేసిన పనికి వారి అశ్చర్యపడుచు సంతోషించిరి. 25

మూ. వివేదుశ్చ మహానాదాన్ పర్యే తే జందోపమాః, 26  
హతో రాను ఇతి జ్ఞాత్వా రావణం సమపూజయన్.

ప్ర. ౧. జందోపమాః=మేఘములతో సమానులైన, తే పర్యే=వాల్లందరూ, మహానాదాన్=గొప్ప ధ్వనులను, వివేదుః=ధ్వని చేపిరి (చేపిరి). రామా=రాముడు, హతో. ఇతి=చంపబడినాడు అని, జ్ఞాత్వా=తెలిపికొని, రావణమ్=ఇంద్రజిత్తును, సమపూజయన్=పూజించిరి.

తా. మేఘములవలె మన్న అ రాక్షసు ఇందరూ గొప్ప ధ్వనులు చేపిరి. రాముడు చంపబడినాడని తెలిపికొని ఇంద్రజిత్తును పూజించిరి. 26

మూ. విప్రున్దౌ తు తదా దృష్ట్వా భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ, 27  
వసుధాయాం నిరుచ్ఛ్యాసౌ హతావిత్యవ్యమన్యథ.

ప్ర. ౧. తదా=అప్పుడు, విప్రున్దౌ=కదలకుండా ఉన్న, నిరుచ్ఛ్యాసౌ=శ్వాసలేని, భ్రాతౌ=సోదరులైన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను, వసుధాయామ్=వేలమీద, దృష్ట్వా=చూచి, హతావితీ=చంపబడినారు అని, అన్యమన్యత=తలచెను.

తా. అప్పుడు విశ్రులముగా, శ్వాస లేకుండగా వేలమీద పడి యున్న సోదరులైన రామలక్ష్మణులను చూచి ఇంద్రజిత్తు, వారు మరణించివా రని తలచెను. 27

మూ. హర్షేణ తు సమావిష్ట ఇన్ద్రజిత్సమిలింజయః, 28  
ప్రవివేశ పురీం లక్ష్మాం హర్షయన్ పర్వనైర్వతాన్.

ప్ర. ౧. సమిలింజయః=యుద్ధమునందు జయించు, ఇన్ద్రజిత్=ఇంద్ర జిత్తు, హర్షేణ=సంతోషముతో, సమావిష్టః=కూడినవాడై, పర్వనైర్వతాన్=సమస్త రాక్షసులను, హర్షయన్=సంతోషపెట్టుచు, లక్ష్మాం పురీమ్=లంకాపట్టణమును ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

తా. యుద్ధములో జయించు ఇంద్రజిత్తు సంతోషించుచు, సకలరాక్షసులను సంతోషపెట్టుచు, లంకాపురమును ప్రవేశించెను. 28

మూ. రామలక్ష్మణయోర్ద్వస్తౌ శరీరే సాయక్తైశ్చ, 29  
సర్వాణి చాహ్లోపాహ్లాని సుగ్రీవం భయమావిశత్.

ప్ర. ౧. రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయొక్క, సాయక్తైః=బాణము లవేళ, చితే=వ్యాప్తమైన, శరీరే=శరీరములను, సర్వాణి=సమస్తమైన, అహ్లోపాహ్లాని=పెద్ద అవయవములను చిన్నవయవములను, దృష్ట్వా=చూచి, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుని, భయమ్=భయము, అవిశత్=ప్రవేశించెను.

తా. బాణములచేత వ్యాప్తములైన రామలక్ష్మణుల శరీరములను, పాస్త్ర పాదార్యంగములను, వ్రేళ్లు మొదలైన ఉపాంగములను చూడగానే సుగ్రీవునితో భయము అనహించెను. 29

మూ. తమువాచ పరిత్రస్తం వానరేష్ట్రం విభీషణః, 30  
పభాష్పవదనం దీనం శోకవ్యాకులలోచనమ్.

ప్ర. ౩. పరిత్రస్తమ్=భయపడినవాడు, పభాష్పవదనమ్=కన్నీటితో కూడిన ముఖము గలవాడు, దీనమ్=దీనుడు, శోకవ్యాకులలోచనమ్=శోకముచేత వ్యాకులములైన నేత్రములు కలవాడు అయిన, తమ్=ఆ, వానరేష్ట్రమ్=సుగ్రీవుని గూర్చి, విభీషణః=విభీషణుడు, ఉవాచ=పలికెను.

తా. వానరరాజైన ఆ సుగ్రీవుడు భయపడి, కన్నీటితో నిండిన ముఖముతో, శోకముచేత వ్యాకులములైన నేత్రములతో దీనుడై ఉండిను. అట్టి సుగ్రీవునితో విభీషణు డిట్లు పలికెను. 30

మూ. అలం త్రాపేవ సుగ్రీవ బాష్పవేగో నిగ్రహ్యతామ్, 31  
ఏనంప్రాయాణే యుద్ధాని విజయో వాస్తే నైష్ఠికః.

ప్ర. ౩. సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడా ! త్రాపేన=భయముచేత, అలమ్=రాజును. బాష్పవేగః=కన్నీటి వేగము, నిగ్రహ్యతామ్=నిగ్రహించుకొనబడుగాక. యుద్ధాని=యుద్ధములు, ఏనంప్రాయాణే=ఈ విధముగానే ఉండును. విజయః=విజయము, నైష్ఠికః=నిశ్చితము, వాస్తే=కాదు.

తా. సుగ్రీవా ! భయపడకుము. కన్నీటి వేగమును నిగ్రహించుకొనుము. యుద్ధములు ఈ విధముగానే ఉండును. విజయము నిశ్చితము కాదు. 31

మూ. పభాగ్యశేషతాప్మాకం యది వీర భవిష్యతి, 32  
మోహమేతా ప్రహాస్యేతే మహాత్మానా మహాబలా.

ప్ర. ౩. వీరః=వీరుడా ! అస్మాకమ్=మనకు, పభాగ్యశేషతా=భాగ్యశేషముతో కూడియుండుట, భవిష్యతి యది=అయినట్లయితే, మహాత్మానా=మహాత్ములు, మహాబలా= గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, ఏతా=ఈ రామలక్ష్మణులు, మోహమ్=మోహమును, ప్రహాస్యేతే=విడువగలరు.

తా. ఓ ! వీరుడా ! మన అద్భుత మేమైనా మిగిలి ఉన్నట్లయితే, మహాత్ములు, మహాబలులు అయిన ఈ రామలక్ష్మణులు మోహమును విడువగలరు. 32

మూ. పర్యవస్థాపయ్యాత్మానమనాథం మాం చ వానర, 33  
పర్యధర్మాధిరక్తావాం వాస్తీ మృత్యుకృతం భయమ్.

ప్ర. ౪. వానర=మగ్రీవుడా ! అత్మానమ్=తనను, అనాథమ్=అనాథుడనైన, మాం చ=నన్ను, పర్యవస్థాపయ=దైర్యముగా ఉండునట్లు చేయుము, పర్యధర్మాధిరక్తావామ్=పర్యమునందు, ధర్మమునందు అసక్తి గలవారికి, మృత్యుకృతమ్=మృత్యువుచేత చేయబడిన, భయమ్ =భయము, వాస్తీ=లేదు.

తా. ఏవు దైర్యముగా ఉండి కక్తకుడు లేని వాకు కూడ దైర్యము కలిగించుము. పర్యమునందు ధర్మమునందు అసక్తి కలవారికి మృత్యువువలన భయము లేదు. 33

మూ. ఏవముక్త్యా తతస్తస్య జంక్షన్నేవ పాణీవా, 34  
మగ్రీవస్య శుభే వేతే ప్రమమార్జ విభీషణః.

ప్ర. ౪. విభీషణః=విభీషణుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, తతః=అటుపిమ్మట, జంక్షన్నేవ=నీటితో తడవబడిన, పాణీవా=చేతితో, తస్య మగ్రీవస్య=ఆ మగ్రీవునియొక్క, శుభే=సుందరములైన, వేతే=వేతములను, ప్రమమార్జ=తుడిచెను.

తా. విభీషణుడు ఇట్లు పలికి నీటితో తడిపిన చేతితో మగ్రీవుని అందమైన వేతములు తుడిచెను. 34

మూ. తతః పలిలమారాయ విద్యయా పరిజప్య చ, 35  
మగ్రీవవేతే ధర్మాత్మా ప్రమమార్జ విభీషణః.

ప్ర. ౪. తతః=అటుపిమ్మట, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడైన, విభీషణః=విభీషణుడు, పలిలమ్=ఉదకమును, ఆరాయ=గ్రహించి, విద్యయా=మంత్రముచేత, పరిజప్య చ=అభిమంత్రించి, మగ్రీవవేతే=మగ్రీవుని వేతములను, ప్రమమార్జ=తుడిచెను.

తా. పిమ్మట ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు నీరు తీసికొని రాక్షసమాయను తెలిపికొనగలిగిన మంత్రముచేత అభిమంత్రించి, మగ్రీవుని వేతములు తుడిచెను.

మూ. విన్దుజ్య వదనం తస్య కపిరాజస్య ధీమతః, 36  
అబ్రవీత్కాలసంప్రాప్తమసంభ్రాంతమిదం వచః.

ప్ర. ౪. ధీమతః=బుద్ధిమంతుడైన, తస్య కపిరాజస్య=ఆ వానరరాజయొక్క, వదనమ్=ముఖమును, విన్దుజ్య=తుడిచి, కాలసంప్రాప్తమ్=కాలముచేత వచ్చిన, అసంభ్రాంతమ్=తొందర లేని, ఇదం వచః=ఈ వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. బుద్ధిమంతుడైన ఆ మగ్రీవుని ముఖము తుడిచి సమయానుగుణమైన

వచనమును ఎట్టి తొందరపాటూ లేకుండగా ఇట్లు పలికెను. 36

మూ. వ కాలః కపిరాజేన్ద్రో వైక్లబ్యమవలంబితుమ్,  
అతిష్ఠేహోఽపి కాలేఽస్మిన్ మరణాయోపకల్పతే. 37

ప్ర. ౩. కపిరాజేన్ద్రో=హనరాజా ! వైక్లబ్యమ్=వ్యాకులత్వమును, అవలంబితుమ్=అవలంబించుటకు, కాలః=సమయము, న=కాదు. అస్మిన్=ఈ, కాలే=సమయమునందు, అతిష్ఠేహోఽపి=అతిష్ఠిహము కూడ, మరణాయో=మరణమునకు, ఉపకల్పతే=కారణ మగును.

తా. మగ్నీపురా ! ఇది దుఃఖించవలసిన సమయము కాదు. ఈ సమయమునందు అతిష్ఠిహము కూడ మరణమునకు దారి తీయును. 37

మూ. తస్మాదుత్సృజ్య వైక్లబ్యం సర్వకార్యవివాశనమ్,  
హితం రామపురోగణాం సైన్యావాముపచిన్తయ. 38

ప్ర. ౪. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, సర్వకార్యవివాశనమ్=సర్వకార్యములను నశింపజేయు, వైక్లబ్యమ్=మనోవ్యాకులత్వమును, ఉత్సృజ్య=విడచి, రామపురోగణామ్=రాముడు ముందు నడచువాడుగా గల, సైన్యావామ్=సైన్యముల యొక్క, హితమ్=హితమును, ఉపచిన్తయ=ఆలోచించుము.

తా. అందువలన అన్ని కార్యములను భగ్నము చేయు మానసవ్యాకులత్వమును విడచి రాముడు రక్షకుడుగా గల సైన్యములకు ఇప్పుడు ఏది హితమో ఆలోచించుము. 38

మూ. అథవా రక్ష్యతాం రామో యావత్సంజ్ఞావిపర్యయః,  
లబ్ధసంజ్ఞో హి కాకుత్స్థో భయం నౌ వ్యపనేష్యతః. 39

ప్ర. ౫. అథవా=లేదా, యావత్సంజ్ఞావిపర్యయః=తిరిగి సంజ్ఞ వచ్చువరకు, రామః=రాముడు, రక్ష్యతామ్=రక్షింపబడుగాక. లబ్ధసంజ్ఞో=పొందబడిన సంజ్ఞ గల, కాకుత్స్థో=రామలక్ష్మణులు, నౌ=మన ఇద్దరియొక్క, భయమ్=భయమును, వ్యపనేష్యతః హి=తొలగించగలరు కదా.

తా. లేదా తిరిగి సంజ్ఞ పొందేవరకు రాముణ్ణి రక్షించెదము. సంజ్ఞ పొందిన ఏమృత రామలక్ష్మణులు మనల నిద్దరినీ రక్షించగలరు. 39

మూ. నైతత్కించన రామస్య వ చ రామో ముమూర్షతి,  
న హ్యేవం హాస్యతే లక్ష్మీర్దుర్లభా యా గతాయుషామ్. 40

ప్ర. ౬. ఏతత్=ఇది, రామస్య=రామునకు, కించన=ఏమూరమూ, న=కాదు. రామః=రాముడు, వ ముమూర్షతి=మరణించ నిచ్చునుంచుట లేదు.



యా=ఏది, గతాయుషామ్=పోయిన ఆయుర్దాయము గలవారికి, దుర్లభా=దుర్లభమైనదో అట్టి, లక్ష్మీ=కోటి, ఏనమ్=ఈ రాముణ్ణి, న హాస్యతే హి=విడువదు కదా.

తా. ఇది రామునకు ఒక పెద్ద విషయము కాదు. కాముడు మరణించడోడు. ఈతనిని కాంటి విడువదు (విడువలేదు), ఆయుర్దాయము చెల్లినవారికి ఇట్టి కాంటి ఉండదు. 40

మూ. తస్మాదాశ్వాసయాత్మావం బలం చాశ్వాసయ స్వకమ్, 41  
యావత్ సైన్యాని సర్వాణి పునః సంస్థాపయామ్యహమ్.

ప్ర. ౪. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, ఆత్మానమ్=తనను, ఆశ్వాసయ=ఓదార్పుకొనుము. స్వకమ్=నీ సంబంధమైన, బలమ్=పేనను, ఆశ్వాసయ=ఓదార్పుము. అహమ్=నేను, సర్వాణి=సమస్తమైన, సైన్యాని=సైన్యములను, పునః=మరల, యావత్ సంస్థాపయామి=నిలిపెదను.

తా. అందువలన నీవు నీ మనస్సును కుదుటపరచుకొని నీ సైన్యమును ఓదార్పుము. నేను ఇంతలో సైన్యములను అన్నింటినీ రైర్యము చెప్పి నిలిపెదను.

మూ. ఏతే హి పుల్లనయవాన్ప్రతాపాదాగతసాధ్వసాః, 42  
కర్ణే కర్ణే ప్రకథితా హరియో హరిసత్తమ.

ప్ర. ౫. హరిసత్తమ=వానరశ్రేష్ఠుడా ! ఏతే=ఈ, హరియః=వానరులు, పుల్లనయవాః=వికసించిన నేతములు గలవారై, ప్రతాపాత్=భయమువలన, అగతసాధ్వసాః=పొందబడిన కంగారు గలవారై, కర్ణే కర్ణే=ప్రతిదెవియందు, ప్రకథితాః=చెప్పకొనుచున్నారు.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడా ! ఆ వానరులు కండ్లు పెద్దవిచేసి భయముతో పొందబడుచు ఒకరి చెవిలో ఒకరు ఏమేమో చెప్పకొనుచున్నారు. 42

మూ. మౌం తు దృష్ట్వా ప్రధావంతమవీకం సంప్రహర్తితుమ్, 43  
త్యజన్తు హరియస్త్రావం భుక్తపూర్వామివ స్రజమ్.

ప్ర. ౬. అవీకమ్=సైన్యమును, సంప్రహర్తితుమ్=ఉల్లాసపరచుటకు, ప్రధావంతమ్=పరుగెత్తుచున్న, మామ్=నన్ను, దృష్ట్వా=చూచి, హరియః=వానరులు, ప్రాసమ్=భయమును, భుక్తపూర్వామ్=పూర్వము ఆనుభవించబడిన, స్రజమ్ ఇవ=మాలికను వలె, త్యజన్తు=విడచెదరుగాక.

తా. సైన్యమును ఉల్లాసపరచుటకై నేను శీఘ్రముగా ఇటు అటు వెళ్లుచుండగా నన్ను జూచి, ఈ వానరులు ఇంద్రజిత్తు అను భ్రమచేత

భయపడుచున్నారు. వారు అట్టి భయమును, తపయోగించిన పుష్పమాలను  
పరిత్యజించినట్లు పరిత్యజించేటట్లుగా చేయుము. 43

మూ. సమాశ్వాప్య తు సుగ్రీవం రాక్షసేవ్యో విభీషణః, 44  
విద్రుతం వానరావీకం తత్సమాశ్వాసయిత్సునః.

ప్ర. ౪. రాక్షసేవ్యో=రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన, విభీషణః=విభీషణుడు, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, సమాశ్వాప్య=ఓదార్చి, విద్రుతమ్=పారిపోవుచున్న, తత్ వానరావీకమ్=ఆ వానరసైన్యమును, పునః=మరల, సమాశ్వాసయిత్=ఓదార్చెను.

తా. రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన విభీషణుడు ఈ విధముగా సుగ్రీవునకు దైత్యము  
చెప్పి పారిపోవుచున్న ఆ వానరసైన్యమును మరల ఓదార్చెను. 44

మూ. ఇన్ద్రాజిత్తు మహామాయః సర్వసైన్యసమావృతః, 45  
వివేశ నగరీం లజ్జాం పీతరం చాద్యుపాగమత్.

ప్ర. ౪. మహామాయః=గొప్ప మాయ గల, ఇన్ద్రాజిత్తు=ఇంద్రజిత్తు అయితే,  
సర్వసైన్యసమావృతః=సకలసైన్యముతో కూడినవాడై, లజ్జాం నగరీమ్=లంకానగర  
మును, వివేశ=ప్రవేశించెను. పీతరమ్=తండ్రిని, అద్యుపాగమత్ చ=సమీపించెను  
కూడ.

తా. గొప్ప మాయగల ఇంద్రజిత్తు సమస్త సైన్యముతో లంకానగరములో  
ప్రవేశించి, తండ్రి దగ్గరకు వెళ్లెను. 45

మూ. తత్ర రావణమాపార్ద్య అభివార్ద్య కృతాశ్చారిః, 46  
అచరక్షే ప్రీయం పీత్రే నిహతో రామలక్ష్మణౌ.

ప్ర. ౪. తత్ర=అక్కడ, రావణమ్=రావణుని, అపార్ద్య=సమీపించి, అభి  
వార్ద్య=సమస్కరించి, కృతాశ్చారిః=చేయుబడిన దోపిరికంబాడై, రామలక్ష్మణౌ=రామ  
లక్ష్మణులు, నిహతో=చంపబడినారు అని, పీత్రే=తండ్రికి, ప్రీయమ్=ప్రియమైన,  
వచనమును, అచరక్షే=చెప్పెను.

తా. అతడు అక్కడ రావణుని సమీపించి, అంజలి ఘటించి సమస్కరించి  
“రామలక్ష్మణులను చంపివేసితిని” అని ఆతనికి ప్రీయమైన వచనమును  
చెప్పెను. 46

మూ. ఉత్సపాత తతో హృన్తః పుత్రం చ పరిషన్వజే, 47  
రావణో రక్షసాం మధ్యే శ్రుత్యా శ్రూ నిపాతితౌ.

ప్ర. ౪. రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు,  
రావణః=రావణుడు, శ్రూ=శ్రువుల నిద్దరినీ, నిపాతితౌ=పడగొట్టుబడినవారినిగా,

శ్రుత్వా=విని, తథా=అటుపమ్మట, హృష్ట=సంతోషించినవాడై, ఉత్సాహ=ఎగిరి  
లేచెను. పుత్రమ్=పుత్రుణ్ణి, పర్షస్యతే చ=కౌగలించుకొనెను కూడ.

తా. రావణుడు శత్రువులు సంపదించిన రను వారను రాక్షసుల మధ్య  
విని సంతోషముతో ఎగిరి గంతు వేసి లేచి పుత్రుణ్ణి కౌగలించుకొనెను. 47

మూ. ఉపాస్మాయ చ తం మూర్ధ్ని ప్రప్రచ్య ప్రేతమావహః, 48

పుచ్యతే చ యథావృత్తం పిత్రే తస్మై న్యవేదయత్,  
యథా తా శరణస్తేన విశ్వేష్టా విప్రులౌ కృతౌ. 49

ప్ర. ౪. ప్రేతమావహః=సంతోషించిన మనస్సు గలవాడై, తమ్=వానిని,  
మూర్ధ్ని=శిరస్సువందు, ఉపాస్మాయ=వాసన చూచి, ప్రప్రచ్య=అడిగెను. పుచ్యతే=అడు  
గుచున్న, పిత్రే=తండ్రికి, తా=చారిత్రరూ, శరణస్తేన=శరణంధనముచేత, విశ్వేష్టా=చేష్ట  
లేనివారుగాను, విప్రులౌ=కాంతి లేనివారు గాను, యథా=ఎట్లు, కృతౌ=చేయుబడిరో,  
అట్లు, యథావృత్తమ్=జరిగినవిధముగా, న్యవేదయత్=తెలిపెను.

తా. అతడు సంతోషించిన మనస్సుతో ఇంద్రజిత్తును శిరస్సు మీద  
వాసన చూచి (ముద్దుపెట్టుకొని) “ఎట్లు వంపిలిచి ?” అని ప్రశ్నించెను.  
ఇంద్రజిత్తు ఆ విధముగా ప్రశ్నించుచున్న తండ్రికి తాను ఆ సోదరుం విద్యరిచి  
శరణంధముచేత ఎట్లు బంధించెనో, ఎట్లు కాంతినిహీనులముగా చేసెనో ఆ  
విషయము వంతా జరిగినది జరిగినట్లు చెప్పెను. 48, 49

మూ. సహర్షవేగానుగతాంతరాత్మా  
శ్రుత్వా గిరం తస్య మహారథస్య,  
జహౌ జ్వరం రాశరథేః సముత్థం  
ప్రహృష్టనారాభినవన్త పుత్రమ్. 50

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే షట్పత్వారింశః పర్వః.

ప్ర. ౪. మహారథస్య=మహారథుడైన, తస్య=వానియొక్క, గిరమ్=వాక్కును,  
శ్రుత్వా=విని, సహర్షవేగానుగతాంతరాత్మా=ఆనందవేగముతో కూడిన మనస్సు గల,  
సః=అతడు, రాశరథేః=రామునివలన, సముత్థమ్=కలిగిన, జ్వరమ్=జ్వరమును,  
జహౌ=విడచెను. ప్రహృష్టనారా=సంతోషించిన వాక్కుతో, పుత్రమ్=పుత్రుణ్ణి,  
అభినవన్త=అభినందించెను.

తా. ఆ రావణుడు మహారథుడైన ఇంద్రజిత్తు మాటలు విని,  
ఆనందాతిరేకముతో నిండిన మనస్సు గలవాడై, రామునివలన కలిగిన మనస్తాపమును  
విడచెను. ఆనందముతో కూడిన మాటలతో పుత్రుణ్ణి అభినందించెను. 50

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాధర్వాశ్యానమునందు  
 యుద్ధకాండలో నల్లలైటరవ నల్ల పమాప్తము.

## అథపక్షచత్వారింశః పర్గః

[వానరులు రామలక్ష్మణులను రక్షించుచు వారి చుట్టూ నిలిచి ఉండుట, రావణుని అజ్ఞచేత రాక్షసస్త్రీలు వీతను యుద్ధభూమికి తీసికొనివెళ్లి ఆమెకు రామలక్ష్మణులను చూపుట, వారిని చూచి వీత దుఃఖించుట.]

మూ. తస్మిన్ ప్రవిష్టే లజ్జాయాం కృతార్థే రావణాత్మజే,  
రాఘవం పరివార్యాథ రరక్షుర్వానరర్షభాః.

1

ప్ర. అ. తస్మిన్=అ, రావణాత్మజే=ఇంద్రజిత్తు, కృతార్థే=కృతార్థుడై, లజ్జాయామ్=లంకయందు, ప్రవిష్టే=ప్రవేశించినవాడగుచుండగా, అథ=అటు పిమ్మట, వానరర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, పరివార్యా=చుట్టి, రరక్షుః=రక్షించిరి.

తా. ఇంద్రజిత్తు రామ చేయదంచిన పని పూర్తిచేసికొని లంకలో ప్రవేశించిన పిమ్మట వానరశ్రేష్ఠులు, రాముని చుట్టూ నిలిచి అతనిని రక్షించిరి.

మూ. హనుమానజ్గదో వీలః సుషేణః కుముదో నలః,

గజో గవాక్షః పనసః సానుప్రస్థో మహాహరిః.

2

జామ్యవాన్పషథః సున్తో రమ్మః శతబలిః పృథుః,

వ్యూధావీకాశ్చ యత్తాశ్చ ద్రుమావాదాయ వర్షతః.

3

వీక్షమాణా రిశః సర్వాస్తీర్యగూర్ధ్వం చ వానరాః,

త్వణేష్వపి చ చేష్టత్పు రాక్షసా ఇతి మేనిరే.

4

ప్ర. అ. హనుమాన్=హనుమంతుడు, అజ్గరః=అంగదుడు, వీలః=నీలుడు, సుషేణః=సుషేణుడు, కుముదః=కుముదుడు, నలః=నలుడు, గజః=గజుడు, గవాక్షః=గవాక్షుడు, పనసః=పనసుడు, మహాహరిః=గొప్ప వానరుడైన, సానుప్రస్థః=సానుప్రస్థుడు, జామ్యవాన్=జాంబవంతుడు, ఋషభః=ఋషభుడు, సున్తో=సుండుడు, రమ్మః=రంభుడు, శతబలిః=శతబలి, పృథుః=పృథువు, వానరాః=ఈ వానరులు, పర్షతః=అన్ని వైపులా, వ్యూధావీకాః=నిలువబడిన సేనలు గలవారై, యత్తాశ్చ=సన్న ద్భుల్లి, ద్రుమాన్=వృక్షములను, ఆదాయ=గ్రహించి, సర్వాః=సమస్తమైన, రిశః=రిక్కులను, తిర్యక్=అడ్డముగాను, తిర్ద్వ్యం చ=పైకి, వీక్షమాణాః=చూచుచున్న వారై, త్వణేష్వపి=గర్జిపరకలు కూడ, చేష్టత్పు=కరలగా, రాక్షసా ఇతి=రాక్షసులు అని, మేనిరే=తలచిరి.

తా. హనుమంతుడు, అంగదుడు, నీల - సుషేణులు, కుముదుడు, నలుడు, గజ - గవాక్షులు, పనసుడు, సానుప్రస్థుడు, జాంబవంతుడు,

ఋషభ-సుందులు, కంభ - శతబలి - పృథులు - ఈ వానరు లందరు  
వృక్షములు ధరించి, అన్ని వైపుల సేవలు విరిపి, యుద్ధసన్నుడులై విరిచిరి.  
అన్ని దిక్కులు, అర్జునుగాను, పైకి చూచుచు గర్జిపరక కదలినను రాక్షసు  
లని అనుకొనుచుండిరి. 2 - 4

మూ. రావణశ్యాపి సంహృష్టో విస్మయోన్మోహితః సుతమ్,  
అజాపోవ తతః సీతార్జుణే రాక్షసీస్తరా. 5

ప్ర. అ. రావణశ్యాపి=రావణుడు కూడ, సంహృష్టః=సంతోషించిన  
వాడై, సుతమ్=కుమారుడైన, శన్మోహితమ్=ఇంద్రజిత్తును, విస్మయః=పంపివేసి,  
తతః=అటుపిమ్మట, సీతార్జుణే=సీతను రక్షించుచున్న, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీలను,  
తరా=అప్పుడు, అజాపోవ=పించెను.

తా. రావణుడు సంతోషించి, కుమారుడైన ఇంద్రజిత్తును పంపివేసి,  
పిమ్మట సీతను రక్షించుచున్న రాక్షసస్త్రీలను పిలిపించెను. 5

మూ. రాక్షస్యస్త్రీజటా చాపి శాసనాత్మముపస్థితాః,  
తా ఉవాచ తతో హృష్టో రాక్షసీ రాక్షసాధిపః. 6

ప్ర. అ. రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు, త్రిజటా చాపి=త్రిజట, శాసనాత్=అజ్ఞ  
పంప, తమ్=ఆ రావణుని, ఉపస్థితాః=పమిపించిరి. తతః=అటుపిమ్మట, హృష్టః=  
సంతోషించిన, రాక్షసాధిపః=రావణుడు, తాః రాక్షసీః=ఆ రాక్షసస్త్రీలను గూర్చి,  
ఉవాచ= పలికెను.

తా. ఆ రావణుని అజ్ఞ ప్రకారము రాక్షసస్త్రీలు, త్రిజట అశవిదగ్గరకు  
వచ్చిరి. పిమ్మట సంతోషించిన రావణుడు ఆ రాక్షసస్త్రీలలో ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. హితావిన్మోహితాఖ్యాత వైదేహ్యో రామలక్ష్మణౌ,  
పుష్పకం తర్చుమారోప్య దర్శయధ్వం రణే హతౌ. 7

ప్ర. అ. రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను, శన్మోహితౌ=ఇంద్రజిత్తుచేత,  
హతౌ=చంపబడినవారినిగా, వైదేహ్యః=సీతకు, అఖ్యాతః=చెప్పడు. తతో=ఆ, పుష్ప  
కమ్=పుష్పకమును, సమారోప్య=నిక్కించి, రణే=యుద్ధమునందు, హతౌ=చంప  
బడిన ఆ రామలక్ష్మణులను, దర్శయధ్వమ్=చూపుడు.

తా. ఇంద్రజిత్తుచేత రామలక్ష్మణులు చంపబడి రవి సీతకు చెప్పడు.  
ఆమెను పుష్పకము నిక్కించి తీసుకొనివెళ్లి యుద్ధములో చంపబడిన  
రామలక్ష్మణులను చూపుడు. 7

మూ. యదాశ్రయూదపష్టబ్ధా వేయం మాముసతిష్ఠతే,  
పోఽప్య ధర్తా పహ భ్రాతా విహతో రణమూర్ధవి. 8

ప్ర. అ. ఇయమ్=ఈమె, యదాశ్రయూత్=ఎవని ఆశ్రయమువలన, అపష్టబ్ధా=గర్వితురాలై, మామ్=నన్ను, న ఉపతిష్ఠతే=చేరుటలేదో, పః=ఆ, అస్యా ధర్తా=ఈమె ధర్త, రణమూర్ధవి=యుద్ధాగ్రమునందు, భ్రాతా పహ=పోదరునితో కూడ, విహతః=చంపబడినాడు.

తా. ఈమె ఎవని ఆశ్రయము మారుకొని గర్వితురాలై నన్ను చేరుటలేదో అట్టి ఈమె ధర్త అనెడి పోదరుడూ కూడ యుద్ధరంగమునందు చంపబడినాడు.

మూ. నిర్విశజ్కా నిరుద్విగ్నా నిరపేక్షా చ మైథిలీ,  
మాముసస్థాస్యతే పీతా పర్యాధరణభూషితా. 9

ప్ర. అ. మైథిలీ=మిథిలారాజకుమారియైన, పీతా=పీత, నిర్విశజ్కా=రాముని శంకలేనిదై, నిరుద్విగ్నా=భయపడనిదై, నిరపేక్షా=రామునిమీద ఆశ లేనిదై, పర్యాధరణభూషితా=సమస్తములైన అలంకారములచేత అలంకరించబడినదై, మామ్=నన్ను, ఉపస్థాస్యతే=చేరగలదు.

తా. మిథిలారాజకుమారియైన పీత పకలాలంకారములు అలంకరించుకొని రాముడు వచ్చు ననే శంక గాని, భయము గాని, ఆశ గాని లేనిదై నన్ను చేరగలదు.

మూ. అద్య కాలవశం ప్రాప్తం రణే రామం పరిక్ష్ణణమ్,  
అవేక్ష్య వినివృత్తా సా చావ్యాం గతిమపశ్యతీ. 10  
అనపేక్షా విశాలాక్షీ మాముసస్థాస్యతే స్యయమ్.

ప్ర. అ. విశాలాక్షీ=విశాలమైన నేత్రములు గల, సా=ఆమె, అద్య=ఇప్పుడు, రణే=యుద్ధమునందు, పరిక్ష్ణణమ్=రిక్ష్ణణునితో కూడిన, రామమ్=రాముణ్ణి, కాల వశమ్=కాలవశమును, గతిమ్=పోచినవాకివిగా, అవేక్ష్య=చూచి, వినివృత్తా=తిరిగి వచ్చినదై, అవ్యామ్=మరియొక, గతిమ్=గతివి, అపశ్యతీ=చూడనిదై, అనపేక్షా=రామాపేక్ష లేనిదై, స్యయమ్=స్వయముగా, మామ్=నన్ను, ఉపస్థాస్యతే=చేరగలదు.

తా. విశాలాక్షియైన ఆ పీత ఈనాడు యుద్ధములో మరణించిన రామరిక్ష్ణులను చూచి తిరిగి వచ్చి, మరొక గతి ఏదీ లేకపోవుటచే రాముణ్ణి అపేక్షించక స్వయముగా నాదగ్గరకు రాగలదు.

మూ. తస్య తద్యవనం శ్రుత్వా రావణస్య దురాత్మనః,  
రాక్షస్యస్తానైతథేత్యుక్త్వా జగ్ముర్న్య యత్ర పుష్పకమ్. 11

ప్ర. అ. తాః రాక్షస్యః=ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దురాత్మనః=దురాత్ముడైన,

తస్య రావణస్య=రావణునియొక్క, తత్ వచనమ్=ఆ వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తథా ఇతి=అట్లే అని, ఉక్త్వా=పలికి, పుష్పకమ్=పుష్పకము, యత్ర=ఎక్కడ ఉన్నదో అక్కడికి, జగ్ముః వై=వెళ్ళిరి.

తా. ఆ రాక్షసస్త్రీలు దురాత్ముడైన ఆ రావణుని మాటలు విని, “అట్లే చేపడము” అని పలికి పుష్పకవిమాన మున్న చోటికి వెళ్ళిరి. 11

మూ. తతః పుష్పకమారాయ రాక్షసో రావణాజ్ఞయా, 12  
అశోకవనికాస్తాం తాం మైథిలీం సముపావయన్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు, రావణాజ్ఞయా=రావణుని ఆజ్ఞచేత, పుష్పకమ్=పుష్పకమును, ఆరాయ=తీసికొనివచ్చి, అశోకవనికాసంస్తామ్=అశోకవనములో ఉన్న, తామ్=ఆ, మైథిలీమ్=సీతను, సముపావయన్=పొందించిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రాక్షసస్త్రీలు రావణాజ్ఞచే పుష్పకవిమానమును అశోకవనములో ఉన్న సీతదగ్గరకు తీసికొనివెళ్ళిరి. 12

మూ. తామారాయ తు రాక్షసో భర్తృశోకపరాజితామ్. 13  
సీతామారోపయామాసుర్విమానం పుష్పకం తదా.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృశోకపరాజితామ్=భర్తను గూర్చిన శోకముచేత పీడించబడిన, తాం సీతామ్=ఆ సీతను, ఆరాయ=తీసికొని, పుష్పకం విమానమ్=పుష్పకవిమానమును, అరోపయామాసుః=ఎక్కించిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రాక్షసస్త్రీలు భర్తను గూర్చిన శోకముచే పీడించబడిన ఆ సీతను తీసికొనివచ్చి ఆ పుష్పకవిమానము మీద ఎక్కించిరి. 13

మూ. తతః పుష్పకమారోప్య సీతాం త్రిజటయా సహ, 14  
జగ్ముర్దర్శయితుం తస్య రాక్షసో రామంక్షృణో.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు, త్రిజటయా సహ=త్రిజటతో కూడ, సీతామ్=సీతను, పుష్పకమ్=పుష్పకమును, అరోప్య=ఎక్కించి, తస్య=అమెకు, రామంక్షృణో=రామంక్షృణులను, దర్శయితుమ్=చూపుటకు, జగ్ముః=వెళ్ళిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రాక్షసస్త్రీలు త్రిజటతో కూడ సీతను పుష్పకము ఎక్కించి, అమెకు రామంక్షృణులను చూపుటకు తీసికొని వెళ్ళిరి. 14



మూ. రావణోఽకారయల్లజ్జ్వాం పథాకాధ్వజమూర్ధినీమ్,  
ప్రాఘోషయత హృష్టశ్చ లక్ష్మణూం రాక్షసేశ్వరః,  
రాఘవో లక్ష్మణశ్చైవ హతావిన్ద్రాజితా రణే. 15 16

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, హృష్టః=సంతోషించినవాడై, లక్ష్మణమ్=లంకను, పథాకాధ్వజమూర్ధినీమ్=పథాకంబుయొక్క ధ్వజములయొక్క పంక్తులు గలరావినిగా, కారయామాస=చేయించెను. రాఘవః=రాముడు, లక్ష్మణశ్చైవ=లక్ష్మణుడు, ఇన్ద్రాజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత, రణే=యుద్ధమునందు, హతా=చంపబడినారు అని, ప్రాఘోషయత=చాటించెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు సంతోషముతో లంకాపట్టణమును పథాకలతోను, ధ్వజములతోను అలంకరింపచేసి “యుద్ధములో ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను చంపివేసినాడు” అని చాటెను. 16

మూ. విమావేనాపి గత్వా తు సీతా త్రిజటయా సహ,  
దదర్శ వానరాణాం తు పర్వం సైన్యం విపాతితమ్. 17

ప్ర. అ. సీతా=సీత, త్రిజటయా సహ=త్రిజటతో కూడ, విమావేన=విమానముచేత, గత్వా=వెళ్లి, విపాతితమ్=పడగొట్టబడిన, పర్వమ్=పయస్థమైన, వానరాణాం సైన్యమ్=వానరుల సైన్యమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. సీత త్రిజటతో కూడ విమానము ఎక్కి వెళ్లి అక్కడ చంపి పడవేయబడిన వానరసైన్యము నంతను చూచెను. 17

మూ. ప్రహృష్టమనశ్శాపి దదర్శ పీఠితాశవాన్,  
వానరాంశ్చాతిదుఃఖార్తావ్రామలక్ష్మణపార్శ్వతః. 18

ప్ర. అ. ప్రహృష్టమనసః=సంతోషించిన మనస్సులు గల, పీఠితాశవాన్=రాక్షసులను, రామలక్ష్మణ పార్శ్వతః=రామలక్ష్మణుల ప్రక్కన, అతిదుఃఖార్తాన్=మిక్కిలి దుఃఖపీడితులైన, వానరాంశ్చ=వానరులను, దదర్శ=చూచెను.

తా. సీత అక్కడ చాల సంతోషముతో ఉన్న రాక్షసులను, రాముని ప్రక్క చాల దుఃఖముతో బాధపడుచున్న వానరులను చూచెను. 18

మూ. తతః సీతా దదర్శౌభౌ శయానౌ శరతల్పగౌ,  
లక్ష్మణం చైవ రామం చ విసంజ్ఞౌ శరపీడితౌ.  
విధ్వస్తకవచౌ వీరౌ విప్రవిద్ధశరాసనౌ,  
పాయకైశ్చిన్నసర్వాజ్ఞౌ శరస్తమ్భమయౌ క్షితౌ. 19 20

ప్ర. అ. తతః=తరువాత, వీరః=వీర, శయానో=శయించి ఉన్నవాడూ, శరతల్పగో=శరతల్పమునందు ఉన్నవాడూ, విసంజ్ఞో=పంజ్ఞ లేనివాడూ, శరపీడితః=బాణములచేత పీడించబడినవాడూ, విధ్వస్తకవచో=విరిగిపోయిన కవచములు గలవాడూ, వీరౌ=వీరులూ, విప్రవిర్ధశరాసనౌ=దూరముగా విసిరివేయబడిన భనస్సులు గలవాడూ, పాయక్షై=బాణములచేత, భిన్నసర్పజ్ఞో=భేదించబడిన పకలశరీరము కలవాడూ, క్షీతో=వేలమీద, శరస్తస్యమయో=బాణము లవే గడ్డి (స్తంబభృగము)తో వ్యాప్తమైనవారు, ఉభౌ=ఇద్దరినీ, లక్ష్మణం చైవ=లక్ష్మణుని, రామం చ=రాముణ్ణి, దదత్తు=చూచెను.

తా. ఏమృత వీర బాణములచేత పీడించబడి శరతల్పముమీద పంజ్ఞ లేకుండా శయించి ఉన్న రామలక్ష్మణులను ఇద్దరినీ చూచెను. ఆ వీరుల కవచములు విరిగిపోయెను. వారి భనస్సులు దూరముగా పడి యుండెను. వారి శరీరములు పూర్తిగా బాణములచేత భేదించబడి ఉండెను. వేలమీద బాణము లవే గడ్డితో నిండి ఉండిరి. 19, 20

మూ. తౌ దృష్ట్వా భ్రాతరో తత్ర స్రవీరౌ పురుషర్షభౌ,  
శయానౌ పుణ్డరీకాక్షౌ కుమారావివ పావకీ. 21

శరతల్పగతౌ వీరౌ తథాభూతౌ నరర్షభౌ,  
దుఃఖార్తా కరుణం వీరౌ సుభృశం విలలాప హ. 22

ప్ర. అ. స్రవీరౌ=ఉత్తమవీరులు, పురుషర్షభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులు, పుణ్డరీకాక్షౌ=పద్మములవంటి నేత్రములు గలవారు, పావకీ=అగ్నిపుత్రులైన, వీరౌ=వీరులైన, కుమారావివ=స్కందవిశాఖుల వలె ఉన్నవారు, శరతల్పగతౌ=శరతల్పమునందున్న వారు, తత్ర=అక్కడ, శయానౌ=శయించినవారు, తథాభూతౌ=ఆ విధముగా ఉన్నవారు, నరర్షభౌ=మానవులలో శ్రేష్ఠులు అయిన, తౌ భ్రాతరౌ=ఆ సోదరులను, దృష్ట్వా=చూచి, వీరౌ=వీర, దుఃఖార్తా=దుఃఖపీడితులారై, కరుణమ్=దీనముగా, సుభృశమ్=అత్యధికముగా, విలలాప హ=విలపించెను.

తా. మహావీరులు, పురుషశ్రేష్ఠులు, శరతల్పముమీద శయించి ఉన్నవారు, అగ్నిపుత్రులైన, వీరులైన, స్కందవిశాఖుల వలె ఉన్నవారు, పద్మములవంటి నేత్రములు గలవారు అయిన ఆ సోదరులు అట్టి స్థితిలో ఉండుట చూచి వీర దుఃఖపీడితులారై దీనముగా మిక్కిలి విలపించెను. 21, 22

మూ. భర్తారమవద్యాజ్ఞే లక్ష్మణం చాపితేక్షణా,  
ప్రేక్ష్య పాంసుషు చేస్తన్తౌ రురోద జనకౌత్మలా. 23

ప్ర. అ. అవద్యాజ్ఞే=దోషములు లేని శరీరము గల, అపితే

కదా=నల్లని వేతములు గల, జవకాత్మకా=పీత, పాంశుషు=పరాగములయందు, వేష్టనా=దొరలుచున్న, (వడియున్న), ధర్మారమ్=ధర్మను, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుణ్ణి, ప్రేక్ష్య=చూచి, రురోద=ఏడ్చెను.

తా. దోషములు లేని అవయవములు గలది, నల్లని వేతములు కలది అయిన పీత, పరాగములో పడి పున్న ధర్మను, లక్ష్మణుని చూచి ఏడ్చెను. 23

చూ. సబాష్యశోకాభిహలా సమీక్ష్య  
తౌ భ్రాతౌ దేవసుతప్రభావౌ,  
వితర్కయంతీ నిధనం తయోః సా  
దుఃఖాన్వితా వాక్యమిదం జదాద.

24

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పక్షచర్చారంభః పర్వః.

ప్ర. అ. సబాష్యశోకాభిహలా=కన్నీటితో కూడినది శోకముచేత పీడింపబడినది అయిన, సా=ఆ పీత, దేవసుతప్రభావౌ=దేవపుత్రుల వంటి ప్రభావము గల, తౌ భ్రాతౌ=ఆ సోదరులను, సమీక్ష్య=చూచి, తయోః=వారియొక్క, నిధనమ్=మరణమును, వితర్కయంతీ=ఊహించుచున్నరై, దుఃఖాన్వితా=దుఃఖముతో కూడినదై, ఇదమ్=ఈ, వాక్యమ్=వాక్యమును, జగౌద=పలికెను.

తా. దేవతాపుత్రులవంటి ప్రభావము గల ఆ సోదరులను చూడగానే పీత కన్నీరు కాద్యుచు, శోకపీడితుడై, వారు మరణించినారని తలచి దుఃఖముతో ఇట్లు పలికెను. 24

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో నలుబదిఏడవ సర్గ సమాప్తము.

## అథ అష్టచత్వారింశః పర్వః

[ఏత విలపించుట. బ్రజట అమెను ఓదార్చుచు రాసులక్ష్మణులు తేలించియే తన్నా రని అమెకు నమ్మకము కలిగించి తిరిగి లంకలోనికి తీసికొనిపోవుట.]

మూ. భర్తారం విహతం దృష్ట్వా లక్ష్మణం చ మహాబలమ్,  
వింలాస భృతం సీతా కరుణాం శోకకర్మితా.

1

ప్ర. అ. సీతా=సీత, విహతమ్=చంపబడిన, భర్తారమ్=భర్తను, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుని, దృష్ట్వా=చూచి, భృతమ్=మిక్కిలి, శోకకర్మితా=శోకముచేత కృశించియుబడినదై, కరుణామ్=దీనముగా, వింలాస=విలపించెను.

తా. సీత చంపబడిన భర్తను, మహాబలుడైన లక్ష్మణుని చూచి మిక్కిలి శోకముచేత కృశించినదై దీనముగా ఏడ్చెను.

1

మూ. తీచుర్లాక్షణికా యే మాం పుత్రిణ్యవిధవేతి చ,  
తేఽద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినోఽన్యథాదినః.

2

ప్ర. అ. యే=నీ, లాక్షణికా=సాముద్రికలక్షణములు తెలిసినవారు, మామ్=నన్ను, పుత్రిణీ=పుత్రవంతురాలు అనీ, అవిధవేతి చ=వైధవ్యము లేనిది అనీ, తీచుః=చెప్పిరో, తే=ఆ, జ్ఞానినః=జ్ఞానవంతులు, అద్య=ఇప్పుడు, రామే=రాముడు, హతే=చంపబడినవా డగుచుండగా, అన్యథాదినః=అసత్యము పలికినవారు.

తా. నన్ను చూచి పూర్వము సాముద్రికశాస్త్రజ్ఞులు ఈమె పుత్రవంతురాలు అగు ననీ, వైధవ్యము లేనిదనీ చెప్పి ఉన్నారు. కాని ఇప్పుడు రాముడు చంపబడినవాడగుచుండగా అసత్యము చెప్పినట్లయినది.

2

మూ. యజ్ఞనో మహిషీం యే మామూచుః పత్నీం చ సత్త్రిణః,  
తేఽద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినోఽన్యథాదినః.

3

ప్ర. అ. యే=నినరు, మామ్=నన్ను, యజ్ఞనః=యూగముచేయువాని, మహిషీమ్=పట్టమహిషినిగాను, సత్త్రిణః=యూగములుచేసినవానియొక్క, పత్నీమ్=పత్నినిగాను, తీచుః=చెప్పిరో, సర్వే=సమస్తమైన, తే జ్ఞానినః=అపండితులు, అద్య=ఇప్పుడు, రామే=రాముడు, హతే=చంపబడినవాడగుచుండగా, అన్యథాదినః=అసత్యము పలికినవా రైనారు.

తా. శూర్యము ఏ పండితు లందరూ నన్ను గూర్చి ఈమె యజ్ఞములు చేసినవాని పెట్టమహిషి అగుననీ, యోగములు చేసినవాని ధర్మపత్ని అగుననీ చెప్పినాలో వారు ఇప్పుడు రాముడు మరణించుటచే అసత్యము చెప్పినట్లయినది.

మూ. వీరపార్థివపత్నీనాం యే విదుర్భర్తృపూజితామ్,  
తేఽద్య పర్వ హతే రామే జ్ఞానినోఽన్యతవాదినః. 4

ప్ర. అ. వీరపార్థివపత్నీనామ్=వీరులైన రాజులార్యులలో భర్తృపూజితామ్=భర్తవేత గౌరవించబడినదానినిగా, యే=ఎవరు, విదుః=తెలిసికొనినారో (చెప్పినారో), తే=ఆ, పర్వ=సమస్తమైన, జ్ఞానినః=పండితులు, అద్య=ఇప్పుడు, రామే=రాముడు, హతే=చంపబడినవాడగుచుండగా, అన్యతవాదినః=అసత్యము పలికినవారు.

తా. వీరులైన రాజుల బార్యు లందరిలోను నేను భర్త గౌరవమునకు పోతురాని వగుదు నని చెప్పిన పండితులు, ఇప్పుడు రాముడు మరణించుటచేత, అసత్యము పలికినవారైనారు. 4

మూ. ఊచుః సంశ్రవణే యే మాం ద్విజాః కార్తావ్రికాః శుభామ్,  
తేఽద్య పర్వ హతే రామే జ్ఞానినోఽన్యతవాదినః. 5

ప్ర. అ. కార్తావ్రికాః=దైవజ్ఞులైన, యే=ఏ, ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు, సంశ్రవణే=నాకు వినబడు దూరములో, మామ్=నన్ను, శుభామ్=సౌభాగ్యవతినిగా, ఊచుః=పలికిరో, తే=ఆ, పర్వ=అందరు, జ్ఞానినః=పండితులు, అద్య=ఇప్పుడు, రామే=రాముడు, హతే=చంపబడినవాడగుచుండగా, అన్యతవాదినః=అసత్యము పలికినవారైనారు.

తా. దైవజ్ఞులైన ఏ ద్విజులు, నేను వినుచుండగా, "ఈమె సౌభాగ్యవతి అగును" అని చెప్పినారో ఆ పండితులందరూ ఇప్పుడు రాముడు చనిపోవుటచేత అసత్యము పలికినట్లయినది. 5

మూ. ఇమాని ఖలు పద్మాని పాదయోర్యః కులస్త్రీయః,  
అధిరాజ్యే ఽభిషేచ్యంతే వరేన్ద్రాః పతిభిః సహ. 6

ప్ర. అ. పాదయోః=నా పాదములందు, ఇమాని=ఇవి, పద్మాని ఖలు=అట్టి పద్మములుకదా, యైః=చేతచేత, కులస్త్రీయః=కులస్త్రీలు, వరేన్ద్రాః=రాజులైన, పతిభిః సహ=భర్తలతోకూడ, అధిరాజ్యే=చక్రవర్తిత్వమునందు, అభిషేచ్యంతే=అభిషేకింపబడుదురో

తా. నా పాదములలోని పద్మములు ఉన్న స్త్రీలు రాజులైన భర్తలతో

కూడ చక్రవర్తిత్వమునందు అభిషేకింపబడుదుడు కదా? 6

మూ. వైధవ్యం యూప్తి యైర్బాఝ్యోఽఽలక్షణైర్బాగ్యదుర్లభాః,  
నాత్మనస్తాని పశ్యామి పశ్యన్తీ హతలక్షణా. 7

ప్ర. అ. హతలక్షణా=వ్యర్థమైన లక్షణములు గల వేషు, పశ్యన్తీ=పరీక్షించి  
చూచుచున్నదాననై, భాగ్యదుర్లభాః=దుర్లభమైన భాగ్యము గల, నాత్మః=స్వీలు,  
యైః=ఏ, అలక్షణైః=చెడ్డ లక్షణములచేత, వైధవ్యమ్=వైధవ్యమును, యూప్తి=పొందు  
దురో, తాని=అట్టి అవలక్షణములను, అత్మనః=నాకు, న పశ్యామి=చూడను.

తా. నాయందున్న మంచి లక్షణము లన్నీ వ్యర్థమై పోయినవి. ఏ  
అవలక్షణములున్న స్వీలు దోర్బాగ్యవతులై వైధవ్యమును పొందుదురో అట్టి  
అవలక్షణములేవీ చెరకి మారినను నాయందు కనబడుట లేదు. 7

మూ. పత్యనామాని పద్మాని స్త్రీణాముక్తాని లక్షణైః,  
తావ్యద్య విహతే రామే వితథాని భవన్తి మే. 8

ప్ర. అ. లక్షణైః=ధ్వజాదులైన ఇతరలక్షణములతో, పద్మాని=ఏ  
పద్మములు, స్త్రీణామ్=స్త్రీలకు, పత్యనామాని=పత్యమైన తుభివామములు కల  
విగా, ఉక్తాని=చెప్పబడినవో, మే=నాయొక్క, తాని=అవి, అద్య=ఇప్పుడు,  
రామే=రాముడు, విహతే=చంపబడినవా డగుచుండగా, వితథాని=వ్యర్థములు,  
భవన్తి=ఆగుచున్నవి.

తా. స్త్రీల కున్న ఏ ధ్వజములు పద్మములు మొదలైన లక్షణములు  
తప్పక మంచి ఫలము విచ్చునవిగా చెప్పబడినవో నా శరీరమునందు ఉన్న ఆ  
లక్షణము లన్నీ, ఇప్పుడు రాముడు మరణించుటచే వ్యర్థము లైపోయినవి. 8

మూ. కేశాః సూక్ష్మాః పమా వీలా భ్రువౌ చాసంహతే మమ,  
వృత్తే చారోమకే జ్జల్లే దస్తాశ్చావిరలా మమ. 9

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, కేశాః=కేశములు, సూక్ష్మాః=పెన్ననివి, నీలాః=  
నల్లనివి, పమాః=పమమైనవి, భ్రువౌ చ=కనుబొమ్మలుకూడ, అసంహతే=కలవ  
నివి, మమ=నాయొక్క, జ్జల్లే=పిక్కలు, వృత్తే=వర్తులాకారమైనవి, అరోమకే=  
రోమములు లేనివి, దస్తాశ్చ=దంతములు కూడ, అవిరలా=ఎడము లేనివి.

తా. నా కేశములు (జుట్టు) పెన్నగా పమముగా నల్లగా ఉన్నవి.  
కనుబొమ్మలు కలవకుండా ఉన్నవి. పిక్కలు గుండ్రముగా రోమములు లేనివై  
ఉన్నవి. దంతములకు ఎడము లేదు. 9

మూ. శబ్దే నేత్రే కరో పాదౌ గుల్ఫావూరూ పమౌ చితౌ,  
అనువృత్తనఖాఃస్త్రిగ్ధాః పమాశ్చృజ్జులయౌ మమ. 10

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, శబ్దే=నేత్రముల పక్క నున్న అలాటపార్శ్వ భాగములు, నేత్రే=నేత్రములు, కరో=చేతులు, పాదౌ=పాదములు, గుల్ఫా=నీల మండలు, ఊరూ=నోడలు, పమౌ=పమముగా మన్నవి. చితౌ=పుష్టిగా ఉన్నవి. అజ్జులయ=వ్రేళ్లు, అనువృత్తనఖా=గుండ్రవి గోళ్లు గలవి (చివర వెడల్పుగా క్రమముగా కొంచెము పన్నుపడుచు ఉన్న గోళ్లు గలవి); స్త్రిగ్ధాః=మెరుపుగలవి, పమాశ్చ=పమములు (ఉండవలసిన పాదపుగలవి).

తా. నా శంఖములు, నేత్రములు, చేతులు, పాదములు, మణవలు, నోడలు పమములై పుష్టిగా ఉన్నవి. నా వ్రేళ్లు అనువృత్తములైన గోళ్లతో మన్నగా పమముగా ఉన్నవి. 10

మూ. ప్రనౌ చావిరళౌ పీనౌ మామకౌ మగ్నచూచుకౌ,  
మగ్నా చోత్పేదివీ వాభిః పార్శ్వోరస్కం చ మే చితమ్. 11

ప్ర. అ. మామకౌ=నా సంబంధమైన, ప్రనౌ=ప్రనములు, అవిరళౌ=దగ్గరగా ఉన్నవి, పీనౌ=బలిపినవి. మగ్నచూచుకౌ=అణగిన చివరి భాగములు గలవి. ఉత్పేదివీ=ఉన్నతప్రదేశము గల, వాభిః=వాభి, మగ్నా=లోచనది. మే=నాయొక్క, పార్శ్వోరస్కం చ=పార్శ్వములు వక్షస్థలమూ గూడ, చితమ్=పుష్టిగా ఉన్నది.

తా. నా ప్రనములు బలిపి దగ్గరగా ఉన్నవి. వీటి అగ్రభాగములు లోనికి అణగి ఉన్నవి. ఉన్నతప్రదేశము గల వాభి లోతుగా ఉన్నది. నా పార్శ్వభాగములు, వక్షస్థలమూ గూడ పుష్టిగా ఉన్నవి. 11

మూ. మమ వర్ణో మణినిభో మృదూన్యజ్జరుహోణి చ,  
ప్రతిష్ఠితాం ద్వారశభిర్మామూచుః శుభలక్షణామ్. 12

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, వర్ణః=రంగు, మణినిభః=మణితో సమానమైనది. అజ్జరుహోణి చ=రోమములు కూడ, మృదూని=మృదువైనవి. ద్వారశభిః=పన్నెండింటితల, ప్రతిష్ఠితామ్=వేలమీద నిలచుదాననైన (వేలమీద నిలబడినప్పుడు పొదాం పదివ్రేళ్లు అరికాళ్లు నేలపై తగులునది) మూమ్=నమ్మ, శుభలక్షణామ్=శుభమైన లక్షణములు కందానినిగా, ఊచుః=చెప్పిరి.

తా. నా శరీరవర్ణము మణివర్ణము వంటిది. రోమములు మెత్తనివి. వేలమీద నిలచునపుడు పదివ్రేళ్లు అరికాళ్లు అన్ని నిలబడు నేను శుభలక్షణములు గందాన వని చెప్పిరి. 12

మూ. సమగ్రయవమచ్చిద్రపాణిపాదం చ వర్ణవత్,  
మన్తస్మితేచ్ఛేన చ మాం కన్యలాక్షణికా విదుః.

13

ప్ర. అ. పాణిపాదం చ=చేతులు పాదములు, సమగ్రయవమ్=పూర్తిగా ఉన్న  
యవల గుడ్డులు కలవి, అచ్చిద్రమ్=వ్రేళ్లు దగ్గరగా చేర్చినప్పుడు రంధ్రములు లేనివి,  
వర్ణవత్=మంచి రంగు గలవి, మన్తస్మితా=మందమైన నవ్వుగలది, ఇతి=అని,  
మామ్=నన్నుగూర్చి, కన్యలాక్షణికా=కన్యయొక్క లక్షణములు తెలిపినవాడు,  
విదుః=ఎరిగిరి (చెప్పిరి).

తా. నా చేతుల వ్రేళ్లమీద పాదాల వ్రేళ్లమీద ఉన్న యవలు (యవం  
అకారములో ఉండు గుడ్డులు) పూర్తిగా ఉన్నవి. వ్రేళ్లు దగ్గర చేర్చినప్పుడు  
రంధ్రములు లేవు. చేతులు పాదములు కూడ మంచి వర్ణము గలవి. నేను  
విరునవ్వు గలరానను అని కన్యలక్షణము తెలిగిన పండితులు చెప్పిరి. 13

మూ. అధిరాజ్యేఽభిషేక్ మే బ్రాహ్మణైః పతినా సహ,  
కృతాన్తకుశలైరుక్తం తచ్చర్యం వితథీకృతమ్.

14

ప్ర. అ. పతినా సహ=భర్తతో కూడ, మే=నాకు, అధిరాజ్యాభిషేకః=  
అధిరాజ్యమునందు అభిషేకము జరుగును అని, కృతాన్తకుశలైః=దైవజ్ఞులైన,  
బ్రాహ్మణైః=బ్రాహ్మణులచేత, ఉక్తమ్=చెప్పబడిన, తత్ వర్తమ్=అది అంతా,  
వితథీకృతమ్=వ్యర్థము చేయబడినది.

తా. నేను భర్తతో కలిసి చక్రవర్తిత్వమునందు అభిషిక్తురాలను కాగలను  
అని దైవజ్ఞులైన బ్రాహ్మణులు చెప్పిన దంతా వ్యర్థమై పోయినది. 14

మూ. శోధయిత్వా జనస్థానం ప్రవృత్తిముపలభ్య చ,  
తీర్త్వా సాగరమక్షోభ్యం భ్రాతరౌ గోష్ఠదే హతౌ.

15

ప్ర. అ. జనస్థానమ్=జనస్థానమును, శోధయిత్వా=వెదకి, ప్రవృత్తిమ్=నా  
వృత్తాంతమును, ఉపలభ్య చ=పొంది, అక్షోభ్యమ్=క్షోభింప శక్యము కాని,  
సాగరమ్=సముద్రమును, తీర్త్వా=దాటి, భ్రాతరౌ=ఈ సోదరులు, గోష్ఠదే=అచు  
డెక్క గుంటయందు, హతౌ=చంపబడినారు.

తా. జనస్థానము నంతా వెదకి, నా వృత్తాంతము తెలిపికొని క్షోభింప  
శక్యముకాని సముద్రమును దాటి వచ్చిన ఈ రామలక్ష్మణులు చివరికి ఆవుకారి  
డెక్కగుంటలో పడి చురగించినారు. 15

మూ. నను వారుణమాగ్నీయమైన్ద్రం వాయువ్యమేవ చ,  
అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ రాఘవౌ ప్రత్యపద్యతామ్.

16



ప్ర. అ. రాఘవో=రామలక్ష్మణులు, వారుణమ్=వారుణాస్త్రమును, అగ్నే యమ్=అగ్నేయాస్త్రమును, బస్త్రమ్=బండ్రాస్త్రమును, వాయువ్యమేవ చ=వాయు వ్యాస్త్రమును, బ్రహ్మశిరః అస్త్రం చ=బ్రహ్మశిర మను అస్త్రమును, ప్రత్యపద్యతాం నమః=పొంది ఉన్నాడు కదా.

తా. రామలక్ష్మణులవద్ద వారణ-అగ్నేయ-బస్త్ర-వాయువ్యాస్త్రములు, బ్రహ్మశిరోవానుకాస్త్రము ఉన్నవి కదా! 16

మూ. అదృశ్యమానేన రణే మాయయా వానవోపమా,  
మమ వాథావవాథాయా విహతో రామలక్ష్మణౌ. 17

ప్ర. అ. అవాథాయాః=అవాధురాలనైన, మమ=నాయొక్క, వాథౌ=రక్ష కులు, వానవోపమా=దేవేంద్రునితో సమానులు అయిన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, రణే=యుద్ధమునందు, మాయయా=మాయచేత, అదృశ్యమానేన=కనబడని రాక్షసునిచేత, విహతో=చంపబడిరి.

తా. అవాధురాలనైన నాకు రక్షకులైన, దేవేంద్రునితో సమానులైన ఈ రామలక్ష్మణులను ఆ రాక్షసుడు మాయచేత కనబడకుండా ఉండి యుద్ధములో చంపినాడు! 17

మూ. న హి దృష్టిపథం ప్రాప్య రాఘవస్య రణే రిపుః,  
జీవన్మృతినివర్జిత యద్యపి ప్యాన్మనోజవః. 18

ప్ర. అ. రిపుః=శత్రువు, మనోజవః=మనోవేగముకలవాడు, ప్యాన్మద్యపి=అయినను, రణే=యుద్ధమునందు, రాఘవస్య=రామునియొక్క, దృష్టిపథమ్=దృష్టిమార్గమును, ప్రాప్య=పొంది, జీవన్=జీవించినవాడై, న ప్రతినివర్జితే హి=తిరిగి వెళ్లడు కదా.

తా. యుద్ధములో రాముని కంటబడిన శత్రువు మనోవేగమువంటి వేగము కలవాడైనా ప్రాణాలతో తిరిగి వెళ్లడు కదా? 18

మూ. న కాలస్యాతిభారోఽస్తి కృతాస్తశ్చ సుదుర్జయః,  
యత్ర రామః సహ భ్రాత్రా శేవే యుధి నిపాతితః. 19

ప్ర. అ. యత్ర=ఎందువలన, రామః=రాముడు, భ్రాత్రా సహ=సోదరునితో కూడ, యుధి=యుద్ధమునందు, నిపాతితః=పడగొట్టబడినవాడై, శేవే=శయనించి ఉన్నాడో, అందువలన, కాలస్య=కాలమునకు, అతిభారాః=ఎక్కువ భారము, నాస్తి=లేదు, కృతాస్తశ్చ=దైవము, సుదుర్జయః=మిక్కిలి జయింప శక్యము కానిది.

తా. రాముడు కూడా సోదరునితో పాటు యుద్ధములో చంపబడి పడి

ఉన్నా దనగా కాంము చేయజాలని పని లేదు. దైవమును జయించుట  
చాం కష్టము. 19

మూ. న శోచామి తథా రామం లక్ష్మణం చ మహారథమ్,  
వాల్మీవం జననీం చాపి యథా శ్మశ్రాం తపస్వినీమ్. 20

ప్ర. అ. తపస్వినీమ్=దీనురాలైన, శ్మశ్రాం=అత్తగారిని గూర్చి,  
యథా=ఎట్లా, తథా=అట్లు, రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, న శోచామి=దుఃఖించను.  
మహారథమ్=మహారథుడైన, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుని గూర్చి, దుఃఖించను.  
వాల్మీవమ్=తనను గూర్చి, న=దుఃఖించను. జననీం చాపి=నా తల్లిని గూర్చి,  
న=దుఃఖించను.

తా. దీనురాలైన నా అత్తగారిని గూర్చి దుఃఖించి నట్లుగా రాముణ్ణి  
గూర్చి గాని, మహారథుడైన లక్ష్మణుని గూర్చి గాని, నన్ను గూర్చి గాని, నా  
తల్లిని గూర్చి గాని దుఃఖించను. 20

మూ. సా తు చిన్తయతే విత్యం సమాప్తవ్రతమాగతమ్,  
కదా ద్రక్ష్యామి సీతాం చ లక్ష్మణం చ సరాఘవమ్. 21

ప్ర. అ. సా తు=అత్తగారైతే, సమాప్తవ్రతమ్=సమాప్తమైన వ్రతము  
గల, అగతమ్=తిరిగి వచ్చిన, సరాఘవమ్=రామునితో కూడిన, లక్ష్మణం  
చ=లక్ష్మణుని, సీతామ్ చ=సీతను, కదా=ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యామి=చూడగలను అని,  
విత్యమ్=ఎల్లప్పుడు, చిన్తయతే=ఆలోచించుచున్నది.

తా. అరణ్యవాసమును పూర్తిచేసికొని తిరిగి వచ్చిన రాముణ్ణి, లక్ష్మణుణ్ణి,  
సీతను ఎప్పుడు చూచెదవా అని శోచింప ఎల్లప్పుడూ ఆలోచించుచుండెను. 21

మూ. పరిదేవయమూహం తాం రాక్షసీ త్రిజటాబ్రవీత్,  
మా విషాదం కృథా దేవి భర్తాయం తవ జీవతి. 22

ప్ర. అ. పరిదేవయమూహమ్=వింపించుచున్న, తామ్=అ సీతను  
గూర్చి, రాక్షసీ=రాక్షసియైన, త్రిజటా=త్రిజట, అబ్రవీత్=పలికెను. దేవి=ఓ !  
దేవీ ! విషాదమ్=దుఃఖమును, మా కృథా=చేయకుము. తవ=నీయొక్క,  
భర్తా=భర్త యైన, అయమ్=ఈ రాముడు, జీవతి=జీవించి ఉన్నాడు.

తా. ఇట్లు వింపించుచున్న సీతతో త్రిజట ఇట్లు పలికెను. ఓ ! దేవీ!  
దుఃఖించకుము. నీ భర్తయైన రాముడు జీవించియే ఉన్నాడు. 22

మూ. కారణాని చ వక్ష్యామి మహావ్రీ పద్యశాని చ,  
యథేమా జీవతో దేవి బ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. 23

ప్ర. అ. దేవి=ఓ ! దేవీ ! భ్రాతృ=పోదడులైన, ఇమో=ఈ, రామలక్ష్మణో=రామలక్ష్మణులు, యథా=ఎట్లు, జీవహ=జీవించి ఉన్నారో, మహాప్రి=గొప్ప, పద్యశావి=తగిన, కారణావి చ=కారణములను కూడ, వక్త్యామి=చెప్పెదను.

రా. దేవీ ! పోదడులైన ఈ రామలక్ష్మణులు జీవించియే ఉన్నారనుటకు తగిన మంచి కారణములను కూడ చెప్పెదను. 23

మూ. న హి కోపపరీతావి హర్షపర్యుత్పూకావి చ,  
భవన్తి యుధి యోధానామ్ ముఖావి నిహతే పతౌ. 24

ప్ర. అ. పతో=ప్రభువు, యుధి=యుద్ధమునందు, నిహతే=చంప బడినవాడగుచుండగా, యోధానామ్=యోధులయొక్క, ముఖావి=ముఖములు, కోపపరీతావి=కోపముతో విండినవి, హర్షపర్యుత్పూకావి చ=సంతోషముతో కూడినవి, న భవన్తి హి=అయి ఉండవు కదా ?

రా. ప్రభువు మరణించినట్లయితే యోధుల ముఖములు కోపముతో విండినవై గాని, సంతోషముతో కూడినవి గాని అయి వుండవు కదా ? 24

మూ. ఇదం విమానం వైరేహి పుష్పకం నామ నామతః,  
దివ్యం త్వాం భారయేన్మేవం యద్యేతో గతజీవితౌ. 25

ప్ర. అ. వైరేహి=పీతా ! నామతః=పేరుచేత, పుష్పకం నామ=పుష్పక మని ప్రసిద్ధమైన, దివ్యమ్=దివ్యమైన, ఇదం విమానమ్=ఈ విమానము, ఏతో=ఈ రామలక్ష్మణులు, గతజీవితౌ యది=పోయిన ప్రాణములు కలహారైనచో, త్యామ్=నిన్ను, న భారయేత్=మోయదు.

రా. ఓ ! పీతా ! రామలక్ష్మణులు మరణించినచో పుష్పక మను ప్రసిద్ధనామము గల ఈ దివ్యమైన విమానము నిన్ను మోయదు. 25

మూ. హతవీరప్రధానా హి గతోత్సాహా విరుద్యమా,  
పేనా భ్రమతి సంఖ్యేషు హతకర్ణేన నౌర్జితే. 26

ప్ర. అ. సంఖ్యేషు=యుద్ధములయందు, హతవీరప్రధానా=చంపబడిన ప్రధానవీరుడు గల, పేనా=పేన, గతోత్సాహా=పోయిన ఉత్సాహము కలదై, విరుద్యమా=ప్రయత్నము లేవిదై, జలే=జలమునందు, హతకర్ణా=విరిగిపోయిన మక్కావి గల, నౌః ఇవ= నావ వలె, భ్రమతి=తిరుగుచుండును.

రా. యుద్ధములలో ప్రధానవీరుడు మరణించినప్పుడు పేన ఉత్సాహము లేవిదై, ప్రయత్నవిహీనమై మక్కావి విరిగిన ఓడ నీటిలో తిరిగినట్లు తిరుగుచుండును. 26

మూ. ఇయం పువరవంభ్రావ్తా నిరుద్విగ్నా తపస్విని,

పేనా రక్షతి కాకుల్థా మయా ప్రీత్యా నివేదితా. 27

ప్ర. అ. తపస్విని=దీనురాలవైన ఓ ! పీతా ! ఇయమ్=ఈ, పేనా పునః=పేన ఆయితే, అపంభ్రావ్తా=భయపడనిదై, నిరుద్విగ్నా=దిగులు లేనిదై, మయా=నాచేత, ప్రీత్యా=నీయందున్న ప్రేమచేత, నివేదితా=జీవించి ఉన్నట్లు తెలుపబడిన, కాకుల్థా=రామలక్ష్మణులను, రక్షతి=రక్షించుచున్నది.

తా. దీనురాలవైన ఓ ! పీతా ! ఈ పేన అతే భయపడక, దిగులు లేనిదై, జీవించి ఉన్నట్లుగా నేను నీకు ప్రేమతో తెలిపిన ఈ రామలక్ష్మణులను రక్షించుచున్నది. 27

మూ. సా త్వం భవ సువిస్రబ్ధా అనుమానైః సుఖోదయైః,

అహతా పశ్య కాకుల్థా స్పృహదేతద్ బ్రవీమి తే. 28

ప్ర. అ. సా త్వమ్=ఆట్టి నీవు, సుఖోదయైః=సుఖమైన ఫలము గల, అనుమానైః=అనుమానములచేత (ఊహలచేత), సువిస్రబ్ధా=బాగా నమ్మకము కలదావపు, భవ=అగుము, అహతో=చంపబడిన, కాకుల్థా=రామలక్ష్మణులను, పశ్య=చూడుము. స్పృహతో=స్పృహమువలన, ఏతద్=దీనిని, తే=నీకు, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

తా. ఈ ఊహల ఫలము సుఖకరమైనది. అందుచేత నీవు పూర్తి విశ్వాసముతో ఉండుము. ఈ రామలక్ష్మణులు మరణించలేదు. చూడుము. నేను నీపై ఉన్న స్పృహముచేత చెప్పుచున్నాను. 28

మూ. అన్యథం నోక్తపూర్వం మే న చ వక్ష్యామి మైథిలి,

చారిత్రసుఖశీలత్వాత్ప్రవిష్టాసి మనో మమ. 29

ప్ర. అ. మైథిలి=పీతా ! అన్యథమ్=అసత్యము, మే=నాకు, న ఉక్తపూర్వమ్=పూర్వము పలకబడలేదు. న చ వక్ష్యామి=పలకను కూడ. చారిత్ర సుఖశీలత్వాత్=ఉత్తమచరిత్ర అనే ప్రయుష్టైన శీలము కలదాన వగుటచేత, మమ=నామొక్క, మనః=మనస్సును, ప్రవిష్టా అపి=ప్రవేశించితివి.

తా. పీతా ! నేనెన్నడు పూర్వము అసత్యము పలకలేదు. ఇటుపైన కూడ పలకను. నీవు పాతివ్రత్యమనే మంచి శీలము గలదాన వగుటచేత, నా మనస్సును ఆకర్షించినావు. 29

మూ. వేమా శక్త్యా రణే జేతుం పేవ్యైరపి మరామరైః,

తార్కశం దర్శనం దృష్ట్వా మయా చావేదితం తవ. 30

ప్ర. అ. ఇమో=వీరిద్దరూ, పేన్ద్రో=ఇంద్రునితో కూడిన, మరాసురైరసి= మరాసురులచేత కూడ, రణే=యుద్ధమునందు, జేతుమ్=జయించుటకు, న శక్యే= శక్యమైనదాకు కాదు, తాదృశమ్=అట్టి, దర్శనమ్=దృశ్యమును, దృష్ట్వా=చూచి, మయా=నాచేత, తవ=నీకు, ఆవేదితమ్=తెలుపబడినది.

తా. ఇంద్రునితో కూడిన మరాసుడు ఇందరూ వచ్చినా యుద్ధములో వీరిద్దరినీ జయింపజాలకు. నీకు జేవించి ఉన్నట్లు మూచించు అట్టి దృశ్యములను చూచి నేను నీకు చెప్పినాను.

30

మూ. ఇదం చ సుమహచ్చిత్రం శరైః పశ్యస్వ మైథిలి,  
విసంజ్ఞా పతితావేతా వైవ లక్ష్మీర్విముచ్చతి.

31

ప్ర. అ. మైథిలి=సీతా ! శరైః=బాణములచేత, విసంజ్ఞా=పంజ్జ లేనివారైగా, పతితా=పడి ఉన్న, ఏతా=వీరిని, లక్ష్మీః=శోభ, వైవ ముచ్చతి=విడచుటలేదు. ఇదమ్=ఈ, సుమహత్=చాల గొప్పదైన, చిత్రమ్=అశ్రుర్యమును, పశ్యస్వ=చూడుము.

తా. సీతా! బాణములచే కొట్టబడి పంజ్జ లేకుండా పడిపోయినా కూడ ఈ రామలక్ష్మణులను కాంతి విడచుటలేదు. గొప్ప అశ్రుర్యకరమైన ఈ విషయమును చూడుము.

31

మూ. ప్రాయేణ గతసత్త్వానాం పురుషాణాం గతాయుషామ్,  
రృశ్యమానేషు వక్త్రేషు పరం భవతి వైకృతమ్.

32

ప్ర. అ. ప్రాయేణ=తరచుగా, గతాయుషామ్=పోయిన ఆయుర్దాయము గల, గతసత్త్వానామ్=పోయిన ప్రాణములు గల, పురుషాణామ్=పురుషులయొక్క, రృశ్యమానేషు=చూడబడుచున్న, వక్త్రేషు=ముఖములయందు, పరమ్=అధికమైన, వైకృతమ్=వికారము, భవతి=ఆగును.

తా. ఆయుర్దాయము చెల్లి ప్రాణములు విడిచిన వారి ముఖములు సాధారణముగా చాల వికృతములుగా ఉండును.

32

మూ. త్యజ శోకం చ దుఃఖం చ మోహం చ జనకాత్మజే,  
రామలక్ష్మణమౌరథే నాద్య శక్యమజీవితుమ్.

33

ప్ర. అ. జనకాత్మజే=ఓ ! సీతా ! రామలక్ష్మణయో! అర్థే=రామ లక్ష్మణుల నిమిత్తమై, శోకమ్=శోకమును, దుఃఖం చ=దుఃఖమును, మోహం చ=మోహమును, త్యజ=విడుపుము. అద్య=ఇప్పుడు, ఆజీవితుమ్=జీవించకుండా ఉండుటకు, న శక్యమ్=శక్యము కాదు.

తా. పీతా ! రామలక్ష్మణుల నిమిత్తమై శోకమువలన కలిగిన ముఖవికారాదికమును, దుఃఖమును, మనోవ్యాకులత్వమును విడుపుము. ఇట్టి ముఖశోభాదులు కల-రామలక్ష్మణులు మరణించుట కుదరదు. 33

మూ. శుత్యా తు వచనం తస్యాః పీతా మరణతోపమా,  
కృతాశ్చారిరువాచేనూమేనమస్త్యతి మైథిలీ. 34

ప్ర. అ. మరణతోపమా=దేవకన్యతో పమామరాలు, మైథిలీ=మిథిలారాజకుమారియైన, పీతా=పీత, తస్యాః=ఆమెయొక్క, వచనమ్=వచనమును, శుత్యా=నిని, కృతాశ్చారిః=చేయబడిన ధోపరికందై, ఏనమ్=ఇట్లు, అస్తు=అగుగాక, ఇతి=అని, ఉవాచ=పలికెను.

తా. దేవకన్య వంటి మిథిలారాజకుమారియైన పీత ఆమె మాటలు నిని, అంతరి పుటించి "ఏ మాట వత్స మగుగాక" అని పలికెను. 34

మూ. విమానం పుష్పకం తత్తు పంచినర్త్య మనోజవమ్,  
దీవా త్రిజటయా పీతా లక్ష్మీమేవ ప్రవేశితా. 35

ప్ర. అ. దీవా=దీనురాలైన, పీతా=పీత, త్రిజటయా=త్రిజటచేత, మనోజవమ్=మనోవేగము గల, తత్=ఆ, పుష్పకం విమానమ్=పుష్పక విమానమును, పంచినర్త్య=వెనుకకు మరల్చి, లక్ష్మీమేవ=అంకవే, ప్రవేశితా=ప్రవేశపెట్టబడినది.

తా. త్రిజట మనోవేగము గల ఆ పుష్పకవిమానమును వెనుకకు మరల్చి పీతను అంకలోనికి తీసికొని వెళ్లెను. 35

మూ. తదస్త్రీజటయా సార్థం పుష్పకాదవరుహ్య సా,  
అశోకవనికామేవ రాక్షసీధిః ప్రవేశితా. 36

ప్ర. అ. తదా=అటుపిమ్మట, సా=ఆమె, త్రిజటయా సార్థమ్=త్రిజటతో కూడ, పుష్పకాత్=పుష్పకమునుండి, అవరుహ్య=దిగి, రాక్షసీధిః=రాక్షసస్త్రీలచేత, అశోకవనికామేవ=అశోకవనమునే, ప్రవేశితా=ప్రవేశపెట్టబడినది.

తా. పిమ్మట త్రిజటతో కూడ పుష్పకమునుండి దిగిన ఆ పీతను రాక్షసస్త్రీలు అశోకవనములో ప్రవేశపెట్టెరి. 36

మూ. ప్రవిశ్య పీతా బహువృక్షషణ్డాం  
తాం రాక్షసేవృన్య విహారిభూమిమ్,  
సంప్రేక్ష్య పంచివ్య చ రాజపుత్ర  
పరం విషాదం పముపాజగామ. 37

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే అష్టచత్వారింశః పర్గః.

శ్ర. అ. పీఠా=పీఠ, బహువృక్షషణ్డామ్=అనేకములైన వృక్షసముదాయములుగల, రాక్షసేష్టాస్య=రావణునియొక్క, విహారటూమిమ్=విహారస్థానమైన, తామ్=ఆ ఆశోకవనికను, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, రాజపుత్రౌ=రాజపుత్రులను, సంప్రేక్ష్య=చూచి, పంచిన్త్య చ=అలోచించి, పరమ్=గొప్ప, విషాదమ్=దుఃఖమును, ఉపాశ గామ=పొందెను.

తా. పీఠ అనేకవృక్షసముదాయములు గలది, రావణుని విహారస్థానము అయిన ఆశోకవనిలో ప్రవేశించి, మనపా రామలక్ష్మణులనే చూచుచు వారిని గూర్చి అలోచించుచు, చాల దుఃఖార్తురై రయ్యెను. 37

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో నరిల్లెననిమిదివ వర్గ వసూస్తము.

## అథ ఏకోనపఞ్చాశః పర్వః

[తరిగి వృసా వచ్చిన రాముడు లక్ష్మణునికొరకు విలపించుట; ప్రాణములను విడువవలె నని నిశ్చయించుకొని "మీరందఱు నృగృహములకు వెళ్లుడు" అని వానరులను ఆజ్ఞాపించుట.]

మూ. ఘోరేణ శరబన్ధేన బద్ధౌ దశరథాత్మజౌ,  
విశ్వసంతౌ యథా వాగౌ శయానౌ రుధిరోక్తితౌ. 1  
పథ్యే తే వానరశ్రేష్ఠాః పసుగ్రీవా మహాబలాః,  
పరివార్య మహాత్మానౌ తస్థుః శోకపరిఘ్నతాః. 2

ప్ర. అ. పసుగ్రీవాః=సుగ్రీవునితో కూడిన, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, పథ్యే=వమస్తమైన, తే వానరశ్రేష్ఠాః=ఆ వానరశ్రేష్ఠులు, ఘోరేణ=భయంకరమైన, శరబన్ధేన=శరబంధముచేత, బద్ధౌ=కట్టబడినవారు, వాగౌ యథా=పర్యములవలె, విశ్వసంతౌ=విట్టూర్పుచున్నవారు, రుధిరోక్తితౌ=రక్తముచేత తడవబడినవారు అయిన, శయానౌ=శయించిన, మహాత్మానౌ=మహాత్ములైన, దశరథాత్మజౌ=దశరథకుమారులను, పరివార్య=చుట్టి, శోకపరిఘ్నతాః=శోకముతో నిండినవారై, తస్థుః=నిలచిరి.

తా. సుగ్రీవుడు మొదలైన మహాబలవంతులైన ఆ వానరశ్రేష్ఠులందఱూ, భయంకరమైన శరబంధముచేత బంధింపబడి పర్యముల వలె నిట్టూర్పుచు, రక్తముచేత తడిపిన మహాత్ములైన ఆ రామంక్షుణుల చుట్టూ శోకముతో నిండినవారై నిలచిరి. 1, 2

మూ. ఏతస్మిన్నంతరే రామః ప్రత్యబుధ్యత ఏర్యవాన్,  
స్థిరత్వాత్పత్త్యయోగాచ్చ శరైః సందానితోఽపి సన్. 3

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్ అంతరే=ఇంతలో, ఏర్యవాన్=పర్యాక్రమమంతుడైన, రామః=రాముడు, శరైః=బాణములచేత, సందానితోఽపి=కట్టబడినవారైనను, స్థిరత్వాత్=స్థిరుడగుటవలనను, పత్త్యయోగాత్ చ=బలముయొక్క పరిబంధమువలనను, ప్రత్యబుధ్యత=మేల్కొనెను.

తా. ఇంతలో పర్యాక్రమవంతుడైన రాముడు శరములచేత బంధింపబడినను, మానసికస్థిర్యము ఉన్నవాడగుటవలనను, బలము గలవాడగుటవలనను వృహలోకి వచ్చెను. 3

మూ. తతో దృష్ట్వా సరుధిరం నిషగ్గం గాఢమర్పితమ్,  
భ్రాతరం దీనవదనం పర్యదేవయదాతురః. 4

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, సరుధిరమ్=రక్తముతో కూడినవారు,



విష్ణుమ్=క్షీణించినవాడు, గాఢమ్=గాఢముగా, అర్చితమ్=నేలమీద పడవేయబడిన వాడు, దీనవదనమ్=దీనమైన ముఖము గలవాడు అయిన, భ్రాతరమ్=పోదరుని, దృష్ట్వా=చూచి, అతురః=దుఃఖితుడై, పర్యదేవయత్=విలపించెను.

తా. ఏన్నుట రాముడు రక్షముతో తడిపిన వాడు, క్షీణించినవాడు, గాఢముగా నేలమీద పడవేయబడినవాడు, దీనమైన ముఖము గలవాడు అయిన పోదరుని చూచి దుఃఖితుడై విలపించెను. 4

మూ. కిం ను మే వీతయా కార్యం కిం కార్యం జీవితేన వా,  
శయానం యోఽద్య పశ్యామి భ్రాతరం యుధి నిర్జితమ్. 5

ప్ర. అ. యః=ఏ నేను, అద్య=ఇప్పుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, నిర్జితమ్=జయింపబడిన, శయానమ్=శయనించి ఉన్న, భ్రాతరమ్=పోదరుణ్ణి, పశ్యామి=చూచుచున్నానో, మే=అట్టి నాకు, వీతయా=వీతవేత, కిం ను కార్యమ్=ఏమి ప్రయోజనము ? జీవితేన వా =జీవితము చేతనైనా, కిం కార్యమ్=ఏమి ప్రయోజనము ?

తా. యుద్ధముతో జయింపబడి పడి ఉన్న పోదరుని చూడవలసి వచ్చిన నాకు వీతతో కాని, జీవితముతో కాని ఏమి ప్రయోజనము ? 5

మూ. శక్యా వీతాపమా వారీ మర్త్యలోకే విచిన్వతా,  
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా పచిహః పాంపరాయికః. 6

ప్ర. అ. మర్త్యలోకే=మనుష్యలోకమునందు, విచిన్వతా=అన్వేషించుచున్న వారేత, వీతాపమా=వీతతో సమానురాలైన, వారీ=స్త్రీ, శక్యా=పాండ శక్యమైనది. పచిహః=పహాయుడు, సామ్యరాయికః=యుద్ధములో ఉపయోగించువాడు అయిన, లక్ష్మణసమః=లక్ష్మణునితో సమానుడైన, భ్రాతా=పోదరుడు, న=పాండ శక్యమైనవాడు కాదు.

తా. అన్వేషించగా ఈ భూలోకములో వీతవంటి స్త్రీ దొరకవచ్చును. కాని సాహాయ్యము చేసేవాడు, యుద్ధమునందు పమర్థుడు అయిన లక్ష్మణుని వంటి పోదరుడు లభించదు. 6

మూ. పరిత్యక్త్యామ్యహం ప్రాణాన్ వానరాణాం తు పశ్యతామ్,  
యది పశ్చాత్సమాపన్నః సుమిత్రావన్తవర్ధనః. 7

ప్ర. అ. సుమిత్రావన్తవర్ధనః=సుమిత్రయొక్క అనందమును వృద్ధిపొందించు లక్ష్మణుడు, పశ్చాత్సమ్=మరణమును, ఆపన్నః యది=పొందినట్లయితే, అహమ్=నేను, వానరాణామ్=వానరులు, పశ్యతామ్=చూచుచుండగా, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, పరిత్యక్త్యామి=విడచెదను.

రా. లక్ష్మణుడు మరణించినట్లయితే వేను కూడ వానరులు మామమండగా ప్రాణాలు విడచెదను. 7

మూ. కిం ను వక్ష్యామి కౌపల్యాం మాతరం కిం ను కైకయ్యామ్,  
కథమమ్యం సుమిత్రాం చ పుత్రదర్శనలాంఛపామ్. 8

ప్ర. అ. మాతరమ్=తల్లియైన, కౌపల్యామ్=కౌపల్యము (కు), కిం ను వక్ష్యామి=ఏమి చెప్పెదను ? కైకయ్యామ్=కైకేయికి, కిం ను=ఏమి చెప్పెదను ? పుత్రదర్శనలాంఛపామ్=పుత్రుని చూచుటయందు ఆసక్తి గల, అమ్యామ్=తల్లియైన, సుమిత్రామ్=సుమిత్రను గూర్చి, కథమ్=ఎట్లు మాట్లాడెదను ?

రా. తల్లియైన కౌపల్యకు, కైకేయికి, పుత్రుని చూడవలె నని ఆసక్తితో ఎదురుచూచుచున్న తల్లియైన సుమిత్రకు ఏమి చెప్పెదను ? 8

మూ. వివత్సాం వేపమానాం చ క్రోశన్తిం కుదరీమివ,  
కథమాశ్వాసయిష్యామి యది యాప్యామి తం వివా. 9

ప్ర. అ. తం వివా=ఆ లక్ష్మణుడు లేకుండా, యాప్యామి యది=నేను వెల్లనట్లయితే, వివత్సామ్=పుత్రుడు లేనిది, వేపమానాం చ=వణకిపోతున్నది, కుదరీమివ=గోరింకపక్షి వలె, క్రోశన్తిమ్=అడచుచున్నది అయిన సుమిత్రను, కథమ్=ఎట్లు, అశ్వాసయిష్యామి=ఓదార్చెదను.

రా. లక్ష్మణుడు లేకుండా తిరిగి వెల్లన వేను తల్లియైన సుమిత్ర పుత్రుడు లేక వణకిపోవుచు గోరింక వలె ఏడ్చుచుండగా నే వామెను ఎట్లు ఓదార్చగలను ? 9

మూ. కథం వక్ష్యామి శత్రుఘ్నం భరతం చ యశస్వినమ్,  
మయా సహ ననం యాతో వివా తేనాహమాగతః. 10

ప్ర. అ. మయా సహ=నాతో కూడ, ననమ్=ననమును గూర్చి, యాతా=ఏ లక్ష్మణుడు వెల్లివాడో, వేన వివా=ఆ లక్ష్మణుడు లేకుండా, అహమ్=నేను, అగతః=వచ్చినాను అని, శత్రుఘ్నమ్=శత్రుఘ్నుని గూర్చి, యశస్వినమ్=కీర్తి గల, భరతమ్=భరతుని గూర్చి, కథమ్=ఎట్లు, వక్ష్యామి=చెప్పగలను.

రా. "ఏ లక్ష్మణుడు నాతో ననమునకు వచ్చివాడో, అతడు లేకుండా నేను తిరిగి వచ్చినాను" అని శత్రుఘ్నునితోను, యశశ్వరియైన భరతునితోను ఎట్లు చెప్పగలను ? 10

మూ. ఉపాలంబ్యం న శక్త్యామి పోధుం బత సుమిత్రయా,  
ఇహైవ దేహం త్వక్త్యామి న హి జీవీతుముత్సహే. 11

ప్ర. అ. బర=ఎంత కష్టము ! సుమిత్రయా=సుమిత్రచేత, ఉపాల  
వృమ్=విందను, సోదుమ్=సహించుటకు, న క్ష్యామి=పమర్థుడను కొఱలను.  
ఇహైవ=ఇక్కడనే, దేహమ్=దేహమును, త్వ్యామి=విడచెదను. జీవతుమ్=జీవిం  
చుటకు, న ఉత్సహే=ఇచ్చునుంచను.

లా. సుమిత్ర చేయు విందను సహించజాలను. అందుచేత ఇక్కడనే  
దేహమును విడచెదను. జీవించుటకు ఇచ్చగించను. 11

మూ. ధిక్మాం దుష్కృతకర్మాణమనార్యం మత్కృతే హ్యహే,  
లక్ష్మణః పాతితః శేతే శరతశ్చే గతాసువత్. 12

ప్ర. అ. దుష్కృత కర్మాణమ్=చెడ్డ కర్మకలవాడను, అనార్యమ్=అనార్యు  
డను అయిన, మామ్=నన్ను గూర్చి, ధిక్=వింద అగుగాక. మత్కృతే=నానిమిత్తమై,  
అహే=ఈ, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, పాతితః=పడగొట్టబడినవాడై, గతాసువత్=మర  
ణించినవాడు వలె, శరతశ్చే=శరతల్పమునందు, శేతే హే=శయనించి ఉన్నాడు  
కదా !

లా. ఓ ! నేనెంత పాపాత్ముడను ! ఎంత చెడ్డవాడను ! ఈ  
లక్ష్మణుడు నానిమిత్తమై పడగొట్టబడినవాడై మరణించి నట్లు శరతల్పము  
మీద శయనించి ఉన్నాడు. 12

మూ. త్వం నిత్యం సువిషణ్ణం మామాశ్వాసయసి లక్ష్మణ,  
గతాసుర్పాద్య శక్తోఽసి మామార్తమభిభాషితుమ్. 13

ప్ర. అ. లక్ష్మణః=లక్ష్మణా ! త్వమ్=నీవు, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడూ,  
సువిషణ్ణమ్=బాగా దుఃఖితుడనైన, మామ్=నన్ను, ఆశ్వాసయసి=ఓదార్చుచున్నావు.  
అద్య=ఇప్పుడు, గతాసు=పోయిన ప్రాణములు గల నీవు, అర్తమ్=దుఃఖితుడనైన,  
మామ్=నన్ను, అభిభాషితుమ్=పరికరించుటకు, శక్తిః=సమర్థుడవుగా, వాసి=లేవు.

లా. లక్ష్మణా ! నేను దుఃఖాశ్రాంతుడనైనప్పుడల్లా నీవు నన్ను  
ఓదార్చుచుండేవాడవు. ఇప్పుడు నీవు మరణించుటచే దుఃఖితుడనైన నాతో  
మాటలాడుట లేదు. 13

మూ. యేనార్య బహవో యుద్ధే నిహతా రాక్షసాః క్షితౌ,  
తప్యమేవార్య తూరిష్ట్యం శేషే వినిహతః శరైః. 14

ప్ర. అ. యేన=ఏ నీచేత, అద్య=నేడు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, బహవః=  
చాలమంది, రాక్షసాః=రాక్షసులు, క్షితౌ=భూమియందు, నిహతాః=చంపబడినారో,  
తూరః=తూర్పుడనైన, త్వమ్=అట్టి నీవు, అద్య=ఇప్పుడు, శరైః=బాణములచేత,  
నిహతః=చంపబడినవాడనై, తప్యమేవ=ఆ నేలమీదనే, శేషే=శయనించి ఉన్నావు.

రా. ఈనాడు ఏ వీపు యుద్ధములో అనేకులు రాక్షసులను చంపి నేంమీద పడవేసివావో ఆ వీపు ఇప్పుడు బాణాలచేత చంపబడినవాడవై, ఆ వేంమీదనే శయనించి ఉన్నావు. 14

మూ. శయానః శరతల్పేఽస్మిన్ స శోణితపరిఘ్నతః,  
శరణాలైశ్చిత్ భాసి భాస్కరోఽస్తమివ ప్రజన్. 15

ప్ర. అ. శరణాలై=బాణముల సముదాయముచేత, చిత్=వ్యాపించ బడిన వాడవు, శోణితపరిఘ్నతః=రక్తముచేత పూయబడినవాడవు, అస్మిన్=ఈ, శరతల్పే=శరతల్పమునందు, శయానః=శయించుచున్నవాడవు ఆయన, సః=అట్టి వీపు, అస్తమ్=అస్తాద్రిని గూర్చి, ప్రజన్=వెల్లుచున్న, భాస్కరోః ఇవ=సూర్యుడు వలె, భాసి=ప్రకాశించుచున్నావు.

రా. బాణముల సముదాయముతో నిండిన వాడవై, రక్తముచేత తడిసి ఈ శరతల్పముమీద శయనించి ఉన్న వీపు అస్తాద్రి చేరుచున్న సూర్యుడు వలె ఉన్నావు. 15

మూ. బాణాభిహతమర్మత్వాన్త శక్తోఽభిభాషితుమ్,  
రుజా వాబ్రువతోఽప్యస్య దృష్టిరాగేణ సూచ్యతే. 16

ప్ర. అ. బాణాభిహతమర్మత్వాన్=బాణములచేత కొట్టబడిన మర్మ ప్రదేశములు కలవాడగుటవలన, అభిభాషితుమ్=పలుకుటకు, న శక్తోః=సమర్థుడగుట లేదు. అబ్రువతోఽపి=మాటలాడకున్నను, అప్య=ఏనియొక్క, రుజా=బాధ, దృష్టిరాగేణ=దృష్టియొక్క రాగముచేత, సూచ్యతే=సూచింపబడుచున్నది.

రా. మర్మస్థానములు బాణములచేత కొట్టబడుటచేత మాటలాడ లేకున్నాడు. మాటలాడకపోయినను, మాపులోని ఎరుపువలన ఈతని బాధ స్పష్ట మగుచున్నది. 16

మూ. యథైవ మాం వనం యాన్తమనుయాతో మహాద్యుతిః,  
అహమప్యనుయాస్యామి తథైవైవం యమక్షయమ్. 17

ప్ర. అ. మహాద్యుతిః=గొప్ప కాంతి గల ఇతడు, వనమ్=వనమును గూర్చి, యాన్తమ్=వెల్లుచున్న, మామ్=నన్ను, యథైవ=ఎట్లు, అనుయాతః=అనుసరించినాడో, తథైవ=అట్లే, అహమపి=నేను కూడ, ఏనమ్=ఇతనిని, యమక్షయమ్=యమలోకమును గూర్చి, అనుయాస్యామి=అనుసరించి వెళ్లెదను.

రా. గొప్ప కాంతి గల ఇతడు వనమునకు వెల్లుచున్నప్పుడు నన్ను ఎట్లు అనుసరించినాడో అట్లే నేను కూడ యమలోకమునకు ఈతని వెనుక వెళెదను. 17

మూ. ఇష్టబన్ధుజనో విత్యం మాం త విత్యమనువ్రతః,  
ఇమామద్య గతోఽన్వస్తాం మమావార్యస్య దుర్బయోః. 18

ప్ర. అ. నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, ఇష్టబన్ధుజనః=ఇష్టమైన బంధుజనముగల వాడు, విత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, మామ్=నన్ను, అనువ్రతః=అనుసరించినవాడు అయిన ఇతడు, అవార్యస్య=చెడ్డవాడనైన, మమ=నామొక్క, దుర్బయోః=చెడ్డపనులచేత, ఆర్యః=ఇప్పుడు, ఇమామ్=ఈ, అవస్తామ్=అవస్థను, గతః=పోయినాడు.

తా. ఎల్లప్పుడు బంధువులయందు ప్రేమ గలవాడు, విత్యమూ నన్ను అనుసరించువాడూ అయిన ఇతడు అవార్యుడనైన నా చెడ్డపనులచేత ఇట్టి అవస్థ పొందినాడు. 18

మూ. మదుష్టేనాపి వీరేణ లక్ష్మణేన న సంస్మరే,  
పరుషం విప్రీయం చాపి శ్రావితం తు కరాచన. 19

ప్ర. అ. మదుష్టేనాపి=బాగా కోపించినవాడైనను, వీరేణ=వీరుడైన, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత, కరాచన=ఎన్నడూ, పరుషమ్=పరుషము, విప్రీయమ్=అప్రీయము అయిన మాటను, శ్రావితమ్=వినిపించేయుబడినదానినిగా, న సంస్మరే=స్మరించను.

తా. వీరుడైన లక్ష్మణుడు ఎంత కోపము వచ్చినను, ఎన్నడూ కూడ పరుషము, అప్రీయము అయిన మాట పలికినట్లు నాకు గుర్తు లేదు. 19

మూ. విసపరేకవేగేన పశ్య భాణశలాని యః,  
ఇష్టస్త్రైష్ట్రధికస్తస్మాత్కార్తవీర్యాచ్చ లక్ష్మణః. 20

ప్ర. అ. యః=ఏ కార్తవీర్యుడు, ఏకవేగేన=ఒక్క ప్రయత్నము చేత, పశ్య=చూచు, భాణశలాని=భాణముల శలములను, విసపరేక=విడచినో, తస్మాత్=అట్టి, కార్తవీర్యాత్ చ=కార్తవీర్యునికంటె కూడ, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, ఇష్టస్త్రైష్ట్ర=భాణముల ప్రయోగములయందు, అధికః=గొప్పవాడు.

తా. వెయ్యి ధుజములు గల ఏ కార్తవీర్యుడును ఒక్క ప్రయత్నముచేత, చదు వందల భాణములు ప్రయోగించేవాడో, అతని కంటె కూడ లక్ష్మణుడు భాణప్రయోగములో అధికుడు. 20

మూ. అప్రత్రైరస్త్రాణి యో హవ్యాచక్రస్యోపి మహాత్మనః,  
సోఽయముర్య్యాం హతః శేచే మహార్హశయవోచితః. 21

ప్ర. అ. యః=ఏ లక్ష్మణుడు, మహాత్మనః=మహాత్ముడైన, శక్రస్య=దేవేంద్రునియొక్క, అస్త్రైర్యపి=అస్త్రములను కూడ, అప్రత్రైః=అస్త్రముల చేత,

హన్యాత్=కొట్టి వేయునో, మహర్షశయనోచితః=అమూల్యమైన శయనమునకు తగిన, సః అయమ్=అట్టి ఈ లక్ష్మణుడు, హతః=చంపబడినవాడై, ఉర్యామ్=భూమియందు, చేత=శయించి ఉన్నాడు.

రా. ఏ లక్ష్మణుడు మహర్షుడైన దేవేంద్రుని అస్త్రములను కూడ అస్త్రముల చేత కొట్టివేయగలడో, ఉత్తమమైన శయనముపై పడుండుటకు తగిన అట్టి లక్ష్మణుడు చంపబడి నేలపై శయించి ఉన్నాడు. 21

మూ. తత్తు మిథ్యాప్రలప్తం మాం ప్రధక్ష్యతి న పంశయూ,  
యన్మయా న కృతో రాజా రాక్షసానాం విభీషణః. 22

ప్ర. అ. విభీషణః=విభీషణుడు, మయా=నా చేత, యత్=ఏ కారణమువలన, రాక్షసానామ్=రాక్షసులకు, రాజా=రాజుగా, న కృతః=చేయబడలేదో, తత్=ఆ కారణమువలన, మిథ్యాప్రలప్తమ్=అసత్యమైన ప్రలాపము, మామ్=నన్ను, ప్రధక్ష్యతి=కాల్చివేయగలడు; పంశయూ=పంశయము, న=లేదు.

రా. విభీషణుణ్ణి రాక్షసరాజుగా చేయలేకపోయితిని. అందుచే “నిన్ను రాజును చేసెదను” అని నేను విభీషణునితో పలికిన అసత్యప్రలాపము నన్ను కాల్చివేయును; పందేహము లేదు. 22

మూ. అస్మిన్ ముహుర్తే సుగ్రీవ ప్రతియాయమితోఽర్హసి,  
మత్వా హీనం మయా రాజన్ రావణోఽభిభవిష్యతి. 23

ప్ర. అ. సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా ! అస్మిన్=ఈ, ముహూర్తే=ముహూర్తమునందే, ఇతః=ఇక్కడినుండి, ప్రతియాయమ్=తిరిగి వెళ్లుటకు, అర్హసి=తగి ఉన్నావు. రాజన్=రాజా! రావణః=రావణుడు, మయా=నాతో, హీనమ్=ఖూన్యనిగా, మత్వా=తెలిసికొని, అభిభవిష్యతి=తిరస్కరించగలడు.

రా. రావణరాజా ! సుగ్రీవా ! నీ నీ ముహూర్తమునందే బయలుదేరి ఇక్కడినుండి వెళ్లిపోము. నేను నీతో లేనని తెలిసి రావణుడు నిన్ను తిరస్కరించును. 23

మూ. అజ్ఞదం య పురస్కృత్య సపైన్యం వపరిచ్చరమ్,  
పాగరం తర సుగ్రీవ వీలేవ చ వలేవ చ. 24

ప్ర. అ. సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా ! సపైన్యమ్=పైన్యముతో కూడిన వాడు, వపరిచ్చరమ్=పరివారముతో కూడినవాడు అయిన, అజ్ఞదమ్=అంగుడుణ్ణి, పురస్కృత్య=ఎదుట ఉంచుకొని, వీలేన చ=వీలునితోను, వలేన చ=వలునితోను, సముద్రమ్=సముద్రమును, తర=చాటుము.

తా. - సుగ్రీవా ! మువ్వు సైన్యముతోను, పరివారముతోను, అంగద -  
వీరి వటులతోను సముద్రమును దాటి వెళ్లిపోము. 24

మూ. కృతం హి మమహత్కర్మ యదన్యైర్బుష్కరం రణే,  
ఋక్షరాజేన తుష్యామి గోలాఙ్గాలోధిపేన చ. 25

ప్ర. అ. ఋక్షరాజేన=భిల్లాకరాజైన జాంబవంతునిచేతను, గోలాఙ్గా  
లోధిపేన=గోలాంగూలముం రాజుచేతను, రణే=యుద్ధమునందు, యన్=ఏది,  
అన్యో=ఇతరులచేత, దుష్కర్మ=చేయ శక్యము కానిదో అట్టి, మమహత్=చాలగొప్ప  
దైవ, కర్మ=పని, కృతం హి=చేయబడినది కదా ! తుష్యామి=సంతోషించుచున్నాను.

తా. యుద్ధములో మరెవ్వరూ చేయజాలని పనులు జాంబవంతుడు,  
గోలాంగూలముం ప్రభువు చేసినందుకు సంతోషించుచున్నాను. 25

మూ. అణ్డదేన కృతం కర్మ మైన్దేన ద్వివిదేన చ,  
యుద్ధం కేసరిణా సంఖ్యే ఘోరం సంపాదినా కృతమ్. 26

ప్ర. అ. అణ్డదేన=అంగదునిచేతను, మైన్దేన=మైందునిచేతను, ద్వివిదేన  
చ=ద్వివిధునిచేతను, కర్మ=గొప్ప పని, కృతమ్=చేయబడినది. సంఖ్యే=యుద్ధ  
మునందు, కేసరిణా=కేసరిచేత, సంపాదినా=సంపాదిచేత, ఘోరమ్=ఘోరమైన,  
యుద్ధమ్=యుద్ధము, కృతమ్=చేయబడినది.

తా. అంగదుడు, మైందుడు, ద్వివిధుడు గొప్పపనులు చేసినారు.  
యుద్ధరంగములో కేసరి, సంపాది ఘోరమైన యుద్ధము చేసినారు. 26

మూ. గవయేన గవాక్షేణ శరభేణ గజేన చ,  
అన్యైశ్చ హరిధిర్యుద్ధం మదర్థే త్యక్తజీవితైః. 27

ప్ర. అ. గవయేన=గవయునిచేత, గవాక్షేణ=గవాక్షునిచేత, శరభేణ=శరభు  
నిచేత, గజేన=గజునిచేత, మదర్థే=నా నిమిత్తమై, త్యక్తజీవితైః=విడువబడిన జీవితము  
గల, అన్యైః=ఇతరులైన, హరిధిశ్చ=వానరుల చేత, యుద్ధమ్=యుద్ధముచేయబడినది.

తా. గవయుడు, గవాక్షుడు, శరభుడు, గజుడు, నానిమిత్తమై  
ప్రాణములను త్యజించుటకు సిద్ధమైన ఇతరవానరులు గొప్ప యుద్ధము చేసిరి.

మూ. న చాత్రిక్రమితుం శక్యం దైవం సుగ్రీవ మానుషైః,  
యత్తు శక్యం వయస్యేన సుహృదా చ పరంతప. 28

కృతం సుగ్రీవ తత్పర్యం భవతా ధర్మభీరుణా.

ప్ర. అ. సుగ్రీవం=సుగ్రీవుడా ! మానుషైః=మనుష్యులచేత, దైవమ్=దైవము,

అతిక్రమితుమ్=అతిక్రమించుటకు, న న శక్యమ్=శక్యము కాదు, పరంతప=శత్రు  
పులను పీడించువాడా ! ముగ్ధివ=ముగ్ధివా ! ముహూదా=మంచి మృదయము  
గల, వయస్వేన=మిత్రునిచేత, యత్తు=ఏది, శక్యమ్=శక్యమైనదో, తత్=అది,  
సర్వమ్=అంతా, భర్మభీతుణా=భర్మమునుండి భయము గల, త్వాయా=నిచేత,  
కృతమ్=చేయబడినది.

తా. ముగ్ధివా ! మానవులు దైవమును అతిక్రమింపజాలరు. ఓ !  
శత్రుసంహారకుడా ! మంచి మృదయము గల మిత్రుడు చేయగలిగినంత  
భర్మభీతి గల నీవు చేసినావు. 28

మూ. మిత్రకార్యం కృతమిదం భవద్విశ్వాసరక్షణః,  
అనుజ్ఞాతా మయా సర్వే యథేష్టం గన్తుమర్హథ. 29

ప్ర. అ. వానరక్షణమ్=వానరశేష్టులారా ! భవద్వి=మీచేత, ఇదమ్=ఈ,  
మిత్రకార్యమ్=మిత్రకార్యము, కృతమ్=చేయబడినది. సర్వే=మీరందరూ, మయా=  
వాచేత, అనుజ్ఞాతా=అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినారు. యథేష్టమ్=ఇష్టము వచ్చినట్లుగా,  
గన్తుమ్=వెళ్లుటకు, అర్హథ=తగియున్నారు.

తా. ఓ ! వానరశేష్టులారా ! మీరు మిత్రులు చేయవలసిన కార్యము  
చేసినారు. మీ అందరికీ అనుజ్ఞ ఇచ్చుచున్నాను; మీ కిష్టమైన ప్రదేశములకు  
వెళ్లుడు. 29

మూ. తుశ్రువుస్తస్య యే సర్వే వానరాః పరిరేవితమ్,  
వర్తయాంచక్రిరేక్షాణే నేత్రైః కృష్ణేతరేక్షణాః. 30

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, యే=ఏ, వానరాః=వానరులు, తస్య=అ  
రాముని యొక్క, పరిరేవితమ్=విలాపమును, తుశ్రువుః=వినికో, కృష్ణేతరేక్షణాః=  
వచ్చని కళ్లు గల ఆ వానరులు, నేత్రైః=నేత్రములచేత, అక్షాణే=కన్నీళ్లును,  
వర్తయాంచక్రిరే=ప్రవర్తించచేసిరి.

తా. రాముని విలాపమును విన్న వానరు లందరూ నేత్రములనుండి  
కన్నీళ్లు కార్పిరి. 30

మూ. తతః సర్వాణ్యనీకాని స్థావయిత్వా విభీషణః,  
అజగామ గదాపాణిస్త్యరితం యత్ర రాఘవః. 31

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, విభీషణః=విభీషణుడు, సర్వాణి=సమస్తమైన,  
అనీకాని=పేదలను, స్థావయిత్వా=విలిపి, గదాపాణిః=గద హస్తమునందు గలవాడై,  
రాఘవః=రాముడు, యత్ర=ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడికి, త్వరితమ్=శీఘ్రముగా,  
అజగామ=వచ్చెను.



తా. ఇంతలో విలీషణుడు సైన్యముం నన్నింటినీ ధైర్యము తెప్పి  
వలిపి, గద హస్తమునందు ధరించి కాముడున్న చోటికి శీఘ్రముగా వచ్చెను. 31

మూ. తం దృష్ట్వా త్వరితం యాన్తం వీలాశ్చానచయోపమమ్, 32  
వానరా దుద్రువుః పశ్యే మన్యమావాస్తు రావణమ్.

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ఏకోవపశ్చాశః పర్గః.

ప్ర. అ. త్వరితమ్=శీఘ్రముగా, యాన్తమ్=వెళ్లుచున్న, వీలాశ్చానచయో  
పమమ్=నల్లని కాటుక రాసితో సమానుడైన, తమ్=అతనిని, దృష్ట్వా=చూచి,  
పశ్యే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, రావణమ్=ఇంద్రజిత్తునుగా, మన్యమావాః=  
తంచుచు, దుద్రువుః=పారిపోయిరి.

తా. నల్లని కాటుక రాసి వలె ఉన్న ఆ విలీషణుడు శీఘ్రముగా  
వెళ్లుట చూచి వానరులందరూ ఇంద్రజిత్తు అని అనుకొని పారిపోయిరి. 32

"టాదానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధర్వాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో నలుబదితొమ్మిదవ పర్గ సమాప్తము.

## అథ పశ్యాతః పరః

(విభీషణుని యాచి ఇంద్రజిత్తునుకొని వానరులు పారిపోవుట; సుగ్రీవుని జబ్బచేత జాంబవంతుడు వెళ్లి వాళ్లకు దైత్యము చెప్పుట; విభీషణుడు విలపించుట; సుగ్రీవుడు అతనిని ఓదార్చుట, గరుత్మాంతుడు వచ్చి రామలక్ష్మణులను నాగపాశమునుండి విముక్తులను చేసి వెళ్లుట. వానరులు సంహోషించుట.)

మూ. అథోవాచ మహాతేజా హరిరాజో మహాబలా,  
కిమియం వ్యథితా సేనా మూఢవాతేన వౌర్జితే. 1

ప్ర. అ. అథ=అటుపేమ్మట, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, హరిరాజాః=సుగ్రీవుడు, ఉవాచ=పలికెను. ఇయం సేనా=ఈ సేన, జలే=జలమునందు, మూఢవాతేన=మూఢమైన (మరొక ఎదురుగాలిచే కొట్టబడి మూర్ఛించెడిన) వాయువు గల, వౌః ఇవ = ఓడ వలె, కిమ్=ఎందుకు, వ్యథితా=వ్యథించెడినది ?

రా. అప్పుడు గొప్ప తేజస్సు, బలము గల సుగ్రీవుడు పలికెను - "మూఢమైన వాయువుచేత ఓడ నీటిలో వ్యాకులమైనట్లు ఈ సైన్యము వ్యథించెడిన లేమి ?"

మూ. సుగ్రీవస్య వచః శ్రుత్వా వాలిపుత్రోఽబ్రవీత్,  
న త్వం పశ్యసి రామం చ లక్ష్మణం చ మహారథమ్,  
శరజాలచితౌ వీరావుభౌ దశరథాత్మజౌ,  
శరతల్పే మహాత్మానౌ శయానౌ రుధిరోక్తితౌ. 2 3

ప్ర. అ. సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, వాలిపుత్రః=వాలికుమారుడైన, అబ్రవీత్=పలికెను. శరజాలచితౌ=బాణముల సముదాయముచేత వ్యాధమైనవాడు, రుధిరోక్తితౌ=రక్తముచేత తడపబడినవాడు, శరతల్పే=శరతల్పమునందు, శయానౌ=శయించి ఉన్నవారు, మహాత్మానౌ=మహాత్ములు, దశరథాత్మజౌ=దశరథుని కుమారులు అయిన, రామమ్=రాముణ్ణి, మహారథమ్=మహారథుడైన, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుని, త్వమ్=నీవు, న పశ్యసి=చూచుట లేదా ?

రా. సుగ్రీవుని మాటలు విని వాలిపుత్రుడైన అంగదుడు ఇట్లనెను - "మహాత్ములైన దశరథకుమారులు రాముడు, మహారథుడైన లక్ష్మణుడు బాణముల సముదాయముచేత కప్పబడి, రక్తముచేత తడిసి, శరతల్పముమీద శయించి ఉన్నారాకదా ! నీవు ఆ వీరులను చూడలేదా ?"

మూ. అథాబ్రవీద్వానరేన్ద్రః సుగ్రీవః పుత్రమగ్గరమ్,  
వానిమిత్తమిదం మన్యే భవితవ్యం భయేన తు. 4

ప్ర. అ. అథి=అటుపిమ్మట, వానరేన్ద్రః=వానరరాజైన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, పుత్రమ్=పుత్రుడైన, అగ్గరమ్=అంగదుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. ఇదమ్=దీనిని, అనిమిత్తమ్=నిమిత్తము లేనిదానినిగా, న మన్యే=తలవను, భయేన=భయకారణముచేత, భవితవ్యమ్=ఉండి ఉండవలెను.

తా. పిమ్మట వానరరాజైన సుగ్రీవుడు పుత్రుడైన అంగదునితో ఇటు పలికెను "ఇది కారణము లేకుండా జరుగుచున్న దని అనుకొనను ; ఏదో భయకారణము ఉండి ఉండవలెను." 4

మూ. విషణ్ణవదనా హ్యేతే త్వక్తప్రహరణా దిశః,  
పథాయస్తేత్ర పారయస్త్రాపాదుత్పుల్లలోచనాః. 5

ప్ర. అ. అత్ర=ఇక్కడ, ఏతే=ఈ, పారయః=వానరులు, త్రాపాత్=భయమువలన, ఉత్పుల్లలోచనాః=చికిసించిన వేతములు గలవారై, త్వక్తప్రహరణాః=విడువబడిన ఆయుధములు గలవారై, విషణ్ణవదనాః=దిగులు చెందిన ముఖములు కలవారై, దిశః=దిక్కులను గూర్చి, పథాయస్తే=పారిపోవుచున్నారు.

తా. ఇక్కడ ఈ వానరులు దిగులు చెందిన ముఖములతో, భయముచేత విప్పారిన కళ్ళతో, ఆయుధములు విడచి నాల్గు దిక్కులకు పారిపోవుచున్నారు.

మూ. అన్యోన్యస్య న లజ్జస్తే న నిరీక్షన్తి పృష్ఠతః,  
విప్రకర్షన్తి చాన్యోన్యం పతితం లజ్జయన్తి చ. 6

ప్ర. అ. అన్యోన్యస్య=పరస్పరమునకు, న లజ్జస్తే=సిగ్గుపడుటలేదు. పృష్ఠతః=వెనుకకు, న నిరీక్షన్తి=చూచుటలేదు. అన్యోన్యమ్=పరస్పరము విప్రకర్షన్తి=లాగుచున్నారు. పతితమ్=పడిపోయినవానిని, లజ్జయన్తి చ=రాటివేయుచున్నారు.

తా. ఈ వానరులు ఒకరిని చూచి ఒకడు సిగ్గు పడుటలేదు. వెనుకకు తిరిగి చూచుట లేదు. ఒకరినొకడు లాగుచున్నారు. పడిపోయినవానిని రాటి వెల్లిపోవుచున్నారు. 6

మూ. ఏతస్మిన్నన్తరే వీరో గదాపాణిర్విభీషణః,  
సుగ్రీవం వర్జయామాస రాఘవం చ జయశిషా. 7

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్=ఈ, అన్తరే=మధ్యయందు, గదాపాణిః=గద హస్తమునందు గల, వీరా=వీరుడైన, విభీషణః=విభీషణుడు, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి,

రాఘవం చ=రాముణ్ణి, జయాశిషా=జయ జయ అను అశీర్వాదముచేత,  
వర్తయామాప=వృద్ధిపొందించెను.

తా. ఇంతలో చేతిలో గద ధరించిన వీరుడైన విభీషణుడు వచ్చి  
జయశబ్దమును ఉచ్చరించుచు సుగ్రీవునకు, రామునకు అభివాదనము చేసెను. 7

మూ. విభీషణం చ సుగ్రీవో దృష్ట్వా వానరభీషణమ్,  
ఋక్తరాజం మహాత్మానం సమీపస్థమువాచ హ. 8

ప్ర. అ. సుగ్రవః=సుగ్రీవుడు, విభీషణమ్=విభీషణుని, వానరభీష  
ణమ్=వానరులకు భయంకరునిగా, దృష్ట్వా=చూచి, సమీపస్థమ్=సమీపము  
నందున్న, మహాత్మానమ్=మహాత్ముడైన, ఋక్తరాజమ్=జొంబవంతుణ్ణి గూర్చి,  
ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. వానరులు భయపడుటకు కారణము విభీషణుడే అని గ్రహించి  
సుగ్రీవుడు సమీపమునందున్న మహాత్ముడైన జొంబవంతునితో ఇట్లు పలికెను.

మూ. విభీషణోఽయం సంప్రాప్తో యం దృష్ట్వా వానరర్షభాః,  
ద్రవన్త్యాయతసంత్రాపా రావణాత్మజశక్యయా. 9

ప్ర. అ. అయమ్=ఈ, విభీషణః=విభీషణుడు, సంప్రాప్తః=వచ్చినాడు,  
యమ్=నివనిని, దృష్ట్వా=చూచి, వానరర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, రావణాత్మజశ  
క్యయా=ఇంద్రుని అనే శంకచేత, అయతసంత్రాపాః=అధికమైన భయము  
కలవారై, ద్రవన్తి=పారిపోవుచున్నారో.

తా. ఈ విభీషణుడు వచ్చినాడు. ఈతనినే చూచి వానరశ్రేష్ఠులు  
ఇంద్రుని అనే శంకచేత భయపడి పారిపోవుచున్నారు. 9

మూ. శీఘ్రమేతాన్ సుసంత్రస్త్వావృహుధా విప్రధావితాన్,  
పర్యవస్థాపయాఘ్యాహి విభీషణముపస్థితమ్. 10

ప్ర. అ. సుసంత్రస్త్వాన్=టాగా భయపడిన, బహుధా=అనేకవిధములుగా,  
విప్రధావితాన్=పారిపోవుచున్న, ఏతాన్=ఈ వానరులను, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా,  
పర్యవస్థాపయ=దైర్యముగలవారిని చేయుము. ఉపస్థితమ్=వచ్చినవానిని, విభీష  
ణమ్=విభీషణునిగా, అఘ్యాహి=చెప్పుము.

తా. భయపడి అన్ని నైపులకు పారిపోవుచున్న వీళ్లకు శీఘ్రముగా వెళ్లి  
దైర్యము చెప్పుము. వచ్చినవాడు విభీషణు డని వాళ్లకు చెప్పుము. 10

మూ. సుగ్రీవేక్షైవముక్షస్త్తు జాన్మవాన్మక్షపార్థివః,  
వానరాన్ సాన్త్యయామాస సంనివర్త్య ప్రధావతః. 11

ప్ర. అ. సుగ్రీవేణా=సుగ్రీవునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తాః=పలకబడిన, ఋక్ష  
పార్థివాః=భిల్లకరాజైన, జామ్బవాన్=జాంబవంతుడు, ప్రధావతాః=పారిపోవుచున్న,  
వానరాన్=వానరులను, వివర్త్య=మల్లించి, సాన్త్వయామాస=ఓదార్చెను.

తా. భిల్లకముల రాజైన జాంబవంతుడు సుగ్రీవుని అజ్ఞ ప్రకారము వెల్లి  
పారిపోవుచున్న వానరులను నెనుకకు మరల్చి వారికి రైద్యము చెప్పెను. 11

మూ. తే నివృత్తాః పునః సర్వే వానరాన్త్వక్షసార్ధసాః,  
ఋక్షరాజవచః శ్రుత్వా తం చ దృష్ట్వా విభీషణమ్. 12

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, తే వానరాః=ఆ వానరులు, ఋక్షరాజవచః=  
జాంబవంతుని వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తమ్=ఆ, విభీషణమ్=విభీషణుని,  
దృష్ట్వా=చూచి, త్వక్షసార్ధసాః=నిదనబడిన భయము గలవారై, పునః=మరల,  
నివృత్తాః=మరలిరి.

తా. ఆ వానరు లందఱు జాంబవంతుని మాటలు విని, ఆ విభీషణుని  
చూచి, భయము విడచి మరల తిరిగి వచ్చిరి. 12

మూ. విభీషణస్తు రామస్య దృష్ట్వా గాత్రం శరైశ్చితమ్,  
లక్ష్మణస్య చ ధర్మాత్మా బభూవ వ్యతితప్తదా. 13

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడైన, విభీషణస్తు=విభీషణుడైతే, శరైః=బాణ  
ములచేత, చితమ్=వ్యాప్తమైన, రామస్య=రామునియొక్క, గాత్రమ్=శరీరమును,  
లక్ష్మణస్య చ=లక్ష్మణుని శరీరమును, దృష్ట్వా=చూచి, తదా=అప్పుడు,  
వ్యతితః=వ్యథచెందినవాడు, బభూవ=ఆయెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన విభీషణుడు బాణములచేత అంతటా గ్రుచ్చబడిన  
రామలక్ష్మణుల శరీరములు చూచి అప్పుడు చాల వ్యథ చెందెను. 13

మూ. జలక్లిన్నేన హస్తేన తయోర్నేత్రే విమృశ్య చ,  
శోకసంపీడితమనా రురోద విలలాస చ. 14

ప్ర. అ. జలక్లిన్నేన=జలముచేత తడిసిన, హస్తేన=చేతితో, తయోః=వారిద్దరి  
యొక్క, నేత్రే=నేత్రములను, విమృశ్య చ=తుడిచి, శోకసంపీడితమనాః=శోకముచేత  
పీడించబడిన మనస్సు గలవారై, రురోద=ఏడ్చెను. విలలాస చ=విలపించెను  
కూడ.

తా. అతడు నీళ్లతో తడిసిన చేతితో వాళ్ల కళ్లు తుడిచి, శోకముచేత  
పీడించబడిన మనస్సు గలవారై ఏడ్చుచు విలపించెను. 14

మూ. ఇహ తౌ సత్త్వసంపన్నౌ విక్రాంతౌ ప్రేయసంయుగౌ,  
ఇమామనస్తాం గమితౌ రాక్షసైః కూటయోధిభిః. 15

ప్ర. అ. సత్త్వసంపన్నౌ=బలముతో కూడినవారు, విక్రాంతౌ=పరాక్రమ  
వంతులు, ప్రేయసంయుగౌ=శస్త్రమైన యుద్ధము గలవాడు అయిన, తౌ=అట్టి,  
ఇహ=వీరిద్దరూ, కూటయోధిభిః=కపటయుద్ధము చేయు, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత,  
ఇమామ్=ఈ, అనస్తామ్=అవస్థను, గమితౌ=పొందించబడినారు.

తా. ఆధికబలము గలవారు, పరాక్రమవంతులు, యుద్ధమునందు ఆపక్తి  
గలవారు అయిన అట్టి ఈ రామలక్ష్మణులను కపటయుద్ధము చేయు రాక్షసులు  
ఇట్టి పీడి పొందించినారు ! 15

మూ. బ్రాతృపుత్రేణ చైతేన దుష్పుత్రేణ దురాత్మనా,  
రాక్షస్యా జిహ్వాయా బుద్ధ్యా వశ్యతావృణావిక్రమౌ. 16

ప్ర. అ. ఋణవిక్రమౌ=కుటిలత్వములేని పరాక్రమము గల వీరు, దుష్పు  
త్రేణ=చెడ్డ పుత్రుడు, దురాత్మనా=చెడ్డ బుద్ధి గలవాడు అయిన, ఏతేన=ఈ,  
బ్రాతృపుత్రేణ=నా సోదరుని కుమారునిచేత, రాక్షస్యా=రాక్షససంబంధమైన,  
జిహ్వాయా=వక్రమైన, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత, వశ్యతా=వంచించబడినారు.

తా. కపటము ఎరుగని పరాక్రమము గల వీరిద్దరినీ దుష్టపుత్రుడు, చెడ్డ  
బుద్ధి కలవాడు అయిన నా సోదరుని కుమారుడు రాక్షససహజమైన కుటిల  
బుద్ధితో వంచించినారు. 16

మూ. శరైరీమావలం విరౌ రుధిరేణ సముక్షితౌ,  
వసుధాయామిమా సుప్తౌ దృశ్యేతే శల్యకావివ. 17

ప్ర. అ. శరైః=బాణములచేత, అలమ్=ఆధికముగా, విరౌ=కొట్టబడినవారు,  
రుధిరేణ=రక్తముచేత, సముక్షితౌ=పూయబడినవారు, వసుధాయామ్=వేలమీద,  
సుప్తౌ=నిద్రించుచున్నవారు అయిన, ఇమామ్=వీరిద్దరూ, శల్యకావివ=శల్యకమృగముల  
(శరీర మంతా ముళ్లు ఉండు మృగవిశేషముల) వలె, దృశ్యేతే=కనబడుచున్నారు.

తా. బాణములచేత ఆధికముగా కొట్టబడి, రక్తముతో తడిపి వేలమీద  
పడి ఉన్న ఈ రామలక్ష్మణులు శల్యకమృగముల వలె కనబడుచున్నారు. 17

మూ. యయోర్వీర్యముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠా కాజ్ఞీక్షితా మయా,  
తావిమా దేహనాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషర్షభౌ 18

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, యయోః=ఎవరియొక్క, వీర్యమ్=సరాక్రమ  
మును, ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, ప్రతిష్ఠా=ప్రతిష్ఠ, కాజ్ఞీక్షితా=కోరబడినదో, తౌ=అట్టి,

ఇమో=ఈ, పురుషర్షభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులు, దేహనాశాయ=దేహముయొక్క నాశముకొరకు, ప్రసుప్తో=నిద్రించుచున్నారు.

తా. ఏ రామలక్ష్మణుల పరాక్రమమును ఆశ్రయించి వేను కాజ్యము పొందవలె నని కోరుకొంటినో అట్టి ఈ మానవశ్రేష్ఠులు ప్రాణములను విడచుటకై పడియున్నారు. 18

మూ. జీవన్మద్య విపన్నోఽస్మీ నష్టరాజ్యమనోరథః,  
ప్రాప్తప్రతిజ్ఞశ్చ రిపుః సకామో రావణః కృతః. 19

ప్ర. అ. నష్టరాజ్యమనోరథః=నష్టమైన రాజ్యవాంఛ గల వేను, జీవన్మపి=జీవించి ఉన్నను, ఆద్య=ఇప్పుడు, విపన్నః=విపత్తు వెందినవాడను, అస్మీ=అయినాను. రిపుః=శత్రువైన, రావణః=రావణుడు, ప్రాప్తప్రతిజ్ఞః=పొందబడిన (పీఠను విడువను అనే) ప్రతిజ్ఞ కంబాదు, సకామశ్చ=కోరిక తీరినవాడు, కృతః=చేయబడినాడు.

తా. నా రాజ్యరాభాశ నగించుటచేత వేను ఇప్పుడు జీవించి ఉన్నా ఆపదలతో ఉన్నాను. శత్రువైన రావణుని ప్రతిజ్ఞ వెదవేరి వాని కోరిక తీరినది.

మూ. ఏవం విలపమానం తం పరిష్వజ్య విభీషణమ్,  
సుగ్రీవః సత్త్వసంపన్నో హరిరాజోఽబ్రవీదిదమ్. 20

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, విలపమానమ్=విలపించుచున్న, తం విభీషణమ్=ఆ విభీషణుని, పరిష్వజ్య=కొగలించుకొని, సత్త్వసంపన్నః=బలముతో కూడినవాడు, హరిరాజః=వానరరాజు అయిన, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. బలశాలి, వానరరాజు అయిన సుగ్రీవుడు ఈ విధముగా విలపించుచున్న విభీషణుని కొగలించుకొని ఇట్లు పలికెను. 20

మూ. రాజ్యం ప్రాప్యసీ ధర్మజ్ఞ లజ్కాయాం నాత్ర సంశయః,  
రావణః సహ పుత్రేణ స్వకామం నేహ లప్యతే. 21

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ=ధర్మము తెలిసినవాడా ! లజ్కాయామ్=లంకాయందు, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, ప్రాప్యసీ=పొందగలవు. అత్ర=రీనివిషయమునందు, సంశయః=సంశయము, న=లేదు. రావణః=రావణుడు, సహపుత్రేణ=పుత్రునితో కూడ, స్వకామమ్=తన కోరికను, ఇహ=ఇప్పుడు, న లప్యతే=పొందడు.

తా. ధర్మము తెలిసిన ఓ ! విభీషణా ! నీవు లంకారాజ్యము పొందగలవు; సందేహము లేదు. రావణుడు, అతని కుమారుడు అనుకొన్నట్లు

వారి కోరిక పథలము కాదు.

21

మూ. న రుజాపీడితావేదాపుణౌ రామవలక్ష్మణౌ

త్యక్త్యా మోహం వధిష్యేతే పగణం రావణం రణే.

22

ప్ర. అ. ఏతా=ఈ, ఉళౌ=ఇద్దరు, రామవలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, రుజా=బాధచేత, పీడితా=పీడించబడినవారు, న=కాదు. మోహమ్=మోహమును, త్యక్త్యా=నిడచి, రణే=యుద్ధమునందు, పగణమ్=గణముతోకూడిన, రావణమ్=రావణుని, వధిష్యేతే=వధించగలరు.

తా. ఈ రామలక్ష్మణు లిద్దరూ మరణమును కలిగించు బాధచేత పీడింపబడుటలేదు. కేవలము మోహము చెంది ఉన్నాడు. మోహమును నిడచి యుద్ధములో పరివారపహితుడైన రావణుని చంపగలడు.

22

మూ. తమేవం సాన్త్యయిత్వా తు సమాశ్వాస్య చ రాక్షసమ్,

సుషేణం శ్శశురం పార్శ్వే సుగ్రీవస్తమువాచ హ.

23

ప్ర. అ. సుగ్రీవా=సుగ్రీవుడు, తం రాక్షసమ్=ఆ విభీషణుని, ఏవమ్=ఇట్లు, సాన్త్యయిత్వా=ఓదార్చి, సమాశ్వాస్య=విశ్వాసము కలిగించి, పార్శ్వే=పార్శ్వము వందున్పు, శ్శశురమ్=మామగారైన, తం సుషేణమ్=ఆ సుషేణుని గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. సుగ్రీవుడు విభీషణుని ఈ విధముగా ఓదార్చి, విశ్వాసము కలిగించి, ప్రక్కనే ఉన్న మామగారైన సుషేణునితో ఇట్లు పలికెను.

23

మూ. పహ శూరైరరిగణైర్లబ్ధసంజ్ఞావరిందమౌ,

గచ్ఛ త్వం భ్రాతరం గృహ్య కీష్కిన్ధాం రామలక్ష్మణౌ.

24

ప్ర. అ. శూరైః=శూరులైన, హరిగణైః=హనరుల గణములతో కూడినవాడనై, త్వమ్=నీవు, లబ్ధసంజ్ఞా=పొందబడిన సంజ్ఞ గల, అరిందమౌ=శత్రుసంహారకులైన, భ్రాతౌ=సోదరులైన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను, గృహ్య=గ్రహించి, కీష్కిన్ధామ్=కీష్కింధను గూర్చి, గచ్ఛ=వెళ్లుము.

తా. నీవు శూరులైన వావరులతో కలిసి, సంజ్ఞ వచ్చిన శత్రుసంహారకులైన ఈ సోదరులను, రామలక్ష్మణులను రీపికొని కీష్కింధకు వెళ్లుము.

24

మూ. అహం తు రావణం హర్త్యా సపుత్రం పహ బాన్ధవమ్,

మైథిలీమానయిష్యామి శక్తో నష్టిమివ శ్రియమ్.

25

ప్ర. అ. అహం తు=నేనైవే, సపుత్రమ్=పుత్రులతో కూడిన, పహ బాన్ధవమ్=బంధువులతో కూడిన, రావణమ్=రావణుని, హర్త్యా=చంపి, శక్తా=రేవేం



ద్రుదు, నష్టామ్=నశించిన, శ్రియమిన=రాజ్యలక్ష్మిని నలె, మైథిలీమ్=పీఠము, అనయిష్యామి=తీపికొనిరాగలను.

తా. నేను కావణుని, వాని పుత్రులను, బంధువులను సంహరించి, దేవేంద్రుడు నష్టమైన రాజ్యలక్ష్మిని తిరిగి తీపికొనివచ్చి నట్లు పీఠము తీపికొని వచ్చెదను. 25

మూ. శ్రుత్యైతద్వానరేన్ద్రస్య సుషేణో వాక్యమబ్రవీత్,  
రైవాసురం మహాయుద్ధమనుభూతం సుదారుణమ్. 26

ప్ర. అ. వానరేన్ద్రస్య=సుగ్రీవునియొక్క, ఏతత్ వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, సుషేణః=సుషేణుడు, అబ్రవీత్=పలికెను. రైవాసురమ్=దేవతలకు అసురులకు సంబంధించిన, సుదారుణమ్=చాల భయంకరమైన, మహత్=గొప్ప, యుద్ధమ్=యుద్ధము, అనుభూతమ్=నాచేత తెలియుచున్నది.

తా. సుగ్రీవుని వాక్యమును విని సుషేణుడు ఇట్లు పలికెను. "దేవాసురుల మధ్య జరిగిన చాల భయంకరమైన యుద్ధమును గూర్చి నాకు తెలియును". 26

మూ. తదా స్మ దానవా రేవాన్ శరపంస్పర్శకోవిదాః,  
నిజఘ్నూః శస్త్రవిదుషశ్చార్దయన్తో ముహుర్ముహుః. 27

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, శరపంస్పర్శకోవిదాః=బాణప్రయోగమునందు వేర్పరులైన, దానవాః=దానవులు, శస్త్రవిదుషః=శస్త్రములయందు పండితులైన, రేవాన్=దేవతలను, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, చార్దయన్తో=తమను తాము కప్పకొనుచున్నవారై, నిజఘ్నూః=కొట్టిరి.

తా. "అప్పుడు బాణప్రయోగమునందు వేర్పరు గల దానవులు మాటి మాటికి అంతర్ధానము చెందుచు, అస్త్రములయందు సమర్థులైన దేవతలను కొట్టిరి". 27

మూ. తానార్తాన్వష్టసంజ్ఞాంశ్చ గతాసూంశ్చ బృహస్పతిః,  
విద్యాధిర్మన్త్రీయుక్తాధిరోషధీధిశ్చికిత్సతి. 28

ప్ర. అ. బృహస్పతిః=బృహస్పతి, తాన్=పీడితులు, నష్టసంజ్ఞాన్=నష్టమైన సంజ్ఞగలవారు, గతాసూంశ్చ=పోయిన ప్రాణములు గలవారు అయిన, తాన్=అ దేవతలను, మన్త్రీయుక్తాధిః=మంత్రములతో కూడిన, విద్యాధిః=విద్యులచేతను, ఓషధీధిః=ఓషధులచేతను, చికిత్సతి=చికిత్స చేసెను.

తా. "అ దేవతలలో కొందరు పీడితులైరి. కొందరు మూర్ఖులైరి. కొందరు మరణించిరి. పొల్లందరికి బృహస్పతి మంత్రములతో కూడిన విద్యచేత,

ఓషధుంచేత చికిత్స చేసెను."

28

మూ. తావ్యాషధావ్యానయుతుం క్షీరోదం యాన్తు పాగరమ్

జవేన వానరాః శీఘ్రం సంపాతిసనసాదయః.

29

ప్ర. అ. తావి=ఆ, ఔషధావి=ఔషధములను, అనయుతుమ్=తీసికొనివచ్చుటకు, సంపాతిసనసాదయః=సంపాతి, పనసుడు మొదలైన, వానరాః=వానరులు, జవేన=వేగముతో, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, క్షీరోదమ్=క్షీరము ఉదకముగా గల, పాగరమ్=పముద్రమును గూర్చి, యాన్తు=వెల్లెదరుగాక.

తా. "సంపాతి, పనసుడు మొదలైన వానరులు ఆ ఔషధములను తీసికొని వచ్చుటకై వెంటనే, క్షీరసముద్రమునకు వేగముగా వెల్లెదరుగాక." 29

మూ. హరయున్తు విజానన్తి పార్వతీస్తా మహాషధీః,

పంజీవకరణీం దివ్యాం విశల్యాం దేవనిర్మితామ్.

30

ప్ర. అ. హరయః=వానరులు, పార్వతీః=పర్వతములకు సంబంధించిన, తామహాషధీః=ఆ మహాషధులను, దివ్యామ్=దివ్యమైన, పంజీవకరణీమ్=(బ్రతికించు) పంజీవకరణిని, దేవనిర్మితామ్=దేవతలచేత నిర్మింపబడిన, విశల్యామ్=(శల్యములను తొలగించు) విశల్య అను ఓషధిని, విజానన్తి=ఎరుగుదురు.

తా. "దివ్యమైన పంజీవకరణిని, దేవతలు సృజించిన విశల్యకరణిని, ఇతరములైన పర్వతములందు లభించే ఓషధులను ఆ వానరులు ఎరుగుదురు." 30

మూ. చన్ద్రాశ్చ వామ ద్రోణశ్చ క్షీరోదే సాగరోత్తమే,

అమృతం యత్ర మథితం తత్ర తే పరమోషధీ.

31

ప్ర. అ. యత్ర=దేనియందు, అమృతమ్=అమృతము, మథితమ్=మథించబడినదో, చన్ద్ర, సాగరోత్తమే=సాగరములలో ఉత్తమమైన, క్షీరోదే=క్షీరసముద్రమునందు, చన్ద్రాశ్చ=చంద్రము, ద్రోణశ్చ=ద్రోణము అను, పర్వతము బున్నవి. తే=ఆ, పరమోషధీ=శ్రేష్ఠములైన రెండు ఓషధులు, తత్ర=అక్కడ ఉన్నవి.

తా. అమృతము మథించిన సముద్రశ్రేష్ఠమైన క్షీరసముద్రములో చంద్రము, ద్రోణము అను పర్వతము బున్నవి. పంజీవకరణి, విశల్యకరణి అను పరమోషధులు ఆ పర్వతముల మీద ఉన్నవి. 31

మూ. తౌ తత్ర విహితౌ రేవైః పర్వతౌ తౌ మహోరథౌ,

అయం వాయుసుతో రాజన్ హమామాన్తత్ర గచ్ఛతు.

32

ప్ర. అ. తౌ=ప్రసిద్ధములైన, తౌ పర్వతౌ=ఆ పర్వతములు, తత్ర=ఆ,

మహాద్రౌ=మహాసముద్రమునందు, దేవై=దేవతలచేత, విహితౌ=విర్మించబడినవి.  
రాజన్=రాజా ! వాయుసుతా=వాయుపుత్రుడైన, అయమ్=ఈ, హనుమాన్=హనుమంతుడు, తత్ర=అక్కడికి, గచ్ఛతు=పోవుగాక.

తా. "ఆ రెండు పర్వతములను దేవతలు ఆ క్షీరసముద్రమునందు ఉంచినాడు. రాజా ! వాయుపుత్రుడైన ఈ హనుమంతుని అక్కడికి పంపుము."

32

మూ. ఏతస్మిన్వస్తరే వాయుర్మేఘాంశ్చాపి సవిద్యుతః,  
పర్యస్యన్ సాగరే తోయం కమ్పయన్నివ పర్యతాన్. 33

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్=ఈ, అస్తరే=మధ్యకాలములో, సవిద్యుతః=మెరుపులతో కూడిన, మేఘాంశ్చాపి=మేఘములను, సాగరే=సముద్రమునందు, తోయమ్=ఉదకమును, పర్యస్యన్=చిమ్మివేయుచు, వాయుః=వాయువు, పర్యతాన్=పర్వతములను, కమ్పయన్నివ=కంపింపచేయుచున్నది వలె, బయలుదేరెను.

తా. ఇంతలో మెరుపులతో కూడిన మేఘములను, సముద్రములోని జలమును చిమ్మివేయుచు, పర్వతములను కూడ కంపింపచేయుచున్నదా అన్నట్లు తీవ్రమైన వాయువు వీరెను.

33

మూ. మహతా పక్షవాతేన సర్వద్రీపమహాద్రుమాః,  
నిపేతుర్భగ్నవిటపాః సలిలే లవణామృసి. 34

ప్ర. అ. సర్వద్రీపమహాద్రుమాః=అన్ని ద్రీపములందు ఉన్న మహావృక్షములు, మహతా=గొప్పదైన, పక్షవాతేన=రెక్కల గాలిచేత, భగ్నవిటపాః=చిరగగొట్టబడిన కొమ్మలు గలవై, లవణామృసి=లవణసముద్రమునందు, సలిలే=ఉదకమునందు, నిపేతుః=పడినవి.

తా. అన్ని ద్రీపములందు ఉన్న మహావృక్షములు రెక్కలనుండి పుట్టిన పెద్దగాలికి కొమ్మలు విరిగిపోగా లవణసముద్రజలములో పడిపోయినవి.

34

మూ. అభవన్ పన్నగాస్త్రస్తా భోగినస్తత్ర వాపినః,  
శీఘ్రం సర్వాణి యాదాంపి జగ్ముశ్చ లవణార్ణవమ్. 35

ప్ర. అ. పన్నగాః=సర్పములు, త్రస్తాః=ధయపడినవి, అభవన్=అయినవి. తత్ర=అక్కడ, వాపినః=నివసించుచున్న, భోగినః=పర్వములు, సర్వాణి=సమస్తమైన, యాదాంపి=జలజంతువులు, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, లవణార్ణవమ్=లవణసముద్రమును గూర్చి, జగ్ముః=నెలినవి.

తా. సర్పము లన్ని ధయపడెను. అక్కడ నివసించు పర్వములు,

పమస్తమైన జలజంతువులు శీఘ్రముగా లవణసముద్రములో ప్రవేశించెను. 35

మూ. తతో ముహూర్తార్థరుదం వైవతేయం మహాబలమ్,  
వానరా దదృశుః పథ్యే జ్వలన్తమివ పావకమ్. 36

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, పథ్యే=పమస్తమైన, వానరా=వానరులు, ముహూర్తార్థ=ముహూర్తకాలములో, జ్వలన్తమ్=మండుచున్న, పావకమ్ ఇవ=అగ్ని వలె ఉన్న, వైవతేయమ్=వినతాపుత్రుడైన, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, గరుడమ్=గరుత్మంతుణ్ణి, దదృశుః=చూచిరి.

తా. పిమ్మట మరుక్షణమునందే, మండుచున్న అగ్ని వలె ఉన్న వినతా కుమారుడు, మహాబలశాలి అయిన గరుత్మంతుడు వానరులకు కనబడెను. 36

మూ. తమాగతమభిప్రేక్ష్య నాగోస్తే సంప్రదుద్రువుః,  
యైస్తు తౌ పురుషౌ బద్ధౌ శరభూత్తైర్మహాబలైః. 37

ప్ర. అ. శరభూత్తైః=బాణములుగా అయిన, మహాబలైః=గొప్ప బలము గల, యైః=వేటిచేత, తౌ=ఆ, పురుషౌ=రామలక్ష్మణులు, బద్ధౌ=కట్టబడిరో, తే=ఆ, నాగాః=నాగములు, ఆగతమ్=వచ్చిన, తమ్=ఆ గరుత్మంతుని, ప్రేక్ష్య=చూచి, సంప్రదుద్రువుః=పొరిపోయినవి.

తా. బాణములుగా అయి ఆ రామలక్ష్మణులను బంధించి ఉన్న మహాబలము గల నాగము లన్న గరుత్మంతుడు వచ్చుట చూచి పొరిపోయినవి.

మూ. తతః సువర్ణః కాకుత్స్థౌ పృష్ఠ్యై ప్రత్యభివన్త్య చ,  
విమమర్శ చ పాణిభ్యాం ముఖే చన్త్రాసమప్రభే. 38

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, సువర్ణః=గరుత్మంతుడు, కాకుత్స్థౌ=రామలక్ష్మణులను, పృష్ఠ్యై=ప్రసంగించి, ప్రత్యభివన్త్య చ=(జయాశీఘ్రచేత) అభినందించి, పాణిభ్యామ్=హస్తములచేత, చన్త్రాసమప్రభే=చంద్రునితో సమానమైన కాంతి గల, ముఖే=ముఖములను, విమమర్శ చ=నిమిరెను.

తా. పిమ్మట గరుత్మంతుడు ఆ రామలక్ష్మణులను ప్రసంగించి, అభినందించి, చంద్రునివంటి వారి ముఖములను చేతులతో నిమిరెను. 38

మూ. వైవతేయేవ సంస్పృష్ట్యాస్తయోః పండురుహుర్వృణాః,  
సువర్ణే చ తమా స్థిగ్ధే తయోరాశు బభూవతుః. 39

ప్ర. అ. వైవతేయేవ=గరుత్మంతునిచేత, సంస్పృష్ట్యా=ప్రసంగించబడిన, తయోః=వారియొక్క, వృణాః=గాయములు, పండురుహః=మొలచినవి (నూనిపోయినవి). ఆశు=వెంటనే, తయోః=వారిద్దరియొక్క, తమా=శరీరములు, సువర్ణే

చ=మంచి రంగు గలవి, ప్లిగ్లే=మన్నవిగాను, బభావతుః=అయినవి.

లా. గరుత్మంతుడు ప్రికించగానే రామలక్ష్మణుల గాయములు మానిపోయెను. వెంటనే వారి శరీరములు గూడ మంచి రంగుతో మన్నగా అయినవి. 39

మూ. తేజో వీర్యం బలం చోజ ఉత్సాహశ్చ మహాగుణాః,  
ప్రదర్శనం చ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణం తయోః. 40

ప్ర. అ. తయోః=వారిద్దరియొక్క, తేజః=తేజస్సు, వీర్యమ్=వీర్యము, ఉత్సాహశ్చ=ఉత్సాహము, మహాగుణాః=ఇతరములైన గొప్ప గుణములు, ప్రదర్శనమ్=సూక్ష్మవిషయజ్ఞానము, బుద్ధిశ్చ=బుద్ధి, స్మృతిశ్చ=స్మృతి, ద్విగుణమ్=రెండురెట్లుగా అయినవి.

లా. ఆ రామలక్ష్మణుల తేజస్సు, వీర్యము, బలము, ఉత్సాహము, ఇతరమహాగుణములు, సూక్ష్మవిషయజ్ఞానము, బుద్ధి, స్మృతి రెట్టింపు అయినవి.

మూ. తాపుత్థాప్య మహాతేజా గరుడో వాసవోపమా,  
ఉభౌ చ పవ్యజే హృష్టో రామశైవమువాచ హ. 41

ప్ర. అ. మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సుగల, గరుడః=గరుత్మంతుడు, వాసవోపమా=ఇంద్రునితో సమానులైన, తౌ=వారిద్దరిని, ఉత్థాప్య=లేవదీసి, ఉభౌ=ఇద్దరిని, పవ్యజే=కొగలించుకొనెను. రామశ్చ=రాముడు కూడ, హృష్టః=సంతోషించినవాడై, ఏనమ్=ఈతనిని గూర్చి, ఉవాచ హ=పలికెను.

లా. మహాతేజాశాబ్దియైన గరుత్మంతుడు ఇంద్రునితో సమానులైన ఆ రామలక్ష్మణులను లేవదీసి వారిద్దరినీ కొగలించుకొనెను. రాముడు సంతోషించి ఆతనితో ఇట్లనెను. 41

మూ. భవత్ప్రసారాద్యసనం రావణేప్రభవం మహత్,  
అవామిహ వ్యతిక్రాంతౌ పూర్వవత్ బలినౌ కృతౌ. 42

ప్ర. అ. భవత్ప్రసారాత్=నీ అనుగ్రహమువలన, అవామ్=మేమిద్దరము, రావణేప్రభవమ్=ఇంద్రజిత్తువలన కలిగిన, మహత్=గొప్ప, వ్యసనమ్=అనదను, ఇహ=ఇప్పుడు వ్యతిక్రాంతౌ=రాటివాము. పూర్వవత్=పూర్వమునందు వలె, బలినౌ=బలము కలవారముగా, కృతౌ=చేయబడినాము.

లా. నీ అనుగ్రహముచేత మే మిద్దరమూ ఇప్పుడు ఇంద్రజిత్తువలన కలిగిన గొప్ప అనదను దాటితిమి. పూర్వమువలె బలముకలవార మైతిమి. 42

మూ. యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహమ్,  
తథా భవంతమాపాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. 43

ప్ర. అ. భవంతమ్=నిన్ను, అపాద్యం=పొంది, తాతమ్=తండ్రియైన, దశరథమ్=దశరథునిపొంది, యథా=ఎట్లా, పితామహమ్=పితామహుడైన, అజం చ=అజాని పొంది, యథా=ఎట్లా, తథా=అట్లే, మే=నాయొక్క, పృథ యమ్=పృథకుము, ప్రసీదతి=ప్రసన్న మగుచున్నది.

తా. నిన్ను మాచుటచే నా మనస్సు నా తండ్రియైన దశరథమహారాజును చూచినట్లు, పితామహుడైన అజమహారాజును చూచినట్లు ప్రసన్నమగుచున్నది.

మూ. కో భవామ్రూపసంపన్నో దివ్యస్రగమలేపనః,

వసావో విరజే వస్త్రే దివ్యాభరణభూషితః

44

ప్ర. అ. రూపసంపన్నః=మంచి రూపముతో కూడినవాడవు, దివ్యస్రగమలే పనః=దివ్యములైన పుష్పమాలలు, చందనాదులు గలవాడవు, విరజే=పరాగము లేని, వస్త్రే=వస్త్రములను, వసానః=ధరించినవాడవు, దివ్యాభరణభూషితః=దివ్యములైన ఆభరణములచేత అలంకరింపబడినవాడవు అయిన, భవాన్=నీవు, కః=ఎవడవు ?

తా. నీ రూపము వాని అందముగా ఉన్నది. దివ్యములైన పుష్పమాలలను, చందనార్ద్రమలేపనములను శరీరమునకు పూసికొను మగంధ ద్రవ్యములను, మోడుని వస్త్రములను ధరించివావు. దివ్యములైన అలంకారములు అలంకరించుకొన్నావు. నీవు ఎవరవు ?

44

మూ. తముహవ మహాళేజా వైవలేయో మహాబలః,

పతత్త్రిరాజః ప్రీతాత్మా హర్షపర్యాకులేక్షణః.

45

ప్ర. అ. మహాళేజా=గొప్ప లేజపు గలవాడు, మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడు, పతత్త్రిరాజః=పక్షిరాజు అయిన, వైవలేయః=గరుత్మంతుడు, ప్రీతాత్మా=సంతోషించిన మనస్సు గలవాడై, హర్షపర్యాకులేక్షణః=సంతోషముచేత వ్యాకులమైన వేత్రములు గలవాడై, తమ్=ఆ రాముణ్ణిగూర్చి, ఉపాచ=సలికెను.

తా. గొప్ప లేజోబలములు గల, పక్షిరాజైన ఆ గరుత్మంతుడు సంతోషించిన మనస్సు గలవాడై, అనందముచేత వ్యాకులమైన వేత్రములతో రామునితో ఇట్లనెను.

45

మూ. అహం సఖా తే కాకుత్స్థ ప్రాయః ప్రాణో బహిశ్శరః,

గరుత్మావిహ సంప్రాప్తో యువయోః పాహ్యకారణాత్.

46

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ=రామా ! అహమ్=నేను, తే=నీకు, ప్రాయః=ఇప్పుడైన, సఖా=స్నేహితుడు, బహిశ్శరః=దైతు సంవరించు, ప్రాణః=ప్రాణము అయిన, గరుత్మాన్= గరుత్మంతుడను. యువయోః=మీ ఇద్దరియొక్క, పాహ్యకార

తాత్=పాపోయ్యము విమిత్తమై, ఇహ=ఇక్కడికి, సంప్రాప్తః=వచ్చినాను.

తా. రామా ! వేను నీ ప్రేయమిత్రుడను. బైట పంచరించు ప్రాణమువంటివాడను. నా పేడు గడుత్తుంతుడు. మీ ఇద్దరికి పాపోయ్యము చేయుటకై ఇక్కడికి వచ్చినాను. 46

మూ. అసురా నా మహావీర్యా వావరా నా మహాబలా,  
మరాశ్చాపి సగన్ధర్వాః పురస్కృత్య శతక్రతుమ్,  
వేమం మోక్షయుతుం శక్తాః శరబన్ధం మరారుణమ్,  
మాయాబలాద్విన్యజితా నిర్మితం క్రూరకర్మణా. 47 48

ప్ర. అ. క్రూరకర్మణా=క్రూరమైన కర్మ గల, ఇన్ద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత, మాయాబలాత్=మాయాబలమువలన, నిర్మితమ్=నిర్మించబడిన, మరారుణమ్=చాల భయంకరమైన, ఇమమ్=ఈ, శరబన్ధమ్=శరబంధమును, మోక్షయుతుమ్=విడిపించుటకు, మహావీర్యాః=గొప్ప పరాక్రమముగల, అసురా వా=అసురులుగాని, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, వావరాః వా=వానరులుగాని, శతక్రతుమ్=దేవేంద్రుని, పురస్కృత్య=ముందు ఉంచుకొని వచ్చిన, సగన్ధర్వాః=గంధర్వులతో కూడిన, మరాశ్చాపి=దేవతలుగాని, న శక్తాః=సమర్థులుకారు.

తా. క్రూరకర్మ గల ఇంద్రజిత్తు మాయాబలముచేత చేసిన చాల భయంకరమైన ఈ శరబంధమును గొప్ప పరాక్రమము గల అసురులుగాని, మహాబలవంతులైన వానరులుగాని, దేవేంద్రునితో సహా సుదులుగాని, గంధర్వులుగాని విడిపింపజాలరు. 47, 48

మూ. ఏతే నాగాః క్షాద్రవేయా తీర్క్షణదంష్ట్రా విషోల్బణాః,  
రక్షోమాయాప్రభావేణ శరా భూతాస్త్యదాశ్రితాః. 49

ప్ర. అ. తీక్షణదంష్ట్రాః=తీక్షణమైన కోరలు గలవి, విషోల్బణాః=విషముచేత తీవ్రములు అయిన, క్షాద్రవేయాః=క్షద్రువుతులైన, ఏతే నాగాః=ఈ నాగులు, రక్షోమాయాప్రభావేణ=రాక్షసుని మాయాప్రభావముచేత, శరాః=బాణములుగా, భూత్వా=అయి, త్యదాశ్రితాః=నిన్ను ఆశ్రయించినవి.

తా. తీక్షణమైన కోరలుగలవి, విషముచేత తీవ్రములు, క్షద్రువుతులు అయిన ఈ నాగములు రాక్షసుని మాయాప్రభావము చేత బాణములై నిన్ను ఆశ్రయించినవి. 49

మూ. సభాగ్యశ్చాపి ధర్మజ్ఞ రామ సత్యపరాక్రమ,  
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా పమరే రిపుఘాతినా. 50

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మము తెలిసినవాడా! సత్యపరాక్రమ = సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడా! రామ = రామా! సమరే = యుద్ధమునందు, శ్రుతుపూరితా = శ్రుతువులను చంపువాడైన, బ్రాత్రా = పోదరుడైన, లక్ష్మణేన ససా = లక్ష్మణునితో కూడ, సభాగ్న = భాగ్యము కలవాడవు, అసి = అయి ఉన్నావు.

రా. ధర్మము తెలిసినవాడా! సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడా! రామా! యుద్ధములో శ్రుతుసంహారకుడైన నీ పోదరుడైన లక్ష్మణుడు, నీవు కూడ భాగ్యవంతులు. 50

మూ. ఇమం శ్రుత్వా తు వృత్తాంతం త్వరమాణోఽహమాగతః,  
సహస్రైవానయోః స్నేహోత్పత్తిత్యనుమపాలయన్. 51

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఇమమ్ = ఈ, వృత్తాంతమ్ = వృత్తాంతమును, శ్రుత్వా = విని, అనయోః = మనయొక్క, స్నేహత్ = స్నేహమువలన, పరిత్యక్ = విశ్రత్తుమును, అనుపాలయన్ = పాలించుచు, సహస్రైన = వెంటనే, త్వరమాణః = తొందరపడుచు, అగతః = వచ్చినాను.

రా. నేను ఈ వృత్తాంతమును విని మన ఇద్దరి మధ్య స్నేహమువలన ఆ స్నేహమును పాలించుచు, తొందరపడుచు వెంటనే వచ్చినాను. 51

మూ. మోక్షీతో చ మహాఘోరాదస్మాత్పాపాయకబన్ధవాత్,  
అప్రమాదశ్చ కర్తవ్యం యువాభ్యాం నిత్యమేవ చ. 52

ప్ర. అ. మహాఘోరాత్ = చాల భయంకరమైన, అస్మాత్ = ఈ, పాపకబన్ధవాత్ = బాగుమురి బంధనమునుండి, మోక్షీతో చ = విడిపింపబడినారు. యువాభ్యామ్ = మీ ఇద్దరి చేత, నిత్యమేవ చ = ఎల్లప్పుడు, అప్రమాదః = ఏమరిపాటు లేకుండుట, కర్తవ్యః = చేయరానిది.

రా. మీరు చాల భయంకరమైన ఈ బాగుబంధమునుండి విడిపింపబడినారు. ఎల్లప్పుడు మీరు ఏమరిపాటు లేకుండా ఉండవలెను. 52

మూ. ప్రకృత్యా రాక్షసాః సర్వే పక్ష్యమే కూటయోధినః,  
శూరాణాం శుద్ధభావానాం ధవతామార్జవం బలమ్. 53

ప్ర. అ. ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత, సర్వే = సమస్తమైన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, సక్ష్యమే = యుద్ధమునందు, కూటయోధినః = కపటముగా యుద్ధముచేయువారు. శూరాణామ్ = శూరులు, శుద్ధభావానామ్ = పరిశుద్ధమైన భావము కలవారు అయిన, ధవతామ్ = మీకు, అర్జవమ్ = ఋజుత్వము, బలమ్ = బలము.



తా. . యుద్ధములో కపటముగా యుద్ధము చేయుట రాక్షసుల స్వభావము. కూరులు, పరిశుద్ధమైన మనోహరము గలవారు అయిన మీకు ఋణాత్మము (వక్రబుద్ధి లేకపోవుట) బలము. 53

మూ. తన్న విశ్వసనీయుం నో రాక్షసానాం రణాజితే,  
ఏతేనైవోపమానేన నిత్యం జిహ్వా హి రాక్షసాః. 54

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, రణాజితే = యుద్ధభూమియందు, హి = మీకు, రాక్షసానామ్ = రాక్షసుల విషయమున, న విశ్వసనీయుమ్ = విశ్వసించదగినది కాదు. ఏతేన = ఈ, ఉపమానేనైవ = దృష్టాంతముచేతనే, రాక్షసాః = రాక్షసులు, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడూ, జిహ్వా హి = వక్రమైనవారు కదా.

తా. రాక్షసులు ఎల్లప్పుడు వక్రస్వభావము గలవారు అనుటకు ఇంద్రజిత్తు చేసినదే దృష్టాంతము. అందుచే యుద్ధభూమిలో మీరు రాక్షసులను విశ్వసించకూడదు. 54

మూ. ఏవముక్త్యా తదా రామం ముషర్లః ప మహాబలాః,  
పరిష్కల్య చ మస్త్విగమాప్రప్టుముపచక్రమే. 55

ప్ర. అ. మహాబలాః = గొప్ప బలము గల, హి ముషర్లః = ఆ గరుత్మాంతుడు, తదా = అప్పుడు, రామమ్ = రాముణ్ణి గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్యా = పలికి, మస్త్విగమ్ = చాం స్నేహపూర్వకముగా, పరిష్కల్య చ = కౌగలించుకొని, అప్రప్టుమ్ = అడుగుటకు (అనుజ్ఞ తీసికొనుటకు) ఉపచక్రమే = ఉపక్రమించెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ గరుత్మాంతుడు రామునితో ఇట్లు పలికి, స్నేహపూర్వకముగా కౌగలించుకొని వెళ్లుటకు అనుజ్ఞ వేరుటకు ప్రారంభించెను.

మూ. సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ రిషాణామపి వత్సల,  
అభ్యనుజ్ఞాతుమిచ్ఛామి గమిష్యామి యథాసుఖమ్. 56

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మము వెరిగినవాడా! రిషాణామపి = శ్రుతువుల విషయమున గూడ, వత్సల = ప్రేమగలవాడా! సఖే = మిత్రుడవైన, రామ = రామా! అభ్యనుజ్ఞాతుమ్ = అనుజ్ఞ ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, గమిష్యామి = వెళ్లెదను.

తా. ధర్మము తెలిసినవాడా! శ్రుతువులను గూడ ప్రేమించువాడా! మిత్రుడవైన రామా! నేను సుఖముగా వెళ్లెదను; అనుజ్ఞ ఇవ్వవలె నని కోరుచున్నాను. 56

మూ. న చ కౌతూహలం కార్యం పథిత్వం ప్రతి కాజ్ఞీణా,  
కృతకర్మా రణే వీర పథిత్వం ప్రతివేత్స్యసి. 57

ప్ర. అ. వీర = వీరుడా! కాజ్ఞీణా = తెలుసుకొనవలె నని  
కోరుచున్న వీరేత, పథిత్వమ్ ప్రతి = స్పృహమును గూర్చి, కౌతూహలమ్ =  
ఆసక్తి, న కార్యమ్ = చేయదగిన కాదు. రణే = యుద్ధమునందు, కృతకర్మా  
= చేయబడిన కర్మ గలవాడవై, పథిత్వమ్ = స్పృహమును, ప్రతివేత్స్యసి =  
తెలిపికోనగలవు.

తా. నీవు మన కిద్దరికి స్పృహము ఎట్లు ఏర్పడినది అని తెలిపికోనుటకు  
అభిలాషను చూపనర్హు. యుద్ధమునందు శత్రుసంహారము పూర్తచేసిన వీరవ  
వీకు తెలియగలదు. 57

మూ. బాలవృద్ధావశేషాం తు కృత్వా లజ్జాం శరోర్మిభిః,  
రావణం తు రిపుం హత్వా పీఠాం త్వం ప్రతిపత్స్యసి. 58

ప్ర. అ. లజ్జామ్ = లంకను, శరోర్మిభిః = బాణతరంగములచేత,  
బాలవృద్ధావశేషామ్ = బాలులు, వృద్ధులు మిగిలిన రానినిగా, కృత్వా = చేసి,  
రిపుమ్ = శత్రువైన, రావణమ్ = రావణుని, హత్వా = చంపి, త్వమ్ =  
నీవు, పీఠామ్ = వీరను, ప్రతిపత్స్యసి = పొందగలవు.

తా. నీవు బాణతరంగములచేత లంకలో బాలులు, వృద్ధులు మాత్రమే  
మిగిలునట్లు చేసి, శత్రువైన రావణుని సంహరించి వీరను పొందగలవు. 58

మూ. ఇత్యేవముక్త్వా వచనం సుపల్లః శీఘ్రవిక్రమః,  
రామం చ వీరుజం కృత్వా మధ్యే తేషాం వనౌకసామ్. 59

ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా పరిష్కల్ప చ వీర్యవాన్,  
జగమాకాశమావిశ్య సుపల్లః పవనో యథా. 60

ప్ర. అ. సుపల్లః = మంచి రెక్కలుగలవాడు, శీఘ్రవిక్రమః =  
శీఘ్రమైన గమనము గలవాడు, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడు అయిన, సుపల్లః  
= గరుత్మంతుడు, తేషామ్ = అ, వనౌకసామ్ = వానరులయొక్క, మధ్యే  
= మధ్యయందు, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, వచనమ్ = వచనమును, ఉక్త్వా =  
చెలికి, రామమ్ = రాముణ్ణి, వీరుజమ్ = బాధలేనివానినిగా, కృత్వా = చేసి,  
తతః = అటు ఏమ్మట, ప్రదక్షిణం కృత్వా = ప్రదక్షిణముచేసి, పరిష్కల్ప చ  
= కౌగలించుకొని, పవనో యథా = వాయువువలె, ఆకాశమ్ = ఆకాశమును,  
ఆవిశ్య = ప్రవేశించి, జగమ = వెళ్లెను.

తా. మంచి రెక్కలుగలవాడు, శీఘ్రగమనము గలవాడు, పరాక్రమవం

తుడు అయిన గరుత్మంతుడు రామునితో ఇట్లు పలికి, ఆ వానరుల మధ్య రాముని బాధను తొలగించి, ప్రదక్షిణము చేసి, కౌగలించుకొని, వాయువు వలె, అకాశములో ప్రవేశించి వెళ్ళిపోయెను. 60

మూ. నీరుకొ రాఘవౌ దృష్ట్వా తతో వానరయూథసాః,  
పింహనాదాంస్తదా వేదుర్లాఙ్గాలం దుధువుశ్చ తే. 61

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, వానరయూథసాః = వానరసేనా నాయకులు, రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులను, నీరుకొ = బాధ లేనివారినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, తదా = అప్పుడు, పింహనాదాన్ = పింహనాదములను, వేదుః = ధ్వని చేసిరి. (చేసిరి) తే = వాళ్లు, లాఙ్గామ్ = తోకను, దుధువుశ్చ = దులిపిరి.

తా. పిమ్మట వానరసేనానాయకులు రామలక్ష్మణులు పీడాచిముక్తులైనట్లు చూచి, పింహనాదములు చేయుచు, తోకలు రుఝాదించిరి. 61

మూ. తతో భేరీః సమాజఘ్నుర్మృదఙ్గాంశ్చాప్యవాదయన్,  
దధ్ముః శఙ్ఖన్ సంప్రహృష్టాః క్షేలన్త్యపి యథాపురమ్. 62

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, భేరీః = భేరులను, సమాజఘ్నుః = కొట్టిరి. మృదఙ్గాంశ్చాపి = మృదంగములను కూడ, అవాదయన్ = వాయిచిరి. శఙ్ఖన్ = శంఖములను, దధ్ముః = పూరించిరి. యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, క్షేలన్త్యపి = ఆరచిరి.

తా. పిమ్మట ఆ వానరులు పూర్వము వలె ఆరచుచు ఆనందముతో భేరీలను మ్రోగించిరి. మృదంగములను వాయిచిరి. శంఖములను పూరించిరి. 62

మూ. అపరే స్ఫోట్య విక్రాంతా వానరా నగయోధినః,  
ద్రుమామత్పాట్య వివిధాంస్తప్తః శతసహస్రశః. 63

ప్ర. అ. నగయోధినః = సర్వతములతో యుద్ధము చేయు, విక్రాంతాః = పరాక్రమవంతులైన, అపరే = మరికొందరు, వానరాః = వానరులు, స్ఫోట్య = ఘోషములు చేరి, శతసహస్రశః = వందలకొలది వేలకొలది, వివిధాన్ = అనేక విధములైన, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, తత్పాట్య = పెరికించి, తప్తః = నిలచిరి.

తా. సర్వతములతో యుద్ధము చేయు మరికొందరు పరాక్రమవంతులైన వానరులు ఘోషములు చేరిచుచు, వందలకొలది వేలకొలది అనేకవిధములైన వృక్షములను పెరికించి, నిలచిరి. 63

మూ. విన్యజన్తో మహావాదాంత్రాపయన్తో నిశాచరాన్,  
లక్ష్మార్పారాగ్భూపాజగ్భ్యుర్భుద్ధకామాః ప్లవల్లమాః. 64

ప్ర. ఆ. ప్లవల్లమాః = వానరులు, మహావాదాన్ = గొప్పధ్వనులను,  
విన్యజన్తః = విడచుచు, నిశాచరాన్ = రాక్షసులను, త్రాసయన్తః =  
భయపెట్టుచు, యుద్ధకామాః = యుద్ధమునందు కోరికగలవారై, లక్ష్మార్పారాణి  
= లంకార్పారములను, ఉపాజగ్భ్యః = చేరిరి.

తా. వానరులు గొప్ప ధ్వని చేయుచు, రాక్షసులకు భయము  
కలిగించుచు, యుద్ధము చేయుటకై లంకార్పారములవద్దకు వెళ్లిరి. 64

మూ. తేషాం సుభీమస్తుముతో వివాదో  
బభూవ శాఖామృగయూథపానామ్,  
క్షయే నిరాఘస్య యథా ఘనానాం  
నాదః సుభీమో నదతాం నిశీధే. 65

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామానుజే వాల్మీకీయే అదికావ్యే యుద్ధకాండే పంచమః పర్వః.

ప్ర. ఆ. నిరాఘస్య = గ్రీష్మర్తుపుయొక్క, క్షయే = అంతమునందు,  
నిశీధే = అర్థరాత్రియందు, నదతామ్ = ధ్వనిచేయుచున్న, ఘనానామ్ =  
మేఘములయొక్క, సుభీమః = నాం భయంకరమైన, నాదః యథా =  
ధ్వని వలె, తేషామ్ = ఆ, శాఖామృగయూథపానామ్ = వానరసేనానాయకుల  
యొక్క, సుభీమః = నాం భయంకరము, యములః = వ్యాకులము అయిన,  
నాదః = ధ్వని, బభూవ = అయెను.

తా. ఆ వానరసేనానాయకుల భయంకరము, వ్యాకులము అయిన  
ధ్వని గ్రీష్మర్తుపు గడచినప్పుడు అర్థరాత్రియందు ధ్వని చేయుచున్న మేఘముల  
భయంకర ధ్వని వలె ఉండెను. 65

“బాలానందిని” ఆను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో ఏబదవ పర్గ పమాస్తము.

## అథ ఏకపఞ్చాశః పర్వః

[రాముడు శరణంధమునుండి నిముక్తు డైనట్లు తెలిసి రావణుడు చింతాక్రాంతుడై ధూమాక్షుని యుద్ధమునకు పంపుట; అతడు సేనాపతితో కలిసి నగరమునుండి బైటకు వచ్చుట.]

మూ. తేషాం తు తుములం శబ్దం వానరాణాం మహాజసామ్,  
వర్తతాం రాక్షసైః పార్థం తదా శుశ్రావ రావణః. 1

ప్ర. ఆ. తదా=అప్పుడు, మహాజసామ్=గొప్ప తేజస్సు గల, వర్తతామ్=ధ్వని చేయుచున్న, తేషాం వానరాణామ్=ఆ వానరులయొక్క, తుములమ్=వ్యాకులమైన, శబ్దమ్=శబ్దమును, రావణః=రావణుడు, రాక్షసైః పార్థమ్=రాక్షసులతో కూడ, శుశ్రావ=వినినను.

తా. అప్పుడు గొప్ప తేజస్సు గల గర్జించుచున్న ఆ వానరులు చేయు వ్యాకులమైన ధ్వనిని రావణుడు, రాక్షసులూ కూడ వినిరి. 1

మూ. స్ప్టిగగమ్భీరనిర్హోషం శ్రుత్వా స వినదం భృశమ్,  
సచివానాం తతోస్తేషాం మధ్యే వచనమబ్రవీత్. 2

ప్ర. ఆ. తతః=అటుపిమ్మట, సః=ఆ రావణుడు, స్ప్టిగగమ్భీరనిర్హోషమ్=మధురము గంభీరము అయిన ధ్వని గల, వినదమ్=శబ్దమును, భృశమ్=మిక్కిలి, శ్రుత్వా=విని, తేషామ్=ఆ, సచివానామ్=మంత్రులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రావణుడు మధురముగా గంభీరముగా ఉన్న ధ్వని గల ఆ వానరులు చేయు శబ్దమును విని మంత్రుల మధ్య ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. యథాపౌ పంప్రహృష్టానాం వానరాణాం సముద్భితః,  
బహూనాం సుమహావ్రాదో మేఘానామివ గర్జహమ్. 3

మవ్యక్తం మహతీ ప్రేతిరేతేషాం నాత్ర సంశయః,  
తథా హి విపులైర్నారైశ్చక్షుభే లవణార్ణవః. 4

ప్ర. ఆ. పంప్రహృష్టానామ్=పంతోషించిన, బహూనామ్=అనేకులైన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, సుమహావ్=వాం గొప్పదైన, అసౌ=ఈ, నాదః=ధ్వని, గర్జతామ్=గర్జించుచున్న, మేఘానామివ=మేఘములయొక్క ధ్వని వలె, యథా=ఎట్లు, శ్రూయతే=వినిబడుచున్నదో, మవ్యక్తమ్=స్పష్టముగా (నిశ్చయముగా), ఏతేషామ్=నీళ్లయొక్క, ప్రేతిః=పంతోషము, మహతీ=గొప్పది. అలః=దీనియందు,

సంశయః=సంశయము, న=లేదు. రథాహి=అది యుక్తమే కదా ! విష్ణుత్వి=అధికములైన, వార్తై=ధ్వనులచేత, అనన్తార్థవః=అనంతముద్రము, చుక్కుభే=క్షోభించినది.

తా. వానరు లందరూ సంతోషించుచు, గరించుచున్న మేఘములవలె చేయుచున్న ఈ మహోధ్వని బయలుదేరుటను పట్టి వీళ్లకు గొప్ప సంతోషము కలిగినట్లున్నది. ఈ విషయము స్పష్టము. సందేహము లేదు. అధికమైన ధ్వనుల చేత అనంతముద్రము కూడ క్షోభించుచున్నది కదా ? 3,4

మూ. తౌ తు బద్ధౌ శరైస్తీకైర్భాతౌ రామలక్ష్మణౌ,  
అయం చ సుమహావాదః శబ్దాం జనయతీవ మే. 5

ప్ర. త. భ్రాతౌ=సోదరులైన, తౌ రామలక్ష్మణౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు, తీకై=వాడియైన, శరై=బాణములచేత, బద్ధౌ=కట్టుబడినారు. సుమహాన్=చాలి గొప్పలైన, అయం వాదః=ఈ ధ్వని, మే=నాకు, శబ్దామ్=శంకను, జనయతీవ=కలిగించుచున్నట్లు ఉన్నది.

తా. సోదరులైన ఆ రామలక్ష్మణులు వాడియైన బాణములచేత కట్టుబడినారు కదా ? ఇప్పుడు బయలుదేరిన ఈ గొప్ప ధ్వని నాకు శంకను కలిగించుచున్నది. 5

మూ. ఏవం చ వచనం చోక్త్యా మన్త్రిణో రాక్షసేశ్వరః,  
ఉవాచ నైర్మలాంస్తత్ర సమీపపరివర్తినః. 6

ప్ర. త. రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజు, మన్త్రిణః=మంత్రులను గూర్చి, ఏవమ్=ఇట్లు, వచనమ్=వచనమును, ఉక్త్యా=పలికి, తత్ర=అక్కడ, సమీపపరివర్తినః=సమీపమునందు సంచరించుచున్న, నైర్మలాన్=రాక్షసులను గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. రావణుడు మంత్రులతో ఇట్లు పలికి సమీపమునందు సంచరించుచున్న రాక్షసులతో ఇట్లనెను. 6

మూ. జ్ఞాయతాం తూర్ణమేతేషాం సర్వేషాం చ వనోకసామ్,  
శోకకాలే సముత్పన్నే హర్షకారణముద్ధితమ్. 7

ప్ర. త. ఏతేషామ్=ఈ, సర్వేషామ్=సమస్తమైన, వనోకసామ్=వానరులకు, శోకకాలే=దుఃఖమునకు కాలము, సముత్పన్నే=పుట్టినదగుచుండగా, ఉద్ధితమ్=బయలుదేరిన, హర్షకారణమ్=సంతోషమునకు కారణము, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, జ్ఞాయతామ్=తెలియుటగాక.

తా. ఈ వానరులందరికీ దుఃఖించవలసిన సమయములో సంతోషించుటకు

ఏ కారణము వచ్చినదో వెంటనే తెలిపికొనుడు.

7

మూ. తథోక్తాస్తే సుసంభ్రాంతాః ప్రాకారమధిరుహ్య చ,  
దద్యతుః పాలితాం పేనాం సుగ్రీవేణ మహాత్మనా.  
తౌ చ ముక్తౌ సుఘోరేణ శరబన్ధేన రాఘవౌ,  
సముత్థితౌ మహాభాగౌ విషేదుః పర్వరాక్షసాః.

8

9

ప్ర. అ. తథా=అట్లు, ఉక్తా=పంకపడిన, తే=వాళ్లు, సుసంభ్రాంతాః=చాల తొందరపడుచు, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, అధిరుహ్య=ఎక్కి, మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత, పాలితామ్=పాలింపబడిన, పేనామ్=పేనను, సుఘోరేణ=చాల భయంకరమైన, శరబన్ధేన=శరబంధముచేత, ముక్తౌ=విడువబడిన, సముత్థితౌ=లేచిన, మహాభాగౌ=మహాభాగ్యవంతులైన, తౌ రాఘవౌ=ఆ రామలక్ష్మణులను, దద్యతుః=చూచిరి. పర్వరాక్షసాః=పమస్త రాక్షసులు, విషేదుః=దుఃఖించిరి.

తా. రావణుని ఆజ్ఞచే వాళ్లు తొందరపడుచు ప్రాకారము పైకి ఎక్కి మహాత్ముడైన సుగ్రీవునిచేత పాలింపబడిన వానరపేనను, చాల భయంకరమైన ఆ శరబంధమునుండి విముక్తులై లేచిన మహాభాగ్యవంతులైన రామలక్ష్మణులను చూచిరి. అప్పుడా రాక్షసు లందరూ దిగులు చెందిరి.

8, 9

మూ. సంత్రస్తహృదయాః సర్వే ప్రాకారాదవరుహ్య తే,  
వివర్ణా రాక్షసా ఘోరా రాక్షాపేష్ట్రముపస్థితాః.

10

ప్ర. అ. ఘోరాః=భయంకరులైన, సర్వే=సమస్తమైన, తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, సంత్రస్తహృదయాః=భయపడిన హృదయములు గలవారై, వివర్ణాః=మారిపోయిన ముఖవర్ణములు గలవారై, ప్రాకారాత్=ప్రాకారమునుండి, అవరుహ్య=దిగి, రాక్షాపేష్ట్రమ్=రావణుని, ఉపస్థితాః=చేరిపోయి.

తా. ఆ భయంకరులైన రాక్షసులందరూ హృదయములలో దిగులుచెంది, ప్రాకారము దిగి, మారిపోయిన ముఖవర్ణములతో రావణుని వద్దకు వచ్చిరి.

10

మూ. తదప్రియం దీనముఖా రావణస్య చ రాక్షసాః,  
కృత్స్నం నివేదయామాసుర్యథావద్యాకృకోవిదాః.

11

ప్ర. అ. వాక్యకోవిదాః=మాటలను ఎరిగిన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, దీనముఖాః=దీనములైన ముఖములు గలవారై, తదప్రియమ్=అప్రియమైన, తత్=దానిని, కృత్స్నమ్=అంతనూ, యథావత్=ఉన్నదున్నట్లుగా, రావణస్య=రావణునకు, న్యవేదయన్=తెలిపిరి.

రా. మాటలలో నేర్చుకులైన ఆ రాక్షసులు దీనములైన ముఖములతో  
ఆ అపరీయమైన విషయము నంతమా ఉన్నదున్నట్లు రావణునకు తెలిపిరి.

11

మూ. యో రావిష్ట్రజితా యుద్ధే భ్రాతరో రామలక్ష్మణౌ,  
నిలద్ధౌ శరబన్ధేన విప్రుకమృధుజౌ కృతౌ.  
విముక్తౌ శరబన్ధేన దృశ్యేతే తౌ రణాజితే,  
పాశానిన గజౌ చిత్వా గజేష్ట్రానమవిక్రమౌ.

12

13

ప్ర. అ. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, ఇన్ద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుచేత, భ్రాతరో=  
సోదరులైన, యో=ఏ, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, శరబన్ధేన=బాణముల  
బంధముచేత, నిలద్ధౌ=కట్టబడినవారై, విప్రుకమృధుజౌ=కదంబి భుజములు కం  
నాడుగా, కృతౌ=చేయబడినారో, గజేష్ట్రానమవిక్రమౌ=గజరాజులతో సమానమైన  
సర్పకములు గల, తౌ=వారిద్దరు, పాశాన్=పాశములను, చిత్వా=లేరించి, గజౌ  
ఇవ=ఏనుగులు వలె, రణాజితే=యుద్ధభూమియందు, దృశ్యేతే=చూడబడుచున్నారు.

రా. ఇంద్రజిత్తు యుద్ధములో సోదరులైన ఏ రామలక్ష్మణులను శర  
బంధముచేత బంధించి భుజములు కందర్పజాలనివారినిగా చేపివాడో గజేంద్రముల  
వంటి ఆ రామలక్ష్మణులు శరబంధమునుండి విముక్తులై యుద్ధరంగమునందు  
పాశములు లేదందుకొన్న ఏనుగుల వలె కనబడుచున్నారు.

మూ. తచ్చుత్తా వచనం తేషాం రాక్షసేన్ద్రౌ మహాబలః,  
చిన్తారోషనమాక్రాన్తో విస్థవదనోఽభవత్.

14

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలముగల, రాక్షసేన్ద్రౌ=రావణుడు, తేషామ్=  
వారియొక్క, తత్ వచనమ్=ఆ వచనమును, శ్రుత్వా=విని, చిన్తారోషనమా  
క్రాన్తః=చింతచేతను, రోషముచేతను ఆక్రమింపబడినవారై విస్థవదనః=విస్థమైన  
ముఖము గలవాడు, అభవత్=అయెను.

రా. మహాబలవంతుడైన రావణుడు వాళ్ళు చెప్పిన మాటలు విని,  
చింతనోను రోషముతోను నిండిన వాడయ్యెను. అతని ముఖము రంగు  
మారిపోయెను.

14

మూ. పోరైర్లత్తవరైర్చద్దౌ శరైరాశీవిషోపయై,  
అమోఘైః సూర్యసంకౌశైః ప్రమథ్యేన్ద్రజితా యుధి.  
తదస్త్రబద్ధమాసౌద్య యది ముక్తౌ రిషౌ మను,  
సంశయస్థమిదం సర్వమమపశ్యాన్యహం బలమ్.

15

16



ప్ర. - అ. ఘోరై=భయంకరములు, చిత్తవరై=ఇవ్వబడిన వరములుగలవి, అశీవిచోపమై=సర్పములతో సమానములు, అమోఘై=వ్యర్థము కానివి, మార్కసంకాశై=మార్కులతో సమానములు అయిన, శరై=బాణములచేత, యుధి=యుద్ధమునందు, ప్రమథ్య=మథించి, ఇప్తృజితౌ=ఇంద్రజిత్తుచేత, బద్ధౌ=కట్టబడిన, మమ రిపూ=నా శత్రువులు, తత్=ఆ, అస్త్రబంధమ్=అస్త్రబంధమును, అసాద్య=పొంది, ముక్తౌ యుధి=విడబడినట్లయితే, ఇదమ్=ఈ, వర్యమ్=వమస్తమైన, బంమ్=బలమును, సంశయస్థమ్=సంశయమునందు ఉన్నదానినిగా, అహమ్=నేను, అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.

తా. యుద్ధములో ఇంద్రజిత్తు బాగా పీడించి, భయంకరములు, వరములు పొందినవి, సర్పములతో సమానములు, వ్యర్థము కానివి, మార్కుతుల్యములు అయిన బాణములతో కట్టివేసిన నా శత్రువులైన రామంక్షుణులు ఆ అస్త్రబంధములో చిక్కుకొని కూడ రొనినుండి విముక్తులగుట చూడగా మన ఈ బలమంతా సంశయస్థితిలో వడిన దని ఊహించుచున్నాను. 15, 16

మూ. నిష్పలాః ఖలు సంవృత్తాః శరాః పావకతేజసః,  
అదత్తం యోస్తు సంగ్రామే రిపూణాం జీవితం మమ. 17

ప్ర. అ. యో=వేటచేత, సంగ్రామే=యుద్ధమునందు, మమ=నాయొక్క, రిపూణామ్=శత్రువులయొక్క, జీవితమ్=ప్రాణము, అరత్నమ్=గ్రహించబడినదో, పావకతేజసః=అగ్నివంటి తేజస్సు గల, శరాః=ఆ బాణములు, నిష్పలాః=ఫలములేనివి, సంవృత్తాః ఖలు=అయినవి కదా?

తా. పూర్వము ఏ బాణములు యుద్ధములలో నా శత్రువుల జీవితములను అపహరించినవో అగ్నివంటి ఆ బాణములే ఇప్పుడు వ్యర్థమైపోయినవి కదా ! 17

మూ. ఏనముక్త్యా తు సంగ్రుద్ధో నిశ్చసన్నరగో యథా,  
అబ్రవీద్రక్షపాం మధ్యే ధూమ్రాక్షం నామ రాక్షసమ్. 18

ప్ర. అ. ఏనమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, సంగ్రుద్ధః=కోపించినవారై, ఉరగో యథా=సర్పము వలె, నిశ్చసన్=నిట్టూర్చుచు, రక్షపామ్=రాక్షసుల యొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, ధూమ్రాక్షం నామ=ధూమ్రాక్షు డను పేరు గల, రాక్షసమ్=రాక్షసుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రావణు డిట్లు పలికి, నాని కోపముతో పాము వలె బుసలు కొట్టుచు, రాక్షసుల మధ్య ధూమ్రాక్షు డను రాక్షసునితో ఇట్లనెను. 18

మూ. బలేన మహతా యుక్తౌ రాక్షసైర్యమచిక్రమః,  
త్వం వధాయూతు నిర్యాహి రామస్య సహ రాక్షసైః. 19

ప్ర. అ. భీమవిక్రమః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, త్సమ్=నీవు, మహతా=గొప్పదైన, బలేన=సైన్యముతోను, రాక్షసై=రాక్షసులతోను, యుక్తః=కూడిన వాడనై, వానరైః పహ=వానరులతో కూడి, రామస్య=రామునియొక్క, వధాయ=వధకొరకు, ఆశు=శీఘ్రముగా, నిర్యాహి=బయలుదేరుము.

రా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల నీవు పెద్ద సైన్యముతోను, రాక్షసులతోను కూడినవాడనై, రాముణ్ణి, వానరులనూ చంపుటకు వెంటనే బయలుదేరుము. 19

మూ. ఏవముక్తస్తు ధూమ్రాక్షో రాక్షసేష్టేణ భీమతా,  
పరిక్రమ్య తతః శీఘ్రం నిర్దగామ నృపాలయాత్ 20

ప్ర. అ. భీమతా=బుద్ధిమంతుడైన, రాక్షసేష్టేణ=రావణునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలకబడిన, ధూమ్రాక్షః=ధూమ్రాక్షుడు, తతః=అక్కడినుండి, పరిక్రమ్య=వెడచి, నృపాలయాత్=రాజగృహమునుండి, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, నిర్దగామ=బయలుదేరెను.

రా. బుద్ధిమంతుడైన రావణుని ఆజ్ఞ ప్రకారము ధూమ్రాక్షుడు అక్కడినుండి బయలుదేరి వెంటనే రాజస్థానమునుండి వెడలెను. 20

మూ. అభినిష్క్రమ్య తద్వారం బలాధ్యక్షమువాచ హ,  
త్వరయస్య బలం శీఘ్రం కిం చిరేణ యుయుత్సతః 21

ప్ర. అ. తద్=ఆ, ద్వారమ్=ద్వారమును, అభినిష్క్రమ్య=దాటి, బలాధ్యక్షమ్=సేనాధ్యక్షుణ్ణి గూర్చి, ఉవాచ హ=పలికెను. శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, బలమ్=సైన్యమును, యుయుత్సతః=యుద్ధము చేయ గోరుచున్న వా నిమిత్తము, త్వరయస్య=తొందరచేయుము. చిరేణ=చిరకాలముచేత, కిమ్=ఏమి ప్రయోజనము.

రా. అతడు ఆ ద్వారమును దాటి వెళ్లి సేనాధ్యక్షునితో ఇట్లవెను. "యుద్ధమునకై వెల్లరంచుచున్నాను. వెంటనే సైన్యము సిద్ధము చేయుము. అలస్యము చేయకుము" 21

మూ. ధూమ్రాక్షవచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో బలానుగః,  
బలముద్యోజయామాస రావణస్యాజ్ఞయా ద్రుతమ్ 22

ప్ర. అ. బలానుగః=సైన్యము అనుసరించేదిగా గల, బలాధ్యక్షః=సేనాధ్యక్షుడు, ధూమ్రాక్షవచనమ్=ధూమ్రాక్షుని వచనమును, శ్రుత్వా=విని, రావణస్య=రావణునియొక్క, ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞచేత, ద్రుతమ్=శీఘ్రముగా, బలమ్=సేనను, ఉద్యోజయామాస=సిద్ధము చేసెను.

తా. . వెనుకనే సైన్యము గల సేనాధ్యక్షుడు అతని మాటలు విని, రావణుని ఆజ్ఞ ప్రకారము వెంటనే సైన్యమును ఆయత్తము చేసెను. 22

మూ. తే బద్ధశుగ్ధా బలివో ఘోరరూపా విశాచరాః,  
వినద్యమావాః సంహృష్టా ధూమాక్షం పర్యవారయన్. 23

ప్ర. అ. బద్ధశుగ్ధాః=కట్టబడిన ఘంటలు గల, బలివాః=బలవంతులైన, ఘోర రూపాః=భయంకరమైన రూపములు గల, తే విశాచరాః=ఆ రాక్షసులు, వినద్య మావాః=ధ్వని చేయుచున్నవారై, సంహృష్టాః=సంతోషించినవారై, ధూమాక్షమ్=ధూమాక్షుని, పర్యవారయన్=చుట్టరి.

తా. ఘంటలు కట్టుకొని ధ్వని చేయుచున్న భయంకరమైన రూపము గల బలవంతులైన ఆ రాక్షసులు సంతోషముతో ధూమాక్షుని చుట్టూ చేరిరి.

మూ. వివిధాయుధహస్తాశ్చ శూలముద్గరపాగాయః,  
గదాభిః పట్టిశైరణైరాయస్సైర్ముపలైరపి. 24  
పరిష్టుర్భిన్దిపాలైశ్చ భిల్లై పాశైః పరశ్శరైః,  
నిర్యయుః రాక్షసాః ఘోరా వర్తన్త జలరా యథా. 25

ప్ర. అ. జలరా యథా=మేఘముల వలె ఉన్న, వర్తన్తః=ధ్వని చేయుచున్న, ఘోరాః=భయంకరులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, వివిధాయుధహస్తాశ్చ=అనేకవిధములైన ఆయుధములు హస్తములందు గలవారై, శూలముద్గరపాగాయః=శూలములు ముద్గరములు హస్తములందు గలవారై, గదాభిః=గదలతోను, పట్టిశైః=పట్టిశములతోను, దణ్డైః=దండములతోను, ఆయస్సైః=ఇనుమువికారమైన, ముపలైరపి=రోకలతోను, పరిష్టైః=పరిఘలతోను, భిన్దిపాలైశ్చ=భిన్దిపాలములతోను, భిల్లైః=భిల్లములతోను, పాశైః=పాశములతోను, పరశ్శరైః=గండ్రగొడ్డలతోను, నిర్యయుః=భయలుచేరిరి.

తా. నల్లని మేఘముల వలె ఉన్న భయంకరులైన రాక్షసులు, గర్జించుచు, అనేక విధములైన ఆయుధములు ధరించి, శూలములు, ముద్గరములు హస్తములందు ధరించి, గదలు, పట్టిశములు, దండములు, ఇనుప రోకళ్లు, పరిఘలు, భిన్దిపాలములు, బల్లెములు, పాశములు, గొడ్డల్లు మొదలైనవాటితో బయలుదేరిరి. 24, 25

మూ. రథైః కవచినస్త్యన్యే ధ్వజశ్చ సమలంకృతైః,  
సువర్ణజాలవిహితైః ఛరైశ్చ వివిధావనైః, 26  
హుష్టైః పరమశీఘ్రైశ్చ గజైశ్చైవ మదోత్కృతైః,  
నిర్యయుర్వైర్భతవ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రా ఇవ దురాపదాః. 27

ప్ర. అ. అన్యే=మరికొందరు, కవచిన్=కవచములు గలవారై, ధ్వజై=ధ్వజములచేత, పమలంకృతై=అలంకరించబడినవి, మువర్ణజాంబిహితై=బంగారు జాలించేత అలంకరింపబడినవి, వివిధానన్తై=అనేకవిధములైన ముఖములు గల, ఖరైశ్శు=గాడిదంచేత (లాగుబడినవి) అయిన, రథై=రథములతోను, పరమశీఘ్రై=చాల వేగముగా పోవు, హయైశ్శు=గుఱ్ఱములతోను, మదోల్కృతై=మదముచేత దీప్తములైన, గజైశ్చైవ=గజములతోను, వ్యాఘ్రాః ఇవ=పెద్ద పులుల వలె, దురాపదాః=ఎదిరింప శక్యము కావి, నైర్మలవ్యాఘ్రాః=శ్రేష్ఠులైన రాక్షసులు, నిర్భయుః=బయలుదేరిరి.

తా. కవచములు ధరించిన మరి కొందరు రాక్షసులు ధ్వజములచేత, బంగారు జాలించేత అలంకరింపబడిన, అనేకవిధములైన ముఖములు గల గాడిదలు లాగునున్న రథములు ఎక్కి వెళ్ళిరి. పెద్దపులుల వలె ఎదిరింపశక్యముకాని మరి కొందరు రాక్షసశ్రేష్ఠులు వేగము గల గుఱ్ఱములను, మదముచేత దీప్తముగా ఉన్న ఏనుగులను ఎక్కి బయలుదేరిరి. 26, 27

మూ. మృగసింహముఖైర్భుక్తం ఖరైః కనకభూషితైః,  
ఆరురోహ రథం దివ్యం ధూమ్రాక్షః ఖరవిస్సవః. 28

ప్ర. అ. ఖరనిస్సవః=గాడిద వంటి అరపు గల, ధూమ్రాక్షః=ధూమ్రాక్షుడు, మృగసింహముఖైః=లేళ్ళయొక్క, సింహములయొక్క ముఖముల వంటి ముఖములు గల, కనకభూషితైః=బంగారముచేత అలంకరింపబడిన, ఖరైః=గాడిదలతో, యుక్తమ్=కట్టబడిన, దివ్యమ్=దివ్యమైన, రథమ్=రథమును, ఆరురోహ=ఎక్కిను.

తా. గాడిదవంటి అరపు గల ధూమ్రాక్షుడు లేళ్ళ ముఖములు, సింహముఖములూ గలవి, బంగారముచేత అలంకరింపబడినవి అయిన గాడిదలు కట్టిన దివ్యమైన రథము నెక్కిను. 28

మూ. స విర్యాతో మహావీర్యో ధూమ్రాక్షో రాక్షసైర్వృతః,  
హసన్న్యో పశ్చిమద్వారార్థమనూన్యత్ర యూథపః. 29

ప్ర. అ. మహావీర్యః=గొప్ప పరాక్రమము గల, సః ధూమ్రాక్షః=ఆ ధూమ్రాక్షుడు, రాక్షసైః=రాక్షసులతో, వృతః=కూడినవాడై, హసన్=నవ్వుచు, యుత్ర=ఎక్కడ, హనుమాన్=హనుమంతుడు, యూథపః=సేనానాయకుడో అట్టి, పశ్చిమద్వారాత్=పశ్చిమద్వారమునుండి, విర్యాతః=బయలుపెడలివారు.

తా. మహాపరాక్రమము గల ఆ ధూమ్రాక్షుడు రాక్షసులతో కూడి, నవ్వుచు, హనుమంతుడు ఏ ద్వారము దగ్గర సేనాపతిగా ఉండెనో ఆ పశ్చిమద్వారమునుండి వెలువడెను.

మూ. రథప్రవరమాస్థాయ ఖరయుక్తం ఖరస్యనమ్,  
 ప్రయాన్తం య మహాఘోరం రాక్షసం భీమదర్శనమ్, 30  
 అన్తరిక్షగతాః క్రూరాః శకునాః ప్రత్యక్షేధయన్.

ప్ర. అ. ఖరయుక్తమ్=గాడిదలు కట్టిన, ఖరస్యనమ్=కట్టువైన ధ్వని గల, రథప్రవరమ్=రథశ్రేష్ఠమును, ఆస్థాయ=ఎక్కి, ప్రయాన్తమ్=వెళ్ళుచున్న, మహాఘోరమ్=చాల భయంకరుడైన, భీమదర్శనమ్=భయంకరమైన దర్శనము గల, రాక్షసమ్=ఆ రాక్షసుణ్ణి, అన్తరిక్షగతాః=అకాశమునందున్న, క్రూరాః=క్రూరములైన, శకునాః=శకునములు, ప్రత్యక్షేధయన్=ఎఱిగించినవి.

తా. గాడిదలు కట్టిన, క్రూరమైన ధ్వని గల రథశ్రేష్ఠమును ఎక్కి వెళ్ళుచున్న చాల క్రూరుడైన, చూచుటకు భయంకరుడుగా ఉన్న ఆ రాక్షసుణ్ణి చూచి అకాశములో ఉన్న క్రూరములైన శకునములు అడ్డగించినవి. 30

మూ. రథశీర్షే మహాభీమో గృధ్రశ్చ నిపపాత హ,  
 ధ్వజాగ్రే గ్రథితాశ్చైవ నిపేతుః కుగపాశనాః. 31

ప్ర. అ. మహాభీమః=చాల భయంకరమైన, గృధ్రశ్చ=గ్రద్ద, రథశీర్షే=రథ శిఖరముపై, నిపపాత హ=వ్రాలెను. కుగపాశనాః=శవములను తిను రాబందులు, గ్రథితాః=చుట్టచెట్టుకొని, ధ్వజాగ్రే=ధ్వజాగ్రమునందు, నిపేతుః=పడినవి.

తా. చాల భయంకరమైన గ్రద్ద రథము శిఖరముపై వ్రాలెను. రాబందులు కొన్ని చుట్టచెట్టుకొని ధ్వజాగ్రమునందు పడెను. 31

మూ. రుధిరార్ద్రో మహాన్ శ్వేతః కబన్ధః పతితో భువి,  
 విస్వరం చోత్పజన్నాదం ధూమ్రాక్షస్య సమీపతః,  
 వవర్ష రుధిరం దేవః సంచరాల చ మేదినీ. 32

ప్ర. అ. రుధిరార్ద్రః=రక్తముచేత తడిసిన, శ్వేతః=తెల్లని, మహాన్=పెద్ద డైన, కబన్ధః=మొండెము, విస్వరమ్=వికృతస్వరము కలుగునట్లుగా, నాదమ్=ధ్వనిని, ఉత్పజన్=నిడుచుచు, ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రాక్షునియొక్క, సమీపతః=సమీపము నందు, భువి=నేలమీద, పతితః=పడినది. దేవః=దేవుడు, రుధిరమ్=రక్తమును, వవర్ష=వర్షించెను. మేదినీ=భూమి, సంచరాల=చలించెను.

తా. రక్తముతో తడిసిన తెల్లని పెద్ద మొండెము వికృతమైన ధ్వని చేయుచు ధూమ్రాక్షునికి దగ్గరగా నేలమీద పడెను. రక్తవర్షము కురిసెను. భూమి కంపించెను. 32, 33

మూ. ప్రతిలోమం వనో వాయుర్నిర్వాతసమవిన్యసః,  
తిమిరౌఘవృతాస్తత్ర దిశశ్చ న చకాశిరే.

34

ప్ర. అ. నిర్వాతసమవిన్యసః=పీడుగుతో సమానమైన ధ్వని గల, వాయుః=వాయువు, ప్రతిలోమమ్=పీడుడుగా, వనో=వీచెను. తత్ర=అప్పుడు, దిశః=దిక్కులు, తిమిరౌఘవృతాః=చీకటి సముదాయముచేత కప్పబడినవై, న చకాశిరే=ప్రకాశించలేదు.

తా. పీడుగు వంటి ధ్వనితో వాయువు ప్రతికూలముగా వీచెను. దిక్కులు చీకటి ఆవరించుటచే ప్రకాశహీనముగా ఉండెను. 34

మూ. స తూత్పాతాంస్తదా దృష్ట్వా రాక్షసానాం భయావహాన్,  
ప్రాదుర్భూతాన్పురోరాంశ్చ ధూమాక్షాక్షో వ్యతితోఽభవత్. 35  
ముముహూ రాక్షసాః సర్వే ధూమాక్షాక్షస్య పురఃసరాః.

ప్ర. అ. రాక్షసానామ్=రాక్షసులకు, భయావహాన్=భయము కలిగించు, తదా=అప్పుడు ప్రాదుర్భూతాన్=పుట్టిన, పురోరాన్=పురోరములైన, ఉత్పాతాన్=దుఃశ కునములను, దృష్ట్వా=చూచి, ధూమాక్షాక్షః=ధూమాక్షుడు, వ్యతితః=వ్యథ చెంది నవాడు, అభవత్=అయెను. ధూమాక్షాక్షస్య=ధూమాక్షునకు, పురఃసరాః=ముందు నడచు, సర్వే=సమస్తమైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, ముముహూః=మోహము చెందిరి.

తా. ఆ సమయమునందు కనబడిన, పురోరములైన, రాక్షసులకు భయంకరములైన ఆ దుఃశకునములను చూచి ధూమాక్షుడు వ్యథ చెందెను. అతని ముందు నడచుచున్న రాక్షసులందరూ మోహము చెందిరి. 35

మూ. తతః సుభీమో బహుభిర్నిశాచరై  
ర్వతోఽభినిష్క్రమ్య రణోత్పక్కో బలి,  
దదర్శ లాం రాఘవబాహుపాలితాం  
మహౌఘకల్పాం బహువానరీం చమూమ్.

36

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండో ఏకపంచమః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, సుభీమః=చాల భయంకరుడు, బలి=బలము గలవాడు అయిన ధూమాక్షుడు, బహుభిః=అనేకులైన, నిశాచరైః=రాక్షసులతో, వ్యతిః=కూడినవాడై, రణోత్పక్కో=యుద్ధమునందు వేరుక గలవాడై, అభినిష్క్రమ్య=బయలుపెడలి, రాఘవబాహుపాలితామ్=రాముని బాహు వులచేత పాలింపబడినది, మహౌఘకల్పమ్=సముద్రముతో సమానము, బహువానరీమ్=చాలమంది వానరులు గలిగి అయిన, లాం చమూమ్=ఆ సేవను, దదర్శ=చూచెను.

తా. చాల భయంకరుడు, బలశాలి అయిన ఆ ధూమాక్షుడు  
 చాంచుండి రాక్షసులతో కూడినవాడై యుద్ధోల్లాసముతో బైలుదేరి వచ్చి,  
 సముద్రము వలె తీన్చి, రాముని బాహువుల చేత రక్షింపబడుచున్న ఆ వానర  
 పైన్యమును చూచెను.

36

“బాలానందిని” అను శ్రీమృరామామణాశ్చర్యవ్యాఖ్యానమునందు  
 యుద్ధకాండలో వీలదిగటవ నగ్గ సమాప్తము.

## అథ ద్విపభాషాశః సర్గః

[సానుమంతుడు ధూమాక్షుని వలెందుట.]

మూ. ధూమాక్షం ప్రేక్ష్య నిర్వాన్తం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్,  
వివేదుర్వానరా సర్వే ప్రహృష్టా యుద్ధకాంక్షిణః. 1

ప్ర. అ. నిర్వాన్తమ్=బయలుపెడలుచున్న, భీమవిక్రమమ్=భయంకరమైన  
పరాక్రమము గల, రాక్షసమ్=రాక్షసులైన, ధూమాక్షమ్=ధూమాక్షుని, ప్రేక్ష్య=చూచి,  
సర్వే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధమును కోరుచు,  
ప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారై, వివేదుః=ధ్వనిచేసిరి.

తా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల ధూమాక్షుడు బయలుదేరి  
వచ్చుచుండుట చూచి, యుద్ధానితై వేచి ఉన్న వానరులందరూ సంతోషించి  
ధ్వని చేసిరి. 1

మూ. తేషాం సుతుములం యుద్ధం సంజజ్ఞే కపిరక్షసామ్,  
అన్యోన్యం పాదపైర్వోరైర్విఘ్నతాం శూలముద్గరైః. 2

ప్ర. అ. పోరైః=భయంకరములైన, పాదపైః=వృక్షములచేతను,  
శూలముద్గరైః=శూలములచేతను ముద్గరములచేతను, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము,  
విఘ్నతామ్=కొట్టుకొనుచున్న, తేషామ్=అ, కపిరక్షసామ్=వానరులకు రాక్షసు  
లకు, సుతుములమ్=చాల వ్యాకులమైన, యుద్ధమ్=యుద్ధము, సంజజ్ఞే=జరిగెను  
(జరిగెను).

తా. భయంకరములైన వృక్షములచేత, శూలములచేత, ముద్గరముల  
చేత పరస్పరము కొట్టుకొనుచున్న ఆ వానరరాక్షసుల మధ్య చాల వ్యాకులమైన  
యుద్ధము జరిగెను. 2

మూ. రాక్షసైర్వానరా ఘోరా వివిక్యతాః సమన్తతః,  
వానరై రాక్షసాశ్చాపి ద్రుమైర్భూమిసమీకృతాః. 3

ప్ర. అ. సమన్తతః=అంతటా, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, ఘోరాః=భయం  
కరులైన, వానరాః=వానరులు, వివిక్యతాః=చేదించబడిరి. రాక్షసాశ్చాపి=రాక్ష  
సులు కూడా, వానరైః=వానరులచేత, ద్రుమైః=వృక్షములచేత, భూమిసమీ  
కృతాః=భూమితో సమముగా చేయబడినారు.

తా. భయంకరులైన వానరులను రాక్షసులు అంతటా చేదించివేయుగా  
వానరులు రాక్షసులను వృక్షములచేత భూమితో సమముగా చేసివేసిరి. 3



మూ. రాక్షసాన్త్యభిసంక్రుద్ధా వానరాన్విశితైః శరైః,  
వివ్యధుర్హారసంకాతైః కజ్జపత్రైరజిహ్మగైః.

4

ప్ర. అ. రాక్షసాన్త్య=రాక్షసులైతే, అభిసంక్రుద్ధా=కోపించినవారై,  
విశితైః=వాడియైన, ఘోరసంకాతైః=ఘోరమైన వాటితో సమానములైన, కజ్జ  
పత్రైః=గ్రద్దల రెక్కలు గల, అజిహ్మగైః=వంకరలేకుండా వెళ్ళు, శరైః=బాణములచేత,  
వానరాన్=వానరులను, వివ్యధుః=కొట్టిరి.

తా. రాక్షసులు కోపించినవారై, భయంకరములైన కాలాగ్న్యాదుల  
వంటి గ్రద్ద రెక్కలు కట్టిన, వంకరలేకుండా పోవు, వాడియైన బాణములచే  
వానరులను కొట్టిరి.

4

మూ. తే గరాభిశ్చ భీమాభిః పట్టితైః కూటముర్గరైః,  
పరిఘైశ్చ పరిఘైశ్చైత్రిప్తీశ్చాలైశ్చాపి సంశ్రితైః.

5

విదీర్యమాణా రక్షోభిర్వానరాస్తే మహాబలాః,  
అమర్షజనితోద్ధర్మాశ్చకుః కర్మాణ్యభీతవత్.

6

ప్ర. అ. భీమాభిః=భయంకరములైన, గరాభిః=గద్దలచేతను,  
పట్టితైః=పట్టికములచేతను, కూటముర్గరైః=కూటములచేతను, ముద్గరములచే  
తను, పరిఘైః=భయంకరములైన, పరిఘైశ్చ=పరిఘులచేతను, చ్రితైః=చిత్రములైన,  
సంశ్రితైః=గ్రహింపబడిన, త్రిశాలైశ్చ=త్రిశాలములచేతను, రక్షోభిః=రాక్షసులచేత,  
విదీర్యమాణాః=చీల్చివేయుచుండుచున్న, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, తే వానరాః=ఆ  
వానరులు, అమర్షజనితోద్ధర్మాః=కోపముచేత పుట్టిన, అధికోల్పాహముగలవారై,  
అభీతవత్=భయపడకుండగా, కర్మాణిః=పనులను, చక్రైః=చేపిరి.

తా. గొప్ప బలము గల వానరులు, తమను రాక్షసులు భయంకరములైన  
గద్దలచేత, పట్టికములచేత, కూటములచేత, ముద్గరములచేత, భయంకరములైన  
పరిఘులచేత, చిత్రములైన త్రిశాలములచేత చీల్చివేయుచుండగా కోపముచేత  
పెరిగిన ఉల్పాహముతో, ఏ మాత్రము భయపడక గొప్ప పనులు చేపిరి. 5, 6

మూ. శరవిర్భిన్నగాత్రాస్తే శూలవిర్భిన్నదేహీనః,  
జగ్మహుస్తే ద్రుమాంస్తత్ర శిలాశ్చ హరియూథసాః.

7

ప్ర. అ. శరవిర్భిన్నగాత్రాః=బాణములచేత బ్రద్దులకొట్టబడిన శరీరములు  
గలవాడు, శూలవిర్భిన్నదేహీనః=శూలములచేత భేదింపబడిన దేహములు కల  
వారు అయిన, తే=ఆ, వానరయూథసాః=వానరసేనావాయకులు, తత్ర=అక్కడ,  
ద్రుమాన్=వృక్షములను, శిలాశ్చ=శిలలను, జగ్మహుః=గ్రహించిరి.

తా. శరములచేత, శూలములచేత శరీరములు భేదింపబడుచుండగా

అ వానరసేవానాయకులు వృక్షములను, శిలలను గ్రహించిరి.

7

మూ. తే భీమవేగా హరయో నర్తమానాస్తతస్తతః,

మమన్థా రాక్షసాన్వీరాన్ నామాని చ బభాషిరే.

8

ప్ర. అ. భీమవేగాః=భయంకరమైన వేగముగల, తే హరయాః=అ వానరులు, నర్తమానాః=గర్జించుచున్నవారై, తతస్తతః=అన్ని ప్రదేశములయందూ, వీరాన్=వీరులైన, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, మమన్థః=మఠించిరి. నామాని చ=తమ పేర్లను కూడ, బభాషిరే=చెప్పిరి.

తా. భయంకరమైన వేగము గల ఆ వానరులు గర్జించుచు అన్ని ప్రదేశములందు, వీరులైన రాక్షసులను తమ పేర్లు చెప్పుకొనుచు, మఠించినేసిరి.

మూ. తర్చభావార్చుతం ఘోరం యుద్ధం వానరరక్షసామ్,

శిలాభిర్వివిధాభిశ్చ బహుశాఖైశ్చ పాదపైః.

9

ప్ర. అ. వివిధాభిః=అనేకవిధములైన, శిలాభిః=శిలలతోను, బహుశాఖైః=అనేకమైన కొమ్మలు గల, పాదపైః=వృక్షములతోను, తత్=ఆ, వానరరక్షసామ్=వానరులయొక్క రాక్షసులయొక్క, ఘోరమ్=ఘోరమైన, యుద్ధమ్=యుద్ధము, అర్చుతమ్=ఆశ్చర్యకరముగా, బహుచ=అయెను.

తా. వానరులకు రాక్షసులకు మధ్య అనేక విధములైన శిలలతోను, చాల కొమ్మలు గల వృక్షములతోను, భయంకరమైన ఆ యుద్ధము ఆశ్చర్యకరముగా ఉండెను.

9

మూ. రాక్షసా మథితాః కేచిద్వానరైర్జితకాశిభిః,

ప్రవేమూ రుధిరం కే చిన్ముఖై రుధిరభోజనాః.

10

ప్ర. అ. జితకాశిభిః=జయించబడినశ్వాసగల, వానరైః=వానరులచేత, కేచిత్=కొందరు, రాక్షసాః=రాక్షసులు, మథితాః=మఠించబడిరి. కేచిత్=కొందరు, రుధిరభోజనాః=రక్తము భుజించు రాక్షసులు, ముఖైః=ముఖములచేత, రుధిరమ్=రక్తమును, ప్రవేమూః=కత్కిరి.

తా. శ్వాసలు బిగించిన వానరులు కొందరు రాక్షసులను మఠించిరి. రక్తము భుజించు కొందరు రాక్షసులు నోటినుండి రక్తము కత్కిరి.

10

మూ. పార్శ్వేషు దారితాః కేచిత్ కేచిద్రాశీకృతా ద్రుమైః,

శిలాభిక్షూర్ణితాః కేచిత్కేచిద్దన్తైర్విదారితాః.

11

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, పార్శ్వేషు=పార్శ్వములయందూ, దారితాః=చీల్చి

వేయబడిరి. కేచిత్=కొందరు, ద్రుమై=వృక్షములచేత, రాశీకృతాః=రాశులుగా  
వేయబడిరి కేచిత్= కొందరు, శిలాభిః=శిలలచేత, చూర్ణితాః=చూర్ణము  
వేయబడిరి. కేచిత్=కొందరు, దంతైః=దంతములచేత, విదారితాః=చీల్చివేయబడిరి.

తా. వానరులు కొందరు రాక్షసులను పార్శ్వములందు చీల్చివేసిరి.  
కొందరిని వృక్షములతో కొట్టి గుట్టలుగా పడవేసిరి. కొందరిని శిలలతో  
చూర్ణము చేసిరి. కొందరిని దంతములతో చూర్ణము చేసిరి. 11

మూ. ధ్వజైర్విమతితైర్భగ్నైః ఖడ్గైశ్చ వివిపాతితైః,  
రథైర్విధ్వంసితైః కేచిద్వృథితా రజనీచరాః. 12

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, రజనీచరాః=రాక్షసులు, విమతితైః=కొట్టి  
బడి, భగ్నైః=భగ్నములైన, ధ్వజైః=ధ్వజములతోను, వివిపాతితైః=పడగొట్టబడిన,  
ఖడ్గైశ్చ=ఖడ్గములతోను, విధ్వంసితైః=ధ్వంసము చేయబడిన, రథైః=రథములతోను,  
వృథితాః=వృథచెందిరి.

తా. వానరులు ధ్వజములను ఊడబెరికి విరిచివేసిరి. ఖడ్గములు నేలమీద  
పడగొట్టిరి. రథములను ధ్వంసముచేసిరి. ఇదంతా చూచి కొందరు రాక్షసులు  
వృథ చెందిరి. 12

మూ. గజేన్ద్రైః పర్వతాకారైః పర్వతాగ్రైర్వనౌకసామ్,  
మతితైర్వాతిభిః కీర్ణం సార్హౌహైర్వసుధాతలమ్. 13

ప్ర. అ. వనౌకసామ్=వానరులయొక్క, పర్వతాగ్రైః=పర్వతశిఖరముల  
చేత, మతితైః=మతింపబడిన, పర్వతాకారైః=పర్వతమువంటి ఆకారము గల,  
గజేన్ద్రైః=ఏనుగులతోను, సార్హౌహైః=రౌతులతో కూడిన, వాజిభిః=గుఱ్ఱములతోను,  
వసుధాతలమ్=నేల, కీర్ణమ్=వ్యాప్తమైనది.

తా. వానరులు పర్వతశిఖరములను ప్రయోగించగా నలిగిపోయిన  
పర్వతములవంటి ఏనుగులతోను, గుఱ్ఱములతోను, గుఱ్ఱపురౌతులతోను నేల అంతా  
చిందరవందరగా ఉండెను. 13

మూ. వానరైర్భమవిక్రావైరాఘ్నత్యోత్పల్య వేగితైః,  
రాక్షసాః కరజైస్తేకైర్ముఖేషు వివిదారితాః. 14

ప్ర. అ. భీమవిక్రావైః=భీమంకరమైన పరాక్రమము గల, వేగితైః=వేగ  
మును పొందిన, వానరైః=వానరులచేత, అఘ్నత్య=అడ్డముగా ఎగిరి, ఉత్పల్య=పై  
కెగిరి, రాక్షసాః=రాక్షసులు, తీక్ష్ణజైః=తీక్ష్ణములైన, కరజైః=గోధతో ముఖేషు=  
ముఖములయందు, వివిదారితాః=చీల్చబడిరి.

రా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల వానరులు వేగముగాను, అడ్డముగాను, పైకి ఎగిరి వాడియైన గోళ్లతో రాక్షసుల ముఖములను చీల్చివేసిరి.

మూ. విషణ్ణవదనా భూయో విప్రక్షీర్ణశిరోరుహః,

మూఢాః శోణితగన్ధేన విపేతుర్ధరణీతలే.

15

ప్ర. అ. భూయః=అధికముగా, విషణ్ణవదనాః=దిగులు చెందిన ముఖములు గలవారై, విప్రక్షీర్ణశిరోరుహః=విరబోయబడిన జాట్లు కలవారై, శోణితగన్ధేన=రక్తము వాసనచేత, మూఢాః=మూఢులై, ధరణీతలే=నేలమీద, విపేతుః=పడిరి.

రా. ఆ రాక్షసులు మిక్కిలి దిగులు చెందిన ముఖములతో, జాట్లు విరబోపికొని, రక్తగంధముచేత మూఢులై నేలమీద పడిరి.

మూ. అన్యే తు పరమక్రుద్ధా రాక్షసా భీమవిక్రమాః,

తలైరేవాభిధావన్తి వజ్రస్పర్శసమ్మేరకిన్.

16

ప్ర. అ. భీమవిక్రమాః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, అన్యే=ఇతరులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, పరమక్రుద్ధాః=మిక్కిలి కోపించినవారై, వజ్రస్పర్శసమ్మేః=వజ్రముయొక్క స్పర్శతో సమానములైన, తలైరేవ=ఆరచేతులతో, హరిన్=వానరులను గూర్చి, అభిధావన్తి=ఎదురుగా పరుగెత్తిరి.

రా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల కొందరు రాక్షసులు వారి కోపించి వానరులను, వజ్రాయుధస్పర్శవంటి స్పర్శగల ఆరచేతులతో కొట్టుటకై వెళ్ళిరి.

16

మూ. వానరైరాపతన్తస్తే వేగితా వేగవత్తరైః,

ముష్టిభిశ్చరణైర్దన్తైః పాదపైశ్చావపోభితాః.

17

ప్ర. అ. వేగితాః=వేగవంతులై, ఆపతన్తః=శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న, తే=ఆ రాక్షసులు, వేగవత్తరైః=అధికవేగముగల, వానరైః=వానరులచేత, ముష్టిభిః=పిడికిళ్ళచేత, చరణైః=పాదములచేత, రన్తైః=దంతములచేత, పాదపైశ్చ=వృక్షములచేత, అవపోభితాః=మర్దించబడిరి.

రా. వేగముగా మీదికి వచ్చుచున్న ఆ రాక్షసులను అంతకంటే అధికమైన వేగము గల వానరులు పిడికిళ్ళచేత, పాదములచేత, దంతములచేత, వృక్షములచేత మర్దించిరి.

17

మూ. సైవ్యం తు విద్రుతం దృష్ట్వా ధూమ్రాక్తో రాక్షసర్షభః,

రోషేణ కదనం చక్రే వానరాణాం యుయుత్పతామ్.

18

ప్ర. అ. రాక్షసర్షభః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన, ధూమాక్షః=ధూమాక్షుడు, విరుతమ్=పారిపోయిన, సైన్యమ్=సైన్యమును, దృష్ట్వా=చూచి, కోపేణ=కోపముతో, యుయుతృతామ్=యుద్ధముచేయుదలచిన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, కదవన్=ఛీలనను, చక్రే=చేసెను.

తా. రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన ధూమాక్షుడు సైన్యము పారిపోవుట చూచి, కోపించి, యుద్ధము చేయువచ్చిన వానరులను సంహరించెను. 18

మూ. ప్రాప్తైః ప్రమథితాః కేచిద్వానరాః శోణితప్రవాః,  
ముద్గరైరాహతాః కేచిద్భాతితా ధరణీతలే. 19

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, వానరాః=వానరులు, ప్రాప్తైః=ప్రాసలచేత, ప్రమథితాః=మథింపబడినవారై, శోణితప్రవాః=రక్తమును స్రవించువారుగా (లంఘించి). కేచిత్=కొందరు, ముద్గరైః=ముద్గరములచేత, ఆహతాః=కొట్టబడినవారై, ధరణీతలే=నేలమీద, భాతితాః=పడగొట్టబడిరి.

తా. కొందరు వానరులు ప్రాసలచేత కొట్టబడినవారై రక్తము స్రవించును మరణించిరి. మరికొందరు ముద్గరముల దెబ్బలకు నేలపై పడిరి.

మూ. పరిష్కర్మథితాః కేచిద్విప్రపాలైశ్చ దాఠితాః,  
పట్టశైర్మథితాః కేచిద్విహ్వలన్తో గతాసవః. 20

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, పరిష్కర్మ=పరిశుశులుచేత, మథితాః=మథింపబడిరి. (కొందరు) విప్రపాలైశ్చ=భిండిపాలములచేత, దాఠితాః=చీల్చబడిరి. కేచిత్=కొందరు, పట్టశైః=పట్టశములచేత, మథితాః=మథింపబడినవారై, విహ్వలన్తాః=వ్యాకులులై, గతాసవః=పోయిన ప్రాణములు గలవారైరి.

తా. కొందరు పరిశులచేత మథింపబడిరి. కొందరు భిండిపాలములచేత చీల్చివేయబడిరి. కొందరు పట్టశములచేత మథింపబడి వ్యాకులులై మరణించిరి.

మూ. కేచిద్వినిహతా భూమౌ రుధిరాచ్ఛ్రావ వనోకసః,  
కేచిద్విద్రావితా నష్టాః సంక్రుద్ధైరాక్షసైర్యుధి. 21

ప్ర. అ. యుధి=యుద్ధమునందు, కేచిత్=కొందరు, వనోకసః=వానరులు, సంక్రుద్ధైః=కోపించిన, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, వినిహతాః=చంపబడినవారై, రుధిరాచ్ఛ్రావః=రక్తముచేత తడిసినవారై, భూమౌ=నేలమీద (పడిరి). కేచిత్=కొందరు, విద్రావితాః=తరమబడినవారై, నష్టాః=కనబడకుండా పోయిరి.

తా. కొందరు వానరులు యుద్ధమునందు కోపించిన రాక్షసులచేత చంపబడినవారై రక్తముచేత తడిసిన శరీరములతో నేలమీద పడిపోయిరి.

కొందరు తడుముబడి పొరిపోయిరి.

21

మూ. విధిన్నప్పుడయూః కేచిదేకపార్శ్వేన శాయితాః,  
విదారితాస్త్రీశూలైశ్చ కేచిదాన్త్యై ర్వినిస్సృతాః.

22

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, విధిన్నప్పుడయూః = బ్రద్దలుకొట్టబడిన పూద  
యములు గలవారై, ఏకపార్శ్వేన = ఒక ప్రక్కచేత, శాయితాః = శయనింపచేయబడి  
నాడు. కేచిత్ = కొందరు, త్రీశూలైః = త్రీశూలములచేత, విదారితాః = చీల్చబడినవారై,  
అన్త్యైః = ప్రేగులతో, వినిస్సృతాః = లైటకు వచ్చిరి.

తా. కొందరు వానరులు ఖండించబడిన పూదయములతో ఒక  
ప్రక్కకు ఒరిగి పడిపోయిరి. కొందరు త్రీశూలములచేత చీల్చివేయబడగా వాళ్ళు  
ప్రేగులు పైకి వచ్చి వేసినవి.

22

మూ. తత్పుత్రీమం మహద్భుద్ధం హరిరాక్షససంకులమ్,  
ప్రబభౌ శస్త్రబహులం శిలాపాదపసంకులమ్.

23

ప్ర. అ. సుత్రీమమ్ = చాల భయంకరము, హరిరాక్షససంకులమ్ = వానరుల  
తోను, రాక్షసులతోను వ్యాకులము, శిలాపాదపసంకులమ్ = శిలలతోను వృక్షాలతోను  
వ్యాకులము, శస్త్రబహులమ్ = అధికమైన శస్త్రములు గలది అయిన, మహత్ = గొప్ప,  
తత్ యుద్ధమ్ = ఆ యుద్ధము, ప్రబభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. చాల భయంకరము, వానరులతోను రాక్షసులతోను సంకులము  
అయిన ఆ మహాయుద్ధము ఆయుధములచేతను, శిలలచేతను, వృక్షములచేతను  
వ్యాకులమై ప్రకాశించెను.

23

మూ. ధనుర్జ్ఞాతన్త్రిమధురం హిక్మాతాలసమన్వితమ్,  
మన్తస్తనితగీతం తద్యుద్ధగాన్ధర్వమాబభౌ.

24

ప్ర. అ. ధనుర్జ్ఞాతన్త్రిమధురమ్ = ధనస్సుల నారులనే తీగలచేత (తీగల  
ధ్వనులచేత) మధురము, హిక్మాతాలసమన్వితమ్ = ఎక్కిళ్ళు అనే తాళములతో  
కూడినది, మన్తస్తనితగీతమ్ = మందమైన సంభాషణ మనే గీతము గలది అయిన,  
తత్ = ఆ, యుద్ధగాన్ధర్వమ్ = యుద్ధమనే సంగీతము (నృత్త-గీత-వాద్యములకు సంగీత  
మని పేరు) అబభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. ఆ యుద్ధ మనే సంగీతము (నృత్త-గీత-వాద్యకూపమైన  
సంగీతము) చాల అందముగా ఉండెను. ధనస్సుల నారుల ద్వని అనే తీగల  
ధ్వనులు రానియందు మధురముగా ఉండెను. ఎక్కిళ్ళు తాళములుగాను,  
అలసిపోవుటచేత మందముగా వచ్చు మాటలు గీతముగాను ఉండెను.

24

మూ. ధూమ్రాక్షస్తు ధనుష్పాణీర్యానరాన్ రణమూర్ధని,  
హసన్సైద్రావయామాస తిశస్తాశ్చరవృష్టిభిః. 25

ప్ర. అ. ధూమ్రాక్షస్తు=ధూమ్రాక్షుడైతే, రణమూర్ధని=యుద్ధరంగము యొక్క అగ్రభాగమునందు, ధనుష్పాణీ=ధనుస్సు హస్తమునందు గలపాదై, హసన్=నవ్వుచు, శరవృష్టిభిః=బాణములచేత, తాన్ వానరాన్=ఆ వానరులను, తిశ=తిక్కులను గూర్చి, సైద్రావయామాస=పరుగెత్తించెను.

తా. యుద్ధభూమి అగ్రభాగమునందు ధూమ్రాక్షుడు ధనుస్సు చేతితో ధరించి, నవ్వుచు, బాణవర్షము కురిపించుచు ఆ వానరులు తిక్కులు పట్టి పారిపోవునట్లు చేసెను. 25

మూ. ధూమ్రాక్షేణార్దితం సైన్యం వృథితం ప్రేక్ష్య మారుతిః,  
అభ్యవర్తత సంక్రుద్ధః ప్రగృహ్య విపులాం శిలామ్. 26

ప్ర. ఆ. మారుతిః=హనుమంతుడు, ధూమ్రాక్షేణ=ధూమ్రాక్షునిచేత అర్దితమ్=పీడించబడిన, వృథితమ్=వృథచెందిన, సైన్యమ్=సైన్యమును, ప్రేక్ష్య=చూచి, సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై, విపులామ్=పెద్దదైన, శిలామ్=శిలను, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, అభ్యవర్తత=ఎదురుగా వెళ్ళెను.

తా. ధూమ్రాక్షుడు బాధించుటచే వృథ చెంది ఉన్న సైన్యమును చూచి, హనుమంతుడు కోపించి, పెద్ద శిలను గ్రహించి ఆతని వైపు వెళ్ళెను.

మూ. క్రోధార్ద్విగుణతామ్రాక్షః పీతుస్తుల్యపరాక్రమః,  
శిలాం తాం పాతయామాస ధూమ్రాక్షస్య రథం ప్రతి. 27

ప్ర. ఆ. పీతుః=తండికీ, తుల్యపరాక్రమః=సమానమైన పరాక్రమము గల ఆ హనుమంతుడు, క్రోధాత్=క్రోధమువలన, ద్విగుణతామ్రాక్షః=రెండు రెట్లు ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు కలవాడై, ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రాక్షునియొక్క, రథం ప్రతి=రథమునుగూర్చి, తాం శిలామ్=ఆ శిలను, పాతయామాస=పడచేసెను.

తా. తండ్రితో సమానమైన పరాక్రమము గల హనుమంతుడు, కోపముచేత రెట్టింపు ఎఱ్ఱనైన నేత్రములుగలవాడై, ఆ శిలను ధూమ్రాక్షుని రథముమీద పడచేసెను. 27

మూ. ఆపతన్తీం శిలాం దృష్ట్వా గదాముద్యమ్య సంభ్రమాత్,  
రథాదాఘ్రయ వేగేన వసుధాయాం వ్యతిష్ఠత. 28

ప్ర. ఆ. ఆపతన్తీమ్=నచ్చిపడుచున్న, శిలామ్=శిలను, దృష్ట్వా=చూచి, సంభ్రమాత్=తొందరవలన, గదామ్=గదను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, వేగేన=వేగముతో,

రథాల్ = రథమునుండి, అష్టత్య = దుమికి, వసుధాయామ్ = భూమిమీద, వృతి  
వృత = విలచెను.

తా. భూమాక్షుడు వచ్చి మీరనదుచున్న శిలను చూచి, తొందరగా  
గదలు గ్రహించి, వేగముగా రథమునుండి దుమికి వేలపై విలచెను. 28

మూ. సా ప్రమథ్య రథం తస్య నిసపాత శిలా భువి,  
సచక్రకూటరముఖం సర్వజం సశరాసనమ్. 29

ప్ర. అ. సా శిలా = ఆ శిల, తస్య = వానియొక్క, సచక్రకూటరముఖమ్ =  
చక్రములతోను కాడిదూలముతోను ముఖముతోను కూడిన, సర్వజమ్ = ధ్వజముతో  
కూడిన, సశరాసనమ్ = ధనస్సులతో కూడిన, రథమ్ = రథమును, ప్రమథ్య = విరుగొట్టి,  
భువి = నేలమీద, నిసపాత = పడెను.

తా. ఆ శిల చక్రములతోను, కాడిదూలముతోను, అగ్రభాగముతోను,  
ధ్వజముతోను, ధనస్సులతోను సహా ఆతని రథమును ముక్కలు చేసి నేలమీద  
పడెను. 29

మూ. స భిత్త్వా తు రథం తస్య హనుమాన్ మారులాత్మజః,  
రక్షసాం కరవం చక్రే సస్కన్ధవిటపైర్ద్వయైః. 30

ప్ర. అ. మారులాత్మజః = వాడుపుత్రుడైన, సః హనుమాన్ = ఆ  
హనుమంతుడు, తస్య = వానియొక్క, రథమ్ = రథమును, భిత్త్వా = విరుగొట్టి,  
సస్కన్ధవిటపైః = మానులతోను కొమ్మలతోను కూడిన, ద్వుయైః = వృక్షములచేత,  
రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, కరవమ్ = నాశమును, చక్రే = చేసెను.

తా. వాడుపుత్రుడైన హనుమంతుడు ఆతని రథమును విరుగొట్టి  
మానులతోను కొమ్మలతోను కూడిన వృక్షములచేత రాక్షసులను సంహరించెను.

మూ. విభిన్నశిరసో భూత్వా రాక్షసా దుధిరోక్తితాః,  
ద్రుమైః ప్రమథితాశ్చాన్యే విపేయర్థరణీతరే. 31

ప్ర. అ. రాక్షసాః = రాక్షసులు, విభిన్నశిరసః = విరుగొట్టబడిన శిర  
స్సులు గలవాడు, భూత్వా = అయి, దుధిరోక్తితాః = రక్షముచేత తడవబడినవారైరి.  
అన్యే = మరికొందరు, ద్రుమైః = వృక్షములచేత, ప్రమథితాః = మథింపబడినవారై,  
ధరణీతరే = నేలమీద, విపేయః = పడిరి.

తా. కొందరు రాక్షసుల తలలు బ్రద్దరైపోవుటచేత రక్షముతో  
తడిసిపోయిరి. మరికొందరు వృక్షములచేత కొట్టబడినవారై నేలపై పడిపోయిరి.



మూ. విద్రావ్య రాక్షసం సైన్యం హనుమాన్ మారుతాత్మజః,  
గిరేః శిఖరమారాయ ధూమ్రాక్ష మభిదుద్రువే.

32

ప్ర. అ. మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుడైన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, రాక్షసమ్=రాక్షసుల పంబంధమైన, సైన్యమ్=సైన్యమును, విద్రావ్య=తరిమివేసి, గిరేః=పర్వతముయొక్క, శిఖరమ్=శిఖరమును, ఆరాయ=గ్రహించి, ధూమ్రాక్షమ్=ధూమ్రాక్షుణ్ణి గూర్చి, అభిదుద్రువే=పదురుగా పరుగెత్తెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు రాక్షస సైన్యమును తరిమివేసి, పర్వతశిఖర మొకటి తీసికొని ధూమ్రాక్షునిమీదికి పరుగెత్తెను.

32

మూ. తమాపతన్తం ధూమ్రాక్షో గదాముద్యమ్య వీర్యవాన్,  
ఎవర్తమానః సహసా హనూమన్తమభిద్రవత్.

33

ప్ర. అ. వీర్యవాన్=పర్యాకమవంతుడైన, ధూమ్రాక్షః=ధూమ్రాక్షుడు, గదామ్=గదను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, ఎవర్తమానః=గర్జించుచు, సహసా=శీఘ్రముగా, అపతన్తమ్=మీదికి వచ్చుచున్న, తం హనూమన్తమ్=ఆ హనుమంతుని గూర్చి, అభిద్రవత్=పరుగెత్తెను.

తా. పర్యాకమవంతుడైన ధూమ్రాక్షుడు గదను ఎత్తి గర్జించుచు, తనమీదికి వచ్చుచున్న ఆ హనుమంతుని వైపు శీఘ్రముగా వెళ్లెను.

33

మూ. తస్య క్రుద్ధస్య రోషేణ గదాం తాం బహుకన్ఠకామ్,  
పాతయామాస ధూమ్రాక్షో మస్తకేఽథ హనూమతః.

34

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ధూమ్రాక్షః=ధూమ్రాక్షుడు, బహుకన్ఠకామ్=అనేకమైన ముల్ల గల, తాం గదామ్=ఆ గదను, క్రుద్ధస్య=కోపించిన, తస్య హనూమతః=ఆ హనుమంతునియొక్క, మస్తకే=శిరస్సుమీద, రోషేణ=కోపముతో, పాతయామాస=పడవేసెను.

తా. పిమ్మట ధూమ్రాక్షుడు వాల ముండ్రతో నిండిన ఆ గదను కోపించిన ఆ హనుమంతుని శిరస్సుపైకి కోపముతో విసిరెను.

34

మూ. తాడితః స తయాత్ర గదయా భీమవేగయా,  
స కపిర్మారుతబలన్తం ప్రహరమచిన్తయన్,  
ధూమ్రాక్షస్య శిరోమధ్యే గిరిశృంగమపాతయత్.

35

ప్ర. అ. త్ర=అక్కడ, భీమవేగయా=భయంకరమైన వేగము గల, తయా=ఆ, గదయా=గదవేత, తాడితః=కొట్టబడిన, సః=ప్రసీర్ణుడైన, మారుతబలః=వాయువు వంటి బలము గల, సః కపిః=ఆ హనుమంతుడు, తమ్=ఆ,

ప్రహరమ్=దెబ్బను, అవిర్భయన్=అలోచించనివాడై, ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రాక్షుని  
యొక్క, శిరోమధ్యే=శిరస్సు మధ్యయందు, గిరిశ్శుక్లమ్=పర్వతశిఖరమును,  
అపాచయత్=పడవేసెను.

తా. భయంకరమైన వేగము గల ఆ గదచేత కొట్టబడినను, వాయువు  
బలము వంటి బలము గల ఆ హనుమంతుడు ఆ దెబ్బను రక్ష్యపెట్టక ఆ  
పర్వతశిఖరమును ధూమ్రాక్షుని నడినెత్తిపై పడవేసెను. 35

మూ. స విస్ఫారితసర్వాణ్ శిరిశ్శుక్లేణ తాడితః, 36  
పపాత పహపా భూమౌ విక్రీర్ణ ఇవ పర్వతః.

ప్ర. అ. గిరిశ్శుక్లేణ=పర్వతశిఖరముచేత, తాడితః=కొట్టబడిన, సః=ఆ  
ధూమ్రాక్షుడు, విస్ఫారితసర్వాణ్=చాచబడిన సకల అవయవములు కలవాడై,  
పహపా=వెంటనే, విక్రీర్ణః=విసిరివేయబడిన, పర్వతః ఇవ=పర్వతము వలె,  
భూమౌ=నేలమీద, పపాత=పడెను.

తా. పర్వతశిఖరముచేత కొట్టబడిన ఆ ధూమ్రాక్షుడు అవయవములను  
అన్నింటిని చాచుకొని, దూరముగా విసిరివేయబడిన పర్వతము వలె, వెంటనే  
నేలమీద పడిపోయెను. 36

మూ. ధూమ్రాక్షం నిహతం దృష్ట్వా హతశేషౌ నిశాచరాః, 37  
త్రస్తాః ప్రవివిశుర్లజ్కాం వధ్యమానాః ప్లవజ్లమైః.

ప్ర. అ. హతశేషౌ=చంపగా మిగిలిన, నిశాచరాః=రాక్షసులు,  
ధూమ్రాక్షమ్=ధూమ్రాక్షుని, నిహతమ్=చంపబడినవానినిగా, దృష్ట్వా=చూచి,  
త్రస్తాః=భయపడినవారై, ప్లవజ్లమైః=వానరులచేత, వధ్యమానాః=చంపబడుచున్న  
వారై, లజ్కామ్=లంకను, ప్రవివిశుః=ప్రవేశించిరి.

తా. ధూమ్రాక్షుడు మరణించుట చూచి, చావగా మిగిలిన రాక్షసులు  
భయపడి, ఒక ప్రక్క వానరులు చంపుచుండగా పారిపోయి లంకలో ప్రవేశించిరి.

మూ. స తు పవనసుతో నిహత్య శత్రూన్ 38  
క్షరజవహః పరితప్త పంవికీర్య,  
రిపువధజనితశ్రమౌ మహాత్మా  
ముదమగమత్కపిభిః సుసూక్ష్మానూనః.

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ద్విపంచాశా సర్గః.

ప్ర. అ. మహాత్మా=మహాత్ముడైన, సః=ఆ, పవనసుతః=హనుమంతుడు,  
శత్రూన్=శత్రువులను, నిహత్య=చంప, క్షరజవహః=రత్నమును ప్రవహించు, పరి

తశ్చ=నదులను, సంవికీర్ణ=ప్రసరింపచేసి, తిపువర్షనితశ్చ=శత్రువర్షచేత కలిగిన శ్రమ కలవాడై, కపీలి=వానరులచేత, సునూజ్ఞమానః=బాగుగా పూజింపబడుచున్నవాడై, ముదమ్=సంతోషమును, లగమన్=పొందిెను.

తా. మహాత్ముడైన హనుమంతుడు శత్రువులను పంపరించి, తక్షణము ప్రవహించు నదులను ప్రవహింపచేసి, వానరులచేత పూజింపబడుచు, శత్రువులను చంపుటచేత కొంచెము శ్రమ చెంది, ఆనందించెను. 38

“బాలానందినో” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో చివరిరెండవ పర్వ సమాప్తము.

## అథ త్రిపञ్చాశః పర్వః

[రావణుడు వజ్రదంష్ట్రుడను రాక్షసుణ్ణి యుద్ధమునకు సంపుట. అతడు వానరులతో ఘోరయుద్ధము చేయుట.]

మూ. ధూమాక్షం విహతం దృష్ట్వా చావతో రాక్షసేశ్వరః,  
క్రోధేన మహతావిప్లవో విశ్వసన్నురగో యథా. 1  
దీర్ఘముష్ణం వినఃశ్వస్య క్రోధేన కలుషీకృతః,  
అబ్రవీద్రాక్షసం క్రూరం వజ్రదంష్ట్రం మహాబలమ్. 2

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, ధూమాక్షమ్=ధూమాక్షుని, విహతమ్=చంపబడినవానినిగా, శ్రుత్వా=విని, మహతా=గొప్పదైన, క్రోధేన=క్రోధముచేత, అవిప్లు=ఆవేకించబడినవాడై, ఉరగో యథా=పర్వము వలె, విశ్వసన్=నిట్టూర్చుచు, దీర్ఘమ్=దీర్ఘముగాను, ఉష్ణమ్=వేడిగాను, వినః శ్వస్య=నిట్టూర్చి, క్రోధేన=కోపముచేత, కలుషీకృతః=కలుషము చేయబడినవాడై, క్రూరమ్=క్రూరుడు, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, వజ్రదంష్ట్రమ్=వజ్రదంష్ట్రుడను, రాక్షసమ్=రాక్షసుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు ధూమాక్షుడు చంపబడినట్లు విని, చాల కోపావేశముతో పర్వము వలె బుసలు కొట్టుచు, దీర్ఘముగాను వేడిగాను నిట్టూర్చి, క్రోధముచేత కలుషము చేయబడినవాడై, క్రూరుడు, మహాబలశాలి అయిన వజ్రదంష్ట్రుడను రాక్షసునితో ఇట్లు పలికెను. 1, 2

మూ. గచ్ఛ త్వం వీర నిర్యాహ రాక్షసైః పరివారితః,  
జహి రాశరథిం రామం సుగ్రీవం వానరైః సహ. 3

ప్ర. అ. వీర=వీరుడా ! త్వమ్=నీవు, గచ్ఛ=వెళ్లుము. రాక్షసైః=రాక్షసుల చేత, పరివారితః=చుట్టబడినవాడవై, నిర్యాహ=బయలుదేరుము. రాశరథిమ్=రశరథ కుమారుడైన, రామమ్=రాముణ్ణి, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, వానరైః సహ=వానరులతో కూడ, జహి=చంపుము.

తా. వీరుడా ! నీవు వెళ్లుము. రాక్షసులతో కలిసి బయలుదేరుము. రశరథకుమారుడైన రాముణ్ణి, సుగ్రీవుణ్ణి, వానరులను సంహరించుము. 3

మూ. తథేత్యుక్త్వా ద్రుతతరం మాయావీ రాక్షసేశ్వరః,  
నిర్జగామ బలైః సార్థం బహుభిః పరివారితః. 4  
నాగైరశ్వైః ఖరైరుష్మైః సంయుక్తః సుసమాహితః,  
సరాశార్ధ్యజులైశ్చ రథైశ్చ సమలంకృతః. 5

ప్ర. అ. మాయావీ=మాయలుగల, రాక్షసేశ్వరః=ఆ రాక్షసనాయకుడు, తథా ఇతి=అట్లే అని, ఉక్త్వా=పలికి, బలై సార్థమ్=సేనలతో కూడ, బలభిః=అనేక రాక్షసులతో, పరివారితః=కూడినవాడై, వాగ్మి=ఏనుగులతోను, అశ్వః=గుఱ్ఱములతోను, ఖరైః=గాడిదలతోను, ఉష్నైః=ఁడలతోను, పతాకాధ్వజచక్రైః=పతాకలచేత, ధ్వజములచేత చిత్రములైన, రథైః=రథములతోను, పంయుక్తః=కూడినవాడై, సుసమాహితః=చాల సావధానచిత్తుడై, పమలంకృతః=అలంకరింపబడినవాడై, ద్రుతతరమ్=అతి శీఘ్రముగా, నిర్భగామః=బయలుదేరెను.

తా. మాయావియైన ఆ రాక్షసనాయకుడు అనేకరాక్షసవీరులు వెంట రాగా సైన్యములతో కూడ, ఏనుగులతోను, అశ్వములతోను, గాడిదలతోను, ఁడలతోను, పతాకాధ్వజములచేత చిత్రములైన రథములతోను కూడినవాడై, చక్కగా అలంకరించుకొని, సావధానచిత్తముతో జాగరూకుడై అతిశీఘ్రముగా బయలుదేరెను.

4, 5

మూ. తతో విచిత్రకేయూరముకుటేన విభూషితః,

తనుత్రం చ సమావృత్య సధనుర్నిర్వయో ద్రుతమ్.

6

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, విచిత్రకేయూరముకుటేన=విచిత్రములైన బాహుపురులచేత కిరీటముచేత, విభూషితః=అలంకరింపబడినవాడై, తనుత్రం చ=కవచమును, సమావృత్య=కప్పకొని, సధనుః=ధనుస్సుతో కూడినవాడై, ద్రుతమ్=శీఘ్రముగా, నిర్వయో=బయలుదేరెను.

తా. పిమ్మట ఆతడు విచిత్రములైన బాహుపురులు, కిరీటము అలంకరించుకొని, కవచమును ధరించి, ధనుస్సును చేత బాని బయల్పెడలెను.

మూ. పతాకాలంకృతం దీప్తం తప్తకాశ్చనభూషితమ్,

రథం ప్రరక్షీణం కృత్వా సమారోహచ్ఛమాపతిః.

7

ప్ర. అ. చమూపతిః=ఆ సేనానాయకుడు, పతాకాలంకృతమ్=పతాకలచేత అలంకరింపబడిన, దీప్తమ్=ప్రకాశించుచున్న, తప్తకాశ్చనభూషితమ్=శుద్ధమైన బంగారముచేత అలంకరించబడిన, రథమ్=రథమును, ప్రరక్షీణం కృత్వా=ప్రరక్షీణము చేసి, సమారోహత్=ఎక్కెను.

తా. సేనానాయకుడైన ఆ వజ్రదంష్ట్రుడు పతాకలు అలంకరించిన, పరిశుద్ధమైన బంగారముచేత అలంకరింపబడిన ప్రకాశించుచున్న రథమునకు ప్రరక్షీణము చేసి ఎక్కెను.

7

మూ. యష్టిధిస్తోమరైశ్చిత్రైః శక్తైశ్చ ముసలైరపి,

ధిష్టిపాలైశ్చ చాపైశ్చ శక్తిభిః పట్టకైరపి.

8

అదైశ్యక్షైర్లదాభిశ్చ నిశితైశ్చ పఠశ్చదైః,  
పదోఽతయశ్చ నిర్వాన్తి నివిధాః శస్త్రపాణయః.

9

ప్ర. అ. శస్త్రపాణయః=అయుధములు హస్తములందు గల, నివిధాః=అనేక విధములైన, పదాఽతయశ్చ=కాలిబంటులు, యుష్టభిః=దండములతోను, చిత్రైః=చిత్రములైన, తోమరైః=తోమరములతోను, శక్తైః=నున్నగా ఉన్న, ముసలైరపి=రోకళ్ళతోను, భిన్దిపాలైశ్చ=భిందిపాలములతోను, చాపైశ్చ=ధనస్సులతోను, శక్తిభిః=శక్తులతోను, పట్టశైరపి=పట్టిశములతోను, ఖడ్గైః=ఖడ్గములతోను, చక్రైః=చక్రములతోను, గదాభిశ్చ=గదలతోను, విశిష్టైః=వాడియైన, పఠశ్చదైః=గండ్రగొడ్డళ్ళతోను, నిర్వాన్తి=బయలుదేరుచున్నారు.

తా. చాలమంది కాలిబంటులు కూడ కత్తలు, చిత్రములైన తోమరములు, నున్నగా నున్న రోకళ్ళు, భిందిపాలములు, ధనస్సులు, శక్తులు, పట్టిశములు, ఖడ్గములు, చక్రములు, గదలు, వాడియైన గండ్రగొడ్డళ్ళు, ఇతర అయుధములు ధరించి బయలుదేరిరి.

8, 9

మూ. విచిత్రవాససః పర్వే దీప్తి రాక్షసపుణ్ణవాః,

గజా మదోల్కటాః శూరాశ్చలన్త ఇవ పర్వలాః.

10

ప్ర. అ. విచిత్రవాససః=విచిత్రములైన వస్త్రములు గల, పర్వే=సమస్తమైన, దీప్తాః=ప్రకాశించుచున్న, రాక్షసపుణ్ణవాః=రాక్షసశ్రేష్టులు, శూరాః=శౌర్యము గల, చలన్తాః=కదలుచున్న, పర్వలాః ఇవ=పర్వతముల వలె ఉన్న, మదోల్కటాః=మదముచే తీవ్రముగా ఉన్న, గజాః=ఏనుగులు, (బయలుదేరినవి.)

తా. విచిత్రములైన వస్త్రములు ధరించి ప్రకాశించుచున్న రాక్షసవీరులు, అత్యధికమైన మదము కలవై కదలుచున్న పర్వతములా అన్నట్లు శౌర్యము గల ఏనుగులును బయలుదేరినవి.

10

మూ. తే యుద్ధకుశలా రూఢాప్తేమరాజ్ముశపాణిభిః,

అన్యే లక్షణసంయుక్తాః శూరారూఢా మహాబలాః.

11

ప్ర. అ. తోమరాజ్ముశపాణిభిః=తోమరములు అంకుశములు హస్తములందు గల యోధులచేత, రూఢాః=ఎక్కుబడిన, తే=ఆ ఏనుగులు, యుద్ధకుశలాః=యుద్ధమునందు నేర్పుగలవి, శూరారూఢాః=శూరులచేత ఎక్కుబడిన, లక్షణసంయుక్తాః=మంచిలక్షణములతోకూడిన, అన్యే=మరి కొన్ని ఏనుగులు, మహాబలాః=గొప్పబలముగలవి.

తా. తోమరములు, అంకుశములు ధరించిన యోధులు ఎక్కిన ఆ గజములు యుద్ధమునందు నేర్పుగలవి. శూరులైన రాక్షసులు ఎక్కిన ఉత్తమ

అక్షణయుక్తములైన మఱి కొన్ని గజములు వార గొప్ప బలము గలవి. 11

మూ. తద్రాక్షసబలం సర్వం విప్రస్థితమశోభత,  
ప్రాచ్యట్కాలే యథా మేఘా నర్తమానాః సవిద్యుతః, 12  
నిస్సృతా దక్షిణద్వారాచక్లద్ యత్ర యూథసః.

ప్ర. అ. విప్రస్థితమ్=ప్రయాణమైన, తత్=ఆ, సర్వమ్=సమస్తమైన, రాక్షస బలమ్=రాక్షస సేన, ప్రాచ్యట్కాలే=వరాకాలమునందు, నర్తమానాః=ధ్వనిచేయుచున్న, సవిద్యుతః=మెరుపులతో కూడిన, మేఘాః యథా=మేఘముల వలె, అశోభత=ప్రకాశించెను. యత్ర=ఎక్కడ, అచక్లః=అంగదుడు, యూథసః=సేనానాయకుడుగా ఉన్నాడో అట్టి, దక్షిణద్వారాత్=దక్షిణద్వారమునుండి, నిస్సృతాః=బయలుదేరిరి.

లా. ప్రయాణమై వెళ్ళుచున్న ఆ రాక్షస సైన్యము వరాకాలమునందు గర్జించుచున్న మెరుపులతో కూడిన మేఘముల వలె ప్రకాశించెను. ఆ రాక్షసులు నానర సేనానాయకుడైన అంగదుడున్న దక్షిణద్వారమునుండి బైటకు వచ్చెను. 12

మూ. తేషాం నిష్క్రమమాణానామకుభం సమజాయత,  
ఆకాశాద్విఘ్ననాత్తీవ్రాదుఃస్మకా న్యసతంస్తదా,  
నమస్తః పావకజ్వాలాః శివా ఘోరా నవాశిరే. 14

ప్ర. అ. తేషామ్=వాళ్ళు, నిష్క్రమమాణానామ్=బయలుదేరుచుండగా, అకుభమ్=అమంగళము, అజాయత=కలిగెను. విఘ్ననాత్=మేఘములు లేని, తీవ్రాత్=తీవ్రమైన, ఆకాశాత్=ఆకాశమునుండి, తరా=అప్పుడు, ఉల్కుకాని=కొరవులు, అపతన్=పడినవి. ఘోరాః=భయంకరములైన, శివాః=నక్కలు, పావకజ్వాలాః=అగ్నిజ్వాలలను, నమస్తః=కక్కుచున్నవై, నవాశిరే=ఆరచినవి.

లా. ఆ రాక్షసులు బయలుదేరుచున్నపుడు దుఃఖకునములు కనబడెను. మేఘములు లేకుండగానే తీవ్రమైన ఆకాశమునుండి కొరవులు పడినవి. భయంకరములైన నక్కలు అగ్నిజ్వాలలను కక్కుచు ఆరచినవి. 13, 14

మూ. వ్యాపారన్త మృగా ఘోరా రక్షసాం నిధనం తదా,  
సమాపతన్తో యోధాస్తు ప్రాప్థలంస్తత్ర తాడుణమ్. 15

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, ఘోరాః=భయంకరములైన, మృగాః=మృగములు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, నిధనమ్=మరణమును, వ్యాపారన్త=పలికినవి. సమాపతన్తః=శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న, యోధాస్తు=యోధులైతే, తత్ర=ఎక్కడ, తాడుణమ్=రాడుణముగా, ప్రాప్థలన్=తొలుపడిరి.

తా. అప్పుడు భయంకరములైన మృగములు రాక్షసుల వివాశమును సూచించుచు అరచినవి. శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న యోధులు అక్కడ లోటుపడిరి.

మూ. ఏతానౌత్పాతికాన్ దృష్ట్వా వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః,

దైర్యమాలమ్య తేజస్వీ నిర్జగామ రణోత్సుకః.

16

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలముగలవాడు, తేజస్వీ=తేజఃశాలి అయిన, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, ఏతాన్=ఈ, ఔత్పాతికాన్=ఉత్పాతమునకు సంబంధించినవాటిని, దృష్ట్వా=చూచి, దైర్యమ్=దైర్యమును, అలమ్య=అవలంబించి, రణోత్సుకః=రణమునందు వేడుక కంపాడై, నిర్జగామ=బయలుదేరినను.

తా. గొప్ప బలము, తేజస్సు గల వజ్రదంష్ట్రుడు ఈ అపకరునములను చూచినను, దైర్యము వహించి, యుద్ధము చేయుటకై బయలుదేరినను.

16

మూ. తాంస్తు నిష్క్రమితో దృష్ట్వా వానరా జితకాశినః,

ప్రణేదుః సుమహానాదాన్ పూరయంశ్చ రిశో దశ.

17

ప్ర. అ. జితకాశినః=జయించబడిన శ్రమ గల, వానరాః=వానరులు, నిష్క్రమితః=బయల్పెడలుచున్న, తాన్=వాళ్ళను, దృష్ట్వా=చూచి, సుమహానాదాన్=చాల గొప్ప ధ్వనులను, ప్రణేదుః=ధ్వనిచేసిరి. దశ=పది, రిశః=రిక్కులను, పూరయంశ్చ=పూరించిరి.

తా. శ్రమను జయించిన వానరులు బయల్పెడలి వచ్చుచున్న ఆ రాక్షసులను చూచి చాల పెద్ద ధ్వనులు చేయుచు, ఆ ధ్వనులచే పది రిక్కులు నింపిచేసిరి.

17

మూ. తతః ప్రవృత్తం తుములం హరీణాం రాక్షసైః సహ,

ఘోరాణాం భీమరూపాణామన్యోన్యవధకాజ్జీణామ్.

18

ప్ర. అ. ('రాక్షసైః సహ'కు బదులు 'రక్షసాం తథా' అను పాఠమున్న బాగుండును. 'అన్యోన్యవధకాజ్జీణామ్' అనేది 'హరీణామ్' అనుదానికి మూత్రమే విశేషణ మయే పక్షంలో దీని అర్థం సరిగా కుదరదు.) తతః=అటుపిమ్మట, ఘోరాణామ్=క్రూరులు, భీమరూపాణామ్=భయంకరమైన రూపము గలవారు, అన్యోన్యవధకాజ్జీణామ్=పరస్పరముయొక్క వధను కోరుచున్నవారు అయిన, హరీణామ్=వానరులయొక్క, తథా=మరియు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, తుములమ్=పంతులయుద్ధము, ప్రవృత్తమ్=జరిగినది.

తా. పిమ్మట క్రూరులు, భయంకరమైన రూపము గలవారు, పరస్పరము సంపగోరుచున్నవారు అయిన ఆ వానరరాక్షసుల మధ్య తుములయుద్ధము జరిగెను.

18



మూ. నిష్పతన్తో మహోత్సాహం భిన్నదేహశిరోధరాః,  
కుధిరోక్షితపర్యాజ్ఞా వ్యపతన్ధరణీతతే.

19

ప్ర. అ. నిష్పతన్తః=యుద్ధమునకై వచ్చుచున్న, మహోత్సాహః=గొప్ప ఉత్సాహము గల ఆ వానరరాక్షసులు, భిన్నదేహశిరోధరాః=విరగగొట్టబడిన దేహములు కంఠములు కలవారై, కుధిరోక్షితపర్యాజ్ఞాః=రక్తముచేత తడపబడిన సమస్తదేహము గలవారై, ధరణీతతే=నేలమీద, వ్యపతన్=పడిరి.

తా. మహోత్సాహముతో యుద్ధమునకు వచ్చిన ఆ వానరులు రాక్షసులు కూడ విరిగిపోయిన దేహములతోను, కంఠములతోను, సమస్తదేహములు రక్తముచేత తడియగా నేలపై పడిరి.

19

మూ. కేచిదన్యోన్యమాసాద్య శూరాః పరిఘపాణయః,  
చిక్షిపుర్వివిధాన్ శస్త్రాన్సమరేష్యవివర్తిషః.

20

ప్ర. అ. పరిఘపాణయః=పరిఘలు హస్తములందు గల, శూరాః=శూరులైన, సమరేఘః=యుద్ధములందు, అనివర్తినః=వెనుకకు మరలని, కేచిత్=కొందరు, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, అసాద్యః=సమీపించి, వివిధాన్=అనేకవిధములైన, శస్త్రాన్=ఆయుధములను, చిక్షిపుః=విపీరిరి.

తా. యుద్ధములో వెనుకకు మరలని కొందరు శూరులు, చేతులలో పరిఘలు ధరించి, ఒకరినొకరు సమీపించి అనేకవిధములైన ఆయుధములను ప్రయోగించిరి.

20

మూ. ద్రుమాణాం చ శిలానాం చ శస్త్రాణాం చాపీ నిఃస్వనః,  
శ్రూయతే సుమహాంస్తత్ర ఘోరో హృదయభేదనః.

21

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, ద్రుమాణాం చ=వృక్షములయొక్క, శిలానాం చ=శిలలయొక్క, శస్త్రాణాం చ=ఆయుధములయొక్క, ఘోరః=భయంకరము, హృదయభేదనః=హృదయమును భేదించునది, సుమహాన్=చాల గొప్పది అయిన, నిఃస్వనః=ధ్వని, శ్రూయతే=వినిపడుచున్నది.

తా. అక్కడ వృక్షములను, శిలలను, ఆయుధములను ప్రయోగించుటచే భయంకరమైన, గుండెలను అడగగొట్టే గొప్ప ధ్వని వినివచ్చెను.

21

మూ. రథనేమి స్వనస్తత్ర ధనుషశ్చాపీ ఘోరవత్,  
శక్తిభేరీమృదజ్గవాం బభౌవ యములః స్వనః.

22

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, ఘోరవత్=భయంకరమైన, రథనేమి స్వనః=రథముల చక్రంతముల ధ్వని, ధనుషశ్చాపీ=ధనుస్సుయొక్క ధ్వని.

శబ్దభేరీమృదంగానామ్ = శంఖములయొక్క, భేరీలయొక్క, మృదంగములయొక్క,  
యములః = వ్యాకులమైన, స్వనః = ధ్వని, బభూవః = అయెను.

తా. అక్కడ భయంకరమైన తథాకాంతముల ధ్వని ధనస్సుల ధ్వని,  
శంఖ - భేరీ - మృదంగముల వ్యాకులమైన ధ్వని బయల్పడెను. 22

మూ. కేచిదస్త్రాణి సంత్యజ్య బాహుయుద్ధమకుర్వత,  
తలైశ్చ చరణైశ్చాపీ ముష్టిభిశ్చ ద్రుమ్మెరపి, 23

జానుభిశ్చ హతాః కేచిదృగ్బదేహాశ్చ రాక్షసాః,  
శిలాభిశ్చూర్ణితాః కేచిద్వావరైర్యుద్ధదుర్మదైః, 24

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, అస్త్రాణి = అస్త్రములను, సంత్యజ్య = విడచి, బాహు  
యుద్ధమ్ = బాహువులతో యుద్ధమును, అకుర్వతః = చేసిరి. తలైశ్చ = అరచేతులచేతను,  
చరణైశ్చాపీ = పాదాలచేతను, ముష్టిభిశ్చ = పీడికీళ్ళచేతను, ద్రుమ్మెరపి = వృక్షములచే  
తను, జానుభిశ్చ = మోకాళ్ళచేతను, యుద్ధదుర్మదైః = యుద్ధమునందు మదించిన,  
వానరైః = వానరులచేత, హతాః = కొట్టబడిన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, భగ్బదేహాః = విద  
గగొట్టబడిన దేహములు కలవారైరి. కేచిత్ = కొందరు, శిలాభిః = శిలలచేత,  
చూర్ణితాః = చూర్ణము చేయబడిరి.

తా. కొందరు రాక్షసులు అస్త్రములను విడచి బాహుయుద్ధము చేసిరి.  
యుద్ధమునందు మదించి తన్న వానరులు కొందరు రాక్షసుల శరీరములను  
అరచేతులచేత, పాదాలచేత, పీడికీళ్ళచేత, వృక్షములచేత కొట్టి విరుగగొట్టిరి.  
మరి కొందరిని శిలలచేత చూర్ణము చేసిరి. 23, 24

మూ. వజ్రదంష్ట్రో భృశం బాణై రణే విత్రాసయన్ హరీన్,  
చచార లోకసంహారే పాశహస్త ఇవాన్తకః, 25

ప్ర. అ. వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుడు, రణే = యుద్ధమునందు, బాణైః = బాణ  
ములచేత, హరీన్ = వానరులను, భృశమ్ = మిక్కిలి, విత్రాసయన్ = భయపెట్టుచు,  
లోకసంహారే = లోకములను సంహరించు సమయమునందు, పాశహస్తః = పాశము  
హస్తమునందు గలి, అన్తకః ఇవః = యముడు వలె, చచారః = సంచరించెను.

తా. వజ్రదంష్ట్రుడు బాణములచేత వానరులకు మిక్కిలి భయము  
కలిగించుచు ప్రళయకాలమునందు యముడు పాశమును హస్తమునందు రరించి  
సంచరించినట్లు యుద్ధభూమిలో సంచరించెను. 25

మూ. బలవన్తోఽస్త్రవిదుషో వానాసహరణా రణే,  
జఘ్నుర్వావరస్సైవ్యాని రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః, 26

ప్ర. అ. బలవంతః=బలముగలవారు, అస్త్రవిదుషః=అస్త్రములను ఎరిగినవాడు, వానాశ్రహణాః=అనేకవిధములైన ఆయుధములు కలవారు అయిన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, క్రోధమూర్ఖితాః=క్రోధముచేత వ్యాప్తులై, రణే=యుద్ధమునందు, వానరస్థైర్యాని=వానరస్థైర్యములను, జఘ్నుః=చంపిరి.

తా. బలవంతులు, అస్త్రము లెరిగినవారు, అనేకవిధములైన ఆయుధములు కలవారు అయిన రాక్షసులు అధికమైన కోపముతో యుద్ధమునందు వానరస్థైర్యములను చంపిరి. 26

మూ. జఘ్ను తాన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్ ధృష్టా వాలిసుతో రణే,  
క్రోధేన ద్విగుణావిష్టః సంవర్తక ఇవావలః. 27

ప్ర. అ. ధృష్టః=దైర్యవంతుడైన, వాలిసుతో=అంగదుడు, క్రోధేన=కోపముచేత, ద్విగుణావిష్టః=రెండురెట్లు అవహించబడినవాడై, సంవర్తకే=ప్రళయమునందు, అనలః ఇవ=అగ్నివలె, రణే=యుద్ధమునందు, సర్వాన్=సమస్తమైన, తాన్=ఆ, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, జఘ్నుః=చంపెను.

తా. దైర్యవంతుడైన అంగదుడు రెండు రెట్లు కోపముతో ప్రళయకాలాగ్నివలె ఆ రాక్షసుల నందరినీ చంపెను. 27

మూ. తాన్ రాక్షసగణాన్ సర్వాన్వృక్షముద్యమ్య వీర్యవాన్,  
అల్లరః క్రోధతామ్రాక్షః సింహః క్షుద్రమృగానివ, 28

చక్షార కదనం ఘోరం శత్రుబ్యపరాక్రమః. 29

ప్ర. అ. వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, అల్లరః=అంగదుడు, క్రోధతామ్రాక్షః=కోపముచేత ఎఱ్ఱనైన వేళములు కలవాడై, వృక్షమ్=వృక్షమును, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, సింహః=సింహము, క్షుద్రమృగానివ=చిన్న మృగములను వలె, సర్వాన్=సమస్తమైన, తాన్=ఆ, రాక్షసగణాన్=రాక్షససముదాయములను, (జఘ్నాన=చంపెను). శత్రుబ్యపరాక్రమః=దేవేంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమము గల అతడు, ఘోరమ్=భయంకరమైన, కదనమ్=శత్రువినాశమును, చక్షార=చేసెను.

తా. పరాక్రమవంతుడైన అంగదుడు క్రోధముచేత ఎఱ్ఱనైన వేళములు గలవాడై, సింహము నీవమృగములను చంపినట్లు, ఆ రాక్షసగణములన్నింటిని చంపెను. దేవేంద్రుని వంటి పరాక్రమము గల అతడు భయంకరముగా శత్రువినాశము చేసెను. 28, 29

మూ. అల్లరాభిహతాస్తత్త రాక్షసా భీమవిక్రమాః,  
విధిన్నశిరసః పేచుర్వికృత్తా ఇవ పాదపాః. 30

అ. ప్ర. తత్ర=అప్పుడు, అట్లాదాభిహారా=అంగదునిచేత కొట్టుబడిన, భీమ విక్రమా=భయంకరమైన సరాక్రమము గల, రాక్షసా=రాక్షసులు, విభిన్న శిరసా=బ్రద్దలు కొట్టుబడిన శిరస్సులు కలవారై, నిక్కత్తా=బేరించబడిన, పారసా ఇవ=వృక్షములు వలె , పేము=పడిపోయితి.

తా. అంగదుని చేత కొట్టుబడిన, భయంకరసరాక్రమవంతులైన రాక్షసులు శిరస్సులు బ్రద్దలుగుటచే నదికిన వెట్లవలె నేలమీద కూలితి. 30

మూ. రత్నైశ్చిత్రైర్ద్యజైరశ్చైః శరీరైర్లరిరక్షసామ్,  
రుధిరౌ<sup>శీ</sup> ఘోరా పంచవ్వా భూమిర్భయకరా తదా. 31

అ. ప్ర. తదా=అప్పుడు, రత్నై=రథములచేతను, చిత్రై=చిత్రములైన, ద్యజై=ద్యజములచేతను, అశ్చై=గుఱ్ఱములచేతను, హరిరక్షసామ్=హనరులయొక్క రాక్షసములయొక్క, శరీరై=శరీరములచేతను, రుధిరౌ<sup>శీ</sup> ఘోరా=రక్తప్రవాహముచేతను, పంచవ్వా=కప్పబడిన, భూమిః=భూమి, భయకరా=భయంకరముగా ఉండిను.

తా. అప్పుడు రథములచేత, చిత్రములైన ద్యజములచేత, గుఱ్ఱముల చేత, హనరరాక్షసుల శరీరములచేత, రక్తప్రవాహముచేత కప్పబడినదై భూమి భయంకరముగా ఉండిను. 31

మూ. హోరకేయూరవస్సైత్రైశ్చ ఛత్రైశ్చ సమలంకృతా,  
భూమిర్భూతి రణే తత్ర శారదీన యథా నిశా. 32

అ. ప్ర. హోరకేయూర వస్సైత్రైశ్చ =హోరములచేతను, కేయూరములచేతను, వస్త్రములచేతను, ఛత్రైశ్చ=ఛత్రములచేతను, తత్ర=అ, రణే=యుద్ధమునందు, సమలంకృతా=అలంకరింపబడిన, భూమిః=భూమి, శారదీ=శరత్కాలసంబంధమైన, నిశేన యథా=తాత్రి వలె, భూతి=ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఆ యుద్ధమునందు హోరములచేత జాహువురులచేత వస్త్రములచేత ఛత్రములచేత అలంకరింపబడిన భూమి శరత్కాలతాత్రి వలె ప్రకాశించెను. 31

మూ. అన్లదస్య త వేగేన తద్రాక్షసబలం మహత్,  
ప్రాకమృత తదా తత్ర పవనేవామ్బురో యథా. 32

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామానుజే అదిహివ్యే యుద్ధ క్షణే త్రిషణ్మాసః సర్గః.

అ. ప్ర. తదా=అప్పుడు, తత్ర=అ యుద్ధమునందు, మహత్=గొప్పదైన, తత్=అ, రాక్షసలంక=రాక్షసైన్యము, అన్లదస్య=అంగదునియొక్క, వేగేన=వేగముచేత, పవనేన=వాయువుచేత, అమ్బురో యథా=మేఘము వలె, ప్రాకమృత=కంపించెను.

తా. అప్పుడా యుద్ధమునందు గొప్పదైన ఆ రాక్షసైన్య మంతా అంగడుని వేగముచేత గాలికి మేఘములు కంపించినట్లు కంపించిపోయెను. 32

"టాలానందిని" అను శ్రీమృరామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఏబది మూడవ సర్గ సమాప్తము.

# అథ చతుఃపచ్ఛాశః సర్గః

[అంగదుడు వజ్రదంష్ట్రుణ్ణి సంహరించుట]

మూ. స్వబలస్య చ ఘోరేన అక్లదస్య బలేన చ,  
రాక్షసః క్రోధమావిష్టో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః. 1

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, రాక్షసః=రాక్షసుడైన, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, స్వబలస్య=తన సేనయొక్క, ఘోరేన=విచిత్రముచేతను, అక్లదస్య=అంగదునియొక్క, బలేన చ=బలముచేతను, క్రోధమ్=కోపమును, ఆవిష్టః=పొందినాడు.

తా. తన బలము నశించుటను, అంగదుని బలమును చూచి బలశాలియైన వజ్రదంష్ట్రుడు క్రోధావిష్టు డయ్యెను. 1

మూ. విస్ఫూర్య చ ధనుర్హారం శక్రాశనిసమప్రభమ్,  
వానరాణామనీశాని ప్రాకిరచ్చరవృష్టిభిః. 2

ప్ర. అ. శక్రాశనిసమప్రభమ్ = దేవేంద్రుని వజ్రాయుధముతో సమానమైన కాంతి గల, హారమ్ = భయంకరమైన, ధనుః = ధనస్సును, విస్ఫూర్య = ఎక్కుపెట్టి, వానరాణామ్ = వానరులయొక్క, అనీశాని = సైన్యములను, శరవృష్టిభిః = బాణవర్షములచేత, ప్రాకిరత్ = చిమ్మెను.

తా. ఇంద్రుని వజ్రాయుధమువంటి భయంకరమైన ధనస్సును ఎక్కుపెట్టి వానరసైన్యముల పై బాణవర్షములు కురిపించెను. 2

మూ. రాక్షసాశ్చాపీ ముఖ్యాస్తే రథైశ్చ సమవస్థితాః,  
నానాప్రహరణాః శూరాః ప్రాయుధ్యన్త తదా రణే. 3

ప్ర. అ. రథైః=రథములచేత, సమవస్థితాః=వచ్చి ఉన్న, ముఖ్యాః=ముఖ్యులైన, తే=ఆ, శూరాః=శూరులైన, రాక్షసాశ్చాపీ=రాక్షసులు కూడ, నానాప్రహరణాః=అనేకవిధములైన ఆయుధములు కలవారై, తదా=అప్పుడు, రణే=యుద్ధమునందు, ప్రాయుధ్యన్త=యుద్ధముచేసిరి.

తా. అప్పుడు యుద్ధరంగములో రథములపైన వచ్చిన శూరులైన రాక్షసనాడుకులు కూడ అనేకవిధములైన ఆయుధములతో యుద్ధము చేసిరి. 3

మూ. వానరాణాం చ శూరాస్తు తే సర్వే ప్లవగర్వభాః,  
అయుధ్యన్త శిలాహస్తాః సమవేతాః సమన్తరః. 4

ప్ర. అ. వానరాణామ్=వానరులలో, శూరాః=శూరులైన, సర్వే=సమస్తమైన,

తే ప్లవగోత్తమాః=ఆ వానరశ్రేష్ఠులు, సమనత్తాః=అన్ని వైపులా, సమరేతాః=కూడిన వారై, శిలాహస్తాః=శిలలు హస్తములందు గలవారై, అయుధ్యంత=యుద్ధముచేసిరి.

తా. వానరులలో శూరులైన వానరశ్రేష్ఠులందరు అన్ని వైపులా తేరి, హస్తములలో శిలల ధరించి యుద్ధము చేసిరి.

4

మూ. తద్రాఘుధసహస్రాణి తస్మిన్నాయోధవే భృశమ్,  
రాక్షసాః కపిముఖ్యేషు పాతయాంచక్రిరే తదా.

5

ప్ర. ఆ. తదా=అప్పుడు, తత్ర=అక్కడ, తస్మిన్=ఆ, ఆయోధవే=యుద్ధమునందు, రాక్షసాః=రాక్షసులు, కపిముఖ్యేషు=వానరనాయకులపై, అయుధ సహస్రాణి=వేలకొలది ఆయుధములను, భృశమ్=మిక్కిలి, పాతయాంచక్రిరే=పడచేసిరి.

తా. అప్పుడు ఆ యుద్ధములో రాక్షసులు వేలకొలది ఆయుధములను వానరనాయకులమీద ప్రయోగించిరి.

5

మూ. వానరాశ్చైవ రక్షసు గిరివృక్షాన్ మహాశిలాః,  
ప్రవీరాః పాతయామాసుర్మత్తవారణసంనిభాః.

6

ప్ర. ఆ. ప్రవీరాః=గొప్ప వీరులు, మత్తవారణసంనిభాః=మరించిన ఏనుగులతో సమానులు అయిన, వానరాశ్చైవ=వానరులు కూడ, రక్షసు=రాక్షసులమీద, గిరివృక్షాన్=పర్వతవృక్షములను, మహాశిలాః=గొప్ప శిలలను, పాతయామాసుః=పడచేసిరి.

తా. గొప్పవీరులైన, మరించిన ఏనుగుల వలె ఉన్న వానరులు కూడ పర్వత వృక్షములను, పెద్ద శిలలను రాక్షసులపై పడచేసిరి.

6

మూ. శూరాణాం యుధ్యమానానాం సమరేష్వనివర్తివామ్,  
తద్రాక్షసగణానాం చ సుయుద్ధం సమవర్తత.

7

ప్ర. ఆ. శూరాణామ్=శూరులు, యుధ్యమానామ్=యుద్ధముచేయుచున్న వారు, సమరేషు=యుద్ధములయందు, అనివర్తివామ్=వెనుకకు తిరిగిని వారు అయిన, రాక్షసగణానామ్=రాక్షసగణములయొక్క, తత్=ఆ, సుయుద్ధమ్=మంచియుద్ధము, సమవర్తత=జరిగెను.

తా. శూరులు, యుద్ధములు చేయుచున్నవారు, యుద్ధములలో వెనుకకు మరలనివాడు అయిన రాక్షసులు కూడ గొప్ప యుద్ధము చేసిరి.

7

మూ. ప్రభగ్నశిరసః కేచిచ్చిన్నైః పారైశ్చ బాహుభిః,  
శస్త్రిరర్థితదేహాస్తు దుధిరేణ సముక్తితాః. 8  
హరయో రాక్షసాశ్చైవ శేరతే గాం సమాశ్రితాః,  
కల్కగ్నధ్రువలాఢ్యాశ్చ గోమాయుకులసంకుతాః. 9

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, హరయః=వానరులు, రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులు, ప్రభగ్నశిరసః=విరగగొట్టబడిన శిరస్సులు కలవారై, చిన్నై=చేదించబడిన, పారై=పాదములతోను, బాహుభిః=బాహువులతోను కూడినవారై, శస్త్రిః ఆయుధములచేత, అర్థితదేహః=పీడించబడిన దేహములు గలవారై, దుధిరేణ=తక్షముచేత, సముక్తితాః=తడవబడినవారై, కల్కగ్నధ్రువలాఢ్యాశ్చ=రాబలదులయొక్క గ్రద్దలయొక్క సముదాయములతో కూడినవారై, గోమాయుకులసంకుతాః=నక్కల సముదాయములతో వ్యాకులులై, గామ్=భూమిని, సమాశ్రితాః=అశ్రయించినవారై, శేరతే=శయనించి ఉండిరి.

లా. ఆ వానరరాక్షసులలో కొందరి శిరస్సులు విరిగిపోయెను. కొందరి కాళ్లు చేతులు తెగిపోయెను. కొందరి దేహములు బాణములచేత పీడింపబడుటచే తక్షముతో నిండియుండినను. ఈ విధముగా నేల మీదపడి ఉన్న వాళ్ల చుట్టూ రాబలదులు, గ్రద్దలు, నక్కలు చేరుచుండినను. 8, 9

మూ. కలన్ధాని సముత్ప్రేరుర్భీమాణాం భీషణాని వై,  
భుజపాణశిరశ్చిన్నాశ్చిన్నకాయాశ్చ భూతలే. 10  
వానరా రాక్షసాశ్చాపి నిపేతుస్తత్ర భూతలే.

ప్ర. అ. భీమాణామ్=పీడికీవారికి, భీషణాని=భయంకరములైన, కలన్ధాని=యొండిములు, భూతలే=నేలమీద, సముత్ప్రేరుః=ఎగిరినవి, భుజపాణ శిరశ్చిన్నాః=చేదించబడిన భుజములు, హస్తములు, శిరస్సులు గల, చిన్నకాయాశ్చ=చేదించబడిన శరీరములు గల, వానరాః=వానరులు, రాక్షసాశ్చాపి=రాక్షసులు, తత్ర=అక్కడ, భూతలే=నేలమీద, నిపేతుః=పడిరి.

లా. పీడికీవారికి భయము కలిగించు యొండిములు నేలమీద ఎగిరినవి. వానరులు రాక్షసులు కూడా తెగిగొట్టబడిన భుజములలో, హస్తములతో శరీరములతో అక్కడ నేలమీద పడి ఉండిరి. 10

మూ. తతో వానరస్సైన్యేన హన్యమానం నిశాచరమ్,  
ప్రాభజ్యర బలం సర్వం వజ్రదంత్రస్త్వ సశ్వర. 11

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, నిశాచరమ్=రాక్షససంబంధమైన, సర్వం బలమ్=సమస్త సైన్యము, వానర సైన్యేన=వానరుల చేతచేత, హన్యమానమ్=చంపల



దురున్నదై, వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రుడు, పశ్యతః=చూచుచుండగానే, ప్రాభజ్యతః=భిన్నమాయెను.

తా. అప్పుడు వజ్రదంష్ట్రుడు చూచుచుండగానే ఆ రాక్షసపైన్య మంతా వానర పైన్యముచేత చంపబడి భిన్నమయ్యెను. 11

మూ. రాక్షసాన్ భయవిభ్రాన్ హన్యమావాన్ ప్లవణమైః 12

దృష్ట్వా స రోషతామ్రాక్షో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాన్,  
ప్రవివేక భనుష్పాగో ప్రాపయన్ హరివాహినీమ్. 13

ప్ర. అ. ప్లవంగమైః=వానరులుచేత, హన్యమావాన్=చంపబడుచున్న, భయవిభ్రాన్=భయకారణమును చూచి భయపడిన, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, దృష్ట్వా=చూచి, ప్రతాపవాన్=ప్రతాపవంతుడైన, సః=ఆ, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, రోషతామ్రాక్షః=రోషముచేత ఎఱ్ఱవైన నేత్రములు కలవాడై, భనుష్పాగో=భవస్సు హస్తమునందు గలవాడై, హరివాహినీమ్=వానరసేనను, త్రాపయన్=భయపెట్టుచు, ప్రవివేకః=ప్రవేశించెను.

తా. ప్రతాపవంతుడైన ఆ వజ్రదంష్ట్రుడు వానరుల దెబ్బలకు భయపడిపోయిన రాక్షసులను చూచి, రోషముచేత నేత్రములు ఎఱ్ఱపడగా భవస్సు చేత భరించి, వానరసేనను భయపెట్టుచు ప్రవేశించెను. 12, 13

మూ. శరైర్విదారయామాస కఙ్కపత్రైరజిహ్మగైః,  
చిభేద వానరాంస్తత్ర సప్తాష్టౌ నవ పశ్చ చ. 14

వివ్యాధ పరమక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాన్.

ప్ర. అ. ప్రతాపవాన్=ప్రతాపవంతుడైన, వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, పర మక్రుద్ధః=చాల కోపించినవాడై, కఙ్కపత్రైఃగ్రద్ద రెక్కలు గల, జిహ్మగైః=చంకర రేకులందా వెళ్లు, శరైః=బాణములచేత, తత్ర=అక్కడ, సప్త=ఏడుగురు, అష్టా=ఎన ముందుగురు, నవ=తొమ్మిందుగురు, పశ్చ చ=ఐదుగురు, వానరాన్=వానరులను, వివ్యాధ=కొట్టెను; విదారయామాస=చీల్చెను.

తా. ప్రతాపవంతుడైన వజ్రదంష్ట్రుడు చాల కోపించి, గ్రద్ద రెక్కలు కట్టిన ఋజువుగా వెళ్లే బాణాలతో అక్కడ ఏడుగురు, ఎనముందుగురు, తొమ్మిందుగురు, ఐదుగురు చొప్పున వానరులను కొట్టి చీల్చివేసెను. 14

మూ. త్రస్తాః సర్వే హరిగణాః శరైః సంకృతరేహినః,  
అగ్గదం సంప్రధావన్తి ప్రజాపతిమివ ప్రజాః. 15

ప్ర. అ. శరైః=బాణములచేత, సంకృతరేహినః=వేదించబడిన రేహ ములు గల, సర్వే=సమస్తమైన, హరిగణాః=వానరగణములు, త్రస్తాః=భయపడినవై,

ప్రజాః=ప్రజలు, ప్రజాపతిమివ=బ్రహ్మను వలె, అజ్గరమ్=అంగదుని గూర్చి, సంప్రధావన్తి=పడుగెత్తినవి.

తా. బాణములచేత భేరింపబడిన శరీరములు గల వానరు లందఱు భయపడి, ప్రజలు బ్రహ్మదేవుని వద్దకు వెళ్ళినట్లు అంగదుని దగ్గరకు పడుగెత్తిరి.

మూ. తతో హరిగణాన్ భగ్నాన్ దృష్త్వా వారిసుతస్తదా. 16

క్రోధేన వజ్రదంష్ట్రం త ముదీక్షస్తమురైక్షత.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, వారిసుతా=అంగదుడు, భగ్నాన్=పరాజితులైన, హరిగణాన్=వానరగణములను, దృష్త్వా=చూచి, తతః=అటుపిమ్మట, ఉదీక్షస్తమ్=చూచుచున్న, వజ్రదంష్ట్రమ్=వజ్రదంష్ట్రుణ్ణి, క్రోధేన=కోపముతో ఉరైక్షిత=చూచెను.

తా. అప్పుడు అంగదుడు ఓడింపబడిన వానరగణములను చూచి ఆ వజ్రదంష్ట్రుని వైపు కోపముతో చూచెను. 16

మూ. వజ్రదంష్ట్రోఽజ్గరశ్శౌ యోయుర్యేతే పరస్పరమ్, 17

తేరతుః పరమక్రుద్ధౌ హరిమత్తగజావిన.

ప్ర. అ. వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుడు, అజ్గరశ్శౌ=అంగదుడు, ఉభౌ=ఇద్దరూ, పరస్పరమ్=పరస్పరము, యోయుర్యేతే=యుద్ధము చేసిరి. హరిమత్తగజావిన=పిం హము మరగజము వలె, పరమక్రుద్ధౌ=చాల కోపించినవారై, తేరతుః=సంచరించిరి.

తా. అంగదవజ్రదంష్ట్రు లిద్దరూ పరస్పరము యుద్ధము చేయుచు పింహము, మదించిన గజమూ వలె చాల కోపముతో సంచరించిరి. 17

మూ. తతః శతసహస్రేణ హరిపుత్రం మహాబలమ్. 18

జఘావ మర్మదేశేషు శరైరగ్నిశిఖోపమైః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, హరిపుత్రమ్=అంగదుని, శతసహస్రేణ=లక్ష, అగ్నిశిఖోపమైః=అగ్నిశిఖలతో సమానములైన, శరైః=బాణములచేత, మర్మదేశేషు=మర్మ ప్రదేశములయందు, జఘావ=కొట్టెను.

తా. పిమ్మట ఆ వజ్రదంష్ట్రుడు మహాబలశాలియైన అంగదుని మర్మప్రదేశములయందు అగ్ని జ్వాలలవంటి లక్షబాణములతో కొట్టెను. 18

మూ. దుధిరోక్షీరపర్వాణో వారిసుమర్మహాబలః. 19

చిక్షేప వజ్రదంష్ట్రాయ వృక్షం భీమపర్యాకమః.

ప్ర. అ. దుధిరోక్షీరపర్వాణః=రక్తముచేత తడవబడిన సకలశరీరము గల, మహాబలః=మహాబలశాలియైన, భీమపర్యాకమః=భీయంకరమైన పర్యాకమము

గల, వాలిసూను=అంగదుడు, వజ్రదంష్ట్రాయు=వజ్రదంష్ట్రునకు, వృక్షమ్=వృక్షమును, చిక్షేప=విసిరెను.

తా. గొప్పబలము, భయంకరమైన పరాక్రమము గల అంగదుడు శరీర మంతా రక్తముచే తడవీపోగా, వజ్రదంష్ట్రునిమీదికి ఒక వృక్షమును విసరెను. 19

మూ. దృష్ట్వాపతన్తం తం వృక్షమసంభ్రాన్తశ్చ రాక్షసః. 20  
చిచ్ఛేద బహుధా సోఽపి మథితః ప్రాపతద్యుచి.

ప్ర. ఆ. రాక్షసః=రాక్షసుడు, అపతన్తమ్=వచ్చి పడుచున్న, తం వృక్షమ్=ఆ వృక్షమును, దృష్ట్వా=చూచి, అసంభ్రాన్తః=కలత చెందనివాడై, బహుధా=అనేకవిధములుగా, చిచ్ఛేద=చేరించెను. సోఽపి=అది కూడ, మథితః=చేరించబడినదై, యుచి=నేలమీద, ప్రాపతత్=పడెను.

తా. ఆ రాక్షసుడు వచ్చి పడుచున్న ఆ వృక్షమును చూచి ఏ మాత్రము కంగారుపడకుండగా దానిని చేరించెను. ఆ విధముగా చేరింపబడి ఆ వృక్షము క్రింద పడిపోయెను. 20

మూ. తం దృష్ట్వా వజ్రదంష్ట్రస్య విక్రమం స్తవగర్వభః. 21  
ప్రగృహ్య విపులం శైలం చిక్షేప చ ననాద చ.

ప్ర. ఆ. స్తవగర్వభః=వావరశ్రేష్టుడు, వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రునియొక్క, తం విక్రమమ్=ఆ పరాక్రమమును, దృష్ట్వా=చూచి, విపులమ్=విశాలమైన, శైలమ్=పర్వతమును, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, చిక్షేప చ=విసరెను. ననాద చ=ధ్వనిచేసెను.

తా. అంగదుడు వజ్రదంష్ట్రుని పరాక్రమము చూచి, ఒక పెద్ద పర్వతమును గ్రహించి వానిపై విసరి గట్టిగా ధ్వనిచేసెను. 21

మూ. తమాపతన్తం దృష్ట్వా స రథారాఘ్లాత్ప వీర్యవాన్. 22  
గదాపాణిరసంభ్రాన్తః పృథివ్యాం సమతిష్ఠత.

ప్ర. ఆ. వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, సః=అతడు, అపతన్తమ్=వచ్చి మీదపడుచున్న, తమ్=దానిని, దృష్ట్వా=చూచి, అసంభ్రాన్తః=కంగారుపడనివాడై, గదాపాణిః=గద హస్తమువందు కలవాడై, రథాత్=రథమునుండి, ఆఘ్లాత్=క్రిందికి దుమికి, పృథివ్యామ్=నేలమీద, సమతిష్ఠత=నిలచెను.

తా. వజ్రదంష్ట్రుడు వచ్చి మీదపడుచున్న ఆ పర్వతమును చూచి, కంగారు పడనివాడై, గద చేతిలో ధరించి రథమునుండి క్రిందికి దుమికి నేలమీద నిలచెను. 22

మూ. అజ్ఞదేవ శిలా క్షిప్తా గత్వా తు రణమూర్ధవి. 23  
సచక్రకూబరం పాశ్యం ప్రమమాథ రథం తదా.

ప్ర. అ. అజ్ఞదేవ=అంగదునితేత, క్షిప్తా=విసరబడిన, శిలా=శిల, గత్వా=వెళ్లి, రణమూర్ధవి=రణాగ్రమునందు, తదా=అప్పుడు, సచక్రకూబరమ్=చక్రములతోను కూబరము (మధ్య నుండు కజ్జ)తోను కూడిన, పాశ్యమ్=అశవములతో కూడిన, రథమ్=రథమును, ప్రమమాథ=సంగగొట్టెను.

తా. రణాగ్రమునందు అంగదుడు విసరిన ఆ శిల వెళ్లి చక్రములతో, కూబరముతో అశ్యములతో సహా ఆ రథమును మార్గము చేసెను. 23

మూ. తతోఽన్యచ్ఛిఖరం గృహ్య విపులం ద్రుమభూషితమ్. 24  
వజ్రదంష్ట్రస్య శిరసి పాతయామాస వానరః.

ప్ర. అ. తతా=అటుపిమ్మట, వానరా=వానరుడు, ద్రుమభూషితమ్=వృక్షములచేత అలంకరింపబడిన, విపులమ్=విశాలమైన, అన్యత్=మరియొక, శిఖరమ్=శిఖరమును, గృహ్య=గ్రహించి, వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రునియొక్క, శిరసి=శిరస్సుమీద, పాతయామాస=పడచేసెను.

తా. పిమ్మట అంగదుడు వృక్షములతో నిండిన మరొక విశాలమైన పర్వతశిఖరము మీదికిని వజ్రదంష్ట్రుని శిరస్సుపై పడచేసెను. 24

మూ. అభవచ్ఛోణితోద్గారీ వజ్రదంష్ట్రః స మూర్చితః. 25  
ముహూర్తమభవన్మాధో గదామూర్తిజ్ఞ నిఃశ్వసన్.

ప్ర. అ. సః వజ్రదంష్ట్రః=ఆ వజ్రదంష్ట్రుడు, శోణితోద్గారీ=రక్తమును కక్కుచు, మూర్చితః=మూర్చించెదినవాడు, అభవత్=అయెను. గదామ్=గదను, అలిజ్ఞః=కొగలించుకొని, నిఃశ్వసన్=నిట్టూర్చుచు, ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము, మూడః=పుహ తప్పినవాడుగా, అభవత్=అయెను.

తా. వజ్రదంష్ట్రుడు రక్తము కక్కుచు, నిట్టూర్చుచు, పుహ తప్పి, కొంతెము పేపు గదను ఆమకొని నిలబడెను. 25

మూ. సంలబ్ధసంజ్ఞో గదయా వాలిపుత్రమవస్థితమ్. 26  
జఘాన పరమక్రుద్ధో వక్షోదేశే విశావరః

ప్ర. అ. సంలబ్ధసంజ్ఞః=పొందబడిన సంజ్ఞ గల, విశావరః=ఆ బాక్షసుడు, పరమక్రుద్ధః=చాలకొపించినవాడై, అవస్థితమ్=నిలిచి ఉన్న, వాలిపుత్రమ్=అంగదుని, వక్షోదేశే=వక్షః స్థలమునందు, గదయా=గదచేత, జఘాన=కొట్టెను.

తా. వజ్రదంష్ట్రుడు మరల సంజ్ఞ పొంది చాల కొపించినవాడై తన

ఎదుట ఉన్న అంగదుల్ల, గదతో వక్షః స్థలముమీద కొట్టెను. 26

మూ. గదాం త్యక్తై తతస్తత్ర ముష్టియుద్ధమకుర్యత. 27  
అన్యోన్యం జఘ్నుతుస్తత్ర తావుభౌ హరిరాక్షసౌ.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, గదామ్=గదను, త్యక్తై=విడిచి, తత్ర=అక్కడ, ముష్టియుద్ధమ్=పిడికిళ్లతో యుద్ధమును, అకుర్యత=చేపిరి, తౌ=ఆ, హరిరాక్షసౌ=వానరరాక్షసులు, ఉభౌ=ఇద్దరూ, తత్ర=అక్కడ, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, జఘ్నుతుః=కొట్టుకొనిరి.

తా. పిమ్మట గదను అక్కడ విడిచి పిడికిళ్లతో యుద్ధము చేపిరి. ఆ వానర రాక్షసు లిద్దరూ అక్కడ ఒకరి నొకరు కొట్టుకొనిరి. 27

మూ. రుధిరోద్గారిణౌ తౌ తు ప్రహరైర్బవితక్రమా. 28  
బభూవతుః సువిక్రాంతావద్గౌరక బుధావిత.

ప్ర. అ. ప్రహరై=రెచ్చలచేత, జవితక్రమౌ=పుట్టించబడిన శ్రమ గల, రుధిరోద్గారిణౌ=రక్తము కాదుచున్న, తౌ=వారిద్దరూ, సువిక్రాంతా=మంచి పర్యాకమము గల, అద్గౌరక బుధావిత=అంగారక బుధగ్రహముల వలె, బభూవతుః=ఉండిరి.

తా. రెచ్చలచేత శ్రమ చెంది రక్తము కాదుచున్న వారిద్దరూ, మంచి పర్యాకమము చూపుచు యుద్ధము చేయుచున్న బుధాంగారక గ్రహముల వలె ఉండిరి. 28

మూ. తతః పరమతేజస్వీ అజ్గదః స్థవగర్హభః. 29  
ఉత్పాట్య వృక్షం ప్రితవాన్ బహుపుష్ప ఫలాచితమ్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పరమతేజస్వీ=గొప్ప తేజస్సు గల, స్థవగర్హభః=వానర శ్రేష్ఠుడైన, అజ్గదః=అంగదుడు, బహుపుష్ప ఫలాచితమ్=అనేక పుష్ప ఫలములతో నిండిన, వృక్షమ్=వృక్షమును, ఉత్పాట్య=పెకరించి, ప్రితవాన్=నిలచినాడు.

తా. అప్పుడు మహాతేజశాలి అయిన, వానరశ్రేష్ఠుడైన అంగదుడు అనేకపుష్పఫలములతో నిండిన వృక్షమును పెకరించి నిలచెను. 29

మూ. జగ్రాహ చార్దభం చర్మ ఖద్గం చ విపులం శుభమ్ 30  
కిక్కిణాజాలసంభవ్నం చర్మణా చ పరిష్కృతమ్.

ప్ర. అ. విపులమ్=విశాలమైన, శుభమ్=సుందరమైన, కిక్కిణీ జాల సంభవ్నమ్=చిరుగంటల సముదాయముచేత కప్పబడిన, ఆర్దభం చర్మ=వృషభ చర్మను, చర్మణా=చర్మచేత, పరిష్కృతమ్=అలంకరింపబడిన, ఖద్గం చ=ఖడ్గమును,

జగ్రహః=గ్రహించెను.

తా. చిదుగంటలు కట్టిన విశాంమైన అందమైన, ఎద్దుచర్మతో చేయబడిన దానిను ఒకలో ఉంచి పంరక్షించిన ఖడ్గమును గ్రహించెను.

వి. పై శ్లోకములో అంగదుడు వృక్షమును గ్రహించినట్లు చెప్పబడినది గాన ఈ శ్లోకములో "రాక్షసు" అనుపదమును అభ్యాసారముచేసికొని "రాక్షసుడు ఖడ్గ చర్మలను గ్రహించినాడు" అని కొందరు వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినారు. మరికొందరు వ్యాఖ్యాతలు "అంగదరాక్షసు లిద్దరూ మొదట వృక్షములు, పిమ్మట ఖడ్గచర్మలు గ్రహించినారు" అని వ్రాసినారు. "అంగదుడు ఖడ్గముచేత ఆ రాక్షసుని శిరస్సు ఖండించినాడు" అని 34వ శ్లోకములో చెప్పబడేత ఇట్లు చెప్పవలసి వచ్చినది. మొదటి వ్యాఖ్యాతలు "అంగదుడు తన వృక్షము వృద్ధమైపోగా ఆ రాక్షసుని చేతిలోని ఖడ్గము లాగికొని దానితో వానిని చంపినాడు" అని భావము అని వ్రాసినారు. వానరులు ఎవరూ ఖడ్గాదులు ఉపయోగించినట్లు మరెక్కడా వర్ణించలేదు. అందుచేత ఖడ్గముతో రాక్షసుని చంపినట్లుగా వ్రాసినది ప్రక్షిప్తము కావచ్చును. అయితే ఈ 33, 34 పర్వాలలో వర్ణించిన వృక్షదంష్ట్ర అంగద యుద్ధవృత్తాంతం ప్రాచ్యపతిలో లేదు.

30

మూ. చిత్రాంశు రుచిరావ్మార్గాంశ్రేరతుః కపిరాక్షసౌ.

31

జఘ్నురుశ్చ తదాన్యోన్యం నర్తన్తౌ జయకాక్షీక్షిణౌ.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, జయకాక్షిణౌ=జయమును కోరుచున్న, కపిరాక్షసౌ=ఆ వానరరాక్షసులు, నర్తన్తౌ=గర్జించుచున్న వారై, చిత్రాన్=చిత్రము లైన, మార్గాన్=మార్గములను, చేరతుః=సంవరించిరి. అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, జఘ్నురుశ్చ=కొట్టుకొనిరి.

తా. ఆ వానరరాక్షసు లిద్దరూ జయించవలె నను కోరికతో గర్జించుచు, చిత్రమునైన నడకలు నడచుచు ఒకరినొకరు కొట్టుకొనిరి.

31

మూ. వ్రణైః సముత్థైః శోభేతాం పుష్పిలావివ కింశుకౌ  
యుధ్యమానౌ పరిశ్రాన్తౌ జానుభ్యామవనీం గతౌ

32

ప్ర. అ. సముత్థైః=బయలుదేరిన, వ్రణైః=గాయములచేత, పుష్పితౌ=పుష్పించిన, కింశుకావివ=మోడుగ చెట్ల వలె, శోభేతామ్=ప్రకాశించిరి. యుధ్యమానౌ=యుద్ధముచేయుచు, పరిశ్రాన్తౌ=అలసిపోయిన వారిద్దరూ, జానుభ్యామ్=మోకాళ్లతో, అవనీమ్=భూమిని, గతౌ=పోయిరి.

తా. శరీరముల మీద అంతటా గాయములు ఏర్పడుటచేత పుష్పించిన మోడుగ చెట్ల వలె ఉన్న వారిద్దరూ యుద్ధము చేయుచూ, అలసి, మోకాళ్లపై

నేమిద పడిరి.

32

మూ. నిమేషాన్తరమాత్రేణ అజ్గరః కపికుశ్లాః  
ఉదతిష్ఠత దీప్తాక్తౌ దణ్డాహత ఇవోరగః

33

ప్ర. అ. కపికుశ్లాః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, అజ్గరః=అంగదుడు, నిమేషాన్తర  
మాత్రేణ=ఒక్క నిమేషముమాత్రము వ్యవధానముచేత, దీప్తాక్తౌ=ప్రజ్వలించుచున్న  
నేతములు కలవాడై, దణ్డాహతః=కజ్జితేత కొట్టబడిన, ఉరగః ఇవ=పర్వము వలె,  
ఉదతిష్ఠత=లేచెను.

తా. వానర శ్రేష్ఠుడైన అంగదుడు కజ్జితో కొట్టిన పాము వలె  
ప్రజ్వలించుచున్న నేతములతో ఒక్క క్షణములో పైకి లేచెను.

33

మూ. నిర్మలేన సుధోతేన ఉద్గేహస్య మహచ్ఛిరః  
జఘాన వజ్రదంష్ట్రస్య వాలిమామర్మహాబలః.

34

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, వాలిమామః=అంగదుడు,  
సుధోతేన=బాగుగా శుభ్రము చేయుటచే, నిర్మలేన=నిర్మలమైన, ఉద్గేన=ఉద్గముచేత,  
అస్య వజ్రదంష్ట్రస్య=ఈ వజ్రదంష్ట్రనియొక్క, మహత్=గొప్పదైన, శిరః=శిరస్సును,  
జఘాన=కొట్టెను.

తా. గొప్ప బలము గల అంగదుడు శుభ్రము చేయుటచే మెఠయుచున్న  
ఉద్గముచేత ఆ వజ్రదంష్ట్రని పెద్ద శిరస్సును చేరించెను.

34

మూ. దుధిరోక్షితగాత్రస్య బభూవ పతితం ద్విధా  
తచ్చ తస్య పరీతాక్షం శుభం ఉద్గహతం శిరః

35

ప్ర. అ. దుధిరోక్షితగాత్రస్య=రక్తముచేత తడవబడిన శరీరము గల,  
తస్య=వానియొక్క, తత్=ఆ, శుభమ్=మందరమైన, శిరః=శిరస్సు, ఉద్గహతమ్=  
ఉద్గముచేత కొట్టబడినదై, పరీతాక్షమ్=కదలిపోవుచున్న నేతములు గలదై,  
ద్విధా=రెండుగా, పతితమ్=పడినది, బభూవ=అయెను.

తా. శరీర మంతా రక్తము చేత తడిసిన ఆ వజ్రదంష్ట్రని అందమైన  
శిరస్సు ఉద్గముచేత చేరింపబడి, కండ్లు తిరిగిపోవుచుండగా, రెండు ముక్కలై  
పడిపోయెను.

35

మూ. వజ్రదంష్ట్రం హతం దృష్ట్వా రాక్షసా భయమోహితాః

36

త్రస్తాహ్యభ్యద్రవన్ అజ్కం వధ్యమానాః ప్లవక్లమైః

విషగ్లావదగా దీవా హియా కించిరవాఙ్మూఖాః

37

ప్ర. అ. రాక్షసాః=రాక్షసులు, వజ్రదంష్ట్రమ్=వజ్రదంష్ట్రుడై, హతమ్=

చంపబడినవానిగా, దృష్ట్యా=చూచి, భయమోహితాః=భయముచేత మోహితులై, ప్లవక్లమై=వానరులచేత, వధ్యమానాః=చంపబడుచున్న వారై, విషణ్ణవదనాః=దిగులుచెందిన ముఖములు కలవారై, హీయా=పిగ్గుచేత, కించిత్=కొంచెము, అవాబ్జుభాః=క్రిందికిముఖములు కలవారై, లబ్ధామ్=లంకను గూర్చి, అభ్యుదన్=పారిపోయిరి.

తా. వజ్రదంష్ట్రుడు మరణించుట చూచి రాక్షసులు భయమోహితులై, వానరులు చంపుచుండగా భయపడినవారై, పిగ్గుతో తలలు వంచి లంకవైపు పరుగెత్తిరి

36, 37

మూ. విహత్య తం వజ్రధరప్రతాపః

స వాలిమానుః కపిపైన్యమధ్యే,

జగము హర్షం మహీతో మహాబలః

సహస్రనేత్రస్త్రీదశైరివాన్వరః.

38

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే చతుఃసహస్ర సర్గః

ప్ర. అ. వజ్రధరప్రతాపవాన్=దేవేంద్రుని వంటి ప్రతాపము గల, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, సః వాలిమానుః = ఆ అంగదుడు, తమ్ = పొనిని, విహత్య = చంపి, కపిపైన్యమధ్యే = వానరపైన్యమధ్యమునందు, మహీతః=పూజింపబడిన వారై, త్రిదశై=దేవతలచేత, అవృతః=చుట్టువారికొనబడిన, సహస్రనేత్రః ఇవ = ఇంద్రుడు వలె హర్షమ్=సంతోషమును, జగము=పొందెను.

తా. ఇంద్రుని వంటి ప్రతాపము, గొప్ప బలము గల అంగదుడు ఆ రాక్షసుని చంపి, వానరపైనమధ్యమునందు పూజింపబడినవారై, దేవతల మధ్య ఉన్న ఇంద్రుడు వలె సంతోషించెను.

38

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఏబరినాల్గవ సర్గ సమాప్తము



## అథ పచ్చపచ్చాశః సర్గః

[రావణుని అజ్ఞచే అకంపనుడు యుద్ధమునకు బయల్పడెనుట. దుశకు నముండు చూచి అతడు భిన్నుడగుట. వానరరాక్షసుల సుధ్య ఘోరయుద్ధము జరుగుట]

మూ. వజ్రదంష్ట్రం హతం శ్రుత్వా వాలిపుత్రేణ రావణః,  
బలాధ్వక్ష్మమువాచేదం కృతాశ్చాలిముపస్థితమ్.

1

ప్ర. అ. రావణః = రావణుడు, వజ్రదంష్ట్రమ్ = వజ్రదంష్ట్రుని, వాలిపుత్రేణ = అంగదుని చేత, హతమ్ = చంపబడినవానినిగా, శ్రుత్వా = విని, ఉప స్థితమ్ = సమీపమునందున్న, కృతాశ్చాలిమ్ = నేయబడిన దోపిలి గల, బలాధ్వక్ష్మమ్ = పేనానాడుకుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. వాలి కుమారుడైన అంగదునిచే వజ్రదంష్ట్రుడు చంపబడినా దని తెలిసిన రావణుడు తన దగ్గరనే దోపిలి కట్టి నిలచి ఉన్న పేనానాడుకునితో ఇట్లు పలికెను.

1

మూ. శీఘ్రం నిర్భాన్తు రుర్ధర్వా రాక్షసా భీమవిక్రమాః,  
అకచ్చనం పురస్కృత్య సర్వశస్త్రాస్త్రకోవిదమ్.

2

ప్ర. అ. భీమవిక్రమాః = భయంకరమైన పరాక్రమము గల, రుర్ధర్వా = ఎదిరింప శక్యము కాని, రాక్షసాః = రాక్షసులు, సర్వశస్త్రాస్త్రకోవిదమ్ = సమస్తమైన శస్త్రములను అస్త్రములను ఎరిగిన, అకచ్చనమ్ = లకంపనుని, పురస్కృత్య = ముందు ఉంచుకొని, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, నిర్భాన్తు = బయలుదేరెదరుగాక.

తా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల రాక్షసులు, సమస్తమైన శస్త్రములను అస్త్రములను ప్రయోగించుటలో నేర్పు గల అకంపనుని ముందు ఉంచుకొని వెంటనే బయలుదేరెదరు గాక.

2

మూ. ఏష శాస్త్రా చ గోప్తా చ నేతా చ యుధి సత్తమః,  
భూతికామశ్చ మే నిత్యం నిత్యం చ సమర్పసియః.

3

ప్ర. అ. యుధి = యుద్ధమునందు, శాస్త్రా = శిక్షకుడు, గోప్తా చ = రక్షకుడు, నేతా చ = నాయకుడు అయిన, ఏషః = ఈ, సత్తమః = శ్రేష్ఠుడైన అకంపనుడు, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, మే = నాయొక్క, భూతికామశ్చ = చక్రవర్తమునందు కోరిక గలవాడు; నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, సమర్పసియః = యుద్ధము ప్రేయముగా కలవాడు.

తా. నాల ఉత్తముడైన ఈతడు యుద్ధములో పైనికులందరికీ శిక్షకుడు;

రక్షకుడు; నాయకుడు; ఎల్లప్పుడూ నా అభివృద్ధిని కోరువాడు; నిత్యము యుద్ధమును కోరువాడు. 3

మూ. ఏష జేష్యతి కాకత్త్వా సుగ్రీవం చ మహాబలమ్,  
వానరాంశ్చాపరాన్ ఘోరాన్ హనిష్యతి న సంశయః. 4

ప్ర. ఆ. ఏష=ఇతడు, కాకత్త్వా=రామలక్ష్మణులను, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, ఘోరాన్=భయంకరమైన, అపరాన్=ఇతరులైన, వానరాన్=వానరులను, హనిష్యతి=చంపగలడు, సంశయః=సంశయము, న=లేడు.

రా. ఇతడు రామలక్ష్మణులను, మహాబలశాలియైన సుగ్రీవుని, భయంకరులైన ఇతర వానరులను తప్పక చంపగలడు. 4

మూ. పరిగృహ్య స రామాజ్ఞాం రావణస్య మహాబలా,  
బలం సంప్రేరయూమాస తదా లఘుపర్యాక్రమః. 5

ప్ర. ఆ. మహాబలా=గొప్ప బలము గలవాడు, లఘుపర్యాక్రమః=శీఘ్రమైన పర్యాక్రమము గలవాడు అయిన, స=అతడు, రావణస్య=రావణునియొక్క, రామ్=ఆ, ఆజ్ఞామ్=ఆజ్ఞను, పరిగృహ్య=వీక్షించి, తదా=అప్పుడు, బలమ్=సైన్యమును, సంప్రేరయూమాస=ప్రేరేపించెను.

రా. మహాబలవంతుడు, శీఘ్రపర్యాక్రమము గలవాడు అయిన ఆ అకంపనుడు రావణుని ఆజ్ఞను అనుసరించి సైన్యమును ప్రేరేపించెను. 5

మూ. తతో నానాప్రహరణా భీమాక్షా భీమదర్శనాః,  
విప్రేతా రాక్షసా ముఖ్యా బలాధ్యక్షప్రచోదితాః. 6

ప్ర. ఆ. తతో=అటుపిమ్మట, నానాప్రహరణాః=అనేకవిధములైన ఆయుధములు కలవాడు, భీమాక్షా=భయంకరమైన నేత్రములు కలవాడు, భీమదర్శనాః=భయంకరమైన దర్శనము గలవాడు అయిన, ముఖ్యా రాక్షసాః=ముఖ్యులైన రాక్షసులు, బలాధ్యక్షప్రచోదితాః=సేనాధ్యక్షునిచేత ప్రేరేపించబడినవారై, విప్రేతాః=బయలుదేరిరి.

రా. పిమ్మట భయంకరమైన నేత్రములు గల, మాచువారికి భయము కలిగించు, ముఖ్యులైన రాక్షసులు అనేకవిధములైన ఆయుధములు ధరించి సేనాధ్యక్షుని ఆజ్ఞ ప్రకారము బయలుదేరిరి. 6

మూ. రథమాప్నోయ విపులం తప్తకాశ్చానభూషణమ్,  
మేఘాభో మేఘవర్ణశ్చ మేఘస్యనమహాస్వనః. 7

రాక్షసైః సంవృతో ఘోరైః స్తదా నిర్యాత్యకమ్మనః.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, మేఘాభః=మేఘమువంటి కాంతి గలవాడు, మేఘవర్ణశ్చ=మేఘమువంటి వర్ణము గలవాడు, మేఘస్వనమహాస్వనః=మేఘధ్వని వంటి గొప్ప ధ్వని కలవాడు అయిన, అకమ్పనః=అకంపనుడు, తప్తకాశ్చన భూషణమ్=పరిశుద్ధమైన బంగారు ఆలంకారములు గల, విఫులమ్=విశాలమైన, రథమ్=రథమును, అస్థాయ=అధిష్ఠించి, ఘోరైః=ధియంకరులైన, రాక్షసైః=రాక్ష సులతో, సంవృతో=కూడినవాడై, నిర్యాతి=బయలుదేరెను.

తా. అప్పుడు, మేఘము వంటి కాంతి, రంగు, గొప్ప ధ్వని గల అకంపనుడు పరిశుద్ధమైన బంగారముచేత అలంకరింపబడిన విశాలమైన రథమును అధిష్ఠించి, ధియంకరులైన రాక్షసులతో కూడి బయలుదేరెను. 7

మూ. న హి కమ్పయితుం శక్యః సురైరపి మహామృధే,  
అకమ్పనస్తతస్తేషామాదిత్య ఇవ తేజసా. 8

ప్ర. అ. అకమ్పనః=అకంపనుడు, మహామృధే=గొప్ప యుద్ధమునందు, సురైరపి=దేవతలచేత కూడ, కమ్పయితుమ్=కంపింపజేయుటకు, న శక్యః హి=శక్యడు వాడు కదా? తతః=అందువలన, తేషామ్=ఆ రాక్షసులతో, తేజసా=తేజస్సు చేత, అదిత్యః ఇవ=సూర్యుడు వలె ఉండెను.

తా. మహాయుద్ధములో దేవతలు కూడ ఆ అకంపనుల్ని కదల్చ జాలరు. అందుచే అతడు ఆ రాక్షసుల మధ్య తేజస్సుతో సూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచుండెను. 8

మూ. తస్య నిర్ధావమావస్య సంరబ్ధస్య యుయుత్సయా,  
అకస్మాద్దైవ్యమాగచ్ఛద్ధయావాం రథవాహినామ్. 9

ప్ర. అ. తస్య=అతడు, యుయుత్సయా=యుద్ధమునందు కోరికచేత, సంరబ్ధస్య=తొందరపడుచు, నిర్ధావమావస్య=పరుగెత్తుచుండగా, అకస్మాత్=హఠా త్తుగా, రథవాహినామ్=రథమును తాగుచున్న, హయానామ్=గుఱ్ఱములకు, దైవ్యమ్=దైవ్యము, ఆగచ్ఛత్=వచ్చెను.

తా. అకంపనుడు యుద్ధము చేయవలె నను ఉల్లాసముతో తొందరపడుచు పరుగెత్తుచుండగా రథమును తాగుచున్న గుఱ్ఱములు హఠాత్తుగా దైవ్యమును పొందెను. 9

మూ. విస్ఫురన్నయనం చాన్య పన్యం యుర్ధాధివన్తినః,  
వివర్ణో ముఖవర్ణశ్చ గర్ధరశ్చాభవత్స్వనః 10

ప్ర. అ. యుద్ధాభివృద్ధిః=యుద్ధమును అభివృద్ధిపరుచుచున్న, అస్య=వీని యొక్క, సవ్యమ్=ఎడమలైన, నయనమ్=నేతము, విస్ఫురత్=అడరెను. ముఖ చర్మశ్చ=ముఖచర్మము, నివర్ణః=మారిపోయిన రంగు కలదిగాను, స్వనః=ధ్వని, గర్గదః=గర్గదముగాను, అభినత్=ఆయెను.

తా. యుద్ధమును కోరి వెళ్లుచున్న ఆతని ఎడమకన్ను అడరెను. ముఖచర్మము మారిపోయెను. కంఠధ్వని గర్గద మాయెను. 10

మూ. అభినత్పురినే కాలే దుర్తివం రూక్షమారుతమ్, 11  
ఊచుః లగమ్భుగాః సర్వే వాచః క్రూరా భయూచహః.

ప్ర. అ. మదివే=మదినమైన, కాలే=కాలమునందు, రూక్షమారుతమ్=శీనమైన గాలి గల, దుర్తివమ్=దుర్తివము, అభినత్=ఆయెను. సర్వే=సమస్తమైన, లగమ్భుగాః=పక్షులు మృగములు, క్రూరాః=క్రూరములైన, భయూచహః=భయమును కలిగించు, వాచః=వాక్కులను, ఊచుః=పలికినవి.

తా. మదినమునందు శీనమైన గాలితో కూడిన దుర్తివము (పూర్తిగా మేఘములచేత కప్పవేయబడిన దినము దుర్తివము) ఏర్పడెను. సమస్తమైన పక్షులు, మృగములు క్రూరములు భయంకరములూ అయిన కూతలు కూపెను.

మూ. స పింహాపచితస్కన్ధః శార్దూలసమవిక్రమః, 12  
తామత్యాతానచిన్త్యైవ నిర్ణగామ రణాజిరమ్.

ప్ర. అ. పింహాపచితస్కన్ధః=పింహము మూపురము వలె బలిసిన మూపురము గల, శార్దూలసమవిక్రమః=పెద్ద పులితో సమానమైన పరాక్రమము గల, హ=ఆతడు, తాన్=ఆ, ఉత్యాతాన్=దుఃశకునములను, అచిచిన్త్యైవ=రెక్కవేయకుండగానే, రణాజిరమ్=యుద్ధభూమిని గూర్చి, నిర్ణగామ=బయలుదేరెను.

తా. పింహము మూపురము వంటి బలిసిన మూపురము, పెద్దపులితో సమానమైన పరాక్రమము గల ఆ ఆకంపనుడు ఆ దుఃశకునములను రెక్కవేయుక యుద్ధభూమికి వెళ్లెను. 12

మూ. తథా నిర్గచ్ఛతస్తస్య రక్షసః సహ రాక్షసైః, 13  
బభూవ మమహోద్బాదః క్షోభయన్నివ పాగరమ్.

ప్ర. అ. తస్య రక్షసః=ఆ రాక్షసుడు, రాక్షసైః సహ=రాక్షసులతో కూడ, తథా=అట్లు, నిర్గచ్ఛతః=బయలుదేరి వెళ్లుచుండగా, పాగరమ్=సముద్రమును, క్షోభయన్నివ=క్షోభింపచేయుచున్నది వలె, మమహోన్ వాదుః=చాల గొప్పధ్వని, బభూవ=ఆయెను.

తా. ఆ రాక్షసుడు ఇతర రాక్షసులతో కలిసి వచ్చుచుండగా సముద్రమును క్షోభింపచేయుచున్నచో అన్నట్లు గొప్ప భృని బయలుదేరెను. 13

మూ. లేవ శబ్దేవ విశ్రాంతా వానరాణాం మహాచమూః,  
ద్రుమశైలప్రహరాణాం యోద్ధుం సముపతిష్ఠతామ్. 14

ప్ర. అ. ద్రుమశైలప్రహరాణామ్=వృక్షములు పర్వతములు అయు భములుగా గల, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, మహాచమూః=గొప్ప సేన, యోద్ధుమ్=యుద్ధము చేయుటకు, సముపతిష్ఠతామ్=వచ్చుచున్న ఆ రాక్షసుల యొక్క, లేవ శబ్దేవ=ఆ శబ్దముచేత, విశ్రాంతా=భయపడినది.

తా. యుద్ధమునకై వచ్చుచున్న ఆ రాక్షసుల శబ్దము విని వృక్షములను పర్వతములను అయుభములుగా గ్రహించి ఉన్న వానరుల సైన్యము భయపడెను.

మూ. తేషాం యుద్ధం మహారోద్రం సంజజ్ఞే కపిరక్షసామ్,  
రామరావణయోరర్థే సమభిత్వక్షణీవినామ్. 15

ప్ర. అ. రామరావణయోః అర్థే=రామరావణుల కొరకై, సమభిత్వక్షణీవినామ్=విడువబడిన ప్రాణములు గల, తేషామ్=ఆ, కపిరక్షసామ్=వానరులకు రాక్షసులకు, మహారోద్రమ్=చాల భయంకరమైన, యుద్ధమ్=యుద్ధము, సంజజ్ఞే=జరిగెను.

తా. రామరావణుల కోపమై ప్రాణాలను విడచుటకు సిద్ధముగా ఉన్న ఆ వానరాక్షసుల మధ్య చాల భయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. 15

మూ. సర్వే హృతిలలాః శూరాః సర్వే పర్వతసంనిభాః,  
హరయో రాక్షసాశ్చైవ పరస్పరజేఘాంసవః. 16

ప్ర. అ. పరస్పరజేఘాంసవః=పరస్పరము చంపుకొనుటకు ఇచ్చయించుచున్న, సర్వే=సమస్తమైన, హరయః=హనరులు, రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులు, అలీలలాః=గొప్ప బలము కలవారే, శూరాః=శూరులే; సర్వే=అందరూ, పర్వతసంనిభాః=పర్వతములతో సమానులే.

తా. పరస్పరము చంపుటకు ప్రయత్నించుచున్న ఆ వానరులు, రాక్షసులు అందరూ కూడ గొప్ప బలము కలవారే, శూరులే, అందరూ పర్వతముల వంటివారే. 16

మూ. తేషాం వినర్తతాం శబ్దః సంయుగేఽతితరస్వినామ్,  
శుశ్రువే సుమహాన్ కోపారవ్యోన్యమభిగర్జతామ్. 17

ప్ర. అ. వినర్తతామ్=ధ్వనిచేయుచున్నవాడు, తరస్వినామ్=లంఘ

గలవాడు, కోపాన్=కోపమువలన, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, అభిగర్హణామ్=గర్హించుచున్నవాడు అయిన, తేషామ్=వాళ్ళయొక్క, మమహాన్=చాల గొప్పదైన, శబ్దః=శబ్దము, సంయుగే=యుద్ధమునందు, శుశ్రువే=వినబడెను.

తా. ధ్వనిచేయుచు, కోపముతో పరస్పరము గర్హించుచున్న మహాబలవంతులైన ఆ వానరరాక్షసుల ధ్వని యుద్ధరంగమునందు వినవచ్చెను.

మూ. రజశ్చాదుణవర్ణాభం మభీమమభవద్ భృశమ్, 18  
ఉద్ధతం హరిరక్షోభిః పండురోధ దిశో దశ.

ప్ర. అ. భృశమ్=మిక్కిలి, అదుణవర్ణాభమ్=అదుణుని రంగు వంటి కాంతి గల, మభీమమ్=చాల భయంకరమైన, రజశ్చ=పరాగము కూడ, అభవత్=అయెను. హరిరక్షోభిః=వానరులచేతను రాక్షసులచేతను, ఉద్ధతమ్=ఎగురగొట్టబడిన ఆ పరాగము, దశ=పది, దిశః=దిక్కులను, పండురోధ=అడ్డుకొనెను.

తా. అదుణుని వంటి రంగు గల భయంకరమైన పరాగము అధికముగా బయలుదేరెను. వానరులచేతను, రాక్షసులచేతను ఎగురగొట్టబడిన ఆ పరాగము పది దిక్కులను కప్పవేసెను. 18

మూ. అన్యోన్యం రజసా తేన కౌశేయోద్ధృతపాణ్డవా, 19  
సంవృతాని చ భూతాని దదృశుర్న రణాజితే.

ప్ర. అ. కౌశేయోద్ధృతపాణ్డవా=పైకి ఎగరవేయుబడిన పట్టుబట్ట వలె తెల్లగా ఉన్న, తేన రజసా=ఆ పరాగముచేత, సంవృతాని=కప్పబడిన, భూతాని=ప్రాణులు, రణాజితే=యుద్ధభూమియందు, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, న దదృశుః=చూడలేదు.

తా. ఎగురవేసిన పట్టుబట్ట వలె తెల్లగా ఉన్న ఆ పరాగముచేత కప్పబడి ఆ యుద్ధభూమిలోని వారికి ఒకరికొకరు కనబడుటలేదు. 19

మూ. న ధ్వజో న పతాకా వా చర్మ వా తురగోఽపి వా, 20  
అయుధం స్వస్థనో వాపి దదృశే తేన రేణువా.

ప్ర. అ. తేన=ఆ, రేణువా=పరాగముచేత, ధ్వజః=ధ్వజము, న దదృశే=చూడబడలేదు; పతాకా వా=పతాక కాని, వా=చూడబడలేదు; చర్మ వా=దాలు గాని, తురగోఽపి వా=గుఱ్ఱము గాని, అయుధమ్=అయుధము గాని, స్వస్థనో వాపి=రథము గాని (చూడబడలేదు).

తా. ఆ పరాగము కప్పవేయుటచేత ధ్వజములు గాని, పతాకాలు గాని, దాలులు గాని, గుఱ్ఱములు గాని, అయుధములు గాని, రథములు గాని కనబడలేదు. 20

మూ. శబ్దశ్చ సుమహాన్స్తేషాం వర్తతామభిధానతామ్, 21  
శ్రూయతే తుములో యుద్ధే వ రూపాణి చకాశిరే.

ప్ర. అ. వర్తతామ్=ధ్వనిచేయుచున్న, అభిధానతామ్=ఎదురుగా పడుగెత్తుచున్న, స్తేషామ్=వారియొక్క, సుమహాన్=రాం గొప్పదైన, తుములా=వ్యాకులమైన, శబ్దశ్చ=శబ్దము, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, శ్రూయతే=వివరించుచుండెను. రూపాణి=రూపములు, వ చకాశిరే=ప్రకాశించలేదు.

తా. యుద్ధములో గర్జించుచు ఎదురెదురుగా పడుగెత్తుచున్న ఆ వీరుల వ్యాకులమైన, రాం పెద్దదైన శబ్దము మౌనమే వివరించుచుండెను; వాళ్ల రూపములు కనబడకుండెను. 21

మూ. హరీవేన సుసంరుష్టా హరయో జఘ్నురాహవే, 22  
రాక్షసా రాక్షసాంశ్చాపి నిజఘ్నుస్తేషిమిదే తదా.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తిమిరే=చీకటియందు, అహవే=యుద్ధమునందు, సుసంరుష్టా=బాగా కోపించిన, హరయో=వానరులు, హరీవేన=వానరులనే, జఘ్నుః=చంపిరి. రాక్షసాః=రాక్షసులు, రాక్షసాంశ్చాపి=రాక్షసులనే, నిజఘ్నుః=చంపిరి.

తా. పరాగముచేత చీకటి కమ్మిన ఆ యుద్ధములో మిక్కిలి కోపించిన వానరులు వానరులనే చంపిరి. రాక్షసులు రాక్షసులనే చంపిరి. 22

మూ. తే పరాంశ్చ వినిఘ్నుస్తః స్వాంశ్చ వానరరాక్షసాః, 23  
రుధిరాల్లాం తదా చక్రుర్మహీం పజ్జానులేపవామ్.

ప్ర. అ. పరాంశ్చ=పరులను, స్వాంశ్చ=తమవాళ్లను, విఘ్నుస్తః=చంపుచున్న, తే=ఆ, వానరరాక్షసాః=వానరులు రాక్షసులు, తదా=అప్పుడు, మహీమ్=భూమిని, రుధిరాల్లామ్=రక్తముచేత అర్ధమైన దానినిగాను, పజ్జానులేపవామ్=బురద అమలేపనము (మైపుత)గా కలదానినిగాను, చక్రుః=చేపిరి.

తా. తమవాళ్లను పరులను కూడ చంపుచున్న ఆ వానరులు, రాక్షసులు అప్పుడు భూమిని రక్తముచేత తడియునట్లు, బురదతో నిండునట్లు చేపిరి. 23

మూ. తతస్తు రుధిరోఽఘోరః పీక్షం హృషగతం రజః, 24  
శరీరగవపంకీర్ణా బభూవ చ వసుంధరా.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట రుధిరోఽఘోరః=రక్తప్రవాహముచేత, పీక్షమ్=తడిపబడినదై, రజః=పరాగము, అపగతమ్=తొలగిపోయినది. వసుం

ధరా=భూమి, శరీరశవపంకిర్ణా=శరీరములతోను శవములతోను వ్యాప్తము, బధూన=అయెను.

తా. అప్పుడు రక్తపహాపాముచేత కప్పబడి పరాగము అణిగిపోయెను. భూమి శరీరములతోను, శవములతోను నిండిపోయెను. 24

మూ. ద్రుమశక్తిగదాప్రాప్తైః శిలాపరిఘతోమరైః,  
రాక్షసా హరయన్మూర్ఖం జఘ్నురవ్యోన్యమౌజసా. 25

ప్ర. అ. రాక్షసాః=రాక్షసులు, హరయః=హనదులు, మూర్ఖమ్=శీఘ్రముగా, అవ్యోన్యమ్=పరస్పరము, ద్రుమశక్తిగదాప్రాప్తైః=వృక్షములచేత, శక్తుంచేత, గదలచేత, ప్రాసలచేత, శిలాపరిఘతోమరైః=శిలలచేత, పరిఘలచేత, తోమరములచేత, ఓజసా=చేజస్సుతో, జఘ్నుః=కొట్టుకొనిరి.

తా. రాక్షసులు, హనదులుకూడ పరాక్రమముతో శీఘ్రముగా ఒకరినొకరు వృక్షములు, శక్తులు, గదలు, ప్రాసములు, శిలలు, పరిఘలు తోమరములు ప్రయోగించి కొట్టుకొనిరి. 25

మూ. బాహుభిః పరిఘాకారైర్ముద్యన్తః పర్వతోపమాః,  
హరయో భీమకర్మాణో రాక్షసాన్ జఘ్నురాహవే. 26

ప్ర. అ. భీమకర్మాణః=భయంకరమైన కర్మగల, పర్వతోపమాః=పర్వతములతో సమానమైన, హరయః=హనదులు, పరిఘాకారైః=పరిఘలవంటి ఆకారము గల, బాహుభిః=బాహువులతో, యుద్యన్తః=యుద్ధము చేయుచున్నవారై, ఆహవే=యుద్ధమునందు, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, జఘ్నుః=చంపిరి.

తా. పర్వతములవంటి ఆకారములు గల, భయంకరములైన కర్మలు చేయు హనదులు పరిఘలవంటి బాహువులతో పోరాడుచు, యుద్ధములో రాక్షసులను చంపిరి. 26

మూ. రాక్షసాస్త్యభిసంక్రుద్ధాః ప్రాసతోమరపాగాయః,  
కపీన్విజఘ్నేరే తత్ర శ్వేత్రైః పరమదారుణైః. 27

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, అభిసంక్రుద్ధాః=కోపించిన, రాక్షసాస్త్యుః=రాక్షసులు, ప్రాసతోమరపాగాయః=ప్రాసలు తోమరములు హస్తములందు కలవారై, పరమదారుణైః=చాల భయంకరములైన, శ్వేత్రైః=అయుధములచేత, కపీన్=వానరులను, నిజఘ్నేరే=కొట్టిరి.

తా. ప్రాసలు తోమరములు హస్తములలో దరించి యున్న రాక్షసులు చాల కోపముతో మిక్కిలి దీనములైన అయుధములచేత వానరులను కొట్టిరి.



మూ. అకమ్పనః సుపంక్రుద్ధో రాక్షసానాం చమూపథః, 28  
పంహర్షయతి తాన్పర్వాన్రాక్షసాన్ భీమవిక్రమాన్.

ప్ర. అ. రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, చమూపథః=సేనానాయకుడైన, సుపంక్రుద్ధః=మెక్కిలి కోపించిన, అకమ్పనః=అకంపనుడు, భీమవిక్రమాన్=భయం కరమైన పరాక్రమము గల, పర్వాన్=సమస్తమైన, తాన్ రాక్షసాన్=ఆ రాక్షసులను, పంహర్షయతి=పంపొషింపవేయుచున్నాడు.

తా. రాక్షస సేనానాయకుడైన అకంపనుడు చాలా కోపించి, తన పరాక్రమము చూపుట ద్వారా, భయంకరమైన పరాక్రమము గల ఆ రాక్షసులందరినీ పంపొషింపెట్టుచుండెను. 28

మూ. హరయన్తపి రక్షాంపి మహోద్రుమమహాశ్శధిః, 29  
విదారయన్త్యభిక్రమ్య శస్త్రాణ్యాచ్చిద్య వీర్యతః.

ప్ర. అ. హరయన్త అపి=వానరులు కూడా, వీర్యతః=పరాక్రమమునలన, శస్త్రాణి=అయుధములను, అచ్చిద్య=తాగికోని, అభిక్రమ్య=అక్రమించి, మహోద్రు మమహాశ్శధిః=మహావృక్షములచేత, పెద్ద శిలల చేత, రక్షాంపి=రాక్షసులను, విదారయన్త=చీల్చివేయుచున్నాడు.

తా. వానరులు కూడ పరాక్రమముతో రాక్షసులను అక్రమించి, పెద్ద వృక్షములతోను, మహాశిలలతోను రాక్షసులను చీల్చి వేయుచుండిరి. 29

మూ. ఏతస్మిన్నన్తరే వీరా హరయః కుముదో వలః, 30  
మైన్దశ్చ పరమక్రుద్ధాశ్చక్రుర్వేగమనుత్తమమ్.

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్ అన్తరే=ఈ మధ్యలో, కుముదః=కుముదుడు, వలః=వలుడు, మైన్దశ్చ=మైందుడు అను, వీరాః=వీరులైన, హరయః=వాన రులు, పరమక్రుద్ధాః=మెక్కిలి కోపించినవారై, అనుత్తమమ్=చాలా అధికమైన, వేగమ్=వేగమును, ఇక్షుః=చేపిరి.

తా. ఇంతలో వానరవీరులైన కుముదుడు, వలుడు, మైందుడు చాల కోపించి గొప్ప వేగమును చూపిరి. 30

మూ. తే తు వృక్షైర్మహావీరా రాక్షసానాం చమూముతే, 31  
కదనం సుమహచ్ఛక్రుర్గీలయా హరిపుణ్ణవాః,

మమన్థా రాక్షసాన్ పర్వే నానాప్రహరణైర్భ్రుకమ్. 32

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండో పంచపంచమా పర్వః.

ప్ర. అ. మహావీరాఁగొప్ప వీరులైన, తే=అ, హరిపుష్పవాఁవానరశ్రేష్ఠులు, చమూములే=సేవాగ్రభాగమునందు, లీంఝా=విలాసతో, వృక్షైః=వృక్షములచేత, రాక్షసావామ్=రాక్షసులయొక్క, మమహాత్=రాం గొప్పదైన, కదవమ్=పంహారమును, చక్షుః=చేసిరి. సర్వే=వారందరు, నావాప్రపారజ్ఞైః=అనేక విధములైన అయుధములతో, దృశమ్=మిక్కిలి, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, మమన్ఘః=మఠించిరి.

తా. మహావీరులైన ఆ ముగ్గురు వానరశ్రేష్ఠులు సేవాగ్రభాగమునందు వృక్షములతో రాక్షసులను ఎందరినో పంహరించిరి. అనేక విధములైన అయుధములతో రాక్షసులను మిక్కిలి మఠించిచేసిరి. 31, 32

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాధర్వాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఏబదియైదవ పర్వ సమాప్తము.

# అథ షట్పంచాశతః సర్గః

[హనుమంతుడు అకంపనుని చంపుట]

మూ. తద్దృష్ట్వా సుమహర్కర్మ కృతం వానరపత్తమైః,  
క్రోధమాహోరయూమాప యుధి తీవ్రమకమృతమ్. 1

ప్ర. అ. అకమృతమ్=అకంపనుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, వానర పత్తమైః=వానరశ్రేష్ఠులచేత, కృతమ్=చేయబడిన, తత్=అ, సుమహత్=చాల గొప్పదైన, కర్మ=పనిని, దృష్ట్వా=చూచి, తీవ్రమ్=తీవ్రమైన, క్రోధమ్=కోపమును, అహోరయూమాప=తెప్పించుకొనెను.

తా. ఆ వానరసింహులు యుద్ధములో చేసిన ఆ గొప్ప కార్యమును చూచి, అకంపనుడు తీవ్రమైన కోపమును ప్రదర్శించెను. 1

మూ. క్రోధమూర్ఛితరూపస్త్వ ధున్వన్ పరమకార్ముకమ్,  
దృష్ట్వా తు కర్మ శత్రూణాం సారథిం వాక్యమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. శత్రూణామ్=శత్రువులయొక్క, కర్మ=పనిని, దృష్ట్వా=చూచి, క్రోధమూర్ఛితరూపః=అరికముగా కోపముతోనిండినవాడై, పరమకార్ముకమ్=గొప్ప ధనస్సును, ధున్వన్=కదల్చుచు, సారథిమ్=సారథిని గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆతడు శత్రువులు చేసిన పని చూచి చాల కోపముతో నిండినవాడై, ధనస్సును కదల్చుచు సారథితో ఇట్లనెను. 2

మూ. తత్రైవ తావత్త్వరితో రథం ప్రాపయ సారథే,  
ఏతే చ బలివో ఘ్నన్తి సుబహూవాక్ష్వాసావ్రణే. 3

ప్ర. అ. సారథే=సారథి, బలిసః=బలవంతులైన, ఏతే=ఈ వానరులు, రణే=యుద్ధమునందు, సుబహూవ్=చాల అధికసంఖ్య గల, వాక్ష్వాసాన్=వాక్ష్వాసులను, ఘ్నన్తి=చంపుచున్నారు. త్వరితః=తొందర పడుచున్నవాడనై, తత్రైవ=అక్కడికే, రథమ్=రథమును, ప్రాపయ=పొందించుము.

తా. సారథీ ! బలవంతులైన ఈ వానరులు యుద్ధములో చాలమంది వాక్ష్వాసులను చంపివేయుచున్నారు. అందుచే రథమును శీఘ్రముగా అక్కడికే తీసికొని వెళ్లుము. 3

మూ. ఏతేఽత్ర బలవన్తో హి ధీమకోపాశ్చ వానరాః,  
ద్రుమశ్చైలప్రహరణాన్తీష్ఠన్తి ప్రముఖే మమ. 4

ప్ర. అ. బలవంతః=బలము కలవారు, భీమకోపాశ్రయః=భయంకరమైన కోపముకలవారు అయిన, ఏతే=ఈ, వానరాః=వానరులు, ద్రునుశ్చైల ప్రహరణాః=వృక్షములు, పర్వతములు ఆయుధములుగా కంపారై, అత్ర=ఇక్కడ, మమ=నామొక్క, ప్రముఖే=ఎదుట, తిష్ఠన్తి హి=ఉన్నారు కదా.

రా. బలవంతులు, భయంకరమైన కోపము కలవారు అయిన ఈ వానరులు ఇక్కడ నా ఎదుట, వృక్షములు, పర్వతములు ఆయుధములుగా ధరించి నించి ఉన్నారు. 4

మూ. ఏతాన్నిహంతుమిచ్ఛామి పమరశ్లాఘీనో హ్యహమ్,  
ఏతైః ప్రమతితం పర్వం రక్షసాం దృశ్యతే బలమ్. 5

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, పమరశ్లాఘీనః=యుద్ధమునందు శ్లాఘచేసికొనుచున్న, ఏతాన్=ఈ వానరులను, నిహన్తుమ్=చంపుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. రక్షసామ్=రాక్షసులమొక్క, పర్వమ్=పమస్తమైన, బలమ్=సేన, ఏతైః=ఏళ్లచేత, ప్రమతితమ్=మతింపబడినదిగా, దృశ్యతే=కనబడుచున్నది.

రా. యుద్ధములో శ్లాఘించుకొనుచున్న ఈ వానరులను చంపవలెనని కోరుచున్నాను. ఎందుచేతననగా వీళ్లు మన సైన్యము నంతను నశింపచేయుచున్నారు. 5

మూ. తతః ప్రచలితాశ్చేన రథేన రథివాం వరః,  
హరీనభ్యపతద్దూరాచ్ఛరణాలైరకమ్రువః. 6

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రథినామ్=రథవంతులతో, వరః=శ్రేష్ఠుడైన, అకమ్రువః=అకంపనుడు, ప్రచలితాశ్చేన=నడుచుచున్న గుఱ్ఱములు గల, రథేన=రథముచేత, శరణాలైః=బాణసముదాయములతో, దూరాత్=దూరమునుండి, హరీన్=వానరులను గూర్చి, అభ్యపతత్=శీఘ్రముగా వచ్చెను.

రా. పిమ్మట రథికులలో శ్రేష్ఠుడైన అకంపనుడు రథమునకు కట్టిన గుఱ్ఱములను అటువైపు వోలించి, దూరమునుండియే బాణసముదాయములు ప్రయోగించుచు వానరులను ఎదుర్కొనెను. 6

మూ. న స్థాతుం వానరాః శేకుః కీం పువర్యోద్ధు మాహవే,  
అకమ్రునశరైర్పగ్నాః పర్వ ఏవాభిదుద్రువుః. 7

ప్ర. అ. వానరాః=వానరులు, అహవే=యుద్ధమునందు, స్థాతుమ్=నిలచుటకు గూడ, న శేకుః=పసుడ్లులు వాలేదు. యోద్ధుమ్=యుద్ధము చేయుటకు, కీం పునః=చెప్పవేల ? సత్యే ఏవ=అందరూ, అకమ్రునశరైః=అకంపనుని బాణములచేత,

భిగ్నాః=ఓడింపబడినవారై, అభిదుద్రువుః=పారిపోయిరి.

తా. వానరులు యుద్ధములో నిలబడుటకు కూడ సమర్థులు కాలేరు. యుద్ధము చేయుట మాట చెప్పవలెనా ! వాళ్లందరూ అకంపనుని బాణాంచేత పరాజితులై పారిపోయిరి.

7

మూ. తాన్మృత్యువశమాపన్నావకమృవశరామగాన్,  
సమీక్ష్య హనుమాన్ జ్ఞాతీమపతస్థే మహోబలః.

8

ప్ర. అ. అకమృవశరామగాన్=అకంపనుని బాణములను అనుసరించి నవాడు, మృత్యువశమ్=మృత్యువశమును, అపన్నాన్=పొందినవారు అయిన, తాన్=ఆ, జ్ఞాతీన్=జ్ఞాతులను, సమీక్ష్య=చూచి, మహోబలః=గొప్ప బలము గల, హనుమాన్=హనుమంతుడు, ఉపతస్థే=వారిని సమీపించెను.

తా. తన వాళ్లందరూ అకంపనుని బాణాంకు గురియై మృత్యువు వాత పడుచుండుట చూచి మహోబలశాలియైన హనుమంతుడు అక్కడికి వెళ్లెను. 8

మూ. తం మహోష్ణవగం దృష్ట్వా పర్వే తే ప్లవగర్షభాః,  
సమేత్య సమరే వీరాః సహితాః పర్యవారయన్.

9

ప్ర. అ. వీరాః=వీరులైన, తే=ఆ, పర్వే=సమస్తమైన, ప్లవగర్షభాః=వానర శ్రేష్ఠులు, మహోష్ణవగమ్=గొప్ప వానరుడైన (వానరనాయకుడైన), తమ్=అతనిని, దృష్ట్వా=చూచి, సమేత్య=సమీపించి, సహితాః=కలిపినవారై, పర్యవారయన్=చుట్టి నిలబడిరి.

తా. వీరులైన ఆ వానర శ్రేష్ఠు లందఱు వానరులలో మహోష్ణుడైన ఆ హనుమంతుని చూచి, అందరూ కలిసి వచ్చి అతని చుట్టూ చేరిరి. 9

మూ. వ్యవస్థితం హమామన్తం తే దృష్ట్వా ప్లవగర్షభాః,  
బభూవుర్భలవన్త హి బలవన్తముపాశ్రితాః.

10

ప్ర. అ. తే=ఆ, ప్లవగర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, వ్యవస్థితమ్=నిలచిఉన్న, హమామన్తమ్=హనుమంతుని, దృష్ట్వా=చూచి, బలవన్తమ్=బలవంతుడైన, అతనిని, ఉపాశ్రితాః=ఆశ్రయించినవారై, బలవన్తః=బలవంతులు, బభూవుః=అయిరి.

తా. ఆ వానరశ్రేష్ఠు లందరూ అక్కడ యుద్ధసన్నద్ధుడై నిలచి యున్న హనుమంతుని చూచి, మహోబలశాలి యైన అతని అండ దొరకుటచేత తాము కూడ బలవంతులైరి.

10

మూ. అకమృవన్తు శైలాభం హమామన్తమవస్థితమ్,  
మహేన్ద్ర ఇవ ధారాభిః శరైరభివర్త హ.

11

ప్ర. ఆ. అకమ్పనమ్మ=అకంపనుడు, అవస్థితమ్=విలచి ఉన్న, శైలాభిమ్=పర్వతము వంటి, హనుమన్తమ్=హనుమంతుణ్ణి, భారాభిః=వర్షధారలచేత, మహేంద్రాః ఇవ=మహేంద్రుడు వలె, శరైః=బాణములచేత, అభివచన్ హ=వర్ణించెను.

తా. అకంపనుడు పర్వతము వలె విలచి ఉన్న హనుమంతునిపై దేవేంద్రుడు వర్షధారలు కురిపించినట్లు బాణములు కురిపించెను. 11

మూ. అచిన్తయిత్వా బాణౌఘాన్ శరీరే పతితాన్ కపిః,  
అకమ్పనవధార్థాయ మనో ద్రధే మహాబలః. 12

ప్ర. ఆ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, కపిః=హనుమంతుడు, శరీరే=శరీరమునందు, పతితాన్=పడిన, బాణౌఘాన్=బాణసముదాయములను, అచిన్తయిత్వా=లెక్కచేయక, అకమ్పనవధార్థాయ=అకంపనుని వధ కొరకు, మనః=మనస్సును, ద్రధే=ఠరించెను.

తా. మహాబలశాలియైన హనుమంతుడు తన శరీరముమీద పడుచున్న బాణాలకు లెక్కచేయక అకంపనుని చంపుటకై మనస్సులో నిశ్చయము చేసికొనెను. 12

మూ. ప ప్రహస్య మహాతేజా హనుమాన్ మారుతాత్మజః,  
అభిదుద్రావ తద్రక్షః కమ్రయన్వివ మేదివీమ్. 13

ప్ర. ఆ. మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుడైన, సః=ఆ, హనుమాన్=హనుమంతుడు, ప్రహస్య=నవ్వి, మేదివీమ్=భూమిని, కమ్రయన్వివ=కంపింపచేయుచున్నవాడు వలె, తత్ రక్షః=ఆ రాక్షసుని గూర్చి, అభిదుద్రావ=పడుగెత్తెను.

తా. మహాతేజాశాలి. వాయుపుత్రుడు అయిన హనుమంతుడు బిగ్గరగా నవ్వి, భూమిని కంపింపచేయుచున్నట్లు ఆ రాక్షసునిమీదికి నెల్లెను. 13

మూ. తస్యాథ వర్తమానస్య దీప్యమానస్య తేజసా,  
బభూవ రూపం దుర్ధర్మం దీప్తస్యేవ విభావపోః. 14

ప్ర. ఆ. తథ=అటుపిమ్మట, వర్తమానస్య=గర్జించుచున్నవాడు, తేజసా=తేజస్సుతో, దీప్యమానస్య=మండుచున్నవాడు అయిన, తస్య=ఆ హనుమంతునియొక్క, రూపమ్=రూపము, దీప్తస్య=ప్రజ్వలించుచున్న, విభావపోః ఇవ=అగ్నియొక్క రూపము వలె, దుర్ధర్మమ్=ఎదిరింప శక్యము కానిది, బభూవ=అయెను.

తా. అప్పుడు గర్జించుచు తేజస్సుతో ప్రకాశించుచున్న హనుమంతుని రూపము మండుచున్న అగ్ని రూపము వలె ఎదిరింప శక్యము కాకుండెను. 14

మూ. అత్మానం త్వప్రపాదగాం జ్ఞాత్వా క్రోధసమన్వితః,  
శైలముత్పాటయామాస వేగేన హరిపుంగవః. 15

ప్ర. అ. హరిపుంగవః=వావర్ శేషుడైన హనుమంతుడు, అత్మానమ్=తనను, అప్రపాదగామ్=ఆయుధము లేనివానినిగా, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, క్రోధసమన్వితః=కోపముతో కూడిన వాడై, వేగేన=వేగముతో, శైలమ్=పర్వతమును, ఉత్పాటయామాస=పెకలించెను.

తా. హనుమంతుడు తన చేతిలో ఆయుధమేరీ లేదను విషయము గుర్తించి కోపానిష్టుడై, వేగముగా ఒక పర్వతమును పెకలించెను. 15

మూ. గృహీత్వా సుమహాశైలం పాణివైకేన మారుతిః  
స వినర్య మహానాదం భ్రామయామాస వీర్యవాన్ 16

ప్ర. అ. హి=ఆ, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, మారుతిః=హనుమంతుడు, ఏకేన=ఒక, పాణినా=హస్తముతో, సుమహాశైలమ్=చాల గొప్పదైన పర్వతమును, గృహీత్వా=గ్రహించి, మహానాదమ్=గొప్ప నాదమును, వినర్య=అరచి(చేసి), భ్రామయామాస=త్రిప్పెను.

తా. పరాక్రమవంతుడైన ఆ హనుమంతుడు ఒక హస్తముతో గొప్ప పర్వతము గ్రహించి, దిగ్గరగా పింహనాదము చేయుచూ తానిని త్రిప్పెను. 16

మూ. తతస్తమభిరుద్రావ రాక్షసేన్ద్రామకమ్పనమ్  
పురా సా నముచిం సంఖ్యే వజ్రేణేవ పురందరః. 17

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పురా=పూర్వము, పురందరః=దేవేంద్రుడు, సంఖ్యే=యుద్ధమునందు, వజ్రేణ=వజ్రముతో, నముచిమివ=నముచినివలె, రాక్షసేన్ద్రమ్=రాక్షసశేషుడైన, తమ్=ఆ, అకమ్పనమ్=అకంపనుని గూర్చి, అభిరుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. పూర్వము ఇంద్రుడు వజ్రము ధరించి యుద్ధములో నముచి మీదికి వెళ్లినట్లు రాక్షసనాయకుడైన ఆ అకంపనుని మీదికి శీఘ్రముగా వెల్లెను. 17

మూ. అకమ్పనస్తు తద్దృష్ట్వా గిరిశృంగం సముద్యతమ్  
దూరాదేవ మహాబాణైరర్థచంద్రైరదారయత్. 18

ప్ర. అ. అకమ్పనస్తు=అకంపనుడైతే, సముద్యతమ్=ఎత్తబడిన, తత్=ఆ, గిరిశృంగమ్=పర్వతశిఖరమును, దృష్ట్వా=చూచి, దూరాదేవ=దూరమునుండియు, అర్థచంద్రైః=అర్థచంద్రాకారములైన, మహాబాణైః=గొప్ప బాణములచేత, ఆదారయత్=చీల్చివేసెను.

తా. అకంపనుడు పైకి ఎత్తబడిన ఆ పర్వతశిఖరమును చూచి దూరమునుండియు అర్థవంద్రాణారములైన పెద్ద బాణములతో దానిని చీల్చినాడు.

మూ. తం పర్వతాగ్రమాకాశే రక్షోబాణవిదారితమ్

విక్షీర్ణం పరితం దృష్ట్వా హనుమాన్ క్రోధమూర్చితః 18

ప్ర. అ. ఆకాశే=ఆకాశమునందు, రక్షోబాణవిదారితమ్=రాక్షసుని బాణములచేత చీల్చబడిన, విక్షీర్ణమ్=చిమ్మబడిన, పరితమ్=పడిపోయిన, తమ్=ఆ, పర్వతాగ్రమ్=పర్వతశిఖరమును, దృష్ట్వా=చూచి, హనుమాన్=హనుమంతుడు, క్రోధమూర్చితః=క్రోధముచేత వ్యాపింపబడినవాడు అయ్యెను.

తా. ఆకాశమునందే రాక్షసుని బాణములచేత చీల్చబడి, చిమ్మబడినట్లు క్రింద పడిపోయిన ఆ పర్వతశిఖరమును చూచి హనుమంతుడు మిక్కిలి కోపించెను. 19

మూ. పోఽశ్వకర్ణం సమాసాద్య రోషదర్శాన్వితో హరిః

తూర్ణముత్పాటయామాస మహాగిరిమివోచ్చితమ్. 20

ప్ర. అ. సః=ఆ, హరిః=హనుమంతుడు, రోషదర్శాన్వితః=కోపముతోను రద్భముతోను కూడినవాడై, మహాగిరిమివ=మహాపర్వతము వలె, ఉచ్చితమ్=ఉన్నతమైన, అశ్వకర్ణమ్=మద్దిచెట్టును, సమాసాద్య=సాంది, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, ఉత్పాటయామాస=పెకలించెను.

తా. రోషదర్భములతో నిండిన ఆ హనుమంతుడు ఉన్నతమైన మహాపర్వతము వలె ఉన్న మద్దిచెట్టును సమీపించి శీఘ్రముగా దానిని పెకలించెను. 20

మూ. తం గృహీత్వా మహాస్కన్ధం పోఽశ్వకర్ణం మహాద్యుతిః

ప్రగృహ్య పరయా ప్రేత్యా భ్రామయామాస భూతలే. 21

ప్ర. అ. మహాద్యుతిః=గొప్ప కాంతి గల, సః=అతడు, మహాస్కన్ధమ్=పెద్దమాను గల, తమ్ ఆశ్వకర్ణమ్=ఆ మద్దిచెట్టును గృహీత్వా=గ్రహించి, పరయా=గొప్ప, ప్రేత్యా=సంహోషముతో, ప్రగృహ్య=గట్టిగా పట్టుకొని, భూతలే=నేల మీద, భ్రామయామాస=త్రిప్పెను.

తా. గొప్ప తేజస్సుగల హనుమంతుడు పెద్ద మాను గల ఆ మద్దిచెట్టును పెకలించి, దానిని ఉత్సాహముతో గట్టిగా పట్టుకొని, నేలమీద నిలబడి త్రిప్పెను.

మూ. ప్రధావన్నరుచేగేన బభజ్జ తరపా ద్రుమాన్,

హనూమాన్ పరమక్రుద్ధశ్చరణై ర్దారయన్ మహీమ్. 22



ప్ర. అ. పరమక్రుద్ధా=మిక్కిలి కోపించిన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, ప్రధావన్=పరుగెత్తుచు, ఉరువేగేన=గొప్పవేగము చేత, చరణై=పాదముంచేత, తరసా=బలముచేత, ద్రుమాన్=వృక్షములను, బభిషా=విరచెను.

తా. చాల కోపించిన హనుమంతుడు పాదవ్యాసములచేత భూమిని బ్రద్దలు కొట్టుచు, మహావేగముతో పరుగెత్తుచు, బలము చేత వృక్షములను విడుగగొనెను. 22

మూ. గజాంశ్చ పగజారోహోన్మరథాన్రథివస్తథా,  
జఘావ హనుమాన్ భీమాన్ రాక్షసాంశ్చ పరాతిగాన్. 23

ప్ర. అ. హనుమాన్=హనుమంతుడు, పగజారోహన్=మావటి వాళ్లతో కూడిన, గజాంశ్చ=గజములను, తథా=మరియు, సరథాన్=రథములతో కూడిన, రథివా=రథికులను, భీమాన్=భయంకరులైన, పరాతిగాన్=కాలిబంటులైన, రాక్షసాన్ చ=రాక్షసులను, జఘావ=చంపెను.

తా. హనుమంతుడు మావటి వాళ్లతో పహ ఏనుగులను, రథములతో కూడిన రథికులను, భయంకరులైన కాలిబంటులుగా ఉన్న రాక్షసులను చంపెను.

మూ. తమస్తకమివ క్రుద్ధం సద్రుమం ప్రాణహారిణమ్,  
హనూమస్తమభిప్రేక్ష్య రాక్షసా విప్రదుద్రువుః. 24

ప్ర. అ. క్రుద్ధమ్=కోపించిన, తస్తకమివ=యముడువలె ఉన్న, సద్రుమమ్=వృక్షముతో కూడిన, ప్రాణహారిణమ్=ప్రాణములు తీయుచున్న, తం హనూమస్తమ్=ఆ హనుమంతుని, అభిప్రేక్ష్య=చూచి, రాక్షసాః=రాక్షసులు, విప్రదుద్రువుః=పొరిపోయిరి.

తా. వృక్షము గ్రహించి ప్రాణములు తీయుచు, కోపించిన యముడు వలె ఉన్న ఆ హనుమంతుని చూచి రాక్షసులు పొరిపోయిరి. 24

మూ. తమాపతస్తం సంక్రుద్ధం రాక్షసానాం భయావహమ్,  
దదర్శాకమ్పనో వీరత్సుక్తోథ చ ననాద చ. 25

ప్ర. అ. అపతస్తమ్=వచ్చి మీదపడుచున్నవాడు, రాక్షసానామ్=రాక్షసులకు, భయావహమ్=భయము కలిగించువాడు, సంక్రుద్ధమ్=కోపించిన వాడు అయిన, తమ్=ఆ హనుమంతుని, వీరాః=వీరుడైన, అకమ్పనాః=అకంపనుడు, దదర్శ=చూచెను. చుక్తోథ చ=క్తోభించెను; ననాద చ=ధ్వని చేసెను కూడ.

తా. కోపముతో వచ్చి మీదపడుచు రాక్షసులకు భయము కలిగించుచున్న ఆ హనుమంతుణ్ణి వీరుడైన అకంపనుడు చూచి, క్తోభించిన వాడై బిగ్గరగా ఆరచెను. 25

మూ. స చతుర్దశధిర్వాణైర్విశిష్టైర్దేహదారణైః,

విర్భిలేద మహావీర్యం హనూమన్తమకమ్పనః.

26

ప్ర. అ. సః అకమ్పనః=అ అకంపనుడు, విశిష్టైః=వాడియైన, దేహదారణైః=దేహమును చీల్చివేయు, దశధిః=పది, బాణైః=బాణములచేత, మహా వీర్యమ్=గొప్ప వీర్యము గల, హనూమన్తమ్=హనుమంతుని, విర్భిలేద=భేదించెను.

తా. అ అకంపనుడు దేహమును చీల్చి వేయు పర్వాలుగు బాణములచేత మహావీర్యక్రమవంతుడైన హనుమంతుణ్ణి చీల్చివేసెను. 26

మూ. స తథా విప్రక్షీర్ణస్తు నారాచైః శితశక్తిభిః,

హనూమాన్ దద్యతే వీరః ప్రరూఢ ఇవ సామమాన్.

27

ప్ర. అ. శితశక్తిభిః=వాడియైన శక్తి గల, నారాచైః=నారాచబాణముల చేత, తథా=అ విధముగా, విప్రక్షీర్ణః=చిమ్మబడిన, వీరః=వీరుడైన, సః హను మాన్=అ హనుమంతుడు, ప్రరూఢః=అధికముగా వృక్షములు మొలచిన, సామమానివ=పర్వతము వలె, దద్యతే=చూడబడెను.

తా. వాడియైన శక్తి గల నారాచబాణములు అ విధముగా శరీరముపై అంతటా గ్రుచ్చుకొనగా వీరుడైన హనుమంతుడు చెట్లు మొలచిన పర్వతము వలె కనబడెను. 27

మూ. విరరాజ మహావీర్యో మహాకాయో మహాబలః,

పుష్పిలాశోకసంకాశో విధూమ ఇవ సావకః.

28

ప్ర. అ. మహావీర్యః=గొప్ప పరాక్రమము గలవాడు, మహాకాయః=గొప్ప శరీరము గలవాడు, మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన హనుమంతుడు, పుష్పిలాశోక సంకాశః=పుష్పించిన అశోకముతో సమానుడై, విధూమః=ధూమములేని, సావకః ఇవ=అగ్నివలె, విరరాజః=ప్రకాశించెను.

తా. గొప్ప పరాక్రమము, బలము గొప్ప శరీరము గల హనుమంతుడు అప్పుడు పుష్పించిన అశోకవృక్షము వలె, ధూమము లేని అగ్ని వలె ప్రకాశించెను.

మూ. తతోఽన్యం వృక్షముర్బాట్య కృత్వా వేగమనుత్తమమ్,

శిరస్యభిజఘ్నానాశు రాక్షసేస్త్రామకమ్పనమ్.

29

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, అనుత్తమమ్=చాల గొప్పదైన, వేగమ్=వేగ మును, కృత్వా=చేసి, అన్యమ్=మరియొక, వృక్షమ్=వృక్షమును, ఉర్బాట్య=పెక లించి, అశు=శీఘ్రముగా, రాక్షసేస్త్రామ్=రాక్షస నాయకుడైన, అకమ్పనమ్=అకం పనుని, శిరసి=తలమీద, జఘ్నాన=కొట్టెను.

తా. పట్టుట గొప్ప వేగమును చూపి, మరియొక వృక్షమును పెకలించి,  
రాక్షసనాయకుడైన అకంపనుని చెంటనే శిరస్సుమీద కొట్టెను. 29

మూ. స వృక్షేణ హతస్తేన ప్రకోధేన మహాత్మవా,  
రాక్షసో వానరేస్త్రేణ పపాత చ మమార చ. 30

ప్ర. అ.ప్రకోధేన=కోపముతో కూడిన, మహాత్మవా=మహాత్ముడైన, లేన  
వానరేస్త్రేణ=ఆ హనుమంతునిచేత, వృక్షేణ=వృక్షముచేత, హతః=కొట్టబడిన,  
స=అ, రాక్షసః=రాక్షసుడు, పపాత=పడిపోయెను; మమార చ=మరణించెను  
కూడ.

తా. కోపముతో కూడిన మహాత్ముడైన ఆ హనుమంతుడు వృక్షముతో  
కొట్టగా ఆ రాక్షసుడు మరణించి నేలపై కూలెను. 30

మూ. తం దృష్ట్వా నిహతం భూమౌ రాక్షసేన్ద్రమకమ్పనమ్,  
వృథితా రాక్షసాః సర్వే క్షీణికమ్ప ఇవ ద్రుమాః. 31

ప్ర. అ.నిహతమ్=చంపబడిన, రాక్షసేన్ద్రమ్=రాక్షసనాయకుడైన, తమ్  
అకమ్పనమ్=ఆ అకంపముగ్గి, భూమౌ=నేలమీద, దృష్ట్వా=చూచి, సర్వే=సమస్త  
మైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, క్షీణికమ్పే=భూకంపమునందు, ద్రుమాః ఇవ=వృక్షముల  
వలె, వృథితాః=వృథచెందినారు.

తా. చచ్చి నేలపై పడియున్న రాక్షసనాయకుడైన ఆ అకంపనుని  
చూచి రాక్షసులందరూ, భూమి కంపించినపుడు వృక్షముల వలె వృథ చెందిరి.

మూ. త్యక్తప్రహరణాః సర్వే రాక్షసాస్తే పరాజితాః,  
అఙ్కామభిమయు ప్రాసాద్వానరై స్తైరభిద్రుతాః. 32

ప్ర. అ. పరాజితాః=ఓడింపబడిన, లే=అ, సర్వే=సమస్తమైన,  
రాక్షసాః=రాక్షసులు, త్యక్తప్రహరణాః=విడువబడిన ఆయుధములు గలవారై,  
తైః=అ, వానరైః=వానరులచేత, అభిద్రుతాః=తడమచడినవారై, ప్రాసాత్=భయ  
మునలన, అఙ్కామ్=లంకను గూర్చి, అభియయుః=వెళ్లిరి.

తా. ఓడిపోయిన రాక్షసు లందరూ ఆయుధములు విడచి భయముతో  
లంకవైపు పరుగెత్తుచుండగా వానరులు వారిని తరిమివేసిరి. 32

మూ. తే ముక్తకేశాః సంభ్రాన్తా భిగ్నమానాః పరాజితాః,  
ప్రవచ్చముజలైరక్షైః శ్వసన్తో విప్రదుద్రువుః. 33

ప్ర. అ. సంభ్రాన్తాః=తొందరపడుచున్నవారు, భిగ్నమానాః=భిగ్నమైన  
అపొంకారము గలవారు, పరాజితాః=ఓడింపబడినవారు, ముక్తకేశాః=విడిపోయిన

జాట్టులు గలవాడు అయిన, తే=ఆ రాక్షసులు, ప్రవచ్చుమజలై=ప్రవించుచున్న చెమట  
గల, అట్టై=దేహములతో, శ్వసన్తః=శ్వాసలు విడచుచు, విప్రడుద్రున్ఱు=పొరిపోయిరి.

తా. ఒడిపోయి, ఆహంకారము నశించి, తొందరపడుచు, జాట్టులు  
ఊడిపోయిన, ఆ రాక్షసులు చెమట కారుచున్న శరీరములతో ఒగర్చుచు  
వరుగెత్తిరి. 33

మూ. అన్యోన్యం తే ప్రమథ్నన్తో వివిశుర్నగరం ధయూత్,  
పుష్కతస్తే తు సంమూఢాః ప్రేక్షమాణా ముహుర్భూహుః. 34

ప్ర. అ. తే=వాళ్లు, ధయూత్=ధియమువలన, పుష్కతః=నెనుకకు, ముహు  
ర్భూహుః=మాటిమాటికి, ప్రేక్షమాణాః=చూచుచున్నవారై, సంమూఢాః=సంమూ  
డులై, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, ప్రమథ్నన్తః=మథించుచున్నవారై, (త్రోసికొనుచు  
న్నవారై), నగరమ్=లంకానగరమును, వివిశుః=ప్రవేశించిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు, ఏమి చేయవలెనో తోచక, ధియముతో మాటి మాటికి  
నెనుకకు దిరిగి చూచుచు, ఒకరినొకరు త్రోసికొనుచు లంకలో ప్రవేశించిరి. 34

మూ. తేషు లజ్కాం ప్రవిష్టేషు రాక్షసేషు మహాబలాః,  
సమేత్య హరయః పర్వే హమామన్తమపూజయన్. 35

ప్ర. అ. తేషు రాక్షసేషు=ఆ రాక్షసులు, లజ్కామ్=లంకను,  
ప్రవిష్టేషు=ప్రవేశించినవా రగుచుండగా, పర్వే=పనుస్తమైన, మహాబలాః=గొప్ప  
బలము గల, హరయః=వానరులు, సమేత్య=చేరి, హమామన్తమ్=హనుమంతుణ్ణి,  
అపూజయన్=పూజించిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు లంకలో ప్రవేశించిన పిమ్మట గొప్ప బలము గల  
ఆ వానరు లందరూ చేరి హనుమంతుణ్ణి పూజించిరి. 35

మూ. పోఽపి ప్రహృష్టస్తాన్ సర్వాన్ హరీన్ సంప్రత్యపూజయత్,  
హనుమాన్ సత్త్వసంపన్నో యథార్థమనుకూలతః. 36

ప్ర. అ. సత్త్వసంపన్నః=బలముతో కూడిన, సః=ఆ, హనుమానపి=హను  
మంతుడు కూడ, అనుకూలతః=అనుకూలముగా, యథార్థమ్=తగు విధముగా,  
తాన్=ఆ, సర్వాన్=సమస్తమైన, హరీన్=వానరులను, సంప్రత్యపూజయత్=పూజిం  
చెను.

తా. మహాబలశాలియైన ఆ హనుమంతుడు కూడ ఆ వానరు  
లందరినీ తగు విధముగా, అనుకూలముగా ఉండురీతిలో గౌరవించెను. 36

మూ. వివేదుశ్చ యథాప్రాణం హరయో జితకాశినః,

చక్కఱుశ్చ పునస్తత్ర ప్రాణావేన రాక్షసాన్.

37

ప్ర. అ. చిరకాలినః=జయించబడిన శత్రువుల ప్రకాశము గల, హరయః=వానరులు, యథాప్రాణమ్=ప్రాణబలమును అనుసరించి, వివేదుః=ధ్వని చేసిరి. తత్ర=అక్కడ, ప్రాణావేన=ప్రాణములతో ఉండగానే, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, పునః=మరల, చక్కఱుశ్చ=ఈడ్చిరి.

లా. శత్రువుల ప్రకాశమును అణగి ద్రోక్కిన వానరులు దిగ్గరిగా ధ్వని చేయుచు ప్రాణంతో ఉండగానే ఆ రాక్షసులను వేలమీద ఈడ్చిరి. 37

మూ. ప వీరశోభామభజన్మహాకపిః

పమేత్య రక్షాంపి విహత్య మారుతిః,

మహాసురం భీమనుమిత్రవాశనః

విష్ణుర్యథై వోరుబలం చమూముఖే.

38

ప్ర. అ. మహాకపిః=గొప్ప వానరుడైన, పః మారుతిః=ఆ హనుమంతుడు, చమూముఖే=సేనాగ్రమునందు, రక్షాంపి=రాక్షసులను, పమేత్య=పొంది, విహత్య=చంపి, భీమమ్=భయంకరుడు, అమిత్రవాశనమ్=శత్రువులను నశింపచేయువాడు, ఉరుబలమ్=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, మహాసురమ్=గొప్ప రాక్షసుణ్ణి (చంపి), విష్ణుర్యథా=విష్ణువు వలె, వీరశోభామ్=వీరుని శోభను, అభజత్=పొందెను.

లా. వానరశ్రేష్ఠుడైన, హనుమంతుడు సేనాగ్రమునందు రాక్షసులను చేరి వారినందరినీ సంహరించి, భయంకరుడు, శత్రు పంహాదకుడు, గొప్ప బలము కలవాడు అయిన మహాసురుణ్ణి (మధుకైటభాదులను) చంపిన విష్ణువు వలె వీరశోభతో ప్రకాశించెను. 38

మూ. అపూజయన్ దేవగణాస్తదా కపిం

స్వయం చ రామోఽతిబలశ్చ లక్ష్మణః,

తదైవ సుగ్రీవముఖాః ప్లవంగమా

విభీషణశ్చైవ మహాబలస్తథా.

39

శత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే యుద్ధకాండే షట్పశ్చాతః సర్గః.

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, దేవగణాః=దేవతలగణములు, స్వయమ్=స్వయముగా, రామః=రాముడు, అతిబలాః=గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణః చ=లక్ష్మణుడు, తదైవ=మరియు, సుగ్రీవముఖాః=సుగ్రీవుడు మొదలైన, ప్లవంగమాః=వానరులు, తథా=మరియు, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, విభీషణశ్చైవ=విభీషణుడు, కపిమ్=హనుమంతుని, అపూజయన్=పూజించిరి.

తా. అప్పుడు దేవతాగణములు, స్వయముగా తామును, గొప్ప బలము గల లక్ష్మణుడు, సుగ్రీవుడు మొదలైన వానరులు, గొప్ప బలము గల విలీషుడు హనుమంతుణ్ణి పూజించిరి. 39

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో  
ఏబది ఆరవ సర్గ నమాప్తము.

## అథ సప్తపంచాశః సర్గః

[రావణుడు సేవాపతియైన ప్రహస్తుని యుద్ధమునకు పంపుట.]

ము. అకమ్పనవధం శ్రుత్వా క్రుద్ధో వై రాక్షసేశ్వరః,  
 కించిదీనముఖశ్చాపి సచివాంస్తానురైక్షత.

1

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః=రావణుడు, అకమ్పనవధమ్=అకంపనుని వధను, శ్రుత్వా=విని, క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, కించిత్=కొంచెము, దీనముఖః చ అపి=దీనమైన ముఖము కలవాడు కూడ అయి, శావో=ఆ, సచివాన్=మంత్రులను, అరైక్షత=చూచెను.

తా. రావణుడు అకంపనుని వధను గూర్చి విని, కోపించి, కొంచెము దైన్యముతో కూడిన ముఖముతో ఆ మంత్రుల వైపు చూచెను.

1

ము. స తు ధ్యాత్వా ముహూర్తం తు మన్త్రిభిః సంవిచార్య చ,  
 తతస్తు రావణః పూర్వదివసే రాక్షసాధిపః,  
 పురీం పరియయౌ లజ్కాం సర్వగుల్మానవేక్షితుమ్.

2

ప్ర. అ. రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజైన, స రావణః=ఆ రావణుడు, ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలమును, ధ్యాత్వా=మనస్సులో ఆలోచించి, మన్త్రిభిః=మంత్రులతో, సంవిచార్య చ=ఆలోచించి, తతః=అటుపిమ్మట, పూర్వదివసే=పూర్వాహ్లామునందు, సర్వగుల్మాన్=సమస్త సేనావ్యూహములను, అవేక్షితుమ్=చూచుటకు, లజ్కాం పురీమ్=లంకాపురమును గూర్చి, యయౌ=వెళ్లెను.

తా. రాక్షసరాజైన ఆ రావణుడు కొంచెము సేపు ఆలోచించి, మంత్రులతో కూడ మంతనము చేసి పిదప పూర్వాహ్లామునందు సేనావ్యూహములను పర్యవేక్షించుటకై లంకానగరములోనికి వెళ్లెను.

2

ము. తాం రాక్షసగణైర్లుప్తాం గుల్మైర్బహుభిరావృతామ్,  
 దదర్శ నగరీం రాజా పరాకాధ్వజమాలినీమ్.

3

ప్ర. అ. రాజా=రాజ, రాక్షసగణైః=రాక్షసగణములచేత, గుల్మామ్=రక్షిం చబడినది, బహుభిః=అనేకమైన, గుల్మైః=సేనావ్యూహములచేత, అవృతామ్=ఆవరించబడినది, పరాకాధ్వజమాలినీమ్=పరాకంఠయొక్క ధ్వజముయొక్క పంక్తులు గలది అయిన, తాం నగరీమ్=ఆ నగరమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాక్షసరాజ రాక్షసుల గణములచేత రక్షింపబడుచున్నది, అనేక సేనావ్యూహములతో నిండినది, పరాకల ధ్వజముల పంక్తులతో కూడినది అయిన లంకానగరమును చూచెను.

3

మూ. దుద్ధాం తు నగరీం దృష్ట్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః, 4  
ఉవాచాత్మహితం కాలే ప్రహస్తం యుద్ధకోవిదమ్.

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరుః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, దుద్ధామ్=(శత్రు పులచేత) ముట్టడించబడిన, నగరీమ్=పట్టణమును, దృష్ట్వా=చూచి, కాలే=ఆ సమయమునందు, యుద్ధకోవిదమ్=యుద్ధమునందు సమర్థుడైన, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుణ్ణి గూర్చి, అత్మహితమ్=తనకు హితమైన వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు వానరులచే ముట్టడించబడిన లంకను చూచి, యుద్ధమునందు విపులుడైన ప్రహస్తునితో ఆ సమయమునందు తనకు హితమైన వాక్యము పలికెను. 4

మూ. పురస్కోపవివిష్టస్య వహపా పీడితస్య హ, 5  
నాన్యం యుద్ధాత్ప్రపశ్యామి మోక్షం యుద్ధవిశారద.

ప్ర. అ. యుద్ధవిశారదః=యుద్ధమునందు సమర్థుడా ! ఉప వివిష్టస్య=ముట్టడించబడినది, వహపా=హటాత్తుగా, పీడితస్య=పీడింపబడినది అయిన, పురస్య=పురమునకు, యుద్ధాత్=యుద్ధముకంటె, అన్యమ్=మరియొక, మోక్షమ్=మోక్షోపాయమును, వ ప్రపశ్యామి=చూడను.

తా. యుద్ధమునందు నేర్పు గల ప్రహస్తుడా ! మన పట్టణమును శత్రువులు హఠాత్తుగా ముట్టడించి పీడించుచున్నారు. ఇప్పుడు యుద్ధము తప్ప దీనిని విడిపించు ఉపాయము మరేదీ కనబడుట లేదు. 5

మూ. అహం వా కుచ్ఛకర్ణో వా త్వం వా సేవాపతిర్మమ, 6  
ఇన్ద్రజిత్వా నికుమ్భో వా వహేయుర్పారమీదృశమ్.

ప్ర. అ. అహం వా=నేను గాని, కుచ్ఛకర్ణో వా=కుంభకర్ణుడు గాని, మమ=నామొక్క, సేవాపతిః=సేవాపతివైన, త్వం వా=నీవు గాని, ఇన్ద్రజిత్వా=ఇంద్రజిత్తు గాని, నికుమ్భో వా=నికుంభుడు గాని, ఈదృశమ్=ఇట్టి భారమ్=భారమును, వహేయుః=వహించగలడు.

తా. ఈ భారమును వహించు సామర్థ్యము నాకు, కుంభకర్ణునకు, వా సేవాపతివైన నీకు, ఇంద్రజిత్తునకు, లేదా నికుంభునకు మూత్రమే ఉన్నది. 6

మూ. స త్వం బలమతః శీఘ్రమారాయ పరిగృహ్య చ, 7  
విజయాఢూరినిర్యాహ యత్ర పర్వే వనౌకసః.

ప్ర. అ. స త్వమ్=అట్టి నీవు, అతః=ఆ కారణమువలన, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, బలమ్=పేనను, ఆదాయ=తీసికొని, పరిగృహ్య చ=చి అధీనములో



ఉంచుకొని, వనోకసః=వానరులు, సర్వే=అందరూ, యుత్ర=ఎక్కడ ఉన్నారో  
అక్కడికి, విజయాయ=విజయముకొరకు, అభినిర్యాహి=అయలుదేరుము.

తా. అందువలన నీవు శీఘ్రముగా సైన్యమును తీసికొని, దానికి  
నాయకుడనై వానరులందరు ఉన్న యుద్ధభూమికి వెళ్లి విజయము పొందించుము.

మూ. నిర్లయాదేవ తూర్ణం చ చలితా హరివాహినీ, 8  
నర్తలాం రాక్షసేన్ద్రాణాం శ్రుత్వా వాదం ద్రవిష్యతి.

ప్ర. అ. నిర్లయాదేవ=నీ నిర్లయమువలననే, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా,  
చలితా=కదలిపోయిన, హరివాహినీ=వానరసేన, నర్తలామ్=ధ్వనిచేయుచున్న,  
రాక్షసేన్ద్రాణామ్=రాక్షసనాయకులయొక్క, వాదమ్=ధ్వనిని, శ్రుత్వా=విని, ద్రవి  
ష్యతి=పారిపోగలదు.

తా. నీవు యుద్ధమునకు వెళ్లవలె నని నిర్లయించినట్లు తెలియుగానే  
భయపడిపోయిన వానరసేన రాక్షసనాయకులు చేయు ధ్వనిని విని పారిపోగలదు.

మూ. చపలా హ్యవివీతాశ్చ చలచిత్తాశ్చ వానరాః, 9  
న సహిష్యన్తి తే వాదం సింహనాదమివ ద్విపాః.

ప్ర. అ. చపలాః=చపలులు, అవివీతాశ్చ=చినయము (శిక్షణము)లేనివారు,  
చలచిత్తాశ్చ=చంచలమైన చిత్తము గలవారు అయిన, వానరాః=వానరులు, ద్విపాః=  
ఏనుగులు, సింహనాదమివ=సింహధ్వనిని వలె, తే=నీయొక్క, వాదమ్=ధ్వనిని,  
న సహిష్యన్తి=సహించరు.

తా. వానరులు చపలులు; పెరిచిన్న యుద్ధశిక్షణ లేనివారు;  
చంచలచిత్తులు. వాళ్లు, సింహగర్జనమును ఏనుగులు సహించజాలనట్లు నీ ధ్వనిని  
సహించజాలరు. 9

మూ. ఏద్రుతే చ బలే తస్మిన్ రామః పౌమిత్రిణా సహ, 10  
అవశస్తు నిరాలమ్యః ప్రహస్త వశమేష్యతి.

ప్ర. అ. ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా ! తస్మిన్ బలే=ఆ సైన్యము,  
ఏద్రుతే=పారిపోయినదగుచుండగా, పౌమిత్రిణా సహ=లక్ష్మణునితో కూడ,  
రామః=రాముడు, అవశః=వశము తప్పినవారై, నిరాలమ్యః=ఆధారము లేనివారై,  
వశమ్=వశమును, ఏష్యతి=పొందగలదు.

తా. ప్రహస్తుడా ! ఆ సైన్యము పారిపోగానే రామలక్ష్మణులు  
సహాయరహితులై, వశము తప్పి నీకు వశమైపోగలరు. 10

మూ. అపత్యంశయితా శ్రేయో వాత్ర నిఃసంశయ్యాకృతా, 11  
ప్రతిలోమానులోమం వా యత్తు వో మన్యసే హితమ్.

ప్ర. అ. అత్ర=ఇక్కడ, సంశయితా=సంశయ్యాస్పదమైన, అపత్=అపద, శ్రేయః=శ్రేయస్కరము. నిఃసంశయ్యాకృతా=నిఃసంశయముగా చేయబడిన అపద, న=శ్రేయస్కరముకాదు. తు=కాని, యత్=దేనిని, నా=మనకు, ప్రతిలోమానులోమం వా=ప్రతికూల మని గాని అనుకూల మని గాని, హితమ్=హిత మని గాని, మన్యసే=తలచుచున్నావో (దానిని చెప్పము).

తా. ఇప్పుడు నీవు యుద్ధానికి వెళ్లిన పక్షాన నీకు విజయము లభించవచ్చును, లభించకపోవచ్చును. యుద్ధానికి వెళ్లకపోయినచో మనకు పరాజయము (అపద) నిశ్చితము. అందుచేత తప్పకుండగా కలుగు అపదకంటె సంశయ్యాస్పదమైన అపద మంచిది. అయితే ఈ విషయమున నీ అభిప్రాయము ప్రకారము ఏది అనుకూలమో, ఏది ప్రతికూలమో, ఏది మనకు హితకరమో అలోచించి చెప్పము. 11

మూ. రావణేనైవముక్తస్తు ప్రహస్తో వాహినీపతిః, 12  
రాక్షసేన్ద్రమువాచేద మమరేన్ద్రమివోశనా.

ప్ర. అ. రావణేన=రావణునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పంకబడిన, వాహినీపతిః=సేనాపతియైన, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, ఉశనా=శుక్రుడు, అనురేన్ద్రమివ=అనురుల ప్రభువైన బలిచక్రవర్తిని గూర్చి వలె, రాక్షసేన్ద్రమ్=రావణుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ పాశ్యమును, ఉపాచ=పలికెను.

తా. సేనానాయకుడైన ప్రహస్తుడు రావణుని మాటలు విని శుక్రుడు బలిచక్రవర్తితో పలికినట్లు, అతనితో ఇట్లనెను. 12

మూ. రాజన్మన్త్రితపూర్వం నః కుశలైః సహ మన్త్రిభిః, 13  
వివాదశ్చాపి నో వృత్తః సమవేక్ష్య పరస్పరమ్.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! కుశలైః=వేర్పడులైన, మన్త్రిభిః సహ=మంత్రులతో కూడ, నా=మనకు, (మనచేత) మన్త్రితపూర్వమ్=పూర్వము అలోచన చేయబడినది. పరస్పరమ్=పరస్పరము, సమవేక్ష్య=చూచి, నా=మనకు, వివాదశ్చ=వివాదము కూడ, వృత్తః=జరిగినది.

తా. రాజా! పూర్వము, వేర్పడులైన మంత్రులతో మనము అలోచన చేసి ఉన్నాము. అలోచించిన పదప మన మధ్య పరస్పరము వివాదము కూడ జరిగినది. 13

మూ. ప్రదానేన తు సీతాయాః శ్రేయో వ్యవసితం మయా, 14  
అప్రదానే పునర్యుద్ధం దృష్టమేవ తథైవ సః.

ప్ర. అ. సీతాయాః=సీతయొక్క, ప్రదానేన=తరిగి ఇచ్చినయుట చేత, మయా=నాచేత, శ్రేయః=శ్రేయస్సు, వ్యవసితమ్=విశ్రయింపబడినది. అప్రదానే పునః=ఇవ్వకపోయినట్లయితే, సః=మనకు, యుద్ధమ్=యుద్ధము, దృష్టమేవ=చూడబడినది.

తా. ఆ నాడు ఆలోచన చేసినప్పుడు సీతను ఇచ్చినయుట శ్రేయస్కరమని నా విశ్రయమును తెలిపితిని. సీతను ఇవ్వకపోయినచో మనకు యుద్ధము తప్ప దను విషయమును కూడ చూచినాము. 14

మూ. పోఽహం రానైశ్చ మానైశ్చ సతతం పూజితస్త్యయా, 15  
సాన్వైశ్చ వివిధైః కాలే కిం న కుర్యాం హితం తవ.

ప్ర. అ. కాలే=ఆ యా కాలమునందు, రానైశ్చ=రానములచేతను, మానైశ్చ=సత్కారములచేతను, వివిధైః=అనేకవిధములైన, సాన్వైశ్చ=మంచి మాటలచేతను, సతతమ్=ఎల్లప్పుడూ, త్వయా=నీచేత, పూజితః=పూజింపబడిన, సః అహమ్=అట్టి నేను, తవ=నీకు, కిమ్=ఏమి, న కుర్యామ్=చేయను ?

తా. ఆ యా సమయములలో రానములచేత, సత్కారములచేత, మంచి మాటలచేత ఎల్లప్పుడు అనేకవిధముల నీచేత ఆదరింపబడిన నేను నీకు హితము చేయకుండునా ? 15

మూ. న హి మే జీవితం రక్ష్యం పుత్రదారధవాచి చ, 16  
త్వం పశ్య మాం జహూషస్తం త్వరథే జీవితం యుధి.

ప్ర. అ. మే=నాకు, జీవితమ్=జీవితము, రక్ష్యమ్=రక్షించుకొనవలసినది, న హి=కాదు. పుత్రదారధవాచి చ=పుత్రులు, భార్యలు, ధనములు కూడ రక్షింపదగినవి కావు. త్వరథే=నీ నిమిత్తమై, యుధి=యుద్ధమునందు, జీవితమ్=జీవితమును, జహూషస్తమ్=హోమము చేయదలచిన, మామ్=నన్ను, త్వమ్=నీవు, పశ్య=చూడుము.

తా. నా పుత్రులనుగాని, భార్యలను గాని, ధనమును గాని, నా ప్రాణములను గాని రక్షించుకొనవలె నను కోరిక నాకు లేదు. నీ నిమిత్తము యుద్ధములో నన్ను నేను హోమము చేయదలచుకున్నాను. చూడుము. 16

మూ. ఏవముక్త్వా తు భర్తారం రావణం వాహినీపతిః, 17  
ఉవాచేదం బలాధ్వక్వాన్ ప్రహస్తః పురతః స్థితాన్.

ప్ర. అ. చాహినీపతిః=సేనాపతియైన, ప్రహస్తాః=ప్రహస్తుడు, ధర్మః=ప్రభువైన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, ఏనమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, పులితః=ఎరుట, స్థితాన్=ఉన్న, బలాధ్యక్షాన్=సేనాధ్యక్షులను గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉచారః=పలికెను.

తా. సేనాపతియైన ప్రహస్తుడు ప్రభువైన రావణునితో ఇట్లు పలికి, ఎరుట నున్న సేనాధ్యక్షులతో ఇట్లనెను. 17

మూ. సమానయత మే శీఘ్రం రాక్షసానాం మహాబలమ్, 18

మర్భాణానాం తు వేగేన హతానాం తు రణాజితే,

అద్య హృష్యస్తు మాంసాదాః పక్షిణాః కానయౌకసః. 19

ప్ర. అ. రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, మహాబలమ్=గొప్ప సైన్యమును, మే=నాకు, సమానయత=తీసికొనిరండి. కానయౌకసః=అడవులు నివాసముగా గల, పక్షిణాః=పక్షులు, మర్భాణానామ్=నా బాణములయొక్క, వేగేన=వేగ ముచేత, రణాజితే=యుద్ధభూమియందు, హతానామ్=చంపబడినవారియొక్క, మాంసాదాః=మాంసమును తినునవై, అద్య=ఈనాడు, హృష్యస్తు=తృప్తిచెందుగాక.

తా. రాక్షసుల పెద్ద సైన్యమును నా వద్దకు తీసికొని రండి. ఈ రోజున నా బాణముల గొప్ప వేగముచేత చంపబడిన వానరుల మాంసమును తిని అడవులలో నివసించు పక్షులు తృప్తి చెందుగాక. 18, 19

మూ. తస్య తద్యచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షా మహాబలాః, 20  
బలముర్యోజయామామస్త స్మిన్ రాక్షసమన్దిరే.

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, బలాధ్యక్షాః=సేనాధ్యక్షులు, తస్య=వానియొక్క, తత్=ఆ, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తస్మిన్=ఆ, రాక్షసమన్దిరే=రాక్షసుని గృహమునందు, బలమ్=సైన్యమును, ఉర్యోజయామామః=సన్నద్ధము చేసిరి.

తా. గొప్ప బలము గల సేనాధ్యక్షులు ఆతని మాటలు విని రావణుని గృహము వద్ద గొప్ప సైన్యమును సిద్ధము చేసిరి. 20

మూ. సా బభూవ ముహూర్తేన భీమైర్బానావిధాయుర్దైః, 21  
లజ్కా రాక్షసవీరైస్తై ర్లజ్జిరివ సమాకులా.

ప్ర. అ. ముహూర్తేన=ముహూర్తముచేత, సా లజ్కా=ఆ లంక, గజై రివ=ఏనుగుల వలె, భీమైః=భయంకరులైన, నానావిధాయుర్దైః=అనేకవిధములైన ఆయుధములు గల, తైః=ఆ, రాక్షసవీరైః=రాక్షసవీరులతో, సమాకులా=వ్యాకులము, బభూవ=అయెను.

తా. అభ్యుదయమైన శాంతియుతో ఆ లంక ఏనుగులనంటి ధయంకరులైన, అనేక ఆయుధములు ధరించిన రాక్షసవీరులతో విడిపోయెను. 21

మూ. పుతాశవం తర్చయతాం బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యతామ్,  
అజ్యగన్తప్రతివహః సురభిర్భారుతో వహౌ. 22

ప్ర. అ. (కొందఱు రాక్షసులు) పుతాశవమ్=అగ్నిని, తర్చయతామ్=తృప్తి పొందించుచుండగా, బ్రాహ్మణాంశ్చ=బ్రాహ్మణులను, నమస్యతామ్=నమస్కరించుచుండగా, అజ్యగన్తప్రతివహః=నేటి సువాసనను వహించుచున్న, సురభిః=పరిమళించుచున్న, మారుతః=వాయువు, వహౌ=వీచెను.

తా. కొందఱు రాక్షసులు అగ్నితో హోమములు చేయుచు బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించుచుండిరి. అప్పుడు నేటివాసనను మోపికొనుచు పరిమళముతో కూడిన వాయువు వీచెను. 22

మూ. ప్రజశ్చ వివిధాకారా జగ్యహుస్త్యధిమన్త్రితాః,  
సంగ్రామసజ్ఞాః సంహృష్టా ధారయన్ రాక్షసాస్తదా. 23

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, సంగ్రామసజ్ఞాః=యుద్ధమునకు సన్నద్ధులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, వివిధాకారాః=అనేకవిధములైన ఆకారములు గల, అధిమన్త్రితాః=అధిమంత్రించబడిన, ప్రజశ్చ=మాలికలను కూడ, జగ్యహుః=గ్రహించిరి. సంహృష్టాః=సంతోషించినవారై, ధారయన్=ధరించిరి.

తా. యుద్ధానికి సిద్ధమైన రాక్షసులు, అప్పుడు, అధిమంత్రించిన అనేక విధములైన మూలము గ్రహించి సంతోషించుచు ధరించిరి. 23

మూ. సధనుష్కాః కవచివో వేగా దాప్లుత్య రాక్షసాః,  
రావణం ప్రేక్ష్య రాజావం ప్రహస్తం పర్యవారయన్. 24

ప్ర. అ. సధనుష్కాః=ధనస్సులతో కూడినవారు, కవచివః=కవచములు గలవారు, అయిన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, రాజావమ్=రాజైన, రావణమ్=రావణుని, ప్రేక్ష్య=చూచి, వేగాత్=వేగమువలన, దాప్లుత్య=ఎగిరి లేచి, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుణ్ణి, పర్యవారయన్=చుట్టి నిలచిరి.

తా. రాక్షసులు ధనస్సులను, కవచములను ధరించి, రాజైన రావణుని చూచి, వేగముగా ఎగిరి లేచి ప్రహస్తుని చుట్టూ నిలచిరి. 24

మూ. అథామన్త్య్రీ తు రాజావం భేరీమాహత్య భైరవామ్,  
అరురోహ రథం యుక్తః ప్రహస్తః సజ్జకల్పితమ్.  
హయైర్మహాజవైర్ముక్తం సమ్యక్పాతసుసంయుతమ్, 25

మహాజలదనిర్హోషం పాక్షాచ్యంద్రార్కభాస్వరమ్. 26

ఉరగధ్వజదుర్ధరం మవరూఢం స్వవస్కరమ్,  
మనర్లజాలసంయుక్తం ప్రహసంతమివ శ్రియా. 27

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, యుక్త=ఆయుధాలులు ధరించి పిద్దమైన, ప్రహస్త=ప్రహస్తుడు, రాజానమ్=రాజును, అనున్ద్య=అనుంధించి, (సంపు ఠిపికొని), భైరవామ్=భయంకరమైన, భేర్షిమ్=భేరిని, అహత్య=మ్రోగించి, సజ్జకల్పితమ్=పిద్దముగా ఏర్పరుపబడినది, మహాజలై=గొప్ప వేగము గల, హయ్యై=గుఱ్ఱములతో, యుక్తమ్=కట్టబడినది, సన్యక్=లాగుగా, సూతసుసం యుతమ్=సారథిచేత ఆరుపులో ఉంచబడినది, మహాజలదనిర్హోషమ్=గొప్ప మేఘమువంటి ధ్వని గలది, పాక్షాత్=పాక్షాత్తు, వస్తార్కభాస్వరమ్=చంద్రమూర్ఖులవలె ప్రకాశించునది, ఉరగధ్వజదుర్ధరమ్=పర్వధ్వజముతో ఎదిరింప శక్యముకానిది, మవరూఢమ్=మంచి రథగుట్ట గలది, స్వవస్కరమ్=మంచి చక్రములు గలది, మనర్లజాలసంయుక్తమ్=బంగారు జాలముతో (కిటికీ లేదా అలంకారార్థమైన వల) ప్రకాశించుచున్నది అయిన, శ్రియా=శోభతో, ప్రహసంతమివ=నవ్వుచున్నది వలె ఉన్న, రథమ్=రథమును, ఆరురోహ=ఎక్కెను.

రా. పీఠప ప్రహస్తుడు రావణుని అనుజ్ఞ పొంది, భయంకరమైన భేరి మ్రోగించి, ఆయుధములు ధరించి, తనకొరకై పిద్దము చేయుబడిన రథము వెక్కెను. మంచి వేగము గల గుఱ్ఱములు కట్టిన ఆ రథమును సారథి బాగుగా ఆరుపులో ఉంచుకొనెను. సూర్యచంద్రుల వంటి కాంతి గల ఆ రథము ధ్వని మేఘముల ఉరుములు వలె ఉండెను. చక్కగా రక్షింపబడిన మధ్యభాగము, మంచి చక్రములు గల ఆ రథముపై కట్టిన సర్పచిహ్నంకీరమైన ధ్వజము చూచుటకు భయంకరముగా ఉండెను. బంగారు జాలము కట్టి అలంకరించిన ఆ రథము శోభతో నవ్వుచున్నదా అన్నట్లు ఉండెను. 25-27

మూ. తతస్తం రథమాస్థాయ రావణార్చితశాసనః,  
లజ్కాయా నిర్వయౌ తూర్ణం బలేన మహతా వృతః. 28

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రావణార్చితశాసనః=రావణునిచేత అర్చింపబడిన (ఇవ్వబడిన) శాసనము గల అతడు, రథమ్=రథమును, అస్థాయ=అధిష్ఠించి, మహతా=గొప్పదైన, బలేన=స్వైర్యముతో, వృతః=ఘాటిన వాడై, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, లజ్కాయా=లంకనుండి, నిర్వయౌ=బయలుదేరెను.

రా. రావణుని చేత అజ్ఞాపింపబడిన ఆ ప్రహస్తుడు రథము వెక్కి, పిద్ద స్వైర్యము వెంట రాగా లంకనుండి బయలుదేరెను. 28

మూ. తతో దున్దుభినిర్హోషః పర్జన్యనివదోపమః,

వాదిత్రాణాం చ నివరః పూరయన్నివ మేదినీమ్, 29  
శుశ్రువే శక్తశక్తశ్చ ప్రయాతే వాహినీపతౌ.

ప్ర. ఆ. వాహినీపతౌ = పేనాపతి, ప్రయాతే = బయలుదేరినవాడగుచుం  
డగా, తతః = అటుపిమ్మట, పర్తన్యనివరకోపమః = మేఘధ్వనితో సమానమైన, దున్తతి  
నిర్వోషః = దుందుభిధ్వని, వాదిత్రాణామ్ = వాద్యములయొక్క, నివరః చ = ధ్వని,  
శక్తశక్తశ్చ = శంఖముల ధ్వని, మేదినీమ్ = భూమిని, పూరయన్నివ = నింపుచున్నది వలె,  
శుశ్రువే = వినిబడెను.

తా. పేనాపతియైన ప్రహస్తుడు బయలుదేరిగావే మేఘధ్వని వంటి  
దేరిం ధ్వని, వాద్యముల ధ్వని, శంఖముల ధ్వని, భూమిని వింపవేయుచున్నట్లు  
వినిబడెను. 29

మూ. నివరన్తః స్వరాన్ ఘోరాన్ రాక్షసాః జగ్మురగ్రతః, 30  
భీమరూపా మహాకాయాః ప్రహస్తస్య పురఃసరాః.

ప్ర. ఆ. భీమరూపాః = భయంకరములైన రూపములు గలవారు,  
మహాకాయాః = పెద్ద దేహములు గలవారు అయిన, రాక్షసాః = రాక్షసులు,  
ఘోరాన్ = భయంకరములైన, స్వరాన్ = స్వరములను, నివరన్తః = ధ్వనిచేయుచు,  
ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునికి, పురఃసరాః = ముందు నడచు యోధులుగా, అగ్రతః = ఎదుట,  
జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. భయంకరములైన రూపములు, పెద్ద శరీరములు గల రాక్షసులు  
ఘోరములైన శక్తిములు చేయుచు ప్రహస్తుని ముందు వెళ్ళిరి. 30

మూ. నరాన్తకః కుమ్భహమర్మహానాదః సమున్నతః, 31  
ప్రహస్తసచివా హ్యేతే నిర్యయుః పరివార్య తమ్.

ప్ర. ఆ. నరాన్తకః = నరాంతకుడు, కుమ్భహనుః = కుంభిహనువు,  
మహానాదః = మహానాదుడు, సమున్నతః = సమున్నతుడు, ప్రహస్తసచివాః = ప్రహస్తుని  
మంత్రియైన (సహాయులైన) ఏతే = వీరు, తమ్ = అతనిని, పరివార్య = చుట్టి,  
నిర్యయుః = బయలుదేరిరి.

తా. నరాంతకుడు, కుంభిహనువు, మహానాదుడు, సమున్నతుడు అను  
ప్రహస్తుని సచివులైన రాక్షసులు అతని నలువైపులా నడచుచు వెళ్ళిరి. 31

మూ. వ్యాధేనేవ సుఘోరేణ పూర్వద్వారాత్పు నిర్యయౌ, 32  
గజయూధవికాశేవ బలేవ మహతౌ వృతః.

ప్ర. ఆ. సః = అతడు, వ్యాధేనేవ = వ్యూహముగా ఏర్పడుపబడినది

వలె, మఘోరేణ=చాల భయంకరమైన గజయూథనికాశేన=ఏనుగుల గుంపుతో  
సమానమైన, సుహితా=గొప్పదైన, బలేన=సేనతో, వృతా=కూడినవాడై, పూర్వ  
ద్వారాత్=తూర్పు ద్వారమునుండి, నిర్భయో=బయల్పెడలెను.

తా. పూహముగా ఏర్పరుపబడినది వలె చాల భయంకరమైన, ఏనుగుల  
గుంపువలె ఉన్న గొప్ప సేనతో కూడినవాడై ఆతడు తూర్పుద్వారమునుండి  
బయలుదేరెను. 32

మూ. సాగరప్రతిచోఘన వృతస్తేన బలేన సః, 33  
ప్రహస్తో నిర్భయో క్రుద్ధః కాలాన్తకయమోపమః.

ప్ర. అ. కాలాన్తకయమోపమః=ప్రళయకాలమునందు వివాళికొరియైన  
యమునితో సమానుడైన, క్రుద్ధః=కోపించిన, సః ప్రహస్తః=ఆ ప్రహస్తుడు,  
సాగరప్రతిచోఘన=సాగరముతో సమానమైన రాక్షసముదాయము గల, లేన=ఆ,  
బలేన=సేనతో, వృతా=కూడినవాడై, నిర్భయో=బయల్పెడలెను.

తా. ప్రళయకాలమునందు ప్రాణులను వశింపజేయు యమునితో  
సమానుడైన, కోపించిన ఆ ప్రహస్తుడు సముద్రముతో సమానమైన సమూహము  
గల ఆ పైశ్యముతో కూడినవాడై బయల్పెడలెను. 33

మూ. తస్య నిర్వాణఘోషేణ రాక్షసానాం చ వర్జితామ్, 34  
లంకాయాం సర్వభూతాని వివేదుర్వికృతైః స్వరైః.

ప్ర. అ. తస్య=ఆతనియొక్క, నిర్వాణఘోషేణ=బయలుదేరినపుడు  
చేయబడిన వాద్యుల ధ్వనిచేతను, వర్జితామ్=ధ్వనిచేయుచున్న, రాక్షసానాం  
చ=రాక్షసుల ధ్వనిచేతను, లంకాయామ్=లంకయందు, సర్వభూతాని=అన్ని  
దూతములు, వికృతైః=వికృతములైన, స్వరైః=స్వరములతో, వివేదుః=ధ్వనిచేసినవి.

తా. ఆతడు ప్రయాణమైనప్పుడు వెడలిన వాద్యుల ధ్వనిచేతను,  
గర్జించుచున్న రాక్షసుల ధ్వని చేతను లంకలోని ప్రాణు లన్ని వికృతస్వరములతో  
ఆరిచినవి. 34

మూ. వ్యథ్రమాకాశమావిశ్య మాంసశోణిరభోజనాః, 35  
మల్లలాన్యపపవ్యాని లగ్నాశ్చక్రూ రథం ప్రతి.

ప్ర. అ. మాంసశోణిరభోజనాః=మాంసరక్తములు భోజనముగా గల,  
లగ్నాః=సక్తులు, వ్యథ్రమ్=మేఘములు లేని, ఆకాశమ్=ఆకాశమును, ఆవిశ్య=ప్రవేశిం  
చి, రథం ప్రతి=రథమును గూర్చి, అపపవ్యాని=అపపవ్యములైన, మల్ల  
లాని=మందలాభారమున రిరుగుటను, చక్రూ=చేసినవి.

తా. మాంసరక్తములను తిను సక్తులు మేఘములు లేని ఆకాశములో



ప్రవేశించి, రథము వైపు అపసవ్యముగా పైన తిరిగెను. 35

మూ. వసువ్యః పౌవకజ్వాలాః శివా ఘోరా వహశిరే,  
అన్తరిక్షాత్ప్రపాతోల్కా వాయుశ్చ పరుషం వహౌ. 36

ప్ర. అ. ఘోరాః=భయంకరములైన, శివాః=ఆడనక్కలు, పౌవకజ్వాలాః=అగ్నిజ్వాలలను, వసువ్యః=కక్కుచున్నవై, వహశిరే=కూసినవి. అన్తరిక్షాత్=అకాశమునుండి, ఉల్కా=ఉల్క, పపాత=పడెను. వాయుశ్చ=వాయువు కూడ, పరుషమ్=పరుషముగా, వహౌ=వీరెను.

తా. భయంకరములైన ఆడనక్కలు అగ్నిజ్వాలలను కక్కుచు కూసినవి. అంతరిక్షమునుండి ఉల్క పడెను. వాయువు పరుషముగా వీరెను.

మూ. అన్యోన్యమభిసంరబ్ధా గ్రహాశ్చ న చకాశిరే, 37

మేఘాశ్చ ఖరనిర్హోషా రథప్యోపరి రక్షసః,  
వవర్షూ రుధిరం చాస్య పిషిచుశ్చ పురఃసరాన్. 38

ప్ర. అ. గ్రహాశ్చ=గ్రహములు, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, అభిసంరబ్ధాః=యుద్ధము చేయుచున్నవై, న చకాశిరే=ప్రకాశించలేదు. రక్షసః=రాక్షసునియొక్క, రథస్య=రథముయొక్క, ఉపరి=పైన, మేఘాశ్చ=మేఘములు, ఖరనిర్హోషాః=పరుషమైన ధ్వని గలవై, రుధిరమ్=రక్తమును, వవర్షూః=వర్షించినవి. పురఃసరాన్=ముందునడచువారిని, పిషిచుశ్చ=తడిపివేసినవి.

తా. గ్రహములు పరస్పరము యుద్ధము చేసి ప్రకాశవిహీనము అయ్యెను. ప్రహస్తుని రథముపైన మేఘములు పరుషమైన ధ్వనులు చేయుచు ఆ రాక్షసుని రథముమీద రక్తమును వర్షించినవి. ముందు నడచుచున్నవాళ్లను తడిపివేసినవి.

కేతోర్మూర్ధని గృధ్రస్తు విలీనో రక్షణాముఖః,  
నదన్యుభయతః పార్శ్వం సమగ్రామహరత్ప్రభామ్. 39

ప్ర. అ. రక్షణాముఖః=రక్షణాభిముఖమై, కేతోః=ధ్వజముయొక్క, మూర్ధని=అగ్రభాగమునందు, విలీనః=కూర్చున్న, గృధ్రః=గ్రద్ద, ఉభయతః పార్శ్వమ్=రెండు వైపులా, నదన్=కూయుచు, సమగ్రామ్=సంపూర్ణమైన, శ్రియమ్=శోభను, అహరత్=హరించెను.

తా. గ్రద్ద ధ్వజశిఖరముమీద రక్షణాభిముఖముగా కూర్చొని, దాని రెండు ప్రక్కలకు తిరిగి కూయుచు, శోభి నంతను పోగొట్టెను. 39

పారథేర్యహశక్వాత్ర సంగ్రామమవగాహతః,  
ప్రతోరో న్యపతద్ధస్తాయూతస్య హయసాదినః. 40

ప్ర. అ. సంగ్రామమ్=యుద్ధమును, అచగాహితః=ప్రవేశించుచున్న, సూతస్య=సూతవంశమునందు పుట్టిన, హయసాదినః=గుఱ్ఱములను తోలుచున్న, పాఠథే=పాఠథియొక్క, హస్తాత్=హస్తమునుండి, ప్రతోదః=కొరదా, అత్ర=ఈ, సమయమునందు, బహుశః=అనేకపర్యాయములు, న్యపతత్=వదెను.

తా. సూతవంశములో పుట్టిన గుఱ్ఱములను తోలే సాఠి యుద్ధరంగములో ప్రవేశించుచుండగా అతని చేతిలో నుండి జారి కొరదా అనేకపర్యాయములు క్రిందపడెను.

40

నిర్యాణశ్రీశ్చ యా చ ప్యార్ధ్యాస్వరా చ సుదుర్లభా,  
సా నవాశ ముహూర్తేన సమే చ స్థలితా హయాః.

41

ప్ర. అ. భాస్వరా=ప్రకాశించునది, సుదుర్లభా=మిక్కిలి దుర్లభము అయిన, యా=ఏ, నిర్యాణశ్రీః=బయలుదేరునపుడు ఉండే శోభగలదో, సా=ఆది, ముహూర్తేన=క్షణకాలములో, నవాశ=నశించెను. హయాశ్చ=గుఱ్ఱములు, సమే=సమప్రదేశములో, స్థలితాః=తొట్టుపడినవి.

తా. ప్రయాణసమయములో ప్రకాశించే, చాల దుర్లభమైన ఏ శోభ ఉండునో ఆది ముహూర్తకాలములో నశించినది. సమప్రదేశములో గుఱ్ఱములు తొట్టుపడినవి.

41

మూ. ప్రహస్తం తం హి నిర్యాస్తం ప్రభ్యాతగుణపౌరుషమ్,  
యుధి నానాప్రహరణా కపిసేవాభ్యవర్తత.

42

ప్ర. అ. ప్రభ్యాతగుణపౌరుషమ్=ప్రసిద్ధమైన గుణములు పౌరుషము గల, నిర్యాస్తమ్=బయలుదేరి వచ్చుచున్న, తం ప్రహస్తమ్=ఆ ప్రహస్తుణ్ణి గూర్చి, నానాప్రహరణా = అనేకవిధములైన ఆయుధములు గల, కపిసేవా=వానరసేన, యుధి=యుద్ధమునందు, ఆభ్యవర్తత=ఎరుదుగా వెళ్లెను.

తా. గుణములచేత, పౌరుషముచేత ప్రసిద్ధుడైన ఆ ప్రహస్తుడు బయలుదేరి వచ్చుచుండగా, వానరసేన అనేకవిధములైన ఆయుధములతో యుద్ధరంగములో ఎదుర్కొనెను.

42

మూ. అథ ఘోషః సురుములో హరీణాం సమజాయత,  
వృక్షావారుజతాం చైవ గుర్వీర్వై గృహ్లాతాం శిలాః.

43

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, వృక్షాన్=వృక్షములను, ఆరుజతాం చైవ=పీడించుచున్నవారు, గుర్వీ=పెద్ద, శిలాః=శిలలను, గృహ్లాతామ్=గ్రహించుచున్న వారు అయిన, హరీణామ్=హియలయొక్క, సురుములః=చాల వ్యాకులమైన, ఘోషః=ధ్వని, సమజాయత=కలిగెను.

తా. అప్పుడు వానరులు వృక్షములను పీకుచుండగా, పెద్ద శిలలను ఎత్తుచుండగా వారి వ్యాకులమైన ధ్వని ఏర్పడెను. 43

మూ. నదలాం రాక్షసానాం చ వానరాణాం చ గర్జలామ్,  
ఉభే ప్రముదితే సైన్యే రక్షోగణవనోకసామ్, 44

వేగితావాం సమర్థానామన్యోవ్యవధకాంక్షితామ్,  
పరస్పరం చాప్సయతాం నివారః శ్రూయతే మహాన్. 45

ప్ర. అ. నదలామ్=గర్జించుచున్న, రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క, గర్జలామ్=గర్జించుచున్న, వానరాణాం=వానరులయొక్క, ఉభే=రెండు, సైన్యే=సైన్యములు, ప్రముదితే=సంతోషించినవి. వేగితావామ్=వేగవంతులు, సమర్థానామ్=సమర్థులు, అన్యోవ్యవధకాంక్షితామ్=పరస్పరములయొక్క వధను కోరుచున్నవారు, పరస్పరమ్=పరస్పరమును, అప్సయతామ్=యుద్ధానికి పిలుచుకొనుచున్నవారు అయిన, రక్షోగణవనోకసామ్=రాక్షసగణములయొక్క, వానరులయొక్క, మహాన్=గొప్ప, నివారః=ధ్వని, శ్రూయతే=వినిపించుచున్నది.

తా. ధ్వనిచేయుచున్న రాక్షసుల సైన్యము, గర్జించుచున్న వానరుల సైన్యము - రెండు సైన్యములు ఉత్సాహముతో ఉండెను. వేగవంతులు, సమర్థులు, ఒకరి నొకరు సంపదలె నవి కోరుచున్న ఒకరి నొకరు పిలుచుకొనుచున్న, రాక్షసవానరులు చేయు గొప్ప ధ్వని వినివచ్చెను. 44, 45

మూ. తతః ప్రహస్తః కపిరాజవాహినీ  
మభిప్రతప్తే విజయాయ దుర్మతిః,  
వివృద్ధవేగశ్చ వివేశ తాం చమూం  
యథా ముమూర్షుః శలభో విభావసుమ్. 46

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అరికావ్యే యుద్ధకాండే సప్తపచ్ఛాశః పర్వః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, దుర్మతిః=దుర్బుద్ధియైన, ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, కపిరాజవాహినీమ్=సుగ్రీవుని సైన్యమును గూర్చి, విజయాయ=విజయముకోరకు, ప్రతప్తే=ప్రయాణమాయెను. వివృద్ధవేగః=వృద్ధి పొందిన వేగము గలవాడై, ముమూర్షుః=మరణింప (నున్న) నిచ్చగల వాడై, శలభః=మీడత, విభావసుం=యథా=అగ్నినివలె, తాం చమూమ్=ఆ సైన్యమును, వివేశ=ప్రవేశించెను.

తా. పిమ్మట ఆ దుర్బుద్ధియైన ప్రహస్తుడు విజయముకోరకై సుగ్రీవుని సేనపైపు బయలుదేరి వెళ్లి, మరణింపనున్న వాడై, మీడత అగ్నిలో ప్రవేశించినట్లు ఆ సైన్యములో అధికమైన వేగముతో ప్రవేశించెను. 46

“బాలనందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఏబదివిడవ సర్గ సమాప్తము.

# అథ అష్టపాద్యాయః సర్గః

[నీలుడు ప్రహస్తుని చంపుట.]

మూ. తతః ప్రహస్తం నిర్వాన్తం దృష్ట్వా రణకృతోద్యమమ్,  
ఉపాచ పహ్నితం రామో విభీషణమరిందమః.

1

ప్ర. త. తతః=అటు పిమ్మట, అరిందమః=శత్రుసంహారకుడైన, రామః=రాముడు, నిర్వాన్తమ్=అయిదువెడలుచున్న, రణకృతోద్యమమ్=యుద్ధము కొరకు చేయబడిన ఉద్యమము గల, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుని, దృష్ట్వా=చూచి, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి, పహ్నితమ్=చిరునవ్వుతో కూడినట్లుగా, ఉపాచ=వలి కెను.

తా. అప్పుడు శత్రుసంహారకుడైన రాముడు యుద్ధమునకై వేడలివచ్చుచున్న ఆ ప్రహస్తుణ్ణి చూచి, చిరునవ్వు వచ్చుచు, విభీషణునితో ఇట్లనెను.

మూ. క ఏష మమహాకాయో బలేన మహతా వృతః,  
ఆగచ్ఛతి మహావేగః కీందూపబలపౌరుషః,  
అచక్ష్వ మే మహాబాహో వీర్యవన్తం విశాచరమ్.

2

ప్ర. అ. మమహాకాయః=దాం పెద్ద దేహము గలవాడు, మహతా=గొప్ప రైన, బలేన=పైన్యముతో, వృతః=కూడినవాడు, మహావేగః=గొప్ప వేగము గలవాడు అయిన, ఏషః=ఇతడు, ఆగచ్ఛతి=వచ్చుచున్నాడు, కః=ఎవడు ? కీందూపబలపౌరుషః=ఎట్టి బలపౌరుషములు కలవాడు ? మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! వీర్యవన్తమ్=పరాక్రమవంతుడైన, విశాచరమ్=ఈ రాక్షసుణ్ణి గూర్చి, మే=నాకు, అచక్ష్వ=చెప్పుము.

తా. పెద్ద దేహము గల ఇతడెవడో పెద్ద పైన్యముతో మహావేగముగా వచ్చుచున్నాడు. ఇతడు ఎవడు ? నీని బలపౌరుషములు ఎట్టివి ? ఓ ! మహాబాహువైన విభీషణా ! పరాక్రమవంతుడైన ఈ రాక్షసుని గూర్చి నాకు చెప్పుము.

2

మూ. రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా ప్రత్యుపాచ విభీషణః,  
ఏష సేనాపతిస్తస్య ప్రహస్తో నామ రాక్షసః,  
లఙ్కాయాం రాక్షసేన్ద్రస్య త్రిభాగబలసంవృతః,  
వీర్యవాన్తస్త్రివిచూరః ముద్రభ్యాతపరాక్రమః.

3

4

ప్ర. అ. రాఘవస్య=రామునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని,

విభీషణాః=విభీషణుడు, ప్రత్యువాచ=తిరిగిపలికెను. ఏషు=ఇతడు, రజ్జా  
యామ్=రంకయందు, త్రిభాగబంధంవృతః=మూడువంతుల సైన్యముతో కూడి  
నవాడు, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడు, అస్త్రవిన్=అస్త్రములు తెలిసినవాడు,  
తూఠాః=తూతుడు, సుప్రఖ్యాతపరాక్రమః=బాగా ప్రసిద్ధమైన పరాక్రమము గలవాడు.  
తస్య రాక్షసేన్ద్రస్య=ఆ రావణునియొక్క, సేనాపతిః=సేనాపతి అయిన, ప్రహస్తో  
నామ=ప్రహస్తు డను, రాక్షసః=రాక్షసుడు.

తా. రాముని మూటలు విని విభీషణుడు పలికెను. ఇతడు ఆ  
రావణుని సేనాపతియైన ప్రహస్తు డను రాక్షసుడు. రంకలోని మూడు  
వంతుల సైన్యమునకు నాయకుడు. పరాక్రమవంతుడు, తూతుడు, అస్త్రములు  
తెలిసినవాడు, బాగా ప్రసిద్ధమైన పరాక్రమము గలవాడు. 3, 4

మ. తతః ప్రహస్తం నిర్యాన్తం భీమం భీమపరాక్రమమ్, 5  
గర్జన్తం సుమహాకాయం రాక్షసైరభినంవృతమ్,  
దదర్శ మహతీ సేనా వానరాణాం బలీయసామ్,  
అభినంజాతరోషాణాం ప్రహస్తమభిగర్జతామ్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, బలీయసామ్=బలవంతులు, అభినం  
జాతరోషాణామ్=పుట్టిన రోషము గలవారు, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుని గూర్చి,  
అభిగర్జతామ్=గర్జించుచున్నవారు అయిన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క,  
మహతీ=గొప్పదైన, సేనా=సేన, నిర్యాన్తమ్=బయలుదేరుచున్న, భీమమ్=భయం  
కరుడు, భీమపరాక్రమమ్=భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాడు, రాక్షసైః=రాక్షసు  
లతో, అభినంవృతమ్=కూడినవారు అయిన, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. పిమ్మట భయంకరుడు, భయంకరమైన పరాక్రమము, పెద్ద  
దేహముగల, గర్జించుచు రాక్షససేనతో కూడి బయలుదేరి వచ్చుచున్న ఆ  
ప్రహస్తుణ్ణి బలవంతులైన వానరుల ఆ గొప్ప సేన చూచి చాల కోపముతో  
అతనిని ఎదిరించుచు గర్జించెను. 6

మూ. ఖడ్గశ క్త్యృష్టిబాణాశ్చ శూలాని ముసలాని చ, 7  
గదాశ్చ పరిఘాః ప్రాసా వివిధాశ్చ పరిశ్వధాః,  
ధమాంషి చ విచిత్రాణి రాక్షసానాం జయైషిణామ్, 8  
ప్రగృహీతాన్యరాజన్త వానరానభిధావతామ్.

ప్ర. అ. జయైషిణామ్=జయమును కోరుచున్నవాళ్ళు, వాన  
రాన్=వానరులను గూర్చి, అభిధావతామ్=ఎదురుగా పరుగెత్తుచున్నవాళ్ళు  
అయిన, రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, ప్రగృహీతాని=గ్రహించబడిన, ఖడ్గశక్త్యృ

ష్టబాణాశ్శ=ఐదగ్గములు, శక్తులు, ఋష్టులు, బాణములు, శూలావి=శూలములు, ముపలావి చ=ములసములు, గదాశ్శ=గదలు, పరిఘాః=పరిఘులు, ప్రాపాః=ప్రాసలు, వివిధాః=అనేకవిధములైన, పరశ్శరాశ్శ=పరశ్శరములు, ప్రగృహీలావి=గ్రహించబడినది, అరాజస్త=ప్రకాశించినది.

తా. జయమును కోరుచు వానరుల వైపు వరుగెత్తి వెళ్ళుచున్న రాక్షసులు భరించిన ఐదగ్గములు, శక్తులు, ఋష్టులు, బాణములు, శూలములు, ములసములు, గదలు, పరిఘులు, ప్రాసలు, అనేక విధములైన పరశ్శరములు ప్రకాశించుచుండెను. 7, 8

మూ. జగృహుః పాదపాంశ్చాపి పుష్పితాంస్తు గిరీంస్తథా, 9  
శిలాశ్చ విపులా దీర్ఘా యోద్ధుకామాః ప్లవంగమాః.

ప్ర. అ. యోద్ధుకామాః=యుద్ధముచేయుటకు కోరిక గల, ప్లవంగమాః=వానరులు, పుష్పితాన్=పుష్పించిన, పాదపాంశ్చాపి=వృక్షములను, తథా=చురియు, గిరీన్=పర్వతములను, విపులాః=పెద్దవైన, దీర్ఘాః=పొడవైన, శిలాః=శిలలను, జగృహుః=గ్రహించిరి.

తా. యుద్ధమునకు పన్నుద్ధులైన వానరులు పుష్పించిన వృక్షములను, పర్వతములను, పొడుగైన పెద్ద శిలలను గ్రహించిరి. 9

మూ. తేషామన్యోన్యమాపాద్య సంగ్రామః సుమహానభూత్, 10  
బహువామశ్శువృష్టిం చ శరవర్షం చ వర్షతామ్.

ప్ర. అ. అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, అపాద్య=పమిపించి, అశ్శువృష్టిమ్=శిలావరమును, శరవర్షం చ=బాణముల వర్షమును, వర్షతామ్=వర్షించుచున్న, బహువామ్=అనేకులైన, తేషామ్=వాళ్ళకు, సుమహాన్=చాల గొప్పదైన, సంగ్రామః=యుద్ధము, అభూత్=జరిగెను.

తా. ఒకరినొకరు పమిపించి శిలావరమును, బాణవరమును కురిపించుచున్న అనేకులైన ఆ వానరరాక్షసుల మధ్య గొప్ప యుద్ధము జరిగెను. 10

మూ. బహువో రాక్షసా యుద్ధే బహువ్యావరపుంగవాన్, 11  
వానరా రాక్షసాంశ్చాపి నిజఘ్నర్భహవో బహువాన్.

ప్ర. అ. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, బహువాః=అనేకులైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, బహువాన్=అనేకులైన, వానరపుంగవాన్=వానరశ్రేష్ఠులను, బహువాః=అనేకులైన, వానరాః=వానరులు, బహువాన్=అనేకులైన, రాక్షసాంశ్చాపి=రాక్షసులను, నిజఘ్నః=చంపిరి.

తా. ఆ యుద్ధమునందు వాలమంది రాక్షసులు వాలమంది వానరులను, వాలమంది వానరులు వాలమంది రాక్షసులను చంపివేసిరి. 11

మూ. శూలైః ప్రమథితాః కేచిత్కేచిత్తు పరమాయుధైః, 12  
పరిష్ణైరాహతాః కేచిత్కేచిచ్ఛిన్నాః పరశ్చరైః.

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు వానరులు, శూలైః=శూలములచేత, ప్రమథితాః=మథింపబడిరి. కేచిత్తు=మరికొందరు, పరమాయుధైః=గొప్ప ఆయుధములచేత (చంపబడిరి.) కేచిత్=కొందరు, పరిష్ణైః=పరిఘులచేత, ఆహతాః=కొట్టబడిరి. కేచిత్=కొందరు, పరశ్చరైః=గొడ్డల్గుచేత, ఛిన్నాః=తెగగొట్టబడిరి.

తా. కొందరు వానరులు శూలములచేత పాదపబడిరి. కొందరు గొప్ప ఇతర ఆయుధములచేతను, మరికొందరు పరిఘులచేతను కొట్టబడిరి. కొందరు గొడ్డల్గుతో నరకబడిరి. 12

మూ. నిరుచ్ఛ్వాసాః పునః కేచిత్కథితా జగతీతరే, 13  
విభిన్నహృదయాః కేచిదిషుసంధానసాదితాః.

ప్ర. అ. కేచిత్ పునః=కొందరు, నిరుచ్ఛ్వాసాః=శ్వాసలేనివారై, జగతీతరే=నేలమీద, పథితాః=పడిరి. కేచిత్=కొందరు, ఇషుసంధానసాదితాః=బాణములను సంధించుటచేత పడింపబడినవారై, విభిన్నహృదయాః=భేదింపబడిన హృదయములు గలవారు అయిరి.

తా. కొందరు ప్రాణములు పోయి నేలమీద పడిపోయిరి. మరికొందరు బాణములను సంధించి ప్రయోగించుటచేత పడింపబడి, హృదయములు బ్రద్దలై పడిపోయిరి. 13

మూ. కేచిద్ద్విరాకృతాః ఖడ్గైః స్ఫురన్తః పతితా భువి, 14  
వానరా రాక్షసైః శూరైః పార్శ్వతశ్చ విదారితాః.

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, వానరాః=వానరులు, శూరైః=శూరులైన, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, ఖడ్గైః=ఖడ్గములచేత, ద్విరా=రెండు ముక్కలుగా, కృతాః=చేయబడినవారై, పార్శ్వతాః=ప్రక్కలయందు, విదారితాః=చీల్చబడినవారై, స్ఫురన్తః=కొట్టుకొనుచు (కదలుచు), భువి=నేలమీద, పతితాః=పడిరి.

తా. శూరులైన రాక్షసులు ఖడ్గములతో రెండు ముక్కలుగా చేయగా, ప్రక్కలయందు చీల్చివేయగా, కొందరు వానరులు కొట్టుకొనుచు, నేలమీద పడిపోయిరి. 14

మూ. వానరైశ్చాపి సంక్రుద్ధై రాక్షసౌఘాః పమస్తతః, 15  
పాదస్తైరిరిశ్యజ్జైశ్చ సంపిష్ఠౌ వసుధాతలే.

ప్ర. అ. రాక్షసౌఘాః రాపి=రాక్షసుల పమురాయములు కూడ, సంక్రుద్ధై=కోపించిన, వానరైః=వానరులచేత, పమస్తతః=అంతటను, పాదస్తైః=వృక్షములచేతను, గిరిశ్యజ్జైః=పర్వతగిరిరములచేతను, వసుధాతలే=నేల మీద, సంపిష్ఠౌ=సంగగొట్టబడిరి.

తా. కోపించిన వానరులు వృక్షములతోను, పర్వతగిరిరములతోను అన్ని ప్రదేశములందు రాక్షసులను నేలమీద సంగగొట్టిరి. 15

మూ. వజ్రస్పర్శతల్లైర్నైర్మర్మప్తీభిశ్చ హతా భృశమ్, 16  
వమన్ శోణితమౌష్యభ్యో విదీర్ణవదనేక్షణాః.

ప్ర. అ. వజ్రస్పర్శతల్లైః=వజ్రమువంటి పుర్వ గల అరచేతులు గల, హస్తైః=హస్తములచేతను, ముష్టిభిః=పీడికీర్ప చేతను, హతాః=కొట్టబడినవారై, విదీర్ణవదనేక్షణాః=చీర్చబడిన ముఖములు, వేత్రములు గలవారై, ఆష్యభ్యః=నోళ్లనుండి, భృశమ్=మిక్కిలి, శోణితమ్=రక్తమును, వమన్=కక్కిరి.

తా. వజ్రాయుధస్పర్శవంటి పుర్వ గల అరచేతులతోను, పీడికీర్పతోను కొట్టబడినవారై రాక్షసులు ముఖములు, వేత్రములు చీలిపోగా, నోళ్లనుండి అరికముగా రక్తమును కక్కిరి. 16

మూ. ఆర్తస్వనం చ స్వనతాం పింహవాదం చ వర్తతామ్, 17  
బభూవ తుములః శబ్దో హరీణాం రక్షసౌమపి.

ప్ర. అ. ఆర్తస్వనమ్=దీనధ్వని కలుగునట్లుగా, స్వనతామ్=ధ్వనిచేయుచున్నవాడు, పింహవాదమ్=పింహవాదమును, వర్తతామ్=వర్తించుచున్నవాడు అయిన, హరీణామ్=వానరులయొక్క, రక్షసౌమపి=రాక్షసులయొక్క, తుములః=వ్యాకులమైన, శబ్దః=ధ్వని, బభూవ=ఆయెను.

తా. కొందరు వానరులు కొందరు రాక్షసులు దీనముగా అరిచుచుండగా, కొందరు పింహవాదములు చేయుచుండగా వ్యాకులమైన ధ్వని కలిగెను. 17

మూ. వానరా రాక్షసాః క్రుద్ధా వీరమార్గమనువ్రతాః, 18  
వివృత్తవయవాః క్రూరాశ్చక్రుః కర్మాణ్యభీతవత్.

ప్ర. అ. క్రుద్ధాః=కోపించిన, వీరమార్గమ్=వీరుల మార్గమును, అనువ్రతాః=అనుసరించిన నియమము గల, క్రూరాః=క్రూరులైన, వివృత్తవయవాః=త్రిపుబడిన వేత్రములు గల, వానరాః=వానరులు, రాక్షసాః=రాక్షసులు,



అభీతవత్ = భయపడక, కర్మాణి = పనులను, చక్రః = చేపిరి.

తా. వీరమూర్ఖమును పొందుటకై విశ్రయించుకొనిన, కూర్చులైన వానరులు, రాక్షసులు కూడ, వేత్రములు త్రిప్పుచు విద్యుదుముగా యుద్ధము చేపిరి. 18

మూ. వరాన్తకః కుమృహమర్మహానాదః సమున్నతః, 19  
ఏతే ప్రహస్తపచివాః పర్వ జఘ్నుర్వనౌకసః.

ప్ర. అ. వరాన్తకః = వరాంతకుడు, కుమృహనుః = కుంభిహనువు, మహానాదః = మహానాదుడు, సమున్నతః = సమున్నతుడు అను, ప్రహస్తపచివాః = ప్రహస్తుని మంత్రులైన, ఏతే పర్వ = వీరందరూ, వనౌకసః = వానరులను, జఘ్నుః = చంపిరి.

తా. ప్రహస్తుని మంత్రులైన వరాంతకుడు, కుంభిహనువు, మహానాదుడు, సమున్నతుడు, వీరందరూ వానరులను చంపిచేపిరి. 19

మూ. తేషాం నిపతలాం శీఘ్రం విఘ్నతాం చాపి వానరాన్, 20  
ద్వివిధో గిరిశృజ్గణ జఘ్నానైకం వరాన్తకమ్.

ప్ర. అ. శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, నిపతలామ్ = వచ్చుచున్న, వానరాన్ = వానరులను, విఘ్నతాం చాపి = చంపుచున్న, తేషామ్ = వారిలో, ఏకమ్ = ఒకడైన, వరాన్తకమ్ = వరాంతకుణ్ణి, ద్వివిధః = ద్వివిధుడు, గిరిశృజ్గణ = పర్వతశిఖరముచేత, జఘ్నాన = చంపెను.

తా. శీఘ్రముగా వచ్చి వానరులను చంపుచున్న వాళ్లలో ఒకడైన వరాంతకుణ్ణి ద్వివిధుడు పర్వతశిఖరముతో చంపిచేసెను. 20

మూ. దుర్ముఖః పునరుత్థాయ కపిః సునిపుణ్డ్రుమమ్, 21  
రాక్షసం క్షీప్రహస్తం తు సమున్నతమపోధయత్.

ప్ర. అ. కపిః = వానరుడైన, దుర్ముఖః పునః = దుర్ముఖుడైతే, సునిపుణ్డ్రుమమ్ = చాల పెద్దదైన వృక్షమును, ఉత్థాయ = పెకలించి, క్షీప్రహస్తమ్ = శీఘ్రమైన హస్తము గల, రాక్షసమ్ = రాక్షసుడైన, సమున్నతమ్ = సమున్నతుని, అపోధయత్ = నరిగొట్టెను.

తా. దుర్ముఖుడు చాల పెద్దదైన వృక్షమును పెకలించి, హస్తలాఘవము గల సమున్నతు డను రాక్షసుని చంపిచేసెను. 21

మూ. తామ్రవాంస్త సుపంక్రుద్ధః ప్రగృహ్య మహతీం శిలామ్, 22  
పాతయామాస తేజస్వీ మహావాదస్య వక్షసి.

ప్ర. అ. తేజస్వీ=తేజఃశాలియైన, జాన్మహంస్తు=జాంబవంతుడు, మసంక్రుద్ధ= చాల కోపించినవాడై, మహాతీమ్=గొప్పదైన, శితామ్=శిలను, వ్రగ్నిహ్య=గ్రహించి, మహానాదస్య=మహానాదునియొక్క, వక్షసీ=వక్షస్థంఘునందు, పాతయామావ=పడచేసెను.

తా. మహాతేజఃశాలియైన జాంబవంతుడు చాల కోపించి, పెద్దశిలను గ్రహించి మహానాదుని వక్షస్థంఘముమీద పడచేసెను. 22

మూ. అథ కున్మహమస్తత్ర తారేణాపాద్య వీర్యవాన్, 23  
వృక్షేణ మహతా పద్యః ప్రాణావంత్యాణయద్రణే.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, తత్ర=అక్కడ, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, కున్మహమః=కుంభహనువు, తారేణ=తాడునిచేత, రణే=యుద్ధమునందు, అపాద్య=పమిపించి, మహతా=గొప్ప, వృక్షేణ=వృక్షముచేత, పద్యః=వెంటనే, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, పంత్యాణయత్=చిడిపింపచేయుటదెను.

తా. పిమ్మట వీర్యవంతుడైన తాడుడు యుద్ధమునందు కుంభహనువును పమిపించి పెద్ద వృక్షముచేత అతడు ప్రాణములు చిడచునట్లు చేసెను. 23

మూ. అమృష్యమాణస్తత్కర్మ ప్రహస్తో రథమాశ్రితః, 24  
చకార కదవం ఘోరం ధనుష్పాణీర్యనౌకసామ్.

ప్ర. అ. ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు, తత్=ఆ, కర్మ=పనిని, అమృష్యమాణః=సహించనివాడై, రథమ్=రథమును, అశ్రితః=ఆశ్రయించినవాడై, ధనుష్పాణీ=ధనస్సు హస్తమునందు కలవాడై, నౌకసామ్=వానరులయొక్క, ఘోరమ్=భయంకరమైన, కదవమ్=నాశమును, చకార=చేసెను.

తా. ప్రహస్తుడు ఆ కార్యమును సహించక రథము నెక్కి, ధనస్సు ధరించి భయంకరముగా వానరుల సంహారమును చేసెను. 24

మూ. అవర్త ఇవ సంజక్షే సేవయోరుభయోస్తదా, 25  
క్షుభితప్యాప్రమేయస్య సాగరస్యేవ నిఃస్వనః.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అవర్తే=ప్రళయకాలమునందు, క్షుభితస్య=క్షోభింపచేయుబడిన, అప్రమేయస్య=ఇంత అని తెలియ శక్యము కాని (ఉపహంస శక్యము కాని ప్రమాణము గల), క్షుభితస్య=క్షోభింపబడిన, సాగరస్య ఇవ=సముద్రము యొక్క ధ్వనివలె, ఉభయో=రెండు, సేవయోః=సేవలయొక్క, నిఃస్వనః=ధ్వని, సంజక్షే=కలిగెను.

తా. అప్పుడు ఆ రెండు సేవం ధ్వని ప్రళయకాలమునందు క్షోభింపచేయుబడిన, అపారమైన సముద్రము ధ్వని వలె ఉండెను. 25

మూ. మహతా హీ శరౌఘేణ రాక్షసో రణదుర్ధమః,  
అర్థయామాప సంక్రుద్ధో వానరాన్ పరమాహవే. 26

ప్ర. అ. పరమాహవే=గొప్ప యుద్ధమునందు, రణదుర్ధమః=యుద్ధము నందు అణచుటకు శక్యము కాని, రాక్షసః=ప్రహస్తుడు, సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై, మహతా=గొప్పదైన, శరౌఘేణ=బాణముల సముదాయముచేత, వానరాన్=వాన రులను, అర్థయామాప=పీడించెను.

తా. యుద్ధమునందు ఓడింప శక్యము కాని ఆ ప్రహస్తుడు ఆ మహాయుద్ధమునందు, చాల కోపించి, గొప్ప బాణసముదాయముచేత వానరులను పీడించెను. 26

మూ. వానరాణాం శరీరైస్తు రాక్షసాహం చ మేదినీ,  
బభూవాచితా ఘోరైః పర్వతైరివ సంవృతా. 27

ప్ర. అ. వానరాణామ్=వానరులయొక్క, రాక్షసాహం చ=రాక్షసు లయొక్క, ఘోరైః=భయంకరమైన, శరీరైః=శరీరములచేత, అచితా=మిక్కిలి వ్యాప్తమైన, మేదినీ=భూమి, పర్వతైః=పర్వతములచేత, సంవృతా ఇవ=కప్పబడినది వలె, బభూవ=అయెను.

తా. భయంకరములైన వానరశరీరములచేతను, రాక్షసశరీరముల చేతను కప్పబడిన భూమి పర్వతములు పరచినట్లు ఉండెను. 27

మూ. సా మహీ రుధిరౌఘేణ ప్రచన్నా సంప్రకాశతే,  
సంచన్నా మూఢవే మాపి పలాశైరివ పుష్పితైః. 28

ప్ర. అ. రుధిరౌఘేణ=రక్తప్రవాహముచేత, ప్రచన్నా=కప్పబడిన, సా మహీ=ఆ భూమి, మూఢవే మాపి=వైశాఖమాసమునందు, పుష్పితైః=పుష్పించిన, పలాశైః=పలాశవృక్షములచేత, సంచన్నా ఇవ=కప్పబడిన భూమి వలె, సంప్రకాశతే=ప్రకాశించుచున్నది.

తా. రక్తప్రవాహముతో నిండిన ఆ భూమి వైశాఖమాసమునందు మోడుగపూవులు పరచిన భూమి వలె ప్రకాశించెను. 28

మూ. హరివీరౌఘవప్రాం య భగ్నాయుధమహాద్రుమామ్,  
శోణితౌఘమహోయూం యమసాగరగామినీమ్, 29

యద్యజ్కౌఘమహాపల్ స్తీం వివికీర్ణాన్త్రైవలామ్,  
ధిన్నకాయశిరోమీనామజ్గవయవశాద్యలామ్, 30

గృధ్రహంసవరాకీర్ణం కజ్జసారససేవిలామ్. 31

మేరః ఫేనసమాకీర్ణా మావర్తస్యవనిస్సనామ్,  
 తాం కాపురుషదుస్తారాం యుద్ధభూమిమయీం వదీమ్, 32  
 వదీమివ ఘనాపాయే హంసపారవసేవితామ్,  
 రాక్షసాః కపిముఖ్యాస్తే తేరుస్తాం దుస్తరాం వదీమ్. 33  
 యథా పర్యరజోధ్యస్తాం వలివీం గజయూథపాః.

ప్ర. అ. హతవీరాఘవప్రామ్=పడగొట్టబడిన వీరసముదాయ మను  
 వీరములు గలది, భగ్నాయుధమహోద్రుమామ్=భగ్నమైన ఆయుధము లను మహా  
 వృక్షములు గలది, శోణితాఘ మహోతోయామ్=రక్తప్రవాహ మను గొప్ప ఉరకము  
 గలది, యమసాగరగామినీమ్=యము డను సముద్రమును చేరునది, యక్రత్  
 స్త్రీహమహాపజ్కామ్=గుండెకు కుడిప్రక్క ఎడమప్రక్క ఉండు యక్రత్తు స్త్రీహము  
 అను మాంసము ముద్ద లను గొప్ప బురద గలది, వినికీర్ణాన్త్యైవలామ్=ఇటు అటు  
 చిమ్మిచిడి ఉన్న ప్రేగు లను వాచు గలది, భిన్నకాయశిరోమీవామ్=బ్రద్దలుకొట్టబడిన  
 శరీరము లను చేపలు గలది, అబ్ధావయవశార్వలామ్=శరీరావయవము లను గడ్డి  
 గలది, గృధ్రహంసవరాకీర్ణామ్=గ్రద్ద లను శ్రేష్ఠములైన హంసలచేత వ్యాప్తము,  
 కఙ్కపారవసేవితామ్=తెల్లని దేగ లను సారసపక్షులచేత సేవించబడినది, మేరః  
 ఫేనసమాకీర్ణామ్=కొవ్వ అను నురుగుతో వ్యాప్తము, అవర్తస్యవనిస్సనామ్=  
 మెదుల ధ్వని వంటి ధ్వనిగలది, కాపురుషదుస్తారామ్=నీచపురుషులచేత చాట  
 శక్యము కానిది, ఘనాపాయే=శరద్రతువునందు, హంసపారవసేవితామ్=హంస  
 లచేత పారసపక్షులచేత సేవించబడిన, వదీమివ=నది వలె ఉన్నది అయిన,  
 తామ్=ఆ, యుద్ధభూమిమయీమ్=యుద్ధభూమి అను, వదీమ్=నదిని, తే  
 రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, పర్యరజోధ్యస్తామ్=పర్యపరాగముచేత నశించిన (మారు  
 రూపము పొందిన), వలివీమ్=పర్యపరస్పన్నును, గజయూథపాః యథా=ఏనుగుల  
 యూథమును పాలించువారు వలె, తేరుః=చాటిరి. దుస్తరామ్=చాట శక్యము  
 కాని, తాం వదీమ్=ఆ నదిని, కపిముఖ్యాః=వానరశ్రేష్ఠులు, తేరుః=చాటిరి.

తా. ఆ యుద్ధరంగ మనే చాట శక్యము కాని నదిని ఆ వానరులు,  
 రాక్షసులు కూడ, గజయూథమును నడిపించువాళ్లు పర్యపరాగముచేత కప్పబడిన  
 పర్యపరస్పన్నును చాటినట్లు చాటిరి. ఆ రణభూమినదికి సంబంధించిన  
 వీరసముదాయ మనే వీరములు తెగిపోయెను. ఆయుధము లనే మహావృక్షములు  
 విరిగిపోయెను. అది రక్తప్రవాహ మనే జలప్రవాహముతో యము డను సముద్రము  
 వైపు ప్రవహించుచుండెను. యక్రత్తులు, స్త్రీహములు అను బురదతోను, ఇటు  
 నటు చిమ్మిచేయబడిన ప్రేగులనే వాచుతోను, తెగిపడిన శరీరము లనే చేపలతోను,  
 శరీరావయవము లను పచ్చిక బీళ్లతోను నిండియుండెను. గ్రద్ద లనే హంసలు,  
 తెల్ల దేగ లను సారసపక్షులు దానిని ఆశ్రయించి ఉండెను. కొవ్వ అనే నురుగుతో

నిండిన ఆ నది నుండి మడుల చప్పుళ్ల వంటి చప్పుళ్లు బయలుదేరుచుండెను. శరదృతువు వందు హంసలతోను, సారసపక్షులతోను నిండిన నది వలె ఉన్న ఆ రణభూమిని పరికినాల్సెవ్వరూ దాటజాలదు. 29-33.

మూ. తరు: పృజన్తం బాణౌఘాన్ ప్రహన్తం స్వన్తనే స్థితమ్, 34  
దదర్శ తరసా నీలో విధమన్తం ప్లవన్లమాన్.

ప్ర. ఆ. తరు=అటుపిమ్మట, నీల=నీలుడు, బాణౌఘాన్=బాణసముదాయములను, పృజన్తమ్=ప్రయోగించుచున్న, స్వన్తనే=రథమునందు, స్థితమ్=ఉన్న, తరసా=వేగముచేత, ప్లవన్లమాన్=వానరులను, విధమన్తమ్=నశింపచేయుచున్న, ప్రహన్తమ్=ప్రహస్తుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. ప్రహస్తుడు రథమునెక్కి, బాణసముదాయములను ప్రయోగించుచు బలముచేత వానరులను నెండాడుచుండగా వానిని నీలుడు చూచెను. 34

మూ. ఉద్భూత ఇవ వాయుః థే మహద్భ్రబలం బలాత్, 35  
సమీక్ష్వాభిద్రుతం యుద్ధే ప్రహప్తా వాహినీపతిః,  
రథేనాదిత్యవర్ణేన నీలమేవాధిరుద్రువే. 36

ప్ర. ఆ. థే=అకాశమునందు, బలాత్=బలమువలన, ఉద్భూతః=ఎగురుచున్న, వాయుః=వాయువు, మహత్=గొప్పదైన, అభ్రబలమ్=మేఘసముదాయమును వలె, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, అభిద్రుతమ్=ఎదురుగా పడుగెత్తి వచ్చుచున్న ఆ నీలుని, సమీక్ష్వ=చూచి, అదిత్యవర్ణేన=సూర్యుని వంటి వర్ణముగల, రథేన=రథముతో, వాహినీపతిః=సేనానాయకుడైన, ప్రహప్తః=ప్రహస్తుడు, నీలమేవ=ఆ నీలుణ్ణి గూర్చియే, అధిరుద్రువే=ఎదురుగా వెళ్లెను.

తా. అకాశమునందు విజృంభించిన వాయువు బలముగా ఉన్న మేఘసముదాయము వైపు వెళ్లివట్లు, యుద్ధమునందు శీఘ్రముగా వచ్చిన నీలుని చూచి సేనానాయకుడైన ప్రహస్తుడు సూర్యునివంటి వర్ణముగల రథముతో అతనిపిరికితే వెళ్లెను. 35-36

మూ. స రమర్థస్యనాం శ్రేష్ఠో వికృష్య పరమాహవే, 37  
నీలాయ వ్యస్పజద్రాణాన్ ప్రహప్తా వాహినీపతిః.

ప్ర. ఆ. రన్యనామ్=రమర్థులలో, శ్రేష్ఠః=శ్రేష్ఠుడైన, వాహినీపతిః=సేనానాయకుడైన, స=ప్రహప్తః=ఆ ప్రహస్తుడు, పరమాహవే=గొప్ప యుద్ధమునందు, రమః=రనస్సును, వికృష్య=లాగి, నీలాయ=నీలునకు, బాణాన్=బాణములను వ్యస్పజత్=ప్రయోగించెను.

తా. ధనుర్దకులలో శ్రేష్ఠుడైన సేవాపరియైన వ్రహస్పదు ఆ మహాయుద్ధమునందు ధనస్సును లాగి నీయవిపై బాణములను ప్రయోగించెను.

మూ. తే ప్రేత్య విశిఖా వీలం వివిర్భిర్య సమాహితాః, 38  
మహీం జగ్ముర్మహావేగా రోషితా ఇవ సన్నగాః.

ప్ర. త. సమాహితాః=ప్రయోగించబడిన, రోషితాః=కోపించిన, సన్నగాః ఇవ=సర్పములువలె ఉన్న, మహావేగాః=గొప్ప వేగము గల, తే విశిఖాః=ఆ బాణములు, వీలమ్=వీలుగ్ల, ప్రేత్య=సమీపించి, వివిర్భిర్య=భేరించి, మహీమ్=భూమిని గూర్చి, జగ్ముః=తెల్లవని.

తా. కోపించిన సర్పములవలె ఉన్న మహావేగము గల ఆ బాణములు వ్రహస్పదు ప్రయోగించగా నీయని చేరి అతని శరీరమును భేరించి వేంమీర పడినవి. 38

మూ. నీలః శరైరభిహతో విశితైర్జ్వలన్వపమైః, 39  
స తం పరమదుర్దర్శనాపతస్తం మహాకపిః,  
ప్రహస్తం తాడయామాస వృక్షముత్పాట్య వీర్యవాన్. 40

ప్ర. త. మహాకపిః=గొప్ప వానరుడు, వీర్యవాన్=వరాక్రమవంతుడు అయిన, సః=ఆ, నీలః=నీలుడు, విశితైః=వాడియైన, జ్వలన్వపమైః=అగ్నితో సమానములైన, శరైః=బాణములచేత, అభిహతః=కొట్టబడినవాడై, వృక్షమ్=వృక్షమును, ఉత్పాట్య=పెకరించి, పరమదుర్దర్శన్=మిక్కిలి ఎరిరింప శక్యము కాని, అపతస్తమ్=మీదికి వచ్చుచున్న, తం ప్రహస్తమ్=ఆ వ్రహస్పది, తాడయామాస=కొట్టెను.

తా. అగ్నితో సమానమైన వాడియైన బాణములచేత కొట్టబడిన వరాక్రమశాలి, వానరవీరుడు అయిన నీలుడు ఒక వృక్షమును పెకరించి, ఎదిరించుటకు ఏ మాత్రము శక్యము కాని, మీదికి వచ్చి పడుచున్న ఆ వ్రహస్పదనే కొట్టెను.

39-40

మూ. స తేనాభిహతః క్రుద్ధో వర్తన్ రాక్షసభుంగవః, 41  
వవర్ష శరవర్షాణి స్థవంగావాం చమూపతౌ.

ప్ర. త. తేన=వానిచేత, అభిహతః=కొట్టబడిన, సః రాక్షసభుంగవః=ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, వర్తన్=ధ్వనిచేయుచు, స్థవంగావామ్=వానరులయొక్క, చమూపతౌ=సేవానాయకుడైన ఆ నీయని మీద, శరవర్షాణి=బాణవర్షములను, వవర్ష=వర్షించెను.

తా. ఆ నీలునిచేత కొట్టబడిన రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన ప్రహస్తుడు కోపించి, దిగ్గజగా ఆరముచు వావరపేనానాయకుడైన అతనిపై బాణవర్షములు కురిపించెను.

మూ. తస్య బాణగణానేవ రాక్షసస్య దురాత్మవః,  
అపారయన్వారయితుం ప్రత్యగృహ్లాన్విమీలితః. 41

ప్ర. అ. దురాత్మవః=దుష్టబుద్ధి గల, తస్య=ఆ, రాక్షసస్య=రాక్షసుని యొక్క, బాణగణానేవ=బాణసముదాయములను, వారయితుమ్=నివారించుటకు, అపారయన్=అపమర్దుడై, విమీలితః=కల్లు మూసుకొన్నవాడై, ప్రత్యగృహ్లాత్=స్వీకరించెను.

తా. నీలుడు దురాత్ముడైన ఆ రాక్షసుని బాణసముదాయమును నివారించజాలక, కండ్లు మూసికొని దానిని స్వీకరించెను. 41

మూ. యథైవ గోవుషో వర్షం శారదం శీఘ్రమాగతమ్,  
ఏవమేవ ప్రహస్తస్య శరవర్షాన్ దురాసదాన్,  
విమీలితాక్షః సహసా నీలః సేహా దురాసదాన్. 42

ప్ర. అ. శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, అగతమ్=వచ్చిన, శారదమ్=శరత్కాలసంబంధమైన, వర్షమ్=వర్షమును, గోవుషమ్=అబోతు, యథైవ=ఎట్లో, ఏవమేవ=అట్లే, నీలః=నీలుడు, ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తునియొక్క, దురాసదాన్=నిదిరింప శక్యముకాని, సహసా=శీఘ్రముగా పడుచున్న, శరవర్షాన్=బాణవర్షములను, విమీలితాక్షః=మూసికొనబడిన నేత్రములు కలవాడై, సేహా=సహించెను.

తా. శరత్కాలమునందు శీఘ్రముగా వచ్చిన వర్షమును అబోతు కల్లుమూసికొని సహించినట్లు, నీలుడు, ప్రహస్తుడు ప్రయోగించిన, సహింప శక్యము కాని బాణవర్షములను కల్లు మూసికొని సహించెను. 42

మూ. రోషితః శరవర్షేణ సారేన మహతా మహాన్,  
ప్రజఘాన హయాన్వీలః ప్రహస్తస్య మహాబలః. 43

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, మహాన్=గొప్పవాడైన, నీలః=నీలుడు, శరవర్షేణ=బాణవర్షముచేత, రోషితః=కోపింపఁబడినవాడై, మహతా=గొప్పరైన, సారేన=సౌలవ్యముచేత, ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తునియొక్క, హయాన్=గుఱ్ఱములను, ప్రజఘాన=చంపెను.

తా. మహాబలముగలవాడు, మహావానరనాయకుడు అయిన నీలుడు ఆ బాణవర్షమునకు కోపించి పెద్ద సౌలవ్యముతో గుఱ్ఱములను చంపెను. 43

మూ. తతో రోషపరీలాల్నా ధనుస్తవ్య దురాత్మనః,  
బభిష్ణా తరసా నీలో ననాద చ పునః పునః.

44

ప్ర. ఆ. తతో=అటుపిమ్మట, నీలో=నీలుడు, రోషపరీలాల్నా=రోషముతో విండిన మనస్సు కలవాడై, దురాత్మనః=దురాత్ముడైన, తవ్య=వానియొక్క, ధనుః=ధనస్సును, తరసా=వేగముతో, బభిష్ణా=విరచెను. పునః పునః=మాటిమాటికి, ననాద చ=ధ్వనిచేసెను కూడ.

తా. పిమ్మట రోషావేశముతో కూడిన ఆ నీలుడు దురాత్ముడైన ఆ ప్రహస్తుని విల్లును బలముతో విరచి మాటిమాటికి ఆరచెను.

44

మూ. విధనుః ప కృతస్తేన ప్రహస్తా వాహినీపతిః,  
ప్రగృహ్య ముసలం ఘోరం స్యద్దనాదవపుష్ణవే.

45

ప్ర. ఆ. తేన=వానిచేత, విధనుః=ధనస్సు లేనివాడుగా, కృతః=చేయబడిన, వాహినీపతిః=సేనానాయకుడైన, పః ప్రహస్తః=ఆ ప్రహస్తుడు, ఘోరమ్=భయంకరమైన, ముసలమ్=ముసలమును, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, స్యద్దనాత్=రథమునుండి, అవపుష్ణవే=దుమికెను.

తా. నీలుడు ఆ విధముగ ధనస్సు లేకుండా చేయుగా సేనాపతియైన ప్రహస్తుడు భయంకరమైన ముసలమును ధరించి రథమునుండి క్రిందికి దుమికెను.

45

మూ. తాపుభౌ వాహినీముఖ్యౌ జాతవైరౌ తరస్వినౌ,  
స్థితౌ క్షతజసిక్తాల్లో ప్రథివ్నా విప కుశ్వరౌ.

46

ప్ర. ఆ. జాతవైరౌ=కలిగిన వైరము గల, తరస్వినౌ=వేగవంతులైన, తౌ=ఆ, ఉభౌ=ఇద్దరు, వాహినీముఖ్యౌ=సేనానాయకులు, క్షతజసిక్తాల్లో=రక్తము చేత తడవబడిన శరీరములు కలవారై, ప్రథివ్నౌ=మదమును ప్రవించు, కుశ్వరౌ ఇవ=ఏనుగులు వలె, స్థితౌ=ఉండిరి.

తా. వైరము పూని యుద్ధముచేయుచున్న ఆ సేనాపతు లిద్దరూ, రక్తముతో తడిసిన శరీరములతో మదము కారుచున్న ఏనుగులవలె ఉండిరి.

46

మూ. ఉల్లిఖన్తౌ సుతీక్ష్ణాల్లిర్దంష్ట్రాళి రితరేతరమ్,  
సింహశార్ఙ్గాలపద్యతౌ సింహశార్ఙ్గాలచేష్టితౌ,  
విక్రాంతవిజయౌ నీరౌ సమరేష్యనివర్తినౌ,  
కాంక్షమాణౌ యశః ప్రాప్తుం వృత్రవాసవయోరివ.

47

48

ప్ర. ఆ. సుతీక్ష్ణాల్లిః=వాం రీక్తములైన, దంష్ట్రాళిః=కోరలచేత, ఇతరేత



తమ్=సదాపురము, ఉల్లిఖన్దో=తాయుచున్నవారు, సింహశార్దూలసదృశో=సింహము  
తోను పెద్దపులితోను సమానులు, సింహశార్దూలచేష్టితో=సింహము పెద్దపులివంటి  
చేష్టలు కలవారు, వికాంతవిజయో=అంతటా పొందబడిన విజయముగలవారు, సమ  
దేహు=యుద్ధములందు, అనివర్తినో=మరలనివారు అయిన, వీరో=ఆ వీరులిద్దరూ,  
వృతవాసవయో=వృత్రాసురదేవేంద్రులయొక్క, యుగ=కీర్తిని, ప్రాప్తుమ్=పొందు  
టకు, బాంక్షమాణావిప=కోరుచున్నవారు వలె ఉండిరి.

తా. సింహముతోను, పెద్దపులితోను సమానులైన ఆ వీరు లిద్దరూ  
తాం వాడియైన కోరలతో ఒకరినొకరు పొదుచుకొనుచు సింహము పెద్దపులి  
వలె ప్రవర్తించుచుండిరి. పూర్వము అనేకయుద్ధములలో విజయమును పొందిన  
బాల్లిద్దరూ యుద్ధరంగమునుండి ఎన్నడూ వెనుకకు మరలనివారే. అట్టి వీరులు  
వృత్రాసురదేవేంద్రుల కీర్తివంటి కీర్తిని పొందుటకు కోరుచున్నారా అన్నట్లు  
యుద్ధము చేసిరి.

47,48

మూ. అజఘాన తరా వీలం లలాటే ముసలేన సః,

ప్రహస్తః సరమాయత్త సైతః సుప్రాచ శోణితమ్.

49

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, సః ప్రహస్తః=ఆ ప్రహస్తుడు, పర  
మాయత్తః=మిక్కిలి ప్రయత్నము చేయుచున్నవాడై, ముసలేన=ముసలముచేత,  
నీలమ్=నీలుణ్ణి, లలాటే=లలాటమునందు, అజఘాన=కొట్టెను. తతః=ఆ  
లలాటమునుండి, శోణితమ్=రక్తము, సుప్రాచ=ప్రవించెను.

తా. అప్పుడు ఆ ప్రహస్తుడు ప్రయత్నపూర్వకముగా నీలుని లలాటముమీద  
ముసలముతో కొట్టెను. అతని లలాటమునుండి రక్తము ప్రవించెను.

49

మూ. తతః శోణితదిగ్ధాజ్ఞః ప్రగృహ్య చ మహాతరుమ్,

ప్రహస్తస్యోరసి క్రుద్ధో విససర్జ మహాకపిః.

50

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, మహాకపిః=వానరులలో గొప్పవా  
డైన నీలుడు, శోణితదిగ్ధాజ్ఞః=రక్తముచేత పూయబడిన శరీరము కలవాడై,  
క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, మహాతరుమ్=గొప్ప వృక్షమును, ప్రగృహ్య చ=గ్రహించి,  
ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తునియొక్క, ఉరసి=వక్షస్థలమునందు, విససర్జ= విడచెను.

తా. పిమ్మట వానరులలో గొప్పవాడైన నీలుడు రక్తముచేత తడిసిన  
దేహము గలవాడై కోపించి, ఒక పెద్ద వృక్షమును గ్రహించి, ప్రహస్తుని వక్ష  
స్థలముమీద కొట్టెను.

50

మూ. తమచివ్వుప్రహారం న ప్రగృహ్య ముసలం మహత్,

అధిరుద్రావ బలినం బలొప్పీలం ప్లవంగమమ్.

51

ప్ర. అ. సః=అతడు, తమ్=ఆ, ప్రహారమ్=రెట్టము, అచిన్త్యం=లెక్కచేయక, మహాత్=గొప్పదైన, ముసలమ్=ముసలమును, ప్రగృహ్యం=గ్రహించి, బలినమ్=బలవంతుడైన, ప్లవంగమమ్=వానరుడైన, నీలమ్=నీలుజ్జ గూర్చి, బలాత్=బలముచలన, అధిరుద్రావం=పడుగెత్తెను.

రా. ప్రహస్తుడు ఆ రెట్టకు లెక్కచేయక పెద్ద ముసలము నీసుకొని తన బలమును చూపుచు బలశాలియైన నీలుని మీదకి పడుగెత్తెను. 51

మూ. తముగ్రవేగం సంరబ్ధమాపతన్తం మహాకపిః,  
తతః సంప్రేక్ష్య జగ్రాహ మహావేగో మహాశిలామ్. 52

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాకపిః=వానరశ్రేష్ఠుడు, ఉగ్రవేగమ్=ఉగ్రమైన వేగము గలవాడు, సంరబ్ధమ్=తొందరగా, అపతన్తమ్=వచ్చిపడుచున్నవాడు అయిన, తమ్=వానిని, సంప్రేక్ష్య=చూచి, మహావేగః=గొప్ప వేగము గలవాడై, మహాశిలామ్=గొప్ప శిలను, జగ్రాహ=గ్రహించెను.

రా. వానరనాయకుడైన నీలుడు భయంకరమైన వేగము గల ఆ ప్రహస్తుడు తొందరగా తన మీదికి వచ్చుచుండుటను చూచి గొప్ప వేగముతో ఒక పెద్ద శిలను గ్రహించెను. 52

మూ. తస్య యుద్ధాభికామస్య మృధే ముసలయోధినః,  
ప్రహస్తస్య శిలాం నీలో మూర్ధ్ని తూర్ణమపాతయత్. 53

ప్ర. అ. నీలః=నీలుడు, శిలామ్=ఆ శిలను, యుద్ధాభికామస్య=యుద్ధమును కోరుచున్న, మృధే=యుద్ధమునందు, ముసలయోధినః=ముసలముతో యుద్ధము చేయుచున్న, తస్య ప్రహస్తస్య=ఆ ప్రహస్తునియొక్క, మూర్ధ్ని=శిరస్సుపై, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, అపాతయత్=పడవేసెను.

రా. నీలుడు వెంటనే ఆ శిలను యుద్ధము కోరుచు, యుద్ధదంగముతో ముసలముతో యుద్ధము చేయుచున్న ప్రహస్తుని తలపై పడవేసెను. 53

మూ. నీలేన కపిముఖ్యేన విముక్తా మహతీ శిలా,  
చిభేద బహుధా ఘోరా ప్రహస్తస్య శిరస్తదా. 54

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, కపిముఖ్యేన=వానరనాయకుడైన, నీలేన=నీలునిచేత, విముక్తా=విడువబడిన, మహతీ=పెద్దదైన, ఘోరా=భయంకరమైన, శిలా=శిల, ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తునియొక్క, శిరః=శిరస్సును, బహుధా=అనేక విధములుగా, చిభేద=బ్రద్దలుకొట్టెను.

రా. వానరనాయకుడైన నీలుడు ప్రయోగించిన ఆ భయంకరమైన

పెద్ద శిల ప్రహస్తుని శిరస్సును ముక్క ముక్కలు చేసెను. 54

మూ. ప గతామర్థశ్రీకో గతపత్న్యో గతేన్ద్రియః,  
పపాత పహపా భూమో ఛిన్నమూల ఇవ ద్రుమః. 55

ప్ర. అ. గతామూ=పోయిన ప్రాణములు గలవాడు, గతశ్రీకా=పోయిన శోభ కలవాడు, గతపత్న్యో=పోయిన బంధువు గలవాడు, గతేన్ద్రియః=పోయిన ఇంద్రియములు గలవాడు అయిన, ప=ఆ ప్రహస్తుడు, ఛిన్నమూలః=తెగిగొట్టబడిన మొదలు గల, ద్రుమః ఇవ=వృక్షము వలె, పహపా=వెంటనే, భూమో=వేలమీద, పపాత=పడినది.

తా. వెంటనే ఆ ప్రహస్తుడు శోభను, బంధువును, ఇంద్రియాలను ప్రాణములను విడచి మొదలు నరకీన చెట్టు వలె వేలమీద కూలెను. 55

మూ. విభిన్నశిరసస్తస్య బహు సుస్రావ శోణితమ్,  
శరీరాదపి సుస్రావ గిరీః ప్రసవణం యథా. 56

ప్ర. అ. తస్య=ఆతనియొక్క, విభిన్నశిరసః=బ్రద్దలుకొట్టబడిన శిరస్సు నుండి, బహు=అధికమైన, శోణితమ్=రక్తము, సుస్రావ=ప్రవించెను. శరీరాదపి=శరీరమునుండి కూడ, గిరీః=పర్వతమునుండి, ప్రసవణం యథా=పెరియేరువలె, సుస్రావ=ప్రవించెను.

తా. బ్రద్దలైన ఆ ప్రహస్తుని శిరస్సునుండి చాల రక్తము ప్రవించెను. అతని శరీరమునుండి కూడ, పర్వతమునుండి పెరియేరు ప్రవహించి నట్లు రక్తము ప్రవించెను. 56

మూ. హతే ప్రహస్తే నీలేన తరకమృతం మహాబలమ్,  
రాక్షసానా మహృష్టానాం లంకామభిజగామ హ. 57

ప్ర. అ. నీలేన=నీలునిచేత, ప్రహస్తే=ప్రహస్తుడు, హతే=చంపబడిన వాడగుచుండగా, అహృష్టానామ్=దుఃఖించుచున్న, రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, అకన్యుమ్=కరల్ప శక్యముకాని, తత్ బలమ్=ఆ సైన్యము, లంకామ్=లంకను గూర్చి, అభిజగామ హ=వెళ్లెను.

తా. నీలుడు ప్రహస్తుణ్ణి చంపిన వెంటనే దుఃఖితులైన రాక్షసుల ఆ జయింప శక్యము కాని సైన్యము లంక వైపు వెళ్లిపోయెను. 57

మూ. న శేతుః సమవస్థాతుం నిహతే వాహినీపతో,  
సేతుబద్ధం సమాపాద్య విశీర్ణం సలిలం యథా. 58

ప్ర. అ. వాహినీపతో=సేనానాయకుడు, నిహతే=చంపబడిన వాడగుచుం

డగా, విశీర్ణమ్=విరిగిపోయిన, సేతుబంధమ్=సేతుబంధమును, సమాపార్యం=పొంది, సరిలం యథా=నీడు వలె, సమవస్థాకుమ్=నిలచుటకు, న శేక్షుః=సమర్థులు కాలేదు.

తా. సేనానాయకుడు చంపబడుటచే ఆ రాక్షసులు, విరిగిపోయిన, సేతుబంధము దగ్గర ఉన్న నీడు నిలవజాల నట్లు నిలువలేకపోయిరి. 58

మూ. హతే తస్మింశ్చమూముఖ్యే రాక్షసాస్తే నిరుద్యమాః,  
రక్షఃపతిగృహం గత్వా ధ్యానమూకత్యమాగతాః, 59  
ప్రాప్తాః శోకార్థవం తీవ్రం విపంజ్ఞా ఇవ తేభవన్.

ప్ర. అ. చమూముఖ్యే=సేనాపతియైన, తస్మిన్=ఆ ప్రహస్తుడు, హతే=చంపబడినవాడగుచుండగా, తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, నిరుద్యమాః=ప్రయత్నములేవివారై, రక్షఃపతిగృహమ్=రావణుని గృహమును గూర్చి, గత్వా=చెల్లి, ధ్యానమూకత్యమ్=ధ్యానముచేత మాటలేకపోవుటను, అగతాః=పొందినారు. తే=వారల్లు, విపంజ్ఞాః ఇవ=స్పృహ తప్పిన వారల్లు వలె, అభవన్=అయిరి.

తా. సేనానాయకుడైన ఆతడు మరణించగానే రాక్షసులు ఏమీ చేయజాలక రావణుని ఇంటికి చెల్లి అక్కడ ఏమేమో ఆలోచించుచు మాటలాడజాలకపోయిరి. తీవ్రమైన శోకసముద్రములో పడిన ఆ రాక్షసులు స్పృహ తప్పిపోయినట్లు అయిరి. 59

మూ. తతస్తు వీరో విజయో మహాబలః  
ప్రశస్యమానః సుకృతేన కర్మణా,  
సమేత్య రామేణ సంక్ష్మణేన  
ప్రహృష్టరూపస్తు బభూవ యూథపః. 60

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే అష్టపంచాశః పర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాబలః=గొప్ప బలము గల, యూథపః=సేనానాయకుడైన, వీరో=వీరుడు, విజయో=విజయవంతుడై, సుకృతేన=బాగుగా చేయబడిన, కర్మణా=పనిచేత, ప్రశస్యమానః=ప్రశంసించబడుచున్న వాడై, సంక్ష్మణేన=లక్ష్యణునితో కూడిన, రామేణ=రామునితో, సమేత్య=కలిపి, ప్రహృష్టరూపః=చాల సంతోషించినవాడు, బభూవ=అయెను.

యుద్ధకాండము

తా. మహాబలశాలి, సేనానాయకుడూ అయిన నీలుడు విజయవంతుడై,  
బాగుగా చేసిన పనికి ప్రశంసించబడుచు రామలక్ష్మణుల దగ్గరకు వెళ్లి చాల  
సంతోషముతో ఉండెను.

60

“బాంసందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో వివరించినమిదవ స్థల నమాప్తము.

## అథ ఏకోనష్టస్తోత్రము: పర్వ:

[ప్రహస్తుడు మరణించుటచే యుభయదైవ రావణుడు యుద్ధమునకు బయలుదేరుట. అతనితో వచ్చిన వీరులను గూర్చి విరీషులుడు రామునకు చెప్పుట. రావణుడు సుగ్రీవుని మూర్ఛపోవునట్లు చేయుట. లక్ష్మణుడు యుద్ధానికి వచ్చుట. రావణపాదుమండులు ఒకరినొకడు అరవేరితో కొట్టుకొనుట. రావణుడు నీచుని మూర్ఛించెడించుట. రావణుడు శక్తిని ప్రయోగించగా లక్ష్మణుడు మూర్ఛ చెంది మరణం లేచుట. రాముని చేతిలో పరాజితుడై రావణుడు లంకలో ప్రవేశించుట.]

మూ. తస్మిన్ హతే రాక్షసస్సైన్యపాతే  
స్థవంగమావామృషభేణ యుద్ధే,  
భీమాయుధం పాగరవేగదుర్యం  
విదురువే రాక్షసరాజస్సైన్యమ్.

1

ప్ర. అ. రాక్షసస్సైన్యపాతే=రాక్షసస్సైన్యమునకు రక్షకుడైన, తస్మిన్=ఆ ప్రహస్తుడు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, స్థవంగమావామ్ ఋషభేణ=వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన నీలునిచేత, విహతే=చంపబడినవాడగుచుండగా, భీమాయుధమ్=భయంకరములైన ఆయుధములు గలది, పాగరవేగదుర్యమ్=పముద్రవేగముతో సమానము అయిన, రాక్షసరాజస్సైన్యమ్=రావణుని సైన్యము, విదురువే= పారిపోయెను.

రా. రాక్షససేనానాయకుడైన ప్రహస్తుణ్ణి వానరశ్రేష్ఠుడైన నీలుడు చంపివేయుగా భయంకరములైన ఆయుధములు పముద్రముతో సమానమైన వేగము గల రావణస్సైన్యము పారిపోయెను.

మూ. గత్వా తు రక్షోధిపతే: శశంసు:  
సేనాపతిం పావకమామశస్త్రమ్,  
తచ్చాపి తేషాం వచనం విశమ్య  
రక్షోధిస: క్రోధవశం జగామ.

2

ప్ర. అ. గత్వా=వెళ్లి, సేనాపతిమ్=సేనాపతిని, పావకమామశస్త్రమ్=అగ్ని పుడుతుడైన నీలునిచేత చంపబడినవానినిగా, రక్షోధిపతే=రావణునకు, శశంసు:=చెప్పిరి. రక్షోధిస:=రావణుడు, తేషామ్=నాళ్లయొక్క, తత్=ఆ, వచనమ్=వచనమును, విశమ్య=విని, క్రోధవశమ్=క్రోధమునకు వశమును, జగామ=పొందెను.

రా. ఆ సైనికులు వెళ్లి సేనాపతిని నీలుడు చంపివేసినట్లుగా రావణునకు తెలుపగా అతడు ఆ మాటలు విని వారి కోపించెను.

2

మూ. పంభ్యే ప్రహస్తం విహతం విశమ్మ  
క్రోధార్తితః శోకపరీతతేజః,  
ఉవాచ తాన్ రాక్షసయూథముఖ్య  
విష్ట్రో యథా విర్జరయూథముఖ్యన్.

3

ప్ర. అ. పంభ్యే=యుద్ధమువందు, ప్రహస్తమ్=ప్రహస్తుల్లే, విహతమ్=చంపలడినవానినిగా, విశమ్మ=వివి, క్రోధార్తితః=క్రోధముచేత పీడింపబడినవాడై, శోకపరీతతేజః=శోకముతో విండిన విత్తము గలవాడై, ఇష్టో=ఇంద్రుడు, విర్జరయూథముఖ్యవివ=రేవతం పేనానాయకులను గూర్చి వలె, తాన్=అ, రాక్షసయూథముఖ్యన్=రాక్షసపేనానాయకులను గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. కానగుడు, యుద్ధములో ప్రహస్తుడు చంపబడినట్లు వివి, కోపముతో బాధపడుచు, మనస్సు శోకముతో నిండిగా రాక్షసపేనానాయకులతో, రేవేంద్రుడు రేవపేనానాయకులతో పలికినట్లు ఇట్లు పలికెను.

3

మూ. నావజ్ఞా రిపవే కార్వా యైరిన్ద్రబలసాదనః,  
సూదితః సైన్యపాలో మే పానుయూతః పకుశ్చరః.

ప్ర. అ. ఇన్ద్రబలసాదనః=ఇంద్రుని సైన్యమును నశింపజేసిన, పానుయూతః=అనుచరులతో కూడిన, పకుశ్చరః=ఏనుగులతో కూడిన, మే సైన్యపాలః=వా పేనానాయకుడు, యైరి=ఎవరిచేత, సూదితః=చంపబడివాడో, రిపవే=అట్టి శత్రువునకు, అవజ్ఞా=అనాదరము, న కార్వా=చేయదగినది కాదు.

తా. ఇంద్రుని సైన్యమును కూడ నశింపజేసిన వా పేనాపతిని పరిచారముతోను, ఏనుగులతోను సహా చంపజేసిన శత్రువుల విషయమున అనాదరము చూపగూడదు.

4

మూ. పోఽహం రిపువినాశాయ విజయాయానిచారయన్,  
స్వయమేవ గమిష్యామి రణాశీర్షం తదద్యుతమ్.

5

ప్ర. అ. హం అహమ్=అట్టి నేను, అనిచారయన్=అలోచించకుండగా, రిపువినాశాయ=శత్రువుల వినాశముకొరకు, విజయాయ=విజయముకొరకు, అద్యుతమ్=అశ్రద్ధకరమైన, తల్=అ, రణాశీర్షమ్=యుద్ధరంగముయొక్క అగ్రభాగమును గూర్చి, స్వయమేవ=స్వయముగా, గమిష్యామి=వెళ్లగలను.

తా. అందుచేత నేనింక ఏమీ అలోచించకుండగా శత్రువులను చంపి విజయము పొందించుటకై స్వయముగా అశ్రద్ధకరమైన యుద్ధరంగాగ్రభాగమునకు వెళ్లెదను.

మూ. అద్య తద్వానరావీకం రామం చ సహలక్ష్మణమ్,  
నిర్లహిష్యామి బాణోష్ఠైర్వనం దీప్తేరివాగ్నిభిః, 6  
అద్య సంతర్పయిష్యామి పృథివీం కపిశోకతైః.

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, తవ=ఆ, వానరావీకమ్=వానర సైన్యమును, సహ  
లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణునితో కూడిన, రామం చ=రాముణ్ణి, దీప్తేః=ప్రజ్వలించుచున్న,  
అగ్నిభిః=అగ్నులచేత, వనమివ=వనమునువలె, బాణోష్ఠైః=బాణసముదాయముల  
చేత, నిర్లహిష్యామి=కాల్చివేయగలను. అద్య=ఇప్పుడు, కపిశోకతైః=వానరుల  
రక్తములచేత, పృథివీమ్=భూమిని, సంతర్పయిష్యామి=తృప్తిపొందించెదను.

తా. మందుచున్న అగ్నులచేత వనమును కాల్చివేసి నట్లు, ఇప్పుడు,  
బాణసముదాయములచేత ఆ వానర సైన్యమును, రామంక్షుణులను కాల్చివేసెదను.  
ఇప్పుడు వానరుల రక్తములచేత భూమికి వంతుప్తి కలిగించెదను. 6

మూ. స ఏవముక్త్యా జ్వలనప్రకాశం  
రథం తురంగోత్తమరాజియుక్తమ్,  
ప్రకాశమానం వపుషా జ్వలంతం  
సమారురోహమరరాజశత్రుః. 7

ప్ర. అ. అమరరాజశత్రుః=దేవేంద్రుని శత్రువైన, స=ఆ రావణుడు,  
ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, తురంగప్రకాశమ్=అగ్నివంటి ప్రకాశముగల, తురంగోత్త  
మరాజియుక్తమ్=శ్రేష్ఠములైన గుఱ్ఱముల పంక్తితో కూర్చబడిన, ప్రకాశమానమ్=ప్రకా  
శించుచున్న, వపుషా=దేహముతో, జ్వలంతమ్=మందుచున్న, రథమ్=రథమును,  
సమారురోహ=ఎక్కెను.

తా. దేవేంద్రుని శత్రువైన ఆ రావణుడు ఇట్లు పలికి అగ్నివంటి  
ప్రకాశము గల రథము నెక్కెను. దానికి శ్రేష్ఠములైన చాల గుఱ్ఱములను  
కట్టిరి. అది మందుచున్నట్లు ప్రకాశించుచుండెను. 7

మూ. స శక్తభేరీపణవప్రణాదై  
రాసౌగ్ధీతక్త్యేడితసింహనాదైః,  
పుణ్యైః ప్రవైశ్యాపీ సుపూజ్యమాన  
ప్రదో యయౌ రాక్షసరాజముఖ్యః. 8

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, రాక్షసరాజముఖ్యః=రాక్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుడైన,  
స=ఆతడు, శక్తభేరీపణవప్రణాదైః=శంఖములయొక్క భేరీలయొక్క పణవము  
లయొక్క ధ్వనులతోను, రాసౌగ్ధీతక్త్యేడితసింహనాదైః=జబ్బలు చలచుటతోను,  
అరచుటతోను, సింహనాదములతోను, పుణ్యైః=ఉత్తమములైన, ప్రవైశ్యాపీ=



స్తోత్రములతోను, సుపూజ్యమానాఁబాగా పూజింపబడుచు, యయో=వెల్లెను.

తా. రాక్షసులందఱూ శంఖభేరీ పగావములను మ్రోగించుచు, జబ్బులు చరచుచు, అరచుచు, సింహవాదములు చేయుచు, ఉత్తమములైన స్తోత్రములు చేయుచుండగా రావణుడు బయలుదేరెను. 8

మూ. ప నీలజీమూతవికాశరూపే  
రాంసౌశనైః పావకదీప్తవేత్తైః,  
బభౌ వృతో రాక్షసరాజముఖ్యో  
భూతైర్వృతో రుద్ర ఇహమరేశః.

9

ప్ర. అ. నీలజీమూతవికాశరూపైః=నల్లని మేఘములతో సమావములైన రూపములు గల, పావకదీప్తవేత్తైః=అగ్నివలె మందుచున్న వేత్రములుగల, మాంసౌ శనైః=మాంసమును భుజించు రాక్షసులతో, హః=ఆ, రాక్షసరాజముఖ్యః=రావణుడు, భూతైః=భూతములతో, వృతో=కూడిన, అమరేశః=దేవతల ప్రభువైన, రుద్రః ఇవ=రుద్రుడు వలె, బభౌ=ప్రకాశించెను.

తా. నల్లని మేఘములవంటి రూపములు గలవారు, అగ్నివలె ప్రకాశించుచున్న వేత్రములు కలవారు అయిన ఆ రాక్షసులతో కూడిన రావణుడు భూతములతో కూడిన దేవతాప్రభువైన రుద్రుడు వలె ప్రకాశించెను. 9

మూ. తతో నగర్యాః సహసా మహాజా  
నిష్క్రమ్య తద్వానరసైన్యముగ్రమ్,  
మహార్థవాభ్రస్తనితం దదర్శ  
పముద్యతం పాదపశైలహస్తమ్.

10

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, మహాజాః=గొప్ప వేగము గల రావణుడు, సహసా=తెంటవే, నగర్యాః=నగరమునుండి, నిష్క్రమ్య=బయలు వెడలి, ఉగ్రమ్=భయంకరము, మహార్థవాభ్రస్తనితమ్=మహాసముద్రము వంటి, మేఘమువంటి ధ్వని గలది, సముద్యతమ్=సన్నద్ధమైనది, పాదపశైలహస్తమ్=వృక్షములు పర్వతములు హస్తములందు కలది అయిన, తతో వానరసైన్యమ్=ఆ వానరసైన్యమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. పిమ్మట, గొప్ప వేగస్సుగల రావణుడు తెంటవే లంకనుండి బయల్పెడలి మహాసముద్రమేఘముల వలె గర్జించుచు, వృక్షములు పర్వతములు హస్తములందు కలిగించి యుద్ధానికి సిద్ధముగా ఉన్న, భయంకరమైన ఆ వానరసైన్యమును చూచెను. 10

మూ. తద్రాక్షసావీకమతిప్రచర్త  
 మారోక్య రామో భుజగేష్ట్రబాహుః,  
 విభీషణః శస్త్రభృతాః వరిష్ఠ  
 మువాచ సేనానుగతః పృథుశ్రీః.

11

ప్ర. అ. భుజగేష్ట్రబాహుః=సర్పరాజువంటి బాహువులు కలవాడు, సేనానుగతః=సేనచేత అనుసరింపబడినవాడు, పృథుశ్రీః=గొప్ప శక్యము గలవాడు అయిన, రామః=రాముడు, అతిప్రచర్తమ్=చాలా తీవ్రమైన, తత్=ఆ, రాక్షసావీకమ్=రాక్షస సైన్యమును, అరోక్య=చూచి, శస్త్రభృతామ్=ఆయుధములను ధరించువారిలో, వరిష్ఠమ్=శ్రేష్ఠుడైన, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి ఉవాచ=పలికెను.

తా. సర్పరాజు వలె పొడవైన బలిష్ఠమైన బాహువులు గలవాడు, సేనచేత అనుసరింపబడినవాడు, గొప్ప తేజస్సుతో కూడినవాడు అయిన రాముడు చాలా ధయంకరమైన ఆ సైన్యమును చూచి శస్త్రధారులలో శ్రేష్ఠుడైన విభీషణునితో ఇట్లు పలికెను.

11

మూ. నానాపతాకధ్వజచక్రజుష్టం  
 ప్రాసాపీశూలాయుధశస్త్రజుష్టమ్,  
 కస్యేదమక్షోభ్యమభీరుజుష్టం  
 సైన్యం మహేష్టోపమనాగజుష్టమ్.

12

ప్ర. అ. నానాపతాకధ్వజచక్రజుష్టమ్=అనేకవిధములైన పతాకలతో, ధ్వజములతో, చక్రములతో కూడినది, ప్రాసాపీశూలాయుధశస్త్రజుష్టమ్=ప్రాసలతో, ఖడ్గములతో, శూలాయుధములతో, ఇతరశస్త్రములతో కూడినది, అభీరుజుష్టమ్=దైర్యవంతులతో కూడినది, మహేష్టోపమనాగజుష్టమ్=మహేంద్రపర్వతమువంటి ఏనుగులతో కూడినది అయిన, అక్షోభ్యమ్=క్షోభింప శక్యము కానిది అయిన, ఇదమ్=ఈ, సైన్యమ్=సైన్యము, కస్య=ఎవనిది?

తా. క్షోభింప శక్యము కాని ఈ సైన్యము ఎవనిది? అనేకవిధములైన పతాకలు, ధ్వజములు, చక్రములు ఉన్న ఈ సైన్యములో ప్రాసలు, ఖడ్గములు, శూలములు మొదలైన ఆయుధములు ధరించిన దైర్యవంతులైన యోధులు కనబడుచున్నారు. దీనిలోని ఏనుగులు మహేంద్రపర్వతము వలె ఉన్నవి. 12

మూ. తదస్తు రామస్య విశమ్య వాక్యం  
 విభీషణః శక్రసమావదీర్యః,

శశంస రామస్య బలప్రవేశం  
మహాత్మానాం రాక్షసపుంగవావామ్.

13

ప్ర. అ. అహః=అటు ఏమృట, శక్రసమానవిద్యుః=దేవేంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమముగల, విభీషణః=విభీషణుడు, రామస్య=రామునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, విశమ్య=విని, మహాత్మావామ్=గొప్ప బుద్ధిబలము గల, రాక్షసపుంగవావామ్=రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క, బలప్రవేశమ్=ఉత్తమమైన సైన్యమును గూర్చి, రామస్య=రామునకు, శశంస=చెప్పెను.

తా. అప్పుడు దేవేంద్రుని పరాక్రమము వంటి పరాక్రమము గల విభీషణుడు రాముని మాటలు విని గొప్ప బుద్ధిబలము గల రాక్షసశ్రేష్ఠుల ఆ ఉత్తమసైన్యమును గూర్చి చెప్పెను.

13

మూ. యోఽపౌ గజహస్తగతో మహాత్మా  
నవోదితార్కోపమతామ్రవక్త్రః,  
సంకమ్పయన్వాగశిరోఽభ్యుపైలి  
హ్యకమ్పనం త్వేన మవేహి రాజన్.

14

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! గజహస్తగతః=ఏనుగు మూపురమును పొందిన వాడై, నవోదితార్కోపమతామ్రవక్త్రః=క్రొత్తగా ఉదయించిన సూర్యునితో సమానమైన ఎఱ్ఱని ముఖముగల, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, యః అపౌ=ఏ ఇతడు, వాగశిరః=ఏనుగు శిరస్సును, సంకమ్పయన్=కంపింపజేయుచు, అభ్యుపైలి=వచ్చుచున్నాడో, ఏనమ్=చీని, అకమ్పనమ్=అకంపనునిగా, అవేహి=తెలుసుకొనుము.

తా. రాజా ! ఏనుగుపై ఎక్కి, దాని శిరస్సును (తన శరీరభారము చేత) కదల్చుచు, వచ్చుచున్న, అప్పుడే ఉదయించిన సూర్యుడువలె ఎఱ్ఱనైన ముఖము గల ఈ మహాత్ముడు అకంపనుడు. ( హనుమంతుని చేతిలో వచ్చిన అకంపనుడు (56 వ సర్గ) వేరు, ఇతడు వేరు అని వ్యాఖ్యాతలు. ప్రాచ్యపాఠంలో చీని పేరు "ప్రవీరబాహువు")

మూ. యోఽపౌ రథస్థో మృగరాజకేతు  
ర్ధున్వన్తనుః శక్రధనుఃప్రకాశమ్,  
కరీష భాత్యుగ్రవివృత్తదంష్ట్రః  
ప ఇన్ద్రాజిన్నామ వరప్రధానః.

15

ప్ర. అ. రథస్థః=రథమునందున్నవాడు, మృగరాజకేతుః=సింహము ధ్వజమునందు గలవాడు, శక్రధనుఃప్రకాశమ్=ఇంద్రధనస్సు వంటి ప్రకాశము గల, ధనుః=ధనస్సును, ర్ధున్వన్=కదల్చుచున్నవాడు అయిన, యః అపౌ=ఏ

అతడు, ఉగ్రనివృత్తదంష్ట్రః=భయంకరములైన, వంకర తిరిగిన కోరలు గలవాడై, కరీవః=గజము వలె, భాతి=ప్రకాశించుచున్నాడో, సః=అతడు, వరప్రధానః=వరములు ప్రధానములుగా గల, ఇన్ద్రజిత్ వామః=ఇంద్రజిత్తు అనుచాడు.

తా. సింహము ధ్వజమునందున్న రథమెక్కి ఇంద్రధనస్సు వలె ప్రకాశించున్న ధనస్సును కదల్చును, భయంకరములైన, వంకర తిరిగిన కోరలతో ఏనుగు వలె ఉన్న ఇతడు ఇంద్రజిత్తు. వరములచే లభించిన గొప్ప పరాక్రమాదులు ఉన్నవాడు. 15

మూ. యశైష విన్ధ్యాస్తమహేన్ద్రాకల్ప  
ధన్వీరథస్థోఽతిరథోఽతివీరః,  
విస్ఫారయంశ్చాపమతుల్యమానం  
వాష్ణాతికాయోఽతివివృద్ధకాయః. 16

ప్ర. అ. విన్ధ్యాస్తమహేన్ద్రాకల్పః=వింధ్య-అస్తాద్రి-మహేంద్రాదుల వలె ఉన్నవాడు, ధన్వీ=ధనుర్ధరుడు, రథస్థః=రథమునందున్నవాడు, అతిరథః=అతిరథుడు, అతివీరః=చాల గొప్పవీరుడు, అతుల్యమానమ్=సాటిలేని ప్రమాణము గల, చాపమ్=ధనస్సును, విస్ఫారయన్=చరచుచున్నవాడు అయిన, అతివివృద్ధ కాయః=చాల వృద్ధి చెందిన శరీరము గల, యః ఏషః=ఏ ఇతడు వచ్చుచున్నాడో, అయమ్=ఇతడు, నాష్నా=పేరుచేత, అతికాయః=అతికాయుడు.

తా. వింధ్యపర్వతముతోను, అస్తాద్రితోను, మహేంద్రపర్వతముతోను సమానుడు, ధనుర్ధరుడు, రథమునందున్నవాడు, అతిరథుడు, మహావీరుడు, చాల పెద్దలైన ధనస్సును చరచుచున్నవాడు, చాల పెద్దగా పెరిగిన దేహము కలవాడు అయిన ఇతడు అతికాయుడు. 16

మూ. యోఽపౌ నవార్కొదితతామ్రచక్తు  
రారుహ్య ఘణ్టావినదప్రణాదమ్,  
గజం ఖరం గర్జతి నై మహాత్మా  
మహోదరో నామ స ఏష వీరః. 17

ప్ర. అ. నవార్కొదితతామ్రచక్తుః=మాతనముగా ఉదయించిన సూర్యుడు వలె ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు గల, యః అపౌ=ఏ ఇతడు, ఘణ్టావినదప్రణాదమ్=ఘంటార్థనివేత ధ్వనించుచున్న, గజమ్=గజమును, అరుహ్య=ఎక్కి, ఖరమ్=కటు న్నుగా, గర్జతి=గర్జించుచున్నాడో, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, సః ఏషః వీరః=అట్టి ఈ వీరుడు, మహోదరో నామ=మహోదరు డను పేరు గలవాడు.

తా. అప్పుడే ఉదయించిన సూర్యుడు వలె ఎఱ్ఱగా ఉన్నకల్లో,

ఘంటార్ధనులతో ఎక్కువ శబ్దము చేయుచున్న ఏనుగును ఎక్కి కూరముగా  
అరచుచున్న ఈ మహాత్ముడైన వీరుడు మహోదరుడు. 17

మూ. యోఽసౌ హయం కాఞ్చనచిత్రభాణ్ణ  
మారుహ్య సన్ధ్యాభ్రగిరిప్రకాశః,  
ప్రాసం సముద్యమ్య మరీచినద్దం  
పిశాచ ఏషోఽశనిరుల్యవేగః. 18

ప్ర. అ. సంధ్యాభ్రగిరిప్రకాశః=సంధ్యాకాలమునందలి మేఘము, పర్వతము  
నంటి ప్రకాశ గల, యః=ఏ, ఆసౌ=ఇతడు, కాఞ్చనచిత్రభాణ్ణమ్=చిత్రములైన  
లంగారు అలంకారములు గల, హయమ్=గుఱ్ఱమును, అరుహ్య=ఎక్కి, మరీచిన  
ద్దమ్=కిరణములచేత కట్టబడిన(చుట్టబడిన), ప్రాసమ్=ప్రాసను, సముద్యమ్య=ఎత్తి  
వచ్చుచున్నాడో, ఏషః=ఇతడు, అశనిరుల్యవేగః=పీడుగుతో సమానమైన వేగము  
గల, పిశాచః=పిశాచుడు.

తా. విచిత్రమైన లంగారు అలంకారములచేత అలంకరించిన గుఱ్ఱమును  
ఎక్కి, కిరణములను ప్రసరింపజేయుచున్న ప్రాసమును ధరించి వచ్చుచున్న  
సంధ్యాకాలమునందలి మేఘముతోను పర్వతముతోను సమానమైన కాలి గల  
ఇతడు పీడుగుతో సమానమైన వేగము గల పిశాచుడు. 18

మూ. యశ్చైష శూలం నిశితం ప్రగృహ్య  
విద్యుచ్ఛ్రీభం కింకరవజ్రవేగమ్,  
వృషేన్ద్రమౌస్థాయ శశిప్రకాశ  
మాయాతి సోఽసౌ త్రిశిరా యశస్వీ. 19

ప్ర. అ. యః ఏషః=ఏ యితడు, నిశితమ్=వాడియైన, విద్యుచ్ఛ్రీభమ్=  
మెరుపు నంటి కాలి గల, కింకరవజ్రవేగమ్=కింకరుడైన వజ్రవేగము గల,  
శూలమ్=శూలమును, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, శశిప్రకాశమ్=చంద్రునివంటి కాలి గల,  
వృషేన్ద్రమ్=శ్రేష్ఠమైన వృషభమును, అరుహ్య=ఎక్కి, అమాయాతి=వచ్చుచున్నాడో,  
సః ఆసౌ=అట్టి ఇతడు, యశస్వీ=కీర్తిగల, త్రిశిరా=త్రిశిరస్సు.

తా. మెరుపు నంటి ప్రకాశ గల, వజ్రవేగము కింకరుడుగా గల  
వాడియైన శూలమును ధరించి, చంద్రుడు వలె తెల్లగా ఉన్న వృషభమును  
ఎక్కి వచ్చుచున్నవాడు కీర్తిమంతుడైన త్రిశిరస్సుడు. 19

మూ. ఆసౌ చ జీమూతనికాశరూపః  
కుమ్భః పృథున్యూధసుజాతవక్షాః,

సమాహితః పన్నగరాజకేతు

ర్విస్ఫారయన్యాతి ధనుర్విరూప్యన్.

20

ప్ర. అ. జీమూతవికాశరూపః=మేఘముతో సమానమైన రూపము గలవాడు, వృదున్యూదసుజాతవక్షాః=బలిపిన విశాలమైన అందమైన వక్షస్థలము కలవాడు, సమాహితః=ఏకాగ్రచిత్తము కలవాడు, పన్నగరాజకేతుః=సర్పరాజ కేతు వునందు కలవాడు అయిన, ఆసౌ=ఈ, కున్ముః=కుంభుడు, ధనుః=ధనస్సును, విరూప్యన్=కదల్చుచు, విస్ఫారయన్=చరచుచు, యాతి= వెళ్లుచున్నాడు.

తా. మేఘమువంటి రూపము, బలిపి విశాలముగా అందముగా ఉన్న వక్షస్థలము గల ఈ కుంభుడు యుద్ధమునందు ఏకాగ్రమైన చిత్తముతో ధనస్సును కదల్చుచు, చరచుచు వచ్చుచున్నాడు. ఇతని కేతువు మీద సర్పరాజచిహ్నమున్నది.

20

మూ. యశ్చైష జామ్బూనదవజ్రజుష్టం

రీప్తమ్ సధూమం పరిఘం ప్రగృహ్య,

అయాతి రక్షోబలకేతుభూతః

పోఽపౌ నికుమ్భోఽద్యుతవీరకర్మా.

21

ప్ర. అ. యః ఏషః=ఏ ఈతడు, జామ్బూనదవజ్రజుష్టమ్=బంగారముచేత వజ్రముంచేత పొందబడిన, రీప్తమ్=ప్రజ్వలించుచున్న, సధూమమ్=ధూమముతో కూడిన, పరిఘమ్=పరిఘము, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, అయాతి= వచ్చుచున్నాడో, ఆ అసౌ=అట్టి ఇతడు, రక్షోబలకేతుభూతః=రాక్షస సేనకు ధ్వజము వంటివాడైన, అద్యుతవీరకర్మా=అశ్రద్ధకరమైన వీరకృత్యములు గల, నికుమ్భోః=నికుంభుడు.

తా. బంగారముతోను, వజ్రాలతోను కూడిన ప్రజ్వలించుచున్న పొగలు వచ్చుచున్న పరిఘము గ్రహించి వచ్చుచున్నవాడు రాక్షస సైన్యమునకు ధ్వజమువంటి, అశ్రద్ధకరములైన వీరకృత్యములు చేయు నికుంభుడు.

21

మూ. యశ్చైష చాపాసితరౌఘజుష్టం

పతాకేనం పావకదీప్తరూపమ్,

రథం సమాస్థాయ విభాయ్యరగ్రో

సరావతకోఽపౌ నగశృజయోధీ.

22

ప్ర. అ. చాపాసితరౌఘజుష్టమ్=ధనస్సులతోను, ఖడ్గములతోను, బాణసముదాయముతోను కూడిన, పతాకేనమ్=పతాకలు గల, పావకదీప్తరూపమ్=అగ్నివలె ప్రకాశించుచున్న రూపము గల, రథమ్=రథమును, సమాస్థాయ=అర్థిష్ఠించి, యః ఏషః=ఏ ఇతడు, విభాతి=ప్రకాశించుచున్నాడో, ఉదగ్రః=తీవ్రస్వభావవంతుడైన,

అసౌ=ఇతడు, సగశ్యజయోధీ=పర్యతశిఖరములతో ఢీకొని యుద్ధముచేయు, సరాన్తకః=సరాంతకుడు.

తా. ధనస్సులు, బిడ్డములు, బాణసముదాయము తుంచిన, పతాకంచే అలంకరించిన, అగ్నివలే ప్రజ్వలించుచున్న రూపముగల రథమునెక్కి ప్రకాశించుచున్న ఈ దీవమ్మైన స్వభావము గలవాడు సరాంతకుడు. ఎదిరించి నిలబడువాళ్లు లేకపోవుటచే ఇతడు పర్యతశిఖరములతో యుద్ధము చేయుచుండును. 22

మూ. యశ్రైష నానావిధఘోరరూపై  
ర్యాఘోష్ట్రవాగేస్త్రమృగాశ్వవక్త్రైః,  
భూతైర్వృతో భాతి వివృత్తవేత్తైః  
ర్యోసౌ సురాణామపిదర్శహంతా. 23

యత్రైతదిష్టప్రతిమం విభాతి  
చత్రం వీతం సూక్ష్మశలాకమగ్ర్యమ్,  
అశ్రైష రక్షోధిపతిర్మహాత్మా  
భూతైర్వృతో రుద్ర ఇవావభాతి. 24

ప్ర. అ. యః ఏషః=ఏ ఇతడు, నానావిధఘోరరూపైః=అనేకవిధములైన ఘోరములైన రూపములు గల, ర్యాఘోష్ట్రవాగేస్త్రమృగాశ్వవక్త్రైః=పెద్దపులుల, ఒంటెల, ఏనుగుల, లేళ్లు, గుఱ్ఱముల ముఖములు గల, వివృత్తవేత్తైః=తిరిగిన నేత్రములు గల, భూతైః=భూతములతో, వృతః=కూడినవాడై, భాతి=ప్రకాశించుచున్నాడో, యః అసౌ=ఏ ఇతడు, సురాణామపి=దేవతలయొక్క కూడ, దర్శహంతా=దర్శమును తొలగించువాడో, ఏషః=ఇతడు, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, రక్షోధిపతిః=రాక్షసరాజు. ఇన్ద్రప్రతిమమ్=చంద్రునితో సమానము, సూక్ష్మశలాకమ్=సూక్ష్మములైన తుచలు గలది, అగ్ర్యమ్=శ్రేష్ఠము అయిన, వీతమ్=తెల్లని, చత్రమ్=చత్రము, యత్ర=ఎక్కడ, విభాతి=ప్రకాశించుచున్నదో, అత్ర=ఇక్కడ, భూతైః=భూతములతో, వృతః=కూడిన, రుద్రః ఇవ=రుద్రుడు వలె, విభాతి=ప్రకాశించుచున్నాడు.

తా. అనేకవిధములైన భయంకరరూపములు గల, పెద్దపులులు, ఒంటెలు, ఏనుగులు, లేళ్లు, గుఱ్ఱములు - వీటి ముఖములవంటి ముఖములు గల, తిరిగిపోవుచున్న నేత్రములు గల భూతములతో కూడినవాడు దేవతల దర్శమును కూడ తొలగించిన రావణుడు. సన్నని తుచలు గల, చంద్రుడు వలె తెల్లగా ఉన్న శ్రేష్ఠమైన చత్రము దగ్గర ఇతడు భూతములతో కూడిన రుద్రుడు వలె ప్రకాశించుచున్నాడు. 23, 24

మూ. అపౌ కిరీటీ చలకుణ్డాబాసోఽ  
నగేన్ద్రవిన్ద్యోపమభీమకాయః,  
మహేన్ద్రవైవస్వతదర్శహన్తా  
రక్షోధిపః సూర్య ఇవావభాతి.

25

ప్ర. అ. కిరీటీ=కిరీటము గలవాడు, చలకుణ్డాబాసోఽ=కదలుచున్న కుండలములు గల ముఖము గలవాడు, నగేన్ద్రవిన్ద్యోపమభీమకాయః=పర్వతశ్రేష్ఠమైన వింధ్యపర్వతముతో సమానమైన భయంకరమైన దేహము గలవాడు, మహేన్ద్రవైవస్వతదర్శహన్తా=మహేంద్రయముల దర్శమును పోగొట్టినవాడు అయిన, రక్షోధిపః=రావణుడు, సూర్యః ఇవ=సూర్యుడు వలె, అవభాతి=ప్రకాశించుచున్నాడు.

తా. యమదేవేంద్రుల దర్శమును పోగొట్టిన ఈ రావణుడు సూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచున్నాడు. వింధ్యపర్వతము వంటి భయంకరమైన శరీరము గల ఇతడు కిరీటమును ధరించి ఉన్నాడు. ఇతని ముఖమునం దున్న కుండలములు కదలుచున్నవి.

25

మూ. ప్రత్యువాచ తతో రామో విభీషణమరిందమః,  
అహో దీప్తమహాలేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః.

26

ప్ర. అ. తతో=అటుపేమ్మట, అరిందమః=శ్రుతుసంహారకుడైన, రామః=రాముడు, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి, ప్రత్యువాచ=తిరిగి పలికెను. అహో=ఏమి అశ్చర్యము! రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, దీప్తమహాలేజాః=ప్రకాశించుచున్న గొప్ప లేజస్సు గలవాడు!

తా. పేమ్మట శ్రుతుసంహారకుడైన రాముడు విభీషణునితో ఇట్లు పలికెను. "అహో! రాక్షసరాజైన రావణుడు లేజస్సుతో ఎంత గొప్పగా ప్రకాశించుచున్నాడు!"

26

మూ. అదిత్య ఇవ దుష్ప్రిక్ష్యో రశ్మిధిర్బాలి రావణః,  
న వ్యక్తం లక్ష్మితే హ్యస్య రూపం లేజఃసమావృతమ్.

27

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, రశ్మిభిః=కిరణములచేత, అదిత్యః ఇవ=సూర్యుడు వలె, దుష్ప్రిక్ష్యః=చూడ శక్యముకానివాడై, బాలి=ప్రకాశించుచున్నాడు. అస్య=ఈతనియొక్క, లేజఃసమావృతమ్=లేజస్సుచేత కప్పబడిన, రూపమ్=రూపము, వ్యక్తమ్=స్పష్టముగా, న లక్ష్మితే హి=చూడబడుటలేదు.

తా. కిరణములు వ్యాపించి తిందుటచేత సూర్యుడు వలె ఈ రావణుడు చూచుటకు శక్యము కాకుండా ఉన్నాడు. చుట్టూ లేజస్సుతో నిండిన ఈతని రూపము స్పష్టముగా కనబడుటలేదు.

27



మూ. దేవదానవవీరాణాం పపుర్యైవంవిధం భవేత్,  
యూద్యశం రాక్షసేష్టస్య వేపురేతద్విరాజతే.

28

ప్ర. అ. దేవదానవవీరాణామ్=దేవతలలో వీరులయొక్క, దానవులలో వీరులయొక్క, వపుః=శరీరము, రాక్షసేష్టస్య=రావణునియొక్క, ఏతత్=ఈ, వపుః=శరీరము, యూద్యశమ్=ఎట్టదిగా, విరాజతే=ప్రకాశించుచున్నదో, ఏవం విధమ్=ఇట్టదిగా, న భవేత్=ఉండదు.

తా. దేవదానవీరుల శరీరము కూడ ఈ రావణుని శరీరము ఎట్లు ప్రకాశించుచున్నదో అట్లు ప్రకాశించదు.

28

మూ. సర్వే పర్వతసంకాశాః సర్వే పర్వతయోధినః,  
సర్వే దీప్తాయుధధరా యోధాశ్చాస్య మహాత్మనః.

29

ప్ర. అ. మహాత్మనః=మహాత్ముడైన, అస్య=ఇతనియొక్క, యోధాః=యోధులు, సర్వే=అందరూ, పర్వతసంకాశాః=పర్వతములతో సమానులు. సర్వే=అందరూ, పర్వతయోధినః=పర్వతములతో యుద్ధము చేయువారు, సర్వే=అందరూ, దీప్తాయుధధరాః=ప్రజ్వలించుచున్న ఆయుధములు ధరించి నవారు.

తా. మహాత్ముడైన ఇతని యోధు లందరూ పర్వతముల వలె ఉన్నారు. అందరూ పర్వతాలతో యుద్ధము చేయగలిగినవారే. అందరూ ప్రకాశించుచున్న ఆయుధాలు ధరించుచున్నవారే.

29

మూ. విభాతి రక్షోరాజోఽసౌ ప్రదీప్తరీమదర్శనైః,  
భూతైః పరివృత్తైస్తేజేరేహవద్ధిరివాస్తకః.

30

ప్ర. అ. ప్రదీప్తైః=ప్రజ్వలించుచున్న, భీమదర్శనైః=భయంకరమైన దర్శనము గల, రీక్షైః=కూరులైన, రేహవద్ధిః=పెద్ద రేహము గల, పరివృత్తైః=చుట్టూ ఉన్న, భూతైః=భూతములతో, అసౌ=ఈ, రక్షోరాజః=రాక్షసరాజు, అస్తకః ఇవ=యముడు వలె, భాతి=ప్రకాశించుచున్నాడు.

తా. ప్రకాశించుచున్నవాడు, చూచుటకు భయమును కలిగించువారు, కూరులు, పెద్ద రేహములు గలవారు అయిన చుట్టూ ఉన్న భూతములతో ఈ రాక్షసరాజు యముడు వలె ప్రకాశించుచున్నాడు.

30

మూ. దిష్ట్యాయుమద్య పాపాల్మా మమ దృష్టిపథం గతః,  
అద్య క్రోధం విమోక్ష్యామి సీతాహరణపంభవమ్.

31

ప్ర. అ. దిష్ట్యా=దైవదశముచేత, పాపాల్మా=పాపాత్ముడైన,

అయమ్=ఇతడు, మమ=నాయొక్క, దృష్టిపథమ్=దృష్టిమార్గమును, గతః=పోయి  
నాడు, ఆర్యః=ఇప్పుడు, సీతాహరణసంభవమ్=సీతను హరించుటవలన కలిగిన,  
క్రోధమ్=క్రోధమును, విమోక్ష్యామి=విడువగలను.

తా. దైవవశముచేత ఈ పాపాత్ముడు ఇప్పుడు నా కంట బడినాడు.  
ఇప్పుడు సీతను హరించుట వలన కలిగిన క్రోధమును వీనిమీద విడుచెదను. 31

మూ. ఏవముక్త్యా తతో రామో ధమరారాయ వీర్యవాన్,  
లక్ష్మణానుచరస్తస్థా సముద్భుత్య శరోత్తమమ్. 32

ప్ర. అ. వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, రామః=రాముడు, ఏవమ్=ఇట్లు,  
ఉక్త్యా=పలికి, తతో=అటుపిమ్మట, ధమః=ధనస్సును, ఆదాయః=గ్రహించి, శరో  
త్తమమ్=తిత్తమమైన శరమును, సముద్భుత్య=ఎత్తి, లక్ష్మణానుచరః=లక్ష్మణుడు  
అనుచుడుగా గలవారై, తస్థా=నిలచెను.

తా. పరాక్రమవంతుడైన రాము డిట్లు పలికి, పిమ్మట ధనస్సు  
గ్రహించి, ఉత్తమమైన బాణమును తీసికొని, నిలబడెను. లక్ష్మణుడు రాముని  
వెనుకనే నిలచెను. 32

మూ. తతః స రక్షోధిపతిర్మహాత్మా  
రక్షాంసీ తాన్యాహ మహాబలాని,  
ద్వారేషు చర్యాగృహగోపురేషు  
సునిర్వృతాస్తీవృత నిర్విశల్కాః. 33

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, సః=ఆ, రక్షోధి  
పతిః=రావణుడు, మహాబలాని=గొప్ప బలము గల, తాని=ఆ, రక్షాంసీ=రాక్షసులను  
గూర్చి, ఆహ=పలికెను. ద్వారేషు=ద్వారములయందు, చర్యాగృహగోపురేషు=మహా  
మార్గములలో ఉన్న గృహముల గోపురములయందు, సునిర్వృతాః=లాగా  
మఱము గలవారై, నిర్విశల్కాః=భయము లేనివారై, తీవృత=ఉండుదు.

తా. పిమ్మట మహాత్ముడైన ఆ రాక్షసరాజు బలవంతుడైన ఆ  
రాక్షసులతో ఇట్లనెను-- "మీరు ద్వారములవద్దను, మహామార్గములలో ఉన్న  
గృహముల గోపురములందు ఏ భయము లేక మఱముగా ఉండుదు". 33

మూ. ఇహోగతం మాం సహితం భవద్వి  
ర్యనౌకసశ్చిద్రమిదం విచిత్ర్య,  
శూన్యాం పురీం దుష్ప్రసహం ప్రమథ్య  
ప్రధర్షయేయుః సహపా సమేతాః 34

ప్ర. అ. భవద్విః=మీతో, సహితమ్=కూడిన, మామ్=నన్ను, ఇహ=ఇక్కడ.

డికి, అగతమ్=వచ్చినవానినిగా, ఇదమ్=ఈ, చిద్రమ్=అనకాశమును, విదిత్యా=తెలిపికొని, వనోజపః=వానరులు, పమేతా=కలసినవారై, దుష్ప్రసహమ్=ఎదిరింపశక్యము కాని, శూన్యామ్=శూన్యమైన, పురీమ్=పట్టణమును, ప్రమథ్య=మఠించి, పహసా=హటాత్తుగా, ప్రదర్శయేయుః=ధర్శించెదరు.

తా. నేను మీ అందరితో కలిసి ఇక్కడికి వచ్చినట్లుగా వానరులు తెలిపికొని, ఈ అనకాశము తొరకుటచే అందరూ కలిసి, ఎదిరింప శక్యము కాని శూన్యమైన అంకాపురిని క్షోభింపెందు నట్లు చేసి హటాత్తుగా పీడించెదరు.

మూ. విసర్జయిత్వా పచిహాన్తతస్తాన్  
గతేషు రక్షసు యథానియోగమ్,  
వృదారయద్యానరసాగరౌఘం  
మహాద్భుషః పూర్ణమిహార్ణవౌఘమ్.

35

ప్ర. అ. తాన్=ఆ, పచిహాన్=సచిపులను, విసర్జయిత్వా=పంపివేసి, తతః=అటుపిమ్మట, రక్షసు=రాక్షసులు, యథానియోగమ్=అజ్ఞానుసారముగా, గతేషు=వెల్లినవారగుచుండగా, వానరసాగరౌఘమ్=వానరసముద్రముయొక్క, ప్రవాహమును, మహాద్భుషః=గొప్ప చేప, పూర్ణమ్=నిండిన, అర్ణవౌఘమ్ ఇవ=సముద్రజలసముదాయమును వలె, వృదారయత్=చీల్చివేసెను.

తా. ఆ మంత్రులను పంపివేసి, ఆ రాక్షసు అందరూ అజ్ఞానుసారము వెల్లిన పిమ్మట, గొప్ప చేప సముద్రజలసముదాయమును చీల్చినట్లు వానరసముద్ర ప్రవాహమును చీల్చివేసెను.

35

మూ. తమాపతస్తం పహసా పమీక్ష్వ  
దీప్తేషుచాపం యుధి రాక్షసేన్ద్రమ్,  
మహాత్పముత్పాట్య మహీధరాగ్రం  
దుద్రావ రక్షోధిపతిం హరీశః.

36

ప్ర. అ. యుధి=యుద్ధమునందు, పహసా=శీఘ్రముగా, అపతస్తమ్=వచ్చిపడుచున్న, దీప్తేషుచాపమ్=ప్రకాశించుచున్న బాణములు ధవస్సు గలి, రాక్షసేన్ద్రమ్=రావణుని, పమీక్ష్వ=చూచి, హరీశః=సుగ్రీవుడు, మహత్=గొప్ప, మహీధరాగ్రమ్=పర్వతశిఖరమును, పముత్పాట్య=పెకలించి, రక్షోధిపతిమ్=ఆ రాక్షసరాజును గూర్చి, దుద్రావ=వరుగెత్తెను.

తా. ప్రకాశించు ధనుర్బాణములతో యుద్ధములో హటాత్తుగా వచ్చి మీద పడుచున్న, ఆ రావణుని చూచి, సుగ్రీవుడు పెద్ద పర్వతశిఖరమును పెకలించి, ఆతనిమీదికి వరుగెత్తెను.

36

మూ. తచ్చైలశృంగం బహువృక్షపామం  
ప్రగృహ్య చిక్షేప నిశాచరాఱు,  
తమాపతన్తం సహపా వమీక్ష్వ  
చిచ్ఛేద బాణైస్తపనీయపుష్టైః.

37

ప్ర. అ. బహువృక్షపామమ్=అనేకములైన వృక్షములు, చరియలు గల,  
తత్=ఆ, తైలశృంగమ్=పర్వతశిఖరమును, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, నిశాచరాఱు=  
రాక్షసునకు, చిక్షేప=వినరెను. అపతన్తమ్=వచ్చుచున్న, తమ్=ఆ శిఖరమును,  
సమీక్ష్వ=చూచి, సహపా=వెంటనే, తపనీయపుష్టైః=బంగాడు పొన్నులు గల,  
బాణైః=బాణములచేత, చిచ్ఛేద=చేరించెను.

తా. అనేకవృక్షములు, చరియలు గల ఆ పర్వతశిఖరమును సుగ్రీవుడు  
రావణుని మీదకి వినరగా ఆతడు వెంటనే దానిని బంగాడు పొన్నులు గల  
బాణములతో చేరించెను.

37

మూ. తస్మిన్ ప్రవృద్ధోత్తమసానువృక్షే  
శృజ్నే విదీర్ణే పతితే పృథివ్యామ్,  
మహాహికల్పం శరమస్తకాభం  
సమాదధే రాక్షసలోకనాథః.

38

ప్ర. అ. తస్మిన్=ఆ, ప్రవృద్ధోత్తమసానువృక్షే=వృద్ధిచెందిన ఉత్త  
మములైన చరియలు, చెట్లూ గల, శృజ్నే=శిఖరము, విదీర్ణే=చీల్చబడినదై,  
పృథివ్యామ్=నేలమీద, పతితే=పడినదగుచుండగా, రాక్షసలోకనాథః=రావణుడు,  
మహాహికల్పమ్=మహాపర్వమువంటి, అస్తకాభమ్=యమునితో సమానమైన,  
శరమ్=శరమును, సమాదధే=సంధించెను.

తా. బాగా పెరిగిన ఉత్తమములైన వృక్షములతోను, చరియలతోను  
నిండిన ఆ శిఖరము చీల్చబడి నేలమీద పడిపోయిన పిన్నుల రావణుడు  
యమునితో సమానమైన మహాపర్వము వంటి బాణమును సంధించెను.

38

మూ. స తం గృహీత్వాశనితుల్యవేగం  
సవిస్ఫుల్లిజ్జ్వలనప్రకాశమ్,  
బాణం మహేష్టాశనితుల్యవేగం  
చిక్షేప సుగ్రీవచరాయ రుష్టః.

39

ప్ర. అ. రుష్టః=కోపించిన, స=ఆ రావణుడు, అశనితుల్యవేగమ్=  
పిడుగుతో సమానమైన వేగము గల, సవిస్ఫుల్లిజ్జ్వలనప్రకాశమ్=అగ్నికణాలతో  
కూడిన అగ్నితో సమానమైన ప్రకాశము గల, మహేష్టాశనితుల్యవేగమ్=మహేంద్రుని

వజ్రాయుధముతో సమానమైన వేగము గల, తం బాణమ్=ఆ బాణమును, గృహీత్యా=గ్రహించి, సుగ్రీవవధాయు=సుగ్రీవుని వధకొరకు, చిక్షేవ=చిప్పెను.

తా. ఆ రావణుడు కోపించినవారై పిడుగుతోను, ఇంద్రుని వజ్రాయుధముతోను సమానమైన వేగము గలది కణములతో కూడిన అగ్ని వంటి ప్రకాశము గలది అయిన ఆ బాణమును గ్రహించి, సుగ్రీవుని చంపుటకై ప్రయోగించెను.

39

మూ. స సాయకో రావణబాహుముక్షః

శక్రాశనిప్రఖ్యవపుఃప్రకాశమ్,

సుగ్రీవమాపాద్య బిభేద వేగా

ద్గుహీరితా క్రౌంచమివోగశక్తిః.

40

ప్ర. త. రావణబాహుముక్షః=రావణుని బాహువుచేత విడవబడిన, సః సాయకః=ఆ బాణము, శక్రాశనిప్రఖ్యవపుఃప్రకాశమ్=ఇంద్రుని వజ్రాయుధముతో సమానమైన శరీరప్రకాశము గల, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, ఆపాద్య=పొంది, గుహీరితా=గుహుచేత ప్రయోగింపబడిన, ఉగ్రశక్తిః=ఉగ్రమైన శక్తి, క్రౌంచమివ=క్రౌంచపర్వతమును వలె, వేగాత్=వేగమువలన, బిభేద=భేదించెను.

తా. రావణుని బాహువులచేత విడవబడిన ఆ బాణము ఇంద్రుని వజ్రాయుధముతో సమానమైన శరీరముతో ప్రకాశించుచున్న సుగ్రీవుని పొంది కుమారస్వామి ప్రయోగించిన ఉగ్రమైన శక్తి క్రౌంచపర్వతమును వలె వేగముతో ఆతని శరీరమును భేదించెను.

40

మూ. స సాయకార్తో విపరీతచేతాః

కూజన్ పృథివ్యాం నిపపాత వీరః,

తం వీక్ష్వ భూమా పతితం విసంజ్ఞం

వేదుః ప్రహృష్టా యుధి యాతుధానాః.

41

ప్ర. అ. సః వీరః=ఆ వీరుడు, సాయకార్తః=బాణముచేత పడితుడై, విపరీతచేతాః=తిరిగిపోయిన చిత్తముగలవారై, కూజన్=అరచుచు, పృథివ్యామ్=నేల మీద, నిపపాత=పడెను. యుధి=యుద్ధమునందు, విసంజ్ఞమ్=సంజ్ఞపోయిన, భూమా=నేలమీద, పతితమ్=పడిన, తమ్=ఆతనిని, వీక్ష్వ=చూచి, యాతుధానాః=రాక్షసులు, ప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారై, వేదుః=ధ్వనిచేసిరి.

తా. వీరుడైన ఆ సుగ్రీవుడు బాణముచేత పడితుడై, చిత్తము వికారము చెందగా అరచుచు నేలమీద పడిపోయెను. యుద్ధములో స్పృహ తప్ప నేలమీద పడిపోయిన ఆతనిని చూచి రాక్షసులు సంతోషించుచు ధ్వనిచేసిరి.

41

మూ. తతో గవాక్షో గవయః సుషేణ  
 స్త్వధరభో జ్యోతిముఖో నలశ్చ,  
 శైలాన్ సముత్పాట్య వివృద్ధకాయాః  
 ప్రదుద్రువుస్తం ప్రతి రాక్షసేన్ద్రామ్.

42

ప్ర. త. తతో=తటుపీమ్మట, గవాక్షః=గవాక్షుడు, గవయః=గవయుడు, సుషేణః=సుషేణుడు, అథ=మరియు, ఋషభః=ఋషభుడు, జ్యోతిముఖః=జ్యోతి  
 క్షులుడు, నలశ్చ=నలుడు, శైలాన్=పర్వతములను, సముత్పాట్య=పెకలించి, వివృద్ధ  
 కాయాః=వృద్ధిపొందిన శరీరములు గలవారై, తమ్=ఆ, రాక్షసేన్ద్రం ప్రతి=రావణుని  
 గూర్చి, ప్రదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

తా. పీమ్మట గవాక్షుడు, గవయుడు, సుషేణుడు, ఋషభుడు, జ్యోతిక్షులుడు, నలుడు పర్వతములను పెకలించి, పెంచబడిన శరీరములతో ఆ  
 రావణునిమీదికి పరుగెత్తి వెళ్లిరి.

42

మూ. తేషాం ప్రహరాన్ ప చకార మోఘాన్  
 రక్షోధిపో బాణశత్రైః శిత్వాగైః,  
 తాన్వానరేన్ద్రానపి బాణజాలైః  
 ర్విభేద జామ్యూనదచిత్రపుష్టైః.

43

ప్ర. త. స. రక్షోధిపః=ఆ రాక్షసరాజు, శిత్వాగైః=వాడియైన  
 అగ్రభాగములు గల, బాణశత్రైః=వందలకొంది బాణములచేత, తేషామ్=వార్త  
 యొక్క, ప్రహరాన్=రెబ్బలను, మోఘాన్=వ్యర్థమైనవాటినిగా, చకార=చేసెను.  
 జామ్యూనదచిత్రపుష్టైః=బంగారముచేత చిత్రమైన పొన్నులు గల, బాణజాలైః=  
 బాణసముదాయములచేత, తాన్=ఆ, వానరేన్ద్రానపి=వానరనాయకులను కూడ,  
 విభేద=భేరించెను.

తా. ఆ రాక్షసరాజు వాడియైన అగ్రభాగములు గల బాణములతో ఆ  
 వానరుల ఆయుధములను వ్యర్థమయేటట్లు చేసి బంగారముచేత చిత్రమైన  
 పొన్నులు గల బాణములతో వారి శరీరములు కూడ భేరించెను.

43

మూ. తే వానరేన్ద్రాన్త్రీదశారిబాణైః  
 ర్చిన్నా విపేతుర్బువి భీమకాయాః,  
 తతస్తు తద్వానర సైన్యముగ్రం  
 ప్రచ్ఛారయామాస ప బాణజాలైః.

44

ప్ర. త. భీమకాయాః=భయంకరమైన శరీరములు గల, తే వాన  
 రేన్ద్రాః=ఆ వానరనాయకులు, త్రీదశారిబాణైః=రావణుని బాణములచేత,

బిన్నా= భేరింపబడినవారై, భువి=నేలమీద, విపేతు=పడిరి. తతః=అటుపిమ్మట, సః=అతడు, బాణజాలై=బాణముల సముదాయములతో, ఉగ్రమ్= భయంకరమైన, తత్ వానరసైన్యమ్=ఆ వానరసైన్యమును, ప్రవృత్తయామాస=కప్పెను.

తా. భయంకరములైన శరీరములు గల ఆ వానరనాయకులు రావణుని బాణముల దెబ్బలకు బ్రదుకలైన శరీరములతో మూర్ఛించి నేలమీద పడిరి. పిమ్మట ఆ రావణుడు భయంకరమైన ఆ వానరసైన్యమును బాణసముదాయములతో కప్పివేసెను.

44

మూ. తే వద్యమానాః పతితాశ్చ వీరా  
నానద్యమానా భయశల్యవిద్వాః,  
తాభామృగా రావణసాయకార్తా  
జగ్ముః శరణ్యం శరణం స్మ రామమ్.

45

ప్ర. త. వద్యమానాః=కొట్టబడుచున్నవారు, పతితాః=పడిపోయినవారు, నానద్యమానాః=ఎక్కువగా భయి చేయుచున్నవారు, భయశల్యవిద్వాః=భయ మనే శల్యముచేత కొట్టబడినవారు, వీరాః=వీరులు అయిన, తే తాభామృగాః=ఆ వానరులు, రావణసాయకార్తాః=రావణుని బాణములచేత పీడితులై, శరణ్యమ్=శరణాగతరక్షకుడైన, రామమ్=రాముణ్ణి, శరణం జగ్ముః స్మ=శరణుపొందిరి.

తా. రావణుడు బాణములతో కొట్టగా నేలపై పడిపోవును, భయ మను శల్యముచేత కొట్టబడి బిగ్గరగా అరచుచున్న ఆ వానరవీరులు రావణుని బాణములచేత పీడితులై సద్యలోకరక్షకుడైన రాముని శరణుజొచ్చిరి.

45

మూ. తతో మహాత్మా స ధనుర్ధనుష్ఠా  
వారాయ రామః సహసా జగామ,  
తం లక్ష్మణః ప్రాశ్చలిరభ్యుపేత్య  
ఉహర వాక్యం పరమార్థయుక్తమ్.

46

ప్ర. త. తతో=అటుపిమ్మట, మహాత్మా=మహాత్ముడు, ధనుష్మాన్=ధనుర్ధనుడు అయిన, సః రామః=ఆ రాముడు, ధనుః=ధనస్సును, ఆరాయ=గ్రహించి, సహసా=వెంటనే, జగామ=వెళ్లెను. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, తమ్=రాముణ్ణి, అభ్యుపేత్య=సమీపించి, ప్రాశ్చలిః=కట్టబడిన దోపిరి కలవాడై, పరమార్థయుక్తమ్=ఉత్తమమైన అర్థముతో కూడిన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉహర=పలికెను.

తా. అప్పుడు ఉత్తమధనుర్ధారియైన మహాత్ముడైన రాముడు ధనస్సు ధరించి వెంటనే ముందుకు వచ్చెను. లక్ష్మణుడు రాముని దగ్గరకు వెళ్లి, అంజలి ఘటించి గొప్ప అర్థము గల వాక్యము పలికెను.

46

మూ. కామమార్గః సుపర్యాప్తో వధాయాస్య దురాత్మనః,  
విధమిష్యేమ్యహం చైతమనుజానీహి మాం విభో. 47

ప్ర. అ. దురాత్మనః=దురాత్ముడైన, అస్య=ఈ రావణునియొక్క, వధాయ=వధకొరకు, అర్యః=పూజ్యుడైన నీవు, సుపర్యాప్తః కామమ్=చాలినవాడవే. విభో=ఓ! ప్రభూ! అహమ్=నేను, ఏతమ్=దీనిని, విధమిష్యేమి=చంపెదను. మామ్=నన్ను, అనుజానీహి=అనుచుతించుము.

తా. ప్రభూ! ఈ దురాత్ముణ్ణి చంపుటకు నీవు సమర్థుడవనుటలో సందేహము లేదు. ఈతనిని నేను చంపెదను, వాకు అనుజ్ఞ ఇమ్ము. 47

మూ. తనుబ్రవీన్నహితేజా రామః సత్యపరాక్రమః,  
గచ్ఛ యత్పపరశ్చాపే భవ లక్ష్మణ సంయుగే. 48

ప్ర. అ. సత్యపరాక్రమః=సత్యమైన పరాక్రమము గల, మహితేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, రామః=రాముడు, తమ్=ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. లక్ష్మణః=లక్ష్మణా! గచ్ఛ=వెళ్లుము. సంయుగే=యుద్ధమునందు, యత్పపరశ్చాపే=ప్రయత్నమునందు అసక్తికలవాడవుగా కూడ, భవ=అగుము.

తా. మహితేజాశాలి, సత్యమైన పరాక్రమము గలవాడు అయిన రాముడు అతనితో ఇట్లనెను -- "లక్ష్మణా! వెళ్లుము. యుద్ధములో జాగరూకతతో యత్నము చేయుము." 48

మూ. రావణో హి మహావీర్యో రణేఽద్యుతపరాక్రమః,  
త్రైలోక్యేనాపి సంక్రుద్తో దుష్ప్రసహ్యో న సంశయః. 49

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, మహావీర్యః=గొప్ప వీర్యము గలవాడు, రణే=యుద్ధమునందు, అద్యుతపరాక్రమః=అశ్రద్ధకరమైన పరాక్రమము గలవాడు. సంక్రుద్ధః=కోపించిన ఇతడు, త్రైలోక్యేనాపి=మూడు లోకములచేతను కూడ, దుష్ప్రసహ్యః=సహింప శక్యము కానివాడు. సంశయః=సంశయము, న=లేదు.

తా. "రావణుడు గొప్ప శక్తి కలవాడు. యుద్ధమునందు అశ్రద్ధకరమైన పరాక్రమమును చూపగలవాడు. ఇతడు కోపించినచో మూడు లోకములూ కూడ ఇతని ముందు నిలువజాలవు. సందేహము లేదు." 49

మూ. తస్య ధ్విద్రాణీ మార్గస్య స్వధ్విద్రాణీ చ లక్షయః,  
చక్షుషా ధనుషాల్మావం గోపాయస్య పమాహితః. 50

ప్ర. అ. తస్య=వానియొక్క, ధ్విద్రాణీ=లోపములను, మార్గస్య=వెదకుము. స్వధ్విద్రాణీ చ=తన(నీ)లోపములను గూడ, లక్షయః=చూచుకొనుము.



సమాహితః=సావధానచిత్తుడనై, చక్తుషాః=వేతముతోను, ధనుషాః=ధనస్సుతోను, అత్మావమ్=తనను, గోపాయస్య=రక్షించుకొనుము.

తా. “అథనిలో ఉన్న లోపములను వెదకి తెలిపికొనుము; నీలో ఉన్న లోపములను గూడ గ్రహించుము. వేతములతోను, ధనస్సుతోను కూడ నిన్ను నువ్వు రక్షించుకొనుము.” 50

మూ. రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా సంపరిష్వజ్య పూజ్య చ,  
అభివాద్య చ రామాయ యయో సౌమిత్రిరాహవమ్. 51

ప్ర. అ. సౌమిత్రి=లక్ష్మణుడు, రాఘవస్య=రామునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, సంపరిష్వజ్య=కౌగలించుకొని, పూజ్య చ=పూజించి, రామాయ=రామునకు, అభివాద్య చ=నమస్కరించి, ఆహవమ్=యుద్ధమును గూర్చి, యయో=వెళ్లెను.

తా. లక్ష్మణుడు రాముని మాటలు విని, రాముని కౌగలించుకొని, పూజించి, అభివాదనము చేసి యుద్ధమునకు వెళ్లెను. 51

మూ. స రావణం వారణహస్తబాహుం  
దదర్శ భీమోద్యతదీప్తరావమ్,  
ప్రచ్ఛాదయంత్రం శరవృష్టిజాలై  
స్తాన్యానరాన్ ధిన్వవిక్షీర్ణదేహన్. 52

ప్ర. అ. సః=లక్ష్మణుడు, వారణహస్తబాహుమ్=ఏనుగుతోడమువంటి బాహువులు గలవాడు, భీమోద్యతదీప్తరావమ్=ఎత్తబడిన భయంకరమైన ప్రకాశించుచున్న ధనస్సు కలవాడు, ధిన్వవిక్షీర్ణదేహన్=బ్రద్దలుకొట్టబడిన, ఇటునటు చిమ్మివేయబడిన దేహములు గల, తాన్=ఆ, వానరాన్=వానరులను, శరవృష్టి జాలై=బాణవర్షసముదాయములచేత, ప్రచ్ఛాదయంత్రమ్=కప్పచున్నవాడు అయిన, రావణమ్=రావణుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. ఏనుగుతోడము వంటి బాహువులు గల రావణుడు అప్పుడు భయంకరమైన ప్రకాశించుచున్న ధనస్సును ఎత్తి బాణవర్షసముదాయములచేత వానరులను కప్పవేయుచుండెను. వాళ్ల దేహములు బ్రద్దలైపోయి చెల్లెచెదరుగ వడుచుండెను. అట్టి రావణుని లక్ష్మణుడు చూచెను. 52

మూ. తమాలోక్య మహాతేజా హనూమాన్మారుతాత్మజః,  
వివార్య శరజాలాని విరుద్రావ స రావణమ్. 53

ప్ర. అ. మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుడైన, సః=ఆ, హనూమాన్=హనుమంతుడు, తమ్=ఆ రావణుని, ఆలోక్య=

చూచి, శరణాలాని=బాణసముదాయములను, నిహర్య=నిహరించి, రావణుడు= రావణుని గూర్చి, విదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల, వాయుస్పృతుడైన హనుమంతుడు రావణుని చూచి, అతడు ప్రయోగించుచున్న బాణసముదాయములను అడ్డుకొనుచు అతనిమీదికి శీఘ్రముగా వెళ్లెను. 53

మూ. రథం తస్య సమాసార్థ్య బాహుముద్యమ్య రక్షీణమ్,  
త్రాసయన్ రావణం ధీమాన్ హనుమాన్వాక్యమబ్రవీత్. 54

ప్ర. అ. ధీమాన్=బుద్ధిమంతుడైన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, తస్య=హనియొక్క, రథమ్=రథమును, సమాసార్థ్య=సమీపించి, రక్షీణమ్=కుడిచైన, బాహుమ్=బాహువును, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, త్రాసయన్=భయపెట్టుచు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. బుద్ధిమంతుడైన హనుమంతుడు రావణుని రథము రక్కరకు వెళ్లి, కుడిచెయ్యి ఎత్తి, అతనిని భయపెట్టుచు ఇట్లనెను. 54

మూ. దేవదానవగన్ధర్వైర్యక్షైశ్చ సహరాక్షస్త్వైః,  
అవధ్యత్సం త్వయా ప్రాప్తం వానరేభ్యస్తు తే భయమ్. 55

ప్ర. అ. దేవదానవగన్ధర్వైః=దేవతలచేత, దానవులచేత, గంధర్వుల చేత, సహరాక్షస్త్వైః=రాక్షసులతో కూడిన, యక్షైశ్చ=యక్షులచేత, అవధ్యత్సమ్=చంపశక్యముకాకపోవుట, త్వయా=నీచేత, ప్రాప్తమ్=పొందబడినది. తే=నీకు, వానరేభ్యస్తు=వానరులనుండైతే, భయమ్=భయము.

తా. నీవు దేవ - దానవ - గంధర్వ - యక్ష - రాక్షసులు చంపుటకు శక్యముకాకుండు నట్లు వరము సంపాదించినావు. కాని వానరులనుండి నీకు భయ ముండనే ఉన్నది. 55

మూ. ఏష మే రక్షీణో బాహుః పశ్చాశాఖః సముద్యతః,  
విరమిష్యతి తే రేహీ భూలాత్మానం చిరోషితమ్. 56

ప్ర. అ. మే=నాయొక్క, పశ్చాశాఖః=వదు వ్రేళ్లు గల, ఏష=ఈ, సముద్యతః=ఎత్తబడిన, రక్షీణః బాహుః=కుడిచెయ్యి, తే=నీయొక్క, రేహీ=రేహమునందు, చిరోషితమ్=చిరకాలము పొటు ఉన్న, భూలాత్మానమ్=జీవాత్మను, విరమిష్యతి=దృంపముచేయగలడు.

తా. పైకి ఎత్తబడిన వదు వ్రేళ్లు గల కుడి చెయ్యి చిరకాలమునుండి నీ శరీరములో ఉన్న జీవాత్మను తొలగించగలడు. 56

మూ. శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం రావణో భీమవిక్రమః,  
పంరక్షవయనః క్రోధాదిదం వచనమబ్రవీత్. 57

ప్ర. అ. భీమవిక్రమః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, రావణః=రావణుడు, హనుమతో=హనుమంతునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, క్రోధాత్=కోపమువలన, పంరక్షవయనః=ఎఱ్ఱనైన వేతములు గలవాడై, ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల రావణుడు హనుమంతుని మాటలు విని కోపముచేత కల్లు ఎఱ్ఱబడగా, ఇట్లు పలికెను. 57

మూ. క్షీప్రం ప్రహర విశక్యం స్థిరాం కీర్తిమవాప్నుహి,  
తతస్త్వాం జ్ఞాతవిక్రాంతం నాశయిష్యామి వానర. 58

ప్ర. అ. వానరః=వానరుడా ! విశక్యమ్=సందేహము లేకుండగా, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, ప్రహరః=కొట్టుము, స్థిరామ్=స్థిరమైన, కీర్తిమ్=కీర్తిని, అవాప్నుహి=పొందుము. తతః=అటుపిమ్మట, జ్ఞాతవిక్రాంతమ్=తెలియబడిన పరాక్రమము గల, త్వామ్=నిన్ను, నాశయిష్యామి=నశింపచేసెదను.

తా. వానరుడా ! నిసందేహముగా వెంటనే కొట్టుము. స్థిరమైన కీర్తిని పొందుము. నీ పరాక్రమ మెంతటిదో తెలిపికొనిన పిమ్మట నిన్ను నశింపచేసెదను. 58

మూ. రావణస్య వచః శ్రుత్వా వాయుసూనుర్వచోఽబ్రవీత్,  
ప్రహతం హి మయా పూర్వమక్షం తవ సుతం స్మర. 59

ప్ర. అ. రావణస్య=రావణునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, వాయుసూనుః=హనుమంతుడు, వచః=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను. మయా=నీచేత, పూర్వమ్=పూర్వము, ప్రహతమ్=కొట్టబడిన(చంపబడిన), తవ సుతమ్=నీకుమారుడైన, అక్షమ్=అక్షుణ్ణి, స్మర=స్మరించుము.

తా. రావణుని మాటలు విని హనుమంతు డిట్లు పలికెను. “పూర్వము నేను నీ కుమారుడైన అక్షుణ్ణి చంపినాను. ఆ విషయమును గుర్తుకు తెచ్చుకొనుము”. 59

మూ. ఏవముక్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః,  
అజఘానానిలసుతం తలేవోరసి వీర్యవాన్. 60

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలికబడిన, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావ

ఁబడు, అనిలమతమ్=హనుమంతుని, తలేవ=అరచేతితో, ఉరపి=వక్షస్థలమునందు, అజఘాన=కొట్టెను.

తా. మహావేజఃశాలి, పర్యాకమవంతుడు, భాక్షసరౌజు అయిన రావణుడు హనుమంతుని మాటలు విని అతనిని అరచేతితో వక్షస్థలముమీద కొట్టెను. 60

మూ. స తలాభిహతస్తేన చచాల చ ముహుర్ముహుః,  
స్థితో ముహూర్తం తేజస్వై స్థైర్యం కృత్వా మహామతిః, 61  
అజఘాన చ సంక్రుద్ధస్తలేనైవోమరద్విషమ్.

ప్ర. అ. తేన=రావణునిచేత, తలాభిహతః=అరచేతితో కొట్టబడిన, సః=అతడు, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, చచాల చ=చలించెను. తేజస్వై=తేజస్సు కలవాడు, మహామతిః=గొప్ప బుద్ధి గలవాడు అయిన హనుమంతుడు, ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము, స్థితః=నిలచినవాడై, స్థైర్యమ్=స్థిరత్వమును, కృత్వా=చేసి, సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై, తలేనైవ=అరచేతితోనే, అమరద్విషమ్=దేవతల శత్రువైన రావణుని, అజఘాన=కొట్టెను.

తా. ఆ రావణుని అరచేతి దెబ్బ తగలగానే హనుమంతుడు చాలసార్లు తూలిపోయెను. వేజఃశాలి, గొప్ప బుద్ధిగలవాడు అయిన హనుమంతుడు ముహూర్తకాలము నిలబడి, నిందొక్కుకొని ఆ రావణుని అరచేతితోనే కొట్టెను.

మూ. తతః స తేనాభిహతో వానరేణ మహాత్మనా,  
దశగ్రీవః పమాధూతో యథా భూమిచలేఽచలః. 62

ప్ర. అ. తతః=అట్లుపిమ్మట, మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, తేన వానరేణ=ఆ వానరునిచేత, అభిహతః=కొట్టబడిన, దశగ్రీవః=రావణుడు, భూమిచలే=భూమి కంపించినప్పుడు, అచలః యథా=పర్వతము వలె, పమాధూతః=కదల్చబడెను.

తా. మహాత్ముడైన హనుమంతునిచేత కొట్టబడిన ఆ తళకండుడు భూమి కంపించినప్పుడు పర్వతము కంపించినట్లు కంపించెను. 62

మూ. సంక్రామే తం తథా దృష్ట్వా రావణం తలలాడితమ్,  
ఋషయో వానరాః సిద్ధా వేదుర్దేవాః సహసురైః. 63

ప్ర. అ. సంక్రామే=యుద్ధమునందు, తథా=అట్లు, తలలాడితమ్=అరచేతితో కొట్టబడిన, తం రావణమ్=ఆ రావణుని, దృష్ట్వా=చూచి, ఋషయః=ఋషులు, వానరాః=వానరులు, సిద్ధాః=సిద్ధులు, అసురైః సహ=అసురులతో కూడ, దేవాః=దేవతలు, వేదుః=ధ్వనిచేసరి.

తా. యుద్ధములో అరచేతిలో కొట్టుబడిన ఆ రావణుని చూచి, ఋషులు, వానరులు, పీర్వులు, దేవతలు, అసురులు ఆశ్చర్యముతో ధ్వనిచేసిరి. 63

మూ. అథాశ్చస్య మహాతేజా రావణో వాక్యమబ్రవీత్, 64  
సాధు వాచర వీర్యేణ శ్లాఘనీయోఽసీ మే రిపుః.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, మహాతేజా=గొప్ప తేజస్సు గల, రావణ=రావణుడు, ఆశ్చర్య=ఊరడిల్లి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. వాచర=వాచరుడా ! సాధు=బాగు ! బాగు ! వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత, శ్లాఘనీయః=శ్లాఘింపఁతగిన, మే రిపుః=నా శత్రువుగా, అసీ=అయిపున్నావు.

తా. పిమ్మట గొప్ప తేజస్సు గల రావణుడు పూహ తెచ్చుకొని ఇట్లు పలికెను. "ఓ ! వాచరుడా ! బాగు ! బాగు ! పరాక్రమముచేత నీవు నాకు తగిన శ్లాఘనీయుడవైన శత్రువుగా ఉన్నావు." 64

మూ. రావణేనైవముక్షస్త్తు మారుతిర్వాక్యమబ్రవీత్, 65  
ధిగస్త మమ వీర్యస్య యత్త్వం జీవసి రావణ.

ప్ర. అ. రావణేన=రావణునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్=పలికబడిన, మారుతిః=హనుమంతుడు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. రావణ=రావణా ! మమ=నాయొక్క, వీర్యస్య=వీర్యమునకు, ధిక్ లస్తు=నింద అగుగాక, యత్=ఎందునలన, త్వమ్=నీవు, జీవసి=జీవించి ఉన్నావో.

తా. రావణుని మాటలు విని హనుమంతు డిట్లు పలికెను. "రావణా ! ధి ! నా బలము ఏమి బలము ! నీనింబా జీవించియే ఉన్నావు !" 65

మూ. సక్యత్తు ప్రహరేదానీం దుర్బుధ్దే కిం వికత్తసే, 66  
తతస్త్వం మామకో ముష్టిర్నయిష్యతి యమక్షయమ్.

ప్ర. అ. దుర్బుధ్దే=దెడ్డుబుద్ధికలవాడా ! కిం వికత్తసే=ఎందుకు బడాయి చెప్పకొనుచున్నావు ? ఇదానీమ్=ఇప్పుడు, సక్యత్=ఒక పర్యాయము, ప్రహర=కొట్టుము. తతః=అటుపిమ్మట, మామకః=నా సంబంధమైన, ముష్టిః=పడి కిలి, త్వమ్=నిన్ను, యమక్షయమ్=యమలోకమును, నయిష్యతి=పొందించగలడు.

తా. "ఓ ! దుర్బుధ్ధీ ! బడాయి ఎందుకు చెప్పకొనెదవు ! ఇప్పుడు నన్నొక పర్యాయము కొట్టుము. అటు పిమ్మట నా పడికిలి నిన్ను యమలోకమునకు పంపివేయగలడు." 66

మూ. తతో మారుతివాక్యేన కోపస్తస్య తరాజ్వలత్, 67  
పరిరక్షనయనో యత్నాన్ముష్టిముద్యమ్య దక్షిణమ్,

పాతయామాప వేగేన వానరోరపి వీర్యవాన్.

68

ప్ర. ఆ. తతా=ఏమృత, మారుతివాక్యేన=హనుమంతుని మాటలచేత, తదా=అప్పుడు, తస్య=రావణునియొక్క, కోపః=కోపము, అజ్ఞులన్=ప్రజ్ఞులించెను. సంరక్తనయనః=ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు కలవాడై, యుత్సాహ్=ప్రయత్నముచలన, దక్షిణమ్=కుడిదైన, ముష్టిమ్=పిడికిలిని, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుడైన రావణుడు, వేగేన=వేగముతో, వానరోరపి=హనుమంతుని వక్షస్థలముమీద, పాతయామాప=పడవేసెను.

తా. హనుమంతుని మాటలు వినగానే రావణుని కోపము ఎక్కువయ్యెను. పరాక్రమవంతుడైన ఆతడు బాగా ఎఱ్ఱబడిన నేత్రములతో చూచుచు, ప్రయత్నపూర్వకముగా కుడిపిడికిలి ఎత్తి వేగముగా హనుమంతుని వక్షస్థలముమీద పడవేసెను.

67, 68

మూ. హనూమాన్ వక్షపి వ్యూఢే సంచరాల పునః పునః,  
విహ్వలం రం తదా దృష్ట్వా హనూమంతం మహాబలమ్, 69  
రథేనాతిరథః శీఘ్రం వీలం ప్రతి సమర్థగాత్,

ప్ర. ఆ. వ్యూఢే=విశాలమైన, వక్షపి=వక్షస్థలమునందు కొట్టబడిన, హనూమాన్=హనుమంతుడు, పునః పునః=చాలచాలికి, సంచరాల=చరించెను. విహ్వలమ్=వ్యాకులుడైన, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, తం హనూమంతమ్=ఆ హనుమంతుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, అతిరథః=అతిరథుడైన రావణుడు, రథేన=రథముచేత, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, వీలం ప్రతి=నీలుణ్ణి గూర్చి, సమర్థగాత్=వెళ్లెను.

తా. విశాలమైన వక్షస్థలముమీద కొట్టబడిన హనుమంతుడు ఎక్కువగా తూలిపోయెను. మహాబలవంతుడైన హనుమంతుడు ఆ నిధముగా వ్యాకులుడై ఉండుట చూచి అతిరథుడైన రావణుడు రథముచేత నీలునిమీదకు వెళ్లెను.

మూ. రాక్షసానామధిపతిర్దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్,  
పన్నగప్రతిమైర్యమైః పరమర్మాధిభేదనైః,  
శరైరాదీపయామాప నీలం హరిచమూపతిమ్. 71

ప్ర. ఆ. రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, అధిపతిః=అధిపతీ, ప్రతాపవాన్=ప్రతాపవంతుడూ అయిన, దశగ్రీవః=రావణుడు, పన్నగప్రతిమైః=పర్వములతో సమానములైన, భీమైః=భయంకరములైన, పరమర్మాధిభేదనైః=పరుల మర్మస్థానములను భేదించు, శరైః=బాణములచేత, హరిచమూపతిమ్=వానరసేవానాయకుడైన, నీలమ్=నీలుణ్ణి, ఆదీపయామాప=ప్రజ్వలించవేసెను.

రా. రాక్షసప్రభువు, ప్రతాపవంతుడు అయిన దశగ్రీవుడు సర్వములతో పమానములు, భయంకరములు, శత్రువుల మర్మస్థానములను భేదించి అయిన బాణాలచేత, వానరసేనానాయకుడైన నీలుణ్ణి మండిపోవుచున్నట్లు చేసెను.

మూ. స శరౌఘసమాయస్తా వీరో హరిచమూపతిః,  
కరేణైకేవ శైలాగ్రం రక్షోధిపతయేఽన్యజత్. 72

ప్ర. అ. శరౌఘసమాయస్తా=బాణముల సముదాయముచేత పీడింపబడిన, హరిచమూపతిః=వానరసేనానాయకుడైన, సః నీలః=ఆ నీలుడు, ఏకేన=ఒక, కరేణ=హస్తముచేత, శైలాగ్రమ్=పర్వతశిఖరమును, రక్షోధిపతయే=రావణునకు, అన్యజత్=విడచెను.

రా. బాణసముదాయముచేత పీడింపబడిన వానరసేనాపతియైన నీలుడు ఒక చేతితో పర్వతశిఖరమును రావణునిమీదికి విసిరెను. 72

మూ. హనూమానపి తేజస్వీ సమాశ్మస్తా మహామనాః,  
విప్రేక్షమాణో యుద్ధేఘ్నః పరోషమిదమబ్రవీత్. 73

నీలేవ నహ సంయుక్తం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్,  
అన్యేన యుధ్యమానస్య న యుక్తమథిధానమ్. 74

ప్ర. అ. తేజస్వీ=తేజస్సుగలవాడు, మహామనాః=గొప్ప మనస్సు గల వాడు అయిన, హనూమానపి=హనుమంతుడు కూడ, సమాశ్మస్తా=తెప్పిరిల్లినవాడై, యుద్ధేఘ్నః=యుద్ధమును పొందదలచుచున్నవాడై, విప్రేక్షమాణః=చూచుచు, నీలేవ నహ=నీలునితోకూడ, సంయుక్తమ్=యుద్ధములో కలిసి ఉన్న, రాక్షసేశ్వరమ్=రాక్షసరాజైన, రావణమ్=రావణునిగూర్చి, పరోషమ్=కోపముతో కూడునట్లుగా, శరమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=వలెకెను. అన్యేన=మరొకచేత, యుధ్యమానస్య=యుద్ధముచేయుచున్నవానియొక్క, అథిధానమ్=ఎదురుగా వెళ్ళుట, న యుక్తమ్=యుక్తముకాదు.

రా. గొప్ప తేజస్సు, గొప్ప మనస్సు గల హనుమంతుడు మూర్ఖునిండి తేరుకొని యుద్ధము చేయగోరుచు ఇటునటు చూచి నీలునితో యుద్ధముచే యుచున్న రాక్షసరాజైన రావణునితో, కోపముతో, ఇట్లు పలికెను. ఇతరునితో యుద్ధము చేయుచున్నవానిమీదకు యుద్ధమునకై వెళ్లుట యుక్తముకాదు.

మూ. రావణోఽథమహాతేజా స్తం శృణ్గం సప్తధిః శరైః,  
అజమాన సుతీక్ష్ణాగ్రైస్తద్విశీర్ణం పపాత హ. 75

ప్ర. అ. అథ=ఏప్పుడు, మహాతేజాః=గొప్పతేజస్సు గల, రావణాః=

రావణుడు, తం శృంగమ్=అ శిఖరమును, మురీక్షజాగ్రై=చాల వాడియైన  
అగ్రభాగములు గల, సప్తథి=ఏడు, శిలై=బాణములతో, అజహాన=కొట్టెను,  
తత్=అది, విశీర్ణం=విరిగిపోయినదై, పహిత హ=పడిపోయెను.

రా. మహాతేజశారీయైన రావణుడు నీలుడు విసిరిన శిఖరమును చాల  
వాడియైన అగ్రభాగములు గల ఏడు బాణాలతో కొట్టెను. ఆ శిఖరము  
ముక్కలై పడిపోయెను. 75

మూ. తర్విశీర్ణం గిరేః శృంగం దృష్ట్వా హరిచమూపతిః,  
కాలాగ్నిరివ జజ్వాల కోపేన పరవీరహా. 76

ప్ర. అ. పరవీరహా=శత్రువీరులను చంపిన, చమూపతిః=పేనాపతి  
యైన నీలుడు, విశీర్ణమ్=బ్రద్దలైన, తత్=అ, గిరేః శృంగమ్=పర్వతశిఖర  
మును, దృష్ట్వా=చూచి, కోపేన=కోపముతో, కాలాగ్నిరివ=ప్రళయకాలాగ్ని వలె,  
జజ్వాల=మండినదెను.

రా. ఆ పర్వతశిఖరము బ్రద్దలైపోవుట చూచి శత్రువీరులను చంపు  
పేనాపతియైన నీలుడు, కోపముతో ప్రళయకాలాగ్ని వలె మండినదెను. 76

మూ. పోఽశ్వకర్ణద్రుమాన్ శాలాంశ్చూతానపి సుపుష్పిలాన్,  
అన్యాయే వివిధాన్ వృక్షాన్చైవ శిక్షేప సంయుగే. 77

ప్ర. అ. సః నీలః=అ నీలుడు, సంయుగే=యుద్ధమునందు, అశ్వకర్ణద్రు  
మాన్=మద్దిచెట్లను, శాలాన్=శాలవృక్షములను, సుపుష్పిలాన్=బాగుగా పుష్పించిన,  
చూతానపి=చూతవృక్షములను, అన్యాయే=ఇతరములైన, వివిధాన్=అనేకవిధములైన,  
వృక్షాన్=వృక్షములను, చిక్షేప=విసరెను.

రా. యుద్ధమునందు ఆ నీలుడు మద్దిచెట్లను, శాలవృక్షములను, బాగుగా  
పుష్పించిన చూచుచెట్లను, అనేకవిధములైన ఇతరవృక్షములను విసరెను. 77

మూ. స లాన్ వృక్షాన్ సమాపాద్య ప్రతిచిచ్ఛేద రావణః,  
అభ్యవర్తచ ఘోరేణ శరవర్షేణ పావకిమ్. 78

ప్ర. అ. సః రావణః=అ రావణుడు, లాన్=అ, వృక్షాన్=వృక్ష  
ములను, ప్రతిసమాపాద్య=ఎదురుగా పొంది, చిచ్ఛేద=చేదించెను. ఘోరేణ=  
అదుంకరమైన, శరవర్షేణ=బాణవర్షముచేత, పావకిమ్=అగ్నిపురులైన నీలుణ్ణి,  
అభ్యవర్తచ=వర్దించెను.

రా. రావణుడు ఆ వృక్షములను ఎదుర్కొని చేదించివేసెను.  
అదుంకరమైన బాణవర్షమును నీలునిమీద కురిపించెను. 78



మూ. అభివృద్ధః శరౌఘేణ మేఘేనేవ మహాబలః,

ప్రాస్యం కృత్యా తతో దూపం ధ్వజాగ్రే విపపాత హ. 79

ప్ర. అ. శరౌఘేణ=బాణసముదాయముచేత, మేఘేనేవ=మేఘము చేత వర్షింపబడినట్లు, అభివృద్ధః=వర్షించబడిన, మహాబలః=గొప్ప బలము గల నీలుడు, తతో=అటుపిమ్మట, దూపమ్=దూపమును, ప్రాస్యమ్=ప్రాస్య మైనదానినిగా, కృత్యా=చేసి, ధ్వజాగ్రే=ధ్వజము ఆగ్రభాగమునందు, విపపాత హ=పడెను.

తా. మేఘము వర్షించి నట్లు రావణుడు తన మీదికి శరవర్షము కురిపించగా నీలుడు శరీరమును చిన్నది చేసి అతని ధ్వజము చివర వ్రాలెను.

మూ. పావకాత్మజమాలోక్య ధ్వజాగ్రే సమవస్థితమ్,

జజ్ఞాం రావణః క్రోధాత్తతో నీలో ననాద చ. 80

ప్ర. అ. ధ్వజాగ్రే=ధ్వజాగ్రమునందు, సమవస్థితమ్=ఉన్న, పావకాత్మజమ్=నీలుణ్ణి, ఆలోక్య=చూచి, రావణః=రావణుడు, క్రోధాత్=కోపముచలన, జజ్ఞాం=మండిపడెను. తతో=అటుపిమ్మట, నీలః=నీలుడు, ననాద చ=ధ్వనిచేసెను.

తా. ధ్వజాగ్రముమీద కూర్చున్న నీలుని చూచి రావణుడు కోపముతో మండిపడెను. నీలుడు లిగ్గరగా అరచెను.

మూ. ధ్వజాగ్రే ధనుష్యాగ్రే కిరీటాగ్రే చ తం హరిమ్,

లక్ష్మణోఽథ హమామాంశ్చ దృష్ట్వా రామశ్చ విస్మితాః. 81

ప్ర. అ. ధ్వజాగ్రే=ధ్వజముచివర, ధనుషః=ధనస్సుయొక్క, ఆగ్రే=ఆగ్రమునందు, కిరీటాగ్రే చ=కిరీటము ఆగ్రభాగమునందు, తం హరిమ్=ఆ వానరుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, అథ=మరియు, హమా మాంశ్చ=హనుమంతుడు, రామశ్చ=రాముడు, విస్మితాః=ఆశ్చర్యపడిరి.

తా. నీలుడు రావణుని ధ్వజము చివర, ధనస్సు చివర, కిరీటముపైన వాలుచుండుట చూచి లక్ష్మణుడు, హనుమంతుడు, రాముడు ఆశ్చర్యపడిరి.

మూ. రావణోఽథ మహాతేజాః కపిలాఘవవిస్మితః,

అస్త్రమాహారయూమాస దీప్తమాగ్నేయమద్భుతమ్. 82

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సుగల, రావణః=రావణుడు, కపిలాఘవవిస్మితః=ఆ వానరునియొక్క చురుకుదనముచేత ఆశ్చర్యపడినవాడై, దీప్తమ్=ప్రజ్వలించుచున్న, అద్భుతమ్=ఆశ్చర్యకరమైన, ఆగ్నేయమ్ అస్త్రమ్=ఆగ్నేయాస్త్రమును, అహారయూమాస=గ్రహించెను.

రా. అప్పుడు మహావేజాశాలియైన రావణుడు నీలుని చుడుకుదనమును చూచి ఆశ్చర్యపడుచు, ప్రజ్వలించుచున్న, ఆశ్చర్యకరమైన ఆగ్నేయాస్త్రమును గ్రహించెను. 82

మూ. తతస్త్వే చుక్రుశుర్వృష్టా లబ్ధలక్షాః ప్లవల్గమః,  
వీలలాఘవసంభ్రావ్రం దృష్ట్వా రావణమాహవే. 83

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, అహవే=యుద్ధమునందు, వీలలాఘవ సంభ్రావ్రమ్=నీలుని లాఘవముచేత కంఘాదుపడుచున్న, రావణమ్=రావణుని, దృష్ట్వా=చూచి, లబ్ధలక్షాః=పొందబడిన సంతోషహేతువు గల, తే ప్లవల్గమః=ఆ వానరులు, పృష్టాః=సంతోషించినవారై, చుక్రుశుః= అరచిరి.

రా. యుద్ధములో నీలుని లాఘవముచే కంఘాదుపడుచున్న రావణుని చూచి సంతోషించుటకు లగిన అవకాశము లభించిన ఆ వానరులు సంతోషించుచు అరచిరి. 83

మూ. వానరాణాం చ వాదేన సంరత్నో రావణస్తరా,  
సంధ్రమాచిష్టహృదయో న కించిత్ ప్రత్యపద్యత. 84

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, వాదేన=ధ్వనిచేత, సంరత్నః=తొందరపడుచున్న, రావణః=రావణుడు, సంధ్రమాచిష్టహృదయః=కంఘాదుతో నిండిన హృదయము గలవారై, కించిత్=ఏమీ, చ ప్రత్యపద్యత=అలోచించజాలకపోయెను.

రా. అప్పుడు వానరుల ధ్వనిచేత తొందరపడుచు కంఘాదుగా ఉన్న హృదయము గల రావణునకు ఏమి చేయవలెనో తోచలేదు. 84

మూ. అగ్నేయేవాపి సంయుక్తం గృహీత్వా రావణః కరమ్,  
ధ్వజశీర్షస్థితం వీలమురైక్షత విశాచరః. 85

ప్ర. అ. విశాచరః=రాక్షసుడైన, రావణః=రావణుడు, అగ్నేయేన=ఆగ్నేయాస్త్రముతో, సంయుక్తమ్=కూడిన, కరమ్=బాణమును, గృహీత్వా=గ్రహించి, ధ్వజశీర్షస్థితమ్=ధ్వజాగ్రముపైన ఉన్న, వీలమ్=నీలుణ్ణి, ఉరైక్షత=పైకి కట్లు ఎత్తి చూచెను.

రా. విశాచరుడైన రావణుడు ఆగ్నేయాస్త్రముతో కూడిన బాణమును పంధించి ధ్వజాగ్రముపైన నీలుణ్ణి చూచెను. 85

మూ. తతోఽబ్రవీన్మహావేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః,  
కోపీ లాఘవయుకోఽపి మాయయా పరయా సహ. 86

ప్ర. అ. తథా=అట్లుపిమ్మట, మహావీజాః=గొప్ప వేజస్సు గల, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, అబ్రవీత్=పలికెను. కపే=వానరుడా ! పరియా=గొప్పదైన, మాయయా సహ=మాయతో కూడ, రాఘవయుక్తః=రాఘవముతో కూడినవాడవు, అపి=అయి ఉన్నావు.

తా. పిమ్మట మహావేజాశాలి, రాక్షసప్రభువు అయిన రావణుడు పలికెను - "ఓ ! వానరుడా ! నీవు గొప్ప మాయమూ, చురుకుదనమును చూపుచున్నావు !"

86

మూ. జీవితం ఖలు రక్షస్వ యది శక్తోఽపి వావర,

తాని తావ్యాత్మరూపాణి పృజసి త్వమవేకశః.

87

ప్ర. అ. వావర=వానరుడా ! త్వమ్=నీవు, అవేకశః=అవేకవిధములుగా, తాని తాని=ఆ యా, తావ్యాత్మరూపాణి=నీ రూపములను, పృజసి=పురించుచున్నావు. శక్తః=పదుట్టుడవు, అపి యది=అయి ఉన్నట్లయితే, జీవితమ్=జీవితమును, రక్షస్వ ఖలు=రక్షించుకొనుము.

తా. "నీవు అవేకవిధములుగా ఆ యా రూపములలో కనబడుచున్నావు! సామర్థ్య మున్నచో ప్రాణాలను రక్షించుకొనుము".

87

మూ. తథాపి త్వాం మయా ముక్తః సాయుకోఽస్త్రప్రయోజితః,

జీవితం పరిరక్షంతం జీవితార్ద్రశంఖయిష్యతి.

88

ప్ర. అ. తథాపి=అట్లయినను, మయా=నాచేత, ముక్తః=విడువబడిన, అస్త్రయోజితః=అస్త్రముతో కూర్చబడిన, సాయుకః=బాణము, జీవితమ్=జీవితమును, పరిరక్షంతమ్=రక్షించుకొనుచున్న, త్వామ్=నిన్ను, జీవితాల్=జీవితమునుండి, భ్రంశయిష్యతి=తొలగించగలడు.

తా. "నీవు ఎన్ని రూపములు ధరించినా నేను ప్రయోగించిన అస్త్రముతో కూడిన బాణము ప్రాణాలను రక్షించుకొనుచున్న నీ ప్రాణాలను తీసివేయగలడు."

మూ. ఏవముక్త్యై మహాబాహు రావణో రాక్షసేశ్వరః,

సంధాయ బాణనుష్ట్రేణ చమూపతిమతాడయత్.

89

ప్ర. అ. మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గల, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యై=పలికి, బాణమ్=బాణమును, అన్వేషేణ=అగ్నేయాస్త్రముతో, సంధాయ=సంధించి, చమూపతిమ్=సేనాపతియైన నీయిణ్ణి, తాడయత్=కొట్టెను.

తా. గొప్ప బాహువులు గల రాక్షసరాజైన రావణుడు ఇట్లు పలికి,

బాణమును అగ్నియాస్త్రముతో సంధించి నీలునిపై ప్రయోగించెను. 89

మూ. పోఁడ్రైయ్యుక్తేన బాణేన నీలో వక్షసే తాడితః,  
నిర్దహ్యమానః సహపా విసపాత మహీతలే. 90

ప్ర. అ. స. నీలః=అ నీలుడు, అస్త్రయుక్తేన=అస్త్రముతో కూడిన, బాణేన=బాణముచేత, వక్షసే=వక్షస్థలమునందు, తాడితః=కొట్టబడినవాడై, నిర్దహ్యమానః=కొల్పబడుచున్నవాడై, సహపా=వెంటనే, మహీతలే=వేలమీద, సహపాత=పడెను.

తా. అస్త్రము సంధించిన బాణముచేత వక్షస్థలమునందు కొట్టబడిన నీలుడు అది శాశ్వతముచుండగా వెంటనే వేలమీద పడిపోయెను. 90

మూ. పీతృమాహాత్యసంయోగాదాత్యనశ్చాపి తేజసా,  
జామభ్యామపతర్యూమౌ న తు ప్రాక్షైర్యయుజ్యత. 91

ప్ర. అ. పీతృమాహాత్యసంయోగాత్=తండ్రియొక్క మాహాత్యము యొక్క సంబంధమువలన, అత్యనః=తనయొక్క, తేజసా చాపి=తేజస్సుచేత, జామభ్యామ్=మోకాళ్లతో, భూమౌ=భూమియుందు, నృపతత్=పడెను. తు=తాని, ప్రాక్షైః=ప్రాణములచేత, న వ్యయుజ్యత=విడవబడలేదు.

తా. తండ్రియైన అగ్నిదేవుని ప్రభావము తనకుకూడ కొంత ఉండుట వలన, తన సహజమైన తేజస్సుచేత నీలుడు వేలమీద మోకాళ్లపైన పడెను గాని ప్రాణములు విడువలేదు. 91

మూ. విసంజ్ఞం వానరం దృష్ట్వా రశగ్రీవో రణోత్సృకః,  
రథేనామ్బురవాదేన సౌమిత్రిమధిదుద్రువే. 92

ప్ర. అ. రశగ్రీవః=రావణుడు, వానరమ్=నీలుల్ల, విసంజ్ఞమ్=సంజ్ఞ లేనివానివిగా, దృష్ట్వా=చూచి, రణోత్సృకః=రణమునందు అసక్తి కలవాడై, అమ్బురవాదేన=మేఘమువంటి ధ్వని గల, రథేన=రథముచేత, సౌమిత్రిమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, అభిదుద్రువే=పరుగెత్తెను.

తా. నీలుడు మూర్ఖు వెందుట చూచి రావణుడు యుద్ధమునందు అసక్తితో, మేఘధ్వని వంటి ధ్వని గల రథముచేత, లక్ష్మణుడు దున్న వైపునకు శీఘ్రముగా వెళ్లెను. 92

మూ. అపార్థ్య రణమర్థే తం వారయిత్వా ప్లితో జ్వలన్,  
ధనుర్విష్రాంతయామాప రాక్షసేన్ద్రః ప్రతాపవాన్. 93

ప్ర. అ. ప్రతాపవాన్=ప్రతాపవంతుడైన, రాక్షసేన్ద్రః=రాక్షసరాజు,

తమ్=ఆ లక్ష్మణుని, రణమధ్యే=యుద్ధమధ్యమునందు, అపాద్య=పమీపించి, వార  
యిత్య=ముందుకు వెళ్ళకుండునట్లు నిహరించి, స్థితః=నిలచినవాడై, భులన్=ప్రజ్ఞ  
లించుచు, ధనుః=ధనస్సును, విష్కారయూమాన=చరచెను.

తా. ప్రతాపవంతుడైన రావణుడు యుద్ధరంగము మధ్య లక్ష్మణుణ్ణి  
పమీపించి, అతడు ముందుకు వెళ్ళకుండునట్లు, వారించి, ప్రజ్ఞలించుచు  
నిలచినవాడై, ధనస్సును చరిచెను. 93

మూ. తమాహ సౌమిత్రిరదీనపత్న్యో  
విస్ఫారయన్తం ధనురప్రమేయమ్,  
అభ్యేహి మామద్య నిశాచరేన్ద్రా  
వ వానరాంస్త్వం ప్రతియోద్ధుమ్నర్హసి. 94

ప్ర. అ. అదీనపత్న్యః=దీనము కాని బుద్ధి కల, సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు,  
అప్రమేయమ్=ఇట్టి దని చెప్పశక్యము కాని, ధనుః=ధనస్సును, విస్ఫారయన్తమ్=చర  
చుచున్న, తమ్=అతనిని గూర్చి, ఆహ=పలికెను. నిశాచరేన్ద్రా=రాక్షసరాజా !  
మామ్=నన్ను గూర్చి, అభ్యేహి=రమ్ము. త్వమ్=నీవు, వానరాన్=వాసరులను,  
ప్రతియోద్ధుమ్=ఎదిరించి యుద్ధము చేయుటకు, న్నర్హసి=తగవు.

తా. దైన్య మెరుగని బుద్ధి గల లక్ష్మణుడు గొప్ప ధనస్సును  
చరచుచున్న అతనితో ఇట్లనెను -- "రాక్షసరాజా ! నీవు ఈ వానరులతో  
యుద్ధముచేయుట కాదు; నాతో యుద్ధము చేయుటకు రమ్ము". 94

మూ. స తస్య వాక్యం ప్రతిపూర్ణహోషమ్  
జ్యాశబ్దముగ్రం చ నిశమ్య రాజా,  
అపాద్య సౌమిత్రిముపస్థితం తం  
రోషాన్వితం వాచమువాచ రక్షః. 95

ప్ర. అ. రాజా=రాక్షసరాజైన, సః రక్షః=ఆ రావణుడు, తస్య=  
వానియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, ప్రతిపూర్ణహోషమ్=నిండిన ధ్వని గల,  
ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, జ్యాశబ్దమ్=నారి ధ్వనిని, నిశమ్య=విని, ఉపస్థితమ్=పమీ  
పించిన, తం సౌమిత్రిమ్=ఆ లక్ష్మణుని, అపాద్య=చేరి, రోషాన్వితమ్=రోషముతో  
కూడినట్లుగా, వాచమ్=వాక్కును, ఉవాచ= పలికెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు లక్ష్మణుని మోటలను, అత్యధికమైన  
ధ్వని గల భయంకరమైన ధనుష్టంకారమును విని, దగ్గరగా ఉన్న లక్ష్మణుని  
పమీపించి, రోషముతో ఇట్లు పలికెను. 95

మూ. దిష్ట్యాసీ మే రాఘవ దృష్టిమార్గం  
ప్రాప్తోఽన్తగామీ విపరీతబుద్ధిః,  
అస్మిన్ క్షణే యాస్యసీ మృత్యులోకం  
సంసాద్యమావో మమ బాణజాలైః.

96

ప్ర. ఆ. రాఘవ=లక్ష్మణా ! విపరీతబుద్ధిః=విపరీతమైన బుద్ధి గలవాడవు, అన్తగామీ=అంతమును పొందనున్నవాడనూ అయిన నీవు, దిష్ట్యా= దైవనశము చేత, మే=నాయొక్క, దృష్టిమార్గమ్=దృష్టియొక్క మార్గమును, ప్రాప్తః=పొంది వావు. మమ=నాయొక్క, బాణజాలైః=బాణముల పముదాయములచేత, సంసాద్యమావః=క్షీణంపచేయబడుచున్నవాడవై, అస్మిన్=ఈ, క్షణే=క్షణమునందు, మృత్యులోకమ్=యమలోకమును గూర్చి, యాస్యసీ=వెళ్లగలవు.

తా. లక్ష్మణా ! విపరీతబుద్ధి గల నీవు మరణించనున్నావు. దైవనశముచేత నా కంట బడినావు. నా బాణముల ప్రహారములకు ఈ క్షణమునందే యమలోకమును పొందగలవు.

96

మూ. తమాహ పామిత్రవిఘ్నయావో  
గర్హస్తముద్యుత్త సేతాగ్రదంష్ట్రమ్,  
రాజన్ గర్హస్తి మహాప్రభావా  
వికత్థసే పాపకృతాం వరిష్ఠ.

97

ప్ర. ఆ. పామిత్రః=లక్ష్మణుడు, అవిఘ్నయావః=ఆశ్చర్యము చెందని వాడై, ఉద్యుత్తసేతాగ్రదంష్ట్రమ్=ఎత్తైన తెల్లని దంతాగ్రములు గల, గర్హస్తమ్= గర్హించుచున్న, తమ్=అతనిని గూర్చి, అహః=పలికెను. పాపకృతామ్=పాపము చేసినవారిలో, వరిష్ఠః=గొప్పవాడా ! రాజన్=ఓ ! రాక్షసరాజా ! వికత్థసే=బడాయి చెప్పకొనుచున్నావు, మహాప్రభావాః=గొప్ప ప్రభావము కలవాడు, న గర్హస్తి=గర్హించడు.

తా. లక్ష్మణుడు, ఎత్తైన తెల్లని దంతాగ్రములు గల, గర్హించుచున్న ఆ రావణుని విషయమున నీ మాత్రము ఆశ్చర్యము చెందనివాడై ఇట్లు పలికెను--"పాపాత్ములలో గొప్పవాడవైన రావణా ! వ్యర్థముగా బడాయి చెప్పకొనుచున్నావు. గొప్ప ప్రభావము గలవాడు ఈ విధముగా గర్హించడు." 97

మూ. జావామి వీర్యం తవ రాక్షసేష్ట  
బలం ప్రతాపం చ సరాక్రమం చ,  
అనస్థితోఽహం శరచాపపాణే  
రాగచ కిం మోఘవికత్థవేవ.

98

ప్ర. ఆ. రాక్షసేంద్రా=రాక్షసరాజా ! తన=నీయొక్క, వీర్యమ్=వీర్యమును, బలమ్=బలమును, ప్రతాపం చ=ప్రతాపమును, పరాక్రమం చ=పరాక్రమమును, జానామి=ఎఱుగుదును. అహమ్=నేను, శరహాపహాణీ=బాణములు ధనస్సు పొస్తమునందు కలవాడనై, అవస్థితః=నిలచినాను. అగచ్ఛ=రమ్ము. మోఘవికర్ణనేన=వ్యర్థముగా బడాయి చెప్పుకొనుటచేత, కిమ్=ప్రయోజనమేమి ?

తా. రావణా ! నీ వీర్యము, బలము, పరాక్రమము, ప్రతాపము ఎంతటివో నాకు తెలియును. ధనుర్పాణములు ధరించి నేను నిలచి ఉన్నాను; రమ్ము; వ్యర్థముగా బడాయి చెప్పుకొని ఏమి ప్రయోజనము ? 98

మూ. స ఏవముక్షః కుపీతః ససర్థ  
రక్షోధిపః సప్త శరాన్ సుపుట్టాన్,  
తాన్ లక్ష్మణః కాశ్చానచిత్రపుట్టై  
శ్చిచ్ఛేద బాణైర్నిశితాగ్రధారైః. 99

ప్ర. ఆ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలకబడిన, స రక్షోధిపః=ఆ రాక్షస రాజా, కుపీతః=కోపించినవాడై, సుపుట్టాన్=మంచి పొన్నులు గల, సప్త=ఏడు, శరాన్=బాణములను, ససర్థ=విడచెను. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, కాశ్చానచిత్రపుట్టై=అందమైన బంగారు పొన్నులు గల, నిశితాగ్రధారైః=వాడియైన కొసలు అండులు గల, బాణైః=బాణములచేత, తాన్=వాటిని, చిచ్ఛేద=ఛేదించెను.

తా. లక్ష్మణుని మాటలకు కోపించిన రావణుడు మంచి పొన్నులు గల ఏడు బాణములను ప్రయోగించెను. వాటిని లక్ష్మణుడు చిత్రమైన బంగారు పొన్నులు, వాడియైన అగ్రభాగములు అండులు గల బాణములచేత ఛేదించెను.

మూ. తాన్ ప్రేక్షమాణః సహసా నికృత్తా  
న్నికృత్తభోగానివ పన్నగేన్ద్రాగ్న్,   
లక్ష్మేశ్వరః క్రోధవశం జగామ  
ససర్థ వాన్యాన్నిశితాన్ పృషత్కాన్. 100

ప్ర. ఆ. సహసా=శీఘ్రముగా, నికృత్తాన్=ఛేదించబడిన, నికృత్తభోగాన్=ఛేదించబడిన పడగలు గల, పన్నగేన్ద్రాగ్నివ=శ్రేష్ఠములైన పర్వములు వలె ఉన్న, తాన్=వాటిని, ప్రేక్షమాణః=చూచుచు, లక్ష్మేశ్వరః=రావణుడు, క్రోధవశమ్=క్రోధమునకు నశమును, జగామ=పొందెను. అన్యాన్=ఇతరములైన, నిశితాన్=వాడియైన, పృషత్కాన్=బాణములను, ససర్థ=విడచెను.

తా. ఆ విధముగా లక్ష్మణుడు వెంటనే ఛేదించివేసిన, పడగలు తెగగొట్టిన పర్వముల వలె ఉన్న బాణములను చూడగానే రావణునికి క్రోధము

అధిక మాయెను. మరికొన్ని వాడియైన బాణములను ప్రయోగించెను. 100

మూ. న బాణవర్షం య వవర్ష తీవ్రం  
రామానుజః కార్ముకసంప్రయుక్తమ్,  
క్షురార్థచన్ద్రోత్తమకర్ణిభిల్లైః  
శరాంశ్చ చిచ్ఛేద న చుక్కుభే చ.

101

ప్ర. అ. సః రామానుజః=అ లక్ష్మణుడు, కార్ముకసంప్రయుక్తమ్=ధన  
స్పృచేత ప్రయోగించబడిన, తీవ్రమ్=తీవ్రమైన, బాణవర్షమ్=బాణముల వర్షమును,  
వవర్ష=వర్షించెను. క్షురార్థచన్ద్రోత్తమకర్ణిభిల్లైః=క్షురములు, అర్థచంద్రాకారములు,  
ఉత్తమములైన కర్ణులు, భిల్లములు అను బాణములచేత, శరాన్ చ=(రావ  
ణుని)బాణములను, చిచ్ఛేద=ఛేదించెను. న చుక్కుభే చ=క్షోభించలేదు  
కూడ.

తా. లక్ష్మణుడు ధనస్పృచేత ప్రయోగించబడిన తీవ్రమైన బాణవర్షమును  
వర్షించెను. క్షుర - అర్థచంద్ర - కర్ణి - భిల్లబాణములచేత రావణుని బాణములను  
ఛేదించెను. ఏ మూలము కలత చెందలేదు. 101

మూ. ప బాణజాలాన్యపీ తాని తాని  
మోఘాని పశ్యంస్త్రీరశారిరాజః,  
విపీష్ణీయే లక్ష్మణలాఘవేన  
పునశ్చ బాణాన్విశితాన్ముమోచ.

102

ప్ర. అ. సః=అ, త్రిరశారిరాజః=రాక్షసుల రాజా, మోఘాని=వ్యర్థమైన,  
తాని తాని=అ యా, బాణజాలాని=బాణసముదాయములను, పశ్యన్=చూచుచు,  
లక్ష్మణలాఘవేన=లక్ష్మణుని చురుకుదనముచేత, విపీష్ణీయే=అశ్చిర్యపడెను. పునః  
చ=మరల, నిశితాన్=వాడియైన, బాణాన్=బాణములను, ముమోచ=విడచెను.

తా. అ రావణుడు తన బాణసముదాయములు వ్యర్థమైపోవుట చూచి  
లక్ష్మణుని హస్తలాఘవమునకు అశ్చిర్యపడెను. మరల వాడియైన బాణములు  
ప్రయోగించెను. 102

మూ. ప లక్ష్మణశృపీ శరాన్ శిలాగ్రా  
మృహేన్ద్రుతుల్యౌఽశనిధీమవేగాన్,  
పంథాయ చాపే ఘ్రానప్రకాశాన్  
ససర్జ రక్తోధిపతేర్వధాయ.

103

ప్ర. అ. మహేన్ద్రుతుల్యః=మహేంద్రునితో సమానుడైన, సః=అ,  
లక్ష్మణశృపీ=లక్ష్మణుడు కూడ, శిలాగ్రాన్=వాడియైన అగ్రభాగములు గలవి, అశి



నిలీమనేగాన్ = పీడుగునంటి భయంకరమైన వేగము గలచి, జ్వలప్రకాశాన్ = అగ్ని  
నంటి ప్రకాశము గలచి అయిన, శరాన్ = బాణములను, చాపే = ధనస్సు  
మీద, సంధాయ = సంధించి, రక్షోధిపతే = రావణునియొక్క, వధాయ = నధికారకు,  
వపర్జ = విడచెను.

తా. మహేంద్రునితో సమానుడైన లక్ష్మణుడు కూడ వాడియైన  
అగ్రభాగములు గలచి, పీడుగు వలె భయంకరమైన వేగము గలచి, అగ్నినంటి  
ప్రకాశము గలచి అయిన బాణములను ధనస్సుపై సంధించి, రావణుని  
సంహరించుటకై విడచెను. 103

మూ. స లాన్ ప్రచిచ్ఛేద హి రాక్షసేష్టః  
శిరాన్ శరాన్ లక్ష్మణమాజఘాన,  
శరేణ కాలాగ్నిసమప్రభేణ  
స్వయంభురత్తేన లలాటరేశే.

104

ప్ర. అ. సః = ఆ, రాక్షసేష్టః = రావణుడు, శిరాన్ = వాడియైన, లాన్ = ఆ,  
శరాన్ = బాణములను, ప్రచిచ్ఛేద హి = చేరించెను. కాలాగ్నిసమప్రభేణ = ప్రలయ  
కాలాగ్నితో సమానమైన కాలి గల, స్వయంభురత్తేన = బ్రహ్మచేత ఇవ్వబడిన,  
శరేణ = బాణముచేత, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, లలాటరేశే = లలాటప్రదేశమునందు,  
అజఘాన = కొట్టెను.

తా. ఆ రాక్షసరాజు ఆ వాడియైన బాణములను చేరించి, బ్రహ్మరేవు  
డిచ్చిన, ప్రలయకాలాగ్నితో సమానమైన బాణముచేత లక్ష్మణుని లలాటముమీద  
కొట్టెను. 104

మూ. స లక్ష్మణో రావణపాయకార్త  
శృవాట చాపం శిథిలం ప్రగృహ్య,  
పునశ్చ సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య కృచ్ఛ్రా  
చ్చిచ్ఛేద చాపం త్రిదశేష్టశత్రోః.

105

ప్ర. అ. సః లక్ష్మణః = ఆ లక్ష్మణుడు, రావణపాయకార్తః = రావ  
ణుని బాణముచేత పీడించబడినవాడై, చాపమ్ = ధనస్సును, శిథిలమ్ = వదులుగా,  
ప్రగృహ్య = గ్రహించి, చరాం = చరించెను. పునః చ = మరల, కృచ్ఛ్రాత్ = కష్టము  
వలన, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ప్రతిలభ్య = పొంది, త్రిదశేష్టశత్రోః = రావణునియొక్క,  
చాపమ్ = ధనస్సును, చిచ్ఛేద = చేరించెను.

తా. లక్ష్మణుడు రావణుని బాణముచేత పీడింపబడినవాడై ధనస్సును  
వదులుగా పట్టుకొని కరిలిపోయెను. మరల కష్టముమీద సంజ్ఞను పొంది,

రావణుని ధనస్సును ఖండించెను.

105

మూ. వికృతచాపం త్రిభిరాజఘావ  
బాణైస్తదా రాశరథిః శిలాగ్రైః,  
స పాయుకార్తో విచచాల రాజా  
కృచ్ఛ్రాచ్ఛ సంజ్ఞాం పునరావపాద.

106

ప్ర. అ. రాశరథిః=లక్ష్మణుడు, తదా=అప్పుడు, వికృతచాపమ్=ఖండిం  
చబడిన ధనస్సు గల అతనిని, శిలాగ్రైః=వాడియైన అగ్రములు గల, త్రిభిః=మూడు,  
బాణైః=బాణములచేత, ఆజఘావ=కొట్టెను. సః రాజా=ఆ రాక్షసరాజు,  
పాయుకార్తః=బాణముచేత పీడితుడై, పునః=మరల, కృచ్ఛ్రాచ్ఛ=కష్టమువలన,  
సంజ్ఞామ్=సంజ్ఞను, అపపాదంచ=పొందెను.

తా. రావణుని ధనస్సును ఖండించిన పిమ్మట లక్ష్మణుడు వాడియైన  
అగ్రభాగములు గల మూడు బాణములచేత అతనిని కొట్టెను. బాణములచేత  
పీడితుడై రావణుడు చలించిపోయెను. మరల కష్టముమీద పృథు చెందెను.

మూ. స కృతచాపః శరతాడితశ్చ  
మేదార్థ్యాగ్రాత్రో దుధిరావపీక్షః,  
జగ్రాహ శక్తిం స్వయముగ్రశక్తిః  
స్వయంభుదత్తాం యుధి దేవశ్శత్రుః.

107

ప్ర. అ. కృతచాపః=ఖండింపబడిన ధనస్సు గలవాడు, శరతాడితశ్చ=  
బాణములచేత కొట్టబడినవాడు, మేదార్థ్యాగ్రాత్రః=వనచేత తడిసిన శరీరము  
గలవాడు, దుధిరావపీక్షః=రక్తముచేత తడిసినవాడు, స్వయమ్=స్వయముగా, ఉగ్ర  
శక్తిః=ధయంకరమైన శక్తి గలవాడు అయిన, సః=ఆ, దేవశ్శత్రుః=దేవతల శత్రువైన  
రావణుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, స్వయంభుదత్తామ్=బ్రహ్మచేత ఇచ్చబడిన,  
శక్తిమ్=శక్తిని, జగ్రాహ=గ్రహించెను.

తా. ధనస్సు ఖండింపబడిన పిమ్మట బాణములచేత కొట్టబడిన ఆ  
రావణుని శరీరము కొవ్వతో పూయబడి రక్తమునకు తడిసెను. సహజముగా  
ఉగ్రమైన శక్తి గల ఆ రావణుడు బ్రహ్మచేవు దీచ్చిన శక్తిని యుద్ధమునందు,  
చేతితో గ్రహించెను.

107

మూ. స తాం పథూమావలసంనికాశాం  
విశ్రావసేం సంయతి వావరాణామ్,  
చిక్షేప శక్తిం తరసా జ్వలన్తీం  
సోమిత్రయే రాక్షసరాష్ట్రనాథః.

108

ప్ర. అ. రాక్షసరాష్ట్రవాహః=రాక్షసుల రాష్ట్రమునకు ప్రభువైన, సః=ఆ రావణుడు, సదూమానలసంనికాశామ్=దూమముతో కూడిన అగ్నితో సమానము, పంయతి=యుద్ధమునందు, వానరాణామ్=వానరులకు, ఏతాసనీమ్=ధియపెట్టునది అయిన, అృతస్తీమ్=మందుచున్న, తాం శక్తిమ్=ఆ శక్తిని, తరసా=లలముచేత, సౌమిత్రయే=లక్ష్మణునకు, చిక్షేప=విసరెను.

తా. ఆ శక్తి సాగతో కూడిన విద్య వలె ఉండెను. యుద్ధమునందు వానరులకు ధియము కలిగించుచుండెను. మందుచున్న అట్టి శక్తిని రావణుడు లక్ష్మణునిమీద ప్రయోగించెను. 108

మూ. తామాపతన్తిం ధరతామజోఽపేత్రై

ర్జహాన బాణైశ్చ హుతాగ్నికల్పైః,

తథాపి సా తస్య వివేక శక్తి

ర్భుజాన్తరం రాశరథేర్విశాలమ్.

109

ప్ర. అ. ధరతామజః=లక్ష్మణుడు, ఆపతస్తీమ్=వచ్చుచున్న, తామ్=రానిని, అపేత్రై=అస్త్రములచేతను, హుతాగ్నికల్పైః=హోమముచేయబడిన అగ్నితో సమానములైన, బాణైశ్చ=టాణములచేతను, ర్జహాన=కొట్టెను. తథాపి=అట్లే నను, సా శక్తిః=ఆ శక్తి, రాశరథేః=లక్ష్మణునియొక్క, విశాలమ్=విశాలమైన, భుజాన్తరమ్=వక్షస్థలమును, వివేక=ప్రవేశించెను.

తా. లక్ష్మణుడు మీదికి వచ్చిపడుచున్న ఆ శక్తిని అస్త్రాలతోను, హోమముచేసిన అగ్నివలె ఉన్న టాణాలతోను కొట్టెను. అయినను ఆ శక్తి లక్ష్మణుని విశాలమైన వక్షస్థలములో ప్రవేశించెను. 109

మూ. స శక్తిమాన్ శక్తిసమాహతః పన్

జిజ్ఞాం భూమౌ స రఘుప్రవీరః,

తం విహ్వలన్తం సహసాభ్యుపేత్య

జగ్రాహ రాజా తరసా భుజాభ్యామ్.

110

ప్ర. అ. శక్తిసమాహతః పన్=శక్తిచేత కొట్టబడినవాడై, శక్తిమాన్=శక్తిమంతుడైన, సః=ఆ, రఘుప్రవీరః=లక్ష్మణుడు, భూమౌ=భూమియందు, జిజ్ఞాం=ప్రజ్ఞలించెను. రాజా=రావణుడు, సహసా=శీఘ్రముగా, అభ్యుపేత్య=సమీపించి, విహ్వలన్తమ్=వ్యాకులుడగుచున్న, తమ్=అతనిని, తరసా=లలముతో, భుజాభ్యామ్=భుజములచేత, జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

తా. శక్తిశాలియైన ఆ లక్ష్మణుడు శక్తిచేత కొట్టబడినవాడై వేలమీద పడి ప్రజ్ఞలించెను. రావణుడు శీఘ్రముగా వచ్చి వ్యాకులుడై ఉన్న ఆ లక్ష్మణుణ్ణి,

తన బంధు సుపయోగించి భుజములతో పట్టుకొనెను. 110

మూ. హిమవాన్ మన్దరో మేరుస్త్రిలోక్యం వా సహమరైః,  
శక్యం భుజాభ్యాముద్ధర్తుం న శక్యో భరతానుజః. 111

ప్ర. అ. హిమవాన్=హిమవర్షర్వతము, మన్దరో=మందరపర్వతము, మేరుః=మేరుపర్వతము, సహమరైః=దేవతలతో సహా, స్త్రిలోక్యం వా=మూడు లోకములు, భుజాభ్యామ్=భుజములచేత, ఉద్ధర్తుమ్=ఎత్తుటకు, శక్యమ్=శక్య మగును. భరతానుజః=లక్ష్మణుడు, న శక్యః=శక్యమైనవాడు కాదు.

తా. హిమవర్షర్వతమును, మందరపర్వతమును, మేరుపర్వతమును, దేవతలతో సహా మూడు లోకములను రావణుడు భుజములతో ఎత్తవచ్చునేమో గాని లక్ష్మణుని మాత్రము ఎత్తలేకపోయెను. 111

మూ. శక్త్యా బ్రాహ్మ్యే య సౌమిత్రిప్రాడితోఽపి ప్రనాన్తరే,  
విప్లోరమీమాంస్యభాగమాత్మావం ప్రత్యనుస్మరత్. 112

ప్ర. అ. సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు, బ్రాహ్మ్యే=బ్రహ్మ సంబంధమైన, శక్త్యా=శక్తి చేత, ప్రనాన్తరే=వక్షస్థలమునందు, ప్రాడితోఽపి=కొట్టబడినవాడైనను, విప్లోః=విష్ణు వుయొక్క, అమీమాంస్యభాగమ్=ఊహించ (తెలియ)శక్యముకాని భాగమైన, అత్మానమ్=తనను, ఆనుస్మరత్=స్మరించెను.

తా. బ్రహ్మ ఇచ్చిన శక్తిచేత వక్షస్థలమునందు కొట్టబడినా కూడ లక్ష్మణుడు తాను ఊహించుటకు కూడ శక్యము కాని విష్ణుభాగ మను విషయమును స్మరించుటచే అపాయము లేనివాడై ఉండెను. 112

మూ. తతో దానవదర్శిష్ణుం సౌమిత్రిం దేవకణ్ఠకః,  
తం వీడయిత్వా బాహుభ్యాం న ప్రభుర్లజ్జనేఽభవత్. 113

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, దేవకణ్ఠకః=దేవతలకు బాధాకరుడైన రావణుడు, తమ్=అ, దానవదర్శిష్ణుమ్=దానవుల దర్శమును తొలగించిన, సౌమిత్రిమ్=లక్ష్మణుని, బాహుభ్యామ్=బాహువులచేత, వీడయిత్వా=వీడించి, లజ్జనే=రాటుటయందు(కదల్పుటయందు), ప్రభుః=సమర్థుడు, వాభవత్=కాలేడు.

తా. పిమ్మట రావణుడు రాక్షససంహారకుడైన లక్ష్మణుని బాహువులతో గట్టిగా పట్టుకొని ఆతనిని కదల్పుటకు సమర్థుడు కాలేడు. 113

మూ. తతః క్రుద్ధో వాయుసుతో రావణం సమధిగ్రవత్,  
అజహనోరపి క్రుద్ధో వజ్రకల్పేన ముష్టినా, 114

ప్ర. అ. తతః=అటుపేమ్మట, క్రుద్ధః=కోపించిన, వాయుసుతః=హనుమంతుడు, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, సమభీద్రవత్=పరుగెత్తెను. క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, వజ్రకర్చనః=వజ్రముతో సమానమైన, ముష్టిహా=పీడితీలితో, ఉరసి=వర్జిస్తలమునందు, ఆజఘానః=కొట్టెను.

తా. అప్పుడు హనుమంతుడు రావణుని మీదికి దుమికి, కోపించుటై, వజ్రము వంటి పీడితీలితో ఆతనిని వర్జిస్తలముమీద కొట్టెను. 114

మూ. తేన ముష్టిప్రహారేణ రావణో రాక్షసేశ్వరః,  
జానుభ్యామగమద్యూమో చచాల చ పపాత చ. 115

ప్ర. అ. తేన=అ, ముష్టిప్రహారేణ=పీడితీలి దెబ్బచేత, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజైన, రావణః=రావణుడు, చచాల=చలించెను. జానుభ్యామ్=మోహాల్లో, ధూమో=నేలమీద, అవతత్ చ=పడిపోయెను కూడ.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు అ పీడితీలి దెబ్బకు చలించిపోయి నేలపై మోహాల్లోమీద పడిపోయెను. 115

మూ. ఆస్యేశ్చ నేత్రైః శ్రవణైః పపాత రుధిరం బహు,  
విఘ్నార్థమానో నిశ్చేష్టో రథోపస్థ ఉపావిశత్. 116

ప్ర. అ. ఆస్యే చ=ముఖములచేతను, నేత్రైః=నేత్రములచేతను, శ్రవణైః=చెవులచేతను, అహో=అధికమైన, రుధిరమ్=రక్తము, పపాత=పడెను. విఘ్నార్థమానః=తిరిగిపోవుచున్నవాడై, నిశ్చేష్టః=నిశ్చేష్టుడై, రథోపస్థే=రథమధ్యమునందు, ఉపావిశత్=కూర్చుండినెను.

తా. ఆతని ముఖములనుండి, నేత్రములనుండి, చెవులనుండి అధికముగా రక్తము కాలెను. అతడు తిరిగిపోయి, నిశ్చేష్టుడై రథమధ్యమునందు కూర్చుండిపోయెను. 116

మూ. విసంజ్ఞో మూర్ఛితశ్చాసీన్న చ స్థానం సమాలభత్,  
విసంజ్ఞం రావణం దృష్ట్వా సమరే భీమవిక్రమమ్,  
ఋషయో వానరాశ్చైవ నేదుర్దేవాశ్చ సాసురాః. 117

ప్ర. అ. విసంజ్ఞః=సంజ్ఞ లేనివాడై, మూర్ఛితశ్చ=మూర్చి చెందినవాడు కూడ, ఆసీత్=ఆయెను. స్థానమ్=విలకడను, న చ సమాలభత్=సాందరేడు. సమరే=యుద్ధమునందు, విసంజ్ఞమ్=సంజ్ఞ తప్పిన, భీమవిక్రమమ్=భయంకరమైన పెర్రాకముము గల, రావణమ్=రావణుని, దృష్ట్వా=చూచి, ఋషయః=ఋషులు, వానరాశ్చైవ=వానరులు, సాసురాః=అసురులతో కూడిన, దేవాశ్చైవ=దేవతలు,

నేడు=ధ్వనిచేసిరి.

తా. స్వహ తప్ప మూర్ఖు చెందెను. నిలబడలేకపోయెను. ఆ విధముగా యుద్ధరంగమునందు భయంకరపరాక్రమము గల రావణుడు స్వహ కోర్కెవుట చూచి ఋషులు, వానరులు, దేవతలు, అసురులు, ఆనందముతో ధ్వనిచేసిరి. 117

మూ. హమామనథ తేజస్వీ లక్ష్మణం రావణార్థితమ్, 118  
అనయద్రాఘవాభ్యాశం బాహుభ్యాం పరిగృహ్య తమ్.

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, తేజస్వీ=తేజశాలియైన, హమామాన్=హనుమంతుడు, రావణార్థితమ్=రావణునిచేత పీడింపబడిన, తం లక్ష్మణమ్=ఆ లక్ష్మణుని, బాహుభ్యామ్=బాహువుంచేత, పరిగృహ్య=గ్రహించి, రాఘవాభ్యాశమ్=రాముని సమీపమును, అనయత్=ఠీసికొనివచ్చెను.

తా. పిమ్మట, తేజశాలియైన హనుమంతుడు రావణునిచేత పీడింపబడిన ఆ లక్ష్మణుణ్ణి భుజాంతో ఎత్తి రాముని దగ్గరకు ఠీసికొని వచ్చెను. 118

మూ. వాయుసూనోః సుహృత్త్వేన భిక్త్వా పరమయా చ పః, 119  
శత్రూణామప్రకమ్యోఽపి లఘుత్వమగమత్కపే.

ప్ర. అ. సః=ఆ లక్ష్మణుడు, శత్రూణామ్=శత్రువులకు, అప్రకమ్యోఽపి=పీడకదల్చి శత్రువులకానివాడైనను, వాయుసూనోః=హనుమంతునియొక్క, సుహృత్త్వేన=మిత్రుడగుటచేతను, పరమయా=గొప్ప, భిక్త్వా చ=భిక్షించేతను, కపే=హనుమంతునకు, లఘుత్వమ్=తేలికయగుటను, అగమత్=పొందెను.

తా. లక్ష్మణుణ్ణి శత్రువు లెవ్వరూ కదల్చజారరు. అయినను, హనుమంతుడు మిత్రు డగుటచేత, భిక్షి ఉన్నవాడగుటచేత అతనికి తేలిక అయ్యెను. 119

మూ. తం సముత్సృజ్య సౌ శక్తిః పౌమిత్రం యుధి నిర్జితమ్, 120  
రావణస్య రథే తస్మిన్ స్థానం పునరుపాగమత్.

ప్ర. అ. సౌ శక్తిః=ఆ శక్తి, యుధి=యుద్ధమునందు, నిర్జితమ్=జయింపబడిన, పౌమిత్రమ్=లక్ష్మణుని, సముత్సృజ్య=విడిచి, రావణస్య=రావణునియొక్క, తస్మిన్ రథే=ఆ రథమునందు, పునః=మఠల, స్థానమ్=స్థానమును, ఉపాగమత్=పొందెను.

తా. ఆ శక్తి యుద్ధములో జయింపబడిన లక్ష్మణుని విడిచి రావణుని రథమునందు తన స్థానమును చేరెను. 120

మూ. రావణోఽపి మహావేణా ప్రాప్య సంజ్ఞాం మహాహవే, 121  
ఆదరే నిశితాన్ బాణాన్ జగ్రాహ చ మహద్ధనుః.

ప్ర. అ. మహావేణా=గొప్ప వేణుస్సు గల, రావణోఽపి=రావణుడు కూడ, మహాహవే=మహాయుద్ధమునందు, సంజ్ఞామ్=సంజ్ఞను, ప్రాప్య=పొంది, నిశితాన్=వాడియైన, బాణాన్=బాణములను, ఆదరే=గ్రహించెను. మహత్=గొప్ప, ధనుః=ధనస్సును కూడ, ఆదరే=గ్రహించెను.

తా. గొప్ప వేణుస్సు గల రావణుడు కూడ మరల సంజ్ఞ పొంది, గొప్ప ధనస్సును పట్టి వాడియైన బాణములను గ్రహించెను. 121

మూ. అశ్వస్తశ్చ విశల్యశ్చ లక్ష్మణః శత్రుసూదనః, 122  
విప్లోర్భాగమమీమాంస్యమాత్మానం ప్రత్యనుస్మరన్.

ప్ర. అ. శత్రుసూదనః=శత్రుసంహారకుడైన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, అమీమాంస్యమ్=ఊహింప శక్యము కాని, విప్లోః భాగమ్=విష్ణుభాగమైన, అత్మానమ్=తనను గూర్చి, ప్రత్యనుస్మరన్=స్మరించుచు, అశ్వస్తః=తేరుకొని, విశల్యః=శల్యములు తొంగిపోయిన వాడయ్యెను.

తా. శత్రువినాశకుడైన లక్ష్మణుడు ఊహింప శక్యము కాని విష్ణువు అంశయైన తన సహజస్వరూపమును గూర్చి స్మరించుచు తేరుకొనెను. అతని శరీరము నందలి శల్యములన్నీ తొంగిపోయెను. 122

మూ. నిపాతితమహావీరాం వానరాణాం మహాచమూమ్, 123  
రాఘవస్తు రణే దృష్ట్వా రావణం పమభిద్రవత్.

ప్ర. అ. రాఘవస్తు=రాముడైతే, రణే=యుద్ధమునందు, నిపాతిత మహావీరామ్=పడగొట్టబడిన మహావీరులు గల, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, మహాచమూమ్=గొప్ప సేనను, దృష్ట్వా=చూచి, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, పమభిద్రవత్=శీఘ్రముగా నెల్లెను.

తా. యుద్ధములో వానర సైన్యమునందలి మహావీరు లందరూ పడిపోవుట చూచి రాముడు రావణుని వైపు శీఘ్రముగా నెల్లెను. 123

మూ. అథైవముపసంగమ్య హనూమాన్వాక్యమబ్రవీత్, 124  
మమ పృష్ఠం సమారుహ్య రాక్షసం శాస్తుమర్హసి,  
విష్ణుర్యతా గరుత్మత్తమారుహ్యమరవైరిగామ్. 125

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, హనూమాన్=హనుమంతుడు, ఏవమ్=ఈ రాముణ్ణి, ఉపసంగమ్య=సమీపించి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

విష్ణుః=విష్ణువు, గరుత్మాంతమ్=గరుత్మాంతుణ్ణి, ఆరుహ్యం=ఎక్కి, అమరవైరిణం  
 యథా=దేవతల శత్రువైన రాక్షసుని వలె, మమ=నామొక్క, పృష్ఠమ్=వీపును,  
 సమారుహ్యం=ఎక్కి, రాక్షసమ్=రాక్షసుణ్ణి, శాస్త్రమ్=శిక్షించుటకు, అర్థసం=తగి  
 ఉన్నావు.

తా. అంతలో హనుమంతుడు రామునివద్దకు వెళ్లి -- “విష్ణువు  
 గరుత్మాంతుణ్ణి ఎక్కి దేవతల శత్రువును సంహరించి నట్లు, నీవు నా వీపుమీద  
 ఎక్కి ఈ రాక్షసుని సంహరింపుము” అని పలికెను. 124, 125

మూ. తచ్చుత్తా రాఘవో వాక్యం వాయుపుత్రేణ భాషితమ్,  
 అథారురోహ సహసా హనూమంతం మహాకపిమ్. 126  
 రథస్థం రావణం సంఖ్యే దదర్శ మనుజాధిపః.

ప్ర. అ. రాఘవః=రాముడు, వాయుపుత్రేణ=హనుమంతునిచేత, భాషి  
 తమ్=పలకబడిన, తలో=ఆ, వాక్యమ్=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, అథ=అటుపి  
 మ్మట, సహసా=వెంటనే, మహాకపిమ్=గొప్ప వానరుడైన, హనూమంతమ్=హను  
 మంతుణ్ణి, అరురోహ=ఎక్కెను. మనుజాధిపః=రాజైన రాముడు, సంఖ్యే=యుద్ధ  
 మునందు, రథస్థమ్=రథమునందున్న, రావణమ్=రావణుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాముడు హనుమంతుడు పలికిన ఆ వాక్యమును విని పిమ్మట  
 వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుని వీపుపై శీఘ్రముగా ఎక్కెను. పిమ్మట రాముడు  
 యుద్ధములో రథమునందున్న ఆ రావణుణ్ణి చూచెను. 126

మూ. తమాలోక్య మహాలేజాః ప్రదుద్రావ స రావణమ్,  
 వైరోచనమివ క్రుద్ధో విష్ణురథ్యుద్యతాయుధః. 127

ప్ర. అ. మహాలేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, సః=రాముడు, తమ్=నానిని,  
 అలోక్య=చూచి, క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, అభ్యుద్యతాయుధః=ఎత్తబడిన ఆయు  
 ధములు గలవాడై, విష్ణుః=విష్ణువు, వైరోచనమివ=బలిచక్రవర్తిని వలె,  
 రావణమ్=రావణుని గూర్చి, ప్రదుద్రావ=శీఘ్రముగా వెళ్లెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల రాముడు ఆ రావణుని చూచి, కోపముతో  
 ఆయుధమును ఎత్తి, విష్ణువు బలిచక్రవర్తి మీదికి వెళ్లినట్లు ఆరని మీదికి  
 శీఘ్రముగా వెళ్లెను. 127

మూ. జ్యాశక్తమకరోద్ధీప్రం వజ్రనిషేషనిష్ఠురమ్,  
 గిరా గమీరయా రామో రాక్షసేష్టమువాచ హ. 128

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, వజ్రనిషేషనిష్ఠురమ్=వజ్రమును నంగ



కొట్టిన ధ్వనివలె నిష్కరమైన, తీవ్రమే=తీవ్రమైన, జ్యోతిష్టమ్=టంకారధ్వనిని, అకరోత్=చేసెను. గమ్భీరయా=గంభీరమైన, గిలా=నాక్కుతో, ఛాన్దసేన్ద్రమ్=రావణుని గూర్చి, ఉవాచ పా=పలికెను.

తా. రాముడు వజ్రమును నలగగొట్టినపుడు కలుగు ధ్వని వలె నిష్కరమైన, తీవ్రమైన టంకారధ్వని చేసి, గంభీరమైన నాక్కుతో రావణుని గూర్చి ఇట్లు పలికెను. 128

మూ. తిష్ఠ తిష్ఠ మను త్వం హి కృత్వా విప్రీయమీదృశమ్, 129  
కృ ను రాక్షసశార్దూల గల్వా మోక్షమవాప్స్యసి.

ప్ర. అ. రాక్షసశార్దూల=ఓ ! రాక్షసశ్రేష్ఠుడా ! తిష్ఠ తిష్ఠ=నిలువుము, నిలువుము. త్వమ్=నీవు, మమ=నాకు, ఈదృశమ్=ఇట్టి, విప్రీయమ్=అపకారమును, కృత్వా=చేసి, కృ ను=ఎక్కడికి, గల్వా=వెళ్లి, మోక్షమ్=విడుదలను, అవాప్స్యసి=పొందగలవు ?

తా. రావణుడా ! నిలువుము, నిలువుము. నాకిట్టి అపకారమును చేసి నీవు ఎక్కడికి వెళ్లి విడుదలను పొందగలవు ? 129

మూ. యదీన్ద్రవైవస్వతభాస్కరాన్వా 130  
స్వయమువైశ్వానరశంకరాన్వా,  
గమిష్యసి త్వం రశధా దిశో వా  
తథాపి మే వాద్య గతో విమోక్ష్యసే.

ప్ర. అ. ఇన్ద్రవైవస్వతభాస్కరాన్ వా=ఇంద్ర-యమ-సూర్యులను గాని, స్వయమువైశ్వానరశంకరాన్వా=బ్రహ్మ-అగ్ని-శివులను గాని, రశధా=పది విధములుగా, దిశో వా=దిక్కులను గాని, త్వమ్=నీవు, గమిష్యసి యది=వెళ్లినట్లయితే, తథాపి=అట్లయినను, అద్య=ఇప్పుడు, మే=నా సమీపమును, గతః=పోయినవాడవై, న విమోక్ష్యసే=విడుదలదవు.

తా. ఇప్పుడు నా ఎదుటకు వచ్చిన నీవు, ఇంద్ర - యమ - సూర్యుల దగ్గరికి గాని, బ్రహ్మ - అగ్ని - శివులదగ్గరికి గాని, పది దిక్కులకు గాని వెళ్లినను విడుదలదవు. 130

మూ. యశ్చైష శక్త్యా నిహతస్త్వయాద్య 130  
గచ్ఛన్యేషాదం సహసాభ్యుపేద్య,  
స ఏష రక్షోగణరాజ మృత్యుః  
సపుత్రపౌత్రస్య తవాద్య యుద్ధే.

ప్ర. అ. రక్షోగణరాజు=రావణుడా ! అద్య=ఇప్పుడు, యు=ఏమి=ఏ  
ఈ లక్ష్మణుడు, త్వయా=నీచేత, శత్ర్య=శక్తిచేత, విహతా=కొట్టబడినాడో,  
విషాదమే=దుఃఖమును, గచ్ఛన్=పోందుచున్న, ఏ ఏమి=అట్టి ఈ లక్ష్మణుడు,  
విహసా=శీఘ్రముగా, అధ్యుపేత్య=వచ్చి, అద్య=ఇప్పుడు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు,  
సపుత్రపౌత్రస్య=పుత్రపౌత్రులతో కూడిన, తవ=నీకు, మృత్యుః=మృత్యుదేవత  
కాగలడు.

రా. ఓ ! రావణా ! ఏ లక్ష్మణుని నీవిప్పుడు శక్తిచేత కొట్టినావో  
మూర్ఖ పొందిన ఆ లక్ష్మణుడే వెంటనే వచ్చి ఇప్పుడు, ఈ యుద్ధమునందు,  
పుత్రపౌత్రసహితుడవైన నీ పాలిటి మృత్యుదేవత కానున్నాడు. 130

మూ. ఏలేన చాత్యద్యుతదర్శవాని  
శరైర్జనస్థానకృతాలయాని,  
చతుర్థశాన్యాత్తవరాయుధాని  
రక్షఃసహస్రాణి నిషూదితాని. 132

ప్ర. అ. ఏలేన=ఈ నాచేత, అద్యుతదర్శవాని=అశ్రుర్యకడమైన దర్శ  
నము గలవి, జనస్థానకృతాలయాని=జనస్థానమునందు చేయబడిన వివాసముగలవి,  
అత్తవరాయుధాని=గ్రహింపబడిన శ్రేష్ఠములైన ఆయుధములు గలవి అయిన, చతుర్థ  
శాని=పదునాలుగు, రక్షఃసహస్రాణి=రాక్షసుల సహస్రములు, శరైః=బాణములచేత,  
నిషూదితాని=నశింపచేయబడినవి.

రా. చూచుటకు చాల అశ్రుర్యకరులుగా ఉండువారు, శ్రేష్ఠములైన  
ఆయుధములను ధరించినవారు అయిన జనస్థానములో నివసించు పదునాలుగు  
వేల మంది రాక్షసులను నేను బాణములతో నశింపజేసితిని.

ఏ. ఈ శ్లోకం ప్రాచ్యపాఠంలో లేదు. రాముడు తన నీవిధంగా  
పోగుడుకొన్నాడనుట కంటే ఈ శ్లోకం లేకపోవడమే మంచిది. వాస్తవంలో  
పమన్వయం సరిగా కుదరని పెద్ద వృత్తాం శ్లోకాలతో నిండి ఉన్న ఈ సర్గలోని  
చాలా శ్లోకాలు ప్రక్షిప్తాల వలె ఉన్నాయి. 132

మూ. రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా రాక్షసేన్ద్రో మహాబలః,  
హాయుపుత్రం మహావేగం వహన్తం రాఘవం రణే, 133

రోషేణ మహతాచిప్తః పూర్వవైరమనుస్మరన్,  
అజఘాన శరైర్దీప్తైః కాలావలశిఖోపమైః. 134

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, రాక్షసేన్ద్రో=రావణుడు,  
రాఘవస్య=రామునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=చిని, మహతా=గొప్ప,

రోషణ=రోషణులచేత, అనిష్ట=నిండినవాడై, పూర్వవైరమ్=వెనుకటి వైరమును, అనుష్మరన్=స్మరించుచు, రణే=యుద్ధమునందు, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, పహస్తమ్=మోయుచున్న, మహావేగమ్=గొప్పవేగము గల, వాయుపుత్రమ్=హనుమంతుణ్ణి, కాళావలశితోపమై=ప్రళయకాలాగ్నిజ్వాలలతో సమానములైన, దీప్తైః=ప్రకాశించుచున్న, శరైః=బాణములచేత, అజఘాన=కొట్టెను.

రా. గొప్ప బలము గల రావణుడు రాముని మాటలు విని, కోపముతో మండిపడుచు, వెనుకటి వైరమును స్మరించుచు, యుద్ధములో రాముని మోయుచున్న హనుమంతుణ్ణి ప్రళయకాలాగ్నిజ్వాలలతో సమానములైన, ప్రకాశించుచున్న బాణములతో కొట్టెను. 133, 134

మూ. రాక్షసేనాహవే తస్య తాడితస్యాపి సాయకైః,  
స్వభావతేజోయుక్తస్య భూయస్తేజోఽభ్యవర్ధత. 135

ప్ర. అ. రాక్షసేన=రావణునిచేత, అహవే=యుద్ధమునందు, సాయకైః=బాణములచేత, తాడితస్యాపి=కొట్టబడినను, స్వభావతేజోయుక్తస్య=సహజమైన తేజస్సుతో కూడిన, తస్య=ఆ హనుమంతునియొక్క, తేజః=తేజస్సు, భూయః=ఇంకను, అభ్యవర్ధత=వృద్ధిపొందెను.

రా. యుద్ధములో రావణుడు బాణములచేత ఆ విధముగా కొట్టినను సహజముగా తేజోవంతుడైన హనుమంతుని తేజస్సు ఇంకా అధిక మయ్యెను.

మూ. తతో రామో మహతేజా రావణేన కృతప్రణమ్,  
దృష్ట్వా వైవగళాద్భూలం క్రోధస్య వశమేయివాన్. 136

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, మహతేజా=గొప్ప తేజస్సు గల, రామః=రాముడు, రావణేన=రావణునిచేత, కృతప్రణమ్=చేయబడిన వ్రణముగల, వైవగళాద్భూలమ్=వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుని, దృష్ట్వా=చూచి, క్రోధస్య=క్రోధముయొక్క, వశమ్=వశమును, ఏయివాన్=పొందినాడు.

రా. పిమ్మట గొప్ప తేజస్సు గల రాముడు రావణుని చేత గాయపరచబడిన హనుమంతుని చూడగానే చాం కోపము చెందినను. 136

మూ. తస్యాభిసంక్రమ్య రథం పచక్రం  
సాశ్వర్వజచ్చత్రమహోపతాకమ్,  
సపారథిం సాశనిశూలబద్ధం  
రామః ప్రచిచ్ఛేద శిలైః శరాగ్రైః. 137

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, అభిసంక్రమ్య=ముందుకు వెళ్లి, తస్య=వాని

యొక్క, పవక్రమ్=చక్రములతో కూడినది, సాశ్వత్యజచ్చత్రమహాపతాకమ్=గుట్టములతోను, ధ్వజముతోను, చక్రముతోను, పెద్ద పతాకంతోను కూడినది, ససారథిమ్=సారథితో కూడినది, సాశనిశూలబద్ధమ్=వజ్రములతోను, శూలములతోను, బద్ధములతోను కూడినది అయిన, రథమ్=రథమును, శిల్పిః=వాడియైన, శిల్పాగ్రైః=బాణాగ్రముల చేత, ప్రచిచ్ఛేద=చేదించెను.

తా. రాముడు రావణునికి దగ్గరగా వెళ్లి, చక్రములతోను, గుట్టములతోను, ధ్వజముతోను, చక్రముతోను, పెద్ద పతాకంతోను, సారథితోను, అశని - శూల - బద్ధములతోను, కూడిన రావణుని రథమును వాడియైన బాణాలతో చేదించెను.

మూ. అభేన్ద్రశత్రుం తరసా జఘాన  
బాణేన వజ్రాశనిసంనిభేన,  
భుజాన్తరే వ్యూఢసుజాతరూపే  
వజ్రేణ మేరుం భగవానివేన్ద్రః.

138

ప్ర. అ. తర=అడుపిమ్మట, వజ్రాశనిసంనిభేన=వజ్రాయుధముతోను పిడుగుతోను సమానమైన, బాణేన=బాణముచేత, ఇన్ద్రశత్రుమ్=ఇంద్రుని శత్రువైన ఆ రావణుని, తరసా=ఒలముతో, వ్యూఢసుజాతరూపే=విశాలము చాల సుందరము అయిన, భుజాన్తరే=వక్షస్థలమునందు, భగవాన్=భగవంతుడైన, ఇన్ద్రః=ఇంద్రుడు, వజ్రేణ=వజ్రముచేత, మేరుమ్ ఇవ=మేరుపర్వతమును వలె, జఘాన=కొట్టెను.

తా. రాముడు ఆ రావణుని విశాలము, సుందరము అయిన వక్షస్థలమును ఐలపూర్వకముగా, వజ్రముతోను, పిడుగుతోను సమానమైన బాణముచేత, భగవంతుడైన ఇంద్రుడు వజ్రముచేత మేరుపర్వతమును కొట్టినట్లు కొట్టెను.

మూ. యో వజ్రపాతాశనిసంనిపాతా  
న్మ మక్ష్మభే నాపి చచాల డాజా,  
స రామబాణాధిహతో భృశార్త  
శృచాల చాపం చ ముమోచ వీరః.

139

ప్ర. అ. యః=ఏ, రాజా=రాక్షసరాజు, వజ్రపాతాశనిసంనిపాతాత్=వజ్రము పడుటవలన, పిడుగు పడుటవలన, న మక్ష్మభే=క్షోభించలేదో, నాపి చచాల=చలించనూ కూడ లేదో, స=అట్టి, వీరః=వీరుడు, రామబాణాధిహతః=రాముని బాణముచేత కొట్టబడినవాడై, భృశార్తః=మిక్కిలి పీడితుడై, చచాల=చలించెను. చాపం చ=ధనస్సును కూడ, ముమోచ=విడచెను.

తా. ఏ రావణుడు వజ్రాయుధము దెచ్చి తగిలినా, పిడుగులు పడినా

కూడ క్షోభ చెందలేదో, వలించను కూడ లేదో అట్టి ఏడుదైన రావణుడు రాముని బాణముచేత కొట్టబడినవాడై, మిక్కిలి దుఃఖితుడై, వలించిపోయెను. ధవస్సును కూడ జార విడచెను. 139

మూ. తం విహ్వలంతం ప్రసమీక్ష్య రామః  
పమారదే దీప్తమథార్థవన్త్రమ్,  
తేనార్కవర్ణం సహసా కిరీటం  
చిచ్ఛేద రక్షోధిపతేర్మహాత్మా. 140

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, విహ్వలంతమ్=వ్యాకులత చెందుచున్న, తమ్=వానిని, ప్రసమీక్ష్య=చూచి, అథ=అటుపిమ్మట, దీప్తమ్=ప్రజ్వలించు చున్న, అర్థవన్త్రమ్=అర్థచంద్రబాణమును, పమారదే=గ్రహించెను. తేన=రానిచేత, మహాత్మా=మహాత్ముడైన రాముడు, సహసా=చెండునే, ఆర్కవర్ణమ్=సూర్యునివంటి వర్ణముగల, కిరీటమ్=కిరీటమును, చిచ్ఛేద=చేరించెను.

తా. మహాత్ముడైన రాముడు వ్యాకులత చెందుచూన్న ఆ రావణుని చూచి అర్థచంద్రబాణము గ్రహించి, చెండునే దానిచేత వాని సూర్యునివంటి ప్రవాళము గల కిరీటమును చేరించెను. 140

మూ. తం నిర్విషాశీవిషసంనికాశం  
శాన్తార్పిషం సూర్యమివాప్రకాశమ్,  
గతగ్రయం కృత్తకిరీటకూట  
మువాచ రామో యుధి రాక్షసేన్త్రమ్. 141

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, యుధి=యుద్ధమునందు, నిర్విషాశీవిష సంనికాశమ్=విషము లేని సర్పముతో సమానుడు, శాన్తార్పిషమ్=శాంతించిన కిరణములు గల, సూర్యమివ=సూర్యుడువలె ఉన్నవాడు, అప్రకాశమ్=ప్రవాళ లేనివాడు, గతగ్రయమ్=తొంగిన శోభ గలవాడు, కృత్తకిరీటకూటమ్=చేరించబడిన కిరీటసముదాయము కలవాడు అయిన, తం రాక్షసేన్త్రమ్=ఆ రాక్షసరాజును గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. యుద్ధరంగములో ఆ రావణుడప్పుడు విషములేని సర్పమువలె, కిరణములు శాంతించిన సూర్యుడు వలె ఉండెను. ప్రవాళవిహీనుడై, కిరీట సముదాయము ఐండింపబడుటచేత శోభ తొంగి ఉండెను. అట్టి రావణునిచో రాము డిట్లనెను. 141

మూ. కృతం త్వయా కర్మ మహచ్ఛుభీమం  
హతప్రవీరశ్చ కృతస్త్వయాహమ్,

తస్మాత్పరిశ్రాస్త ఇతి వ్యవస్య  
న్మ త్వాం శరైర్భుక్యవశం వయామి.

142

ప్ర. అ. త్వయా=నీచేత, మలీమమ్=చాల భయంకరమైన, మహాల్=గొప్పదైన, కర్మ=కర్మ, కృతమ్=చేయబడినది. త్వయా=నీచేత, ఆహమ్=నేను, హతప్రవీరః=చంపబడిన ఉత్తమవీరులు కలవాడుగా, కృతః=చేయబడితివి కూడ. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, పరిశ్రాస్తః ఇతి=అలసీతివి అని, వ్యవస్య=నిశ్చయించుకొని, త్వామ్=నిన్ను, మృత్యువశమ్=మృత్యువునకు వశమును, న వయామి=పొందించను.

తా. నీవు భయంకరమైన గొప్ప కర్మ చేసినావు. నా మహావీరుల నందరిని పడగొట్టినావు. అందుచే నీవు అలసీ ఉన్నావని నిర్ణయించుకొని నేను నిన్ను బాణములచేత యుమలోకమునకు పంపుటలేదు.

142

మూ. ప్రయాహి జానామి రణార్ధితస్త్యం  
ప్రవిశ్య రాత్రించరరాజ లజ్జామ్,  
అశ్వస్య నిర్వాహి రథీ చ ధన్వీ  
తదా బలం ప్రేక్ష్యసి మే రథస్థః.

ప్ర. అ. రాత్రించరరాజ=ఓ ! రాక్షసరాజా ! జానామి=నేను ఎరుగుదును. త్వమ్=నీవు, రణార్ధితః=రణమునందు పీడింపబడితివి. ప్రయాహి=వెళ్ళుము. లజ్జామ్=లంకను, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, అశ్వస్య=తెప్పరిల్లి, రథీ=రథము గలవాడవై, ధన్వీ చ=ధనస్సు గలవాడవై, నిర్వాహి=బయలు దేరి రమ్ము. తదా=అప్పుడు, రథస్థః=రథమునందున్నవాడవై, మే=నాయొక్క, బలమ్=బలమును, ప్రేక్ష్యసి=చూడగలవు.

తా. నీవు యుద్ధములో అలసిపోయినావు; నాకు తెలియును. నెళ్ళుము; లంకలో ప్రవేశించి, శ్రమ దీర్చుకొని రథమును, ధనస్సును గ్రహించి, బయలుదేరి రమ్ము. అప్పుడు రథమునందున్నవాడవై నా బల మెంతటిరో చూడగలవు.

143

మూ. స ఏవముక్తో హతదర్పహరో  
విక్రత్తచాపః స హతాశ్వసూతః,  
శరార్ధితో భగ్నమహాక్షరీతో  
వివేక లజ్జాం సహసా స్మ రాజా.

144

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలకబడినవాడై, సః=ప్రసీద్దుడైన, హతదర్ప హర్షః=తొలగింపబడిన గర్వము, సంతోషము గలవాడు, విక్రత్తచాపః=ఖండించబడిన

భవస్య కలవాడు, హలాశ్వసూతః=చంపబడిన గుఱ్ఱములు, సారథీ గలవాడు, శరార్థిరః=బాణముచేత పీడింపబడినవాడు, భిగ్నమహాకిరీటః=ఖండించబడిన గొప్ప కిరీటములుగలవాడు అయిన, సః రాజా=ఆ రాక్షసరాజు, సహసా=వెంటనే, లక్ష్మీమ్=లంకను, వివేక=ప్రవేశించెను.

తా. రావణుని దర్శము, పంతుషము కూడ అణగిపోయెను. భవస్య భేదింపబడెను. గుఱ్ఱములు, సారథి కూడ చంపబడెను. కిరీటములు ఖండింపబడెను. ఇట్టి స్థితిలో రాముని బాణముచేత పీడితుడైన ఆ రాక్షస రాజు రాముని మాటలు విని వెంటనే లంకలో ప్రవేశించెను. 144

మూ. తస్మిన్ ప్రవిష్టే రజనీచరేన్ద్రే  
మహాబలే దానవదేవశత్రౌ,  
హరీన్ విశల్యాన్ సహ లక్ష్మణేవ  
చకార రామః పరమాహవాగ్రే.

ప్ర. అ. మహాబలే=గొప్ప బలము గల, దానవదేవశత్రౌ=దానవులకు దేవతలకు శత్రువైన, తస్మిన్=ఆ, రజనీచరేన్ద్రే=రావణుడు, ప్రవిష్టే=లంకలో ప్రవేశించిన వాడగుచుండగా, రామః=రాముడు, పరమాహవాగ్రే=ఆ మహాయుద్ధమునందు, లక్ష్మణేవసహ=లక్ష్మణునితోకూడ, హరీన్=హరులను, విశల్యాన్=ములుకులు లేనివారినిగా, చకార=చేసెను.

తా. గొప్ప బలము గల, దేవదానవశత్రువైన రావణుడు లంకలో ప్రవేశించిన పిమ్మట రాముడు రణరంగములో పడి యున్న వానరుల దేహములనుండి, లక్ష్మణుని దేహమునుండి ములుకులను తొలగింపచేసెను. 145

మూ. తస్మిన్ ప్రభగ్నే త్రిదశేన్ద్రశత్రౌ  
సురాసురా భూతగణా దిశశ్చ,  
ససాగరాః సర్వమహోరగాశ్చ  
తలైన భూమ్యమ్మచరాః ప్రహృష్టాః.

146

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే అదితావ్యే యుద్ధకాండే ఏకోనవప్తితమః పర్వః.

ప్ర. ర. త్రిదశేన్ద్రశత్రౌ=దేవేంద్రుని శత్రువైన, తస్మిన్=ఆ రావణుడు, ప్రభగ్నే=పీడిపోయినవాడగుచుండగా, సురాసురాః=సురులు, అసురులు, భూతగణాః=భూతముల సముదాయములు, దిశశ్చ=దిక్కులు, ససాగరాః=సముద్రములతోకూడిన, సర్వమహోరగాః=చ=సమస్తమైన ఉరగులు, తలైన=మరియు, భూమ్యమ్మచరాః=భూమిమీద జలములోను పంచరించు ప్రాణులు, ప్రహృష్టాః=మిక్కిలి పంతుషించిరి.

రా. ఇందుని శ్రీమదైవ ఆ కావణదు ఒడిపోవుట చూచి  
 సురులు, అసురులు, భూతములు, దిక్కలు, సముద్రము, సమస్తమైన ఉరగులు,  
 భూమియును అంశునందు నివసించు ప్రాణులు సంతోషించినవి. 146

“భావనందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
 యుద్ధకాండములో ఏబది తొమ్మిదవసర్గ నమాప్తము.



## అథ వృష్టితమః సర్గః

[రాముని చేతిలో వరాణయుము తెండి దుఃఖితుడైన రావణుని అజ్ఞతేత  
కుంభకర్ణుడు నిద్రనుండి లేపబడుట; ఆతనిని చూచి వానరులు భయపడుట.]

మూ. స ప్రవిశ్య పురీం లజ్కాం రామబాణభయార్తితః,  
భగ్నదర్శస్తరా రాజా బభూవ వ్యధితేన్ద్రియః.

1

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, స=ఆ, రాజా=రాక్షసరాజు, లజ్కాం  
పురీమ్=లంకాపట్టణమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, రామబాణభయార్తితః=రాముని  
బాణమువలన కలిగిన భయముచేత పీడితుడై, భగ్నదర్శ=భగ్నమైన దర్శము గల  
వాడై, వ్యధితేన్ద్రియః=వ్యథ తెందిన ఇంద్రియములు కలవాడు, బభూవ=ఆయెను.

తా. అప్పుడా రాక్షసరాజు లంకాపురములో ప్రవేశించిన పిమ్మట  
కూడ రామబాణముచేత పీడితుడై, గర్వము తొంగి, వ్యథ తెందిన ఇంద్రియములు  
గలవాడయ్యెను.

1

మూ. మాతక్ల ఇవ సింహేన గరుడేనేన పన్నగః,  
అభిభూతోభవద్రాజా రాఘవేణ మహాత్మనా.

2

ప్ర. అ. రాజా=రావణుడు, సింహేన=సింహముచేత, మాతక్ల  
ఇవ=ఏనుగు వలె, గరుడేన=గరుత్మంతునిచేత, పన్నగః ఇవ=సర్పము వలె,  
మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, రాఘవేణ=రామునిచేత, అభిభూతః=తిరస్కరించబడి  
నవాడు, అభవత్=ఆయెను.

తా. ఆ రావణుడు సింహముచేత ఏనుగు వలె, గరుత్మంతునిచేత  
సర్పము వలె మహాత్ముడైన రామునిచేత తిరస్కరించబడెను.

2

మూ. బ్రహ్మదణ్ణప్రతీకానాం విద్యుచ్ఛలితవర్చసామ్,  
స్మరన్ రాఘవబాణానాం వివృతే రాక్షసేశ్వరః.

3

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజు, బ్రహ్మదణ్ణప్రతీకానామ్=బ్రహ్మదండ  
ముతో సమానములు, విద్యుచ్ఛలితవర్చసామ్=మెరపులవలె వలించుచున్న కాంతి  
గలవి అయిన, రాఘవబాణానామ్=రాముని బాణములకు(ను), స్మరన్=స్మరించుచు,  
వివృతే=వ్యథ తెందెను.

తా. ఆ రాక్షసరాజు బ్రహ్మదండములవంటి, మెరపుల వలె  
వలించుచున్న కాంతి గల రాముని బాణాలను స్మరించుచు వ్యథ తెందెను.

3

మూ. ఏ కాశ్చనమయం దివ్యమాశ్రిత్య పరమాననమ్,  
విప్రేక్షమాణో రక్షాంసి రావణో వాక్యమబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. స. రావణః=ఆ రావణుడు, కాశ్చనమయమ్=బంగా  
రము వికారమైన, దివ్యమ్=దివ్యమైన, పరమాననమ్=ఉత్తమమైన ఆననమును,  
అశ్రిత్య=అశ్రియించి, రక్షాంసి=రాక్షసులను, విప్రేక్షమాణః=చూచుచున్నవాడై,  
వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. రావణుడు దివ్యమైన బంగాడు ఆననముమీద కూర్చుండి  
రాక్షసులను చూచుచు ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. పర్వం తత్త్వం మే మోఘం యత్తప్తం పరమం తపః,  
యత్సమానో మహేష్ఠోఽగ్రా మానుషేణ వినిర్జితః. 5

ప్ర. అ. పరమమ్=గొప్పదైన, యత్=ఏ, తపః=తపస్సు, తప్తమ్=చేయుట  
ఉపదో, మే=నాయొక్క, తత్ పర్వమ్=అది అంతా, మోఘం యః=వ్యర్థమైనది కదా  
! యత్=ఏ కారణమువలన, మహేష్ఠోఽగ్రా=మహేంద్రునితో, సమానః=సమానుడనైన  
నేను, మానుషేణ=మనుష్యునిచేత, వినిర్జితః=జయింపబడితిని.

రా. మహేంద్రునితో సమానుడనైన నన్ను మానవుడు జయించినాడు.  
నేను చేసిన ఆ గొప్ప తపస్సు అంతా వ్యర్థమై పోయినది కదా ! 5

మూ. ఇదం తద్యోహ్మాణో ఘోరం వాక్యం మామభ్యుపస్థితమ్,  
మానుషేభ్యో విజానీహీ భయం త్వమితి తత్తథా. 6

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, మానుషేభ్యః=మనుష్యులనుండి, భయమ్=  
భయమును, విజానీహీ=తెలిసకొనుము, ఇతి=అది, బ్రహ్మణః=బ్రహ్మయొక్క,  
ఇదమ్=ఈ, ఘోరమ్=ఘోరమైన, వాక్యమ్=వాక్యము, మామ్=నన్ను, ఉపస్థితమ్=  
చేరినది. తత్=అది, తథా=అట్లే అగును.

రా. "నీకు మానవులవలనవే భయము కలుగును" అని బ్రహ్మ పలికిన  
ఆ వాక్యము ఇప్పుడు నాకు వచ్చిపడినది. అది అట్లే జరుగుచున్నది. 6

మూ. దేవదానవగన్తర్వైర్మక్షరాక్షసపన్నగైః,  
అనర్భత్యం మయా ప్రాప్తం మానుషేభ్యో న యాచితమ్. 7

ప్ర. అ. దేవదానవగన్తర్వైః=దేవతలచేతను, రానవులచేతను, గింధర్వు  
లచేతను, యక్షరాక్షసపన్నగైః=యక్షులచేతను, రాక్షసులచేతను, సెన్నగులచేతను,  
అనర్భత్యమ్=చంపెబడకుండుట, మయా=నాచేత, ప్రాప్తమ్=పొందబడినది, మాను  
షేభ్యః=మనుష్యులవలన, న యాచితమ్=కోరబడలేదు.

తా. నేను దేవదానవగంధర్వయక్షరాక్షసపిష్టగుంఠుండి మరణము కలుగకుండునట్లు వరము పొందితిని. కాని మనుష్యులనుండి మరణము కలుగకుండు నట్లు కోరలేదు.

7

మూ. విదితం మానుషం మయ్యే రామం దశరథాత్మజమ్,  
ఇక్ష్వాకుకులజాతేన అనరణ్యేన యత్ పురా.

8

ఉత్పత్స్యతి హి మధ్వంశే పురుషో రాక్షసాధమ,  
యస్త్వాం సపుత్రం సామాత్యం సబలం సాశ్వసారథిమ్,  
విహవిష్యతి సంగ్రామే త్వాం కులాధమ దుర్మతే.

9

ప్ర. ఆ. రాక్షసాధమ=రాక్షసులలో అధముడా ! కులాధమ=కులముచేత అధముడా! దుర్మతే=దుష్టబుద్ధి గలవాడా ! యః=ఎవడు, సపుత్రమ్=పుత్రులతో కూడిన, సామాత్యమ్=మంత్రులతో కూడిన, సబలమ్=సైన్యముతో కూడిన, సాశ్వసారథిమ్=ఆశ్వములతోను, సారథితోను కూడిన, త్వామ్=నిన్ను, సంగ్రామే=యుద్ధమునందు, విహవిష్యతి=చంపగలడో అట్టి, పురుషః=పురుషుడు, మధ్వంశే=నా వంశమునందు, ఉత్పత్స్యతి హి=పుట్టగలడు అని, పురా=పూర్వము, ఇక్ష్వాకుకులజాతేన=ఇక్ష్వాకువంశమునందు పుట్టిన, అనరణ్యేన=అనరణ్యునిచేత, యత్=ఎందువలన, విదితమ్=ప్రతిజ్ఞ చేయబడినదో, అందువలన, దశరథాత్మజమ్=దశరథుని కుమారుడైన, రామమ్=రాముణ్ణి, మానుషమ్=మనుష్యునిగా, మయ్యే=తలచుచున్నాను.

తా. "దుష్టకులమునందు పుట్టిన, దుర్బుద్ధివైన ఓ ! రాక్షసాధముడా! నిన్ను, నీ పుత్రులను, ఆమాత్యులను, సైన్యమును, ఆశ్వములను, సారథిని యుద్ధములో చంప నున్న పురుషుడు నా వంశములో పుట్టగలడు" అని పూర్వము ఇక్ష్వాకువంశమునందు పుట్టిన అనరణ్యుడు చెప్పి ఉన్నాడు. అందుచే దశరథాత్మజుడైన రాముడు ఆ మానవుడే అని తలచెదను.

8, 9

మూ. శప్తోఽహం వేదవత్యా చ యదా సా ధర్మితా పురా,  
సేయం సీతా మహాభాగా జాతా జనకవన్దినీ.

10

ప్ర. ఆ. యదా=ఎప్పుడు, పురా=పూర్వము, సా=ఆమె, ధర్మితా=అవమానింపబడినదో, ఆప్పుడు, వేదవత్యా=వేదవతిచేత, అహమ్=నేను, శప్తో=శపించబడితిని. సా=అట్టి, ఇయమ్=ఈ వేదవతి, మహాభాగా=మహాభాగ్యవంతురాలైన, జనకవన్దినీ=జనకుని కుమార్తెయైన, సీతా=సీతగా, జాతా=పుట్టినది.

తా. పూర్వము నేను అవమానించిన వేదవతి నన్ను శపించినది. ఆమెయే మహాభాగ్యవంతురాలైన, జనకుని కుమార్తె యైన సీతగా పుట్టినది.

10

మూ. ఉమా నస్తీశ్వరశ్చాపి రమ్భా వరుణకన్యకా, 11  
యథోక్తాస్తన్నయా ప్రాప్తం న మిథ్యా ఋషిభాషితమ్.

ప్ర. అ. ఉమా=పార్వతి, నస్తీశ్వరశ్చాపి=నందీశ్వరుడు, రమ్భా=రంభ, వరుణకన్యకా=వరుణుని కూతురు, యథా=ఎట్లు, ఉక్తా=చెప్పినారో, తత్=అది, మయా=నాచేత, ప్రాప్తమ్=పొందబడినది. ఋషిభాషితమ్=ఋషుల వాక్కు, మిథ్యా=అపత్యము, న=కాదు.

రా. పార్వతి, నందీశ్వరుడు, రంభ, వరుణుని పుత్రిక ఎట్లు శపించినారో ఆ విధముగానే ప్రాప్తించినది. ఋషుల మాటలు అపత్యములు కావుకదా ? 11

మూ. ఏతదేవాభ్యుపాగమ్య యత్నం కర్తుమహర్థథ, 12  
రాక్షసాశ్చాపి తిష్ఠన్తు చర్యాగోపురమ్మార్తసు.

ప్ర. అ. ఏతత్ ఏవ=ఈ శాపస్వరూపమును, అభ్యుపాగమ్య=అగ్రీకరించి, ఇహ=ఈ విషయమునందు, యత్నమ్=ప్రయత్నమును, కర్తుమ్=చేయుటకు, అర్హథ=తగి ఉన్నారు. రాక్షసాశ్చాపి=రాక్షసులు కూడ, చర్యాగోపురమ్మార్తసు=రాజమార్గములయందు గోపురముల శిఖరములయందు, తిష్ఠన్తు=నిలచెదరు గాక.

రా. ఈ శాపములను దృష్టిలో ఉంచుకొని మీరు ప్రయత్నము చేయవలెను. రాక్షసులు కూడ రాజవీధులలోను, గోపురముల శిఖరములయందు నిలచి ఉండవలెను. 12

మూ. న చాప్రతిమగామీర్యో దేవదానవదర్శహ, 13  
బ్రహ్మశాపాభిభూతస్త్వ కుమ్మకర్ణో విబోధ్యతామ్.

ప్ర. అ. అప్రతిమగామీర్యో=పాటిలేని గాంధీర్యము గలవాడు, దేవదానవదర్శహ=దేవదానవుల దర్శమును తొలగించినవాడు, బ్రహ్మశాపాభిభూతః=బ్రహ్మ దేవుని శాపముచేత తిరస్కరింపబడినవాడు అయిన, సా=అ, కుమ్మకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, విబోధ్యతామ్=లేపబడుగాక.

రా. పాటిలేని గాంధీర్యము గలవాడు, దేవదానవుల దర్శమును తొలగించినవాడు, బ్రహ్మశాపగ్రస్తుడు అయిన కుంభకర్ణుణ్ణి మేల్కొలుపుడు. 13

మూ. సమరే జితమాత్మానం ప్రహస్తం చ నిషూదితమ్, 14  
జ్ఞార్వా రక్షోబలం భీమమాదిరేశ మహాబలః.

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, సా=అతడు, సమరే=యుద్ధము నందు, ఆత్మానమ్=తనను, జితమ్=జయించబడినవానినిగాను, ప్రహస్తమ్=ప్రహ

స్తుడ్జీ, విహాదితమ్=చంపబడినవానినిగాను, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, భీమమ్=భయంకరమైన, బలమ్=సైన్యమును, ఆదిదేశ=అజ్ఞాపించెను.

తా. యుద్ధములో ప్రహస్తుడు చంపబడుటచేతను, తాను ఓడిపోవుట చేతను, మహాబలశాలియైన ఆ భావగుడు భయంకరమైన రాక్షససైన్యమును అజ్ఞాపించెను. 14

మూ. ద్వారేషు యత్నః క్రియతాం ప్రాకారశ్యాధిరుహ్యతామ్, 15  
నిద్రావశసమావిష్టః కుమ్భకర్ణో విబోధ్యతామ్.

ప్ర. ట. ద్వారేషు=ద్వారములయందు, యత్నః=ప్రయత్నము, క్రియతామ్=చేయబడుగాక. ప్రాకారశ్య=ప్రాకారము కూడ, అధిరుహ్యతామ్=ఎక్కిబడుగాక. నిద్రావశసమావిష్టః=నిద్రావశుడై నిద్రచేత ఆవహించబడిన, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, విబోధ్యతామ్=లేపబడుగాక.

తా. ద్వారముల రక్షణము విషయమున యత్నముతో ఉండవలెను. ప్రాకారము నెక్కి శత్రువులను కనిపెట్టి ఉండవలెను. నిద్రచేత ఆవహించ పడిన కుంభకర్ణుణ్ణి మేల్కొల్పవలెను. 15

మూ. సుఖం స్వపీతి నిశ్చింతః కాలోపహతచేతనః, 16  
నవ పద్మ దశాష్టౌ చ మాసాన్ స్వపీతి రాక్షసః.

ప్ర. ట. రాక్షసః=కుంభకర్ణుడు, కాలోపహతచేతనః=కాలముచేత నశించి పడేయబడిన చైతన్యము కలవాడై, నిశ్చింతః=చింత లేనివాడై, నవ=తొమ్మిది, పద్మ=ఏడు, దశ=పది, అష్టౌ ష=ఎనిమిది, మాసాన్=మాసములను, సుఖమ్=సుఖముగా, స్వపీతి=నిద్రించుచున్నాడు.

తా. ఈ కుంభకర్ణుడు కాలవశముచేత స్వహ కోర్కొయి, శయనించినచో తొమ్మిది, ఏడు, పది, ఎనిమిది మాసములు నిశ్చింతగా, సుఖముగా నిద్రించుచుండును. 16

మూ. మన్త్రం కృత్వా ప్రసుప్తోఽయమితస్తు నవమేఽహని, 17  
తం తు బోధయత క్షీప్రం కుమ్భకర్ణం మహాబలమ్.

ప్ర. ట. మన్త్రమ్=అలోచనను, కృత్వా=చేసి, అయమ్=ఇతడు, ఇతః=ఇప్పటినుండి, నవమే=తొమ్మిదవ, అహని=దివసమునందు, ప్రసుప్తః=నిద్రపోయినాడు. మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, తం కుమ్భకర్ణమ్=ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, బోధయత=మేల్కొల్పండి.

తా. అతడు మన మందరము మంత్రము చేసిన ఏమ్మట తొమ్మిది

రోజుల క్రితము నిద్రపోయివాడు. గొప్ప బలము గల ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి శీఘ్రముగా మేల్కొల్పుడు. 17

మూ. ప హి సంఖ్యే మహాబాహుః కకుదం సర్వరక్షసామ్, 18  
వానరాన్ రాజపుత్రౌ చ క్షీప్రమేవ హవిష్యతి.

ప్ర. అ. సర్వరక్షసామ్=సమస్తరాక్షసులలో, కకుదమ్=శ్రేష్ఠుడు, మహా బాహుః=గొప్ప బాహువులు గలవాడు అయిన, హి=అతడు, సంఖ్యే=యుద్ధమునందు, వానరాన్=వానరులను, రాజపుత్రౌ చ=రాజకుమారులను, క్షీప్రమేవ=శీఘ్రముగా, హవిష్యతి=చంపగలడు.

తా. సమస్తరాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన గొప్ప బాహువులు గల ఆ కుంభకర్ణుడు యుద్ధమునందు వానరులను, రామలక్ష్మణులను శీఘ్రముగా చంపగలడు. 18

మూ. ఏష కేతుః పరం సంఖ్యే ముఖ్యో వై సర్వరక్షసామ్, 19  
కుమృకర్ణః సదా కేతే మూఢో గ్రామ్యసుఖే రతః.

ప్ర. అ. సర్వరక్షసామ్=సమస్తరాక్షసులలో, ముఖ్యః=ముఖ్యుడు, సంఖ్యే=యుద్ధమునందు, పరమ్=గొప్ప, కేతుః=ధ్వజము అయిన, ఏషః కుమృకర్ణః=ఈ కుంభకర్ణుడు, మూఢః=మూడుడై, గ్రామ్యసుఖే=వీచమైన (నిద్రా) సుఖమునందు, రతః=అపక్తుడై, సదా=ఎల్లప్పుడూ, కేతే=శయనించుచున్నాడు.

తా. సమస్తరాక్షసులలో ముఖ్యుడు, యుద్ధములో ధ్వజమునంటివాడు అయిన ఈ కుంభకర్ణుడు వీచమైన నిద్రాసుఖమునందు అపక్తుడై, ఎల్లప్పుడూ ఒడలు తెరిచుకుంటా నిద్రపోవుచున్నాడు. 19

మూ. రామేణాభినిరస్తస్య పంగ్రామేఽస్మిన్ సుదారుణే, 20  
భవిష్యతి న మే శోకః కుమృకర్ణే విబోధితే.

ప్ర. అ. కుమృకర్ణే=కుంభకర్ణుడు, విబోధితే=లేపబడినవాడగుచుండగా, సుదారుణే=చాలాభయంకరమైన, అస్మిన్=ఈ, పంగ్రామే=యుద్ధమునందు, రామేణ=రామునిచేత, అభినిరస్తస్య=ఒడించబడిన, మే=నాకు, శోకః=దుఃఖము, న భవిష్యతి=కలుగదు.

తా. కుంభకర్ణుణ్ణి నిద్రనుండి లేపినచో, ఈ భయంకరమైన యుద్ధములో రాముని చేతిలో ఒడిపోయిన నా దుఃఖము శాంతించును. 20

మూ. కిం కరిష్యామ్యహం తేన శక్రతుల్యబలేన హి, 21  
ఈర్ష్యతే న్యసనే ఘోరే యో న పాహ్యాయ కల్పతే.

ప్ర. ఆ. యః=ఏ కుంభకర్ణుడు, ఈద్యశే=ఇట్టి, ఘోశే=భయంకరమైన, వ్యపదే=అపదయందు, సాహాయ్యము=సాహాయ్యముచేయుటకు, న కల్పితే=పనుర్తుడు కాదో, శక్రతుల్యబలన=దేవేంద్రునితో సమానమైన బలము గల, తేన=అట్టివానితో, అహమ్=నేను, కిమ్=ఏమి, కరిష్యామి=చేయుదును ?

తా. దేవేంద్రునితో సమానమైన పరాక్రమము గల ఆ కుంభకర్ణుడు ఇట్టి భయంకరమైన అపదలో నాకు సాహాయ్యము చేయనవ్వడు వానివలన నాకేమి ప్రయోజనము ?

మూ. తే తు తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసేన్ద్రస్య రాక్షసాః, 22  
జగ్ముః పరమసంభ్రావ్తాః కుమ్భకర్ణనివేశనమ్.

ప్ర. ఆ. తే=ఆ, రాక్షసాః=రాక్షసులు, రాక్షసేన్ద్రస్య=రావణునియొక్క, తత్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, పరమసంభ్రావ్తాః=మిక్కిలి తొందరపడుచున్నవారై, కుమ్భకర్ణనివేశనమ్=కుంభకర్ణుని గృహమును గూర్చి, జగ్ముః=వెల్లిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు రావణుని మాటలు విని చాల తొందరపడుచు కుంభకర్ణుని గృహమునకు వెల్లిరి.

మూ. తాం ప్రవిశ్య మహార్చారాం సర్వతో యోజనాయతామ్, 23  
కుమ్భకర్ణగుహం రమ్యాం పుష్పగన్ధప్రవాహినీమ్.

కుమ్భకర్ణస్య విశ్వాసాదవధూతా మహాబలాః, 24  
ప్రతిష్ఠమానాః కృచ్ఛ్రేణ యత్నా త్ప్రవివిశుర్గుహమ్.

ప్ర. ఆ. మహార్చారామ్=పెద్ద ద్వారము గల, సర్వతః=అన్ని వైపులా, యోజనాయతామ్=యోజనము వైశాల్యము గల, పుష్పగన్ధప్రవాహినీమ్=పుష్పముల గంధమును నీచుచున్న, రమ్యామ్=సుందరమైన, కుమ్భకర్ణగుహమ్=కుంభకర్ణుని గుహను, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, విశ్వాసాత్=నిశ్చయమువలన, అవధూతాః=కదల్చబడినవారై, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల ఆ రాక్షసులు, కృచ్ఛ్రేణ=కష్టముచేత, ప్రతిష్ఠమానాః=నిలదొక్కుకొనుచు, యత్నాత్=ప్రయత్నమువలన, గుహమ్=గుహను, ప్రవివిశుః=ప్రవేశించిరి.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ రాక్షసులు పెద్ద ద్వారము గలది, అన్ని వైపులా యోజనము వైశాల్యము గలది, పుష్పముల గంధమును వ్యాపింపచేయుచున్నది అయిన సుందరమైన కుంభకర్ణుని నివాసగుహ దగ్గరకు వెల్లి కుంభకర్ణుని నిశ్చయములు కదల్చివేయుచుండగా అతికష్టముమీద నిలదొక్కుకొని ఆ గుహలోనికి ప్రవేశించిరి.

మూ. తాం ప్రవిశ్య గుహం రమ్యాం రత్నకాఞ్చనకుట్టిమామ్, 25  
దద్యశుర్వైర్భతవ్యాఘ్రాః శయానం భీమవిక్రమమ్.

ప్ర. ఆ. వైర్భతవ్యాఘ్రాః=ఆ రాక్షసశ్రేష్టులు, రత్నకాఞ్చనకుట్టిమామ్=రత్నములతోను బంగారముతోను నిర్మించిన చపటా గల, రమ్యామ్=రమ్యమైన, తాం గుహమ్=ఆ గుహను, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, శయానమ్=శయనించి యున్న, భీమవిక్రమమ్=భయంకరమైన పరాక్రమము గల ఆతనిని, దద్యశుః=చూచిరి.

తా. ఆ రాక్షసవీరులు రత్నములతోను బంగారముతోను నిర్మించిన చపటాతో రమ్యమైన ఆ గుహలో ప్రవేశించి, అక్కడ నిద్రించుచున్న భయంకరమైన పరాక్రమము గల కుంభకర్ణుణ్ణి చూచిరి. 25

మూ. తే తు తం వికృతం మష్టం విక్షీర్ణమివ పర్వతమ్, 26  
కుమృకర్ణం మహానిద్రం సమేతాః ప్రత్యబోధయన్.

ప్ర. ఆ. తే=వాళ్లు, సమేతాః=కలిసినవారై, వికృతమ్=వికారముగా, మష్టమ్=నిద్రించుచున్నవాడు, విక్షీర్ణమ్=పడద్రోయబడిన, పర్వతమ్ ఇవ=పర్వతము వలె ఉన్నవాడు, మహానిద్రమ్=గొప్ప నిద్ర కలవాడు అయిన, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, ప్రత్యబోధయన్=మేల్కొలిపిరి.

తా. కుంభకర్ణుడు చూచే వారికి వికారముగా కనబడువట్లు నిద్రపోవు చుండెను. పడవేయబడిన పర్వతము వలె ఉండెను. ఈ విధముగా మహానిద్రలో ఉన్న కుంభకర్ణుణ్ణి ఆ రాక్షసులందరూ కలిసి ఒక్కొక్కడిగా మేల్కొలుపుటకు ప్రయత్నించిరి. 26

మూ. ఉర్ధ్వలోమాఞ్చితతనుం శ్వసన్తమివ పన్నగమ్, 27

భ్రామయన్తం వినిఃశ్వాసైః శయానం భీమవిక్రమమ్, 28  
భీమనాసాపుటం తం తు పాతాలవిపులాననమ్,

శయనే న్యన్తసర్వాణ్ణం మేరోరుధిరగన్ధివమ్, 29

కాఞ్చనాన్జరనర్దాన్జం కీరీటేవార్కవర్చసమ్,

దద్యశుర్వైర్భతవ్యాఘ్రం కుమృకర్ణమరిన్దమమ్.

ప్ర. ఆ. ఉర్ధ్వలోమాఞ్చితతనుమ్=పైకి నిలబడిన రోమములతో కూడిన శరీరముకలవాడు, పన్నగమివ=సర్పము వలె, శ్వసన్తమ్=శ్వాస పీల్చుచున్నవాడు, వినిఃశ్వాసైః=శ్వాసలవేత, భ్రామయన్తమ్=(తమను) తిప్పి వేయుచున్నవాడు, శయానమ్=శయనించి ఉన్నవాడు, భీమవిక్రమమ్=భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాడు, భీమనాసాపుటమ్=భయంకరములైన ముక్కురంధ్రములు గలవాడు, పాతాలవిపులాననమ్=పాతాలమువలె విశాలమైన ముఖముగలవాడు, శయనే=శ



యనమునందు, స్వేస్తవర్ణాశ్శమ్=ఉంచబడిన సమస్తమైన అవయవములు గలవాడు, మేదోరుధిరగన్ధనమ్=కొవ్వయొక్క వసయొక్క వాసన కలవాడు, కాశ్చావాశ్శ రనర్థాశ్శమ్=బంగారు బాహువుదులచే కట్టబడిన శరీరము కలవాడు, కీరీటేన= కీరీటముచేత, లక్ష్మవర్చసమ్=మార్కుని వంటి కాంతి గలవాడు, నైర్వతవ్యాఘ్రమ్= రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, అరిమర్దనమ్= శత్రుసంహారకుడు అయిన, తం కుమ్భకర్ణమ్=అ కుంభకర్ణుణ్ణి, దర్శకుః=చూచిరి.

తా. కుంభకర్ణుని శరీరముపై ఉన్న రోమాలు పైకి నిలబడి ఉండెను. అతడు సర్పము వలె బుసలుకొట్టుచుండెను. శయనించి ఉన్న, భయంకరమైన పరాక్రమము గల అతడు విడచు శ్వాసల వేగమునకు ఆ రాక్షసులు ఎగిరి తిరిగి పోవుచుండిరి. భయంకరములైన ముక్కురంధ్రములతో, పాతాళమువంటి విశాంమైన నోటితో అతడు అన్ని అవయవాలు శయ్యమీద పడవేసి నిద్రించు చుండెను. అతని శరీరమునుండి కొవ్వు వాసన రక్తము వాసన వచ్చుచుండెను. బంగారు బాహువుదులు అతని శరీరముపై కట్టబడి ఉండెను. కీరీటముచేత మార్కుడువలె ప్రకాశించుచుండెను. అట్టి, రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, శత్రుసంహారకుడూ అయిన కుంభకర్ణుణ్ణి చూచిరి.

27-29

మూ. తతశ్చకుర్మహాత్మానః కుమ్భకర్ణస్య చాగ్రతః, 30  
భూతానాం మేరుసంకాశం రాశిం పరమచర్చణమ్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాత్మానః=మహాత్ములైన ఆ రాక్షసులు, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, భూతానామ్=ప్రాణులయొక్క, మేరుసంకాశమ్=మేరుపర్వతముతో సమానమైన, పరమచర్చణమ్=మిక్కిలి తృప్తిని కలిగించు, రాశిమ్=రాశిని, చక్రః=చేసిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రాక్షసులు చాలా తృప్తిని కలిగించు మేరుపర్వతము వంటి (చంపిన) ప్రాణుల రాశిని కుంభకర్ణుని ఎదుట ఉంచిరి.

30

మూ. మృగాణాం మహిషాణాం చ వరాహాణాం చ సంవయాన్, 31  
చక్రుర్నైర్వతశార్దూలా రాశిమన్వస్య చాద్భుతమ్.

ప్ర. అ. నైర్వతశార్దూలాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులు, మృగాణామ్=మృగములయొక్క, మహిషాణాం చ=దున్నపోతులయొక్క, వరాహాణాం చ=వరాహములయొక్క, సంవయాన్=పోగులను, అన్వస్య=అన్నముయొక్క, అద్భుతమ్=అశ్రద్ధకరమైన, రాశిం చ=రాశిని, చక్రః=చేసిరి.

తా. ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠులు లేళ్లు, దున్నపోతులు, వరాహములు - వీటి పోగులను, ఏచిత్రమైన అన్నరాశిని అక్కడ ఉంచిరి.

31

మూ. తతః శోణితకుమ్భాంశ్య మాంసాని వివిధాని చ, 32  
పురస్తాత్కుమ్భకర్ణస్య చక్రస్త్రిదశశత్రవః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, త్రిదశశత్రవః=రాక్షసులు, శోణితకుమ్భాంశ్య=రక్తపు కుండలను, వివిధాని=అనేకవిధములైన, మాంసాని=మాంసములను, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, పురస్తాత్=ఎదుట, చక్రః=చేపిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు రక్తము నింపిన కుంభములను, అనేకవిధములైన మాంసములను కుంభకర్ణుని ఎదుట ఉంచిరి. 32

మూ. తిలిపుశ్య పరాధ్యేన చన్తనేన పరంతపమ్, 33  
దివ్యైరాశ్వానయామాసుర్మాత్స్యైర్గన్ధైశ్చ గన్ధిభిః.

ప్ర. అ. పరాధ్యేన=శ్రేష్ఠమైన, చన్తనేన=చందనముచేత, పరంతపమ్=శ్రుతువులను పీడించు ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి, తిలిపుః=పూసిరి. దివ్యైః=శ్రేష్ఠములైన, గన్ధిభిః=ఉత్తమమైన సువాసన గల, మాత్స్యైః=పుష్పమాలలచేతను, గన్ధైః=చ=సుగంధ ద్రవ్యములచేతను, అశ్వానయామాసుః=పౌసనచూపిరి.

తా. చాల శ్రేష్ఠమైన చందనము ఆతని శరీరమునకు పూసి శ్రేష్ఠములైన పుష్పచూంపు, మంచి సువాసన గల సుగంధద్రవ్యములు పాసన చూపిరి. 33

మూ. ధూపగన్ధాంశ్య సస్పజాన్తప్తపుశ్య పరంతపమ్, 34  
జలదా ఇవ చానేదుర్యాతుధానాస్తతస్తతః.

ప్ర. అ. యాతుధానాః=రాక్షసులు, ధూపగన్ధాన్ చ=ధూపముల సువాసనలను కూడ, సస్పజాన్=స్పృష్టించిరి. పరంతపమ్=శ్రుతువులకు బాధ కలిగించు ఆతనిని, తప్తపుశ్య=స్తుతించిరి. తతస్తతః=మాటి మాటికి, జలదా ఇవ=మేఘములు వలె, అనేడుః చ=ధ్వని చేపిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు ధూపగంధములను ప్రసరింపజేసిరి. ఆతనిని స్తుతించిరి. మాటి మాటికి మేఘముల వలె గర్జించిరి. 34

మూ. శబ్దాంశ్య పూరయామాసుః శశాఙ్కపద్యశప్రభాన్, 35  
తుములం యుగపచ్ఛాపీ వివేదుశ్చాప్యమర్చితాః.

ప్ర. అ. శశాఙ్కపద్యశప్రభాన్=చంద్రునితో సమానమైన కొంతిగల, శబ్దాన్ చ=శబ్దములను కూడ, పూరయామాసుః=పూరించిరి. అమరితాః=కోపించినవారై, యుగపచ్ఛాపీ=ఒక్కమాటుగా, తుములమ్=వ్యాకులముగా, వివేదుః చాపీ=ధ్వనిచేపిరి కూడ.

తా. 'చంద్రునివంటి కాంతి గల శంఖములను పూరించిరి. విసుగు  
తెంచి ఒక్కమాటుగా దిగ్గరగా అరచిరి. 35

మూ. వేదురాస్పృటయామాసుశ్చిక్షిపుస్తే నిశాచరాః,  
కుమృకర్ణవిదోధార్థం చక్రుస్తేనిపులం స్వనమ్. 36

ప్ర. అ. తే నిశాచరాః=ఆ రాక్షసులు, వేదుః=ధ్వనిచేసిరి. ఆస్పృటయా  
మాసుః=చేతులు మొదలైన వాటిమీద చరచిరి. చిక్షిపుః=అతని అవయవములను  
ఎత్తి పడవేసిరి. కుమృకర్ణవిదోధార్థమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి రేపుటకై, నిపులమ్=అధికమైన,  
స్వనమ్=ధ్వనిని, చక్రుః=చేసిరి.

తా. కుంభకర్ణుణ్ణి రేపుటకై ఆ రాక్షసులు అరచిరి, అతని  
శరీరముమీద చరచిరి. చేతులు మొదలైన అవయవాలు ఎత్తి పడవేసిరి.  
అత్యధికమైన ధ్వని చేసిరి. 36

మూ. సశక్తభేరీపణవప్రణాద  
మాస్పృటితక్షేలితపింహనారమ్,  
దిశో ద్రవంతస్త్రీదివం కీరంతః  
శ్రుత్వా విహంగాః పహపా నిపేతుః. 37

ప్ర. అ. విహంగాః=పక్షులు, సశక్తభేరీపణవప్రణాదమ్=శంఖ-భేరీ పణ  
వముల ధ్వనితో కూడిన, ఆస్పృటితక్షేలితపింహనారమ్=జబ్బులు చరిచిన  
ధ్వనిని, గర్జనమును, పింహనారమును, శ్రుత్వా=విని, దిశః=దిక్కులను గూర్చి,  
ద్రవంతః=పరుగెత్తుచున్నవై, త్రిదివమ్=అకాశమును, కీరంతః=ప్రవేశించుచున్నవై,  
పహపా=వెంటనే, నిపేతుః=క్రింద పడిపోయినది.

తా. పక్షులు శంఖ - భేరీ పణవముల ధ్వనిని, జబ్బులు చరచుట,  
గర్జించుట, పింహనారము చేయుట - వీటి ధ్వనిని విని, పది దిక్కులకు  
పోరిపోయి, అకాశములోనికి ఎగిరి, వెంటనే వెంటమీద పడిపోయినది. 37

మూ. యదా భృశం తైర్నివరైర్మహాత్మా  
న కమృకర్ణో బుబుధే ప్రసుప్తః,  
తతో ధుశుగ్దేర్ముపలాని సర్వే  
రక్షోగణాస్తం జగ్రహుర్గదాశ్చ. 38

ప్ర. అ. ప్రసుప్తః=నిద్రించుచున్న, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, కమృకర్ణః=  
కుంభకర్ణుడు, భృశమ్=అధికముగా చేయబడిన, బుబుధే=అ, నివరైః=ధ్వనులచేత,  
యదా=ఎప్పుడు, న బుబుధే=మేల్కొనలేదో, తతో=అటుపిమ్మట, సర్వే=సమస్త

మైన, రక్షాగణాః=రాక్షసగణములు, తమ్=అతనినిగూర్చి, భుశున్దే=ముద్గరములను, ముసలాని=ముసలములను, గదాశ్చ=గదలను, అగ్రహః=గ్రహించిరి.

తా. నిద్రించుచున్న మహాత్ముడైన ఆ కుంభకర్ణుడు ఇంత అధికమైన ధ్వని చేసినను నిద్రనుండి లేవకపోవుటచే ఆ రాక్షసులందరు అతనిని కొట్టుటకై ముద్గరములను, ముసలములను, గదలను గ్రహించిరి. 38

మూ. తం శైలశ్చైర్ముపలైర్గదాభి  
ర్వక్షసలే ముద్గరముష్టిభిశ్చ,  
సుఖప్రసుప్తం భువి కుమ్మకర్ణం  
రక్షాంస్యదగ్రాణి తదా నిజఘ్నూః. 39

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, ఉదగ్రాణి=కూడులైన, రక్షాంసే=రాక్షసులు, భువి=నేలమీద, సుఖప్రసుప్తమ్=నిద్రించుచున్న, తం కుమ్మకర్ణమ్=ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి, శైలశ్చైర్=పర్వతశిఖరములచేతను, ముసలేః=ముసలములచేతను, గదాభిః=గదలచేతను, ముద్గరముష్టిభిః=ముద్గరములచేతను పీడికించుచేతను, నిజఘ్నూః=కొట్టిరి.

తా. అప్పుడు కూడులైన రాక్షసులు నేలమీద నిద్రించుచున్న ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి పర్వతశిఖరములతోను, ముసలములతోను, గదలతోను, ముద్గరములతోను, పీడికించుచు వక్షాస్థలముమీద కొట్టిరి. 39

మూ. తస్య నిశ్వాసవారేన కుమ్మకర్ణస్య రక్షసః,  
రాక్షసా బలవన్తోఽపి స్థాతుం శేకుర్షు చాగ్రతః. 40

ప్ర. అ. రక్షసః=రాక్షసుడైన, తస్య కుమ్మకర్ణస్య=ఆ కుంభకర్ణునియొక్క, నిశ్వాసవారేన=శ్వాసవాయువులచేత, బలవన్తోఽపి=బలముకలవారైనను, రాక్షసాః=రాక్షసులు, అగ్రతః=ఎదుట, స్థాతుమ్=నిలచుటకు, స శేకుః=సమర్థులు కాలేదు.

తా. బలపంతులైనను ఆ రాక్షసులు కుంభకర్ణుని శ్వాసం గాలికి వాని ఎదుట నిలబడజాలకపోయిరి. 40

మూ. తతః పరిహితా గాఢం రాక్షసా భీమవిక్రమాః,  
మృదన్గపదావాన్ భేరీః శిఙ్ఖకుమ్మగణాంస్తథా. 41

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, భీమవిక్రమాః=భయంకరమైన పరాక్రమముగ గల, రాక్షసాః=రాక్షసులు, గాఢమ్=గట్టిగా, పరిహితాః=నిలదొక్కుకొన్నవారై, మృదన్గపదావాన్=మృదంగములను సణవములను, భేరీః=భేరీలను, తథా=మరియు, శిఙ్ఖకుమ్మగణాన్=శింఖములయొక్క కుంభములయొక్క సముదాయములను, (మోగించిరి).

తా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల రాక్షసులు గట్టిగా నిలదొక్కి కొని మృదంగములను, పణవములను, భేరీలను, శంఖములను, కుంభములను మ్రోగించిరి.

41

మూ. దశ రాక్షససాహస్రం యుగపత్యర్యవారయత్,  
నీలాశ్చనచయూతారం తే తు తం ప్రత్యబోధయన్,  
అభిఘ్నన్తో నదన్తశ్చ న చ సంబుబుధే తదా.

42

ప్ర. ఆ. దశరాక్షససాహస్రమ్=రాక్షసుల పదివేలు, యుగపత్=ఒక్కమారుగా, పత్యవారయత్=చుట్టెను. తే తు=వారైతే, నీలాశ్చనచయూతారమ్=నల్లని అంజనము నంటి ఆకారము గల, తమ్=అతనిని, అభిఘ్నన్తః=కొట్టును, నదన్తః=వర్షనిదేయును, తమ్=అతనిని, ప్రత్యబోధయన్=మేల్కొల్పిరి. తదా=అప్పుడు, న - సంబుబుధే=మేల్కొనలేదు.

తా. నల్లని కాటుక ప్రోగువంటి ఆకారము గల అతనిని పదివేలమంది రాక్షసులు ఒక్క మారుగా చుట్టుముట్టి మేల్కొలుపుటకై యత్నించిరి. కాని అతడు మేల్కొనలేదు.

42

మూ. యదా చైనం న శేకుప్తే ప్రతిబోధయితుం తదా,  
తతో గురుతరం యత్నం దారుణం సముపాక్రమన్.

43

ప్ర. ఆ. తే=వారు, యదా=అప్పుడు, ఏనమ్=ఇతనిని, ప్రతిబోధయితుమ్=మేల్కొలుపుటకు, న శేకుః=సమర్థులు కాలేదో, తదా=అప్పుడు, తతః=అంతకంటె, గురుతరమ్=మిక్కిలి గొప్పదైన, దారుణమ్=భయంకరమైన, యత్నమ్=ప్రయత్నమును, సముపాక్రమన్=ప్రారంభించిరి.

తా. ఇంతచేసినా అతని మేల్కొలుపజాలకపోవుటచేత వాళ్ళు అంతకంటె అధికము, భయంకరము అయిన ప్రయత్నమును ప్రారంభించిరి.

43

మూ. అశ్వానుష్ఠ్రాన్ ఖరాన్నాగాన్ జఘ్నుర్దణ్డకశాబ్జుః,  
భేరీశఙ్ఖమృదఙ్గాంశ్చ సర్వప్రాణైరవాదయన్.

44

ప్ర. ఆ. అశ్వాన్=గుఱ్ఱములను, ఉష్ఠ్రాన్=ఓంటెలను, ఖరాన్=గాడిదలను, నాగాన్=ఏనుగులను, దణ్డకశాబ్జుః=దండములచేత కొరదొంచిత అంకుశములచేత, అజఘ్నుః=కొట్టిరి. భేరీశఙ్ఖమృదఙ్గాన్ =భేరీలను, శంఖములను, మృదంగములను, సర్వప్రాణైః=సమస్తప్రాణములచేత, అవాదయన్=మ్రోగించిరి.

తా. గుఱ్ఱములను, ఓంటెలను, గాడిదలను, ఏనుగులను కఱ్ఱలతోను, కొరదాలతోను, అంకుశములతోను కొట్టి అతని శరీరముమీద నడిపించిరి. తమ ప్రాణులము నంలొ ఉపయోగించి భేరీశంఖమృదంగములను మ్రోగించిరి.

44

మూ. విజఘ్నచ్ఛాన్య గ్నాతాణి మహాకాష్ఠకటంకరైః, 45  
ముద్గరైర్ముపలైశ్చాపి సర్వప్రాణసముద్యతైః.

ప్ర. అ. అన్య=ఈతనియొక్క, గ్నాతాణి=అవయవములను, మహాకాష్ఠకటంకరైః=పెద్ద కణ్ణులతోను, స్తంభములతోను, సర్వప్రాణసముద్యతైః=సమస్తప్రాణ బలముచేత ఎత్తబడిన, ముపలైశ్చాపి=ముసలములచేతను, విజఘ్న=కొట్టిరి.

తా. పెద్ద కణ్ణులతోను, స్తంభాలతోను, బలము నంతా ఉపయోగించి ఎత్తబడిన ముద్గరములతోను, ముసలములతోను ఈతని అన్ని అవయవముల మీదా కొట్టిరి. 45

మూ. తేన వాదేన మహతా లంకా సమర్థిపూరితా, 46  
ససర్వతవనా సర్వా పోఽపి నైవ ప్రబుధ్యతే.

ప్ర. అ. మహతా=గొప్పరైన, తేన వాదేన=ఆ ధ్వనిచేత, ససర్వతవనా=సర్వతములతోను, వనములతోను కూడిన, సర్వా=సమస్తమైన, లంకా=లంక, సమర్థిపూరితా=నింపబడినది. సః అపి=అతడు మాత్రము, నైవ ప్రబుధ్యతే=మేల్కొనలేదు.

తా. సర్వతములతోను, వనములతోను కూడిన లంకాపట్టణమంతా ఆ ధ్వనితో మారుమ్రోగుచుండెను. కాని అతడు మాత్రము మేల్కొనలేదు. 46

మూ. తతః సహస్రం భేరీణాం యుగపత్నమహవ్యత, 47  
మృష్టకాశ్చనకోణానా మాపక్తానాం సమస్తతః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మృష్టకాశ్చనకోణానామ్=పరిశుద్ధమైన బంగారు దండములు గల, సమస్తతః=అంతటా, అపక్తానామ్=నింపబడిన, భేరీణామ్=భేరియొక్క, సహస్రమ్=సహస్రము, సమహవ్యత=కొట్టబడెను.

తా. పిమ్మట అన్ని నైపులా వేయి భేరిలను అమర్చి, పరిశుద్ధమైన బంగారు దండములతో ఒక్కమారు వాటిని మ్రోగించిరి. 47

మూ. ఏవమప్యతివిద్రస్తు యదా నైవ ప్రబుధ్యత, 48  
శాపస్య వశమాపన్నస్తతః క్రుద్ధా నిశాచరాః.

ప్ర. అ. ఏవమపి=ఇట్లైనను, శాపస్య=శాపముయొక్క, వశమ్=వశమును, అపన్నా=పొందిన, అతినిద్రా=అధికమైన నిద్రగల అతడు, యదా=ఎప్పుడు, నైవ ప్రబుధ్యత=లేవలేదో, తతః=అటుపిమ్మట, నిశాచరాః=రాక్షసులు, క్రుద్ధా=కోపించిరి.

తా. ఇంత చేసినా కూడ శాపమునకు వశుడై మహానిద్రలో ఉన్న ఆ

కుంభకర్ణుడు మేల్కొనకపోవుటచేత ఆ రాక్షసులకు కోపము కలిగెను. 48

మూ. మహాక్రోధసమావిష్టాః సర్వే భీమపరాక్రమాః,  
తద్రక్షో బోధయిష్యస్తత్పుక్రురన్యే పరాక్రమమ్. 49

ప్ర. ఆ. భీమపరాక్రమాః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, సర్వే=ఆ రాక్షసు లందరూ, మహాక్రోధసమావిష్టాః=గొప్ప క్రోధముతో విండినవారు అయిరి. అన్యే=కొందరు, తత్=ఆ, రక్షః=రాక్షసుల్లే, బోధయిష్యంతః=మేల్కొల్పనున్నవారై, పరాక్రమమ్=పరాక్రమమును, చక్షుః=చేసిరి.

తా. భయంకరమైన పరాక్రమము గల ఆ రాక్షసు లందరికీ వారి క్రోధము కలిగెను. కొందరు ఆ కుంభకర్ణుని మేల్కొల్పుటకై తమ బలము నంతా చూపిరి. 49

మూ. అన్యే భేరీః సమాజఘ్నూరన్యే చక్రుర్మహాస్వనమ్,  
తేశానన్యే ప్రలులుపుః కర్ణానన్యే దశన్తి చ. 50

ప్ర. ఆ. అన్యే=మరికొందరు, భేరీః=భేరీలను, సమాజఘ్నూః=మ్రోగించిరి. అన్యే=మరికొందరు, మహాస్వనమ్=గొప్పర్వనిని, చక్షుః=చేసిరి. అన్యే=కొందరు, తేశాన్=తేశములను, ప్రలులుపుః=పీకిరి. అన్యే=కొందరు, కర్ణాన్=చెవులను, దశన్తి చ=కొరికిరి.

తా. కొందరు భేరీలు మ్రోగించిరి. కొందరు అధికముగా ధ్వని చేసిరి. కొందరు అతని జాట్టు పీకిరి. మరికొందరు చెవులు కొరికిరి. 50

మూ. ఉదకుమృశతాన్యన్యే సమపిశ్చంత కర్ణయోః,  
స కుమృకర్ణః సస్పన్తే మహానిద్రావశం గతః. 51

ప్ర. ఆ. అన్యే=మరికొందరు, ఉదకుమృశతాన్=నీటితో నిండిన వందలకొలది కుంభములను, కర్ణయోః=చెవులలో, సమపిశ్చంత=నింపిరి. మహానిద్రావశంగతః=గొప్ప నిద్రకు వశుడైన, కుమృకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, స సస్పన్తే=కదలలేడు.

తా. కొందరు వందలకొలది నీళ్ల కుండలను అతని చెవులలో వంచిరి. మహానిద్రకు వశుడై ఉన్న కుంభకర్ణుడు కొంచెము కూడ కదలలేడు. 51

మూ. అన్యే చ బలినస్తస్య కూటముద్గరపాణాయః,  
మూర్ఛ్ఞి వక్షపి గాత్రేషు పాతయన్ కూటముద్గరాన్. 52

ప్ర. ఆ. కూటముద్గరపాణాయః=కూటములు, ముద్గరములు హస్తము లందు గల, అన్యే=మరికొందరు, బలినః=బలవంతులు, తస్య=వానియొక్క,

మూర్ఖి=శిరస్సునందు, వక్షసి=వక్షస్థలముమీద, గాత్రేషు=అవయవములయందు  
కూటముద్గరాన్=కూటములను ముద్గరములను, పాఠయన్=పడవేసితి.

తా. కూటములు, ముద్గరములు చేతులతో ధరించిన ఉన్న మరికొందరు  
బంశాలులైన రాక్షసులు అతని శిరస్సుపైన, వక్షస్థలముమీద, అవయవములమీద  
కూటములను ముద్గరములను పడవేసితి. 52

మూ. రజ్జబద్ధనబద్ధాభిః శతఘ్నీభిశ్చ పర్వశః, 53  
వధ్యమానో మహాకాయో న ప్రాబుధ్యత రాక్షసః.

ప్ర. అ. రజ్జబద్ధనబద్ధాభిః=రాల్లయొక్క బంధనములచేత కట్టబడిన,  
శతఘ్నీభిః=శతఘ్నులచేత, పర్వశః=అంతటా, వధ్యమానః=కొట్టబడుచున్న, మహా  
కాయః=గొప్పదేహము గల, రాక్షసః=రాక్షసుడు, న ప్రాబుధ్యత=మేల్కొన  
లేదు.

తా. రాల్లచేత కట్టబడిన శతఘ్నులతో అన్ని వైపులా కొట్టినా కూడ  
ఆ కుంభకర్ణునకు మెలకువ రాలేదు. 53

మూ. వారణానాం సహస్రం చ శరీరేఽస్య ప్రధాచితమ్, 54  
కుమ్భకర్ణస్తదా బుద్ధ్యా స్మర్శం పరమబుధ్యత.

ప్ర. అ. వారణానామ్=ఏనుగులయొక్క, సహస్రమ్=సహస్రము, అస్య=వీ  
నియొక్క, శరీరే=శరీరముమీద, ప్రధాచితమ్=పడుగెత్తించబడినది. తదా=అప్పుడు,  
కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, బుద్ధ్యా=మేల్కొని, స్మర్శం పరమ్=స్మర్శను మాత్రమే,  
అబుధ్యత=తెలిసికొనెను.

తా. అతని శరీరము మీద వేయి ఏనుగులను పడుగెత్తించితి. అప్పుడు  
కుంభకర్ణునకు కొంతెము మెలకువ వచ్చి స్మర్శమాత్రమే తెలిసెను. 54

మూ. స పాత్యమానైరిరిశ్యన్లవృక్షై 55  
రచివ్రయంస్తాన్విపులాన్ ప్రహరాన్,  
నిద్రాక్షయాల్ క్షుద్భయపీడితశ్చ  
విజృంభమాణః సహసోత్పపాప.

ప్ర. అ. సః=అతడు, పాత్యమానైః=పడవేయబడుచున్న, గిరిశృంగవృక్షైః=పర్వ  
తశిఖరములచేతను వృక్షములచేతను, తాన్=ఆ, విపులాన్=అధికమైన, ప్రహరాన్=  
దెబ్బలను, రచివ్రయన్=రెక్కచేయనివాడై, నిద్రాక్షయాల్=నిద్ర క్షీణించుటవలన,  
క్షుద్భయపీడితశ్చ=ఆకలిచేతను భయముచేతను పీడితుడై, విజృంభమాణః=ఆవరిం  
చుచు, సహసః=వెంటనే, ఉత్పపాప=లేచెను.



తా. ఆ కుంభకర్ణుడు తన మీద పర్వతశిఖరములను, వృక్షములను పడవేయుటవలన తగిలిన ఆ పెద్ద దెబ్బలకు జెక్కవేయక, అకలివేతను, అకాలములో లేసినందుకు భయమువేతను వీడికుడై ఆపులించుచు వెంటనే లేచెను.

55

మూ. స వాగభోగాచలశృంగల్పొ  
విక్తిప్య బాహూ జితవజ్రపారౌ,  
వివృత్య వక్త్రం వదవాముఖాభం  
విశాచరోఽసౌ వికృతం జజృమ్యే.

56

ప్ర. అ. సా=అట్టి, అసౌ=ఈ, నిశాచరా=రాక్షసుడు, వాగభోగాచల శృంగల్పొ=పర్వతశిఖరముతోను పర్వతశిఖరములతోను సమానములైన, జితవజ్ర పారౌ=జయించబడిన వజ్రాయుధసారము గల, బాహూ=బాహువులను, విక్తిప్య=పైకి ఎత్తి, వదవాముఖాభమ్=(సముద్రమధ్యమునందుండు అగ్నిజ్వాలలు చిమ్ము) అడగుజ్జము ముఖము వంటి, వక్త్రమ్=ముఖమును, వికృతమ్=వికారముగా, జజృమ్యే=ఆపులించెను.

తా. కుంభకర్ణుడు పర్వతేహముతోను, పర్వతశిఖరములతోను సమానములైన వజ్రాయుధసారమును జయించిన లెందు బాహువులను ఎత్తి, బదవాముఖము వంటి నోరు తెరిచి, వికృతముగా ఆపులించెను.

56

మూ. తస్య జాఙ్గమృమాణస్య వక్త్రం పాతాలసంనిభమ్,  
దదృశే మేరుశృంగాగ్రే దిహకర ఇవోదితః.

57

ప్ర. అ. జాఙ్గమృమాణస్య=పెద్దగా ఆపులించుచున్న, తస్య=ఆతనియొక్క, పాతాలసంనిభమ్=పాతాలముతో సమానమైన, వక్త్రమ్=ముఖము, మేరుశృంగాగ్రే=మేరుపర్వతశిఖరాగ్రమునందు, ఉదితః=ఉదయించిన, దిహకరః ఇవ=సూర్యుడువలె, దదృశే=చూడబడెను.

తా. పెద్దగా ఆపులించుచున్న ఆతని పాతాలమువంటి ముఖము మేరుపర్వతశిఖరాగ్రమునందు ఉదయించిన సూర్యుడు వలె కనబడెను.

57

మూ. స జృమ్భమాణోఽతిబలః ప్రబుద్ధస్త్వి నిశాచరః,  
నిఃశ్వాసశ్వాస్య సంజజ్ఞే పర్వతాదీవ మారుతః.

58

ప్ర. అ. అతిబలా=గొప్ప బలము గల, సా నిశాచరా=ఆ రాక్షసుడు, జృమ్భమాణః=ఆపులించుచు, ప్రబుద్ధః=లేచినాడు. పర్వతాత్=పర్వతముమండి, మారుతః ఇవ=గాలి వలె, అస్య=ఈతనియొక్క, నిశ్వాసః=శ్వాస, సంజజ్ఞే=పుట్టెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ రాక్షసుడు ఆపులించుచు లేచెను. ఆ

సమయమున ఆతని శ్వాస కొండగారి వలె వ్యాపించెను.

58

మూ. రూపముత్తిష్ఠతస్తస్య కుమ్మకర్ణస్య తద్ బభౌ,  
యుగావ్తే సర్వభూతాని కాలశ్యేవ దిభక్షతః.

59

ప్ర. అ. ఉత్తిష్ఠతః=లేచుచున్న, తస్య=ఆ, కుమ్మకర్ణస్య=కుంభకర్ణుని యొక్క, తత్ రూపమ్=ఆ ఆకారము, యుగావ్తే=ప్రళయకాలాంతమునందు, సర్వభూతాని=సకలభూతములను, దిభక్షతః=కాల్యదలచుచున్న, కాలశ్యేవ=యముని ఆకారము వలె, బభౌ=ప్రకాశించెను.

తా. పైకి లేచుచున్న ఆ కుంభకర్ణుని ఆకారము ప్రళయకాలమునందు సకల భూతాంను కాల్యదలచుచున్న యముని ఆకారమువలె తలచెను.

59

మూ. తప్యాగ్నిదీప్తిసర్వశే విద్యుత్పర్వశవర్చసీ,  
దర్శశతే మహావేత్రే దీప్తావివ మహాగ్రహా.

60

ప్ర. అ. తప్యాగ్నిదీప్తిసర్వశే=తప్తికాంతి (జ్వల)తో సమానములైన, విద్యుత్పర్వశవర్చసీ=మెరుపుతో సమానమైన కాంతి గల, తస్య మహావేత్రే=ఆతని పెద్ద నేత్రములు, దీప్తి=ప్రజ్వలించుచున్న, మహాగ్రహా ఇవ=పెద్ద గ్రహములు వలె, దర్శశతే=చూడబడినవి.

తా. తప్తిజ్వలవలె ఉన్న, మెరుపువంటి కాంతి గల ఆతని పెద్ద నేత్రములు ప్రజ్వలించుచున్న మహాగ్రహముల వలె కనబడుచుండెను.

60

మూ. తతస్త్రదర్శయన్ సర్వాన్ భక్త్యాంశ్ర వివిధాన్ బహూన్,  
వరాహాన్ మహిషాంశ్చైవ బభక్ష స మహాబలః.

61

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, వివిధాన్=అనేకవిధములైన, బహూన్=అనేక ములైన, సర్వాన్=సమస్తమైన, భక్త్యాన్ చ=భక్త్యములను, వరాహాన్=వరాహములను, మహిషాంశ్చైవ=అడవిదున్నులను, తదర్శయన్=చూపిరి. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, సః=తాడు, బభక్ష=భక్షించెను.

తా. పిమ్మట అనేకవిధములైన చాలా భక్త్యపరాధములను, వరాహములను, దున్నపోతులను చూపగా ఆతడు వాటిని భక్షించెను.

61

మూ. ఆదర్శభుక్తితో మాంసం శోణితం తృషితోఽపిబత్,  
మేదఃకుమ్భాంశ్చ మద్యాంశ్చ పశౌ శక్రరిపుస్తదా.

62

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, బుభుక్తిః=అకలిగొన్న, శక్రరిపుః=ఇంద్రుని శత్రువైన కుంభకర్ణుడు, మాంసమ్=మాంసమును, ఆదత్=తినెను. తృషితః=దప్పిగొ వ్వుచోడై, శోణితమ్=రక్తమును, అపిబత్=త్రాగెను. మేదఃకుమ్భాంశ్చ=కొవ్వుయొక్క

కుంభములను, మర్కాంశ్చ=మర్కములను, పటా=త్రాగెను.

తా. అప్పుడు కుంభకర్ణుడు ఒకరిదప్పికలతో ఉండుటచే మాంసమును తినెను. రక్తమును, కౌశ్యకుండలను, మధ్యములను త్రాగెను. 62

మూ. తతస్త్రై ఇతి జ్ఞాత్వా సముత్పేతుర్నిశాచరాః,  
శిరోధిశ్చ ప్రణమ్యేవం సర్వతః పర్యవారయన్. 63

ప్ర. ఆ. తతః=అటుపిమ్మట, నిశాచరా=రాక్షసులు, తృప్తః ఇతి=తృప్తి చెందినాడు అని, జ్ఞాత్వా= తెలుసుకొని, సముత్పేతుః=శీఘ్రముగా దుమికి వచ్చిరి. ఏనమ్=ఈతనిని, శిరోధిః=శిరస్సులచేత, ప్రణమ్య=నమస్కరించి, సర్వతః=అన్ని వైపులా, పర్యవారయన్=చుట్టరి.

తా. ఇతడు తృప్తి చెందినాడు అని తెలిసికొనిన వెంటనే రాక్షసులు శీఘ్రముగా వచ్చి, తలలు వంచి నమస్కారము చేసి, అతని చుట్టూ నిలిచిరి.

మూ. నిద్రావిశదనేత్రస్తు కలుషీకృతలోచనః,  
చారయన్ సర్వతో దృష్టిం తామవాచ విశాచరాన్. 64

ప్ర. ఆ. నిద్రావిశదనేత్రః=నిద్రచేత పూర్తిగా తెరవబడని నేత్రములుగలవాడై, కలుషీకృతలోచనః=కలుషములుగా చేయబడిన నేత్రములు గల కుంభకర్ణుడు, పర్యతః=అన్నివైపులా, దృష్టిమ్=దృష్టిని, చారయన్=ప్రసరింపచేయుచు, తాన్=ఆ, విశాచరాన్=రాక్షసులను గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. నిద్రచేత కుంభకర్ణుని కండ్లు మూతలు పడుచుండెను. కలుషములై ఉండెను. అట్టి కుంభకర్ణుడు నలువైపులా దృష్టిని ప్రసరింపచేసి చూచుచు రాక్షసులతో ఇట్లనెను. 64

మూ. స పర్వాన్ సాన్త్యయామాస నైర్మలాన్ నైర్మతర్షభః,  
బోధవాద్యస్మితశ్చాపి రాక్షసావిదమబ్రవీత్. 65

ప్ర. ఆ. స=ఆ, నైర్మతర్షభః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, పర్వాన్=పమస్తమైన, నైర్మలాన్=రాక్షసులను, సాన్త్యయామాస=ఓదార్చెను. బోధవాన్=లేపుటవలన, విస్మితశ్చాపి=ఆశ్చర్యపడుచు, రాక్షసాన్=ఆ రాక్షసులను గూర్చి, ఇదమ్=ఈ నాశ్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన కుంభకర్ణుడు ఆ రాక్షసులకు అందరికీ నైర్మము చెప్పుచు, తనను లేపినందుకు ఆశ్చర్యపడుచు వారితో ఇట్లనెను. 65

మూ. కీనుర్థమహమాదృశ్య భవద్భిః స్రుతిబోధితః,  
కచ్చిత్సుకుశలం రాజ్ఞో భయం వా నేహ కించన. 66

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, భవద్విః=మీచేత, ఆదృత్య=ఆదరించి, కిమర్థమ్= ఎందుకు, ప్రతిబోధితః=లేపబడితిని ? రాజ్ఞః=రాజునకు, సుతుశలం కచ్చిత్=క్షేమమే కదా ! ఇహ=ఇక్కడ, కించన=ఏదీ, భయమ్=భయము, న=లేదు కదా !

తా. నన్ను మీరు ప్రయత్నపూర్వకముగా ఎందుకు మేల్కొలిపినారు ? రాజు క్షేమముగా ఉన్నాడు కదా ! ఇప్పుడు భయ మేమీ లేదు కదా ! 66

మూ. అథవా ద్రువమన్యేభ్యో భయం పరముపస్థితమ్,  
యదర్థమేవ త్వరితైర్భవద్విః ప్రతిబోధితః. 67

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, అన్యేభ్యః=ఇతరులవలన, పరమ్=అరికమైన, భయమ్=భయము, ఉపస్థితమ్=నచ్చినది; ద్రువమ్=నిశ్చయము, యదర్థమేవ=ఎందుమిత్తమే, త్వరితైః=తొందరపడుచున్న, భవద్విః=మీచేత, ప్రతిబోధితః=లేపబడి తినో.

తా. లేదా శ్రుతువులవల్ల ఏదో గొప్ప భయము వచ్చి ఉండును ? నిశ్చయము. అందుచేతనే మీరు తొందరపడుచు నన్ను నిద్రనుండి లేపినారు.

మూ. అద్య రాక్షసరాజస్య భయముచ్చాటయామ్యహమ్,  
దారయిష్యే మహేన్ద్రం వా శీతయిష్యే తథావలమ్. 68

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, అహమ్=నేను, రాక్షసరాజస్య=రాక్షసరాజుయొక్క, భయమ్=భయమును, ఉచ్చాటయామి=పెరికించివేసెదను. మహేన్ద్రమ్=మహేంద్రుణ్ణి, దారయిష్యే=చీల్చివేయుదునా, తథా=మరియు, అవలమ్=అగ్నిని, శీతయిష్యే=చల్లగా చేయుదునా ?

తా. ఇప్పుడు రాక్షసరాజైన రావణునికి కలిగిన భయమును తొంగించెదను. మహేంద్రుణ్ణి చీల్చివేయవలెనా లేదా అగ్ని చల్లగా ఉండునట్లు చేయవలెనా ?

మూ. న హ్యల్పకారణే సుప్తం బోధయిష్యతి మాదృశమ్,  
తదాభ్యాతార్థతత్త్వేన మత్యుబోధనకారణమ్. 69

ప్ర. అ. సుప్తమ్=నిద్రించిన, మాదృశమ్=నావంటివానిని, అల్పకారణే=అల్పమైన కారణమునందు, న బోధయిష్యతి హి=మేల్కొల్పడు కదా ? తత్=ఆ కారణమువలన, మత్యుబోధనకారణమ్=నన్ను లేపుటకు కారణమును, అర్థతత్త్వేన=కార్యముయొక్క సత్యమైన స్థితిచేత, ఆభ్యాత=చెప్పండి.

తా. ఎంతో పెద్ద కారణ మున్ననే కాని నావంటివానిని నిద్రనుండి లేపడు. అందుచేత నన్ను లేపుటకు కారణ మేమో యుద్ధార్థముగా చెప్పుడు. 69

మూ. ఏవం బ్రువాణాం సంరద్ధం కుమ్భకర్ణమరిందమమ్,  
యూపాక్షః సవివో రాజ్ఞః కృతాశ్చారభాషత. 70

ప్ర. ల. ఏవమ్=ఇట్లు, బ్రువాణామ్=పలుకుచున్న, సంరద్ధమ్=బొందర  
పడుచున్న, అరిందమమ్=శత్రుసంహారకుడైన, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుని గూర్చి,  
రాజ్ఞః=రాజుయొక్క, సవివో=మంత్రయైన, యూపాక్షః=యూపాక్షుడు, కృతాశ్చారః=  
చేయబడిన దోసిలి కలవాడై, అభాషత=పలికెను.

తా. చాల ఆచారంతో ఈ విధముగా మాటలాడుచున్న శత్రుసంహార  
కుడైన కుంభకర్ణునితో రావణుని మంత్రయైన యూపాక్షుడు, అంజలి ఘటించి  
నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 70

మూ. న నో దేవకృతం కించిద్భయమస్తి కదాచన,  
మానుషాన్తో భయం రాజంస్తుములం సంప్రబాధతే. 71

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! నః=మాకు, కదాచన=ఎన్నడూ, దేవకృతమ్=  
దేవతలచేత చేయబడిన, భయమ్=భయము, కిం చిత్=ఏమీ, వాస్తి=లేదు.  
మానుషాన్=మనుష్యునినుండి, తుములమ్=వ్యాకులమైన (వ్యాకులత్వమును కలి  
గించు), భయమ్=భయము, సంప్రబాధతే=బాధించుచున్నది.

తా. రాజా ! మా కెన్నడూ దేవతలచేత భయ మేమైనా లేదు.  
మనుష్యునివలన కలిగిన గొప్ప భయము మమ్ములను బాధించుచున్నది. 71

మూ. న దైత్యదానవేభ్యో వా భయమస్తి హి రాదృశమ్,  
యూదృశం మానుషం రాజన్ భయమస్మానుపస్థితమ్. 72

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! మానుషమ్=మనుష్యునివలన, యూదృ  
శమ్=ఎట్టి, భయమ్=భయము, అస్మాన్=మమ్ములను, దవస్థితమ్=వచ్చి చేరినదో,  
రాదృశమ్=ఎట్టి, భయమ్=భయము, దైత్యదానవేభ్యో వా=దైత్యులనుండి గాని  
దానవులనుండి గాని, వాస్తి హి=లేదు కదా ?

తా. మాకు మనుష్యునివలన ఎంత భయము వచ్చినదో అంత  
భయము దైత్యులనుండి గాని, దానవులనుండి గాని లేదు. 72

మూ. వానరైః పర్వతాకారైర్లక్ష్మేయం పరివారితా,  
సీతాహరణసంప్రప్తామాన్సస్తుములం భయమ్ . 73

ప్ర. ల. ఇయం లక్ష్మీ=ఈ లంక, పర్వతాకారైః=పర్వతముల  
వంటి ఆకారములు గల, వానరైః=వానరులచేత, పరివారితా=చుట్టుముట్టబడినది.  
సీతాహరణసంప్రప్తాన్=సీతయొక్క హరణమువలన రుభించుచున్న, రామాన్

రామునినుండి, నాఃనూకు, తుములమ్=అధికమైన, భయమ్=భయ మేర్పడినది.

తా. పర్వతములవంటి ఆకారములు గల వానరులు ఈ లంకను మట్టుముట్టి ఉవ్వాడు. సీతను హరించుటవలన దుఃఖితుడైన రామునినుండి నూకు గోపు భయము వచ్చినది. 73

మూ. ఏకేన వానరేణేయం పూర్వం దగ్ధా మహాపురీ,  
కుమారో విహతశ్చాక్షః సానుయూత్రః సకుశ్చరః. 74

ప్ర. అ. ఏకేన=ఒక్క, వానరేణ=వానరునిచేత, పూర్వమ్=పూర్వము, ఇయమ్=ఈ, మహాపురీ=గోపు నగరము, దగ్ధా=కాల్చబడినది. సానుయూత్రః=అనుచరులతో కూడిన, సకుశ్చరః=ఏనుగులతో కూడిన, కుమారః=అర్జున చ=అక్షకుమారుడు కూడ, నిహతః=చంపబడినాడు.

తా. పూర్వము ఒక్క వానరుడు వచ్చి లంకామహానగరమును కాల్చివేసి పరివారముతోను, ఏనుగులతోను సహా అక్షకుమారుణ్ణి చంపివేసినాడు. 74

మూ. స్వయం రక్షోధిపశ్చాపి పౌలస్త్యో దేవకన్తకః,  
వ్రజేతి సంయుగే ముక్తో రామేణాదిత్యవర్చసా. 75

ప్ర. అ. రక్షోధిపః=రాక్షసాధిపతియైన, దేవకన్తకః=దేవతలకు ముల్లవంటి వాడైన, స్వయమ్=స్వయముగా, పౌలస్త్యః ఆపి=రావణుడు కూడ, సంయుగే=యుద్ధమునందు, అదిత్యవర్చసా=సూర్యునివంటి కాంతి గల, రామేణ=రామునిచేత, వ్రజ ఇతి=వెళ్ళుము అని పలికి, ముక్తః=విడచబడినాడు.

తా. దేవతలకు కంటకమువంటివాడు, రాక్షసరాజు అయిన రాక్షాత్తు రావణుణ్ణి కూడ సూర్యునివంటి లేజమ్మ గల రాముడు యుద్ధములో ఓడించి "వెళ్ళుము" అని పలికి విడచినాడు. 75

మూ. యన్మ దేవైః కృలో రాజా నాపి దైత్యైర్మ దానవైః,  
కృతః స ఇహ రామేణ విముక్తః ప్రాణసంశయూత్. 76

ప్ర. అ. సః రాజా=ఆ రాజు, దేవైః=దేవతలచేత, యత్=అది, స కృతః=చేయబడలేదో, దైత్యైః=దైత్యులచేత, న=చేయబడలేదో, దానవైః=దానవులచేత, న - చేయబడలేదో, దానిని, ఇహ=ఇక్కడ, రామేణ=రామునిచేత, కృతః=చేయబడినవాడై (పొందింపబడినవాడై), ప్రాణసంశయూత్=ప్రాణసంశయమునుండి, విముక్తః=విడువబడినాడు.

తా. మన రాజునకు దేవతలు గాని, దైత్యులు గాని, దానవులు గాని ఎట్టి స్థితిని కలిగింప లేకపోయినారో అట్టి స్థితిని కల్పించి రాముడు ఆతనిని

ప్రాణసంశయస్థితి నుండి విడచినాడు.

76

మూ. న యూపాక్షవచః శ్రుత్వా భ్రాతుర్యుతి పరాభవమ్,  
కుమృకర్ణో విప్రుత్తాక్షో యూపాక్షమిదమబ్రవీత్.

77

ప్ర. ఆ. పః కుమృకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, యూపాక్షవచః=యూపాక్షుని వచనమును, యుధి=యుద్ధమునందు, భ్రాతుః=పోదరునియొక్క, పరాభవమ్=పరాభవమును, శ్రుత్వా=విని, విప్రుత్తాక్షః=త్రిపుబదిన నేత్రములు కలవాడై, యూపాక్షమ్=యూపాక్షుణ్ణి గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆ కుంభకర్ణుడు యూపాక్షుని మాటల ద్వారా యుద్ధములో పోదరునికి జరిగిన పరాభవమును గూర్చి విని కోపముతో కల్లు త్రొప్పుచు యూపాక్షునితో ఇట్లనెను.

77

మూ. సర్వసర్వైవ యూపాక్ష హరిస్సైన్యం సలక్ష్యణమ్,  
రాఘవం చ రణే జిత్వా తతో ద్రక్ష్యామి రావణమ్.

78

ప్ర. ఆ. యూపాక్షః=యూపాక్షుడా ! ఆర్యైవ=ఇప్పుడే, సర్వమ్=సమస్తమైన, హరిస్సైన్యమ్=వానర సైన్యమును, సలక్ష్యణమ్=లక్ష్యణునితో కూడిన, రాఘవం చ=రాముణ్ణి, రణే=యుద్ధమునందు, జిత్వా=జయించి, తతో=అటు పిమ్మట, రావణమ్=రావణుణ్ణి, ద్రక్ష్యామి=చూడగలను.

తా. యూపాక్షుడా ! ఇప్పుడే నేను వానర సైన్యము నంతనూ, రామలక్ష్యణులనూ యుద్ధములో జయించి పిమ్మట రావణుని చూచెదను.

మూ. రాక్షసాంస్తర్పయిష్యామి హరీణాం మాంసశోణితైః,  
రామలక్ష్యణయోశ్చాపీ స్వయం పాస్యామి శోణితమ్.

79

ప్ర. ఆ. హరీణామ్=వానరులయొక్క, మాంసశోణితైః=మాంసముచేతా రక్తముచేత, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, తర్పయిష్యామి=తృప్తి చెందించెదను. రామలక్ష్యణయోః=రామలక్ష్యణులయొక్క, శోణితమ్=రక్తమును, స్వయమ్=స్వయముగా, పాస్యామి=త్రాగెదను.

తా. వానరుల రక్తమాంసములచేత రాక్షసులకు తృప్తి కలిగించి రామలక్ష్యణుల రక్తమును నేనే త్రాగెదను.

79

మూ. తత్తస్య వాక్యం బ్రువతో నిశమ్య  
సగర్వితం చోషవిప్రుర్దోషమ్,  
మహోదరో నైర్వరయోధముఖ్యః  
కృతాశ్చాతిర్వాక్యమిదం బభాషే.

80

ప్ర. అ. బ్రువహః=ఇట్లు పలుకుచున్న, తస్య=అతనియొక్క, గర్వితమ్=గర్వముతో కూడినది, రోషవివృద్ధరోషమ్=రోషముచేత వృద్ధి చెందిన రోషము కలది అయిన, తన్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, విశమ్య=విని, నైకృతయోధముఖ్యః=రాక్షసయోధులలో ముఖ్యుడైన, హ=ః, మహోదరః=మహోదరుడు, కృతాశ్లాఘిః=వేయబడిన దోపిరి కలవాడై, ఇదం వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, బభాష=పలికెను.

తా. గర్వముతో కూడినది, రోషముచేత అధికమైన రోషము కలది అయిన ఆ కుంభకర్ణుని వాక్యమును విని రాక్షసయోధులలో ముఖ్యుడైన మహోదరుడు వేతులు జోడించి నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 80

మూ. రావణస్య వచః శ్రుత్వా గుణదోషా విమృశ్య చ,  
పశ్యాదపి మహాబాహో శత్రూమ్యధి విజేష్యసి. 81

ప్ర. అ. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! రావణస్య=రావణునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, గుణదోషా=గుణదోషములను, విమృశ్య చ=విమర్శించి, పశ్యాత్ అపి=అరువాతనైనా, యుధి=యుద్ధమునందు, శత్రూన్=శత్రువులను, విజేష్యసి=జయించగలవు.

తా. గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! రావణుడు ఏమి చెప్పినో విని, గుణదోషముల విమర్శ చేసి, ఏమృత యుద్ధములో శత్రువులను జయించుము.

మూ. మహోదరవచః శ్రుత్వా రాక్షసైః పరివారితః,  
కుమృకర్ణో మహాలేజాః సంప్రతస్థే మహాబలః. 82

ప్ర. అ. మహాలేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, మహాబలః=గొప్ప బలము గల, కుమృకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, మహోదరవచః=మహోదరుని వచనమును, శ్రుత్వా=విని, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, పరివారితః=చుట్టబడినవాడై, సంప్రతస్థే=బయలుదేరినెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు, బలము గల కుంభకర్ణుడు మహోదరుని మాటలు విని రాక్షసులతో కలసి బయలుదేరినెను. 82

మూ. సుప్తముల్లాప్య భీమాక్షం భీమరూపపరాక్రమమ్,  
రాక్షసాస్త్యరిరా జగ్ముర్జగ్రీవనివేశనమ్ . 83

ప్ర. అ. రాక్షసాః=రాక్షసులు, భీమాక్షమ్=భయంకరములైన నేత్రములు గలవాడు, భీమరూపపరాక్రమమ్=భయంకరములైన రూపపరాక్రమములు గలవాడు అయిన, సుప్తమ్=నిద్రించిన కుంభకర్ణుణ్ణి, ఉత్థాప్య=లేపి, త్వరితాః=వొందరవడు చున్నవారై, దశగ్రీవనివేశనమ్=రావణుని గృహమును గూర్చి, జగ్ముః=చెల్లరి.



తా. రాక్షసులు భయంకరములైన నేత్రములు, రూపము, పరాక్రమము గల నిద్రించుచున్న ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి లేపి శీఘ్రముగా రావణుని ఇంటికి వెళ్లిరి.

మూ. తేఽభిగమ్య దశగ్రీవమాసీనం పరమాపనే,

ఊచుర్బద్ధాశ్శాలిపుటాః సర్వ ఏన నిశాచరాః.

84

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, తే నిశాచరాః=ఆ రాక్షసులు, పరమాపనే=తృప్తి మైన ఆసనము మీద, అసీనమ్=కూర్చున్న, దశగ్రీవమ్=రావణుణ్ణి, అభిగమ్య=చేరి, బద్ధాశ్శాలిపుటాః=కట్టబడిన రోపిణ్లు కలవారై, ఊచుః=పలికిరి.

తా. ఆ రాక్షసు లందరూ ఉత్తమమైన ఆసనముపై కూర్చుని ఉన్న రావణుని దగ్గరకు వెళ్లి, చేతులు కోడించి నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికిరి. 84

మూ. కుమృకర్ణః ప్రబుద్ధోఽసౌ బ్రాతా తే రాక్షసేశ్వర,

కథం తత్రైవ నిర్యామ ద్రక్ష్యసే తమిహాగతమ్.

85

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వర=రాక్షసరాజా ! తే బ్రాతా=నీ సోదరుడైన, అసౌ కుమృకర్ణః=ఈ కుంభకర్ణుడు, ప్రబుద్ధః=మేల్కొన్నాడు. తత్రైవ=ఇక్కడనే, నిర్యామ కథమ్=యుద్ధమునకై చయులులేరి వెళ్లవలెనా, ఇహ=ఇక్కడికి, ఆగతమ్=వచ్చిన, తమ్=అతనిని, ద్రక్ష్యసే=చూడెదవా ?

తా. రాక్షసరాజా ! నీ సోదరుడైన ఈ కుంభకర్ణుడు నిద్రనుండి లేచినాడు. అతడు ఇక్కడినుండియే యుద్ధమునకు వెళ్లవలెనా లేక నిన్ను చూచుటకై ఇక్కడికి రావలెనా ? 85

మూ. రావణస్త్రుబ్రవీర్థ్యష్టో రాక్షసాంస్తానుపస్థితాన్,

ద్రష్టుమేనమిహోచ్చామి యథాన్యాయం చ పూజ్యతామ్.

86

ప్ర. అ. రావణస్తు=రావణుడైతే, హ్యష్టః=సంతోషించినవాడై, ఉపస్థితాన్=వచ్చిన, తాన్=ఆ, రాక్షసాన్=రాక్షసులను గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. ఏనమ్=ఇతనిని, ఇహ=ఇక్కడ, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, ఇచ్చామి=కోరుచున్నాను. యథాన్యాయమ్=న్యాయానుసారముగా, పూజ్యతామ్=పూజింపబడుగాక.

తా. రావణుడు సంతోషించి ఆ రాక్షసులతో ఇట్లనెను - "కుంభకర్ణుణ్ణి ఇక్కడనే చూడవలె నని కోరుచున్నాను. న్యాయానుసారముగా అతనిని సత్కరించి తీసికొని రందు". 86

మూ. తథేఽన్యక్త్వా తు తే సర్వే పునరాగమ్య రాక్షసాః,

కుమృకర్ణమిదం వాక్యమూచా రావణచోదితాః.

87

ప. అ. రావణచోదితాః=రావణునిచేత ప్రేరేపించబడిన, వే=ఆ, సర్వే=సమస్తమైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, తథేతి=అట్లే అని, ఉక్త్యా=పలికి, పునః=తిరిగి, అగమ్య=వచ్చి, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఈమః=పలికిరి.

తా. ఆ రాక్షసులందరూ అట్లే చేసెదము అని పలికి, రావణుని అజ్ఞ ప్రకారము తిరిగి వచ్చి కుంభకర్ణునితో ఇట్లు పలికిరి. 87

మూ. ద్రష్టుం త్వం కాంక్షతే రాజా సర్వరాక్షసపుంగవః,  
గమనే క్రియలాం బుద్ధిర్భృతరం సంప్రహర్షయ. 88

ప. అ. సర్వరాక్షసపుంగవః=సమస్తరాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన, రాజా=రాజా, త్వమ్=నిన్ను, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, కాంక్షతే=కోరుచున్నాడు. గమనే=వెళ్ళుటయందు, బుద్ధిః=బుద్ధి, క్రియలామ్=చేయబడుగాక. భ్రాతరమ్=సోదరుణ్ణి, సంప్రహర్షయ=సంతోషపెట్టుము.

తా. "సమస్తరాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన రాజా నిన్ను చూడవలె నని అనుకొనుచున్నాడు. అందుచేత అచటికి వెళ్ళి నీ సోదరునకు సంతోషము కలిగించుము." 88

కుమ్భకర్ణస్తు దుర్ధర్షో భ్రాతురాజ్ఞాయ శాపనమ్,  
తథేయ్యక్త్యా మహావీర్యః శయనాదుత్సపాత హ. 89

ప్ర. అ. దుర్ధర్ష=ఎదిరింప శక్యము కానివాడు, మహావీర్యః=గొప్ప పరాక్రమము గలవాడు అయిన, కుమ్భకర్ణస్తు=కుంభకర్ణుడైతే, భ్రాతః=సోదరునియొక్క, శాపనమ్=అజ్ఞను, అజ్ఞాయ=తెలిపికొని, తథా ఇతి=అట్లే అని, ఉక్త్యా=పలికి, శయనాత్=శయనమునుండి, ఉత్సపాత హ=లేచెను.

తా. ఎదిరింప శక్యము కాని మహాపరాక్రమవంతుడైన కుంభకర్ణుడు అన్నగారి అజ్ఞను తెలిపికొని, "అట్లే చేసెదను" అని పలికి శయనమునుండి లేచెను. 89

మూ. ప్రక్షాల్య వదనం హృష్టః స్నాతః పరమభూషితః,  
పీపాసుస్త్వరయూమాస పానం బలసమీరణమ్. 90

ప్ర. అ. హృష్టః=సంతోషించినవాడై, వదనమ్=ముఖమును, ప్రక్షాల్య=కడిగి, స్నాతః=స్నానముచేసినవాడై, పరమభూషితః=మిక్కిలి అలంకరించుకొని, పీపాసు=దప్పకొన్నవాడై, బలసమీరణమ్=బలమును వృద్ధి పొందించు, పానమ్=పానమును, త్వరయూమాస=తొందరపడజేసెను.

తా. కుంభకర్ణుడు సంతోషముతో ముఖప్రకాశనము చేసికొని, స్నానము చేసి, బాగా అలంకరించుకొని, దప్పికొన్నవాడై, బలమును వృద్ధి పొందించు పానమును తీసికొనిరమ్మని తొందరచేసెను. 90

మూ. తతస్తే త్వరితాస్త్రత రాక్షసా రావణాజ్ఞయా,  
మద్యం భిక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ క్షిప్రమేవోపహరయన్. 91

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రావణాజ్ఞయా=రావణుని ఆజ్ఞచేత, త్వరితః=తొందరపడుచున్న, తే=ఆ, రాక్షసాః=రాక్షసులు, త్రాత=అక్కడ, మద్యమ్=మద్యమును, వివిధాన్=అనేకవిధములైన, భిక్ష్యాంశ్చ=భిక్ష్యములను, క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగా, ఉపహరయన్=తీసికొనివచ్చిరి.

తా. అప్పుడు రావణాజ్ఞచేత కుంభకర్ణుణ్ణి తీసికొనివెళ్లుటకై తొందరపడుచున్న రాక్షసులు మద్యమును, అనేకవిధములైన భిక్ష్యములను అచటికి తీసికొనివచ్చిరి. 91

మూ. ఏత్యా ఘటసహస్రే ద్యే గమనామోపచక్రమే,  
ఈషత్సముత్కటో మత్తస్తేజోబలసమన్వితః. 92

ప్ర. అ. ద్యే=రెండు, ఘటసహస్రే=ఘటముల సహస్రములను, ఏత్యా=త్రాగి, ఈషత్=కొంచెము, సముత్కటః=తీవ్రముగాఉన్నవాడై, మత్తః=మదించిన అతడు, తేజోబలసమన్వితః=తేజస్సుతోను బలముతోను కూడినవాడై, గమనాడు=వెళ్లుటకు, ఉపచక్రమే=ప్రారంభించెను.

తా. సహజముగా మత్తుడైన అతడు రెండువేల ఘటముల మద్యము త్రాగి, ఇంకా కొంచెము మత్తెక్కి, తేజోబలములతో కూడినవాడై బయలుదేరెను.

మూ. కుమృకర్ణో బభౌ రుష్టః కాలాస్తకయమోపమః,  
భ్రాతుః ప భవనం గచ్ఛన్ రిక్తోబలసమన్వితః,  
కుమృకర్ణః పదన్యై సైరకమృయత మేదినీమ్. 93

ప్ర. అ. రిక్తోబలసమన్వితః=రాక్షస సైన్యముతో కూడినవాడై, భ్రాతుః=సోదరునియొక్క, భవనమ్=గృహమును గూర్చి, గచ్ఛన్=వెళ్లుచున్న, రుష్టః=కోపించిన, కుమృకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, కాలాస్తకయమోపమః=కాలమునందు నాశమును చేయు యమునితో సమానుడై, బభౌ=వ్రకాశించెను. కుమృకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, పదన్యై సై=పాదన్యైసములచేత, మేదినీమ్=భూమిని, అకమృయత=కరల్పెను.

తా. రాక్షస సైన్యముతో కలిసి సోదరుని ఇంటికి వెళ్లుచున్న, కోపించిన ఆ కుంభకర్ణుడు ప్రాయశాలమునందు లోకసంహారము చేయునున్న యముడు

వలె ఉండెను. అతడు పాదన్యాసముంచెత భూమిని కంపింపజేసెను.

మూ. స రాజమార్గం వపుషా ప్రకాశయన్  
సహస్రరశ్మిర్ధరణీమివాంశుభిః,  
జగము తత్రాచ్ఛాదిమాలయా వృతః  
శతశ్రద్ధుర్దేహమివ స్వయంభువః.

94

ప్ర. అ. సహస్రరశ్మిః=సూర్యుడు, అంశుభిః=కిరణములచేత, ధరణీమివ=భూమినివలె, సహస్రరశ్మిః=రాజమార్గము, రాజమార్గమును, వపుషా=తన శరీరముచేత, ప్రకాశయన్=ప్రకాశింపజేయుచు, తత్ర=అక్కడ, అచ్ఛాదిమాలయా=దోపిళ్ల పెండ్లిచేత, వృతః=చుట్టబడినవాడై, స్వయంభువః=ప్రహ్లాదేవునియొక్క, గేహమ్=గృహమును గూర్చి, శతశ్రద్ధుః=ఇవ=దేవేంద్రుడు ఓరే, జగము=వెల్లెను.

తా. ఆ కుంభకర్ణుడు తన దేహముచేత రాజమార్గమును, సూర్యుడు కిరణములచేత భూమిని ప్రకాశింపజేయుచున్నట్లు ప్రకాశింపజేయుచు, చుట్టూ దోపిళ్ల పెండ్లిలతో కూడినవాడై, దేవేంద్రుడు ప్రహ్లాదేవుని గృహమునకు వెళ్లినట్లు రావణుని గృహమునకు వెళ్లెను.

94

మూ. తం రాజమార్గస్థమమిత్రఘాతినం  
వనోకనస్తే సహసా బహిఃస్థితాః,  
దృష్ట్వాఽప్రమేయం గిరిశృంగకల్పం  
వితత్రసుస్తే సహ యూథపాలైః.

95

ప్ర. అ. అమిత్రఘాతినమ్=శత్రువులను నశింపజేయువాడు, అప్రమేయమ్=ఇంతటి వాడని ఊహింప శక్యము కానివాడు, గిరిశృంగకల్పమ్=పర్వతశీఖరముతో పమానుడు అయిన, రాజమార్గస్థమ్=రాజమార్గమునందున్న, తమ్=అతనిని, బహిఃస్థితాః=వెలసెందున్న, తే వనోకనాః=ఆ వానరులు, సహసా=హలూత్తుగా, దృష్ట్వా=చూచి, యూథపాలైః=సహ=సేనావాడునులతో కూడ, వితత్రసుః=భయపడిరి.

తా. శత్రువులను నశింపజేయువాడైన, పర్వతశీఖరము వలె ఉన్న, ఊహింపశక్యము కాని ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి రాజమార్గములో ఉండగా హలూత్తుగా చూచి, ఇంకను వెలసెం ఉన్న ఆ వానరులు, వానరవాడుకులూ కూడ భయపడిరి.

మూ. కేచిద్విద్యుం శరణం స్మ రామం  
వ్రజన్తి కేచిద్వృధిలాః పరన్తి,  
కేచిద్విశ్రాంతా వృధిలాః పరన్తి  
కేచిద్వయూర్తా భువి శరతే స్మ.

96

ప్ర. అ. కేచిత్-కొందరు, శరణ్యమ్=రక్షకుడైన, కామమ్=కాముణ్ణి, శరణం వజ్రస్థి స్మ=శరణుపోందిరి. కేచిత్-కొందరు, వ్యథితాః=బాధపడుచున్నవారై, పఠన్తి స్మ=క్రింద పడిపోయిరి. కేచిత్-కొందరు, వ్యథితాః=బాధపడుచున్నవారై, దిశః=దిక్కులను గూర్చి, పఠన్తి స్మ=పారిపోయిరి. కేచిత్=కొందరు, భయార్తాః=భయపీడితులై, భువి=నేలమీద, శేరతే స్మ=శయనించిరి.

తా. కొందరు శరణాగతరక్షకుడైన కాముణ్ణి శరణు జొచ్చిరి. కొందరు వ్యథివెంచి పడిపోయిరి. మరికొందరు వ్యథివెంచి దిక్కులు పట్టి పారిపోయిరి. కొందరు భయపీడితులై నేలమీద పండుకొనిరి. 96

మూ. తమద్రిశ్శుష్కప్రతిమం కిరీటీనం  
స్పృశన్తమాదిత్యమివాత్మ తేజసా,  
వనోకసుః ప్రేక్ష్య వివర్తమర్కరం  
భయార్తితా దుద్రువిరే యతస్తతః. 97

ఇత్యాశ్చే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే షష్ఠీతమః పర్వః.

ప్ర. అ. అద్రిశ్శుష్కప్రతిమమ్=పర్వతశిఖరముతో సమానుడు, కిరీటీనమ్=కిరీటము గలవాడు, అత్యతేజసా=తన తేజస్సుచేత, అదిత్యమ్=సూర్యుణ్ణి, స్పృశన్తమివ=స్పృశించుచున్నాడా అన్నట్లు ఉన్నవాడు అయిన, అద్భుతమ్=అశుభ్య కరముగా, వివర్తమ్=పెరిగిన, తమ్=అతనిని, వనోకసుః=వానరులు, ప్రేక్ష్య=చూచి, భయార్తితాః=భయపీడితులై, యతస్తతః=అటు ఇటు, దుద్రువిరే=పారిపోయిరి.

తా. కిరీటమును దరించి పర్వతశిఖరము వలె ఉన్న అ కుంభకర్ణుడు తన తేజస్సుచేత సూర్యుణ్ణి స్పృశించుచున్నాడా అన్నట్లు ఉండెను. అశ్వాశ్చర్యకరముగా పెరిగిపోయిన దేహము గల అతనిని చూడగానే వానరులు భయకంపితులై ఇటు అటు పారిపోయిరి. 97

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో అమరదమనత సమాప్తము.

## అథ ఏకషష్ఠీతమః సర్గః

(విభీషణుడు కుంభకర్ణుని గూర్చి రామునకు చెప్పట. రాముని అజ్ఞతే వానరులు లంకాద్వారముల వద్ద నిలచుట.)

మూ. తతో రామో మహాతేజా ధనురాదాయ వీర్యవాన్,  
కీరీటినం మహాకాయం కుమ్భకర్ణం దదర్శ హ. 1

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, మహాతేజా=గొప్ప తేజస్సు గల, వీర్యవాన్=పరాక్రమము గల, రామః=రాముడు, ధనుః=ధనస్సును, ఆదాయ=గ్రహించి, కీరీటినమ్=కీరీటము కలవాడు, మహాకాయమ్=గొప్ప శరీరము కలవాడు అయిన, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, దదర్శ=చూచెను.

రా. ఏమ్మట, గొప్ప తేజస్సు, పరాక్రమము గల రాముడు ధనస్సును గ్రహించి, పెద్ద రేహము గల కీరీటము ధరించిన ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి చూచెను. 1

మూ. తం దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం పర్వలాకారదర్శనమ్,  
క్రమమాణమివాకాశం పురా నారాయణం ప్రభుమ్. 2

ప్ర. అ. పర్వలాకారదర్శనమ్=పర్వలాకారదర్శనము వంటి దర్శనము కల, పురా=పూర్వము, అకాశమ్=అకాశమును, క్రమమాణమ్=ఆక్రమించుచున్న, ప్రభుమ్=ప్రభువైన, నారాయణం యథా=నారాయణుడు వలె ఉన్న, తం రాక్షసశ్రేష్ఠమ్=ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠుని, దృష్ట్వా=చూచి (రాముడు సన్నద్ధుడయ్యెను.)

రా. పూర్వము అకాశమును ఆక్రమించుచున్న పర్వలోకప్రభువైన నారాయణుడు వలె ఉన్న, పర్వతమువంటి ఆకారముతో కనబడుచున్న రాక్షస శ్రేష్ఠుడైన అతనిని చూచి రాముడు సన్నద్ధుడాయెను. 2

మూ. సతోయామృదసంకాశం కౌఞ్చనాన్లదభూషణమ్,  
దృష్ట్వా పునః ప్రదుద్రావ వానరాణాం మహాచమూః. 3

ప్ర. అ. సతోయామృదసంకాశమ్=జలముతో కూడిన మేఘముతో సమానుడు, కౌఞ్చనాన్లదభూషణమ్=బంగారు బాహుపురులు భూషణముగా కల వారు అయిన అతనిని, దృష్ట్వా=చూచి, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, మహాచమూః=గొప్ప సేన, పునః=మరల, ప్రదుద్రావ=పారిపోయెను.

రా. నీటితో నిండిన మేఘము వలె ఉన్న ఆ కుంభకర్ణుడు బంగారు బాహుపురులను లలంకారములుగా ధరించెను. అతనిని మరల చూచి గొప్పదైన ఆ వానరసేన పారిపోయెను. 3

మూ. విద్రులొం వాహినీం దృష్ట్వా వర్తమానం చ రాక్షసమ్,  
సవిస్మితమిదం రామో విభీషణమువాచ హ.

4

ప్ర. ఆ. రామః=రాముడు, విద్రువామ్=పారిపోయిన, వాహినీమ్=సేననూ, వర్తమానమ్=పెరుగుచున్న, రాక్షసం చ=రాక్షసుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, సవిస్మితమ్=ఆశ్చర్యముతో కూడుకొన్నట్లుగా, విభీషణమ్=విభీషణుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. పారిపోవుచున్న సైన్యమును, శరీరము పెంచుచున్న రాక్షసుణ్ణి చూచి రాముడు ఆశ్చర్యపూర్వకముగా విభీషణునితో ఇట్లు అనెను.

4

మూ. కోఽసౌ పర్వతసంకాశః కిరీటీ హరిలోచనః,  
లబ్ధాయాం దృశ్యతే వీరః సవిద్యుదివ తోయదః.

5

ప్ర. ఆ. పర్వతసంకాశః=పర్వతముతో సమానుడు, కిరీటీ=కిరీటము ధరించినవాడు, హరిలోచనః=పచ్చని నేత్రములు కలవాడు, సవిద్యుత్=మెరుపుతో కూడిన, తోయదః ఇవ=మేఘము వలె ఉన్నవాడు అయిన, వీరః=వీరుడు, లబ్ధాయామ్=లంకలో, దృశ్యతే=చూడబడుచున్నాడు. ఆసౌ=ఇతడు, కః=ఎవడు?

తా. కిరీటము ధరించిన, పచ్చని కల్లు గల, పర్వతమువంటి ఈ వీరుడు లంకలో మెరుపుతో కూడిన మేఘమువలె కనబడుచున్నాడు. ఇతడు ఎవడు?

5

మూ. పృథివ్యాం కేతుభూతోఽసౌ మహావేకోఽత్ర దృశ్యతే,  
యం దృష్ట్వా వానరాః సర్వే విద్రవన్తి యతస్తతః.

6

ప్ర. ఆ. మహాన్=గొప్పవాడైన, ఆసౌ=ఇతడు, ఏకః=ఒక్కడే, అత్ర=ఇక్కడ, పృథివ్యామ్=భూమియందు, కేతుభూతో=కేతువు అయినవాడుగా, దృశ్యతే=కనబడుచున్నాడు. యమ్=ఎవనిని, దృష్ట్వా=చూచి, సర్వే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, యతస్తతః=ఇటు అటు, విద్రవన్తి=పారిపోవుచున్నారో.

తా. ఇక్కడ పెద్ద దేహము కల యీత డొక్కడే ఈ భూమియందు దృశ్యము వలె కనబడుచున్నాడు. ఇతనిని చూచి వానరు లందరూ ఇటు అటు పారిపోవుచున్నాడు.

6

మూ. ఆచక్ష్య సుమహాన్ కోఽసౌ రక్షో వా యది వాసురః,  
న మష్మైవంవిధం భూతం దృష్టపూర్వం కదాచన.

7

ప్ర. ఆ. సుమహాన్=చాల పెద్దవాడైన, ఆసౌ=యీతడు, కః=ఎవడు? రక్షః వా=రాక్షసుడా, యది వా=లేక, అసురః=అసురుడా, ఆచక్ష్య=చెప్పము.

మయా=నాచేత, ఏవంవిధమ్=ఇట్టి, భూతమ్=ప్రాణి, కదాచన=ఎన్నడూ, న  
దృష్టపూర్వమ్=పూర్వము చూడబడలేదు.

తా. పెద్ద దేహము గల ఇతడెవడు ? రాక్షసుడా, అసురుడా?  
తెచ్చము. నేను యిట్టి భూతమును (ప్రాణిని) పూర్వ మెన్నడూ చూచి  
ఉండలేదు. 7

మూ. సంప్రప్తో రాజపుత్రేణ రామేణాక్లిష్టకర్మణా,  
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞః కాకుత్స్థమిదమబ్రవీత్. 8

ప్ర. త. రాజపుత్రేణ=రాజపుత్రుడైన, అక్లిష్టకర్మణా=శ్రమపడకుండగా  
పనులు చేయు, రామేణ=రామునిచేత, సంప్రప్తః=ప్రశ్నించబడిన, మహాప్రాజ్ఞః=గొప్ప  
బుద్ధికల, విభీషణః=విభీషణుడు, కాకుత్స్థమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, ఇదమ్=ఈ  
వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. శ్రమపడకుండగా పనులు పాఠించు రాజపుత్రుడైన రాముడు  
ఇట్లు ప్రశ్నించగా మహాబుద్ధికాలియైన విభీషణుడు అతనితో యిట్లనెను. 8

మూ. యేన వైవస్వతో యుద్ధే వాసవశ్చ పరాజితః,  
పైష విశ్రవసః పుత్రః కుంభకర్ణః ప్రతాపవాన్,  
అస్య ప్రమాణపద్యశో రాక్షసోఽన్యో న విద్యతే. 9

ప్ర. త. యేన=ఎవనిచేత, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, వైవస్వతః=  
యముడూ, వాసవశ్చ=దేవేంద్రుడూ, పరాజితః=ఓడింపబడినవాడో, సః=అట్టి,  
ఏషః=ఇతడు, విశ్రవసః=విశ్రవసునియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడైన, ప్రతాపవాన్=ప్రతా  
పవంతుడైన, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు. అస్య=ఇతనియొక్క, ప్రమాణపద్యశః=ప్రమా  
ణముచేత సమానుడైన, అన్యః రాక్షసః=మరియొక రాక్షసుడు, న విద్యతే=లేదు.

తా. ఇతడు విశ్రవసుని కుమారుడైన ప్రతాపవంతుడైన కుంభకర్ణుడు.  
ఇతడు యుద్ధములో యముణ్ణి, ఇంద్రుణ్ణి ఓడించినాడు. ఇతని దేహ  
ప్రమాణముతో సమానమైన ప్రమాణము కల మరియొక రాక్షసు డెవడూ  
లేదు. 9

మూ. ఏతేన దేవా యుధి రావవాశ్చ  
యుక్తా భుజంగాః పీఠితాశవాశ్చ,  
గంధర్వవిద్యాధరపన్నగాశ్చ  
సహస్రశో రాఘవ సంస్రభగ్నాః. 10

ప్ర. త. రాఘవ=రామా ! ఏతేన=ఏచేత, యుధి=యుద్ధమునందు,



దేహాః=దేవతలు, దానవాశ్వుః=దానవులూ, యక్షాః=యక్షులూ, భుజంగాః=నాగులూ, పిశిరాశవాశ్వుః=రాక్షసులూ, గంధర్వ విద్యాధర పన్నగాశ్వుః=గంధర్వులూ, విద్యాధరులూ, పన్నగులూ, సహస్రశః=వేంకొంది, సంప్రభగ్నాః=ఓడింపబడిరి.

తా. రామా ! ఇతడు యుద్ధములో దేవదానవులనూ, యక్ష, నాగ, రాక్షసులనూ, గంధర్వ విద్యాధర పన్నగులనూ వేంకొంది ఓడించివారు. 10

మూ. శూలపాణీం విరూపాక్షం కుంభకర్ణం మహాబలమ్,  
హస్తం న శేకుస్త్రిదశాః కాలోఽయమితి మోహితాః. 11

ప్ర. అ. శూలపాణిమ్=శూలము హస్తమునందు కలవాడూ, విరూపాక్షమ్=వికృతములైన నేత్రములు కలవాడూ, మహాబలమ్=గొప్ప బలము కలవాడూ అయిన, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, త్రిదశాః=దేవతలు, అయమ్=ఇతడు, కాల ఇతి=యముడు అని, మోహితాః=మోహితులై, హస్తమ్=చంపుటకు, న శేకుః=సమర్థులు కాలేదు.

తా. వికృతములైన నేత్రములతో శూలము వేత ధరించిన మహాబలవంతుడైన కుంభకర్ణుణ్ణి చూచి, దేవతలు ఇతడు మృత్యుదేవత యని భ్రాంతిపడి చంపజాలకపోయిరి. 11

మూ. ప్రకృత్యా హ్యేష లేజస్య కుమ్భకర్ణో మహాబలః,  
అన్యేషాం రాక్షసేంద్రాణాం వరదానకృతం బలమ్. 12

ప్ర. అ. ఏషః=ఈ, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత, లేజస్య=లేజస్సు కలవాడు. మహాబలః=గొప్ప బలము కలవాడు. అన్యేషామ్=ఇతరులైన, రాక్షసేంద్రాణామ్=రాక్షసులయొక్క, బలమ్=బలము, వరదానకృతమ్=వరదానముచేత చేయబడినది.

తా. ఈ కుంభకర్ణునకు పహజముగానే గొప్ప లేజస్సు, బలమూ, ఉన్నవి. ఇతర రాక్షసుల కైలే బలము వరదానముచేత లభించినది. 12

మూ. ఏతేన జాతమాత్రేణ క్షుధార్తేన మహాత్మనా,  
భక్తితాని సహస్రాణి సర్వానాం సుబహువ్యపి. 13

ప్ర. అ. జాతమాత్రేణ=పుట్టిపుట్టుగానే, క్షుధార్తేన=ఆకలిచేత వీడియదైన, ఏతేన=ఈ, మహాత్మనా=మహాత్మునిచేత, సర్వానామ్=ప్రాణులయొక్క, సుబహుని అపి=అనేకమైన, సహస్రాణి=సహస్రములు, భక్తితాని=భక్తింపబడినవి.

తా. ఈ కుంభకర్ణుడు పుట్టిపుట్టుగానే ఆకలితో బాధపడుచూ, ఎన్నో వేల ప్రాణులను భక్తింపెను. 13

మూ. తేషు సంభక్త్యమాణేషు ప్రజా భయనిపీడితాః,

యాన్తి స్మ శరణం శక్రం తమష్టర్థం న్యవేదయన్. 14

ప్ర. అ. తేషు=అవి, సమ్భక్త్యమాణేషు=భక్తింపబడుచుండగా, ప్రజాః=ప్రజలు, భయనిపీడితాః=భయముచేత పీడింపబడినవారై, శక్రమ్=దేవేంద్రుణ్ణి, శరణం యాన్తి స్మ=శరణుజొచ్చిరి. తమ్=ఆతనిని గూర్చి, అర్థమ్ ఆపి=విషయమును కూడా, న్యవేదయన్=తెలిపిరి.

తా. ఆ ప్రాణులను కుంభకర్ణుడు భక్తించుచుండగా ప్రజలు భయపీడితులై ఇంద్రుని శరణుజొచ్చి, ఆతనికి ఆ విషయమును తెలిపిరి. 14

మూ. స కుమ్భకర్ణం కుపితో మహేష్ఠ్య

జఘాన వజ్రేణ శివేన వజ్రే,

స శక్రవజ్రాభిహతో మహాత్మా

చచాల కోపాచ్చ భృశం ననార. 15

ప్ర. అ. వజ్రే=వజ్రము గల, సః=ఆ, మహేష్ఠ్యః=మహేంద్రుడు, కుపితః=కోపించినవాడై, కుమ్భకర్ణమ్=కుమ్భకర్ణుణ్ణి, వజ్రేణ=వజ్రముచేత, జఘాన=కొట్టెను. శక్రవజ్రాభిహతః=ఇంద్రునిచే వజ్రముచేత కొట్టబడిన, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, సః=ఆ కుంభకర్ణుడు, చచాల=చలించెను. కోపాత్=కోపమువలన, భృశమ్=మిక్కిలి, ననార చ=ధ్వనిచేసెను.

తా. వజ్రధారియైన ఇంద్రుడు కోపించి కుంభకర్ణుణ్ణి వజ్రముతో కొట్టెను. ఆ విధముగ ఇంద్రుడు వజ్రముతో కొట్టగా మహాత్ముడైన కుంభకర్ణుడు చలించి కోపముతో లిగ్గరగా అరచెను. 15

మూ. తస్య నానద్యమానస్య కుమ్భకర్ణస్య రక్షసః,

శ్రుత్వా నివారం విత్రస్తాః ప్రజా భూయో విత్రతసుః. 16

ప్ర. అ. విత్రస్తాః=భయపడి ఉన్న, ప్రజాః=ప్రజలు, నానద్యమానస్య=అధికముగా ధ్వనిచేయుచున్న, రక్షసః=రాక్షసుడైన, తస్య కుమ్భకర్ణస్య=ఆ కుంభకర్ణునియొక్క, నివారమ్=ధ్వనిని, శ్రుత్వా=విని, భూయః=మరల, విత్రతసుః=భయపడిరి.

తా. ముందుగానే భయపడుచున్న ప్రజలు లిగ్గరగా అరచుచున్న ఆ కుంభకర్ణుని అరపులు విని ఇంకనూ భయపడిరి. 16

మూ. తతః క్రుద్ధో మహేష్ఠ్యస్య కుమ్భకర్ణో మహాబలః,

నిస్క్రస్యైరావతార్తంతం జఘానోరపి వాసవమ్. 17

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహావ్రాత్యం=మహావ్రాతమునకు, కుర్తః=కోపించిన, మహాబలః=గొప్ప బలము కల, కుమ్మకర్తః=కుంభకర్తలు, చరాచరాల్=చరాచరమునందఱి, దస్తమ్=దంతమును, నిష్క్రమ్య=లాగి, వాసవమ్=ఇంద్రుణ్ణి, ఉరసి=వక్షస్థలమునందు, జఘాన=కొట్టెను.

తా. అప్పుడు మహావ్రాతవిపై కోపముతో గొప్ప బలము కల కుంభకర్తలు చరాచరము దంతమును తీచెదరికి ఆతని వక్షస్థలము మీద కొట్టెను. 17

మూ. కుమ్మకర్తప్రహారాత్ విజజ్వల స వాసవః,  
తతో విషేరుః సహసా దేవా బ్రహ్మర్షిదానవాః, 18  
ప్రజాభిః సహ శక్రశ్చ యయౌ స్థానం వ్యయంభునః.

ప్ర. అ. స. వాసవః=ఆ దేవేంద్రుడు, కుమ్మకర్తప్రహారాత్=కుంభకర్తని దెబ్బచేత పీడింపబడి, విజజ్వల=తాపముచెందెను. తతో=అటుపిమ్మట, దేవా=దేవతలు, బ్రహ్మర్షిదానవాః=బ్రహ్మర్షులూ దానవులూ, సహసా=చెట్టనే, విషేరుః=విహారము చెందిరి. శక్రశ్చ=దేవేంద్రుడుకూడ, ప్రజాభిః సహ=ప్రజలతో కూడ, వ్యయంభునః=బ్రహ్మదేవునియొక్క, స్థానమ్=స్థానమును గూర్చి, యయౌ=చెల్లెను.

తా. కుంభకర్తలు కొట్టుటచే పీడితుడైన దేవేంద్రుడు సంతాపము చెందెను. అది చూడగానే దేవతలూ, బ్రహ్మర్షులూ, దానవులూ దిగులు చెందిరి. దేవేంద్రుడు ప్రజలతో కలసి బ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లెను. 18

మూ. కుమ్మకర్తస్య దౌరాత్యమ్ శశంసుస్తే ప్రజాపతేః, 19  
ప్రజానాం భక్షణం చాపి ధర్షణం చ దివౌకసామ్,  
అశ్రమధ్వంసనం చాపి పరశ్రీహరణం తథా. 20

ప్ర. అ. తే=వారు, ప్రజాపతేః=బ్రహ్మదేవునకు, కుమ్మకర్తస్య=కుంభకర్తనియొక్క, దౌరాత్యమ్=దుష్టబుద్ధిని, ప్రజానామ్=ప్రజలయొక్క, భక్షణం చాపి=భక్షణమునూ, దివౌకసామ్=దేవతలయొక్క, ధర్షణం చ=ఎదిరించుటనూ, అశ్రమధ్వంసనం చాపి=అశ్రమములయొక్క నశింపచేయుటనూ, తథా=మరియు, పరశ్రీహరణమ్=పరశ్రీహరణమునూ, శశంసుః=చెప్పిరి.

తా. కుంభకర్తలు ప్రజలను భక్షించుచున్నాడని, దేవతలను ఎదిరించుచున్నాడని, అశ్రమములను నశింపచేయుచున్నాడని, పరశ్రీహరించుచున్నాడని వారు బ్రహ్మదేవునకు కుంభకర్తని దుష్టబుద్ధిని గూర్చి చెలిపిరి. 19, 20

మూ. ఏవం ప్రజా యది త్వష భక్షయిష్యతి విత్యజః,  
అచిరేణైవ తాలేన శూన్యో లోకో భవిష్యతి.

21

ప్ర. అ. ఏషః=ఇతడు, ఏవమ్=ఈ విధముగా, విత్యజః=విత్యము, ప్రజాః=ప్రజలను, భక్షయిష్యతి యది=భక్షించినట్లే, అచిరేణ=అల్పమైన (ఏకముకావి), తాలేనైవ=కాలముచేతనే, లోకః=లోకము, శూన్యః=శూన్యము, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. ఇతడు ప్రతిదినము ఈ విధముగా ప్రజలను భక్షించినచో కొంచెముకాలములోనే ఈ లోకము ప్రాణశూన్యము ఐపోవును.

21

మూ. వాసవస్య వచః శ్రుత్వా సర్వలోకపీఠామహః,  
రక్షాంష్యౌహహయామాప కుమ్భకర్ణం దదర్శ హ.

22

ప్ర. అ. సర్వలోకపీఠామహః=సమస్తలోకమునకు పీఠామహుడైన బ్రహ్మదేవుడు, వాసవస్య=దేవేంద్రునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, రక్షాంషి=రాక్షసులను, అహహయామాప=తన దగ్గరకు తప్పించుకొనెను. కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, దదర్శ హ=చూచెను.

తా. ఇంద్రుని మాలలు విని బ్రహ్మదేవుడు రాక్షసులను తన దగ్గరకు తప్పించుకొని కుంభకర్ణుణ్ణి చూచెను.

22

మూ. కుమ్భకర్ణం సమీక్ష్యైవ వితత్రాస ప్రజాపతిః,  
కుమ్భకర్ణమథాశ్శస్త్రైః స్వయంభూరిదమబ్రవీత్.

23

ప్ర. అ. కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, సమీక్ష్యైవ=చూడగానే, ప్రజాపతిః=బ్రహ్మదేవుడు, వితత్రాస=తరులదెను. అథ=అటుపిమ్మట, అశ్శస్త్రైః=ఈరదిల్లినవాడై, స్వయంభూరిదమ=బ్రహ్మదేవుడు, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణిగూర్చి, ఇదం=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. కుంభకర్ణుణ్ణి చూడగానే బ్రహ్మదేవుడు కూడ భయపడెను. కొంత సేపటికి చెప్పరిల్లి అతడు కుంభకర్ణునితో ఇట్లనెను.

23

మూ. ద్రువం లోకవినాశాయ పౌలస్త్యేనాపి నిర్మితః,  
తస్మాత్త్రమద్యప్రభృతి మృతకల్పః శయిష్యమే.

24

ప్ర. అ. లోకవినాశాయ=లోకనాశముకొరకే, పౌలస్త్యేన=విశ్రవసునిచేత, నిర్మితః అపి=నిర్మింపబడితిని. ద్రువమ్=నిశ్చయము. తస్మాత్=అ కారణమువలన, త్వమ్=నీవు, అద్య ప్రభృతి=నేడుమొదలు, మృతకల్పః=చచ్చిననానితో పమానుడవై, శయిష్యమే=శయించిచగలవు.

తా. విశ్రవసుడు విన్ను విశ్రయముగా లోకనాశముకొరకే సృష్టించినాడు.  
అందుచే నీవు నేటినుండి చచ్చినవాడవు వలె పడి ఉండువు. 24

మూ. బ్రహ్మశాపాభిభూతోఽథ విపపాతాగ్రతః ప్రభోః,  
తతః పరమసంభ్రాన్తో రావణో వాక్యమబ్రవీత్. 25

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, బ్రహ్మశాపాభిభూతః=బ్రహ్మశాపము  
చేత తీరస్కరింపబడినవాడై, ప్రభోః=బ్రహ్మదేవునియొక్క, అగ్రతః=ఎదుట,  
విపపాతః=పడెను. తతః=అటుపిమ్మట, పరమసంభ్రాన్తః=మిక్కిలి క్షోభ చెందిన,  
రావణః=రావణుడు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అప్పుడు అతడు బ్రహ్మదేవుని శాపము తగిలి ఆయన సమక్షమునందే  
క్రింద పడిపోయెను. అది చూచి చాం క్షోభ చెందిన మనసుతో రావణుడు  
ఇట్లు పలికెను. 25

మూ. ప్రవృద్ధః కాశ్చాన్ వృక్షః ఫలకాలే నికృన్త్యతే,  
న నస్తారం స్వకం న్యాయ్యం శఘ్నమేవం ప్రజాపతే. 26

ప్ర. అ. ప్రజాపతే=ఓ ! బ్రహ్మదేవుడా ! ప్రవృద్ధః=పెరిగిన,  
కాశ్చాన్=వృక్షః=బంగారు చెట్టు, ఫలకాలే=ఫలము నిచ్చు సమయమునందు,  
నికృన్త్యతే=నరికివేయుటచున్నది. స్వకమ్=తనసంబంధమైన, నస్తారమ్=మునిమ  
నుమణ్ణి, ఏవమ్=ఇట్లు, శఘ్నమ్=శపించుటకు, న న్యాయమ్=న్యాయసమ్మతము  
కాదు.

తా. ఓ ! బ్రహ్మదేవుడా ! పెరిగిన బంగారు వృక్షమును ఫలము  
లిచ్చే కాలము నందు నరికివేయుచున్నావు. నీ మునిమనుమడైన వీనిని ఇట్లు  
శపించుట న్యాయము కాదు. 26

మూ. న మిథ్యావచనశ్చ త్వం స్వప్ర్యత్యేవ న సంశయః,  
కాలస్తు క్రియతామస్య శయనే జాగరే తథా. 27

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, మిథ్యావచనః=అసత్యమైన వచనము కలవాడవు,  
న న=కావు కూడ. సంశయః=సంశయము లేదు. స్వప్ర్యత్యేవ=తప్పక  
నిద్రపోవును. అస్య=వీనియొక్క, శయనే=నిద్రించుటయందు, తథా=మరియు,  
జాగరే=మేల్కొనుటయందు, కాలః=కాలము, క్రియతామ్=చేయబడుగాక.

తా. మీ మాట వ్యర్థ మగుటకు కూడ వీలులేదు. ఇతడు తప్పక  
నిద్రించవలసినదే. సందేహము లేదు. కాని ఇతడు నిద్రించుటకూ, మేల్కొనుటకూ  
కాలమును నిర్ణయించి చెప్పము. 27

మూ. రావణస్య వచః శ్రుత్వా స్వయంభూరిదమబ్రవీత్,  
శయితా హ్యేష షణ్మాసానేకాహం జాగరిష్యతి. 28

ప్ర. అ. రావణస్య=రావణునియొక్క, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, స్వయంభూః=బ్రహ్మదేవుడు, ఇదమ్=ఈ వాక్యము, అబ్రవీత్=పలికెను, ఏషః=ఇతడు, షట్=ఆరు, మాసాన్=మాసములను, శయితా హి=శయించగలడు, ఏకాహమ్=ఒక రోజున, జాగరిష్యతి=మేల్కొనగలడు.

రా. రావణుని మాటలు విని బ్రహ్మదేవు డిట్లు పలికెను. ఇతడు ఆరు మాసములు నిద్రించగలడు. ఒక రోజున మేల్కొనగలడు. 28

మూ. ఏకేనాహ్నీ త్వహి వీరశృరన్ భూమిం బుభుక్షితః,  
వ్యాత్వాప్యో భక్తయేల్లోకాన్ సంవృద్ధ ఇవ పావకః. 29

ప్ర. అ. అహి వీరః=ఈ వీరుడు, ఏకేన=ఒక, అహ్నీ=దినసము చేత, బుభుక్షితః=ఆకలిగొన్నవాడై, భూమిమ్=భూమిని, చరన్=సంచరించుచు, వ్యాత్వాప్యః=తెరవబడిన నోరు గలవాడై, సంవృద్ధః=వృద్ధిపొందిన, పావకః ఇవ=అగ్నివలె, లోకాన్=లోకములను, భక్తయేల్=భక్తించును.

రా. ఆ ఒక్క రోజున ఈ వీరుడు ఆకలిగొని నోరు తెంచుకొని భూమి మీద తిరుగుచు విజృంభించిన అగ్నివలె లోకములను భక్తించగలడు. 29

మూ. పోఽహి వ్యసనమాపన్నః కున్మృక్షర్ణమబోధయత్,  
తృతృరాక్రమభీతశ్చ రాజా సంప్రతి రావణః. 30

ప్ర. అ. వ్యసనమ్=ఆపదను, అపన్నః=పొందిన, రాజా=రాజైన, హి=అట్టి, అహి=ఈ, రావణః=రావణుడు, తృతృరాక్రమభీతః చ=నీ పరాక్రమము వలన భయపడినవాడై, సంప్రతి=ఇప్పుడు, కున్మృక్షర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, అబోధయత్=మేల్కొలిపించెను.

రా. ఇప్పుడు కష్టములలో చిక్కుకొని నీ పరాక్రమమునకు భయపడిన రాక్షసరాజైన రావణుడు కుంభకర్ణుణ్ణి నిద్రనుండి లేపించినాడు. 30

మూ. స ఏష నిర్గతో వీరః శివిరాద్భీమవిక్రమః,  
వానరాన్ భృశసంక్రుద్ధో భక్తయన్ పరిధావతి. 31

ప్ర. అ. భీమవిక్రమః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, హి=అట్టి, ఏషః=ఈ, వీరః=వీరుడు, శివిరాల్=శివాశివరమునుండి, నిర్గతః=బయలుదేరినాడు, భృశసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి కోపించిన ఇతడు, వానరాన్=వానరులను, భక్తయన్=భక్తించుచు, పరిధావతి=పరుగెత్తుచున్నాడు.

తా. భయంకరమైన సరాక్రమముగల అట్టి ఈ వీరుడైన కుంభకర్ణుడు శివరమునుండి బయలుదేరినాడు. మిక్కిలి కోపించి ఇతడు వానరులను భక్షించుచు వరుగిల్లి వచ్చుచున్నాడు (రానున్నాడు). 31

మూ. కుమ్మకర్ణం ప్రతీక్ష్యేవ హరయోఽద్య ప్రదుద్రువుః,  
కథమేనం రణే క్రుద్ధం వారయిష్యన్తి వానరాః. 32

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, హరయః=వానరులు, కుమ్మకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, ప్రతీక్ష్యేవ=చూచియే, ప్రదుద్రువుః=పొరిపోయినాడు. రణే=యుద్ధమునందు, క్రుద్ధమ్=కోపించిన, ఏనమ్=ఏనివి, వానరాః=వానరులు, కథమ్=ఎట్లు, వారయిష్యన్తి=నివారించగలరు ?

తా. ఈ వానరులు కుంభకర్ణుణ్ణి చూడగానే పొరిపోవుచున్నాడు. యుద్ధములో క్రోధావిష్టుడైన ఇతనిని ఎట్లు నివారించగలరు ? 32

మూ. ఉచ్యన్తాం వానరాః పర్వే యస్త్రమేతత్సముచ్చితమ్,  
ఇతి విజ్ఞాయ హరయో భవిష్యన్తీహ నిర్భయాః. 33

ప్ర. అ. ఏతత్=ఇది, సముచ్చితమ్=పైకి లేపబడిన, యస్త్రమ్=యంత్రము అని, పర్వే=సమస్తమైన, వానరాః=వానరులు, ఉచ్యన్తామ్=చెప్పబడుదురు గాక. హరయః=వానరులు, ఇతి=ఇట్లు, విజ్ఞాయ=తెలిపికోని, నిర్భయాః=భయము లేనివారుగా, ఇహ=ఇప్పుడు, భవిష్యన్తి=జాగలరు.

తా. ఇది పైకి లేపబడిన ఒక యంత్రము అని వానరులకు చెప్పుట మంచిది. అప్పుడు వానరుల భయము తొలగిపోవును. 33

మూ. విభీషణవచః క్రుత్వా హేతుమత్పుముఖోద్గతమ్,  
ఉవాచ రాఘవో వాక్యం నీలం సేనాపతిం తదా. 34

ప్ర. అ. సుముఖోద్గతమ్=వానరుల సుముఖత్వముకోరకై బయలుదేరిన (చెప్పబడిన), హేతుమత్=యుక్తియుక్తమైన, విభీషణవచః=విభీషణుని వచనమును, క్రుత్వా=విని, రాఘవః=రాముడు, తదా=అప్పుడు, సేనాపతిమ్=సేనాపతియైన, నీమ్=నీలుణ్ణి గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. వానరులు యుద్ధమునకు సుముఖులగుటకై విభీషణుడు యుక్తియుక్తముగా పలికిన మాటలు విని, అప్పుడు, రాముడు సేనాపతియైన నీలునిచో ఇట్లనెను. 34

మూ. గవ్య పైన్యాని సర్వాణి వ్యాహ్య తిష్ఠస్య పావకే,  
ద్యౌరాణ్యాదాయ లజ్కాయాశ్చర్యాశ్చాప్యథ సంక్రమాన్. 35

ప్ర. అ. పానకే=ఓ ! అగ్నికుమారా ! గచ్చు=వెళ్లుము; సర్వాణి=సమస్తమైన, సైన్యాని=సైన్యములను, వ్యూహ్య=మోహరించి, లజ్కాయో=లంకయొక్క, ద్వారాణి=ద్వారములను, చర్మాశ్రాపి=వీధులను, అథ=మరియు, పంక్తమాన్=వంచెనలను, అదాదు=గ్రహించి, తిష్ఠ=ఉండుము.

తా. ఓ ! ఏలుదా ! వెళ్లుము; సైన్యము లన్నింటినీ మోహరించి లంకాద్వారములను వీధులను, (రోడ్లను), వంచెనలను ఆక్రమించి ఉండుము.

మూ. శైలశృంగాణి వృక్షాంశ్చ శిలాశ్చాప్యపపంపార,

తిష్ఠన్తు సాయుధాః పర్వే వావరాః శైలపాగాయః. 36

ప్ర. అ. శైలశృంగాణి=పర్వతశిఖరములను, వృక్షాంశ్చ=వృక్షములను, శిలాశ్చాపి=శిలలను, ఉపపంపార=ప్రోగుచేయుము. పర్వే=సమస్తమైన, వావరాః=వానరులు, సాయుధాః=అయుధములతో కూడినవారై, శైలపాగాయః=పర్వతములు హస్తములందు గలవారై, తిష్ఠన్తు=ఉండురుగాక.

తా. పర్వతశిఖరములను, వృక్షములను శిలలను ఒకచోట చేర్చుము. వానరులందరూ అయుధములు ధరించి, పర్వతములను చేతులతో గ్రహించి విలచెదరుగాక. 36

మూ. రాఘవేణ సమాదిప్తా వీరో హరిచమూపతిః,

శశాప వావరావీకం యథావత్కపికుశ్చరః. 37

ప్ర. అ. రాఘవేణ=రామునిచేత, సమాదిప్తః=అజ్ఞాపించబడిన, హరిచమూపతిః=వానరసేవానాయకుడైన, కపికుశ్చరః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, వీరః=వీరుడు, వావరావీకమ్=వానరసేనను, యథావత్=తగురీతిగా, శశాప=శాపించెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడు, వానరసేవానాయకుడూ అయిన వీరుడు రాముని ఆజ్ఞ ప్రకారము వానరసేన తగు రీతిగా ఆ యా స్థానములందుండునట్లు విధుమించెను. 37

మూ. తతో గవాక్షః శరభో హమామావజ్గదస్తథా,

శైలశృంగాణి శైలాభా గృహీత్వా ద్వారమధ్యయుః. 38

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, శైలాభాః=పర్వతముల వంటి వారైన, గవాక్షః=గవాక్షుడు, శరభః=శరభుడు, హమామాన్=హమమంతుడు, తథా=మరియు, అజ్గదః=అంగదుడు, శైలశృంగాణి=పర్వతశిఖరములను, గృహీత్వా=గ్రహించి, ద్వారమ్=ద్వారమును, అభ్యయుః=చేరిరి.

తా. పిమ్మట పర్వతములవంటి శరీరములు గల గవాక్షుడు, శరభుడు,



హనుమంతుడు, అంగదుడు పర్వతశిఖరములు ధరించి ద్వారమువద్దకు వెళ్లిరి.

మూ. రామవాక్యముప్రశ్రుత్య హరయో జితకాశినః,

పాదస్థైర్యయున్వీరా వావరాః పరవాహినీమ్.

39

ప్ర. అ. జితకాశినః=జయింపబడిన భయము గల, హరయః=వానరులు, రామవాక్యమ్=రాముని వాక్యమును, ప్రశ్రుత్య=విని (బయలుదేరిరి). వీరాః=వీరులైన, వావరాః=వానరులు, పాదస్థైః=వృక్షములచేత, పరవాహినీమ్=శ్రతుసేనను, అర్థయన్=వీడించిరి.

తా. రాముని వాక్యమును విని భయము లేని ఆ వానరవీరులు వృక్షములచేత శ్రతుసైన్యమును వీడించిరి.

39

మూ. తతో హరీణాం తదనీకముగ్రం

తరాజ శైలోద్యతవృక్షహస్తమ్,

గిరేః సమీపానుగతం యథైవ

మహాన్మహామౌఢరజాలముగ్రమ్.

40

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే ఏకషష్ఠతమః పర్వః.

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, హరీణామ్=వానరులయొక్క, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, తతో=ఆ సైన్యము, గిరేః=పర్వతముయొక్క, సమీపానుగతమ్=సమీపమును అనుసరించి ఉన్న, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, మహాన్=పెద్దదైన, మహామౌఢరజాలం యథైవ=మహామేఘముల సముదాయము వలె, తరాజ=ప్రకాశించెను.

తా. చేతులలో వృక్షములు, పర్వతములు నిత్తి నిలచిన ఆ భయంకరమైన వానరసైన్యము, పర్వతమునకు వెక్కిరిగా చేరిన పెద్ద మేఘసముదాయము వలె ప్రకాశించెను.

40

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండములో అరువదిఒకటవ పర్వ సమాప్తము.

## అథ ద్విషష్టితమః సర్గః

[కుంభకర్ణుడు రావణుని భవనమునకు వెళ్లుట. రామునివలన ఏర్పడిన భయమును గూర్చి చెప్పి రావణుడు అతనిని శత్రుసేనావిదాశము చేయుమని కోరుట.]

మూ. స తు రాక్షసశార్దూలో నిద్రామదసమాకులః,

రాజమార్గం శ్రియా జస్తం యయో విపులవిక్రమః.

1

ప్ర. అ. విపులవిక్రమః=అధికమైన పరాక్రమము గల, స=అ, రాక్షస శార్దూలః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, నిద్రామదసమాకులః=నిద్రవలన కలిగిన మత్తుతో వ్యాకులుడై, శ్రియా=శోభతో, జస్తమ్=కూడిన, రాజమార్గమ్=రాజమార్గమును, యయో=పొందెను.

రా. నిద్రమత్తులో ఉన్న అధికపరాక్రమశాలియైన రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు శోభాయుక్తమైన రాజమార్గములో ప్రవేశించెను.

1

మూ. రాక్షసావాం సహస్రైశ్చ వృతః పరమదుర్దయః,

గృహేభ్యః పుష్పవర్షేణ కీర్యమాణస్తదా యయో.

2

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, పరమదుర్దయః=మిక్కిలి జయింప శక్యము కాని ఆ కుంభకర్ణుడు, రాక్షసావామ్=రాక్షసులయొక్క, సహస్రైః=సహస్రములతో, వృతః=కూడినవాడై, గృహేభ్యః=గృహములనుండి, పుష్పవర్షేణ=పుష్పవర్షముచేత, కీర్యమాణః=చిమ్మబడుచున్నవాడై, యయో=వెళ్లెను.

రా. ఏ మూత్రమూ జయింప శక్యము కాని ఆ కుంభకర్ణుడు వేలకొలది రాక్షసులు వెంట రాగా, గృహములనుండి పుష్పవర్షము కురియుచుండగా వెళ్లెను.

2

మూ. స హేమజాలవిరతం భానుభాస్వరదర్శనమ్,

దదర్శ విపులం రమ్యం రాక్షసేష్టానివేశనమ్.

3

ప్ర. అ. స=అతడు, హేమజాలవిరతమ్=బంగారు కీటికీలతో వ్యాప్తమూ, భానుభాస్వరదర్శనమ్=సూర్యుడు నలె ప్రకాశించుచున్న దర్శనము కలదీ, విపులమ్=విశాలమూ, రమ్యమ్=సుందరమూ అయిన, రాక్షసేష్టానివేశనమ్=రావణుని గృహమును, దదర్శ=చూచెను.

రా. అతడు విశాలమూ, రమ్యమూ అయిన రావణుని గృహమును చూచెను. బంగారు కీటికీలతో నిండిన ఆ గృహము సూర్యుడు నలె

ప్రకాశించుచుండెను.

3

మూ. స తత్తదా సూర్య ఇవాభ్రజాలం  
ప్రవిశ్య రక్షోధిపతేర్నివేశనమ్,  
దదర్శ దూరేఽగ్రజమాసనస్థం  
స్వయంభువం శక్ర ఇవాసనస్థమ్.

4

ప్ర. అ. స=అతడు, తదా=అప్పుడు, సూర్య=సూర్యుడు, అభ్రజాలమ్=ఇవ=మేఘసముదాయమును వలె, రక్షోధిపతేః=రావణునియొక్క, నివేశనమ్=గృహమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, దూరే=దూరమునందు, ఆసనస్థమ్=ఆసనమునందున్న, అగ్రజమ్=అన్నను, శక్ర=దేవేంద్రుడు, అసనస్థమ్=ఆసనమునందున్న, స్వయంభువమ్ ఇవ=అహ్మదేవుని వలె, దదర్శ=చూచెను.

తా. అప్పుడు అతడు, సూర్యుడు మేఘసముదాయములో ప్రవేశించి నట్లు రావణుని గృహములో ప్రవేశించి, ఆసనముపై కూర్చొని ఉన్న అన్నగారిని, దేవేంద్రుడు ఆసనముపై కూర్చున్న అహ్మదేవుణ్ణి చూచినట్లు దూరమునుండి చూచెను.

4

మూ. భ్రాతూః స భవనం గచ్ఛన్ రక్షోగణసమన్వితః,  
కుమ్భకర్ణః పదన్యాపైరకమృయత మేదిసీమ్.

5

ప్ర. అ. రక్షోగణసమన్వితః=రాక్షసుల గణముతో కూడిన, స=కుమ్భకర్ణః=అకుంభకర్ణుడు, భ్రాతూః=సోదరునియొక్క, భవనమ్=గృహమునుగూర్చి, గచ్ఛన్=వెళ్లుచు, పదన్యాపైః=పాదన్యాసములచేత, మేదిసీమ్=భూమిని, అకమృయత=కంపింపజేసెను.

తా. ఆ కుంభకర్ణుడు రాక్షసుల సముదాయముతో కలిసి సోదరుని గృహమునకు వెళ్లుచు పాదన్యాసములచేత భూమిని చలంపజేసెను.

6

మూ. పోఽభిగమ్య గృహం భ్రాతూః కక్ష్యామభివిగాహ్య చ,  
దదర్శోద్విగ్నమాసీనం చిమానే పుష్పకే గురుమ్.

6

ప్ర. అ. స=అతడు, భ్రాతూః=సోదరునియొక్క, గృహమ్=గృహమును, అభిగమ్య=చేరి, కక్ష్యామ్=వాకిలిని, అభివిగాహ్య చ=ప్రవేశించి, పుష్పకే చిమానే=పుష్పకవిమానమునందు, అసీనమ్=కూర్చొని ఉన్న, ఉద్విగ్నమ్=దిగులుచెందిన, గురుమ్=అన్నను, దదర్శ=చూచెను.

తా. అతడు సోదరుని ఇల్లు చేరి, వాకిలిలోనికి ప్రవేశించి, పుష్పకవిమానములో కూర్చొని ఉన్న, దిగులుచెందిన అన్నగారిని చూచెను.

6

మూ. అథ దృష్ట్వా దశగ్రీవః కుమ్భకర్ణముపస్థితమ్,

తూర్ణముత్థాయ సంహృష్టః సంనికర్షముపానయత్. 7

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, దశగ్రీవః=రావణుడు, ఉపస్థితమ్=వచ్చిన, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, తూర్ణమ్=శీఘ్రముగా, ఉత్థాయ=లేచి, సంహృష్టః=సంతోషించినవాడై, సంనికర్షమ్=సమీపమును, ఉపానయత్=పొందించెను.

తా. పిమ్మట రావణుడు వచ్చిన కుంభకర్ణుణ్ణి చూచి, వెంటనే సంతోషముతో లేచి తన దగ్గరకు రప్పించుకొనెను. 7

మూ. అథాసీనస్య పర్యజ్ఞే కుమ్భకర్ణో మహాబలాః,

భ్రాతుర్వవన్తే చరణౌ కీం కృత్యమితి చాబ్రవీత్. 8

ప్ర. అ. అథ=పిమ్మట, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, పర్యజ్ఞే=పరువు (పోపా) మీద, అసీనస్య=కూర్చున్న, భ్రాతుః=పోదరునియొక్క, చరణౌ=పాదములను, వవన్తే=వచుస్కరించెను. కీమ్=ఏమి, కృత్యమ్=పని, ఇతి చ=అని కూడ, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పీదప మహాబలశాలియైన కుంభకర్ణుడు పోపామీద కూర్చున్న అన్నగారికి పాదాభివందనము చేసి, "ఏమి చేయవలెను?" అని ప్రశ్నించెను. 8

మూ. ఉత్పత్య చైనం ముదితో రావణః పరిషస్వతే,

స భ్రాత్రా సంపరిష్యక్తో యథాపచ్ఛాభినన్దితః, 9

కుమ్భకర్ణః శుభం దివ్యం ప్రతిపేదే వరాసవమ్.

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, ఉత్పత్య=ఎగిరి లేచి, ఏనమ్=ఈతనిని, పరిషస్వతే=కొగలించుకొనెను. భ్రాత్రా=పోదరునిచేత, పరిష్యక్తః=కొగలించుకొనబడిన, యథాపత్=తగు విధముగా, అభినన్దితః=అభినందింపబడిన, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, శుభమ్=మంగళభకరమైన, దివ్యమ్=ఉత్తమమైన, వరాసవమ్=శ్రేష్ఠమైన ఆపవనమును, ప్రతిపేదే=పొందెను.

తా. రావణుడు శీఘ్రముగా లేచి అతనిని కొగలించుకొనెను. పోదరునిచేత కొగలించుకొనబడి తగు విధముగా అభినందింపబడిన ఆ కుంభకర్ణుడు మంగళప్రదము, ఉత్తమము, శ్రేష్ఠము అయిన ఆపవనమును స్వీకరించెను. 9

మూ. స తదాపనమాశ్రిత్య కుమ్భకర్ణో మహాబలాః,

సంరక్తవయనః క్రోధాద్రావణం వాక్యనుబ్రవీత్ 10

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు,

తల్=ఆ, అసనమ్=అసనమును, ఆశ్రీత్య=ఆశ్రయించి, క్రోధాత్=కోపమువలన,  
సంరక్షనయనః=ఎఱ్ఱబడిన నేత్రములు కలవాడై, రావణమ్=రావణుని గూర్చి,  
వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. గొప్ప బలము గల ఆ కుంభకర్ణుడు అసనముపై కూర్చుండి,  
కోపముచేత కళ్లు ఎఱ్ఱబడగా రావణునితో ఇట్లు పలికెను. 10

మూ. కిమర్థమహమాదృత్య త్వయా రాజన్ ప్రబోధితః, 11  
శంస కస్మాదృయం తేత్ర కో వా ప్రేతో భవిష్యతి.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! అహమ్=నేను, ఆదృత్య=ఆదరించి, త్వయా=నీచే,  
కిమర్థమ్=ఎందునిమిత్తము, ప్రబోధితః=మేల్కొలుపబడితిని? అత్ర=ఇక్కడ,  
తే=నీకు, కస్మాత్=ఎవనినుండి, భయమ్=భయము? శంస=చెప్పుము; కో  
వా=ఎవడు, ప్రేతః=మరణించినవాడు, భవిష్యతి=కాగలదు?

రా. రాజా! నీవు నన్ను ప్రయత్నపూర్వకముగా ఎందుకు మేల్కొలిపితివి?  
నీకు ఎవనివలన భయము వచ్చినదో, ఎవనిని చంపవలెనో చెప్పుము. 11

మూ. భ్రాతరం రావణః క్రుద్ధం కుమృకర్ణమవస్థితమ్, 12  
రోషేణ పరివృత్తాభ్యాం నేత్రాభ్యాం వాక్యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, క్రుద్ధమ్=కోపించిన, అవస్థితమ్=అక్కడ  
నున్న, భ్రాతరమ్=పోదరుడైన, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుని గూర్చి, రోషేణ=కోపము  
చేత, పరివృత్తాభ్యామ్=తిరిగిన, నేత్రాభ్యామ్=నేత్రములతో, వాక్యమ్=వాక్యమును,  
అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. అక్కడనున్న క్రోధావిష్టుడైన పోదరుడైన కుంభకర్ణునితో రావణుడు  
కోపముచేత తిరుగుచున్న నేత్రములతో ఇట్లు పలికెను. 12

మూ. అయం తే సుమహాన్ కాలః శయానస్య మహాబల, 13  
సుషుప్తస్త్వం న జానీషే మమ రామకృతం భయమ్.

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడా! శయానస్య=శయనిం  
చిన, తే=నీకు, అయమ్=ఇది, సుమహాన్=చాలా అధికమైన, కాలః=కాలము.  
సుషుప్తః=నిద్రించిన, త్వమ్=నీవు, మమ=నాకు, రామకృతమ్=రామునిచేత  
చేయబడిన, భయమ్=భయమును గూర్చి, న జానీషే=ఎరుగవు.

రా. ఓ! మహాబలవంతుడా! నీవు చాల కాలము క్రితమే నిద్రించితివి.  
నిద్రించిన నీకు రామునివలన నాకు కలిగిన భయమును గూర్చి తెలియదు. 13

మూ. ఏష రాశరథీ రామః సుగ్రీవసహితో బలీ, 14  
సముద్రం లక్ష్మయిత్వా తు కులం నః పరిక్యవతి.

ప్ర. అ. రాశరథిః=దశరథకుమారుడు, బలీ=బలవంతుడూ అయిన, ఏష రామః=ఈ రాముడు, సుగ్రీవసహితః=సుగ్రీవసమేతుడై, సముద్రమ్=సముద్రమును, లక్ష్మయిత్వా=దాటి, నః=మనయొక్క, కులమ్=కులమును, పరిక్యవతి=చేరించుచున్నాడు.

లా. దశరథకుమారుడైన బలశాలియైన ఈ రాముడు సుగ్రీవసహితుడై సముద్రమును దాటి వచ్చి మన కులమును చేరించుచున్నాడు. 14

మూ. హస్త పశ్యస్య లజ్కాయా వనాన్యపవనాని చ, 15  
సేతునా సుఖమాగత్య వానరైకార్థవం కృతమ్.

ప్ర. అ. హస్త=అయ్యో ! పశ్యస్య=చూడుము. లజ్కాయా=లంకయొక్క, వనాని=వనములు, ఉపవనాని చ=ఉద్యానములు, సేతునా=సేతువుచేత, సుఖమ్=సుఖముగా, ఆగత్య=వచ్చి, వానరైకార్థవమ్=వానరు లనే ఏకసముద్రముగా, కృతమ్=చేయుబడినది.

లా. వానరులు సేతువుచేత సుఖముగా వచ్చి లంకలోని వనములను, ఉద్యానములను వానకసముద్రమయముగా చేసినారు ; అయ్యో ! చూడుము !

మూ. యే రాక్షసా ముఖ్యతమా హతాస్తే వానరైర్భృధి, 16  
వానరాణాం క్షయం యుద్ధే న పశ్యామి కథంచన,

న చాపి వానరా యుద్ధే జితపూర్వాః కదాచన. 17

ప్ర. అ. ముఖ్యతమా=చాలా ముఖ్యులైన, యే రాక్షసా=ఏ రాక్షసులు గలరో, తే=వారు, యుధి=యుద్ధమునందు, వానరైః=వానరు లచేత, హతాః=చంపబడినారు. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, క్షయమ్=క్షయమును, కథంచన=ఏ విధముగానూ కూడ, న పశ్యామి=చూడను. వానరాః=వానరులు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, కదాచన=ఎన్నడూ, జితపూర్వాః=పూర్వము జయించబడినవారు, న చాపి=కాదు.

లా. వానరులు యుద్ధములో ప్రధానులైన రాక్షసులను చంపివేసినారు. యుద్ధములో వానరు లెవ్వరూ ఏ విధముగానూ కూడా నశించుచున్నట్లు కనబడుటలేదు. వానరులు పూర్వము ఎన్నడూ యుద్ధములో ఓడిపోయినట్లు లేదు. 16, 17

మూ. తదేతద్భయముత్పన్నం త్రాయస్వేహ మహాబల, 18  
నాశయ త్వమిమానద్య తదర్థం బోధితో భవాన్.

ప్ర. ల. మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడా ! ఛత్=అట్టి, ఏఛత్=ఈ, థయమ్=థయము, ఉచ్చన్నమ్=పుట్టినది. ఇహ=ఇప్పుడు, త్రాయస్య=రక్షించుము. త్వమ్=నీవు, అర్య=ఇప్పుడు, ఇమాన్=వీరిని, నాశయ=నశింపచేయుము. తదర్థమ్=దాని నిమిత్తమే, థవాన్=నీవు, బోధితః=లేపబడితివి.

తా. గొప్ప బలము కలవాడా ! ఇట్టి థయము స్రాప్తించినది. నీవు ఈ విషయమున రక్షించుము. ఇప్పుడు వీళ్లనందరినీ నశింపచేయుము. అందుకొరకే నిన్ను మేల్కొలిపితిని. 18

మూ. సర్వక్షపితకోశం చ స త్వమభ్యుపపద్య మామ్,  
త్రాయస్వమాం పురీం లజ్కాం బాలపుద్ధావశేషితామ్. 19

ప్ర. ల. స. త్వమ్=అట్టి నీవు, సర్వక్షపితకోశమ్=ఊన్యముగా చేయబడిన సమస్తమైన ధనాగారము గల, మామ్=నన్ను, అభ్యుపపద్య=అడుక్కుని, బాలపుద్ధావశేషితామ్=బాలలూ వృద్ధులూ మాత్రమే మిగిలినది, ఇమామ్=ఈ, లజ్కాం పురీమ్=లంకాపురమును, త్రాయస్య=రక్షించుము.

తా. అట్టి నీవు ధనాగార మంతా పూర్తిగా ఊన్యమైపోయిన నన్ను అడుక్కునుము. బాలులూ, వృద్ధులూ మాత్రమే మిగిలిన ఈ లంకాపురమును రక్షించుము. 19

మూ. భ్రాతురర్థే మహాబాహో కురు కర్మ సుదుష్కరమ్,  
మమైవం నోక్తపూర్వో హి కశ్చిద్భార్యః పరంరప. 20

ప్ర. ల. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! భ్రాతుః=అర్థే=సోదరుని నిమిత్తమై, సుదుష్కరమ్=చేయుటకు శక్యము కాని, కర్మ=పనిని, కురు=చేయుము. పరంరప=శత్రుసంహారకుడవైన, భ్రాతః=సోదరుడా ! మయా=నాచేత, కశ్చిత్=ఎవ్వడూ, ఏవమ్=ఇట్లు, న ఉక్తపూర్వః హి=పూర్వము చెప్పబడలేదు కదా ?

తా. గొప్ప బాహువులు గలవాడా ! చేయ శక్యము కాని ఈ గొప్ప పనిని నీవు నీ సోదరునికొరకై చేయవలెను. శత్రుసంహారకుడవైన ఓ ! సోదరా ! పూర్వము నే చెప్పరనీ, ఎన్నడూ ఈ విధముగా కోరియుండలేదు. 20

మూ. త్వయ్యస్తే మమ చ స్నేహః పరా సంభావనా చ మే,  
దైవాసురేషు యుద్ధేషు బహుశో రాక్షసర్షభ,  
త్వయా దేవాః ప్రతివ్యాహ్య నిర్జితాశ్చాసురా యుధి. 21

ప్ర. ల. మమ=నాకు, త్వయి=నీయందు, స్నేహః=స్నేహము,

అస్త్రీ=ఉన్నది. మే=నాకు, పరా=అధికమైన, సంభావనా=చ=గౌరవము కూడ ఉన్నది. రాక్షసర్షభ=రాక్షసశ్రేష్ఠుడా ! దైవాసురేషు=దేవాసురులకు సంబంధించిన, యుద్ధేషు=యుద్ధములయందు, ప్రతివ్యూహ్య=ఎదిరించి, త్వయా=నీచేత, దేహా=దేవతలు, అసురా=అసురులు, యుధి=యుద్ధమునందు, బహుశః=అనేకసర్వాయములు, నిర్దితాః=జయింపబడిరి.

తా. నాకు నీవెషయమున చాలా శ్రీహము, గౌరవభావము కూడ ఉన్నవి. ఓ ! రాక్షసశ్రేష్ఠుడా ! నీవు అనేక సర్వాయములు దేవాసురయుద్ధములయందు వాల్లను ఎదిరించి దేవతలను, అసురులను జయించితివి. 21

మూ. తదేతత్సర్వమాలిష్ట ఏర్వం భీమపరాక్రమ,  
న హి తే సర్వభూతేషు దృశ్యతే సదృశో బలి. 22

ప్ర. అ. భీమపరాక్రమ=భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాడా ! తత్=అ కారణమునన, ఏతత్=ఈ, సర్వమ్=సమస్తమైన, ఏర్వమ్=పరాక్రమమును, అలిష్ట=అవలంబించుము. సర్వభూతేషు=అన్ని ప్రాణులయందు, తే=నీకు, సదృశః=సమానుడైన, బలి=బలవంతుడు, న దృశ్యతే హి=చూడబడుటలేదు కదా ?

తా. భయంకరమైన పరాక్రమముగలవాడా! అందువలన, నీ పరాక్రమమును అంతనూ చూపుము. నీవంటి బలముగలవాడు ఏ ప్రాణులలోను లేడుకదా? 22

మూ. కురుష్వ మే ప్రీయహితమేతదుత్తమం  
యథాప్రియం ప్రీయరణ బాన్ధవప్రియ,  
స్వతేజసా విధమ సపత్నవాహినీం  
శరద్ధనం పవన ఇవోద్యతో మహాన్. 23

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే ద్విషష్టితమః పర్వః.

ప్ర. అ. ప్రీయరణ=ప్రియమైన యుద్ధము గలవాడా ! బాన్ధవప్రియ=బంధువులు ప్రీయులుగా కలవాడా ! మే=నాకు, ప్రీయహితమ్=ప్రియమూ హితమూ అయిన, ఏతత్=ఈ కావ్యమును, యథాప్రియమ్=ప్రియముగా ఉండు విధమున, కురుష్వ=చేయుము. స్వతేజసా=నీ తేజస్సుచేత, సపత్నవాహినీమ్=శత్రు సైన్యమును, ఉద్యతః=విజృంభించిన, మహాన్=గొప్ప, పవనః=వాయువు, శరద్ధనమ్ ఇవ=శరత్కాలమేఘమును వలె, విధమ=ఎగురగొట్టుము.

తా. యుద్ధమునందు అసక్తి కలవాడవు, బంధువులయందు ప్రేమ ఉన్నవాడవు అయిన ఓ ! సోదరా ! నాకు ప్రీయము, హితము అయిన ఈ



కార్యమును, నీకు ఎట్లు ప్రేయ మగునో ఆ విధముగా చేయుము. విజృంభించిన  
గొప్ప వాయును శరత్కాలమేఘమును ఎగురగొట్టినట్లు, నీ లేజస్సువేత  
శత్రుపేనను ఎగురగొట్టినేయుము. 23

“బాలానందిని”అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో అరువదిరెండవ సర్గ నమాప్తము.

## అథ త్రిషష్టితమః సర్గః

[కుంభకర్ణుడు రావణుడు చేసిన వైడవములకు అతనిని మొదట నిందిం  
చుట, వివరకు తన యుద్ధోత్సాహమును ప్రకటించుట.]

ము. తస్య రాక్షసరాజస్య నిశమ్య పరిరేచితమ్,  
కుమ్భకర్ణో బభాషేదం వచనం ప్రజహాస చ. 1

ప్ర. అ. తస్య=అ, రాక్షసరాజస్య=రావణునియొక్క, పరిరేచితమ్=  
పెద్దమును, నిశమ్య=విని, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, ఇదం వచనమ్=ఈ  
వాక్యమును, బభాషే=పలికెను. ప్రజహాస చ=చిగ్గరగా నవ్వెను కూడ.

రా. అ రావణుడు దుఃఖములో పలికిన దీనవాక్కులను విని కుంభకర్ణుడు  
చిగ్గరగా నవ్వి ఇట్లు పలికెను. 1

ము. ర్నస్తో రోషో హి యోఽస్మాభిః పురా మన్త్రవినిర్ణయే,  
హితేష్యనభియుక్తేన సోఽయమాసాదితస్త్వయా. 2

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, మన్త్రవినిర్ణయే=మంత్రవిర్ణయనముయు  
నందు, అస్మాభిః=మనచేత, యః=ఏ, రోషః=రోషము, ర్నస్తో=చూడబడినదో,  
సః అయమ్=అట్టి ఈ రోషము, హితేషు=హితములందు, అనభియుక్తేన=శ్రద్ధ  
లేని, త్వయా=నీచేత, అసాదితః=పొందబడినది.

రా. పూర్వము మంత్రముచేసి నవ్వుడు మనము ఏ రోషమును  
(ఆపదను) ఊహించితిమో అది ఈనాడు, హితుల మోటలను లక్ష్యముచేయుని  
నీకు సంప్రాప్తించినది. 2

ము. శీఘ్రం బల్యభ్యుపేతం త్వాం ఫలం పాపస్య కర్మణః,  
నిరయేష్యేన పతనం యథా దుష్కృతకర్మణః. 3

ప్ర. అ. దుష్కృతకర్మణః=పాపాత్ములకు, నిరయేషు=నరకములయందు,  
పతనమేవ=పడుటయే, యథా=ఎట్లో, అట్లే, పాపస్య=పాపమైన, కర్మణః=కర్మ  
యొక్క, ఫలమ్=ఫలము, త్వమ్=నిన్ను, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, ఉపేతం  
బలు=చేరినది కదా.

రా. పాపాత్ములకు నరకములో పడుట ఎట్లు సంప్రాప్తించునో అట్లే  
నీకు పాపకర్మఫలము సంప్రాప్తించినది. 3

మూ. ప్రథమం వై మహారాజ కృత్యమేతదవిన్దితమ్,  
కేవలం వీర్యదర్శేణ నామబన్ధో విచిన్దితః.

4

ప్ర. అ. మహారాజః=మహారాజా ! ఏతత్=ఈ, కృత్యమ్=కృత్యము, ప్రథమమ్=ముందుగా, అవిన్దితమ్=ఆలోచింపబడలేదు. కేవలమ్=కేవలము, వీర్యదర్శేణ=వీర్యగర్వముచేత, అనుబన్ధః=ఆ కార్యమును అనుసరించి వచ్చు ఫలము, న విచిన్దితః=ఆలోచింపబడలేదు.

రా. మహారాజా ! ఈ కార్యమును గూర్చి ముందుగా ఆలోచన చేయులేదు. సర్వాక్రమగర్వముచేత కలుగబోవు ఫలితమును గూర్చి ఆలోచించలేదు.

మూ. యః పశ్చాత్పూర్వకార్యాణి కుర్యాదైశ్వర్యమాస్థితః,  
పూర్వం చోత్తరకార్యాణి న స వేద నయానయో.

5

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, పశ్చాత్పూర్వమ్=పశ్చాత్పూర్వమును, ఆస్థితః=ఆవలంబించినవాడై, పూర్వకార్యాణి=ముందు చేయవలసిన పనులను, పశ్చాత్=తరువాత, కుర్యాత్=చేయునో, ఉత్తరకార్యాణి=తరువాత చేయవలసిన పనులను, పూర్వం చ=పూర్వము చేయునో, సః=ఆతడు, నయానయో=నీతిని, దుర్నీతిని, న వేద=ఎరుగదు.

రా. బల మున్నది కదా అని ముందు చేయవలసిన పనులు తరువాత, తరువాత చేయవలసిన పనులు ముందూ చేయువాడు ఏది నీతియో ఏది కాదో తెలిపికొనజాలదు.

5

మూ. దేశకాలవిహీనాని కర్మాణి విపరీతవత్,  
క్రియమాణాని దుష్కన్తి హవీంస్యప్రయతేష్వివ.

6

ప్ర. అ. దేశకాలవిహీనాని=దేశకాలములు లేని, విపరీతవత్=విపరీతముగా, క్రియమాణాని=చేయబడుచున్న, కర్మాణి=కర్మలు, అప్రయతేషు=అపవిత్రులయందు, హవీంషీవ=హవిస్సులు వలె, దుష్కన్తి=చెడిపోవును.

రా. దేశకాలములు అనుకూలముగా ఉన్ననా లేదా అని చూచుకొనకుండా, విపరీతముగా చేయు పనులు అపవిత్రుల చేతిలోని హవిస్సులు వలె చెడిపోవును.

మూ. త్రయోగాం పశ్చాదో యోగం కర్మణాం యః ప్రపద్యతే,  
సచిన్దై సమయం కృత్వా స పమ్యగభివర్తతే.

7

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, సచిన్దై=మంత్రులతో, సమయమ్=నిశ్చయకూపమైన పిర్ధాంతమును (విచారమును), కృత్వా=చేసి, త్రయోగామ్=క్షయము, వృద్ధి, స్థానము (ఉన్నదొనిని ఉన్నట్లుగా చూచుకొనుట) అని మూడు విధములైన

ఫలితములు గల, లేదా ఉత్తమము, మధ్యమము, అధమము అని మూడు విధములైన, కర్మణామ్=కర్మలయొక్క, పశ్చాథా=అందువిధములతో, యోగమ్=ప్రయోగమును, ప్రపద్యతే=పొందునో (చేయునో), సః=అతడు, సమ్యక్=బాగుగా, పథి=మార్గమునందు, పర్తతే=ఉంటున్నాడు.

రా. ఎవడు మంత్రులతో బాగా ఆలోచించి, మూడు విధములైన కర్మలను అందువిధములైన సాధనాలతో సాధించుకొనునో అతడే మంచి నీతిమార్గమునందున్నవాడు.

వి. తనకు అభివృద్ధి, శ్రుతువునకు క్షయము కలుగు సమయమునందు చేయుటకు దండోపయుక్తమైన యానము (శ్రుతువుమీదికి దాడి చేయుట) ఉత్తమకర్మ. తన బలము శ్రుతుబలము సమముగా ఉన్నప్పుడు చేయుటకు పంథి మధ్యమకర్మ. పడునకు అభివృద్ధి తనకు క్షయము కలుగునపుడు రానపూర్వకముగా సామము వాశ్రయించుట అధమకర్మ. కర్మలను ఆరంభించు ఉపాయము, పుడున్నదవ్యసంపద, దేశకాలములను పరిగా గుర్తించుట, ఆపదలకు ప్రతిక్రియ చేసేకొనుట, కార్యసిద్ధి అనునవి అయిదు. 7

మూ. యథాగమం చ మో రాజా సమయం చ చిక్రీరథి,

బుధ్యతే పచివైర్బుద్ధ్యా మహ్యరశ్మానుపశ్యతి. 8

ప్ర. ఆ. యః=ఏ, రాజా=రాజు, యథాగమం చ=శాస్త్రానుసారముగా, సమయం చ=నిర్ణయమును, చిక్రీరథి=చేయదంచునో, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేతను, పచివై=మంత్రులతోను, బుధ్యతే=తేలుసుకుంటాడో, మహ్యరశ్మి=స్పృహితులను కూడ, అనుపశ్యతి=చూచునో (అతడు మంచిమార్గమునందున్నాడు).

రా. మంచి నీతిమార్గమునందున్న రాజు శాస్త్రానుసారము నిర్ణయము చేయును. తన బుద్ధితో ఆలోచించి, మంత్రులతోను, మిత్రులతోను కూడ ఆలోచన చేయును. 8

మూ. ధర్మమర్థం చ కామం చ సర్వాన్యా రక్షసాం పతే,

ధణతే పురుషః కాలే బ్రీణి ద్వన్ద్వాని వా పునః. 9

ప్ర. ఆ. రక్షసాం పతే=రాక్షసరాజు ! పురుషః=పురుషుడు, ధర్మమ్=ధర్మమును, అర్థం చ=అర్థమును, కామం చ=కామమును, సర్వాన్యా=అన్నింటిని గాని, బ్రీణి=మూడు, ద్వన్ద్వాని వా=ద్వంద్వములను గాని, కాలే=తగిన కాలమునందు, ధణతే=సేవించును.

రా. రాక్షసరాజు ! బుద్ధిమంతుడైన పురుషుడు ధర్మార్థకామములను వేరువేరుగా గాని, అన్నింటినీ గాని, ధర్మార్థములు, ధర్మకామములు, అర్థకామములు అను మూడు ద్వంద్వములను గాని కాలానుసారముగా సేవించవలెను. 9

మూ. త్రిషుఁచైతేషు యచ్చేర్ష్యం శ్రుత్వా తన్నావబుధ్యతే,  
రాజా వా రాజమాత్రో వా వర్జ్యం తస్య బహు శ్రుతమ్. 10

ప్ర. అ. రాజా వా=ఏ రాజ గాని, రాజమాత్రో వా=రాజుపంటివాడు గాని, ఏతేషు=ఈ, త్రిషు=మూడింటియందు, యత్=ఏది, త్రేష్ఠమ్=త్రేష్ఠమైనదో, శ్రుత్వా=విని, తత్=దానిని, నావబుధ్యతే=తెలిసికొనడో, తస్య=వానియొక్క, బహు=అధికమైన, శ్రుతమ్=శాస్త్రజ్ఞానము, వర్జ్యమ్=వర్జ్యమైనది.

తా. ధర్మార్థకామములలో ఏది ఏ సమయమునందు త్రేష్ఠమైనదో తెలిసికొని రాజ గాని, రాజసర్వశుడుగాని చేసిన శాస్త్రాభ్యాసము వర్జ్యము. 10

మూ. ఉపసదానం సాన్త్వం చ భేదం కాలే చ విక్రమమ్,  
యోగం చ రక్షసాం శ్రేష్ఠ తావుభౌ చ నయానయౌ. 11  
కాలే ధర్మార్థకామాన్యః సంమన్త్య సచివైః సహ,  
విషేవేతాత్మవాన్ లోకే న స వ్యసనమాప్నుయాత్. 12

ప్ర. అ. రక్షసామ్=రాక్షసులలో, శ్రేష్ఠ=శ్రేష్ఠుడా ! యః=ఎవడు, ఉపసదానమ్=దానమును, సాన్త్వం చ=సామమును, భేదం చ=భేదమును, కాలే=తగు కాలమునందు, విక్రమం చ=పర్యాక్రమమును, యోగం చ=బంధు విధములైన కర్మారంభోపాయము మొదలైన ప్రయోగసాధనముల సంపాదనమును, ఉభౌ=రెండు, తౌ=ఆ, నయానయౌ=నీతిని అనయుమును, కాలే=తగు సమయమునందు, ధర్మార్థకామాన్=ధర్మార్థకామములను, సచివైః సహ=మంత్రిులతో కూడ, సంమన్త్య=ఆలోచించి, విషేవేత=పేవించునో, ఆత్మవాన్=బుద్ధిమంతుడైన, సః=ఆతడు, వ్యసనమ్=వ్యసనమును, నాప్నుయాత్=పొందడు.

తా. మంత్రిులతో కూడ ఆలోచించి దానమును, సామమును, భేదమును, తగు సమయమునందు పర్యాక్రమమును, కర్మారంభోపాయము మొదలైన సంపాదనసాధనముల యోగమును, కాలానుగుణముగా ధర్మార్థకామములను పేవించు బుద్ధిమంతుడు లోకములో అసరలు పొందడు. 11, 12

మూ. హితానుబన్ధమాలోక్య కుర్యాత్కార్యమిహోత్మనః,  
రాజా సహృదతత్త్వజ్ఞైః సచివైర్బుద్ధిజీవిభిః. 13

ప్ర. అ. రాజా=రాజ, అర్థతత్త్వజ్ఞైః=కార్యముల యథార్థస్వరూపమును ఎరిగిన, బుద్ధిజీవిభిః=బుద్ధిబలముచేత జీవించు, సచివైః సహ=మంత్రిులతో కూడ, అర్హనః=తనయొక్క, హితానుబన్ధమ్=హితముయొక్క సంబంధమును, ఆలోక్య=చూచి, ఇహ=ఇక్కడ, కార్యమ్=కార్యమును, కుర్యాత్=చేయవలెను.

తా. రాజ కార్యముల యథార్థస్వరూపము తెలిసిన బుద్ధిజీవులైన

మండులతో కలిపి ఎట్లు చేసిన తనకు హితము కలుగునో ఆలోచించుకొని  
కార్యములు చేయవలెను. 13

మూ. అనభిజ్ఞాయ శాస్త్రార్థాన్ పురుషాః పశుబుద్ధయః,  
ప్రాగల్భ్యార్థమిచ్చన్తి మన్త్రేష్యభ్యన్తరీకృతాః. 14

ప్ర. అ. మన్త్రేషు=ఆలోచనలయందు, అభ్యన్తరీకృతాః=ప్రవేశముకలవా  
రుగా చేయబడిన, పశుబుద్ధయః=పశువులవంటి బుద్ధులు గల, పురుషాః=పురు  
షులు, శాస్త్రార్థాన్=శాస్త్రవిషయములను, అనభిజ్ఞాయ=తెలిసికొనకుండగా, ప్రాగ  
ల్భ్యత్=ప్రాగల్భ్యమువలన, వత్తుమ్=చెప్పటకు, ఇచ్చన్తి=కోరుచుందురు.

తా. పశువులవంటి బుద్ధి గల వారికి ఆలోచనలు చేయునప్పుడు అవభాశ  
మిచ్చినచో వాళ్లు శాస్త్రవిషయములు తెలిపికొనకుండగా ప్రాగల్భ్యమువలన  
ఏమేమో చెప్పచుందురు. 14

మూ. అశాస్త్రవిరుషాం తేషాం కార్యం వాధిహితం వచః,  
అర్థశాస్త్రానభిజ్ఞానాం విపులాం శ్రీయమిచ్చతామ్. 15

ప్ర. అ. అశాస్త్రవిరుషామ్=శాస్త్రములను ఎరుగనివారు, అర్థశాస్త్రానభి  
జ్ఞానామ్=అర్థశాస్త్రము తెలియనివాడూ, విపులామ్=అధికమైన, శ్రీయమ్=ఐశ్వ  
ర్యమును, ఇచ్చతామ్=కోరుచున్నవారూ అయిన, తేషామ్=వారియొక్క, అధిహి  
తమ్=చెప్పబడిన, వచః=వచనము, న కార్యమ్=చేయరగినది కాదు.

తా. శాస్త్రజ్ఞానము లేక, అర్థశాస్త్రము ఎరుగక అధికమైన ఐశ్వర్యమును  
మూత్రము కోరుచుండు అట్టివాళ్లు చెప్పిన విధముగా చేయకూడదు. 15

మూ. అహితం చ హితాకారం ధార్మిష్ట్యాజ్జల్పన్తి యే నరాః,  
అవశ్యం మన్త్రీబాహ్యోస్తే కర్తవ్యాః కృత్యదూషకాః. 16

ప్ర. అ. యే=ఏ, నరాః=మనుష్యులు, హితాకారమ్=హితమువంటి  
ఆకారము గల, అహితమ్=అహితమును, ధార్మిష్ట్యత్=ధార్మిష్ట్యమువల (మొండి  
తనమువలన), జల్పన్తి=చెప్పుదురో, కృత్యదూషకాః=పనులను దూషించు, తే=వాళ్లు,  
అవశ్యమ్=తప్పక, మన్త్రీబాహ్యః=మంత్రములకు దూరులుగా, కర్తవ్యాః=చేయదగి  
నవారు.

తా. ఏ మానవులు హితమువలె కనబడు అహితమును ధార్మిష్ట్యమువలన  
ఉపదేశించుచుండురో వారిని కార్యలోచనలనుండి దూరముగా ఉంచవలెను.  
అట్టివాళ్లు కార్యములను పాడుచేయుదురు. 16

మూ. వివాశయన్తో భర్తారం సహితాః శత్రుభిర్బుధైః,  
విపరీతాని కృత్యాని కారయన్తీహ మన్త్రిణాః.

17

ప్ర. అ. ఇహ=ఇక్కడ, మన్త్రిణాః=మంత్రులు, భర్తారమ్=ప్రభువును, వివాశయన్తః=నశింపచేయుచు, బుధైః=పండితులైన, శత్రుభిః=శత్రువులతో, సహితాః=కూడినవారై, విపరీతాని=విపరీతములైన, కృత్యాని=కృత్యములను, కారయన్తి=చేయుచుచుందురు.

తా. కొందరు మంత్రులు పండితులైన శత్రువులతో కలిసి తమ ప్రభువునకు అపకారము చేయుచు అతనిచేత చెడ్డపనులు చేయుచుచుందురు.

మూ. తాన్ భర్తా మిత్రసంకాశానమిత్రాన్ మన్త్రినిర్ణయే,  
వ్యవహారేణ జానీయాత్ప్రచివామపసంహితాన్.

18

ప్ర. అ. భర్తా=ప్రభువు, ఉపసంహితాన్=లంచము మొదలైనవాటిచేత మార్చివేయబడినవారు, మిత్రసంకాశాన్=మిత్రులతో సమానులు, అమిత్రాన్=అమిత్రులు అయిన, తాన్=అట్టి, సచివాన్=మంత్రులను, మంత్రనిర్ణయే=మంత్రమును నిర్ణయించునపుడు, వ్యవహారేణ=వ్యవహారముచేత, జానీయాత్=తెలిసికొనవలెను.

తా. శత్రువులనుండి లంచము మొదలైనవి తీసికొని మారిపోయిన, పైకి - మిత్రులువలె కనబడు అమిత్రులైన మంత్రులను రాజు మంత్రమును నిర్ణయించు సమయమునందు, వారి వ్యవహారమును బట్టి గుర్తించవలెను. 18

మూ. చపలస్యేహ కృత్యాని సహపానుప్రధావతః,  
చిద్రమస్యే ప్రపర్యన్తే క్రౌఞ్చస్య ఖమివ ద్విజాః.

19

ప్ర. అ. చపలస్య=చపలుడు, కృత్యాని=కృత్యములను, సహపా=శీఘ్రముగా, అనుప్రధావతః=అనుసరించి పడుగెత్తువాడు అయిన వానియొక్క, చిద్రమ్=చిద్రమును, క్రౌఞ్చస్య=క్రౌంచపర్యతముయొక్క, ఖమ్=అకాశమును (రంధ్రమును), ద్విజాః ఇవ=పక్షులు వలె, అన్యే=ఇతరులు, ప్రపర్యన్తే=పొందెదరు.

తా. చపలచిత్తుడై తొందరపడి పనులుచేయువానిలో ఉండు లోపాలను, (కుమారస్వామి బాగము ప్రయోగించి చేసిన) క్రౌంచపర్యతరంధ్రములో పక్షులు ప్రవేశించినట్లు, శత్రువులు తమకు అనుకూలముగా ఉండునట్లు చేసికొనుచుందురు.

19

మూ. యో హి శత్రుమచజ్ఞాయ నాత్మానమధిరక్షతి,  
అవాప్నోతి హి సోఽనర్థాన్ స్థానార్చ వ్యవరోప్యతే.

20

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, శత్రుమ్=శత్రువును, అనర్థాయ=అనాదరముచేసి, అర్థానమ్=తనను, నాభిరక్షతి=రక్షించుకొనడో, ఏ=అతడు, అనర్థాన్=అనర్థములను, అవాప్నోతి హి=పొందును కదా. స్థానాల్=స్థానమునుండి, వ్యవకోవ్యతే చ=దింపివేయబడును కూడ.

తా. శత్రువు విషయమున అనాదరము చూపుచు తనను రక్షించుకొన నివాడు అనర్థములను పొందును. తన స్థానమునుండి దింపివేయబడును.

మూ. యదుక్తమిహ తే పూర్వం క్రియతామనుజేన చ,  
తదేవ నో హితం వాక్యం యదిచ్చసి చ తత్కురు. 21

ప్ర. అ. పూర్వమ్=పూర్వము, తే=నీకు, అనుజేన=తమ్ముడైన విభీషణునిచేత, యత్=ఏది, ఉక్తమ్=చెప్పబడినదో అది, క్రియతామ్=చేయబడుగాక. నః=మనకు, తత్=ఆ, వాక్యమేవ=వాక్యమే, హితమ్=హితమైనది. యత్=దేనిని, ఇచ్చసి=కోరుచున్నావో, తత్=దానిని, కురు=చేయుము.

తా. నీకు పూర్వము విభీషణుడు చెప్పినట్లు చేయుము. మనకు అదే హితమైనది. అట్లు కానిచో నీకు ఏది ఇష్టమో అది చేయుము. 21

మూ. తత్తు శ్రుత్వా దశగ్రీవః కుమ్భకర్ణస్య భాషితమ్,  
ధ్రుకుటిం చైవ సంచక్రే క్రుద్ధశ్చైనమభాషత. 22

ప్ర. అ. దశగ్రీవః తు=రావణుడైతే, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, తత్=ఆ, భాషితమ్=మాటను, శ్రుత్వా=విని, ధ్రుకుటిమ్=ధ్రుకుటిని (కనుదొమ్మరి పిరుపును), సంచక్రే=చేసెను. క్రుద్ధశ్చ=కోపించినవాడై, ఏవమ్=ఏనినిగూర్చి, అభాషత=పలికెను.

తా. కుంభకర్ణుని మాటలు విని రావణుడు కోపముతో కనుదొమ్మరిని పిరచి ఇట్లనెను. 22

మూ. మాన్యో గురురివాచార్యః కీ మాం త్వమనుశాసనే,  
కీమేవం వాక్యమం కృత్వా కాలే యుక్తం విధీయతామ్. 23

ప్ర. అ. మాన్యః=గౌరవింపదగిన, గురుః=పెద్దవాడైన, ఆచార్యః ఇవ=ఆచార్యుడువలె, త్వమ్=నీవు, మామ్=నన్ను, కీమ్=ఎందునలన, అను శాసనే=ఉపదేశించుచున్నావు. ఏవమ్=ఇట్లు, వాక్యమమ్=వాగ్విధియమునకు శ్రమను, కృత్వా=చేసి, కీమ్=ఏమి ప్రయోజనము ? కాలే=కాలమునందు, యుక్తమ్=యుక్తమైనపని, విధీయతామ్=చేయబడుగాక.

తా. గౌరవింపదగిన పెద్ద ఆచార్యుడు నలె నాకు ఉపదేశించుచున్నా



వేమిటి ! తనవసరముగా మాటలాడి ఎందుకు శ్రమపడెదవు ? ఈ సమయమున ఏది చేయుట యుక్తమో అది చేయుము. 23

మూ. విభ్రమాచిత్రమోహోద్యా బలవీర్యాశ్రయేణ వా, నాభిపన్నమిదానీం యద్యుక్తా తస్య పునః కథా. 24

ప్ర. అ. విభ్రమాల్=భ్రాంతివలననో, చిత్రమోహోద్యా=చిత్రముయొక్క మోహమువలననో, బలవీర్యాశ్రయేణ వా=బలముయొక్క, పరాక్రమముయొక్క ఆశ్రయమువలననో, యల్=ఏది, నాభిపన్నమ్=తెలియబడలేదో, తస్య=దానియొక్క, ఇదానీమ్=ఇప్పుడు, పునః కథా=మరల చెప్పట, వ్యర్థా=వ్యర్థమైనది.

తా. భ్రాంతివలననో, చిత్రమోహమువలననో, బలపరాక్రమములు చూచుకొనో పూర్వము తెలియక చేసినదానిని గూర్చి ఇప్పుడు చర్చించుట అనావశ్యకము. 24

మూ. అస్మిన్ కాలే తు యద్యుక్తం తదిదానీం విచిన్త్యతామ్, గతం తు నానుశోచన్తి గతం తు గతమేవ హి. 25

ప్ర. అ. అస్మిన్=ఈ, కాలే=కాలమునందు, యల్=ఏది, యుక్తమ్=యుక్తమో, తల్=అది, ఇదానీమ్=ఇప్పుడు, విచిన్త్యతామ్=ఆలోచించబడుగాక. గతమ్=గడచిపోయినదానిని గూర్చి, న అనుశోచన్తి=విచారించరు. గతమ్=గడచిపోయినది, గతమేవ హి=గడచిపోయినదే కదా ?

తా. ఈ సమయమునందు ఏది యుక్తమో దానిని గూర్చి ఆలోచించుము. బుద్ధిమంతులు అయిపోయినదానిని గూర్చి ఆలోచించరు. గడచిపోయినది గడచిపోయినదే. 25

మూ. మమాపనయజం దుఃఖం విక్రమేణ సమీకురు, యది ఖల్వస్తి మే స్నేహో విక్రమం వాధిగచ్ఛసి, యది కార్యం మమైతత్తే హృది కార్యతమం మతమ్. 26

ప్ర. అ. మే=నాయొక్క, స్నేహః=స్నేహము, అస్తి ఖలు యది=ఉన్నట్లయితే, విక్రమమ్=పరాక్రమమును, అధిగచ్ఛసి వా=పొందినట్లయితే, మమ=నాయొక్క, ఏతల్=ఈ, కార్యమ్=కార్యము, తే హృది=నీ హృదయమునందు, కార్యతమమ్=తప్పక చేయదగినదిగా, మతం యది=ఇట్లమైనట్లయితే, మమ=నాయొక్క, అపనయజమ్=దుర్బీలివలన కలిగిన, దుఃఖమ్=దుఃఖమును, విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత, సమీకురు=సమమైనదానినిగా చేయుము.

తా. నీకు నాయందు స్నేహమున్నచో, నీ కెంతటి పరాక్రమ మున్నదో తెలిసికొన్నచో, ఈ నా కార్యము తప్పక చేయదగినది అని నీ మనస్సు

అంగీకరించినచో, నా పాతబాటువంన కలిగిన దుఃఖమును నీ పరాక్రమముచేత పరిచేయుము. 26

మూ. న సుహృద్యో విపన్నార్థమ్ దీనమభ్యుపపద్యతే,  
స బన్ధుర్యోఽపనీతేషు సాహాయ్యామోపకల్పతే. 27

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, విపన్నార్థమ్=చెడిపోయిన పని గల, దీనమ్=దీనుణ్ణి, అభ్యుపపద్యతే=అడుకొనుచో, సః=అతడే, సుహృత్=స్నేహితుడు. యః=ఎవడు, అపనీతేషు=నీతితప్పిన వారివిషయమున, సాహాయ్యాయ=సాహాయ్యముకొరకు, ఉపకల్పతే=ఉపయోగించుచో, సః= అతడే, బన్ధుః=బంధువు.

తా. పని చెడిపోయిన దీనుణ్ణి అడుకొనువాడే స్నేహితుడు. నీతి తప్పిన వానికి సాహాయ్యము చేయుటకు ముందుకు వచ్చువాడే బంధువు. 27

మూ. తమభైవం బ్రుహణం స వచనం ధీరదారుణమ్,  
దుష్టోఽయమితి విజ్ఞాయ శనైః శ్లక్ష్యమహవ హ. 28

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ఏనమ్=ఈ విధముగా, ధీరదారుణమ్=దైర్యముతో కూడిన భయంకరమైన, వచనమ్=వచనమును, బ్రుహణమ్=పలుకుచున్న, తమ్=ఆ రావణుణ్ణి, అయమ్=ఇతడు, దుష్టః=కోపించినాడు, ఇతి=అని, విజ్ఞాయ=తెలిపికొని, సః=అతడు, శనైః=మెల్లగా, శ్లక్ష్యమ్=చూచుచుగా, ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. పిమ్మట కుంభకర్ణుడు ఈ విధముగా ధీరము, భయంకరము అయిన మోటలు పలుకుచున్న రావణుని మోటలు విని, అతడు కోపించినాడని తెలిపికొని మెల్లగా, చూచుచుగా మోటలాడెను. 28

మూ. అలీవ హి సమాలక్ష్య భ్రాతరం క్షుభితేన్ద్రియమ్,  
కుమ్భకర్ణః శనైర్వాక్యం బభాషే పరిసాన్తయన్. 29

ప్ర. అ. భ్రాతరమ్=సోదరుణ్ణి, అలీవ=మిక్కిలి, క్షుభితేన్ద్రియమ్=క్షోభింపెందిన ఇంద్రియములు కలవానిసగా, సమాలక్ష్య=చూచి, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, పరిసాన్తయన్=ఓరొర్చుచు, శనైః=మెల్లగా, వాక్యమ్=వాక్యమును, బభాషే=పలికెను.

తా. తన సోదరుడు మనస్సులో చాల క్షోభ చెందుచున్నట్లు గ్రహించి, కుంభకర్ణుడు అతనికి దైర్యము చెప్పెను మెల్లగా ఇట్లు పలికెను. 29

మూ. శృణు రాజన్నవహితో మమ పాక్యమరిందమ,  
అలం రాక్షసరాజేన్ద్ర పంతాపముపపద్య తే, 30

రోషం చ సంపరిత్యజ్య స్వప్నో భవితుమర్హసి.

31

ప్ర. అ. అరిందమ=శత్రుసంహారకుడా ! రాజన్=రాజా ! అవహితా=సావధానచిత్తుడవై, మమ=నాయొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, శృణు=వినుము. రాక్షసరాజేన్ద్ర=రాక్షసరాజా ! తే=నీకు, సంభావమ్=దుఃఖమును, ఉపపద్య=పొంది, అలమ్=రాజును. రోషం చ=రోషమును, సంపరిత్యజ్య=విడచి, స్వప్నా=స్వప్నడవు, భవితుమ్=అగుటకు, అర్హసి=అగిఉచ్చావు.

రా. శత్రుసంహారకుడవైన రాజా ! సావధానచిత్తుడవై నా మాట వినుము. రాక్షసరాజా ! నీవు మనస్సులో బాధపడకుము. రోషమును విడచి స్వప్నడవు అగుము. 30, 31

మూ. నైతన్మనసి కర్తవ్యం మయి జీవతి పార్థివ,

తమహం వాశయిష్యామి యత్యులే పరితప్యతే.

32

ప్ర. అ. పార్థివ=రాజా ! మయి=నేను, జీవతి=జీవించి ఉండగా, ఏతత్=ఇది, మనసి=మనస్సునందు, న కర్తవ్యమ్=చేయదగినది కాదు. యత్యులే=ఎవనినిమిత్తమై, పరితప్యతే=తాపము చెందబడుచున్నదో, తమ్=వానిని, అహమ్=నేను, వాశయిష్యామి=నశింపచేసెదను.

రా. రాజా ! నేను జీవించి ఉండగా నీవు మనస్సులో ఇట్లు ఆలోచించకూడదు. ఎవనిమూలమున నీవు రుఖించుచున్నావో అతనిని నేను నశింపచేసెదను. 32

మూ. అవశ్యం చ హితం వాచ్యం సర్వావస్థాం గతం మయా,

బన్ధుభావాదభిహితం భ్రాతృస్నేహోచ్చ పార్థివ.

33

ప్ర. అ. పార్థివ=రాజా ! సర్వావస్థాం గతమ్=సమస్తమైన అవస్థలను పొందిన నిన్ను గూర్చి, మయా=నాచేత, అవశ్యమ్=తప్పక, హితమ్=హితము, వాచ్యమ్=చెప్పదగినది. బన్ధుభావాత్=బంధుత్వమువలనను, భ్రాతృస్నేహోచ్చ=సోదరప్రేమాము వలనను, అభిహితమ్=చెప్పబడినది.

రా. నీవు ఎట్టి పరిస్థితులలో ఉన్నను నేను నీకు హితమును తప్పక చెప్పవలెను. అందుచేత బంధుత్వమువలన, సోదరప్రేమవలనా నీకు ఇట్లు హితము చెప్పినాను. 33

మూ. సదృశం యచ్చ కాలేఽస్మిన్ కర్తుం స్నేహేన బన్ధునా,

శత్రూణాం కదనం పశ్య క్రియమాణం మయా రణే.

34

ప్ర. అ. అస్మిన్=ఈ, కాలే=కాలమునందు, బన్ధునా=బంధువుచేత,

స్నేహన=స్నేహముచేత, యత్=ఏది, కర్తుమ్=చేయుటకు, పద్యశమ్=తగినదో, రణే=యుద్ధమునందు, మయా=నాచేత, క్రియమాణమ్=చేయబడుచున్న, శత్రుణామ్=శత్రువులయొక్క, కరణమ్=అట్టి వినాశనమును, పశ్య=చూడుము.

తా. ఇట్టి సమయమునందు స్నేహవంతుడైన బంధువు యుద్ధములో ఏ విధమైన శత్రుసంహారమును చేయవలెనో ఆ విధమైన శత్రుసంహారమును నేను చేసెదను; చూడుము. 34

మూ. అద్య పశ్య మహాబాహో మయా సమరమూర్ధని,  
హతే రామే పహభ్రాత్రా ద్రవన్తిం హరివాహినీమ్. 35

ప్ర. అ. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు కలవాడా ! మయా=నాచేత, అద్య=నేడు, రణమూర్ధని=యుద్ధరంగముయొక్క అగ్రభాగమునందు, రామే=రాముడు, భ్రాత్రా సహ=సోదరునితోకూడ, హతే=చంపలడినవాడగుచుండగా, ద్రవన్తిమ్=పారిపోవుచున్న, హరివాహినీమ్=వానర సైన్యమును, పశ్య=చూడుము.

తా. ౬ ! మహాబాహూ ! నేడు యుద్ధమునందు నేను రామలక్ష్మణులను చంపిచేయుగా వానిలపైన అంతా పారిపోవును; చూడుము. 35

మూ. అద్య రామస్య తద్వష్ట్యా మయానీలం రణాచ్ఛిరః,  
సుఖీ భవ మహాబాహో సీతా భవతు దుఃఖితా. 36

ప్ర. అ. మహాబాహో=గొప్ప బాహువులు కలవాడా ! అద్య=నేడు, రణాత్=యుద్ధమునుండి, అనీతమ్=తీసికొనిరావడిన, రామస్య=రామునియొక్క, తత్=ఆ, శిరః=శిరస్సును, దృష్ట్వా=చూచి, సుఖీ=సుఖవంతుడవు, భవ=అగుము. సీతా=సీత, దుఃఖితా=దుఃఖించినది, భవతు=అగుగాక.

తా. ౭ ! మహాబాహూ ! నేడు నేను యుద్ధమునుండి తీసికొనిరాలోవు రాముని శిరస్సును చూచి సంతోషించుము; సీత దుఃఖించుగాక. 36

మూ. అద్య రామస్య పశ్యన్తు నిధనం సుమహత్ప్రియమ్,  
లజ్కాయాం రాక్షసాః సర్వే యే తే నిహతబాన్ధవాః. 37

ప్ర. అ. లజ్కాయామ్=లంకలో, యే=ఏ, రాక్షసాః=రాక్షసులు, నిహతబాన్ధవాః=చంపలడిన బంధువులు కలవారో, తే సర్వే=వాళ్లు అందరూ, అద్య=నేడు, రామస్య=రామునియొక్క, సుమహత్ ప్రీయమ్=చాల ప్రీయమైన, నిధనమ్=మరణమును, పశ్యన్తు=చూచెదరుగాక.

తా. బంధువులు మరణించిన లంకలోని రాక్షసులందరూ ఈనాడు

రాం ప్రేయమైన రాముని మరణమును చూచెదరుగాక.

37

మూ. అద్య శోకపరీతానాం స్వబన్ధువధశోచినామ్,  
శత్రోర్యుధి వినాశేన కరోమ్యశ్రుప్రమార్జనమ్.

38

ప్ర. అ. అద్య=నేడు, యుధి=యుద్ధమునందు, శత్రో= శత్రువు యొక్క, వినాశేన=నాశముచేత, స్వబన్ధువధశోచినామ్=తమ బంధువుల వధచేత దుఃఖించుచున్న, శోకపరీతానామ్=శోకముతో నిండిన రాక్షసులయొక్క, అశ్రుప్రమార్జనమ్=కన్నీళ్లయొక్క తుడుచుటను, కరోమి= చేయుదును.

తా. ఈనాడు యుద్ధమునందు శత్రువును సంహరించి, తమ బంధువులు మరణించుటచేత దుఃఖిత్రాంతులైన రాక్షసుల కన్నీళ్లు తుడిచెదను.

38

ము. అద్య పర్యతసంకాశం ససూర్యమివ తోయదమ్,  
విక్షేర్ణం పశ్య సమరే సుగ్రీవం ప్లవగేశ్వరమ్.

39

ప్ర. అ. అద్య=నేడు, సమరే=యుద్ధమునందు, విక్షేర్ణమ్=క్రిందపడవే యుబడిన, పర్యతసంకాశమ్=పర్యతముతో సమానుడైన, ససూర్యమ్=సూర్యునితో కూడిన, తోయదమ్ ఇవ=మేఘము వలె ఉన్న, ప్లవగేశ్వరమ్=వానరరాజైన, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, పశ్య=చూడుము.

తా. సూర్యునితో కూడిన మేఘము వలె ఉన్న, పర్యతపద్మశుడైన వానరరాజైన సుగ్రీవుణ్ణి నేడు యుద్ధములో క్రింద పడవేసెదను, చూడుము.

39

మూ. కథం చ రాక్షసైరేభిక్తాయా చ పరిసాన్వితః,  
జీఘాంసుభిర్దాశరథిం వ్యథసే చ్చమిహోనఘ.

40

ప్ర. అ. అనఘ=దోషములు లేనివాడా ! రాశరథిమ్=రాముణ్ణి, జీఘాంసుభిః=చంపదలచుచున్న, ఏభిః రాక్షసైః=ఈ రాక్షసులచేతను, మయా చ=నాచేతను, పరిసాన్వితః=దైర్యము చెప్పబడిన, చ్చమ్=నీవు, ఇహ=ఇప్పుడు, కథం చ=ఎట్లు, వ్యథసే=వ్యథచెందుచున్నావు ?

తా. ఓ ! దోషరహితుడా ! రాముణ్ణి చంపవలె నని నిర్ణయించిన ఈ రాక్షసులూ, నేనూ, దైర్యము చెప్పుచుండగా ఎందుకు బాధపడుచున్నావు ?

40

మూ. మాం నిహత్య కిల త్వం హి నిహనిష్యతి రాఘవః,  
వాహమాత్మని సంతాపం గచ్ఛేయం రాక్షసాధిప.

41

ప్ర. అ. రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజా ! రాఘవః=రాముడు, మామ్=నన్ను, నిహత్య=చంపి, త్వమ్=నిన్ను, నిహనిష్యతి కిల హి=చంపునుకదా ? ఆహమ్=నేను,

అశ్వని=నా విషయమునందు, పంహాపమ్=దుఃఖమును, న గన్వేయమ్=పొందను.

తా. రాక్షసరాజా ! రాముడు నన్ను చంపిన పిమ్మట కదా విన్నుచంపెది ? నాకు నా విషయమున ఏమాత్రము దుఃఖము లేదు. 41

మూ. కామం త్యదానీమపి మాం వ్యాదిశ త్వం పరంతప,  
న పరః ప్రేక్షణీయస్తే యుద్ధాయాతులవిక్రమ. 42

ప్ర. అ. పరంతప=శత్రుసంహారకుడా ! ఆతులవిక్రమ=సాటిలేని పరాక్రమము గలవాడా ! ఇదానీమపి=ఇప్పుడు కూడ, కామమ్=నీ ఇష్టము వచ్చిన విధముగ, మామ్=నన్ను, వ్యాదిశ=అజ్ఞాపించుము. యుద్ధాయ=యుద్ధముకొరకు, పరః=ఇతరుడు, న ప్రేక్షణీయః=చూడదగినవాడుకాదు.

తా. సాటిలేని పరాక్రమము గల శత్రుసంహారకుడా ! నీ ఇష్టానుసారము ఇప్పుడు కూడా నన్ను అజ్ఞాపించవచ్చును. యుద్ధమునకు పంపుటకై మరొకని కోసము వెదక వలసిన పని లేదు. 42

మూ. అహముత్సాదయిష్యామి శత్రూంస్తవ మహాబలాన్,  
యది శక్రో యది యమో యది పావకమారుతౌ,  
తానహం మోధయిష్యామి కులేరవరుణావపి. 43

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, మహాబలాన్=గొప్ప బలము గల, తవ శత్రూన్=నీ శత్రువులను, ఉత్సాదయిష్యామి=నశింపచేసెదను. శక్రో యది=దేవేంద్రు డైనను, యమః యది=యముడైనను, పావకమారుతౌ యది=అగ్ని, వాయువౌ అయినను, కులేరవరుణావపి=కులేరుడూ వరుణుడూ అయినను, తాన్=వాళ్లను, అహమ్=నేను, మోధయిష్యామి=యుద్ధము చేయించెదను.

తా. నేను గొప్ప బలము గల నీ శత్రువులను నశింపచేసెదను. ఇంద్రుడుములైనా, అగ్నివాయువులైనా, కులేరవరుణులైనా అందరితోను యుద్ధము చేయగలను. 43

మూ. గిరిమూత్రశరీరస్య శితశూలధరస్య మే,  
నర్మతస్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య చిధీయార్వై పురందరః. 44

ప్ర. అ. గిరిమూత్రశరీరస్య=పర్వతప్రమాణము గల శరీరము గలవాడను, శితశూలధరస్య=వాడియైన శూలమును ధరించినవాడను, తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య=తీక్ష్ణములైన కోరలు గలవాడను, నర్మతః=అరచుచున్నవాడను అయిన, మే=నాకు, పురందరః=దేవేంద్రుడు, చిధీయార్ వై=భయపడును.

తా. పర్వతమువంటి శరీరము, వాడియైన కోరలు గల నేను వాడియైన

శూలమును ధరించి గర్జించుచుండగా దేవేంద్రుడు కూడ భయపడును. 44

మూ. అథవా త్యక్తశస్త్రస్య మృద్నతస్తరసా రిపూన్, 45  
న మే ప్రతిముఖః కశ్చిత్ స్థాతుం శక్తో జీజీవిషుః.

ప్ర. అ. అథవా=లేక, త్యక్తశస్త్రస్య=విడవబడిన ఆయుధము గల వాడనై, తరసా=బలముచేత, రిపూన్=శత్రువులను, మృద్నతా=మర్దించుచున్న, మే=నాకు, జీజీవిషుః=జీవించదలచిన, కశ్చిత్=ఎవ్వడూ, ప్రతిముఖః=ఆర్థముఖుడై, స్థాతుమ్=నిలచుటకు, న శక్తః=పచుట్టుడు కాడు.

తా. లేదా ఆయుధమును విడిచి కూడ బలముచేత నేను శత్రువులను మర్దించుచుండగా, జీవించ దలచిన వా డెవడూ నా ఎదుట నిలువజాలడు. 45

మూ. నైవ శక్త్యా న గదయా నాపినా నిశితైః శరైః, 46  
హస్తాభ్యామేవ సంరద్ధో హనిష్యామ్యపి వజ్రణమ్.

ప్ర. అ. శక్త్యా=శక్తిచేత, నైవ=కాదు. గదయా=గదచేత, న=కాదు; అపినా=ఘడ్లముచేత, నిశితైః=వాడియైన, శరైః=బాణములచేత, నైవ=కాదు. సంరద్ధః=కోపించిన నేను, హస్తాభ్యామేవ=చేతులచేతనే, వజ్రణమ్=దేవేంద్రుణ్ణి కూడ, హనిష్యామి=చంపగలను.

తా. కోపించిన నేను శక్తి కాని, గద కాని, ఘడ్లము కాని, వాడియైన బాణములుకాని ఉపయోగించకుండగా చేతులతోనే దేవేంద్రుణ్ణి కూడ చంపగలను.

మూ. యతి మే ముష్టివేగం స రాఘవోఽర్చ్య సహిష్యతి, 47  
తతః పాష్యన్తి బాణౌఘా దుధిరం రాఘవస్య మే.

ప్ర. అ. అర్చ్య=ఇప్పుడు, రాఘవా=రాముడు, మే=నాయొక్క, ముష్టివేగమ్=పీడికిలియొక్క వేగమును, సహిష్యతి యతి=సహించినట్లయితే, తతః=అటు పిమ్మట, మే=నాయొక్క, బాణౌఘా=బాణసముదాయములు, రాఘవస్య=రాము నియొక్క, దుధిరమ్=రక్తమును, పాష్యన్తి=త్రాగగలవు.

తా. ఈనాడు రాముడు నా పీడికిలి దెబ్బ తిని కూడ జీవించినట్లయితే అప్పుడు నా బాణములు ఆతని రక్తమును త్రాగగలవు. 47

మూ. చింతయా తప్యసే రాజన్ కిమర్థం మయి తిష్ఠతి, 48  
సోఽహం శత్రువినాశాయ తవ నిర్యాచుముద్యతః.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! మయి=నేను, తిష్ఠతి=ఉండగా, కిమర్థమ్=ఎందుకు, చింతయా=చింతతో, తప్యసే=బాధపడుచున్నావు ? సః

అహమ్=అట్టి నేను, తవ=నీయొక్క, శత్రువినాశాయ=శత్రువుల నాశముకొరకు, నిర్యాతుమ్=బయలుదేరుటకు, ఉద్యతః=సిద్ధముగా ఉన్నాను.

తా. రాజా ! నేను ఉండగా చింతతో బాధపడుచున్నా వెందుకు ? నేను నీ శత్రువులను నశింపజేయుటకై బయలుదేరుటకు సిద్ధముగా ఉన్నాను.

మూ. ముచ్చా రామాధ్యయం ఘోరం నిహనిష్యామి సంయుగే, 49  
రాఘవం లక్ష్మణం చైవ సుగ్రీవం చ మహాబలమ్,  
హనూమంతం చ రక్షోఘ్నం యేన లజ్కా ప్రదీపితా. 50

ప్ర. ఆ. రామాత్=రామునినుండి, ఘోరమ్=ఘోరమైన, భయమ్=భయమును, ముచ్చా=విడుపుము. సంయుగే=యుద్ధమునందు, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, లక్ష్మణం చైవ=లక్ష్మణుణ్ణి, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, సుగ్రీవం చ=సుగ్రీవుణ్ణి, యేన=ఎవనిచేత, లజ్కా=లంక, ప్రదీపితా=కొల్పబడినదో అట్టి, రక్షోఘ్నమ్=రాక్షసులను చంపిన, హనూమంతం చ=హనుమంతుణ్ణి, నిహనిష్యామి=చంపగలను.

తా. రాముని వలన ఏర్పడిన ఘోరమైన భయమును విడిచిపెట్టుము. రామలక్ష్మణులను, మహాబలవంతుడైన సుగ్రీవుణ్ణి, రాక్షసులను చంపి లంక కొల్పిన హనుమంతుణ్ణి యుద్ధములో చంపెదను. 49, 50

మూ. హరీంశ్చ భక్తయిష్యామి సంయుగే సముపస్థితే,  
అసాధారణమిచ్ఛామి తవ దాతుం మహద్యతః. 51

ప్ర. అ. సముపస్థితే=చచ్చిన, సంయుగే=యుద్ధమునందు, హరీన్=వానరులను, భక్తయిష్యామి=భక్తిచెదను. తవ=నీకు, అసాధారణమ్=సాధారణము కాని, మహత్=గొప్పదైన, యశః=కీర్తిని, దాతుమ్=ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

తా. మనకు వచ్చిన ఈ యుద్ధములో వానరులను భక్తించెదను. నీకు గొప్ప కీర్తిని సంపాదించి పెట్టెదను. 51

మూ. యదిచేన్ద్రార్చయం రాజన్యరి చాపి స్వయంభువః,  
తతోఽహం నాశయిష్యామి వైశం తమ ఇవాంశుమాన్, 52  
అపి దేవాః శయిష్యన్తే నుయి క్రుద్ధే మహీతలే.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! ఇన్ద్రాత్=ఇంద్రునివలన, భయం యది=భయమైన, స్వయంభువః చాపి=బ్రహ్మవలన అయినా, తతః=అప్పుడు, అహమ్=నేను, వైశమ్=రాత్రిసంబంధమైన, తమః=దీకటిని, అంశుమానివ=సూర్యుడువలె, నాశ



యిష్ట్యామి=నశింపజేసెదను, మయి=నేను, క్రుద్ధే=కోపించినవాడ నగుచుండగా, దేవాః అపి=దేవతలు కూడ, మహీతలే=నేలమీద, శయిష్యంతే=శయించగలరు.

తా. రాజా ! నీకు ఇంద్రునివలన ధయము కలిగివా, సాక్షాత్తు బ్రహ్మదేవునివలన కలిగివా దానిని నేను సూర్యుడు రాత్రికి పంబంధించిన చీకటిని తొలగించినట్లు తొలగించెదను. నేను కోపించినచో దేవతలు కూడ నేలమీద శయించెదరు. 52

మూ. యమం చ శమయిష్యామి భిక్షయిష్యామి పావకమ్, 53  
ఆదిత్యం పాతయిష్యామి సనక్షత్రం మహీతలే.

ప్ర. అ. యమం చ=యముణ్ణి కూడ, శమయిష్యామి=శాంతింపజేసెదను. పావకమ్=అగ్నిని, భిక్షయిష్యామి=భక్షించెదను. సనక్షత్రమ్=నక్షత్రములతో కూడిన, ఆదిత్యమ్=సూర్యుణ్ణి, మహీతలే=నేలమీద, పాతయిష్యామి=పడజేసెదను.

తా. యముణ్ణి శాంతింపజేసెదను, అగ్నిని భక్షించెదను. నక్షత్రాలతో సహా సూర్యుణ్ణి నేలమీద పడగొట్టెదను. 53

మూ. శతక్రతుం వధిష్యామి పాష్యామి వరుణాయమ్, 54  
సర్వతాంశ్చూర్ణయిష్యామి దారయిష్యామి మేదినీమ్.

ప్ర. అ. శతక్రతుమ్=దేవేంద్రుణ్ణి, వధిష్యామి=చంపెదను. వరుణాయమ్=సముద్రమును, పాష్యామి=త్రాగెదను. సర్వతాన్=పర్వతములను, చూర్ణయిష్యామి=చూర్ణము చేసెదను. మేదినీమ్=భూమిని, దారయిష్యామి=చీల్చెదను.

తా. ఇంద్రుణ్ణి చంపెదను. సముద్రమును త్రాగివేసెదను. పర్వతములను చూర్ణము చేసెదను. భూమిని చీల్చెదను. 54

మూ. దీర్ఘకాలం ప్రసుప్తస్య కుమ్భకర్ణస్య విక్రమమ్, 55  
అద్య పశ్యన్తు భూతాని భిక్ష్యమాణాని సర్వశః,  
నన్విరం త్రిదివం సర్వమాహారస్య న పూర్యతే. 56

ప్ర. అ. అద్య=నేడు, సర్వశః=అన్నిచైపులా, భిక్ష్యమాణాని=భిక్షించబడుచున్న, భూతాని=భూతములు, దీర్ఘకాలమ్=చాలాకాలము, ప్రసుప్తస్య=నిద్రించిన, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, విక్రమమ్=పరాక్రమమును, పశ్యన్తు=చూచుగాక. ఇదమ్=ఈ, సర్వమ్=సమస్తమైన, త్రిదివమ్=స్వర్గము, ఆహారస్య=ఆహారమునకు, న పూర్యతే నను=సరిపడదుకదా.

తా. అన్ని చైపులా భిక్షింపబడుచున్న భూతములు నేడు చాలకాలము

నిడించిన కుంభకర్ణుని పరాక్రమమును చూచుగాక. నా కీ వ్యర్థలోకమంతా కూడ ఆసోరమునకు సరిపోదు కదా. 55, 56

మూ. వధేన తే రాశరథేః సుఖావహం  
సుఖం సమాహర్తుమహం ప్రజామి,  
నిహత్య రామం సహ లక్ష్మణేన  
భాదామి సర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్. 57

ప్ర. అ. రాశరథేః=రామునియొక్క, వధేన=వధచేత, తే=నీకు, సుఖావహమ్=ఉత్తరోత్తరము సుఖము కలిగించు, సుఖమ్=సుఖమును, ఆహర్తుమ్=సంపాదించుటకు, అహమ్=నేను, ప్రజామి=తెల్లచున్నాను. లక్ష్మణేన సహ=లక్ష్మణునితో కూడ, రామమ్=రాముణ్ణి, నిహత్య=చంపి, సర్వాన్=సమస్తమైన, హరియూథముఖ్యాన్=హనక సైన్యములోని ప్రధానవ్యక్తులను, భాదామి=తినెదను.

తా. రాముణ్ణి చంపి నీకు ఉత్తరోత్తరవృద్ధి గల సుఖమును సంపాదించుటకొరకు తెల్లచున్నాను. రాముణ్ణి, లక్ష్మణుణ్ణి, చంపి వానక సైన్యములోని ముఖ్యులను అందరినీ తినవేసెదను. 57

మూ. రమస్వ రాజన్ పిబ చాద్య వారుణేం  
కురుష్వ కృత్యాని వినీయ దుఃఖమ్,  
మయాద్య రామే గమితే యమక్తయం  
చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి. 58

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామానుజే అధికావ్యే యుద్ధకాండే త్రిషష్టితమః పర్వః.

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! రమస్వ=క్రీడించుము; అద్య=ఇప్పుడు, వారుణేమ్=మధ్యమును, పిబ చ=త్రాగుము. దుఃఖమ్=దుఃఖమును, వినీయ=తొలగించుకొని, కృత్యాని=పనులను, కురుష్వ=చేయుము. అద్య=ఇప్పుడు, మయా=నాచేత, రామే=రాముడు, యమక్తయమ్=యమలోకమును, గమితే=పొందింపబడినవాడగుచుండగా, చిరాయ=చిరకాలమునకు, సీతా=సీత, వశగా=వశమును పొందువది, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. రాజా ! నీవు ఇప్పుడు క్రీడించుము. మధ్యమును సేవించుము. దుఃఖమును విడచి చేయవలసిన పనులు చేసికొనుము. ఈనాడు రాముణ్ణి నేను యమలోకమునకు పంపివేసిన పిమ్మట, సీత చాంకాలానికి నీకు వశురాలు అగును. 58

"బాలానందిని"అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో అరువదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

## అథ చతుఃషష్ఠీతమః పర్వః

[మహోదరుడు కుంభకర్ణుని మాట వాదని యుద్ధము చేయుకుండగనే శబ్దమైన విషయమును పోలించుటకు ఉపాయము చేస్తుట.]

మూ. తదుక్తమతికాయస్య బలిన్ బాహుశాలినః,

కుమృకర్ణస్య వచనం క్రుత్వాచ మహోదరః.

1

ప్ర. అ. అతికాయస్య=పెద్ద శరీరము గల, బలిన్=బలవంతుడైన, బాహుశాలినః=గొప్ప బాహువులతో ప్రకాశించుచున్న, కుమృకర్ణస్య=కుంభకర్ణుని యొక్క, ఉక్తమ్=వలకబడిన, తత్=ఆ, వచనమ్=వచనమును, అకర్ణ్య=చిని, మహోదరః=మహోదరుడు, ఉపాచ=పలికెను.

తా. పెద్ద రేహము, అధికమైన బలము, తృడమైన బాహువులు గల కుంభకర్ణుడు పలికిన ఆ మాటలు విని మహోదరుడు ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. కుమృకర్ణ కులే జాతో ధృష్టః ప్రాకృతదర్శనః,

ఆవలిప్తో న శక్నోషి కృత్యం సర్వత్ర వేదితుమ్.

2

ప్ర. అ. కుమృకర్ణ=కుంభకర్ణుడా ! కులే=పత్కులమునందు, జాతః=పుట్టి నవాడ వైనను, ధృష్టః=ధార్మ్యముతో కూడినవాడవు, ప్రాకృతదర్శనః=సాధారణమైన రృష్టి కలవాడవు, ఆవలిప్తః=గర్వించినవాడవు అయిన నీవు, సర్వత్ర=అంతటా, కృత్యమ్=కృత్యమును, వేదితుమ్=తెలిసికొనుటకు, న శక్నోషి=పెనుర్చుడవు కావు.

తా. కుంభకర్ణుడా ! నీవు పత్కులములో పుట్టినవాడవే అయినను ధార్మ్యముతో సామాన్యజనుల వలెనే ఆలోచించుచున్నావు. గర్వముతో నిండిన నీవు ఎక్కడ ఏమి చేయవలెనో తెలియజాలక ఉన్నావు. 2

మూ. న హి రాజా న జానీతే కుమృకర్ణ నయానయా,

త్వం తు కైశోరకార్థ్యస్తః కేవలం వక్షుమిచ్ఛసి.

3

ప్ర. అ. కుమృకర్ణ=కుంభకర్ణుడా ! రాజా=రాజా, నయానయా=నీరిని, నీలికానిలానిని, న జానీతే ఇతి న=ఎరుగదు అనే మాట లేదు. త్వం తు=నీవైతే, కైశోరకాత్=బాల్యమువలన, ధృష్టః=ధృష్టుడనై, కేవలమ్=కేవలము, వక్షుమ్=మాటలాడుటకు, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు.

తా. కుంభకర్ణుడా ! ఏది నీలియో, ఏది కాదో రాజాకు తెలియకపోలేదు. కాని నీవు బాల్యముచేత (మూర్ఖత్వము చేత) ధార్మ్యము నహించి ఏదో మాటలాడవలెను కదా అని మాటలాడుచున్నావు. 3

మూ. స్థానం వృద్ధిం చ హానిం చ దేశకాలవిభాగవిత్,  
అత్మనశ్చ పరేషాం చ బుధ్యతే రాక్షసర్షభః.

4

ప్ర. ఆ. దేశకాలవిభాగవిత్ = దేశకాలముల విభాగమును ఎరిగిన, రాక్ష  
సర్షభః = రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, అత్మనః = తనయొక్క, పరేషాం = పరులయొక్క,  
స్థానమ్ = స్థానమును, వృద్ధిం చ = వృద్ధిని, హానిం చ = హానిని, బుధ్యతే = తెలుసు  
కొనుచున్నారు.

తా. దేశకాలముల విభాగము తెలిసిన రాక్షసరాజు తన స్థానమును,  
ఇతరుల స్థానమునూ, వృద్ధిని, హానిని బాగుగా ఎరిగి ఉన్నాడు.

4

మూ. యత్ప్రకృత్యం బలవతా కర్తుం ప్రాకృతబుద్ధివా,  
అనుపాపీతవృద్ధేన కః కుర్యాత్తార్ద్రకం నరః.

5

ప్ర. ఆ. బలవతా = బలవంతుడైనను, ప్రాకృతబుద్ధివా = ప్రాకృతమైన బుద్ధి  
గల, అనుపాపీతవృద్ధేన = ఉపాసించబడని వృద్ధులు గలవానిచేత, యత్ = ఏది,  
అశక్యమ్ = శక్యము కాదో, తార్ద్రకమ్ = అట్టి పనిని, కః = ఏ, నరః = బుద్ధిమంతుడైన  
మనుష్యుడు, కుర్యాత్ = చేయును ?

తా. వృద్ధుల పేవ చేయని సామాన్య బుద్ధిగలవాడు ఎంత  
బలవంతుడైనను ఏ పని ఉపక్రమించి కూడ చేయజాలదో అట్టి పనిని  
బుద్ధిమంతుడైన ఏ మానవుడు చేయుటకు ప్రయత్నించును ?

5

మూ. యాంస్తు ధర్మార్థకామాంస్త్యం బ్రవీషి స్పృథగాశ్రయాన్,  
అవదోద్ధృం స్వభావేన న హి లక్ష్మణమస్త తాన్.

6

ప్ర. ఆ. త్యమ్ = ఏవు, యాన్ = ఏ, ధర్మార్థకామాన్ = ధర్మార్థకామములను,  
స్పృథగాశ్రయాన్ = నేడు నేడు ఆశ్రయములు కలవాటినిగా, బ్రవీషి = చెప్పుచు  
న్నావో, తాన్ = వాటిని, స్వభావేన = స్వరూపముచేత, అవదోద్ధృమ్ = తెలిసికొనుటకు,  
లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణము, నాస్తీ హి = లేదు కదా ?

తా. ధర్మార్థకామములకు నేరు నేరు ఆశ్రయములున్నట్లుగా  
మాటలాడుచున్నావు. కాని వాటి స్వరూపమును స్పష్టముగా తెలిసికొనుటకు  
తగిన లక్ష్మణము లేదు కదా ?

6

మూ. కర్మ చైవ హి సర్వేషాం కారణానాం ప్రయోజకమ్,  
శ్రేయః సాపీయసాం చాత్ర ఫలం భవతి కర్మణామ్.

7

ప్ర. ఆ. సర్వేషామ్ = సమస్తమైన, కారణానామ్ = సుఖదుఃఖాదిరూపఫలము  
లకు, కర్మచైవ = కర్మయే, ప్రయోజకం హి = సాధకము కదా. అత్ర = ఇక్కడ,

పాపీయపాపీ=పాపములైన, కర్మణాం చ=కర్మలకు కూడ, శ్రేయః=శ్రేయస్సు, ఫలమ్=ఫలముగా, భవతి=అగును.

తా. ముఖదుఖారిదూపములైన ఫలము లన్నింటికీ కర్మయే సాధనము. అయితే పాపకర్మలు కూడ శ్రేయస్సును (మంచి ఫలమును) ఇచ్చుచుండును.

మూ. విశ్రేయసఫలావేన ధర్మార్థావితరానపి,

అధర్మానర్థయోః ప్రాప్తం ఫలం చ ప్రాత్యవాయికమ్.

8

ప్ర. అ. ధర్మార్థౌ=ధర్మార్థసాధనములైన కర్మలు, ఇతరౌ అపి=అధర్మ అనర్థములకు సాధనములైన కర్మలు, విశ్రేయసఫలా వేన=శ్రేయస్సే ఫలముగా కలవి. అధర్మానర్థయోః=అధర్మ అనర్థములకు సాధనములైన కర్మలకు, ప్రాత్యవాయికమ్=ప్రాత్యవాయమును కలిగించు, ఫలం చ=ఫలము కూడ, ప్రాప్తమ్=ప్రాప్తించినది (ప్రాప్తించును).

తా. ధర్మార్థములకొరకై చేసే కర్మలు, అధర్మ అనర్థములకు సాధనములైన కర్మలూ కూడ శ్రేయస్సునే కలిగించును. కాని అధర్మానర్థముల సాధనములైన కర్మలు ప్రత్యవాయమును కూడ కలిగించును.

మూ. ఐహలోకీకపారక్యం కర్మ పుష్కర్మిషేవ్యతే,

కర్మాణ్యపి తు కల్యాణి లభతే కామమాస్థితః.

9

ప్ర. అ. పుష్కర్మి=పురుషులచేత, ఐహలోకీకపారక్యమ్=ఇహలోకమునకు పరలోకమునకు సంబంధించిన, కర్మ=కార్యకర్మ, నిషేవ్యతే=సేవించబడుచున్నది. కామమ్=కామమును, అస్థితః=అవలంబించినవారు, కల్యాణి=కల్యాణము నిచ్చు, కర్మాణ్యపి తు=కర్మఫలములను కూడ, లభతే=పొందును.

తా. పురుషులు కామముతో ఇహలోకమునకు పరలోకమునకు తనయొగించు కర్మలను చేయుచుండురు. కామమును అవలంబించినవారు కల్యాణములైన కర్మఫలములను కూడ పొందును. (విహితకర్మవలననే కుభము కలుగును; విషర్థకర్మవలన అకుభము కలుగును అను నియమము కాదని మహాదరుని అభిప్రాయము)

మూ. తత్ర క్షుప్తమిదం రాజ్ఞా హృది కార్యం మతం చ నః,

శ్రో హి సాహసం యత్ర త్క్రిమిన్మాత్రాపనీయతే.

10

ప్ర. అ. తత్ర=అట్టి స్థితిలో, రాజ్ఞా=(కామమును మాత్రమే సేవించువారు కూడ ముఖములను పొందును అను నిశ్చయము గల) రాజచేత, హృది=హృదయ మునందు, ఇదమ్=ఈ, కార్యమ్=కార్యము, కృతమ్=చేయబడినది. నః చ=మనకు కూడ, మతమ్=అధిమతమైనది, శ్రో=శ్రుతువు విషయమునందు, యత్=ఏ,

సాహసమ్=సాహసము చెప్పబడినదో, తత్=అది (దానిచేత), అత్ర=ఇక్కడ, కిమ్ అసనీయతే=ఏమి తోలగింపబడును.

తా. ధర్మమునకు శ్రేయస్సే ఫలము, అధర్మమునకు దుఃఖమే ఫలము, కానుము దుఃఖపేతువు అను నియమ మేదీ లేదు గాన రాజ తన మనస్సుతో విల్లయించుకొని ఈ పని చేసినాడు. మనము కూడ సన్నుతించివాము. ఇప్పుడు శ్రీమన్ విషయమున సాహసము చేసి ఏ లోపమును దీర్చినాడెను ? 10

మూ. ఏకస్యవాధియానే తు హేతుర్యః ప్రాప్యతస్త్వయా,  
తత్రాప్యమపవన్నం తే వక్ష్యామి యదపాధు చ. 11

ప్ర. అ. ఏకస్యన=నీ ఒకనియొక్కయే, అధియానే=యుద్ధమునకై వెళ్లుటయందు, త్వయా=నీచేత, యా=ఏ, హేతుః=హేతువు, ప్రాప్యతా=చెప్పబడినతో, తత్రాప=దానియందు కూడ, యత్=ఏది, అనుపవన్నమ్=ఉపవన్నముకారో, అసారు చ=చెడ్డదో దానిని గూర్చి, తే=నీకు, వక్ష్యామి=చెప్పెదను.

తా. నీ వొక్కడనే శ్రీమన్ మీదికి తండ్రి వెళ్లి విషయమున నీవు ఏ హేతువును చెప్పినావో దానిలో కూడ యుక్తము కానిది, చెడ్డది అయిన అంశమును నీకు చెప్పెదను. 11

మూ. యేన పూర్వం జనస్థానే బహవోఽతిబలా హతాః,  
రాక్షసా రాఘవం తం త్వం కథమేకో జయిష్యసి. 12

ప్ర. అ. పూర్వమ్=పూర్వము, జనస్థానే=జనస్థానమునందు, యేన=ఏ రాముని చేత, అతిబలాః=గొప్ప బలము గల, బహవః=చాలమంది, రాక్షసాః=రాక్షసులు, హతాః=చంపబడినారో, తమ్=అట్టి, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, త్వమ్=నీవు, ఏకః=ఒక్కడవు, కథమ్=ఎట్లు, జయిష్యసి=జయించగలవు ?

తా. పూర్వము జనస్థానమునందు రాలమంది మహాబలవంతులైన రాక్షసులను చంపిన రాముణ్ణి నీవు ఒక్కడవు ఎట్లు జయించగలవు. 12

మూ. యే పురా నిర్దితాస్తేన జనస్థానే మహాజనః,  
రాక్షసాంస్తాన్పురే సర్వాన్ ధీతానర్య వ పశ్యసి. 13

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, జనస్థానే=జనస్థానమునందు, మహాజనః=గొప్ప తేజస్సు గల, యే=ఏ రాక్షసులు, నిర్దితాః=జయింపబడిరో, ధీతాన్=ధియపడిన, సర్వాన్=సమస్తమైన, తాన్ రాక్షసాన్=అ రాక్షసులను, అర్యః=ఇప్పుడు, పురే=పట్టణమునందు, వ పశ్యసి=చూచుటలేదా ?

తా. జనస్థానములో రామునిచేత ఒడింపబడిన మహాతేజఃశాలులైన

రాక్షసు లందరూ ఇప్పుడు భయభ్రాంతులై లంకలో నివసించుచున్నారు. వాళ్లను నీవు చూచుటలేరా ! 13

మూ. తం పింహమిన సంక్రుద్ధం రామం దశరథార్మజమ్,  
సర్పం ముస్తమహో బుద్ధ్యా ప్రబోధయితుమిచ్ఛసి. 14

ప్ర. అ. సంక్రుద్ధమ్=కోపించిన, పింహమిన=పింహము వలె ఉన్న వాడు, దశరథార్మజమ్=దశరథుని కుమారుడు అయిన, తం రామమ్=ఆ రాముణ్ణి, ముస్తమ్=నిద్రించుచున్న, సర్పమ్=సర్పమునుగా, బుద్ధ్యా=తెలిసి ఉండి కూడ, ప్రబోధయితుమ్=మేల్కొలుపుటకు, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు.

రా. కోపించిన పింహమునంటే ఆ రాముడు నిద్రపోవుచున్న సర్పమునంటివాడు అని తెలిసి ఉండి కూడ నీవు ఆతనిని మేల్కొలుపుటకు కోరుచున్నావు ! 14

మూ. జ్వలంతం లేజసో నిత్యం క్రోధేన చ దురానదమ్,  
కస్తం మృత్యుమివాసహ్యమాసాదయితు మర్హతి. 15

ప్ర. అ. లేజసో=లేజస్సుతో, నిత్యమ్=నిత్యమూ, జ్వలంతమ్=ప్రజ్వలించుచున్నవాడు, క్రోధేన=క్రోధముచేత, దురానదమ్=ఎదిరింప శక్యము కాని బాదూ, మృత్యుమిన=మృత్యువు వలె, అసహ్యమ్=సహింప శక్యము కానివాడు అయిన, తమ్=ఆ రాముణ్ణి, కః=ఎవడు, ఆసాదయితుమ్=సమీపించుటకు, అర్హతి=తగిఉన్నాడు ?

రా. రాముడు లేజస్సుతో నిత్యమూ ప్రజ్వలించుచున్నట్లుండును. కోపము వచ్చినపుడు ఎవ్వరిచేతను ఎదిరింప శక్యము కానివాడు. మృత్యుదేవతవలె సహింప శక్యము కానివాడు. అట్టి రాముణ్ణి ఎవడు సమీపించగలడు ? 15

మూ. సంశయస్థ మిదం సర్వం శ్రతోః ప్రతిసమాసవే,  
ఏకస్య గమనం తత్ర న హి మే రోచతే భృశమ్. 16

ప్ర. అ. శ్రతోః=శ్రుతువుయొక్క, ప్రతిసమాసవే=ఎదిరించుటయుండు, ఇదం సర్వమ్=ఇది అంతా, సంశయస్థమ్=సంశయమునందున్నది. ఏకస్య=ఒక్కనియొక్క, తత్ర=అక్కడికి, గమనమ్=వెళ్లుట, మే=నాకు, భృశమ్=మిక్కిలి, న రోచతే హి=ఇష్టముకాదు.

రా. శ్రుతువును ఎదిరించినచో అంతా సంశయూర్నుడ మైపోవును.

ఏవు లంటలిగా యుద్ధమునకు వెళ్లుట నాకు ఏ మాత్రము ఇష్టము కాదు. 16

మూ. హీవార్థమ్మ పమ్మర్థార్థం కో రిపుం ప్రాక్యతం యథా,  
విశ్చిత్త్య జీవితత్యాగే వశమావేతుమిచ్చతి. 17

ప్ర. అ. హీవార్థమ్=క్షీణించిన బలము గల, కః=ఎవడు, జీవితత్యాగే=జీవితమును విడచుటయందు, విశ్చిత్త్య=విశ్చియించి, పమ్మర్థార్థమ్=పమ్మర్థమైన బలము గల, రిపుమ్=శత్రువును, ప్రాక్యతం యథా=సామాన్యజ్ఞే వలె, వశమ్ ఆవేతుమ్=వశము పొందించుకొనుటకు, ఇచ్చతి=కోరును.

రా. క్షీణించిన బలము గలవాడు ఎవడైనా ప్రాణాంకు తెగించి, పమ్మర్థమైన బలము గల శత్రువును, సామాన్యజ్ఞే వలె వశము చేసికొనుటకు ప్రయత్నించువా ? 17

మూ. యస్య వాస్త్ర మనుష్యేషు సదృశో రాక్షసోత్తమ,  
కథమాశంసే యోర్ధుం తుల్యేవేన్ద్రావివస్వతోః. 18

ప్ర. అ. రాక్షసోత్తమ=రాక్షసులలో ఉత్తముడైన కుంభకర్ణుడా ! యస్య=ఎవనికి, సదృశః=సమానమైనవాడు, మనుష్యేషు=మనుష్యులలో, వాస్త్ర=లేడో, ఇన్ద్రావివస్వతోః=ఇంద్రునికి మార్కునికి, తుల్యేన=సమానుడైన అట్టి రామునితో, యోర్ధుమ్=యుద్ధము చేయుటకు, కథమ్=ఎట్లు, అశంసే=కోరుచున్నావు ?

రా. కుంభకర్ణుడా ! ఏ రామునితో సమానుడైనవాడు మనుష్యులలో లేడో, ఇంద్రసూర్యులతో సమానుడైన అట్టి రామునితో యుద్ధము చేయవలె నని ఎట్లు అనుకొనుచున్నావు ? 18

మూ. ఏవముక్త్యా తు పంరబ్ధం కుమ్మకర్ణం మహోదరః,  
ఉవాచ రక్షసాం మధ్యే రావణం లోకరావణమ్. 19

ప్ర. అ. మహోదరః=మహోదరుడు, రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, మధ్యే=మధ్యయందు, పంరబ్ధమ్=లొందరగా, కుమ్మకర్ణమ్=కుంభకర్ణుజ్ఞే గూర్చి, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యా=పలికి, లోకరావణమ్=లోకములను ఏడిపించిన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

రా. రాక్షసుల మధ్య మహోదరుడు కుంభకర్ణునితో, వారి లొందరపాటుతో, ఇట్లు పలికి, లోకములను ఏడిపించిన రావణునితో ఇట్లనెను. 19

మూ. లబ్ధ్యా పురస్తా ద్వేదేహీం కీమర్థం త్వం విలమ్యసే,  
యదీచ్చసి తదా సేతా వశగా తే భవిష్యతి. 20



ప్ర. అ. పుకస్తాత్=నీ ఎదురుగ, వైదేహీమ్=సీతను, లబ్ధ్యా=పొంది (ఉంచుకొని), త్వమ్=నీవు, కిమ్=ఎందుకు, విలంబ్యసే=ఆలస్యము చేయుచు న్నావు? ఇచ్చసీ యది=నీవు ఇచ్చయించినట్లయితే, తదా=అప్పుడు, సీతా=సీత, తే=నీకు, వశగా=వశమును పొందునది, భవిష్యతి=కాగందు.

తా. నీ ఎదురుగా సీతను ఉంచుకొని ఎందుకు ఆలస్యము చేయుచున్నావు ? నీవు అనుకున్నచో సీత నీకు తప్పక లొంగిపోగలదు. 20

మూ. దృష్టః కశ్చిదుపాయో మే సీతోపస్థానకారకః,  
రుచిత శ్రేత్స్వయా బుద్ధ్యా రాక్షసేష్ట తతః శృణు. 21

ప్ర. అ. రాక్షసేష్టా=రాక్షసరాజు ! సీతోపస్థానకారకః=సీత వచ్చు నట్లుచేయు, కశ్చిత్=ఒకానొక, ఉపాయః=ఉపాయము, మే=నాకు, దృష్టః=చూడబడినది. స్వయా=నీ పంబంధమైన, బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత, రుచితః తే=ఇష్టమైనట్లయితే, తతః=ఏమృత, శృణు=వినుము.

తా. సీత నీ దగ్గరకు వచ్చు ఉపాయ మొకటి నాకు తోచినది. అది నీ బుద్ధికి కూడ ఇష్టమైనచో వినుము. 21

మూ. అహం ద్విజిహ్వాః సంప్రోదీ కుమ్భకర్ణో వితర్తనః,  
పశ్య రామవధాయైతే నిర్వాన్తీత్యవహోషయ. 22

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, ద్విజిహ్వాః=ద్విజిహ్వడు, సంప్రోదీ=సంప్రోది, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, వితర్తనః=వితర్తనుడు, ఏతే=ఈ, పశ్య=చదుగుదూ, రామ వధాయ=రాముని చంపుటకు, నిర్వాన్తి=బయలుదేరి వెళ్లుచున్నారు, ఇతి=అని, అవహోషయ=చాటింపు నేయించుము.

తా. మహోరగుడు, ద్విజిహ్వడు, సంప్రోది, కుంభకర్ణుడు, వితర్తనుడు, ఈ చదుగుదూ రాముణ్ణి చంపుటకై బయలుదేరి వెళ్లుచున్నారు అను చాటింపు నేయించుము. 22

మూ. తతో గత్వా వయం యుద్ధం రాస్యామస్తస్య యత్నతః,  
జేష్యామో యది తే శత్రూన్ వోపాయైః కార్యమస్తి నః. 23

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, వయమ్=మేము, గత్వా=వెళ్లి, యత్నతః=ప్రయత్నపూర్వకముగా, తస్య=వానికి, యుద్ధమ్=యుద్ధమును, రాస్యామః=ఇచ్చెదము. తే=నీయొక్క, శత్రూన్=శత్రువులను, జేష్యామః యది=జయించినట్లయితే, నః=మనకు, ఉపాయైః=ఉపాయములచేత, కార్యమ్=పని, నాస్తి=లేదు.

తా. పిమ్మట మేము వెళ్లి ప్రయత్నపూర్వకముగా అతనితో యుద్ధము చేసెదము. మేము నీ శత్రువులను జయించగల్గినచో మన కింక ఉపాయములతో పని లేదు. 23

మూ. అథ జీవతి నః శత్రుర్వయం చ కృతపంయుగాః,  
తతః పనుభిపత్న్యామో మనసా యత్సమీక్షితమ్. 24

ప్ర. అ. అథ=లేక, నః=మనయొక్క, శత్రుః=శత్రువు, జీవతి=జీవించి ఉన్నట్లయితే, కృతపంయుగాః=చేయబడిన యుద్ధము గల, పయం చ=మేము, తతః=అటుపిమ్మట, మనసా=మనస్సుచేత, యత్=ఏది, సమీక్షితమ్=చూడబడినదో దానిని, పనుభిపత్న్యామః=పొందగలము.

తా. అట్లు కాక శత్రువు జీవించియే ఉన్నచో యుద్ధము చేసిన మేము మనస్సులో ఆలోచించినట్లు చేసెదము. 24

మూ. వయం యుర్ధా దిహ్నిష్యామో రుధిరేణ సముక్షితాః,  
విదార్య స్వతనుం బాణై రామనామాజ్కైః శరైః. 25

ప్ర. అ. వయమ్=మేము, రామనామాజ్కైః=రాముని పేరుచేత చిహ్నితములైన, బాణైః=బాణములచేతను, శరైః=శరములచేతను, స్వతనుమ్=తను శరీరమును, విదార్య=చీల్చి, రుధిరేణ=రక్తముచేత, సముక్షితాః=పూయబడిన వారమై, యుర్ధాత్=యుద్ధమునుండి, ఇహ=ఇక్కడికి, ఏష్యామః=వచ్చెదము.

తా. మేము రామనామముచేత చిహ్నితములైన బాణములచేత ఇతర బాణములచేత మా శరీరములు చీల్చుకొని, రక్తముచేత తడిసి యుద్ధమునుండి ఇక్కడికి వచ్చెదము. 25

మూ. భక్తితో రాఘవోఽస్మాభిర్లక్ష్మణశ్చేతి వాదినః,  
తవ పాదౌ గ్రహీష్యామస్త్యం నః కామం ప్రపూరయ. 26

ప్ర. అ. అస్మాభిః=మాచేత, రాఘవః=రాముడు, లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడు, భక్తితః=భక్తింపబడినాడు, ఇతి=అని, వాదినః=పలుకుచు, తవ=నీయొక్క, పాదౌ=పాదములను, గ్రహీష్యామః=గ్రహించెదము. త్వమ్=నీవు, నః=మామొక్క, కామమ్=కోరికను, ప్రపూరయ=నింపుము.

తా. "మేము రామలక్ష్మణులను భక్తించివేసినాము" అని పలుకుచు నీ పాదములకు నమస్కారము చేసెదము. అప్పుడు నీవు పారితోషికాలు ఇచ్చి మా కోరికలను పూరింపుము. 26

మూ. తతోఽవహోషయ పురే గజస్కన్ధేన పార్థివ,  
హతో రామః పహ భ్రాత్రా సస్సైన్య ఇతి సర్వతః. 27

ప్ర. అ. పార్థివ=రాజా ! తతః=అటుపిమ్మట, సస్సైన్యః=సైన్యముతో కూడిన, రామః=రాముడు, భ్రాత్రా సహ=పోదరునితో కూడ, హతః=చంపబడి నాడు, ఇతి=అని, పురే=పట్టణమునందు, సర్వతః=అంతటా, గజస్కన్ధే=ఏనుగ మూపునందు, అవహోషయ=చాటింపువేయించుము.

తా. రాజా ! పిమ్మట "రాముడు, అతని పోదరుడు, సైన్యము నశింపజేయుచుడినాడు" అని ఏనుగ వీపుపై ఎక్కిన మనిషిచేత పట్టణములో అంతటా చాటింపు వేయించుము. 27

మూ. ప్రీతో నామ తతో భూత్వా భృత్యానాం త్వమరిందమ,  
భోగాంశ్చ పరివారాంశ్చ కామాన్తసు చ రావయ. 28

ప్ర. అ. అరిందమ=శత్రువివాశకుడా ! త్వమ్=వీవు, ప్రీతో నామ=సంతోషించి నట్లు, భూత్వా=అయి, తతః=అటుపిమ్మట, భృత్యానామ్=భృత్యులకు, భోగాన్ చ=భోగములను, పరివారాంశ్చ=పరివారములను, కామాన్=కోరిన వస్తువులను, నసు చ=ధనమును, రావయ=ఇప్పించుము.

తా. ఓ ! శత్రుసంహారకుడా ! పిమ్మట నీవు సంతోషించుచున్నట్లు అభినయించుచు నీ భృత్యులందరికీ భోగములను, పరివారములను, కామములను, ధనమును ఇప్పించుము. 28

మూ. తతో మాల్యాని వాసాంసీ వీరాణామనులేపనమ్,  
దేయం చ బహు యోధేభ్యః స్వయం చ ముదితః పిబ. 29

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మాల్యాని=మాలలు, వాసాంసీ=వస్త్రములు, వీరాణామ్=వీరులయొక్క, అనులేపనమ్=దేహమునకు పూసుకొనే మగంధ ద్రవ్యము, బహు=అధికముగా, యోధేభ్యః=యోధులకొరకు, దేయమ్=ఇవ్వదగినది, స్వయమ్=స్వయముగా, ముదితః=సంతోషించినవాడవై, పిబ=త్రాగుము.

తా. పిమ్మట యోధులకు పుష్పమాలలు, వస్త్రములు, వీరులు దేహమునకు పూసుకొను అనులేపనమూ అధికముగా ఇచ్చి, ఆనందముతో నీవు కూడ మద్యపానము చేయుము. 29

మూ. తతోఽస్మిన్ బహులీభూతే కాలీనే సర్వతోగతే,  
భక్షితః సమహృద్రామో రాక్షసైరితి విశ్రుతే, 30

ప్రవిశ్యాశ్వాస్య చాపీ త్వం పీతాం రహసి సావ్యయ,  
ధనధాన్యైశ్చ కామైశ్చ రత్నైశ్చైవాం ప్రలోభయ.

31

ప్ర. ఆ. రహసి=అటుపిమ్మట, పసుహృత్=స్నేహితులతో కూడిన, రామ=రాముడు, కాక్షస్థై=కాక్షసులచేత, భక్తిరః=భక్తింపబడినాడు, ఇలి=అని, అస్మిన్=ఈ, బహువిధూలే=వ్యాప్తమైన, కాలినే=ప్రవాదము, పర్వతోగతే=అంతటా వ్యాపించినదై, విశ్రుతే=ప్రసిద్ధమైన దగుచుండగా, త్వమ్=నీవు, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, పీతామ్=పీతను, ఆశ్వాస్య=ఓదార్చి, రహసి=రహస్యమునందు, సావ్యయ=బ్రతి మాలుము. ఏనామ్=ఈమెను, ధనధాన్యైశ్చ=ధనధాన్యములచేతను, కామైశ్చ=కామ ములచేతను, రత్నైశ్చ=శ్రేష్ఠములైన వస్తువులచేతను, ప్రలోభయ=లోభపెట్టుము.

తా. “మిత్రసమేతుడైన రాముడు కాక్షసులచేత భక్తింపబడినాడు” అను ఈ ప్రవాదము అంతటా వ్యాపించి ప్రసిద్ధమైన పిమ్మట నీవు లోపల ప్రవేశించి పీతను ఓదార్చి రహస్యమునందు బ్రతిమాలుకొనుము. ధనధాన్యములు, రత్నములు చూపి లోభపెట్టుము.

31

మూ. అనయోపధయా రాజన్ భయశోకానుబంధయా,  
అకామా త్వర్వశం పీతా నష్టనాథా గమిష్యతి.

32

ప్ర. ఆ. రాజన్=రాజా ! భయశోకానుబంధయా=భయశోకముల అనుబంధము గల, అనయా=ఈ, ఉపధయా=కపటోపాయముచేత, నష్టనాథా=నశించిననాథుడు గల, పీతా=పీత, అకామా=కోరిక లేనిదైనను, త్వర్వశమ్=నీ నశమును, గమిష్యతి=పొందగలడు.

తా. రాజా ! భయమునూ శోకమునూ కూడ కలిగించు ఈ కపటోపాయముచేత, నాథుడు నశించిన పీత ఇష్టము లేకున్నను నీకు నశమగును.

32

మూ. రమణీయం హి భర్తారం వివష్టమధిగమ్య పా,  
నైరాశ్యాత్ శ్రీలఘుత్వాచ్చ త్వర్వశం ప్రతిపత్స్యతే.

33

ప్ర. ఆ. సా=ఆమె, రమణీయమ్=సుందరుడైన, భర్తారమ్=భర్తను, వివష్టమ్=నశించినచానినిగా, అధిగమ్య=తెలిపికొని, నైరాశ్యాత్=నిరాశాభావమువలన, శ్రీలఘుత్వాచ్చ=శ్రీయొక్క అఘుత్వమువలన, త్వర్వశమ్=నీ నశమును, ప్రతిపత్స్యతే=పొందగలడు.

తా. సుందరుడైన భర్త మరణించి నట్లు తెలిపికొనిన ఆ పీత నిరాశురాలై శ్రీ సహజమైన తేలికబుద్ధిచేత నీకు నశురాలు కాగలడు.

33

మూ. పా పురా మఖసంవృద్ధా మఖార్తా దుఃఖకర్మితా,  
త్యక్యధీనం మఖం జ్ఞాత్వా సర్వభోగమిష్యతి.

34

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, మఖసంవృద్ధా=మఖముతో పెరిగినది, మఖార్తా=మఖమునకు తగినది, దుఃఖకర్మితా=దుఃఖముచేత కృశించినది అయిన, పా=ఆమె, మఖమ్=మఖమును, త్యక్తి=వీడుదు, అధీనమ్=అధీనమైనదానినిగా, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, సర్వభా=అన్ని విధములా, ఉపగమిష్యతి=చేరగలదు.

రా. ఆ పీత పూర్వము మఖాలతో పెరిగినది. మఖపడుటకు తగినది. కాని దుఃఖాలతో కృశించిపోయినది. అట్టి ఆమె తన మఖ మంతా నీమీదనే ఆధారపడి ఉన్న దని గ్రహించి నిన్ను చేరగలదు.

34

మూ. ఏతత్పువీతం మమ దర్శనేన  
రామం హి దృష్త్వైవ భవేదనర్థః,  
ఇహైవ తే సేత్యుతి మోక్షుకోభూ  
ర్మహానయుర్దేన మఖస్య లాభః.

35

ప్ర. అ. ఏతత్=ఇది, మమ=నాయొక్క, దర్శనేన=అలోచనచేత, మనీతమ్=బాగా విశ్రియింపబడినది. రామమ్=రాముణ్ణి, దృష్త్వైవ=చూడగానే, అనర్థః=అనర్థము, భవేత్ హి=అగును కదా ! తే=నీకు, అయుర్దేన=యుద్ధముచేయకుండగానే, మఖస్య=మఖముయొక్క, మహాన్=గొప్ప, లాభః=లాభము, ఇహైవ=ఇక్కడనే, సేత్యుతి=పీర్థించగలదు. ఉత్సుకః=ఔత్సుక్యము చెందినవాడవు, మా భూః=ఆనకుము.

రా. నేను బాగా ఆలోచించి ఇట్లు నిర్ణయించినాను. రాముణ్ణి చూడగానే అనర్థము కలుగును. నీవు ఇక్కడ ఉండగానే యుద్ధము చేయకుండగానే గొప్ప మఖము లభించును. విచారించకుము.

35

మూ. అనన్తసైన్యో హ్యనవాప్తసంశయో  
రిపూనయుర్దేన జయన్ జవాధిప,  
యశశ్చ పుణ్యం చ మహన్మహీపతిః  
శ్రియం చ కీర్తిం చ చిరం సమత్పుతే.

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే చతుషష్ఠీతమో స్లోకః.

ప్ర. అ. జవాధిప=రాజా ! అనన్తసైన్యః=నశించని సైన్యము కలవాడై, అనవాప్తసంశయః=సాంద్రుడని సంశయము కలవాడై, అయుర్దేన=యుద్ధము లేకుండగానే, రిపూన్=శత్రువులను, జయన్=జయించుచున్న, మహీపతిః=

రాజ, మహల్=గొప్పదైన, యశశ్చ=యశస్సును, పుణ్యం చ=పుణ్యమును, శ్రియం చ=విశ్వర్యమును, కీర్తిం చ=ప్రపన్నత్యమును, చిరమే=చిరకాలము, అత్తులే=పొందును.

రా. రాజా ! పైన్యము నశించకుండగా, సంతయుమునకు అవకాశము లేకుండగా, యుద్ధము చేయకుండగానే శ్రువులను జయించు రాజునకు చిరకాలము గొప్ప యశస్సు, పుణ్యము, విశ్వర్యము, మనస్సుకు ప్రసాదమూ లభించును.

36

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమువందు యుద్ధకాండలో ఆరువదిహార్లన నల్ల సమాప్తము.

## అథ పశ్చాత్తప్తీతమః సర్గః

[కుంభకర్ణుడు యుద్ధమునకు బయలుదేరుట.]

మూ. ప తతోక్తస్తు నిర్భర్త్య కుమృకర్ణో మహోదరమ్,  
అబ్రవీద్రాక్షపశ్రేష్ఠం భ్రాతరం రావణం తతః.

1

ప్ర. అ. తథా=అట్లు, ఉక్తః=పలికినది, కుమృకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, మహోదరమ్=మహోదరుణ్ణి, నిర్భర్త్య=జరిపించి, తతః=అటుపిమ్మట, రాక్షస శ్రేష్ఠమ్=రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన, రావణమ్=రావణుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. కుంభకర్ణుడు మహోదరుని మాటలు విన్న పిమ్మట అతనిని జరిపించి, రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన రావణునితో ఇట్లు పలికెను.

1

మూ. పోఽహం తవ భయం ఘోరం వధాత్తస్య దురాత్మనః,  
రామస్యాద్య ప్రమార్జామి నిర్జేరో హి మనీ భవ.

2

ప్ర. అ. స. అహమ్=అట్టి నేను, దురాత్మనః=దురాత్ముడైన, తస్య రామస్య=ఆ రామునియొక్క, వధాత్=వధవలన, తవ=నీయొక్క, ఘోరమ్=ఘోరమైన, భయమ్=భయమును, అద్య=నేడు, ప్రమార్జామి=తుడిచిచేసెదను. నిర్జేరః=వైరము లేనివాడనై, మనీ=సుఖవంతుడవు, భవ=అగుము.

తా. నేను దురాత్ముడైన ఆ రాముణ్ణి చంపి ఘోరమైన నీ భయమును తొలగించెదను. వైరము పోయి సుఖముగా ఉండుము.

2

మూ. గర్జన్తి న వృథా శూరా నిర్జలా ఇవ వోయుదాః,  
పశ్య సంపద్యమానం తు గర్జితం యుధి కర్మణా.

3

ప్ర. అ. శూరాః=శూరులు, నిర్జలాః=జలము లేని, వోయుదాః ఇవ=మేఘములు వలె, వృథా=వ్యర్థముగా, న గర్జన్తి=గర్జించరు. యుధి=యుద్ధము నందు, కర్మణా=పనిచేత, సంపద్యమానమ్=పిర్చదుచున్న, గర్జితమ్=గర్జితమును, పశ్య=చూడుము.

తా. శూరులు నీళ్లు లేని మేఘముల వలె వ్యర్థముగా గర్జించరు. యుద్ధములో పని చేసినపిమ్మట గర్జనమును చేయనున్నాను; చూడుము.

3

మూ. న మర్షయన్తి చాత్మానం సంభావయితుమాత్మనా,  
అదర్శయిత్వా శూరాస్తు కర్మ కుర్వన్తి దుష్కరమ్.

4

ప్ర. అ. శూరాః=శూరులు, ఆత్మానమ్=తమను, ఆత్మనా=తమచేత, సంభావయితుమ్=గౌరవించుకొనుటకు, న మర్షయన్తి=సహించరు. అదర్శ

యిర్వా=చూపకుండగా, దుష్కరమ్=చేయ శక్యము కాని, కర్మ=కర్మను, కుర్వన్తి=చేయుదురు.

తా. తూతులు తమను తాము పొగడుకొనుటకు ఇచ్చగింపరు. పైకి చెప్పకుండగానే చేయ శక్యము కాని కర్మను చేయుదురు. 4

మూ. విక్లబావాం హ్యబుద్ధీవాం రాజ్ఞాం పణ్డితమానివాన్,  
రోచతే త్వద్వచో విత్యం కథ్యమానం మహోదర. 5

ప్ర. అ. మహోదర=మహోదరుడా! విక్లబావామ్=వ్యాకులులు, పణ్డితమానివాన్=పండితుల మను అభిమానము కలవారు, అబుద్ధీవాన్=బుద్ధి లేనివారూ అయిన, రాజ్ఞామ్=రాజులకు, కథ్యమానమ్=చెప్పబడుచున్న, త్వద్వచః=నీ వచనము, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడూ, రోచతే=ఇష్టమగును.

తా. మహోదరుడా ! నీ మాటలు వ్యాకులమైన మనస్సు గల బుద్ధి లేని, పండితుల మన అభిమానము గల రాజులకు ఇష్ట మగును. 5

మూ. యుద్ధే కాపురుషైర్నిత్యం భవద్భిః ప్రేయవాదిభిః,  
రాజావనుమగచ్ఛద్భిః సర్వం కృత్యం వినాశితమ్. 6

ప్ర. అ. యుద్ధే=యుద్ధమునందు, కాపురుషైః=నీచపురుషులు, నిత్యమ్=నిల్లప్పుడూ, ప్రేయవాదిభిః=ప్రేయమును పలుకువాడు, రాజానమ్=రాజును, అనుగచ్ఛద్భిః=అనుసరించుచున్నవారూ అయిన, భవద్భిః=మీచేత, పర్వమ్=పనుస్తమైన, కృత్యమ్=కృత్యము, వినాశితమ్=నశింపచేయబడినది.

తా. మీరందరూ యుద్ధములో పరికింపందలు. నిల్లప్పుడూ ప్రేయముగా మాటలాడుచు రాజును అనుసరించుచుందురు. అట్టి మీరందరూ శాశ్వమును చెడగొట్టినారు. 6

మూ. రాజశేషో కృతా లబ్ధా క్షీణః కోశో బలం హతమ్,  
రాజానమిమమాపాద్య మహ్నిచ్చిహ్నామమిత్రకమ్. 7

ప్ర. అ. మహ్నిచ్చిహ్నమ్=స్వేహీతుల చిహ్నము మూత్రమే గల, అమిత్రకమ్=మిత్రులులేని, ఇమమ్=ఈ, రాజానమ్=రాజును, అపాద్య=పొంది, కోశః=ధనాగారము, క్షీణః=క్షీణించినది; బలమ్=సేన, హతమ్=చంపబడినది. లబ్ధా=లంక, రాజశేషో=రాజ మూత్రమే శేషము కలదిగా, కృతా=చేయబడినది.

తా. పేరుకు మూత్రమే స్వేహీతులు బున్న, వాస్తవమున స్వేహీతులు ఎవరూ లేని ఈతడు రాజుగా మూత్రమే మిగిలి నట్లు అయినది. 7



మూ. ఏష నిర్యామ్యహం యుద్ధముద్యతః శ్రతువిర్భయే,  
దుర్భయం భవతామద్య సమీకర్తుం మహాహవే. 8

ప్ర. అ. ఏషః ఆహమ్=ఈ నేను, శ్రతువిర్భయే=శ్రతువులను జయించుటయందు, ఉద్యతః=ఉద్యుక్తుడనై, ఆహవే=యుద్ధమునందు, అద్యః=నేడు, భవతామ్=మీయొక్క, దుర్భయమ్=దుష్టనీతిని, సమీకర్తుమ్=సమము చేయుటకు, యుద్ధమ్=యుద్ధమును గూర్చి, నిర్యామి=బయలుదేరి వెళ్లుచున్నాను.

తా. నే నిప్పుడు శ్రతువులను జయించుటకు ఉద్యుక్తుడనై మీ దుష్టనీతిని పరిదిద్దుటకై యుద్ధమునకు బయలుదేరుచున్నాను.

మూ. ఏవముక్షవతో వాక్యం కుమ్భకర్ణస్య ధీమతః,  
ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం ప్రహసన్రాక్షసాధిపః. 9

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తవతః=పలికిన, ధీమతః=బుద్ధిమంతుడైన, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, (వివి), తతః=అటు పిమ్మట, రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజు, ప్రహసన్=నవ్వుచు, వాక్యమ్=వాక్యమును, ప్రత్యువాచ=తిరిగిపలికెను.

తా. బుద్ధిమంతుడైన కుంభకర్ణుని మాటలు విని రాక్షసరాజు నవ్వుచు ఇట్లనెను.

మూ. మహోదరోఽయం రామాత్మ పరిశ్రప్తో న పంశయః,  
న హి రోచయతే తాత యుద్ధం యుద్ధవిశారద. 10

ప్ర. అ. యుద్ధవిశారదః=యుద్ధములో వేర్చు గలవాడా ! తాత=తండ్రి ! ఆయమ్=ఈ, మహోదరః=మహోదరుడు, రామాత్=రామునిమండి, పరిశ్రప్తో=ధియపడినాడు; పంశయః=పంశయము, న=లేడు. యుద్ధమ్=యుద్ధమును, న రోచయతే హి=ఇష్టపడుటలేదు కదా!

తా. యుద్ధములో సమర్థుడైనది ! కమ్ముడా ! ఈ మహోదరుడు రామునికి ధియపడుచున్నాడు; పందేహము లేదు. అందుచేతనే యుద్ధానికి ఇష్టపడుటలేదు.

మూ. కశ్చిన్నే త్వత్సమో నాస్తి సౌహృదేన బలేన చ,  
గచ్ఛ శ్రతువధాయ త్వం కుమ్భకర్ణ జయాయ చ. 11

ప్ర. అ. కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడా ! సౌహృదేన=స్నేహముచేతను, బలేన=బలముచేతను, త్వత్సమః=నీతో సమానుడు, కశ్చిత్=ఎవ్వడూ, మే=నాకు, నాస్తి=లేదు. త్వమ్=నీవు, శ్రతువధాయ=శ్రతువులను చంపుటకొరకు, జయాయ=

చ=జయముకొరకు, గచ్చ=వెళ్లుము.

తా. కుంభకర్ణుడా ! స్నేహముచేతను, బలముచేతను నీతో సమానుడు ఎవ్వడూ వాకు లేడు. శత్రువులను సంహరించి జయము సంపాదించుటకు వెళ్లుము. 11

మూ. శయానః శత్రువాశార్థం భవాన్ పంథోధితో మయా,  
అయం హి కాలః మమహోన్ రాక్షసావానురిందను. 12

ప్ర. అ. అరిందను=శత్రువాశకుడా ! శయానః=నిద్రించుచున్న, భవాన్=నీవు, శత్రువాశార్థమ్=శత్రువుల వాశముకొరకై, మయా=నాచేత, పంథోధితః=లేవలడితివి. అయమ్=ఇది, రాక్షసావామ్=రాక్షసులకు, మమహోన్=చాల గొప్పదైన, కాలః హి=కాలము కదా ?

తా. నిద్రించుచున్న నిన్ను నేను శత్రుసంహారము చేయుటకై లేపితివి. 12 ! శత్రుసంహారకా ! ఇది రాక్షసులకు చాల ప్రధానమైన సమయము. 12

మూ. తర్లచ్చ తూలనాదాయ పాశపాస్త్ర ఇవాన్తకః,  
వానరాన్ రాజపుత్రౌ చ భక్తయూదిత్యతేజసౌ. 13

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, తూలమ్=తూలమును, ఆదాయ=గ్రహించి, పాశపాస్త్రః=పాశము పాస్త్రమునందు గల, అన్తకః ఇవ=యముడు వలె, గచ్చ=వెళ్లుము. వానరాన్=వానరులను, అదిత్యతేజసౌ=సూర్యునివంటి తేజస్సు గల, రాజపుత్రౌ చ=రాజపుత్రులను, భక్తయః=భక్తించుము.

తా. అందుచేత తూలము ధరించి పాశము నేతిలో ఉన్న యముడు వలె వెళ్లుము. వానరులను, సూర్యునివంటి తేజస్సు గల ఆ రాజపుత్రులను భక్తించివేయుము. 13

మూ. సమాలోక్య తు తే రూపం విద్రవిష్యన్తి వానరాః,  
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి హృదయే ప్రస్ఫుటిష్యతః. 14

ప్ర. అ. తే=నీయుక్క, రూపమ్=రూపమును, సమాలోక్య=చూచి, వానరాః=వానరులు, విద్రవిష్యన్తి=పొరిపోగలరు. రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయుక్క, హృదయే చాపి=గుండెలు కూడ, ప్రస్ఫుటిష్యతః=బ్రద్దలైపోవును.

తా. నీ రూపమును చూడగానే వానరులు పొరిపోయెదరు. రామలక్ష్మణుల గుండెలు సగిరిపోవును. 14

మూ. ఏవముక్త్వా మహాతేజాః కుమృకర్ణం మహాబలమ్,  
పునర్జాతమివాత్మానం మేనే రాక్షసపుంగవః. 15

ప్ర. అ. మహావేజాః=గొప్ప వేజస్సు గల, రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, మహాబంధుః=గొప్ప బంధు గల, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుని గూర్చి, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్త్యై=పలికి, అర్మానమ్=తనను, పునః=మరల, జాతమ్ ఇవ=పుట్టినవానిని వలె, మేనే=తలచెను.

తా. గొప్ప వేజస్సు గల ఆ రావణుడు మహాబలశాలియైన కుంభకర్ణునితో ఇట్లు పలికి తాను మరల పుట్టినట్లు తలచెను. 15

మూ. కుమృకర్ణబలాభిజ్ఞో జానంత్యస్య పరాక్రమమ్,  
బభూవ ముదితో రాజా శశాఙ్క ఇవ నిర్మలాః. 16

ప్ర. అ. కుమృకర్ణబలాభిజ్ఞః=కుంభకర్ణుని బలమును ఎరిగినవాడు, తస్య=వాని యొక్క, పరాక్రమమ్=పరాక్రమమును, జానన్=తెలిసికొన్నవాడు అయిన, రాజా=రాజు, ముదితః=సంతోషించినవాడై, శశాఙ్క ఇవ=చంద్రుడు వలె, నిర్మలాః=నిర్మలుడుగా, బభూవ=అయెను.

తా. కుంభకర్ణుని బలపరాక్రమములు తెలిసిన ఆ రావణుడు సంతోషించుచు చంద్రుడు వలె ప్రసన్నుడై ఉండెను. 16

మూ. ఇత్యేవముక్తః సంహృష్టో నిర్ణగామ మహాబలా,  
రాజ్ఞస్త్వ వచనం శ్రుత్వా యోద్ధుముద్యుక్తహంస్తరా. 17

ప్ర. అ. ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలికబడిన, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల ఆ కుంభకర్ణుడు, సంహృష్టః=సంతోషించినవాడై, నిర్ణగామః=బయలుదేరెను. రాజ్ఞః=రాజుయొక్క, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=నిని, తదా=అప్పుడు, యోద్ధుమ్=యుద్ధముచేయుటకు, ఉద్యుక్తవాన్=ఉద్యమించెను.

తా. మహాబలశాలియైన కుంభకర్ణుడు తన అన్న ఈ విధముగా పలుకగా సంతోషించి బయలుదేరెను. రాజు మాటలు విని అప్పుడు యుద్ధము చేయుటకు ఉద్యుక్తుడయ్యెను. 17

మూ. ఆదదే నిశితం శూలం వేగాచ్చత్రునిబర్హణః,  
సర్వకాలాయసం దీప్తం తప్తకాశ్చవభూషణమ్. 18

ప్ర. అ. శత్రునిబర్హణః=శత్రుసంహారకుడైన కుంభకర్ణుడు, సర్వకాలాయ సమ్=పూర్తిగా ఇనుముతో చేయబడిన, దీప్తమ్=ప్రకాశించుచున్న, తప్తకాశ్చన భూషణమ్=సరికుద్దయైన బంగారము అలంకారము గల, నిశితమ్=వాడియైన, శూలమ్=శూలమును, వేగాత్=వేగమువలన, ఆదదే=గ్రహించెను.

తా. శత్రువినాశకుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు పూర్తిగా ఇనుముతో

తయూడుతేయబడిన, ప్రజ్ఞాలించుచున్న, శుద్ధమైన బంగారు అలంకారములు గల  
వాడియైన శూలమును వేగముగా గ్రహించెను. 18

మూ. ఇచ్ఛాశివసమప్రఖ్యం వజ్రప్రతిమగౌరవమ్,  
దేవదానవగన్ధర్వయుక్తపన్నగమూదనమ్. 19

రక్తమాల్యమహారామ స్వతశ్చోద్గతపావకమ్,  
ఆదాయ విపులం శూలం శత్రుశోణితరశ్శతమ్. 20  
కుమ్భకర్ణో మహారేణా రావణం వాక్యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. మహారేణా=గొప్ప తేజస్సు గల, కుమ్భకర్ణః=కుంభక  
ర్ణుడు, ఇచ్ఛాశివసమప్రఖ్యమ్=ఇంద్రుని వజ్రాయుధముతో సమానమైన కాంతి  
గల, వజ్రప్రతిమగౌరవమ్=వజ్రముతో సమానమైన బరువు గల, దేవదానవగ  
న్ధర్వయుక్తపన్నగమూదనమ్=దేవతలను, దానవులను, గంధర్వులను, యక్షులను,  
పన్నగులను వీడించిన, రక్తమాల్యమహారామ=ఎఱ్ఱని మాలికలు గొప్ప తేజస్సు  
గల, స్వతః=స్వతఃపద్ధతుగా, ఉద్గతపావకమ్=బయలుదేరుచున్న అగ్ని గల,  
శత్రుశోణితరశ్శతమ్=శత్రువుల రక్తముచేత రంజింపచేయబడిన, విపులమ్=పెద్ద  
దైన, శూలమ్=శూలమును, ఆదాయ=గ్రహించి, రావణమ్=రావణునిగూర్చి,  
వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల కుంభకర్ణుడు చాల పెద్దదైన శూలమును  
గ్రహించి రావణునితో ఇట్లచెను. ఆ శూలము కాంతి, బరువు ఇంద్రుని వజ్రము  
కాంతితోను, బరువుతోను సమముగా ఉండెను. అది అనేకపర్యాయములు దేవ  
- రావణ - గంధర్వ - యక్ష - పన్నగులను నశింపచేసెను. ఎఱ్ఱని మాలికలతో  
అలంకరించిన, గొప్ప తేజస్సు గల ఆ శూలమునుండి సహజముగానే నుంటలు  
చెలరేగుచుండెను. అది శత్రువుల రక్తముచేత రంజింపబడి ఉండెను. 19, 20

మూ. గమిష్యామ్యహమేకాకీ తిష్ఠత్విహ బలం మహత్,  
అద్య తాన్ క్షుధితః క్రుద్ధో భక్తయిష్యామి వానరాన్. 21

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, ఏకాకీ=ఒంటరిగా, గమిష్యామి=వెళ్లెదను.  
మహత్=గొప్పదైన, బలమ్=పైన్యము, ఇహ=ఇక్కడనే, తిష్ఠతు=ఉండుగాక.  
క్షుధితః=అకలిగొన్న, క్రుద్ధః=కోపించిన నేను, అద్య=ఇప్పుడు, తాన్=ఆ,  
వానరాన్=వానరులను, భక్తయిష్యామి=భక్తించెదను.

తా. ఈ పైన్యమంతా ఇక్కడనే ఉండుగాక. నే నొక్కడనే వెళ్లెదను.  
కోపించి అకలిగొని యున్న నేను ఇప్పుడు ఆ వానరులను భక్తించెదను. 21

మూ. కుమ్భకర్ణవచః శ్రుత్వా రావణో వాక్యమబ్రవీత్,  
పైన్యైః పరివృతో గచ్ఛ తూలముద్గరపాణిభిః. 22

ప్ర. అ. కుమ్భకర్ణవచః=కుంభకర్ణుని వచనమును, శ్రుత్వా=చిని, రావణః=రావణుడు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. తూలముద్గరపాణిభిః=తూలములు ముద్గరములు హస్తములందు గల, పైన్యైః=పైన్యములతో, పరివృతః=కూడినవాడనై, గచ్ఛ=వెళ్లుము.

తా. కుంభకర్ణుని మాటలు చిని రావణుడు ఇట్లు పలికెను-  
"తూలములు, ముద్గరములు ధరించిన పైనికులతో కలిసి వెళ్లుము". 22

మూ. వానరా హి మహాత్మానః శూరాః సువ్యవసాయినః,  
ఏకాక్షినం ప్రమత్తం వా నయోయుద్దశనైః క్షయమ్. 23

ప్ర. అ. మహాత్మానః=పెద్ద శరీరము గల, శూరాః=శూరులైన, సువ్యవసాయినః=మంచి నిర్ణయము గల, వానరాః=వానరులు, ఏకాక్షినమ్=ఒంటరిగా ఉన్నా, ప్రమత్తం వా=ఏమరిపాటుతో ఉన్నా, దశనైః=దంతములచేత, క్షయమ్=నాశమును, నయన్తి=పొందించెదరు.

తా. "పెద్ద రేహములు గలవాడును, శూరులు, మంచి ప్రయత్నము చేయువారు అయిన వానరులు ఒంటరిగా ఉన్నవానినైనా, ఏమరిపాటుతో ఉన్నవానినైనా దంతాలచేత కొరికి చంపివేయుదురు." 23

మూ. తస్మాత్పరమదుర్ధరః పైన్యైః పరివృతో వ్రజ,  
రక్షసామహితం సర్వం శత్రుపక్షం నిషూరయ. 24

ప్ర. అ. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, పైన్యైః=పైన్యములతో, పరివృతః=కూడినవాడనై, పరమదుర్ధరః=మిక్కిలి ఎదిరింప శక్యము కానివాడనై, వ్రజ=వెళ్లుము. రక్షసామ్=రాక్షసులకు, అహితమ్=హితము కాని, సర్వమ్=సమస్తమైన, శత్రుపక్షమ్=శత్రుపక్షమును, నిషూరయ=నశింపచేయుము.

తా. "అందువలన పైన్యములతో కలిసి మిక్కిలి జయింప శక్యము కానివాడనై వెళ్లి రాక్షసులకు అపకారము చేయుచున్న శత్రుపక్షము నంతను నశింపచేయుము." 24

మూ. అథాపనాత్మముత్పత్య వ్రజం మణిక్పతాన్తరామ్,  
అబలన్త మహాతేజాః కుమ్భకర్ణస్య రావణః. 25

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, రావణః=రావణుడు, అపనాత్=అపనమునుండి, సముత్పత్య=తొందరగా లేచి, మణిక్పతాన్త

రామ్=మాణిక్యములచేత చేయబడిన మధ్యభాగములు గల, ప్రజమ్=మాలను, కుమ్మకర్ణన్య=కుంభకర్ణునకు, అబలన్త=కట్టెను.

రా. ఏమ్మట మహావేణాశాలియైన రావణుడు ఆసనమునుండి లేచి మధ్య మధ్య మణులు కట్టిన మాలను కుంభకర్ణునకు కట్టెను. 25

మూ. అజ్గదాన్యజ్జులీవేష్టాన్యరాగ్యాభరణాని చ, 26  
హారం చ శశిసంకాశమాబలన్త మహాత్మనః.

ప్ర. అ. అజ్గదాని=బాహుపురులను, అజ్జులీవేష్టాన్=ఉంగరములను, వరాణ=శ్రేష్ఠములైన, అభరణాని చ=అభరణములను, శశిసంకాశమ్=చంద్రునితో సమానమైన, హారం చ=హారమును, మహాత్మనః=ఆ మహాత్మునకు, అబలన్త=కట్టెను.

రా. మహాత్ముడైన కుంభకర్ణునకు బాహుపురులను, ఉంగరములను, శ్రేష్ఠములైన అలంకారములను, చంద్రుని వంటి హారమును కట్టెను. 26

మూ. దివ్యాని చ సుగన్ధీని మాల్యాదామాని రావణః, 27  
గాత్రేషు పజ్జయామాస శ్రోత్రమౌచ్ఛాప్య కున్దలే.

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, అప్య=వీనియొక్క, గాత్రేషు=అవయవములయందు, దివ్యాని=శ్రేష్ఠములైన, సుగన్ధీని=మంచి సువాసన గల, మాల్యాదామాని=మాలలను, శ్రోత్రమౌ=చెవులయందు, కున్దలే చ=కుండలములను, పజ్జయామాస=కూర్చెను.

రా. రావణుడు ఆతని అవయవములయందు రివ్యములు, మంచి సువాసన గలవి అయిన పుష్పమాలలను, చెవులకు కుండలములను కట్టించెను.

మూ. కాశ్చాన్దాన్దదశేయూరవిష్కాభరణధూషితః, 28  
కుమ్మకర్ణో బృహత్కర్ణః సుహృతోఽగ్నిరహబధౌ.

ప్ర. అ. కాశ్చాన్దాన్దదశేయూరవిష్కాభరణధూషితః=బంగారు అంగదములచేత, కేయూరములచేత, వక్షస్థలాభరణముచేత ఇతరాలంకారములచేత అలంకరింపబడిన, బృహత్కర్ణః=పెద్ద చెవులు గల, కుమ్మకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, సుహృతః=బాగా హోమముచేయబడిన, అగ్నిరహ=అగ్ని వలె, అబధౌ=ప్రకాశించెను.

రా. బంగారు అంగదములు, కేయూరములు, వక్షస్థలాభరణము మొదలైన అలంకారములచేత అలంకరింపబడి, పెద్ద చెవులు గల ఆ కుంభకర్ణుడు బాగుగా హోమముచేసిన అగ్నివలె ప్రకాశించెను. 28

మూ. శ్రోణీసూత్రేణ మహారా మేచకేన విరాజతా,  
అమృతోత్పాదనే నర్థో భుజిక్లేనేన మన్దరః.

29

ప్ర. అ. మహారా=పెద్దదైన, మేచకేన=నల్లని, విరాజతా=ప్రకాశించుచున్న, శ్రోణీసూత్రేణ=నడుమునకు కట్టిన త్రాడుతో, అమృతోత్పాదనే=అమృతమును పుట్టించు పమయమునందు, భుజింగేన=పర్వముచేత, నర్థః=కట్టబడిన, మన్దరః ఇవ=మందరపర్వతము వలె ఉండెను.

రా. ప్రకాశించుచున్న నల్లని పెద్ద నడుము త్రాడుతో అతడు అమృతమును పుట్టించు పమయమునందు వాసుకీదేవ కట్టబడిన మందరపర్వతము వలె ఉండెను.

29

మూ. స కాశ్చనమ్ భారసహమ్ నివాతమ్  
విద్యుత్ప్రళం దీప్తమివాత్మభాసా,  
ఆబధ్యమానః కవచం రరాజ  
సంధ్యాభ్రసంవీత ఇవాద్రిరాజః.

30

ప్ర. అ. కాశ్చనమ్=బంగారము వికారమైన, భారసహమ్=భారమును సహించు, నివాతమ్=శస్త్రములచేత లేదనిప శక్యము కాని, విద్యుత్ప్రళమ్=మెరుపు వంటి కాంతి గల, ఆత్మలేజసా=తన లేజస్సుచేత, దీప్తమివ=ప్రజ్వలించుచున్నది వలె ఉన్న, కవచమ్=కవచమును, ఆబధ్యమానః=కట్టుకొనుచున్న, సః=అతడు, సంధ్యా భ్రసంవీతః=సంధ్యాకాలమేఘములచేత ఆవరింపబడిన, అద్రిరాజః ఇవ=పర్వతరాజు వలె, రరాజ=ప్రకాశించెను.

రా. అతడు బంగారు కవచమును ధరించెను. అది శస్త్రప్రహారముల భారమును సహించేదిగాను, శస్త్రములకు అభేద్యముగాను ఉండెను. మెరుపు వంటి కాంతితో తన లేజస్సుచేత మెరుపుచున్నదా అన్నట్లు ఉండెను. అట్టి కవచమును ధరించుటచే అతడు చుట్టూ సంధ్యాకాలమేఘములు అలముకొన్న పర్వతరాజువలె ప్రకాశించెను.

30

మూ. సర్వాభరణసర్వాణః శూలపాణిః స రాక్షసః,  
త్రివిక్రమకృతోత్పాహో నారాయణ ఇవాబభౌ.

31

ప్ర. అ. సర్వాభరణసర్వాణః=సమస్త అలంకారములు సకల అవయవములయందూ గల, శూలపాణిః=శూలము హస్తమునందు గల, సః=ఆ, రాక్షసః=రాక్షసుడు, త్రివిక్రమకృతోత్పాహః=మూడు పాదన్యాసములకై చేయబడిన ఉత్పాహము గల, నారాయణః ఇవ=నారాయణుడు వలె, అబభౌ=ప్రకాశించెను.

రా. అన్ని అవయవములకు అన్ని అలంకారములూ అలంకరించుకొని

శూలమును హస్తమునందు ధరించిన ఆ కుంభకర్ణుడు మూడు అడుగులు వేయుటకు ఉచ్చాహము చూపుచున్న నాదాయణుడు వలె ప్రకాశించెను. 31

మూ. భ్రాతరం సంపరిష్యజ్య కృత్యా చాపీ ప్రదక్షిణమ్,

ప్రణమ్య శిరసా తస్మై ప్రతస్థే స మహాబలాః.

32

ప్ర. ఆ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, సా=అతడు, భ్రాతరమ్=సోదరుణ్ణి, సంపరిష్యజ్య=కౌగలించుకొని, ప్రదక్షిణమ్=ప్రదక్షిణము, కృత్యా చాపి=చేసి, తస్మై=అతనికి, శిరసా=శిరస్సుతో, ప్రణమ్య=వమస్కరించి, ప్రతస్థే=ప్రయాణమాయెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ కుంభకర్ణుడు సోదరుని కౌగలించుకొని, ప్రదక్షిణము చేసి, శిరస్సు వంచి వమస్కరించి బయలుదేరెను. 32

మూ. విష్ణుతన్తం మహాకాయం మహానాదం మహాబలమ్,

తమాశీర్షిః ప్రశస్తాభిః ప్రేషయామాస రావణాః.

33

ప్ర. ఆ. విష్ణుతన్తమ్=బయలుదేరుచున్న, మహానాదమ్=గొప్ప ధ్వని గల, మహాకాయమ్=గొప్ప శరీరము గల, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, తమ్=అతనిని, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, ప్రశస్తాభిః=ప్రశస్తములైన, అశీర్షిః=అశీర్వాదములతో, ప్రేషయామాస=పంపెను.

తా. గొప్ప ధ్వని వేయుచు బయలుదేరి వెళ్లుచున్న, మహాబల శాలియైన, పెద్ద శరీరము గల కుంభకర్ణుణ్ణి రావణుడు అశీర్వాదించి పంపెను.

మూ. శక్తదున్తుభినిర్హోష్టైః సైన్యైశ్చాపి వరాయుధైః,

తం గజైశ్చ తురంగైశ్చ స్యన్తనైశ్చామృరస్వదైః,

34

అనుజగ్ముర్మహాత్మానో రథివో రథివాం వరమ్.

ప్ర. ఆ. మహాత్మానః=గొప్ప బుద్ధి గల, రథినః=రథికులు, రథినామ్=రథికులలో, వరమ్=శ్రేష్ఠుడైన, తమ్=అతనిని, శక్తదున్తుభినిర్హోష్టైః=శంఖములయొక్క దుందుభులయొక్క ధ్వనులచేతను, వరాయుధైః=శ్రేష్ఠమైన ఆయుధములు గల, సైన్యైః=సైన్యములతోను, గజైశ్చ=ఏనుగులతోను, తురంగైశ్చ=గుఱ్ఱములతోను, అమృరస్వదైః=మేఘములవంటి ధ్వని గల, స్యన్తనైశ్చ=రథములతోను, అనుజగ్ముః=అనుసరించి వెళ్లిరి.

తా. గొప్ప బుద్ధి గల రథికులు రథికులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి శంఖముల దుందుభుల ధ్వనులతోను, శ్రేష్ఠమైన ఆయుధములు గల సైన్యములతోను, ఏనుగులతోను, గుఱ్ఱములతోను, మేఘములవంటి ధ్వనిగల రథములతోను అనుసరించి వెళ్లిరి. 34



మూ. సర్వైర్మషైః తైశ్చైవ సంహద్విపమ్యగద్విజైః,  
అనుజగ్ముశ్చ తం ఘోరం కుమ్భకర్ణం మహాబలమ్. 35

ప్ర. అ. ఘోరమ్=భయంకరుడు, మహాబలమ్=గొప్ప బలము కల వాడూ అయిన, తమ్=ఆ, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, సర్వైః=సర్వములచేతను, త్విజైః=ఓంటెల చేతను, తైశ్చైవ=గాడిదలచేతను, సంహద్విపమ్యగద్విజైః=సంహములచేతను ఏనుగులచేతను మృగములచేతను పక్షులచేతను, అనుజగ్ముః=అనుపరించివెళ్లిరి.

తా. ఆ రాక్షసులు మహాబలశాలియైన భయంకరుడైన ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి అనుసరించి, సర్వములు, ఓంటెలు, గాడిదలు, సింహములు, ఏనుగులు, లేళ్లు, పక్షులు ఎక్కి వెళ్లిరి. 35

మూ. ప పుష్పవరైరవకీర్యమాణో  
ధృతాతపత్రైః శితశూలపాణిః,  
మదోత్కటః శోణితగన్ధమత్తో  
వివిర్యయౌ దానవదేవశత్రుః. 36

ప్ర. అ. ధృతాతపత్రైః=ధరించబడిన ఛత్రము కలవాడు, శితశూలపాణిః=వాడియైన శూలము హస్తమునందు కలవాడు, మదోత్కటః=మదముచేత తీవ్రముగా ఉన్నవాడు, శోణితగన్ధమత్తః=రక్తపు వాసనచేత మరించినవాడు, దానవదేవశత్రుః=దానవులకు దేవతలకు శత్రువూ అయిన, సః=ఆ కుంభకర్ణుడు, పుష్పవరైః=పుష్పవర్షములచేత, అవకీర్యమాణః=చల్లబడుచు, వివిర్యయౌ=బయలుదేరెను.

తా. దానవులకు దేవతలకు శత్రువైన ఆ కుంభకర్ణుడు వాడియైన శూలమును హస్తమునందు ధరించి వెళ్లుచుండగా అతని శిరస్సుపై ఛత్రము పట్టిరి. పుష్పవర్షము కురిపించుచుండిరి. మదముచేత సహజముగానే తీవ్రముగా ఉండు అతడు రక్తగంధముచే మరించి ఉండెను. 36

మూ. పదాతయశ్చ బహవో మహాసారా మహాబలాః,  
అన్యాయౌ రాక్షసౌ భీమా భీమాక్షాః శస్త్రపాణాయుః. 37

ప్ర. అ. మహాసారాః=గొప్ప సారము గలవాడు, మహాబలాః=గొప్ప బలము గలవాడు, భీమాః=భయంకరులు, భీమాక్షాః=భయంకరములైన వేతములు గలవాడు, శస్త్రపాణాయుః=అయుధములు హస్తములందు గలవాడు అయిన, బహవః=బాలమంది, రాక్షసౌ=రాక్షసులు, పదాతయః=కాలిబట్టులై, అన్యాయుః=అనుసరించి వెళ్లిరి.

తా. గొప్ప సారమూ బలమూ గల భయంకరులైన, భయమును

కల్గించు వేదములు గల చాలనుండి చాక్షులు అయుధములు ధరించి  
కాలినడకతో ఆతనిని అనుసరించి వెళ్ళిరి. 37

మూ. రక్షాక్షాః సుమహాకాయా వీలాశ్చనచయోపమాః,  
శూలానుద్యమ్య ఐద్గాంశ్య విశితాంశ్య పరశ్చరాన్. 38

భిన్నిపాలాంశ్య పరిఘాన్ గదాశ్చ ముసలాని చ,  
తాలస్కన్ధాంశ్య విపులాన్ క్షేపణీయాన్ దురాపదాన్. 39

ప్ర. అ. రక్షాక్షాః=ఎఱ్ఱని కళ్లు గలవారు, సుమహాకాయాః=చాల  
పెద్ద శరీరములు కలవారు, వీలాశ్చనచయోపమాః=నల్లని కాటుకరాసుల వంటి  
వారు అయిన చాక్షులు, శూలాన్=శూలములను, ఐద్గాంశ్య=ఐడ్లములను, విశి  
తాన్=వాడియైన, పరశ్చరాన్=గండ్రిగొడ్డల్లును, భిన్నిపాలాంశ్య=భిందిపాలములను,  
పరిఘాన్=పరిఘులను, గదాశ్చ=గదలను, ముసలాని చ=రోకల్లును, క్షేపణీ  
యాన్=విసదవలసిన, దురాపదాన్=ఎదిరింప శక్యము కాని, విపులాన్=విశాలములైన,  
తాలస్కన్ధాంశ్య=తాటిచెట్ల మానులను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, (ఆతనిని అనుసరించి వెళ్ళిరి).

తా. ఎఱ్ఱని కళ్లు, చాల పెద్దవైన దేహములు గల, నల్లని కాటుక  
గుట్టల వంటి ఆకాదములు గల చాక్షులు శూలములు, ఐడ్లములు, వాడియైన  
గండ్రిగొడ్డల్లు, భిందిపాలములు, పరిఘులు, గదలు, రోకల్లు, దూరమునుండి  
విసదదగిన ఎదిరింప శక్యము కాని పెద్ద తాటిచెట్ల మానులు గ్రహించి ఆతనిని  
అనుసరించి వెళ్ళిరి. 38, 39

మూ. అథాన్యద్యపురాదాయ దారుణం ఘోరదర్శనమ్,  
నిష్పపాత మహాతేజాః కుమ్భకర్ణో మహాబలః. 40

ధనుఃశతపరీణాహః స షట్పతసముచ్చితః,  
రౌద్రః శకటచక్రాక్షో మహాపర్వతసంనిభః. 41

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల,  
మహాబలః=గొప్ప బలము గల, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభికర్ణుడు, దారుణమ్=దారు  
ణమైన, ఘోరదర్శనమ్=భయంకరమైన దర్శనము గల, ఆన్యత్=మరియొక,  
నపుః=శరీరమును, అదాయ=గ్రహించి, ధనుఃశతపరీణాహః=మారు ధనస్సుల  
చుట్టుకొలతకలవాడై, షట్పతసముచ్చితః=ఆరు వందల ధనస్సులు ఎత్తినవాడై,  
శకటచక్రాక్షః=బండి చక్రముల వంటి నేత్రములు గలవాడై, మహాపర్వతసంనిభః=మహా  
పర్వతముతో పమానుడై, రౌద్రః=భయంకరుడై, నిష్పపాతః=బదులులేరెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల మహాబలశాలియైన ఆ కుంభికర్ణుడు  
చూచుటకు భయంకరము, దారుణమూ అయిన మరొక శరీరమును ధరించి

బయలుదేరెను. అతని శరీరము చుట్టుకొంత మూడు ధనస్సులు (రెండు వందల గజములు), ఎత్తు ఆరు వందల ధనస్సులు ఉండెను. బండిచక్రమువంటి నేత్రములతో భయంకరుడైన అతడు మహాపర్వతము వలె ఉండెను. 40, 41

మూ. సంనిపత్య చ రక్షాంపి దగ్ధశైలోపమో మహాన్,  
కున్దుకర్ణో మహావక్త్రః ప్రహసన్నిదనుబ్రవీత్. 42

ప్ర. అ. దగ్ధశైలోపము=కాల్చబడిన పర్వతముతో సమానుడు, మహాన్=నాణ పెద్ద శరీరము గలవాడు, మహావక్త్రః=గొప్ప నోరు గలవాడు అయిన, కున్దుకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, రక్షాంపి=రాక్షసులను, సంనిపత్య=సమీపించి, ప్రహసన్=నవ్వుచు, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పెద్ద దేహము, విశాలమైన ముఖము గలిగి కాల్చినపర్వతము వలె ఉన్న కుంభకర్ణుడు రాక్షసులను సమీపించి, నవ్వుచు ఇట్లు పలికెను.

మూ. అద్య వానరముఖ్యానాం తావి యూథావి భాగశః,  
నిర్తహిష్యామి సంక్రుద్ధః పతజ్గానివ పావకః. 43

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, సంక్రుద్ధః=కోపించిన నేను, వానరముఖ్యానామ్=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, తావి=ఆ, యూథావి=గుంపులను, భాగశః=భాగముల ప్రకారము, పావకః=అగ్ని, పతజ్గానివ=మిడతలను వలె, నిర్తహిష్యామి=కాల్చెదను.

తా. కోపించిన నేను ఇప్పుడు, అగ్ని మిడతలను వలె, వానరశ్రేష్ఠుల గుంపులను భాగములుగా చేసి కాల్చివేసెదను. 43

మూ. నాపరాధ్యన్తి మే కామం వావరా వనచారిణః,  
జాచిరస్మద్విధానాం సా పురోద్యానవిభూషణమ్. 44

ప్ర. అ. వనచారిణః=వనమునందు సంచరించు, వావరా=వావకులు, మే=నాకు, నాపరాధ్యన్తి కామమ్=ఏ మూత్రము అపరాధము చేయుటలేదు. సా జాతిః=ఆ వానరజాతి, అస్మద్విధానామ్=మనవంటివారియొక్క, పురోద్యానవిభూషణమ్=పురమునందలి ఉద్యానములకు అలంకారము.

తా. వనములో సంచరించే వానకులు ఏజానికి నాకేమీ అపరాధము చేయలేదు. ఆ వానరజాతి మనవంటి వాళ్ల పురములోని ఉద్యానములకు అలంకారము. 44

మూ. పురరోధస్య మూలం తు రాఘవః సహలక్ష్మణః,  
హతే తస్మిన్ హతం సర్వం తం వధిష్యామి సంయుగే. 45

ప్ర. అ. సహలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితో కూడిన, రాఘవః=రాముడు,

పురరోధస్య=పట్టణమును ముట్టడించుటకు, మూలమ్=కారణము. తస్మిన్=ఆ  
రాముడు, హతే=చంపబడినవాడగుచుండగా, పర్వమ్=అంతా, హతమ్=చంపబడి  
నది. సంయుగే=యుద్ధమునందు, తమ్=ఆ రాముణ్ణి, వధిష్యామి=చంపగలను.

తా. ఈ పట్టణమును ముట్టడించుటకు లక్ష్మణసహాయుడైన రాముడే  
మూలకారణము. అతనిని చంపినచో అందరినీ చంపినట్లే. అందుచేత అతనిని  
చంపెదను. 45

మూ. ఏవం తస్య బ్రువాణస్య కుమ్భకర్ణస్య రాక్షసాః,  
నాదం చక్రుర్మహోఘోరం కమ్పయన్త ఇవార్ణవమ్. 46

ప్ర. అ. తస్య కుమ్భకర్ణస్య=ఆ కుంభకర్ణుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, బ్రువా  
ణస్య=పలుకుచుండగా, రాక్షసాః=రాక్షసులు, అర్ణవమ్=సముద్రమును, కమ్పయన్తః  
ఇవ=కంపింపచేయుచున్నవారు వలె, ఘోరమ్=భయంకరమైన, నాదమ్=ధ్వనిని,  
చక్రుః=చేసిరి.

తా. ఆ కుంభకర్ణు డిట్లు పలుకుచుండగా రాక్షసులు సముద్రమును  
కంపింపచేయుచున్నారా అన్నట్లు భయంకరమైన ధ్వని చేసిరి. 46

మూ. తస్య నిష్పతతస్త్వార్ణం కుమ్భకర్ణస్య ధీమతః,  
బభూవుర్హోరరూపాణి నిమిత్తాని సమస్తతః. 47

ప్ర. అ. ధీమతః=బుద్ధిమంతుడైన, తస్య కుమ్భకర్ణస్య=ఆ కుంభకర్ణుడు,  
తూర్థమ్=శ్రేష్ఠముగా, నిష్పతతః=బయలుదేరుచుండగా, సమస్తతః=అంతటా,  
ఘోరరూపాణి=మిక్కిలి ఘోరమైన, నిమిత్తాని=శకునములు, బభూవుః=అయినవి.

తా. బుద్ధిమంతుడైన కుంభకర్ణుడు బయలుదేరుచున్నప్పుడు చాల  
భయంకరములైన దుఃశకునములు కనబడినవి. 47

మూ. ఉల్కాశనియుతా మేఘా బభూవుర్లర్లభారుణాః,  
ససాగరవనా చైవ వసుధా సమకమ్పిత. 48

ప్ర. అ. ఉల్కాశనియుతాః=కొరపులతోను పిడుగులతోను కూడిన, గర్జభా  
రుణాః=గాడిదవలె బూడిద రంగు గల, మేఘాః=మేఘములు, బభూవుః=ఏర్పడినవి.  
ససాగరవనా=సముద్రముతోను అడవులతోను కూడిన, వసుధా చ=భూమి కూడ,  
సమకమ్పిత=కంపించెను.

తా. ఉల్కలతోను, పిడుగులతోను కూడిన గాడిద రంగు మేఘములు  
ఏర్పడినవి. సముద్రముతోను, అడవుములతోను సహా భూమి కంపించినది.

మూ. ఘోరరూపాః శివా వేదుః సజ్జలకబలైర్ముఖైః,  
మందలాన్యపనన్యాని బబన్తుశ్చ విహంగమాః.

49

ప్ర. అ. ఘోరరూపాః=ఘోరమైన రూపము గల, శివాః=నక్కలు, సజ్జలకబలైః=జ్వాలాపిండములతో కూడిన, ముఖైః=ముఖములతో, వేదుః=అరచినవి. విహంగమాః=పక్షులు, అపనన్యాని=అపసవ్యములైన, మందలాని=మండలములను, బబన్తుః=కట్టినవి.

తా. భయంకరములైన రూపములు గల నక్కలు విష్ణు ముద్దలతో కూడిన నోళ్లతో అరచినవి. పక్షులు అపసవ్యముగా మండలాకారమున తిరిగినవి.

మూ. నిష్పపాత చ గృధ్రోఽన్య శూలే వై పథి గచ్ఛతః,  
ప్రాస్ఫురన్తయనం చాన్య సవ్యో బాహురకమ్పత.

50

ప్ర. అ. పథి=మార్గమునందు, గచ్ఛతః=వెళ్లుచున్న, అన్య=ఈ కుంభకర్ణునియొక్క, శూలే=శూలమునందు, గృధ్రః=గ్రద్ద, నిష్పపాత=వాలెను. అన్య=వీనియొక్క, నయనమ్=నేత్రము, ప్రాస్ఫురత్=అదిరెను. సవ్యః=ఎడమదైన, బాహుః=బాహువు, అకమ్పతః=కంపించెను.

తా. మార్గమునందు నడచి వెళ్లుచున్న ఆతని శూలముమీద గ్రద్ద వాలెను. ఆతని ఎడమకన్ను, చెయ్యి అదిరెను.

మూ. నిష్పపాత తదా చోల్కా జ్వలన్తీ భీమనిఃస్వవా,  
అదిత్యో నిష్ప్రభశ్చాపీన్న వాతి చ సుఖోఽనిలః.

51

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, జ్వలన్తీ=మండుచున్న, భీమనిఃస్వవా=భయంకరమైన ధ్వని గల, చోల్కా=ఉల్క (అగ్నిపిండము), నిష్పపాత=పడెను. అదిత్యః చ=సూర్యుడు కూడ, నిష్ప్రభః=కాంతివిహీనుడు, ఆపీల్=ఆయెను. అనిలః=వాయువు, సుఖః=సుఖకరముగా, న వాతి చ=వీచుటలేదు.

తా. అప్పుడు భయంకరమైన ధ్వనితో మండుచున్న ఉల్క పడెను. సూర్యుడు కాంతివిహీను డయ్యెను. వాయువు సుఖముగా వీచుటలేదు.

మూ. అచిన్తయన్ మహోత్పాతానుదితాన్ రోమహర్షణాన్,  
నిర్భయౌ కుమ్భకర్ణస్తు కృతాన్తబలచోదితః.

52

ప్ర. అ. కుమ్భకర్ణః ఈ=కుంభకర్ణుడైతే, ఉదితాన్=పుట్టిన, రోమ హర్షణాన్=రోమాంచము కలిగించు, మహోత్పాతాన్=గొప్ప ఉత్పాతములను (రుక్మకునములను), అచిన్తయన్=లేక్కచేయనివాడై, కృతాన్తబలచోదితః=దైవబల ముచేత ప్రేరేపింపబడినవాడై, నిర్భయౌ=బయ్యెడలెను.

రా. కుంభకర్ణుడుమాత్రము రోమాంచలనకములైన కనబడుచున్న  
ఆ దూశకునములను లెక్కచేయక దైవబలముచేత ప్రేరేపింపబడినవాడై  
బయలుదేరెను. 52

మూ. ప లక్ష్మయిత్యా ప్రాకారం పద్భ్యాం పర్వతసంనిభః,  
దదర్శాభిఘనప్రఖ్యం వానరావీకమద్భుతమ్. 53

ప్ర. అ. పర్వతసంనిభః=పర్వతముతో సమానుడైన, ప=అతడు,  
పద్భ్యామ్=పాదములచేత, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, లక్ష్మయిత్యా=దాటి, అభి  
ఘనప్రఖ్యమ్=మేఘముల గుంపుతో సమానమైన, అద్భుతమ్=అశ్చర్యకరమైన,  
వానరావీకమ్=వానరసేనను, దదర్శ=చూచెను.

రా. పర్వతముతో సమానుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు పాదాలచేతనే  
ప్రాకారమును దాటి మేఘముల గుంపు వలె ఉన్న అశ్చర్యకరమైన వానరసేనను  
చూచెను. 53

మూ. తే దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం వానరాః పర్వతోపమమ్,  
వాయునున్నా ఇవ ఘనా యయుః సర్వా దిశస్తదా. 54

ప్ర. అ. తే వానరాః=ఆ వానరులు, పర్వతోపమమ్=పర్వతముతో  
సమానమైన, రాక్షసశ్రేష్ఠమ్=రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడైన కుంభకర్ణుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి,  
తదా=అప్పుడు, వాయునున్నాః=వాయువుచేత ఎగురగొట్టబడిన, ఘనా ఇవ=మేఘ  
ములు వలె, సర్వాః=సమస్తమైన, దిశః=దిక్కులను గూర్చి, యయుః=వెల్లిరి.

రా. పర్వతమువలె ఉన్న ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి చూడగానే ఆ వానరులు  
గాలిచేత ఎగరగొట్టబడిన మేఘముల వలె అన్ని దిక్కులకు పారిపోయిరి. 54

మూ. తద్యానరావీకమతిస్రవణ్ణం  
దిశో ద్రవద్భిన్నమివాభ్రజాలమ్,  
ప కుమ్భకర్ణః సమవేక్ష్య హరా  
న్ననార భూయో ఘనవర్షనాభిః. 55

ప్ర. అ. తిన్నమ్=చెదరగొట్టబడిన, అభ్రజాలమ్ ఇవ=మేఘసముదాయము  
వలె, దిశః=దిక్కులను గూర్చి, ద్రవత్=పరుగెత్తుచున్న, అతిస్రవణ్ణమ్=  
రాం తీవ్రమైన, తత్ వానరావీకమ్=ఆ వానరపైన్యమును, సమవేక్ష్య=చూచి,  
ఘనాభిః=మేఘమువంటి కాంతి గల, ప కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, హరాత్=వంశో  
షమువలన, ఘనవత్=మేఘమువలె, భూయః=చూటిచూటికి, ననార=ధ్వనిచేసెను.

రా. మేఘము వలె నల్లని ఆకారముగల ఆ కుంభకర్ణుడు  
చెదరగొట్టబడిన మేఘసముదాయము వలె దిక్కులకు పారిపోవుచున్న, రాం

భయంకరమైన ఆ వానర సైన్యమును చూచి, మేఘము వలె బిగ్గరగా గర్జించెను.

మూ. తే తస్య ఘోరం వినదం విశమ్య  
యథా నివాదం దివి వారిరస్య,  
పేతుర్ధరణ్యాం బహవః ప్లవంగా  
వికృత్తమూలా ఇవ శాలవృక్షాః.

56

ప్ర. ఆ. దివి=అకాశమునందు, వారిరస్య=మేఘముయొక్క, నివాదం  
యథా=ధ్వనివలె ఉన్న, తస్య=వానియొక్క, ఘోరమ్=భయంకరమైన, విన  
దమ్=ధ్వనివి, విశమ్య=విని, తే=ఆ, బహవః=చాలమంది, ప్లవంగాః=వానరులు,  
వికృత్తమూలాః=లేదించబడిన మొదళ్లు గల, శాలవృక్షాః ఇవ=శాలవృక్షములు వలె,  
ధరణ్యామ్=వేలమీద, పేతుః=పడిరి.

తా. అకాశమునందున్న మేఘముల ధ్వని వలె ఉన్న భయంకరమైన  
అతని ధ్వనివి విని చాలమంది వానరులు మొదళ్లు నరికిన మర్రిచెట్ల వలె  
వేలమీద కూలిరి.

56

మూ. విష్ణులపరిఘవాన్ వ కుమ్భకర్ణో  
రిపునిధనాయ వినిస్సతో మహాత్మా,  
కపిగణభయమాదదత్పుభీమం  
ప్రభురివ కింకరదర్శనాన్ యుగాన్తే.

57

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే పంచషష్ఠీతమః పర్వః.

ప్ర. ఆ. విష్ణులపరిఘవాన్=పెద్ద పరిఘ గల, రిపునిధనాయ=శత్రు  
సంహారముకొరకు, వినిస్సతో=బయలుదేరిన, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, స  
కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, యుగాన్తే=ప్రళయకాలమునందు, కింకరదర్శనాన్=కింక  
రుడైన దండము గల, ప్రభురివ=యముడు వలె, మభీమమ్=చాల భయంకరమైన,  
కపిగణభయమ్=కపిసముదాయమునకు భయమును, ఆదదత్=ఇచ్చెను.

తా. పెద్ద పరిఘ ధరించి శత్రువినాశము చేయుటకై బయలుదేరిన  
మహాత్ముడైన ఆ కుంభకర్ణుడు ప్రళయకాలమునందు దండమును కింకరునిగా  
చేసికొని వచ్చిన యముడు వలె కపి సైన్యమునకు భయంకరమైన భయమును  
కలిగించెను.

వి. శూలము ధరించి వచ్చినట్లు ఇంతవరకూ చెప్పి ఇక్కడ పరిఘ  
ధరించివా డని చెప్పబడినది. "కింకరదర్శనాన్" "భయంకరమైన భయము"  
ఇత్యాదులు పరిగా లేవు. చివరి శ్లోకములు మూడూ ప్రాచ్యప్రతిలో లేవు.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు  
యుద్ధకాండలో అరువదియవ సర్గ సమాప్తము.

## అథ షట్పత్తితమః పర్వః

[కుంభకర్ణుణ్ణి మంచి పారిపోవుచున్న వానరులకు దైర్యము చెప్పి అంగ దుడు యుద్ధమునకై ప్రోత్సహించుట, కుంభకర్ణుడు వానరులను సంహరించుట; మరల అంగడుడు వాళ్లను వెనుకకు మరల్చుట.]

మూ. స లక్ష్మయిత్యా ప్రాకారం గిరికూటోపమో మహాన్,  
విర్యయో నగరాత్క్లారం కుమ్భకర్ణో మహాబలః.

1

ప్ర. అ. గిరికూటోపమః=పర్వతశిఖరముతో సమానుడు, మహాన్=పెద్ద శరీరప్రమాణము కలవాడు, మహాబలః=గొప్ప బలము కలవాడు అయిన, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, లక్ష్మయిత్యా=దాటి, త్లారమ్=శీఘ్రముగా, నగరాత్=నగరమునుండి, విర్యయో=బయల్పడెను.

తా. పర్వతశిఖరము వలె పెద్దదైన శరీరము గల మహాబలవంతుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు ప్రాకారమును అంటించి శీఘ్రముగా నగరమునుండి బయలుదేరినను.

మూ. నవాద చ మహానాదం సముద్రమధినాదయన్,  
విజయన్నివ నిర్ణాతాన్విధమన్నివ పర్వతాన్.

2

ప్ర. అ. నిర్ణాతాన్=పీడుగులను, విజయన్నివ=జయించుచున్నవాడు వలె, పర్వతాన్=పర్వతములను, విధమన్ ఇవ=ఎగరగొట్టుచున్నవాడు వలె, మహానాదమ్=గొప్ప ధ్వని గల, సముద్రమ్=సముద్రమును, అధినాదయన్=ధ్వనింపజేయుచు, నవాద=ధ్వని చేసెను.

తా. పీడుగులను జయించుచున్నాడా అన్నట్లు, పర్వతములను ఎగరగొట్టుచున్నాడా అన్నట్లు, గొప్ప ధ్వని గల సముద్రము ప్రతిధ్వనించేటట్లు గర్జించెను.

2

మూ. తమవధ్యం మఘనతా యమేన వరుణేన వా,  
ప్రేక్ష్య భీమాక్షమాఝాంతం వానరా విప్రదుద్రువుః.

3

ప్ర. అ. మఘనతా=దేవేంద్రునిచేత గాని, యమేన=యమునిచేత గాని, వరుణేన వా=వరుణునిచేత గాని, అనధ్యమ్=చంప శిష్యము కాని, భీమాక్షమ్=భయంకరములైన నేత్రములు గల, తమ్=అతనిని, ప్రేక్ష్య=చూచి, వానరాః=వానరులు, విప్రదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

తా. దేవేంద్రునిచేత గాని, యమునిచేత గాని, వరుణునిచేత గాని, చంప శిష్యము కాని భయంకరము లైన నేత్రములు గల అతనిని చూచి వానరులు



పరుగెత్తిరి.

మూ. తాంస్తు విప్రద్రుతాన్ దృష్ట్వా రాజపుత్రోఽబ్జదోఽబ్రవీత్,  
వలం నీలం గవాక్షం చ కుముదం చ మహాబలమ్. 4

ప్ర. అ. విప్రద్రుతాన్=పారిపోవుచున్న, తాన్=వారిని, వలమ్=నలుగ్ల, నీలమ్=నీలుగ్ల, గవాక్షం చ=గవాక్షుగ్ల, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, కుముదమ్=కుముదుగ్ల, దృష్ట్వా=చూచి, రాజపుత్రః=రాజపుత్రుడైన, అబ్జదః=అంగదుడు, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పారిపోవుచున్న నలుడు, నీలుడు, గవాక్షుడు, గొప్ప బలము గల కుముదుడు మొదలైన ఆ వానరులను చూచి రాజపుత్రుడైన అంగదు డిట్లు పలికెను. 4

మూ. అత్మనస్తాని విస్మయ్య వీర్యాణ్యభిజనాని చ,  
క్వ గచ్ఛత భయత్రస్తాః ప్రాకృతా హరయో యథా. 5

ప్ర. అ. అత్మనః=తమయొక్క, తాని=ఆ, వీర్యాణి=వీరక్రమములను, అభిజనాని చ =ఉత్తమపంశాదులను, విస్మయ్య=మరచి, ప్రాకృతాః=సామాన్యులైన, హరయః యథా=వానరులు వలె, భయత్రస్తాః=భయకారణముచేత భయపడినవారై, క్వ=ఎక్కడికి, గచ్ఛత=వెళ్లెదరు ?

తా. మీరు మీ వీరక్రమములను, పంశోన్నత్యారులను మరచి, సామాన్యవానరుల వలె భయపడి ఎక్కడికి వెళ్లెదరు ? 5

మూ. సౌధు సౌమ్యా నివర్తధ్వం కిం ప్రాణాన్ పరిరక్షత,  
నాలం యుద్ధాయ వై రక్షో మహతీయం విభీషణా. 6

ప్ర. అ. సౌమ్యా=సౌమ్యులారా ! సౌధు=బాగుగా, నివర్తధ్వమ్=మరలండి. ప్రాణాన్=ప్రాణములను, కిమ్=ఎందుకు, పరిరక్షత=రక్షించెదరు ? రక్షః=ఈ రాక్షసుడు, యుద్ధాయ=యుద్ధముకొరకు, నాలమ్=సమర్థుడు కాదు. ఇయమ్=ఇది, మహతీ=గొప్ప, విభీషణా=భయమును కలిగించు బొమ్మ.

తా. ఓ ! సౌమ్యులారా ! బాగుగా వెనుకకు మరలండి. ప్రాణాలు ఎందుకు రక్షించు కొనెదరు ? ఈ రాక్షసుడు యుద్ధము చేయజాలడు. ఇది భయపెట్టుటకై పుష్టించిన పెద్ద బొమ్మ. 6

మూ. మహతీముద్ధితామేనాం రాక్షసానాం విభీషణామ్,  
విక్రమార్చిధమిష్యామో నివర్తధ్వం వైవంగమాః. 7

ప్ర. అ. వైవంగమాః=వానరులారా ! రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క,

ఉత్థితామ్=లేచిన, మహాదీప్=పెద్దదైన, ఏవాం విభీషణామ్=ఈ విభీషణము, విక్రమాత్=పరాక్రమమునలన, విధమిష్యామః=నశింపచేసెదము; నివర్తన్యమ్=మరలండి.

రా. వానరులారా ! రాక్షసులు లేవదీసిన ఈ పెద్ద విభీషణము పరాక్రమముచేత నశింపచేసెదము; మరలండి. 7

మూ. కృచ్ఛ్రేణ తు సమాశ్చస్య పంగమ్య చ తతస్తతః,  
వృక్షాన్ గృహీత్వా హరయుః సంప్రతస్థా రణాజిరమ్. 8

ప్ర. అ. హరయుః=వానరులు, కృచ్ఛ్రేణ=కష్టముచేత, సమాశ్చస్య=దైర్యముతెచ్చుకొని, తతస్తతః=ఆ యా వైపుననుండి, పంగమ్య=ఒక్క చోట కలిపి, వృక్షాన్=వృక్షములను, గృహీత్వా=గ్రహించి, రణాజిరమ్=యుద్ధభూమిని గూర్చి, సంప్రతస్థా=ప్రయాణమయిరి.

రా. ఆ వానరులు అలికష్టముమీద దైర్యము తెచ్చుకొని, నాలుగు వైపులనుండి వచ్చి ఒక చోట గుమిగూడి, వృక్షములను గ్రహించి యుద్ధరంగమునకు వెళ్లిరి. 8

మూ. తే నివృత్య తు సంరట్టాః కుచ్చుకర్ణం వనౌకసః,  
నిర్దఘ్నః పరమక్రుద్ధాః పమదా ఇవ కుష్ణరాః. 9

ప్ర. అ. తే=ఆ, వనౌకసః=వానరులు, నివృత్య=మరలి వచ్చి, సంరట్టాః=తొందరపడుచున్నవారై, పరమక్రుద్ధాః=మిక్కిలి కోపించినవారై, పమదాః=మదముతో కూడిన, కుష్ణరాః ఇవ=ఏనుగులు వలె, కుచ్చుకర్ణమ్=కుంభ కడ్డుణ్ణి, నిర్దఘ్నః=కొట్టిరి.

రా. మరించిన ఏనుగులు వలె ఉన్న ఆ వానరులు తిరిగి వచ్చి తొందరపడుచు, వారి కోపించి ఆ కుంభకడ్డుణ్ణి కొట్టిరి. 9

మూ. ప్రాంశుధిర్గిరి శృణ్గైశ్చ శిలాధిశ్చ మహాబలః,  
పాదపైః పుష్పిలోగ్రైశ్చ హవ్యమానో న కమ్యతే. 10

ప్ర. అ. ప్రాంశుధిః=ఎత్తైన, గిరిశృణ్గైశ్చ=పర్వతశిఖరముంచేతను, శిలాధిశ్చ=శిలించేతను, పుష్పిలోగ్రైః=పుష్పించిన అగ్రభాగము గల, పాదపైః=వృక్షములచేతను, హవ్యమానః=కొట్టబడుచున్న, మహాబలః=గొప్ప బలము గల ఆ కుంభకడ్డుడు, న కమ్యతే=కంపించలేదు.

రా. ఎత్తైన పర్వతశిఖరములతోను, శిలలతోను, పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల వృక్షములతోను కొట్టివా కూడ మహాబలశాలియైన ఆ

కుంభకర్ణుడు కదలలేదు.

10

మూ. తస్య గాత్రేషు పతితా భిద్యంతే బహవః శిలాః,

పాదపాః పుష్పితాగ్రాశ్చ భగ్నాః పేయ్యహితలే.

11

ప్ర. అ. తస్య=వానియొక్క, గాత్రేషు=అనయవములమీద, పతితా=పడిన, బహవః=అనేకమైన, శిలాః=శిలులు, భిద్యంతే=బద్దలైపోయినవి. పుష్పితాగ్రాః=పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల, పాదపాః=వృక్షములు, భగ్నాః=విరిగినవై, మహితలే=నేలమీద, పేయ్యః=పడినవి.

తా. ఆతని అనయవములమీద పడి అనేకమైన శిలులు ముక్కలైపోయెను. పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల వృక్షములు విరిగి నేలమీద పడిపోయెను. 11

మూ. పోఽపి సైన్యాని సంక్రుద్ధో వానరాణాం మహౌజసామ్,

మమన్థ పరమాయత్తో వనాన్యగ్నిరివోద్ధితః.

12

ప్ర. అ. పి అపి=అతడు కూడ, సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై, పరమాయత్తః=మిక్కిలి ప్రయత్నము చేయుచున్నవాడై, ఉద్ధితః=లేచిన, అగ్నిః=అగ్ని, వనానీవ=వనములను వలె, మహౌజసామ్=గొప్ప తేజస్సు గల, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, సైన్యాని=సైన్యములను, మమన్థః=మథించెను.

తా. కుంభకర్ణుడు కూడ చాల కోపించి, వానరసైన్యములను, విజృంభించిన అగ్ని వనములను వలె, ప్రయత్నపూర్వకముగా నశింపజేసెను.

మూ. లోహితార్ద్రాస్తు బహవః శేరలే వానరర్షభాః,

నిరస్తాః పతితా భూమా తామ్రపుష్పౌ ఇవ ద్రుమాః.

13

ప్ర. అ. బహవః=చాలమంది, వానరర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, లోహితార్ద్రాః=రక్తముచేత తడిపినవారై, నిరస్తాః=పడవేయబడినవారై, భూమా=భూమి యందు, పతితాః=పడిన, తామ్రపుష్పౌ=ఎఱ్ఱని పుష్పములు గల, ద్రుమాః=వృక్షముల వలె, శేరలే=నేలమీద కలుచునిచిరి.

తా. చాలమంది వానరశ్రేష్ఠులు క్రింద పడవేయబడినవారై, రక్తముచేత తడిపి, నేలమీద పడిన ఎఱ్ఱని పుష్పములు గల వృక్షముల వలె పడియుండిరి.

మూ. రజ్జయన్తః ప్రధావన్తో వానరా నావలోకయన్,

కేచిత్తముద్రే పతితాః కేచిద్గగనమాస్థితాః.

14

ప్ర. అ. వానరాః=వానరులు, రజ్జయన్తః=దాటుచు, ప్రధావన్తః=పరుగెత్తుచు, నావలోకయన్=తెనుకకు చూడలేదు. కేచిత్=కొందరు, సముద్రే=సముద్ర

ములో, పరితాః=పడిరి. కేచిత్=కొందరు, గగనమ్=అకాశమును, అష్టితాః=అశ్రయించిరి.

తా. కొందరు వానరులు దుమికి పారిపోవుచు వెనుకకు చూడలేదు. కొందరు సముద్రములో పడిపోయిరి. కొందరు అకాశములోనికి ఎగిరిపోయిరి.

మూ. వధ్యమావాస్తు తే వీరా రాక్షసేన చ లీలయా,  
సాగరం యేన తే తీర్థాః పథా తేనైవ దుద్రువుః. 15

ప్ర. అ. రాక్షసేన=రాక్షసునిచేత, లీలయా=అనాయాసముగా, వధ్యమానాః=చంపబడుచున్న, తే వీరాః=ఆ వీరులు, యేన పథాః=ఏ మార్గముచేత, సాగరమ్=సముద్రమును, తీర్థాః=తాటినాళ్, తేనైవ=ఆ మార్గముచేతనే, దుద్రువుః=పారిపోయిరి.

తా. ఆ రాక్షసుడు అనాయాసముగా చంపివేయుచుండగా కొందరు వానరులు ఏ మార్గమున సముద్రము తాటిలో ఆ మార్గముననే పారిపోయిరి. 15

మూ. తే స్థలాని తరా నిప్పుం వివర్ణవదనా భయూత్,  
ఋక్షా వృక్షాన్ సమాదూధాః కేచిత్పర్వత మాశ్రితాః. 16

ప్ర. అ. తదాః=అప్పుడు, భయూత్=భయమువలన, వివర్ణవదనాః=రంగు మారిన ముఖములు గల, తే=ఆ వానరులు, స్థలాని=ఎత్తు ప్రదేశములను, నిన్నుమ్=పల్లమును (అశ్రయించిరి), ఋక్షాః=ఎరుగుబంట్లు, వృక్షాన్=వృక్షములను, సమాదూధాః=ఎక్కినవి. కేచిత్=కొన్ని, పర్వతమ్=పర్వతమును, అశ్రితాః=అశ్రయించినవి.

తా. భయమువలన రంగు మారిన ముఖములు గల కొందరు వానరులు ఎత్తు ప్రదేశములను, కొందరు పల్లములను అశ్రయించగా, కొన్ని థిల్లాకములు తెట్లమీదికి ఎక్కిను. కొన్ని పర్వతముమీదికి పారిపోయెను. 16

మూ. మమజ్జరల్లవే కేచిర్దుపాః కేచిత్పమాశ్రితాః,  
విపేతుః కేచిదపరే కేచిన్నవానతస్థిరే,  
కేచిద్ద్యూమౌ నిపతితాః కేచిద్దుప్తౌ మృతౌ ఇవ. 17

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, జ్జరవే=సముద్రమునందు, మమజ్జాః=మునిగిరి. కేచిత్=కొందరు, గుహాః=గుహలను, సమాశ్రితాః=అశ్రయించిరి. అపరే కేచిత్=మరికొందరు, విపేతుః=పారిపోయిరి. కేచిత్=కొందరు, నైవ అవతస్థిరే=విలవజాలకపోయిరి. కేచిత్=కొందరు, ధూమౌ=వేలమీద, నిపతితాః=పడిరి. కేచిత్=కొందరు, మృతౌ ఇవ=మరణించిన వారు వలె, సుప్తాః=పండుకొనిరి.

తా. కొందరు సముద్రములో మునిగిరి. కొందరు గుహలను ఆశ్రయించిరి. కొందరు నేలమీద పడిపోయిరి. కొందరు నిలబడలేకపోయిరి. కొందరు మరణించినట్లు వందుకొనిరి. 17

మూ. తాప్సమీక్ష్వాక్షురో భగ్నాన్వానరానిదమబ్రవీత్,  
అవతిష్ఠత యుధ్యామో నివర్తధ్వం ప్రవంగమాః. 18

ప్ర. అ. అక్షుఁడ=ఆంగదుడు, భగ్నాన్=ఓడిపోయిన, తాన్=ఆ, వాన్=వానరులను, సమీక్ష్వ=చూచి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. ప్రవంగమాః=వానరులారా ! అవతిష్ఠత=నిలబడండి. నివర్తధ్వమ్=తిరిగి రండి. యుధ్యామః=యుద్ధముచేసెదము.

తా. భయపడి పారిపోవుచున్న ఆ వానరులను చూచి ఆంగదుడు ఇట్లు పలికెను. “ఓ ! వానరులారా ! నిలబడండి; వెనుకకు రండి; యుద్ధము చేసెదము.” 18

మూ. భగ్నానాం నో న పశ్యామి పరిక్రమ్య మహీమిమామ్,  
స్థానం పత్యే నివర్తధ్వం కిం ప్రాణాన్ పరిరక్షథ. 19

ప్ర. అ. ఇమామ్=ఈ, మహీమ్=భూమిని, పరిక్రమ్య=తిరిగి కూడ, భగ్నానామ్=ఓడిపోయిన, నః=మీకు, స్థానమ్=స్థానమును, న పశ్యామి=చూడను. పత్యే=అందరూ, నివర్తధ్వమ్=మరలండి. ప్రాణాన్=ప్రాణములను, కిమ్=ఎందుకు, పరిరక్షథ=రక్షించెదరు ?

తా. మీరు భయపడి ఓడిపోయి ఈ భూమి అంతా తిరిగినా కూడ మీకు స్థానము దొరకదు. వెనుకకు మరలండి; ప్రాణాలను ఎందుకు రక్షించుకొనెదరు ? 19

మూ. నిరాయుధానాం ద్రవతామసల్లగతిపౌరుషాః,  
దారా హ్యపహసీష్యన్తి స వై ఘాతః సుజీవతామ్. 20

ప్ర. అ. అసంగతిపౌరుషాః=అద్దులేని గమనము, పౌరుషము కల వారలారా ! నిరాయుధానామ్=ఆయుధములులేని, ద్రవతామ్=పారిపోవుచున్న మీయొక్క, దారాః=భార్యలు, ఉపహసీష్యన్తి=పరిహసించగలరు. సుజీవతామ్=బాగా జీవించినవారికి, సః=అది, ఘాతః వై=మరణము కదా.

తా. అద్దులేని గమనము పౌరుషము గల వానరులారా ! ఆయుధములు విడచి పారిపోయిన మిమ్ములను చూచి మీ భార్యలు పరిహసించెదరు. బాగా జీవించినవారికి అది మరణమే కదా ? 20

మూ. కులేశు జాతాః పర్వే స్మ విస్తీర్ణేషు మహాత్పు చ, 21  
 క్వ గచ్ఛత భయత్రస్తాః ప్రాకృతా హరయో యథా,  
 అనార్యాః ఖలు యద్భీవాస్త్యక్త్వా వీర్యం ప్రధావత. 22

ప్ర. అ. పర్వే=మనమందరమూ, విస్తీర్ణేషు=సుదీర్ఘమైన పరంపర గల, మహాత్పు చ=గోప్యమైన, కులేశు=కులములయందు, జాతాః ప్మ=పుట్టితిమి. ప్రాకృతాః=సామాన్యమైన, హరయః యథా=వానరులు వలె, భయత్రస్తాః=భయహేతువువలన భయపడినవారై, క్వ=ఎక్కడికీ, గచ్ఛత=వెళ్ళెదరు ? వీర్యమ్=పరాక్రమమును, త్యక్త్వా=విడచి, భీతాః=భయపడినవారై, యత్=ఎందు వలన, ప్రధావత=పారిపోవుచున్నారో, అందువలన, అనార్యాః ఖలు=అపూజ్యులు కదా !

తా. మనమందరము అతిప్రాచీనములై సుదీర్ఘపరంపర గల ఉత్తమకులాలలో పుట్టినాము. సామాన్యవానరులు వలె భయపడి ఎక్కడికీ పారిపోయెదరు ? మీ పరాక్రమమును విడచి భయముతో పారిపోవుచున్న మీరు గౌరవానర్హులు కదా ? 21, 22

మూ. వికర్ణనాని వో యాని తదా వై జనసంపది, 23  
 తాని వః క్వ మ యాతాని పోదగ్రాణి మహాన్తి చ.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, జనసంపది=జనుల సభలయందు, వః=మీయొక్క, పోదగ్రాణి=తీవ్రత్వముతో కూడిన, మహాన్తి చ=గోప్యమైన, యాని=ఏ, వికర్ణ నాని=బడాయి చెప్పుకొనుటలు కలవో, వః=మీయొక్క, తాని=అవి, క్వ=ఎక్కడికీ, గతాని=వెళ్ళినవి ?

తా. యుద్ధానికి వచ్చేటప్పుడు జనాల సమక్షములో మీ తీవ్రత్వమును చూపుచు మీరు చెప్పిన పెద్ద పెద్ద మాట లన్నీ ఎక్కడికీ పోయినవి ? 23

మూ. భీరోః ప్రవాదాః శ్రూయంతే యస్తు జీవతి ధిక్కుతః, 24  
 మార్గః సత్పురుషైర్జుష్టః సేవ్యతాం త్యజ్యతాం భయమ్.

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, ధిక్కుతః=నిందింపబడినవాడై కూడ, జీవతి=జీవించువో అట్టి, భీరోః=పీరికపోయియొక్క, ప్రవాదాః=రోకాపవాదలు, శ్రూయంతే=వినబడుచున్నవి. సత్పురుష్టైః=సత్పురుషులచేత, జుష్టః=సేవింపబడిన, మార్గః=మార్గము, సేవ్యతామ్=సేవింపబడుగాక, భయమ్=భయము, త్యజ్యతామ్=విడువబడుగాక.

తా. 'ధి' అనిపించుకొని జీవించి ఉండు పీరికీపంద రోకుల నిందలనే వినవలసి ఉండును. అందుచేత సత్పురుషులు అనుసరించిన మార్గమును అనుసరించండి. భయమును విడిచిపెట్టండి. 24

మూ. శయామహే వా నిహతాః స్పృథివ్యామల్పజీవితాః,

ప్రాప్సుయామో బ్రహ్మలోకం దుష్ప్రాపం చ కుయోధిభిః. 25

ప్ర. అ. అల్పజీవితాః=అల్పమైన ఆయుర్దాయము గల మనము, నిహతాః=చంపబడినవారమై, స్పృథివ్యామ్=నేలమీద, శయామహే వా=శయనిం చెదము; కుయోధిభిః=నీచయోధులచేత, దుష్ప్రాపమ్=పొంద శక్యము కాని, బ్రహ్మలోకమ్=బ్రహ్మలోకమును, ప్రాప్సుయామః=పొందెదము.

తా. మన ఆయుర్దాయము అల్పమైనచో శత్రువుల చేతిలో పచ్చి నేలమీద పండుకొనెదము; నీచయోధులకు లభించని బ్రహ్మలోకమును చేరికొనెదము. 25

మూ. అవాప్సుయామః కీర్తిం వా నిహత్యా శత్రుమాహవే,

విహతా వీరలోకస్య భోక్త్యామో వను వానరాః. 26

ప్ర. అ. వానరాః=వానరులారా!, అహవే=యుద్ధమునందు, శత్రుమ్=శత్రు వును, నిహత్యా=చంపి, కీర్తిమ్=కీర్తిని, అవాప్సుయామః=పొందెదము; వా=లేదా, నిహతాః=చంపబడినవారమై, వీరలోకస్య=వీరులకు లభించు లోకముయొక్క, వసు=ధనమును, భోక్త్యామః=అనుభవించెదము.

తా. వానరులారా! యుద్ధములో శత్రువును చంపి కీర్తినివా పొందెదము. మనమే మరణించినచో వీరస్వర్గమునందు విశ్వరూపమును అనుభవించెదము. 26

మూ. న కుచ్ఛకర్ణః కాకుత్స్థం దృష్ట్వా జీవన్ గమిష్యతి,

దీప్యమానమివాసార్య పరజ్ఞో జ్వలనం యథా. 27

ప్ర. అ. పరజ్ఞః=మీడత, దీప్యమానమ్=మండుచున్న, జ్వలనమ్=అగ్నిని, ఆసార్య ఇవ యథా=పొంది వలె, కుచ్ఛకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, కాకుత్స్థమ్=రాముణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, జీవన్=జీవించుచున్నవాడై, న గచ్ఛతి=వెళ్లడు.

తా. మండుచున్న అగ్నిని చేరిన మీడత వలె కుంభకర్ణుడు రాముణ్ణి చూచిన పిదప ప్రాణాలతో తిరిగి వెళ్లడు. 27

మూ. పలామనేన చోద్దిష్టాః ప్రాణాన్ రక్షామహే వయమ్,

ఏకేన బహవో భగ్నా యతో నాశం గమిష్యతి. 28

ప్ర. అ. ఏకేన=ఒకనిచేత, భగ్నాః=ఒడింప బడిన, బహవాః=చాలమందిమైన, ఉద్దిష్టాః=యుద్ధమునకై ఉద్దేశింపబడిన, వయమ్=మనము, పలామనేన=పారిపో వుటచేత, ప్రాణాన్=ప్రాణములను, రక్షామహే=రక్షించినట్లయితే, యశః=కీర్తి, నాశమ్=నాశమును, గమిష్యతి=పొందగలడు.

తా. యుద్ధము చేయుటకై ఉద్దేశింపబడిన మనము చాలమంది ఒక్కని

చేరిలో ఓడిపోయి, పారిపోయి ప్రాణాలను దక్షించుకొన్నట్లయితే మన కీర్తి వాశమును పొందును. 29

మూ. ఏవం బ్రువాణం తం శూరమగ్గదం కనకాగ్గదమ్,  
ద్రవమాణాస్తతో వాక్యమూచుః శూరవిగర్హితమ్. 30

ప్ర. అ. ద్రవమాణాః=పారిపోవుచున్న ఆ వానరులు, ఏవమ్=ఇట్లు, బ్రువాణమ్=పలుకుచున్న, కనకాగ్గదమ్=బంగారు బాహుపుడులు గల, శూరమ్=శూరుడైన, తమ్=ఆ, అగ్గదమ్=అంగదుణ్ణి గూర్చి, తతః=అటుపిమ్మట, శూరవిగర్హితమ్=శూరులచేత నింద్యమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఊచుః=పలికిరి.

తా. అప్పుడు పారిపోవుచున్న ఆ వానరులు, బంగారు బాహుపుడులు గల, శూరుడైన ఆ అంగదునితో శూరులు నిందించు మాట పలికిరి. 30

మూ. కృతం వః కదనం ఘోరం కుమ్భకర్ణేన రక్షపా,  
న స్థానకాలో గచ్ఛామో దయితం జీవితం హి వః. 31

ప్ర. అ. వః=మాకు, కక్షపా=రాక్షసుడైన, కుమ్భకర్ణేన=కుంభకర్ణునితో, ఘోరమ్=భయంకరమైన, కదనమ్=యుద్ధము, కృతమ్=చాలును, స్థానకాలః=నించుటకు సమయము, న=కాదు; వః=మాకు, జీవితమ్=ప్రాణము, దయితం హి=ఇవ్వమైనది కదా !

తా. కుంభకర్ణునితో ఘోరమైన యుద్ధము చేసి చాలును; ఇది నించుటకు తగిన సమయము కాదు. మాకు ప్రాణాలే వాల ప్రయమైనవి. 31

మూ. ఏలావరుక్త్వా వచనం సర్వే తే భేజితే రిశః,  
భీమం భీమాక్షమాయాస్తం దృష్ట్వా వానరయూథపాః. 32

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, తే=ఆ, వానరయూథపాః=వానరసేనా వాయుకులు, భీమాక్షమ్=భయంకరములైన నేత్రములు గల, భీమమ్=భయంకరుడైన, ఆయాస్తమ్=వచ్చుచున్న కుంభకర్ణుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, ఏలావత్=ఇంతమాత్రము, వచనమ్=వచనమును, ఉక్త్వా=పలికి, రిశః=రిక్కులను, భేజితే=పొందిరి.

తా. ఆ వానరసేనావాయుకు లందరూ భయమును కలిగించు నేత్రములు గల, భయంకరుడైన, వచ్చుచున్న కుంభకర్ణుణ్ణి చూచి, అంగదునితో ఇంతమాత్రమే పలికి రిక్కులు పట్టి పారిపోయిరి. 32

మూ. ద్రవమాణాస్తు తే వీరా అగ్గదేన వలీముఖాః,  
పాస్త్యనైశ్చానుమానైశ్చ తతః సర్వే వివర్జితాః. 33

ప్ర. అ. ద్రవమాణాః=పారిపోవుచున్న, వీరాః=వీరులైన, తే=ఆ, వలీ



ముఖాః=వానరులు, సర్వే=అందరూ, తతో=అటుపేమ్మట, అజ్గదేన=అంగదునిచేత, సాస్త్యనైశ్చ=బ్రతిమాయికొనుటచేత, అనుమానైశ్చ=యుక్తులచేత, నివర్తితాః=మరల్చబడిరి.

తా. సోరిపోవుచున్న ఆ వీరులైన వానరుల సందరినీ అంగదుడు బ్రతిమాయికొని రైశ్యము చెప్పి, రాముని మహాసత్కాకమమును వర్ణించుట మొదలైన యుక్తులను చూపి మరల్చెను.

33

మూ. ప్రహర్షముపవీతాశ్చ వారిపుత్రేణ ధీమతా,  
అజ్ఞాపతీక్షాస్తప్లుశ్చ సర్వే వానరయూథపాః.

34

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, వానరయూథపాః=వానర సేనాపాయకులు, ధీమతా=బుద్ధిమంతుడైన, వారిపుత్రేణ=అంగదునిచేత, ప్రహర్షమ్=సంతోషమును, ఉపవీతాః=పాపించింపబడినవారై, అజ్ఞాపతీక్షాః=అజ్ఞము ఎదురుచూచుచున్నవారై, తస్యః=ఉండిరి.

తా. బుద్ధిమంతుడైన అంగదునిచేత ప్రోత్సాహితులైన ఆ వానర సేనాపాయకులందరూ అతని అజ్ఞకై ఎదురుచూచుచు నిలిచిరి.

34

మూ. ఋషభశరభమైస్తథూమనీలాః  
కుముదసుషేణగవాక్షరమృతారాః,  
ద్వివిధపనసహాయుపుత్రముఖ్యా  
త్వరితతరాభిముఖం రణం ప్రయోతాః.

35

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే అదికావ్యే యుద్ధకాండే షడ్షష్ఠితమః పర్గః.

ప్ర. అ. ఋషభశరభమైస్తథూమనీలాః=ఋషభ - శరభ - మైంద - ధూమ - నీలులు, కుముదసుషేణగవాక్షరమృతారాః=కుముద - సుషేణ - గవాక్ష - రంభ - తారులు, ద్వివిధపనసహాయుపుత్రముఖ్యాః=ద్వివిధ - పనస - హనుమంతులు మొదలైనవారు, త్వరితతరాభిముఖమ్=చాల తొందరగాను, అభిముఖముగాను, రణమ్=యుద్ధమును గూర్చి, ప్రయోతాః=వెళ్లిరి.

తా. ఋషభ - శరభ - మైంద - ధూమ - నీల - కుముద - సుషేణ - గవాక్ష - రంభ - తార - ద్వివిధ - పనస - హనుమంతుడు మొదలైన వానరులు తొందరగా కుంభికర్ణాభిముఖులై యుద్ధానికి వెళ్లిరి.

వి. "హనుమంతుడు పొరిపోయి వెనుకకు రాలేడు; ఋషభాదులతో కలసి కుంభకర్ణునితో యుద్ధము చేయుటకై వచ్చినాడు" అని గోవిందరాజులు వ్రాసినాడు. ఇతరవ్యాఖ్యానాల ప్రకారము, ప్రాచ్యప్రతిలోను ఈ శ్లోకం లేదు. లేకపోవుటచే యుద్ధము.

35.

"బాలనందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో అడువదియవ సర్గ సమాప్తము.

## అథ సప్తషష్టితమః సర్గః

[కుంభికర్ణుడు మోళయుద్ధము చేసి రామునిచే సంహరింపబడుట.]

మూ. తే నివృత్తా మహాకాయాః శ్రుత్వాఙ్గదవచస్తదా,  
నైష్ఠికీం బుద్ధిమాస్థాయ పర్యే సంగ్రామకాంక్షిణః. 1

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అఙ్గదవచః=అంగదుని వచనమును, శ్రుత్వా=విని, నివృత్తాః=మరలిన, మహాకాయాః=పెద్ద శరీరములు గల, సర్యే=సమస్తమైన, తే=ఆ వానరులు, నైష్ఠికీమ్=స్థిరత్వముతో కూడిన, బుద్ధిమ్=బుద్ధిని, ఆస్థాయ=అవలంబించి, సంగ్రామకాంక్షిణః=యుద్ధమును కోరుచున్నవారుగా (ఉండిరి).

లా. అప్పుడు అంగదుని మాటలు విని వెనుకకు మరలిన పెద్ద రేహములు గల ఆ వానరులందరూ స్థిరమైన బుద్ధితో యుద్ధమునకై వేచి యుండిరి. 1

మూ. సముదీరితవీర్యాస్తే సమారోపితవిక్రమాః,  
పర్యవస్థాపితా వాక్యైరఙ్గదేన బలీయసా,  
ప్రయాతాశ్చ గతా హర్షం మరణే కృతనిశ్చయాః,  
చక్రః సుతుములం యబద్ధం వానరాస్త్యక్షజీవితాః. 2 3

ప్ర. అ. సముదీరితవీర్యాః=వృద్ధిపొందింపబడిన పరాక్రమము గలవారు, సమారోపితవిక్రమాః=అవలంబించబడిన పరాక్రమము గలవారు, బలీయసాః=బలవంతుడైన, అఙ్గదేన=అంగదునిచేత, వాక్యైః=మాటలచేత, పర్యవస్థాపితాః=దైత్యముతో నిలబెట్టబడినవారు అయిన, తే వానరాః=ఆ వానరులు, హర్షమ్=ఉత్సాహమును, గతాః=పోందినవారై, మరణే=మరణమునందు, కృతనిశ్చయాః=చేయబడిన నిశ్చయముకలవారై, ప్రయాతాః=వెళ్ళినారు. త్యక్షజీవితాః=విడువబడిన జీవితము గలవారై, సుతుములమ్=చాల దీనమైన, యబద్ధమ్=యుద్ధమును, చక్రః=చేపిరి.

లా. అత్యధికమైన పరాక్రమము గల ఆ వానరులు బలశాలియైన అంగదునిచేత నిలుపబడిన పరాక్రమము గలవారై, విక్రమమును అవలంబించి, ఉత్సాహము పొంది, మరణించుటకు నిశ్చయించుకొని, వెళ్ళిరి. ప్రాణములకు లెక్కచేయక చాల వ్యాకులమైన యుద్ధము చేపిరి. 2, 3

మూ. అథ వృక్షాన్ మహాకాయాః సామాని సుమహాన్తి చ,  
వానరాస్సూరముద్యమ్య కుమ్భకర్ణమభిద్రవన్. 4

ప్ర. అ. అథ=అటుపేమ్మట, మహాకాయాః=పెద్ద శరీరములు గల, వానరాః=వానరులు, వృక్షాన్=వృక్షములను, సుమహాన్తి=చాల పెద్దవైన, సామాని=చరియ

ంను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, యార్థమ్=శీఘ్రముగా, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుని గూర్చి, ఆభిద్రవన్=పరుగెత్తిరి.

తా. పిమ్మట పెద్ద శరీరములు గల ఆ వానరులు వృక్షములను, చాల పెద్దవైన పర్వతశిలలను ఎత్తి శీఘ్రముగా కుంభకర్ణునిమీదికి పరుగెత్తిరి. 4

మూ. కుమ్భకర్ణః సుసంక్రుద్ధో గదాముద్యమ్య వీర్యవాన్,  
ధర్మయన్ స మహాకాయః సమస్తాద్యక్షిపద్రిపూన్. 5

ప్ర. అ. మహాకాయః=పెద్ద శరీరము గల, వీర్యవాన్=వర్యాకమముగల, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, సుసంక్రుద్ధః=చాల కోపించినవాడై, గదామ్=గదను, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, ధర్మయన్=భయపెట్టుచు, రిపూన్=శత్రువులను, సమస్తాన్=అన్ని వైపులా, ద్యక్షిపత్=చిమ్మివేసెను.

తా. పెద్ద శరీరము గల పర్యాకమవంతుడైన కుంభకర్ణుడు చాల కోపించి, గదను ఎత్తి శత్రువులను భయపెట్టుచు అన్ని వైపులా వాళ్లను చివరిచేసెను. 5

మూ. శతాని సప్త చాష్టౌ చ సహస్రాణి చ వానరాః,  
ప్రక్షిల్లాః శేరతే భూమౌ కుమ్భకర్ణేన తాడితాః. 6

ప్ర. అ. సప్త=ఏడు, అష్టౌ చ=ఎనిమిది, శతాని=వందలు, సహస్రాణి చ=వేలు, వానరాః=వానరులు, కుమ్భకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత, తాడితాః=కొట్టబడినవారై, ప్రక్షిల్లాః=చిమ్మబడినవారై, భూమౌ=నేలమీద, శేరతే=శయనించిరి.

తా. కుంభకర్ణునిచేత కొట్టబడినవారై వానరులు, ఏడు వందలు, ఎనిమిది వందలు, వెయ్యి చొప్పున నేలమీద విసరివేయబడి పడిపోయిరి. 6

మూ. షోడశాష్టౌ చ దశ చ వింశత్త్రింశత్తథైవ చ,  
పరిక్షిప్య చ బాహుభ్యాం వాదన్య పరిధావతి.  
భక్తయన్ భృశసంక్రుద్ధో గరుడః పన్నగానివ. 7

ప్ర. అ. షా=ఆ కుంభకర్ణుడు, భృశసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి కోపించిన వాడై, షోడశ=పదహారుగురిని, అష్టౌ చ=ఎనిమిదుగురిని, దశ చ=పది మందిని, తథైవ=అట్లే, వింశత్=ఇరవైమందిని, త్రింశత్=ముప్పైమందిని, బాహుభ్యామ్=బాహువులచేత, పరిక్షిప్య=(నోటిలో) వేసికొని, వాదన్=నీమలుచు, పన్నగాన్=సర్పములను, భక్తయన్=భక్తిండుచున్న, గరుడః ఇవ=గరుత్మంతుడు వలె, పరిధావతి=పరుగెత్తుచుండెను.

తా. ఆ కుంభకర్ణుడు చాల కోపించి, పదహారుగురు, ఎనిమిదుగురు,

పరిమంది, ఇరవైమంది, ముప్పైమంది చొప్పున వానరులను బాహువులతో పట్టి నోటిలో వేసికొని నమలుచు, పర్వములను ధక్తించుచున్న గరుత్మంతుడు వలె, యుద్ధరంగములో వేగముగా తిరుగుచుండెను. 7

మూ. కృచ్ఛ్రీణ చ సమాశ్చస్తాః పంగమ్య చ తతస్తతః, 8  
వృక్షాద్రిహస్తా హరయుష్టస్థుః సంగ్రామమూర్ధని.

ప్ర. అ. హరయుః=వానరులు, కృచ్ఛ్రీణాః=కష్టముచేత, సమాశ్చస్తాః=ఊరడిల్లినవారై, తతస్తతః=ఆ యా వైపులనుండి, పంగమ్య చ=వచ్చి కలిసి, వృక్షాద్రిహస్తాః=వృక్షములు పర్వతములు హస్తములందు కలవారై, సంగ్రామమూర్ధని=యుద్ధాగ్రపరేశమునందు, తస్థుః=నిలిచిరి.

తా. వానరులు అభివృద్ధము మీద రైద్యము లేమ్మకొని, ఆ యా వైపులనుండి వచ్చి చేరి, వృక్షములు పర్వతములు చేతులలో ధరించి నిలిచిరి.

మూ. తతః పర్వతముల్పొట్ట్య ద్వివిదః ప్లవగర్షభః, 9  
దుద్రావ గిరిశృంగాభం విలమ్య ఇన తోయదః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపీమ్మట, ప్లవగర్షభః=వానరశేష్ఠుడైన, ద్వివిదః=ద్వివిదుడు, పర్వతమ్=పర్వతమును, ఉల్పొట్ట్య=పెకరించి, విలమ్యః=వ్రేలాడుచున్న, తోయదః ఇన=మేఘము వలె, గిరిశృంగాభమ్=పర్వతశిఖరమువంటి కాంతి గల ఆ కుంభకర్ణుని గూర్చి, దుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. పీమ్మట వానరశేష్ఠుడైన ద్వివిదుడు పర్వతము పెకరించి, అకాశమునుండి వ్రేలాడుచున్న మేఘమువలె, పర్వతశిఖరము వంటి కాంతి గల ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి గూర్చి పరుగెత్తెను. 9

మూ. తం సముత్పత్య చిక్షేప కుమ్భకర్ణాయ వానరః, 10  
తమప్రాప్య మహాకాయం తస్య సైన్యేఽపతత్తతః.

ప్ర. అ. వానరః=ఆ వానరుడు, సముత్పత్య=పైకి ఎగిరి, తమ్=దానిని, కుమ్భకర్ణాయ=కుంభకర్ణునకు, చిక్షేప=విసిరెను. మహాకాయమ్=పెద్ద దేహము గల, తమ్=అతనిని, అప్రాప్య=చేరకుండగానే, తతః=అటుపీమ్మట, తస్య=అతనియొక్క, సైన్యే=సైన్యమునందు, అపతత్=పడెను.

తా. ద్వివిదుడు పైకి ఎగిరి ఆ పర్వతమును కుంభకర్ణుని మీదికి విసిరెను. అది గొప్ప దేహము గల అతనిని చేరకుండగానే అతని

పైన్యముమీద పడెను.

మూ. మమర్దాశ్వాన్ గజాంశ్చాపీ రథాంశ్చాపీ నగోత్తమః, 11  
తాని చాన్యాని రక్షాంసీ ఏవం చాన్యద్గిరేః శిరః.

ప్ర. అ. నగోత్తమః=ఆ శేష్మైన పర్వతము, అశ్వాన్=గుట్టములను, గజాంశ్చాపీ=ఏనుగులను, రథాంశ్చాపీ=రథములను, మమర్ద=మర్దించెను. అన్యల్=మరియొక, గిరేః శిరః=పర్వతశిఖరము, తాని=ఆ, అన్యాని=ఇతరులైన, రక్షాంసీ=రాక్షసులను, (మమర్ద=మర్దించెను)

తా. ఆ పర్వతము అశ్వములను, గజములను, రథములను మర్దించెను. మరొక పర్వతశిఖరమును ప్రయోగించగా అది ఇతరరాక్షసులను మర్దించెను.

మూ. తచ్చైలవేగాభిహతం హతాశ్వం హతసారథి, 12  
రక్షసాం దుధిరక్లిన్నం బభూవామోధనం మహత్.

ప్ర. అ. రక్షసామ్=రాక్షసులయొక్క, మహత్=గొప్పదైన, ఆమోధ నమ్=యుద్ధము, తచ్చైలవేగాభిహతమ్=ఆ శైలముయొక్క వేగముచేత కొట్టబడినదై, హతాశ్వమ్=చంపబడిన అశ్వములుగలది, హతసారథి=చంపబడిన సారథులు గలది, దుధిరక్లిన్నమ్=రక్తముచేత తడిసినది, బభూవ=అయెను.

తా. రాక్షసుల ఆ యుద్ధము పర్వతవేగముచేత కొట్టబడినదై, అశ్వములు, సారథులు మరణించగా రక్తముచేత తడిసిపోయెను. 12

మూ. రథివో వానరేష్టాణాం శరైః కాలాన్తకోపమైః, 13  
శిరాంసీ నర్తలాం జహ్రుః సహసా భీమనిఃస్వనాః.

ప్ర. అ. భీమనిఃస్వనాః=భయంకరమైన ధ్వని గల, రథినః=రథి కులు, కాలాన్తకోపమైః=ప్రళయకాలమందలి మృత్యుదేవతతో సమానములైన, శరైః=బాణములచేత, సహసా=చెంబినే, నర్తలామ్=ధ్వనిచేయుచున్న, వానరేష్టాణామ్=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, శిరాంసీ=శిరస్సులను, జహ్రుః=హరించిరి.

తా. భయంకరమైన ధ్వని గల రథికులు ప్రళయకాలమృత్యుదేవతతో సమానములైన బాణములతో గర్జించుచున్న వానరశ్రేష్ఠుల శిరస్సులను, శీఘ్రముగా ఖండించిరి. 13

మూ. వానరాశ్చ మహోత్థానః సముత్పాత్య మహోద్రుమాన్, 14  
రథానశ్వాన్ గజామస్త్రాన్రాక్షసానభ్యసూరయన్.

ప్ర. అ. మహోత్థానః=మహాత్ములైన, వానరాశ్చ=వానరులు కూడ,

మహాద్రుమాన్=మహావృక్షములను, సముత్పాద్య=పెల్లగించి, రథాన్=రథములను, అశ్వన్=గుఱ్ఱములను, ఉష్మాన్=ఒంటెలను, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, అభ్యసూదయన్=నశింపచేసితి.

తా. మహాత్ములైన వానరులు కూడ పెద్ద వృక్షములను పెకలించి రథములను, అశ్వములను, ఏనుగులను, ఒంటెలను, రాక్షసులను నశింపచేసితి.

మూ. హనుమాన్ శైలశృङ్గాణి శిలాశ్చ వివిధాన్ ద్రుమాన్, 15  
వవర్ష కుమ్భకర్ణస్య శిరస్యమృదమాస్థితః.

ప్ర. అ. హనుమాన్=హనుమంతుడు, అమృరమ్=అకాశమును, ఆస్థితః=అశ్రయించినవాడై, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభికర్ణునియొక్క, శిరసి=శిరస్సుమీద, శైలశృङ్గాణి=పర్వతశిఖరములను, శిలాశ్చ=రాళ్ళను, వివిధాన్=అనేకవిధములైన, ద్రుమాన్=వృక్షములను, వవర్ష=వర్షించెను.

తా. హనుమంతుడు అకాశములో ఉండి పర్వతశిఖరములను, శిలలను, అనేక విధములైన వృక్షములను, కుంభికర్ణుని శిరస్సుపై వర్షించెను. 15

మూ. తాని పర్వతశృङ్గాణి శూలేన స చిభేద హ, 16  
బభృష్టా వృక్షవర్షం చ కుమ్భకర్ణో మహాబలః.

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, కుమ్భకర్ణః=కుంభికర్ణుడు, శూలేన=శూలముచేత, తాని=ఆ, పర్వతశృङ్గాణి=పర్వతశిఖరములను, చిభేద హ=భేదించెను. వృక్షవర్షం చ=వృక్షవర్షమును కూడ, బభృష్టా=భగ్నము చేసెను.

తా. గొప్ప బలము గల కుంభికర్ణుడు శూలముతో ఆ పర్వత శిఖరములను బ్రద్దలు కొట్టెను. వృక్షవర్షమును భగ్నము చేసెను. 16

మూ. తతో హరీణాం తదనీకముగ్రం 17  
దుద్రావ శూలం నిశితం ప్రగృహ్య,  
తస్థా స తప్యాపతతః పురస్తా  
మృహీధరాగ్రం హనుమాన్ ప్రగృహ్య.

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, శూలమ్=శూలమును, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, హరీణామ్=వానరులయొక్క, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, తతో=ఆ, అనీకమ్=పైవ్యమును గూర్చి, దుద్రావ=పరుగెత్తి వెళ్ళెను. హనుమాన్=హనుమంతుడు, మహీధరాగ్రమ్=పర్వతశిఖరమును, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, అపతతః=వచ్చి మీద పడుచున్న, తప్యః=వానియొక్క, పురస్తాత్=ఎరుట, తస్థా=నిలచెను.

తా. పీమ్మట కుంభకర్ణుడు వాడియైన శూలమును గ్రహించి భయంకరమైన ఆ వానరసైన్యముమీదికి శీఘ్రముగా వెళ్లెను. హనుమంతుడు వర్షతశిరమును గ్రహించి, వానరసైన్యము మీదికి వచ్చుచున్న ఆతని ఎదుట నిలచెను.

17

మూ. స కుమ్మకర్ణం కుపితో జఘావ  
చేగేవ శైలోత్తమధీమకాయమ్,  
స చుక్తుభే తేన తదాధిభూతో  
మేదార్థ్యగ్రాతో రుధిరావసిక్తః.

18

ప్ర. అ. కుపితః=కోపించిన, సః=ఆ హనుమంతుడు, శైలోత్తమ ధీమకాయమ్=ఉత్తమమైన శైలము వలె భయంకరమైన శరీరము గల, కుమ్మ కర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, చేగేవ=చేగముతో, జఘావ=కొట్టెను. తదా=అప్పుడు, తేన=వాచితేత, అధిభూతః=తిరస్కరించబడిన, సః=ఆ కుంభకర్ణుడు, మేదార్థ్యగ్రాతః=కొవ్వచేత తడిసిన శరీరము గలవాడై, రుధిరావసిక్తః=రక్తముచేత తడిసినవాడై, చుక్తుభే=క్షోభ చెందెను.

తా. హనుమంతుడు కోపించి, ఉత్తమమైన వర్షతము వలె భయంకరమైన రేహముగల ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి చేగముగా కొట్టగా ఆతడు కొవ్వచేత, రక్తముచేత తడిసిన రేహముతో క్షోభ చెందెను.

18

మూ. స శూలమోవిధ్య తడిత్రకాశం  
గిరిర్యథా ప్రజ్వలితాగ్రశృక్లమ్,  
బాహ్వంతరే మారుతి మాజఘావ  
గుహోఽచలం క్రౌంచమివోగ్రశక్త్యా.

19

ప్ర. అ. సః=ఆ కుంభకర్ణుడు, గిరిః=పర్వతము, ప్రజ్వలితాగ్రశృక్లం యథా=మండుచున్న శిఖరాగ్రమును వలె, తడిత్రకాశమ్=మెరుపువంటి ప్రకాశ గల, శూలమ్=శూలమును, అవిధ్య=గట్టిగా పట్టి, గుహః=కుమారస్వామి, ఉగ్రశక్త్యా=ఉగ్రమైన శక్తిచేత, క్రౌంచమ్ అచల మివ=క్రౌంచపర్వతమును వలె, మారుతిమ్=హనుమంతుణ్ణి, బాహ్వంతరే=బాహువుల మధ్య, అజఘావ=కొట్టెను.

తా. కుంభకర్ణుడు మెరుపు వంటి ప్రకాశ గల శూలమును, మండుచున్న శిఖరాగ్రము గల పర్వతమువలె గట్టిగా పట్టి, కుమారస్వామి శక్తిచేత క్రౌంచపర్వతమును కొట్టినట్లు హనుమంతుణ్ణి వక్షస్థలముమీద కొట్టెను.

19

మూ. స శూలవిర్విప్లమహాభుజాన్తరః  
ప్రవిహ్వలః శోణితముద్యమన్ ముఖాత్,



ననాద భీమం హనుమాన్ మహాహవే  
యుగాన్తమేఘస్తనితస్యనోపమమ్.

20

ప్ర. అ. మహాహవే=ఆ మహాయుద్ధమునందు, శూలవిర్భిన్న  
మహాభుజాన్తరః=శూలముచేత బ్రద్ధలు కొట్టబడిన విశాలమైన వక్షస్థలము  
గల, సా హనుమాన్=ఆ హనుమంతుడు, ప్రవిహ్వలః=చాల వ్యాకులుడై,  
ముఖాత్=ముఖమునుండి, శోణితమ్=రక్తమును, ఉద్యమన్=కక్కుచు, యుగాన్త  
మేఘస్తనితస్యనోపమమ్=ప్రళయకాలమేఘముల ఉరుముల యనితో సమానముగా,  
భీమమ్=భయంకరముగా, ననాద=ధ్వనిచేసెను.

తా. ఆ మహాయుద్ధమునందు శూలముచేత విశాలమైన వక్షస్థలము  
నందు కొట్టబడినవాడై హనుమంతుడు వ్యాకులత చెంది, ముఖమునుండి  
రక్తము కక్కుచు ప్రళయకాలమేఘము ఉరుములతో సమానముగా భయంకరమైన  
ధ్వని చేసెను.

20

మూ. తతో వినేదుః సహసా ప్రహృష్టా  
రక్షోగణాస్తం వ్యథితం సమీక్ష్య,  
ప్లవంగమాస్తు వ్యథితా భయార్తాః  
ప్రదుద్రువుః సంయతి కుమృకర్ణాత్.

21

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రక్షోగణాః=రాక్షసగణములు, వ్యథి  
తమ్=వ్యథచెందిన, తమ్=హనుమంతుని, సమీక్ష్య=చూచి, ప్రహృష్టాః=సంతో  
షించినవై, సహసా=వెంటనే, వినేదుః=అరచిరి. ప్లవంగమాస్తు=వానరులైతే,  
వ్యథితాః=వ్యథచెందినవారై, భయార్తాః=భయపడితులై, సంయతి=యుద్ధమునందు,  
కుమృకర్ణాత్=కుంభకర్ణునినుండి, ప్రదుద్రువుః=పారిపోయిరి.

తా. రాక్షసులందరు వ్యథి చెందిన ఆ హనుమంతుని చూడగానే  
సంతోషముతో కేకలు చేసిరి. వానరులు మాత్రము వ్యథచెంది, భయపడితులై,  
యుద్ధరంగములో ఆ కుంభకర్ణుని దగ్గరనుండి పారిపోయిరి.

21

మూ. తతస్తు నీలో బలవాన్ పర్యవస్థాపయన్ బలమ్,  
ప్రవిచక్షేప శైలాగ్రం కుమృకర్ణాయ భీమతే.

22

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, బలవాన్=బలవంతుడైన, నీలః=నీలుడు,  
బలమ్=పైన్యమును, పర్యవస్థాపయన్=నిలుపుచు, భీమతే=బుద్ధిమంతుడైన, కుమృ  
కర్ణాయ=కుంభకర్ణునకు, శైలాగ్రమ్=పర్వతశిఖరమును, ప్రవిచక్షేప=విసరెను.

తా. బలశాలియైన నీలుడు పైన్యమును భైరవుడు చెప్ప నిలబెట్టుచు,  
బుద్ధిమంతుడైన కుంభకర్ణునిమీదికి పర్వతశిఖరమును విసరెను.

22

మూ. తదాపతంత్రం సంప్రేక్ష్య ముష్టివాభిజఘాన హ,  
ముష్టిసహారాభిహతం తచ్చైలాగ్రం వ్యశీర్యత. 23  
సవిస్ఫులింగం సజ్వలం నేపపాత మహేతలే.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అపతంత్రమ్=వచ్చిపడుచున్న శైలాగ్రమును, సంప్రేక్ష్య=చూచి, ముష్టివా=పిడికిలితో, అభిజఘాన హ=కొట్టెను. ముష్టిసహారాభిహతమ్=పిడికిలి దెబ్బచేత కొట్టబడిన, తత్=ఆ, శైలాగ్రమ్=పర్వతాగ్రము, వ్యశీర్యత=బ్రద్దలైపోయెను. సవిస్ఫులింగమ్=అగ్నికణములతో కూడినదై, సజ్వలమ్=జ్వాలలతో కూడినదై, మహేతలే=నేలమీద, నిపపాత=పడెను.

తా. అప్పుడు కుంభకర్ణుడు మీద పడుచున్న ఆ పర్వత శిఖరమును చూచి దానిని పిడికిలితో కొట్టెను. అది పిడికిలి దెబ్బకు బ్రద్దలైపోయి, అగ్నికణములతో, అగ్నిజ్వాలలతో నేలమీద పడిపోయెను. 23

మూ. ఋషభః శరభో నీలో గవాక్షో గన్ధమాదనః,  
పశ్చా వానర శార్దూలాః కుమ్భకర్ణముపాద్రవన్. 24

ప్ర. అ. ఋషభః=ఋషభుడు, శరభః=శరభుడు, నీలః=నీలుడు, గవాక్షః=గవాక్షుడు, గన్ధమాదనః=గంధమాదనుడు, పశ్చా=ఎదుగుడు, వానర శార్దూలాః=వానరశ్రేష్ఠులు, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి గూర్చి, ఉపాద్రవన్=పరుగెత్తిరి.

తా. వానరశ్రేష్ఠులైన ఋషభ - శరభ - నీల - గవాక్ష - గంధమాదనులు ఎదుగుతూ కుంభకర్ణుని మీదికి వేగముగా వెళ్ళిరి. 24

మూ. తైలర్వృక్షైస్తలైః పాదైర్యుష్టిభిశ్చ మహాబలాః,  
కుమ్భకర్ణం మహాకాయం నిజఘ్నుః పర్వతో యుధి. 25

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల ఆ వానరులు, తైలై=పర్వతములచేత, వృక్షైః=వృక్షములచేత, తలైః=అరచేతులచేత, పాదైః=పాదములచేత, యుష్టిభిః=పిడికిళ్ళచేత, మహాకాయమ్=పెద్ద రేహము గల, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, పర్వతః=అంతటా, యుధి=యుద్ధమునందు, నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

తా. మహాబలనందులైన ఆ ఎదుగురు వానరులు, పెద్ద రేహము గల ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి, యుద్ధమునందు, పర్వతములచేత, వృక్షములచేత, అరచేతులచేత, పాదములచేత, పిడికిళ్ళచేత అన్ని వైపులనుండి కొట్టిరి. 25

మూ. సుర్భావివ ప్రహరాంస్తావ్యేద్యయావో న వివ్యథే,  
ఋషభం తు మహావేగం బాహుభ్యాం పరిషస్వజే. 26

ప్ర. ఆ. భాన్=ఆ, ప్రహరాన్=రెబ్బలను, పుర్వానివ=స్పృశించుటను  
వలె, వేదయానా=తెలిసికొనుచు, న వివృతే=వ్యథ చెందలేదు. మహావే  
గమ్=గొప్ప వేగము గల, ఋషభమ్=ఋషభుణ్ణి, బాహుభ్యామ్=బాహువులతో,  
పరిషస్వతే=కొగలించుకొనెను.

తా. ఆ రెబ్బలన్నీ కుంభకర్ణునకు పుర్వమాత్రములుగా ఆవిసించెను.  
అతడు ఏమాత్రము వ్యథ చెందలేదు. గొప్ప వేగము గల ఋషభుణ్ణి  
బాహువులతో కొగలించుకొనెను. 26

మూ. కుమ్భకర్ణభుజాభ్యాం తు పీడితో వానరర్థభః, 27  
నిపపాతర్థభో భీమః ప్రముఖాగతశోణితః.

ప్ర. ఆ. కుమ్భకర్ణభుజాభ్యాం=కుంభకర్ణుని భుజములచేత, పీడితః=పీడించ  
బడిన, వానరర్థభః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, భీమః=భయంకరుడైన, ఋషభః=ఋషభుడు,  
ప్రముఖాగతశోణితః=ముఖమునుండి వచ్చిన రక్తము కలవాడై, నిపపాత=క్రింద  
పడిపోయెను.

తా. భయంకరుడు, వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన ఋషభుడు కుంభకర్ణునిచే  
బాహువులచేత పీడింపబడి ముఖమునుండి రక్తము కారుచు నేలమీద పడిపోయెను.

మూ. ముష్టివా శరభం హత్యా జానునా నీలమాహవే, 28

అజఘాన గవాక్షం తు తలేనేస్తృరిపుస్తదా,

పాదేనాభ్యహనత్కృద్ధ స్తరసా గన్ధమాదనమ్. 29

ప్ర. ఆ. తరా=అప్పుడు, ముద్ధః=కోపించిన, ఇస్తృరిపుః=ఇంద్రుని శత్రువైన  
కుంభకర్ణుడు, అహవే=యుద్ధమునందు, శరభమ్=శరభుణ్ణి, ముష్టివా=పీడికిలిచేత,  
నీలమ్=నీలుణ్ణి, జానునా=మోకాలిచేత, హత్యా=కొట్టి, గవాక్షమ్=గవాక్షుణ్ణి,  
తలేన=అరచేత, అజఘాన=కొట్టెను. గన్ధమాదనమ్=గంధమాదనుణ్ణి, తరసా  
బలముతో, పాదేన=పాదముచేత, అభ్యహనత్=కొట్టెను.

తా. అప్పుడా యుద్ధమునందు కోపించిన కుంభకర్ణుడు శరభుణ్ణి  
పీడికిలిచేతను, నీలుణ్ణి మోకాలిచేతను, గవాక్షుణ్ణి అరచేతిచేతను, గంధమాదనుణ్ణి  
పాదముచేతను బలముతో కొట్టెను. 28, 29

మూ. దత్తప్రహరవృధితా ముముహుః శోణితోక్షితాః, 30  
నిపేతుస్తే తు మేదిన్యాం నికృత్తా ఇవ కింశుకాః.

ప్ర. ఆ. లే=ఆ వానరులు, దత్తప్రహరవృధితాః=ఇవ్వబడిన రెబ్బలచేత వ్యథ  
చెందినవారై, శోణితోక్షితాః=రక్తముచేత తడవబడినవారై, ముముహుః=మోహము

చెందిరి. నిక్కత్తాఁ=చెగగొట్టబడిన, కింశుకా ఇవ=కింశుకవృక్షములు వలె,  
మేదిన్యామ్=భూమిమీద, నిసేతుఁ=పడిరి.

తా. ఆ వానరులు కుంభకర్ణుడు కొట్టిన దెబ్బలకు వ్యథ పొందినవారై  
మోహము చెంది, అండించిన కింశుకవృక్షముల వలె నేలపై పడిరి. 30

మూ. తేషు వానరముఘ్నేషు పాతితేషు మహాత్ముసు,  
వానరాణాం సహస్రాణి కుచ్చుకర్ణం ప్రదుద్రువుః. 31

ప్ర. అ. మహాత్ముసు=మహాత్ములైన, తేషు=ఆ, వానరముఘ్నేషు=వాన  
రనాయకులు, పాతితేషు=పడగొట్టబడినవా రగుచుండగా, వానరాణామ్=వాన  
రులయొక్క, సహస్రాణి=సహస్రములు, కుచ్చుకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి గూర్చి,  
ప్రదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

తా. మహాత్ములైన ఆ వానరనాయకులు నేలపై పడిపోవుట చూచి  
నేలకొంది వానరులు కుంభకర్ణునిమీదికి పరుగెత్తిరి. 31

మూ. తం శైలమివ శైలాభాః పర్వే తు ప్లవగర్షభాః,  
సమారుహ్య సముత్పత్య దదంశుశ్చ మహాబలాః. 32

ప్ర. అ. శైలాభాః=పర్వతములవంటి, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల,  
పర్వే=పనుస్తమైన, తే=ఆ, ప్లవగర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, శైలమివ=పర్వతమువలె  
ఉన్న, తమ్=ఆతనిని, సమారుహ్య=ఎక్కి, సముత్పత్య=ఎగిరి, దదంశుః=కరిచిరి.

తా. బలశాలులైన ఆ పర్వతముల వలె ఉన్న వానరులు అందరూ  
పర్వతమువంటి ఆతని మీదికి ఎక్కి, ఎగిరి ఆతనిని కరిచిరి. 32

మూ. తం వజైర్లశనైశ్చాపి ముష్టిభిర్బాహుభిస్తథా,  
కుచ్చుకర్ణం మహాబాహుం విజఘ్నుః ప్లవగర్షభాః. 33

ప్ర. అ. ప్లవగర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, మహాబాహుమ్=గొప్ప బాహువులు  
గల, తం కుచ్చుకర్ణమ్=ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి, వజ్రైః=గోల్లచేత, దశనైశ్చాపి=రం  
తొలచేత, ముష్టిభిః=పడికిళ్లచేత, తథా=మరియు, బాహుభిః= బాహువులచేత,  
విజఘ్నుః=కోట్టిరి.

తా. ఆ వానరశ్రేష్ఠులు గొప్ప బాహువులు గల ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి  
గోల్లచేత, రంతొలచేత, పడికిళ్లచేత, బాహువులచేత పీడించిరి. 33

మూ. న వానరసహస్రైస్త్ర విచితః పర్వతోపమః,  
రరాజ రాక్షసవ్యాఘ్రో గిరిరాత్మరుహైరివ. 34

ప్ర. అ. వానరసహస్రైః=వానరుల వేలవేత, విచిత్రః=వ్యాప్తుడైన, పర్వతోపమః=పర్వతముతో సమానుడైన, సః=ఆ, రాక్షసవ్యాఘ్రః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, అత్యురుహైః=తనపై మొలచిన తెట్లచేత, గిరిః ఇవః=పర్వతము వలె, రరాజప్రకాశించెను.

తా. వేలకొలది వానరులు తనపై ఎక్కిగా పర్వతమువంటి ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠుడు తెట్లతో నిండిన పర్వతము వలె ప్రకాశించెను. 34

మూ. బాహుభ్యాం వానరాన్ సర్వాన్ ప్రగృహ్య స మహాబలః,  
భక్తయూమాప సంక్రుద్ధో గరుడః పన్నగానివ. 35

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, సః=అతడు, సర్వాన్=సమస్తమైన, వానరాన్=వానరులను, బాహుభ్యామ్=చేతులతో, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, సంక్రుద్ధః=కోపించిన, గరుడః=గరుత్మంతుడు, పన్నగానివ=పర్వములను వలె, భక్తయూమాప=భక్తీంచెను.

తా. మహాబలవంతుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు చేతులతో ఆ వానరుల నందరినీ పట్టుకొని, కోపించిన గరుత్మంతుడు సర్పములను భక్తీంచినట్లు భక్తీంచెను. 35

మూ. ప్రక్షిప్తాః కుమృకర్ణేన వత్సే పాతాలసంనిభే,  
నాపాపుటాభ్యాం నిర్జగ్ముః కర్ణాభ్యాం చైవ వానరాః. 36

ప్ర. అ. కుమృకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత, పాతాలసంనిభే=పాతాలముతో సమానమైన, వత్సే=ములమునందు, ప్రక్షిప్తాః=పడవేయబడిన, వానరాః=వానరులు, నాపాపుటాభ్యామ్=ముక్కు రంధ్రము నుండి, కర్ణాభ్యాం చైవ=చెవులనుండి, నిర్జగ్ముః=బిటకు వచ్చిరి.

తా. కుంభకర్ణునిచేత పాతాలమువంటి తన ముఖముతో పడవేయబడిన వానరులు ముక్కు రంధ్రములనుండి, చెవులనుండి బైటకు వచ్చివేసిరి. 36

మూ. భక్తయన్ భృశసంక్రుద్ధో హరీన్ పర్వతసంనిభః,  
బభిష్టా వానరాన్ సర్వాన్ సంక్రుద్ధో రాక్షసోత్తమః. 37

ప్ర. అ. భృశసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి కోపించిన, పర్వతసంనిభః=పర్వతముతో సమానుడైన, రాక్షసోత్తమః=రాక్షసులతో ఉత్తముడైన కుంభకర్ణుడు, సంక్రుద్ధః=కోపించినవాడై, హరీన్=వానరులను, భక్తయన్=భక్తీంచుచు, వానరాన్=వానరులను, బభిష్టా=విరచి ముక్కులు చేసెను.

తా. పర్వతముతో సమానుడైన, మిక్కిలి కోపించిన ఆ కుంభకర్ణుడు

ఆ వానరులను భక్తింతుటకై వాల్మీకిని విరివివేసెను.

వి. ఈ శ్లోకంలోని "హరిన్, వానరాన్", "భృశసంక్రుద్ధః, సంక్రుద్ధః" అనేవి పునరుక్తాలుగా ఉన్నవి. ఈ శ్లోకం ప్రాచ్యపాఠంతో లేదు. 37

మూ. మాంసశోణితసంక్లేదాం కుర్వన్ భూమిం స రాక్షసః,

చచార హరినైవ్యేషు కాలాగ్నిరివ మూర్చితః.

38

ప్ర. అ. సః రాక్షసః=ఆ రాక్షసుడు, భూమిమ్=భూమిని, మాంసశోణితసంక్లేదామ్=మాంసముచేత రక్తముచేత తడిసిన దానినిగా, కుర్వన్=చేయుచు, మూర్చితః=బిజ్జుంబించిన, కాలాగ్నిరివ=ప్రలయకాలాగ్ని వలె, హరినైవ్యేషు=వానర సైన్యములయందు, చచార=సంచరించెను.

రా. ఆ కుంభకర్ణుడు నేలను మాంసముచేత, రక్తముచేత తడుపుచు, బిజ్జుంబించిన, ప్రలయకాలాగ్ని వలె వానర సైన్యములలో సంచరించెను.

మూ. వజ్రహస్తో యథా శక్రః పాశహస్త ఇవాన్తకః,

శూలహస్తో బభౌ యుద్ధే కుమ్భకర్ణో మహాబలః.

39

ప్ర. అ. శూలహస్తః=శూలము హస్తమునందు గల, మహాబలః=గొప్ప బలము గల, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, వజ్రహస్తః=వజ్రము హస్తమునందు గల, శక్రః యథా=దేవేంద్రుడు వలె, పాశహస్తః=పాశము హస్తమునందు గల, అన్తకః ఇవ=దుముడు వలె, బభౌ=ప్రకాశించెను.

రా. యుద్ధమునందు శూలము హస్తమునందు ధరించిన మహాబలశాలియైన కుంభకర్ణుడు వజ్రము చేతిలో ధరించిన ఇంద్రుడు వలె, పాశము హస్తమునందు ధరించిన యముడు వలె ప్రకాశించెను. 39

మూ. యథా శుష్కాణ్యరణ్యాని గ్రీష్మే దహతి పావకః,

తథా వానరసైన్యాని కుమ్భకర్ణో దదాహ సః.

40

ప్ర. అ. గ్రీష్మే=గ్రీష్మమునందు, శుష్కాణి=ఎండిన, అరణ్యాని=అరణ్యములను, పావకః=అగ్ని, యథా=ఎట్లు, దహతి=కాల్చునో, తథా=అట్లు, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, వానరసైన్యాని=వానర సైన్యములను, దదాహ=కాల్చివేసెను.

రా. గ్రీష్మమునందు అగ్ని ఎండిపోయిన అరణ్యములను కాల్చివేసినట్లు కుంభకర్ణుడు ఆ వానర సైన్యములను కాల్చివేసెను. 40

మూ. తతస్తే వధ్యమానాస్తు హతయూథా వినాయకాః,

వానరా భయసందిగ్ధా వివేదుర్వికృతైః స్వరైః.

41

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, హతయాభాః=చంపబడిన గుంపులు గల, వినాయకాః=నాయకులు లేని, తే వానరాః=ఆ వానరులు, వధ్య మానాః=చంపబడుచున్నవారై, భయసంవిగ్నాః=భయముచేత దిగులుచెందినవారై, విక్యతైః=విక్రమములైన, వ్యర్తైః=వ్యర్థములతో, వినేదుః=అరచిరి.

తా. గుంపు అన్నీ చంపబడగా, నాయకులు లేని ఆ వానరులు కుంభకర్ణునిచేత చంపబడుచు భయక్రాంతులై విక్రమవ్యర్థములతో అరచిరి. 41

మూ. అనేకశో వధ్యమానాః కుమ్మకర్ణేన వానరాః,

రాఘవం శరణం జగ్ముర్వ్యధితాః భిన్నచేతసః. 42

ప్ర. అ. కుమ్మకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత, అనేకశః=అనేకవిధముల, వధ్య మానాః=చంపబడుచున్న, వానరాః=వానరులు, వ్యధితాః=వ్యథ తెందినవారై, భిన్నచేతసః=భేదిముతో కూడిన మనస్సులు కలవారై, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, శరణం జగ్ముః=శరణుసాందిరి.

తా. కుంభకర్ణుడు అనేకవిధముల చంపుచుండగా వ్యథ తెందిన వానరులు దుఃఖాక్రాంతములైన మనస్సులతో రాముణ్ణి శరణు జొచ్చిరి. 42

మూ. ప్రభగ్నాన్ వానరాన్ దృష్ట్వా వజ్రహస్తాత్మజాత్మజః,

అభ్యధావత వేగేన కుమ్మకర్ణం మహాహవే. 43

ప్ర. అ. మహాహవే=మహాయుద్ధమువందు, ప్రభగ్నాన్=ఒడిపోయిన, వానరాన్=వానరులను, దృష్ట్వా=చూచి, వజ్రహస్తాత్మజాత్మజః=ఇంద్రుని కుమారుని కుమారుడు, వేగేన=వేగముతో, కుమ్మకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి గూర్చి, అభ్యధావత=పరుగెత్తిను.

తా. ఆ మహాయుద్ధములో వానరులు భిన్నులైపోవుట చూచి ఇంద్రుడు శీఘ్రముగా కుంభకర్ణునిమీదికి పరుగెత్తిను. 43

మూ. తైలశృంగం మహార్థ్యహ్య వినదన్ స ముహుర్ముహుః,

త్రాసయన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్ కుమ్మకర్ణపరానుగాన్, 44

చిక్షేప తైలశిఖరం కుమ్మకర్ణస్య మూర్ధని.

ప్ర. అ. సః=అతడు, మహాన్=పెద్దదైన, తైలశృంగమ్=పర్వతశిఖరమును, గృహ్య=గ్రహించి, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, వినదన్=ధ్వనిచేయుచు, కుమ్మకర్ణపరానుగాన్=కుంభకర్ణుని మార్గమును అనుసరించి వచ్చిన, సర్వాన్=సమస్తమైన, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, త్రాసయన్=భయపెట్టుచు, తైలశిఖరమ్=పర్వతశిఖరమును, కుమ్మకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, మూర్ధని=శిరస్సుమీద, చిక్షేప=పడవేసెను.

తా. ఆ అంగదుడు పెద్ద పర్వతశిఖరమును గ్రహించి, మాటిమాటికి గర్జించుచు, కుంభకర్ణుని వెనుక వచ్చిన రాక్షసుల నందరినీ భయపెట్టుచు, ఆ పర్వతశిఖరమును కుంభకర్ణుని శిరస్సుమీద పడవేసెను. 44

మూ. స తేనాభిహతో మూర్ధ్ని శైలేశ్వరీపుష్పదా, 45  
కుమ్భకర్ణః ప్రజన్యాల క్రోధేన మహతా తదా,  
పోఽభ్యధావత వేగేన వారిపుత్రమమర్షణమ్. 46

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తేన=ఆ, శైలేశ్వరీపుష్పదా=పర్వతముచేత, మూర్ధ్ని=శిరస్సు మీద, అభిహతా=కొట్టబడిన, కుమ్భకర్ణః=ఇంద్రుని శత్రువైన, స, కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, మహతా=గొప్ప, క్రోధేన=క్రోధముతో, ప్రజన్యాల=మండిపడెను. తదా=అప్పుడు, అమర్షణమ్=క్రోధముగల, వారిపుత్రమ్=అంగదుణ్ణి గూర్చి, వేగేన=వేగముతో, అభ్యధావత=పరుగెత్తెను.

తా. అప్పుడు ఆ పర్వతముచేత శిరస్సుమీద కొట్టబడిన ఇంద్రశత్రువైన ఆ కుంభకర్ణుడు గొప్ప క్రోధముతో మండిపడుచు వేగముగా, క్రోధావిష్టుడైన అంగదుని వైపు పరుగెత్తెను. 45, 46

మూ. కుమ్భకర్ణో మహావారస్త్రాసయన్ పర్వవానరాన్, 47  
ఖాలం ససర్జ వై రోషాదర్శితే తు మహాబలః.

ప్ర. అ. మహానాదా=గొప్పధ్వని గల, మహాబలః=గొప్ప బలము గల, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, పర్వవానరాన్=సమస్తవానరులను, వ్రాసయన్=భయపెట్టుచు, అర్జితే=అంగదునియందు, రోషాత్=క్రోధమువలన, శూలమ్=శూలమును ససర్జ=విడచెను.

తా. గొప్ప బలము గల కుంభకర్ణుడు బిగ్గరగా గర్జించుచు, వానరుల నందరినీ భయపెట్టుచు, క్రోధముతో శూలమును అంగదునిమీదకు విసరెను.

మూ. త మాపతన్తరం బుద్ధ్వా తు యుద్ధమార్గవిశారదః, 48  
లాఘవాన్మోచయామాస బలవాన్ వానరర్షభః.

ప్ర. అ. యుద్ధమార్గవిశారదః=యుద్ధమార్గమునందు సమర్థుడైన, బలవాన్=బలవంతుడైన, వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుడు, అపతన్తమ్=వచ్చి మీదపడుచున్న, తమ్=ఆ శూలమును, బుద్ధ్వా=తెలిసికొని, లాఘవాత్=చురుకుదనమువలన, మోచయామాస=విడిపించుకొనెను.

తా. యుద్ధమార్గమునందు నేర్పరియైన బలశాలియైన అంగదుడు మీద పడుచున్న ఆ శూలమును చూచి, నేర్పుగా, అది మీద పడకుండ తప్పించుకొనెను. 48



మూ. ఉత్పత్య చైనం తరసా తలేనోరస్యలాదయత్,  
స తేనాభిహతః కోపాత్ప్రముమోహాచలోపమః.

49

ప్ర. అ. ఉత్పత్య=పైకి ఎగిరి, ఏనమ్=వినిని, తరసా=బలముతో, తలేన=ఆరదేదితేత, ఉదపి=వక్షస్థలమునందు, అలాదయత్=కొట్టెను. తేన=వానిచేత, కోపాత్=కోపమువలన, అభిహతః=కొట్టబడిన, అచలోపమః=పర్వతముతో సమానుడైన, హ=అతడు, ప్రముమోహః=మోహము చెందెను.

రా. అంగదుడు పైకి ఎగిరి అరతేతితో అతని వక్షస్థలముమీద బలముగా కొట్టెను. అంగదుడు కోపముతో ఇట్లు కొట్టగా పర్వతమువంటి ఆ కుంభకర్ణుడు మోహము చెందెను.

49

మూ. స లబ్ధసంజ్ఞోఽతిబలో ముష్టిం సంగృహ్య రాక్షసః,  
అపహసేన చిక్షేప విసంజ్ఞః స పపాత హ.

50

ప్ర. అ. అతిబలా=గొప్ప బలము గల, హ=ఆ, రాక్షసః=రాక్షసుడు, లబ్ధసంజ్ఞః=పొందబడిన సంజ్ఞ కలవాడై, ముష్టిమ్=పీడికిలిని, సంగృహ్య=పట్టి, అపహసేన=పరిహాసపూర్వకముగా, చిక్షేప=అంగదునిపై పడవేసెను. హ=అతడు, విసంజ్ఞః=సంజ్ఞలేనివాడై, పపాత హ=పడిపోయెను.

రా. గొప్ప బలము గల ఆ కుంభకర్ణుడు స్పృహ చెంది, పీడికిలి బిగించి అనాయాసముగా అంగదునిమీద పడవేసెను. అతడు స్పృహ కోల్పోయి పడిపోయెను.

50

మూ. తస్మిన్ ప్లవగశార్దూలే విసంజ్ఞే పతితే భువి,  
తచ్ఛూలం సముపాదాయ సుగ్రీవమభిదుద్రువే.

51

ప్ర. అ. ప్లవగశార్దూలే=వానరశ్రేష్ఠుడైన, తస్మిన్=ఆ అంగదుడు, విసంజ్ఞే=సంజ్ఞ కోల్పోయినవాడై, భువి=నేలమీద, పతితే=పడినవాడగుచుండగా, తచ్ఛూలమ్=ఆ శూలమును, సముపాదాయ=గ్రహించి, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుని గూర్చి, సమభిదుద్రువే=పరుగెత్తి వెళ్లెను.

రా. వానరశ్రేష్ఠుడైన అంగదుడు స్పృహ తప్ప నేలమీద పడిపోయిన పిమ్మట కుంభకర్ణుడు ఆ శూలమును గ్రహించి సుగ్రీవు దున్న వైపు పరుగెత్తెను.

51

మూ. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య కుమ్భకర్ణం మహాబలమ్,  
ఉత్పాత తదా వీరః సుగ్రీవో వానరాధిపః.

52

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, వీరః=వీరుడైన, వానరాధిపః=వానరరాజైన,

సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, ఆపతంత్రమ్=శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, సంప్రేక్ష్య=చూచి, ఉత్సౌత=పైకి ఎగిరెను.

తా. అప్పుడు మహాబలవంతుడైన కుంభకర్ణుడు తనమీరికి వచ్చుచున్నట్లు చూచి వీరుడు, వానరరాజు అయిన సుగ్రీవుడు పైకి ఎగిరెను. 52

మూ. స పర్వతాగ్రముల్ క్షీప్య సమావిధ్య మహాబలః,  
అభిదుద్రావ వేగేన కుమృకర్ణం మహాబలమ్. 52

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, స=ఆ సుగ్రీవుడు, పర్వతాగ్రమ్=పర్వతశిఖరమును, ఉల్క్షీప్య=ఎత్తి, సమావిధ్య=గట్టిగా పట్టి, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుని గూర్చి, వేగేన=వేగముతో, అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. గొప్ప బలము గల సుగ్రీవుడు పర్వతశిఖరమును పైకి ఎత్తి గట్టిగా పట్టుకొని, గొప్ప బలము గల కుంభకర్ణునివైపు శీఘ్రముగా వెళ్లెను. 53

మూ. తమాపతంత్రం సంప్రేక్ష్య కుమృకర్ణః ప్లవంగమమ్,  
తస్థౌ విప్రతసర్వాణ్ వానరేష్ట్రస్య సంముఖః. 54

ప్ర. అ. కుమృకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, ఆపతంత్రమ్=వచ్చి మీద పడుచున్న, తమ్=ఆ, ప్లవంగమమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, సంప్రేక్ష్య=చూచి, విప్రతసర్వాణః=తెరవబడిన సకలావయములు కలవాడై, వానరేష్ట్రస్య=వానరరాజుకు, సంముఖః=ఎదురైనవాడై, తస్థౌ=నిలచెను.

తా. కుంభకర్ణుడు వచ్చి మీద పడుచున్న సుగ్రీవుని చూచి సమస్తావయములు స్పష్టముగా కనబర్చుచు (రొమ్ము నిరచి) ఆతని ఎదుట నిలచెను. 54

మూ. కపిశోణతదిగ్ధాక్షం భక్తయంత్రం ప్లవంగమాన్,  
కుమృకర్ణం స్థితం రృష్త్వా సుగ్రీవో వాక్యమబ్రవీత్. 55

ప్ర. అ. కపిశోణతదిగ్ధాక్షమ్=వానరుల రక్తముచేత పూయబడిన శరీరము గల, ప్లవంగమాన్=వానరులను, భక్తయంత్రమ్=భక్తించుచున్న, స్థితమ్=నించి ఉన్న, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, రృష్త్వా=చూచి, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. కుంభకర్ణుడు వానరులను భక్తించుటచే వారి రక్తముచేత ఆతని శరీరమంతా తడిసి ఉండెను. తన ఎదుట నించిన అట్టి కుంభకర్ణుణ్ణి చూచి

సుగ్రీవు డిట్లు పలికెను.

56

మూ. పాతితాళ్ళ త్వయా వీరాః కృతం కర్మ సుదుష్కరమ్,  
భక్తితాని చ సైన్యాని ప్రాప్తం తే పరమం యశః.

56

ప్ర. అ. త్వయా=నీచేత, వీరాః=వీరులు, పాతితాః=పదగొట్టబడిరి. సుదుష్కరమ్=చేయుటకు చాల కష్టమైన, కర్మ=పని, కృతమ్=చేయబడినది. సైన్యాని=సైన్యములు, భక్తితాని చ=భక్తింపబడినవి. తే=నీకు, పరమమ్=గొప్ప, యశః=శీర్షి, ప్రాప్తమ్=పొందబడినది.

లా. నీవు వీరులను పదగొట్టినావు. చేయ శక్యము కాని పని చేసినావు. సైన్యములను కూడా భక్తించినావు. గొప్ప శీర్షిని అర్జించినావు. 56

మూ. త్వజ తర్వానరావీకం ప్రాకృతైః కిం కరిష్యసి,  
సహస్రైకం విపాతం మే పర్యతస్యాస్య రాక్షస.

57

ప్ర. అ. తత్=ఆ, వానరావీకమ్=వానర సైన్యమును, త్వజ=విడిచిపెట్టుము. ప్రాకృతైః=సామాన్యంతో, కిం కరిష్యసి=ఏమి చేసెదవు ? రాక్షసం=ఓ ! రాక్షసుడా ! మే=నామొక్క, అస్య పర్యతస్య=ఈ పర్యతముయొక్క, ఏకమ్ విపాతమ్=పడుటను, సహస్రం=సహించుము.

లా. కుంభికర్ణుడా ! ఆ వానర సైన్యమును విడిచిపెట్టుము. సామాన్యంతో ఏమి చేసెదవు ? నేను పడవేయు ఈ పర్యతము (పడుటను) ఒకదానిని (ఈ ఒక్క పర్యతము దెబ్బను) సహించుము. 57

మూ. తర్వాక్యం హరిరాజస్య సత్త్వధైర్యసమన్వితమ్,  
శ్రుత్వా రాక్షసశార్దులః కుమ్భకర్ణోఽబ్రవీత్సచః.

58

ప్ర. అ. హరిరాజస్య=సుగ్రీవునియొక్క, సత్త్వధైర్యసమన్వితమ్=బలముతోను ధైర్యముతోను కూడిన, తత్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, రాక్షసశార్దులః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన, కుమ్భకర్ణః=కుంభికర్ణుడు, తచః=తచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

లా. సుగ్రీవుడు పలికిన బలధైర్యములతో కూడిన మాటలు విని రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన కుంభికర్ణు డిట్లు పలికెను. 58

మూ. ప్రజాపతేస్తు బౌత్రస్త్వం తథైవర్క్షరజఃసుతః,  
ర్భరిపౌరుషసంపన్నః కస్మార్గర్హసి వానర.

59

ప్ర. అ. వానర=వానరుడా ! త్వమ్=నీవు, ప్రజాపతేః=బ్రహ్మదే

పునియొక్క, పౌత్రుఁ=పౌత్రుడవు; తదైవఁ=మరియు, ఋక్షరజఃసతః=ఋక్షరజ  
స్సుయొక్క పుత్రుడవు, ధృతిపౌరుషసంపన్నః=దైర్యముతోను పౌరుషముతోను  
కూడినవాడవు. కస్మాత్=ఏ కారణమువలన, గర్హి=గర్హించుచున్నావు ?

తా. సుగ్రీవుడా ! నీవు బ్రహ్మదేవుని పౌత్రుడవు; ఋక్షరజస్సు  
పుత్రుడవు. దైర్యపౌరుషసంపన్నుడవు. ఎందుకు గర్హించెదవు ? 59

మూ. ప కుమృకర్ణస్య వచో నిశమ్య  
వ్యావిధ్య శైలం పహపా ముమోచ,  
తేవాజఘానోరసి కుమృకర్ణం  
శైలేన వజ్రాశనిసంవిభేన. 60

ప్ర. అ. పః=అతడు, కుమృకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, వచః=వచనమును,  
నిశమ్య=విని, శైలమ్=పర్వతమును, వ్యావిధ్య=గట్టిగా వట్టి, పహపా=వెంటనే,  
ముమోచ=విడచెను. వజ్రాశనిసంవిభేన=వజ్రముతోను, పిడుగుతోను సమా  
నమైన, తేన=తాచేత, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, ఉరసి=వక్షస్థలమునందు,  
ఆజఘాన=కొట్టెను.

తా. సుగ్రీవుడు కుంభకర్ణుని మాటలు విని, ఆ పర్వతమును గట్టిగా  
వట్టి, వెంటనే విడచెను. వజ్రాయుధముతోను, పిడుగుతోను సమానమైన ఆ  
పర్వతముతో కుంభకర్ణుని వక్షస్థలమును కొట్టెను. 60

మూ. తచ్చైలశృంగం సహపా విభిన్నం  
భుజాన్తరే తస్య తరా విశాలే,  
తతో విశేదుః సహపా స్థవంగా  
రక్షోగణాశ్చాపి ముదా వినేదుః. 61

ప్ర. అ. తరా=అప్పుడు, తస్య=అతనియొక్క, విశాలే=విశాల  
మైన, భుజాన్తరే=భుజముల మధ్యయందు, తత్=ఆ, శైలశృంగమ్=పర్వతశి  
ఖరము, సహపా=వెంటనే, విభిన్నమ్=బ్రద్దరైపోయినది. తతః=అటుపిమ్మట,  
స్థవంగా=వానరులు, సహపా= వెంటనే, విషణ్ణాః=దిగులు చెందిరి. రక్షోగణా  
శ్చాపి=రాక్షసగణములు, ముదా= సంతోషముతో, వినేదుః=ధ్వనిచేసినవి.

తా. విశాలమైన అతని వక్షస్థలము మీద పడి వెంటనే ఆ పర్వత  
శిఖరము చూర్ణమై పోయెను. అప్పుడు వానరులు దిగులుచెందిరి. రాక్షసులు  
సంతోషముతో కేకలు వేసిరి. 61

మూ. స శైలశృంగాభిహతశ్చకోప  
ననాద రోషాచ్చ వివృత్య వక్త్రమ్,  
వ్యావిధ్య శూలం చ తడితృకాశం  
చిక్షేప హర్ష్యక్షపతేర్వధాయ.

62

ప్ర. అ. స=అతడు, శైలశృంగాభిహతః=పర్వతశిఖరముచేత కొట్టబడి  
ననాదై, చుకోప=కోపించెను. రోషాత్=కోపమువలన, వక్త్రమ్=ముఖమును,  
వివృత్య=తెరిచి, ననాద=ధ్వనిచేసెను. తడితృకాశమ్=మెరుపువంటి ప్రకాశ  
గల, శూలమ్=శూలమును, వ్యావిధ్య=గట్టిగా పట్టుకొని, హర్ష్యక్షపతేః=వానరుల  
యొక్క భిల్లకములయొక్క ప్రభువైన సుగ్రీవునియొక్క, వధాయ=వధకొరకు,  
చిక్షేప=వినెను.

తా. పర్వతశిఖరముచేత కొట్టబడినవాడై కుంభకర్ణుడు కోపముతో  
ముఖము తెరిచి గర్జించెను. మెరుపువంటి శూలమును గట్టిగా పట్టి సుగ్రీవుని  
చంపుటకై దానిని విసిరెను.

62

మూ. తత్కుమ్భకర్ణస్య భుజప్రణున్నం  
శూలం శితం కాంచన దామజస్తమ్,  
క్షీప్రం సముత్పత్య నిగృహ్య దోర్భ్యాం  
బభిష్ట వేగేన సుతోఽనిలస్య.

63

ప్ర. అ. అనిలస్య సుతః=హనుమంతుడు, క్షీప్రమ్=శీఘ్రముగా, సము  
త్పత్య=ఎగిరి, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, భుజప్రణున్నమ్=భుజములచేత  
విసరబడిన, శితమ్=వాడియైన, కాంచనదామజస్తమ్=బంగారు మాలికలతో కూడిన,  
తత్=ఆ, శూలమ్=శూలమును, దోర్భ్యామ్=బాహువులచేత, నిగృహ్య=గ్రహించి,  
వేగేన=వేగముతో, బభిష్ట=విరిచివేసెను.

తా. కుంభకర్ణుడు భుజములతో విసరిన బంగారు మాలలు  
అలంకరించిన వాడియైన ఆ శూలమును హనుమంతుడు శీఘ్రముగా పైకి  
ఎగిరి, చేతులతో పట్టి వెంటనే విరిచివేసెను.

63

మూ. కృతం భారసహస్రస్య శూలం కాలాయసం మహాత్,  
బభిష్ట జానుమారోహ్య తదా హ్వాస్తః స్థవంగమః.

64

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, హ్వాస్తః=సంతోషించిన, స్థవంగమః=హను  
మంతుడు, భారసహస్రస్య=వేయి పుట్ల యొక్క(తో), కృతమ్=నిర్మించబ  
డిన, మహాత్=గొప్పదైన, కాలాయసమ్=ఇనుపవికారమైన, శూలమ్=శూలమును,  
జానుమ్=మోకాలును, ఆరోహ్య=ఎక్కించి, బభిష్ట=విరిచెను.

తా. అప్పుడు ఉచ్చాహవంతుడైన హనుమంతుడు వేయి పుట్ల ఇనుముతో తయారుచేయబడిన ఆ పెద్ద శూలమును మోకాలుకు అన్ని విరచివేసెను.

64

మూ. శూలం భగ్నం హనుమతా దృష్ట్వా వానరవాహినీ,  
హృష్టా నవాద బహుశః పర్యతశ్చాపీ దుద్రువే.

65

ప్ర. అ. వానరవాహినీ=వానరసేన, హనుమతా=హనుమంతునిచేత, భగ్నమ్=విరిగిపోయిన, శూలమ్=శూలమును, దృష్ట్వా=చూచి, హృష్టా=సంతోషించినవై, బహుశః=అనేక పర్యాయములు, నవాద=ధ్వనిచేసెను. పర్యతః=అన్ని వైపులనుండి, దుద్రువే అపి=పరుగెత్తి వచ్చెను.

తా. వానరసేన హనుమంతుడు శూలమును విరచుట చూచి సంతోషించుచు, అనేక పర్యాయములు ఆరచి అన్ని వైపులనుండి శీఘ్రముగా అక్కడికి వచ్చెను.

వి. ప్రాచ్యపాతము ప్రకారము ఆ శూలమును మగ్గివుడే విరచెను. హనుమంతుడు కాదు. అదే యుక్తము. ఇద్దరు మహావీరులు, అందులోను తమ ప్రభువు యుద్ధము చేయుచున్నప్పుడు, రానుకలగజేసికొనుట అయుక్తమని భావించువాడు.

65

మూ. బభూవాథ పరిత్రస్తా రాక్షసా విముఖోఽభవత్,  
సింహనాదం చ తే చక్రః ప్రహృష్టా ననగోచరాః,  
మారుతిం సౌజయించక్రుర్దృష్ట్వా శూలం తథాగతమ్.

66

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, రాక్షసాః=రాక్షసుడు, పరిత్రస్తాః=భయపడిన వాడై, విముఖః=విముఖుడు, అభవత్=అయెను. తే=ఆ, ననగోచరాః=పావరులు, ప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారై, సింహనాదమ్=సింహనాదమును, చక్రః=చేసీరి. తథాగతమ్=ఆ విధముగా అయిన, శూలమ్=శూలమును, దృష్ట్వా=చూచి, మారుతిమ్=హనుమంతుణ్ణి, సౌజయించక్రూః=సౌజించిరి.

తా. అప్పుడు కుంభికర్ణుడు భయపడి యుద్ధవిముఖుడయ్యెను. వానరులు సంతోషించుచు సింహనాదము చేసీరి. శూలము ఆ విధముగా అగుటను చూచి హనుమంతుణ్ణి సౌజించిరి.

వి. “బభూవాథ” ఇత్యాదిశ్లోకార్థము చాలా ప్రతులలో లేదు. ఈ ఒకటిన్నర శ్లోకాలు ప్రాచ్యపాతంలో లేవు.

66

మూ. ప తత్తథా భగ్నమవేక్ష్య శూలం  
దుకోప రక్షోధిపతిర్మహాత్మా,

ఉత్పాట్య లజ్జామలయాత్పశ్యం  
జఘాన సుగ్రీవముపేత్య తేన.

67

ప్ర. అ. మహాత్మా=మహాత్ముడైన, సః=ఆ, రక్షోధిపతిః=రాక్షసవాదు  
కుడు, తతో=ఆ, శూలమ్=శూలమును, తథా=ఆ విధముగా, భిగ్నుమ్=భిగ్నుమైన  
రానినిగా, అవేక్ష్య=చూచి, యకోప=కోపించెను. లజ్జామలయాత్=లంకదగ్గర  
నున్న మలయపర్వతమునుండి, శ్రీలక్ష్మమ్=శిఖరమును, ఉత్పాట్య=పెకలించి,  
సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, ఉపేత్య=సమీపించి, తేన=దానితో, జఘాన=కొట్టెను.

తా. మహాత్ముడైన ఆ కుంభకర్ణుడు శూలము ఆ విధముగా  
విరవలడుటను చూచి, లంకదగ్గర నున్న మలయపర్వతమునుండి శిఖరమును  
పెకలించి, సుగ్రీవుని సమీపించి దానితో ఆఱనిని కొట్టెను.

వి. త్రికూటపర్వతశిఖరముమీద నున్న లంక ద్వారమువద్ద యుద్ధము  
చేయుచున్న కుంభకర్ణుడు దక్షిణభాదతంతో ఉన్న మలయపర్వతశిఖరాన్ని  
పెకలించడం ఎట్లు అని అశంకించుకొని కొందరు వ్యాఖ్యాతలు అతని శరీరము  
అంత పెద్దదగుటచేత అది సంభావ్యమే అని సమాధానము చెప్పి, తేడా  
"లంకామలయ" శబ్దానికి లక్షణచేత త్రికూట మని అర్థము అని మరొక  
సమాధానము చెప్పిరి. రెండూ అసంగతాలే. ప్రాచ్యవ్రతిలో ఈ మాట లేదు.  
ఒక పర్వతశిఖరాన్ని పీకినట్లు మాత్రమే ఉన్నది.

67

మూ. స తైలశ్చజ్ఞాల్లిహతో విసంజ్ఞః

పపాత భూమౌ యుధి వానరేన్ద్రః,

తం వీక్ష్య భూమౌ పతితం విసంజ్ఞం

నేదుః ప్రహృష్టౌ యుధి యాతుధానాః.

68

ప్ర. అ. సః=ఆ, వానరేన్ద్రః=సుగ్రీవుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, తైలశ్చ  
జ్ఞాల్లిహతః=పర్వతశిఖరముచేత కొట్టబడినవారై, విసంజ్ఞః=సంజ్ఞలేనివారై, భూమౌ=  
భూమియందు, పపాత=పడిను. యుధి=యుద్ధమునందు, భూమౌ=నేలమీద,  
పతితమ్=పడిన, విసంజ్ఞమ్=సంజ్ఞ లేని, తమ్=ఆతనిని, వీక్ష్య=చూచి,  
యాతుధానాః=రాక్షసులు, ప్రహృష్టౌ=సంతోషించినవారై, నేదుః=ధ్వనిచేసిరి.

తా. యుద్ధములో పర్వతశిఖరముచేత కొట్టబడినవారై సుగ్రీవుడు  
మూర్ఛితుడై నేలమీద పడిపోయెను. పూర్వా తప్ప నేలమీద పడిపోయిన  
ఆతనిని చూచి రాక్షసులు సంతోషించుచు అరచిరి.

68

మూ. తమధ్యుపేత్యాద్భుతఘోరవీర్యం

స కుమ్భకర్ణో యుధి వానరేన్ద్రమ్,

జహోర మగ్రీవమభిప్రగ్యహ్య  
యథావిలో మేఘమతిప్రచల్లాః.

69

ప్ర. అ. పః=ఆ, కుమ్మకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, యుధి=యుద్ధమునందు, అద్భుతమోరవీర్యమ్=అశ్రుర్యకరమైన ఘోరమైన పరాక్రమము గల, వానరేన్ద్రమ్=వానరరాజైన, తం మగ్రీవమ్=ఆ మగ్రీవుణ్ణి, అభిప్రగ్యహ్య=గ్రహించి, అతిప్రచల్లాః=చాల తీవ్రమైన, అవిరాః=వాయువు, మేఘం యథా=మేఘమును వలె, జహోర=తీసికొని వెళ్ళెను.

తా. ఆ కుంభకర్ణుడు అశ్రుర్యకరమైన ఘోరమైన పరాక్రమము గల వానరరాజైన మగ్రీవుణ్ణి ఆ యుద్ధరంగమునందు గ్రహించి, చాల తీవ్రమైన గాలి మేఘమును పొరించినట్లు పొరించెను.

69

మూ. స తం మహామేఘనికాశరూప  
ముత్పాట్య గచ్ఛమ్యధి కుమ్మకర్ణః,  
రరాజ మేరుప్రతిమావరూపో  
మేరుర్యథాభ్యుచ్చితఘోరశృక్లాః.

70

ప్ర. అ. యుధి=యుద్ధమునందు, మహామేఘనికాశరూపమ్=పెద్ద మేఘముతో సమానమైన రూపము గల, తమ్=ఆతనిని, ఉత్పాట్య=లేచరీసి, గచ్ఛన్=వెళ్ళుచున్న, మేరుప్రతిమావరూపః=మేరువుతో సమానమైన రూపము గల, కుమ్మకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, అద్భుచ్చితఘోరశృక్లాః=ఎత్తైన భయంకరమైన శిఖరము గల, మేరుర్యథా=మేరుపర్వతము వలె, రరాజ=ప్రకాశించెను.

తా. మహామేఘమునంటి రూపము గల మగ్రీవుణ్ణి ఎత్తికొని యుద్ధరంగము నుండి వెళ్ళుచున్న, మేరుపర్వతములమైన రూపము గల కుంభకర్ణుడు ఎత్తైన భయంకరమైన శిఖరము గల మేరుపర్వతము వలె ప్రకాశించెను.

70

మూ. తతస్తమాదాయ జగమ వీరః  
సంస్థాయమానో యుధి రాక్షసేన్ద్రః,  
శృణ్వన్నాదం త్రిదివాలయావాం  
ప్లవంగరాజగ్రహవిస్మీతానామ్.

71

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, వీరః=వీరుడైన, రాక్షసేన్ద్రః=రాక్షసనాయకుడు, తమ్=ఆతనిని, ఆదాయ=గ్రహించి, యుధి=యుద్ధమునందు, సంస్థాయమానః=స్థితింపబడుచున్నవాడై, ప్లవంగరాజగ్రహవిస్మీతానామ్=మగ్రీవుణ్ణి పట్టుకొనుటచేత అశ్రుర్యపడుచున్న, త్రిదివాలయావామ్=దేవతలయొక్క, వివాదమ్=ర్షనిని, శృణ్వన్=వినుచు, జగమ=వెళ్ళెను.



తా. పీమ్మట వీరుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు యుద్ధరంగమునందు రాక్షసులచేత మ్మరింపబడుచు, ముగ్ధిపుణ్ణి పట్టుకొనుట చూచి, అశ్మకృపడుచున్న రేవతలు వేయుచున్న ధ్వనిని వినుచు, ఆ ముగ్ధిపుణ్ణి రీసకొని వెళ్లెను. 71

మూ. తతస్తమాదాయ తదా స మేవే  
హరీవ్రామిన్ద్రోపమమిన్ద్రావీర్యః,  
అస్మిన్ హతే సర్వమిదం హతం ప్రి  
యరాఘవం సైన్యమిన్ద్రాశ్మతుః. 72

ప్ర. ఆ. ఇన్ద్రావీర్యః=ఇంద్రుని వంటి పరాక్రమము గల, ఇన్ద్రాశ్మతుః=ఇంద్రుని శ్రుతుడైన, సః=ఆ కుంభకర్ణుడు, తతః=అటుపీమ్మట, ఇన్ద్రోపమమ్=ఇంద్రునితో సమానుడైన, తమ్=ఆ, హరీవ్రామ్=ముగ్ధిపుణ్ణి, అదాయ=గ్రహించి, తదా=అప్పుడు, అస్మిన్=ఇతడు, హతే=చంపబడిన వాడగుచుండగా, సరాఘవమ్=రామునితో కూడిన, సర్వమ్=సమస్తమైన, ఇదమ్=ఈ, సైన్యమ్=సైన్యము, హతమ్=చంపబడినది, ప్రియత్=ఆగుచు, ఇతి=అని, మేవే=తలచెను.

తా. అప్పుడు ఇంద్రుని వంటి పరాక్రమము గల ఆ కుంభకర్ణుడు ఇంద్రునితో సమానుడైన ఆ ముగ్ధిపుని రీసుకొని పోవుచు “ఇతనిని చంపివేసినచో రామునితో సహా సైన్యమంతా నశించును” అని భావించెను. 72

మూ. నిద్రుతాం వాహినీం దృష్ట్వా వానరాణామితస్తతః,  
కున్బుకర్ణేన ముగ్ధివం గృహీతం చాపి వానరమ్,  
హనుమాంశ్చిన్తయామాస మతిమాన్ మారుతాత్మజః. 73

ప్ర. ఆ. మతిమాన్=బుద్ధిమంతుడు, మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుడూ అయిన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, ఇతస్తతః=ఇటు నటు, నిద్రుతామ్=పారిపోయిన, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, వాహినీమ్=సేనను, దృష్ట్వా=చూచి, వానరమ్=వానరుడైన, ముగ్ధివమ్=ముగ్ధిపుణ్ణి, కున్బుకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత, గృహీతం చాపి=గ్రహించబడినవానినిగా కూడ, చూచి, చిన్తయామాస=ఆలోచించెను.

తా. వానరసైన్యము ఇటు అటు పారిపోవుచున్నదని, ముగ్ధిపుణ్ణి కుంభకర్ణుడు రీసకొనిపోవుచున్నాడని చూచిన బుద్ధిమంతుడైన వాయుపుత్రుడైన హనుమంతు డిట్లు ఆలోచించెను. 73

మూ. ఏవం గృహీతే ముగ్ధివే కం కర్తవ్యం మయా భవేత్,  
యద్ది వ్యాయం మయా కర్తుం తత్కరిష్యామ్యపంశయమ్,  
భూత్వా సర్వతపంశాశో వాశయిష్యామి రాక్షసమ్. 74

ప్ర. అ. సుగ్రీవే=సుగ్రీవుడు, ఏవమ్=ఈ విధముగా, గృహీతే=గ్రహించబడినవాడగుచుండగా, మయా=నాచేత, కిమ్=ఏమి, కర్తవ్యమ్=చేయదగినది, భవేత్=అగును? మయా=నాచేత, యత్=ఏది, కర్తుమ్=చేయుటకు, న్యాయ్యమ్=న్యాయసమ్మతమో, తత్=దానిని, అపంశయమ్=సంశయములేకుండా, కరిష్యామి=చేయగలను. పర్యతసంకాశః=పర్యతముతో సమానుడను, భూత్వా=అయి, రాక్షసమ్=రాక్షసుల్ల, నాశయిష్యామి=నశింపచేసెదను.

తా. సుగ్రీవుడు ఈ విధముగా పట్టుబడినాడు కదా, ఇప్పుడు నేనేమి చేయవలెను ? నేను ఏమి చేసిన న్యాయసమ్మతముగా ఉండునో దానినే నిసంశయముగా చేసెదను. పర్యత మంత రూపము ధరించి ఈ కుంభకర్ణున్ని నశింపచేసెదను.

74, 75

మూ. మయా హతే సంయతి కుచ్చకర్ణే  
మహాబలే ముష్టివిశీర్ణరేహే,  
ఏమోచితే వానరపార్థివే చ  
భవన్తు హృష్టాః ప్లవగాః సమగ్రాః.

76

ప్ర. అ. మహాబలే=గొప్ప బలము గల, కుచ్చకర్ణే=కుచ్చకర్ణుడు, ముష్టివిశీర్ణరేహే=ఏడికిల్లచేత బ్రద్దలుకొట్టబడిన రేహము గలవాడై, సంయతి=యుద్ధమునందు, మయా=నాచేత, హతే=చంపబడినవాడగు చుండగా, వానరపార్థివే=వానరరాజు, ఏమోచితే=విడిపించబడినవా డగుచుండగా, సమగ్రాః=సమస్తమైన, ప్లవగాః=వానరులు, హృష్టాః=సంతోషించిన వాళ్లు, భవన్తు=అగుదురు గాక.

తా. గొప్ప బలము గల కుంభకర్ణుణ్ణి నేను ఏడికిల్లచేత అతని రేహము బ్రద్దలు కొట్టి చంపి సుగ్రీవుణ్ణి విడిపించగా వానరులందరూ సంతోషించెదరుగాక.

మూ. అథవా స్వయమప్యేష మోక్షం ప్రాప్యతి వానరః,  
గృహీతోఽయం యది భవేత్త్రిదశైః పాసురోరగైః.

77

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, అయమ్ ఏషు=ఈ, వానరః=సుగ్రీవుడు, పాసురోరగైః=అసురులతోను, ఉరగులతోను కూడిన, త్రిదశైః=దేవతలచేత, గృహీతః=గ్రహించబడినవాడు, భవేద్వది=అయినను, స్వయమ్=స్వయముగా, మోక్షమ్=విడుదలను, ప్రాప్యతి=పొందగలడు.

తా. లేదా, దేవతలు, అసురులు, ఉరగులు కలిపి ఈ సుగ్రీవుణ్ణి పట్టుకొన్నను ఇతడు స్వయముగానే విడిపించుకొనగలడు.

77

మూ. మన్యే న తానదాత్మానం బుధ్యతే వానరాధిపః

శైలప్రహారాధిపాతః కుమ్భకర్ణేన సంయుగే.

78

ప్ర. అ. సంయుగే=యుద్ధమునందు, కుమ్భకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత, శైలప్రహారాధిపాతః=పర్వతము దెబ్బచేత కొట్టబడిన, వానరాధిపః=సుగ్రీవుడు, ఆత్మానమ్=తనను, న బుధ్యతే తానత్=తెలిపికొనుటలేదు అని, మన్యే=తల మచున్నాను.

రా. యుద్ధమునందు కుంభకర్ణుడు పర్వతముతో దెబ్బకొట్టుటచేత సుగ్రీవునకు స్పృహ లేదని అనుకొనుచున్నాను. 78

మూ. అయం ముహూర్తాత్పుగ్రీవో లబ్ధసంజ్ఞో మహాహవే,

అత్మనో వానరాణాం చ యత్పథ్యం తత్కరిష్యతి.

79

ప్ర. అ. అయమ్=ఈ, సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు, మహాహవే=ఈ మహా యుద్ధమునందు, ముహూర్తాత్=ముహూర్తకాలములో, లబ్ధసంజ్ఞః=పొందబడిన సంజ్ఞగలవాడై, అత్మనః=తనకూ, వానరాణాం చ=వానరులకు, యత్=ఏది, పథ్యమ్=పథ్యమో, తత్=దానిని, కరిష్యతి=చేయగలడు.

రా. సుగ్రీవుడు ఈ మహాయుద్ధమునందు ముహూర్తకాలములో సంజ్ఞను పొంది తనకూ వానరులకూ కూడ ఏది హితమో అది చేయగలడు. 79

మూ. మయా తు మోక్షితప్యస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః,

అప్రీతిశ్చ భవేత్కష్టా కీర్తివాళశ్చ శాశ్వతః.

80

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, మోక్షితస్య=విడిపించబడిన, మహాత్మనః=మహా యుద్ధమైన, అప్య=ఈ, సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునకు, కష్టా=కష్టమైన, అప్రీతిశ్చ=అప్రీతి (శస్త్రము కాకపోవుట) శాశ్వతః=శాశ్వతమైన, కీర్తివాళశ్చ=కీర్తియొక్క వాళము, భవేత్=అగును.

రా. మహాయుద్ధమైన ఈ సుగ్రీవుణ్ణి నేను విడిపించినట్లయితే అప్యడది అతనికి ఏ మాత్రము ప్రీతికరము కాకపోవచ్చును. శాశ్వతమైన అపకీర్తి కూడ కలుగును. 80

మూ. తస్మాన్మహూర్తం కాంక్షిష్యే విక్రమం పార్థివస్య తు,

ధిన్మం చ వానరానీకం తానదాత్వాపయామ్యహమ్.

81

ప్ర. అ. తస్మాత్=ఆ కారణమునవలన, ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము, పార్థివస్య=రాజయొక్క, విక్రమమ్=పరాక్రమమును, కాంక్షిష్యే=కోరెదను. తానత్=తనలో, ధిన్మమ్=చెదిరిపోయిన, వానరానీకమ్=వానర సైన్యమును,

అహమ్=నేను, అశ్వాసయామి=ఓదార్చెదను.

తా. అందువలన ముహూర్తకాలము పాటు రాజ పరాక్రమము చూపుటకై వేచి ఉండెదను. ఈ లోగా చెదిరిపోయిన వానర సైన్యమునకు దైర్యము చెప్పెదను. 81

మూ. ఇత్యేవం చిన్తయిత్వాథ హనుమాన్మాడుతాత్మజః,  
భూయః సంస్తమ్యయామాస వానరాణాం మహాచమూమ్. 82

ప్ర. అ. మాడుతాత్మజః=వాయుపుత్రుడైన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, ఇత్యేవమ్=ఈ విధముగా, చిన్తయిత్వా=అలోచించి, అథ=అటుపిమ్మట, భూయః=మరల, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, మహాచమూమ్=గొప్ప సేనను, సంస్తమ్యయామాస=నిలిపెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు ఇట్లు అలోచించి వానరుల మహాసైన్యమును మరల దైర్యము చెప్పి నిలిపెట్టెను. 82

మూ. స కుమ్భకర్థోఽథ వివేక లజ్ఞాం  
స్మరన్తమాదాయ మహాహరిం తమ్,  
విమానచర్యాగృహగోపురః  
పుష్పాగ్రవర్జైరభిపూజ్యమానః 83

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, స కుమ్భకర్థః=ఆ కుంభకర్ణుడు, స్మరన్తమ్=కదలుచున్న, తమ్=ఆ, మహాకపిమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, ఆదాయః=గ్రహించి, విమానచర్యాగృహగోపురః=విమానములలోను వీధులలోని ఇండ్లలోను, గోపురములయందు ఉన్నవారిచేత, పుష్పాగ్రవర్జః=శ్రేష్ఠములైన పుష్పముల వరములచేత, అభిపూజ్యమానః=పూజింపబడుచున్నవాడై, లజ్ఞామ్=లంకను, వివేకః=ప్రవేశించెను.

తా. పిమ్మట ఆ కుంభకర్ణుడు కదలుచున్న ఆ సుగ్రీవుణ్ణి తీసికొని లంకలో ప్రవేశించెను. అప్పుడు విమానములలోను, వీధులలోని ఇండ్లలోను గోపురములలోను ఉన్న జనులు శ్రేష్ఠమైన పుష్పములు అతనిపై వర్షించిరి.

మూ. రాజగన్ధోదపరైస్తు సేవ్యమానః శనైః శనైః,  
రాజవీధ్యాస్తు శీతర్వాత్పంజ్జం ప్రాప మహాబలః. 84

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల సుగ్రీవుడు, రాజగన్ధోదపరై=తు=సేవించుకొని, గంధోదకము యొక్క వరములచేత, సేవ్యమానః=సేవించబడుచున్నవాడై, రాజవీధ్యాః=రాజవీధియొక్క, శీతర్వాత్=చల్లదనమువలన, శనైః శనైః=మెల్లమెల్లగా, పంజ్జమ్=పంజ్జను, ప్రాపః=పోందెను.

తా. 'రాజలవర్ణము, మగధములు కలిపిన ఉదకము వర్ణము మీద పడుటచేతను, రాజవీధి చల్లగా ఉండుటవలనను, మహాబలుడైన ఆ సుగ్రీవునకు మెల్లమెల్లగా పుసా వచ్చెను.

84

మూ. తతః స సంజ్ఞాముపలభ్య కృచ్ఛాగ్రి  
 ధృలీయసస్తస్య భుజావ్రథః,  
 అవేక్షమాణః పురరాజమార్గం  
 విచింతయామాస ముహుర్ముహోత్థా.

85

ప్ర. అ. బలీయసః=బలవంతుడైన, తస్య=ఆ కుంభకర్ణునియొక్క, భుజా వ్రథః=భుజముల మధ్యనున్న, మహోత్థా=మహాత్ముడైన, సః=ఆ సుగ్రీవుడు, కృచ్ఛాగ్రి=కష్టమునలన, సంజ్ఞామ్=సంజ్ఞను, ఉపలభ్య=పొంది, పురరాజమార్గమ్=పట్టణమునందలి రాజమార్గమును, అవేక్షమాణః=చూచుచు, ముహుః=మాటి మాటికి, విచింతయామాస=ఆలోచించెను.

తా. బలవంతుడైన ఆ కుంభకర్ణుని భుజముల మధ్య నున్న మహాత్ముడైన ఆ సుగ్రీవుడు అతికష్టముమీద సంజ్ఞను పొంది, లంకలోని రాజవీధిని చూచుచు, ఇట్లు తలచెను.

85

మూ. ఏవం గృహీతేన కథం మ వామ  
 శక్యం మయా సంప్రతి కర్తుమద్య,  
 తథా కరిష్యామి యథా హరీణాం  
 భవిష్యతీష్టం చ హితం చ కార్యమ్.

86

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, గృహీతేన=గ్రహీంపబడిన, మయా=నాచేత, సంప్రతి=ఇప్పుడు, కథమ్=ఎట్లు, కర్తుమ్=చేయుటకు, శక్యమ్=శక్యమైనది ? హరీణామ్=వానరులకు, ఇష్టమ్=ఇష్టము, హితం చ=హితము అయిన, కార్యమ్=కార్యము, యథా=ఎట్లు, భవిష్యతి=కాగంధో, తథా=అట్లు, అద్య=ఇప్పుడు, కరిష్యామి=చేసెదను.

తా. ఈ విధముగా సట్టుబడిన నేనిప్పుడు ఏమి చేయువలెను ? ఎట్లు చేసిన వానరులకు ఇష్టమగునో, హితముగా ఉండునో అట్లు చేసెదను.

86

మూ. తతః కర్మాగ్రైః సహసా సమేత్య  
 రాజా హరీణా మమరేవ్త్రాశ్రతోః,  
 ఖరైశ్చ కర్ణా రశవైశ్చ నాసాం  
 దదంశ పౌదైర్విదదార పర్శ్వా.

87

ప్ర. అ. హాదీణామ్=హానరులయొక్క, రాజా=రాజు, సమేత్య=ఈ విధముగా ఆలోచించి, తతః=అటుపిమ్మట, ఖర్తై=వాడియైన, కర్మాగ్నే=గోళ్లచేత, అమరేన్ద్రాశ్రతో=కుంభకర్ణునియొక్క, కర్ణౌ=చెవులనూ, దశన్తిః=దంతములచేత, నాపామ్=ముక్కునూ, పాఠై=పాదములచేత, పాఠ్యై=పాఠ్యభాగములను, విదరార=చీల్చెను.

తా. సుగ్రీవుడు ఈ విధముగా ఆలోచించి వాడియైన గోళ్లచేత కుంభకర్ణుని చెవులను, దంతాలచేత ముక్కును, పాదాలచేత పాఠ్యభాగములను చీల్చివేసెను.

మూ. స కుమ్మకర్ణో హృతకర్ణవాసో  
విదారితస్తేన రరైర్నవైశ్చ,  
రోషాభిభూతః క్షరజాఝ్రాగ్రాః  
సుగ్రీవమావిధ్య పేషేష భూమౌ.

88

ప్ర. అ. తేన=అతనిచేత, రరైః=దంతములచేత, నవైశ్చ=గోళ్లచేత, విదారితః=చీల్చబడిన, హృతకర్ణవాసః=హరించబడిన చెవులూ ముక్కు గల, సః కుమ్మకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, రోషాభిభూతః=రోషముచేత తిరస్కరింపబడినవాడై, క్షరజాఝ్రాగ్రాః=రక్తముచేత తడిపిన శరీరముగలవాడై, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, భూమౌ=భూమియందు, ఆవిధ్య=పడవేసి, పేషేష=నలిపెను.

తా. సుగ్రీవుడు ఆ విధముగా దంతాలతోను గోళ్లతోను చీల్చి చెవులు ముక్కు కొరికివేయగా ఆ కుంభకర్ణుడు రక్తముచేత తడిపిన శరీరముతో, కోపావిష్టుడై ఆ సుగ్రీవుణ్ణి నేలమీదకు విసిరికొట్టి నలిపివేసెను.

మూ. స భూతలే భీమబలాధిపిష్ఠః  
సురారిభిస్తైరభిహవ్యమానః,  
జగామ ఖర కన్తుకవజ్జవేన  
పునశ్చ రామేణ సమాజగామ.

89

ప్ర. అ. భూతలే=నేలమీద, భీమబలాధిపిష్ఠః=ధియంకరమైన ఆ కుంభకర్ణునిచేత నలిపివేయబడిన, తైః=ఆ, సురారిభిః=రాక్షసులచేత, అభిహవ్యమానః=కొట్టబడుచున్న, సః=అతడు, కన్తుకవత్=బంతినలె, జవేన=వేగముతో, ఖమ్=ఆకాశమును గూర్చి, జగామ=వెళ్ళెను. పునశ్చ=మరల, రామేణ=రామునితో, సమాజగామ=కలిపెను.

తా. ధియంకరమైన బలము గల కుంభకర్ణుడు నేలమీద పడవేసి నలిపివేయగా, రాక్షసులు కొట్టుచుండగా ఆ సుగ్రీవుడు బంతి వలె

అకాశములోనికి ' ఎగిరి మరల కామునివర్త వ్రాలెను.

89

మూ. కర్ణనాసావిహీనస్తు కుమ్భకర్ణో మహాబలాః,  
రరాజ శోణితైః పిక్త గిరిః ప్రప్రవత్యైరివ.

90

ప్ర. అ. కర్ణనాసావిహీనః=చెవులతోను ముక్కుతోను శూన్యదైన, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, శోణితైః=రక్తములచేత, పిక్తః=తడవబడినవాడై, ప్రప్రవత్యైః=పెరియేళ్లతో, గిరిః ఇవ=పర్వతము వలె, రరాజ=ప్రకాశించెను.

తా. చెవులు, ముక్కు, పోయిన మహాబలవంతుడైన కుంభకర్ణుడు రక్తప్రవాహములచేత తడిసి, పెరియేళ్లు ప్రవహించుచున్న పర్వతము వలె ప్రకాశించెను.

90

మూ. శోణితార్ద్యో మహాకాయో రాక్షసో భీమదర్శనః,  
అమర్తాచ్యోణితోద్గారీ శుశుభే రావణానుజః,  
నీలాశ్చానచయప్రఖ్యః పసంధ్య ఇవ తోయదః,  
యుద్ధాయాభిముఖో భీమో మనశ్చక్రే నిశాచరః.

91

92

ప్ర. అ. శోణితార్ద్యః=రక్తముచేత తడిసిన, మహాకాయః=పెద్ద శరీరము గల, భీమదర్శనః=భయంకరమైన దర్శనము గల, అమర్తాచ్యో=కోపమునలన, శోణితోద్గారీ=రక్తమును కక్కుచున్న, నీలాశ్చానచయప్రఖ్యః=నల్లనికాటుకగుట్టవంటి, రావణానుజః=రావణుని తమ్ముడైన, రాక్షసః=కుంభకర్ణుడు, పసంధ్యః=సంధ్యతో కూడిన, తోయదః ఇవ=మేఘము వలె, శుశుభే=ప్రకాశించెను. భీమః=భయం కడుదైన, నిశాచరః=ఆ రాక్షసుడు, అభిముఖః=అభిముఖుడుగా, భూత్వా=అయి, యుద్ధాయ=యుద్ధముకొరకు, మనః=మనస్సును, చక్రే=చేసెను.

తా. పెద్ద శరీరము గల ఆ కుంభకర్ణుడు చూచుటకు భయము కలుగునట్లు రక్తముతో తడిసి ఉండెను. కోపముతో రక్తమును కక్కుచుండెను. నల్లని కాటుకగుట్ట వంటి ఆ రాక్షసుడు సంధ్యతో కూడిన మేఘము వలె ప్రకాశించుచుండెను. అతడు యుద్ధరంగాభిముఖుడై యుద్ధముచేయుటకు నిర్ణయించుకొనెను.

91, 92

మూ. గతే చ రస్మిన్ సురరాజశ్శయః  
క్రోధాత్ప్రదుద్రావ రణాయ భూయః,  
అనాయుధోఽస్మీతి విచిత్త్య తౌద్రో  
ఘోరం తదా ముద్గరనూసపాద.

93

ప్ర. ఆ. తప్పిన్=తతడు, గతే=వెళ్ళిపోయినవాడగుచుండగా, మరలాత శ్రమ=కుంభకర్ణుడు, క్రోధాల్=క్రోధమునంద, భూయ=మరల, రణాయ=యుద్ధముకొరకు, ప్రదుద్రావ=శీఘ్రముగా వెళ్ళెను. రోద్రు=భయంకరుడైన తతడు, అనాయుధి=ఆయుధము లేనివాడను, అప్పి=అయి ఉన్నాను. ఇలి=అని, విచిన్ద్ర=ఆలోచించి, తదా=అప్పుడు, ముద్గరమ్=ముద్గరమును, అససాద=పొందెను.

తా. ఆ ముగ్ధుడు వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట కుంభకర్ణుడు క్రోధావిష్టుడై మరల యుద్ధమునకై శీఘ్రముగా వెళ్ళెను. భయంకరుడైన తతడు ఆయుధము లేదు కదా అని ఆలోచించి అప్పుడు ఒక ముద్గరమును గ్రహించెను. 93

మూ. తతః స పుర్యాః సహసా మహాత్మా  
నిష్క్రమ్య తర్వావరస్సైన్యముగ్రమ్,  
బభక్ష రక్షో యుధి కుచ్చకర్ణః  
ప్రజా యుగావ్తాగ్నిరివ ప్రవృత్తః.

94

ప్ర. ఆ. మహాత్మా=మహాత్ముడైన, రక్షః=రాక్షసుడైన, సా కుచ్చకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, తతః=తటుపిమ్మట, పుర్యాః=పట్టణమునుండి, సహసా=శీఘ్రముగా, నిష్క్రమ్య=బయలు వెడలి, ప్రవృత్తః=వృద్ధిచెందిన, యుగావ్తాగ్నిః=ప్రళయకాలాగ్ని, ప్రజా ఇవ=ప్రజలను వలె, యుధి=యుద్ధమునందు, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, తత్ వావరస్సైన్యమ్=ఆ వావరస్సైన్యమును, బభక్ష=భక్షించెను.

తా. పిమ్మట మహాత్ముడైన ఆ కుంభకర్ణుడు శీఘ్రముగా పట్టణమునుండి బయల్పెడలి, వృద్ధిచెందిన ప్రళయకాలాగ్ని ప్రజలను వలె, యుద్ధమునందు, భయంకరమైన, ఆ వావరస్సైన్యమును భక్షించెను. 94

మూ. బుభుక్షితః శోణితమాంసగృధ్వుః  
ప్రవిశ్య తర్వావరస్సైన్యముగ్రమ్,  
చఖాద రక్షాంసే హరీన్ పిశాచాన్  
ఋక్షాంశ్చ మోహద్యుధి కుచ్చకర్ణః,  
యథైవ మృత్యుర్థరతే యుగావ్తే  
స భక్షయామాస హరింశ్చ ముఖ్యాన్.

95

ప్ర. ఆ. బుభుక్షితః=ఆకలిగొన్నవాడై, శోణితమాంసగృధ్వుః=రక్తమాంసములయందు అవక్షిగల, కుచ్చకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, తత్ వావరస్సైన్యమ్=ఆ వావరస్సైన్యమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, యుధి=యుద్ధమునందు, మోహాత్=మోహమునంద, రక్షాంసే=రాక్షసులను, హరీన్=హనదులను, పిశాచాన్=పిశాచములను, ఋక్షాన్ చ=భిక్షాకములను, చఖాద=భిక్షెను.



యుగాస్తే=ప్రళయకాలమునందు, మృత్యుః=మృత్యుదేవత, యదైవ=ఎట్లు, హరవే=హరించునో అట్లే, సః=అతడు, ముఖ్యాన్=ముఖ్యులైన, హరీన్=వానరులను, భక్తయూమాస=భక్తించెను.

తా. అకలితో రక్తమాంసములను కోరుచున్న ఆ కుంభకర్ణుడు, భయంకరమైన వానరసైన్యములో ప్రవేశించి యుద్ధరంగమునందు ఎవ రెవరో తెలియక రాక్షసులను, వానరులను, పిశాచములను, ఎలుగుబంటును కూడ తినివేసెను. ప్రళయకాలమునందు మృత్యువు ప్రజలను హరించినట్లు ప్రధానులైన వానరులను భక్తించెను.

95

మూ. ఏకం ద్యౌ త్రీన్ బహూన్ క్రుద్ధో వానరాన్ సహ రాక్షసైః,  
సమారామైకహస్తేన ప్రచిక్షేప త్వరన్ ముఖే.

96

ప్ర. అ. క్రుద్ధః=కోపించిన అతడు, త్వరన్=తొందరపడుచు, ఏక హస్తేన=ఒకహస్తముచేత, సమారాయ=గ్రహించి, రాక్షసైః సహ=రాక్షసులతో కూడ, వానరాన్=వానరులను, ఏకమ్=ఒకనిని, ద్యౌ=ఇద్దరిని, త్రీన్=ముగ్గురిని, బహూన్=చాలమందిని, ముఖే=ముఖమునందు, ప్రచిక్షేప=పడవేసికొనినను.

తా. కోపించిన ఆ కుంభకర్ణుడు రాక్షసులతో సహా వానరులను ఒకడు, ఇద్దరు, ముగ్గురు, చొప్పునను, ఇంకా చాలమందిని ఒక చేతితో పట్టుకొని నోట్లో వేసుకొనుచుండెను.

96

మూ. సంప్రప్రవంప్తదా మేదఃశోణితే చ మహాబలః,  
సర్వమానో నగేష్ట్యాగైర్భక్తయూమాస వానరాన్.

97

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, మహాబలః=గొప్ప బలము గల కుంభకర్ణుడు, నగేష్ట్యాగైః=సర్వతఃశిఖరములచేత, సర్వమానః=కొట్టబడుచున్నవాడై, మేదః శోణితే=కొవ్వను రక్తమును, సంప్రప్రవన్=కారుచు, వానరాన్=వానరులను, భక్తయూమాస=భక్తించెను.

తా. సర్వతఃశిఖరములతో వానరులు కొట్టుచుండగా అప్పుడు కొవ్వ, రక్తము కారుచు మహాబలుడైన ఆ కుంభకర్ణుడు వానరులను భక్తించెను.

మూ. తే భక్త్యమాణా హరయో రామం జగ్ముస్తదా గతిమ్,  
కుమ్భకర్ణో భృశం క్రుద్ధః కపీన్ ఖరన్ ప్రధావతి.

98

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, భక్త్యమాణాః=భక్తించబడుచున్న, తే హరయః=ఆ వానరులు, రామమ్=రాముణ్ణి, గతిమ్=శరణముమగా, జగ్ముః=పొందిరి. భృశమ్=మిక్కిలి, క్రుద్ధః=కోపించిన, కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడు, కపీన్=వానరు

లను, భాదన్=తినుచు, ప్రధావలి=పరుగెత్తుచుండెను.

తా. ఆ విధముగా భక్తింపబడుచున్న వానరులు రాముణ్ణి శరణుజొచ్చిరి. మిక్కిలి కోపించిన కుంభకర్ణుడు మూత్రము వానరులను భక్తించుచు పంచరించుచుండెను. 98

మూ. శతాని సప్త చాష్టా చ వింశత్త్రింశత్తతైవ చ,  
సంపరిష్వజ్య బాహుభ్యాం భాదన్విపరిధావతి. 99

ప్ర. అ. శతాని=వందమందిని, సప్త చ=ఏడుగురుని, అష్టా చ=ఎనమందుగురుని, వింశత్=ఇరవైమందిని, తతైవ చ=మరియు, త్రింశత్=ముప్పైమందిని, బాహుభ్యామ్=బాహువులచేత, సంపరిష్వజ్య=కొగలించుకొని, భాదన్=తినుచు, విపరిధావతి=పరుగెత్తుచుండెను.

తా. వందమందిని, ఏడుగురుని, ఎనమందుగురుని, ఇరవైమందిని, ముప్పైమందిని బాహువులతో గట్టిగా పట్టుకొని తినుచు పంచరించుచుండెను.

మూ. మేదోవసాశోణీతద్విగ్రాతః  
కర్ణావసక్తగ్రథితాన్త్రామాళః,  
వవర శూలాని సుతీక్ష్ణదంష్ట్రః  
కాలో యుగాన్తస్థ ఇవ ప్రవృద్ధః. 100

ప్ర. అ. మేదోవసాశోణీతద్విగ్రాతః=కొవ్వచేత, వవరేత, రక్తముచేత, పూయబడిన శరీరము గలవాడై, కర్ణావసక్తగ్రథితాన్త్రామాళః=చెవులకు తగిలి ముడులు పడిన ప్రేగుల మాలలు గలవాడై, సుతీక్ష్ణదంష్ట్రః=చాల తీక్షణములైన కోరలు గల, యుగాన్తస్థః=ప్రళయకాలమునందున్న, ప్రవృద్ధః=విజృంభించిన, కాల ఇవ=యముడు వలె ఉన్న అతడు, శూలాని=శూలములను, వవరన్=వర్షించెను.

తా. కుంభకర్ణుని శరీర మంతా కొవ్వతోను, వవతోను, రక్తముతోను కప్పబడి యుండెను. ప్రేగుల మాలలు అతని చెవులకు తగిలి ముడిపడి యుండెను. చాల వాడియైన కోరలతో కూడినవాడై ప్రళయకాలమునందు విజృంభించిన యముడు వలె ఉన్న అతడు శూలములను వర్షించెను. 100

మూ. తస్మిన్ కాలే సుమిత్రాయాః పుత్రః పరబలాద్ధనః,  
చకార లక్ష్మణః క్రుద్ధో యుద్ధం పరపురంజయః. 101

ప్ర. అ. తస్మిన్=ఆ, కాలే=సమయమునందు, సుమిత్రాయాః=సుమిత్ర యొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు, పరబలాద్ధనః=శత్రుబలమును పీడించువాడు, పరపురంజయః=శత్రువుల పురములను జయించినవాడు అయిన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, క్రుదాః=కోపించినవాడై, యుద్ధమ్=యుద్ధమును, చకార=చేసెను.

తా. ఆ సమయమునందు సుమిత్రాపుత్రుడు, శత్రుపైన్యపీడకుడు, శత్రువుల నగరిములను జయించినవాడు అయిన లక్ష్మణుడు కోపించి యుద్ధము చేసెను.

మూ. స కుమ్మకర్ణస్య శరాన్ శరీరే సప్త వీర్యవాన్,  
నిచఖావాదదే చావ్యాన్ వివసర్జ చ లక్ష్మణః. 102

ప్ర. ఆ. వీర్యవాన్=సర్వాక్రమముగల, లక్ష్మణః=ఆ లక్ష్మణుడు, కుమ్మకర్ణస్య=కుంభికర్ణునియొక్క, శరీరే=శరీరమునందు, సప్త=ఏడు, శరాన్=బాణములను, నిచఖాన=పాతెను. అవ్యాన్=మరికొన్ని బాణములను, అదరే=గ్రహించెను. వివసర్జ చ=విడచెను కూడ.

తా. సర్వాక్రమవంతుడైన ఆ లక్ష్మణుడు కుంభికర్ణుని శరీరమునందు ఏడు బాణములు రోతుగా దిగునట్లు పాతెను. మరికొన్ని బాణములు గ్రహించి వాటిని కూడ ప్రయోగించెను. 102

మూ. పీడ్యమానస్తదస్త్రం తు విశేషం తత్పు రాక్షసః,  
తతశ్చకోప బలవాన్ సుమిత్రావందవర్తనః. 103

ప్ర. ఆ. సః రాక్షసః=ఆ రాక్షసుడు, పీడ్యమానః=పీడించబడుచున్నవాడై, తత్=ఆ, తదస్త్రమ్=తదని అస్త్రమును, విశేషమ్=శేషము లేని రావినిగా చేసెను. తతః=అటుపిమ్మట, బలవాన్=బలము గల, సుమిత్రావందవర్తనః=లక్ష్మణుడు, మకోప=కోపించెను.

తా. ఆ రాక్షసుడు ఆ అస్త్రము చేత పీడింపబడి రావిని విశేషము చేసెను. పిమ్మట బలవంతుడైన లక్ష్మణుడు కోపించెను. 103

మూ. అథాస్య కవచం శుభ్రం జామ్బూనదమయం శుభమ్,  
ప్రచ్ఛాదయామాస శరైః సంధ్యాభ్రమివ మాదుతః. 104

ప్ర. ఆ. అథ=అటుపిమ్మట, మారుతః=వాయువు, సంధ్యాభ్రమివ=సంధ్యా కాలమేఘమును వలె, అస్య=వీనియొక్క, శుభ్రమ్=శుభ్రమైన, జామ్బూనదమయమ్=బంగారము వికారమైన, శుభమ్=సుందరమైన, కవచమ్=కవచమును, శరైః=బాణములచేత, ప్రచ్ఛాదయామాస=కప్పెను.

తా. పిమ్మట ఈతని పరిశుభ్రము, సుందరము అయిన బంగారపు కవచమును, వాయువు సంధ్యాకాలమేఘమును కప్పినట్లు శరములచేత కప్పిచేసెను.

మూ. నీలాశ్వానచయప్రఖ్యః శరైః కాశ్చనభూషణైః,

అపీద్యమానః శుశుభే మేఘైః సూర్య ఇవాంశుమాన్. 105

ప్ర. అ. కాశ్చనభూషణైః=బంగారు అలంకారములు గల, శరైః=బాణముల చేత, అపీద్యమానః=పీడింపబడుచున్న, నీలాశ్వానచయప్రఖ్యః=నల్లటి కాటుకరాశితో సమానుడైన కుంభకర్ణుడు, మేఘైః=మేఘములతో కూడిన, అంశుమాన్=కిరణములు గల, సూర్యః ఇవ=సూర్యుడు వలె, శుశుభే=ప్రకాశించెను.

తా. బంగారు అలంకారములు గల బాణములచేత పీడింపబడుచున్న, నల్లటి కాటుక రాశివలె ఉన్న ఆ కుంభకర్ణుడు కిరణములు గల సూర్యుడు మేఘములతో ప్రకాశించినట్లు ప్రకాశించెను. 105

మూ. తతః స రాక్షసో భీమః సుమిత్రానన్తవర్ధనమ్,

సావజ్ఞమేవ ప్రోవాచ వాక్యం మేఘోఘనిఃస్వనః. 106

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, భీమః=భయంకరుడైన, సః రాక్షసః=అ రాక్షసుడు, మేఘోఘనిఃస్వనః=మేఘసముదాయము వంటి ధ్వని గలవాడై, సావజ్ఞమేవ=అనాదరపూర్వకముగా, సుమిత్రానన్తవర్ధనమ్=లక్ష్మణుణ్ణి గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, ప్రోవాచ=పలికెను.

తా. పిమ్మట భయంకరుడైన ఆ రాక్షసుడు మేఘధ్వనివంటి ధ్వనితో అనాదరపూర్వకముగా లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 106

మూ. అన్తకస్యాప్యకష్టేన యుధి జేతారమాహవే,

యుధ్యతా మామభీతేన హ్యపీతా వీరతా త్వయా. 107

ప్ర. అ. యుధి=యుద్ధమునందు, అకష్టేన=కష్టము లేకుండగా, అన్తకస్యాపి=యమునకు కూడ, జేతారమ్=జయించువాడనైన, మామ్=నన్ను, అహవే=యుద్ధమునందు, యుధ్యతా=యుద్ధముచేయుచున్న, అభీతేన=భయపడిన, త్వయా=నీచేత, వీరతా=వీరత్వము, హ్యపీతా=చాటబడినది.

తా. యుద్ధములో అనాయాసముగా యముణ్ణి కూడ జయించు నన్ను నిర్భయముగా ఎదుర్కొని నీవు నీ వీరత్వమును ప్రదర్శించినావు. 107

మూ. స్రగ్వహీతాయుధస్యేహ మృత్యోరివ మహామృధే,

తిష్ఠన్ప్రప్రగ్రతః పూజ్యః కిము యుద్ధప్రదాయకః. 108

ప్ర. అ. ఇహ=ఇక్కడ, మహామృధే=మహాయుద్ధమునందు, స్రగ్వహీతాయుధస్య=గ్రహించబడిన ఆయుధము గల, మృత్యోరివ=మృత్యుదేవతవంటి నాయొక్క, అగ్రతః=ఎరుట, తిష్ఠన్=నిలచినవాడు కూడ, పూజ్యః=పూజించదగినవాడు.

యుద్ధప్రదాయకోః=యుద్ధము ఇచ్చువాడు, కిము=చెప్పవేల?

రా. మహాయుద్ధములో అయుధము ధరించి మృత్యుదేవత వలె ఉన్న నా ఎదుట నిలచినవాడు కూడ గౌరవించదగినవాడు ; యుద్ధము చేసిన వానిమాట చెప్పవలెనా ? 108

మూ. బరావతం సమారూఢో వృథః సర్వామరైః ప్రభుః,  
నైవ శక్రోఽపి సమరే స్థితపూర్వః కదాచన. 109

ప్ర. అ. బరావతమ్=బరావతమును, సమారూఢః=ఎక్కినవాడు, సర్వామరైః=సమస్తమైన దేవతలతో, వృథః=కూడినవాడు, ప్రభుః=సమర్థుడు అయిన, శక్రోఽపి=దేవేంద్రుడు కూడ, కదాచన=ఎన్నడూ, సమరే=యుద్ధమునందు, స్థితపూర్వః=పూర్వము నిలచినవాడు, నైవ=కాదు.

రా. సమస్తదేవతలతో కలిపి, బరావతము నెక్కి వచ్చిన సమర్థుడైన దేవేంద్రుడు కూడ పూర్వమెన్నడూ నా ఎదుట నిలబడలేదు. 109

మూ. అద్య త్వయాహం సౌమిత్రే బలేనాపి పరాక్రమైః,  
తోషితో గన్తు మిచ్ఛామి త్యామమజ్ఞాప్య రాఘవమ్. 110

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=లక్ష్మణా ! అద్య=నేడు, అహమ్=నేను, త్వయా=నీచేత, బలేనాపి=బలముచేత, పరాక్రమైః=పరాక్రమముచేత, తోషితః=సంతోషపెట్టబడి తిని. త్యామ్=నిన్ను, అనుజ్ఞాప్య=అనుజ్ఞ ఇచ్చునట్లు చేసికొని, రాఘవమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, గన్తుమ్=వెళ్లుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

రా. లక్ష్మణా ! నీవు ఇప్పుడు బలముచేతను, పరాక్రమముచేతను నాకు సంతోషము కలిగించినావు. నీ అనుమతి తీసికొని రాముని వద్దకు వెళ్లవలెనని కోరుచున్నాను. 110

మూ. యత్తు వీర్యబలోత్సాహైస్తోషితోఽహం రణే త్వయా,  
రామమేవైకమిచ్ఛామి హన్తుం యస్మిన్ హలే హతమ్. 111

ప్ర. అ. వీర్యబలోత్సాహైః=పరాక్రమముచేత, బలముచేత, ఉత్సాహముచేత, త్వయా=నీచేత, అహమ్=నేను, యత్=ఏ కారణమువలన, రణే=యుద్ధము నందు, తోషితః=సంతోషపెట్టబడితిను, అందువలన, యస్మిన్=ఏ రాముడు, హలే=చంపబడినవాడగుచుండగా, హతమ్=పైత్యమంతా చంపబడినది అగునో, అట్టి, రామమేవ=రాముణ్ణి, హన్తుమ్=చంపుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

రా. నీవు యుద్ధములో పరాక్రమము, బలము, ఉత్సాహము మూపి నన్ను సంతోషపెట్టినావు. అందుచే రాముణ్ణి మాత్రమే చంపవలెనని

కోరుచున్నాను. అతనిని చంపినచో అందరినీ చంపినట్లే అగును. 111

మూ. రామే మయాత్ర విహితే యేఽన్యే స్థాప్యన్తి సంయుగే,  
తావహం యోధయిష్యామి స్వబలేన ప్రమాధివా. 112

ప్ర. అ. అత్ర=ఇక్కడ, మయా=నావేత, రామే=రాముడు, విహితే=చంపబడినవాడగుచుండగా, సంయుగే=యుద్ధమునందు, అన్యే=ఇతరులైన, యే=ఎవరు, స్థాప్యన్తి=ఉండగలరో, తాన్=వాళ్లను, ప్రమాధివా=నశింపచేయు, స్వబలేన=నా సైన్యముచేత, అహమ్=నేను, యోధయిష్యామి=యుద్ధము చేయించెదను.

తా. నేను రాముణ్ణి చంపిన ఏమ్మట యుద్ధములో మిగిలిన వాళ్లతో శత్రువులను నశింపచేయు నా సైన్యము యుద్ధముచేయు నట్లు చేసెదను.

మూ. ఇత్యుక్తవాక్యం తద్రక్షః ప్రోవాచ స్తుతిసంహితమ్,  
మృధే ఘోరతరం వాక్యం సౌమిత్రిః ప్రహసన్నివ. 113

ప్ర. అ. సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు, మృధే=యుద్ధమునందు, ఇతి=ఇట్లు, స్తుతిసంహితమ్=స్తుతితో కూడినట్లుగా, ఉక్తవాక్యమ్=పలకబడిన వాక్యము గల, తత్=ఆ, రక్షః=రాక్షసుని గూర్చి, ప్రహసన్నివ=నవ్వుచు, ఘోరతరమ్=మిక్కిలి ఘోరమైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ప్రోవాచ=పలికెను.

తా. ఈ విధముగా ఆ రాక్షసుడు ఆత్మస్తుతిపూర్వకముగా పలికిన మాటలు విని, లక్ష్మణుడు నవ్వుచు మిక్కిలి ఘోరమైన వాక్యమును పలికెను.

మూ. యస్త్యం శక్రాదిభిర్వీరైరపహ్యః ప్రాప్య పౌరుషమ్,  
తత్పర్యం వాన్యథా వీర దృష్టస్తేఽద్య పరాక్రమః,  
ఏష దాశరథీ రామస్తీష్ఠత్యద్రిరివాచయః. 114

ప్ర. అ. వీర=వీరుడా ! యః త్వమ్=ఏ నీవు, పౌరుషమ్=పౌరుషమును, ప్రాప్య=పొంది, శక్రాదిభిః=ఇంద్రుడు మొదలైన, వీరైః=వీరులచేత, అసహ్యః=సహింప శక్యము కానివాడ నని చెప్పుచున్నావో, తత్=ఆది, పర్యమ్=సమస్తము, అన్యథా=మరియొక విధముగా, న=కాదు. సత్యమ్=సత్యమే. అద్య=ఇప్పుడు, తే=నీయొక్క, పరాక్రమః=పరాక్రమము, దృష్టః=చూడబడినది. దాశరథిః=దశరథకుమారుడైన, ఏషః రామః=ఈ రాముడు, అచయః=చరించని, అగ్రః ఇవ=పర్యతము వలె, తీష్ఠతి=నిలచి ఉన్నాడు.

తా. E ! వీరుడా ! పౌరుషమును చూపించు సమయమునందు ఇంద్రాదివీరులు కూడ నిన్ను సహింపజాల రని నీవు చెప్పుచున్నావు; అది సత్యమే. నీ పరాక్రమమును ఇప్పుడు చూచినాను. కాని దశరథకుమారుడైన

రాము ఓదుగో వలించని వర్వళము వలె నిలచి ఉన్నాడు. 114

మూ. ఇతి శ్రుత్వా హ్యవాద్యత్య లక్ష్మణం స విశాచరః, 115

అతిక్రమ్య చ పౌమిత్రిం కుమ్భకర్ణో మహాబలః,  
రామమేవాభిదుద్రావ కమ్పయన్నివ మేదివీమ్. 116

ప్ర. అ. విశాచరః=రాక్షసుడు, మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు, ఇతి=ఇట్లు, శ్రుత్వా=విని, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుణ్ణి, అనాద్యత్య=రెక్క వేయక, పౌమిత్రిమ్=లక్ష్మణుణ్ణి, అతిక్రమ్య చ =రాటివేసి, మేదివీమ్=భూమిని, కమ్పయన్నివ=కంపింపవేయుచున్నవాడు వలె, రామమేవ=రాముణ్ణి గూర్చియే, అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ విశాచరుడైన కుంభకర్ణుడు ఈ మాటలు విని, లక్ష్మణుణ్ణి రెక్క వేయక అతనిని రాటి, భూమిని కంపింపవేయుచున్నాడో అన్నట్లు రాముని మీదికే వెళ్తెను.

వి.\*పీడ్యమానస్తదస్త్రిం తు..." ఇత్యాది శ్లోకము (103) మొదలు "ఏష దాశరథీ రామ..." ఇత్యాది శ్లోకము (115) వరకు ఉన్న పదమూడు శ్లోకాలు ప్రక్షిప్తములై ఉండును. వీటికి గోవిందరాజుల వ్యాఖ్య లేదు. 115, 116

మూ. అథ దాశరథీ రామో రౌద్రమస్త్రిం ప్రయోజయన్,  
కుమ్భకర్ణస్య హృదయే ససర్జ నిశితాన్ శరాన్. 117

ప్ర. అ. అథ=అటు పిమ్మట, దాశరథిః=దాశరథికుమారుడైన, రామః=రాముడు, రౌద్రమ్=రౌద్రమును, అస్త్రిమ్=అస్త్రమును, ప్రయోజయన్=ప్రయోగించుచు, కుమ్భకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, హృదయే=హృదయమునందు, నిశితాన్=వాడియైన, శరాన్=బాణములను, ససర్జ=విడచెను.

తా. పిమ్మట దాశరథికుమారుడైన రాముడు రౌద్రాస్త్రమును ప్రయోగించి కుంభకర్ణుని వక్షస్థలమునందు, వాడియైన బాణములను విడచెను. 117

మూ. తస్య రామేణ విద్ధస్య సహసాభిప్రధావతః,  
అజ్గరమిత్రాః క్రుద్ధస్య ముఖాన్చిశ్చేరురర్చిషః. 118

ప్ర. అ. రామేణ=రామునిచేత, విద్ధస్య=కొట్టబడిన, సహసా=శీఘ్రముగా, అభిప్రధావతః=ఎదురుగా పరుగెత్తుచున్న, క్రుద్ధస్య=కోపించిన, తస్య=వానియొక్క, ముఖాత్=ముఖమునుండి, అజ్గరమిత్రాః=(బొగ్గులతో) అగ్నిపిండములతో కలిసిన, అర్చిషః=అగ్నిశ్వాలు, నిశ్చేరుః=చదులుదేరినవి.

తా. రాముడు కొట్టగా కోపముతో ఆ రామునకు ఎదురుగా పరుగెత్తి

వచ్చుచున్న ఆ కుంభకర్ణుని ముఖమునుండి అగ్నిపిండములు, అగ్నిజ్వాలలు  
బయలుదేరినవి. 118

మూ. రామాస్త్రవిద్ధో హోరం వై వర్తన్ రాక్షసపుంగవః,  
అభ్యధావత తం క్రుద్ధో హరీన్ విద్రావయన్ రణే. 119

ప్ర. ఆ. రామాస్త్రవిద్ధః=రాముని అస్త్రముచేత కొట్టబడిన, రాక్ష  
సపుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, హోరమ్=భయంకరముగా, వర్తన్=ధ్వనిచేయుచు,  
హరీన్=వానరులను, రణే=యుద్ధమునందు, విద్రావయన్=పరుగెత్తించుచు,  
క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, తమ్=ఆ రాముణ్ణిగూర్చి, అభ్యధావత=పరుగెత్తెను.

తా. రాముని అస్త్రముచేత కొట్టబడిన ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠుడు క్రోధావిష్టుడై  
భయంకరముగా అరచుచు, వానరులను తరిమివేయుచు రాముని వైపు  
పరుగెత్తెను.

మూ. తపోరసి విమగ్నాస్తే శరా బర్హిణవాససః,  
హస్తాచ్యాప్య పరిభ్రష్టా గదా చోర్వ్యాం పపాత హ. 120

ప్ర. ఆ. బర్హిణవాససః=వెనులి పింఛములు వస్త్రములుగా గల, తే శరాః=ఆ  
టాణములు, తస్య=ఆతనియొక్క, ఉరపి=వక్షస్థలమునందు, విమగ్నాః=మునిగినవి.  
అస్య=దీనియొక్క, హస్తాత్=హస్తమునుండి, పరిభ్రష్టా=జారినదై, గదా=గద,  
ఉర్వ్యామ్=భూమిమీద, పపాత హ=పడెను.

తా. వెనులి ఈకలు కట్టిన ఆ బాణములు ఆ కుంభకర్ణుని వక్షస్థలములోనికి  
తిగిపోయినవి. గద అతని చేతినుండి జారిపోయి నేల మీద పడెను. 120

మూ. ఆయుధాని చ సర్వాణి సమకీర్ణస్త భూతతే,  
స నిరాయుధమాత్మానం యదా మేనే మహాబలః,  
ముష్టిభ్యాం చ కరాభ్యాం చ చకార కదనం మహత్. 121

ప్ర. ఆ. సర్వాణి=సమస్తమైన, ఆయుధాని=ఆయుధములు, భూతతే=నేల  
మీద, సమకీర్ణస్త=చిమ్మబడిపోయినవి, మహాబలః=గొప్పబలము గల, సః=ఆతడు,  
యదా=ఎప్పుడు, అత్మానమ్=తనను, నిరాయుధమ్=ఆయుధములు లేనివాని  
నిగా, మేనే=గ్రహించెనో, అప్పుడు, ముష్టిభ్యాం చ=పిడికిళ్లచేతను, కరాభ్యాం  
చ=హస్తములచేతను, మహత్=గొప్ప, కదనమ్=యుద్ధమును, చకార=చేసెను.

తా. అతని ఆయుధము లన్నీ నేలమీద చెల్లాచెదలై పడిపోయెను. గొప్ప  
బలము గల ఆతడు తన ఆయుధము లన్నీ పోయిన వని గ్రహించి,  
పిడికిళ్లతోను, చేతులతోను, గొప్ప యుద్ధము చేసెను. 121



మూ. ప జాతైరతివిద్వాజః క్షతజేన సముక్షీతః, 122  
రుధిరం పరిసుప్రావ గిరిః ప్రసవణం యథా.

ప్ర. అ. జాతైః=జాణములచేత, అతివిద్వాజః=మిక్కిలి కొట్టుబడిన శరీరము గల, క్షతజేన=రక్తముచేత, సముక్షీతః=తడవబడిన, పః=అతడు, గిరిః=పర్వతము, ప్రసవణం యథా=పెరియేరును వలె, రుధిరమ్=రక్తమును, పరిసుప్రావ=కాల్చెను.

తా. జాణములచేత ఎక్కువగా కొట్టుబడిన శరీరము గల, రక్తముచేత తడిసిన ఆ కుంభికర్ణుడు, పర్వతము పెరియేరును వలె, రక్తమును స్రవించెను.

మూ. ప తీవ్రేణ చ కోపేన రుధిరేణ చ మూర్చితః, 123  
వానరావ్రాక్షపాన్వక్తాన్ ఖదన్ ప పరిధావతి.

ప్ర. అ. పః=అతడు, తీవ్రేణ=తీవ్రమైన, కోపేన=కోపముచేత, రుధిరేణ చ=రక్తముచేత, మూర్చితః=వ్యాప్తుడయ్యెను. పః=అతడు, వానరాన్=వానరులను, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, ఋక్షాన్=భిల్లాకములను, ఖదన్=తినుచు, పరిధావతి=పరుగెల్లెను.

తా. తీవ్రమైన కోపముతో ఒళ్లు తెలియవి అతడు రక్తము కాడ్చుచు వానరులను, రాక్షసులను, భిల్లాకములను తినుచు తిరుగుచుండెను. 123

మూ. అథ శృజ్గం సమావిధ్య భీమం భీమపరాక్రమః, 124  
చిక్షేప రామముద్దిత్య బలవానస్తకోపమః.

ప్ర. అ. అథ=అటుపేమ్మట, భీమపరాక్రమః=భయంకరమైన పరాక్రమము గల, బలవాన్=బలవంతుడైన, అస్తకోపమః=యమునితో సమానుడైన కుంభికర్ణుడు, భీమమ్=భయంకరమైన, శృజ్గమ్=శిఖరమును, సమావిధ్య=గట్టిగా పట్టి, రామమ్ ఉద్దిత్య=రాముణ్ణి గూర్చి, చిక్షేప=వినరెను.

తా. భయంకరములైన బలపరాక్రమములు గల యమతుల్యుడైన ఆ కుంభికర్ణుడు ఒక పర్వతశిఖరమును బిగించి పట్టి రాముని మీదకు వినరెను. 124

మూ. అప్రాప్తమస్తరా రామః సప్తధిస్తమజిహ్వాగైః, 125  
చిచ్ఛేద గిరిశృజ్గం తం పునః సంధాయ కార్ముకమ్.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, పునః=మరల, కార్ముకమ్=ధనస్సును, సంధాయ=పంధించి, తం గిరిశృజ్గమ్=ఆ పర్వతశిఖరమును, అప్రాప్తమ్=రాకుండగానే, సప్తధిః=ఏడు, అజిహ్వాగైః=జాణములచేత, అస్తరా=మధ్యయందు, చిచ్ఛేద=చేరించెను.

తా. రాముడు భనమ్మ ఎక్కు పెట్టి ఆ పర్వతశిఖరము తనమీదికి  
కాకుండగనే దానిని ఏడు బాణములతో మధ్యలో ఖండించెను. 125

మూ. తతస్తు రామో ధర్మాత్మా తస్య శృంగం మహత్తరా,  
శరైః కాశ్చానచిత్రాజై శ్చిచ్ఛేద భరతాగ్రజః. 126

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు, భరతాగ్రజః=భర  
తుని అన్నగారు అయిన, రామః=రాముడు, తదా=అప్పుడు, తస్య=దానియొక్క,  
మహత్=గొప్పదైన, శృంగమ్=శిఖరమును, కాశ్చానచిత్రాజై=బంగారముచేత  
చిత్రమైన శరీరము గల, శరైః=బాణములచేత, చిచ్ఛేద=ఛేదించెను.

తా. పిమ్మట ధర్మాత్ముడు, భరతుని అన్నగారు అయిన రాముడు  
బంగారము చేత చిత్రవర్ణము గల బాణములతో అతడు విహరిన శిఖరమును  
ఖండించెను. 126

మూ. తన్నేరుశిఖరాకారం ద్యౌతమానమివ శ్రియా,  
ద్యే శతే వానరాణాం చ పతమానమపాఠయత్. 127

ప్ర. అ. శ్రియా=శోభితో, ద్యౌతమానమివ=ప్రకాశించుచున్నది వలె  
ఉన్న, మేరుశిఖరాకారమ్=మేరుశిఖరము వంటి ఆకారము గల, తత్=ఆ  
శిఖరము, పతమానమ్=పడుచు, వానరాణామ్=వానరులయొక్క, ద్యే శతే=రెండు  
శతములను, అపాఠయత్=పడగొట్టెను.

తా. మేరుశిఖరము వంటి ఆకారము గలిగి కాంతితో ప్రకాశించుచున్నట్లు  
ఉన్న ఆ శిఖరము క్రింద పడుచు రెండునందల మంది వానరులను  
పడగొట్టెను.

మూ. తస్మిన్ కాలే స ధర్మాత్మా లక్ష్మణో రామమబ్రవీత్,  
కుమృకర్ణవధే యుక్తో యోగాన్ పరివృశన్ బహూన్. 128

ప్ర. అ. తస్మిన్=ఆ, కాలే=సమయమునందు, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు,  
కుమృకర్ణవధే=కుంభకర్ణుని వధయందు, యుక్తః=అనర్హుడైన, బహూన్=అనేకమైన,  
యోగాన్=ఉపాయములను, పరివృశన్=అలోచించుచున్న, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు,  
రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆ సమయమునందు కుంభకర్ణుణ్ణి చంపవలె నను నిశ్చయముతో  
తగిన అనేకములైన ఉపాయములు అలోచించుచున్న ధర్మాత్ముడైన లక్ష్మణుడు  
రామునితో ఇట్లనెను. 128

మూ. నైవాయుం వానరావ్రాజున్ విజానాతి రాక్షసాన్,  
మత్తః శోణితగత్తేన స్వాన్ పరాంశ్చైవ భాదతి. 129

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! అయమ్=ఇతడు, వానరాన్=వానరులను, నైవ విజానాతి=తెలుసుకొనుటలేదు, రాక్షసాన్=రాక్షసులను, న=తెలుసుకొనుట లేదు, శోణితగత్తేన=రక్తగంధముచేత, మత్తః=మరించినవాడై, స్వాన్=తనవాళ్లను, పరాంశ్చైవ=ఇతరులనూ కూడ, భాదతే=తినుచున్నాడు.

రా. రాజా ! ఇతనికి వానరు లెవరో, రాక్షసు లెవరో తెలియుటలేదు. ఇతడు రక్తగంధముచేత మత్తెక్కి తనవాళ్లను ఇతరులను కూడ తివివేయుచున్నాడు.

మూ. పార్శ్వేనమధిరోహన్తు సర్వతో వానరరభాః,  
యూథపాశ్చ యథాముఖ్యాస్తీష్ఠన్తస్యే సమన్తతః. 130

ప్ర. అ. వానరరభాః=వానరశ్రేష్ఠులు, ఏనమ్=వీనిని, పార్శ్వ=లాగుగా, సర్వతః=అన్ని వైపులా, అధిరోహన్తు=ఎక్కెదరుగాక. యథాముఖ్యాః=ముఖ్యులను అనుసరించినవాడై, యూథపాశ్చ=సేనానాయకులు కూడ, అప్య=ఇతనికి, సమన్తతః=అన్నివైపులా, తీష్ఠన్తు=నించెదరుగాక.

రా. వానరశ్రేష్ఠు లందడూ అన్నివైపులనుండి ఈతని దేహము మీదకు ఎక్కెదరుగాక. సేనానాయకులు తమ తమ ప్రరానులను అనుసరించి ఈతని చుట్టూ నించి ఉందురుగాక. 130

మూ. అర్యాయం దుర్యతిః కాలే గురుభారప్రసీదీతః,  
ప్రచరన్ రాక్షసో భూమౌ వాహ్వాన్సహ్యాత్సప్తవంగమాన్. 131

ప్ర. అ. అర్య కాలే=అ సమయమునందు, గురుభారప్రసీదీతః=గొప్ప భారముచేత పీడింపబడినవాడై, దుర్యతః=దుర్మతియైన, అయం రాక్షసః=ఈ రాక్షసుడు, భూమౌ=వేలమీద, ప్రచరన్=పంచరించుచు, అహ్యాన్=ఇతరులైన, ప్తవంగమాన్=వానరులను, న హివ్యాత్=చంపడు.

రా. అట్లు చేసినచో ఈ దుర్మతియైన రాక్షసుడు పెద్ద బరువుచేత పీడితుడై వేలమీద ప్రాకుచు ఇతరవానరులను చంపజొందు. 131

మూ. తస్య తద్యచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రస్య ధీమతః,  
తే సమారురుహర్హస్త్వాః కుమ్యకర్ణం ప్తవంగమాః. 132

ప్ర. అ. ధీమతః=బుద్ధిమంతుడైన, తస్య రాజపుత్రస్య=అ రాజకుమారుని యొక్క, తత్=అ, చచనమ్=చచనమును, శ్రుత్వా=విని, తే ప్తవంగమాః=అ

వానరులు, పృష్ఠాః=సంతోషించినవారై, కుమ్భకర్ణమ్=కుమ్భకర్ణుణ్ణి, సమారు  
దుహః=ఎక్కిరి.

తా. బుద్ధిమంతుడైన లక్ష్మణుని మాటలు విని ఆ వానరులు సంతోషించి  
కుంభకర్ణుని శరీరముపై ఎక్కిరి. 132

మూ. కుమ్భకర్ణస్తు సంక్రుద్ధః సమారూఢః ప్లవంగమైః, 133  
వ్యధూనయత్నావ్యేగేన దుష్టహస్తీవ హస్తపాన్.

ప్ర. అ. ప్లవంగమైః=వానరులచేత, సమారూఢః=ఎక్కిరిచిన, కుమ్భక  
ర్ణస్తు=కుంభకర్ణుడైతే, సంక్రుద్ధః=కోపించినవారై, దుష్టహస్తీ=పాగరుపోతు ఏనుగు,  
హస్తపాన్ ఇవ=మావటివాళ్లను వలె, తాన్=వాళ్లను, వేగేన=వేగముచేత,  
వ్యధూనయత్=దురిపిచేసెను.

తా. ఆ వానరులు ఎక్కిరిచేత కోపించిన కుంభకర్ణుడు పాగరెక్కిన  
ఏనుగు మావటి వాళ్ళను వలె ఆ వానరులను వేగముగా దురిపిచేసెను. 133

మూ. తాన్ దృష్ట్వా నిర్దుతాన్ రామో రుష్టోఽయమితి రాక్షసమ్, 134  
సముత్పాత వేగేన ధనురుత్తమమారదే.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, నిర్దుతాన్=క్రిందికి దురిపిచేయుటచిన, తాన్=ఆ  
వానరులను, దృష్ట్వా=చూచి, అయమ్=ఇతడు, దుష్టు ఇతి=కోపించివాడు అని  
గ్రహించి, రాక్షసమ్=ఆ రాక్షసుణ్ణి గూర్చి, వేగేన=వేగముతో, సముత్పాత=దుమికి  
వచ్చెను. ఉత్తమమ్=ఉత్తమమైన, ధనుః=ధనస్సును, అదదే=గ్రహించెను.

తా. ఆ వానరు లందరవీ ఆ విధముగ దురిపిచేయుట చూచి  
రాముడు “ఈతడు కోపావేశముతో ఉన్నాడు” అని గ్రహించి, వేగముగా  
అతనివైపు వెళ్లెను; మరొక ఉత్తమమైన ధనస్సును తీసికొనెను. 134

మూ. క్రోధరక్షేక్షణో వీరో నిర్దహన్నివ చక్షుషా, 135  
రాఘవో రాక్షసం రోషాదభిదుద్రావ వేగితః,  
యూథపాన్ హర్షయన్ సర్వాన్ కుమ్భకర్ణభయూర్తితాన్. 136

ప్ర. అ. క్రోధరక్షేక్షణః=క్రోధముచేత ఎఱ్ఱనైన వేత్రములు గల, వీరః=వీరు  
డైన, రాఘవః=రాముడు, చక్షుషా=వేత్రముచేత, నిర్దహన్నివ=శాల్చిచేయుచున్న  
వాడు వలె, రోషాత్=రోషమువలన, వేగితః=వేగముగలవారై, కుమ్భకర్ణభయూర్తి  
తాన్=కుంభకర్ణునివలన భయముచేత పీడితుడైన, సర్వాన్=సమస్తమైన, యూథ  
పాన్=సేనానాయకులను, హర్షయన్=సంతోషపెట్టుచు, రాక్షసమ్=రాక్షసుణ్ణి  
గూర్చి, అభిదుద్రావ=శ్రీఘ్రముగా వెళ్లెను.

తా. శ్రోధముచే ఎల్లనైన నేత్రములు గల వీరుడైన రాముడు నేత్రముతో (నూపుతో) కాల్చినయునున్నాడా అన్నట్లు వేగముగా నడచుచు ఘోరకర్ణుని నలన కలిగిన ధయముచేత పీడితులైన వానరనాయకుల సందరిసి సంతోషపెట్టుచు ఆ కాక్షసుని ఎదుర్కొనెను. 135, 136

మూ. స చాపమాదాయ భుజజ్వలం  
దృఢజ్వముగ్రం తపనీయచిత్రమ్,  
హరీన్ సమాశ్వాప్య సముత్తపాత  
రామో విబద్ధోత్తమతూణాబాణః. 137

ప్ర. అ. స. రామః=ఆ రాముడు, భుజజ్వలమ్=సర్పముతో సమానమైన, దృఢజ్వమ్=దృఢమైన వారి గల, ఉగ్రమ్=భయంకరమైన, తపనీయ చిత్రమ్=బంగారముచేత చిత్రవర్ణమైన, చాపమ్=ధనస్సును, ఆదాయు=గ్రహించి, హరీన్=వానరులను, సమాశ్వాప్య=ఓదార్చి, విబద్ధోత్తమతూణాబాణః=కట్టబడిన ఉత్తమములైన అంబులపాదులు బాణములు గలవాడై, సముత్తపాత=శీఘ్రముగా వచ్చెను.

తా. ఆ రాముడు సర్పము నలె ఉన్న, దృఢమైన వారి గల, బంగారముచేత చిత్రవర్ణముగా ఉన్న భయంకరమైన ధనస్సును గ్రహించి ఉత్తమములైన అంబుల పాదులను బాణములను కట్టుకొని, వానరులకు ధైర్యము చెప్పి శీఘ్రముగా బయలుదేరెను. 137

మూ. స వానరగణై స్తైస్తు వృతః పరమదుర్దయః,  
లక్ష్మణానుచరోవీరః సంప్రతస్థే మహాబలః. 138

ప్ర. అ. పరమదుర్దయః=మిక్కిలి జయింప శక్యము కానివాడు, లక్ష్మణానుచరః=లక్ష్మణుడు అనుచరుడుగా గలవాడు, వీరః=వీరుడు, మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, సః=ఆ రాముడు, తైః=ఆ, వానరగణైః=వానరుల గుంపులతో, వృతః=కూడినవాడై, సంప్రతస్థే=ప్రయాణమాయెను.

తా. ఏ మూత్రము జయింప శక్యము కాని వీరుడైన, మహాబలశాలియైన ఆ రాముడు, లక్ష్మణుడు వెంట రాగా, ఆ వానరగణములతో కలిసి బయలుదేరెను. 138

మూ. స దదర్శ మహాత్మానం కీరీటినమరిందమమ్,  
శోణితావృధరక్తాక్షం కుమ్భకర్ణం మహాబలః. 139

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్పబలము గల, సః=ఆ రాముడు, మహాత్మానమ్=మహాత్ముడు, కీరీటినమ్=కీరీటముగలవాడు, అరిందమమ్=శ్మశ్రు పీడకుడు,

శోణితాపుతరక్తాక్షమ్=రక్తముచేత కప్పబడిన ఎఱ్ఱని నేత్రములు గలవాడు అయిన,  
కుంభకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, దదర్శ్య=చూచెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ రాముడు కిరీటమును ధరించినవాడు మహాత్ముడు అయిన కుంభకర్ణుణ్ణి చూచెను. శత్రువివాళకుడైన అతని కండ్లు రక్తము కప్పి ఎఱ్ఱగా ఉండెను. 139

మూ. సర్వాన్ సమభిధావంతం యథా దుష్టం దిశాగజమ్,  
మార్గమాణం హరీన్ క్రుద్ధం రాక్షసైః పరివారితమ్. 140

ప్ర. అ. దుష్టమ్=కోపించిన, దిశాగజం యథా=దిగ్గజమువలె ఉన్న వాడు, సర్వాన్=అందరినీ గూర్చి, సమభిధావంతమ్=పరుగెత్తుచున్నవాడు, హరీన్=వానరులను, మార్గమాణమ్=వెదకుచున్నవాడు, క్రుద్ధమ్=కోపించినవాడు, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, పరివారితమ్=చుట్టబడి ఉన్న వాడు అయిన (కుంభకర్ణుణ్ణి చూచెను).

తా. ఆ కుంభకర్ణుడు కోపించిన దిగ్గజము వలె అందరినీ తరుముచుండెను. కోపముతో వానరులకై వెదకుచుండెను. అతని చుట్టూ రాక్షసులు ఉండిరి.

మూ. విష్ణ్యమన్తరసంకాశం కాశ్చనాన్లదభూషణమ్,  
ప్రవన్తం రుధిరం వక్త్రాద్వర్తామేఘమివోద్ధితమ్. 141

ప్ర. అ. విష్ణ్యమన్తరసంకాశమ్=వింధ్యమందరపర్వతములతో సమానుడు, కాశ్చనాన్లదభూషణమ్=బంగారు బాహువులు అలంకారములు కలవాడు, వక్త్రాల్=ముఖమునుండి, రుధిరమ్=రక్తమును, ప్రవన్తమ్=ప్రవించుచున్నవాడు, ఉద్ధితమ్=పైకిలేచిన, వర్తామేఘమివ=వర్షాకాలమేఘము వలె ఉన్నవాడు అయిన (కుంభకర్ణుణ్ణి చూచెను).

తా. వింధ్యమందరపర్వతముల వలె ఉన్న ఆ కుంభకర్ణుడు బంగారు బాహువులను, అలంకారములను అలంకరించుకొనెను. ముఖమునుండి రక్తము కారుచుండెను. పైకి లేచిన వర్షాకాలమేఘమువలె ఉండెను. 141

మూ. జహ్వయా పరిలిహ్యంతం సృక్కిణీ శోణితోక్షితే,  
మృద్వంతం వానరానీకం కాలాంతకయమోపమమ్. 142

ప్ర. అ. శోణితోక్షితే=రక్తముచేత తడపబడిన, సృక్కిణీ=చెలుపులను, జహ్వయా=నాలుకతో, పరిలిహ్యంతమ్=నాకుచున్నవాడు, వానరానీకమ్=వానరసేనను, మృద్వంతమ్=మర్తించుచున్నవాడు, కాలాంతకయమోపమమ్=ప్రళయకాలమందు సంహారముచేయు యమునితో సమానుడు అయిన (కుంభకర్ణుణ్ణి చూచెను).

తా. తతడు కర్తముతో తడిసిన చెలువులను నాలుకతో నాకుచుండెను. వానరహస్తమును మర్తించుచుండెను. ప్రతియకాలమునందు జగత్సంహారము చేయుచున్న యముడు వలె ఉండెను. 142

మూ. తం దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం ప్రదీప్తానలవర్చసమ్,  
విస్ఫారయామాస తదా కార్ముకం పురుషర్షభః. 143

ప్ర. ఆ. పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముడు, ప్రదీప్తానలవేజసమ్=ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నివంటి వేజస్సుగల, తమ్=ఆ, రాక్షసశ్రేష్ఠమ్=రాక్షసశ్రేష్ఠుణ్ణి, దృష్ట్వా=చూచి, తదా=అప్పుడు, కార్ముకమ్=ధనస్సును, విస్ఫారయామాస=చరచెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముడు ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నివంటి కాంతి గల రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన ఆ కుంభకర్ణుణ్ణి చూచి ధనస్సును చరచెను. 143

మూ. స తస్య వాపనిర్హోషాత్కృపితో రాక్షసర్షభః,  
అమృష్యమాణస్తం ఘోషమభిదుద్రావ రాఘవమ్. 144

ప్ర. ఆ. తస్య=రామునియొక్క, వాపనిర్హోషాత్=ధనస్సుయొక్క ధ్వనివలన, కుపితః=కోపించిన, సః=ఆ, రాక్షసర్షభః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, తం ఘోషమ్=ఆ ధ్వనిని, అమృష్యమాణాదు=సహించనివాడై, రాఘవమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. రాముని ధనుష్టంకారధ్వనిని వినగానే కోపించిన రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన కుంభకర్ణుడు ఆ ఘోషమును సహించక రాముని మీదికి శ్రీఘ్రముగా వెళ్లెను.

మూ. తతస్తు వాతోద్ధతమేఘకల్పం  
భుజంగరాజోత్తమభోగబాహుమ్,  
తమాపతన్తం ధరణీధరాధ  
మువాచ రామో యుధి కుమృకర్ణమ్. 145

ప్ర. ఆ. తతః=అటుపిమ్మట, రామః=రాముడు, వాతోద్ధతమేఘకల్పమ్=వాయువువేత ఎగురగొట్టబడిన మేఘముతో సమానుడు, భుజంగరాజోత్తమభోగబాహుమ్=అతిశేషుని ఉత్తమమైన శరీరమువంటి బాహువులు కలవాడు, ధరణీధరాధమ్=పర్వతమువంటి కాంతి కలవాడు అయిన, యుధి=యుద్ధము నందు, అపతన్తమ్=నచ్చిమీద పడుచున్న, కుమృకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. అప్పుడు వచ్చుచున్న ఆ కుంభకర్ణుడు గాలివే ఎగురగొట్టబడిన

మేఘమువలె ఉండెను. అతని బాహువులు అదిశేషుని ఉత్తమమైన దేహము వలె ఉండెను. పర్యతము వలె ఉన్న అతనితో యుద్ధరంగమునందు రాము డిట్లనెను.

మూ. ఆగచ్ఛ రక్షోధిప మా విషాద  
మవస్థితోఽహం ప్రగృహీతచాపః,  
అవేహి మాం రాక్షసవంశవాశనం  
యస్త్యం ముహూర్తాద్యవితా విచేతాః.

146

ప్ర. ఆ. రక్షోధిప=రాక్షసనాయకా ! ఆగచ్ఛ=రమ్ము. విషాదమ్=విషాదమును, మా=పొందకుము. అహమ్=నేను, ప్రగృహీతచాపః=గ్రహించబడిన ధనస్సు కలవాడనై, అవస్థితా=నిలచినాను. యః త్వమ్=ఏ నీవు, ముహూర్తాత్=క్షణకాలములో, విచేతా=చైతన్యము లేనివాడవు, భవితా=కాలవో అట్టి నీవు, మామ్=నన్ను, రాక్షసవంశవాశనమ్=రాక్షసవంశమును నశింపచేసేవానినిగా, అవేహి=తెలిపికొనుము.

తా. రాక్షసనాయకా ! రమ్ము. మరణించనున్నాను అని విషాదము చెందకుము. నేను ధనస్సు ధరించి నిలచినాను. నేను రాక్షసవంశమును నశింపచేయువాడ నని తెలిపికొనుము. ముహూర్తకాలములో నీవు ప్రాణములు విడువగలవు.

146

మూ. రామోఽయమితి విజ్ఞాయ జహోస వికృతస్వనమ్,  
అభ్యధావత సంక్రుద్ధో హరీష్విద్రావయన్ రణే.

147

ప్ర. ఆ. అయమ్=ఇతడు, రామః ఇతి=రాముడు అని, విజ్ఞాయ=తెలుసుకొని, వికృతస్వనమ్=వికృతమైన ధ్వని కలుగునట్లుగా, జహోస=నవ్వెను. క్రుద్ధః=కోపించినవాడై, రణే=యుద్ధమునందు, హరీన్=వానరులను, విశ్రావయన్=భయపెట్టుచు, అభ్యధావత=ఎదురుగా పరుగెత్తెను.

తా. ఇతడు రాముడు అని తెలిపికొని ఆ కుంభకర్ణుడు వికృతధ్వనితో నవ్వి, కోపించినవాడై, యుద్ధమునందు వానరులను తరిమివేయుచు రామునకు ఎదురుగా వెళ్లెను.

147

మూ. తారయన్న్వివ సర్వేషాం హృదయాని చనోకసామ్,  
ప్రహస్య వికృతం భీమం స మేఘస్తనితోపమమ్,  
కుమ్భకర్ణో మహాతేజా రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్.

148

ప్ర. ఆ. మహాతేజా=గొప్ప తేజస్సు గల, సః కుమ్భకర్ణః=ఆ కుంభకర్ణుడు,



సర్వేషామ్=సమస్తమైన, వనౌకసామ్=వానరులయొక్క, హృదయాని=హృదయములను, దాదయున్మివ=చీల్చివేయుచున్నవాడు నని, వికృతమ్=వికారముగాను, భీమమ్=భయంకరముగాను, మేఘస్తనితోసమమ్=మేఘముయొక్క ఉరుముతో సమానముగాను, ప్రహస్య=నవ్వి, రాఘవమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

రా. గొప్ప తేజస్సు గల ఆ కుంభకర్ణుడు ఆందరు వానరుల గుండెలు బ్రద్దలుకోట్టుచున్నాడా అన్నట్లు వికృతముగా, భయంకరముగా, మేఘద్వనితో సమానముగా అట్టపోసము చేసి రామునితో ఇట్లనెను. 148

మూ. వాహం విరాధో విజ్ఞేయో న కబంతః ఖరో న చ,  
న వాలీ న చ మారీచః కుమ్భకర్ణః సమాగతః. 149

ప్ర. ఆ. అహమ్=నేను, విరాధః=విరాధుడనుగా, న విజ్ఞేయః=తెలియదగినవాడను కాను. కబంతః=కలంధుడుగా, న=తెలియదగినవాడనుగాను. ఖరో=ఖరుడనుగా, న చ=తెలియదగినవాడనుగాను, వాలీ=వాలిగా, న=తెలియదగినవాడను కాను. మారీచః చ=మారీచుడుగా కూడ, న=తెలియదగినవాడను, కాను. కుమ్భకర్ణః=కుంభకర్ణుడను, సమాగతః=వచ్చినాను.

రా. నేను విరాధుడ నని కాని, కలంధుడ నని గాని, ఖరుడ నని కాని, వాలి యని కాని, మారీచుడ నని కాని అనుకొనకుము. వచ్చినవాడను నేను కుంభకర్ణుడను. 149

మూ. పశ్య మే ముద్గరం భీమం సర్వకాలాయం మహత్,  
అనేన నిర్జితా దేవా దానవాశ్చ పురా మయా. 150

ప్ర. ఆ. మే=నాయొక్క, సర్వకాలాయం=పూర్తిగా ఇనుముతో చేసిన, భీమమ్=భయంకరమైన, మహత్=గొప్పదైన, ముద్గరమ్=ముద్గరమును, పశ్య=చూడుము. అనేన=దీనిచేత, పురా=పూర్వము, దేవా=దేవతలు, దానవాశ్చ=దానవులు, నిర్జితాః=జయింపబడినారు.

రా. పూర్తిగా ఇనుముతో చేసిన భయంకరమైన పెద్దదైన నా ముద్గరమును చూడుము. దీనితో పూర్వము నేను దేవతలను దానవులను జయించితిని.

మూ. వికర్ణవాస ఇతి మాం నావజ్ఞాతుం త్వమ్మర్హసి,  
స్వల్పాపి హి న మే వీదా కర్ణనాపావినాశనాత్. 151

ప్ర. ఆ. వికర్ణవాసః ఇతి=పోయిన చెవులు ముక్కు కలవాడని, మామ్=నన్ను,

త్వమ్=నీవు, అవజ్ఞాతుమ్=అనమానించుటకు, న అర్హసీ=తగవు. కర్ణనాసావినా  
శనాత్=చెవులూ ముక్కు పోవుటవలన, మే=నాకు, స్వల్పాపి=స్వల్పమైనను,  
పీడా=పీడ, న హి=లేదుకదా !

తా. "ఇతనికి చెవులు ముక్కు లేవు కదా" అని చిన్న చూపు  
మాడకుము. చెవులు ముక్కు పోవుటచేత నాకు ఏ మాత్రము బాధ లేదు.  
151

మూ. దర్శయేత్త్వాకుశాద్దూల వీర్యం గాత్రేషు మేఽనఘ,  
తతస్త్వైం భక్తయిష్యామి ద్భష్టపౌరుషవిక్రమమ్. 152

ప్ర. అ. అనఘ=దోషములు లేని, ఇత్త్వాకుశాద్దూల=ఇత్త్వాకుశలతతో  
శ్రేష్ఠుడా ! మే=నాయొక్క, గాత్రేషు=గాత్రములందు, వీర్యమ్=నీ  
పరాక్రమమును, దర్శయ=చూపుము. తతః=అటు పిమ్మట, ద్భష్టపౌరుష  
విక్రమమ్=చూడబడిన పౌరుషము పరాక్రమము గల, త్వమ్=నిన్ను,  
భక్తయిష్యామి=భక్తిచెందను.

తా. దోషరహితుడవైన ఇత్త్వాకుశలశ్రేష్ఠుడా ! నా అవయవములమీద  
నీ పరాక్రమమును చూపుము. నీ పౌరుషపరాక్రమములను చూచిన పిమ్మట  
నిన్ను భక్తిచెందను. 152

మూ. స కున్యకర్ణస్య వచో నిశమ్య  
రామః పపుల్భాన్ విససర్జ బాణాన్,  
తైరాహతో వజ్రసమప్రపాలై  
ర్న చుక్తుభే న వ్యథతే సురారీః. 153

ప్ర. అ. స! రామః=ఆ రాముడు, కున్యకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క,  
వచః=వచనమును, నిశమ్య=చిని, పపుల్భాన్=పొన్నులతో కూడిన, బాణాన్=బాణ  
ములను, విససర్జ=విడచెను. వజ్రసమప్రవేగై=వజ్రముతో సమానమైన వేగము  
గల, తై=వాటిచేత, ఆహతః=కొట్టబడిన, సురారీః=ఆ రాక్షసుడు, న  
చుక్తుభే=క్షోభ చెందలేదు. న వ్యథతే=వ్యథచెందలేదు.

తా. కుంభకర్ణుని మాటలు చిని రాముడు పొన్నులు గల బాణములను  
ప్రయోగించెను. వజ్రాయుధముతో సమానమైన వేగము గల ఆ బాణములతో  
కొట్టినా కూడ ఆ రాక్షసుడు క్షోభ చెందలేదు. వ్యథ చెందలేదు. 153

మూ. యైః సాయకైః సాలవరా నికృత్వా  
వాతీ హతో వానరపుంగవశ్చ,

తే కుమ్భకర్ణస్య తదా శరీరం

వజ్రోపమం న వ్యథయాంప్రచక్రుః.

154

ప్ర. అ. యోః=ఏ, సాయతైః=బాణములచేత, సాలవరాః=శ్రేష్ఠములైన సాలవృక్షములు, నికృత్తాః=ఇండించబడినవో, వానరపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుడైన, వాలీ చ=వాలీ కూడ, హతః=చంపబడినో, తే=ఆ బాణములు, తదా=అప్పుడు, వజ్రోపమమ్=వజ్రముతో సమానమైన, కుమ్భకర్ణస్య శరీరమ్=కుంభకర్ణుని శరీరమును, న వ్యథయాంప్రచక్రుః=బాధించలేదు.

తా. ఏ బాణములు సాలవృక్షములను ఛేదించెనో, ఏ బాణములు వానరశ్రేష్ఠుడైన వాలీని చంపెనో ఆ బాణములు అప్పుడు వజ్రమువంటి కుంభకర్ణుని శరీరమునకు బాధ కల్గించజాలకపోయెను.

154

మూ. స వారిధారా ఇవ సాయకాస్తాన్

ఏలన్ శరీరేణ మహేన్ద్రశత్రుః,

జఘాన రామస్య శర్మప్రవేగం

వ్యాధిధ్య తం ముద్గరముగ్రవేగమ్.

155

ప్ర. అ. తాన్=ఆ, సాయకాన్=బాణములను, వారిధారా ఇవ=జల ధారలను వలె, శరీరేణ=శరీరముచేత, ఏలన్=త్రాగివేయుచున్న, సః=ఆ, మహేన్ద్రశత్రుః=కుంభకర్ణుడు, ఉగ్రవేగమ్=ఉగ్రమైన వేగము గల, తమ్=ఆ, ముద్గరమ్=ముద్గరమును, వ్యాధిధ్య=త్రిప్పి, రామస్య=రామునియొక్క, శర్మప్రవే గమ్=బాణముల వేగమును, జఘాన=కొట్టెను.

తా. కుంభకర్ణుడు ఆ బాణములను జలధారలను వలె దేహముతో త్రాగుచు, భయంకరమైన వేగము గల ఆ ముద్గరమును త్రిప్పి రాముని బాణముల వేగమును అర్దగించెను.

155

మూ. తతస్తు రక్తః క్షతజావలిష్ఠం

విత్రాపనం దేవమహాచమూనామ్,

వ్యాధిధ్య తం ముద్గరముగ్రవేగం

విత్రావయామాస చమూం హరీణామ్.

156

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రక్తః=ఆ రాక్షసుడు, క్షతజావలి ష్ఠమ్=రక్తముచేత పూయబడినది, దేవమహాచమూనామ్=దేవతలమహాసేనలను, విత్రాపనమ్=భయపెట్టిది, ఉగ్రవేగమ్=భయంకరమైన వేగము గలదీ అయిన, తం ముద్గరమ్=ఆ ముద్గరమును, వ్యాధిధ్య=కొట్టి (త్రిప్పి), హరీణామ్=వాన రులయొక్క, చమూమ్=సేనను, విత్రావయామాస=తరిమివేసెను.

తా. పిమ్మట ఆ కుంభకర్ణుడు రక్తముచేత పూయబడిన, దేవతల గొప్ప సైన్యములకు భయము కలిగించు, భయంకరమైన వేగము గల ముద్గరమును త్రొవ్వచు వానరుల సైన్యమును తరిమివేసెను. 156

మూ. వాయువ్యమాదాయ తతో మహాస్త్రం

రామః ప్రచిక్షేప నిశాచరాయ,

సముద్గరం తేన జహోర బాహుల

స కృత్తబాహుస్తుములం ననాద. 157

ప్ర. అ. తతో=అటు పిమ్మట, రామః=రాముడు, వాయువ్యమ్=వాయువ్య మును, మహాస్త్రమ్=గొప్ప అస్త్రమును, ఆదాయః=గ్రహించి, నిశాచరాయ=రాక్ష సునికొరకు, ప్రచిక్షేప=విసిరెను. తేన=దానిచేత, సముద్గరమ్=ముద్గరముతో కూడిన, బాహుమ్=బాహువును, జహోర=హరించెను. కృత్తబాహుః=వేడించబడిన బాహువు గల, సః=అతడు, తుములమ్=వ్యాకులముగా, ననాద=ధ్వని వేసెను.

తా. పిమ్మట రాముడు వాయువ్య మును మహాస్త్రమును సంధించి ఆ రాక్షసునిపై ప్రయోగించెను. దానిచేత ముద్గరముతో కూడిన అతని హస్తమును బండించెను. బాహువు వేడింపబడగానే ఆ కుంభకర్ణుడు వ్యాకులముగా అరచెను.

మూ. స తస్య బాహుర్గిరిశృంగకల్పః

సముద్గరో రాఘవబాణకృత్తః,

పపాత తస్మిన్ హరిరాజసైన్యే

జఘాన తాం వానరవాహినీం చ. 158

ప్ర. అ. గిరిశృంగకల్పః=పర్వతశిఖరముతో సమానమైన, సముద్గరో=ముద్గ రముతో కూడిన, రాఘవబాణకృత్తః=రాముని బాణముచేత బండించబడిన, సః=ఆ, తస్య బాహుః=వాని బాహువు, తస్మిన్=ఆ, హరిరాజసైన్యే=వానరరాజసైన్యమునందు, పపాత=పడెను. తామ్=ఆ, హరివాహినీం చ=వానర సైన్యమును, జఘాన=చంపెను.

తా. పర్వతశిఖరముతో సమానమైన అతని బాహువు రాముని బాణముచేత భేదింపబడినదై ముద్గరముతో సహా ఆ మగ్గివుని సైన్యము మీద పడి ఆ వానరసైన్యమును చంపెను. 158

మూ. తే వానరా భగ్నహతావశేషాః

పర్యవ్రామాశ్రిత్య తదా విషణ్ణాః,

ప్రవీడితాన్ దదృశుః సుహృదం

నరేన్ద్రరక్షోధిపసంనిపాతమ్. 159

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, భిగ్గుహితాపశేషా=విరగగొట్టబడిన వారి కంటే చంపబడినవారి కంటే మిగిలిన, నే వానరాః=ఆ వానరులు, ప్రవీడితాల్లాః=వీడింపబడిన శరీరములు గలవారై, విషణ్ణాః=దిగులుచెందినవారై, పర్వ న్నమ్=ప్రాంతభాగమును, అశ్రీత్య=అశ్రయించి, సుఖోతమ్=చాల భయంకరమైన, నరేన్ద్రాదక్తోధిపసంనిపాతమ్=రామునియొక్క కుంభకర్ణునియొక్క యుద్ధమును, దర్శయః=చూచిరి.

తా. దేహములు విరిగిపోగా, వానగా మిగిలిన ఆ వానరులు, వీడింపబడిన శరీరములతో దిగులుచెంది ప్రక్కలయందు నిలబడి రామకుంభకర్ణుల ఆ భయంకరమైన యుద్ధమును చూచిరి. 159

మూ. స కుమృకర్ణోఽస్త్రనికృత్తబాహు  
ర్మహాపిక్వల్తాగ్ర ఇవాచలేన్ద్రాః,  
ఉత్పాటయామాస కరేణ వృక్షం  
తతోఽభిదుద్రావ రణే నరేన్ద్రమ్.

160

ప్ర. అ. అస్త్రనికృత్తబాహుః=అస్త్రముచేత ఖండింపబడిన బాహువు గల, మహాపినా=పెద్ద కత్తిచేత, కృత్తాగ్రః=చేడింపబడిన శరీరము గల, అచలేన్ద్రాః ఇవ=మహాపర్వతము వలె ఉన్న, సః కుమృకర్ణః=ఆ కుంభ కర్ణుడు, కరేణ=చేతితో, వృక్షమ్=వృక్షమును, ఉత్పాటయామాస=పెకలించెను. తతః=అటుపిమ్మట, రణే=యుద్ధమునందు, నరేన్ద్రమ్=నరుల ప్రభువైన రాముణ్ణి గూర్చి, అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

తా. అస్త్రముచే బాహువు ఖండింపబడగా, మహాపర్వముచేత శరీరమును ఖండించి వేసిన మహాపర్వతము వలె ఉన్న ఆ కుంభకర్ణుడు చేతితో వృక్షమును పెకలించి రాముని మీదికి పరుగెత్తెను. 160

మూ. స తస్య బాహుం సహ తాలవృక్షం  
సముద్యతం పన్నగభోగకల్పమ్,  
ఐన్ద్రాస్త్రయక్షేన జఘాన రామో  
బాణేన జామ్యూనదచిత్రితేన.

161

ప్ర. అ. సః రామః=ఆ రాముడు, ఐన్ద్రాస్త్రయక్షేన=ఐంద్రాస్త్రముతో కూడిన, జామ్యూనదచిత్రితేన=బంగారముచేత చిత్రింపబడిన, బాణేన=బాణముచేత, తస్య=వానియొక్క, పన్నగభోగకల్పమ్=సర్పశరీరముతో సమానమైన, సముద్యతమ్=ఎత్తబడిన, సతాలవృక్షమ్=తాలవృక్షముతో కూడిన, బాహుమ్=బాహువును, జఘాన=కొట్టెను.

తా. రాముడు బంగారముచేత చితవర్ణమైన బాణముపై చంద్రాస్త్రమును  
పంధించి అతడు పైకి ఎత్తిన, సర్వశరీరమువలె ఉన్న బాహువును తాళవృక్షముతో  
సహా ఖండించెను.

161

మూ. స కుమృకర్ణస్య భుజో నికృత్తః  
పపాత భూమౌ గిరిసంవికాశః,  
విచేష్టమానో విజఘాత వృక్షాన్  
శైలాన్ శిలా వానరరాక్షసాంశ్చ.

162

ప్ర. అ. కుమృకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క, గిరిసంవికాశః=పర్వతముతో  
సమానమైన, సః భుజః=ఆ భుజము, నికృత్తః=ఖండింపబడినదై, భూమౌ=నేలమీద,  
పపాత=పడెను. విచేష్టమానః=ఇటు అటు కొట్టుకొనుచు, వృక్షాన్=వృక్షములను,  
శైలాన్=పర్వతములను, శిలావానరరాక్షసాంశ్చ=శిలలను వానరులను రాక్షసులను,  
విజఘాత=కొట్టెను.

తా. కుంభకర్ణుని ఆ పర్వతము వంటి భుజము ఖండింపబడి నేలపై  
పడెను. ఇటు అటు కొట్టుకొనుచు పర్వతములతోను, వృక్షములతోను,  
వానరులతోను, రాక్షసులతోను డీకొనెను.

162

మూ. తం ఛిన్నబాహుం సమవేక్ష్య రామః  
సమాపతన్తమ్ సహసా నదన్తమ్,  
ద్వ్యవర్థవన్తౌ నిశితౌ ప్రగృహ్య  
చిచ్ఛేద పాదౌ యుధి రాక్షసస్య.

163

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, ఛిన్నబాహుమ్=చేధించబడిన బాహువులు  
గల, సహసా=శీఘ్రముగా, సమాపతన్తమ్=నచ్చి మీద పడుచున్న, తమ్=వానిని,  
సమవేక్ష్య=చూచి, యుధి=యుద్ధమునందు, ద్వౌ=రెండు, నిశితౌ=వాడియైన,  
అర్థవన్తౌ=అర్థచంద్రబాణములను, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, రాక్షసస్య=ఆ రాక్షసుని  
యొక్క, పాదౌ=పాదాలను, చిచ్ఛేద=చేధించెను.

తా. బాహువులు తెగిపోయిన పిమ్మట శీఘ్రముగా మీదికి నచ్చి పడుచున్న  
ఆ కుంభకర్ణుని చూచి రాముడు వాడియైన రెండు అర్థచంద్రబాణములతో  
అతని పాదములను చేధించెను.

163

మూ. తౌ తస్య పాదౌ ప్రదిశో దిశశ్చ  
గిరేర్ముహశ్చైవ మహార్థవం చ,  
లజ్కం చ సేవాం కపిరాక్షసావాం  
వివాదయన్తౌ వినిపేతతుశ్చ.

164

ప్ర. త. తస్య=వానియొక్క, తౌ=ఆ, పాదౌ=పాదములు, ప్రతిశః=విదిక్కులను, దిశశ్చ=దిక్కులను, గిరే=పర్వతముయొక్క, గుహాశ్రేణి=గుహలను, మహార్ణవం చ=మహాసముద్రమును, అజ్కం చ=అంకను, కపిరాక్షసౌనామ్=వానరులయొక్క రాక్షసులయొక్క, సేనామ్=సేనను, వినారయన్తౌ=ప్రతిధ్వనింప చేయుచు, వినిపేతతుశ్చ=పడినవి.

తా. ఆ కుంభకర్ణుని పాదములు దిక్కులను, విదిక్కులను, పర్వతగుహలను, సముద్రమును, అంకను, వానర-రాక్షస సైన్యములను ప్రతిధ్వనింపచేయుచు క్రింద పడినవి.

164

మూ. నికృత్తబాహుద్వినికృత్తపాదౌ  
విరాఠ్య వక్త్రం వడబాముఖభమ్,  
దుద్రావ రామం సహపాభిగర్జన్  
రాహుర్యథా చన్త్రమివాన్తరిక్షే.

165

ప్ర. అ. నికృత్తబాహుః=తెగగొట్టబడిన బాహువులు గలవాడు, వినికృత్తపాదః=తెగగొట్టబడిన పాదములు గలవాడు అయిన ఆ కుంభకర్ణుడు, వడబాముఖభమ్=వడబాగ్ని ముఖము వంటి కాంతి గల, వక్త్రమ్=ముఖమును, విరాఠ్య=చాపి, అభిగర్జన్=గర్జించుచు, అన్తరిక్షే=ఆకాశమునందు, రాహుర్యథా=రాహువు, చన్త్రమివ=చంద్రుణ్ణి వలె, సహపా=శీఘ్రముగా, రామమ్=రాముణ్ణి గూర్చి, దుద్రావః=పరుగెత్తెను.

తా. బాహువులు, పాదములు తెగిపోయిన ఆ కుంభకర్ణుడు వడబాగ్ని ముఖము వంటి ముఖమును తెరచి రాహువు ఆకాశమునందు చంద్రుని మీదికి వెల్లివట్లు (తొడల సహాయముతో) రామునిమీదికి శీఘ్రముగా వెల్లెను.

165

మూ. అపూరయత్తస్య ముఖం శిఖాగ్రై  
రామః శర్వేమపినర్థపుజ్జై,  
స పూర్ణవక్త్రో న శశాక వక్తుం  
చుకూజ కృచ్ఛ్రేణ ముమూర్ష చాపి.

166

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, శిఖాగ్రై=వాడిచేసిన అగ్రభాగములు గల, హేమపినర్థపుజ్జై=బంగారముతో కట్టబడిన పాన్పులు గల, శర్వై=భాణములతో, తస్య=వానియొక్క, ముఖమ్=ముఖమును, అపూరయత్=నింపెను. సః=అతడు, పూర్ణవక్త్రః=భాణములతో నిండిన ముఖము గలవాడై, వక్తుమ్=చూటలాడుటకు, న శశాక=సమర్థుడు కాలేడు. కృచ్ఛ్రేణ=కష్టముచేత, చుకూజ=అరచెను. ముమూర్ష చాపి=మూర్ష కూడ పొందెను.

తా. రాముడు వాడియైన కొనఱు గల బాణాలతో ఆతని ముఖమును వింపెను. ఆతడు వింపబడిన ముఖము కలవాడై మాటలాడలేకపోయెను. అతికష్టముమీద అరచెను. మూర్ఛ వేందెను. 166

మూ. అథాదదే సూర్యమరీచికల్పం  
స బ్రహ్మదణ్డాంతకకాలకల్పమ్,  
అరిష్టమైన్ద్రం నిశితం సుపుష్టం  
రామః శరం మారుతతుల్యవేగమ్. 167

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, సః రామః=ఆ రాముడు, సూర్యమరీచికల్పమ్=సూర్యుని కిరణములతో సమానము, బ్రహ్మదణ్డాంతకకాలకల్పమ్=బ్రహ్మదండముతోను, మృత్యుదేవతతోను, యమునితోను సమానము, అరిష్టమ్=శత్రువులకు అశుభప్రదము, నిశితమ్=వాడియైనది, సుపుష్టమ్=మంచి పొన్ను గలది, మారుతతుల్యవేగమ్=గాలితో సమానమైన వేగము గలది, అయిన, ఐన్ద్రం శరమ్=ఇంద్రుని సంబంధమైన బాణమును, ఆదదే=గ్రహించెను.

తా. పిమ్మట రాముడు ఇంద్రునికి సంబంధించిన వాడియైన బాణమును గ్రహించెను. అది సూర్యకిరణము వలె ప్రకాశించుచుండెను. బ్రహ్మదండము వలె, మృత్యుదేవత వలె, యముడు వలె, భయంకరముగ ఉండెను. శత్రువులకు అనుంగళకరమైన ఆ శరము వేగముచేత వాయువుతో సమానమై ఉండెను. 167

మూ. తం వజ్రజామ్బూనదచారుపుష్టం  
ప్రదీప్తసూర్యజ్వలనప్రకాశమ్,  
మహేన్ద్రవజ్రాశనితుల్యవేగం  
రామః ప్రచిక్షేప నిశాచరాదు. 168

ప్ర. అ. వజ్రజామ్బూనదచారుపుష్టమ్=వజ్రములచేతను, బంగారముచేతను అందమైన పొన్ను గలది, ప్రదీప్తసూర్యజ్వలనప్రకాశమ్=ప్రజ్వలించుచున్న సూర్యుని వంటి అగ్ని వంటి ప్రకాశము గలది, మహేన్ద్రవజ్రాశనితుల్యవేగమ్=మహేంద్రుని వజ్రములతోను పిడుగుతోను సమానమైన వేగము గలది అయిన, తమ్=ఆ బాణమును, రామః=రాముడు, నిశాచరాదు=రాక్షసునికొరకు, ప్రచిక్షేప=విసిరెను.

తా. వజ్రముతోను బంగారముతోను అందముగా ఉన్న పొన్ను గల ఆ బాణము ప్రజ్వలించుచున్న సూర్యునితోను అగ్నితోను సమానమైన ప్రకాశముతో మహేంద్రుని వజ్రమువంటి, పిడుగువంటి వేగము కలదై ఉండెను. అట్టి బాణమును రాముడు ఆ రాక్షసునిపై ప్రయోగించెను. 168



మూ. స సాయకో రాఘవబాహుచోదితో  
 దిశః స్వభాసా దశ సంప్రకాశయన్,  
 విధూమవైశ్వానరభీమదర్శనో  
 జగామ శక్రాశనిభీమవిక్రమః.

169

ప్ర. అ. రాఘవబాహుచోదితః=రాముని బాణముచేత ప్రేరేపింపబడిన,  
 విధూమవైశ్వానరభీమదర్శనః=ధూమములేని అగ్ని వలె భయంకరమైన దర్శనము  
 గల, శక్రాశనిభీమవిక్రమః=ఇంద్రుని వజ్రమువంటి భయంకరమైన శక్తి గల, సః  
 సాయకః=ఆ బాణము, స్వభాసా=తన తేజస్సుచేత, దశ=పది, దిశః=దిక్కులను,  
 సంప్రకాశయన్=ప్రకాశింపచేయుచు, జగామ=వెళ్లెను.

తా. ధూమము లేని అగ్ని వలె మాయటకు భయంకరముగా ఉన్న,  
 ఇంద్రుని వజ్రాయుధము వంటి భయంకరమైన శక్తి గల ఆ బాణము రాముని  
 బాహువులచేత విడువబడినదై, తన కాంతిచేత పదిదిక్కులను ప్రకాశింపచేయుచు  
 వెళ్లెను.

169

మూ. స తన్మహాపర్వతకూటసంనిభం  
 సువృత్తదంష్ట్రం చలచారుకుణ్డలమ్,  
 చకర్త రక్షోధిపతేః శిరస్తరా  
 యులైవ వృత్రస్య పురా పురందరః.

170

ప్ర. అ. సః=ఆ రాముడు, మహాపర్వతకూటసంనిభమ్=మహాపర్వత  
 శిఖరముతో సమానము, సువృత్తదంష్ట్రమ్=బాగా గుండ్రముగా తిరిగిన కోరలు గలది,  
 చలచారుకుణ్డలమ్=కదలుచున్న అందమైన కుండలములు కలది అయిన, రక్షో  
 ధిపతేః=కుంభికర్ణునియొక్క, శిరః=శిరస్సును, తరా=అప్పుడు, పురా=పూర్వము,  
 పురందరః=దేవేంద్రుడు, వృత్రస్య=వృత్రునియొక్క శిరస్సును, యులైవ=ఎట్లా  
 అట్లు, చకర్త=ఁబడించెను.

తా. పూర్వము దేవేంద్రుడు వృత్రుని శిరస్సును ఁడించి నట్లు  
 రాముడు ఆ రాక్షసనాయకుడైన కుంభికర్ణుని పర్వతశిఖరమువంటిది, బాగా  
 గుండ్రముగా తిరిగిన కోరలు గలది, కదలుచున్న అందమైన కుండలములు  
 గలది అయిన శిరస్సును ఁడించెను.

170

మూ. కుమ్భకర్ణశిరో భాతి కుణ్డాలంకృతం మహత్,  
 అదిత్యైఽభ్యుదితే రాత్రౌ మధ్యస్థ ఇవ చన్ద్రమాః.

171

ప్ర. అ. కుణ్డాలంకృతమ్=కుండలములచేత అలంకరింపబడిన,  
 మహత్=గొప్పదైన, కుమ్భకర్ణశిరః=కుంభికర్ణుని శిరస్సు, రాత్రౌ=రాత్రియందు,

అదిత్యే=అదితిదేవతగా గల నక్షత్రద్యయూత్యకమైన పునర్వసునక్షత్రము, ఉదితే=ఉదయించిన దగుచుండగా, మధ్యస్థః=మధ్యయందున్న, చన్ద్రమాః ఇవ=చంద్రుడు వలె, భాతి=ప్రకాశించుచున్నది.

తా. కుండలములచేత అలంకరించబడిన పెద్దదైన ఆ కుంభికర్ణుని శిరస్సు రాత్రి ఉదయించిన పునర్వసునక్షత్రము ("పునర్వసు"లో రెండు నక్షత్రములుండును) మధ్య నున్న చంద్రుడు వలె ప్రకాశించుచుండెను. 171

మూ. తద్రామబాణాభిహతం పపాత  
రక్షఃశిరః పర్వతసన్నికాశమ్,  
బభిష్టా చర్యాగృహగోపురాణి  
ప్రాకారముచ్చం తమపాతయచ్చ.

172

ప్ర. అ. రామబాణాభిహతమ్=రాముని బాణముచేత కొట్టబడిన, తత్=ఆ, పర్వతసన్నికాశమ్=పర్వతముతో సమానమైన, రక్షఃశిరః=రాక్షసుని శిరస్సు, పపాత=పడెను. చర్యాగృహగోపురాణి=మార్గమునందలి గోపురములను, బభిష్టా=విరచెను. ఉచ్చమ్=ఉన్నతమైన, తమ్=ఆ, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, అపాతయచ్చ=పడగొట్టెను కూడ.

తా. పర్వతమువంటి ఆ కుంభికర్ణుని శిరస్సు రాముని బాణముచేత కొట్టబడినదై, క్రిందపడెను. మార్గమునందలి గృహముల గోపురములను విరుగగొట్టెను. ఉన్నతమైన ఆ ప్రాకారమును కూడ పడగొట్టెను. 172

మూ. తచ్చాతికాయం హి మహాత్మృకాశం  
రక్షస్తదా తోయనిధౌ పపాత,  
గ్రాహాన్ పరాన్ మీనవరాన్ భుజంగాన్  
మమర్థ భూమిం చ తదా వివేశ.

173

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, అతికాయమ్=పెద్ద దేహము గల, మహాత్మృకాశమ్=గొప్ప ప్రకాశము గల, తత్=ఆ, రక్షః=రాక్షసుడు, తోయనిధౌ=పముద్రమునందు, పపాత=పడెను. పరాన్=పెద్దవైన, గ్రాహాన్=మొప్పలను, మీనవరాన్=శ్రేష్ఠములైన మీనములను, భుజంగాన్=సర్పములను, మమర్థ=మర్థించెను. తథా=నురియు, భూమిమ్=భూమిని, వివేశ=ప్రవేశించెను.

తా. అప్పుడు పెద్ద దేహము, గొప్ప ప్రకాశము గల రాక్షసుడు పముద్రములో పడి, పెద్దవైన మొప్పలను, శ్రేష్ఠములైన వేపలను, సర్పములను మర్థించుచు క్రిందికి భూమిదాకా దిగిపోయెను. 173

మూ. తస్మిన్ సాలే బ్రాహ్మణదేవశత్రో  
మహాబలే సంయతి కుమ్భకర్ణే,  
చచాల భూర్భూమిధరాశ్చ పర్వే  
హర్షాన్య రేహస్త్వములం వివేదుః.

174

ప్ర. అ. బ్రాహ్మణదేవశత్రో=బ్రాహ్మణులకు దేవతలకు శత్రువైన, మహా  
బలే=గొప్ప బలము గల, తస్మిన్=అ, కుమ్భకర్ణే=కుంభకర్ణుడు, సంయతి=యుద్ధ  
మునందు, హా=చంపబడినవా డగుచుండగా, భూ=భూమి, చచాల=చలించెను.  
పర్వే=పర్వతమైన, భూమిధరాశ్చ=పర్వతములు కూడ చలించినవి. దేవా  
న=దేవతలు కూడ, హర్షాన్=సంతోషమువలన, తుములమ్=వ్యాకులముగా,  
వివేదుః=ధ్వనిచేసిరి.

తా. బ్రాహ్మణులకు, దేవతలకు శత్రువైన, గొప్ప బలము గల ఆ  
కుంభకర్ణుడు యుద్ధమునందు చంపబడగా, భూమి, అన్ని పర్వతములూ కూడ  
చలించినవి. దేవతలు అనందముతో అధికముగా ధ్వని చేసిరి. 174

మూ. తతస్తు దేవర్షిమహర్షిపన్నగాః  
సురాశ్చ భూతాని సుషర్ణగుహ్యకాః,  
సయక్షగన్ధర్వగణా నభోగతాః  
ప్రహర్షితా రామపరాక్రమేణ.

175

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, దేవర్షిమహర్షిపన్నగాః=దేవర్షులు, మహర్షులు  
పన్నగులు, సురాశ్చ=దేవతలు, భూతాని=భూతములు, సుషర్ణగుహ్యకాః=సుషర్ణులు  
గుహ్యకులు, సయక్షగన్ధర్వగణాః=యక్షగంధర్వగణములతో కూడినవారై, నభో  
గతాః=ఆకాశమును పొందినవారై, రామపరాక్రమేణ=రాముని పరాక్రమముచేత,  
సంతోషితాః=సంతోషింప చేయబడిరి.

తా. అప్పుడు దేవర్షులు, మహర్షులు, పన్నగులు, దేవతలు, ఇతర  
భూతములు, సుషర్ణులు, గుహ్యకులు, యక్షులు, గంధర్వులు ఆకాశముమీద వేరి  
రాముని పరాక్రమముచేత మిక్కిలి సంతోషించిరి. 175

మూ. తతస్తు తే తస్య వధేన భూరిణా  
మనస్వీవో నైర్మతరాజబాన్ధవాః,  
వివేదురుచ్చైర్యథితా రఘూత్తమం  
హరిం సమక్ష్యేన యథా మతజ్ఞజ్ఞాః.

176

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, నైర్మతరాజబాన్ధవాః=రావణుని బంధువులు,

భూరిణా=గొప్పలైన, మనస్వినః=ఉత్తమమైన మనస్సుగల, తస్య వధేన=చాని యొక్క వధ చేత, వ్యతిథా=వ్యత చెందినవారై, హరిమ్=పంహమును, పమి క్త్యేన=చూడగానే, మత్సజాః యథా=ఏనుగుల వలె, రఘూత్తమమ్=రాముణ్ణి చూచి, ఉచ్చైః=బిగ్గరగా, వివేదుః=దృనిచేసిరి.

రా. ఉత్తమమైన మనస్సుగల ఆ కుంభకర్ణుని ఆశ్చర్యకరమైన సంహార ముచేత, భావణుని బంధువులు దుఃఖితులై, పంహమును చూచి ఏనుగులు ఆరచినట్లు రాముణ్ణి చూచి బిగ్గరగా ఆరచిరి. 176

మూ. ప దేవలోకస్య తమో నిహత్య  
సూర్యో యథా రాహుముఖార్ద్యముక్షః,  
తథా వ్యభాసీద్ధరిశైవ్యమధ్యే  
నిహత్య రామో యుధి కుమ్భకర్ణమ్. 177

ప్ర. అ. స. రామః=ఆ రాముడు, యుధి=యుద్ధమునందు, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, నిహత్య=చంపి, రాహుముఖార్థ=రాహువుయొక్క ముఖము నుండి, విముక్షః=విడువబడిన, సూర్యః=సూర్యుడు, తమః=చీకటిని, నిహత్య=తొల గించి, దేవలోకస్య=దేవలోకముయొక్క మధ్యయందు, యథా=ఎట్లో, తథా=అట్లు, హరిశైవ్యమధ్యే=వానర శైవ్యమధ్యయందు, వ్యభాసీత్=ప్రకాశించెను.

రా. రాముడు కుంభకర్ణుని సంహరించి, రాహుముఖమునుండి విము క్తుడైన సూర్యుడు చీకటిని తొలగించి ఆకాశమధ్యయందు ప్రకాశించినట్లు వానరశైవ్యము మధ్య ప్రకాశించెను. 177

మూ. ప్రహర్షమీయర్చహవశ్చ వానరాః  
ప్రబుద్ధపద్మప్రతిమైరివానవైః,  
అపూజయన్ రాఘవమిష్టభాగివం  
హతే రిపౌ భీనుబలే దురాపదమ్. 178

ప్ర. అ. బహవః=అనేకులైన, వానరాః=వానరులు, ప్రబుద్ధపద్మప్రతిమైః ఇవ=వికసించిన పద్మములతో సమానములైన, అనవైః=ముఖములతో, ప్రహర్షమ్=ఆధికమైన సంతోషమును, ఈయూః=పొందిరి. భీనుబలే=భయంకరమైన బలము గల, రిపౌ=శత్రువు, హతే=చంపబడిన వాడగుచుండగా, ఇష్టభాగినమ్=ఇష్ట మును పొందిన, దురాపదమ్=ఎదిరింప శక్యము కాని, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, అపూజయన్=పూజించిరి.

రా. వానరు లందఱు వికసించిన పద్మములతో సమానములైన ముఖములతో సంతోషము పొందిరి. భయంకరమైన బలము గల శత్రువును

చంపన, ఎదిరింప శక్యము కాని ఆ రాముణ్ణి పూజించిరి.

178

మూ. స కుమ్మకర్ణం సురస్సైన్యమర్థవమ్  
మహాత్ము యుద్ధేషు కదాచనాజితమ్,  
ననన్త హత్వా భరతాగ్రజో రణే  
మహాసురం వృత్రమిహమరాధిపః.

179

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే సప్తషష్ఠీతమః పర్వః.

ప్ర. ఆ. సః=ఆ, భరతాగ్రజః=రాముడు, సురస్సైన్యమర్థవమ్=దేవతాసైన్యమును పీడించినవాడు, మహాత్ము=గొప్పవైన, యుద్ధేషు=యుద్ధములందు, కదాచన=ఎన్నడూ, అజితమ్=జయింపబడనివాడు అయిన, కుమ్మకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, అమరాధిపః=దేవేంద్రుడు, మహాసురుడైన వృత్రుడైన, వృత్రమ్ ఇవ=వృత్రుణ్ణి వలె, రణే=యుద్ధమునందు, హత్వా=చంపి, ననన్త=సంతోషించెను.

తా. సురస్సైన్యములను పీడించినవాడు, మహాయుద్ధములలో కూడ ఎన్నడూ జయింపబడనివాడు అయిన కుంభకర్ణుణ్ణి యుద్ధమునందు చంపి, రాముడు, మహాసురుడైన వృత్రుణ్ణి చంపిన దేవేంద్రుడు వలె సంతోషించెను. (లేదా దేవేంద్రుడు వృత్రాసురుణ్ణి చంపినట్లు కుంభకర్ణుణ్ణి చంపి రాముడు సంతోషించెను).

179

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో అలవేసిడవ నర సమాప్తము.

# అథ అష్టషష్టితమః పర్గః

[కుంభకర్ణవర విని రావణుడు వింపించుట.]

మూ. కుమ్భకర్ణం హతం దృష్ట్వా రాఘవేణ మహాత్మనా,  
రాక్షసా రాక్షసేష్టాయ రావణాయ వ్యవేదయన్.

1

ప్ర. అ. మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, రాఘవేణ=రామునిచేత, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుడు, హతమ్=చంపటదినవానినిగా, దృష్ట్వా=చూచి, రాక్షసా=రాక్షసులు, రాక్షసేష్టాయ=రాక్షసరాజైన, రావణాయ=రావణునకు, వ్యవేదయన్=తెలిపిరి.

రా. మహాత్ముడైన రాముడు కుంభకర్ణుణ్ణి చంపివేసి నట్లు చూచి రాక్షసులు ఆ విషయమును రాక్షసరాజైన రావణునకు తెలిపిరి.

1

మూ. రాజన్ ప కాలసంకాశః సంయుక్తః కాలకర్మణా,  
విద్రావ్య వానరీం పేవాం భక్తయిత్వా చ వానరాన్.

2

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! కాలసంకాశః=యమునితో సమానుడైన, హ=ఆ కుంభకర్ణుడు, వానరీమ్=వానరుల సంబంధమైన, పేవామ్=పేనను, విద్రావ్య=తరిమివేసి, వానరాన్=వానరులను, భక్తయిత్వా=భక్తించి, కాలకర్మణా=కాలమునకు పరిపక్వమైన కర్మతో, సంయుక్తః=కూడినాడు.

రా. రాజా ! యమునితో సమానుడైన కుంభకర్ణుడు వానరపేనను తరిమివేసి, కొందరు వానరులను భక్తించి, కాలమునకు కర్మ పరిపక్వ మగుటచేత మరణించినాడు.

2

మూ. ప్రతపిత్యా ముహూర్తం తు ప్రశాన్తో రామచేజసా,  
కాయేవార్థప్రవిష్టేన సముద్రం భీమదర్శనమ్.

3

వికృతవాసాకర్ణేన విక్తరద్రుధిరేణ చ,

రుద్ధ్యా ద్వారం శరీరేణ లజ్కాయాః పర్వతోపమః.

4

కుమ్భకర్ణస్తవ భ్రాతా కాకుత్స్థశరపీడితః,

లగ్నాభూతో వికృతో దావద్గ ఇవ ద్రుమః.

5

ప్ర. అ. తవ=నీయొక్క, భ్రాతా=సోదరుడైన, కుమ్భకర్ణః=కుమ్భకర్ణుడు, ముహూర్తమ్=ముహూర్తకాలము, ప్రతపిత్యా=పరాక్రమము చూపి, రామచేజసా=రాముని చేజస్సుచేత, ప్రశాన్తః=శాంతించినాడు. పర్వతోపమః=పర్వతముతో సమానుడైన కుంభకర్ణుడు, కాకుత్స్థశరపీడితః=రాముని శరములచేత

పీడించబడినవాడై, అర్థప్రవిష్టన=సగము ప్రవేశించిన, కాయన=దేహముచేత, భీమదర్శనమ్=భయంకరమైన దర్శనము గల, సముద్రమ్=సముద్రమును, నికృత్త నాసాక్షిత్వ=చేరించబడిన ముక్కు చెవులు గల, విక్షరద్రుధిరేణ చ=ప్రవించుచున్న రక్తము గల, శరీరేణ=శరీరముచేత (తలచేత), లజ్జాయా=లంకయొక్క, ద్వారమ్=ద్వారమును, దుద్వ్యా=అర్దుకొని, దావదగ్ధ=దావాగ్నిచేత కాలబడిన, ద్రుమః ఇవ=వృక్షము వలె, వికృతః=వికారముగా నున్నవాడై, లగ్నదూతః=ముద్దగా అయిపోయినాడు.

తా. నీ సోదరుడైన కుంభకర్ణుడు ముహూర్తకాలము ప్రతాపము చూపించి, రాముని వేజస్సుచేత శాంతించినాడు. రాముని బాణాలచేత పీడింపబడి చూచుటకు భయంకరముగా ఉండు సముద్రమును సగము ప్రవేశించిన మొండెముచేతను, లంకాద్వారమును ముక్కు చెవులు ఉండించుటచే రక్తము ప్రవించుచున్న తలచేతను నిరోధించుచు దావాగ్నికీ కాలిన వెట్టువలె వికృతమైన ఆకారముతో ఒక ముద్ద వలె అయినాడు.

వి. ఈ వాలుగు శ్లోకాల (2-5) సమన్వయం పరిగా కుదురుట లేదు. ఇవి ప్రాచ్యపాఠంలో లేవు. 3,4,5

మూ. శ్రుత్వా వివిహతం సంఖ్యే కుమ్భకర్ణం మహాబలమ్,  
రావణః శోకసంతప్తో ముమోహ చ పపాత చ. 6

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, సంఖ్యే=యుద్ధమునందు, మహాబలమ్=గొప్పబలము గల, కుమ్భకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, వివిహతమ్=చంపబడినవాని విగా, శ్రుత్వా=విని, శోకసంతప్తః=శోకముచేత తపింపచేయుబడినవాడై, ముమోహ చ=మోహము చెందెను; పపాత చ=పడిపోయెను కూడ.

తా. గొప్ప బలము గల కుంభకర్ణుడు యుద్ధమునందు చంపబడినాడని విని రావణుడు దుఃఖసంతప్తుడై మూర్ఛ చెంది నేలపై పడిపోయెను. 6

మూ. పితృవ్యం విహతం శ్రుత్వా దేవాన్తకవరాన్తకౌ,  
త్రిశిరాశ్చాతికాయశ్చ రురుదుః శోకపీడితాః. 7

ప్ర. అ. పితృవ్యమ్=పితలండ్రిని, విహతమ్=చంపబడినవాని విగా, శ్రుత్వా=విని, దేవాన్తకవరాన్తకౌ=దేవాంతకవరాంతకులు, త్రిశిరాః=త్రిశిరస్సు, అతికాయశ్చ=అతికాయుడు, శోకపీడితాః=శోకముచేత పీడింపబడినవారై, రురుదుః=ఏడ్చిరి.

తా. పితలండ్రి మరణించినట్లు విని దేవాంతకవరాంతకులు, త్రిశిరస్సు, అతికాయుడు దుఃఖముచేత పీడితులై ఏడ్చిరి. 7

మూ. భూతరం విహతం శ్రుత్వా రామేణాక్షిప్తకర్మణా,  
మహోదరమహాపార్శ్వో శోకాక్రాంతో బభూవతుః. 8

ప్ర. అ. అక్షిప్తకర్మణా=శ్రమలేని పనులు గల, రామేణా=రామునిచేత, భూతరమ్=సోదరుణ్ణి, విహతమ్=చంపబడినచానినిగా, శ్రుత్వా=విని, మహోదర మహాపార్శ్వో=మహోదరమహాపార్శ్వములు, శోకాక్రాంతో=దుఃఖాక్రాంతులు, బభూవతుః=అయిరి.

తా. శ్రమపడకుండా కార్యములు సాధించు రామునిచేత సోదరుడైన కుంభకర్ణుడు చంపబడి నట్లు విని అతని పవతిగల్గి పుత్రులైన మహోదరమహాపార్శ్వములు దుఃఖాక్రాంతులైరి. 8

మూ. తతః కృచ్ఛాత్పమాసాద్య సంజ్ఞాం రాక్షసపుంగవః,  
కుమ్భకర్ణవధాదీనో విలలాపాకులేన్ద్రియః. 9

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, కృచ్ఛాత్=కష్టమువలన, సంజ్ఞామ్=సంజ్ఞను, పమాసాద్య=పొంది, కుమ్భకర్ణ వధాత్=కుంభకర్ణుని వధ వలన, దీనః=దీనుడై, అకులేన్ద్రియః=వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు గలవాడై, విలలాప=విలపించెను.

తా. పిమ్మట, రావణుడు అతికష్టము మీద సంజ్ఞ పొంది, కుంభకర్ణుని వధవలన దీనుడై, వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు కలవాడై విలపించెను. 9

మూ. హో వీర రిపుదర్శిష్ణు కుమ్భకర్ణ మహాబల,  
త్వం మాం విహాయ వై దైవాద్యాతోఽపి యమసాదనమ్. 10

ప్ర. అ. హో=అయ్యో ! వీర=వీరుడా ! రిపుదర్శిష్ణు=శత్రువుల దర్శమును పోగొట్టినవాడా ! మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడా ! కుమ్భకర్ణ=కుంభకర్ణుడా ! త్వమ్=నీవు, మామ్=నన్ను, విహాయ=విడిచి, దైవాత్=దైవమువలన, యమసాదనమ్=యమలోకమును గూర్చి, యాతః అహి=వెళ్ళినావు.

తా. అయ్యో ! వీరుడా ! శత్రువుల గర్వమును అణచేవాడా ! గొప్ప బలము గలవాడా ! కుంభకర్ణా ! నీవు నన్ను విడిచి, దైవయోగముచేత, యమలోకమునకు వెళ్ళిపోతివి ! 10

మూ. మమ శల్యమనుద్భ్రత్య బాన్ధవానాం మహాబల,  
శత్రుస్సైన్యం ప్రతౌప్యకః క్వ మాం పంత్వజ్య గచ్ఛపి. 11

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడా ! మమ=నాయొక్క, బాన్ధవానామ్=బంధువులయొక్క, శల్యమ్=కోకశల్యమును, అనుద్భ్రత్య=పీకివేయ



కుండగా, శ్రుతు సైన్యమ్=శ్రుతు సైన్యమును, స్రవ్యాప్య=వీడించి, ఏకా=ఒక్కడవే, మామ్=నన్ను, సంఖ్యజ్ఞ=విడచి, కృ=ఎక్కడికి, గచ్ఛసి=తెళ్లుచున్నావు ?

తా. గొప్ప బలము గలవాడా ! నీవు నా మనస్సులోను బంధువుల మనస్సులోను ఉన్న దుఃఖశత్రుమును తొలగించకుండగానే శ్రుతు సైన్యమును వీడించి, నన్ను విడచి ఒంటరిగా ఎక్కడికి పోవుచున్నావు ? 11

మూ. ఇదావీం ఖల్వాహం వాస్మి యస్య మే దక్షిణో భుజః, పరితో యం సమాశ్రిత్య న తిభేమి సురాసురాల్. 12

ప్ర. త. యస్య మే=నీవాయొక్క, దక్షిణా భుజః=కుడి భుజము, పరితః=పడి పోయినదో, యమ్=దేనిని, సమాశ్రిత్య=అశ్రయించి, సురాసురాల్=సురాసురుల నుండి, న తిభేమి=భయపడనో, అహమ్=అట్టి నేను, ఇదావీమ్=ఇప్పుడు, వాస్మి ఖలు=లేను కదా !

తా. నేను దేనిని అశ్రయించుకొని సురాసురులనుండి భయపడుటలేదో అట్టి నా కుడి భుజము పడిపోయినది. అందుచేత నేను కూడా లేనట్లే. 12

మూ. కథమేవంవిధో వీరో దేవదానవదర్శహః, కాలాగ్నిప్రతిమో హ్యర్ధ్య రాఘవేణ రణే హతః. 13

ప్ర. త. దేవదానవదర్శహః=దేవదానవుల దర్శమును తొలగించినవాడు, కాలాగ్నిప్రతిమః=ప్రళయకాలాగ్నితో సమానుడూ అయిన, ఏవం విధః=ఇట్టి, వీరః=వీరుడు, అర్ధ్య=నేడు, రణే=యుద్ధమునందు, రాఘవేణ=రామునిచేత, కథమ్=ఎట్లు, హతః=చంపలడినాడు ?

తా. దేవదానవుల గర్వమును హరించినవాడు, ప్రళయకాలాగ్ని నంటివాడు అయిన ఇట్టి వీరుణ్ణి ఈనాడు యుద్ధములో రాముడు ఎట్లు చంపగలిగినాడో కదా ! 13

మూ. యస్య తే వజ్రవిష్ణేష్టో న కుర్వార్హ్యసవం సదా, స కథం రామబాణార్తః ప్రసుప్తోఽస్మి మహీతలే. 14

ప్ర. త. యస్య=ఏ, తే=నీకు, వజ్రవిష్ణేష్టః=వజ్రముచేత నరిగకొట్టుట, సదా=ఎల్లప్పుడూ (ఎన్నడూ), వ్యసనమ్=వ్యసనమును, న కుర్వ్యాత్=చేయదో, సః=అట్టి నీవు, రామబాణార్తః=రాముని బాణములచేత పీడితుడవై, మహీ తలే=నేలమీద, కథమ్=ఎట్లు, ప్రసుప్తోఽస్మి=నిద్రించితిని.

తా. వజ్రప్రహారము కూడ ఎన్నడూ నీకు దుఃఖము కలిగించేదికాదు కదా; అట్టి నీవు రాముని బాణాలచేత పీడితుడవై నేలమీద ఎట్లు శయనించినావు? 14

మూ. ఏతే దేవగణాః పార్థమ్యషిర్ధిర్గవే స్థితాః,

విహతం త్వాం రణే దృష్ట్వా వివదన్తి ప్రహర్షితాః.

15

ప్ర. అ. ఏతే=ఈ, దేవగణాః=దేవగణములు, ఋషిః=ఋషులతో కూడ, గవే=ఆకాశమునందు, స్థితాః=ఉన్నవారై, రణే=యుద్ధమునందు, విహతమ్=చంపబడిన, త్వామ్=నిన్ను, దృష్ట్వా=చూచి, ప్రహర్షితాః=సంతోషించుచున్నవారై, వివదన్తి=ధ్వనిచేయుచున్నారు.

రా. ఈ దేవతలు, ఋషులు ఆకాశమునందు నిలచి, యుద్ధములో చంపబడిన నిన్ను చూచి చాల సంతోషించుచు ధ్వని చేయుచున్నారు. 15

మూ. ధ్రువమధ్యేన సంహృష్టా లబ్ధంక్షాః ప్లవంగమాః,

అరోక్ష్యన్తహ దుర్గాణి లక్ష్మార్ద్రారాణి పర్వతః.

16

ప్ర. అ. లబ్ధంక్షాః=పొందబడిన లక్ష్యము గల, ప్లవంగమాః=వానదులు, సంహృష్టాః=సంతోషించినవారై, అధ్యేన=ఇప్పుడే, పర్వతః=నలువైపులనుండి, ఇహ=ఇక్కడ, దుర్గాణి=ప్రవేశింప శక్యము కాని, లక్ష్మార్ద్రారాణి=లంకార్ద్రాతములను, అరోక్ష్యన్తి=ఎక్కగలరు; ధ్రువమ్=విశ్రయము.

రా. వానదులు తమ లక్ష్యమును సాధించుటచే సంతోషించుచు ఇప్పుడే, ప్రవేశింప శక్యము కాని లంకార్ద్రాతములమీదికి, అన్ని వైపులనుండి ఎక్కగలరు.

మూ. రాజ్యేన వాప్తి మే కార్యం కిం కరిష్యామి వీరయా,

కున్దుకర్ణవిహీనస్య తేవితే వాప్తి మే మతిః.

17

ప్ర. అ. మే=నాకు, రాజ్యేన=రాజ్యముచేత, కార్యమ్=పని, వాప్తి=లేదు. వీరయా=వీరతో, కిం కరిష్యామి=ఏమి చేయుదును? కున్దుకర్ణవిహీనస్య=కుంభకర్ణునితో కూన్దుకర్ణునిన, మే=నాకు, తేవితే=తేవితమునందు, మతిః=బుద్ధి, వాప్తి=లేదు.

రా. నాకు రాజ్యములో వనిలేదు. వీరవలన ఏమి ప్రయోజనము? కుంభకర్ణుడు లేని నాకు తేవితమునందు కూడ ఆసక్తి లేదు. 17

మూ. యద్యహం భ్రాతృహవ్తారం న హన్మి యుధి రాఘవమ్,

నను మే మరణం శ్రేయో న చేదం వ్యర్థతేవితమ్.

18

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, భ్రాతృహవ్తారమ్=నా సోదరుని చంపిన, రాఘవమ్=రాముణ్ణి, యుధి=యుద్ధమునందు, న హన్మి యది=చంపకపోయిన ట్లుంటే, మే=నాకు, మరణమ్=మరణము, శ్రేయః=వను=శ్రేయస్కరము కదా? ఇదమ్=ఈ, వ్యర్థతేవితమ్=వ్యర్థమైన తేవితము, న=శ్రేయస్కరము కాదు.

తా. నా సోదరుణ్ణి చంపిన రాముణ్ణి నేను యుద్ధములో చంపకపోయినచో నాకు మరణమే మంచిది కాని వ్యర్థముగా జీవించి ఉండుట మంచిది కాదు.

మూ. అద్యేవ తం గమిష్యామి దేశం యత్రానుజ్ఞో మమ,  
న హో భ్రాతృన్ సముత్సృజ్య క్షణం జీవితముత్సహే. 19

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, అనుజ్ఞా=ఆజ్ఞా, యత్ర=ఎక్కడున్నాడో, తం దేశమ్=ఆ దేశమును గూర్చి, అద్యేవ=ఇప్పుడే, గమిష్యామి=వెళ్లెదను. భ్రాతృన్=సోదరులను, సముత్సృజ్య=విడిచి, క్షణమ్=క్షణకాలమైనా, జీవితమ్=జీవించుటకు, న ఉత్సహే=ఇచ్చయించను.

తా. నా ఆజ్ఞా దున్న ప్రదేశమునకు ఇప్పుడే వెళ్లెదను. సోదరులను విడిచి క్షణకాలమైనా జీవించుటకు కోరను. 19

మూ. దేవా హి మాం హాసీష్యన్తి ర్భవ్యౌ పూర్వాపకారిణమ్,  
కథమిన్ద్రం జయిష్యామి కుమృకర్ణ హతే త్వయి. 20

ప్ర. అ. పూర్వాపకారిణమ్=పూర్వము అపకారము చేసిన, మామ్=నన్ను, ర్భవ్యౌ=చూచి, దేవా=దేవతలు, హాసీష్యన్తి హి=నవ్వగలరు కదా! కుమృకర్ణ=కుంభ కర్ణ! త్వయి=నీవు, హతే=చంపబడినవాడ వగుచుండగా, ఇన్ద్రమ్=ఇంద్రుణ్ణి, కథమ్=ఎట్లు, జయిష్యామి=జయించగలను ?

తా. పూర్వము అపకారము చేసి ఉన్న నన్ను చూచి దేవత లందరూ నవ్వగలరు. కుంభకర్ణుడా ! నీవు మరణించిన తరువాత నేను ఇంద్రుణ్ణి ఎట్లు జయించగలను ? 20

మూ. తదిదం మామనుప్రాప్తం విభీషణవచః శుభమ్,  
యదజ్ఞానాన్మయా తస్య న గృహీతం మహాత్మనః. 21

ప్ర. అ. అజ్ఞానాత్=అజ్ఞానమువలన, మహాత్మనః=మహాత్ముడైన, తస్య=ఆ విభీషణునియొక్క, యత్=ఏ వచనము, మయా=నాచేత, న గృహీతమ్=గ్రహించబడలేదో, తత్=అట్టి, ఇదమ్=ఈ, శుభమ్=శుభమైన, విభీషణవచః=విభీషణుని వాక్యము, మామ్=నన్ను, అనుప్రాప్తమ్=చేరినది.

తా. మహాత్ముడైన విభీషణుడు చెప్పిన ఏ మాటలు నేను అజ్ఞానమువలన అనాడు వినలేదో అట్టి శుభమైన విభీషణుని మాటలే ఇప్పుడు నాకు సంప్రాప్తించినవి. 21

మూ. విభీషణవచో యావత్కుమృకర్ణప్రహస్తయోః,  
చినాశోఽయం సముత్సన్నో మాం వ్రీడయతి దారుణః. 22

ప్ర. అ. కుచ్చుకర్ణప్రహస్తయోః=కుంభకర్ణప్రహస్తలయొక్క, దారుణాః=రాదుణమైన, అయమ్=ఈ, విపాకాః=విపాకము, యావత్=నిప్పుటినుండి (నిప్పుడు), పముత్సన్నాః=కలిగినదో, లప్పటినుండి, విభీషణవరః=విభీషణుని వచనము, మామ్=వన్ను, ప్రీడయతి=పిగ్గుకంనానినిగా చేయుచున్నది.

తా. కుంభకర్ణప్రహస్తలు దారుణముగా నశించినప్పటినుండి, విభీషణుడు వలికిన మాటలు నాకు పిగ్గు కలిగించుచున్నవి. 22

మూ. తస్యాయం కర్మణః ప్రాప్తో విపాకో మమ శోకదః,  
యన్నయా ధార్మికః శ్రీమాన్ స నిరస్తో విభీషణః. 23

ప్ర. అ. ధార్మికః=ధార్మికుడు, శ్రీమాన్=శోభాయుక్తుడు అయిన, పః=ఆ, విభీషణః=విభీషణుడు, యత్=ఏ కారణమువలన, మయా=నాచేత, నిరస్తాః=అవమానించబడినాడో, తస్య కర్మణః=ఆ కర్మయొక్క, శోకదః=దుఃఖమును కలిగించు, అయమ్=ఈ, విపాకః=విపాకము, మమ=నాకు, ప్రాప్తః=వచ్చినది.

తా. ధార్మికుడు శ్రీమంతుడు అయిన విభీషణుణ్ణి నేను అవమానించుటచే ఆ కర్మకు ఫలముగా నాకు ఈ శోకము సంప్రాప్తించినది. 23

మూ. ఇతి బహువిధమాకులాస్తరాత్మా  
కృపణమతీవ విలప్య కుచ్చుకర్ణమ్,  
న్యపతరపి దశానవో భృశార్త  
స్తమమజమిన్ద్రోరిపుం హతం విదిత్వా. 24

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే యుద్ధకాండే అష్టషష్ఠతమః పర్గః.

ప్ర. అ. దశాననః=రావణుడు, ఇన్ద్రోరిపుమ్=ఇంద్రుని శత్రువైన, తమ్=ఆ, అమజమ్=తమ్ముడైన, కుచ్చుకర్ణమ్=కుంభకర్ణుణ్ణి, హతమ్=చంపబడినవానినిగా, విదిత్వా=తెలిపికొని, అకులాస్తరాత్మా=వ్యాకులమైన మనస్సు కలవాడై, ఇతి=ఈ విధముగా, అతీవ=మిక్కిలి, కృపణమ్=దీపముగా, బహువిధమ్=అనేకవిధములుగా, విలప్య=విలపించి, భృశార్తః=చాల పడియుండై, న్యపతత్ ఆపి=పడిపోయెను కూడ.

తా. ఇంద్రుని శత్రువైన తన తమ్ముడు కుంభకర్ణుడు చంపబడి నట్లు వివిన రావణుడు వ్యాకులమైన చిత్తముతో అనేక విధములుగా చాల దీనముగా ఇట్లు విలపించి, చాల దుఃఖియుండై మూర్ఛిల్లి నేలపై పడిను.

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు యుద్ధకాండలో ఆదువదీపనిమిదన నర్గ నమాస్తము.